

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2022

№ 4 (119)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 22 грудня 2022 р.)*

Дніпро
2022

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2022. № 4 (119). 516 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах
(https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=405):

Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТД); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Scientific Journal Impact Factor (SJIF); Dimensions; EuroPub; ERIHplus.

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедимінас БУЧЮНАС (Gediminas BUČIUNAS)** (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafał LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анджей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Василь Березняк

Права людини в діяльності Національної поліції України:
аналіз офіційного дискурсу 8

Андрій Собакарь, Владислав Михайлов

Адміністративно-правові гарантії забезпечення законності та дисципліни
в діяльності патрульної поліції та шляхи підвищення ефективності їх реалізації 15

Алла Демичева

Роль соціологічної інформації у вивченні дотримання
принципу прав людини Національною поліцією України 21

Станіслава Миронюк

Особливості реалізації дозвільної та контрольної функції Національної
поліції у сфері обігу вогнепальної зброї в умовах воєнного стану 28

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Валентина Боняк, Тетяна Трень

Законодавчий конституційний процес в Україні
як важлива складова предмета пізнання теорії конституціоналізму 35

Олександр Гавриленко, Станіслав Васильєв

Правове регулювання службово-трудова відносин
працівників міліції УСРР у 1920-х рр. 42

Богдан Калиновський, Дарина Радомська

Історико-правові засади формування органів публічної влади
міст в Україні та країнах Європейського Союзу 50

Юрій Кириченко, Наталія Рязанова

Застосування зарубіжного досвіду конституційного
регулювання права на працю в Україні 60

Оксана Коротюк

Конституційно-правовий статус нотаріуса:
порівняльно-правове дослідження 66

Дмитро Селіхов

Діяльність земських кас дрібного кредиту в губерніях
Надніпрянської України: історико-правові аспекти 72

Елеонора Скиба

Гендерні виклики сучасної України 78

Вячеслав Коваленко

Теоретико-правова характеристика правового
статусу помічника судді в Україні 85

Олександра Нестерцова-Собакарь

До питання про правоздатність та дієздатність сторін
та повірених за Статутом цивільного судочинства 1864 року 89

Світлана Ніколайчук Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики	94
Віталій Середюк Правові максими як самостійні правові явища та їх роль у тлумаченні норм права	106
Ігор Сердюк Методологія дослідження правових актів: поняття та її структура	110
Кирило Степаненко Міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення	123
Влада Літошко, Каріне Мкртчян Теоретико-правові засади прав і свобод людини в контексті європейських цінностей	131
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	
Світлана Бевз, Данііл Фуксман Підходи до вирішення окремих корпоративних спорів у судовій практиці	137
Євген Легеза Особливості статусу Державної служби фінансового моніторингу України	144
Наталія Обушенко, Лілія Межевська Якісний та ефективний вплив міжнародно-правових актів на формування трудового законодавства в Україні	151
Роман Опацький Адміністративно-правовий аспект встановлення батьківства: нові перспективи	157
Ірина Патерило Правове підґрунтя функціонування та розвитку ринку деривативів в Україні	162
Ганна Спіцина, Алла Гордеюк Зарубіжний досвід розвитку інституту соціального партнерства у сфері трудових відносин	168
Анастасія Аксютіна Класифікація адміністративно-правових засобів забезпечення населення культурними послугами	178
Цагік Оганісян Окремі питання правового регулювання нематеріальних активів у сфері господарювання	182
Каміль Примаков Сучасні підходи до розуміння інструментів діяльності публічної адміністрації	188
Андрій Самотуга Перспективи систематизації інформаційного законодавства у контексті Закону України «Про медіа»	193

Ірина Тищенко

Співробітництво територіальних громад
у сфері надання адміністративних послуг 202

Марина Логінова

Особливості раціонального використання земель в умовах земельних торгів 207

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ
АСПЕКТИ

Андрій Богатирьов, Дмитро Колодчин

Вплив професійної деформації на роботу персоналу
місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України..... 214

Катерина Катеринчук

Розвиток кримінально-правових норм щодо охорони
здоров'я особи за Кримінальним кодексом України 220

Юрій Орел

Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі
у пенітенціарних установах Іспанії 226

Михайло Пузирьов, Олександр Самофалов

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання
як форма прогресивної системи виконання покарань 242

Оксана Стрельченко

Доктринальна характеристика детермінанти булінгу (цькування) в Україні 250

Сергій Бабанін

Критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи
або інші тяжкі наслідки, та окремих кримінальних правопорушень
проти безпеки руху та експлуатації транспорту 258

Аліна Гаркуша, Раджкумарі Міна, Юлія Ткач

Історико-правовий розвиток трансплантації
анатомічних матеріалів людини 264

Дмитро Задаля

Огляд як адміністративно-запобіжний захід: питання теорії та практики 273

Олексій Крижановський

Поняття кримінальних правопорушень, що вчиняються
працівниками Національної поліції 280

Вадим Хашев

Залишення в небезпеці: окремі дискусійні аспекти
удосконалення кримінальної відповідальності 286

Юлія Христова

Правосуддя як об'єкт кримінологічного захисту 292

Каріне Мкртчян

Національний та міжнародний вимір забезпечення
охорони людини від сексуального насильства 299

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ,
КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ АСПЕКТИ

Микола Єфімов Організаційно-тактичні особливості проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності	305
Вячеслав Білецький, Олександр Махлай, Сергій Басалик Система державного контролю за здійсненням оперативно-розшукової діяльності в Україні	312
Юрій Крамаренко Окремі аспекти інформаційно-аналітичної діяльності під час кримінального провадження	317
Наталія Павлова Обман: його сутність та взаємозв'язок із шахрайством	322
Віталій Телійчук, Павло Степанов Щодо наукової розробленості проблем протидії оперативними підрозділами кримінальної поліції корисливо-насиленою злочинам	327
Олександр Христов Принципи використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності	334
Юрій Оверченко Вплив рівня інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності на ефективність антитерористичних заходів	344
Павло Осадчий Компаративістичний аналіз реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі	349

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Роман Веприцький Можливості розвитку транспортної інфраструктури: Україна в системі залізничної інфраструктури європейських країн	355
Лариса Марценюк, Юлія Вакулєнко, Бісваджит Дас Оцінювання запровадження безпечного виду туризму – караванінгу в Україні	362
Лариса Марценюк, Олексій Груздєв, Біджай Кандел Напрями розвитку інноваційних технологій з урахуванням уподобань міленіалів	367

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ
ЮРИДИЧНОЇ І ПРАВОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ірина Царьова Термінологічний апарат криміналістичних експертиз	372
---	-----

Володимир Волошин

Вплив психоемоційного стану оперативного працівника
на ефективність оперативно-розшукової діяльності 376

Анатолій Наточій, Ангеліна Баб'як

Деякі аспекти підготовки співробітників поліції до дій
щодо затримання правопорушника та виконання службових повноважень,
пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї 381

Трибуна АСПРАНТА

Роман Ващлін

Принципи громадського контролю
за діяльністю Національної поліції України 386

Антон Войтенко

Прокуратура як професійне середовище
у політичній системі суспільства 392

Олександр Дяченко

Роль професійних спілок в захисті прав поліцейських 401

Тетяна Жеглінська, Аліна Лукомська

Актуальні проблеми реалізації державної мовної політики
у професійній діяльності працівників Національної поліції 407

Світлана Корогод

Підстави та принципи криміналізації умисного вбивства,
поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством 411

Максим Салай

Порівняльні аспекти стягнення безспірної заборгованості
в нотаріальному та судовому порядках 419

Вікторія Сенько

Аналіз складу кримінального правопорушення
за ст. 156-1 Кримінального кодексу України 427

Ірина Смірнова

Конституційні права та свободи людини і громадянина
в контексті легітимності державної влади 432

Ілона Ткаченко

Підстави подання та порядок розгляду запиту
на отримання інформації про діяльність суду 438

Наталія Щербина

Перспективи визначення поняття «зброя»
в національному законодавстві 445

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи 451

Підготовка наукових кадрів 494

Персоналії 498

Нові видання 500

Довідка про авторів 505

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 342.7+351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-8-14

Василь БЕРЕЗНЯК[©]

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРАВА ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ОФІЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

Досліджено офіційний дискурс Національної поліції України щодо дотримання прав людини в роботі поліції через контент-аналіз щорічних звітів голови Національної поліції України, вивчення інформації сайту НПУ у рубриці «Дотримання прав людини», інформації про діяльність Управління з дотримання прав людини. За допомогою контент-аналізу встановлено, що у звітах голови НПУ акцентується власне на принципі дотримання прав людини, правах дітей, затриманих (в контексті мети та завдань Custody Records); однак в Звітах немає інформації про Управління дотримання прав людини. Сторінка Управління на сайті НПУ не є інформативною щодо змісту та результатів його діяльності. Зроблено висновок, що в нормативних документах встановлені достатньо чіткі стандарти щодо втілення принципу дотримання прав людини, проте в офіційних джерелах, які формуються поліцією, що тему подано обмежено.

Ключові слова: Національна поліція України (НПУ), права людини, права людини в діяльності поліції, офіційний дискурс НПУ про права людини, щорічні звіти голови НПУ, Управління дотримання прав людини.

Постановка проблеми. Надійна правова база, що регулює дотримання принципу прав людини в діяльності поліції, є дуже важливою, оскільки встановлює чітку межу між правомірним та протиправним, визначає повноваження та обмеження у діяльності працівників правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України. Закон «Про Національну поліцію України» містить пряму норму щодо дотримання прав людини та заборони катувань у діяльності поліції, введені в дію Правила етичної поведінки поліцейських, однак проблема дотримання прав людини не втрачає своєї актуальності вже протягом багатьох років. Ці стандарти та принципи мають бути відображені не лише в практиці, а й у регулярних щорічних звітах, публічній офіційній артикуляції, що буде сприяти усвідомленню їх як провідних працівниками поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання, пов'язані з дослідженням принципу прав людини в діяльності правоохоронних органів загалом та Національної поліції України зокрема, розглядалися в роботах Ю. Вітик, Д. Калянова, В. Круглого, О. Кучинської, С. Мінченка, В. Негодченка, Т. Фулея, В. Чернея тощо. Проте офіційний дискурс є контекстуальним явищем, тому виникає потреба його систематичного дослідження та опрацювання.

Метою статті є огляд офіційного дискурсу, який стосується принципу прав людини та його дотримання працівниками Національної поліції України, що створюється власне НПУ та має публічну презентацію передусім на офіційному сайті НПУ.

© В. Березняк, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>

vasilybereznyak@i.ua

Виклад основного матеріалу. Офіційний дискурс щодо прав людини та їх дотримання в роботі поліції України становить сукупність декількох видів джерел, зокрема національне законодавство, звіти голови Національної поліції України, інформація з офіційного сайту НПУ у рубриці «Дотримання прав людини», інформація про діяльність Управління з дотримання прав людини. Проаналізуємо основні законодавчі джерела, які містять фіксацію принципу дотримання прав людини в діяльності НПУ. Наприклад, Конституція України (ч. 4 ст. 29) зазначає, що кожному заарештованому чи затриманому повинно бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Суду надано право ухвалювати рішення про арешт людини або тримання її під вартою. У разі нагальної потреби запобігти злочину чи його припинити, уповноважені на те законом органи можуть застосовувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин повинна бути перевірена судом. У ч. 3 ст. 29 Конституції України зафіксовано, що затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [1–3].

У Законі України «Про Національну поліцію» у розділі II «Принципи діяльності поліції» статті 6 та 7 присвячені дотриманню прав і свобод людини та верховенству права як засадничим основам роботи поліції. Стаття 6. Верховенство права: 1. Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. 2. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Стаття 7. Дотримання прав і свобод людини. 1. Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації. 2. Обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції. 3. Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування. 4. Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. 5. У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками [4].

У Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 р. зазначено, що поліцейський здійснює діяльність відповідно до основоположних принципів зокрема верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності тощо. У Розділі II «Основні вимоги до поведінки поліцейського» фіксується, що під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен поважати і не порушувати права та свободи людини, до яких, зокрема, належать права: на життя; на повагу до гідності; на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; на свободу світогляду і віросповідання; володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на мирні зібрання; на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; інші права, які передбачені Конституцією та законами України, міжнародними договорами України. Під час виконання службових обов'язків поліцейському заборонено: сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; допускати будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками.

Розділ III у Правилах етичної поведінки поліцейських стосується «Поводження

поліції із затриманою особою» та чітко прописує норми поведінки поліцейського: поліцейський не має права обмежувати свободу людини, крім як на підставах та в порядку, визначених законом; поліцейський зобов'язаний пояснити затриманій особі зрозумілою для неї мовою підстави для затримання та права затриманої особи, надати можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника, а також повідомити про факт затримання третій особі, яку повинна обрати затримана особа; поліцейський повинен забезпечити затриманому надання медичної допомоги за необхідності; поліцейський не повинен піддавати катуванню затриманих осіб, допускати жорстоке, нелюдське або таке, що принижує людську гідність, ставлення до них; поліцейський повинен забезпечити людське ставлення та повагу до затриманої особи; поліцейський може застосувати заходи поліцейського примусу до затриманої особи лише у передбачених законом випадках, з дотриманням вимог законності, необхідності, пропорційності та ефективності заходу [5].

До речі, в Євросоюзі діє Європейський кодекс поліцейської етики (2001 р.), який хоч і має рекомендаційний характер, встановлює загальні принципи діяльності поліції та забезпечення прав людини: поліція у своїй діяльності повинна поважати право будь-якої людини на життя; поліція не повинна за жодних обставин здійснювати, заохочувати або допускати жодних тортур, жодних випадків нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Під час виконання функцій поліція завжди повинна пам'ятати про основні права людини – такі, як свобода думки, совісті, релігії, мирних зібрань, пересування тощо. У Кодексі зазначено, що практична підготовка щодо застосування сили та обмежень у зв'язку з принципами прав людини повинна бути складовою частиною підготовки співробітників поліції на всіх рівнях [6].

У 2016 р. розпочало свою діяльність Управління дотримання прав людини Національної поліції України (далі – УДПЛ). Відповідно до наказу НПУ від 16.03.2020 «Про затвердження Положення про Управління дотримання прав людини Національної поліції України», із внесеними змінами і доповненнями, УДПЛ здійснює реалізацію державної політики у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг та є уповноваженим підрозділом з питань дотримання гендерної рівності [7]. До структури УДПЛ належать: відділ уповноважених з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності; відділ моніторингу питань гендерної рівності та координації протидії домашнього насильства; відділ аналітики та організації захист персональних даних; відділ організаційного забезпечення діяльності місць тимчасового тримання осіб; відділ моніторингу автоматизованого обліку дій із затриманими особами; інспектори з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності з дислокацією в областях. Проте на сторінці УДПЛ на сайті НПУ не надано звітів роботи як відділів, так і загалом Управління, немає клікабельних посилань, а моніторинг сторінки в мережі «Фейсбук» дозволяє констатувати, що в матеріалах не висвітлюються проблемні питання порушення прав людини з боку поліцейських, неналежне поводження працівників поліції тощо, а сконцентрована увага на роботі з вимушено переселеними особами, волонтерській діяльності поліції тощо.

Зважаючи на проголошену пріоритетність принципу дотримання прав людини у діяльності поліції, розглянемо презентацію тематики у щорічних звітах Голови НПУ. Застосовуючи метод контент-аналізу документів до звітів за 2017–2021 роки, можемо констатувати таке.

1. Згадування концепту «права людини» не зафіксовано у звітах 2017–2018 років, у 2019 р. вживається термін «права дітей»; у 2020 та 2021 роках відзначається система відеоспостереження Custody records, яка «потрібна для гарантування дотримання прав людини в поліції і водночас зможе захистити правоохоронців від можливих провокацій». У Звіті за 2021 р. дещо розширено подано мету та завдання CUSTODY RECORDS, зокрема «захист і дотримання прав і свобод затриманих осіб» (мета); «забезпечення контролю за дотриманням прав затриманої особи; захист прав поліцейських (завдання)».

2. У контексті розвитку Національної поліції лише у звіті за 2021 р. зазначено, що поліція і надалі «здійснюватиме комплекс заходів щодо реалізації проєктів розвитку... захисту прав і свобод громадян від протиправних посягань... З цією метою у Плані основних заходів Національної поліції України на 2022 р. визначено для поліції такі пріоритети: ... захист прав людини...» [8].

3. У Звітах немає інформації про діяльність Управління дотримання прав

людини та результати його роботи.

4. Лише у Звіті 2019 р. згадується про порушення прав з боку поліцейських: «Подекуди акції супроводжувалися грубими порушеннями публічної безпеки та нанесенням тілесних ушкоджень як учасникам заходів, так і поліцейським» [9].

5. Серед стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини у Звітах згадуються:

а) забезпечення права на життя; свободу та особисту недоторканність: «Як альтернативу вогнепальній зброї, заплановано використовувати електрошокери дистанційної дії, які практично не становлять загрози життю та здоров'ю людини. 200 комплектів цих спецзасобів вже придбано» (звіт голови НПУ за 2020 р.) [10];

б) запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню: «Втілюється в життя масштабний проєкт Custody Records, ця система відеонагляду використовується у 130 підрозділах поліції» (звіт 2020 р.); «Здійснювалися заходи щодо масштабування системи Custody Records на територіальні (відокремлені) підрозділи, мета якої – захист і дотримання прав і свобод затриманих осіб (звіт 2021 р.);

в) забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднання, права на участь в управлінні державними справами: «Змінено підходи до забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів – узято за основу «скандинавську модель» (звіт 2017 р.); «Створення підрозділів поліції діалогу у 7 великих містах та м. Київ» (звіт 2018 р.); «Використання сил «Поліції діалогу», Мінімізація демонстрації сили, Впровадження скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки» (звіт 2019 р.); «Використання «скандинавської моделі» забезпечення громадського порядку; реалізація проєкту «Поліція діалогу» (звіт 2021 р.);

г) запобігання та протидія насильству за ознакою статті, експлуатації, торгівлі людьми: «Виявлено 346 кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми; встановлено та надано допомогу 367 потерпілим від торгівлі людьми» (звіт 2017 р.); «Порушено 276 кримінальних проваджень за статтею 149 КК України. Визнано потерпілими в рамках кримінальних проваджень 223 людини» (звіт 2018 р.); «Протидія нелегальній міграції та торгівлі людьми; на 12 % збільшилася кількість викритих фактів торгівлі людьми, вдвічі зросла кількість розкритих таких злочинів та на 41% за якими закінчено розслідування» (звіт 2021 р.);

д) запобігання та протидія домашньому насильству: «Запровадження у 37 містах мобільних груп реагування на факти домашнього насильства. Зареєстровано 142 тисячі заяв і повідомлень про вчинення домашнього насильства» (звіт 2019 р.); «45 спеціалізованих мобільних груп активно працюють у всіх регіонах держави. Поліція отримала майже 209 тисяч заяв про вчинення сімейного насильства. поліцейські винесли понад 42 тисячі термінових заборонних приписів, на контролі поліції перебувають 82 тисячі кривдників» (звіт 2020 р.); «Створено 45 секторів протидії домашньому насильству, у складі яких працюють 87 мобільних груп з протидії домашньому насильству. Створено ще 54 позаштатні такі групи. Поліцейські винесли 19,7 тис. термінових заборонних приписів стосовно кривдників. Складено 147 тис. адміністративних протоколів за ст. 173-2 КУпАП» (звіт 2021 р.).

6. Серед вразливих груп, на яких наголошено у звітах, виділено:

а) діти («Ухвалено Закон України про створення Єдиного реєстру так званих педофілів; посилено кримінальну відповідальність за секс з дітьми; впроваджено платформи комунікації ювенальної поліції та громади, розроблено правову платформу протидії булінгу в дитячому середовищі» (звіт 2019 р.); «Поліція, усі відповідальні органи державної влади, місцевого самоврядування, освіти мають об'єднати зусилля для подолання дитячої злочинності та забезпечення захисту прав дітей; ініційовано зміни в роботі підрозділів ювенальної превенції – так званих «дитячих» поліцейських» (звіт 2020 р.); «Одним з важливих напрямів у діяльності поліції є захист прав і законних інтересів дітей. Створено Управління ювенальної поліції, серед його основних завдань визначено впровадження програм співпраці поліції, органів місцевого самоврядування, управліннь освіти і науки та міжнародних організацій у сфері безпеки та захисту прав дітей...» (звіт 2021 р.);

б) поліцейські: «Створено Управління розкриття злочинів, учинених стосовно поліцейських; забезпечення поліцейських житлом на умовах пільгового фінансового лізингу» (звіт 2019 р.); «Забезпечення поліцейських житлом на умовах пільгового

фінансового лізингу (придбано 1300 квартир)» (звіт 2020 р.).

Отже, аналіз щорічних звітів голови НПУ свідчить про те, що презентація тематики прав людини в діяльності поліції є достатньо узагальнена, торкається насамперед традиційних питань протидії та запобігання торгівлі людьми та домашнього насильства, впровадження інформаційно системи відеоспостереження Custody Records, забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднання через застосування «скандинавської моделі», однак відсутня інформація щодо превенції порушень прав людини в НПУ та боротьби з ними.

На офіційному порталі МВС є розділ «Права людини», в якому подано Рекомендації щодо забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, зокрема дітей та захисту персональних даних; спеціальні доповіді омбудсмена щодо ситуації з наданням медичної допомоги ув'язненим; результати проведеного у 2021 р. оцінювання роботи в МВС із забезпечення прав осіб з інвалідністю (йдеться про працівників МВС, які мають інвалідність); Рішення ЄСПЛ проти України. На сайті НПУ у розділі «Дотримання прав людини» розміщено документ «Основні досягнення Національної поліції України у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини» за 2021 р., серед яких названі такі:

– забезпечення затриманим особам права на отримання безкоштовної правової допомоги; забезпечення роз'яснення прав підозрюваних (§ 1. Забезпечення права на життя. § 3. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність);

– розроблено інформаційну підсистему Custody Records, призначену для забезпечення прав затриманих та поліцейських шляхом електронної фіксації інформації про всі дії щодо осіб, які перебувають під контролем поліції з моменту фактичного затримання і до поміщення до слідчого ізолятора або звільнення з-під варти. Ухвалено рішення щодо поширення Custody Records на всі територіальні підрозділи поліції, у складі яких функціонують слідчі підрозділи, підрозділи дізнання та кримінальної поліції. Станом на 13.01.2022 р. цей проєкт запроваджено у 17 територіальних підрозділах (§ 2. Запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню);

– створений Перелік посадових осіб, які забезпечуватимуть організацію роботи, пов'язаної із захистом персональних даних під час їх обробки, у структурних підрозділах центрального органу управління поліції; здійснення освітніх заходів для особового складу Національної поліції щодо захисту персональних даних (§ 6. Забезпечення права на приватність – власне про дотримання права на приватність, повагу до приватного та сімейного життя в документі не йдеться);

– всебічне сприяння громадянам у реалізації їх права на свободу мирних зібрань, забезпечення правопорядку під час їх проведення (§ 7. Забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднання, права на участь в управлінні державними справами – це твердження не підкріплене кейсами та не деталізоване);

– проведення досудового розслідування у разі звернення осіб, які постраждали від торгівлі людьми або їх законних представників, при встановленні ознак кримінального правопорушення, передбаченого статтею 149 КК України, надання таким особам статусу потерпілих у кримінальному провадженні; постійне оприлюднення результатів роботи з протидії торгівлі людьми на офіційному сайті НПУ (§ 10. Запобігання та протидія насильству за ознакою статті, експлуатації, торгівлі людьми);

– за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису поліцейськими виявлено та задокументовано понад 147 тис. адміністративних правопорушень та розпочато 4847 досудових розслідувань за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством; застосування винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника, впродовж 2021 р. – 49 861 таких приписів; тренінги для поліцейських підрозділів з реагування на факти вчинення домашнього насильства та процедури винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдника. У 2021 р. у відомчих тренінгових центрах пройшли навчання понад 4 тис. поліцейських; інформаційна робота з населенням про права та послуги, якими можуть скористатися постраждалі особи (§ 11. Запобігання та протидія домашньому насильству) [11].

Зазначені факти є вагомими показниками Національної поліції України в межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини, які свідчать про усвідомлення принципу дотримання прав людини як засадничого у

діяльності поліції та поступових кроках його реалізації.

Висновки. Офіційний дискурс має дуже важливе значення для діяльності організації, оскільки задає чіткі стандарти та орієнтири. Керівництво Національної поліції України має активну позицію щодо пропагування надважливості реалізації дотримання прав людини в діяльності НПУ, висвітлюючи його реалізацію у щорічних звітах та спеціальних доповідях. Управління дотримання прав людини має публічно подавати результати своєї діяльності на сторінці офіційного сайту НПУ, також для цього більш ефективно використовувати власну сторінку у мережі «Фейсбук». Загалом принцип непорушності прав людини повинен бути інтегрований як у базове навчання поліцейських та їх подальшу роботу, так і через забезпечення постійного підвищення кваліфікації через тренінги, присвячені дотриманню прав людини, недискримінації працівниками поліції.

Список використаних джерел

1. Конституція України із змінами, внесеними Законами України. *Президент України Володимир Зеленський* : офіційне інтернет-представництво. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
2. Березняк В. С. Стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року в контексті екстрадиції. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 137–142.
3. Березняк В. С. Захист права людини на життя як підстава для відмови у видачі особи (екстрадиції). *Митна справа*. 2015. № 2(98). С. 124–130.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
5. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.
6. The European Code of Police Ethics Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics. Council of Europe. 2009. URL : <http://e731hasugp.preview.infomaniak.website/wp-content/uploads/2017/02/CoE-1.pdf>.
7. Управління дотримання прав людини. URL : <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/upravlinnya-dotrimannya-prav-lyudini.html>.
8. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. URL : https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2021_.pdf.
9. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_NPU_2019.Pdf.
10. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit-npu-za-2020-rik_com.pdf.
11. Основні досягнення Національної поліції України у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини. URL : <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti-dotrimannya-prav-lyudini/>.

Надійшла до редакції 12.10.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny iz zminyamy, vnesenyamy Zakonamy Ukrayiny [The Constitution of Ukraine as amended by the Laws of Ukraine]. *Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelens'kyi* : ofitsiyne internet-predstavnytstvo. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>. [in Ukr].
2. Bereznyak, V. S. (2011) Stattya 3 Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod 1950 roku v konteksti ekstradytsiyi [Article 3 of the 1950 Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the Context of Extradition]. *Pravo i suspil'stvo*. № 4, pp. 137-142. [in Ukr].
3. Bereznyak, V. S. (2015) Zakhyst prava lyudyny na zhyttya yak pidstava dlya vidmovy u vydachi osoby (ekstradytsiyi) [Protection of the human right to life as a basis for refusing extradition of a person (extradition)]. *Mitna sprava*. № 2(98), pp. 124–130. [in Ukr].
4. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr].
5. Pro zatverdzhennya Pravyl etychnoyi povedinky politseys'kykh [On approval of the Rules of Ethical Behavior of Police Officers] : nakaz MVS Ukrayiny vid 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>. [in Ukr].
6. The European Code of Police Ethics Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics. Council of Europe. 2009. URL : <http://e731hasugp.preview.infomaniak.website/wp-content/uploads/2017/02/CoE-1.pdf>. [in Ukr].
7. Upravlinnya dotrymannya prav lyudyny [Human Rights Compliance Office]. URL : <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/upravlinnya-dotrimannya-prav-lyudini.html>. [in Ukr].
8. Zvit Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny pro rezul'taty roboty u 2021 rotsi [Report of the

National Police of Ukraine on the results of work in 2021]. URL : https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2021_.pdf. [in Ukr].

9. Zvit Holovy Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny pro rezul'taty roboty vidomstva u 2019 rotsi [Report of the Head of the National Police of Ukraine on the results of the department's work in 2019]. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_NPU_2019.Pdf. [in Ukr].

10. Zvit Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny pro rezul'taty roboty u 2020 rotsi [Report of the Head of the National Police of Ukraine on the results of the department's work in 2020]. URL : https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit-npu-za-2020-rik_com.pdf. [in Ukr].

11. Osnovni dosyahnennya Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny u mezhakh realizatsiyi stratehichnykh napryamiv Natsional'noyi stratehiyi u sferi prav lyudyny [The main achievements of the National Police of Ukraine within the framework of the implementation of the strategic directions of the National Strategy in the field of human rights]. URL: <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/dotrimannya-prav-lyudini/>. [in Ukr].

ABSTRACT

Vasyl Bereznik. Human rights in the activities of the National Police of Ukraine: analysis of the official discourse. The official discourse of the National Police of Ukraine (NPU) regarding the principle of human rights in police activities is based on a set of normative documents, in particular the Constitution of Ukraine (Article 29, Part 3 and Part 4), the Law of Ukraine «On the National Police» (Article 6 and 7, Chapter II), Rules of ethical behavior of police officers (Chapter II and III). They note that the observance of human rights and freedoms and the rule of law are the basic principles of police work. In 2016, the Department of Human Rights Compliance of the NPU was created, which was «rebooted» in 2020 and is currently supposed to implement state policy in the areas of human rights compliance during the provision of police services and is an authorized unit on issues of gender equality.

The article examines the official discourse of the National Police of Ukraine regarding the observance of human rights in the work of the police through the content analysis of the annual reports of the Head of the National Police of Ukraine, the study of information on the NPU website under the heading «Respecting Human Rights», information on the activities of the Human Rights Office. With the help of content analysis, it was established that in the reports of the Head of the NPU, attention is focused on the principle of observing human rights, the rights of children, detainees (in the context of the purpose and tasks of Custody Records); however, the Reports do not contain information about the Office of Human Rights Compliance. Analysis of the specialized report «The main achievements of the National Police of Ukraine within the framework of the implementation of the strategic directions of the National Strategy in the field of human rights» for 2021 shows that there are significant indicators of the police within the framework of the implementation of the strategic directions of the National Strategy in the field of human rights, which demonstrates the awareness of the principle of observing human rights as fundamental in the activities of the police and the gradual steps of its implementation.

The Administration's page on the NPU website is not very informative regarding the content and results of its activities. It is concluded that the regulatory documents set sufficiently clear standards for the implementation of the principle of respect for human rights, but this topic is presented in a limited way in the official sources created by the police.

Keywords: *National Police of Ukraine (NPU), human rights, human rights in police activities, official discourse of the NPU on human rights, annual reports of the head of the NPU, Human Rights Compliance Office.*

УДК 342.9.35

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-15-21

Андрій СОБАКАРЬ[©]
доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

Владислав МИХАЙЛОВ[©]
кандидат юридичних наук
(ПСПОП «Дніпро-1», Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті на основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування, теоретичного осмислення низки наукових праць з різних галузей знань з'ясовано сутність, значення та особливості забезпечення дисципліни й законності в діяльності патрульної поліції на основі застосування низки адміністративно-правових гарантій.

Доведено пряму залежність ефективності реалізації адміністративно-правових гарантій як інструментів забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції.

Встановлено характерні ознаки юридичних гарантій забезпечення законності та дисципліни в поліцейській діяльності, серед яких: по-перше, їх обов'язкове нормативне закріплення, адже гарантії фіксуються законодавцем у нормативних актах і внаслідок цього набувають правового характеру; по-друге, створення державою системи правових засобів, що сприяють правомірній реалізації юридичного статусу співробітників поліції; по-третє, вони являють собою конкретні, специфічні правові норми, що регламентують поліцейську діяльність.

З'ясовано сутність та види гарантій дотримання дисципліни та законності в діяльності патрульної поліції, які об'єднано у дві групи: загально-соціальні та спеціальні (нормативні, організаційні, фінансово-економічні, матеріально-технічні, професійно-компетентнісні, психологічно-професійні, при цьому з'ясовано значення та особливості кожної з них.

Сформульовано низку пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції, у тому числі шляхом: припинення практики застосування статистичних, кількісних показників для оцінювання діяльності працівників патрульної поліції; продовження розбудови зовнішніх та внутрішніх механізмів контролю над діяльністю поліції, як це згадувалося вище, зокрема за участю експертів, представників громадянського суспільства, зосередження уваги на заходах, які би дали змогу ефективно запобігати зловживанням поліцейських владою тощо.

Ключові слова: законність, дисципліна, контроль, громадський контроль, громадськість, поліція, патрульна поліція, гарантії, адміністративно-правові гарантії, гарантії забезпечення законності.

Постановка проблеми. Законність та дисципліна, як принципи діяльності патрульної поліції, є керівним началом її функціонування, за якого діяльність щодо охорони суспільства, держави та особистості здійснюється суворо відповідно до вимог закону. Від стану законності в діяльності поліції значною мірою залежить рівень забезпечення співробітниками прав і свобод людини і громадянина.

Абсолютна більшість поліцейських виконує свої посадові обов'язки із захисту прав, честі і гідності громадян у межах принципу законності через правомірні дії. Однак непоодинокими є випадки, коли під час виконання своїх обов'язків співробітники здійснюють і неправомірні дії (або бездіяльність), які грубо порушують надані людині

© А. Собакарь, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>
aasobakar77@ukr.net

© В. Михайлов, 2022
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-8405-5153>
k_appad@dduvs.in.ua

законом права, тобто порушують законність. Причини цього досить різноманітні. До них, зокрема, можна віднести: корисливі мотиви, бажання створити уявлення гарної служби будь-якою ціною, переоцінка і перебільшення значимості своїх службових обов'язків, завищена самооцінка свого особистого службового становища, спотворене уявлення про свої повноваження; не відповідні сучасним вимогам стиль і методи керівництва окремими підрозділами поліції. Безпринципність в оцінці протиправної поведінки підлеглих, спроба приховати допущені правопорушення, створення видимості благополуччя, зловживання службовим становищем в особистих цілях та ін.; неякісний підбір кадрів. Неповне та неглибоке вивчення особистості кандидата на службу в підрозділі патрульної поліції. Прогалини в організації і змісті професійної і правової підготовки; низький рівень необхідної психологічної підготовки, відсутність умінь адекватно реагувати і вести себе відповідно до ситуації, що склалася, слабкі знання механізму реалізації повноважень; відсутність елементарної правової культури.

За таких умов необхідним для забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції є наявність механізму їх реалізації, який забезпечується системою адміністративно-правових гарантій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На жаль, незважаючи на всю нагальність потреби забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів, питання використання наявного інструментарію досягнення означеної мети лишались поза увагою вітчизняних правників. Водночас непоодинокими є наукові роботи, безпосередньо присвячені дослідженню правового статусу, особливостей організаційної побудови поліції, заходам підвищення ефективності її функціонування та забезпечення законності в діяльності публічної адміністрації, серед яких, зокрема, роботи О. Бочкового [1], В. Мороз [2], Е. Мамедової [3], Л. Наливайко [4–5], Р. Миронюка [6], О. Юніна [7] тощо. Проте поряд з істотними досягненнями у вирішенні наявних науково-прикладних проблем вітчизняної теорії та практики поліцейської діяльності не всі завдання є вирішеними. Більшість робіт присвячено дослідженню особливостей забезпечення законності та дисципліни в діяльності публічної адміністрації та служби, що була до створення Національної поліції України.

Мета статті. Тож недостатність розробок на теоретичному рівні та наявність практичних правових проблем вказують на необхідність з'ясування сутності та особливостей механізму адміністративно-правового гарантування забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції та вироблення шляхів підвищення ефективності їх реалізації, а також виділяють актуальність вибраного напрямку дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб знизити рівень негативного впливу багатьох наявних причин на процес реалізації принципу законності в діяльності патрульної поліції, необхідно створити певні умови і засоби, тобто забезпечити цей процес. Інакше кажучи, забезпечення принципу законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції є діяльністю органів державної влади та їх посадових осіб щодо створення різних гарантій для правомірної і неухильної його реалізації. Останні є певною системою, яка містить у собі передумови, засоби і способи, що надають можливість будь-якому суб'єктові реалізовувати права та обов'язки.

Гарантії забезпечення принципу законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції доцільно поділяти на загальні та спеціальні (тобто юридичні). Перша група гарантій є об'єктивними матеріальними і духовними умовами, в яких поліцейським доводиться здійснювати свою діяльність. Насамперед це фінансово-економічні та матеріально-технічні гарантії – «матеріальні багатства і блага суспільства, національний дохід, рівень добробуту громадян».

У діяльності органів і підрозділів поліції фінансово-економічні та матеріально-технічні гарантії (наявність приміщень, засобів зв'язку, транспорту та ін.) забезпечують нормальне функціонування відповідних підрозділів, можливості виконання вимог законності, пов'язаних, зокрема, з обов'язками по охороні громадського порядку, боротьбі з незаконними збройними формуваннями, охорони особливо важливих державних об'єктів тощо.

У забезпеченні законності важливі політичні гарантії, якими можна вважати всю політичну систему суспільства, демократію загалом, «розвиненість її інститутів і форм, що забезпечують справжнє народовладдя, участь громадян у справах суспільства і держави, перш за все за допомогою використання своїх політичних прав і свобод». До

них необхідно віднести такі основні умови: високий рівень демократії, наявність правової держави, стабільність в суспільстві, високий рівень політичної культури суспільства і людини. Все це впливає на рівень правової та моральної свідомості, загальної культури, на інші якості і властивості особистості працівника поліції.

Тісно пов'язані з економічними і політичними гарантіями соціальні гарантії. Серед них необхідно особливо виділити такі умови, які дають змогу співробітникам поліції реалізувати права: на високий життєвий рівень, на відпочинок, на соціальне забезпечення в разі хвороби, втрати працездатності тощо.

Другу групу гарантії забезпечення принципу законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції складають юридичні (правові) гарантії, що є правовими засобами, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються їх порушені права [8, с. 237]. Дієвість правових гарантії є однією з головних умов забезпечення законності та правопорядку в державі та й в усіх сферах суспільного життя.

Під гарантіями законності розуміються взяті в сукупності об'єктивні умови і спеціальні засоби, що застосовуються для дотримання принципу точного і неухильного виконання вимог закону співробітниками поліції при виконанні ними своїх службових обов'язків і вирішенні завдань.

В. Авер'янов гарантії законності визначає як обумовлені закономірностями суспільного розвитку умови, засоби, фактори, що забезпечують дотримання законності [9, с. 347].

На думку В. Гаращука, основою (або гарантіями) законності в державному управлінні є наявність: певних економічних умов; розвинутої політичної системи; механізму соціального захисту населення; науково обґрунтованої системи норм права, що відповідає вимогам часу й доступна для розуміння всіма суб'єктами державного управління; механізму примусу, який чітко працює в межах закону [10, с. 238].

Для юридичних гарантії забезпечення законності та дисципліни в поліцейській діяльності характерним є наявність таких ознак:

- по-перше, їх обов'язкове нормативне закріплення, адже гарантії фіксуються законодавцем в нормативних актах і внаслідок цього набувають правового характеру;
- по-друге, створення державою системи правових засобів, що сприяють правомірній реалізації юридичного статусу співробітників поліції;
- по-третє, вони виступають в якості конкретних, специфічних правових норм, що регламентують поліцейську діяльність.

Юридичні (правові) гарантії забезпечення принципу законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції також доречно поділяти на дві групи: нормативні та організаційні. Саме за допомогою перших здійснюється юридичний механізм забезпечення законності. В літературі зустрічаються твердження про те, що необхідною гарантією законності є саме законодавство, належного рівня закон. Проте видається, що саме існування закону можна розглядати лише як передумову законності, але ніяк не як гарантії законності. Під нормативно-правовими гарантіями законності треба розуміти сукупність спеціалізованих правових норм, існування і цільове призначення яких визначається необхідністю реалізації інших норм права. Яскравим прикладом таких спеціалізованих норм є норми юридичної відповідальності. Також велике значення в здійсненні законності відіграють норми, що описують порядок застосування правових приписів, норми, які б мотивували правомірну поведінку (правові стимули), норми, що регулюють діяльність з контролю і нагляду за правильним здійсненнім прав і обов'язків суб'єктів права.

Нормативні гарантії забезпечення принципу законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції включають в себе сукупність правових принципів і норм, за допомогою яких забезпечується реалізація повноважень її посадових осіб щодо захисту прав людини і громадянина.

Організаційно-правові гарантії забезпечення принципу законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції – це механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, а також політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості і правозастосування, спрямована на створення сприятливих умов для реальної реалізації наданих патрульним повноважень у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку.

Гарантією забезпечення законності та дисципліни в діяльності працівників патрульної поліції є також досконале адміністративне законодавство, що регулює питання притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності та регламентує повноваження відповідних суб'єктів в адміністративно-деліктному процесі. Насамперед сам Кодекс України про адміністративні правопорушення, ухвалений ще за радянських реалій, сильно контрастує із сучасним законодавством України не тільки ідеологічно, а й з погляду юридичної техніки. Положення кодексу, будучи радянським рудиментом, стає об'єктивним корупційним фактором для зловживань поліцією, а також можливістю уникнення від відповідальності.

Прикладом недосконалості законодавства, що негативно впливає на роботу патрульної поліції та завдає їй значного клопоту, є нечіткість визначення об'єкта проступку, передбаченого статтею 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, законодавча невизначеність терміна «нецензурна лайка» призводить до нестандартних ситуацій, коли поліцейський, намагаючись припинити порушення громадського порядку, змушений захищати від образ та зневажливого ставлення до себе.

Не менш важливу роль та відповідною гарантією належної реалізації патрульними поліцейськими своїх адміністративно-юрисдикційних повноважень є їх професійна підготовленість, особливо в частині складання адміністративно-процесуальних документів, застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення тощо. Фактично можна говорити про професійно-компетентнісні гарантії законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції. Розширення й ускладнення завдань, що постають перед працівниками патрульної поліції, підвищені вимоги до ефективності службової діяльності за умов чіткого дотримання законності й поваги до прав громадян посилюють роль професійних знань. Як свідчить практика, непоодинокими є випадки невмілого (некваліфікованого) оформлення матеріалів справ про адміністративні правопорушення. Наприклад, під час складання протоколу про адміністративне правопорушення за порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних норм поліцейськими Покровського ВП Криворізького ВП ГУНП в Дніпропетровській області було допущено багато порушень, серед яких: протокол не містив даних про те, хто його склав (прізвище, ім'я, по батькові без скорочень, звання і назви органу поліції, в якому цей правоохоронець працює); не вказані паспортні дані підозрюваного в скоєнні правопорушення, його ім'я, прізвище, по батькові (без скорочень), а також чи залучався він раніше протягом останнього року до адміністративної відповідальності; від затриманого не було взято пояснення, яке обов'язково повино бути в наявності разом із протоколом; на документі немає резолюції керівника щодо посадової особи, яка склала протокол; не написано назви населеного пункту або географічної точки, де стався інцидент; не повідомляється, яке саме правопорушення було скоєно і в чому воно виразилося; не вказано посилання на відповідну норму закону; в протоколі відсутні відомості про характеристики записуючого пристрою, а це є грубим порушенням; на наданому фото не видно, в якому саме місці проводилася зйомка; не міститься даних про час і дату вчиненого проступку; нічого не сказано про джерела отримання інформації про правопорушення, крім рапортів самих поліцейських, які з огляду на особисту зацікавленість не можуть служити доказами [11]. Як результат, провадження у справі про адміністративне правопорушення було закрито за відсутності складу адміністративного правопорушення [12].

Саме недостатній рівень професійної підготовки працівників патрульної поліції негативно впливає на якість виконуваних ними своїх функціональних обов'язків, насамперед це стосується низького рівня знань патрульними вимог чинного адміністративного законодавства в частині правових підстав застосування сили та спеціальних засобів, заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення тощо.

Поряд із цим на сьогодні наявна проблема підготовки патрульних поліцейських, де система навчання орієнтована на закордонний досвід, а не на українські реалії. У програмі підготовки патрульних використовуються американські практики, що дисонують з вимогами чинного законодавства України, тобто алгоритм навчання патрульних поліцейських передбачає більший спектр повноважень поліцейських, які не передбачені Законом України «Про Національну поліцію».

Детальний аналіз змісту професійної підготовки працівників патрульної поліції

закордонних країн дає підстави констатувати застосування в освітньому процесі спеціальних інструкцій, які містять перелік стандартних ситуацій та алгоритмів дій працівника в разі їх виникнення. Такі документи забезпечують дотримання законності поліцейськими під час охорони громадського порядку. Проте, на думку А. В. Іванцової [13], вони обмежують самостійність поліцейського і не сприяють розвитку адекватної реакції в нестандартних ситуаціях, що може призвести до певних казусів, оскільки не всі ситуації можна передбачити. Отже, професійна підготовка працівників патрульної поліції закордонних країн, порівняно з Україною, різниться як у доборі кандидатів, так і в спрямованості освітнього процесу. У країнах Європи та США визначальною є практична спрямованість навчання, що відображено в змісті організаційно-планувальної документації з підготовки кадрів поліції, та орієнтована на виконання конкретних службових завдань [14, с. 75-76].

Не менш важливу роль серед інших гарантій забезпечення законності в діяльності патрульної поліції відіграють психологічно-професійні гарантії, що прямо пов'язано із неналежним рівнем на сьогодні психологічного супроводу їх професійної діяльності.

Значні психоемоційні навантаження, що бувають під час несення служби працівниками патрульної поліції, часто призводять до фактів застосування незаконного насильства, а тому й до професійної деформації та вигорання. Перебуваючи у стресовому стані, поліцейські інколи дають вихід емоціям саме через перевищення повноважень. Інколи застосування насильства може розглядатися як своєрідна психологічна розрядка у зв'язку з особистими чи сімейними проблемами.

У нинішніх умовах доречним вбачається створення дієвої системи психологічного супроводу працівників патрульної поліції, яка б давала змогу позбавлятися негативних емоцій у прийнятний спосіб, а також своєчасно реагувати на ранні ознаки психічних девіацій у правоохоронців.

Висновки. Отже, з'ясування сутності адміністративно-правових гарантій дотримання дисципліни та законності в діяльності патрульної поліції, дозволило визначити їх види, зокрема об'єднати їх у дві групи: загально-соціальні та спеціальні (нормативні, організаційні, фінансово-економічні, матеріально-технічні, професійно-компетентні, психологічно-професійні). Вдосконалення системи гарантій дотримання дисципліни та законності в діяльності патрульної поліції вбачається внаслідок: припинення практики застосування статистичних, кількісних показників для оцінювання діяльності працівників патрульної поліції; продовження розбудови зовнішніх та внутрішніх механізмів контролю над діяльністю поліції, як це згадувалося вище, зокрема за участю експертів, представників громадянського суспільства, зосередження уваги на заходах, які би надали змогу ефективно запобігати зловживанням поліцейських владою тощо; проведення щотижневих брифінгів керівництва всіх поліцейських органів на центральному та місцевому рівнях для забезпечення значної відкритості діяльності Національної поліції та посилення контролю з боку громадськості.

Список використаних джерел

1. Бочковий О. В. Потенціал превентивної діяльності Національної поліції в умовах відкритого суспільства. *Організаційно-правове забезпечення підрозділів превентивної діяльності Національної поліції* : матеріали регіонал. круглого столу (м. Дніпро, 4 черв. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 14–17.
2. Кононець В. П. Актуальні питання щодо правомірності порядку зупинення транспортних засобів у діяльності Національної поліції. *Правові та організаційні засади забезпечення державою правоохоронної функції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 жовт. 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 125–128.
3. Мамедова Е. А. Корупційні ризики в роботі патрульного поліцейського при використанні інформаційно-телекомунікаційних систем. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 листоп. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 154–157.
4. Наливайко Л. Р., Савченко О. В. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монограф. Київ : Хай-Тек Прес, 2017. 276 с.
5. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Громадський контроль в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (77). С. 47–55.
6. Миронюк Р. В. Корупційні ризики в діяльності поліцейського та шляхи їх усунення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1 (98). С. 51–57.

7. Юнін О. Громадський контроль за діяльністю поліції: міжнародна практика та досвід окремих зарубіжних держав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2 (115). С. 25–31.
8. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина : навч. посібник. Харків : Факт, 2001. 440 с.
9. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2-х т. Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (гол.) та ін. Київ : Юрид. думка, 2007. 592 с.
10. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дяченко О. В. Адміністративне право України : підруч. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
11. Полицейских Кривого Рога уличили в юридической безграмотности. URL : <https://kr.informator.ua/2020/04/21/politsejskih-krivogo-roga-ulichili-v-yuridicheskoy-bezgramotnosti/>.
12. Справа про адміністративне правопорушення № 212/2473/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88785853>
13. Іванцова А. В. Національна поліція України. Досвід зарубіжних країн. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 210–212.
14. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями : монограф. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2018. 524 с.

Надійшла до редакції 28.11.2022

References

1. Bochkovyy, O. V. (2021) Potentsial preventyvnoyi diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi v umovakh vidkrytoho suspil'stva [The potential of preventive activities of the National Police in the conditions of an open society]. *Orhanizatsiyno-pravove zabezpechennya pidrozdiliv preventyvnoyi diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi : materialy rehional. kruhloho stolu (m. Dnipro, 4 cherv. 2021 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 14–17. [in Ukr].
2. Kononets', V. P. (2018) Aktual'ni pytannya shchodo pravomirnosti poryadku zupynennya transportnykh zasobiv u diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi [Current issues regarding the legality of the procedure for stopping vehicles in the activities of the National Police]. *Pravovi ta orhanizatsiyni zasady zabezpechennya derzhavoyu pravookhoronnoyi funktsiyi : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 30 zhovt. 2018 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 125–128. [in Ukr].
3. Mamedova, E. A. (2020) Koruptsiyni ryzyky v roboti patrol'noho politseys'koho pry vykorystanni informatsiyno-telekomunikatsiynykh system [Corruption risks in the work of a patrol police officer when using information and telecommunication systems]. *Dyskusiyni pytannya zastosovannya antykoruptsiynoho zakonodavstva : materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 17 lystop. 2020 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 154–157. [in Ukr].
4. Nalyvayko, L. R., Savchenko, O. V. (2017) Teoretyko-pravovi zasady hromads'koho kontrolyu za diyal'nistyu orhaniv derzhavnoyi vlady [Theoretical and legal foundations of public control over the activities of state authorities] : monohraf. Kyiv : Khay-Tek Pres, 276 p. [in Ukr].
5. Nalyvayko, L. R., Oryeshkova, A. F. (2015) Hromads'kyi kontrol' v umovakh suchasnykh yevrointehratsiynykh protsesiv [Public control in the conditions of modern European integration processes]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (77), pp. 47–55. [in Ukr].
6. Myronyuk, R. V. (2019) Koruptsiyni ryzyky v diyal'nosti politseys'koho ta shlyakhy yikh usunenya [Corruption risks in the activity of a police officer and ways to eliminate them]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1 (98), pp. 51–57. [in Ukr].
7. Yunin, O. (2021) Hromads'kyi kontrol' za diyal'nistyu politsiyi: mizhnarodna praktyka ta dosvid okremykh zarubizhnykh derzhav [Public control over police activities: international practice and experience of certain foreign states]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 2 (115), pp. 25–31. [in Ukr].
8. Kushnirenko, O. H., Slin'ko, T. M. (2001) Prava i svobody lyudyny ta hromadyanyna [Rights and freedoms of man and citizen] : navch. posibnyk. Kharkiv : Fakt, 440 p. [in Ukr].
9. Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course] : pidruch. : u 2-kh t. T. 1. Zahal'na chastyna / red. kol.: V. B. Aver'yanov (hol.) ta in. Kyiv : Yuryd. dumka, 2007. 592 p. [in Ukr].
10. Bytyak, Yu. P., Harashchuk V. M., Dyachenko O. V. (2005) Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative law of Ukraine] : pidruch. ; za red. YU. P. Bytyaka. Kyiv : Yurinkom Inter, 544 p. [in Ukr].
11. Politseyskikh Krivogo Roga ulichili v yuridicheskoy bezgramotnosti [Policemen of Kryvyi Rih were convicted of legal illiteracy]. URL : <https://kr.informator.ua/2020/04/21/politsejskih-krivogo-roga-ulichili-v-yuridicheskoy-bezgramotnosti/>. [in Ukr].
12. Sprava pro administratyvne pravoporushennya № 212/2473/20 [Case on administrative offense No. 212/2473/20]. *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88785853>. [in Ukr].
13. Ivantsova, A. V. (2016) Natsional'na politsiya Ukrayiny. Dosvid zarubizhnykh krayin [National Police of Ukraine. Experience of foreign countries]. *Porivnyal'no-analitychne pravo*. № 2,

14. Bondarenko, V. V. (2018) Profesiyna pidhotovka pratsivnykiv patrol'noyi politsiyi: zmist i perspektyvni napryamy [Professional training of patrol police officers: content and promising directions] : monohraf. Kyiv : FOP Kandyba T. P., 524 p. [in Ukr].

ABSTRACT

Andrii Sobakar, Vladyslav Mykhailov. Administrative and legal guarantees of ensuring legality and discipline in the activities of the patrol police and ways of increase the efficiency of its implementation. In the article, based on the analysis of the current legislation of Ukraine and the practice of its application, the theoretical understanding of a number of scientific works from various fields of knowledge, the essence, significance and peculiarities of ensuring discipline and legality in the activities of the patrol police based on the application of a number of administrative and legal guarantees are clarified.

The direct dependence of the effectiveness of the implementation of administrative and legal guarantees as tools for ensuring legality and discipline in the activities of the patrol police has been proven.

The characteristic features of legal guarantees of ensuring legality and discipline in police activity have been established, among which: first, their mandatory normative consolidation, because the guarantees are fixed by the legislator in normative acts and, by virtue of this, acquire a legal character; secondly, the creation by the state of a system of legal means that contribute to the legitimate realization of the legal status of police officers; thirdly, they act as concrete, specific legal norms regulating police activity.

The essence and types of guarantees of compliance with discipline and legality in the activities of the patrol police are clarified, which are combined into two groups: general-social and special (normative, organizational, financial-economic, material-technical, professional-competent, psychological-professional), at the same time, the meaning and features of each of them are clarified.

A number of proposals and recommendations aimed at increasing the effectiveness of administrative and legal enforcement of lawfulness and discipline in the activities of the patrol police have been formulated, including by: stopping the practice of using statistical, quantitative indicators to evaluate the activities of patrol police officers; continuing the development of external and internal mechanisms of control over police activities, as mentioned above, in particular with the participation of experts, representatives of civil society, focusing on measures that would make it possible to effectively prevent police abuse of power, etc.

Keywords: *legality, discipline, control, public control, public, police, patrol police, guarantees, administrative-legal guarantees, guarantees of legality.*

УДК 316:342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-21-27

Алла ДЕМИЧЕВА ©

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РОЛЬ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВИВЧЕННІ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВ ЛЮДИНИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ

Обґрунтовано важливість ролі соціологічної інформації для забезпечення діяльності поліції згідно з європейськими стандартами та національним законодавством, зокрема принципом дотримання прав людини. Доводиться, що соціологічні дослідження є вагомим джерелом альтернативної офіційній інформації щодо (не)дотримання прав людини з боку української поліції, що обумовлена відсутністю публічної офіційної інформації щодо порушень, неефективною системою збору та аналізу скарг на дії працівників поліції, незверненням значної кількості потерпілих зі скаргами. Наводяться результати соціологічних досліджень провідних правозахисних громадських організацій та авторського опитування за темою прав людини в діяльності поліції України.

Ключові слова: *права людини, Національна поліція України, права людини в діяльності поліції, соціологічна інформація, аналітичні звіти, дослідження.*

© А. Демичева, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2997-3020>

demicheva.alla@gmail.com

Постановка проблеми. Дослідження різних аспектів, пов'язаних із дотриманням прав людини працівниками поліції, відбуваються переважно у межах грантових програм та здійснюються міжнародними та національними громадськими правозахисними організаціями. Ці інституції працюють одночасно в таких напрямках, як захист прав людини в конкретних випадках (адвокація); поширення інформації про права людини, правопросвітницька робота; аналіз стану дотримання прав людини, в тому числі й через соціологічні дослідження [1, с. 68]. З іншого боку, необхідно відзначити опитування громадськості щодо оцінки рівня довіри (включає питання щодо поведінки поліцейських під час взаємодії з громадянами, видів неналежного поведінки) населення до Національної поліції на загальнодержавному рівні на замовлення державної установи «Центр обслуговування підрозділів Національної поліції України», проведені у 2019 та 2020 рр. та оприлюднені на сайті Національної поліції України (далі – НПУ) [2–3]. Отже, йдеться про те, що соціологічна інформація є потужним джерелом знань про реальний стан дотримання поліцією прав людини, думку громадськості про це питання, що презентується в інформаційних та аналітичних звітах, і яка має стати однією з підстав для прийняття відповідних рішень з боку керівництва.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Українські правозахисні громадські організації та різноманітні напрямки їх діяльності досліджувалися у працях Н. Беляєвої, О. Ващука, І. Грицай, О. Даркова, Л. Ємця, Т. Матвєєвої, Д. Мазурука, М. Новікова та ін. Інший масив джерел становлять власне аналітичні звіти, результати соціологічних досліджень, проведених Харківським інститутом соціальних досліджень, Експертним центром з прав людини, Асоціацією українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів та ін.

Метою статті є огляд соціологічної інформації, зокрема результатів соціологічних досліджень, щодо дотримання прав людини з боку працівників поліції та презентація результатів дослідження, проведеного серед здобувачів вищої освіти науковою лабораторією соціологічних та кримінально-правових досліджень ДДУВС за цією темою.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна неурядова громадська організація Amnesty International ще у 2005 р. у доповіді «Час діяти: катування та жорстоке поводження із затриманими в міліції» та у 2011 р. у звіті «За відсутності складу злочину: ціна безкарності працівників правоохоронних органів в Україні», досліджуючи порушення прав людини українською міліцією, зробила висновок про значне поширення порушень прав людини в міліції та існування культури безкарності за кримінальні вчинки, включаючи катування та вимагання, скоєні правоохоронцями в ході їхньої роботи. У виданні 2011 р. зазначається, що «правоохоронці в Україні систематично порушують права людини, незважаючи на зростання зусиль, спрямованих на вирішення цієї проблеми, та зростаючого засудження цього явища громадськістю. Неспроможність відповідних відомств вирішити цю проблему та високий рівень корупції в МВС призводить до того, що люди, які стикаються з правоохоронцями, наражаються на ризик поганого поводження з ними – від словесних нападів до катування та інших видів жорстокого поводження, включаючи смертельні ушкодження. Розслідування цих подій часто затримується та є неефективним і упередженим, що тільки сприяє подальшому розвитку культури безкарності серед правоохоронців» [4, с. 57].

Вагомий внесок у розуміння системних поширених порушень прав людини національною поліцією України належить ГО «Харківський інститут соціальних досліджень» (ХІСД), який упродовж багатьох років, зокрема з 2004 р., здійснює Національний моніторинг незаконного насильства в поліції, останній етап на даний час відбувся у 2020 р. [5–6]. Отже, ХІСДом накопичено значний емпіричний матеріал, який ілюструє проблематику порушення/дотримання прав людини поліцією у загальноукраїнському контексті та є важливим джерелом інформації про стан справ. Зазначимо, що важливим у цій темі є аспект ставлення громадян до порушення прав людини в цілому та можливості застосування насильства з боку працівників НПУ. Думка українців про те, коли та проти кого можливо застосування побоїв, знущань або катувань, є такою: 79,1 % вважають, що ніколи та проти нікого, 14,9 % допускають використання катувань та незаконного насильства «у крайніх випадках»; 5,4 % «стосовно окремих осіб» (терористів; підозрюваних у злочинах проти дітей), 1,1 % зазначили, що робота поліції без цього неможлива. Серед тих, хто виправдовує використання катувань, знущань та побоїв у діяльності поліції, найчастіше поширені

такі аргументи: задля «розкриття особливо тяжких злочинів» та для «запобігання терористичному акту» [6, с. 41].

Серед основних чинників порушення прав людини та застосування насильства з боку працівників НПУ, на думку українців, є: безкарність працівників поліції, які застосовують незаконні методи в роботі (55,7 %); поганий добір кадрів, унаслідок чого до поліції потрапляють люди із садистськими нахилами (47,3 %); невисокий загальнопрофесійний і культурний рівень співробітників поліції (39,4 %); слабкий контроль з боку керівництва (30 %); недосконалість законодавства (26 %); існування показників у звітності та традиція в роботі поліції (24,6 %) [6, с. 51-52].

У дослідженні 2017 р. «Неналежне поведіння в діяльності Національної поліції України: прояви, поширеність, причини», проведеного ГО «Експертний центр з прав людини» у співпраці з Управлінням забезпечення прав людини Національної поліції України, зазначено, що протягом року було лише 2386 звернень по медичну допомогу у зв'язку з тілесними ушкодженнями, які їм заподіяли працівники поліції. При цьому кількість звернень майже вдвічі перевищує показник 2015 р. [7, с. 9]. Зрозуміло, що наведені цифри можна вважати орієнтовними, оскільки існує ситуація з неналежною фіксацією таких випадків медичним персоналом, ненадання інформації пацієнтами, що тілесні ушкодження були нанесені саме працівниками поліції, та ін.

Складним періодом як для держави, так і суспільства став час карантину, спричиненого пандемією COVID-19. На поліцію було покладено завдання забезпечення дотримання карантинних заходів та обмежень. У звіті, підготовленому правозахисною ГО «Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів» (Асоціація УМДПЛ) за результатами кабінетного дослідження, серед найпоширеніших порушень прав людини зазначають: затримання без достатніх на те підстав; використання фізичної сили за відсутності для цього нагальної потреби; надмірне застосування фізичної сили, у тому числі з використанням небезпечних для життя прийомів; застосування фізичних заходів впливу без урахування статі, віку та інших індивідуальних особливостей особи; невинуватені ситуацією застосування спеціальних засобів обмеження рухомості (кайданки тощо); відмова пояснити затримуваній особі підстави для затримання; застосування фізичної сили без заздалегідь зробленого попередження про такі наміри; відсутність фіксації обставин та порядку проведення затримання за допомогою портативних нагрудних відеореєстраторів [8, с. 4].

Наведемо думку самих поліцейських щодо поширення насильства, яка була отримана ХІСД при опитуванні 2120 працівників поліції у 2020 р.:

Таблиця 1

Думки поліцейських щодо поширеності незаконного насильства в поліції (у %) [5, с. 20]

	<i>Дуже поширене</i>	<i>Скоріше поширене</i>	<i>Скоріше непоширене</i>	<i>Не поширене</i>	<i>Важко відповісти</i>
Поліція	0,9	3,1	30,9	52,7	12,4
Патрульна поліція	0,9	4,7	31,5	52,4	10,5

Тобто, поліцейські не вважають незаконне насильство поширеним.

Розуміючи важливість реалізації принципу дотримання прав людини у діяльності правоохоронців, наведемо результати соціологічного опитування, проведеного Науковою лабораторією соціологічних та кримінально-правових досліджень ДДУВС у 2022 р. серед здобувачів вищої освіти 2-4 курсів університету з метою з'ясування думки майбутніх правників про дотримання прав людини працівниками поліції. Вибірка склала 706 осіб. Щодо оцінки дотримання прав людини в Україні загалом та Національній поліції України, зокрема, маємо такий розподіл відповідей: *в Україні в цілому*: дотримуються повністю – 59,5 %, переважно дотримуються – 37,3 %, переважно порушуються – 2,7 %, значно порушуються – 0,5 %. *В Національній поліції*: дотримуються повністю – 68,6 %, переважно дотримуються – 28 %, переважно порушуються – 2,8 %, значно порушуються – 0,6 %. Тобто, на думку 95 % здобувачів вищої освіти ДДУВС, права людини дотримуються повністю та в переважному обсязі як в Україні, так і в Національній поліції, на рівні 3 % відзначають порушення. На наступне запитання «Якщо ви вважаєте, що порушення прав людини поширені у Національній поліції, то які причини цього?» лише 47,9 % зазначили, що таких порушень немає; серед тих, хто вважає, що є, серед причин були названі такі:

(оскільки здобувачі вищої освіти могли обрати до 3-х відповідей, сума відповідей складає більше 100 %):

- 1) провокації з боку затриманих, підозрюваних – 30,9 %;
- 2) тиск на поліцейських з метою досягнення певної кількості арештів та засуджених – 25,4 %;
- 3) необхідність швидкого отримання доказів та розкриття злочинів – 17,3 %;
- 4) безкарність поліцейських, які порушують права, – 16,7 %;
- 5) усвідомлення влади над іншими – 16,3 %;
- 6) відсутність достатніх ресурсів для належного розслідування – 14,6 %;
- 7) низька кваліфікація правоохоронців – 11,6 %;
- 8) наявна методика розслідування злочинів у поліції, що будується на отриманні зізнання від підозрюваного, – 5,2 %;
- 9) так було завжди і так буде – 3,5 %;
- 10) інакше працювати в поліції неможливо – 3,1 %.

Тож, основними причинами порушення прав людини, на думку опитаних, є провокації з боку затриманих, підозрюваних; тиск на поліцейських з метою досягнення певної кількості арештів та засуджених; необхідність швидкого отримання доказів та розкриття злочинів; безкарність поліцейських, які порушують права; усвідомлення влади над іншими.

Такі дії здобувачі вищої освіти вважають виправданими у таких випадках:

- 1) для розкриття особливо тяжких злочинів (убивств, зґвалтувань, злочинів проти дітей тощо) – 31,7 %;
- 2) для швидкого розкриття злочинів – 15,7 %;
- 3) як покарання та помста гвалтівникам та вбивцям – 13,9 %;
- 4) коли без цього неможливо довести провину підозрюваного – 9,8 %;
- 5) якщо особу спіймали на місці вчинення нею злочину – 13,5 %;
- 6) для покращення показників розкриття злочинів – 6,7 %;
- 7) для припинення діяльності осіб, що схильні до скоєння злочинів – 9,6 %;
- 8) для забезпечення порядку в ізоляторі тимчасового тримання – 3,1 %;
- 9) такі дії невинуваті за жодних обставин – 31,2 %;
- 10) важко відповісти – 33,4 %.

Зазначені відповіді здобувачів співвідносяться з відповідями українців щодо можливих причин виправдання порушення прав людини та застосування насильства з боку працівників поліції.

На запитання щодо можливості обмеження прав людини ряду депривованих та вразливих груп населення, отримали від майбутніх правників такі відповіді:

Таблиця 2

Думки здобувачів вищої освіти про обмеження прав певних груп (у %)

<i>Групи</i>	<i>Не можуть бути обмеженими</i>	<i>За певних обставин можуть бути децю обмеженими</i>	<i>Повинні бути обмеженими</i>	<i>Важко відповісти</i>
Наркозалежні	33	44,3	15,6	7,1
ЛГБТІ-спільнота	61,2	21,4	10,1	7,4
Колишні ув'язнені	45,6	28,4	20,5	5,5
Ромська етнічна група	68,6	20,7	5,9	4,8
Безхатченки	74,1	19,1	1	5,8
Особи похилого віку	88,1	8,9	0,7	2,3
Особи з інвалідністю	87,7	9,6	0,4	2,3
Особи з ВІЧ-статусом	67,3	27,3	2	3,4
Особи з психічними хворобами	35,6	48,7	12,2	3,5
Внутрішньо переміщені особи	82,3	13,5	0,7	3,5
Особи без громадянства	54,3	38,2	3,4	3,8
Секс-працівниці (-ки)	56,1	26,1	9,1	8,8

Отримані дані корелюють з результатами інших соціологічних досліджень. За експертними оцінками правозахисних організацій, особливо високого ризику порушення прав людини від рук працівників поліції зазнають споживачі наркотиків; особи, які були раніше засуджені; люди з психічними захворюваннями; секс-працівниці (-ки); інші меншини. Так, під час опитування ХІСД 2020 р., серед 1616 жінок – респонденток було виявлено 110 випадків (6,8 %), коли вони зазнавали від працівників поліції гендерно-зумовленого насильства у вигляді образ, специфічних жартів, погроз, шантажу, використанням фраз із сексуальним контекстом, побиття та ін. [6, с. 33]. Належність до ЛГБТК-спільноти робить людину уразливішою при контакті з поліцією. В ході якісного дослідження «Проблеми дискримінації та насильства з боку правоохоронних органів стосовно ЛГБТ», здійсненого у 2021 р. ХІСД та Харківською правозахисною групою, зафіксовано, що «ЛГБТ часто стають жертвами дискримінації, принижень, вербального та фізичного насильства, вимагання або ігнорування з боку поліції. Найскладніше доводиться представникам ЛГБТ-спільноти в тому випадку, коли...їх затримують або доставляють до відділу поліції. У момент, коли вони переходять під повний контроль працівників правоохоронних органів і стають вкрай уразливими, цим часто користуються поліцейські, що вже створює умови і для незаконного позбавлення свободи пересування, і для вербального або незаконного фізичного насильства» [9, с. 5]. На думку опитаних представників ЛГБТК, ключовою причиною насильства в поліції є відсутність належного виховання та укорінені стереотипи щодо них, зокрема уявлення про гомосексуальні та трансгендерні орієнтації як психічні відхилення.

Враховуючи зв'язок між стереотипами, упередженнями та порушенням прав людини, в опитувальник здобувачів вищої освіти ДДУВС були поставлені запитання, які дозволили зафіксувати стереотипи майбутніх поліцейських.

Таблиця 3

Стереотипні думки здобувачів вищої освіти ДДУВС (у %)

	Так	Ні
Всі роми крадуть і торгують наркотиками	10,8	89,2
Ув'язнені не вартують ввічливого ставлення	14,6	85,4
Призначення жінки – народжувати дітей та створювати затишок у родині	17	83
ЛГБТК-спільнота – це збоченці, їх потрібно лікувати	19,4	80,6
Згвалтована дівчина сама винна, не потрібно провокувати	3,3	96,7
Безхатченки – зайві у суспільстві люди	8,1	91,9
Зізнання з підозрюваного можна лише «вбити»	4	96
Люди з інвалідністю мають навчатися та працювати вдома	12,5	87,5

З таблиці видно, що переважна більшість здобувачів вищої освіти не поділяє зазначені стереотипи; найпоширенішими є уявлення про збоченість ЛГБТК-спільноти; «сімейне призначення» жінок; «другосортність» колишніх ув'язнених та те, що люди з інвалідністю мають працювати вдома. Такі уявлення мають бути пропрацьовані з тим, щоб у подальшій діяльності не завадили реалізації принципу прав людини. Наприклад, потерпілі від злочинів ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (СОІ) в Україні рідко звертаються з метою захисту своїх прав до правоохоронців: у 2018 р. потерпілі зверталися до поліції лише у 61 випадку із задокументованих загалом 365 випадків порушень прав ЛГБТК; у 2019 р. – 64 рази з 331 випадку; у 2020 р. – 70 із 186. Це пояснюється побоюванням розкриття конфіденційної інформації, недовірою до правоохоронців, незначністю порушення тощо. На жаль, поширеною практикою є бездіяльність поліції при блокуванні та фізичних нападах на ЛГБТК організації та заходи з боку їх агресивних опонентів. Слідчі кваліфікують злочини з гомофобних мотивів не як злочини ненависті, а як звичайні злочини, без мотивів нетерпимості. Так, у випадку спричинення шкоди здоров'ю потерпілих, слідчі кваліфікують дії нападників за статтею 125 КК України, а напади на ЛГБТК заходи кваліфікуються як стаття 296 КК України [10, с. 3]. Такі дані надає правозахисний ЛГБТ-Центр «Наш світ».

У 2016 р. розпочало свою діяльність Управління дотримання прав людини Національної поліції України (УДПЛ), яке здійснює реалізацію державної політики у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг та є уповноваженим підрозділом з питань дотримання гендерної рівності [11]. На запитання

щодо обізнаності здобувачів вищої освіти ДДУВС про діяльність УДПЛ, отримано такі відповіді: знаю детально про діяльність УДПЛ – 47,7 %, знаю в загальних рисах – 42,9 %, чув про УДПЛ, але не знаю, чим воно займається – 5,2 %, взагалі не чув про УДПЛ – 4,2 %. Тобто переважна більшість здобувачів вищої освіти знає про існування Управління та його діяльність.

Загалом опитування виявило, що майбутні працівники поліції, з одного боку, розуміють важливість дотримання прав людини, з іншого – розділяють поширені серед українців стереотипні уявлення про вразливі групи населення, що може у подальшому призвести до упереджень та дискримінації.

Висновки. Отже, соціологічні дослідження є вагомим джерелом інформації щодо дотримання прав людини з боку української поліції. Важливість саме соціологічного супроводу обумовлена й тим, що, по-перше, не публікується офіційної інформації щодо порушень; по-друге, наявна системи збору та аналізу скарг на дії працівників поліції є неефективною, оскільки більшість скарг на насильство з боку поліцейських розглядається саме в поліції; по-третє, значна кількість потерпілих не звертається зі скаргами. Тому реальна ситуація з дотриманням прав працівниками поліції є проблематизованою, і дані соціологічних обстежень мають важливе значення для розуміння ситуації. При цьому, здійснюючи загальну підготовку майбутніх правоохоронців, необхідно пам'ятати про те, що поліція в демократичних країнах допомагає підтримувати демократичні цінності і сама сповідує ці цілі й цінності, тому в професійну підготовку співробітників поліції мають бути широко включені курси з прав людини, розроблені та адаптовані посібники з питань дотримання та захисту поліцією прав людини. Це дозволяє поліції на всіх рівнях глибоко зрозуміти та усвідомити важливість принципу дотримання прав людини в їх діяльності.

Список використаних джерел

1. Демичева А. Правозахисне поле сучасної України: взаємодія державних та недержавних акторів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 65-72.
2. Довіра населення до Національної поліції України. Результати опитування громадської думки (національний звіт) ; за заг. ред. А.В. Орлова. Київ : Центр стратегічного розвитку територій, 2019, 89 с.
3. Підсумково-аналітичний звіт з опитування громадськості щодо оцінки рівня довіри населення до Національної поліції на загальнодержавному рівні. Виконавець ТОВ «Форсервіс юа сейлз». 2020, 57 с. URL : <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/richni-zviti/>.
4. «За відсутності складу злочину»: ціна безкарності працівників правоохоронних органів в Україні. Київ : Amnesty International, 2011. 61 с.
5. Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в Україні протягом періоду 2004-2018 рр. / Д. Кобзін, А. Черноусов, С. Щербань, В. Батчаєв. Харків : ТОВ «Видавництво „Права людини”», 2019. 52 с.
6. Кобзін Д., Черноусов А., Щербань С. Національний моніторинг незаконного насильства в поліції в 2020 р. Харків : Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД), 2020. 64 с.
7. Неналежне поведіння в діяльності національної поліції України: прояви, поширеність, причини. Аналітичний звіт за результатами дослідження : за заг. ред. Ю. Белоусова. Рада Європи. Київ : ПП «Видавництво «Фенікс», 2017. 90 с.
8. Дотримання поліцією прав громадян при затриманні за порушення правил карантину / Уклад. В. Батчаєв. Київ : Асоціація УМДПЛ, 2020. 30 с.
9. Проблеми дискримінації та насильства з боку правоохоронних органів стосовно ЛГБТ. Результати якісного дослідження / Д. О. Кобзін, С. В. Щербань. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини», 2021. 60 с.
10. Кравчук А. Незахищені ознаки. Звіт за результатами дослідження ефективності правового захисту від злочинів з мотивів нетерпимості за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в контексті українського законодавства та правозастосовної практики. Київ : Правозахисний ЛГБТ-Центр «Наш світ», 2021. 11 с.
11. Управління дотримання прав людини. URL : <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/upravlinnya-dotrimannya-prav-lyudini.html>.

Надійшла до редакції 20.09.2022

References

1. Demycheva, A. (2021) Pravozakhysne pole suchasnoyi Ukrayiny: vzayemodiya derzhavnykh ta nederzhavnykh aktoriv [The human rights field of modern Ukraine: the interaction of state and non-state actors]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh*

sprav. № 3 (112), pp. 65-72. [in Ukr.].

2. Dovira naselennya do Natsionalnoyi politsiyi Ukrainy. Rezultaty opytuvannya hromadskoyi dumky (natsionalnyi zvit) [Public trust in the National Police of Ukraine. Results of a public opinion poll (national report)] ; za zahal. red. A.V. Orlova. Kyiv : Tsentri stratehichnoho rozvytku terytorii, 2019, 89 p. [in Ukr.].

3. Pidsumkovo-analitychnyi zvit z opytuvannya hromadskosti shchodo otsinky rinvnia doviry naselennia do Natsionalnoi politsii na zahalnodержavnomu rinvni [In conclusion – an analytical report on a public survey on the assessment of the level of public trust in the National Police at the national level]. Vykonavets TOV «Forservis yua seilz». 2020, 57 p. URL : <https://www.npu.gov.ua/activity/zviti/richni-zviti/>. [in Ukr.].

4. «За відсутності складу злочynu»: tsina bezkarnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv v Ukraini [«In the absence of the composition of the crime»: the price of impunity for law enforcement officers in Ukraine]. Kyiv : Amnesty International, 2011. 61 p. [in Ukr.].

5. Natsionalnyi monitorynh nezakonnogo nasylstva v politsii v Ukraini protiahom periodu 2004–2018 rr. [National monitoring of illegal police violence in Ukraine during the period 2004-2018] / D. Kobzin, A. Chernousov, S. Shcherban, V. Batchaiev. Kharkiv : TOV «Vydavnytstvo „Prava liudyny”», 2019. 52 p. [in Ukr.].

6. Kobzin, D., Chernousov, A., Shcherban, S. (2020) Natsionalnyi monitorynh nezakonnogo nasylstva v politsii v 2020 r. [National monitoring of illegal police violence in 2020]. Kharkiv : Kharkivskiy instytut sotsialnykh doslidzhen (KhISD), 64 p. [in Ukr.].

7. Nenalezhne povodzhennia v diialnosti natsionalnoi politsii Ukrainy: proiavy, poshyrenist, prychny. Analitychnyi zvit za rezultatamy doslidzhennia [Misbehavior in the activities of the national police of Ukraine: manifestations, prevalence, causes. Analytical report based on research results] ; za zah. red. Yu. Bielousova. Rada Yevropy. Kyiv : PP «Vydavnytstvo «Feniks»», 2017. 90 p. [in Ukr.].

8. Dotrymannia politsiieu prav hromadian pry zatrymanni za porushennia pravyl karantynu [Police compliance with the rights of citizens when detained for violating quarantine rules] / uklad. V. Batchaiev. Kyiv : Asotsiatsiya UMDPL, 2020. 30 p. [in Ukr.].

9. Problemy dyskryminatsiyi ta nasylstva z boku pravookhoronnykh orhaniv stosovno LHBT. Rezultaty yakisnoho doslidzhennia [Problems of discrimination and violence by law enforcement agencies in relation to LGBT people. Results of qualitative research] / D. O. Kobzin, S. V. Shcherban. Kharkiv : TOV «Vydavnytstvo „Prava liudyny”», 2021. 60 p. [in Ukr.].

10. Kravchuk, A. (2021) Nezakhyscheni oznaky. Zvit za rezultatamy doslidzhennia efektyvnosti pravovoho zakhystu vid zlochniv z motyviv neterpymosti za oznakamy seksualnoi oriantatsii ta gendernoi identychnosti v konteksti ukrainskoho zakonodavstva ta pravozastosovnoi praktyky [Unprotected features. Report on the results of a study of the effectiveness of legal protection against crimes motivated by intolerance based on sexual orientation and gender identity in the context of Ukrainian legislation and law enforcement practice]. Kyiv : Pravozakhysnyi LHBT-Tsentr «Nash svit», 11 p. [in Ukr.].

11. Upravlinnia dotrymannia prav liudyny [Human Rights Compliance Office]. URL : <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/upravlinnya-dotrymannya-prav-lyudini.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alla Demycheva. Role of sociological information in the study of observance of the principle of human rights by the National Police of Ukraine. Sociological research is an important source of alternative official information regarding (non)compliance with human rights by the Ukrainian police. The importance of sociological information in particular is due to the fact that, firstly, official information on violations is not published; secondly, the existing system of collecting and analyzing complaints about the actions of police officers is ineffective, since most complaints about violence by police officers are considered by the police; thirdly, a significant number of victims do not file complaints. Therefore, it is very difficult to assess the real scale of human rights violations by the police.

Research on various aspects related to human rights violations by police officers takes place mainly within the framework of grant programs and is carried out by international and national public human rights organizations. It is also necessary to note independent surveys of the public regarding the assessment of the level of trust (includes questions about the behavior of police officers during interaction with citizens, types of inappropriate behavior) of the population to the National Police of Ukraine. So, we are talking about the fact that sociological information is a powerful source of knowledge about the real state of human rights compliance by the police, public opinion on this issue, which is presented in informational and analytical reports, and which should become one of the grounds for making appropriate decisions on the management behalf.

The article reviews the results of sociological research on the implementation of the principle of respect for human rights by leading human rights organizations in recent years. The results of the research carried out by the Scientific Laboratory of Sociological and Criminal Legal Research of the State University of Internal Affairs on this topic are presented, so that future lawyers, on the one hand, understand the importance of observing human rights, and on the other hand, they have fairly common stereotypes about vulnerable groups of the population, which may further lead to prejudices and discrimination.

Keywords: *human rights, National Police of Ukraine, human rights in police activity, sociological information, analytical reports, sociological research.*

УДК 342.95+351.573

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-28-34

Станіслава МИРОНЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЬНОЇ ТА КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено особливості реалізації дозвільної та контрольної функції національної поліції у сфері обігу вогнепальної зброї в умовах воєнного стану. Зокрема, в ній з'ясовано різні форми діяльності поліції у сфері обігу вогнепальної зброї, стан і перспективи їх нормативного визначення; визначено правові підстави обігу вогнепальної зброї в умовах воєнного стану з урахуванням існуючого та перспективного законодавства; визначено особливості здійснення контролю поліцією за обігом вогнепальної зброї в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *вогнепальна зброя, Національна поліція, дозвільна та контрольна функції Національної поліції, нормативне забезпечення.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію» основними завданнями Національної поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Сутність людиноцентристської концепції діяльності поліції полягає в наданні поліцейських послуг та здійсненні контролю за дотриманням законодавства в правоохоронній сфері. У межах такої широкій функції поліції можна виділити діяльність у сфері надання послуг у формі надання дозволів на зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї та забезпечення контролю за дотриманням правил як реалізації дозвільних документів на цю зброю, так і за легальними обігом зброї в Україні, якість здійснення якої зараз в умовах воєнного стану та в післявоєнний період значно впливає на безпекову ситуацію в країні та рівень захисту прав і свобод громадян від злочинного посягання. Про факти негативного впливу вказують наслідки російського вторгнення та тимчасового захоплення частини Луганської та Донецької області та анексії АР Крим у лютому-березні 2014 року, які призвели до подекуди неконтрольованого обігу різних видів зброї та боєприпасів до неї, поширення її незаконного обігу серед цивільного населення, неконтрольованого її використання або детонації, що призводило до жертв серед населення, і відповідно повноцінне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року і збільшення обігу зброї можуть призвести до більш негативних наслідків. Зокрема, аналітичні дані діяльності Національної поліції України вказують, що у 2015 та 2016 роках кількість злочинів із застосуванням незареєстрованої (нелегальної) вогнепальної зброї і боєприпасів збільшилась на 35 % порівняно з 2013 та 2014 роками [1]. Водночас нові реалії здійснення військового спротиву збройній агресії росії ставлять нові виклики, пов'язані з наданням можливості громадянам України вільно володіти окремими видами вогнепальної зброї насамперед для захисту свого життя та здоров'я, а також членів своєї сім'ї, інших громад від посягання, отримавши відповідні дозволи на це та дотримуючись певних правил поведження з цією зброєю.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання адміністративної діяльності поліції (міліції) щодо надання послуг поліцією у сфері дозвільної системи та здійснення контролю за дотриманням фізичними та юридичними

© С. Миронюк, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/000-0001-6462-2173>

k_tsp@dduvs.in.ua

особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних учених різних історичних періодів у галузі теорії держави і права та адміністративного права, а саме: В. Авер'янова, О. Бандурки, Ю. Битяка, І. Галагана, А. Гетьмана, В. Гуменюка, О. Джафарової, С. Діденка, В. Долежана, В. Заросила, С. Ківалова, Ю. Козлова, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Коренева, А. Корнійця, С. Кузніченка, С. Лихачова, М. Матузова, О. Негодченка, В. Петкова, А. Подоляки, О. Фролова, С. Шатрави, Ю. Шемшученка, О. Ярмиша тощо. Попри це у світлі реформування поліції і відповідного законодавства, яке супроводжує цей процес, у тому числі у зв'язку з черговою активізацією законодавчих ініціатив щодо надання громадянам права вільно володіти зброєю, питання надання послуг поліцією у сфері дозвільної системи та забезпечення контролю поліцією за дотриманням правил дозвільної системи.

Мета статті – з'ясування особливостей реалізації дозвільної та контрольної функції Національної поліції у сфері обігу вогнепальної зброї в умовах воєнного стану, що, зі свого боку, передбачає постановку та вирашення таких завдань: з'ясувати різні форми діяльності поліції у сфері обігу вогнепальної зброї, стан і перспективи їх нормативного визначення; визначити правові підстави обігу вогнепальної зброї в умовах воєнного стану з урахуванням існуючого та перспективного законодавства; визначити особливості здійснення контролю поліцією за обігом вогнепальної зброї в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Здійснивши аналіз законодавства, можна визначити такі форми діяльності поліції у сфері обігу вогнепальної зброї: 1) надання дозволів на зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї; 2) здійснення контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ (п. 21 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» (далі – Закон про поліцію) [2]; 3) приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв (п. 22 ст. 23 Закону про поліцію); 4) поліція засобами інформаційно-комунікаційної системи наповнює та підтримує в актуальному стані реєстри та бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, стосовно: зброї, що перебуває у володінні та користуванні фізичних і юридичних осіб, яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї; викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої зброї із числа тієї, що незаконно зберігалася (пп. 16, 17 ст. 26 Закону про поліцію); 5) поліція в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України, може оглядати за участю адміністрації (керівництва) юридичних осіб, фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб – підприємців) чи їх уповноважених представників приміщення, де знаходяться зброя, спеціальні засоби, боєприпаси, вибухові речовини та матеріали, інші предмети, матеріали і речовини, щодо зберігання і використання яких визначено спеціальні правила або порядок та на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ, а також безпосередньо оглядати місця їх зберігання з метою перевірки дотримання правил поведінки з ними та правил їх використання (п. 1 ст. 39 Закону про поліцію); 6) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення (в тому числі щодо порушення порядку обігу вогнепальної зброї), приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання (п. 8 ст. 23 Закону про поліцію).

З вищезазначеного можна зробити висновок, що лише одна форма діяльності поліції у сфері обігу вогнепальної зброї не зазнала належного правового регулювання в Законі про поліцію – надання дозволів на зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї, та й в цілому обслуговуюча функція поліції потребує конкретизації в цьому законі. У зв'язку з цим для належного урегулювання цих питань пропонуємо внести окремі зміни до Закону України «Про Національну поліцію», зокрема:

1. Статтю 2 «Завдання поліції» викласти в такій уточненій редакції:

«Завданнями поліції є:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;

4) надання в межах, визначених законами поліцейських послуг, в тому числі послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги».

2. Пункт 21 статті 23 «Основні повноваження поліції» викласти в такій уточненій редакції:

«21) надає дозволи фізичним та юридичним особам на зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ, а також здійснює контроль за дотриманням спеціальних правил та порядку їх зберігання».

На виконання завдань дослідження в межах цієї статті необхідно визначити правові підстави обігу вогнепальної зброї в умовах воєнного стану з урахуванням наявного та перспективного законодавства.

Відразу треба зауважити, що на сьогодні єдиного законодавчого акта, яким би були урегульовані питання обігу зброї, в тому числі вогнепальної, в Україні не ухвалено. Історія формування законодавства про зброю в Україні зараз як і дискусії щодо її вільного (умовно вільного) обігу триває з моменту набуття Незалежності України. На цей час в різні періоди було підготовлено понад 7 проектів, що мали різні назви від Закону «Про зброю» до «Про цивільну зброю і боєприпаси», які на різних стадіях законотворчого процесу були відхилені, причиною чому була відсутність політичної волі щодо запровадження права отримання вогнепальної зброї цивільними особами. Та й громадська думка щодо унормування такого права є неоднозначною. 25 травня 2022 року уряд запустив у Дії онлайн-опитування громадян щодо легалізації носіння вогнепальної зброї цивільними особами. У ньому взяли участь понад мільйон 700 користувачів застосунку, як наслідок: 62 % учасників підтримали легалізацію зброї для особистого захисту; 19 % проти обігу зброї серед цивільного населення; 18 % підтримують варіант «для спеціальних потреб» [3].

Водночас на сьогодні у зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням на територію України ситуація змінилась, і ми, як ніколи, близькі до ухвалення закону про зброю, адже Верховною Радою України було взято за основу проект Закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю», метою якого є посилення дотримання режиму законності в питаннях визначення правового режиму власності на зброю, закріплення основних прав та обов'язків громадян і юридичних осіб щодо виробництва, набуття, володіння, розпорядження та використання зброї і боєприпасів, врегулювання інших суспільних відносин, що безпосередньо з цим пов'язані [4]. Законопроектом пропонується: визначити поняття права власності на цивільну вогнепальну зброю; визначити умови та порядок отримання громадянами України та юридичними особами документів про право власності на цивільну вогнепальну зброю; здійснити класифікацію цивільної вогнепальної зброї; розробити порядок видачі медичного заключення (висновку) про відсутність медичних протипоказань, які перешкоджають отриманню документу на цивільну вогнепальну зброю, який передбачає створення спеціальної інформаційно-довідкової системи з провадженням кваліфікованого електронного підпису особи, яка сформувала висновок; розробити порядок створення та ведення Єдиного державного реєстру цивільної вогнепальної зброї; визначити повноваження суб'єктів єдиного державного реєстру цивільної вогнепальної зброї; визначити загальні засади цивільного обігу (обороту) вогнепальної зброї та боєприпасів; визначити загальні засади здійснення права і виконання обов'язків власників цивільної вогнепальної зброї; встановити порядок отримання права на цивільну вогнепальну зброю та боєприпаси; визначити порядок страхування цивільної відповідальності власників цивільної вогнепальної зброї; передбачити обмеження щодо права на цивільну вогнепальну зброю та боєприпаси; передбачити використання цивільної вогнепальної зброї для самозахисту; визначити поняття зон вільних від зброї; передбачити державний контроль у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї.

Цей законопроект, лібералізуючи, з одного боку, обіг цивільної вогнепальної зброї в Україні, одночасно посилює відповідальність за її незаконне використання, зокрема пропонується внести до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та Кримінального кодексу України (далі – КК) зміни, якими: до переліку видів адміністративних стягнень додати ще один вид позбавлення спеціального права, наданого громадянину – права на володіння цивільною зброєю та бойовими припасами

до неї; доповнити статтю 30 КУпАП після частини першої новою частиною, згідно з якою передбачається «Позбавлення наданого даному громадянину права на володіння цивільною вогнепальною зброєю та бойовими припасами до неї застосовується на строк до трьох років за порушення порядку користування цим правом або на строк від трьох до п'яти років за систематичне (три та більше разів протягом року) порушення порядку користування цим правом» та ін.

Слід зазначити, що цей законопроект є черговою спробою розширення можливостей для реалізації права фізичних осіб на вільне володіння цивільною вогнепальною зброєю, до якої законопроектом віднесено автоматичну вогнепальну зброю – вогнепальну зброю з автоматизованим перезарядженням, з якої, натиснувши один раз на спусковий гачок, можна здійснити більше одного пострілу. Однак громадська думка та думка політиків і правоохоронців розділилися щодо вільного володіння вогнепальною зброєю цивільними особами. Більшість з них (і ми з ними погоджуємось) визнають, що сьогоденне суспільство навіть в умовах воєнного стану не готове до належного (законного) зберігання та володіння і застосування цієї зброї, досить високий рівень напруги в суспільстві, неможливість якісної підготовки до володіння цією зброєю, низький рівень правової культури та особистої відповідальності можуть в сукупності призвести до неправомірного застосування вогнепальної зброї, що може призвести до летальних наслідків. І з іншого боку, повна заборона використання цивільної вогнепальної зброї і не бажання здійснювати поступові кроки до легалізації вогнепальної зброї (насамперед для самозахисту) може призвести і призводить до латентності цивільного обігу цієї зброї, що буде мати значно гірші наслідки [5, с. 16]. У зв'язку з цим треба підтримати прагнення законотворців та їх однодумців щодо поступового переходу до використання громадянами зброї, починаючи від надання дозволу на вільне зберігання вогнепальної зброї для відстрілів гумовими кулями, застосування якої переважно не призводить до важких наслідків, проведення аналізу практики законності її застосування, і тільки після цього порушувати питання законодавчого урегулювання повноцінного вільного обігу вогнепальної зброї. Саме така ініціатива на сьогодні з моменту початку війни виникла у фахівців МВС України і сьогодні міністерству поставлено завдання підготовки проекту базового закону про вільний обіг цивільної зброї для самозахисту, який, сподіваємось, буде першою спробою законодавчого урегулювання права володіння та використання цивільної вогнепальної зброї.

Як зазначив заступник міністра внутрішніх справ Б. Драп'ятий, концепція МВС проекту закону така: МВС пропонує надати громадянам право купувати пістолети, зберігати їх удома, використовувати для захисту себе, своїх близьких і власного майна у своєму помешканні, транспортувати зброю в розрядженому вигляді та використовувати її у тирах і на стрільбищах, – але без права носіння у мирний час. У період надзвичайного або воєнного стану носіння короткоствольної вогнепальної зброї дозволяється цивільним громадянам, які мають чинне право власності на відповідну зброю. Інакший підхід запропоновано щодо травматичної вогнепальної зброї (призначеної для стрільби гумовими кулями). Зараз право на цей вид зброї має обмежене коло суб'єктів, серед яких – поліцейські, особи, звільнені зі служби в поліції, експрацівники міліції, працівники суду, правоохоронних органів та їхні близькі родичі, особи, які беруть участь у кримінальному судочинстві, народні депутати України та інші. Автори законопроекту пропонують надати таке право (за наявності відповідних підстав) усім цивільним особам [6].

На цей час Міністерство внутрішніх справ та Національна поліція активно працюють над технічним забезпеченням функціонування Єдиного державного реєстру зброї, є сподівання, що після ухвалення закону реєстр дасть змогу: отримувати майже всі державні послуги, пов'язані зі зброєю, через мобільний застосунок «Дія»; придбати зброю та оформити необхідні документи у збройовому магазині протягом досить короткого часу; отримувати власнику зброї автоматичні нагадування про необхідність продовження терміну дії дозволів на зброю, оформлення договорів страхування, проведення періодичного огляду або відстрілу зброї тощо.

Треба також зауважити, що розробка законодавчих засад права на цивільну вогнепальну зброю має здійснюватись з огляду на вивчення закордонного досвіду правового регулювання обігу вогнепальної зброї та виокремлення і запровадження найкращих світових практик надання права на володіння вогнепальною зброєю та державного контролю за дотриманням такого права. Не заглиблюючись в аналіз

закордонного досвіду щодо цього питання, що потребує окремого наукового аналізу, треба відмітити, що в різних країнах законодавство по-різному регулює це питання і за критерієм регулювання права населення на озброєний захист держави можна поділити на три групи: перша група – які повністю легалізували використання зброї і надали їй у вільний доступ (наприклад, США); друга група – які легалізували використання зброї за умов проходження особою певної процедури її отримання (наприклад, Чехія, де застосовують тестування); третя група – держави, які не легалізували використання зброї або легалізували лише певні її види (короткоствольна або довгоствольна) (прикладом таких країн може бути Україна, в якій легалізована довгоствольна зброя, і також Японія, де немає навіть однієї одиниці зброї на тисячу жителів) [7]. Мабуть, найбільш багатий досвід регулювання цього питання і практики його реалізації мають США (понад 30 років), в яких в більшості штатів право на носіння вогнепальної зброї надано всім дорослим громадянам, які не мають протипоказань до цього, проблем із законом та дотриманням законодавства. Однак впровадження цього досвіду має здійснюватись поступово з урахуванням національних традицій.

Нижче доцільно звернути увагу на особливості реалізації ще однієї важливої функції поліції у сфері обігу зброї – здійснення контролю за дотриманням умов і порядку зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї.

Безпосередню реалізацію своїх повноважень у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї Національна поліція здійснює через підрозділи (сектора) дозвільної системи, які входять до структури поліції превентивної діяльності і координація яких здійснюється через керівника управління (відділу) превентивної діяльності НП. Основним інструментарієм діяльності цих підрозділів у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї є Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї....., затверджена наказом МВС України від 21.08.98 № 622 [8]. Цією інструкцією нормативно урегульовані такі форми контролю за обігом вогнепальної зброї, які здійснюють підрозділи дозвільної системи НП: 1) видача дозволів на придбання, зберігання, перевезення і використання вогнепальної зброї, бойових припасів до неї; 2) надання дозволів на відкриття і функціонування об'єктів дозвільної системи; 3) обстеження таких об'єктів, погодження укладення трудових договорів на виконання робіт, пов'язаних з виготовленням, придбанням, зберіганням, обліком, охороною, перевезенням і використанням спеціально визначених предметів і матеріалів; 4) проведення профілактичних заходів щодо попередження та припинення порушень правил дозвільної системи; 5) притягнення осіб до відповідальності в порядку, встановленому законом за вчинення правопорушень, пов'язаних з обігом вогнепальної зброї. Розділом 3 «Контроль за об'єктами дозвільної системи» цього положення визначено алгоритм дій підрозділів НП у сфері здійснення контролю за обігом вогнепальної зброї.

Щодо останніх нормативних змін порядку контролю за обігом вогнепальної зброї, слід зазначити, що на період дії воєнного стану було ухвалено наказ МВС від 01.03.2022 № 170, який спростив порядок надання дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час дії воєнного стану [9]. Як правильно зазначають окремі автори, цей наказ спростив процедури ліцензування купівлі, зберігання та носіння мисливської зброї та боєприпасів під час воєнного стану [10, с. 29]. Одночасно варто висловити свою позицію щодо такого спрощення, адже спрощення порядку обігу, зокрема отримання дозволу на носіння зберігання та застосування мисливської зброї, може мати значні негативні наслідки для життя та здоров'я громадян у випадку порушення порядку її застосування, адже травматична зброя має менш вразливі характеристики, ніж мисливська вогнепальна зброя, під якою треба розуміти вогнепальну зброю, що відповідає вимогам, установленим до мисливської зброї технічним регламентом, а в разі його відсутності – національним (галузевим) стандартом, зокрема мисливські гвинтівки, карабіни та штуцери, гладкоствольні рушниці, гладкоствольні рушниці із свердловиною «парадокс» з нарізками 100–140 мм на початку або в кінці ствола, мисливські рушниці зі свердловиною «сюпра», комбіновані рушниці, що мають поряд з гладкими і нарізні стволи. Не досліджуючи всі технічні характеристики мисливської зброї, а вона може бути досить потужною, а також доволі частими є поліпшення її потужностей внаслідок незаконного переобладнання власниками зброї, треба резюмувати, що вимоги до отримання дозволу на зберігання, володіння та застосування мисливської зброї повинні бути більш високими, ніж до травматичної зброї.

Крім того, контроль за дотриманням умов та правил зберігання, перевезення та використання такої мисливської зброї повинно бути посилено, перевірки не повинні мати формальний характер, походження патронів, які використовуються для відстрілу з цієї зброї, повинно бути легальне, патрони повинні бути дозволеного маркування, без дообладнання та переробки з метою посилення бойової дії.

Висновки. Підсумовуючи, треба зазначити, що легалізація права володіння цивільною вогнепальною зброєю повинна запроваджуватись в разі наявності чіткого нормативно-правового регулювання та практики дотримання головних принципів: забезпечення легального обігу вогнепальної зброї та жорсткого контролю за її реалізацією в спеціалізованих ліцензованих закладах торгівлі; створення та забезпечення ведення, в тому числі захисту єдиного реєстру вогнепальної зброї; максимальна ідентифікація власників такої зброї; унеможливлення формальних процедур отримання дозволу на зброю; створення можливостей для навчання власників зброї та надання відповідних документів, які підтверджують високий рівень таких знань та вмінь; належний контроль за дотриманням умов та правил зберігання, перевезення та використання такої мисливської зброї, перевірки не повинні мати формальний характер, походження патронів які використовуються для відстрілу з цієї зброї, повинно бути легальне, патрони повинні бути дозволеного маркування, без дообладнання та переробки з метою посилення бойової дії; запровадження процедури зупинення та позбавлення дозволу на зброю; використання електронних ресурсів, зокрема мобільного застосунку «Дія» для інформування власників зброї про необхідність продовження терміну дії дозволів на зброю, оформлення договорів страхування, проведення періодичного огляду або відстрілу зброї тощо.

Список використаних джерел

1. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2016 році. URL : https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_2016.pdf.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
3. 62 % українців виступили за обіг зброї для особистого захисту – опитування у «Дії». *Суспільство*. URL : <https://prm.ua/62-ukraintiv-vystupyly-za-obih-zbroi-dlia-osobystoho-zakhystu-opytuvannia-u-dii/>.
4. Про право на цивільну вогнепальну зброю : Проект закону України від 25.06.2022 № 5708. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896>.
5. Миронюк Р. Щодо питання контролю поліцією за обігом вогнепальної зброї в період воєнного стану. *Організаційно-правове забезпечення функціонування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану : матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Дніпро, 3 черв. 2022 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 14–18.
6. Закон про обіг зброї дозволить отримати майже всі держпослуги щодо неї через «Дію». *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3578567-zakon-pro-obig-zbroi-dozvolit-otrimati-majze-vsi-derzposlugi-sodo-nei-cerez-diu.html>.
7. Бусол О. Зарубіжний досвід легалізації вогнепальної зброї та можливість запровадження на території України. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. URL : http://www.nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2757:zarubizhnij-dosvid-legalizatsiji-vognepalnoji-zbroji&catid=8&Itemid=350.
8. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. *Офіційний вісник України*. 1998. № 42. Ст. 1574.
9. Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час дії воєнного стану : наказ МВС від 01.03.2022 № 170. *Офіційний вісник України*. 2022. № 17. Ст. 953.
10. Бахчев К. Особливості діяльності підрозділів дозвільної системи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 28–33.

Надійшла до редакції 01.12.2022

References

1. Zvit Natsional'noyi politsiyi Ukrainy pro rezul'taty roboty u 2016 rotsi [Report of the National Police of Ukraine on the results of work in 2016]. URL : https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_2016.pdf. [in Ukr.].

2. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2015. № 40–41, art. 379. [in Ukr.].
3. 62 % ukraintsiiv vystupyly za obih zbroiy dlya osobystoho zakhystu – opytuvannya u «Diyi» [62% of Ukrainians were in favor of the circulation of weapons for personal protection - survey in «Diyi»]. *Suspil'stvo*. URL : <https://prm.ua/62-ukraintsiiv-vystupyly-za-obih-zbroi-dlia-osobystoho-zakhystu-opytuvannya-u-dii/>. [in Ukr.].
4. Pro pravo na tsyvil'nu vohnepal'nu zbroyu [On the right to civilian firearms] : Proyekt zakonu Ukrainy vid 25.06.2022 № 5708. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896>. [in Ukr.].
5. Myronyuk, R. (2022) Shchodo pytannya kontrolyu polityeyu za obihom vohnepal'noyi zbroiy v period voyennoho stanu [On the issue of police control over the circulation of firearms during martial law]. *Orhanizatsiyno-pravove zabezpechennya funktsionuvannya pidrozdiliv preventyvnoyi diyal'nosti Natsional'noyi polityeyi Ukrainy v umovakh voyennoho stanu : materialy Vseukrayins'koho kruhloho stolu (m. Dnipro, 3 cherv. 2022 r.)*. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022, pp. 14–18. [in Ukr.].
6. Zakon pro obih zbroiy dozvolyt' otrymaty mayzhe vsi derzhposluzhy shchodo neyi cherez «Diyu» [The law on the circulation of weapons will allow to receive almost all state services related to it through «Diyi»]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3578567-zakon-pro-obig-zbroi-dozvolit-otrimati-majze-vsi-derzhposluzgi-sodo-nei-cherz-diu.html>. [in Ukr.].
7. Busol, O. Zarubizhnyy dosvid lehalizatsiyi vohnepal'noyi zbroiy ta mozhlyvist' zaprovadzhennya na terytoriyi Ukrainy [Foreign experience of legalizing firearms and the possibility of introduction on the territory of Ukraine]. *Tsentr doslidzhen' sotsial'nykh komunikatsiy NBUV*. URL : http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2757:zarubizhnyj-dosvid-lehalizatsiyi-vognepalnoji-zbroji&catid=8&Itemid=350. [in Ukr.].
8. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro porядok vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, obliku, perevezennya ta vykorystannya vohnepal'noyi, pnevmatichnoyi, kholodnoyi i okoloshchenoyi zbroiy, prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoymy vlastyvostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta patroniv do nykh, a takozh boyeprypasyv do zbroiy, osnovnykh chastyn zbroiy ta vybukhovyykh materialiv [On the approval of the Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cooled weapons, devices of domestic production for firing cartridges, equipped with rubber or similar in their properties metal projectiles of non-lethal action, and cartridges for them , as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosive materials] : nakaz MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 1998. № 42, art. 1574. [in Ukr.].
9. Pro osoblyvosti vydachi hromadyanam Ukrainy dozvolu na prydbannya, zberihannya ta nosynnya myslyvskoyi zbroiy ta naboyiv do neyi pid chas diyi voyennoho stanu [On the peculiarities of issuing a permit to citizens of Ukraine to purchase, store and carry hunting weapons and cartridges for them during martial law] : nakaz MVS vid 01.03.2022 № 170. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2022. № 17, art. 953. [in Ukr.].
10. Bakhchev, K. Osoblyvosti diyal'nosti pidrozdiliv dozvil'noyi systemy v umovakh voyennoho stanu [Peculiarities of activity of subdivisions of the permit system in conditions of martial law]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. № 2, pp. 28–33. [in Ukr.].

ABSTRACT

Stanislava Myroniuk. Peculiarities of the implementation of the authorization and control function of the National Police in the sphere of firearms circulation in the conditions of martial law. The article is devoted to the study of the peculiarities of the implementation of the authorization and control function of the national police in the sphere of firearms circulation in the conditions of martial law. In particular, it clarified various forms of police activity in the field of firearms circulation, the state and prospects of their regulatory definition; the legal grounds for the circulation of firearms in the conditions of martial law are defined, taking into account the existing and prospective legislation; the peculiarities of police control over the circulation of firearms in the conditions of martial law are determined.

It has been proven that the legalization of the right to own civilian firearms should be implemented in the presence of clear legal regulations and the practice of observing key principles: ensuring the legal circulation of firearms and strict control over their sale in specialized licensed trade establishments; creation and maintenance of, including protection of, a unified register of firearms; maximum identification of the owners of such weapons; exclusion of formal procedures for obtaining a permit for weapons; creating opportunities for training gun owners and providing relevant documents that confirm the high level of such knowledge and skills; proper control over compliance with the conditions and rules of storage, transportation and use of such hunting weapons; introduction of the procedure for stopping and revoking weapons permits; the use of electronic resources, in particular the «Diyi» mobile application, to inform gun owners about the need to extend the validity period of weapons permits, draw up insurance contracts, carry out periodic inspection or shooting of weapons, etc.

Keywords: *firearms, National Police, authorization and control functions of the National Police, regulatory support.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.11

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-35-41

**Валентина
БОНЯК**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Тетяна
ТРЕНЬ**[©]
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ЗАКОНОДАВЧИЙ КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРЕДМЕТА ПІЗНАННЯ ТЕОРІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

На основі аналізу доктринальних джерел законодавчий конституційний процес розглянуто як елемент предмета пізнання теорії конституціоналізму. На прикладі внесення змін до Конституції України виокремлено стадії законодавчого конституційного процесу, акцентовано на двох його видах: поточному та перспективному.

Констатовано, що в нашій державі такий процес зводиться виключно до внесення змін та доповнень до Конституції України. Зазначено, що законодавчий конституційний процес повинен охоплювати собою не лише внесення змін до Основного закону, але й ухвалення його нової редакції чи загалом нової Конституції.

Ключові слова: конституціоналізм, конституція, законодавчий конституційний процес, конституційна модернізація, внесення змін до конституції.

Постановка проблеми. Конституціоналізм, як теорія і практика конституційного будівництва, постійно перебуває в полі зору вчених-правників. Конституціоналізм – це політико-правове явище, правова (юридична) сутність якого обумовлена, насамперед, нормативно-правовою основою цієї системи – Конституцією (конституційним законодавством).

Теорія сучасного конституціоналізму, як політико-правова доктрина, являє собою систему наукових знань, що дають цілісне уявлення про закономірності розвитку і сутнісні зв'язки явищ дійсності під час встановлення конституційного ладу, формування політичної системи, яка спирається на конституцію як основний інструмент публічної влади, та конституційні методи правління. Звернення до цієї проблематики через таку складову, як законодавчий конституційний процес, є витребуваним та актуальним питанням сучасної науки конституційного права.

Категоріально конституціоналізм вбачається достатньо універсальним носієм теоретичної енергії сучасного конституційного права, основною парадигмою

© В. Боняк, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>
valentina.boniak@gmail.com

© Т. Трень, 2022
k_tidp@dduvs.in.ua

конституційної практики, критерієм конституційності діяльності й актів індивідуальних та колективних суб'єктів права, умовою становлення «динамічної конституційної юриспруденції», яка, на відміну від «статичної», орієнтована на формування та використання законів і технічних засобів розвитку права, реформування конституційної дійсності. Саме такий підхід, наголошує М. Орзіх, є особливо актуальним для країн перехідного періоду, що характеризується невизначеністю соціально-політичних координат розвитку суспільства та потребує адекватного конституційно-технологічного (інженерного) рішення, конституційного забезпечення політичного реформування [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Важливою складовою теорії конституціоналізму є законодавчий конституційний процес, різні аспекти якого були предметом наукових пошуків вітчизняних учених. Вважаємо, що дослідження цього феномена можна звести до двох груп: 1) праці, в яких обґрунтовано підвалини теорії законодавчого процесу (роботи вітчизняних правників О. Богачової, О. Копиленка, О. Ющика, І. Куненко, В. Погорілка та ін.); 2) наукові пошуки, що торкаються питань конституційного законодавчого процесу, в яких дослідження сучасного конституціоналізму в Україні розглядається як кінцева мета конституційних перетворень (роботи М. Орзіха [2–3], наукові твори, підручники його послідовників А. Єзерова, А. Крусян [4], Н. Мішиної [5], інших учених).

Водночас проблематика законодавчого конституційного процесу в Україні як важлива складова предмета пізнання теорії конституціоналізму на рівні юридичної науки характеризується певною прогальністю, і в умовах євроінтеграції та впевненої розбудови України як суверенної, правової й демократичної держави потребує окремої уваги учених-правників.

Метою дослідження є висвітлення феномена законодавчого конституційного процесу як важливої складової теорії предмета пізнання конституціоналізму, а саме такого його аспекту, як порядку внесення змін до Основного закону Української держави.

Досягнення поставленої мети вимагає формулювання дефініції поняття «законодавчий конституційний процес»; з'ясування суттєвих рис конституційного регулювання порядку внесення змін до Основного закону Української держави та надання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення законодавчого конституційного процесу.

Означена нами дослідницька мета зумовила необхідність використання діалектичного методу, який сприяв розкриттю динаміки правового регулювання порядку внесення змін до Конституції України як такої, що перебуває в органічному зв'язку із законодавчим процесом, та формально-логічного, що дозволив сформулювати дефініцію «законодавчий конституційний процес».

Виклад основного матеріалу. У юридичній науці законодавчий процес розглядається як сукупність складників, його стадій, кожна з яких має свої особливості, завдання, суб'єктів і спрямована на вирішення конкретних цілей, успішне досягнення яких є необхідною умовою й обов'язковою передумовою для переходу до наступного етапу законотворчості та, зрештою, до ухвалення закону [6, с. 32].

Досліджуючи взаємозв'язок терміно-понять «законодавчий процес» і «конституційний процес», підтримуємо позицію тих учених, які розглядають конституційний процес саме як елемент (складову) категорії «законодавчий процес», бо ж: 1) конституційний процес є особливим законодавчим процесом, бо законодавчий процес завжди базується на конституційних нормах, але не кожний законодавчий процес являє собою внесення змін до конституції чи ухвалення нового Основного закону; 2) звідси, з огляду на нерозривність терміно-понять «законодавчий процес» та «конституційний процес», повна назва останнього має зводитись саме до терміно-поняття «законодавчий конституційний процес».

Не вдаючись до аналізу різних позицій, що їх висловлюють вітчизняні вчені під час визначення досліджуваного нами терміно-поняття (це питання уже є предметом нашого розгляду), ми схилиємося до того, що законодавчий конституційний процес необхідно розглядати саме як систему (містить взаємопов'язані частини, що наявні (діють) у прийнятому порядку та утворюють певну цілісність, єдність). Це й дає змогу охарактеризувати законодавчий конституційний процес як визначену національними нормами юридично значущу діяльність Українського народу та Парламенту держави, яка являє собою систему взаємопов'язаних послідовних стадій і яка спрямована на

врегулювання суспільних відносин щодо зміни, скасування чи створення правових норм, об'єктивованих в Основному законі держави [6, с. 33].

У межах законодавчого конституційного процесу правники здебільше акцентують увагу на двох його видах: а) поточному (внесення змін до чинного Основного закону, тобто якою б досконалою не була Конституція (а Конституція України 1996 року, як наголошують М. Орзіх та А. Єзеров, є саме таким виваженим документом і юридично якісним продуктом європейської суспільно-політичної думки кінця XX століття)), настає час, коли вона перестає частково або повністю відповідати суспільним відносинам, що динамічно розвиваються [3, с. 28]; б) перспективному (розробка та ухвалення тексту нового Основного закону). Акцентуючи на суттєвому недоліку Конституції України, яким є відсутність порядку ухвалення нової Конституції, М. Орзіх та А. Єзеров резюмують: «складається враження, що нинішня Конституція приймалася назавжди...» і отже, чинний Основний закон з трьох способів конституційної модернізації визнає лише найбільш еволюційний, а саме внесення змін і доповнень; два ж інших – викладення Конституції України у новій редакції та ухвалення нової Конституції – залишилися поза правовим регулюванням. Порушення ж встановленого порядку новелізації конституційного тексту, вважають учені, стане неправовим джерелом нового правового стану [3, с. 41].

Висвітлюючи ці види, пов'язані з внесенням змін до основного закону/викладення його у новій редакції чи ухвалення нової конституції, зауважимо, що світовій конституційній теорії і практиці відомі такі його етапи (стадії): 1) ініціатива уповноважених суб'єкта/суб'єктів та розроблення ним акта про внесення змін до конституції, викладення нової редакції основного закону, ухвалення нової конституції; 2) розгляд та/і прийняття/відхилення закону про внесення змін до конституції, ухвалення/відхилення тексту нової редакції чи нової конституції; 3) остаточне ухвалення проєкту змін до конституції, її нової редакції чи тексту нової конституції; 4) набрання чинності закону про внесення змін/введення в дію нової редакції конституції, нової конституції.

Все це красномовно свідчить на користь того, що конституційний процес (у його вузькому розумінні) треба розглядати як елемент законодавчого процесу, який має повну назву «законодавчий конституційний процес» і являє собою низку послідовних стадій (дій) [6, с. 33].

Розглянемо ці стадії на прикладі внесення змін до Основного закону Української держави та акцентуємо, що за порядком внесення змін до конституцій виокремлюють так звані: а) гнучкі конституції (змінюються у порядку звичайної законодавчої процедури) та б) жорсткі конституції (зміни до яких вносяться в ускладненому, порівняно зі звичайним законодавчим процесом, порядку) [7, с. 33].

При цьому методологічно правильним вважаємо акцентувати не тільки на жорсткості/гнучкості Основного закону, але й на характеристиці його за такими критеріями, як-от: ініціатори внесення змін до Конституції України; форми участі громадян у процесі внесення змін до Основного закону; органи, що уповноважені на контроль за конституційністю внесення змін до Конституції Української держави; питання, з яких не допускається внесення змін до Основного закону чи умови, що забороняють внесення таких змін; суб'єкти, наділені правом ухвалювати рішення про внесення змін до Конституції України [6, с. 34].

Аналіз статей Розділу XIII Основного закону «Внесення змін до Конституції України» свідчить про її «жорсткість», що підтверджується наявним механізмом внесення таких змін та чітким визначенням суб'єктів права, які уповноважені ініціювати питання про новелізацію її тексту [8, с. 1073]. Зокрема, ст. 154 Конституції України закріплено, що суб'єктами подання до Верховної Ради України законопроєкту про внесення змін до Основного закону є Президент України, або ж не менш як третина народних депутатів України від конституційного складу Українського Парламенту [9].

Також у ст. 155 Основного закону держави визначено, що законопроєкт про внесення змін до нього змін (за винятком розділів I «Загальні засади», III «Вибори. Референдум» і XIII «Внесення змін до Конституції України») повинен бути попередньо схваленим більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Такий проєкт вважається ухваленим, якщо на наступній черговій сесії за нього проголосувало не менш ніж 2/3 від конституційного складу Верховної Ради України. Цей ускладнений порядок ухвалення законопроєкту про внесення змін до Конституції України також свідчить на

користь її «жорсткості».

Щодо суб'єктів, які наділені правом ініціювання внесення змін до Розділів I, III та XIII Основного закону Української держави, то вони визначені у ст. 156 Конституції: а) законопроект про внесення змін до вказаних розділів подається до Парламенту Президентом України або не менше ніж двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України та за умови його ухвалення не менш ніж двома третинами від конституційного складу Парламенту й затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України (ч. 1 ст. 156), тобто, закріплюючи право визначати і змінювати конституційний лад в Україні виключно за народом, Основний закон України встановив чіткий порядок внесення змін до Конституції України [4, с. 38]; б) повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII цієї Конституції з того самого питання можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання (ч. 2 ст. 156) [9].

У ст. 72 Основного закону законодавцем визначено порядок проведення Всеукраїнського референдуму: він призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їх конституційно визначених повноважень; проголошується за народною ініціативою на вимогу не менше ніж трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менше ніж у двох третинах областей і не менше ніж по сто тисяч підписів у кожній області [9].

Однак з огляду на непросту демографічну ситуацію в державі, фактичне зменшення кількості населення у зв'язку з наявними імміграційними процесами слушно вважаємо пропозицію щодо зменшення і кількості ініціаторів такого референдуму, і кількості виборців-підписантів в областях [10, с. 20].

Вищевизначене про можливості та суб'єктів ініціювання внесення змін до Основного закону прямо тотожне висловлюванням М. Орзіха та А. Єзерова, які щодо цього наголошували, що Конституція не є «священною короною» і вона може бути змінена, якщо на те буде воля Українського народу як суб'єкта, що єдиний має право утверджувати та змінювати конституційний лад в країні [3, с. 28].

Після з'ясування питання про ініціаторів внесення змін до Основного закону та форми участі громадян у процесі внесення змін до нього важливого значення набуває висвітлення питання про органи, які уповноважені на здійснення контролю за конституційністю внесення таких змін. Зокрема, у ч. 1 ст. 158 Основного закону законодавець визначає, що законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України і не був ухвалений як закон, повторно може бути поданий до неї не раніше ніж через рік з дня ухвалення рішення щодо цього законопроекту, а ч. 2 цієї ж статті забороняє Верховній Раді України протягом одного строку своїх повноважень двічі змінювати ті самі положення Конституції Української держави. У зв'язку з цим ст. 159 Розділу XIII закріплює: законопроект про внесення змін до Конституції розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам ст. 157 і 158 Конституції [8].

Водночас вітчизняна практика внесення змін до Основного закону, що була в 2004, 2010 та 2014-х рр., засвідчила:

- відсутність широкого залучення суб'єктів громадянського суспільства до обговорення таких змін;
- допущення порушення процедури внесення таких змін та доповнень;
- про анонсовану та не доведену до логічного завершення конституційну реформу 2007–2013 рр.

Такої концепції конституційної реформи загалом, замість внесення до Основного закону безсистемних змін, законодавець не має й дотепер. Зауважимо, що у нашій державі і дотепер відсутня концепція.

Для недопущення цих недоліків у подальшому (оскільки саме Парламент наділений повноваженнями вносити зміни до Основного закону) та з огляду на конституційно закріплену парламентсько-президентську форму правління вісь напрацювання змін до Конституції України повинна переміститись від Глави держави до Верховної Ради України (п. 1 ч. 1 ст. 85 Конституції України).

Щодо питань та умов, за наявності яких не допускається/забороняється внесення змін до Основного закону, суб'єкт законотворчості у ч. 1 ст. 157 Розділу XIII вказує на ті

з них, за наявності яких Конституція України не може бути змінена:

– якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина;

– якщо такі зміни спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 157 Конституції);

– в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 157) [10].

Вищезазначене свідчить, що у нашій державі такий аспект законодавчого конституційного процесу, як внесення змін до Конституції України загалом врегульований на рівні Основного закону; внесення змін до Конституції України є самостійною парламентською процедурою, яка унеможливує застосування під час розгляду законопроектів про внесення змін до Основного закону нашої держави інших конституційних положень, крім передбачених розділом XIII Конституції [12, с. 444], а внесення змін до Конституції України у спосіб, який порушує порядок, визначений Розділом XIII чинного Основного закону України, будь-які дії держави, її органів, посадових осіб, що призводять до узурпації права є неконституційними і незаконними [13, с. 11–12]

Висновки. Отже, викладене дозволяє підсумувати таке.

1. Законодавчий конституційний процес, як важлива складова предмета пізнання теорії конституціоналізму, це визначена національними нормами юридично значуща діяльність Українського народу та Парламенту держави, що являє собою систему взаємопов'язаних послідовних стадій, яка спрямована на врегулювання суспільних відносин щодо зміни, скасування чи створення правових норм, об'єктивованих в Основному законі держави.

У нашій державі він зводиться виключно до внесення змін та доповнень до Конституції України. Водночас законодавчий конституційний процес повинен охоплювати собою не лише внесення змін до Основного закону, але й ухвалення його нової редакції чи загалом нової Конституції.

2. Ініціатором внесення таких змін є народ (ч. 2 ст. 72), Президент України або не менше ніж третина народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (ст. 154 Основного закону).

Формами участі громадян у процесі внесення змін до Конституції України є: народна ініціатива (ч. 2 ст. 72), всеукраїнський референдум та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69).

3. Контроль за конституційністю внесення змін до Основного закону держави здійснює Конституційний Суд України (ст. 159 Конституції України).

4. Не допускається внесення змін до Конституції, якщо вони: а) передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина; б) спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 157). Ч. 2 ст. 157 також визначено, що Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

5. Органами (суб'єктами), що наділені правом ухвалювати рішення про внесення змін до Основного закону, є народ (ч. 1 ст. 156 Основного закону) та Парламент – Верховна Рада України (ст. 155).

До участі в законодавчому конституційному процесі в аспекті внесення змін до Основного закону держави, що його М. Орзіх та А. Єзеров влучно називають «конституційною модернізацією» [3, с. 43], необхідно: а) залучати суб'єктів громадянського суспільства, що унеможливить помилки із внесення змін до Основного закону, що були в 2004, 2010, 2014-х роках (бо ж саме конституціоналізм у відносинах між людиною, громадянським суспільством і державою передбачає пріоритетність людського виміру держави і права, розвитку громадянського суспільства) [13]; б) центр ініціатив із внесення змін до Конституції України змістити від Президента України до Парламенту (з огляду на конституційно закріплену парламентсько-президентську форму правління в Україні); в) замість внесення до Основного закону безсистемних змін розробити концепцію конституційної реформи у державі.

Список використаних джерел

1. Орзіх М. П. Конституційна модернізація та реформування в Україні. URL : <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom9/4.pdf>.

2. Орзіх М. Ф. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право : монограф. Киев : Алерта, 2006. 290 с.

3. Орзих М. П., Єзеров А. А. Конституція діє, конституційні перетворення тривають (до 15-ї річниці Конституції України). URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/5.pdf>.
4. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монограф. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
5. Конституційне право зарубіжних країн. Т. 2 : Особлива частина / під ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. В. Мішиної та доц. В. О. Міхальова. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. 336 с.
6. Боняк В. О., Трень Т. О. Внесення змін до Основного Закону України та конституцій окремих пострадянських держав: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 8–16.
7. Боняк В. О., Завгородній В. А., Самотуга А. В., Філяніна Л. А. Конституційне право України : навч. посіб. для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 296 с.
8. Конституція України : науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голов. редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. 2-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.
10. Купрій В. Конституційний процес: питання конституційно-правових обмежень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2019. 230 с.
11. Порівняльний аналіз процедури внесення змін до конституції: досвід України та пострадянських країн. Аналітичні матеріали. URL: <https://uba.ua/documents>.
12. Боняк В. О. Внесення змін до сучасних конституцій: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Держава і право* : зб. наукових пр. Юридичні і політичні науки. Київ : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 44. С. 442–447.
13. Орзих М. П. Рестарт конституційної реформи в Україні: науково-прикладні підстави та конституційно-правові наслідки. *Юридичний вісник*. 2010. № 4. С. 9–14.

Надійшла до редакції 09.12.2022

References

1. Orzikh, M. P. Konstytutsiyna modernizatsiya ta reformuvannya v Ukrayini [Constitutional modernization and reform in Ukraine]. URL : <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom9/4.pdf>. [in Ukr.].
2. Orzikh, M. F. (2006) Sovremennyy konstitutsyonalizm v Ukrainye. Vvedeniye v ukriynskoye konstitutsyonnoye pravo [Modern constitutionalism in Ukraine. Introduction to Ukrainian constitutional law] : monograf. Kyiv : Alerta, 290 p. [in Russ.].
3. Orzikh, M. P., Yezerov, A. A. Konstytutsiya diye, konstytutsiyni peretvorenniya tryvayut' (do 15-yi richnytsi Konstytutsiyi Ukrayiny) [The Constitution is valid, constitutional transformations are ongoing (to the 15th anniversary of the Constitution of Ukraine)]. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/5.pdf>. [in Ukr.].
4. Krusyan, A. R. (2010) Suchasnyy ukrayins'kyy konstytutsionalizm [Modern Ukrainian constitutionalism]: monohraf. Kyiv : Yurinkom Inter., 560 p. [in Ukr.].
5. Konstytutsiynе pravo zarubizhnykh krayin. T. 2 : Osoblyva chastyna [Constitutional law of foreign countries. T. 2: Special part] / pid red. d-ra yuryd. nauk, prof. N. V. Mishynoyi ta dots. V. O. Mikhal'ova. Odesa : Natsional'nyy universytet «Odes'ka yurydychna akademiya», 2014. 336 p. [in Ukr.].
6. Bonyak, V. O., Tren', T. O. (2021) Vnesennya zmin do Osnovnoho Zakonu Ukrayiny ta konstytutsiyi okremykh postradyans'kykh derzhav: porivnyal'no-pravovyy aspekt [Amendments to the Basic Law of Ukraine and the constitutions of individual post-Soviet states: a comparative legal aspect]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. С. 8–16. [in Ukr.].
7. Bonyak, V. O., Zavorodniy, V. A., Samotuha, A. V., Filyanina L. A. (2013) Konstytutsiynе pravo Ukrayiny [Constitutional law of Ukraine] : navch. posib. dlya pidhot. do ispytu za kredytno-modul'noyu syst. navchannya. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 296 p. [in Ukr.].
8. Konstytutsiya Ukrayiny : naukovopraktychnyy komentar [The Constitution of Ukraine: the scientific and practical commentary] / redkol.: V. YA. Tatsiy (holov. redkol.), O. V. Petryshyn (vidp. sekretar), Yu. H. Barabash ta in. 2-e vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 2011. 1128 p. [in Ukr.].
9. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine of June 28, 1996] *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141 (zi zminamy). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>. [in Ukr.].
10. Kupriy V. (2019) Konstytutsiynyy protses: pytannya konstytutsiyno-pravovykh obmezen' [The constitutional process: the issue of constitutional and legal restriction] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / In-t zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. Kyiv, 230 p. [in Ukr.].
11. Porivnyal'nyy analiz protsedury vnesennya zmin do konstytutsiyi: dosvid Ukrayiny ta postradyans'kykh krayin [Comparative analysis of the procedure for amending the constitution: the

experience of Ukraine and post-Soviet countries]. *Analitychni materialy*. URL: <https://uba.ua/documents>. [in Ukr.].

12. Bonyak, V. O. (2009) Vnesennya zmin do suchasnykh konstytutsiy: vitchyznyany ta zarubizhnyy dosvid [Amending modern constitutions: domestic and foreign experience]. *Derzhava i pravo* : zb. naukovykh pr. Yurydychni i politychni nauky. Kyiv : In-t derzhavy i prava imeni V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, Issue 44, pp. 442–447. [in Ukr.].

13. Orzikh, M. P. (2010) Restart konstytutsiynoyi reformy v Ukraini: naukovo-prykladni pidstavy ta konstytutsiyno-pravovi naslidky [Restarting the constitutional reform in Ukraine: scientific and applied grounds and constitutional and legal consequences]. *Yurydychnyy visnyk*. № 4, pp. 9–14. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyna Boniak, Tatyana Tren'. **The legislative constitutional process in Ukraine as an important component of the subject of knowledge of the theory of constitutionalism.** Based on the analysis of doctrinal sources, the legislative constitutional process has been considered as an element of the subject of knowledge of the theory of constitutionalism. Two groups of studies of this phenomenon have been distinguished.

Using the example of amendments to the Constitution of Ukraine, the stages of the legislative constitutional process have been highlighted, focusing on its two types: current and prospective. The essential features of the constitutional regulation of the procedure for introducing amendments to the Basic Law of the Ukrainian State have been clarified and, on this basis, suggestions have been made regarding the improvement of the legislative constitutional process as an important component of the subject of knowledge of the theory of constitutionalism.

The authors have found that in our country such a process is reduced exclusively to the introduction of amendments and additions to the Constitution of Ukraine. It is noted that the legislative constitutional process should include not only the introduction of amendments to the Basic Law, but also the adoption of its new version or a new Constitution in general. The emphasis has been placed on the initiators of making such changes, the forms of citizen participation in the process of making changes to the Constitution of Ukraine, and the entities that have the right to make decisions on making changes to the Basic Law, which are the people and the Verkhovna Rada of Ukraine. It is noted that the constitutionality of such changes is monitored by the Constitutional Court of Ukraine.

The attention has been paid to the provisions of Art. 157 of the Constitution, which makes it impossible to make changes to the Basic Law in conditions of martial law or a state of emergency, as well as constitutional and legal prescriptions that prohibit its introduction, if such changes provide for the cancellation/restriction of the rights and freedoms of a person and citizen or the elimination of independence/violation of the territorial integrity of Ukraine. The authors have summarized that in view of the constitutionally established parliamentary-presidential form of government, the center of initiatives to amend the Basic Law should be shifted from the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine; it is necessary to involve subjects of civil society in constitutional modernization; to develop the concept of constitutional reform in Ukraine.

Keywords: *constitutionalism, constitution, legislative constitutional process, constitutional modernization, amendments to the constitution.*

УДК 340.15
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-42-49

**Олександр
ГАВРИЛЕНКО**[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Харківський
національний
університет імені
В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна)

**Станіслав
ВАСИЛЬЄВ**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент
(КЗ «Харківська
гуманітарно-
педагогічна академія»
Харківської обласної
ради, м. Харків,
Україна)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ УСРР У 1920-х рр.

Наведено особливості правового регулювання службово-трудова відносин працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. Початковою базою дослідження стали законодавчі і підзаконні акти, що були чинними у 1920-х роках, архівні документи. Визначено специфіку прийому на службу до міліції, проходження і звільнення зі служби. Наголошено, що службово-трудова відносини працівників міліції регулювалися нормами різних галузей законодавства: військового, трудового або спеціальними нормативно-правовими актами, які визначали правовий статус працівників міліції. Норми різних законодавчих актів доволі часто суперечили одна одній.

Ключові слова: працівник міліції, службово-трудова відносини, проходження служби.

Постановка проблеми. Якість, ефективність і результативність виконання поліцією покладених на неї обов'язків залежить від належного правового регулювання умов проходження служби. Саме тому варто дослідити особливості правового регулювання службово-трудова відносин працівників міліції або поліції в Україні в різні історичні періоди. Достатньо цікавим для дослідження є період 20-х років ХХ ст., оскільки саме в цей час відбувалось становлення радянської міліції в Україні. Здійснювався пошук необхідної правової основи службово-трудова відносин міліціонерів.

Аналіз публікацій, в яких було започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам діяльності міліції УСРР у 1920-х рр. присвятили свої праці як історики радянського періоду, так і сучасні науковці. Серед дослідників проблем формування міліції у 1920-ті рр. варто назвати Т. Воробейкову [2] та Р. Мулукаєва [9]. Водночас за часів незалежності України особливості діяльності міліції у вказаний історичний період відображені у працях таких науковців, як І. Коцан [5], І. Лесь [6] та Є. Мещеряков [7]. Для здійснення дослідження доцільно також визначити сутність службово-трудова відносин працівників правоохоронних органів. Вирішенню цього завдання сприяло ознайомлення з працями В. Венедиктова [1] та О. Музичука [8]. Основу для написання статті становлять законодавчі та підзаконні акти, що були ухвалені у досліджуваній період, а також архівні документи.

Метою дослідження є з'ясування особливостей правового регулювання службово-трудова відносин працівників міліції УСРР у 1920-х рр. Завдання дослідження полягають у встановленні особливостей прийому на службу до міліції УСРР, визначенні специфіки проходження та звільнення зі служби в українській радянській міліції.

© О. Гавриленко, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>
o.gavrylenko@karazin.ua

© С. Васильєв, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>
Stas.vasilev.83@ukr.net

Виклад основного матеріалу. Сучасні українські дослідники неодноразово зверталися до проблем регулювання службово-трудова відносин працівників міліції. На думку В. Венедиктова, службово-трудова відносина працівників органів внутрішніх справ охоплюють прийом на службу, правове регулювання проходження служби та звільнення працівників [1, с. 121]. Інший дослідник – О. Музичук зазначає, що права і обов'язки працівників ОВС як державних службовців є змістом їх службово-трудова відносин [8, с. 134]. Погоджуючись із наведеними визначеннями, спробуємо розглянути специфіку правового регулювання прийому, проходження та звільнення з міліцейської служби у 20-х роках ХХ ст.

Насамперед варто зауважити, що порядок проходження служби працівників міліції УСРР на початку 1920-х р. чіткого нормативно-правового визначення не отримав. Положення про радянську робітничо-селянську міліцію УСРР від 14 вересня 1920 р. передбачало поширення на міліцію статутів, чинних в РСЧА. Водночас норми вказаних статутів не були жодним чином пристосовані до умов служби у правоохоронному органі.

Головне управління міліції та розшуку НКВС УСРР затвердило відомчий нормативно-правовий акт – Правила проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР від 1 грудня 1923 р. (далі – Правила) [14]. Норми вказаних Правил встановили порядок проходження служби працівниками міліції УСРР.

Норми КЗпП УСРР 1922 р. також поширювалися на службовців міліції. Названий законодавчий акт вимагав укладення колективного договору між представниками наймача (держави) та представниками працюючих (міліціонерів) про умови здійснення ними трудової діяльності. Зразковий колективний договір між управлінням міліції та спілкою радянських працівників був затверджений наказом № 115 Народного комісара внутрішніх справ УСРР та уповноваженого ЦК спілки радянських працівників СРСР в Україні 25 березня 1924 р. (далі – Договір) [3]. Зауважимо, що начальники окремих губернських управлінь міліції вимагали наявності розпоряджень уповноваженого РСФРР у справах праці при РНК УСРР у приміщеннях органів міліції [11]. Цей факт свідчив про поширення на міліціонерів трудового законодавства УСРР.

У першій половині 1920-х р. вимоги до кандидатів на вступ до міліції деталізуються. В Інструкції «Про прийом на службу міліціонерів», затвердженій наказом № 264 Головного управління міліції НКВС УСРР від 9 червня 1923 р., був перелік психічних, хірургічних та інших хвороб, які не дозволяли особі бути призначеною на посаду міліціонера [15]. Згідно з п. 13 Правил проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР, затверджених НКВС УСРР від 1 грудня 1923 р., на службу до міліції можна було призначати тільки осіб, які перебувають у громадянстві УСРР, досягли 21-річного віку, письменні, користуються активним та пасивним виборчим правом при виборах до рад та визнають радянську владу. До вищевказаних вимог було додано ще й знання української та російської мов [14]. Звернемо увагу на ту обставину, що вимога писемності лише в загальному вигляді встановлювала критерії освітнього рівня працівника міліції. Вимога визнання радянської влади була виключно політичною, але обов'язковою для свого часу.

Нове Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 10 листопада 1926 р. залишило вимоги до кандидатів на службу в міліцію щодо користування виборчими правами, досягнення 21-річного віку та стану здоров'я. Норми цього Положення конкретизували вимоги до освітнього рівня претендента на посаду міліціонера. Для призначення на посади в органах міліції необхідно було закінчити єдину трудову школу «семилітку». Вимога знання української, російської або іншої мови була відсутня. Привертає увагу заборона прийому до міліції осіб, раніше засуджених саме за корисливі злочини [16]. У другій половині 1920-х років у зв'язку з декларованою політикою «коренізації» висуваються формальні вимоги щодо знання працівниками міліції мов національних меншин. Зокрема, в 1927 р. в наказі № 111 Головного управління міліції НКВС УСРР прямо вказувалося на те, що службовці міліції національних районів повинні знати не тільки українську та російську, але й мову національності відповідного району [12]. Обіжник № 17 Головного управління міліції НКВС УСРР від 24 лютого 1928 р. передбачав проведення комплектування особового складу міліції у національних районах УСРР за національною та мовною ознаками. Керівництво міліції вимагало переведення діловодства відділів міліції цих районів на

мову національної меншості. Закріплювався обов'язок правоохоронця спілкуватися з населенням або мовою відповідної національної меншості, або мовою, якою до нього звертаються [13]. Отже, протягом досліджуваного періоду створювалася система вимог до кандидатів на проходження служби в міліції УСРР.

Тож можемо констатувати, що у 1920-х рр. до кандидатів на службу в міліцію висувалися вимоги щодо користування виборчим правом, що було відображенням принципу класовості державної служби. Названа вимога позбавляла частину населення права на службу в міліції. Претендент на службу правоохоронця повинен був досягнути 21-річного віку, відповідати встановленому освітньому рівню та стану здоров'я. Закономірним є те, що громадяни, раніше засуджені за всі або лише за корисливі злочини, не могли бути прийняті до органів внутрішніх справ. Знання української та російської мови, а в окремих випадках і мови національної меншості відповідного національного району або сільради також було необхідним. Для початку 1920-х рр. властива була й вимога визнання радянської влади.

Прийом на службу до органів міліції УСРР, як і до всіх інших державних установ республіки, на початку 1920-х р. було врегульовано Постановою Всеукраїнського революційного комітету «Про органи обліку й розподілу робочої сили» від 22 лютого 1920 р. Вказаний нормативно-правовий акт передбачав укомплектування штатів усіх установ, організацій та підприємств на території УСРР за посередництвом відділів обліку та розподілу робочої сили, які існували при виконавчому комітеті відповідної місцевої ради [17]. Водночас, розроблялися і галузеві нормативні акти стосовно порядку прийому на службу до міліції. Норми Правил встановлювали два шляхи комплектування органів міліції. Ними були або переведення на службу до міліції осіб, що перебували на цивільній або військовій службі, або прийом громадян, які ще не перебували на державній службі [14]. Водночас Зразковий колективний договір між управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим ЦК Спілки адміністративно-радянських службовців РСФСР на Україні від 25 березня 1925 р. передбачав працевлаштування до правоохоронних органів у порядку, встановленому Кодексом законів про працю УСРР 1922 р. [3]. Прийом повинен був здійснюватися через органи уповноваженого у справах праці РСФРР при Раднаркомі УСРР за винятками, встановленими ст. 9 КЗпП УСРР 1922 р. [4]. Аналіз відомчих нормативно-правових актів НКВС УСРР дає змогу зробити висновок, що ними передбачався відмінний від вказаного у названому Зразковому колективному договорі та КЗпП УСРР 1922 р. порядок призначення громадян УСРР на посади в органах міліції республіки.

Необхідно зазначити, що порядок прийому на службу протягом 1922–1924 рр. не був визначений однозначно. Циркуляр уповноваженого Народного комісаріату праці РНК РСФРР при Раднаркомі УСРР від 27 вересня 1922 р. надавав органам міліції право самостійно приймати на службу осіб на посади начальників відділів міліції губерній, районів, їх заступників та на деякі інші посади [19]. Водночас це розпорядження не стосувалося інших категорій працівників міліції, прийом на службу яких повинен був проводитися через біржі праці. Окреслена суперечність була ліквідована у 1925 р., коли була ухвалена Постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про внесення змін до КЗпП УСРР 1922 р.» від 4 листопада 1925 р. Закріплена цією Постановою норма передбачала, що прийом робітників та службовців міліції повинен проводитися або через біржу праці, або за згодою сторін [18]. Це означало, що органи міліції отримали право самостійно, без посередництва бірж праці, приймати громадян на державну службу в органи внутрішніх справ УСРР. Прийом працівників міліціїстройового, адміністративного та політичного складу без участі профспілки, а лише за розпорядженням начальника органу міліції було підтверджено циркуляром № 78 Головного управління міліції НКВС УСРР від 25 серпня 1927 р. [20]. Отже, нормативно-правова база для прийому на службу працівників міліції постійно вдосконалювалася.

Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що протягом 1920–1922 рр. був порядок прийому громадян на посади в міліції УСРР через підвідділи обліку та розподілу робочої сили при виконавчих комітетах відповідної ради. Внаслідок ухвалення Кодексу законів про працю УСРР 1922 р. та Правил проходження служби в радянській робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР 1923 р. виникли фактично два нормативно закріплені шляхи комплектування органів міліції. По-перше, загальний, тобто той, що застосовувався також до працівників інших установ УСРР. Такий спосіб комплектування органів міліції було передбачено нормами Зразкового

колективного договору між управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим ЦК профспілки адміністративно-радянських службовців СРСР на Україні від 25 березня 1923 р. та КЗпП УСРР 1922 р. Прийом на службу повинен був здійснюватися через органи уповноваженого у справах праці. По-друге, спеціальний, який встановлювався відомчим нормативно-правовим актом НКВС УСРР – Правилами проходження служби в міліції та розшуку УСРР від 1 грудня 1923 р. За нормами цього підзаконного акта прийом на службу проводили органи відповідного управління міліції. З 1925 р. вони отримали право приймати на службу громадян без посередництва органів уповноваженого у справах праці УСРР, тобто без участі бірж праці.

Досліджуючи порядок проходження служби в міліції УСРР 1920-х р. варто проаналізувати тогочасне нормативно-правове регулювання тривалості робочого часу працівників міліції. Відповідно до наказу Головного управління міліції НКВС УСРР від 10 квітня 1920 р. передбачалося встановлення тризмінного робочого дня з тим, щоб протягом трьох діб працівник міліції працював не більше 24 годин. Вказаний захід запроваджувався з метою забезпечення виконання вимоги про восьмигодинний робочий день відносно міліціонерів. Підставою збільшення робочого часу був виклик міліціонера для здійснення будь-якого завдання [10]. Про реальність виконання такого наказу важко сказати щось певне, але він хоча б якимось чином врегулював тривалість робочого дня працівника міліції. Приписи вказаного відомчого акта виходили з норм трудового законодавства про восьмигодинний робочий день.

Згідно з § 26 Зразкового колективного договору між управлінням міліції НКВС УСРР та ЦК Спілки адміністративно-радянських службовців від 25 березня 1924 р. (далі – Договору) тривалість робочого часу для працівників міліції встановлювалася в межах ст. 94 КЗпП УСРР 1922 р. – 8 годин, а для працівників розумової та конторської праці – 6 годин. Водночас зазначалося, що ця норма не поширювалася на працівників стройового складу міліції та службовців карного розшуку [3]. Відповідно до п. 7 Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР від 10 листопада 1926 р. на працівників міліції поширювалися норми КЗпП УСРР 1922 р. за тими винятками, що від них можна було вимагати робіт, небезпечних для життя та здоров'я, праці вночі та у встановлені дні свят та відпочинку. Оперативна робота службовців карного розшуку не була обмежена часом [16]. Циркуляр Головного управління міліції НКВС УСРР від 25 серпня 1927 р. затвердив перелік робіт, які треба було вважати небезпечними для життя та здоров'я. Наводився також список завдань, які належали до оперативної роботи. Відповідно до норм цього відомчого акта до робіт, небезпечних для життя та здоров'я, можна було віднести такі дії, як затримання та переслідування озброєних злочинців, конвоювання затриманих, здійснення арештів та обшуків, завдання, пов'язані з розкриттям та розслідуванням злочинів. Зміст оперативної роботи становили постова служба, доставлення важливих пакунків, робота, пов'язана з відновленням та охороною революційного порядку [20]. Отже, низка норм трудового та спеціального міліцейського законодавства встановлювала особливості виконання працівниками міліції покладених на них обов'язків.

Названі нормативно-правові акти регламентували і порядок звільнення працівників міліції зі служби. Згідно з § 13 Договору, службовець міліції міг звільнитися за власним бажанням або незалежно від його бажання за наявності певних підстав. Однією з таких умов було скорочення штатів. Водночас для звільнення працівника на підставі непридатності до служби необхідно було отримати санкцію розрахунково-конфліктної комісії. Систематичне невиконання службовцем покладених на нього обов'язків, скоєння кримінально караного діяння та перебування під вартою протягом двох місяців також тягнули за собою звільнення працівника. Співробітник міліції міг бути звільнений і в разі нез'явлення на місце роботи протягом трьох днів поспіль або шести днів на місяць, встановлення його непрацездатності за хворобою строком більше, ніж на три місяці, при закінченні тимчасових робіт або на вимогу профспілки [3]. Наведені вище норми ґрунтувались на положеннях трудового законодавства.

Дещо по-іншому вирішувалося питання щодо звільнення працівника міліції у розділі IX Правил. По-перше, службовець не міг бути звільнений за власним бажанням протягом першого року служби. Незалежно від його бажання співробітника можна було звільнити на вимогу судових та слідчих органів, в атестаційному порядку, у зв'язку з непридатністю до служби, встановленому за висновком лікарняної комісії, при виключенні зі складу міліції для переведення на цивільну або військову службу. Вказувалися і

такі підстави, як безперервне перебування поза місцем служби на законних підставах протягом чотирьох місяців, відсутність без поважних причин протягом одного місяця [16]. Порівнюючи норми Договору та Правил, відзначимо, що у вивчених нормативно-правових актах була тільки одна спільна підстава звільнення працівника, незалежно від його бажання – непридатність до служби. Всі інші норми можна розглядати як такі, що суперечили одна одній або доповнювали одна одну. Наприклад, п. 5 § 13 Договору встановлював, що працівника можна звільнити, якщо він не з'явився на роботу протягом 3-х днів, а п. 7 ст. 60 Правил – лише протягом місяця. Звернімо увагу, що норми, які містилися у Договорі, були запозичені з Кодексу законів про працю УСРР 1922 р. Водночас, норми Правил були спеціально розроблені керівництвом НКВС УСРР для регулювання порядку звільнення працівників міліції УСРР.

Отже, порядок звільнення службовців міліції, як і порядок прийому на службу, в середині 1920-х р. був визначений декількома нормативно-правовими актами. По-перше, загальними, які будувалися на нормах КЗпП УСРР 1922 р. По-друге, спеціальними, тобто відомчими нормативно-правовими актами НКВС УСРР.

У Положенні про робітничо-селянську міліцію УСРР від 10 листопада 1926 р. конкуренція норм КЗпП УСРР 1922 р. та відомчих актів НКВС УСРР набула свого остаточного розв'язання. Відповідно до ст. 42 вказаного Положення, працівники міліції незалежно від власного бажання могли бути звільнені на підставах, вказаних у ст. 47 КЗпП УСРР, а також атестаційним порядком та у зв'язку з нездатністю служити, встановленою висновком лікарняної комісії [16], тобто, як і з питань регулювання робочого часу, декларувалося застосування в органах міліції норм КЗпП УСРР 1922 р. за винятками, обумовленими в законодавчих актах.

Отже, протягом 1920-х рр. у нормативно-правовому закріпленні порядку проходження служби працівниками міліції спостерігається конкуренція норм КЗпП УСРР та відомчих нормативно-правових актів НКВС УСРР. З 1926 р. окреслена суперечність була вирішена шляхом декларування застосування до службовців міліції норм трудового права за обумовленими в законодавчому акті винятками. Порядок просування по службі був чітко визначений відомчими нормативно-правовими актами НКВС УСРР.

Дослідники, які вивчали діяльність міліції у 20-х роках ХХ ст., відзначають поступове підвищення ефективності виконання правоохоронних функцій протягом досліджуваного періоду. Р. Мулукаєв стверджує, що комплектування кадрів міліції відбувалось поступово, в тому числі і шляхом залучення працівників міліції, направлених з інших республік СРСР [9, с. 65]. Є. Мещеряков наголошує, що чисельність міліції значно змінювалась протягом досліджуваного періоду, відбувались як скорочення, так і додаткові набори правоохоронців [7, с. 210]. Дослідниця І. Лесь наголошує на низькому рівні дотримання дисципліни працівників міліції на початку 1920-х рр. [6, с. 135]. І. Коцан, зі свого боку, говорить про відносну ефективність виконання міліцією Харківщини правоохоронних завдань у другій половині 1920-х років [5, с. 190]. Т. Воробейкова також відзначає результативність боротьби органів міліції зі злочинністю у другій половині 20-х років ХХ ст. [2, с. 48]. Отже, дослідники відзначають суттєві труднощі у виконанні міліцією УСРР 1920-х рр. покладених на неї завдань.

Висновки. У першій половині 20-х років ХХ ст. службово-трудова відносина працівників міліції регулювалися або на підставі норм, ухвалених для армії, або положеннями трудового законодавства, або приписами галузевого міліцейського законодавства. Норми різних законодавчих і підзаконних актів суперечили одна одній.

Водночас у другій половині досліджуваного періоду службово-трудова відносина міліціонерів були врегульовані нормами трудового права з урахуванням певних, обумовлених у міліцейському законодавстві, винятків. Особливості правового регулювання трудових відносин міліціонерів були пов'язані зі специфікою виконуваних ними обов'язків.

Прийом на службу до міліції здійснювали або підвідділи обліку та розподілу робочої сили при виконавчих комітетах відповідної ради, або місцеві управління міліції, або місцеві органи уповноваженого у справах праці. До кандидатів на службу в міліцію висувалися вимоги щодо користування виборчим правом, досягнення 21-річного віку, освітнього рівня, знання української, російської та іноді мов національних меншин, стану здоров'я.

Умови проходження та звільнення зі служби в міліції регулювалися Правилами проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР 1923 р. та Зразковим колективним договором між Головним управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим Спілки адміністративних радянських працівників СРСР на Україні 1924 р. Норми колективного договору відповідали вимогам Кодексу законів про працю УСРР 1922 р.

Враховавши досвід минулого, можемо наголосити, що для демократизації правового регулювання службово-трудових відносин працівників поліції України нині основою для проходження служби повинен стати Кодекс законів про працю України. Водночас у чинному Законі України «Про Національну поліцію» варто було б визначити особливості служби працівників поліції порівняно із загальними нормами трудового права, що поширюються на всі категорії працівників.

Список використаних джерел

1. Венедиктов В. С. Статус працівника ОВС України як державного службовця : науково-практ. посібник. Харків : Вид-во НУВС, 2003. 188 с.
2. Воробейкова Т. У. Советская милиция в годы борьбы за социалистическую реконструкцию народного хозяйства (1926–1934 гг.). *Труды Высшей школы МВД СССР*. 1977. Вып. 11. С. 40–49.
3. Зразковий колективний договір між Головним управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим Спілки адміністративно-радянських працівників СРСР на Україні, затверджений НКВС УСРР та уповноваженим ЦК Спілки адміністративно-радянських працівників в Україні від 25 березня 1924 р. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 3–4. С. 31–37.
4. Кодекс законів про працю УСРР 1922 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 52. Ст. 1110.
5. Коцан І. Д. Організація та діяльність української радянської робітничо-селянської міліції в 1920-ті рр. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 188–192.
6. Лесь І. О. Стан дисципліни та законності радянської робітничо-селянської міліції роки НЕПу (1921 – 1928 рр.). *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 трав. 2015 р.)*. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. С. 127–136.
7. Мещеряков Е. В. Эволюция кадровой политики в милиции УССР в 1921–1929 гг. *Вестник Харьковского государственного университета имени В. Н. Каразина*. 1999. Вып. 31. С. 203–213.
8. Музичук О. М. Права та обов'язки працівників ОВС як елемент їх службово-трудового статусу. *Нормативно-правове забезпечення проходження служби в ОВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 13 лют. 2004 р.)*. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2004. С. 133–136.
9. Мулукаєв Р. С. Про співробітництво радянських республік у будівництві робітничо-селянської міліції. *Радянське право*. 1982. № 11. С. 63–67.
10. Наказ Головного управління міліції НКВС УСРР від 10 квітня 1920 р. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України*. Ф. 6. Оп. 1, од. зб. 17. Арк 2.
11. Наказ № 29 начальника міліції Катеринославської губернії від 25 січня 1923 р. *Державний архів Дніпропетровської області*. Ф. Р–59. Оп. 1, од. зб. 11. Арк. 28.
12. Наказ № 111 Головного управління міліції НКВС УСРР від 12 липня 1927 р. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р – 564. Оп. 2, од. зб. 44. Арк. 5.
13. Обіжник № 17 ГУРПСМ НКВС УСРР від 24 лютого 1928 р. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р – 564. Оп. 2, од. зб. 44. Арк. 18.
14. Правила проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР : наказ Народного комісара внутрішніх справ УСРР від 1 грудня 1923 р. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 65–78.
15. Про прийом на службу міліціонерів : Інструкція ГУРПСМ НКВС УСРР від 9 червня 1923 р. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1923. № 8. С. 75–82.
16. Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР : постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР від 10 листопада 1926 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1926. № 12. Ст. 154.
17. Про органи обліку й розподілу робочої сили : постанова Всеукраїнського революційного комітету від 22 лютого 1920 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету*. 1920. № 2. Ст. 40.
18. Про внесення змін до КЗпП УСРР 1922 р. : постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР від 4 листопада 1925 р. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1925. № 87. Ст. 494.
19. Циркулярний лист управління уповноваженого Народного комісаріату праці РСФФР

при РНК УСРР стосовно порядку прийому працівників на службу в міліцію від 27 вересня 1922 р. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р – 563. Оп. 4, од. зб. 22. Арк. 64.

20. Циркуляр № 78 ГУРПСМ НКВС УСРР від 25 серпня 1927 р. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р – 564. Оп. 2, од. зб. 135. Арк. 93.

Надійшла до редакції 14.10.2022

References

1. Venedyktov, V. S. (2003) Status pratsivnyka OVS Ukrainy yak derzhavnoho sluzhbovtzia [The status of an employee of the State Security Service of Ukraine as a civil servant] : nauково-prakt. posibnyk. Kharkiv : Vyd-vo NUVS, 188 p. [in Ukr.].
2. Vorobeykova, T. U. (1977) Sovetskaya militsiya v gody borby za socialisticheskuyu rekonstruktsiyu narodnogo khozyaystva (1926–1934 gg.) [Soviet militia during the years of struggle for the socialist reconstruction of the national economy (1926–1934)]. *Trudy Vysshej Shkoly MVD SSSR*. Issue 11, pp. 40–49. [in Russ.].
3. Zrazkovyi kolektyvnyi dohovor mizh Holovnym upravlinnyam militsiyi NKVS USRR ta upovnovazhenym Spilky administratyvno-radyanskykh pratsivnykiv SRSR na Ukrayini, zatverdzenyi NKVS USRR ta upovnovazhenym TsK Spilky administratyvno-radyanskykh pratsivnykiv v Ukraini vid 25 bereznya 1924 r. [Model collective agreement between the Main Police Department of the NKVD of the USSR and the representative of the Union of Administrative and Soviet Workers of the USSR in Ukraine, approved by the NKVD of the USSR and the representative of the Central Committee of the Union of Administrative and Soviet Workers in Ukraine dated March 25, 1924]. *Byuleten NKVS USRR*. 1924. № 3–4, pp. 31–37. [in Ukr.].
4. Kodeks zakoniv pro pratsyu USRR 1922 r. [Code of Labor Laws of the USSR of 1922]. *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*. 1922. № 526 art. 1110. [in Ukr.].
5. Kotsan, I. D. (2002) Orhanizatsiya ta diyalnist ukrayinskoyi radyanskoyi robitnycho-selyanskoyi militsiyi v 1920-ti rr. [Organization and activity of the Ukrainian Soviet workers' and peasants' militia in the 1920]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Issue 19, pp. 188–192. [in Ukr.].
6. Les', I. O. (2015) Stan dystsyplyny ta zakonnosti radianskoi robitnycho-selianskoi militsii v roky NEPu (1921–1928 rr.). Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh [The state of discipline and legality of the Soviet workers' and peasants' militia during the NEP years (1921–1928)]. *Actual problems of modern science in the research of young scientists* : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 14 trav. 2015 r.). Kharkiv : Kharkivskiyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, pp. 127–136. [in Ukr.].
7. Meshcheryakov, E. V. (1999) Evolyutsiya kadrovoy politiki v militsii USSR v 1921–1929 gg. [The evolution of personnel policy in the militia of the Ukrainian SSR in 1921–1929]. *Vestnik Harkovskogo gosudarstvennogo universiteta imeni V. N. Karazina*. Issue 31, pp. 203–213. [in Russ.].
8. Muzychuk, O. M. (2004) Prava ta oboviazky pratsivnykiv OVS yak element yikh sluzhbovo-trudovoho statusu. Normatyvno-pravove zabezpechennia prokhodzhennia sluzhby v OVS Ukrainy [The rights and obligations of employees of the OVS as an element of their official and labor status. Regulatory and legal provision of service in the Ukrainian Armed Forces] : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 13 lyut. 2004 r.). Kharkiv : Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, p. 133–136. [in Ukr.].
9. Mulukayev, R. S. (1982) Pro spivrobitnytstvo radianskykh respublik u budivnytstvi robitnycho-selianskoi militsii [On the cooperation of the Soviet republics in the construction of the workers' and peasants' militia]. *Radyanske pravo*. № 11, pp. 63–67. [in Ukr.].
10. Nakaz Holovnoho upravlinnia militsii NKVS USRR vid 10 kvitnia 1920 r. [Order of the Main Police Department of the NKVD of the USSR dated April 10, 1920]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vishchykh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny*. F. 6. Op. 1, od. zb. 17. Ark. 2. [in Ukr.].
11. Nakaz № 29 nachalnyka militsii Katerynoslavskoi hubernii vid 25 sichnia 1923 r. [Order No. 29 of the Chief of Police of the Katerynoslav Province from January 25, 1923]. *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoyi oblasti*. F. R–59. Op. 1, od. zb. 11. Ark. 28. [in Ukr.].
12. Nakaz № 111 Holovnoho upravlinnia militsii NKVS USRR vid 12 lypnia 1927 r. [Order No. 111 of the Main Police Department of the NKVD of the USSR dated July 12, 1927]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoyi oblasti*. F. R – 564. Op. 2, od. zb. 44. Ark. 5. [in Ukr.].
13. Obizhnyk № 17 HURRSM NKVS USRR vid 24 liutoho 1928 r. [Circular No. 17 of the GURRSM of the NKVD of the USSR dated February 24, 1928]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoyi oblasti*. F. R – 564. Op. 2, od. zb. 44. Ark. 18. [in Ukr.].
14. Pravyla prokhodzhennia sluzhby v robitnycho-selianskii militsii ta karnomu rozshuku USRR [Rules of service in the worker-peasant militia and criminal investigation of the Ukrainian SSR] : nakaz Narodnoho komisara vnutrishnikh sprav USRR vid 1 hrudnia 1923 r. *Byuleten NKVS USRR*. 1924. № 1–2, pp. 65–78. [in Ukr.].
15. Pro pryiom na sluzhbu militsioneriv [About the recruitment of police officers] : Instruksiiia HURRSM NKVS USRR vid 9 chervnia 1923 r. *Byuleten NKVS USRR*. 1923. № 8, pp. 75–82. [in Ukr.].
16. Polozhennya pro robitnycho-seliansku militsiyu USRR [Regulations on the Workers' and

Peasants' Militia of the USSR] : postanova Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu i Rady Narodnykh Komisariv USRR vid 10 lystopada 1926 r. *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selyanskoho uryadu Ukrainy*. 1926. № 12, art. 154. [in Ukr.].

17. Pro orhany obliku y rozpodilu robochoi syly [About bodies of accounting and distribution of labor force] : postanova Vseukrainskoho revoliutsiinoho komitetu vid 22 liutoho 1920 r. *Zbirnyk uzakonen ta rozporядchen Vseukrayinskoho revolyutsiinoho komitetu*. 1920. № 2, art. 40. [in Ukr.].

18. Pro vnesennya zmin do KZpP USRR 1922 r. [On making changes to the Labor Code of the USSR of 1922] : postanova Vseukrainskoho Tsentralnoho Vykonavchoho Komitetu ta Rady Narodnykh Komisariv USRR vid 4 lystopada 1925 r. *Zbirnyk uzakonen Robitnycho-selyanskoho uryadu Ukrainy*. 1925. № 87, art. 494. [in Ukr.].

19. Tsyrukuliarnyi lyst upravlinnia upovnovazhenoho Narodnoho komisariatu pratsi RSFRR pry RNK USRR stosovno poriadku pryomu pratsivnykiv na sluzhbu v militsiiu vid 27 veresnia 1922 r. [Circular letter from the management of the authorized People's Commissariat of Labor of the RSFSR under the RSC of the USSR regarding the procedure for hiring employees for police service dated September 27, 1922]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoyi oblasti*. F. R – 563. Op. 4, od. zb. 22. Ark. 64. [in Ukr.].

20. Tsyrukuliar № 78 HURRSM NKVS USRR vid 25 serpnia 1927 r. [Circular No. 78 of the GURRSM of the NKVD of the USSR dated August 25, 1927]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoyi oblasti*. F. R – 564. Op. 2, od. zb. 135. Ark. 93. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Havrylenko, Stanislav Vasyliev. Legal regulation of official and labor relations of police officers of the USSR in the 1920s. The scientific article is devoted to the peculiarities of the legal regulation of labor relations of police officers in the USSR in the 1920s. The laws and regulations in force in the 1920s, archival documents were the source of research. The works of Soviet and modern scientists about the Soviet Ukrainian police activities in this historical period were studied. The requirements for candidates for police service were established. The specifics of recruitment, passage, and dismissal from the police of the USSR were determined.

Candidates for police service were required to exercise their right to vote, reach the age of 21, have an educational level, knowledge of state and minority languages, and health. The recruitment of previously convicted persons and citizens deprived of the right to vote to the police was limited. Recruitment to the police could be carried out either by local police departments or by departments of local labor councils.

It was established that the conditions of service in the police were regulated by the Rules of Service in the Workers' and Peasants' Police and Criminal Investigation of the USSR in 1923 and the Model Collective Agreement between the NKVD Main Directorate of the USSR and the Commissioner of the Union of Soviet Administrative Workers in Ukraine in 1924. The norms of the collective agreement met the requirements of the Labor Code of the USSR of 1922. From the second half of the 1920s, the labor relations of Soviet policemen were regulated by labor legislation, with certain exceptions due to the specifics of service in the police.

It is concluded that the employment relations of police officers in the 20s of the twentieth century were regulated by the rules of various branches of law: military, labor, or special regulations that determine the legal status of police officers. The norms of various legislative acts often contradicted each other.

Keywords: *police officer, service-labor relations, service.*

УДК 342.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-50-60

**Богдан
КАЛИНОВСЬКИЙ**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Дарина
РАДОМСЬКА**[©]
аспірант

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ МІСТ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті надано характеристику історико-правових засад формування органів публічної влади міст в Україні та країнах Європейського Союзу, з'ясовано походження та становлення правових засад формування органів публічної влади міст в Україні, з'ясовано роль магдебурзького права у становленні сучасних конституційно-правових засад формування органів публічної влади міст в Україні, досліджено структуру механізму реалізації регіональної політики ЄС.

Ключові слова: місцеве самоврядування, магдебурзьке право, місцева публічна влада, органи публічної влади, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Для комплексного аналізу й розуміння конституційно-правового регулювання тих чи інших правовідносин необхідним є дослідження, зокрема й історичного аспекту. Тому для розуміння того, як здійснюється правове регулювання формування органів публічної влади міст в Україні та знайти шляхи його вдосконалення необхідним є з'ясування історико-правових засад формування органів публічної влади міст в Україні та країнах Європейського Союзу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На науковому рівні питаннями, що пов'язані з предметом цього дослідження, займались низка вчених: О. Батанов, Я. Бень, В. Борденюк, Н. Войтенко, С. Гайдученко, Б. Калиновський, І. Козюра, Т. Кулик, В. Маргасова, С. Романюк, О. Руденко, Н. Ткаленко, А. Шинькович тощо.

При цьому варто зауважити, що питання, порушені в науковій статті, є актуальними і містять як теоретичне обґрунтування, так і власний погляд на подальше удосконалення формування органів публічної влади міст.

Метою статті є дослідження історико-правових засад формування органів публічної влади міст в Україні та країнах Європейського Союзу. Для її досягнення були сформувані такі **завдання**:

- з'ясувати походження та становлення правових засад формування органів публічної влади міст в Україні;
- визначити роль магдебурзького права у становленні сучасних конституційно-правових засад формування органів публічної влади міст в Україні;
- дослідити структуру механізму реалізації регіональної політики ЄС.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж говорити про історію формування органів публічної влади міст, потрібно наголосити на певній історичній прогресивній

© Б. Калиновський, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9654-0201>
kalinbogdan@ukr.net

© Д. Радомська, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5793-7513>
radomskadaryna@gmail.com

традиції, що склалася на Українських землях достатньо давно, це традиція місцевого самоврядування. Про неї пишуть, що в Україні вона сягає своїм корінням у глибину століть, до сільських та міських територіальних громад стародавніх слов'ян. Візантійський історик Прокопій твердив, що слов'яни «з найдавніших часів живуть в умовах народоправства; щасливі й нещасливі випадки скликають їх на загальне зібрання». Він залишив нам датований другою половиною IX ст. н. е. опис таких зібрань у склавів і антів, з якого видно, що кожна громада вирішувала свої справи самостійно, на власний розсуд і в межах наявних матеріальних ресурсів [1, с. 16].

Стосовно історичного аспекту питань здійснення управління в містах країн Європейського Союзу, то до певного етапу доречно говорити про певну спільну тенденцію, що виявляється у запровадженні магдебурзького права у містах Європи.

Загальновідомо, що магдебурзьке право визначається як міське право, за яким міста частково звільнялись від центральної адміністрації або влади власника (феодала) та створювали органи місцевого самоврядування. Магдебурзьким правом називають збірник законів, який виник у XIII ст. із «Саксонського Зерцала» і магдебурзького міського шеффенського права. У містах Європи це право пройшло власний шлях розвитку, пов'язаний з боротьбою за владу між главою держави і феодалами. Міста опинялись в центрі політичної боротьби і отримували місцеве самоврядування в обмін на підтримку центральної влади. Отримавши можливість самостійного управління, податковий та судовий імунітет, європейські міста вже не були осторонь політики, швидко прийшло і розуміння тих позитивних змін, які можна отримати від нього. В українські міста магдебурзьке право прийшло з Польщі у видозміненому вигляді. Сучасні історики вважають, що польський уряд видавав міщанам привілеї в обмін на підтримку і був способом колонізації. А. Заяць гостро підмітив, що Європа поширилась на Схід так далеко, як тільки сягнуло магдебурзьке право [2, с. 449–450].

Магдебурзьке право – найбільш поширений у містах Центрально-Східної Європи варіант німецького права (лат. *Ius theuthonicum*), що виник у 12 ст. в м. Магдебург (Німеччина). Незалежно від терену свого побутування, це право означало: міську автономію для нових поселенців (колоністів), міське самоврядування з власним судочинством, що здійснювалося через виборні органи – раду і лаву або дідичного війта, спадкоємне і відчужувальне право на міську нерухомість на певних умовах, постійний чинш як феодального ренту, свободу вибору занять (у сфері торгівлі або ремеслі). Різними були напрями проникнення на землі Центрально-Східної Європи елементів нової організаційної моделі міст на магдебурзьке право. Поступово, зазнавши деяких змін, воно поширилося на кілька тисяч нових міст і стало основною засадою і зразковим варіантом для міського писемного права в Центрально-Східній Європі. У деяких містах були поширені модифіковані варіанти магдебурзького права – хелмінське право та шредське право. У часи пізнього середньовіччя магдебурзьке право пов'язувалося не тільки з німецькою колонізацією, а й з бурхливим урбанізаційним процесом [3].

Щодо історико-правових засад формування органів публічної владі міст в Україні, маємо зазначити, що більшість міст, розташованих у тих чи інших адміністративно-територіальних одиницях України, належала феодалам. Так, 1625 р. в Брацлавському й Київському воєводствах із 323 міст і містечок понад 200 були приватними. А загалом в Україні в 40-х рр. XVII ст. налічувалося більше 1000 міст і містечок. Із зміцненням феодальних відносин і посиленням визиску міщан зростав опір міського населення, яке домагалося самоуправління. Так, в українських містах починає запроваджуватися магдебурзьке право, суть якого полягала в тому, що міське населення звільнялося від юрисдикції урядової адміністрації й місту надавалася можливість самоврядування на корпоративній основі. До міської ради щорічно обиралися ротмани («радці» або «райці») – як правило, багаті міщани. Кількість радців коливалася від 6 до 24 осіб, залежно від величини міста. Радці обирали бургомистра (бурмістра), який головував на засіданні ради. У великокнязівських містах підсумки виборів затверджував староста, а в приватновласницьких – пан (магнат) міста [4, с. 20].

Вже тоді здійснювалися представницька та виконавча функції місцевої влади, суть яких полягала передусім у практичних діях бургомистра й ратманів, які контролювали міські доходи й видатки, дбали про укріплення, оборону, забезпечували функціонування міських служб. Окрім того, обирався орган судової влади з 3–12 лавників. Лаву очолював війт, який призначався королем і був найвищою посадовою

особою міста. Городянами вїт обирався тільки в місті Києві. Суд лавників розглядав кримінальні справи міщан, а також їхні претензії до феодалів. Надання магдебурзького права означало відміну звичаєвого права, ліквідацію влади феодала та права суду феодалом громадян.

Окрім міст з повним магдебурзьким правом, існували і міста з неповним магдебурзьким правом, ще так звані панські міста. Інструкції панів майже цілком обмежували приватні права міщан. Мешканці повністю залежали від старост, які порушували їхні особисті права. Це сталося тому, що вони мали в своїх руках судову владу, що й дало їм змогу розширювати натуральні повинності. Але мешканці цих міст брали участь у виборах голови міста [5, с. 343].

Однак, як свідчать історичні джерела, організація місцевої публічної влади на засадах магдебурзького права не була настільки ефективною для корінного населення тієї доби, як це подають деякі дослідники. Корінне населення Західної України зазнавало серйозних економічних принижень, тиску католицизму, який сповідували поляки та німці, й насаджували його вперто і жорстоко. Суворими обмеженнями для міщан-українців, поряд з конфесійними, були також мовні, культурні та політичні, особливо після приєднання Галичини до Польщі в другій половині XIV ст. Історія магдебурзького права свідчить про те, що, коли місцеве самоврядування, його органи вирішують лише питання місцевого значення (що впливають з колективних потреб відповідної громади) й не застосовують принципу поєднання місцевих і державних інтересів, це призводить до певної політичної ізоляції цих громад, виключенню їх із загальнодержавного життя. М. Грушевський про це пише так: «Міста, які в давніших часах були центрами політичного життя, втрачали в них всяке значення. З наданням самоуправи по німецькому праву вони виключалися із загального складу землі, а знов між собою не були пов'язані ніякою організацією. Кожне місто було само для себе маленькою осібною республікою... На практиці таке відокремлене становище віддавало майже всіх міщан... у повну залежність від шляхетської управи» [6, с. 48–52].

Магдебурзьке право – як найбільш поширений варіант німецького права – Київ отримав наприкінці XV століття (точна дата невідома, на думку різних дослідників – у 1494, 1498 чи 1499 році). Про отримання містом цього права свідчать пізніші документи, що надавалися представниками тогочасної влади (великими литовськими князями, польськими королями, українськими гетьманами, російськими царями) та якими підтверджувалось та перепідтверджувалось надання Києву «давніх прав і привілеїв за магдебурзьким правом». Ці документи – привілеї, жалувані грамоти та універсали – ілюструють функціонування міського самоврядування і власного судочинства через представників виборних органів (війта, бурмістрів, райців та інших урядників) на українських землях, які свого часу входили до складу Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, окремої козацької держави – Війська Запорозького. Навіть після входження частини українських земель під юрисдикцію Московської держави (пізніше – Російської імперії) права і привілеї міст, в яких діяло магдебурзьке право (Київ, Чернігів, Переяслав, Ніжин, Стародуб та ін.), підтверджувалися тодішніми очільниками влади (царями та імператорами). У цих привілеях та жалуваних грамотах заборонялось іншим гілкам влади (російським воєводам чи козацьким полковникам) чи представникам духовництва втручатись у справи магістрату, зазіхати на землі міста, розміщати військових та урядових чиновників постоєм на території міста, користуватися угіддями та рибними ловами, володіти майном, тримати промисли, примушувати міщан та ремісників до безоплатних робіт; ремісничим цехам та міщанам надавалися привілеї, які звільняли від певних видів податків та виконання повинностей. Проіснувало магдебурзьке право м. Києва до 1834 р., коли російський імператор Микола I своїм указом остаточно ліквідував права і привілеї міста і передав міське управління у відання Думи [7].

Самобутньою сторінкою ввійшло в історію військово-адміністративне самоврядування і полково-сотенний устрій, які існували на Україні з другої половини XVII до другої половини XVIII ст. Поява цього інституту пов'язана із заснуванням Запорізької Січі та реєстрового козацтва. На більшій території України полково-сотенний устрій був встановлений після перемоги у Визвольній війні 1648–1654 рр. Загалом полковий поділ виник у двадцять роки XVII століття. Але тоді він лише позначав територію, на якій дислокувався козацький реєстровий полк і яка мусила утримувати цей полк за свої кошти. Проте починаючи з літа 1648 р. полки та сотні як територіальні одиниці включають вже все населення, що мешкало в їх межах, і на нього

розповсюджується влада полкових і сотенних урядів. Відповідно до Зборівського договору територія вільної Наддніпрянської України обіймала три воєводства – Київське, Брацлавське та Чернігівське, які поділялися на 17 полків та 272 сотні [1, с. 27].

Незважаючи на специфічність, а саме військовість такої форми управління, основною її рисою є все ж певна форма народовладдя, оскільки посади обіймали і основні рішення ухвалювали саме на радах – загальних козацьких зборах.

Незважаючи на новостворений полково-сотенний поділ, український уряд не пішов на руйнування традиційного міського самоврядування. Українське населення міст прагнуло участі в місцевому самоврядуванні, і після битви козаків з польським військом під Зборовом укладений між Б. Хмельницьким і поляками мирний договір, затверджений сеймом наприкінці 1649 р., передбачав право православних міщан займати муніципальні уряди. Під час підготовки Переяславських статей «одночасно з козацьким посольством прибула до москви делегація переяславських міщан просити підтвердження своїх привілеїв на магдебурзьке право». Напевне, внаслідок цих клопотань до Статей Богдана Хмельницького була включена і така: «Щоб по містах урядники були обирали з людей того гідних, будуть вони повинні підданими козацького величества правити, і всякі доходи по правді віддавати до казни. А по тому, що воєвода царського величества, приїхавши, почав би прав їх ламати і якісь устави заводити, і та було б (українцям) прикро; а як будуть старшими місцеві, свої люди, то вони будуть поводитися згідно з місцевими правами» [1, с. 28].

На початковому етапі (після силового приєднання в 1654 р. України до Російської імперії) Україна отримала запевнення від московського царя про непорушність своїх прав на місцеве самоврядування. Царські воєводи, які прибули в українські міста, на відміну від своїх повноважень у центральних районах Московії, не мали права втручатися в справи громад. У 1665 р. царським указом містам України були надані грамоти на магдебурзьке право. У цей період деякі міста вперше отримали магдебурзьке право. Наприклад, у 1752 р. гетьман К. Розумовський надав його Полтаві. Виникли перші переклади магдебурзького права. Після 1654 р. вїїт в Україні обов'язково обирався з числа членів міської громади і затверджувався Текстова частина 29 гетьманом, а згодом – генеральною військовою канцелярією. Вїїт Києва затверджувався царем. Органи української феодальної державності діяли в складі Росії понад 100 років. Весь цей час проходив процес уніфікації суспільного життя росії та України. Після смерті гетьмана І. Скоропадського 3 липня 1722 р. в Україні запроваджується так звана комендантська система, що передбачала нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку російських комендантів. Магдебурзьке право поступово витісняється, робляться спроби врятувати самотні традиції. Низку положень магдебурзького права було використано під час розробки за дорученням гетьмана Данила Апостола закону під назвою «Право по которому судится малороссийский народ». У 1744 р. цей документ був поданий до сенату Росії на затвердження, але так і залишився не ухваленим. У 1764 р. ліквідується Гетьманство, а в 1783 р. магістратські та ратушні суди замінюються судами «по учреждению о губерниях» та скасовується полково-сотенний устрій. Після видання Катериною II 21 квітня 1785 р. «Жаловальной грамоты на права и выгоды городам Российской Империи» були створені нові станові органи міського самоврядування – міські думи, і процес уніфікації форм місцевого самоврядування в Україні за російським зразком було завершено. Офіційно магдебурзьке право в Україні скасовано в 1831 р. [1, с. 28–30].

У XIX ст. в Україні розпочався процес формування уніфікованих загальноросійських органів місцевого самоврядування буржуазної доби. Щодо здійснення управління містами, то згідно із законом від 16 червня 1870 р. в містах Росії (та України, що на той момент входила до складу російської імперії) вводився принцип виборів до міських дум. Виборче право надавалося лише власникам нерухомого майна, які сплачували податки, а також мали російське підданство, не мали заборгованості по міських податках та були у віці не менше 25 років. Жінки були позбавлені виборчого права. Вибори відбувалися по трьох куріях (залежно від майнового стану), кожна з яких обирала третину гласних. Дума обирала на чотири роки виконавчий орган – міську управу та її голову, яких мали затвердити у губернських центрах міністр внутрішніх справ, а в інших містах – губернатори. До компетенції міської управи входили благоустрій міста та його санітарний стан, сприяння розвитку місцевої промисловості, торгівлі, інші господарські питання. Але умови їхньої діяльності були більш звужені

порівняно із земствами. Міські думи безпосередньо підпорядковувалися губернатору і міністру внутрішніх справ, які часто втручалися у їхню діяльність. Органам міського та сільського самоврядування було заборонено утворювати будь-які спілки, об'єднання декількох земств чи дум, або проводити спільну діяльність. Державна влада жорстко відстоювала принцип вертикального підпорядкування органів урядування. Загалом реформа 1870 р. дозволила урядові перекласти та громадське управління значну частину обтяжливих для центральної влади витрат. На самоврядування було перекладено багато справ загальноімперського змісту, що не мали прямого стосунку до місцевих потреб (витрати на утримання поліції, в'язниць, обслуговування військових потреб тощо). В Україні на це витрачалася майже третина усіх міських коштів. Міські ж потреби задовольнялися за «залишковим» принципом. У 1890 р., після вбивства Олександра II, було проведено контрреформу, що значно обмежила можливості земських установ. Губернатор отримав право контролю не тільки за законністю їхніх дій, а й за їх доцільністю. Згодом у 1892 р. було введено положення про міські думки та обмежено виборні права під час їх формування [1, с. 42].

Щодо наступного сумнозвісного великого етапу в історії становлення Української державності, то практична реалізація більшовицької теорії розбудови системи місцевої влади була розпочата закликом II з'їзду Рад (1917 р.) щодо переходу усієї повноти влади на місцях до «Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, которые и должны обеспечить подлинный революционный порядок». Ліквідація земських органів самоврядування відбувалась на підставі циркуляру Наркомату внутрішніх справ від 8 лютого 1918 р. Нехважаючи на це, встановлення радянської влади не завжди супроводжувалось негайним скасуванням земств, міських дум. Останні ще декілька місяців існували паралельно з Радами. Наприкінці 1917 року в складі Наркомату внутрішніх справ був створений Наркомат місцевого самоврядування. За Основним законом існуючий адміністративно-територіальний поділ визначив структуру органів місцевої влади: вищими органами на місцях були проголошені з'їзди Рад (обласний, губернський (окружний), повітовий, волосний), а також міські та сільські Ради. Вибори до міських Рад відбувались шляхом представлення одного депутата від однієї тисячі населення. У великих промислових центрах створювались районні Ради. В УРСР на чолі системи Рад стояв Республіканський з'їзд Рад, які обирали ЦВК республік [8].

Отже, Конституція РРФСР (1918 р.) вже визначала правовий статус міських рад, а отже, певну особливість управління в містах. Пізніше у різні періоди функціонування радянської України відбувалися певні трансформації щодо системи управління, але загалом система органів місцевого самоврядування або ймовірніше місцевих органів влади не мала ознак реальної самостійності у здійсненні управління та ухваленні рішень, місцеві ради народних депутатів були одночасно й органами державної влади, й органами місцевого самоврядування, але реальну владу в державі мав апарат партійних органів.

Ми розділяємо позицію Оксани Делі про те, що неоднозначний та суперечливий характер функціонування системи місцевої влади за радянських часів був зумовлений особливістю більшовицької політичної системи, яка вже на перших етапах свого існування далеко відійшла від демократичних традицій робітничого соціалістичного руху, заклавши тим самим організаційні передумови виникнення тоталітарної держави [8].

Конституція УРСР від 20 квітня 1978 р. у редакції, яка діяла з 24 жовтня 1990 р. до 28 червня 1996 р., встановлювала у ст. 2, що «Вся влада в Україні належить народові. Народ здійснює державну владу через Ради народних депутатів, які становлять політичну основу України. Всі інші державні органи підконтрольні й підзвітні Радам народних депутатів» [9]. Відповідно до ст. 78 цього Основного закону, яка діяла з 19 червня 1991 року до 28 червня 1996 р., Ради народних депутатів – Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим і місцеві Ради народних депутатів – обласні, районні, міські, районні в містах, селищні та сільські Ради народних депутатів – становлять єдину систему представницьких органів державної влади України [9].

Після проголошення незалежності України з 1990 до 1997 р. діяв Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», ст. 1 якого визначала, що місцеве самоврядування в Україні – це територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази. Територіальну основу місцевого

самоврядування становлять сільрада, селище, місто. Органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські Ради народних депутатів. Однойменні адміністративно-територіальні одиниці, які мають спільний адміністративний центр, можуть об'єднуватися в одну за взаємною згодою відповідних Рад та з урахуванням інтересів населення шляхом місцевого референдуму. Базовим рівнем місцевого самоврядування є сільради, селища міського типу, міста [10].

Зазначений закон до системи місцевого самоврядування відносив сільські, селищні та міські Ради народних депутатів та їх органи, інші форми територіальної самоорганізації громадян (громадські комітети і ради мікрорайонів, житлових комплексів, домові, вуличні, квартальні, дільничні, селищні, сільські комітети і форми безпосереднього волевиявлення населення – місцеві референдуми, загальні збори (сходи) громадян). Районні в містах Ради народних депутатів належали до міського самоврядування. Сільські, селищні, міські Ради народних депутатів об'єднували і координували на своїй території діяльність інших ланок місцевого самоврядування.

Цікаво була визначена система регіонального самоврядування: до неї законодавець відносив районні і обласні Ради народних депутатів, місцеві референдуми в межах території району, області, інші форми самоорганізації громадян районів і областей.

У зазначеному законі було визначено, що ради народних депутатів формуються з депутатів, обраних відповідно до Закону Української РСР «Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР», строк повноважень становив 5 років.

Особливий статус міст Києва та Севастополя простежується в законодавстві з моменту проголошення незалежності України, але треба зазначити, що такий підхід було застосовано й у попередній період радянського панування.

Формування органів публічної влади міст безумовно базується на нормах Конституції України, що визначають адміністративно-територіальний устрій, систему органів влади, засади місцевого самоврядування, але перш ніж Україна отримала свій Основний закон, вона пройшла тернистий шлях. Тож на одному з етапів становлення Українського конституціоналізму було ухвалено Конституційний договір, який став компромісом конституційного процесу.

Конституційний договір містив положення про те, що єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює її шляхом референдумів – безпосередньо і через систему державних органів та органів місцевого самоврядування. Визначено, що органами державної виконавчої влади в областях, містах Києві та Севастополі (як містах загальнодержавного значення) і районах (крім районів у містах, за винятком міст Києва та Севастополя) є відповідно обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, які очолюють голови цих адміністрацій. При цьому голів обласних, Київської та Севастопольської міських і районних адміністрацій Президент України призначав осіб, обраних головами відповідно обласних, Київської та Севастопольської міських і районних Рад. Також було закріплене визначення поняття місцевого самоврядування в Україні, як гарантованого державою права територіальних колективів громадян та обраних ними органів місцевого самоврядування самостійно вирішувати всі питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Територіальною основою місцевого самоврядування було визначено село (сільрада), селище, місто, райони в містах з районним поділом визнавалися складовою місцевого самоврядування міст, і питання організації управління ними належали до компетенції міських рад. Дане положення знайшло своє подальше вираження і в нормативно-правових актах, які регулюють здійснення місцевого самоврядування в Україні і після ухвалення Конституції 1996 року [11, с. 96].

Конституцію України було ухвалено 28 червня 1996 року, де визначено конституційно-правовий статус місцевих органів виконавчої влади (ст. 118, 119) та органів місцевого самоврядування (розділ XI).

Конституція України встановила, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [12].

Основний закон у ст. 133 визначив, що систему адміністративно-територіального устрою України становлять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села [12].

Із аналізу норм Конституції України випливає, що місцеву публічну владу в містах в основному здійснюють органи місцевого самоврядування, при цьому у містах Києві та Севастополі функціонують місцеві державні адміністрації, і певний вплив на інші міста мають районні та обласні державні адміністрації, що забезпечують на відповідній території виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [12].

Правовий статус відповідних суб'єктів місцевої публічної влади міст було визначено у законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [13], «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року [14], «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року [15].

Стосовно традицій формування та становлення місцевого самоврядування, а отже, і визначення порядку здійснення місцевої публічної влади в містах, в країнах Західної Європи, що стали засновниками та членами Європейського Союзу, звичайно вона має відмінності, зумовлені національною історією та традиціями, але загалом теоретики узагальнюючи моделі місцевого самоврядування, ці країни відносять до біполярної та змішаної моделі.

Біполярна модель містить романо-германську, континентальну, французьку – Франція, Італія, Польща, Болгарія, Турція, Сенегал та ін. – поширена у країнах Європи, Африки, Латинської Америки та Близького Сходу. Як бачимо, вона поширена не лише в країнах Європейського Союзу.

Для цієї моделі характерні такі особливості: порівняно з англо-американською моделлю тут більш високий ступінь централізації, а також наявне вертикальне підпорядкування; поєднання місцевого самоврядування та прямого державного управління на місцях; органам місцевого самоврядування дозволяється робити все, що не заборонено законом, що є негативним принципом правового регулювання. Континентальна модель може існувати на всіх субнаціональних територіальних рівнях (окрім низового) або лише на низовому рівні [16].

Змішана характерна для Австрії та ФРН, характеризується ознаками англо-американської та континентальної моделі. Треба зазначити, що в науковій літературі як самостійну муніципальну систему виділяють місцеве (комунальне) управління Німеччини. Правові засади цієї системи закладені ще у пруському Статуті міст, запровадженому фон Штейном у 1808 р. Він передбачав розвиток системи общинного самоврядування: нарівні з представницьким міським органом утворювався колегіальний виконавчий орган – магістрат [16].

Стосовно окремих країн, вчені наводять таку характеристику.

У Німеччині виділяють три рівні правового регулювання місцевого самоврядування: федеральне законодавство, законодавство окремих земель і прийняті самими громадами правові відносини. Нормами федерального законодавства є передовсім Основний закон ФРН 1949 р., але провідне місце в правовому регулюванні місцевого самоврядування посідає законодавство земель, хоча в різних землях правовий статус комун має свої особливості. Конституції земель, як правило, дублюють положення Основного закону, а також доповнюють і конкретизують окремі його положення. Багато питань комунального самоврядування регулюється законами земель, серед яких основне місце займають статuti про комуни. У низці земель між повітом і центром знаходиться проміжна адміністративно-територіальна одиниця – урядовий округ, в межах якого вирішуються місцеві державні завдання і здійснюється державний нагляд за місцевим самоврядуванням. Основною одиницею політико-територіальної організації земель слугують громади. Оскільки конституція визначає право громад вирішувати всі питання місцевого життя під свою відповідальність, то громади не обмежені якимись наперед визначеними специфічними завданнями і можуть вирішувати всі питання місцевого життя. У Франції виокремлені три рівні організації влади на місцях: комуни, департаменти та регіони. На цих територіях виконуються рішення,

ухвалені на державному рівні, та діють місцеві органи влади з власними повноваженнями. Тобто місцева влада – це органи публічного управління з власною назвою, територією, бюджетом, кадровим потенціалом тощо, які мають спеціальні повноваження на відповідному рівні автономії щодо центральної влади. Франція, крім столичного міста, особливий статус надає ще Ліону, Марселю. Згідно із Загальним кодексом адміністративно-територіальних утворень органом комуни є муніципалітет, до складу якого входять муніципальна рада, мер та його заступники [16].

Функціонування інститутів місцевого самоврядування в Італії уможливилось лише з початку 1970-х рр., коли було врегульовано їх статус. З моменту ратифікації Європейської хартії місцевого самоврядування в Італії розпочався процес реформування системи місцевого самоврядування, який триває дотепер. Упродовж останнього десятиліття в Італії відбувався також процес реформування адміністративної системи, без якого неможливе повноцінне реформування системи місцевого самоврядування. До інституцій комунального самоврядування, які, представляючи інтереси місцевого населення, діють у його інтересах, належать рада, джунта і сіндак. Комунальна рада є представницьким органом комуни, виконавчим органом якої є джунта. Комунальна рада є не тільки представницьким органом комуни, але й органом політико-адміністративного контролю. Кількість радників комуни безпосередньо залежить від кількості населення комун. За основу береться кількість населення місцевої одиниці, визначена за результатами останнього перепису населення. Рада складається з сіндака та визначеної кількості членів ради [16].

В Іспанії, відповідно до Реєстру місцевих одиниць державного управління, даних Генеральної дирекції правового режиму та Міністерства у справах апаратів державного управління, утворилися такі ланки державного управління (1994 р.): Центральний уряд, автономні області (17), провінції (43), острівні ради (10), міста-округи (3), райони (49), об'єднання (спілки) муніципалітетів (739), муніципалітети (8 084) і субмуніципальне самоуправління (3 695). Законодавством в Іспанії чітко розмежовано компетенцію між усіма адміністративними утвореннями. Скажімо, за муніципалітетами закріплено – до 5 000 жителів – 9 функцій; 5 000–20 000 жителів – 13 функцій; 20 000 і більше – 18 функцій; 50 000 і більше – 20 функцій [16].

Принципи регіональної політики Європейського Союзу такі: субсидіарність (взаємодоповнюваність основних видів економічної політики, кожний з яких по-різному реалізується в межах ЄС залежно від складу суб'єктів інтеграції, які беруть участь в ухваленні відповідних рішень), децентралізація (перерозподіл повноважень між державою і регіонами з метою їхнього ефективного використання та заохочення регіональних ініціатив) та партнерство (це співробітництво між об'єктами різних рівнів – ЄС, держава, регіон – територіально-адміністративних одиниць з метою досягнення спільної мети) [17, с. 82].

У структурі механізму реалізації регіональної політики ЄС виділяють такі складові:

– політико-правову – вона містить Римський договір, Маастрихський договір, рамкові розпорядження, Єдиний європейський акт тощо. В останньому визначені пріоритети структурних фондів: сприяння розвитку та виправленню структури відсталих регіонів; конверсія регіонів та їх частин, що постраждали від промислового спаду; боротьба з застійним безробіттям; сприяння включенню молоді в професійну діяльність; реформа аграрної політики; розвиток та виправлення регіонів з низькою чисельністю населення. На рівні країн-членів ЄС ухвалюються закони про регіональну політику, регіональний розвиток тощо;

– інституційну – на рівні ЄС вона представлена Європейською комісією. На рівні країн-членів ЄС до неї належать уряд, міністерство економіки та інші центральні органи виконавчої влади або спеціалізовані інститути: міністерство регіональної політики чи планування та регіонального розвитку тощо. Цікавим є досвід Німеччини, в якій сформовано інформаційний інститут, що займається збором та обробкою інформації щодо регіонів та їх проблем;

– організаційно-економічну – представлена інструментами регіональної політики, до яких належать чотири Структурних фонди: Європейський фонд регіонального розвитку, ЄФРР (European Regional Development Fund – ERDF), Європейський соціальний фонд, ЄСФ (European Social Fund – ESF), Європейський фонд аграрної орієнтації і гарантування, ЄФАОГ (European Agricultural Guidance and Guarantee

Fund – EAGGF); секція керівництва і фінансування в рибальській галузі, ФІФГ (Guidance Section and the Financial Instrument for Fisheries Guidance – FIFG), кожен з яких вирішує специфічні завдання і діє у своїй галузі економіки. У 1994 р. розподіл ресурсів між структурними фондами було представлено в такому співвідношенні: в ЄФРР було зосереджено 49,5 % всіх ресурсів структурних фондів, в ЄСФ – 29,5 %, в ЄФАОГ – 11,7 %, в ФІФГ – 2,9 % [17, с. 83].

Стосовно запровадження в Україні принципів регіональної політики Європейського Союзу, процес розпочато достатньо давно, оскільки намір України розбудувати відносини з Європейським Союзом був вперше проголошений у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України». Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані в грудні 1991 року, коли міністр закордонних справ Нідерландів, як представник головуєчої в ЄС країни, у своєму листі від імені Європейського Союзу офіційно визнав незалежність України. У подальшому стратегічний курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС, яку схвалено 11 червня 1998 року, та Програмі інтеграції України до ЄС, схваленій 14 вересня 2000 року. В ній була проголошена довготермінова стратегічна мета – європейська інтеграція України [18].

Наукова новизна полягає у дослідженні історико-правових засад формування органів публічної влади міст в Україні та країнах Європейського Союзу.

Висновки. На основі виконаного дослідження можемо констатувати таке.

1. Історико-правові засади формування органів публічної влади міст в Україні та країнах Європейського Союзу мають як спільні, так і відмінні риси, оскільки історія кожної окремої країни є індивідуальною, а отже, і звичаї, традиції, менталітет.

2. Спільним є період запровадження в містах Європи та України магдебурзького права, період після проголошення незалежності України, коли наша держава запровадила демократичну систему здійснення влади та реалізації місцевого самоврядування.

3. Самобутнім є період Козацької доби та радянського режиму, якщо перший характеризується прогресивністю та певною демократичністю, то другий – централізацією державної влади, тоталітаризмом, що спричинило для сучасної України низку труднощів у процесі розбудови демократичної, незалежної, соціальної, правової держави.

Список використаних джерел

1. Руденко О. М., Козюра І. В., Ткаленко Н. В., Маргасова В. Г. Історія та теорія місцевого самоврядування : навч. посібник. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 226 с.
2. Маркевич О. В. Магдебурзьке право на Українських землях: історичне значення. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 9. С. 449–452.
3. Білоус Н. О. Магдебурзьке право. *Енциклопедія історії України. Т. 6: Ла-Ми* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наукова думка», 2009. 790 с.
4. Романюк С. А. Регіональна виконавча влада України: історія і сучасність / за заг. ред. В. В. Рибачка, А. В. Толстоухова, В. Г. Яцюби. Київ : ТОВ «Видавничо-поліграфічний дім «Формат», 2007. 416 с.
5. Антонович С. Українські міста. *Розвідки про міста і міщанство на Україні – Русі в XV–XVIII в.* Київ, 1904. 348 с.
6. Грушевський М. Ілюстрована історія України. «Десята тисяча». Київ – Львів. 1913. С. 44–45.
7. Магдебурзьке право міста Києва. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). URL : https://cdiak.archives.gov.ua/v_Mahdeburzke_pravo.php.
8. Делія О. В. До питання про місцеву владу в СРСР. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=720>.
9. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268.
10. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування : Закон України від 07.12.1990 № 533-ХІІ, втратив чинність від 12.06.1997, підстава – Закон № 280/97-ВР.
11. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку : монограф. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 424 с.
12. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
14. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.
15. Про столицю України – місто-герой Київ : Закон України від 15.01.1999 р. № 401-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text> (дата звернення: 22.07.2022).
16. Кульчий І. О., Штепа А. А. Формування та розвиток системи місцевого самоврядування: досвід країн Європейського Союзу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 6. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=975>.
17. Краснопольська Т. М. Регіональна політика ЄС: можливості використання досвіду для України. *Політичне життя*. 2016. № 4. С. 81–86.
18. Історія становлення відносин Україна – ЄС. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*. URL : <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es>.

Надійшла до редакції 23.08.2022

References

1. Rudenko, O. M., Kozyura, I. V., Tkalenko, N. V., Marhasova, V. H. (2016) *Istoriya ta teoriya mistsevoho samovriaduvannya* [History and theory of local self-government] : navch. posibnyk. Kyiv : Kondor-Vydavnytstvo, 226 p. [in Ukr.].
2. Markevych, O. V. (2021) *Mahdeburzke pravo na Ukrainiskykh zemliakh: istorychne znachennia* [Magdeburg law on Ukrainian lands: historical significance]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky»*. № 9, pp. 449–452. [in Ukr.].
3. Bilous, N. O. (2009) *Mahdeburzke pravo. Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Т. 6: La-Mi [Magdeburg law. Encyclopedia of the history of Ukraine. Vol. 6: La Mi] / redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. Kyiv : Vyd-vo «Naukova dumka», 790 p. [in Ukr.].
4. Romaniuk, S. A. (2007) *Rehionalna vykonavcha vlada Ukrainy: istoriia i suchasnist* [Regional executive power of Ukraine: history and modernity] / za zah. red. V. V. Rybaka, A. V. Tolstoukhova, V. H. Yatsiuby. Kyiv : TOV «Vydavnycho-polihrafichnyi dim «Format», 416 p. [in Ukr.].
5. Antonovych S. (1904) *Ukrayinski mista* [Ukrainian cities]. *Rozvidky pro mista i mishchanstvo na Ukraini – Rusi v XV–XVIII st.* Kyiv, 348 p. [in Ukr.].
6. Hrushevskiy, M. (1913) *Iliustrovana istoriia Ukrainy. «Desiata tysyacha»* [Illustrated history of Ukraine. «Ten thousand»]. Kyiv – Lviv, pp. 44–45. [in Ukr.].
7. *Mahdeburzke pravo mista Kyyeva* [Magdeburg law of the city of Kyiv]. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy). URL : https://cdiak.archives.gov.ua/v_Mahdeburzke_pravo.php. [in Ukr.].
8. Deliya, O. V. (2014) *Do pytannia pro mistsevu vladu v SRSR* [To the issue of local government in the USSR]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 5. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=720>. [in Ukr.].
9. *Konstytutsiya URSR vid 20 kvitnia 1978 r.* [Constitution of the Ukrainian SSR of April 20, 1978]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1978. № 18, art. 268. [in Ukr.].
10. *Pro mistsevi Rady narodnykh deputativ ta mistseve i rehionalne samovriaduvannya* [On local Councils of People’s Deputies and local and regional self-government] : *Zakon Ukrainy vid 07.12.1990, vtratyv chynnist vid 12.06.1997, pidstava – Zakon № 280/97-VR.* [in Ukr.].
11. Kalynovskiy, B. V. (2016) *Mistseva publiczna vlada v Ukraini: konstytutsiino-pravovi zasady funktsionuvannya ta rozvytku* [Local public power in Ukraine: constitutional and legal principles of functioning and development] : monohraf. Vynnytsya : Nilan-LTD, 424 p. [in Ukr.].
12. *Konstytutsiya Ukrayiny* [Constitution of Ukraine] of June 28, 1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
13. *Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini* [On local self-government in Ukraine] : *Zakon Ukrainy vid 21.05.1997.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
14. *Pro mistsevi derzhavni administratsii* [On local state administrations] : *Zakon Ukrainy vid 09.04.1999.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>. [in Ukr.].
15. *Pro stolitsyu Ukrainy – misto-heroy Kyiv* [On the capital of Ukraine – the hero city Kyiv] : *Zakon Ukrainy vid 15.01.1999.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>. [in Ukr.].
16. Kulchiy, I. O., Shtepa, A. A. (2016) *Formuvannya ta rozvytok systemy mistsevoho samovryaduvannya: dosvid krayin Yevropeyskoho Soyuzu* [Formation and development of the local self-government system: experience of the European Union countries]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 6. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=975>. [in Ukr.].
17. *Krasnopol'ska, T. M. (2016) Rehionalna polityka YeS: mozhlyvosti vykorystannia dosvidu dlia Ukrainy* [EU regional policy: possibilities of using experience for Ukraine]. *Politychne zhyttia*. № 4, pp. 81–86. [in Ukr.].
18. *Istoriya stanovlennya vidnosyn Ukrayina – YeS* [History of Ukraine-EU relations]. *Ofitsiynyi sayt Ministerstva yustytisyi Ukrayiny*. URL : <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Bohdan Kalynovskyi, Daryna Radomska. Historical and legal foundations of the formation of public authorities of cities in Ukraine and the countries of the European Union. The article describes the historical and legal foundations of the formation of public authorities of cities in Ukraine and the countries of the European Union. Public authorities of cities in Ukraine, the structure of the EU regional policy implementation mechanism was investigated.

For a comprehensive analysis and understanding of the constitutional and legal regulation of certain legal relations, research is necessary, including the historical aspect. Therefore, in order to understand how the legal regulation of the formation of public authorities of cities in Ukraine is implemented and to find ways to improve it, it is necessary to clarify the historical and legal foundations of the formation of public authorities of cities in Ukraine and the countries of the European Union.

The authors emphasize a certain historical progressive tradition that has developed in the Ukrainian lands for a long time, this is the tradition of local self-government. They write about it that in Ukraine it reaches its roots back centuries, to the rural and urban territorial communities of the ancient Slavs.

Based on the conducted research, the authors came to the conclusion that:

1. The historical and legal foundations of the formation of public authorities of cities in Ukraine and the countries of the European Union have both common and distinctive features, since the history of each individual country is individual, and, accordingly, customs, traditions, and mentality. 2. The period of introduction of magdeburg law in the cities of Europe and Ukraine, and the period after the declaration of independence of Ukraine, when our state introduced a democratic system of exercising power and implementing local self-government, are common. 3. The period of the Cossack era and the Soviet regime is distinctive, if the first is characterized by progressiveness and a certain degree of democracy, then the second is characterized by the centralization of state power, totalitarianism, which caused modern Ukraine a number of difficulties in the process of building a democratic, independent, social, legal state.

Keywords: *local self-government, magdeburg law, local public authority, bodies of public authority, bodies of local self-government.*

УДК 342.734

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-60-65

**Юрій
КИРИЧЕНКО**[©]
доктор юридичних
наук, доцент

**Наталія
РЕЗАНОВА**
кандидат
філософських наук,
доцент

*(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)*

**ЗАСТОСУВАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ КОНСТИТУЦІЙНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ**

У статті досліджено конституційну практику нормативного регулювання права на працю, закріпленого в ст. 43 Конституції України, та відповідних нормах конституцій європейських держав. Обґрунтована необхідність викладення зазначеної норми у відповідності до вимог міжнародних документів з прав людини.

Ключові слова: *конституція, право на працю, праця, умови праці, примусова праця.*

© Ю. Кириченко, 2022
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1212-1622>
kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Н. Резанова, 2022
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3094-4881>
reznat120@gmail.com

Постановка проблеми. Праця є визначальним явищем існування кожної людини та суспільства в цілому, без якої не існувало і не може існувати жодне суспільство. Лише завдяки реалізації конституційного права на працю створюються матеріальні блага та духовні цінності, досягаються успіхи в усіх галузях господарства, забезпечується подальше зростання людей. І тому питання врахування закордонного досвіду та адаптації національного законодавства до вимог міжнародно-правових актів, а також проблема вдосконалення та подальшого дослідження конституційного регулювання права на працю в Україні є одним з пріоритетних завдань конституційно-правової науки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання конституційного регулювання права на працю знайшли своє відображення в наукових працях Є. Лукашевої, В. Маклакова, В. Манук'яна, В. Молдована, А. Олійника, А. Пазенок, О. Пушкіної, П. Рабіновича, Б. Страшуна, Л. Чулінди, В. Чушенка, Н. Г. Шукліної та інших учених.

Водночас віддаючи належне великій кількості наукових праць, присвячених різним аспектам конституційного регулювання права на працю, деякі питання окресленої проблематики залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого наукового розвитку.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз конституційного регулювання права на працю в Україні та європейських державах, а також формулювання відповідних пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 43 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Треба наголосити, що право на працю є міжнародно визнаним правом людини, яке вперше було проголошено в ст. 23 Загальної декларації прав людини і більш детально регламентовано в ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у ст. 6 та 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, у ст. 1–4 Європейської соціальної хартії (переглянутої), а також у ст. 4 Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Зазначені в цих документах міжнародні стандарти захисту права людини на працю в різних формулюваннях і обсягах знайшло своє закріплення майже у всіх конституціях європейських держав, окрім Швеції, що свідчить про неможливість в умовах соціальної держави відмовитися від його закріплення на конституційному рівні.

Порівняльно-правовий аналіз положень ст. 43 Конституції України та відповідних норм конституцій європейських держав засвідчив, що досліджувані положення мають як загальні риси, так і певні розбіжності у способах вираження цього права. У більшості європейських держав право на працю закріплено в одній статті конституції; у конституціях Албанії, Болгарії, Грузії, Іспанії, Молдови, Німеччини та Румунії зазначене право відображено у двох статтях; у конституціях Польщі, Чорногорії, Португалії та Хорватії – у трьох статтях; у конституціях Словаччини та Чехії – у чотирьох статтях, а в конституціях Італії та Туреччини – у п'яти статтях.

Немає єдності в конституціях європейських держав і щодо суб'єкта права на працю. Наприклад, у конституціях Австрії, Азербайджану, Андорри, Бельгії, Болгарії, Вірменії, Латвії, Литви, Македонії, Молдови, Норвегії, Польщі, Сербії, Словенії, Туреччини, Угорщини, Хорватії, Фінляндії, Франції, Чехії та Чорногорії суб'єктом цього права визначена людина, яка позначена безособовим терміном «кожен» або «кожна людина». У Конституціях Естонії, Італії, Ліхтенштейну, Люксембургу, Сан-Маріно, Нідерландів суб'єктом права на працю називають лише громадян держави. А в основних законах Іспанії та Німеччини – право на працю сформульовано як право осіб, що належать до відповідної нації – «усі іспанці», «усі німці».

Проте, незважаючи на відмінність норм конституцій різних європейських держав, слід зазначити, що між ними простежується певна схожість у принципах регулювання права на працю, а також здійснюється імплементація норм міжнародно-правових актів у сфері прав людини в національне законодавство.

Треба наголосити, що в п. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, право на працю трактується як «право кожної людини мати змогу заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується» [1, с. 41]. Водночас вітчизняний законодавець, додержуючись вимог цього міжнародного пакту практично повністю імплементував у ч. 1 ст. 43 Конституції України зазначене формулювання, яке є більш чітким і відображає реальний стан речей. Тобто право на працю отримало новий зміст, значення якого полягає в тому, що

Конституція України проголосила концептуально інше право на працю і тепер його розуміють не як обов'язок держави забезпечити кожного роботою, а як право на вільний вибір праці. Як слушно зауважує О. І. Процевський: «Точніше було б сказати, що людина вільно обирає чи погоджується не на працю, як це записано у ст. 43 Конституції, а на роботу ...» [2, с. 102].

Отже, вибирати можна лише те і з того, що є, погоджуватися можна на те, що пропонується. А держава повинна створювати робочі місця і пропонувати роботу, яку людина може вільно вибирати. І тому, на нашу думку, треба застосовувати термін «робота», а не термін «праця», бо праця – це невідокремлена функція людського існування та буття, а робота – це зовнішня форма, в якій реалізовується праця.

Право на працю як свобода трудової діяльності знайшло своє закріплення і в положеннях конституцій Австрії, Азербайджану, Бельгії, Болгарії, Естонії, Іспанії, Латвії, Литви, Македонії, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Португалії, Румунії, Сербії, Словаччини, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Чехії та Чорногорії. При цьому більш логічним було б поєднати право на працю та право вільно вибирати вид трудової діяльності, професії та місця роботи в одній нормі так, як це здійснено в переважній більшості конституцій європейських держав. Водночас варто звернути увагу на те, що в аналізованому положенні вибір професії вказується раніше роду трудової діяльності, хоча поняття «рід трудової діяльності» є ширшим, ніж поняття «професія». Тобто людина спочатку вибирає рід трудової діяльності, визначається з професією, а потім уже і місце роботи, де вона хотіла б працювати.

Свобода праці означає, що тільки самій людині належить виключно право розпоряджатися здібностями до праці. У жодній європейській державі право на вільний вибір діяльності не пов'язується з її обов'язком щодо забезпечення цього права. Обов'язком держави є створення такої системи професійної орієнтації та сприяння повної зайнятості населення, яка б допомагала людині здійснювати право на вільне використання своїх здібностей до праці, керуючись при цьому виключно власними інтересами.

Також треба зауважити, що людині належить і право взагалі не займатися трудовою діяльністю. Все залежить від волі і бажання самої людини. Держава не має права вирішувати за людину, працювати їй чи не працювати, а також не переслідує осіб, що ухиляються від трудової діяльності. При цьому, як слушно зазначив В. Андрієв, право на працю, будучи природним за своєю сутністю, не може бути одночасно і його обов'язком. Якщо особа має право на працю, то вона вільна у тому, що їй робити з цим правом – працювати чи ні. А призначення держави полягає не у втручанні в цей процес, а якомога більше створити можливостей для задоволення означеного бажання [3, с. 68]. І тому в багатьох державах закріплено на конституційному рівні «право людини на працю саме як право людини, а не як її обов'язок» [4, с. 141].

Необхідно зазначити, що норми конституцій деяких європейських держав по-різному врегульовують це право. Зокрема, в конституціях Іспанії, Італії, Португалії, Сан-Марино, Туреччини та Франції, крім права на працю, в одній нормі закріплено ще й обов'язок працювати. Наприклад, у ст. 49 Конституції Туреччини зафіксовано, що «кожен має право і обов'язок працювати» [5], а в ч. 2 ст. 4 Конституції Італії встановлено, що «кожен громадянин ... зобов'язаний здійснювати діяльність або виконувати функції, які сприяють матеріальному чи духовному прогресу суспільства» [6].

Важливою гарантією реалізації права на працю є створення державою умов для повної зайнятості населення. Відповідно до міжнародних документів з прав людини праву на працю повинен кореспондувати обов'язок держави щодо забезпечення зайнятості. І тому переважна більшість європейських держав взяли на себе цей обов'язок. Водночас в Україні це питання не знайшло свого конституційного закріплення, а лише регулюється нормами трудового законодавства. Зокрема, у ч. 1 ст. 2 Кодексу законів про працю України встановлено, що «... держава створює умови для ефективної зайнятості населення ...» [7].

Відтворюючи та деталізуючи положення підпункту а) п. 3 ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та п. 2 ст. 4 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, в яких здійснюється особливий акцент на тому, що право на працю є несумісним з примусовою працею, Конституція України вперше в ч. 3 ст. 43 не лише заборонила використання примусової праці, а й зафіксувала вичерпний перелік робіт, які такою працею не вважаються, тобто які не підпадають під поняття «примусова праця».

Відповідно до положень п. 1 ст. 2 Конвенції МОП № 29 «Про примусову або обов'язкову працю» від 28 червня 1930 р., поняття «примусова праця» означає усяку роботу чи службу, що вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання, роботу, для виконання якої особа не запропонувала добровільно своїх послуг [8, с. 198]. У тлумачному словнику сучасної української мови під терміном «примушувати» розуміють: вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання. Домагатися чого-небудь, застосовуючи силу, а під терміном «примус» – зумовлена кимсь або чимсь необхідність діяти певним способом, незалежно від бажання. Натиск, обумовлений законом [9, с. 940].

Слід зазначити, що положення про заборону примусової праці у такій же спосіб, як і в Конституції України, закріплено в конституціях Азербайджану, Албанії, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Румунії, Чехії, Чорногорії. А в конституціях Албанії, Боснії і Герцеговини, Молдови, Румунії, Словаччини, Туреччини, Хорватії, Чехії та Чорногорії заборона примусової праці закріплена в окремій статті. Водночас у конституціях Болгарії, Вірменії, Словенії та Хорватії закріплено положення щодо заборони примусової праці без відповідного розкриття її змісту.

Право на працю має основоположний характер, і тому з нього випливають усі інші трудові права, які в міжнародних документах з прав людини визначені як «справедливі і сприятливі умови праці» та як «справедливі, безпечні та здорові умови праці» і які передбачають кожному працюючому право на справедливую зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, задовільне існування як для самих працівників, так і для їх сімей, а також право на безпечні та здорові умови праці. Більшість з цих положень знайшли своє закріплення в ч. 3 ст. 43 Конституції України та в конституціях європейських держав.

Майже половина держав континентальної Європи здійснила конституційне регулювання оплати праці. При цьому треба зазначити, що поняття «оплата праці» у міжнародних документах є тотожним категорії «заробітна плата», під якою розуміється винагорода, яка обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [10]. У конституції Хорватії вжито термін «оплата праці», у Вірменії, Грузії, Литві, Сербії – «справедлива оплата праці», в Азербайджані, Андоррі, Бельгії, Болгарії, Італії, Польщі, Португалії, Словаччині – «винагорода», у Чехії, Чорногорії – «справедлива винагорода», в Іспанії, Молдові, Румунії та Туреччині – «заробітна плата». Водночас у конституціях Греції, Португалії, Сан-Марино та Угорщини закріплені норми, реалізація яких дуже сумнівна. На нашу думку, в разі таких формулювань гарантувати дотримання принципу рівної оплати за рівну працю юридично майже неможливо, тому що порівнянню піддається тільки однакова праця.

Гарантуючи рівність прав чоловіка та жінки, Конституція України в ч. 5 ст. 43 встановлює правові обмеження щодо реалізації права на працю за суб'єктною ознакою. Тобто це стосується певного кола осіб, які за своїми фізіологічними властивостями організму не можуть бути залучені на небезпечних для їхнього здоров'я роботах або потребують соціального захисту. Із змісту зазначеної частини випливає, що в ній закріплено два суб'єкти – жінки і неповнолітні. Водночас варто зауважити, що цей перелік є неповним, оскільки це обмеження не поширюється на осіб зі зниженою працездатністю насамперед інвалідів, які не в змозі нарівні з іншими людьми конкурувати на ринку праці й потребують соціальної допомоги та особливого правового захисту. І тому використання праці таких осіб на небезпечних для їхнього здоров'я роботах видається неможливим.

Але при цьому треба наголосити, що у зв'язку з початком військових дій та запровадженням воєнного стану в Україні Верховною Радою України 15 березня 2022 р. було ухвалено Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором, укладеним з фізичними особами, у період дії воєнного стану. Згідно зі ст. 9 цього Закону, у період дії воєнного стану дозволяється застосування праці жінок, за винятком вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року, за їхньою згодою на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах [11].

Про заборону використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах йдеться і в конституціях Грузії, Молдови, Португалії, Румунії, а про жінок, неповнолітніх і інвалідів – у конституціях Сербії, Словаччини, Туреччини, Чехії та Чорногорії. Зокрема, у п. 4 ст. 30 Конституції Грузії закріплено, що «умови праці неповнолітніх і жінок визначаються законом» [12]. А в конституціях Болгарії, Вірменії, Італії, Польщі, Словенії також містяться положення про працю окремих зазначених суб'єктів.

Слушною є пропозиція І. Г. Козуба, яку ми підтримуємо, щодо внесення до ст. 43 Конституції України доповнення і передбачення такої норми, яка б забороняла працю інвалідів на небезпечних роботах [13, с. 54].

На нашу думку, вітчизняний законодавець оминув увагою одну з важливих гарантій права на працю – захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, зміст якої розкривається у ч. 1 ст. 22 Кодексу законів про працю України [7]. Незважаючи на те, що міжнародно-правові акти з прав людини та жодна європейська держава на конституційному рівні не закріпили положення щодо захисту від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, ми виходимо з того, що зазначена гарантія повинна бути проголошена в ч. 6 ст. 43 Конституції України, у зв'язку з тим, що означена проблема набула неабиякого практичного значення. Тільки за останнє десятиріччя в Україні все частіше спостерігається з боку роботодавців прояви дискримінації під час працевлаштування вагітних жінок, інвалідів, осіб похилого віку тощо. Тому для її вирішення пропонується цю новелу закріпити на конституційному рівні.

Висновки. Отже, з метою усунення суперечностей між положеннями міжнародно-правових актів і національним законодавством, а також зважаючи на закордонний досвід щодо конституційного регулювання права на працю, пропонуємо положення ст. 43 Конституції України викласти відповідно до вимог міжнародних документів з прав людини.

Список використаних джерел

1. Права людини : міжнародні договори Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи / Упоряд.: В. Павлик, В. Тесленко. Київ : Факт, 2001. 152 с.
2. Процевський О. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України. *Право України*. 1999. № 6. С. 101-105.
3. Андріїв В. Природний характер трудових прав працівників. *Право України*, 2007. № 4. С. 67-70.
4. Молдован В. В. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 206 с.
5. Конституція Турецької Республіки від 7 листопада 1982 р. URL: <http://www.legalns.com>.
6. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 з. URL : <http://www.regione.toscana.it>.
7. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
8. Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда. 1919-1956: Т. 1 Международное Бюро Труда. Женева, 1991.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
10. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
11. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022. URL: <http://www.rada.gov.ua>.
12. Конституція Грузії від 24 серпня 1995 р. URL : <http://matsne.gov.ge>.
13. Козуб Г. Право інваліда на працю як природне право та конституційний принцип. *Юридична Україна*. 2007. № 11. С. 52-57.

Надійшла до редакції 30.11.2022

References

1. Prava lyudyny : mizhnarodni dohovory Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy ta Rady Yevropy [Human rights: international treaties of the United Nations and the Council of Europe] / Uporiad.: V. Pavlyk, V. Teslenko. Kyiv : Fakt, 2001. 152 p. [in Ukr.].
2. Protsevs'kyu, O. (1999) Novyyu zmist prava na pratsyu – osnova reformuvannya trudovoho zakonodavstva Ukrainy [The new content of the right to work is the basis of reforming the labor legislation of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 6, pp. 101-105. [in Ukr.].

3. Andriyiv, V. (2007) Pryrodnyy kharakter trudovykh prav pratsivnykiv [Natural character of employees' labor rights]. *Pravo Ukrainy*, № 4, pp. 67-70. [in Ukr.].
4. Moldovan, V. V. (2012) Konstytutsiyni prava, svobody ta obov'yazky lyudyny i hromadyanyna [Constitutional rights, freedoms and duties of the man and a citizen] : navch. posibnyk. Kyiv : Tsentri uchbovoyi literatury, 206 p. [in Ukr.].
5. Konstitutsyya Turetskoy Respubliki ot 7 noyabrya 1982 g. [Constitution of the Republic of Turkey of November 7, 1982]. URL : <http://www.legalns.com>. [in Russ.].
6. Konstitutsyya Italyanskoy Respubliki ot 22 decabrya 1947 g. [Constitution of the Italian Republic of December 22, 1947]. URL : <http://www.regione.toscana.it>. [in Russ.].
7. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy vid 10 hrudnya 1971 r. [Code of Labor Laws of Ukraine of December 10, 1971]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy'skoyi RSR*. 1971. Appendix to № 50, art. 375. [in Ukr.].
8. Konventsyi i rekomendatsyi, prinyatyeye Mezhdunarodnoy konferentsyyey truda [Conventions and recommendations adopted by the International Labor Conference]. 1919-1956: Vol. 1 Mezhdunarodnoye Byuro Truda. Zheneva, 1991. [in Russ.].
9. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukraiyins'koyi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin' : VTF «Perun», 2001. 1440 p. [in Ukr.].
10. Pro oplatu pratsi [On wages] : Zakon Ukrainy vid 24.03.1995. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1995. № 17, art. 121. [in Ukr.].
11. Pro orhanizatsiyu trudovykh vidnosyn v umovakh voyennoho stanu [On the organization of labor relations under martial law] : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022. URL: <http://www.rada.gov.ua>. [in Ukr.].
12. Konstitutsyya Gruzii ot 24 avgusta 1995 g. [Constitution of Georgia of August 24, 1995]. URL : <http://matsne.gov.ge>. [in Russ.].
13. Kozub, H. (2007) Pravo invalida na pratsyu yak pryrodne pravo ta konstytutsiynny pryntsyp [The right of a disabled person to work as a natural right and a constitutional principle]. *Yurydychna Ukraina*. № 11, pp. 52-57. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Kyrychenko, Nataliya Rezanova. Application of foreign experience of the constitutional regulation of the right to work in Ukraine. The article examines the constitutional practice of regulatory regulation of the right to work, enshrined in Art. 43 of the Constitution of Ukraine, and the corresponding norms of the constitutions of European states. There is a well-founded need to set out the specified norm in accordance with the requirements of international human rights documents.

Work is a defining phenomenon of the existence of every person and society as a whole, without which no society existed and cannot exist. Only thanks to the realization of the constitutional right to work, material goods and spiritual values are created, success is achieved in all branches of the economy, and further growth of people is ensured. Therefore, the issue of taking into account foreign experience and adapting national legislation to the requirements of international legal acts, as well as the problem of improving and further researching the constitutional regulation of the right to work in Ukraine, is one of the priority tasks of constitutional and legal science.

It is emphasized that the right to work has been enshrined in almost all the constitutions of European states, except for Sweden, which indicates the impossibility of abandoning its enshrining at the constitutional level in the conditions of a welfare state.

Comparative legal analysis of the provisions of Art. 43 of the Constitution of Ukraine and the corresponding norms of the constitutions of European states testified that the investigated provisions have both common features and certain differences in the ways of expressing this right. In most European countries, the right to work is enshrined in one article of the constitution; in the constitutions of Albania, Bulgaria, Georgia, Spain, Moldova, Germany and Romania, this right is reflected in two articles; in the constitutions of Poland, Montenegro, Portugal and Croatia – in three articles; in the constitutions of Slovakia and the Czech Republic – in four articles, and in the constitutions of Italy and Turkey – in five articles.

It should be noted that the norms of the constitutions of some European states regulate this right in different ways. In particular, in the constitutions of Spain, Italy, Portugal, San Marino, Turkey, and France, in addition to the right to work, the obligation to work is enshrined in one norm. For example, in Art. 49 of the Constitution of Turkey states that «everyone has the right and duty to work», and in Part 2 of Art. 4 of the Italian Constitution establishes that «every citizen ... is obliged to carry out activities or perform functions that contribute to the material or spiritual progress of society».

The right to work has a fundamental nature, and therefore all other labor rights derive from it, which are defined in international human rights documents as «fair and favorable working conditions» and as «fair, safe and healthy working conditions».

The provisions of Art. 43 of the Constitution of Ukraine to be laid out in accordance with the requirements of international documents on human rights.

Keywords: *constitution, right to work, work, working conditions, forced labor.*

УДК 342.5+347.961

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-66-72

Оксана КОРОТЮК[©]

доктор юридичних наук
(Державний податковий університет,
м. Ірпінь Київської обл., Україна)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НОТАРІУСА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розкрито основні підходи іноземних держав, які закріплюють особливості правового статусу органів нотаріату і/або їх посадових осіб у конституціях. Автором обгрунтовано можливість виділення двох груп конституційно-правових норм, закріплених у конституціях країн Європи залежно від змістовного компонента: а) конституційно-правові норми, що визначають повноваження органів влади та/або місцевого самоврядування щодо врегулювання нотаріальної діяльності і видання відповідних нормативно-правових актів місцевого або загальнодержавного рівня; б) конституційно-правові норми, які безпосередньо визначають правовий статус нотаріальних органів і їх посадових осіб, а також повноваження нотаріусів.

Зроблено висновок про те, що конституційно-правові норми, в яких визначено правовий статус нотаріуса і/або органів нотаріату, зазвичай, пов'язані з наявністю публічного компонента у нотаріальній діяльності, законодавчо визначеному зв'язку нотаріуса з державою, широким колом повноважень нотаріусів. Встановлено, що всі вищевказані три аспекти притаманні й українському нотаріату. На користь доцільності передбачення в конституційно-правових нормах правового статусу нотаріуса свідчить також розбіжність між практикою і теорією, яка полягає у практичному застосуванні нотаріусами принципу, закладеного у ст. 19 Конституції України. Крім того, конституційно-правова норма могла б акцентувати на незалежності і самостійності інституту нотаріату і стати основою для запровадження на рівні кримінально-правових норм заборони щодо втручання в нотаріальну діяльність.

Ключові слова: нотаріус, правовий статус, конституційно-правові норми, нотаріальна діяльність, повноваження, органи нотаріату.

Постановка проблеми. Нотаріусу належить особливе місце у суспільному житті. За чинним законодавством нотаріус має особливий правовий статус, який полягає у тому, що він є представником держави і діє від її імені, проте не має владних повноважень, який відтворений на рівні закону, але не визначений у конституційно-правових нормах [11, с. 30]. На сьогодні нотаріуси України мають доволі широке коло повноважень: ст. 34 Закону України «Про нотаріат» налічує кілька десятків різновидів нотаріальних дій, а ст. 46-1 цього ж Закону передбачає можливість і обов'язок нотаріуса використовувати під час виконання професійних повноважень численні реєстри і бази даних [4]. Оцінивши зміни до законодавчих положень останніх десятиліть, ми можемо говорити про тенденцію до розширення повноважень нотаріуса, що стосується, зокрема, повноважень щодо державної реєстрації права власності, інших речових прав та їх обтяжень нерухомого майна, реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, проставлення апостилю на документах, а також у перспективі – державної реєстрації актів цивільного стану, накладання QR-кодів на нотаріальні документи і завантаження їх до застосунку «Дія» тощо. Водночас на відміну від практики деяких інших держав, в яких запроваджено нотаріат латинського типу, у Конституції України правовий статус нотаріальних органів не визначено.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі питання, що стосуються визначення правового статусу нотаріуса і його повноважень були висвітлені такими вченими, як В. Баранкова, Л. Данюк, М. Дякович, В. Комаров, С. Фурса [1–3; 5] тощо. Дисертаційне дослідження нотаріуса як спеціального суб'єкта злочину, у межах якого було детально розкрито особливості правового статусу

© О. Коротюк, 2022

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-0081-3901>

ovk@korotyuk.com

нотаріуса, було здійснено автором цієї статті [12].

Водночас дослідження практики Європейських держав щодо закріплення в конституційно-правових нормах правового статусу нотаріуса та/або його місця у системі державних органів, певних особливостей його повноважень не здійснювалося.

Мета статті – проаналізувати норми основних законів Європейських держав, в яких закріплено вищевказані положення.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши основні положення Конституцій Європейських держав, можна зробити висновок, що, як правило, врегулювання діяльності органів нотаріату і виконання нотаріальних процедур закріплюється на рівні спеціального законодавчого акта, а також підзаконних нормативно-правових актів. Однак у Конституціях деяких держав особливий правовий статус нотаріальних органів або їх специфічні повноваження закріплюються саме в основних законах.

Треба зазначити, що можна виділити дві групи конституційно-правових норм залежно від змістовного компонента:

а) конституційно-правові норми, що визначають повноваження органів влади та/або місцевого самоврядування щодо врегулювання нотаріальної діяльності і видання відповідних нормативно-правових актів місцевого або загальнодержавного рівня;

б) конституційно-правові норми, які безпосередньо визначають правовий статус нотаріальних органів і їх посадових осіб, а також повноваження нотаріусів.

Зважаючи на наявну практику країн Європи, конституційно-правові норми групи «А», як правило, виділяють загальнодержавне значення інституту нотаріату. Зокрема, на сьогодні в Конституціях Європи немає практики надання місцевим органам влади або органам місцевого самоврядування усього комплексу повноважень щодо врегулювання нотаріальної діяльності загалом. У країнах з федеральним устроєм або із значним рівнем децентралізації застосовується практика централізованого врегулювання усіх основоположних питань функціонування нотаріату і визначення повноважень нотаріусів саме центральною владою.

Наприклад, у Федеративній Республіці Німеччині Землі наділені автономією щодо самостійного вирішення багатьох питань місцевого значення (суміжні законодавчі повноваження). Однак згідно зі ст. 72 Основного закону Федеративної Республіки Німеччина, з питань, які належать до суміжних законодавчих повноважень, Земля має право ухвалювати закони доти і тією мірою, в якій Федерація не використала свої законодавчі повноваження щодо ухвалення законів [8, с. 155]. Відповідно до ст. 74 суміжні законодавчі повноваження поширюються щодо таких питань, як цивільне право, кримінальне право, організація і порядок судочинства (за винятком закону, який регулює досудове тримання під вартою), адвокатура, нотаріат і надання юридичних консультацій; реєстрація народження, смерті, шлюбів; закон про об'єднання; законодавство, яке регулює порядок проживання і перебування іноземців; шкода, заподіяна війною, а також відшкодування такої шкоди; законодавство, яке стосується регулювання економічних питань (добування корисних копалин, промисловості, енергетики, ремесел, торгівлі, комерційної діяльності, банківської справи, біржі і приватного страхування), за виключенням закону про робочий час магазинів, ресторанів, розважальних закладів, персональних виставок, торгових ярмарків, виставок і ринків; операції з міською нерухомістю, земельне право; економічна ефективність лікарень і регулювання лікарняних витрат і багато інших [8, с. 158].

Одночасно згідно із ст. 138 цього ж Основного закону зміни в нормах, що регулюють нотаріальну діяльність, в тому вигляді, в якому вона наявна на цей час на Землях Баден, Баварії, Вюртем-Берг-Баден та Вюртемберг-Гогенцоллерн, потребують погодження Урядів цих Земель [8, с. 234].

Отже, Основний закон вказує на те, що вирішення Землями питань нотаріального процесу є можливим лише «доти і тією мірою, в якій Федерація не використала свої законодавчі повноваження щодо ухвалення законів». При цьому ухвалення змін до положень, що стосуються нотаріальної діяльності, у будь-якому разі потребує погодження центральної федеральної влади.

У Королівстві Іспанія автономні співтовариства наділені надзвичайно широким колом повноважень. Зокрема, застосовується фуерос (від іспанського «*fueros*», множина від «*fuero*», і португальського «*foraes*» – право, привілей) – спеціальні норми місцевого

значення, в яких можуть бути визначені особливі права і пільги певного конкретного регіону (автономного Співтовариства), а також взаємовідносини регіону з центральною владою. Однак при цьому питання щодо «нотаріальних актів» належить до виключної компетенції центральної влади. Згідно зі ст. 149 Конституції Королівства Іспанія до виключного відання Держави належать такі предмети, як цивільне право, незалежно від збереження, оновлення й удосконалення автономними Співтовариствами цивільного права, особливого права або ж фуерос за їх наявності. У будь-якому разі правила, пов'язані із застосуванням і забезпеченням ефективності юридичних норм і цивільно-правових відносин, пов'язаних із шлюбними відносинами, порядком реєстрації актів цивільного стану і нотаріальних актів, основами договірних обов'язків, нормами, що регламентують вирішення юридичних спорів і визначенням джерел права (з повагою, у цьому останньому випадку, щодо норм, закріплених у фуерос або в особливому праві норм) [6, с. 144–145]. Важливо, що ці конституційно-правові положення показують загальнодержавне значення інституту нотаріату поряд із правосуддям, обороною держави, збройними силами тощо.

Конституційно-правові норми групи «Б» закріплюють специфічний статус нотаріальних органів, підкреслюють особливу роль нотаріату у системі державних органів або виділяють нотаріальні органи з-поміж інших органів і установ як незалежні і самостійні.

Наприклад, у ст. 137 Конституції Республіки Словенія підкреслено особливий правовий статус адвокатури і нотаріату як двох незалежних і окремих служб (звертаємо увагу на те, що в Основному законі для позначення адвокатської і нотаріальної діяльності використовується саме формулювання «служба»). Зокрема, зазначено, що адвокатура як частина правосуддя є самостійною і незалежною службою, організація якої регулюється законом. Нотаріат є публічною службою, організація якої регулюється законом [9, с. 60]. Отже, законодавець не тільки вказує на незалежний статус нотаріату як окремого різновиду професійної діяльності, але й акцентує на публічний компонент нотаріату. При цьому адвокатура визнається незалежною і самостійною частиною системи правосуддя держави, тоді як нотаріат існує поза межами судової системи як окремий інститут. Однак варто також звернути увагу на те, що ст. 137 Конституції Республіки Словенія розміщена у розділі IV «Державний устрій», що також вказує на нерозривний зв'язок нотаріату з державою і включення його в загальну систему державних органів.

Доволі детально особливості правового статусу нотаріуса врегульовано в Конституції Грецької Республіки. При цьому відповідні конституційно-правові норми розміщені у розділі V «Судова влада». Згідно з положеннями глави I цього розділу «Судові чиновники і службовці» нотаріуси прирівнюються до співробітників суду.

У ст. 92 Конституції Грецької Республіки врегульовано низку питань, що окреслюють правовий статус службовця суду і прокуратури, зокрема поширюються на нотаріусів:

1) особливий порядок відсторонення від посади (допускається тільки на підставі судового рішення внаслідок засудження за кримінальний злочин або на підставі рішення судової ради внаслідок тяжкого дисциплінарного проступку, хвороби, інвалідності або службової невідповідності, що підтверджуються шляхом, визначеним Законом);

2) високі вимоги, що висуваються законом до нотаріуса (якості, необхідні для співробітників секретаріатів будь-яких судів і прокуратур, як і взагалі питання їх службового становища, визначаються Законом);

3) спеціальний порядок «просування по службі, призначення, переміщення, прикомандирування і перетестації», що здійснюється за погодженням з судовими радами;

4) особливий порядок порушення дисциплінарного провадження, що здійснюється вищими суддями, прокурорами або комісарами, а також судовими радами в порядку, визначеному Законом; при цьому допускається оскарження рішень судових рад про просування по службі і накладення дисциплінарних стягнень, як це визначено Законом;

5) визначення граничного віку перебування на службі (нотаріуси та позаштатні особи, що зберігають іпотечні записи та акти цивільного стану в обов'язковому порядку покидають службу після досягнення ними сімдесятирічного віку, а решта – після досягнення віку, передбаченого Законом);

б) пряма вказівка на правовий статус нотаріуса як службовця судового органу (нотаріуси, особи, які зберігають іпотечні записи та акти цивільного стану, а також директори агентств по обліку нерухомості є штатними службовцями за наявності відповідних служб і посад) [7, с. 89].

Окрім того, згідно зі ст. 56 Конституції Грецької Республіки нотаріуси (поряд із державними службовцями і чиновниками) не можуть оголошуватися кандидатами і, тим більше, обиратися депутатами Парламенту, якщо вони не підуть у відставку до моменту висунення кандидатури. Відставкою в цьому разі вважається подання письмового прохання щодо цього. При цьому забороняється також повернення на службу цивільних службовців і чиновників до спливу одного року з моменту відставки [7, с. 60–61].

З вищенаведених положень ми бачимо, що найбільш детально питання правового статусу нотаріуса врегульовано у державі, в якій нотаріат включено до органів судової влади (Грецька Республіка). Однак в інших країнах також є практика передбачення конституційно-правових положень, які визначають особливий і незалежний статус нотаріальних органів (наприклад, у Словенії). У країнах з федеральним устроєм або з високим рівнем децентралізації бувають випадки виділення законодавцем у конституційних нормах особливої важливості інституту нотаріату і його загальнодержавного значення (наприклад, Іспанія, Німеччина). Звичайно, відсутність вказівки в конституційних нормах на органи нотаріату не свідчить про применшення його значення в державі. Однак видається, що все ж конституційно-правові норми, які визначають специфічний статус нотаріальних органів, тим більше у разі надання нотаріусам широкого кола повноважень, виявляються цілком доцільними, оскільки можуть не тільки виділити значення нотаріату як незалежної інституції, але й чітко визначити його місце в системі державних органів та інститутів, що функціонують у державі.

Треба зазначити, що в Конституції України, будь-які особливості правового статусу нотаріуса не визначені [10]. У ст. 92 Основного закону визначено, що виключно законами України визначаються організація і діяльність нотаріату, що, однак, не стосується будь-яких аспектів власне повноважень чи правового статусу. Незважаючи на доволі детальну регламентацію нотаріального процесу у законодавчих і підзаконних нормативних актах України, ст. 19 Основного закону також не містить жодних вказівок на нотаріальні органи і нотаріуси. Це, ймовірно, є однією з причин деякої невизначеності й відсутності єдності в розумінні правового статусу нотаріуса безпосередньо нотаріальною спільнотою. Зокрема, в опитуванні державних і приватних нотаріусів (усього 128 респондентів) на питання «Чи поширюється на нотаріуса принцип, закладений у ст. 19 Конституції України щодо обов'язку діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України?» абсолютна більшість нотаріусів відповіли ствердно. Зокрема, на це питання серед приватних нотаріусів «ні» відповіли лише 3,1 %, а серед державних – жодний [12, с. 186–187].

Отже, нотаріуси в практичній діяльності у переважній більшості фактично дотримуються принципу, передбаченого у ст. 19 Конституції України, і вважають, що він поширюється на нотаріальну діяльність. Однак, зважаючи на положення ст. 19 Основного закону, цей принцип на нотаріусів не поширюється. Загалом такий підхід законодавця відповідає правовому статусу нотаріуса, відповідно до якого нотаріус є представником держави і діє від її імені, але не має владних повноважень. Однак розбіжність між усталеною практикою і законодавчо закріпленим статусом нотаріуса вказує на те, що це питання потребує уточнення на законодавчому рівні. Широке коло повноважень нотаріусів України, а також тенденція до їх розширення, високі вимоги до посади нотаріуса і рівень відповідальності нотаріуса дозволяють поставити питання щодо можливості і доцільності включення до Конституції України окремого положення, яке б виділяло особливий статус і роль органів нотаріату як незалежних і самостійних органів у державі. Зокрема, на прикладі Конституції Словенії ми бачимо, як конституційно-правові норми визначають незалежність органів нотаріату і при цьому вказують на врегулювання нотаріальної діяльності на підставі окремого спеціального закону. Особливо актуальним це питання виявляється з огляду на ініціативу щодо подальшого розширення повноважень нотаріусів і, зокрема, надання їм права на реєстрацію шлюбів і розірвання шлюбів, що означає набуття нотаріусами нових, не притаманних для них функцій [13]. Крім того, закріплення в Конституції України положення щодо незалежності інституту нотаріату могло би стати основою для

подальшого закріплення в охоронних нормах законодавчої заборони щодо втручання у нотаріальну діяльність, яка на сьогодні є доволі декларативною і обмежується положеннями Закону України «Про нотаріат».

Вищенаведене означає, що виявляється доцільним передбачення в Конституції України окремого положення, яке б виділяло особливий статус і роль органів нотаріату як незалежних і самостійних органів у державі.

Висновки. Конституційно-правові норми, в яких визначено правовий статус нотаріуса і/або органів нотаріату, зазвичай, пов'язані з наявністю публічного компонента у нотаріальній діяльності, законодавчо визначеному зв'язку нотаріуса з державою, широким колом повноважень нотаріусів. Саме коло повноважень, як видається, є головним питанням під час конструювання конституційно-правових норм – найбільш повно правовий статус нотаріуса розкривається в основному законі держави, де органи нотаріату включені у систему судових органів.

Основними ознаками, що свідчать про важливість і доцільність передбачення конституційно-правового статусу нотаріуса в Конституції України те, що всі вищевказані три аспекти притаманні й українському нотаріату: нотаріус поєднує в собі публічні і приватні начала, є представником держави і діє від її імені, проте не має владних повноважень; при цьому в Україні наявна стійка тенденція до розширення повноважень нотаріусів і в тому числі уповноваження нотаріусів у перспективі на виконання нових функцій, що не притаманні нотаріусу взагалі (реєстрація шлюбів тощо).

На користь доцільності передбачення в конституційно-правових нормах правового статусу нотаріуса свідчить також розбіжність між практикою і теорією, яка полягає в практичному застосуванні нотаріусами принципу, закладеного у ст. 19 Конституції України. Крім того, конституційно-правова норма могла би акцентувати на незалежності і самостійності інституту нотаріату і стати основою для запровадження на рівні кримінально-правових норм заборони щодо втручання в нотаріальну діяльність.

Список використаних джерел

1. Баранкова В. В. Проблеми нотаріальної форми охорони та захисту прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 1997. 24 с.
2. Данюк Л. В. Управління нотаріатом в Україні: історія та сучасність: (адміністративно-правове регулювання відносин у сфері управління нотаріатом) : монограф. ; за наук. ред. А. О. Селіванова. Київ : Логос, 2011. 183 с.
3. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом : монограф. Київ : Істина, 2014. 520 с.
4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. *Голос України*, від 05.10.1993.
5. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підруч. Харків : Право, 2011. 384 с.
6. Конституції країн світу: Італійська Республіка, Держава-Місто Ватикан, Королівство Іспанія, Португальська Республіка / Уклад.: О. В. Коротюк, О. В. Лавринович ; пер. – Т. В. Руденко, В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2021. 320 с.
7. Конституції країн світу : Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіки Кіпр, Конституція Турецької Республіки / Уклад.: О. В. Коротюк, О. В. Лавринович ; пер. А. О. Воїнова, Д. В. Каєвич. Київ : ОВК, 2021. 404 с.
8. Конституції країн світу: Королівство Бельгія, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Швеція / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович. Київ : ОВК, 2021. – 370 с.
9. Конституції країн світу: Республіка Словенія, Боснія і Герцеговина, Республіка Північна Македонія / Уклад. : О. В. Коротюк, О. В. Лавринович ; пер. – А. О. Воїнова. Київ : ОВК, 2021. 164 с.
10. Конституція України від 28.06.1996. *Голос України* від 13.07.1996.
11. Коротюк О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат». 2-е вид., перероб. та доп. Київ : ОВК, 2013. 776 с.
12. Коротюк О. В. Нотаріус як спеціальний суб'єкт злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12:00:08 / Академія адвокатури України. Київ, 2014. 238 с.
13. Нотаріуси отримують право реєструвати шлюби та розлучення і забезпечувати докази: проєкт. URL : https://jurliga.ligazakon.net/news/204163_notarusi-otrimayut-pravo-restruvati-shlyubi-ta-rozlučhennya--zabezpechuvati-dokazi-proekt/
14. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посібник ; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.

Надійшла до редакції 15.11.2022

References

1. Barankova, V. V. (1997) Problemy notarial'noyi formy okhorony ta zakhystu prav [Problems of the notarial form of protection and protection of rights] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 / Natsional'na yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 24 p. [in Ukr.].
2. Danyuk, L. V. (2011) Upravlinnya notariatom v Ukraini: istoriya ta suchasnist': (administratyvno-pravove rehulyuvannya vidnosyn u sferi upravlinnya notariatom) [Management of notaries in Ukraine: history and modernity: (administrative and legal regulation of relations in the field of management of notaries)] : monohraf. ; za nauk. red. A. O. Selivanova. Kyiv : Lohos, 183 p. [in Ukr.].
3. Dyakovych, M. M. (2014) Okhorona i zakhyst simeynykh prav ta interesiv notariusom [Protection and safeguard of family rights and interests by a notary] : monohraf. Kyiv : Istyna, 520 p. [in Ukr.].
4. Pro notariat [On notary] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993. *Holos Ukrainy*, vid 05.10.1993.
5. Komarov, V. V., Barankova, V. V. (2011) Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine] : pidruch. Kharkiv : Pravo, 384 p. [in Ukr.].
6. Konstytutsiyi krayin svitu: Italiys'ka Respublika, Derzhava-Misto Vatykan, Korolivstvo Ispaniya, Portuhal's'ka Respublika [Constitutions of the countries of the world: the Italian Republic, the Vatican City State, the Kingdom of Spain, the Portuguese Republic] / Uklad.: O. V. Korotyuk, O. V. Lavrynovych ; per. – T. V. Rudenko, V. S. Stanich. Kyiv : OVK, 2021. 320 p. [in Ukr.].
7. Konstytutsiyi krayin svitu : Konstytutsiya Hrets'koyi Respubliki, Konstytutsiya Respubliki Kipr, Konstytutsiya Turets'koyi Respubliki [Constitutions of the countries of the world: Constitution of the Republic of Greece, Constitution of the Republic of Cyprus, Constitution of the Republic of Turkey] / Uklad.: O. V. Korotyuk, O. V. Lavrynovych ; per. A. O. Voinova, D. V. Kayevych. Kyiv : OVK, 2021. 404 p. [in Ukr.].
8. Konstytutsiyi krayin svitu: Korolivstvo Bel'hiya, Federatyvna Respublika Nimechchyna, Korolivstvo Shvetsiya [Constitutions of the countries of the world: Kingdom of Belgium, Federal Republic of Germany, Kingdom of Sweden] / O. V. Korotyuk, O. V. Lavrynovych. Kyiv : OVK, 2021. – 370 p. [in Ukr.].
9. Konstytutsiyi krayin svitu: Respublika Sloveniya, Bosniya i Hertsehovyna, Respublika Pivnichna Makedoniya [Constitutions of the countries of the world: Republic of Slovenia, Bosnia and Herzegovina, Republic of North Macedonia] / Uklad. : O. V. Korotyuk, O. V. Lavrynovych ; per. – A. O. Voinova. Kyiv : OVK, 2021. 164 p. [in Ukr.].
10. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Holos Ukrainy* vid 13.07.1996. [in Ukr.].
11. Korotyuk, O. V. (2013) Naukovo-praktychnyy komentar Zakonu Ukrainy «Pro notariat» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «On Notary»]. 2-e vyd., pererob. ta dop. Kyiv : OVK, 776 p. [in Ukr.].
12. Korotyuk, O. V. (2014) Notarius yak spetsial'nyy sub'yekt zlochynu [Notary as a special perpetrator] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12:00:08 / Akademiya advokatury Ukrainy. Kyiv, 238 p. [in Ukr.].
13. Notariusy otrymayut' pravo reyestruvaty shlyuby ta rozluchennya i zabezpechuvaty dokazy: proekt [Notaries will have the right to register marriages and divorces and provide evidence: draft]. URL : https://jurliga.ligazakon.net/news/204163_notarusi-otrimayut-pravo-restruvati-shlyubi-ta-rozluchennya-zabezpechuvati-dokazi-proekt/. [in Ukr.].
14. Teoriya notarial'noho protsesu [Theory of the notarial procedure] : nauk.-prakt. posibnyk ; za zah. red. S. Ya. Fursy. Kyiv : Alerta ; Tsentri uchbovoyi literatury, 2012. 920 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Korotiuk. Constitutional and legal status of the notary: a comparative legal study.

The article discloses the main approaches of foreign countries, which fix the peculiarities of the legal status of notary bodies and/or their officials in the constitutions. It was concluded that two groups of constitutional and legal norms enshrined in the constitutions of European countries can be distinguished, depending on the content component: a) constitutional and legal norms that determine the powers of authorities and/or local self-government to regulate notarial activities and publishing relevant regulatory legal acts at the local or national level; b) constitutional and legal norms that directly determine the legal status of notary bodies and their officials, as well as the powers of notaries.

The constitutional and legal norms of the «A» group, as a rule, emphasize the national importance of the notary institution. In particular, to date, there is no practice in the Constitutions of Europe to provide local authorities or local self-government bodies with the full set of powers to regulate notarial activity in general. In countries with a federal system or with a significant level of decentralization, the practice of centralized regulation of all fundamental issues of the functioning of the notary and determination of the powers of notaries by the central government is used. At the same time, the constitutional and legal norms of group «B» establish the specific status of notary bodies, emphasize the special role of the notary in the system of state bodies, or distinguish notary bodies from among other bodies and institutions as independent and independent.

In the article, the author considered the main provisions of the constitutions of European countries,

which determine the peculiarities of the legal status of a notary public. It has been established that the issue of the legal status of a notary is regulated in the most detailed manner in the state in which the notary is included in the judiciary (the Greek Republic). However, in other countries there is also a practice of providing for constitutional and legal provisions that determine the special and independent status of notary bodies (for example, in Slovenia). In countries with a federal system or with a high level of decentralization, there are cases where the legislator emphasizes the special importance of the notary institution and its national significance in constitutional norms (for example, Spain, Germany). Of course, the lack of reference in the constitutional norms to notary bodies does not indicate a reduction of its importance in the state. However, it seems that the constitutional and legal norms that determine the specific status of notary bodies, especially in the case of granting notaries a wide range of powers, are quite appropriate, as they can not only emphasize the importance of the notary as an independent institution, but also clearly define its place in the system of state bodies and institutions operating in the state.

It was concluded that the constitutional and legal norms, which define the legal status of the notary and/or notary bodies, are usually associated with the presence of a public component in notarial activity, the legally defined connection of the notary with the state, and a wide range of powers of notaries. It has been established that all the above-mentioned three aspects are characteristic of the Ukrainian notary as well. The discrepancy between practice and theory, which consists in the practical application by notaries of the principle laid down in Art. 19 of the Constitution of Ukraine. In addition, the constitutional and legal norm could emphasize the independence and independence of the notary institution and become the basis for the introduction at the level of criminal law norms of the prohibition of interference in notarial activities.

Keywords: *notary, legal status, constitutional and legal norms, notarial activity, powers, notary bodies.*

УДК 336.77:338.43:94 (477) «312»
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-72-77

Дмитро СЕЛІХОВ[©]
доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКИХ КАС ДРІБНОГО КРЕДИТУ В ГУБЕРНІЯХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Проаналізовано процес підготовки відповідних правових актів, які в роки столипінської аграрної реформи були покладені в основу функціонування земських кас дрібного кредиту. Беручи до уваги той факт, що основні ідеї земського кредиту, метою якого було забезпечення дрібних товаровиробників обіговими коштами, були сформульовані задовго до роботи так званої «Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості» та її місцевих комітетів у губерніях і повітах, автор обґрунтував висновок про наявність зацікавленості широких верств населення у розширенні установ дрібного кредиту, залучивши до нього земські органи місцевого самоврядування. Суттєвим, якщо не вирішальним, фактором підвищеної уваги урядових кіл до проблем реформування усіх сфер суспільного життя було загострення соціальних протиріч в країні, які знайшли своє відображення у відомих подіях 1905–1907 років. Не випадково ж проєкт зразкового статуту було розроблено за пропозицією низки місцевих комітетів про потреби сільськогосподарської промисловості, значна частина складу яких мала безпосередній стосунок до органів земського самоврядування. Тай факт, що основні ідеї проєкту зразкового статуту, розробленого у 1904 році, знайшли своє втілення в остаточному варіанті цього статуту, ухваленого міністром фінансів у 1906 році, зайвий раз свідчить про бажання уряду якнайшвидше розширити можливості безпосередніх товаровиробників, що найчастіше належали до непривілейованих станів, адже частина земців, що належала до привілейованих станів тогочасного суспільства, мала доступ до довгострокового банківського кредиту, а тому особливої активності у справі земського дрібного кредиту не виявляла.

Ключові слова: *земство, земські каси, дрібний кредит, Російська імперія, Наддніпрянська Україна, законодавство.*

© Д. Селіхов, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>
dmitry.selihov1969@gmail.com

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування аграрного сектору економіки України залишається надзвичайно актуальним питання забезпечення сільськогосподарських товаровиробників обіговими коштами та найсучаснішими зразками відповідних машин і механізмів. У цьому зв'язку певний інтерес як для теоретиків, так і для практиків нашої держави становить досвід по забезпеченню потреб аграріїв у грошових і товарних кредитах такими органами місцевого самоврядування, як земство.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На цей час в історичній літературі нагромаджено немало досліджень із тих чи інших проблем, пов'язаних із функціонуванням іпотечних банківських кредитів. Що ж до короткострокових позик, які у своїй діяльності найчастіше практикували кредитні та ощадно-позичкові товариства кооперативного типу, то із цього питання наукових публікацій на порядок менше. Земський же дрібний кредит ще не був у центрі уваги вітчизняних (не кажучи вже про закордонних) дослідників. Мова може йти лише про його окремі сюжети, які містяться в опублікованих останнім часом загальноісторичних працях [1–4]. Окремі питання земського дрібного кредиту порушувались також у працях представників дорадянської історіографії [5].

Мета статті: аналіз історико-правових аспектів діяльності земських кас дрібного кредиту, які залишаються маловідомою сторінкою вітчизняної історії.

Виклад основного матеріалу. Земства, як органи місцевого самоврядування, для яких були небайдужими проблеми регіону, вже з часу свого організаційного оформлення на рубежі 1870-80-х рр. обговорювали навіть проекти створення земського банку [6, с. 131], або ж земської каси. Однак після створення державних Селянського (1882 р.) і Дворянського банків земства відклали на певний час ідею створення власної кредитної установи. На початку ХХ ст. навіть в урядових колах зрозуміли, що наявна кредитна система не задовольняє інтереси широких мас трудового люду як у селі, так і в місті. Не випадково ж на одному з перших засідань Особливої наради про потреби сільськогосподарської промисловості серед першочергових питань, які стояли на порядку денному, була проблема дрібного кредиту. Не дивно, що в низці губерній європейської частини імперії, включно з Наддніпрянською Україною, органи місцевого самоврядування знову повернулися до ідеї створення власної кредитної установи. Тож економічна рада Полтавського губернського земства на своєму засіданні 16 листопада 1902 р. обговорила проект статуту банку Полтавського губернського земства, схваливши його основні ідеї [7, с. 29]. Однак про земський банк уряд і чути не хотів. На його думку, мова могла йти лише про касу при губернських і повітових земствах, яка могла б кредитувати дрібних товаровиробників, для яких дорога до банку була зачинена через їх недостатнє, на думку банкірів, майнове становище. У будь-якому разі в липні 1903 р. урядова газета «Правительственный вестник» опублікувала проект статуту земських кас дрібного кредиту, до написання якого долучився і відомий свого часу економіст професор А. Чупров. Цей проект містив такі розділи, як загальне положення, та розділи, статті яких повинні були регулювати усі основні стадії кредитних операцій. У загальному положенні, де йшлося про мету земельної каси дрібного кредиту, говорилося, що ця установа створюється для полегшення сільським господарям, землевласникам, кустарям і ремісникам виробляти відповідну видавати відповідні кошти: а) на основі особистої довіри; б) під забезпечення поручительства на певний термін і в) під застави «виробів господарства позичальника». Стаття 17 проекту земської каси регулювала умови надання позики на купівлю інвентаря, який і був гарантією повернення кредиту. Проте загальна сума позики під заставу інвентаря не повинна була «перевищувати половини основного капіталу каси». Якщо позик брали сільські громади, то гарантією її повернення були відповідні ухвали сільських сходів. Термін позик на господарські потреби обмежувався одним роком; на купівлю інвентаря – трьома роками, тоді як на «господарське поліпшення» він міг сягати п'яти років. Розмір позики під заставу інвентаря не повинен був перевищувати три чверті їх оцінки. У ст. 21 було визначено порядок погашення кредиту, відсотки по якому повинні були встановлюватися у кожному конкретному випадку економістами повітового чи губернського земства. Особа або установа, що отримала кредит, зобов'язувалась видавати касі боргове зобов'язання, в якому і зазначались умови позики. Не повернута у встановлені терміни позичка стягувалась із боржника за допомогою поліції або волосного правління. Однією із особливостей проекту земської каси дрібного кредиту

була норма ст. 25, яка давала право на здійснення посередницької діяльності, зокрема, по продажу сільськогосподарським товаровиробникам тих чи інших знарядь праці у кредит. Підтвердженням схвальної позиції уряду щодо відкриття земських кас дрібного кредиту є те, що у наступному, 1904 р., імператор 7 червня підписав закон, відомий як «Положення про установи дрібного кредиту». У ньому серед інших установ дрібного кредиту вперше згадуються і земські каси, які мали право існувати лише там, де діяло «Положення про земські установи». На території Наддніпрянської України це були три губернії Лівобережжя (Полтавська, Харківська і Чернігівська) та три Півдня отримали на це дозвіл губернського комітету у справах дрібного кредиту, але з умовою надання йому відповідної інформації про кожну таку установу. Іншим пунктом цього закону (ст. 53) управляючим конторами чи відділеннями Державного банку дозволялося надавати установам дрібного кредиту, включно із земською касою, відповідні позички для забезпечення їх обіговими коштами. Ті, хто отримував від Державного банку кредит, зобов'язаний був звітувати про використання коштів відповідно до вимог статуту цього банку. У разі потреби його працівники мали право здійснювати ревізію фінансів земської каси.

Соціальні потрясіння 1905 р. дещо затримали процес завершення юридичних процедур, пов'язаних із законодавчим забезпеченням діяльності вищезгаданих кредитних установ. Зразковий статут, на підставі якого мали право функціонувати земські каси, було затверджено лише 14 червня 1906 р. Порівнюючи проект статуту та його остаточний варіант як нормативної бази функціонування земських кас дрібного кредиту, переконуємося в тому, що основні положення проекту були зафіксовані в 1906 р. у його остаточному варіанті. Мова може йти лише про деталізацію окремих положень. Тож у розділі «Загальні положення» мало місце уточнення щодо району дії каси. Згідно зі ст. 2 статуту вона могла функціонувати лише у межах того повіту чи губернії, земство якої відкрило таку касу. Деталізовано було і формальні ознаки каси, яка повинна містити: а) назву; б) місцезнаходження її правління; в) розмір основного капіталу, спосіб його утворення і умови, на підставі яких каса може ним розпоряджатися; г) обсяг зобов'язань каси у межах, встановлених у ст. 18 «Положення про установи дрібного кредиту»; д) місцевості, територію яких охоплює діяльність каси, якщо земство ухвалить рішення розповсюдити її географію не на увесь повіт чи губернію. Ба більше, статут передбачав можливість видачі кредиту до 1000 крб, за умови наявності застави у вигляді врожаю чи ремісничих виробів (ст. 4). Статут 1906 р. мав розділ «Внески і позички», якого взагалі не було в проекті. Статті цього розділу (№ 21–33) регулювали форми, порядок та умови внесків до каси, відсотки за якими встановлювало відповідне земство в кожному окремому випадку. Черговим нововведенням був четвертий розділ статуту – «Сприяння установам дрібного кредиту», де йшлося про порядок видачі позик кредитним та ощадно-позичковим товариствам. Розділ п'ятий – «Позики» не лише деталізував порядок їх видачі, але й містив положення, яких не було в проекті. Було, зокрема, визначено поняття, які розкривали зміст терміна «короткотермінові» (до одного року) та «довготермінові» (від одного до 5 років) позички. З метою конкретизації прав і обов'язків позичальника під час отримання кредиту під заставу майна до ст. 43 було виписане роз'яснення у вигляді окремого додатку під назвою: «Правила про позики під заставу рухомого майна, яке каса бере на зберігання». До числа нових положень, зафіксованих у розділі, де йдеться про порядок стягнення заборгованості (ст. 49), треба віднести норму, яка передбачала можливість стягнення боргу не лише з позичальника, але і з його поручителя. При цьому поручителю надавалось сім пільгових днів для добровільного погашення заборгованості через поліцію, волосне правління або суд.

Останнім був розділ: «Управління земською касою», в якому детально описано функції як земства загалом, так і правління каси, яке повинне було складатися із трьох осіб, що обиралися земськими зборами із свого складу або сторонніх осіб на трирічний термін (ст. 66). Проте до складу правління не могли входити члени земської управи або особи, які були родичами «до другого ступеня включно» (ст. 67). Підсумки річної роботи каси оформлялися у вигляді звіту по формі. Отже, в середині 1906 р. була створена законодавча база ще однієї установи дрібного кредиту поряд із вже наявними двома формами кооперативного кредиту – ощадно-позичковими та кредитними товариствами. Однак практика його застосування виявилась не дуже успішною через небажання переважної частини земських діячів витратити кошти на забезпечення

дрібних товаровиробників обіговими коштами чи товарами на пільгових для них умовах. Так звані гласні, обрані згідно з відповідним майновим цензом до складу повітових чи губернських земських зборів, належали, як правило, до заможної, привілейованої частини тогочасного суспільства, а тому дрібним кредитом користувалися мало. Так або інакше, протягом наступного, 1907 р., по всій імперії лише 19 земств організували такі каси. На території Наддніпрянської України перші земські каси були в 1907 р. засновані Охтирським повітовим та Катеринославським губернським земством [7, с. 270]. Мало що змінилося у цьому плані і в наступні роки. Наприклад, у 1909 р. на території 9 губерній України діяло всього 15 земських кас, зокрема: Катеринославська та Полтавська губернії – по 4 каси відповідно; Харківська – 3; Чернігівська – 2; Херсонська і Таврійська – по одній касі. Усього ж по імперії діяло на той час лише 35 таких установ дрібного кредиту [9, с. 35].

Незадовільні, на думку уряду, результати застосування закону про діяльність земських кас та інших установ дрібного кредиту в роки активної реалізації столипінської аграрної реформи мали своїм наслідком підготовку таких правових актів, які б сприяли активізації процесу розвитку дрібного кредитування непривілейованих станів. У цьому зв'язку Комітет у справах дрібного кредиту 25 липня 1910 р. затвердив «Наказ про порядок відкриття установ дрібного кредиту», в якому окремий розділ було присвячено відкриттю земських кас. Однак зміни, порівняно із статутом 1906 р., виявилися незначними і її організаційного оформлення [17, с. 125]. Вказувалось, зокрема, що земські збори мають право обрати склад правління каси, затвердити кошторис витрат по управлінню, вказати джерела коштів для їх видачі установам дрібного кредиту як позички для створення основного капіталу, визначити умови прийняття внесків (термін, розмір відсотків, можливі обмеження щодо суми внесків, які можуть бути прийняті від однієї особи, тощо). Була і низка інших уточнень, які, втім, принципово не змінювали ті норми права, про які йшлося в зразковому статуті 1906 р. Тогочасні теоретики і практики кредитної справи у своїх публікаціях неодноразово звертали увагу на низьку ефективність роботи земських кас по забезпеченню населення дрібним кредитом. Про це, наприклад, писав у своїй праці про сільськогосподарський кредит у росії В. Морачевський та професор Санкт-Петербурзького університету Г. Шмідт. Професор Харківського університету А. Анциферов у 1912 р. на пропозицію місцевого губернського земства на основі своєї доповіді в місцевому земстві опублікував навіть брошуру під символічною назвою «О желательном направлении деятельности земских касс мелкого кредита», яка отримала схвальні відгуки Комітету сприяння сільської кооперації IX агрономічної наради при Харківській губернській земській управі. Незадовільні результати діяльності земських кас полягали, на думку професора Анциферова, не лише у відсутності потрібного досвіду, а й у тому, що досі ідеологи кредитної справи остаточно не визначилися щодо основного напрямку діяльності таких кредитних установ. «Одноосібний кредит чи організація кооперативного кредиту, – ось у чому суть цього питання», – твердив харківський економіст. Своє бачення подальшого розвитку земського дрібного кредиту він згрупував у чотирьох розділах. У першому («Земство і земельні каси дрібного кредиту») автор переконував громадськість у тому, що при організації земських кас «обов'язково повинна бути у наявності програма діяльності і план її реалізації» [5, с. 13]. У зв'язку із тим, що кредитування одноосібних позичальників суперечить основним принципам діяльності земських кас дрібного кредиту, воно може мати місце лише у виняткових випадках, коли йдеться про «культурно-агрономічний» його характер. Земські каси повинні ставити собі за мету організацію як короткотермінового, так і довготермінового кредиту не лише кредитним кооперативам, але й іншим організаціям, як-то: споживчі та сільськогосподарські товариства, виробничі, підсобно-виробничі і трудові артілі, а також інші кооперативи, які ставлять перед собою завдання поліпшення економічного добробуту своїх членів шляхом організації спільного виробництва у різних сферах сільськогосподарського чи ремісничого профілю. Важливим, на думку Анциферова, повинно бути застосування принципу, згідно з яким земській касі не треба прагнути за будь-яку ціну отримати комерційний прибуток. Щоб реалізувати на практиці намічені принципи функціонування земської каси, Анциферов пропонував включати до складу наглядової ради та правління каси не лише земських діячів, але й представників усіх видів кооперативів, обраних на агрономічних та кооперативних з'їздах чи нарадах.

У розділі «Чергові завдання кас» автор наголошував на необхідності забезпечення кредитних кооперативів довгостроковими позичками. Невідкладним завданням земств у цьому плані повинно бути налагодження ефективної сітки (розміщення) кооперативів. Суттєвим недоліком він вважав те, що кооперативи створюються, як правило, у межах волості, тоді як в основу відповідної сітки повинні бути покладені «ознаки економічного і побутового характеру, які встановлюються шляхом обстеження як кредитних потреб населення, так і діяльності вже існуючих кооперативів» [5, с. 14]. Остання повинна мати всебічний характер експертизи фінансового становища товариства; при цьому особливу увагу треба приділити «внутрішній організації товариства та економічним умовам району його діяльності», для чого вкрай необхідними є відомості про економічне життя району. Їх, на думку автора, можна отримати шляхом особливого обстеження умов життєдіяльності мешканців того регіону, на який поширюється діяльність земських кас. Результатом обговорення пропозицій професора Анциферова стало не лише схвалення його пропозицій, але й постанова Харківської губернської управи такого змісту: «З метою правильної організації і спрямування кооперативної справи при повітових управах повинна бути введена посада інструктора по кооперації» [5, с. 25]. Немає сумніву в тому, що у подальшому правове становище земських кас зазнало б подальших змін, проте з початком у 1914 р. Світової війни це питання із зрозумілих причин втратило свою актуальність. Самі ж каси продовжували свою діяльність і в умовах війни. Наприклад, Херсонська земська каса дрібного кредиту, початок діяльності якої належить до 1912 р., мала наприкінці 1915 р. баланс, що становив 204 495 крб 33 коп. За звітний період, тобто протягом 1915 р., каса видала кредитів на загальну суму 171 481 крб 25 коп., зокрема: кредитним і ощадно-позичковим товариствам – 4 000 крб, тоді як окремим домогосподарям – 167 481 крб 25 коп. Усього таких позик було видано 1651, з яких на купівлю великої рогатої худоби було використано 106 179 крб 25 коп.; на купівлю коней – 56 687 крб; на купівлю землеробських знарядь праці, машин і механізмів – 167 481 крб 25 коп. [10, с. 73].

Висновки. Викладене надає підстави для твердження про те, що, незважаючи на незначні, порівняно з іншими видами сільськогосподарського кредиту результати діяльності земських кас дрібного кредиту як в губерніях Наддніпрянської України, так і загалом по імперії, завдяки постійним ініціативам місцевих органів земського самоврядування уряд, врешті-решт пішов їм назустріч, законодавчо врегулювавши їхню діяльність. Беручи до уваги цей факт, не було б, очевидно, зайвим і нашим вітчизняним органам місцевого самоврядування вивчити можливість дрібного кредитування мешканців регіону за рахунок місцевих бюджетів. Можливо, такі кредити були б більш доступними для населення, ніж ті, які пропонують сьогодні комерційні банки

Список використаних джерел

1. Крот Л. М. Роль земств Лівобережної України в модернізації сільського господарства (1864–1914 рр.) : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.01. Тернопіль, 2009. 20 с.
2. Якименко М. А. Роль земств у фінансовій підтримці сільського господарства Полтавщини епохи вільного підприємництва (кінець XIX–початок XX століття). *Історична пам'ять*. 2009. № 2. С. 45–55.
3. Коріненко П. С. Проблеми державного кредитного забезпечення поміщицьких та селянських господарств в роки століпінської аграрної реформи. *Український селянин* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 10. С. 29–32.
4. Ткач М. П. Правове регулювання діяльності земських кас дрібного кредиту у Російській імперії. *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку* : зб. матеріалів IX Міжнар. науково-практ. конф., присвяч. 20-й річниці заснування інституту президентства в Україні (м. Суми, 21–22 трав. 2011 р.). Суми : Сумська філія Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2011. С. 53–56.
5. Анциферов А. Н. О желательном направлении деятельности земских кас мелкого кредита. Харьков : Тип. «Печатное дело», 1912. 21с.
6. Свод постановлений Полтавского губернского земства. Т. 2. Полтава : Тип. И. А. Дохмана, 1886. 347 с.
7. Журнал заседания экономического совета Полтавского губернского земства 16-го ноября 1902 года. Приложение к журналу «Хуторянин» № 11. Экономическая и сельскохозяйственная деятельность Полтавского земства, Полтава : Типо-литограф. губернского правления, 1903. С. 29–48.
8. Проект устава земских кас мелкого кредита (губернских и уездных). *Правительственный вестник*. 1903. № 163.

9. Статистический справочник по Югу России. Полтава : Электрич. Типо-литогр. И. А. Докмана, 1910. 76 с.
10. Отчет Хорольской уездной земской управы за 1915 год в 2-х частях. Хорол : Тип. Ш. Д. Хайкина, 1916. 205, 262 с.

Надійшла до редакції 14.09.2022

References

1. Krot, L. M. (2009) Rol zemstv Livoberezhnoi Ukrainy v modernizatsii silskoho hospodarstva (1864–1914 rr.) [The role of zemstvos of the Left Bank of Ukraine in the modernization of agriculture (1864–1914)] / L. M. Krot : avtoref. dys. kand. ekonom. nauk : 08.00.01. Ternopil, 20 p. [in Ukr.].
2. Yakymenko, M. A. (2009) Rol zemstv u finansovii pidtrymtsi silskoho hospodarstva Poltavshchyny epokhy vilnoho pidpriemnytstva (kinets XIX–pochatok XX stolittia) [The role of zemstvos in the financial support of agriculture in the Poltava Oblast during the era of free enterprise (end of the 19th and beginning of the 20th centuries)]. *Istorychna pamyat.* № 2, pp. 45–55. [in Ukr.].
3. Korinenko, P. S. (2006) Problemy derzhavnoho kredytnoho zabezpechennia pomishchyt'skykh ta selianskykh hospodarstv v roky stolypynskoi ahrarnoi reformy. [Problems of State Credit Provision of Landlord and Peasant Farms in the Years of the Stolypin Agrarian Reforms]. *Ukrainskyi selianyn* : zb. naukovykh prats. Issue, 10, pp. 29–32. [in Ukr.].
4. Tkach, M. P. (2011) Pravove rehuliuвання diialnosti zemskykh kas dribnoho kredytu u Rosiiskii imperii [Legal regulation of the activity of zemstvo small credit funds in the Russian Empire]. *Derzhava i pravo: problemy stanovlennia i stratehiia rozvytku* : zb. materialiv IX Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf., prysviachenoї 20-y richnytsi zasnovannia instytutu prezydentstva v Ukraini (m. Sumy, 21–22 trav. 2011 r.). Sumy : Sumska filiya Kharkiv, nats. un-tu vnutr. Sprav, pp. 53-56. [in Ukr.].
5. Antsyferov, A. N. (1912) O zhelatelnom napravlenyy deiatelnosti zemskykh kass melkoho kredyta [On the desired direction of the activities of Zemsky cash registers of small credit]. Kharkov : Typ. «Pechatnoye delo», 21 p. [in Russ.].
6. Svod postanovlenyi Poltavskoho hubernskoho zemstva [Code of resolutions of the Poltava provincial zemstvo]. T. 2. Poltava : Typ. Yu. A. Dokhmana, 1886. 347 p. [in Russ.].
7. Zhurnal zasedaniya ekonomicheskogo soveta Poltavskoho hubernskoho zemstva 16-ho noiabria 1902 hoda [Journal of the meeting of the economic council of the Poltava provincial zemstvo on November 16, 1902]. Prylozhenye k zhurnalu «Khutorianyn» № 11. Ekonomicheskaiia y sel'skokhoziaistvennaia deiatelnost Poltavskoho zemstva, Poltava : Typo-lytohr. hubern. pravleniia, 1903. pp. 29–48. [in Russ.].
8. Proekt ustava zemskykh kass melkoho kredyta (hubernskykh y uездnykh) [Draft charter of zemstvo cash desks for small loans (provincial and county)]. *Pravytelstvennyi vestnyk*, 1903. 20 yuliia, № 163. [in Russ.].
9. Statystycheskyi spravochnyk po Yuhu Rossyy [Statistical handbook for the South of Russia]. Poltava : Elektrych. Typo-lytohr. Y. A. Dokhmana, 1910. 76 p. [in Russ.].
10. Otchet Khorolskoi uездnoi zemskoi upravы za 1915 hod v 2 chastiakh [Report of the Khorol district zemstvo council for 1915 in 2 parts]. Khorol : Typ. Sh.D. Khaikyna, 1916. 205, 262 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Dmytro Selikhov. The activity of small credit zemstvo funds in the provinces of Dnieper region of Ukraine: historical and legal aspects. The article analyzes the process of preparation of relevant legal acts, which during the years of the Stolypin agrarian reform were laid as the basis for the functioning of the zemstvo small credit funds. Taking into account the fact that the main ideas of the zemstvo credit, the purpose of which was to provide small commodity producers with working capital, were formulated long before the work of the so-called Special meeting on the needs of the agricultural industry' and its local committees in the provinces and districts, the author substantiated the conclusion that the presence of the interest of broad sections of the population in the expansion of small credit institutions, involving zemstvo bodies of local self-government.

A significant, if not decisive, factor in the increased attention of government circles to the problems of reforming all spheres of social life was the aggravation of social contradictions in the country, which were reflected in the well-known events of 1905-1907 years. It is not by chance that the draft of the model charter was developed at the suggestion of a number of local committees on the needs of the agricultural industry, a large part of which was directly related to the zemstvo self-government bodies. The fact that the main ideas of the project of the model statute, developed in 1904, were embodied in the final version of this statute, approved by the Minister of Finance in 1906, once again indicates the government's desire to expand the opportunities of direct commodity producers, who most often belonged to the unprivileged distribution, as soon as possible, because part of the zemstvos, who belonged to the privileged classes of the society at that time, had access to long-term bank credit, and therefore did not show particular activity in the zemstvo small credit business.

Keywords: *zemstvo, zemstvo cash registers, small credit, russian empire, Transdnieper Ukraine, legislation.*

УДК 141.78:305
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-78-84

Елеонора СКИБА ©
доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ГЕНДЕРНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Перед сучасним суспільством стоїть багато дуже важливих, що мають фундаментальне значення для подальшого розвитку та самого існування світу, питань, серед яких проблема ідеального суспільства. В будь-якому середовищі і досі, можливо різною мірою, є сигніфікація опозиції, відмінності. У сучасному суспільстві продовжують існувати такі опозиції, як індивідуалізм\спільнота; відокремленість\колективність, маскулінність\фемінінність. Сьогодні дуже важливо перевести ці відмінності у площину діалектичної єдності. У цій опозиції кожен термін визначається у вигляді протиставлення, у вигляді негативного ставлення до «Іншого». Але в сучасному світі це протиставлення вже повинно набути іншого сенсу, повинно простежуватися як логічно обумовлена взаємозалежність та взаємна впливовість. Протиставлення індивідуалізм\спільнота знаходить своє вираження у сучасній культурі у вигляді дихотомічного протиставлення гендерних ідентичностей: маскулінності\фемінінності.

Ключові слова: гендер, гендерні ідентичності, фемінінність, маскулінність, гендерні режими, гендерна дихотомія.

Постановка проблеми. Звернення соціально-культурних практик до розгляду гендерної дихотомії та проблем гендерних ідентичностей є важливим інструментом подолання можливих соціально-культурних проблем суспільства. Життя кожної людини піддається впливу широкомасштабної організаційної соціальної структури, яка, зі свого боку, також перебуває в процесі постійних змін. Це дозволяє зробити припущення, що сама політика гендерних відносин та дихотомія між гендерними ідентичностями – це є постійний процес відтворення соціально-культурних стереотипів. Гендер, як і будь-який інший соціальний конструкт, багатовимірний, він стосується не лише питань ідентичності або взагалі будь-яких інших, вузько спрямованих проблем. Вивчення гендерних патернів повинно показати, як і яким чином ці гендерні патерни відрізняються у різних культурних контекстах, що призводить до гендерної дихотомії. Повний та всебічний аналіз гендерних викликів повинен допомогти проаналізувати і, тим самим, уповільнити відтворення гендерних проблем.

Аналіз публікації, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Філософський аналіз соціально-культурних аспектів формування особистості у світлі гендерної дихотомії наведений у роботах Дж. Аккер, Г. Арендт, Дж. Аккер, Г. Арендт, Г. Герд, Е. Гранді, Дж. Елліотт, Дж. Елштайн, Р. Кантер, Ю. Крістєвої, Ж. Лакана, Дж. Лернер, Дж. Мессершмідта, Дж. Мітчел, Я. Савіцькі, У. Сімон, Е. Сміт, Г. Співак, Д. Харавей, Н. Хартсок, Ч. Херст, С. Хопкінс, А. Хочсчайлд та інших. Автори досліджень послідовно проаналізували гендерні відмінності та гендерну дихотомію, довели, що їх роль та внутрішня сутність може бути зрозумілою за допомогою епістемологічного і політичного дискурсу.

Мета: розкрити та піддати соціально-філософському аналізу зміст, характер і роль гендерних відмінностей та гендерної дихотомії. Визначити місце гендерних відмінностей та гендерної дихотомії у формуванні соціально-культурного дискурсу суспільства. Проаналізувати тенденції їх розвитку та взаємодії з науковими течіями сучасності.

Виклад основного матеріалу. Тема гендеру, як показують дослідження останніх років, є складною і поки що не вичерпаною. Всі дискусії, якими б вони не були

© Е. Скиба, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3357-0830>
k_fp@dduvs.in.ua

гострими та непримиренними щодо опонентів, слугують постійному плідному дослідженню цієї проблеми. Суперечливість у поглядах заповнює прогалини опонентів і дозволяє забезпечити багатопланове, всебічне, і, більш достовірне, вивчення цієї теми. Протиборчі наукові школи, вивчаючи гендер та гендерну ідентичність, виходять з різних підходів, але, досліджуючи способи та причини виникнення різних моделей, генезу гендерної дихотомії та пов'язаних з нею системи привілеїв, ці дослідження забезпечують глибоке проникнення в суть проблеми.

Постмодернізм, піддавши деконструкції багато антропологічних і культурних міфів, заявив про жінку як про активного агента суспільства і затвердив значущість та цінність досвіду жінки, представивши її суб'єктом історії (І. Крістева, Л. Ригаре, Г. Співак, Е. Голдман та ін.). Досягнення та невдачі у вирішенні основних аксіоматичних питань гендерної ідентичності двох основних наукових шкіл – біологічного детермінізму та диференційної соціалізації – привели учених, зокрема Майкла Кіммела, до формування та впровадження нового соціально-конструкціоністського методу для обґрунтування того, що гендерна нерівність та гендерна дихотомія не є універсальною та зумовленою природою людини.

Соціально-культурна гендерна нерівність через використання стереотипів гендерних відмінностей є однією з багатьох штучно побудованих систем гноблення. М. Кіммел наголошує, що гендерна нерівність не є неминучою природою речей і, тим більше, природою нашої тілесності [4, с. 16].

На думку вчених, гендерна ідентичність соціально фіксується, конституюється шляхом інкорпорування інформації про мінливість, «податливість» гендера, роль окремих груп як соціальних інститутів. Як зазначає у зв'язку з цим М. Кіммел, «індивідуальності – хлопчики та дівчатка – «гендеризуються», тобто навчаються «відповідній» поведінці та звичкам, що пов'язуються в нашій свідомості з гегемонною мужністю та перебільшеною чи «підкресленою жіночністю». Потім, як зазначає дослідник, кожен із нас змінює, переглядає цю поведінку і вибирає те, що йому ближче. У якомусь сенсі кожен із нас укладає свій особистий контракт із домінуючим визначенням мужності та жіночності. Але перебуваючи серед гендеризованих соціальних інститутів, ми потрапляємо під вплив домінантних визначень, і, як наслідок – індивідууми, що сильно відхиляються від норми, піддаються дисциплінарним санкціям [4, с. 34–35]. Відзначаючи гендеризованість суспільства як соціальний порядок, ми говоримо про те, що громадські інститути постійно підтримують існування принципів соціальних відмінностей між жінками та чоловіками, щоб забезпечити перевагу чоловіків.

Соціологи вже підтвердили той факт, що гендер формується самою людиною. Представники соціал-конструкціонізму визначають гендер як соціальний конструкт, розуміючи його як соціальні процеси, за допомогою яких і в межах яких гендер виявляє своє існування і зазнає змін під впливом дій та внутрішніх змін індивідуумів, що репрезентують перформанс гендерної ідентичності. Одним із найбільш сильних джерел на підтримку цієї ідеї є крос культурні дослідження. Варіативність і мінливість дефініцій і їх демонстрації у різних культурах величезна. Зв'язується, що єдиної універсальної гендерної системи немає. Проаналізувавши варіації гендеру крізь призму різних культур, вчені оскаржили той факт, що зміст категорії маскуліність однаковий, навпаки, він відрізняється навіть у межах субкультур одного певного суспільства, така сама ситуація і зі змістом категорії «фемініність» [8, с. 297].

Більшість дискусій з гендеру неминуче оперують у термінах соціальної дихотомії. Обґрунтовуючись на початковій біологічній різниці між чоловіком і жінкою, гендер визначають як відмінність, різницю культурного плану.

К. Джилліган розглядає опозицію маскуліність\фемініність у межах термінів моралі. Вона наголошує, що «етика прав», яка на її думку, типова для маскуліності, передбачає підкреслене відділення та виділення себе і як наслідок – дух змагань таких самих, що відокремилися. «Етика турботи», яка на думку Джилліган, типова для фемініності, асоціюється з формою буття, що складається зі зв'язків і відносин і є етикою симпатії, емоційно-забарвленого ставлення до конкретних потреб інших, причому більшою мірою, ніж того вимагають універсальні етичні правила поведінки. Ця етика турботи висловлює взаємопов'язаність, форму буття, що складається із зв'язків і відносин, так бажаних ідеалом колективного співтовариства, і являє собою протилежність ліберального індивідуалізму атомістичного формалізму [3, с. 172–173].

Опозиція індивідуалізм/спільнота відповідає в сучасному світопорядку опозиції маскулінна/фемінінна; громадське/приватне; розважливе/емоційне. Сам спосіб розміщення завжди передбачає велику значущість першого елемента у цих опозиціях, і забезпечує йому домінуюче становище у суспільстві. З цієї причини саме відстоювання цінності спільноти перед індивідуалізмом, фемінінної перед маскулінною, реляційної, наповненої відносинами рівності перед конкуруючим, не має сенсу в умовах домінування існуючої ідеології та соціальних відносин. Сам зміст опозиції зростає і належить сучасній культурі і тому, перегляд ціннісних компонентів, на думку А. Янг, не конститує справжню альтернативу патріархальному суспільству [10, с. 381–401].

Теоретики фемінізму, починаючи з М. Уолстоункрафт (1759–1797), розглядали культурні конструкції фемінінності як головне джерело гноблення жінок. Уолстоункрафт писала ще у XVIII ст., що жінки зведені до незначних об'єктів, категорію «жінку» створено як опозицію категорії «людський». Звертаючись до вивчення специфіки життя жінок у соціальної та політичної сферах, вона неминуче розмежовувала також опозиції, як почуття/розум, природа/культура, приватне/суспільне [11]. Її аналіз жіночої тілесної специфічності показав усю актуальність цієї проблеми: й у XXI ст. у багатьох роботах з фемінізму також простежується тенденція вважати жіноче тіло «винуватцем» соціального та політичного гноблення.

Феміністи починають пошуки «голосів», здатних висловити їхнє власне знання та значення (К. Джилліган, Г. Співак, К. Брукс, К. Патеман тощо). Дослідження автономного жіночого «суб'єкта», здатного говорити своїм власним «голосом» у культурі, що постійно зводить цей суб'єкт до статусу об'єкта, стає найважливішою частиною «феміністського проекту» [6, с. 202].

Гендерно-феміністська думка кинула виклик фундаментальним дихотоміям західного проекту модерну. Гендерні теорії оскаржили традиційні бінарні опозиції, зокрема: інтелектуальне/емоційне; абстрактне/конкретне (чуттєве), несвідоме (репресивне)/свідоме, мислетворчість адміністративної роботи, справжні переконання поза соціумом/соціально викликані помилкові переконання тощо. Вчені доводять у своїх роботах, що відповідно все вище вказане перебуває в опозиції до проектів сучасності та Просвітництва (С. Хардінг, Д. Флекс, К. Ді Стефано, Л. Ніколсон та ін.). Дослідники стверджують, що фемінізм не потребує фемінінного, або трансцентентального суб'єкту історії та науки, настільки важливих для проекту Просвітництва. Вчені наголошують, що в культурі, *de facto* побудованій на основі гендерного дуалізму, індивід не може бути просто «людиною». Наша мова, інтелектуальна історія та форми соціуму «гендеровані» уникнути цього не можна, як і не можна ігнорувати наслідки цього факту. Їм можна чинити опір, керуючись зятятим бажанням вийти за межі гендерного дуалізму, не дозволяючи категоризувати нашу поведінку як «чоловічу» чи «жіночу». Але як до цього не ставитись, у сучасній культурі наша поведінка закодована як чоловіча чи жіноча і буде, як таке, функціонувати в домінуючій системі гендерно-владних відносин. Прийняття, скажімо, професійних університетських стандартів так само не включає гендерну політику, як і мода на жіночі брючні костюми для «ділових жінок», тобто вчені наголошують: «Не можна бути гендерно-нейтральним у нашій культурі». Можлива думка, що постмодернізм, який історизував і розкритикував ліберальне поняття абстрактної «людини», буде тут союзником постфемінізму. Вчені погоджуються з цим припущенням певною мірою. Постмодерна критика ліберального гуманізму пом'якшена тенденціями, про які йшлося вище, з акцентом на «правильній» дестабілізації загальних категорій соціальної ідентичності: раси, класу, гендера тощо. Зазначається, що фактично, тобто в контексті тих інститутів, які феміністи намагаються трансформувати, найпотужніші стратегії проти ліберального гуманізму – це ті, які демістифікують «людське» (і відповідні претензії на нейтральну перспективу) через загальні категорії соціальної ідентичності, які надають сенсу та повідомляють силу понять соціального інтересу, історичної локації та культурної перспективи.

Гендерна теорія, як наголошують різні вчені, повинна бути прагматичною, в ній неможлива «теоретична чистота», якщо ставити за мету ефективну боротьбу з тими інститутами, які зберігають і захищають себе в боротьбі проти глибоких змін. Вчені-феміністи не всі одностайні в описі такої чутливості, як модерністської чи постмодерної. Безумовно, прагматизм, втому від абсолютів і визнання складнощів, що репрезентуються такою чутливістю, є симптомами постмодерного повороту. З іншого боку, як було показано вище, і теоретичні, і практичні підходи мають чітке коріння в

сучасності (modernity). У цьому сенсі, стверджують вчені, описувати таку чутливість як модерну чи постмодерну менш важливо, ніж виділити її центральне становище вимог гендерної політики [2, с. 1–6].

Особлива зацікавленість до гендерних аспектів мови та комунікації пов'язана також із розвитком філософії сучасності. У цьому контексті не можна не торкнутися проблеми символізму з погляду гендеру. Теоретичний фундаменталізм як один з основних підходів до розгляду сутності гендеру та гендерних відмінностей, містить, як відомо, символічний фундаменталізм, поданий у працях М. Фуко, Ж. Лакана, Ж. Дерріда.

Делфі пише, що наші уявлення про гендерні відмінності еманують з деяких культурно специфічних й історично дискретних концепцій гендеру, нормативна сила яких витягується з дискурсу біології, яка також є предметом впливу відносин влади та сил панування у цій культурі. «Правда» про наші тіла, як виявляється, відображає певні культурні упередження, включно з ідеєю про те, що «природні» пояснення найкраще підійдуть для соціальних феноменів. Припущення, що певна природна основа для гендерної відмінності допускає і те, що природа все ж таки стоїть поза нашою інтерпретацією її, і те, що вона передусь будь-якій соціально-культурній інтерпретації. З цієї позиції будь-які наші ідеї про гендер будуть наслідком внутрішньої властивості природи статі [2, с. 8].

З іншого боку, якщо бути послідовними, прихильники соціального конструктивізму повинні спростувати ідею, що стать, як біологічний вимір, логічно і хронологічно передусь будь-якій соціально-культурній гендерній інтерпретації. Імовірніше, все, що ми маємо, це різні конкуруючі інтерпретації гендера та гендерних відмінностей, і всі вони пов'язані з певною політичною чи ідеологічною спрямованістю.

Отже, немає метафізичного чи онтологічного упередження, яке б диктувало ідеологію підпорядкованості чи переваги одного гендера над іншим або вказувало, що гендерні відмінності можуть легітимувати гендерну нерівність. Ідеологічні конструкти виникають, розвиваються та набувають привілейованого становища, легітимності та сприймаються суспільством як природні під впливом певних соціальних владних інститутів. Тобто «базова» соціально-культурна роль певної гендерної ідентичності походить із соціального консенсусу про те, яку соціально-культурну роль відіграє той чи інший гендер і яким він повинен бути і які гендерні відмінності мають вирішальну роль. Іdealізований і натуралізований статус біологічних відмінностей повинен, отже, приписуватись не якимось внутрішнім характеристикам, але саме тому процесу, за допомогою якого погляди домінуючої соціально-культурної та політичної сили входять у вжиток, поширюються та видаються як безперечні. Процес натуралізації або нормалізації, де навіть наявні терміни міркувань та думки про відносини між гендерними відмінностями підтверджують інтереси домінуючих соціально-економічних груп [8, с. 295].

Думки інших соціально-культурних груп, які не займають домінуючого становища у суспільстві, вважаються викликом існуючому соціально-культурному стану цієї спільноти і не сприймаються як ті, що мають право голосу. Тож гендерні відмінності прочитуються так, начебто вони віддзеркалюють якісь внутрішні значення, які, по суті, витягуються з ідеологічних інтерпретацій того, яким гендер повинен бути. Гендер, як стверджує Делфі, – сам по собі просто знак, і його статус – це символічна сигніфікація фемінінності або маскуліності. Одні тіла виявляються маркованими як жіночі, інші – як чоловічі. Вчені впевнені: який би зміст не вкладався у слово «гендер», але гендерні відмінності мають бути зважено маркеровані на терезах соціально-культурних відмінностях, бо практично неможливо відокремити нормативні виміри гендеру від наших «біологічних» чи «наукових» ідей про гендерні відмінності. Проте, Р. Коннел застерігає, що і відмінність, і дихотомія не можуть трактуватись як синоніми. Є вислів, що чоловіки прийшли з Марса, а жінки – з Венери. На думку Р. Коннел, є серйозні заперечення проти такої заяви. І вони подібно до того, як людський характер не можна поділити тільки на два типи – чоловічий і жіночий, людське життя не можна просто поділити на дві окремі сфери. Хоча наші уявлення про гендер часто мають дихотомічний характер, проте реальність не настільки категорична. Коннел зауважує, що застосування самого визначення у термінах відмінностей означає, що там, де ми не бачимо візуальної різниці, ми не можемо бачити прояву гендеру. При такій дефініції ми не змогли б визначити гендерний характер лесбіянок або гомосексуалів, заснований на гендерній

візуальній схожості, використовуючи межі дихотомії. Зробили висновок, що гендер у цих випадках просто «випарувався» [1, с. 181–186].

На думку вченого, дефініції, що базуються на дихотомії, виключають як відмінності в межах групи чоловіків, так і в межах групи жінок із самого концепту «гендер». Є такі відмінності, які є дуже актуальними патернами або зразками відносин між жінками та чоловіками, наприклад, різні параметри схильності до насильства, від явно вираженої до повної відсутності агресії як одна з властивостей маскулінності. За визначенням науковця, будь-яке визначення у термінах особистісних показників виключає процес, що лежить поза конкретного індивідуума: не береться до уваги широкомасштабний соціальний процес, що базується на загальних для чоловіків і жінок здібностях, схожому як для маскулінності, так і для фемінінності зміст категорії «гендер». Процес виробництва товарів та надання послуг в умовах сучасної економіки базується на поділі як чоловіків, так і жінок відповідно до їх здібностей, а не на поділі на підставі відмінностей між чоловіками та жінками як груп. Тож товари часто мають гендерний відбиток. Поділ вироблених матеріальних цінностей також має глибоко гендерний характер. Цей соціальний процес необхідно враховувати для повного аналізу категорії «гендер».

Моделі поведінки реалізуються у соціальних структурах. Гендер, який розуміється як соціальна структура, не може, в такому випадку, розглядатися в термінах дихотомії. Як наголошує дослідник: «Це патерн наших соціальних домовленостей, щоденної активності та практики, які обумовлені цими соціальними домовленостями» [1, с. 131]. Але, розмірковуючи про соціальну структуру гендеру, Р. Коннел виділяє її специфічний характер щодо тілесності, а саме тілесної різниці між чоловіком та жінкою. Деякі аспекти нашої анатомії чітко спрямовані на різні репродуктивні цілі й у сенсі тілесність дуже різняться. Заперечувати особливу увагу до питань тілесності у цьому сенсі просто неможливо. Але абсолютно неприйнятно, на думку Р. Коннел, «зведення біологічної складності та адаптивності до повної, застиглої, непереборної дихотомії, так і існування ідеї про те, що культурні патерни просто відображають тілесну різницю» [1, с. 28].

Однак, погоджуючись, що вони іноді містять у собі це призначення, вчені відзначають, що стосовно тілесних відмінностей між чоловіком і жінкою соціальні практики іноді це надмірно виділяють (наприклад, одяг для вагітних), іноді заперечують (практика трудових відносин), іноді міфологізують (комп'ютерні ігри), іноді занадто ускладнюють (одяг для різноманітних сексуальних меншин). У цьому разі ми можемо сказати, що соціальні домовленості, безумовно, відбивають біологічну різницю. Але, і це очевидно, ми бачимо, що всі ці випадки цілеспрямовано адресовані суспільству, його увазі, мають афективний характер. Немає зафіксованої, незмінної «біологічної основи» для різноманіття соціальних гендерних процесів. Більше того, є певна сфера, де тіла та тілесність залучаються до соціального процесу, внаслідок чого наші соціальні конструкти перетворюють, змінюють, привносять щось своє в ці репродуктивні відмінності. Отже, Р. Коннел зробив висновок, що «гендер – це структура соціальних відносин, яка зосереджена на репродуктивній арені, і це набір практик, які привносять репродуктивні тілесні розбіжності у практику соціальних культурних процесів» [1, с. 11]. Критичний аналіз через використання категорії гендеру допомагає вивчати складний процес взаємодії людського суспільства з категорією тілесності, їх взаємовплив та цілісність, а також багато важливих наслідків цього процесу взаємодії, що знаходить відображення у наших конкретних життєвих ситуаціях, нашій колективній свідомості та долі. Вважають, що саме така дефініція гендеру найбільш повно і точно відбиває суть проблеми [7, с. 293].

Спираючись на ідею множинності і складності поняття та змісту маскулінності та фемінінності, професор Сіднейського університету Райвен Коннел сформулювала нові термінологічні поєднання «пануюча маскулінність» і «підкреслена фемінінність», щоб ще глибше зрозуміти і виразити відносини між ними. Як вважає Р. Коннел, саме ця уточнююча термінологія дозволяє ідеально точно виразити патерни мужності та фемінінності у патріархатному суспільстві. Під визначенням «пануюча маскулінність» Р. Коннел розуміє патерн практики, конкретних дій (дій, які вже виконані, а не набір рольових очікувань, надій, прогнозувань), що і забезпечує все домінування чоловіків, що триває. Основними характеристиками змісту цього патерну є субординуючий, підлеглий стан жінки, виключення та приниження геїв, торжество жорсткості та конкурентоспроможності, але без насильства. Панування це досягається за допомогою

культури, соціальних інститутів та системи упевнень. Тоді як «підкреслена фемінінність» передбачає саме, і насамперед, підпорядкованість жінки, її соціабільність, конформність щодо чоловічого та його сексуальних бажань, підкреслене прийняття шлюбних та сімейних обов'язків. Обидві ці патерни мужності та фемінінності інтегровані в навколишнє середовище індивідуума і, отже, оперативно реагують на закріплення пригнічення. Вони і являють собою ті нормативні версії чоловіка та жінки, з якими інші патерни маскулінності та фемінінності порівнюються. Наприклад, «пануюча маскулінність» відокремлює маргінальну маскулінність, яка властива расовим та етнічним меншинам. Ці маргінальні форми маскулінності стуляються за якимись параметрами з «панівною маскулінністю», наприклад, «жорсткість», але в соціальному плані приниженими. Отже, досліджуючи процес формування гендерної ідентичності квір-теорії роблять висновок, що гендер є продуктом соціально-філософського дискурсу в межах конкретного соціального контексту, який формулює визначення та дає пояснення гендеру [2, с. 1–6].

Культура минулого ідентифікує маскулінність із цінностями, що асоціюються з індивідуалізмом, такими як: самодостатність, відособленість, формальна рівність прав. І ця ж культура співвідносить фемінінність із цінностями, що збігаються з ідеалом колективного співтовариства, такими як: емоційно забарвлена потреба турботи про іншого, взаємодопомога, співпраця.

Кризи різного характеру, події сучасної війни доводять, що світова людська спільнота може втратити змогу контролювати загальну ситуацію щодо агресії, яка також має реалізацію через надмірне загострення дихотомії гендерних відмінностей. Загальні людські цінності повинні зайняти активну роль у розбудові загальної картини світу. Зрозуміло, що є чинник, на якому ґрунтуються всі останні чинники досягнення стабільності. Ми вважаємо, що таким чинником є свідомість суспільства, все те, що узагальнює духовну культуру суспільства.

Висновки. Відповідаючи на питання, як у сьогодинньому суспільстві під впливом глобалізації формується та трансформується зміст понять «фемінінність» та «маскулінність», які критерії є складовими категорії «гендер», які наукові підходи до дослідження відмінностей між жінкою та чоловіком, які ці відмінності, ми зробили висновок, що гендерні відносини –багаторівневі та багатоаспектні. Гендерні угоди, розстановки акцентів відтворюються не біологічно, а соціально. Політика влади формує дії індивіда прямим і опосередкованими способами, за допомогою різних дисциплінарних практик. Отже, патерни часто справляють враження незмінних у межах якогось окремо взятого дискурсу. Проте вони, насправді, безперервно змінюються, це фактично і є сам процес у дії. Людська соціальна практика постійно створює нові ситуації, і соціальні конструкти завжди йдуть за вирішенням кризової ситуації. Постійний і весь розвиток соціальної науки забезпечує вирішення проблеми гендерних відмінностей не через боротьбу та підпорядкування. На нашу думку, вирішення проблеми полягає в тому, щоб переключитися і сфокусуватися не на відмінностях. Сучасні зміни життя усїєї людської спільноти доводять необхідність зміни акцентів. Гендерні відмінності – не повинні бути виправданням або засобом легітимації відносин підпорядкування. Вони повинні бути джерелом співпраці, поділу соціальних, культурних та економічних відносин на принципах поваги до компетентності на принципах, поваги та визнання. Гендерні відмінності, насамперед, це суть соціальних відносин, у яких діють окремі особи і групи. Перед суспільством, що хоче побудувати нову систему відносин, що стоїть на позиції компетентнісної цінності окремої особистості, стоїть складна для вирішення проблема усунення наявної дихотомії, як основи сучасного світоустрою. Спрямовувати свої зусилля на відтворення істинних вічних гуманістичних цінностей є, по своїй суті, процесом збереження та відновлювання в собі сутності Людини, яка відчуває в собі залежність від Природи і одночасно відповідальність за Життя.

Список використаних джерел

1. Connel R. Gender: Polity Short Introductions. Malden : Polity Press, 2009. 200 p.
2. Delphy C. Rethinking Sex and Gender. *Women's Studies International Forum*. 1993. Vol. 16. № 1, pp. 1–9.
3. Gilligan C. In a Different Voice. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, pp. 172–173.
4. Kimmel M. The Gendered Society. Oxford University Press, The 6th Edition, 2016. 560 p.
5. Mawa Bentul. Challenging Patriarchy: The Changing Definition of Women's

Empowerment. *Economics. Social Science Review* 2021.

6. Pateman C. *The Sexual Contract*. Stanford University Press, 1988. 264 p.

7. Skyba E., Tkachenko K. Gender challenges of modern society. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1. No. 2, pp. 18–24.

8. Skyba E. Philosophy of postmodernism as a theoretical justification of the women social value. *Scientific Journal of Polonia University*. 2020. Vol. 38, pp. 294–303.

9. Spade J., Valentine C. *The Kaleidoscope of Gender: Prisms, Patterns, and Possibilities*. SAGE Publications, Inc; Third Edition, 2010. 608 p.

10. Young I. Impartiality and the Civic Public: Some implications of Feminist Critics of Modern Political Theory. *Praxis International*. 1986. Vol. 5. No. 4, pp. 381–401.

11. Wollstonecraft M. *A Vindication of the Rights of Woman; with Strictures on Political and Moral Subjects*. New York : Bartleby.com, 1999. 340 p.

ABSTRACT

Eleonora Skyba. Gender challenges of modern Ukraine. Modern society faces many extremely important issues that are of fundamental importance for further development and the very existence of the world, including the problem of an ideal society. The article proves that in any environment, there is still, perhaps to varying degrees, the significance of opposition, differences. The research establishes that such oppositions as individualism and community continue to exist in modern society; separateness/collectivity, masculinity/femininity. We indicate that today it is extremely important to translate these differences into the plane of dialectical unity and mutual enrichment. In this opposition, each term in the past was defined in the form of opposition, in the form of a negative relation to the "Other". The paper analyzes that in the modern world this opposition should acquire a different meaning, should be traced as a logically determined interdependence and mutual influence.

We studied that gender, like any other social construct, is multidimensional; it is not only related to issues of identity or any other narrowly focused problems. We prove that gender patterns differ in different cultural contexts. Gender agreements, placement of accents are reproduced not biologically, but socially.

We believe that gender is formed by the person himself. Representatives of social constructionism define gender as a social construct, understanding it as social processes through which and within which gender manifests its existence and undergoes changes under the influence of actions and internal changes of individuals representing the performance of gender identity. We consider that one of the strongest sources of support for this idea is cross-cultural research. The opposition individualism/community finds its expression in modern culture in the form of the opposition of gender differences: masculinity/femininity. The work insists that content, nature, and role of gender differences are disclosed and subjected to socio-philosophical analysis. The analysis determines the place of gender differences in the formation of social and cultural discourse of society. The research highlights trends of gender differences' development and their interaction with modern scientific currents. The paper notes that the society that wants to build a new system of relations, which stands in the position of the competence value of an individual, faces the difficult problem of eliminating the existing dichotomy as the basis of the modern world order. The article indicates that the variability and variability of definitions and their demonstration in different cultures is enormous. It turns out that there is no single universal gender system. Having analyzed the variations of gender through the lens of different cultures, scientists contest the fact that the content of the category masculinity is the same all over the world; on the contrary, it differs even within the subcultures of one particular society, the same situation is with the content of the category "femininity".

The opposition individualism/community finds its expression in modern culture in the form of the opposition of gender differences: masculinity/femininity. The paper discloses the content, nature and role of gender differences in connection with social – philosophy discourse. The work determines the place of gender differences in the formation of social and cultural discourse of society. The paper analyzes trends of their development and interaction with modern scientific currents. The research notes that the society that wants to build a new system of relations, which stands in the position of the competence value of an individual, faces the difficult problem of eliminating the existing dichotomy as the basis of the modern world order.

Keywords: *gender, gender identities, femininity, masculinity, gender regimes, gender dichotomy.*

УДК 340+342.56

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-85-89

Вячеслав КОВАЛЕНКО[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ В УКРАЇНІ

Досліджено наукові основи і практичні засади функціонування інституту помічника судді в Україні, охарактеризовано основні структурні елементи відповідного юридичного утворення та доведено, що він відіграє суттєву роль у здійсненні правосуддя судами різних інстанцій.

Зроблено висновок про те, що зміст і сутність, а також роль і значення діяльності помічника судді в системі судустрою України, в співвідношенні між собою, важко переоцінити, оскільки в умовах дії правового режиму воєнного стану (як і до його введення на території України) судова система працювала в умовах триваючої судової реформи та суттєвого перенавантаження, що негативно впливало на якість здійснюваної роботи.

Ключові слова: *принцип, сектор, безпека, оборона, сутність, зміст.*

Постановка проблеми. Актуальність функціонування інституту прав і свобод людини і громадянина в Україні зумовлюється, серед іншого, стрімко прогресуючими демократичними процесами та поступовою інтеграцією України до Європейського Союзу. Водночас зважаючи на те, що судова гілка влади та зміст здійснення відповідної діяльності насамперед забезпечує непорушність та ефективне відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина, можливі прогалини в його функціонуванні та ймовірні шляхи вдосконалення роботи є пріоритетними в контексті здійснення наукових розвідок.

Крім того, з огляду на те, що діяльність судової влади в Україні регулюється положеннями Конституції України та спеціального законодавства, окремі питання забезпечення функціонування супутніх елементів юридичного механізму можуть стати предметом досліджень учених у контексті оптимізації їх функціонування.

На нашу думку, теоретико-правова характеристика правового статусу помічника судді в Україні є одним із найменш досліджених інститутів, що в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, неможливості повного забезпечення прав і свобод людини і громадянина та функціонування деяких судів на території районів ведення активних бойових дій і тимчасової окупації становить пріоритет серед інших напрямів наукових розробок.

Водночас надання характеристики основним юридичним конструкціям і елементам функціонування системи правосуддя в Україні наближає державу до оптимізації його роботи, а відповідно, й укріплює інститут прав і свобод людини і громадянина, для захисту якого й функціонує.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Треба також зазначити, що правовий статус помічника судді розглядався у дослідженнях деяких учених, що здійснили значний вклад у його стабільне функціонування та системний розвиток, а саме: В. Бочарніков, М. Бутенко, В. Доронін, А. Іванищук, О. Каковкіна, В. Калашников, Р. Куйбіда, Н. Кулак, К. Куценко, О. Лавренова, М. Лобко, М. Марченко, А. Михлін, О. Овсяннікова, Н. Огарков, І. Осика, В. Пилипчук, С. Поляков, С. Пономарьов, О. Радченко, О. Скакун, Ю. Шемшученко тощо. Водночас динамічний розвиток національної системи законодавства та повномасштабна агресія російської федерації зумовлюють необхідність додаткового опрацювання основних

© В. Коваленко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5410-904X>

marshall24111989@gmail.com

проблемних питань функціонування відповідного інституту.

Метою статті є теоретико-правова характеристика правового статусу помічника судді в Україні. Це зумовлює необхідність вирішення таких дослідницьких завдань: 1) надати коротку характеристику поняттю та сутності правового статусу загалом і помічника судді в Україні зокрема; 2) з'ясувати наявні структурні компоненти відповідного правового статусу, їх дію в тісному взаємозв'язку; 3) узагальнити опрацьований матеріал і надати низку пропозицій і зауважень щодо нинішнього правового становища відповідної юридичної категорії, а також перспективи подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Необхідність дослідження окресленої проблематики зумовлюється низкою важливих факторів, що пов'язані з необхідністю забезпечення безперебійної роботи системи правосуддя в Україні, навіть в умовах дії правового режиму воєнного складу. Процедура організації діяльності суду як органу влади, а також організації процесу здійснення правосуддя як основної його функції забезпечується, переважно, завдяки діяльності помічників суддів, що, на нашу думку, відіграють чи не найважливішу роль у зазначеному процесі.

Сьогодні, в умовах переосмислення ролі та значення посади помічника судді у процесі здійснення правосуддя, і судді, і державні діячі погоджуються з думкою про те, що професія помічника судді є не просто технічним засобом організаційного забезпечення діяльності судді, а набуває рис самостійного правового інституту [1]. Водночас нами надано увагу тому, що помічник судді за змістом своєї діяльності не забезпечує сам процес правосуддя, а лише здійснює допомогу діяльності судді та дотично впливає на підготовку судового процесу, тимчасом як у судовому засіданні основні функції перетікають до секретаря.

Науковці стверджують, що діяльність помічника судді є суто організаційною за змістом, тобто вказаний суб'єкт не впливає на сам процес правосуддя, виконуючи щодо нього підготовчі завдання [2, с. 159], що, на нашу думку, є цілком зрозумілим і логічним. Водночас така специфікація процесу передбачає наявність не лише окремого кола прав, обов'язків і повноважень, а також цілу низку методів і засобів, що безпосередньо впливають на виконання поставлених завдань.

А. Іванищук відносить до кола складових елементів правового статусу правосуб'єктність, професійні завдання, зобов'язання і права щодо організації розгляду справ і судового процесу загалом [3, с. 200]. Водночас необхідно звернути увагу, що низка обмежень, які пов'язуються з роботою помічника судді, також мають бути враховані як відповідні елементи.

Практики та науковці також наголошують, що низка обов'язків, які віднесені до компетенції помічника судді, насамперед безпосередньо та прямопропорційно пов'язані з якістю роботи судді [4], тобто чим якісніше помічник судді здійснюватиме свої обов'язки, тим вищою буде продуктивність самого судді та якість здійснюваного ним правосуддя.

О. Радченко водночас стверджує, що помічник судді функціонально виконує високоінтелектуальні завдання, пов'язані з аналітикою, дослідженням та вивченням справ, законодавства, яке постійно змінюється, відслідковує документацію, пов'язану з провадженнями в справах [5, с. 15]. Це дає підстави стверджувати про те, що не тільки висока відповідальність та належний рівень ділових якостей притаманний самій посаді помічника судді, а й низка інших, більш фахових, вимог, як-от: освітній рівень, стаж роботи в галузі права та подібні.

Наведені тлумачення змісту відповідного поняття дозволяють аргументувати позицію про те, що, як і більшість правових явищ, правовий статус помічника судді розглядається в двох контекстах – широкому та вузькому. Широким розумінням є система норм і положень законодавства, що покладають на помічника судді низку прав, обов'язків, повноважень, містить у собі також методи, способи, засоби, принципи та зміст відповідної процесуальної діяльності. У вузькому ж розумінні – правовий статус помічника судді, розуміється як чітко визначені межі повноважень, де обмеженнями його діяльності є перелік прав і низка обов'язків.

О. Лавренова та Я. Сандул наголошують, що незважаючи на системне оновлення нормативної бази, яка регулює правовий статус помічника судді, правовий статус помічника судді все ще потребує додаткового нормативного врегулювання, оскільки залишається відкритим питання щодо доцільності віднесення посади помічника

судді до патронатної, а не державної служби, недостатньо регламентовано інститут «додаткового помічника», питання здійснення помічником судді повноважень секретаря судового засідання, а також досить дискусійними видаються окремі положення щодо оплати праці помічника (зокрема, щодо надбавок) та додаткової відпустки [6]. Водночас науковці звертають увагу, що невідповідність правового статусу помічника судді висунутим до нього обмеженням, які передбачені законодавством України, негативно впливають на функціонування зазначеного інституту в контексті забезпечення функціонування судової гілки влади та дотримання прав і свобод людини і громадянина.

І. Осика, охарактеризувавши функції помічника судді, зазначив, що завданнями помічника судді є складання для судді проектів документів, підбір законодавства та судової практики, необхідних для розгляду суддею конкретної справи, ознайомлення учасників процесу з матеріалами судових справ, підготовка матеріалів для розгляду в суді тощо [7, с. 17], що, на нашу думку, найбільш повно та чітко відображає віднесені до компетенції помічника судді повноваження й демонструє сутність та значення його діяльності в контексті забезпечення здійснення суддею правосуддя.

Ще про одну проблему в системі правового статусу помічника судді зауважує О. Овсяннікова, яка наголошує на особливості прийняття на роботу та звільнення помічника судді, акцентуючи на тому, що його звільнення здійснюється, хоча і за поданням судді, але за наказом керівника апарату суду, а такий порядок призначення на посаду є незвичним для патронатної служби, оскільки патронатного службовця приймає на роботу його безпосередній патрон [8, с. 31]. Подібну позицію обґрунтовує також К. Куценко, який звертає увагу, що керівник апарату суду немає права самостійно здійснювати добір кандидатів на посаду помічника судді, такі повноваження закріплені виключно за суддею, а тому судді належить вирішальна роль у доборі і звільненні помічників [9]. Водночас, на нашу думку, така правова колізія, передусім, зумовлена внутрішньою неузгодженістю нормативно-правових актів, що регулюють відповідну галузь та потребують взаємної гармонізації, оскільки можуть бути врегульовані також у судовому порядку (в спосіб подання позову до адміністративного суду щодо непризначення на посаду помічника судді керівником апарату суду, і як наслідок, на підставі формального порівняння вимог і процедури призначення та елементів іншого законодавства судом буде ухвалено рішення щодо зобов'язання керівника апарату певного суду призначити конкретного помічника судді).

Ці та інші проблемні питання, на нашу думку, негативно впливають на формування та порядок організації процедури розгляду справ у суді та забезпечення функціонування конкретного судді у межах повноважень його помічником і потребують подальшого вирішення з урахуванням норм законодавства України.

Висновки. Надання короткої характеристики поняття та сутності правового статусу загалом і відповідного помічника судді в Україні зокрема дало підстави для обґрунтування змісту відповідного явища як комплексу юридичних норм, що формують коло прав, повноважень, обмежень та обов'язків, пов'язаних зі здійсненням відповідного адміністративного функціоналу в галузі забезпечення правосуддя та діяльності судової гілки влади.

Водночас обґрунтовано, що найбільш вагомими структурними елементами правового статусу помічника судді в Україні є його права, обов'язки, а також обмеження, пов'язані з трудовою діяльністю в контексті законодавства про судоустрій і антикорупційного законодавства. Крім того, опрацьований матеріал дозволив наголосити, що загалом правовий статус помічника судді в Україні на високому рівні забезпечує здійснення ним своїх посадових обов'язків, проте соціальні трудові гарантії потребують удосконалення.

Перспектива подальшого дослідження полягає в здійсненні більш глибокого структурного аналізу нормативно-правового підґрунтя функціонування інституту помічників суддів в Україні з метою виокремлення взаємовиключних і дублюючих норм, а також регламентації додаткових соціальних гарантій, що має позитивно вплинути на функціонування відповідного інституту загалом.

Список використаних джерел

1. Круглий стіл «Помічники суддів в Україні: вітчизняні реалії та європейські перспективи». URL : www.viaduk.net/.
2. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монограф. Київ : Атіка, 2004. 195 с.

3. Іванишук А. А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади : монограф. Херсон : Грін Д. С., 2015. 443 с.
4. Посада помічника судді – престиж чи відповідальність. URL : <http://www.vaas.gov.ua/news/posada-pomichnika-suddi-prestizh-chividpovidalnist/>
5. Радченко О. М. Помічник судді суду загальної юрисдикції: шляхи удосконалення правового статусу. *Судова система в Україні*. 2014. № 3 (36). С. 11–16.
6. Лавренова О. І., Сандул Я. М. Окремі аспекти правового статусу помічника судді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2019. № 38. С. 198-201.
7. Осика І. М. Статус помічника судді місцевого загального суду у світлі положень нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів». *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4. С. 6–18.
8. Овсяннікова О. О., Стафійчук О. С. Проблемні аспекти правового статусу помічника судді. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 29–33.
9. Куценко К. Д. Особливості правового статусу помічника судді в адміністративному і цивільному судочинстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 3(95). С. 163–171.

Надійшла до редакції 25.08.2022

References

1. Kruhlyi stil «Pomichnyky suddiv v Ukraini: vitchyzniani realii ta yevropeiski perspektyvy» [Round table «Assistant judges in Ukraine: domestic realities and European perspectives»]. URL : www.viaduk.net/. [in Ukr.].
2. Kuybida, R. O. (2004) Reformuvannia pravosuddia v Ukraini: stan i perspektyvy [Justice reform in Ukraine: state and prospects] : monohrafiia. Kyiv : Atika, 195 p. [in Ukr.].
3. Ivanyshchuk, A. A. (2015) Administratyvno-pravove zabezpechennia sudovoi vlady [Administrative and legal support of the judiciary] : monohrafa. Kherson : Hrin D. S., 443 p. [in Ukr.].
4. Posada pomichnyka suddi – prestyzh chy vidpovidalnist [The position of assistant judge is prestige or responsibility]. URL : <http://www.vaas.gov.ua/news/posada-pomichnika-suddi-prestizh-chividpovidalnist/> [in Ukr.].
5. Radchenko, O. M. (2014) Pomichnyk suddi sudu zahalnoi yurysdyksii: shliakhy udoskonalennia pravovoho statusu [Assistant judge of the court of general jurisdiction: ways to improve legal status]. *Sudova systema v Ukraini*. № 3 (36), pp. 11–16. [in Ukr.].
6. Lavrenova O. I., Sandul Ya. M. (2019) Okremi aspekty pravovoho statusu pomichnyka suddi. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [Certain aspects of the legal status of a judge's assistant]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Seriya : Yurysprudentsiia*. № 38, pp. 198-201. [in Ukr.].
7. Osyka, I. M. (2010) Status pomichnyka suddi mistsevoho zahalnoho sudu u svitli polozhen novoho Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» [The status of the assistant judge of the local general court in the light of the provisions of the new Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges»]. *Visnyk Vyschchoyi rady yustytysiyi*. № 4, pp. 6–18. [in Ukr.].
8. Ovsiannikova, O. O., Staffichuk, O. S. (2018) Problemnii aspekty pravovoho statusu pomichnyka suddi [Problematic aspects of the legal status of a judge's assistant]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. Part. 2. pp. 29–33. [in Ukr.].
9. Kutsenko, K. D. (2021) Osoblyvosti pravovoho statusu pomichnyka suddi v administratyvnomu i tsyvilnomu sudochynstvi [Peculiarities of the legal status of a judge's assistant in administrative and civil proceedings]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 3(95), pp. 163–171. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viacheslav Kovalenko. Theoretical and legal characteristics of the legal status of the judge's assistant in Ukraine. The author researched the scientific foundations and practical principles of the functioning of the institute of the assistant judge in Ukraine, characterized the main structural elements of the corresponding legal formation and proved that it plays a significant role in the administration of justice by courts of various instances.

It was found that the current legislation of Ukraine properly regulates the legal status of a judge's assistant, distinguishes his rights and duties, as well as guarantees of professional activity, which, in turn, indicates the appropriate level of not only the provision of labor rights, but also the strengthening of the institution of rights and human and citizen freedoms in general, because the quality of the work performed by a judge's assistant directly depends on the regulation of his duties in current legislation and the guarantee of professional independence and career growth.

It has been proven that the improvement of the legal status of a judge's assistant in Ukraine can be achieved not only in the normative-legal, but also in the organizational-administrative one, which in turn involves the expansion of the range of his rights, objectification of duties, as well as a significant expansion of the range of social guarantees, which in turn will increase the image and authority of the

profession of assistant judge and harmonize its legal position in the judicial system of Ukraine.

The conclusion is that the content and essence, as well as the role and significance of the activity of the assistant judge in the judicial system of Ukraine, in relation to each other, is difficult to overestimate, because under the conditions of the legal regime of martial law (as well as before its introduction on the territory of Ukraine), the judicial system worked under the conditions of ongoing judicial reform and significant overload, which negatively affected the quality of the work performed.

The prospect of further research is to carry out a deeper structural analysis of the regulatory and legal basis of the functioning of the institute of assistant judges in Ukraine, with the aim of distinguishing mutually exclusive and duplicative norms, as well as the regulation of additional social guarantees, which should positively affect the functioning of the relevant institute in general.

Keywords: *principle, sector, security, defense, essence, content.*

УДК 347.958

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-89-94

**Олександра
НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ[©]**

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОЗДАТНІСТЬ ТА ДІЄЗДАТНІСТЬ СТОРІН ТА ПОВІРЕНИХ ЗА СТАТУТОМ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 1864 РОКУ

У дослідженні розглянуто норми Статуту цивільного судочинства 1864 р. щодо особливостей участі сторін в цивільному процесі, а саме вимоги та обмеження в участі, а також норми, які стосуються діяльності повірених та присяжних повірених в мирових судах та окружних судах як представники інтересів однієї із сторін. Визначено, що Статут цивільного судочинства було прийнято в умовах кризи в системі судочинства загалом, й цей акт став одним із чотирьох, що заклали підвалини нової судової реформи в контексті масштабного реформування, яке відбувалось в державі протягом 1860-70-х рр. у російській імперії. Зазначено, що Статут містив багато нових прогресивних принципів, які запозичувались у найкращих європейських актів цивільного процесуального права. На відміну від актів, які раніше визначали цивільний процес, Статутом цивільного судочинства передбачалось, що кожен визнається таким, що має право бути позивачем в цивільному позові, а також бути відповідачем. Водночас була низка умов щодо осіб, які були позбавлені правоздатності або дієздатності бути відповідачем або позивачем в цивільних провадженнях в мирових судах. Позбавлені правоздатності були особи, позбавлені прав власного стану, а в питаннях дієздатності за неповнолітніх або осіб, що знаходились під опікою, виступали представники їх інтересів. Наголошено, що внаслідок розвитку капіталізму Статутом врегульовувались питання представництва суб'єктів підприємницької діяльності в судах як сторони цивільного процесу. Аналізовано норми Статуту щодо умов, які позбавляли права особи стати повіреним в мирових судах та окружних судах. Акцентовано, що деякі обмеження на право бути повіреним стосувались осіб, які здійснили серйозні аморальні проступки або був конфлікт інтересів чи ймовірність схильності до корупції внаслідок банкрутства особи.

Ключові слова: *присяжні повірені, адвокати, вимоги, обмеження, судова реформа, банкрути, Україна, російська імперія.*

Постановки проблеми. На відміну від багатьох держав, які вважаються розвиненими демократіями із незалежною та стабільною судовою системою, що розвивалась та проходила становлення в межах однієї державної системи протягом століть, Україна отримала незалежність та стала розбудовувати власні державні інституції відносно нещодавно, вона не має такого багатого досвіду. Однак в питаннях цивільного судочинства на українських землях поширювались традиції різних державницьких систем, тривалий час Наддніпрянська Україна перебувала у складі російської імперії, а Західна Україна – у складі Австро-Угорської, тут діяло законодавство відповідних держав, яке необхідно досліджувати як частину загальної

© О. Нестерцова-Собакарь, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

k_cpd@dduvs.in.ua

історії розвитку цивільного судочинства України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку з проблематики правоздатності та дієздатності сторін, а також інституту судових присяжних на українських землях у складі російської імперії здійснили внесок такі вітчизняні та закордонні вчені, науковці та дослідники: О. Ковалишин, Ю. Левчук, А. Пашук, І. Семенюк, І. Скуратович та ін.

Метою статті є аналіз особливостей щодо участі сторін в цивільному процесі та вимог до присяжних повірених згідно з Статутом цивільного судочинства 1864 р.

Вклад основного матеріалу. В останній третині XVIII ст. більшість українських земель, окрім Західної України, перебували під владою російської імперії. Гетьманщина була інкорпорована, а її автономні інституції ліквідовані, землі Правобережної України опинились у складі російської імперії внаслідок поділів Польщі, відбувалось активне освоєння південноукраїнських земель. У першій половині XIX ст. тут діяли разом із російським імперським законодавством й джерела права, які використовувались до цього, а саме Литовський статут тощо. Однак вже з 1840-х років у всіх українських губерніях стало уніфіковано використовуватись російське законодавство, в тому числі й в цивільному судочинстві. Фундаментальні зміни в системі судоустрою відбулись саме в 1864 р. згідно із судовою реформою, яка відбувалась в контексті масштабного реформування усіх ланок державного життя.

Таке масштабне реформування було викликано системною кризою, в якій опинилась російська імперія в середині XIX ст. Криза не оминула й цивільний процес та цивільне судочинство. У цей час суди були становими, була заплутана система різноманітних інстанцій, які могли розглядати справи навіть десятиліття. У 1861 р. розпочалася підготовка до судової реформи й за рішенням Державної ради створена комісія на чолі із В. Бутковим. Напрацювання становили 74 томи, з яких сформовані були судові статuti. Використовувався наявний історичний досвід імперії, досліджувався передовий європейський досвід [1, с. 167]. Реформу підготували професійні юристи, серед яких особливо вагомий внесок здійснив С. Зарудний, виходець із давнього українського шляхетського роду, що здобув освіту в Харківському університеті. Він вивчав судові установи країн Європи, опублікував процесуальні кодекси Сардинії, П'ємонту, Угорщини, статті про британську судову систему. Одним із основних об'єктів наслідування став Ганноверський статут цивільного судочинства, а за основу мирових суддів послужили інституції судової влади Великої Британії та Франції з їх доступністю, швидкістю, одноосібним розглядом справ, які були спрямовані на примирення сторін [2]. Статuti були затверджені Олександром II 20 листопада 1864 р., того ж дня було підписано указ про доведення Судових статутів до громадськості.

Загалом судова реформа уособлювалась у чотирьох основних документах, а саме Заснування судових установлень; Статут цивільного судочинства; Статут кримінального судочинства; Статут про покарання, які накладаються мировими судьями. Ці статuti знаменували створення системи місцевих та загальних судів, які склались із мирових судів, з'їздів мирових судів; окружних судів, судових палат. На відміну від раніше наявних, суди стали позастановими й на українських землях стала формуватись стабільна та не складна для сприйняття доступна й проста система судів. Мирові судді обирались повітовими земськими зборами, мирові судді одноособово розглядали цивільні справи. Оскарження відбувалось у з'їзді мирових суддів. Окружні суди та судові палати становили систему загальних судів. Передбачалось заснування одного окружного суду на декілька повітів (сучасною мовою район) [3, с. 409–410]. Судова реформа загалом базувалась на принципах, як вже зазначалось, становості, змагальності сторін, публічного процесу, відокремлення суду від адміністрації. Дівав механізм незмінності суддів на посаді як запорука їх незалежності. Судді на професійній основі повинні були обіймати посаду довічно, скасовувались формальні докази та канцелярська таємниця [2].

Статут цивільного судочинства 1864 р. регулював процес у мирових судах згідно з Книгою I, у Книзі II містились норми щодо процесу в окружних судах. У Загальних положеннях Статуту визначались прогресивні норми порівняно з раніше наявною практикою. Згідно зі ст. 14 Загальних положень усі сторони вже отримали право замість себе надсилати до суду повірених по всіх цивільних справах, тобто адвокати мали змогу представляти усі верстви та категорії населення, а не лише в окремих випадках, як це було раніше. Відповідно до ст. 15 декілька позивачів та

відповідачів, які брали участь в одній справі, мали змогу обирати одного загального повіреного. Згідно зі ст. 16, в усіх справах, визначених у Статуті, може замість сторони бути повірений, однак зазначалася низка винятків.

У ст. 17 містилась важлива норма, що кожен визнається таким, що має право бути позивачем у цивільному позові, а також бути відповідачем. Раніше, наприклад, замість жінок повинні були відповідати чоловіки або опікуни. Однак далі визначалася низка категорій осіб, які позбавлялись такого права. Серед таких категорій населення були особи, що позбавлені прав власного стану («лишенные всех прав состояния» – позбавлення прав особи за вироком суду за скоєні злочини, не поширювалася на членів сім'ї, навіть якщо вони слідували у вигнання, й відновлення прав було можливе лише за імператорським указом, у випадках якщо позбавили такого права внаслідок злочину, у інших випадках існувала можливість відновлення прав), після винесення судового вироку (ст. 18). Батьки або опікуни представляли інтереси неповнолітніх та осіб, які мали вади щодо психічного стану або фізичні вади (ст. 19). Раніше особи, які були визнані марнотратниками, не мали процесуальної дієздатності, хоча мали правоздатність, а відтепер згідно зі ст. 20 особи, які перебували під опікою, за марнотратство (мовою оригіналу імперського законодавця «за расточительность»), не позбавлялись права бути відповідачем або позивачем у суді, однак вони зобов'язувались повідомляти щодо факту участі в процесі опікунські інстанції. Водночас вони не могли без згоди опікуна обирати повіреного або укладати мирові угоди, йти на поступки в суді тощо.

У ст. ст. 21–23 йдеться про банкрутів (в законодавстві визначені як «должники несостоявшиеся»). Право особи, яка оголошувалась банкрутом, бути відповідачем та позивачем в суді переходило до так званого конкурсного управління, за винятком справ, коли управління надасть боржнику свідоцтво, що вони відмовляються від процесу, й у цьому разі вони не підлягали судовим зборам. До запровадження конкурсу над банкрутом-боржником кожному з його кредиторів надавалось право на власний розсуд вступати до процесу щодо майна банкрута й надавати скарги на рішення судових інстанцій.

Згідно зі ст. 24 позови щодо спадку, за загальними правилами підсудності, пред'являються спадкоємцю або так званому «душеприказчику» (в російській імперії під цим терміном розумівся виконавець заповіту), на обов'язки яких покладалось виконання розпоряджень щодо спадку. Виконавці заповіту мали право подавати позови за усіма предметами, за якими, за заповітом, їм належало, або за якими виникає необхідність для виконання покладених на них розпоряджень щодо спадку (ст. 25).

Згідно зі ст. 26 особа, яка уповноважувалась за договором товариства управляти справами торговельного дому, може щодо справ торговельного дому бути позивачем та відповідачем у суді без наявності спеціальної довіреності, якщо у договорі не передбачено іншого. Таке саме право надається у товаристві одному з його представників, якщо він відповідно до установчого договору уповноважений розпоряджатись справами товариства. Всі інші різних видів товариства, компанії, мають право бути відповідачами або позивачами лише через особливого повіреного. Статут цивільного судочинства увібрав таким чином прогресивні капіталістичні норми щодо участі в суді кооперативів, суб'єктів підприємницької діяльності тощо. Якщо раніше на українських землях процесуальної правоздатності позбавлялись невільники, особи, позбавлені честі, відлучені від церкви або вигнанці [4, с. 111–112], новий статут був позбавлений цих феодальних пережитків.

У Главі II Книги I Статуту містяться норми щодо такого суб'єкта цивільного процесу, як повірений у мирових судах, тобто про особу, що може представляти інтереси сторони у процесі. Ст. 44: повіреним у мирових судах може бути або присяжні повірені (адвокати), або інші особи. Існують умови, за якими особа не може бути повіреним: неповнолітні; монахи окрім випадків, якщо справа йде саме про монастир, й особа виступає за дорученням керівництва монастиря; священники білого духовенства (одружені священники, які не давали обітниць), окрім випадків, коли особа представляє за духовну установу або за жінку чи власних дітей або неповнолітніх, що перебувають під опікою священника; особи, визнані банкрутами; особи, які перебувають під опікою; учні, вихованці, студенти та слухачі за винятком справ, коли взяли на себе клопотання замість батьків; мирові судді округу, де йде процес, товариш прокурора та місцевого мирового з'їзду; відлучені від церкви за вироком церковного суду; позбавлені прав стану й такі, що були відновлені у правах імператорським велінням; особи, над якими

проходить процес щодо злочинів, що передбачають позбавлення прав стану; звільнені або вилучені зі служби в судових установах або з церковних установ «за пороки», тобто за аморальну діяльність, або із товариств чи дворянських зібрань за вироками тих станів, до яких вони належать; всі ті, кому клопотання заборонено судовим вироком. Також згідно зі ст. 49 передбачено, що повірений, який відмовився від представництва однієї сторони, не може представляти іншу.

Варто зауважити, що вимоги, порядок обрання, права до присяжних повірених або в сучасному розумінні слова адвокатів містились в ще одному з чотирьох фундаментальних законів судової реформи, а саме в Заснуванні судових установлень, який в 420 статтях містив норми про правовий статус мирових суддів, окружних суддів, судових палат, прокуратури та адвокатури (присяжні повірені), слідчих і нотаріату, присяжних засідателів (не варто плутати з присяжними повіреними) [5, с. 60]. П. 1–8 ст. 355: Заснування не могли бути присяжними повіреними особи, яка не досягла 25 років, тобто вводився віковий ценз як прогресивна умова для якості цивільного процесу й надання послуг сторонам в цивільному судочинстві; іноземці; особи, оголошені банкрутами; особи на урядовій службі чи у представницьких органах, за винятком осіб, які обіймають почесні посади або на громадських початках без заробітної плати; особи, обмежені або позбавлені прав стану, священники, які позбавлені церковного сану за вироком церковного суду; особи, які перебувають під слідством за злочини або проступки, які призвели до позбавлення або обмеження прав стану; виключені зі служби в суді й з церковних установ за проступки (ця норма повністю повторює норму, яка міститься в ст. 44 Статуту цивільного судочинства); особи, які судом заборонено брати участь в інших справах й вилучені із числа присяжних повірених.

Норми Заснування визначали й принципи моралі та етики в діяльності присяжного повіреного, а саме їм заборонялось відмовлятися від захисту сторони без достатніх та переконливих причин, представляти інтереси сторони, якщо вона судилась із його близькими родичами; була адвокатська таємниця під час та після завершення справи [6, с. 43].

Главою II Розділу I Книги II Статуту цивільного судочинства визначались основні умови щодо участі повірених в окружних судах, й ця глава стосується лише повірених, які не належать до присяжних повірених, однак які представляють інтереси сторони. Ст. 245 передбачено, що в окружних судах інтереси особи може представляти лише присяжний повірений, однак у випадках, якщо в окрузі є недостатня кількість присяжних повірених, представляти інтереси сторони може й інша особа як повірений. Серед умов, за якими особа не могла стати повіреним у справах в окружних судах, був ценз освіченості (п. 1 ст. 246 не могла бути повіреним неграмотна особа). Інші умови були аналогічними до тих, що містились у Книзі I щодо мирових судів, як заборона на участь неповнолітніх, за деяким винятком монахи, біле духовенство; банкрути; учні, студенти, слухачі, вихованці; особи, що перебувають під опікою. Відрізняється від умов щодо повірених в мирових судах п. 8 ст. 246, а саме заборонялось членам судових установ та чинам прокурорського надзору, крім справ, що стосувались їх клопотань щодо своїх дітей, батьків, сестер або жінки, якщо справи ці містяться не в судах, де вони працюють й не у підвідомчих їм місцях. Якщо особа не є присяжним повіреним, для суду повірений повинен надати довіреність, укладену у встановленому порядку (ст. 247).

Висновки. Отже, Статут цивільного судочинства 1864 р. було ухвалено в межах судової реформи разом із трьома іншими основними законами, й всі вони спирались на передову європейську практику, в тому числі й цивільного процесу. Статут запроваджував прогресивні принципи в цивільне судочинство на кшталт змагальності, відкритості, позастановості, а система цивільного судоустрою стала чітка, проста та зрозуміла. Щодо питань цивільної правоздатності та дієздатності новий Статут був позбавлений частини старих феодальних пережитків. Відтепер за деяким винятком володіли процесуальною правоздатністю усі стани та категорії населення. Виняток щодо позбавлення дієздатності становили тільки особи, які були позбавлені прав стану за деякі злочини. Деякі особи не мали лише процесуальної дієздатності, наприклад неповнолітні та особи, які були з певними вадами та з об'єктивних причин не мали змоги бути адекватною та повноцінною стороною цивільного процесу. Водночас жінки та марнотратники отримали дієздатність, однак марнотратники усе ж повинні були повідомляти опікунські установи про справи й не повинні були без їх згоди чинити під

час процесу деякі правочини.

Прогресивні норми містились й щодо вимог до повірених у мирових судах. Щодо заборони відлученим від церкви представляти інтереси інших осіб можна зауважити, що здебільшого церква займалась питаннями моралі й подібна ситуація на той час могла виникнути лише через серйозний, за тогочасними суспільними уявленнями, аморальний проступок. Звісно, що на думку законодавців, подібні особи не повинні були допускатись до процесу як повірені. Прогресивною нормою є норма про позбавлення такого права осіб, що були за негідну поведінку для представника судової або церковної установи чи власного стану, до якого належить, вона нагадує сьогоденні норми щодо позбавлення права обіймати посади на державній службі або в суддівському корпусі тощо внаслідок звільнення за істотний дисциплінарний проступок. Також заборонили представляти інтереси особам, які можуть бути схильні до корупційних ризиків внаслідок фінансової кризи. Також позитивною є норма про заборону суддям мирових судів та помічникам прокурорів в одному окрузі, де відбувається справа, представляти інтереси сторони через ймовірний конфлікт інтересів й унеможливлення схильності судді до сторони, яку представляє колега-суддя (оскільки один округ географічно для українських губерній не був надто віддалений, і судді мали змогу з колегами за справою активно контактувати в його межах), чи помічник прокурора. Схожі умови як для повірених у мирових судах ставились й повірених в окружних судах. Однак якщо в мирових судах представляти інтереси могли як присяжні повірені, так й інші особи, то в окружних судах представляти інтереси сторони покладалось на присяжних повірених і лише в разі нестачі таких повірених залучались інші особи.

Список використаних джерел

1. Ковалишин О. Р. Особливості цивільного процесу за Статутом цивільного судочинства 1864 року. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 45. С. 166–175.
2. Шандра В. С. Судова реформа 1864. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sudova_reforma_1864.
3. Скуратович І. М. Деякі аспекти значення досвіду судової реформи 1864 р. для створення демократичної судової влади в Україні. *Форум права*. 2010. № 3. С. 409–414.
4. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). Львів: Вид-во Львів. ун-у, 1967. 180 с.
5. Левчук Ю. М. Київська судова палата в державному механізмі Російської імперії (1880–1917): історико-правове дослідження: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 218 с.
6. Семенюк І. Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2016. 240 с.

Надійшла до редакції 25.11.2022

References

1. Kovalyshyn, O. R. (2017) Osoblyvosti tsyvilnoho protsesu za Statutom tsyvilnoho sudochynstva 1864 roku [Peculiarities of the civil process according to the Statute of Civil Procedure of 1864]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. Issue 45, pp. 166–175. [in Ukr.].
2. Shandra, V. S. Sudova reforma 1864 [Judicial reform of 1864]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sudova_reforma_1864. [in Ukr.].
3. Skuratovych, I. M. (2010) Deyaki aspekty znachennia dosvidu sudovoi reformy 1864 r. dlia stvorennia demokratychnoi sudovoi vlady v Ukraini [Some aspects of the significance of the judicial reform experience of 1864 for the creation of a democratic judiciary in Ukraine]. *Forum prava*. № 3. pp. 409–414. [in Ukr.].
4. Pashuk, A. (1967) Sud i sudochynstvo na Livoberezhnii Ukraini v XVII–XVIII st. (1648–1782) [Court and judiciary in Left Bank Ukraine in the XVII–XVIII centuries. (1648–1782)]. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-u, 180 p. [in Ukr.].
5. Levchuk, Yu. M. (2018) Kyivska sudova palata v derzhavnomu mekhanizmi Rosiiskoi imperii (1880–1917): istoryko-pravove doslidzhennia [The Kyiv Judicial Chamber in the State Mechanism of the Russian Empire (1880–1917): Historical and Legal Research]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Kharkiv. nats. un-t im. V. N. Karazina. Kharkiv, 218 p. [in Ukr.].
6. Semeniuk, I. Ya. (2016) Moralni zasady diialnosti instytutu advokatury: teoretyko-pravovyi aspekt [Moral principles of activity of the institute of advocacy: theoretical and legal aspect]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. Lviv, 240 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandra Nestertsova-Sobakar. On the question of legality and capacity of the parties and attorneys according to the statute of civil proceedings of 1864. The study examines the provisions of the Statute of Civil Procedure of 1864 on the peculiarities of the parties in civil proceedings, namely the requirements and restrictions on participation, as well as rules relating to the activities of attorneys and jurors in magistrates' courts and district courts as representatives of one of the parties. It is determined that the Statute of Civil Procedure was adopted during the crisis in the judicial system as a whole, and this act was one of four that laid the foundations for a new judicial reform in the context of large-scale reform that took place in the state during the 1860s and 1870s in the Russian Empire. It is noted that the Statute contained many new progressive principles, which were borrowed from the best European acts of civil procedural law.

Unlike the acts that previously defined civil proceedings, the Statute of Civil Procedure provided that everyone was recognized as having the right to be a plaintiff in a civil lawsuit, as well as to be a defendant. However, there were a number of conditions for persons who were deprived of legal capacity or capacity to be a defendant or plaintiff in civil proceedings in magistrates' courts. Persons deprived of their legal status were deprived of legal capacity, and representatives of their interests acted in matters of legal capacity for minors or persons under guardianship. It is emphasized that as a result of the development of capitalism, the Charter regulated the issues of representation of business entities in the courts as a party to civil proceedings. Analyze the provisions of the Statute on the conditions that deprived a person of the right to become a lawyer in magistrates' courts and district courts. It is noted that some restrictions on the right to be a lawyer apply to persons who have committed serious immoral offenses or have a conflict of interest or a likelihood of corruption due to the bankruptcy of a person.

Keywords: *jurors, lawyers, requirements, restrictions, judicial reform, bankruptcies, Ukraine, Russian Empire.*

УДК 342.726-053.2:341.31

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-94-105

Світлана НІКОЛАЙЧУК[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Внаслідок війни в Україні тисячі дітей залишилися сиротами, відірвані від своїх рідних і живуть у скрутному становищі. Під час війни права дітей порушуються: право на життя, бути з сім'єю та громадою, на здоров'я, на особистий розвиток, на піклування та захист, йдеться у доповіді ООН «Вплив збройних конфліктів на дітей» 1996 р. Порушені права дітей мають бути відновлені та захищені за допомогою національних та міжнародних інституцій. Країна не ізольована від проблем дітей, в умовах війни необхідно терміново прийняти законодавче регулювання деяких питань захисту прав дітей, які неможливо вирішити за існуючого загального порядку в мирний час. Зрозуміло, що воєнний стан та активні бойові дії в Україні визначають нову реальність сьогодення, а звичайні процедури захисту прав дітей згідно з чинним законодавством, яке діє в мирний час, у більшості випадків просто не працюють. В умовах воєнного стану постало питання про можливість реального захисту прав дітей, які постраждали від російської агресії, залишилися без піклування батьків або перебувають у скрутному становищі.

Забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану вимагатиме об'єднання зусиль великої кількості організацій та установ, особливо в останні місяці з появою великої кількості нових документів, які регулюють поведінку дітей, а також батьків, інших родичів, опікуни та ін. З моменту введення воєнного стану прийнято 14 законодавчих актів щодо захисту прав дітей в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *воєнний стан, діти, права, гарантії, міжнародне гуманітарне право.*

© С. Ніколайчук, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5213-3460>

svitlanavn@ukr.net

Постановка проблеми. На жаль, питання участі дітей у збройних конфліктах не втрачає своєї актуальності протягом багатьох століть. Безперечно, в умовах бойових дій особливе місце в системі захисту прав і свобод дитини посідає наявна правова база щодо захисту прав і свобод дитини, яку держава забезпечує для закріплення прав дитини відповідними засобами – через охорону, захист та відновлення.

Основою міжнародного захисту прав дитини стала Конвенція ООН про права дитини, ухвалена 20 листопада 1989 р. та ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. [1]. Відповідно до Конвенції діти як самостійні суб'єкти права повинні виховуватися в «дусі миру, гідності, толерантності, свободи, рівності та солідарності» і повинні адаптуватися до самостійного життя в суспільстві. Вона стала першим міжнародним документом, який найширше закріпив економічні, соціальні, культурні, громадянські та політичні права дітей. На відміну від декларацій 1924 і 1959 років, Конвенція встановлювала чіткі правові норми, які повинні були виконувати всі країни, що її ратифікували [2].

Держави-учасниці, в тому числі і наша країна, кожні п'ять років звітують перед Комітетом ООН з прав дитини про роботу, яку вони провели для забезпечення захисту прав дитини, з якими труднощами вони зіткнулися під час реалізації положень Конвенції, обговорюють вирішення проблем. На основі наданої інформації Комітет з прав дитини проводить експертну оцінку та готує рекомендації для кожної держави, зосереджуючись на пріоритетних проблемах та шляхах вирішення. Варто зазначити, що ці доповіді були проведені на спеціальній міжнародній конференції, до якої увійшли міжнародна спільнота експертів, міжнародні та національні організації із захисту прав дитини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-правові спеціально-правові дослідження проблеми захисту прав дитини у різні роки здійснили такі українські науковці, як І. Бандурка, С. Коталейчук, Н. Крестовська, С. Несінова, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська та ін. Безпосередньо питання запобігання насильству стосовно дітей розглядали в своїх працях з різних галузей права такі вітчизняні дослідники, як П. Зеленьак, О. Коломоєць, Л. Левицька, Н. Лесько та ін. Окремі аспекти цієї проблеми свого часу вивчали С. Бобровник, К. Волинка, І. Грицай, С. Гусарев, А. Кучук, Л. Наливайко, О. Петришин, М. Хавронюк та інші вчені. Водночас нинішні реалії вимагають кардинального наукового перегляду та переоцінки порушеної проблеми, пов'язаної із захистом прав дітей в умовах воєнного стану.

Мета. Виходячи з викладеного, вважаємо за необхідне проаналізувати та виділити деякі основні нормативно-правові документи, що діють в Україні, мають міжнародний характер у сфері захисту прав дитини, згоду на чинність в Україні яких надано Верховною Радою України.

Виклад основного матеріалу. Є міжнародні документи, які регламентують певні аспекти статусу дитини, в тому числі її перебування в сім'ї. Зокрема, Декларація соціальних і правових принципів захисту та благополуччя неповнолітніх у разі передачі або усиновлення неповнолітніх на національному та міжнародному рівнях передбачає гарантії прав дітей за сімейними обставинами. Стаття 2 Декларації містить справедливий аргумент про те, що «благополуччя дитини залежить від добробуту сім'ї». Це положення знайшло логічне продовження. Зокрема, чітко вказано: «Якщо батьки не піклуються про дитину або неналежно піклуються про неї, питання про виховання дитини родичами батьків дитини, передачу дитини в іншу сім'ю не вирішується, якщо відповідна особа не доглядає за дитиною, то виникає питання про утримання чи усиновлення, а в разі потреби – про влаштування дитини до спеціальних установ» [3]. Важливим елементом теми нашого дослідження є Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів, метою якої є гарантування прав цивільного населення під час збройних конфліктів [4]. У документі визнається, що діти часто серйозно страждають внаслідок збройних конфліктів і пов'язаних з ними операцій. Хоча ці міжнародні норми були визнані країнами, проблема залишається невирішеною. За даними ЮНІСЕФ, понад 34 млн дітей живуть в умовах збройних конфліктів або надзвичайних ситуацій без необхідного захисту, у тому числі 6,6 млн в Ємені, 5,5 млн в Сирії та 4 млн в Демократичній Республіці Конго. В Україні мільйони дітей страждають від наслідків збройних конфліктів і потребують термінового захисту та гуманітарної допомоги, включно з доступом до базових людських потреб, безпечним середовищем

навчання, якісною медичною допомогою та психосоціальною підтримкою.

Загалом слід зазначити, що на території України, де вже дев'ятий рік поспіль триває збройний конфлікт, першорядне значення мають положення статті 38 Конвенції про права дитини, яка говорить: 1. «Держави-учасниці зобов'язані поважати та забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права, які застосовуються до них у разі збройного конфлікту. 2. Держави-учасниці вживають усіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи віком до 15 років не брали безпосередньої участі у військових діях. 3. Країни-учасниці утримуються від призову на військову службу будь-яких осіб віком до 15 років. При вербуванні осіб старше 15 років, але молодших 18 років, держави-учасниці повинні намагатися надавати перевагу особам старшого віку. 4. Відповідно до своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом щодо захисту цивільних осіб під час збройного конфлікту, держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів для забезпечення захисту дітей, які постраждали від збройних конфліктів, і догляду за ними» [1].

Тож вищезазначений документ наголошує на важливості і ролі МГП у захисті дітей під час збройних конфліктів. Хоча конвенція покликана захищати права дітей загалом, деякі її положення є суперечливими. Наприклад, забороняється призов і призов на військову службу та військову діяльність дітей віком до 15 років. Це положення відповідає наявним нормам гуманітарного права, але більшість країн, а також НУО, особливо ЮНІСЕФ, вважають його занадто низьким для віку. Зрозуміло, що жоден уряд чи організацію не задовольняє той факт, що Конвенція визнає набагато більше і більшою мірою прав дитини, ніж будь-який раніше ухвалений документ.

Зважаючи на це, Конвенцію про права дитини 2000 р. доповнено Факультативним протоколом щодо участі дітей у збройних конфліктах і Факультативним протоколом щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії та ухваленням Факультативного протоколу щодо процедурної інформації у 2011 р. [5].

Треба зазначити, що в міжнародному праві захист прав дітей та підлітків містить велику кількість міжнародно-правових актів загального та регіонального характеру, а також зобов'язальних та рекомендаційних правових наслідків, зважаючи на те, що Україна є членом ООН з 1945 р. та членом ОБСЄ та Ради Європи (з 1995 року) на регіональному рівні з 1992 р.

Зазначимо, що 17 червня 1999 року було ухвалено та ратифіковано Верховною Радою України 5 жовтня 2000 р. Конвенцію № 182 про заборону та негайні заходи щодо викоринення найгірших форм дитячої праці [6].

Конвенція забороняє дітей до 18 років залучати до роботи, яка може завдати шкоди їхньому здоров'ю, моралі чи психічному стану. Особливо робота в гірничій промисловості, тобто на небезпечних промислових підприємствах, а також у сфері проституції, порнографії та торгівлі наркотиками. Не менш важливим актом міжнародного права є Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо викоринення найгірших форм дитячої праці, ратифікована Україною 5 жовтня 2000 р., яка передбачає, що використання неповнолітніх як солдатів є найгіршою формою дитячої праці та забороняє вербування неповнолітніх для участі у збройних конфліктах.

Крім того, 4 лютого 2004 р. Верховна Рада України ратифікувала Протокол до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності про попередження і боротьбу з торгівлею людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї. Зокрема, темою Європейської конвенції про права дитини є «підтримка прав дітей, забезпечення надання їм процесуальних прав, а також інформованість дітей і можливість брати участь у судових розглядах» [7]. Ратифікована постановою Верховної Ради України від 03.08.2006 № 69-V. Для України Конвенція набула чинності 1 квітня 2007 р.

Варто зазначити, що під час розгляду справ за участю дітей суди наділені повним правом вживати заходів щодо самостійного визначення доцільності призначення представника у випадках, встановлених національним законодавством, коли є серйозна загроза благополуччю дитини. Крім того, Конвенція також розглядає питання, пов'язані з участю представників у справах, які стосуються дітей, за умови, що їх поведінка не суперечить найкращим інтересам дитини. Саме ця особа надає дитині всіляку підтримку у вигляді відповідної інформації, роз'яснення та з'ясування думки дитини для того, щоб вона була доведена до суду. Зі свого боку, Міжнародна конвенція про цивільно-правові

аспекти викрадення дітей 1980 р. встановлює ініціювання центральними органами держав-учасниць цієї Конвенції судових або адміністративних процедур або сприяння таким процедурам з метою домогтися повернення переміщеної дитини [8]. З метою захисту дітей від незаконного переміщення в 2006 р. було ухвалено Закон, щоб створити процес для забезпечення того, щоб діти, яких незаконно затримали або депортували, поверталися до країни постійного проживання. Підсумовуючи, доцільно стверджувати, що Конвенція є найбільш масштабним міжнародним інструментом у цій сфері, оскільки її учасниками є вже 81 країна світу, які співпрацюють у створених нею межах та використовують її ефективні механізми. Зверніть увагу, що ця Конвенція застосовується до «будь-якої дитини віком до 16 років, яка проживала в Договірній Державі до її незаконної депортації» [8]. Треба наголосити, що відповідно до ст. 8 Конвенції будь-яка особа, установа чи інший орган має право звернутися за допомогою в наданні декларації для забезпечення повернення дитини, якщо дитину забирають або якщо порушуються права опіки.

Загалом можна відзначити, що Конвенція про права дитини є основним міжнародним універсальним документом, який закріплює права дитини в сучасному світі. Решта універсальних договорів охоплюють лише певні сфери підвищеного ризику для дітей, зокрема: діти та війна; діти та злочинність; дитяча праця та експлуатація дітей тощо. Більшого значення набувають міжнародні конференції та зустрічі на найвищому рівні, які зосереджують увагу міжнародної спільноти на захисті прав дитини, проводять практичну оцінку імплементації положень міжнародних договорів, просувають і залучають до актуальних питань, розвивають далі плани дій [9].

23 червня 2004 р. Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [8]. Документ обмежує мінімальний вік для призову (18 років) та участі у військових діях, забороняє вік добровільного призову (16 років), а також використання чи вербування неповнолітніх для військових цілей. Наша країна готова реагувати на масштабні та шкідливі наслідки для дітей, засуджує незаконні напади на дітей під час військових дій, а також напади на школи та лікарні (заклади, де зазвичай перебувають діти), захищені міжнародним правом, захищаючи дітей від участі у військовому конфлікті.

Хоча документ є частиною національного законодавства, з імплементацією його положень залишається багато проблем. З огляду на те, що військовий конфлікт відбувався безпосередньо на території України, питання про те, чи можна Факультативний протокол безпосередньо застосовувати в суді для захисту прав дитини, чи це закон із прямою силою, залишалося відкритим. Чи варто посилатися на його положення, чи варто спиратися на національні законодавчі норми, яких зараз немає, невідомо. На нашу думку, це ускладнює захист дітей, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту, оскільки українське законодавство містить норми, що регулюють статус дітей-біженців та шукачів притулку, але, на жаль, не містить положень щодо дітей, які постраждали у воєнному конфлікті.

На нашу думку, доцільно виділити Римський статут Міжнародного кримінального суду, підписаний 20 січня 2000 р. від імені України, який передбачає кваліфікацію певних дій проти дітей як військових злочинів, особливо щодо тих, які не досягли 18 років. Наприклад, це такі дії, як вербування та вербування дітей (неповнолітніх); використання їх у військових діях у міжнародних та неміжнародних збройних конфліктах; навмисні напади на лікарні та школи, які залишаються несанкціонованими. Це означає, що положення про визнання злочином протиправних дій щодо дітей під час воєнного конфлікту в Україні не застосовуються. Міжнародне право прав людини та Римський статут визнають безкарність осіб, які вчинили злочини проти дітей. Примусова передача дітей групам, які зазнають цілеспрямованого знищення, характеризується як геноцид. Україна не була учасницею Римського статуту, що посилювало можливості захисту прав дітей у збройному конфлікті та порушувало принцип покарання винних у військових злочинах проти дітей.

Зауважимо, що для ратифікації Римського статуту передбачено Рішення Конституційного Суду України № 3-в/2001 11.07.2001 р., яким Римський статут визнано таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції». Так, у ст. 1 Статуту зазначено, що «Міжнародний кримінальний суд ... є доповненням до національних установ

кримінального правосуддя». Верховна Рада України може ратифікувати Статут після доповнення відповідного законодавства, оскільки статтею 124 Конституції України передбачено, що Україна визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах та в порядку, визначених цим Статутом.

Примітно, що зволікання України з ратифікацією одного з важливих договорів, що гарантує міжнародний правопорядок, виглядає дивним, особливо на дев'ятому році війни з росією. Чітких умов ратифікації Статуту ще не встановлено. Крім того, з одного боку, наша країна розраховує на допомогу міжнародної спільноти у боротьбі з агресією. З іншого боку, вона не використовує наявні механізми захисту, а також не прагне брати на себе зобов'язання щодо дотримання міжнародного кримінального права, яке звинувачує в порушенні держави-агресора.

Водночас Україна проігнорувала резолюцію Ради Європи 2018 р. «Гуманітарні наслідки війни в Україні», в якій Рада Європи закликала Україну якнайшвидше ратифікувати Римський статут для адаптації внутрішнього кримінального та кримінально-процесуального законодавства. відповідно до норм міжнародного гуманітарного та кримінального права.

Зокрема, у КК України відсутня така категорія злочинів, як злочини проти людяності (ст. 7 Римського статуту). Водночас щодо ситуації в Криму та на Донбасі Україна у своїй другій заяві до Міжнародного кримінального суду прямо стверджувала, що представники російської федерації та підконтрольні їй угруповання вчинили «злочини проти людяності».

Зважаючи на це, слід зазначити, такі злочини, як злочини проти людства: вбивство, зґвалтування, насильницьке зникнення тощо, визначені Римським статутом, передбачені також у КК України.

З 1999 р. Рада Безпеки ООН ухвалила 17 резолюцій щодо участі у військових конфліктах, зокрема щодо захисту та реабілітації дітей. Розроблено стандартну методику визначення віку українських дітей, у тому числі дітей-біженців та шукачів притулку, відповідно до рекомендацій Комітету ООН з прав дитини. Він містить положення про комісії з питань визначення віку дітей, позбавлених батьківського піклування та потребують соціального захисту, а також процедурний захист проведення перевірок для визначення віку дітей, позбавлених батьківського піклування та потребуючих соціального захисту. Зазначеним порядком визначено, що «у разі виникнення сумнівів щодо заявленого віку дитини проводиться обстеження для визначення віку дитини, яка залишилася без піклування батьків та потребує соціального захисту» [10].

У 2007 р. ухвалено та підписано Паризьке зобов'язання, яке стосується захисту дітей від використання або незаконного вербування збройними групами чи збройними силами, а також Паризькі принципи та рекомендації щодо дітей, пов'язаних із збройними групами чи збройними силами.

Загалом міжнародні договори зараз дозволяють вирішувати питання, пов'язані із захистом прав дитини, а основні положення згаданого Закону є основою чинного законодавства: Конституції України, законів України «Про охорону дітей» (2021), «Про соціальну роботу із сім'ями, дітьми та підлітками» (2001), «Про освіту» (2017), «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992), «Про установи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), Кримінального кодексу України (2001 р.), Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.), Сімейного кодексу України (2002) рік), Кодексу України про адміністративні правопорушення (1984) та ін.

Варто зазначити, що з огляду на розпорядження Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811/2011 «Про питання прав дитини Уповноваженим Президентом України», після запровадження системи дитячого омбудсмена, враховуючи європейський досвід, наша держава зробила значний крок вперед у забезпеченні, захисті та захисті прав і законних інтересів дитини, привернувши увагу держави та громадянського суспільства до проблем у цій сфері на якісно новому рівні норм.

Крім того, є спеціальні норми, що визначають обсяг прав та обов'язків дитини, які передбачені окремими статтями про сім'ю (ст. ст. 152, 160, 177, 179, 243, 247, 253 тощо) Кримінального [84] та Кримінального процесуального кодексів, відповідно до Закону про соціальну роботу з дітьми та підлітками.

Діти та підлітки є найбільш вразливою та неозброєною категорією цивільного населення під час воєнного конфлікту. Щоб описати, як держава законодавчо захищає

найбільш вразливі групи – дітей, які стали жертвами гібридної війни, ми умовно поділимо їх на такі категорії:

- групи дітей, які стали жертвами війни на сході України;
- діти, які постраждали внаслідок військових дій та збройних конфліктів.
- діти на окупованих територіях;
- діти – утриманці ветеранів – учасників бойових дій;
- діти, які є членами сімей учасників бойових дій (діти є членами сімей осіб, які загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок участі в антитерористичній операції/ООС);
- діти, які живуть у так званих «сірих зонах»;
- діти внутрішньо переміщених осіб;
- дитина – член сім'ї військовослужбовця;
- діти – члени сімей та заручники військовослужбовців, захоплених на тимчасово окупованій території України;
- діти – члени сім'ї інвалідів війни [11].

Наша нація не готова захищати права дітей в умовах війни. Незважаючи на те що війна триває, питання прав дитини постало особливо гостро, коли на окремих територіях України розгорівся збройний конфлікт. Неповнолітні є індикаторами, які формують рівень розвитку та добробуту в суспільстві, вони дуже чуйно реагують на зміни, що відбуваються в житті країни, але не можуть поодиноці впливати на умови, в яких живуть.

Сьогодні Україна вживає найнеобхідніших заходів для забезпечення захисту дітей. «Закон України про охорону дитинства» визначає нову категорію – «діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – діти, які отримали поранення, синці, розчленування, зазнали фізичного, сексуального, психологічного насильства внаслідок воєнних дій або збройного конфлікту, викрадені або незаконно вивезені з України, беруть участь у військових формуваннях або незаконно утримуються, в тому числі в полоні» [12]. Варто зазначити, що зроблено важливий крок у забезпеченні захисту прав дітей у районах бойових дій та збройних конфліктів – ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» № 936-VIII від 26 січня 2016 р. Цей документ спрямований на вдосконалення механізмів ухвалення рішень щодо захисту прав дітей шляхом підтримки сімей дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах або постраждали внаслідок воєнних дій, збройного конфлікту та процедури вдосконалення української системи захисту прав дитини.

Такі діти мають можливість набути статусу дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту чи бойових дій. Такий статус дітям надається згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 268 «Порядок надання статусу дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», затвердженою 5 квітня 2017 р.

Отже, «статус дітей, які постраждали внаслідок бойових дій та збройних конфліктів, надається органом опіки та піклування за місцем реєстрації дитини зі статусом внутрішньо переміщеної особи. Порядок надання статусу дитини, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, визначається Кабінетом Міністрів України» (стаття 30-1 Закону «Про охорону дитинства») [12].

Крім того, постановою Кабміну затверджено перелік населених пунктів для проведення антитерористичної операції на території України, тим самим визнаючи наявність негативних наслідків воєнних дій чи збройних конфліктів на окремих територіях України, де проживає (перебуває) населення, у тому числі діти [13].

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 квітня 2017 р. передбачено, що довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи видається кожній дитині, у тому числі без супроводу батьків чи інших законних представників. У контексті державної допомоги треба також зазначити, що українське законодавство не включає категорії дітей-переселенців, що звужує сферу державної допомоги та надання соціальних послуг. Змінами до вищезазначених законів передбачено, що діти, які прибули без батьків чи іншого законного представника, можуть отримати довідку про взяття на облік як внутрішньо переміщеної особи, а у випадках, коли життя та здоров'я дитини під загрозою або дитина позбавлена батьківського піклування, сім'ї внутрішньо переміщених осіб, осіб, які мають проблеми з матеріальним становищем, визначено сяк такі що потребують допомоги, зокрема

надання їм соціальних послуг та здійснення передбачених законодавством відповідних заходів [14].

Вважаємо, що необхідним є більш детальний аналіз правової бази захисту дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту на Донбасі. У сучасних умовах усі права цих дітей можна поділити на кілька категорій.

1. Загальні права дитини, які належать усім дітям і гарантуються Конвенцією про права дитини та національним законодавством України, а саме: право на життя, право на ім'я та право на громадянство; право знати своїх батьків і право на їхнє піклування; право зберігати індивідуальність; право вільно висловлювати думку, включаючи свободу шукати, отримувати та передавати будь-яку інформацію; право дітей на свободу релігії, думки і совість.

2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (право на возз'єднання сім'ї; відомості про долю та місцеперебування членів сім'ї, зниклих безвісти; право на здобуття певного рівня освіти за рахунок держави); право на отримання достовірної інформації про загрозу життю, здоров'ю та благополуччю дітей на території тимчасових поселень або покинутих поселень, стан інфраструктури, довкілля, забезпечення прав і свобод дітей; для їх тимчасового або право на постійне проживання в належних умовах, право на допомогу в переміщенні рухомого майна, допомогу в поверненні дитини до місця попереднього проживання) [14].

3. Права дітей, які постраждали від військового конфлікту. Ці права поширюються на внутрішньо переміщених осіб, які є жертвами військового конфлікту на додаток до вимушеного переміщення. Як зазначалося вище, у 2016 р. Закон України «Про охорону дітей» був доповнений статтею 30-1 [20], яка передбачає додаткові заходи для захисту дітей, які перебувають у районах збройних конфліктів або військових дій, і дітей, які постраждали внаслідок збройних конфліктів або військових дій (ці діти мають право на возз'єднання з членами сім'ї, які були незаконно вивезені). Також передбачені репатріація дітей за кордон, право на переважне розміщення в безпечних місцях без супроводу або в супроводі інших осіб разом з батьками, законними представниками або за їх згодою, місцевими адміністраціями та органами місцевого самоврядування, якщо неповнолітній є або може перебувати в зоні військових дій чи збройних конфліктів, право на психологічну, медичну, освітню реабілітацію тощо) [15].

Варто наголосити, що права дітей мають бути гарантовані незалежно від місця проживання та наявності громадянства України та документів, що посвідчують особу. Це підтверджується позицією Європейського суду з прав людини, який обґрунтовує необхідність уникнення вакууму в системі захисту прав людини, гарантуючи всю територію однієї договірної сторони, навіть в межах іншої договірної сторони, зокрема через підпорядковані місцеві адміністрації.

Треба зазначити, що під час ухвалення Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні» 20 жовтня 2014 р. було недостатньо спеціальних заходів для надання допомоги особам, переміщеним або розлученим із сім'єю без дитини, незважаючи на те що у сучасному світі велика кількість країн пережила або переживає внутрішнє переміщення осіб. До таких країн належать Азербайджан, Йемен, Сирія, Ірак, Грузія, Молдова та ін. [14, с. 52]. Лише після внесення змін у січні 2016 р. було створено центральний орган виконавчої влади, який відповідає за реалізацію державної політики у сфері захисту прав дитини та усиновлення, здійснює методичне забезпечення та координує діяльність місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування. органи соціального захисту дітей внутрішньо переміщених осіб – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема зазначеними документами під час встановлення опіки чи піклування над дітьми-сиротами та дітьми також забезпечується дотримання вимог законодавства щодо усиновлення чи використання інших, передбачених законодавством способів влаштування дітей, забезпечення постійного соціального супроводу внутрішньо переміщених сімей у поєднанні зі встановленими опіки чи піклування над дітьми, прийомних сімей та сімейних будинків для дітей. Окремі питання частково врегульовано Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866, якою затверджено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності із захисту прав дитини та додано новий розділ «Органи опіки та піклування» Процесуальні особливості діяльності щодо захисту прав дітей, переміщених з тимчасово окупованих територій або районів проведення антитерористичної операції». Відповідно до статті 76 зазначеного Порядку

служба у справах дітей протягом 7 робочих днів з дня виявлення дитини вживає заходів щодо встановлення особи дитини, місця проживання, відомостей про батьків чи спадкоємців, інших родичів та їхнє місце проживання. Служба у справах дітей забезпечує підготовку документів для надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, у разі неможливості повернення дитини в дім для утримання.

У зв'язку з цим були внесені зміни до Сімейного кодексу України, якими визначено поняття «піклування над дітьми» та визначено умови, за яких органами опіки та піклування може бути влаштовано патронатну сім'ю дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах, визначено права дитини, обов'язок дитини та патронатного вихователя. Зазначені зміни спрямовані на вирішення проблеми дітей у зонах конфлікту, які перебувають без супроводу батьків чи законних опікунів. Вважаємо ці зміни позитивними, але, на жаль, відсутній перелік заходів соціального захисту, що значно знижує їх ефективність [16].

Питання захисту прав дитини є надзвичайно важливим з погляду забезпечення житлом окремих категорій неповнолітніх. З цією метою 8 лютого 2018 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа. Передбачено взяття на облік дітей-сиріт ВПО та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 16 років, які перебувають на обліку за місцем реєстрації внутрішньо переміщених осіб, та похідну від них кількість [17].

Варто зазначити, що ухвалення таких доповнень до закону є дуже актуальним, хоча їхнє введення дещо запізниле, оскільки збройний конфлікт розпочався ще у 2014 р. Зокрема, це можна розглядати як дієвий механізм захисту прав дітей, які перебувають у зонах збройних конфліктів або проживають на лінії фронту чи у так званих «сірих» зонах.

Зазначимо, що після підписання Мінських угод у 2014 р. в Україні виникло визначення «сірої зони». Це визначення часто використовується у військовій та дипломатичній літературі. «Сіра зона» – це нейтральна зона по обидві сторони лінії зіткнення. Також варто зазначити, що території, які фактично потрапляють до «сірої зони», визначені Кабміном України, який склав спеціальний перелік населених пунктів, розташованих на лінії зіткнення. Зокрема, Постанова КМУ від 07.11.2014 № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, тимчасово не віднесених до сфери управління державних органів та розташованих на лініях зіткнення» (зі змінами) [18].

Варто звернути увагу на пільги, до яких ці діти не мають доступу, оскільки не мають облікової картки ВПО. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 січня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, евакуйованим із тимчасово окупованої зони України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття вартості проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг» затверджено щомісячні виплати за шість місяців проживання, у тому числі житлово-комунальних послуг, особам, які виїжджають із зони тимчасової окупації України (Крим) та району проведення антитерористичної операції [19].

У Сімейному кодексі України закріплено коло особистих і майнових прав дітей. Проте певною мірою ці права є специфічними, оскільки їх реалізацію забезпечують спеціально визначені та передбачені законом особи – батьки (інші законні представники). Сімейний кодекс України передбачає право на сімейне виховання, право на спілкування з батьками, право на ім'я, майнові права, батьківську допомогу тощо. Цивільний кодекс України регулює та забезпечує особисті немайнові та майнові права дітей. Захист права дітей на достатній життєвий рівень можливий шляхом надання тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають місця проживання або не мають можливості їх виховувати або ухиляються від утримання, батьки, місце проживання яких невідоме, ухиляються від сплати аліментів, або ж захист прав дітей можливий шляхом призначення і виплати тимчасової державної допомоги тим батькам, які не мають можливості утримувати своїх дітей.

Нормативно-правове визначення поняття «дитина-солдат» у міжнародно-правових колах почало виникати в середині 1970-х рр. Водночас встановлено норми, що забороняють залучення дітей до участі у бойових діях та встановлюють їх кримінальну відповідальність. Тож у Паризьких принципах участі дітей у збройних силах або групах 2007 р. поняття дитини, пов'язаної з певною асоціацією, визначається як особа віком до

18 років, яка зараз або раніше була завербована або служить у збройних силах або в будь-яких типах озброєних груп, включно з, але не обмежуючись, дітьми, які використовуються як розвідники, бійці, носильники або в сексуальних цілях. Зокрема, у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах термін «дитина-солдат» трактується як: 1) будь-яка особа віком до 18 років, яка бере участь у бойових діях у складі збройних сил; 2) будь-яка особа віком до 18 років, яка примусово призвана до збройних сил уряду; 3) будь-яка особа віком до 15 років, яка добровільно призвана до армії. Особовий склад, набраний або використаний у військових діях. Водночас стаття 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікованого Верховною Радою України 23 червня 2004 р., передбачає, що Особи молодше 18 років не можуть використовуватися або залучатися до військових операцій. Водночас, згідно з пунктом 15 військовим злочином є вербування та використання дітей віком до 15 років для участі у бойових діях. Міжнародна практика свідчить, що неповнолітні стають військовослужбовцями за умови фінансової вигоди, економічних труднощів, психологічного тиску, ідеологічних чи політичних переконань. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй Грейсія Маршалл, яка проводила дослідження використання дітей як солдатів між 1965 і 1995 роками, робить висновок, що основна причина участі дітей у збройних формуваннях або служби в армії є економічною. «Голод і злидні спонукають батьків посилати дітей на військову службу» [20].

Слід зазначити, що українське законодавство загалом відповідає нормам міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо заборони залучення дітей до бойових дій. Варто зауважити, що стаття 30 Закону України «Про захист дитинства» «Про заборону участі дітей у бойових діях і збройних конфліктах» забороняє «участь дітей у бойових діях і збройних конфліктах, у тому числі вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей для використання в інших країнах. Збройний конфлікт чи акти насильства, спрямовані на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у бойових діях і збройних конфліктах, залучення дітей та/або до воєнізованих чи збройних формувань, не врегульованих законодавством України, воєнна пропаганда». Зрозуміло, однак, що реального механізму залучення неповнолітніх до участі у незаконних військових формуваннях, вивезення дітей до сусідніх країн чи усиновлення наразі немає. В умовах війни сторони порушили статтю 1 Загальної декларації прав людини і Конвенції про право на життя, ст. 6.

Крім того, вітчизняне законодавство передбачає відповідальність за ст. 304 Кримінального кодексу України «Участь неповнолітніх у злочинній діяльності» та акцентує на покаранні за «участь неповнолітніх у злочинній діяльності, алкоголізмі, жебрацтві, азартних іграх», що карається позбавленням волі на строк від 3 до 7 років [21].

Вважаємо за необхідне передбачити у Кримінальному кодексі такі види злочинів за участю дітей під час збройного конфлікту, зокрема кримінальну відповідальність за вербування або інше втягнення дітей у збройний конфлікт.

На жаль, у сучасних умовах, незважаючи на вплив міжнародних правових актів, неповнолітні продовжують брати участь у бойових діях та збройних конфліктах по всьому світу. Діти стають не лише жертвами, а й злочинцями. Дітей перетворюють на засіб ведення війни, систематично вербують у військові формування або викрадають як дітей-солдат. Тому ми вважаємо, що для вирішення цієї глобальної проблеми міжнародному співтовариству необхідно посилити заходи щодо запобігання участі дітей у збройних конфліктах шляхом посилення санкцій проти країн, які порушують права дітей.

Необхідно зазначити, що наше законодавство передбачає заходи соціального захисту окремих категорій дітей, а також загальні принципи захисту дітей у конфлікті. Соціальна допомога сім'ї, дітям та підліткам здійснюється шляхом надання комплексу соціальних послуг, які визначені в «Соціальній роботі із сім'єю, дітьми та підлітками» України. Він передбачає можливість психологічної реабілітації та соціально-медичної допомоги у відповідних дитячих закладах. Постанова КМУ від 17 липня 2009 р. № 734 «Про порядок погодження переведення дітей до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку за рахунок коштів державного бюджету». Відповідно до постанови діти, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, – це:

- 1) діти учасників бойових дій, пов'язаних з участю в антитерористичній

операції/контртерористичній операції (тільки п. 19 ч. А ст. 6);

2) діти, один із батьків яких загинув (пропав безвісти) внаслідок участі в АТО/ООС;

3) діти, зареєстровані як внутрішньо переміщені особи;

4) діти, які проживають у контактних/розділених населених пунктах;

5) дитина, яка перебуває на обліку в службі у справах дітей.

Відповідно до постанови, діти мають право на пільгову або безоплатну допомогу з державного бюджету та річну путівку в оздоровчий заклад для дітей, якщо путівка не надається за рахунок коштів місцевого бюджету на відповідний рік.

Постанова КМУ від 23.11.2016 № 975 «Про надання державної адресної підтримки окремим категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), професійної та вищої освіти» визначає механізм надання окремим категоріям державної адресної підтримки громадян, особливо з метою здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та вищої освіти, які навчаються в державних або громадських закладах.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, погоджуємося з рекомендацією про необхідність забезпечення ведення достовірної статистики щодо всіх категорій дітей, а саме: дітей, які проживають у зонах збройних конфліктів, населених пунктів, розташованих у точках зіткнення, дітей-переселенців, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поранених і загиблих; звіти про вступ абітурієнтів до вищих навчальних закладів України з районів тимчасової окупації чи збройного конфлікту; встановлення кримінальної відповідальності за вербування дітей до збройних формувань і банд; вдосконалення класифікації та законодавчого визначення поняття нових категорій дітей, які виникли внаслідок збройного конфлікту в Україні, а саме: «збройний конфлікт», «діти, які беруть участь у збройному конфлікті», «діти-солдати», «діти-воєнні злочинці», «діти, які потребують допомоги», «тимчасовий захист», «діти, які потребують додаткового захисту», «сім'ї дітей, розлучених зі своїми сім'ями».

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права дитини: ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 № 789-ХІІ. Київ : Столиця, 1997. 31 с.

2. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». Одеса, 2015. 210 с.

3. Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо у разі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях : Декларація ООН від 03.12.1986. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_131#Text.

4. Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів: Декларація ООН від 14.12.1974. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317#Text.

5. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень : Протокол ООН від 20.11.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text.

6. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці : Конвенція МОП від 17.06.1999 № 182. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text.

7. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : Конвенція Ради Європи від 25.01.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.

8. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text.

9. Про здійснення обстеження для встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків та потребує соціального захисту : наказ МОЗ України від 23.10.2013. № 903/1464/711. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1934-13#Text>.

10. Діти, яких торкнувся збройний конфлікт в Україні. дослідницький звіт. Програма «Радник». URL : <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyj-zvit-Dity-yakyh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini-.pdf>.

11. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

12. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1275-р.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-p#Text>.

13. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

14. Журавльова Г. С. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: міжнародний досвід та Україна. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 52-56.

15. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа : Закон України від 08.02.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2279-19#Text>.

17. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-p#Text>.

18. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 та від 1 жовтня 2014 р. № 509 : постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2015. № 34 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2015-p#Text>.

19. Machel G. The Impact of Armed Conflict on Children. New York : United Nations. 1996. 96 p. URL : <http://www.essex.ac.uk/armedconV000239.doc>.

20. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Надійшла до редакції 04.12.2022

References

1. Konventsiya OON pro prava dytyny [UN Convention on the Child's Rights] : ratyfikovana Postanovoyu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 27 lyutoho 1991 No 789-XII. Kyiv : Stolysya, 1997. 31 p. [in Ukr.].

2. Shevchenko-Bitens'ka, O. V. (2015) Pravovi mekhanizmy Rady Yevropy u sferi zakhystu ditey vid nasyl'stva [Legal mechanisms of the Council of Europe in the sphere of protection of children from violence] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.11 / Nats. un-t «Odes'ka yuryd. akad.». Odesa, 210 p. [in Ukr.].

3. Deklaratsiya pro sotsial'ni ta pravovi pryntsyipy, shcho stosuyut'sya zakhystu i blahopoluchchya ditey, osoblyvo u razi peredachi ditey na vykhovannya ta yikh usnovlennya na natsional'nomu i mizhnarodnomu rivnyakh [Declaration on social and legal principles relating to the protection and well-being of children, especially in the case of children being placed in foster care and their adoption at the national and international levels] : Deklaratsiya OON vid 03.12.1986. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_131#Text. [in Ukr.].

4. Deklaratsiya pro zakhyst zhinok i ditey pry nadzvychaynykh obstavynakh ta pid chas zbroynykh konfliktiv [Declaration on the Protection of Women and Children in Extraordinary Circumstances and During Armed Conflicts] : Deklaratsiya OON vid 14.12.1974. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317#Text. [in Ukr.].

5. Fakul'tatyvnyy protokol do Konventsiyi pro prava dytyny shchodo protsedury povidomlen' [Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child regarding the notification procedure] : Protokol OON vid 20.11.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text. [in Ukr.].

6. Konventsiya pro zaboronu ta nehayni zakhody shchodo likvidatsiyi nayhirshykh form dytyachoyi pratsi [Convention on Prohibition and Immediate Measures to Eliminate the Worst Forms of Child Labor] : Konventsiya MOP vid 17.06.1999 № 182. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text. [in Ukr.].

7. Yevropeys'ka konventsiya pro zdiysnennya prav ditey [European Convention on the Implementation of Children's Rights] : Konventsiya Rady Yevropy vid 25.01.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text. [in Ukr.].

8. Konventsiya pro tsyvil'no-pravovi aspekty mizhnarodnoho vykradennya ditey vid 25.10.1980 [Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction of October 25, 1980]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text. [in Ukr.].

9. Pro zdiysnennya obstezhennya dlya vstanovlennya viku dytyny, yaka zalyshylas' bez pikluvannya bat'kiv ta potrebuye sotsial'noho zakhystu [On conducting an examination to determine the age of a child left without parental care and in need of social protection] : nakaz MOZ Ukrayiny vid 23.10.2013. № 903/1464/711. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1934-13#Text>. [in Ukr.].

10. Dity, yakykh torknuvsya zbroynnyy konflikt v ukrayini. doslidnyts'kyy zvit. Prohrama «Radnyk» [Children affected by the armed conflict in Ukraine. research report. «Advisor» program]. URL : <https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyj-zvit-Dity-yakyh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini-.pdf>. [in Ukr.].

11. Pro okhoronu dytynstva [On childhood protection] : Zakon Ukrayiny vid 26.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. [in Ukr.].

12. Pro zatverdzhennya pereliku naselennykh punktiv, na terytoriyi yakykh zdiysnyuvalasya

antyterrorystychna operatsiya, ta vyznannya takymy, shcho vtratyly chynnist', deyakyykh rozporyadzen' Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the list of settlements, on the territory of which an anti-terrorist operation was carried out, and the recognition of certain orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine as having lost their validity] : rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2015 № 1275-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-r#Text>. [in Ukr.].

13. Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib [On ensuring rights and freedoms of internally displaced persons] : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. [in Ukr.].

14. Zhuravl'ova, H. S. (2016) Zabezpechennya prav vnutrishn'o peremishchenykh osib: mizhnarodnyy dosvid ta Ukrainy. *Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava*. № 4, pp. 52-56. [in Ukr.].

15. Simeynny kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 [Family Code of Ukraine of January 10, 2002]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].

16. Pro vnesennya zmin do deyakyykh zakoniv Ukrainy shchodo zakhystu zhytlovykh prav ditey-syrit, ditey, pozbavlenykh bat'kivs'koho pikluyannya, ta osib z yikh chysla [On amendments to some laws of Ukraine regarding the protection of housing rights of orphans, children deprived of parental care, and persons from their number] : Zakon Ukrainy vid 08.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2279-19#Text>. [in Ukr.].

17. Pro zatverdzhennya pereliku naselenykh punktiv, na terytoriyi yakykh orhany derzhavnoyi vlady tymchasovo ne zdiysnyuyut' svoyi povnovazhennya, ta pereliku naselenykh punktiv, shcho roztashovani na liniyi zitznennya [On the approval of the list of settlements on the territory of which state authorities temporarily do not exercise their powers, and the list of settlements located on the contact line] : rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.11.2014 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-r#Text>. [in Ukr.].

18. Pro vnesennya zmin do poryadkiv, zatverdzhenykh postanovamy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 zhovtnya 2014 r. № 505 ta vid 1 zhovtnya 2014 r. № 509 [On making changes to the procedures approved by resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 1, 2014 No. 505 and October 1, 2014 No. 509] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.01.2015. № 34 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2015-p#Text>. [in Ukr.].

19. Machel, G. (1996) *The Impact of Armed Conflict on Children*. New York : United Nations. 96 p. URL : <http://www.essex.ac.uk/armedconV000239.doc>.

20. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Svitlana Nikolaichuk. Protection of children's rights under the conditions of marital state: problems of theory and practice. As a result of the war in Ukraine, thousands of children remained orphans, separated from their relatives and living in a difficult situation. According to the national children's search portal Children of War, from February 24 to January 6, 1,683 children were affected, of which 453 died, 877 were injured, 353 children were considered missing, and 13,876 were deported. At the same time, according to the department's open data, 8,744 children were found, and 125 children were returned. These data are not final, as work is ongoing to establish them in areas of active hostilities in temporarily occupied and liberated territories. During the war, children's rights were violated: the right to life, to be with family and community, to health, to personal development, to care and protection, according to the UN report «The impact of armed conflicts on children» in 1996. The violated rights of children must be restored and protected with the help of national and international institutions.

The country is not isolated from the problems of children; in the conditions of war, it is necessary to urgently adopt legislative regulation of some issues of protection of children's rights, which cannot be solved under the existing general order in peacetime. Clearly, the state of war and active hostilities in Ukraine define today's new reality, and the usual procedures for protecting children's rights according to the current legislation, which operates in peacetime, in most cases do not work. In martial law conditions, the question arose about the possibility of natural protection of the rights of children who suffered from russian aggression, was left without parental care, or was in a difficult situation. Ensuring children's rights under martial law will require the joint efforts of many organisations and institutions, especially in recent months with the appearance of a large number of new documents that regulate the behaviour of children, as well as parents, other relatives, guardians, etc. Since the introduction of martial law, 14 legislative acts have been adopted on the protection of children's rights under martial law.

Keywords: *martial law, children, rights, guarantees, international humanitarian law.*

УДК 340.132(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-106-110

Віталій СЕРЕДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

ПРАВОВІ МАКСИМИ ЯК САМОСТІЙНІ ПРАВОВІ ЯВИЩА ТА ЇХ РОЛЬ У ТЛУМАЧЕННІ НОРМ ПРАВА

Здійснено аналіз ключових підходів і методів, що розкривають сутність правової максими в тлумаченні норм права з метою її всебічного дослідження. Новизна статті полягає в теоретичному осмисленні максимум як самостійних правових явищ та визначенні їх ролі в тлумаченні норм права. З'ясовано, що у змістовному аспекті максима описує виявлену та обґрунтовану юридичною практикою закономірність. У логічному плані максима є логічною моделлю оптимального стану різних елементів і сторін юридичної практики: цілей права, властивостей самого закону, юридичної сили доказів, гарантій справедливого вирішення юридичної справи тощо. Наголошено, що максими здатні бути засобами розкриття змісту принципів, через них може бути розгорнутий певний принцип у процесах пізнання чи вивчення права.

Ключові слова: максима права, юридичний принцип, лінгвістичні максими, загальне право, правова аксіома.

Постановка проблеми. Юридична природа принципів і максимум права стала темою фундаментальних теоретичних і практичних досліджень в галузі права. Інтерес до цієї теми зростає, оскільки виникла необхідність узагальнення висунутих раніше та тих, що склалися на цей час уявлень про правову природу принципів, що співвідносяться з об'єктивними економічними, соціальними й політичними процесами як у світі, так і в Україні.

Зокрема, модернізація державно-правової сфери українського суспільства призводить до ускладнення завдань переходу країни на якісно новий рівень розвитку в умовах подальшого проникнення до інститутів права загальнолюдських надбань та цінностей. У зв'язку з цим виникають передумови для подальшого доктринального аналізу низки загальнотеоретичних уявлень, зумовлених накопиченням і використанням наукових даних, що збагачують поняттєвий лад і нормативні моделі у відповідній галузі наукових знань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Увага вчених та наукових спільнот неодноразово була спрямована на теоретичні проблеми поняття принципів і максимум права. Про це свідчать численні монографічні роботи, академічні видання, публікації представників галузевих наук, праці закордонних авторів, присвячені зазначеній проблематиці статті.

Питання про максими та принципи тлумачення норм права у своїх працях досліджували: Ф. Бекон, В. Голованов, Т. Зяблова, В. Мамчун, І. Наличнікова, І. Онищук, О. Сичивиця, Є. Тонков тощо.

Однак говорити про максимально поглиблений, детальний і комплексний розгляд питань про максими тлумачення норм права у наведених дослідженнях не доводиться. Ще є досить багато теоретичних та практичних аспектів, що потребують наукового осмислення в цій галузі. Зокрема, дослідження принципів і максимум тлумачення норм права важливе з погляду підвищення результативності правотлумачної діяльності та її впливу на юридичну практику. За допомогою знання про принципи та максими права та їх тлумачення можна впливати на правотворчу та правозастосовну діяльність.

© В. Середюк, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2423-4931>

vitkov84@ukr.net

Мета дослідження: здійснити аналіз ключових підходів і методів, що розкривають сутність правової максими в тлумаченні норм права з метою її всебічного дослідження.

Наукова новизна полягає в теоретичному осмисленні максим як самостійних правових явищ та показати їх роль у тлумаченні норм права.

Основною групою методів пізнання правових максим тлумачення норм права є загальні (філософські) методи. Зокрема, в роботі застосовано аналіз з метою з'ясування властивостей елементів як підстави та причини їх зв'язку та синтез для формування наукових термінів та виявлення закономірностей. За допомогою формально-логічного методу досягнуто логічної послідовності викладення міркувань, чітке дотримання законів (тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави) та правил формальної логіки.

Виклад основного матеріалу. У змістовному аспекті максима описує виявлену та обґрунтовану юридичною практикою закономірність. У логічному плані максима є логічною моделлю оптимального стану різних елементів і сторін юридичної практики: цілей права (*salus populi est suprema – благо народу є вищий закон*), властивостей самого закону (*ubi jus incertum, ibi nullum – якщо закон не визначено, то закону немає*), юридичної сили доказів (*testes de visu praeponderant alios – очевидець переважає інших свідків*), гарантій справедливого розв'язання юридичної справи (*ea quae fiunt a iudice si ad eius non spectant officium non subsistunt – все, що суддя робить за межами своєї посади, не має юридичної сили*), (*in propria causa nemo iudex – ніхто не може бути суддею у власній справі*) тощо. За родовою належністю максиму можна розглядати як особливий різновид афоризмів. У цьому сенсі вона являє собою літературну форму, здатну зафіксувати та артикулювати певний правовий зміст змістовно та лаконічно в художній метафоричній формі. При цьому до максим належать не всі афоризми про право, лише ті, які пов'язані з римською правовою спадщиною і виражені латиною [1, с. 123].

З метою подолання термінологічних та структурних розбіжностей в англійській доктрині тлумачення норм права, наприклад, представлені сім елементів: правила, презумпції, лінгвістичні максими, закони, прецеденти, допоміжні засоби, підходи.

У філософській літературі містяться декілька визначень принципу. Одні автори представляють принцип як безпосереднє узагальнення досвіду і фактів, результатом якого є головна думка, ідея, що служить для побудови теорії, або як закон науки, що виражає суттєві та необхідні відносини дійсності. Інші розглядають принцип як фундаментальний початок, на якому побудована наукова теорія як певна методологічна або нормативна установка, правило і постулат.

У логічному сенсі принцип слугує базою системи та центральним поняттям, що представляє узагальнення і поширення будь-якого положення на всі явища цієї галузі, з якої цей принцип абстрагований.

Максима – (*від лат. propositio maxima – вищий принцип*) – загальне життєве правило, суб'єктивний принцип волі, короткий вислів. Правові максими є принципами побудови міжнародного права, основними ідеями, у яких базується функціонування як міжнародно-правової системи, і правових систем окремих держав. Ці принципи не містять конкретних правил поведінки адресатів міжнародно-правових норм і, отже, їх неможливо трактувати джерелами міжнародного права. Максима – коротка формула, що виражає правило поведінки, логічний чи правовий закон, чи загальне психологічне спостереження. Кант ввів знамените розрізнення загального принципу моралі та максими, що є конкретним формулюванням цього принципу лише на рівні наших повсякденних дій: наприклад, якщо ми використовуємо моральний принцип виключно з почуття обов'язку, це вже приватна максима, яку індивід ставить перед своєю волею.

Ф. Бекон вказує на гармонію, що є між законами та вирішеними на їх основі справами, рекомендує не виводити право з норм, але створювати норму з чинного права, попереджає, що не треба вважати нормою права, як це зазвичай роблять через недосвідченість, кожне правове рішення чи положення. Він стверджує, що в людських законах наявні нерідко так звані максими – суто довільні положення, які спираються швидше на авторитет, ніж на розум, і тому підлягають обговоренню. Але визначення того, що справедливіше (не абсолютне, а відносне, тобто узгоджується з цими максимами), – це вже справа розуму і відкриває нам широке поле для суперечок і міркувань.

Лінгвістичні максими в різних джерелах називаються по-різному: правила мови,

максими, мовні канони тощо, але вони безперечно належать до канонів тлумачення закону, поряд із правилами та презумпціями. В усталеній класифікації канонів тлумачення лінгвістичні максими, як правило, перераховуються після правил тлумачення та презумпцій, проте деякі дослідники, підкреслюючи їхнє значення, розглядають до презумпцій, або разом із презумпціями. Наприклад, Йен МакЛауд (Ian McLeod), позиціонуючи максими (він їх називає правилами мови) як базові принципи тлумачення, відносить їх до «вторинних принципів тлумачення статутів» (Secondary principles of statutory interpretation).

Крім мовних правил, принципів і презумпцій І. Онищук зараховує до техніки юридичного письма ще такі прийоми та засоби формулювання норм права, як: юридичні конструкції, правові дефініції, застереження, примітки, відсилання, правові символи, правові аксіоми, юридичні фікції та преюдиції [2, с. 31].

До найбільш поширених максим римського походження заведено відносити такі:

1. *Noscitur a sociis*. Слова повинні розглядатися в контексті словосполучення, речення чи всієї текстуальної одиниці. Слід звертати увагу на інші слова в певному розділі або інших розділах закону, а також оцінювати правовідносини, що розглядаються з погляду інших однорідних законів. Окреме слово часом має не те значення, яке воно набуває в контексті опису правила та/або правовідносини, що розглядається. З цієї максими випливає також, що статут має бути прочитаний від початку і до кінця, кожному статтю треба інтерпретувати у зв'язку з іншими статтями.

2. *Ejusdem generis*. При тлумаченні закону слід «слідувати роду»: там, де є перерахування приватних понять (два і більше), які супроводжуються загальним поняттям, кожне приватне поняття має підпадати під те саме родове поняття. Зміст родового поняття має тлумачитися, з того роду, до якого належать приватні поняття.

3. *Expressio unius exclusio alterius*. Згадування однієї речі виключає інші. Там, де є перелік приватних понять (список слів), який не супроводжується загальними родовими поняттями (словами), закон застосовується лише до цих понять (предметів списку).

На відміну від максим, принципи мають об'єктивний характер, вони зумовлені природою та суспільством. Принципи як ідеологічна категорія формуються в суспільній свідомості людей під впливом всієї сукупності суспільних відносин, характерних для певного ступеня історичного розвитку, та втілюються у свідомій, вольовій та цілеспрямованій діяльності людини. Об'єктивно наявні відносини втілюються у зміст принципів.

Розглянемо максими, які отримали розвиток у США:

1. *In pari materia*. У разі якщо закон неоднозначний, його сенс можна визначити у взаємозв'язку з іншими законами, які регулюють подібні правовідносини. Зазначена максима належить до законів, які були в різні часи, але регулюють схожі предмети та об'єкти, згідно з нею такі закони повинні тлумачитися з урахуванням один одного. Ця максима сприяє однорідності та передбачуваності тлумачення законів, об'єднаних спільною метою та предметом регулювання.

2. *Reddendo singlu singulis*. Належить тільки до останнього. Максима запроваджує правило, за яким, якщо у тексті нормативного акта список понять завершується фразою, уточнювальним словом чи словосполученням, ці доповнення стосуються лише останнього поняття. Наприклад, пропозиція в законі, що передбачає певні повноваження для «пожежників, поліцейських та лікарів у лікарні», означає, що пожежники та поліцейські мають ці повноваження незалежно від їхнього місця перебування, а лікарі – лише «в лікарні».

3. *Generalia specialibus non derogant*. Загальне не применшує визначеного. Ця максима, що застосовується до тлумачення актів парламенту, полягає в тому, що загальний акт не може бути витлумачений як такий, що анулює попередній спеціальний акт, якщо в ньому немає конкретної вказівки на таку дію. Подальший акт, який зачіпає теми загалом і явно суперечить положенням попереднього спеціального акта, не можна розглядати, як акт, спрямований на конкретизацію норм раніше виданого акта.

4. *Ambiguitas verborum latens verification suppletur; nam quod ex facto oritur ambiguum verification facti tollitur*. Явна двозначність усувається перевіркою тексту норми закону, двозначність, що виникає за підтвердження з допомогою зовнішнього факту, то, можливо усувається обґрунтуваннями, що стосуються доказів цього факту.

5. *Ambiguitas patens* – латинський термін, що використовується для позначення явної двозначності, яка є в законі.

6. *Ambiguitas lateens* – прихована двозначність, що проявляється, зазвичай, з поданням зовнішніх доказів. Якщо прихована двозначність може бути виправлена зовнішніми доказами, то явна двозначність може бути усунена зовнішніми доказами. Прихована двозначність слів усувається перевіркою справи; двозначність, що є результатом зовнішнього факту, усувається перевіркою цього факту.

Авторитетні збірки лінгвістичних максим загального права, що видаються з кінця XIX ст., містять понад п'ятсот докладно описаних максим із посиланнями на судові рішення, багато з яких мають прецедентний характер.

Зіставлення правових максим із близькими літературними формами, зокрема, з правовими сентенціями та пареміями (прислів'ями та приказками), дозволяє говорити про їх близькість, але не тотожність. Максиму, як сентенцію у праві, нерідко і цілком обґрунтовано пов'язують із діяльністю римських юристів. Спільним для них є те, що це висловлювання латиною, як правило, із встановленим авторством. Проте, на відміну від сентенції, внаслідок багатовікового використання максима втрачає зв'язок з конкретним автором. Різниця виявляється також і в їхньому обсязі. Виникнення деяких максим є результатом «вилучення» їх з сентенцій, виражених у більшому обсязі тексту, тоді як максимами нерідко входять до їх складу [3, с. 14–17].

Висновки. Ототожнення максим з правовими принципами – це ймовірніше данина традиції, викликана термінологічною практикою, пов'язаною з відсутністю відповідного терміна для її позначення. Ні в римському, ні в середньовічному праві не було принципів у їхньому сучасному розумінні, вони виникли пізніше.

Максими – це самостійні правові явища, загальні правила-норми з вищим рівнем нормативного узагальнення, які не можна ототожнювати із сучасними принципами права, оскільки останні характеризуються точністю формулювань, вищим рівнем абстракції та здатністю до розгортання змісту в нормативних приписах менш високого рівня. Максими, на відміну від принципів, що передбачають необхідність тлумачення, встановлюють зв'язок з відповідним контекстом.

Максими здатні бути засобами розкриття змісту принципів, через них може бути розгорнутий певний принцип у процесах пізнання чи вивчення права. Аксіома, як і максима, фіксує певний юридичний досвід, при цьому її особливість полягає в тому, що вона є формою існування положень, які сприймаються як безумовно істинні.

Визнаючи те, що низка максим з часом може набувати властивість аксіоматичності, треба зазначити, що на сьогодні далеко не всі максимами можуть претендувати на володіння подібною властивістю. Низка аксіом у праві відбивають не власне юридичний досвід, а результат його сучасного доктринального осмислення, фіксуючи найзагальніші правові закономірності, як, наприклад, аксіома, згідно з якою рівень правового розвитку суспільства не може бути вищим за рівень його соціально-економічного розвитку, тоді як максимами описують закономірності приватного порядку.

Список використаних джерел

1. Зяблова Т. Є., Мамчун В. В. Правова максима як логіко-мовний феномен. *Гуманітарні, соціально-економічні та суспільні науки. Право*. 2021. № 5. С. 122–124.
2. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монограф. 2-е вид., стер. Харків : Право, 2019. 226 с.
3. Наличникова І. А. До питання відмінностей афоризмів від споріднених жанрів (літературних цитат, сентенцій та максим). *Інтеграція наук*. 2018. № 7(22). С. 14–17.

Надійшла до редакції 16.11.2022

References

1. Zyablova, T. Ye., Mamchun, V. V. (2021) Pravova maksyma yak lohiko-movnyy fenomen [Legal maxim as a logical and linguistic phenomenon.]. *Humanitarns, sotsial'no-ekonomichni ta suspilni nauky. Pravo*. № 5, pp. 122–124. [in Ukr.]
2. Onyshhuk, I. I. (2019) Tehnika jurydychnogo pys'ma v normatyvno-pravovyh aktah: monografija [Technique of legal writing in legal acts: monograph]. 2-e vyd., ster. Kharkiv : Pravo., 226 p. [in Ukr.]
3. Nalychnykova, I. A. (2018) Do pytannya vidminnostey aforyzmiv vid sporidnennykh zhanriv (literaturnykh tsytat, sententssy ta maksym) [On the question of differences between aphorisms and related genres (literary quotations, maxims and maxims)]. *Intehratsiya nauk*. № 7(22), pp. 14–17. [in Ukr.]

ABSTRACT

Vitaly Seredyuk. Legal maxims as independent legal phenomena and their role in the interpretation of legal norms. The purpose of the article is to carry out an analysis of key approaches and methods that reveal the essence of the legal maxim in the interpretation of legal norms for the purpose of its comprehensive study. The novelty of the article lies in the theoretical understanding of maxims as independent legal phenomena and showing their role in the interpretation of legal norms.

It has been found that in the substantive aspect, the maxim describes a regularity discovered and substantiated by legal practice. Logically, the maxim is a logical model of the optimal state of various elements and aspects of legal practice: the goals of law, the properties of the law itself, the legal force of evidence, guarantees of a fair resolution of a legal case, etc. It has been established that the maxim is regarded as a special type of aphorisms based on their generic affiliation. In this sense, it acts as a literary form capable of recording and articulating a certain legal content meaningfully and succinctly in an artistic metaphorical form. At the same time, maxims do not include all aphorisms about law, only those related to the Roman legal heritage and expressed in Latin.

Maxims are independent legal phenomena, general rules-norms with a higher level of normative generalization, which cannot be equated with modern principles of law, since the latter are characterized by the accuracy of wording, a higher level of abstraction, and the ability to deploy content in normative prescriptions of a lower level. Maxims, unlike principles that require interpretation, establish a connection with the relevant context.

The identification of maxims with legal principles is rather a tribute to tradition, caused by the terminological practice associated with the lack of a suitable term for its designation. Maxims are able to act as means of revealing the content of principles, through them a certain principle can be deployed in the processes of knowledge or study of law.

Keywords: legal maxim, legal principle, linguistic maxims, common law, legal axiom.

УДК 340.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-110-123

Ігор СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ АКТИВ: ПОНЯТТЯ ТА ЇЇ СТРУКТУРА

На основі аналізу існуючих у сучасній правничій науці поглядів учених на зміст поняття методології права (правничої науки) та її структуру, обґрунтовано авторську дефініцію категорії методології дослідження правових актів, а також визначено її внутрішню будову.

Ключові слова: методологія, методологія права, методологія дослідження правових актів, структура методології права, правовий світогляд, тип правового мислення, наукова парадигма, гносеологічні принципи, принципи пізнання права.

Постановка проблеми. Важливим завданням правничої науки є уточнення не лише її понятійно-категоріально апарату, що відображає явища державно-правової дійсності у їх суттєвих ознаках, але й тих теоретичних положень, що торкаються методології пізнання цих соціальних феноменів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Поняття методології права, її внутрішня структура, а також пізнавальний потенціал окремих її структурних елементів в аспекті предмета науки, є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах наукових монографій, дисертацій, статей, підручників і навчальних посібників з теорії держави і права та інших юридичних наук.

Вагомий внесок у розробку окреслених вище питань належить таким науковцям,

© І. Сердюк, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3655-721X>

iserdiuk@ukr.net

як С. Богдан, Ю. Власов, М. Гаврилов, С. Гусарев, О. Джужа, Р. Калюжний, М. Кельман, В. Коробка, М. Костицький, Р. Лукіч, Т. Кун, А. Кучук, Ю. Орлов, О. Петришин, П. Рабінович, О. Тихомиров та ін. Наукові здобутки саме цих учених стануть теоретичною основою запропонованої наукової праці.

Водночас методологія дослідження правових актів не була предметом самостійних наукових розвідок. Завданню усунення вказаної прогалини і буде підпорядкована ця праця.

Мета статті – з'ясувати існуючий у сучасній правничій науці плюралізм підходів до розуміння поняття методологія права (правничої науки), уточнити її зміст та структуру.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання такого теоретичного інструментарію:

1) діалектичного методологічного підходу, згідно з яким методологія правничої науки (зокрема, теорії держави і права) розглядається як складне системне утворення, що обумовлене (тотбо, взаємопов'язане з) предметом цієї науки – загальними та специфічними закономірностями виникнення, розвитку і функціонування держави і права, а також іще не пізнаними чи до кінця не пізнаними випадковими зв'язками, що суттєво впливають на виникнення, розвиток та функціонування цих явищ [23]; і предмет, і методологія науки зазнають певних змін під впливом суспільного розвитку;

2) семантичного методу пізнання, що ґрунтується на аналізі мовних одиниць із погляду їх змістовно-сислового значення в мікроконтексті чи в тексті загалом [3, с. 11-12]; а також формально логічних методів аналізу та синтезу.

Важливе значення в методологічному плані має уточнення терміна «методологія права», що в межах цього дослідження розглядається як синонім до словосполучень «методологія правничої науки» та «методологія правознавства».

Виклад основного матеріалу. Відомий трактат «Про піднесення», що дійшов до наших днів із далекого минулого (середина I століття н.е.) містить такі слова: «До будь-якого наукового керівництва зазвичай висуваються дві вимоги: по-перше, необхідно визначити предмет дослідження, по-друге, знайти і вказати способи, що допомагають оволодіти цим предметом, до того ж друга вимога за порядком є останньою, хоча вона за своїм значенням є значно важливішою». У цьому судженні автора трактату відображено не просто діалектичний зв'язок обраного предмета дослідження з теоретичним інструментарієм, що використовується для його пізнання, але й значення методології в процесі наукового пошуку.

Не лише на значущості обраного інструментарію дослідження, але й його досконалості слушно зауважують деякі науковці, стверджуючи, що логіка та історія розвитку науки переконливо показують ту просту істину, що всілякі прагнення «допрацювати», «удосконалити», «розвинути» попередню теорію або створити якісно нову виявляються реальними в тій мірі, в якій дослідникам вдається вдосконалити методологію наукового пошуку. Саме пошуку та вибору досконалого інструментарію для розв'язання визначених дослідницьких завдань і буде присвячено цю наукову працю.

Первинність предмета вивчення обумовлює необхідність пошуку таких шляхів, способів і засобів рефлексії, які враховують природу досліджуваного явища або процесу. Так, наприклад, масивні об'єкти мегасвіту (галактики, зорі, планети), віддалені від землі на тисячі чи мільйони світлових років, а також об'єкти мікросвіту (елементарні частини й атомні структури) пізнаються за допомогою методу спостереження, щоправда при цьому вчені використовують різні технічні засоби: в першому випадку надпотужні телескопи, а в другому – електронні мікроскопи, відповідно.

На відміну від вищезгаданих об'єктів, предмет нашого дослідження – правові акти – має соціально-правову природу, а тому використання як способу й засобів емпіричного пізнання спостереження, телескопу чи мікроскопу з усією очевидністю виявить свою неефективність. А звідси випливає принципово важливий висновок про обумовленість правовими актами використання такої методології дослідження, що не лише зорієнтована, але й виявила свою ефективність у процесі пізнання явищ державно-правової дійсності.

На об'єктивній обумовленості обраних методів дослідження його предметом наголошує і П. Рабінович, причому розглядає цю тезу як один із гносеологічних постулатів, що забезпечує методологічну дисципліну у правознавчих дослідженнях.

Саме предмет дослідження (тобто об'єктивні закони, закономірності, певна сторона, грань, властивість об'єкта дослідження), вважає вчений, «веде» за собою дослідницький метод, визначає межі його застосовності, придатності [15, с. 242].

Звернення теоретичної думки до методології, як вважають деякі вчені, обумовлене необхідністю вирішення проблем, пов'язаних із осмисленням того, яким закономірностям підкоряється наука, яким чином досягаються її результати, які перспективи подальшого посилення її могутності в опануванні сил природи, суспільства, людського мислення та діяльності. Сама ж наука, як стверджує правник, виступає вже не лише у вигляді певної сукупності ідей, теорій, концепцій, але й поповнюється сукупністю прийомів, методів, засобами наукового мислення, що у своїй системній єдності і складають методологію. У цій «якості» вона являє собою комплекс раціональних шляхів, способів і форм руху мислення від незнання до знання, від явища до сутності, від припущення до істини, що склалися історично.

Вихідною для характеристики поняття методології наукових досліджень правових актів є категорія «методологія». З'ясуємо, який зміст вкладають учені в цей концепт? Огляд літератури, в якій відображено судження про предмет розгляду, свідчить про те, що вчені інтерпретують це поняття по-різному. Як слушно зауважує з цього приводу О. Тихомиров, знайомство з науковою літературою переконує в тому, що в ній до цього часу відсутнє однозначне, цілісне і несуперечливе трактування понять «метод», «методологія» і похідних від них. Так, одні автори під методологією будь-якої науки розуміють її філософську, світоглядну сторону; інші ототожнюють методологію з діалектикою, з історичним матеріалізмом, із загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки; треті вважають, що методологія – це самостійна галузь наукового знання, що виходить за межі філософського аналізу (яка не співпадає з філософією) і являє собою вчення, науку про метод і методики; четверті заперечують за методологією статус самостійної науки і розглядають її як систему принципів, методів і логічних прийомів наукового пізнання [27, с. 354].

Сам учений поняття методології інтерпретує як систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [19, с. 354]. У такий спосіб правник у запропонованому визначенні досліджуваної категорії фактично поєднує дві складові: 1) інструментарій організації та побудови як теоретичної, так і практичної діяльності; 2) вчення про цей інструментарій. Принципове значення має і те, що О. Тихомиров розглядає методологію у взаємозв'язку не лише з теоретичною (а по суті, науковою), але і з практичною діяльністю.

Тож доводиться констатувати, що дотепер невирішеним у правничій науці залишається і питання віднесення методів практичної юридичної діяльності до методології права. На ньому нижче буде акцентована окрема увага автора.

О. Петришин із приводу питання, що розглядається нами, зауважує: «У наукознавстві методологія розуміється як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів і механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження» [13, с. 25].

Аналіз запропонованої дефініції досліджуваного поняття свідчить про те, що її автор обгрунтовано наголошує на міжгалузевому «статусі» методології, свідченням чого є вживаний ним термін «наукознавство», який об'єднує всі галузі наукових знань. Водночас, уважаємо дискусійним підхід вченого до розуміння методології виключно як способів організації пізнавального процесу. Це положення може бути аргументоване тим, що організаційний аспект науково-дослідної діяльності корелює з її методикою, в той час як гносеологічний – із методологією. Щоправда, окремі методи наукового дослідження, особливо ті, що передбачають використання технічних засобів, беззаперечно впливають і на організацію пізнавального процесу.

Дехто з науковців вважає, що сукупність методів наукового пізнання реальної дійсності формує методологію дослідження. Запропонований ними концепт методології ґрунтується на її отожненні з сукупністю методів. Ми не ставимо під сумнів того факту, що основне навантаження в гносеологічному плані відводиться такій інструментальній складовій методології, як метод, проте він, як відомо, не єдино можливий її структурний елемент.

М. Гаврилов зазначає, що під методологією розуміють систему вихідних принципів, які визначають способи підходу до аналізу й оцінки досліджуваної проблеми

[3, с. 11]. Як вихідні ідеї для аналізу досліджуваної проблеми (міри державності демократичної держави) дослідник використав такі принципи: а) розвитку; б) системності; в) цілісності [5, с. 11].

Аналіз вищенаведеного судження вченого про досліджуване явище надає підстави для таких умовиводів:

1) вважаємо необґрунтованим ототожнення методології лише з системою вихідних принципів, адже підтримка такої позиції означала б невизнання структурними елементами цього утворення ні методологічних підходів, ні власне методів дослідження;

2) більше того, теза автора про методологію як «систему вихідних принципів, які визначають способи підходу до аналізу» фактично взагалі заперечує приналежність логічної операції аналізу до методів пізнання;

3) не позбавленим сенсу вважаємо питання про методологічну коректність уживаного М. Гавриловим словосполучення «які визначають способи підходу до аналізу». Підставою для його постановки послугувало вживання вченим у одній смисловій зв'язці термінів «способи», «підходу» й «аналізу», кожний із яких є словесним символом однойменних понять, які є самостійними, і належить до понятійно-категоріального апарату методології та несуть у собі відмінне від інших змістове наповнення;

4) визначені представником філософської думки основні принципи для аналізу досліджуваної проблеми, а саме: розвитку, системності та цілісності є вихідними ідеями, на яких ґрунтується світоглядний діалектичний метод пізнання. А це, в свою чергу, дає підстави для умовиводу про ототожнення дослідником методології з діалектикою, як універсальним методологічним підходом у процесі пізнання.

Не заперечуючи його ролі в осмисленні природи, суспільства і мислення, все ж зауважимо, що в наукових дослідженнях останнього часу вчені все більше звертаються до синергетичного підходу, що не лише був успішно апробований при вирішенні актуальних проблем правничої науки, але й виявив при цьому свою ефективність. Сутність і ґносеологічні можливості цих методологічних підходів будуть з'ясовані нами нижче.

Принагідно відзначити, що різне тлумачення вченими терміно-поняття «методологія» не сприяло виробленню єдиного підходу до його інтерпретації у граматичному та логічному взаємозв'язку зі словами «права», «правової науки», «юридичної науки» і «правознавства». На підтвердження цієї тези наведемо дефініції категорії, що складає предмет розгляду, запропоновані такими правниками: Р. Лукічем, О. Петришиним, П. Рабіновичем і М. Кельманом.

Р. Лукіч методологію права інтерпретує як науку про методи в праві, причому відносить до них як методи пізнання права, так і методи практичного використання права. Свою позицію автор обґрунтовує тим, що люди займаються правом не лише з науковою метою, але й використовують його досить активно на практиці. Практична діяльність у сфері права, на думку вченого, може набувати двох форм. Перша з них полягає у правотворчості, тобто створенні нового, поки що неіснуючого права; друга – у реалізації (правозастосуванні) створених правових норм. Наявність цих двох форм практичного використання права, вважає автор, веде до такого знання права, яке сприяє його реалізації. Тому вчений вважає за необхідне досліджувати також і методи практичного заняття правом – методи його створення та реалізації. Лише за таких умов, на думку правника, будуть охоплені всі методи використання людьми права.

Аналіз змісту вищенаведених суджень Радомира Лукіча про досліджуваний предмет свідчать про те, що, по-перше, вчений некоректно ототожнює методологію права з самостійною наукою і, по-друге, необґрунтовано розширює предмет методології права, як міждисциплінарної галузі наукових знань, доповнюючи його методами практичної юридичної діяльності. Для обґрунтування своєї позиції звернемось до праць деяких авторів. Критично оцінюючи позицію Р. Лукіча щодо розуміння ним методології права та її предмета, вони наводять такі аргументи:

1) по-перше, наукове пізнання права не мало б скільки-небудь раціонального сенсу, якби в кінцевому рахунку не слугувало практичним цілям;

2) по-друге, якби такі фундаментальні проблеми юридичної науки, як проблеми правотворчості та правореалізації (методи створення і реалізації права), включались у методологію права, то така «дисципліна» фактично замінила б собою всю юриспруденцію;

3) по-третє, якби методологія права займалась вивченням «методів практичного заняття правом», то втратила б своє науково-практичне значення, перетворившись у методичну «інструкцію».

Правник відзначає, що об'єднання вивчення наукових і практичних методів у єдиній методології права є зовнішнім, носить механістичний характер, а внутрішньо, фактично роз'єднує та протиставляє одні іншим наукові та практичні методи. Насправді, – стверджує автор, – наукові методи є не що інше, як теоретичне узагальнення практичних методів, а останні суть продовження, розгортання, конкретизація перших. Далі вчений робить таке застереження: «Саме тому ні об'єднувати, ні протиставляти їх (маються на увазі наукові та практичні методи) не можна, не ризикуючи змішати методологію з методикою (подібно до ототожнення фундаментальних наук із прикладними)».

У контексті питання, що розглядається нами, важливим у методологічному плані є підхід до розуміння поняття «практика», адже правові акти, як предмет дослідження, є виявом діяльнісного та результативного аспектів юридичної практики.

Окремі вчені наполягають на необхідності більш широкого розгляду значення категорії практики у пізнанні. Як вони наголошують, окрім стимулу, мети та критерію істинності пізнання, вона іманентно входить, впливається в сам процес пізнання, як його обов'язковий компонент, сторона, властивість. А звідси випливає теза про те, що практика для всіх наук постає перед ними не лише як безпосередньо дане середовище, але й як об'єктивне буття взагалі. Таке тлумачення практики дозволяє вийти за межі лише вчення про догму права на широкий простір його соціального бачення, що відбиває досвід минулого, тенденції сучасного та перспективи майбутнього правотворчого та правореалізаційного процесів у органічному їх зв'язку з суспільним розвитком у цілому.

Наведений підхід до розуміння поняття «практика» дозволив їм у дещо іншому аспекті розглянути ідею Р. Лукіча про включення у правову методологію «практичного заняття правом». Образно висловлюючись із приводу взаємозв'язку теорії з практикою, вчений зауважив, що «теоретична діяльність має різні рівні, «поверхи», і, звичайно ж, вищий із них найменше пов'язаний із підґрунтям (фундаментом) «будівлі» і тому підноситься над практикою, не маючи безпосереднього виходу на неї. Але вищі рівні теоретичної діяльності через опосередковані «поверхи» тієї ж діяльності не лише, підносячись, «відходять» від практики, але й усе ближче й ближче «підходять» до неї».

На питання про те, чи всі рівні пізнавальної діяльності є методологічно значущими, як це випливає з концепції Р. Лукіча, деякі вчені дають відповідь у формі заперечення. Така відповідь на поставлене питання для вченого є беззаперечною, адже не можна методологію зводити до емпіричного рівня пізнання, що є лише передумовою теоретичного мислення, не можна передумову, що є лише початком руху думки до раціонального пізнання, проголошувати методологічно значущою. Саме за цими міркуваннями, – наголошує автор, – виявляється невиправданим включення в поняття методології правил законодавчої техніки та правил правозастосовного процесу.

Загалом ми поділяємо їхню думку щодо некоректності об'єднання в методології правознавства як власне методів наукового пізнання правових явищ, так і методів практичної діяльності, зокрема правотворчості та правореалізації. Водночас, змушені висловити деякі уточнення та застереження з огляду на домінуючий у сучасній правовій доктрині підхід до розуміння категорії юридичної практики.

Юридична практика розглядається як діяльність із видання (тлумачення, реалізації і т. ін.) юридичних приписів, узятя в єдності з накопиченим соціально-правовим досвідом, а серед її проявів, залежно від видів правової діяльності, як відомо, виокремлюють правотворчу, правотлумачну, правореалізаційну та практику систематизації права і правового виховання [2, с. 625-626].

З огляду на визнання тлумачення норм права різновидом юридичної практики та враховуючи його гносеологічний аспект (з цього приводу дехто слушно зауважив, що «юридичне тлумачення – це, виражаючись мовою філософії, один із видів пізнання, тобто складного процесу розумової діяльності, в результаті якого відбувається перехід від незнання до знання, відтворюється дійсність, істинна картина об'єктивного світу»), цілком логічним є питання про те, який саме інструментарій використовує суб'єкт тлумачення-з'ясування для досягнення поставленої мети? Як вважаємо, що відповідь на поставлене питання є очевидною. Такий інструментарій суто теоретичний, а отже,

значною мірою науковий, і в теорії права відображається загальнотеоретичною категорією, словесним символом якої є «способи тлумачення норм права». Серед способів з'ясування дійсного змісту норм права виокремлюють і такі (логічний, системний, історичний, функціональний), що їх сучасна правнича наука визнає складовою герменевтичного методологічного підходу, а останній, як відомо, є частиною методології юриспруденції.

Таким чином, певною мірою можна погодитись із Р. Лукічем щодо включення до методології правознавства як суто наукових методів пізнання права, так і методів практичної юридичної діяльності, щоправда не тих, на які вказав автор (методів правотворчості та правозастосування), а способів тлумачення правових норм, що з погляду методології є засобами з'ясування їхнього змісту.

Що ж до визнання за методологією «статусу» самостійної науки, то в цьому питанні ми погоджуємось із деякими авторами, які, зокрема, зауважили, що методологія права є не що інше, як загальнонауковий феномен, ... вироблений усіма суспільними науками, в тому числі й комплексом юридичних наук

Методологія правової науки, як вважає О. Петришин, виступає як зумовлена особливостями правової реальності цілісна й узгоджена система способів пізнання, що включає такі складові: 1) загальний (філософський) підхід; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) власні правові методи [19, с. 26]. Це судження вченого суттєво відрізняється від того, що розкриває зміст поняття методології, і що важливо, є більш коректним, адже вказує на такі структурні елементи методології правничої науки, як методологічний підхід та власне методи пізнання. Проте згадані елементи методології правознавства не розкривають достатньою мірою її світоглядного, теоретичного та інструментального аспектів.

Підтвердженням цьому слугує інтерпретація досліджуваного поняття, запропонована П. Рабіновичем. На думку вченого, методологія юридичної науки – це: а) система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також б) вчення (теорія) про їх використання при вивченні державно-правових явищ [14, с. 168]. Аналіз цього визначення свідчить про поєднання в авторському концепті методології юридичної науки інструментальної та технологічної складових. Не можна не відзначити і того, що термін «підходів» уживано вченим у множині, що свідчить про наявність в арсеналі сучасної правничої науки, а точніше, науковців, не одного загального (філософського) підходу, а сукупності методологічних підходів. Не можна не відзначити і того факту, що П. Рабінович у аналогічному, але більш пізньому виданні, назвав такі підходи концептуальними [15, с. 235].

М. Кельман поняття методологія правознавства інтерпретує як вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним державно-правових явищ [9, с. 382]. Зі змісту судження вченого про методологію правознавства випливає, що вона являє собою вчення, предмет якого не обмежується інструментарієм та методикою його використання в процесі пізнання. Такий підхід правника очевидно ґрунтується на результатах етимологічного та семантичного аналізу терміна «методологія» (це складне слово, що має два корені: «метод» і «лог»; буквально воно означає вчення про методи – *авт.*). Водночас, за межами обсягу цього поняття в інтерпретації М. Кельмана залишився безпосередньо сам інструментарій пізнання правових явищ. Зауважимо, саме в інтерпретації поняття, свідченням чого є погляд вченого на структуру методології правознавства, наведений нижче.

Аналіз розглянутих нами суджень учених про досліджуваний предмет доводить, що їх автори намагалися акцентувати увагу на окремих, найбільш важливих, на їх думку, аспектах методології правничої науки (світоглядному, науково-теоретичному, інструментальному та технологічному). Цілісне ж уявлення про це складне системне утворення забезпечує єдність відображених суджень.

Не менш дискусійним у правовій доктрині є і питання внутрішньої структури методології правознавства. На підтвердження цієї тези звернемося до відмінних за своїм змістом суджень учених. Так, зокрема, М. Кельман вважає, що методологія дослідження право-державних явищ включає в себе два основних компоненти: концептуальний (наукові парадигми, методологічні принципи, підходи, концепції тощо, тобто ті засоби пізнання правових явищ, які характеризують загальнонауковий контекст дослідження) та інструментальний (методи, категорії та поняття, тобто безпосередні інструменти

пізнання, пристосовані до конкретної проблематики) [7, с. 32–33].

Ми поділяємо думку вченого з приводу існування в структурі методології тих засобів пізнання правових явищ, які характеризують загальнонауковий контекст дослідження, хоча не зовсім вдалими через полісемічність вважаємо вживаний ним термін «концептуальний». Для обґрунтування своєї позиції звернемося до довідкової літератури. Слово «концепт» (від лат. *conceptus* – «поняття») вирізняється багатозначністю й означає в тому числі і зміст поняття, і інноваційну ідею, що має творчий потенціал.

Полісемічністю та близькістю за своїм значенням вирізняється і термін «концепція» (від лат. *conceptio*), що у філософському енциклопедичному словнику трактується як провідний задум, певний спосіб розуміння, трактування якого-небудь явища; несподіване народження ідеї, основа думки, художнього чи іншого мотиву [28, с. 292]. Цей термін може вживатися також як синонім до слова «доктрина» (лат. *doctrina* – учення), що означає систематизоване політичне, ідеологічне або філософське вчення, концепцію, сукупність принципів [20, с. 162].

Аналіз вищенаведених трактувань слів «концепт», «концепція» та «доктрина» у їх логічному взаємозв'язку між собою та словосполученням «концептуальний компонент» в аспекті характеристики внутрішньої будови методології правознавства свідчить про можливість інтерпретації цієї складової методології і як провідного задуму дослідника, і як певного способу тлумачення ним зазначеної частини методології, і як її теоретичної (наукової) основи. Оскільки елементи, що їх М. Кельман відніс до концептуального компоненту, переважно є надбанням наукового співтовариства, більш коректно цю складову методології назвати «науковою» або «теоретичною».

Методологія, як слушно зауважили деякі автори, є явищем інтегральним, що об'єднує в собі ряд компонентів: світогляд і фундаментальні та загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони і категорії, загально- та приватно-наукові методи. Таку характеристику методології права хоча й вважаємо обґрунтованою, однак не позбавленою певних дискусійних моментів. Зокрема, не зрозуміло, які саме фундаментальні концепції мав на увазі дослідник, адже серед компонентів методології назвав світогляд, що формується на основі філософських концепцій, а також філософські, а отже, світоглядні закони і категорії. Крім того, невдалим по відношенню до юридичних наук є вживаний автором термін «приватно-наукові методи». Наведене судження підтверджується як смисловим навантаженням слова «приватний» (термін тлумачиться як такий, що належить окремій особі), так і розумінням самої науки як форми суспільної свідомості, що хоча й є надбанням окремої частини суспільства, але для всього суспільства. Тож жодних приватних наук, а отже, і приватно-наукових методів бути не може. Однак це не заперечує того факту, що окремий дослідник може обґрунтувати власний, так би мовити приватний метод пізнання, але й він, за умови підтвердження своєї ефективності, набуває публічного, тобто суспільного характеру.

Саме тому більш коректним вважаємо термін «конкретно-наукові методи» пізнання, що у правничій науці співвідноситься з обсягом однойменного поняття та означає сукупність прийомів і способів, що їх використовує правнича наука для пізнання власного предмета дослідження.

Своєю повнотою та коректністю вирізняється підхід до розуміння структури методології правничої науки С. Гусарева й О. Тихомирова. Вчені, зокрема, зауважили: «... виділення різноманітних структур методології правознавства – не самоціль, а зумовлені необхідністю встановлення взаємозв'язків між компонентами методології, установлення їх підпорядкованості (ієрархічна структура) або зв'язків координації (горизонтальна структура) для правильного вибору, упорядкування «арсеналу», «інструментарію» методологічних принципів, прийомів, правил, засобів юридичних досліджень відповідно до природи об'єкта й особливостей певної системи наукового правового знання. Первинними і основними в цьому плані є вертикальна і горизонтальна структури методології юриспруденції» [4, с. 66].

Горизонтальну структуру методології, на думку вчених, утворюють види методів певного рівня (загальнонаукові, конкретно-наукові), а вертикальну – її рівні в напрямку від вищого до нижчого шляхом виділення компонентів за ступенем їх ієрархічної залежності (підпорядкованості). Вчені виокремлюють такі рівні (компоненти) вертикальної організації методології: домінуючий світогляд, тип правового мислення, парадигми, методологічні підходи, методи та процедури [4, с. 66].

Зауважимо, що не всі вчені поділяють думку з приводу існування вертикальної структури методології. Наприклад, М. Костицький наголошує на необхідності відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова та конкретно-наукова. Методології, вважає правник, слід «розташувати» по горизонталі й використовувати їх може вчений за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів. Автор вважає, що методологія як учення необхідна, насамперед, ученому для розвитку наукового світогляду, який не обов'язково має бути «правовірним» діалектиком, юснатуралістом, позитивістом, синергетиком та ін. [10, с. 10].

Ми підтримуємо тезу автора про можливість вченого самостійно обирати методи дослідження. Проте такий вибір обумовлений не лише предметом і заданнями дослідження. Не можна заперечувати того факту, що він здійснюється на основі сформованої у науковця цілісної картини світу (світогляду), здобутої освіти та власного життєвого досвіду, що передбачає оволодіння системою знань, які складають зміст вивчених ним теорій (парадигм). Ці елементи й утворюють вищі рівні методології.

До них С. Гусарев та О. Тихомиров відносять світогляд, тип домінуючого юридичного мислення та юридичні наукові парадигми, які багато в чому визначають вибір методологічних підходів та методів при проведенні юридичних наукових досліджень [4, с. 69]. Уважасмо, що цей ряд має бути доповнений і такими елементами вертикальної структури методології правознавства, як принципи пізнання правових явищ та гносеологічні принципи права.

Домінуючий світогляд, на думку вчених, являє собою цілісну сукупність домінуючих уявлень про світ, роль у ньому людини, а також похідних від них переконань, установлень, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій пізнавальної і практичної діяльності людей, їхньої життєдіяльності в цілому [6, с. 66]. Світогляд ХХ та початку ХХІ століть, як стверджують учені, характеризується ідеологічним плюралізмом, інтеграцією держав і забезпеченням світового порядку, глобалізацією та інформатизацією суспільного життя [4, с. 69].

Правова дійсність в загальній картині світу відображена правовим світоглядом. Останній, на думку В. Коробки, являє собою особливу форму правосвітогляду, що виражає усталене позитивне відношення людини до права як до ідеї належного, пропущеного крізь призму прав, свобод, обов'язків особи на основі сукупності правових ідей, поглядів, уявлень, принципів, цінностей, переконань, які особа поділяє і бере за основу своєї діяльності; обмежуючого на основі прав, свобод, обов'язків особи свавілля державної влади та встановлюючого гармонію (розумний баланс) у відносинах між особистістю та державою [9, с. 14].

Оскільки правовий світогляд формується в процесі життєдіяльності особи та за активної участі як практичного (об'єктивованого в діяльності), так і духовного (вираженого в ментальному), сутнісна характеристика правового світогляду включає в себе теоретичну (духовну) і практичну складові. Першу утворюють такі риси:

- 1) почуття власної духовної гідності людини;
- 2) здатність особистості до самозобов'язання та самоуправління;
- 3) взаємна повага та довіра людей одне до одного [9, с. 71].

До практичних рис учених відносить такі:

- 1) віру в право як у суспільно-політичний ідеал, у вищу соціальну цінність, яка визначає міру свободи, рівності, справедливості в державно-організованому суспільстві;
- 2) співрозмірність і розумність законів, які ґрунтуються на принципах права, та які закріплюють, з одного боку, права, свободи та обов'язки громадян, а з іншого – регламентують діяльність державної влади [9, с. 71].

Тип правового мислення – це «ансамбль», сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених наукових ідей, принципів, форм відображення і пізнання дійсності, її суттєвих зв'язків і відношень, напрямів розвитку [4, с. 66].

Сучасний тип науково-правового мислення, на думку вчених, передбачає:

- рішучий поворот юридичних досліджень до правди життя, до істини, тобто до повної адекватності їх об'єктивним процесам;
- очищення правознавства від нашарувань догматичного й апологетичного

характеру, від абсолютизації сформованих на практиці політичних і правових форм організації суспільства;

– радикальне підвищення критично-аналітичної спрямованості юридичної науки;

– забезпечення наукового передбачення розвитку державно-правових явищ (систем), що є важливим показником ефективності, науковості того методологічного інструментарію, який воно використовує;

– розширення діапазону юридичних досліджень, тобто розгляд правових явищ із філософських, соціологічних і психологічних, а не тільки спеціально-юридичних позицій;

– з'ясування процесів, що відбуваються у правовому розвитку світу (як у міжнародному праві, так і у внутрішньому праві інших країн), визначення шляхів розвитку внутрішнього права у взаємозв'язку з економічними, соціальними, соціально-психологічними, політичними аспектами світового-політико-правового розвитку;

– зміну соціальної позиції вчених, підвищення їхньої соціальної відповідальності [4, с. 70].

На нижчому від наукового типу мислення рівні методології знаходяться парадигми, під якими Т. Кун розуміє визнані всіма наукові досягнення, що протягом визначеного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішень. Оскільки наукові досягнення об'єктивуються в систематизованих ученнях, об'єднаних спільним предметом пізнання, маються на увазі саме теорії.

Зважаючи на те, що визначальним для загальнотеоретичної юридичної науки є питання про поняття та сутність права, С. Гусарев та О. Тихомиров відзначають притаманність сучасній юриспруденції двох головних парадигм позитивізму та соціологізму [4, с. 71].

Відаючи належне парадигмі позитивізму, все ж зауважимо, що сучасний тип науково-правового мислення вимагає від наукової спільноти рішучих кроків у напрямку переходу до парадигми соціологізму. Остання об'єднує різноманітні школи і концепції соціологічного напрямку в юриспруденції, до яких належать інструменталізм, інституціоналізм, реалізм та ін. На противагу позитивістській юриспруденції соціологічна звертається до дослідження умов функціонування, дії права, процесу його реалізації. Вона виходить із того, що право існує не тільки у вигляді норм, а й є інструментом досягнення соціальних цілей, функціонує в суспільстві, реалізується в діях соціальних суб'єктів і т.ін. Ця парадигма остаточно сформувалася наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. і включає в узагальненому вигляді такі положення:

1) праворозуміння ґрунтується на ідеях прагматизму, праксеології, реалізму, функціоналізму, аксіології та низки інших;

2) право створюється не державою, а громадянським суспільством, соціальними спільнотами в процесі безпосередньої їх життєдіяльності як система конкретних взаємодій (правовідносин);

3) лише тією мірою, якою народ делегує державі повноваження управління суспільством, держава вправі встановлювати нові норми права або санкціонувати через нормативно-правові акти правові взаємодії між рівними і вільними соціальними суб'єктами;

4) суспільство за допомогою права, демократичних процедур встановлює порядок утворення, компетенцію, завдання держави, її органів і посадових осіб за принципом «заборонено усе, що прямо не дозволено правовим законом»;

5) право – це інструмент, форма, спосіб самоорганізації суспільства;

6) втручання держави в приватне життя громадян та інших соціальних суб'єктів можливе тільки у формі юрисдикції у випадках учинення правопорушень або виникнення спорів між державою і такими суб'єктами [4, с. 72].

Парадигму дослідження правових актів складають визнані науковим співтовариством положення теорій юридичної діяльності, правоутворення і правотворчості, джерел права, правореалізації і правозастосування, тлумачення норм права, юридичних документів, юридичної поведінки, юридичних фактів, юридичних засобів, а також правового регулювання. Положення цих теорій стануть предметом наукового аналізу, а також основою для обґрунтування нових знань про правові акти.

Як відомо, методологічна дисциплінованість дослідника значною мірою залежить від дотриманням ним у процесі пізнання явищ об'єктивної дійсності низки

основоположних ідей, що є універсальними, загально значущими та такими, що мають найвищу імперативність. Такі основоположні ідеї в сучасній правничій науці відображаються терміно-поняттям «принципи пізнання державно-правових явищ». До них, зокрема, відносять:

1) принцип всебічності та повноти дослідження правових актів. Основний сенс цього принципу полягає в тому, щоб досліджувати феномен правових актів не самих по собі, а у їх взаємозв'язку та взаємодії з іншими, співвідносними з ними явищами правової реальності. Повнота та всебічність дослідження передбачає також розгляд правових актів не в якомусь одному окремо взятому аспекті, а в усіх аспектах, які формують їх загальне бачення;

2) принцип історизму у пізнанні феномену правових актів із необхідністю передбачає їх розгляд не лише у сучасному вимірі, але і з погляду їх минулого та передбачуваного майбутнього. Досить важливими при цьому є відповіді на питання, що торкаються тих чинників, що спонукали і спонукають учасників суспільного життя до активності у правовій сфері в минулому та в сучасних умовах, виявом якої є, зокрема, юридична діяльність та її результати, що є проявом волевиявлення праводієдатних суб'єктів;

3) принцип комплексності в дослідженні правових актів. Зміст цього принципу полягає в тому, щоб пізнати їх не лише з погляду правничої науки, але й інших суспільних наук – філософії, соціології, політології. Важливо розглядати правові акти не лише в статичності, але й у динаміці – з погляду їхньої дії, функціонування в механізмі правового регулювання суспільних відносин, у національній правовій системі.

Як слушно зауважили О. Джужа, Ю. Орлов і Р. Калюжний, відсутність комплексного, міждисциплінарного підходу до вивчення правових явищ, вочевидь, є однією з істотних причин, що впливають на оптимальність змісту правових актів і ефективність їхнього застосування [5, с. 6].

4) принцип правового поліцентризму, що передбачає врахування цивілізаційної складової права [11, с. 123], тобто вимагає пошуку відповіді на питання про те, в межах якої правової сім'ї, правової цивілізації досліджуються правові та/чи державні явища [12, с. 21]. При дослідженні правових актів публічної влади ми виходимо з приналежності національної правової системи України до романо-германської правової сім'ї, в якій джерелом (формою) об'єктивного права визнаються нормативно-правові акти і лише окремі акти застосування норм права, та європейської цивілізації з такими фундаментальними цінностями, як людські права, конституція, закон і правосуддя.

Принагідно відзначити, що розглянуті нами принципи пізнання носять універсальний характер, а тому є обов'язковими для науковців будь-якої галузі знань незалежно від її предмета. Водночас, у правничій науці виокремлюють і ті імперативні вимоги, що ними має керуватися дослідник у процесі пізнання феномену права. А. Козловським обґрунтовано такі гносеологічні принципи права, що їх необхідно враховувати і в процесі теоретичного осмислення феномену правових актів як однієї з форм буття права:

1) є Пізнання – є Право, немає Пізнання – немає й Права [8, с. 32]. Цей принцип свідчить про раціональну природу права, відображає діалектичний взаємозв'язок між процесом пізнання і правом;

2) право може виникати, існувати, реалізовуватися й відмирати тільки завдяки і у формі Пізнання [8, с. 32]. Це судження вченого обумовлене попереднім, корелює із ним та відображає онтологічний аспект існування права (пізнання є однією з форм буття права);

3) пізнання пронизує всі елементи процесів правоутворення, правотворчості й правореалізації, складає саму їх сутність [8, с. 32]. Наведений принцип вказує на гносеологічну природу всіх видів юридичного процесу як порядку юридичної діяльності. І хоча правник не згадав правороз'яснювальний процес, останній також носить пізнавальний характер;

4) зменшення пізнавальної активності права з необхідністю веде до зменшення його нормативної регулятивності [8, с. 33]. Цей принцип націлює суб'єктів пізнання права, і передусім, суб'єктів правотворчості, на безперервний процес виявлення і осмислення закономірностей суспільного розвитку та їх переведення на мову правових принципів і норм. Причому моделювання поведінки потенційних учасників правовідносин має здійснюватися на основі принципів своєчасності і максимально

повної відповідності розвитку суспільних відносин. Лише за таких умов норми права зможуть виявити свою ефективність, максимально повно реалізувати свій регулятивний і охоронний потенціал;

5) функція розкриває сутність, сутнісну залежність. Універсальність, інтенсивність пізнавальної функції права свідчить про пізнавальну сутність, гносеологічну природу права [8, с. 32]. Наведене судження вченого відображає діалектичний взаємозв'язок між сутністю права та його пізнавальною функцією як проявом такої функції;

6) нормативний акт є засобом розв'язання суперечки між належним і сущим, але ніколи не є остаточним розв'язанням цієї суперечки [8, с. 34]. Цей гносеологічний принцип права свідчить не лише про існування конфлікту між тим, якими мають бути суспільні відносини, опосередковані правом, та якими вони є в реальній дійсності, але й про відносну перманентність цього конфлікту, що час від часу може загострюватися й усуватися шляхом ухвалення нового нормативно-правового акта.

7) право стає людським, тому що людина є основною метою, засобом і смыслом права. Право стає гносеологічним, тому що людина як екзистенція є пізнання [8, с. 34]. Цей принцип акцентує на гуманістичних началах права, ідеї людиноцентризму;

8) право це завжди боротьба за право (Р. Геринг). А основною формою боротьби за право є пізнання: пізнання дає істину, істина зумовлює справедливість [8, с. 34]. В цій ідеї відображено діалектичний взаємозв'язок між процесом пізнання та істиною як його результатом, що до того ж має морально-етичну оцінку;

9) в основі пізнання права лежать дві фундаментальні гносеологічні структури, які визначають його осмислення і розвиток. Своє теоретичне обґрунтування вони отримали в двох основних і протилежних історично сформованих пізнавально-правових парадигмах мислення та реалізації права, які між собою містять усе розмаїття концепцій відповідних типів, а саме: природно-правової та позитивно-правової парадигми права. Гносеологічні настанови релятивізму і догматизму, свідомо чи несвідомо прийняті в концепціях природного і позитивного права, зумовлюють усі особливості пізнавальних процесів у сфері права і його реалізації. Ці настанови протилежні, але однаково вони відображають основні ідеали і принципи, цілісну й водночас антиномічну природу права [8, с. 35]. В наведених судженнях автора констатується факт наявності двох пізнавально-правових парадигм мислення та реалізації права.

Висновки. *Методологія дослідження правових актів* – це визнана науковим загалом на сучасному етапі розвитку правничої науки і обумовлена предметом пізнання сукупність теорій (парадигм), гносеологічних принципів, підходів і методів, які забезпечують можливість вирішення визначених дослідницьких завдань, а також отримання достовірних і об'єктивних знань про волевиявлення праводієдатних суб'єктів.

Парадигму дослідження правових актів складають визнані науковим товариством положення теорій юридичної діяльності, правоутворення і правотворчості, джерел права, правореалізації і правозастосування, тлумачення норм права, юридичних документів, юридичної поведінки, юридичних фактів, юридичних засобів, а також правового регулювання.

У процесі проведення наукового дослідження правових актів автор має керуватися такими незаперечними вимогами:

1) універсальними гносеологічними принципами: а) всебічності та повноти, що забезпечує дослідження феномену правових актів не лише у їх взаємозв'язку та взаємодії з іншими, співвідносними з ними явищами правової реальності, але й в усіх аспектах, які формують загальне бачення досліджуваних явищ; б) історизму, що передбачає їх розгляд не лише у сучасному вимірі, але і з погляду їх минулого та передбачуваного майбутнього; в) комплексності, що дозволяє розглядати правові акти не лише в статичності, але й у динаміці – з погляду їхньої дії, функціонування в механізмі правового регулювання суспільних відносин, у національній правовій системі; г) правового поліцентризму, що вимагає дослідження феномену правових актів із урахуванням особливостей, притаманних романо-германській правовій сім'ї та цінностей, на яких заснована європейська цивілізація;

2) гносеологічними принципами права, що: а) відображають діалектичний взаємозв'язок між процесом пізнання і правом; б) вказують на онтологічний аспект його існування (пізнання є однією з форм буття права); в) свідчать про гносеологічну природу всіх видів юридичного процесу як форми юридичної діяльності суб'єктів пізнання права, і

передусім, суб'єктів правотворчості; г) вказують на необхідність безперервного процесу виявлення і осмислення закономірностей суспільного розвитку та їх переведення на мову правових принципів і норм; г) відображають діалектичний взаємозв'язок між сутністю права та його пізнавальною функцією як проявом такої функції; д) свідчать не лише про існування конфлікту між тим, якими мають бути суспільні відносини та якими вони є в реальній дійсності, але й про відносну перманентність цього конфлікту, що час від часу може загострюватися й усуватися шляхом ухвалення нового нормативно-правового акта; е) акцентують на гуманістичних началах права, ідеї людиноцентризму; є) відображають діалектичний взаємозв'язок між процесом пізнання та істиною як його результатом, що до того ж має морально-етичну оцінку; ж) вказують на наявність двох пізнавально-правових парадигм мислення та реалізації права.

Методологічні підходи, а також елементи методології правничої науки, що утворюють її горизонтальну структуру (методи дослідження), стануть предметом розгляду в наступних наукових публікаціях автора.

Список використаних джерел

1. Богдан С. К. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень : методичні рекомендації для слухачів і керівників секції української мови. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. 28 с.
2. Власов Ю. Л. Юридична практика. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 619-633.
3. Гаврилов Н. И. Мера государственности демократического государства. Киев : Наук. думка, 1997. 116 с.
4. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навч. посібник. 3-є вид., перероб і доп. Київ : Знання, 2008. 495 с.
5. Джужа О. М., Орлов Ю. В., Калюжний Р. А. Щодо можливостей вивчення правових явищ з позицій синергетики. *Право і суспільство*. 2009. № 2. С. 3-12.
6. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2013. 449 с.
7. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології: монограф. Тернопіль : Термограф, 2011. 492 с.
8. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права. Проблеми філософії права. 2005. Том III. № 1-2. С. 32-44.
9. Коробка В. Н. Правовое мировоззрение : монограф. в 2-х ч. Донецк : Донецк. гос. ун-т управления, 2010. Ч. 2 : Природа, место и роль в механизме правового регулирования, значение для правовой политики современного социально-демократического государства. 244 с.
10. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3-11.
11. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
12. Кучук А. М. Предмет і метод теорії держави та права. Теорія держави і права : підруч. / кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 11-28.
13. Петришин О. В. Методологія правової науки. Загальна теорія держави і права : підруч. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 25-35.
14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 5-е, зі змін. Київ : Атіка, 2001. 176 с.
15. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
16. Сердюк І. А. Визначення предмету теорії держави і права: доктринальні підходи та правове закріплення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 40-52.
17. Сердюк І. А. Інтерпретація поняття методологічний підхід у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52-58.
18. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы : монограф. Киев : Знання, 2005. 334 с.
19. Тихомиров О. Методологія науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. С. 354-355.
20. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

Надійшла до редакції 05.12.2022

References

1. Bohdan, S. K. (2011) *Metody i metodyka linhvostylistychnykh doslidzhen' : metodychni rekomendatsiyi dlya slukhachiv i kerivnykiv sektsiyi ukrayins'koyi movy* [Methods and techniques of linguistic stylistic research: methodological recommendations for students and heads of the Ukrainian language section]. Luts'k : Volyns'kyy natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrayinky, 28 p. [in Ukr.].
2. Vlasov, Yu. L. (2006) *Yurydychna praktyka* [Legal practice]. *Teoriya derzhavy i prava*. Akademichnyy kurs : pidruchnyk / za red. O. V. Zaychuka, N. M. Onishchenko. Kyiv : Yurinkom Inter, pp. 619-633. [in Ukr.].
3. Gavrillov, N. I. (1997) *Mera gosudarstvennosti demokraticeskogo gosudarstva* [The measure of statehood of a democratic state]. Kyiv : Nauk. dumka, 116 p. [in Russ.].
4. Husaryev, S. D., Tykhomyrov, O. D. (2008) *Yurydychna deontolohiya (osnovy yurydychnoyi diyal'nosti)* [Legal deontology (fundamentals of legal activity)] : navch. posibnyk. 3-ye vyd., pererob i dop. Kyiv : Znannya, 495 p. [in Ukr.].
5. Dzhuzha, O. M., Orlov, Yu. V., Kalyuzhnyy, R. A. (2009) *Shchodo mozhyvostey vyvchennya pravovykh yavlyshch z pozytsiy synerhetyky* [Regarding the possibilities of studying legal phenomena from the standpoint of synergy]. *Pravo i suspil'stvo*. № 2, pp. 3-12. [in Ukr.].
6. Kel'man, M. S. (2013) *Metodolohiya suchasnoho pravoznavstva: stanovlennya ta osnovni napryamy rozvytku* [Methodology of modern legal science: formation and main directions of development] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / L'viv. derzh. un-t vnutr. sprav. L'viv, 449 p. [in Ukr.].
7. Kel'man, M. S. (2011) *Yurydychna nauka: problemy metodolohiyi* [Legal science: problems of methodology] : monohraf. Ternopil' : Termohraf, 492 p. [in Ukr.].
8. Kozlovs'kyy, A. A. (2005) *Hnoseolohichni pryntsypy prava* [Epistemological principles of law]. *Problemy filosofiyi prava*. Vol. III. № 1-2, pp. 32-44. [in Ukr.].
9. Korobka, V. N. (2010) *Pravovoye mirovozzreniye : monograf. v 2-kh ch.* Donetsk : Donetsk gos. un-t upravleniya. Part 2 : Proroda, mesto i rol' v mekhanizme pravovogo regulirovaniya, znacheneye dlya pravovoy politiki srovenennogo sotsial'no-demokraticeskogo gosudarstva. 244 p. [in Russ.].
10. Kostyts'kyy, M. V. (2013) *Deyaki pytannya metodolohiyi yurydychnoyi nauky* [Some matters of the methodology of legal science]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 3-11. [in Ukr.].
11. Kuchuk, A. M. (2017) *Osnovy teoriiy pravovoho politsentryzmu* [Fundamentals of the theory of legal polycentrism] : monohraf. Dnipro : Lira LTD, 312 p. [in Ukr.].
12. Kuchuk, A. M. (2017) *Predmet i metod teoriiy derzhavy ta prava* [Subject and method of the theory of state and law]. *Teoriya derzhavy i prava* : pidruch. / ker. avt. kol. Yu. A. Vedyernikov. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 11-28. [in Ukr.].
13. Petryshyn, O. V. (2009) *Metodolohiya pravovoyi nauky* [Methodology of legal science]. *Zahal'na teoriya derzhavy i prava* : pidruch. ; za red. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, pp. 25-35. [in Ukr.].
14. Rabinovych, P. M. (2001) *Osnovy zahal'noyi teoriiy prava ta derzhavy* [Fundamentals of the general theory of law and state] : navch. posibnyk. Vyd. 5-e, zi zmin. Kyiv : Atika, 176 p. [in Ukr.].
15. Rabinovych, P. M. (2021) *Osnovy teoriiy ta filosofiyi prava* [Fundamentals of theory and philosophy of law] : navch. posibnyk. L'viv : Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i prav», 256 p. [in Ukr.].
16. Serdiuk, I. A. (2013) *Vyznachennya predmetu teoriiy derzhavy i prava: doktrynal'ni pidkhody ta pravove zakriplennya* [Definition of subject of theory of state and law: doctrinal approaches and legal consolidation]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 40-52. [in Ukr.].
17. Serdiuk, I. A. (2018) *Interpretatsiya ponyattya metodolohichnyy pidkhid u suchasnyy pravnychiy nautsi* [Interpretation of the concept of methodological approach in modern legal science]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 52-58. [in Ukr.].
18. Tikhomirov, A. D. (2005) *Yuridicheskaya komparativistika: filosofskiy, teoreticheskiy i metodologicheskyye problemy* [Legal comparative studies: philosophical, theoretical and methodological problems] : monograf. Kyiv : Znannya, 334 p. [in Russ.].
19. Tykhomyrov, O. (2003) *Metodolohiya nauky ponyattya* [Methodology of concept science]. *Mizhnarodna politseys'ka entsyklopediya* / vidp. red. Yu. I. Rymarenko, Ya. Yu. Kondrat'yev, V. Ya. Tatsiy, Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : Vydavnychyy Dim «In Yure», Vol. 1, pp. 354-355. [in Ukr.].
20. *Filosofskiy entsyklopedicheskiy slovar'* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Moscow : Infra, 2000. 576 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Ihor Serdiuk. Methodology of legal acts study: concepts and its structure. On the basis of the analysis of scientists' views of existing in current legal science on the meaning of the concept of methodology of law (legal science) and its structure, the author's definition of the category methodology of legal acts study has been substantiated, and its internal structure has been also determined.

The methodology of legal acts study is a set of theories (paradigms), epistemological principles, approaches and methods recognized by the academic community at the current stage of the development of legal sciences and determined by the subject of cognition, which provide the possibility of solving certain research tasks, as well as obtaining reliable and objective knowledge about manifestation of the

will of legally competent entities.

The paradigm of legal acts study consists of the provisions of the theories of legal activity, law-formation and law-making, sources of law, legal implementation and enforcement, interpretation of legal rules, legal documents, legal behavior, legal facts, legal means, as well as legal regulation, recognized by the academic community.

In the course of conducting a scientific study of legal acts, the author must be guided by the following indisputable requirements:

1) universal epistemological principles: a) comprehensiveness and completeness, which ensures the study of the phenomenon of legal acts not only in their interrelationship and interaction with other related phenomena of legal reality, but also in all aspects that form a general vision of the studied phenomena; b) historicism, which involves considering them not only in the modern dimension, but also from the point of view of their past and foreseeable future; c) complexity, which allows considering legal acts not only statically, but also dynamically – from the point of view of their action, functioning in the mechanism of legal regulation of social relations, in the national legal system; d) legal polycentrism, which requires the study of the phenomenon of legal acts taking into account the peculiarities inherent in the Romano-Germanic legal family and the values on which European civilization is based;

2) epistemological principles of law, which a) reflect the dialectical relationship between the process of cognition and law; b) indicate the ontological aspect of its existence (cognition is one of the forms of existence of law); c) testify to the epistemological nature of all types of legal process as a form of legal activity of actors of cognition of law, and above all, law-making actors; d) indicate the need for a continuous process of identifying and understanding the laws of social development and translating them into the language of legal principles and rules; e) reflect the dialectical relationship between the essence of law and its cognitive function as a manifestation of such a function; f) testify not only to the existence of a conflict between what social relations should be and what they are in reality, but also to the relative permanence of this conflict, which can be exacerbated from time to time and eliminated through the adoption of a new normative legal act; g) they emphasize humanistic principles of law, the idea of human-centeredness; h) reflect the dialectical relationship between the process of cognition and the truth as its result, which also has a moral and ethical assessment; i) indicate the presence of two cognitive-legal paradigms of thinking and implementation of law.

Keywords: *methodology, methodology of law, methodology of legal acts study, structure of methodology of law, legal outlook, type of legal thinking, scientific paradigm, epistemological principles, principles of cognition of law.*

УДК 341.24 + 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-123-130

Кирило СТЕПАНЕНКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ НАЛЕЖАТЬ ДО ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

Досліджено міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення. Проаналізовано ознаки і види міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення. Надано авторську версію каталогу осіб, які належать до вразливих груп населення, з погляду міжнародного права.

Визначено систему основних міжнародних угод, норми яких спрямовані на установлення міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення. Досліджено організаційні аспекти міжнародного інституційного механізму захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення. Виконано аналіз проблемних питань дотримання міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, в період збройних конфліктів.

Ключові слова: *міжнародно-правові стандарти, міжнародний захист прав людини, вразливі групи населення, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право.*

© К. Степаненко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2135-2024>

kirill-stepanenko@i.ua

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасного міжнародного права є ефективний захист людини міжнародними засобами, впровадження у національне право норм, що спрямовані на забезпечення гарантованих міжнародними угодами її прав і свобод. Нормативний характер прав людини пов'язує їх з таким поняттям, як «стандарти прав людини», а сама стандартизація прав людини є критерієм визнання тієї чи іншої правової системи такою, що відповідає чи не відповідає прагненням людства захистити базові права індивіда.

Серед багатьох міжнародних норм, визначених відповідними угодами у сфері захисту прав людини, є ті, що спрямовані на захист осіб, які належать до вразливих груп населення. Міжнародне право не випадково виділяє цих осіб в окрему категорію, зобов'язуючи держави приділяти їм особливу увагу, адже практика міжнародних відносин останніх років вказує на те, що більшість порушень прав людини у світі припадає саме на вразливі верстви населення. Зазначені аргументи дають усі підстави вважати проблему теоретичного визначення міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, як і дослідження практики їх застосування державами, актуальною та такою, що підлягає вирішенню спільними зусиллями, особливо зважаючи на збільшення у світі військових конфліктів та інших умов негативного впливу на вразливі групи населення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Якісно дослідити міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, допомогли праці таких закордонних авторів, як Р. Бакстер, К. Васак, Г. Гастегер, Е. Давід, Д. М. Бедерман, Я. Броунлі, Л. Ерліх, А. Кассезе, Дж. Л. Кунц, Х. Лаутерпахт, Н. Мельцер, М. О'Коннелл, І. Парк, Х. Рассел, А. Фердросс, Ч. Хайд, Л. Хенкінт, В. Шабас, А. Якобсен та ін. Аналіз окремих питань щодо застосування міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, зокрема в період збройних конфліктів, наявний у працях М. Буроменського, А. Дмитрієва, О. Задорожного, О. Зайчука, І. Лукашука, Д. Мартиновського, В. Муравйова, І. Проценко, О. Тарасова, В. Тація, Л. Тимченка, М. Черкеса, Ю. Шемшученка та інших представників вітчизняної школи права. Однак праць, де була б окреслена комплексна картина щодо міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, зокрема їх забезпечення в період збройних конфліктів, дуже мало, що й зумовлює наше дослідження окремих аспектів цієї проблематики.

Метою статті є дослідження міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, зокрема забезпечення цих стандартів у період збройних конфліктів.

Вклад основного матеріалу. У сфері міжнародного захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, стандарти відіграють суттєву роль, зважаючи на те, що виконання зобов'язань щодо забезпечення прав людини є обов'язком усіх держав-членів ООН. Саме поняття «міжнародний стандарт» в теорії міжнародного права зустрічається часто, воно стосується різних сфер міждержавних відносин, тому визначення стандарту має різні смислові відтінки [1, с. 9]. Міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах та інших міжнародних документах певні еталони, норми, показники, до дотримання та досягнення яких заохочується або ж зобов'язується держава [2, с. 10]. Як зауважує Д. Мартиновський, міжнародно-правові норми стають міжнародно-правовими стандартами та закріплюються в міжнародно-правових актах договірної характеру, а також ухвалюються і закріплюються в національних правових системах різних держав через відповідні механізми національної імплементації [3, с. 14].

У міжнародному праві є практика віднесення окремих осіб до вразливих груп населення, що відображається у відповідних нормах міжнародних угод, які діють у національному праві. На думку Г. Хрислової, саме на рівні національної системи правозахисту міжнародні норми про права людини відтворюються у національних конституціях, інкорпорується у законодавство та застосовуються місцевими судами; саме на національному рівні функціонують спеціалізовані правозахисні інституції з метою просування та захисту прав людини; здійснюється моніторинг ситуації стосовно вразливих верств населення [4, с. 75]. У практиці міжнародних судових установ також звертається увага на те, що до вразливих осіб, захисту їх основних прав, повинно бути особливе ставлення. Наприклад, у справі

Stubbings and others v. United Kingdom (1996) Європейський суд визначив, що «жорстоке сексуальне поводження є, безперечно, огидним видом злодіяння, яке робить жертв слабкими; діти та інші вразливі особи мають право на державний захист у формі ефективного попередження, що захищає їх від таких серйозних форм втручання в істотні сторони їхнього особистого життя» (§ 64) [5].

Зважаючи на принцип правової визначеності, який актуальний і під час здійснення міжнародної нормотворчості, доцільним є з'ясування змістовних ознак такого поняття, як «особи, які належать до вразливих груп населення». У вітчизняній науці можна зустріти різні його тлумачення, що зумовлено, переважно, галузевою належністю предмета дослідження. Зокрема, у кримінально-правовому аспекті під *вразливістю* деякі автори розуміють «такий стан, перебуваючи в якому особа позбавлена або обмежена у здатності чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям внаслідок фізичних чи психічних властивостей або інших обставин, зумовлених споживанням наркотиків або зайняттям комерційним сексом» [6]. Традиційно до вразливих груп населення, зауважує О. Радчук, відносять: людей похилого віку, хворих, жінок, дітей, представників різного роду меншин, а також осіб, що тимчасово потребують захисту [7, с. 2].

Найбільш часто формулювання «особи, які належать до вразливих груп населення» вживається під час вирішення наукових і прикладних завдань у галузі адміністративного, цивільного та господарського права, а також інших галузей, пов'язаних із забезпеченням соціальних стандартів. У цих міждисциплінарних дослідженнях, як і в законодавчій національній практиці, є таке поняття, як *соціально вразливі верстви населення*. В широкому розумінні до представників соціально вразливих верств населення відносять індивідів або соціальні групи, які перебувають у таких умовах, що визначають більшу щодо інших осіб ймовірність зазнати негативних впливів соціальних, екологічних факторів або захворіти (бездомні, ВІЛ-інфіковані люди та їхні родини, особи, які мають низькі доходи через безробіття, родини, члени які залежні від алкоголю, наркотиків тощо). Практика міждержавних відносин у сфері забезпечення прав людини вказує на те, що соціальним захистом прав таких осіб опікується національний уряд.

У теорії міжнародного права поняття «особи, які належать до вразливих груп населення» не має вичерпного тлумачення, також як і немає його нормативного визначення у міжнародних актах. Проте за допомогою певних ознак можна скласти уявлення, які групи осіб підпадають під визначення «вразливі» в міжнародному праві та міжнародно-правових відносинах. Такими основними ознаками є, по-перше, особливості юридичного закріплення міжнародно-правових стандартів прав осіб та, по-друге, спрямованість дії міжнародного інституційного механізму захисту прав особи.

Юридичне закріплення міжнародно-правових стандартів прав осіб, які належать до вразливих груп населення, треба пов'язувати зі створенням ООН та ухваленням у 1945 році Статуту цієї організації. Ухвалена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1986 році резолюція 41/120 встановила критерії, якими треба керуватися під час створення міжнародно-правових стандартів прав людини. У резолюції передбачається, що запропоновані нові документи повинні: а) узгоджуватися з наявними міжнародно-правовими нормами у сфері прав людини; б) мати фундаментальний характер і ґрунтуватися на притаманних людській особистості гідності і цінності; в) бути досить точними, щоб слугувати джерелом визначення і здійснення прав і обов'язків; г) передбачати, де це доречно, реалістичний і ефективний механізм здійснення, включно із системами подання доповідей; д) користуватися широкою міжнародною підтримкою [8].

Розвиток міжнародного права в галузі прав людини призвів до виникнення зводу права (*corpus juris*), який на сьогодні містить більше ніж 94 міжнародні конвенції про права людини. Система міжнародних актів про права людини містить чотири базові категорії договорів:

1. Конвенції загального характеру, що стосуються усіх або значної частки прав людини й ухвалені на світовому або регіональному рівні (Пакти ООН, Європейська і Американська конвенції і Африканська хартія).

2. Конвенції з конкретних питань, покликані захищати конкретні права людини і стосуються геноциду, військових злочинів і злочинів проти людяності, а також рабства, торгівлі людьми, примусової праці, тортур, притулку, свободи інформації, особистого

життя та соціального страхування.

3. Конвенції про захист груп, що відповідають особливим вимогам окремих груп: біженців, осіб без громадянства, мігрантів, трудящих, жінок, дітей, комбатантів, полонених і цивільних осіб у період збройних конфліктів.

4. Конвенції, що стосуються дискримінації і покликані попередити дискримінацію за ознакою раси або статі або дискримінацію у сферах освіти, праці та зайнятості [9]. Крім того, деякі норми міжнародного права в галузі прав людини, очевидно, визнані як *jus cogens*, або імперативні норми, обов'язкові для всієї міжнародної спільноти, відступ від яких не допускається, якщо вони не будуть змінені наступною нормою загального міжнародного права того ж характеру [1, с. 45].

Як ми бачимо, після створення ООН процес ухвалення міжнародних угод у сфері захисту прав людини призвів до появи «критичної маси» конвенцій, що присвячені захисту осіб, які внаслідок фізіологічних характеристик або соціального статусу потребують особливої уваги. До таких груп відносять жінок, дітей, інвалідів, біженців, осіб без громадянства, мігрантів, комбатантів, полонених і цивільних осіб у період збройних конфліктів. Є усі підстави вважати, що найбільш точно термін «вразливість» у логіці міжнародного права прав людини підходить до такої категорії осіб, як жінки, діти та інваліди, які через свої іманентні або набуті особливості потребують особливої уваги з боку уряду у питаннях забезпечення їх громадянських і соціально-економічних прав. Йдеться про вразливість до зовнішніх обставин, які дозволяють або не дозволяють забезпечити мінімальні правила (стандарти) поведінки з цими категоріями осіб. У міжнародному гуманітарному праві цей перелік розширюється до поранених, хворих, осіб, які зазнали корабельної аварії, військовополонених і цивільного населення, тобто тих осіб, які підпадають під поняття жертви збройних конфліктів.

У новітній історії міждержавних відносин каталогізація міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, на універсальному рівні відбулася в низці актів, серед яких Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. та Факультативний протокол до неї, Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 р. та Факультативний протокол до неї, Конвенція про права дитини 1989 р. та її Протоколи, зокрема Факультативний протокол (про процедуру повідомлень) до Конвенції про права дитини, Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р., деяких інших угодах.

Ще одним підтвердженням того, що міжнародне право виділяє певні групи осіб, які підпадають під визначення «вразливі», є дія міжнародного інституційного механізму захисту прав особи. Інституційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини можна розглядати як систему міжнародних універсальних та регіональних організацій, які відповідно до міжнародних договорів та статутних положень наділені юрисдикційними повноваженнями щодо здійснення функцій контролю за дотриманням реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини, застосовуючи при цьому організаційні інструменти та процедури [1, с. 28]. Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав осіб, які належать до вразливих груп населення, універсального рівня реалізується такими суб'єктами: 1) постійні органи, які є частиною апарату ООН. До них належать Генеральна Асамблея ООН, Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП), Рада Безпеки ООН, Рада Опіки ООН, Рада ООН з прав людини, Верховний Комісар ООН з прав людини тощо; 2) спеціалізовані установи ООН – постійно діючі міжнародні організації, що діють на підставі власних статутів і угод з ООН (наприклад, це Міжнародна організація праці, Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та ін.); 3) конвенційні органи ООН щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини [1, с. 29].

Важливе значення в процесі дотримання міжнародно-правових стандартів прав осіб, які належать до вразливих груп населення, відіграє конвенційний механізм забезпечення міжнародно-правових стандартів прав людини в системі ООН, що полягає у діяльності утворених на підставі міжнародних угод договірних (конвенційних) органів в системі Організації Об'єднаних Націй, що застосовують відповідні несудові

(квасісудові) процедури для розгляду скарг чи повідомлень стосовно порушення прав людини (окремих груп прав людини або окремих груп людей) [10, с. 107–108]. На сьогодні під час дотримання відповідної процедури (умов прийнятності) можуть отримувати і розглядати індивідуальні скарги або повідомлення приватних осіб Комітет з прав людини, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет проти катувань, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з прав інвалідів, Комітет з насильницьких зникнень, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Комітет з прав дитини, Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей. Як ми бачимо, увага цих органів зосереджена і на захисті прав осіб, які належать до категорії «вразливі групи населення» – жінки, інваліди, діти та трудящі мігранти. Окремо треба зазначити про діяльність Міжнародної комісії із встановлення фактів, правовий статус якої визначено ст. 90 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року (ЖК), що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру 1977 року (Протокол 1) (ДПП1) [11]. Крім того, важливе значення в контролі за дотриманням міжнародно-правових стандартів прав осіб, які належать до вразливих груп населення, має діяльність міжнародних неурядових організацій, зокрема Міжнародного Комітету Червоного Хреста.

Початок XXI століття характеризується збільшенням випадків військових конфліктів із застосуванням різного виду зброї, що призводить до масового порушення прав осіб, які належать до вразливих груп населення. Безпрецедентним є порушення принципів і норм міжнародного права росією, яка веде агресивну війну з 2014 року щодо України. Зростання жертв в умовах збройних конфліктів серед мирного населення вимагає відповідного реагування з боку міжнародного співтовариства для забезпечення безпеки цивільного населення в рамках міжнародного права збройних конфліктів [12, с. 166].

Міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, в період збройних конфліктів зосереджені в угодах у галузі міжнародного гуманітарного права, спрямованих на захист жертв збройних конфліктів. Серед них: чотири Женевські конвенції 1949 року про захист поранених, хворих, осіб, які зазнали корабельної аварії, військовополонених і цивільного населення; Додатковий протокол до ЖК, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру 1977 року (Протокол 1); Додатковий протокол до ЖК, що стосується захисту жертв збройних конфліктів немежнародного характеру 1977 року (Протокол 2). Зазначені угоди приділяють особливу увагу захисту жінок і дітей, які перебувають в зоні військових конфліктів. Принцип особливого захисту жінок і дітей було розкрито і в Декларації ООН про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і під час збройних конфліктів 1974 р. Універсальність застосування низки положень міжнародних конвенцій у сфері гуманітарного права виділено в рішенні Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, який постановив, що гуманітарні норми зазначених конвенцій визнані всіма цивілізованими націями, розглядаються ними як декларація законів і звичаїв війни і вважаються частиною загального міжнародного права [12, с. 168].

Найбільш докладно міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, в умовах міжнародного збройного конфлікту, визначаються Додатковим протоколом до ЖК, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру 1977 року. Додатковим протоколом більш детально регламентуються форми запобіжних заходів і гарантій прав жінки і дитини, ці форми зосереджені в окремій главі «Заходи для захисту жінок і дітей». Зокрема, у ст. 75, п. 5 сказано: «Жінки, свобода яких обмежується з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, утримуються в приміщеннях, окремих від приміщень для чоловіків. Вони знаходяться під безпосереднім наглядом жінок. Однак у випадках, коли затриманню або інтернуванню підлягають сім'ї, їх, якщо є така змога, розміщують в тому ж місці і утримують як окремі сім'ї» [11]. Відповідно до ст. 76 ДПП1, жінки користуються особливою повагою, їм забезпечується захист, зокрема, від звалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань [11]. Справи вагітних жінок і матерів малолітніх дітей, які заарештовані, затримані або інтерновані з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, розглядаються в першочерговому порядку. До вагітних жінок і матерів, які мають малолітніх дітей, не застосовується покарання у вигляді смертної кари за правопорушення, пов'язані зі

збройним конфліктом.

Передбачено особливі заходи захисту дітей, які опинилися в зоні військових конфліктів. Згідно зі ст. 77 Протоколу, «діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-яких непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу» [11], які їм потрібні з огляду на їх вік або з якоїсь іншої причини. Діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не повинні брати безпосередньої участі у воєнних діях і вербуватися в збройні сили. Якщо, у виняткових випадках, діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, беруть безпосередню участь у військових діях і потрапляють під владу супротивної сторони, вони продовжують користуватися особливим захистом, незалежно від того, чи є вони військовополоненими чи ні. У разі арешту, затримання чи інтернування з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, діти утримуються в приміщеннях, окремих від приміщень для дорослих, крім тих випадків, коли вони розміщуються разом зі своєю сім'єю. Смертний вирок за правопорушення, пов'язане зі збройним конфліктом, не виконується щодо осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку [11].

Міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, містяться і в Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р. Відповідно до Декларації, держави, які беруть участь у збройних конфліктах <...> повинні вживати всіх зусиль для того, щоб уберегти жінок та дітей від руйнівних наслідків війни. Повинні бути вжиті всі необхідні кроки, щоб домогтися заборони таких заходів, як переслідування, тортури, каральні заходи, принизливе поводження та насильство, зокрема проти тієї частини цивільного населення, яку становлять жінки та діти (п. 4) [13]. Усі форми репресій та жорстокого і нелюдського поводження з жінками та дітьми, включно з ув'язненням, тортурями, розстрілами, масовими арештами, колективним покаранням, руйнуванням житла та насильницьким вигнанням з місць проживання, що здійснюються воюючими сторонами під час військових операцій або на окупованих територіях, вважаються злочинними (п. 5) [13].

Висновки. Зважаючи на викладене, треба зауважити, що проблематика теоретичного визначення та застосування у національній практиці міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, зокрема в період збройних конфліктів, досліджена на недостатньому рівні, що зумовлює необхідність більш частішого звернення до вирішення цих питань, особливо на тлі інтенсифікації збройних конфліктів у світі. Міжнародне право забезпечує вразливим групам населення всебічний захист через розробку й ухвалення відповідних стандартів, які сконцентровані у нормах міжнародних договорів, а також шляхом реалізації міжнародного інституційного механізму захисту прав особи, зокрема в діяльності відповідних Комітетів. Україна є учасницею Конвенцій, які визначають стандарти захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, отже, питання реалізації цих стандартів на території нашої держави є актуальним та таким, що потребує особливої уваги з боку уряду.

Окремим питанням є забезпечення міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, в період збройних конфліктів. Ці стандарти, по-перше, розширяють каталог осіб, які належать до вразливих груп населення, до тих осіб, які відповідно до міжнародного гуманітарного права підпадають під поняття жертви збройних конфліктів; по-друге, зосереджені у нормах, які мають імперативний характер і підлягають неухильному та беззаперечному дотриманню. Зважаючи на кричущі та масові порушення норм міжнародного гуманітарного права росією, яка здійснює злочин агресії щодо України, світова спільнота має розробити та втілити дієві інструменти щодо притягнення винних осіб до відповідальності за ігнорування міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення.

Список використаних джерел

1. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.
2. Касараба Ю. Я. Адміністративно-правове забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів у діяльність органів міліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / КНУВС. Київ, 2009. 18 с.
3. Мартиновський Д. П. Міжнародні правові стандарти в конституційному праві

України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / НАУ. Київ, 2020. 238 с.

4. Хрystова Г. О. Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 493 с.

5. Case of Stubbings and others v. United Kingdom (Application nos. 22083/93; 22095/93) = [Справа «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства»]: Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 22 October 1996 (merits). HUDOC: database. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«fulltext»:\[«Stubbings%20and%20others%20v.%20United%20Kingdom»,documentcollectionid2\]:\[«GRANDCHAMBER»,«CHAMBER»\],itemid:\[«001-58079»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«fulltext»:[«Stubbings%20and%20others%20v.%20United%20Kingdom»,documentcollectionid2]:[«GRANDCHAMBER»,«CHAMBER»],itemid:[«001-58079»]}).

6. Дотримання прав вразливих груп населення (наркозалежні та працівники комерційного сексу) у діяльності правоохоронних органів : аналіт. звіт за результатами дослідження / Авт. кол.: Ю. Белоусов, З. Швель, В. Семенюк, В. Чупров, С. Швель. Київ : Паливода А.В., 2016. 96 с.

7. Радчук О. П. Європейська конвенція про захист прав найбільш уразливих верств населення. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). С. 1-14.

8. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 41/120 «Установление международных стандартов в области прав человека». URL : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/496/28/IMG/NR049628.pdf?OpenElement>.

9. Vasak K. The International dimensions of human rights. Westport: Conn.: Greenwood Press, 1982. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000056230>.

10. Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 105-113.

11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

12. Наливайко Л. П., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 260 с.

13. Декларация о защите женщин и детей в чрезвычайных обстоятельствах и в период вооруженных конфликтов : принята резолюцией 3318 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/armed.shtml.

Надійшла до редакції 04.12.2022

References

1. Nalyvayko, L. R., Stepanenko, K. V. (2019) Mizhnarodno-pravovi standarty prav lyudyny [International legal standards of human rights] : navch. posibnyk. Dnipro : DDUVS, 184 p. [in Ukr.].

2. Kasaraba, Yu. Ya. (2009) Administratyvno-pravove zabezpechennya vprovadzheniya mizhnarodno-pravovykh standartiv u diyal'nist' orhaniv militsiyi Ukrainy [Administrative and legal support for the implementation of international legal standards in the activities of Ukrainian police bodies] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / KNUVS. Kyiv, 18 p. [in Ukr.].

3. Martynovs'kyu, D. P. (2020) Mizhnarodni pravovi standarty v konstytutsiynomu pravi Ukrainy [International legal standards in the constitutional law of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / NAU. Kyiv. 238 p. [in Ukr.].

4. Khrystova, H. O. (2019) Doktryna pozytyvnykh zobov'yazan' derzhavy u sferi prav lyudyny [The doctrine of positive obligations of the state in the field of human rights]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 493 p. [in Ukr.].

5. Case of Stubbings and others v. United Kingdom (Application nos. 22083/93; 22095/93) = [Sprava «Stabbins ta inshi proty Spoluchenoho Korolivstva»]: Judgment European Court of Human rights, Strasbourg, October 22, 1996 (merits). HUDOC: database. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«fulltext»:\[«Stubbings%20and%20others%20v.%20United%20Kingdom»,documentcollectionid2\]:\[«GRANDCHAMBER»,«CHAMBER»\],itemid:\[«001-58079»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«fulltext»:[«Stubbings%20and%20others%20v.%20United%20Kingdom»,documentcollectionid2]:[«GRANDCHAMBER»,«CHAMBER»],itemid:[«001-58079»]}).

6. Dotrymannya prav vrazlyvykh hrup naselennya (narkozalezni ta pratsivnyky komertsyynoho seksu) u diyal'nosti pravookhoronnykh orhaniv [Observance of the rights of vulnerable population groups (drug addicts and commercial sex workers) in the activities of law enforcement bodies] : analit. zvit za rezul'tatamy doslidzhennya / Avt. kol.: Yu. Byelousov, Z. Shvets', V. Semenyuk, V. Chuprov, S. Shvets'. Kyiv : Palyvoda A.V., 2016. 96 p. [in Ukr.].

7. Radchuk, O. P. (2014) Yevropeys'ka konventsyya pro zakhyst prav naybil'sh urazlyvykh verstv naselennya [European Convention on the protection of the rights of the most vulnerable population]. *Teoriya i praktyka pravoznavstva*. Issue 1 (5), pp. 1-14. [in Ukr.].

8. Rezolyutsyya General'noy Assamblei OON 41/120 «Ustanovleniye mezhdunarodnykh standartov v oblasti prav cheloveka» [UN General Assembly Resolution 41/120 «Establishment of international standards in the field of human rights»]. URL : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/496/28/IMG/NR049628.pdf?OpenElement>. [in Russ.].

9. Vasak, K. (1982) The International dimensions of human rights. Westport: Conn.: Greenwood Press, URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000056230>.

10. Stepanenko, K. V. (2018) Konventsyyyny mekhanizm mizhnarodnoho zakhystu prav lyudyny v systemi OON [The Conventional Mechanism for the International Protection of Human Rights

in the UN System]. *Al'manakh mizhnarodnoho prava*. № 19, pp. 105-113. [in Ukr.].

11. Dodatkovyy protokol do Zhenevs'kykh konventsiiy vid 12 serpnya 1949 roku, shcho stosuyet'sya zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroynykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnya 1977 r. [Additional Protocol to the Geneva Conventions dated August 12, 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I), dated June 8, 1977]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. [in Ukr.].

12. Nalyvayko, L. R., Stepanenko, K. V., Shcherbyna, Ye. M. (2020) *Mizhnarodnyy zakhyst prav lyudyny: navch. posibnyk*. Dnipro : DDUVS, 260 p. [in Ukr.].

13. Deklaratsyya o zashchite zhenshchin i detey v chrezvychnykh obstoyatel'stvakh i v period vooruzhennykh konfliktov [Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency Situations and During Armed Conflicts] : Prinyata rezolyutsyye 3318 (XXIX) General'noy Assamblei ot 14 dekabrya 1974 goda. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/armed.shtml. [in Russ.].

ABSTRACT

Kyrylo Stepanenko. International legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups. The article examines international legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups. The concept is formulated, the signs and types of international legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups are analyzed. The theoretical provisions known to the doctrine of international law regarding international legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups are generalized. It is concluded that with the help of such features as: 1) the peculiarities of the legal establishment of international legal standards for the protection of the rights of individuals and 2) the direction of action of the international institutional mechanism for the protection of the rights of individuals, it is possible to form an idea of which groups of individuals fall under the definition of «vulnerable» in international law and international legal relations. The author's version of the catalog of persons belonging to vulnerable population groups from the point of view of international law has been provided.

A system of major international agreements is defined, the norms of which are aimed at establishing international legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups. The organizational aspects of the international institutional mechanism for the protection of the rights of individuals through the activities of the Convention Committees for the Protection of the Rights of Individuals belonging to vulnerable population groups are studied.

The problematic issues of compliance with international legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups during armed conflicts are analyzed. The opinion is substantiated that international legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups, firstly, expand the catalog of persons belonging to vulnerable population groups to those persons who, in accordance with international humanitarian law, fall under the concept of victims armed conflicts; secondly, the international legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups are concentrated in norms that have an imperative nature and are subject to strict and unquestionable compliance.

Keywords: *international legal standards, international protection of human rights, vulnerable population groups, international law, international humanitarian law.*

УДК 340.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-131-136

**Влада
ЛІТОШКО**[©]
викладач

**Каріне
МКРТЧЯН**[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Основними цінностями Європейського Союзу є: демократія, свобода, рівність, права людини, верховенство права та повага до людської гідності. Історичні процеси призвели до стандартів сучасної політичної та соціальної думки, які зараз закріплені в міжнародних правових договорах. Ці стандарти стали основою сучасних демократій у всьому світі. Події Революції Гідності 2014 року в Україні свідчать про прагнення народу до демократичного переходу та утвердження європейських цінностей у суспільстві, де гарантуються права і свободи людини. Питання захисту прав і свобод людини і громадянина постає в умовах повномасштабної війни росії проти України та тимчасової окупації частини української території. Дослідження зосереджено навколо теоретико-правових засад прав людини в системі основних європейських цінностей, вони втілюють в собі зміст і природу цих прав, європейські правові та філософські надбання. Розкрито основні базові цінності ЄС, як-от: рівність і свобода. Проаналізовано такі загальнолюдські цінності, як верховенство права, демократія, людська гідність та повага до прав інших людей. Також розглянуто євроінтеграційні процеси в Україні та розкрито їх суть і зміст. Дослідження виявило, що основоположні принципи ЄС поділяють усі країни-члени. Такими цінностями є мир, справедливість, рівність і плюралізм; їх популяризують через освітні програми. Було досліджено популяризацію цих загальнолюдських цінностей в українському суспільстві.

Ключові слова: цінності, права людини, свобода, демократія, гідність, рівність, повага до прав людини, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Права людини є одним із базових понять сучасної юриспруденції, про що дискутують вчені та практики. Сьогодні увага до питань прав людини реалізується в контексті прагнення України приєднатися до Європейського Союзу, що базується на цінностях свободи та демократії. Європейський Союз часто називають спільнотою цінностей, тому ця тема ніколи не втратить своєї актуальності. Події Революції Гідності 2014 року засвідчили прагнення українського народу до демократичного розвитку та прагнення до утвердження європейських цінностей в українському суспільстві, де гарантуються права і свободи людини і громадянина. Під час повномасштабної війни росії проти України та тимчасової окупації нею окремих українських територій ще більше актуалізувалося питання захисту прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження захисту прав і свобод людини та громадянина вивчаються українськими та закордонними науковцями. Цю проблематику вивчали такі вчені, як: В. Авер'янов,

© В. Літошко, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5712-6841>
Vlada_lit@ukr.net

© К. Мкртчян, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6554-3917>
k_zpd@dduvs.in.ua

К. Андрусак, Ч. Бейтс, Т. Брінан, М. Буроменський, В. Буткевич, Ф. Бурчак, Д. Вілан, С. Головатий, В. Головаченко, М. Сірій, В. Денисов, А. Дмитрієв, В. Євінтов, М. Козюбра, В. Копейчиков, Д. Ман Г. Мурашин, В. Погорілко, І. Пушкін, П. Рабінович, В. Тацій, Ю. Тодика, Г. Удовенко, І. Усенко, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, В. Шишкін, Н. Шукліна, Л. Юзьков та інші.

Метою статті є дослідження теоретико-правових засад прав і свобод людини в європейській системі цінностей та важливості наближення України до системи європейських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Великі історичні процеси призвели до створення сучасних стандартів політичної та соціальної думки, що зараз закріплені в міжнародних правових договорах. Ці стандарти стали основою сучасних демократій у всьому світі. Пошук універсальних моделей взаємовідносин між окремими людьми та урядами тривав тисячоліттями, а ідеї демократії та прав і свобод людини виникли в V–VI століттях до нашої ери. Стародавні грецькі філософи писали про права людини і громадянина та про верховенство права в суспільстві, визначали напрями і форми розвитку країни у напрямі демократії. Європейські цінності продовжували розвиватися в епоху Просвітництва, яка ознаменувалася Французькою революцією 1789 року. Пізніше ці цінності були формалізовані в Хартії основоположних прав людини ЄС і Хартії прав людини Ради Європи. В юридичній науці наявні такі концепції прав і свобод людини і громадянина: природне право, позитивізм, соціалізм, теологія, універсальна концепція співпраці держав у сфері прав і свобод людини і громадянина тощо.

У сучасному світі права людини здебільшого вважаються притаманними кожній людині, оскільки вона є людиною [1].

Останніми роками правознавці дедалі активніше виконують дослідження у сфері правової антропології. Правова антропологія вивчає гуманістичну основу права, найбільшою мірою допомагає людині зрозуміти сутність права, пізнає правову культуру, забезпечує «гуманістичний вимір» права та правових систем, ефективно відтворює його гуманістичну природу та призначення. Вітчизняні вчені професор О. Мережка та професор М. Неліп наголошували на зростанні значення гуманітарного чинника у праві та зазначали, що домінуючою тенденцією розвитку сучасного міжнародного права є його подальша гуманізація, тобто формування та зміцнення одного з найважливіших принципів – принципу дотримання прав людини [2, с. 7].

Можна цілком погодитись із В. Акуленком, який наголошує, що дотримання прав людини та захист культурних цінностей насправді мають першочергове значення під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів [3, с. 3].

Під час російської агресії та тотальної війни в Україні особливо важливо звернути увагу на питання дотримання прав людини. Сьогодні український народ захищає свій суверенітет і незалежність і право на повноправне членство в Європейському Союзі. Як відомо, Україна пройшла довгий і складний шлях до досягнення цієї мети. Шляхом реформування українських інституцій, а також запровадження європейських стандартів у сфері прав і свобод людини і громадянином та суворе дотримання цих стандартів [4].

Європейський вибір України є імперативом подальшого розвитку країни. Альтернативи цьому рішення для України немає. У 2014 році країна підписала угоди, які сприяли співпраці між країнами, створенню політичних союзів та економічної інтеграції. У преамбулі Конституції України було закріплено євроатлантичний напрям розвитку України. Президент України є гарантом реалізації національної стратегічної лінії на досягнення повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО.

Український народ зі зброєю в руках захищає своє прагнення до вступу до європейської сім'ї країн від зовнішнього агресора – російської федерації. Під час війни порушується багато прав людини, найважливіше з яких – право на життя. російські окупанти виправдовують це протидією «геноциду» на Донбасі.

Проте, на думку вітчизняних науковців, твердження про «геноцид на Донбасі» не відповідає визначенню, чітко встановленому нормами міжнародного права – Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Військові дії на Донбасі стали результатом агресії російської федерації проти України, виходячи з цього відповідальність за смерті серед мирного населення несе російська федерація як агресор [6].

Незважаючи на військову агресію, Україна продовжує свою європейську

інтеграцію. 18 квітня 2022 року Президент України В. Зеленський передав президенту Єврокомісії заповнену анкету. Незабаром голова Представництва Європейського Союзу в Україні М. Маскасу повідомив президента, що Україна є кандидатом на членство в ЄС.

У Договорі про Європейський Союз зазначено, що кожна європейська країна повинна поважати цінності, викладені в його статті 2. Це одна з вимог, які необхідно враховувати для членства в ЄС. Будь-яка країна може подати заявку. Договір також визначає, що країни-члени повинні підтримувати цілі ЄС [7].

Цінності Європейського Союзу базуються на низці систем переконань. До них належать віра в демократію, рівність, права людини та свободу. Крім того, вони містять повагу до людської гідності, верховенства права та рівних можливостей для людей. Ці світоглядні принципи поділяються державами-членами в межах соціальної системи плюралізму, недискримінації, солідарності та справедливості.

ЄС працює над запобіганням соціальному відчуженню та дискримінації. Вони роблять це, забезпечуючи підтримку прав людини, впроваджуючи системи соціального забезпечення та виступаючи за справедливий захист усіх людей, які цього потребують. ЄС використовує принципи різноманітності в усіх сферах життя. Важливими для роботи ЄС є принципи недискримінації та толерантності.

Європейські цінності об'єднують країни-члени, і будь-яка країна, яка не визнає ці цінності, не може приєднатися до ЄС. Головною метою ЄС є захист цих цінностей у Європі та сприяння миру та добробуту громадян держав-членів, а Європейський парламент здійснює контроль за тим, щоб ці цінності були відображені в законодавстві. ЄС.

ЄС базується на шести основних цінностях. Це свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини та людської гідності. Перші дві необхідні для існування всіх інших цінностей. ЄС вважає, що людська гідність недоторканна — кожен народжується з нею і має бути захищений від загроз. Усі права та свободи випливають із цієї віри в найвищу цінність людства. ЄС був заснований на представницькій демократії, що означає, що громадяни мають право балотуватися на посаду, голосувати на виборах до Європейського парламенту та мати політичну владу. Усі національні уряди по всій Європі діють за цією системою, оскільки вона дає кожному громадянину право голосу та відповідальність за свої дії. До всіх людей треба ставитися однаково, незалежно від статі, кольору шкіри, віку, національності, соціального статусу чи будь-якого іншого фактора. Поважаючи права людини, всі люди вважаються вільними та рівними у своєму праві на життя, свободу та прагнення до щастя. Верховенство права означає, що закони та правила однакові для всіх незалежно від статусу чи посади. Це забезпечується незалежними судами. Крім того, рівність є важливою соціальною цінністю, яку треба цінувати понад усі інші; це означає, що всі громадяни мають рівні права.

Концепція прав людини регулюється на рівні засновницьких договорів і через міжнародне право, зокрема прийняття Хартії ЄС про основні права. Заснована в 1949 р Рада Європи стала міжнародною організацією, основою якої є захист прав і свобод людини. У межах цієї організації була ухвалена Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) 1950 р., яка лягла в основу найефективнішої системи захисту прав людини. Наразі документ ратифікували всі 47 країн-членів Єврокомісії, включно з Україною, і всі 27 країн-членів Європейського Союзу.

На думку відомого теоретика права П. Рабіновича, основні права людини – це певні здібності, необхідні людині для задоволення її потреб у виживанні та розвитку в конкретних історичних умовах, які об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем суспільного розвитку та зумовлені наданими зобов'язали інших суб'єктів [8, с. 12].

Хартія основних прав ЄС визначає низку фундаментальних прав людини: право на життя, повагу та захист честі та гідності, право на особисту недоторканість, заборону тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборону рабства та примусової праці, право на свободу та безпеку, повагу до приватного та сімейного життя, право на захист персональних даних, право на шлюб та створення сім'ї, право на свободу думки, совісті та релігії, свободу слова та інформації, право на свободу мирних зібрань та свободу асоціацій, свобода мистецтва та науки, доступ до освіти, свобода вибору професії та роботи, свобода підприємництва та власності, право на притулок, захист у разі переміщення, вигнання чи екстрадиції, рівність перед законом, недискримінація [9].

На рівні ЄС і національному рівні система гарантування основних прав поєднує

загальні та спеціальні гарантії, пов'язані з правами особистості, наприклад, заборона смертної кари як гарантія права на життя та заборона клонування людини як гарантія права на особисту недоторканність.

У загальних гарантіях виділяють такі основні елементи: інституційні гарантії, матеріальні гарантії та процедурні гарантії. Інституційні гарантії в Європейському Союзі стосуються функціонування інституцій, переважно судів, органів, установ і служб, діяльність яких спрямована на забезпечення гарантій і захисту порушених основних прав [10, с. 10].

Важливу роль у забезпеченні дотримання основних прав ЄС відіграють Європейський омбудсмен, Європейський контролер із захисту даних, спеціальний представник ЄС з прав людини, Агентство з основних прав ЄС тощо. Питання, якими вони займаються, продовжують зростати. Матеріальні гарантії в ЄС містять, зокрема, право осіб на компенсацію шкоди, заподіяної порушенням їхніх прав, тоді як процесуальні гарантії реалізуються під час розгляду справ у межах Суду Європейського Союзу. У більшості сфер право ЄС має пріоритет над національним правом і приймає правило прямої дії, надаючи громадянам ЄС право подати позов проти своєї рідної держави, якщо їхні права порушуються їхніми громадянами, набутими відповідно до комунального права [11, с. 12].

Крім того, запровадження посади Спеціального представника ЄС з прав людини та посади Європейського урядового комісара з прав людини свідчить про готовність ЄС захищати свої інтереси в Європейському суді з прав людини. На відміну від Європейського омбудсмена (який зосереджується на внутрішньому вимірі забезпечення дотримання фундаментальних прав інституціями, установами, службами та їхніми посадовими особами ЄС), Спеціальний представник ЄС з прав людини приділяє велику увагу зовнішньому виміру забезпечення дотримання прав людини [12].

Стаття 1 Конституції України проголошує українську демократію і верховенство права, які ґрунтуються на визнанні людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, а також закріплює, що права і свободи людини є невідчужуваними і непорушними (ст. 21). Вони є гарантованими та безповоротними (ст. 22). Закріплення та забезпечення прав і свобод людини є першочерговим обов'язком держави [5].

Необхідність вивчення прав людини в рамках європейських цінностей визначено Указом Президента України «Національна стратегія у сфері прав людини», метою якої є забезпечення пріоритету прав людини та в формування та реалізація державної політики, у сфері діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо прав людини. У процесі розвитку влади та здійснення господарської діяльності вирішальним фактором є свобода [13].

Сьогодні для України важлива Національна інформаційна політика – показати кожному громадянину України переваги того, що країна починає жити за новими цінностями та високими стандартами, а також донести до українців свою підтримку євроінтеграції. Українці не завжди усвідомлюють, що покращення якості їхнього життя – нове національне медичне страхування, безвізовий режим, реформи охорони здоров'я, легкий доступ до державних послуг, ремонт доріг – відбувається завдяки європейській інтеграції. Європейська інтеграція – це зближення України та Європейського Союзу як на правовому рівні, так і на рівні наявних у суспільстві правил і звичаїв.

Ю. Юринець зазначив, що соціологи постійно документально підтверджують важливість поінформованості українців про політичні та громадянські цінності, такі як: демократія, державна незалежність України, демократичний контроль за рішеннями влади, демократичний розвиток країни, свобода слова, підприємницька діяльність, ініціатива, особиста незалежність, толерантність, рівні можливості для всіх, соціальна мораль, участь у політичному житті, соціальна рівність, інтелектуальний розвиток, соціальне схвалення [14, с. 176].

Висновки. Метою України є приєднання до Європейського Союзу через процес реформ, який створює громадський тиск на інституції з метою впровадження необхідних змін. Це робиться шляхом здійснення внутрішньої та зовнішньої політики. Вступ України до Європейського Союзу народ визначив як найзаповітнішу мету. Відтоді Президент, Парламент і Уряд невтомно працювали, щоб якнайшвидше це стало реальністю. Доступ до освіти має базуватися на розумінні молодими українцями взаємної поваги до прав людини, рівності та відповідальності. Це надзвичайно важливо для країни, яка перебуває у стані війни сама з собою та зазнає швидких змін у соціально-

економічних системах. Також лише через створення демократичного шкільного середовища можна сформувані в учнів громадянську позицію; вони повинні розуміти права людини та використовувати європейські цінності, щоб досягти цього.

Основними цінностями Європейського Союзу є: демократія, свобода, рівність, права людини, верховенство права та повага до людської гідності. Нині ця інформація має бути широко зрозуміла українцям через їх тісний зв'язок із європейською культурою. Без цих цінностей Україна не мала б тісних взаємовідносин з Європою. Натомість вони були б розділені різними угодами та законами. Реформи в Україні надихають європейські світоглядні принципи. Це дає змогу людям подорожувати, навчатися та жити в безпечній країні, дотримуючись єдиних законів. Робота над приєднанням до ЄС як нації є спільною відповідальністю. Багато хто вважає, що нинішній шлях України до Євросоюзу є трагічним. Вони вважають, що це тому, що українці, які вірять в європейські цінності, гинуть під час боротьби з російськими загарбниками, які хочуть відібрати їх незалежність і суверенітет. Вони вважають, що ці українці борються за те, щоб Україна була повноцінним членом Євросоюзу. Незважаючи на цю ціну, ми все одно віримо, що Україна перемає і стане членом Європейського Союзу. Це переконання ґрунтується на тому, що Україна платить високу ціну за здобуття незалежності та демократії. Необхідно формувати громадянську свідомість і наукове розуміння прав людини за допомогою освітніх методів. Цього можна досягти шляхом створення середовища, де люди отримають юридичну та наукову освіту. Це допоможе створити громадянське суспільство, де поважаються права людини.

Список використаних джерел

1. Donnelly Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice (2nd Edition)* (Ithaca, NY: Cornell University Press). 290 p. URL : https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/tjir/v3n2_3/tjir_v3n2_3pra01.pdf.
2. Мережко О. Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному міжнародному праві. Київ : Наукова думка, 1998. 187 с.
3. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монограф. Київ : ТОВ «ВО «Юстініан», 2013. 616 с.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. : станом на 30 листоп. 2015 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
5. Конституція України : (з офіц. тлумаченням Конституц. Суду України). Київ : Ліра, 2006. 96 с.
6. Юринець Ю., Сопілко І. Спростування «геноциду» на Донбасі як напрям контрпропаганди під час агресії російської федерації проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Т. 1. № 3. С. 12–17. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/1.pdf.
7. Договір про Європейський Союз : Договір Європ. Союзу від 07.02.1992 р. : станом на 13 груд. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text.
8. Рабінович П. Права людини: концептуальні засади інтерпретації та захисту у світлі європейських стандартів. *Право України*. 2015. Т. 1. № 2. С. 9–23.
9. Хартія основних прав Європейського Союзу : Хартія Європ. Союзу від 07.12.2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.
10. Фалалєєва Л. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку європейського союзу : монограф. Київ : ФОП Кандиба, 2020. 455 с.
11. Бородін І., Варава І. Теоретико правова ідея становлення Європейського Союзу. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2020. № 3(56). С. 49–55.
12. Rights E. C. E. G. o. F. *Affirming fundamental rights in the European Union: Time to act*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 27 s.
13. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>.
14. Юринець Ю. Культурно-ментальні чинники українського народу як засади європейської інтеграції України. The IX th International scientific and practical conference «Actual aspects of development in the context of globalization» (March 23–24, 2020). Florence, Italy 2020. P. 174–178.

Надійшла до редакції 12.12.2022

References

1. Donnelly Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice (2nd Edition)* (Ithaca, NY: Cornell University Press). 290 p. URL : https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/tjir/v3n2_3/tjir_v3n2_3pra01.pdf.
2. Merezhko, O. (1998) *Sylovyi zakhyst prav liudyny: pytannia lehitymnosti v suchasnomu mizhnarodnomu pravi* [Forceful protection of human rights: the question of legitimacy in modern

international law]. Kyiv : Naukova dumka., 187 p. [in Ukr.].

3. Akulenko, V. I. (2013) Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnosti ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy [International law on the protection of cultural values and its implementation in the domestic law of Ukraine] : monohraf. Kyiv : TOV «VO «Justinian», 616 p. [in Ukr.].

4. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand] : Uhoda Ukraina vid 27.06.2014 : stanom na 30 lystop. 2015 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukr.].

5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : (z ofits. tlumachenniam Konstytuts. Sudu Ukrainy). Kyiv : Lira, 2006. 96 p. [in Ukr.].

6. Yurynets, Yu., Sopilko, I. (2022) Sprostuvannia «henotsydu» na Donbasi yak napriam kontrpropahandy pid chas ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy [Denial of the "genocide" in Donbas as a direction of counter-propaganda during the aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. Vol. 1. № 3, pp. 12–17. [in Ukr.].

7. Dohovir pro Yevropeiskyi Soiuz [Treaty on the European Union] : Dohovir Yevrop. Soiuzu vid 07.02.1992 r. : stanom na 13 hrud. 2007 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text. [in Ukr.].

8. Rabinovych, P. (2015) Prava liudyny: kontseptualni zasady interpretatsii ta zakhystu u svitli yevropeiskykh standartiv [Human rights: conceptual foundations of interpretation and protection in the light of European standards]. *Pravo Ukrainy*. Vol. 1. № 2, pp. 9–23. [in Ukr.].

9. Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu [Charter of Fundamental Rights of the European Union] : Khartiia Yevrop. Soiuzu vid 07.12.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text. [in Ukr.].

10. Falalieieva, L. (2020) Zakhyst osnovopolozhnykh prav u intehratsiinomu pravoporiadku yevropeiskoho soiuzu [Protection of fundamental rights in the integration legal order of the European Union] : monohrafiia. Kyiv : FOP Kandyba, 455 p. [in Ukr.].

11. Borodin, I., Varava, I. (2020) Teoretyko pravova ideia stanovlennia Yevropeiskoho Soiuzu [Theoretically, the legal idea of the formation of the European Union]. *Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. № 3(56), pp. 49–55. [in Ukr.].

12. Rights E. C. E. G. o. F. Affirming fundamental rights in the European Union: Time to act. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 27 p.

13. Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav liudyny [About the National Strategy in the field of human rights] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2021 № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>. [in Ukr.].

14. Yurynets, Yu. (2020) Kulturno-mentalni chynnyky ukrainskoho narodu yak zasady yevropeiskoi intehratsii Ukrainy [Cultural and mental factors of the Ukrainian people as the basis of the European integration of Ukraine]. The IX th International scientific and practical conference «Actual aspects of development in the context of globalization» (March 23-24, 2020). Florence, Italy, pp. 174–178. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vlada Litoshko, Karine Mkrtchian. Theoretical and legal basis of human rights and freedoms in the context of european values. The central values of the European Union are democracy, freedom, equality, human rights, the rule of law and respect for human dignity. Historical processes have led to modern political and social thought standards, which are now enshrined in international legal treaties. These standards have become the basis of modern democracies around the world. The events of the 2014 Revolution of Dignity in Ukraine testify to the desire of the Ukrainian people for a democratic transition and the establishment of European values in Ukrainian society, where human rights and freedoms are guaranteed. Ukraine's European choice is imperative for the country's further development. There is no alternative to this decision for Ukraine. In 2014, the government signed agreements promoting cooperation and partnership between countries and creating political alliances and economic integration. The Euro-Atlantic vector of Ukraine's development was enshrined in the preamble of the Constitution of Ukraine. The President of Ukraine is the guarantor of implementing the national strategic line to achieve full membership in the European Union and NATO. The issue of protection of human and citizen rights and freedoms arises in the context of Russia's full-scale war against Ukraine and its temporary occupation of part of the Ukrainian territory. The research is focused on the theoretical and legal foundations of human rights in the system of fundamental European values. They investigate the content and nature of these rights by studying European legal and philosophical creativity. As a result, the central fundamental values of the EU, such as equality and freedom, are explored.

Such universal values as the rule of law, democracy, human dignity and respect for other people's rights were analysed. European integration processes in Ukraine were also considered, and their essence and content were revealed. The study found that all member states share the EU's founding principles. Such values are peace, justice, equality and pluralism; they are popularised through educational programs. The popularisation of these universal values among the Ukrainian people is extremely important.

Keywords: values, human rights, freedom, democracy, dignity, equality, respect for human rights, European Union.

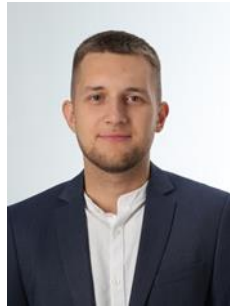
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 346.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-137-144

**Світлана
БЕВЗ**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Данііл
ФУКСМАН**[©]
студент
магістратури

(Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна)

ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ КОРПОРАТИВНИХ СПОРІВ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Проаналізовано підходи до вирішення окремих корпоративних спорів у судовій практиці. Авторами наголошено, що саме під час вирішення спорів у судовому порядку формулюються підходи для їх врегулювання. За результатами вивчення практики розгляду Верховним Судом справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів за 2021 р. зроблено висновок, що проблемними питаннями судового вирішення корпоративних спорів є їх юрисдикційність, належний спосіб захисту прав учасників корпоративних відносин, докази у корпоративному спорі та позовна давність у таких справах. Наприкінці статті зроблено висновок, що судова практика, яка зараз створюється Верховним Судом, здебільшого є сталою, обґрунтованою та послідовною, що сприяє забезпеченню єдності правових позицій з врегулювання корпоративних спорів.

Ключові слова: корпоративний спір, судова практика, належний спосіб захисту, корпоративні права.

Постановка проблеми. Воєнний стан у нашій державі актуалізував питання належної діяльності суб'єктів господарювання як унітарного, так і корпоративного типу. При цьому в умовах припинення господарської діяльності та/або можливого переміщення як суб'єкта господарювання, так і його учасників/засновників неабияке значення отримало своєчасне та ефективне врегулювання корпоративних спорів. Враховуючи специфіку корпоративних відносин, їх приватноправовий характер, окремі питання або не врегульовані законодавством взагалі, або передбачено їх врегулювання локальними актами суб'єктів господарювання. Така ситуація також зумовлює загальну складність врегулювання корпоративних відносин та, як наслідок, необхідність формування єдиної судової практики вирішення корпоративних спорів.

Водночас відповідно до частин 5-6 статті 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які

© С. Бевз, 2022

ORCID iD : <http://orcid.org/0000-0003-1331-3930>

bevzsvetlana@ukr.net

© Д. Фуксман, 2022

fuksmad@gmail.com

застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права».

Згідно з Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК України) вирішення корпоративних спорів віднесено до юрисдикції господарських судів. Саме в процесі судового вирішення таких спорів і з'ясовується ефективність законодавчого регулювання корпоративних відносин, виявляються колізії та прогалини нормативно-правового забезпечення зазначених відносин. За таких умов єдина судова практика, однозначна і обґрунтована правова позиція Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) свідчатиме про гарантовану можливість захисту порушених корпоративних прав. Розуміння сучасних підходів судової системи до вирішення корпоративних спорів забезпечить учасників корпоративних відносин від окремих помилок при врегулюванні корпоративних відносин локальними актами та поданні позову стосовно захисту корпоративних прав, що лише підкреслює актуальність огляду та аналізу сучасних підходів до вирішення окремих корпоративних спорів в судовій практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню різноманітних аспектів корпоративних спорів присвячено праці Ю. Жорнокуя, О. Гарагонича, А. Смітюха, О. Квасницької, О. Соляника, М. Степкіна, О. Бігняка та ін.

Мета – визначити сучасні підходи до вирішення окремих корпоративних спорів у судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. За даними Звіту про здійснення правосуддя Верховним Судом за 2021 р. справи, що пов'язані з корпоративними відносинами, становлять 6 % від загальної кількості касаційних скарг у господарських справах, що перебували на розгляді Верховного Суду [22]. Тоді як в 2020 р. це було лише 4 %.

Відповідно до Звіту судів першої інстанції про розгляд справ у порядку господарського судочинства за 2021 р. на розгляді судів перебувало 2149 позовних заяв щодо спорів, що виникають з корпоративних відносин. З них 993 – позовні заяви про оскарження рішень загальних зборів учасників товариств, органів управління, що становить 46 % від загальної кількості позовів щодо корпоративних спорів, та 552 справи, пов'язані з правами на акції, частку у статутному капіталі, що становить 26 % від загальної кількості позовів щодо корпоративних спорів [22].

Отже, дві категорії справ – оскарження рішень органів управління та пов'язані з правами на акції – частку статутного капіталу становили переважну більшість всіх корпоративних спорів, що потрапляли на судовий розгляд у 2021 р.

За результатами вивчення практики розгляду Верховним Судом справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів за 2021 р. можна зробити висновок, що основними проблемними питаннями судового вирішення корпоративних спорів є їх юрисдикційність, належний спосіб захисту прав учасників корпоративних відносин, докази у корпоративному спорі та позовна давність у таких справах [22]. Розглянемо кожне з них.

Згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий розгляд його справи судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [1].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці акцентував на тому, що кожен має право на суд, встановлений законом, тобто відповідний орган повинен мати повноваження вирішувати питання, що належать до його компетенції, на основі принципу верховенства права (рішення ЄСПЛ від 29.04.1988 у справі «Беліос проти Швейцарії») [19].

Незважаючи на те, що статтею 20 ГПК України корпоративні спори чітко віднесені до юрисдикції господарських судів, окремі юрисдикційні питання стосовно корпоративних спорів часто стають предметом розгляду ВП ВС.

Яскравими прикладами можуть слугувати проблеми розмежування корпоративних та трудових правовідносин, зокрема в питаннях оскарження звільнення керівника юридичної особи, спорів між фізичними особами щодо частки у статутному капіталі та спорів з державними реєстраторами.

Виникнення таких проблем зумовлено, з одного боку, відсутністю чіткої вказівки в законодавстві на юрисдикцію цих спорів, а з іншого – одночасним регулюванням кількох галузями права одних правовідносин. Така ситуація зумовлена,

в тому числі, і неоднозначністю розуміння, відсутністю єдиного визначення поняття «корпоративний спір».

У постанові від 04.02.2020 у справі № 915/540/16 ВП ВС вказано, що «оскільки припинення повноважень члена виконавчого органу товариства за своєю правовою природою, предметом регулювання правовідносин і правовими наслідками відрізняється від звільнення працівника з роботи (розірвання з ним трудового договору) на підставі положень Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), можливість уповноваженого органу товариства припинити повноваження члена виконавчого органу передбачена не приписами КЗпП України, а статтею 99 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), тобто не є предметом регулювання нормами трудового права. Хоча такі рішення уповноваженого на це органу можуть мати наслідки і в межах трудових правовідносин, проте визначальними за таких обставин є корпоративні правовідносини. Тому, суд робить висновок, такі спори повинні вирішуватись у порядку господарського судочинства як такі, що виникають з корпоративних відносин. Таким чином, в основу визначення юрисдикції фактично покладено предметний критерій галузі права» [5].

Підхід до розмежування корпоративних та трудових правовідносин викладено також у постанові ВП ВС від 15.09.2020 у справі № 205/4196/18 [8], де ВП ВС, проаналізувавши свої рішення стосовно юрисдикції суду щодо спорів у правовідносинах, подібних з тими, які склалися у сторін спору у справі № 205/4196/18, зауважено, що предмет і підстави позову у справі № 205/4196/18 істотно відрізняються від предмета та підстав позову у справах, що віднесені до юрисдикції господарського суду. «Тому, з огляду на те, що позивач оскаржував його звільнення з посади директора за пунктом 8 частини першої статті 36 КЗпП України, а не за пунктом 5 частини 1 статті 41 цього кодексу, суд вирішив, що спір належить розглядати за правилами цивільного судочинства».

Тож, як бачимо, ВП ВС, визначаючи фактично правову природу спору, враховує предметний критерій розмежування галузей права та юридичну підставу позову (джерело тієї чи іншої галузі права) і, отже, в тих випадках, де спір безпосередньо стосується діяльності та управління юридичною особою відносить до компетенції господарських судів.

Заслужовують на увагу і правові позиції за результатами вирішення спорів, де фізична особа звертається в суд до іншої фізичної особи з позовом про витребування із чужого незаконного володіння на її користь частки у статутному капіталі.

Наприклад, ВП ВС у постанові від 04.03.2020 у справі № 442/5130/17 займає позицію, що «якщо спір виник між фізичною особою, яка вважає себе учасником товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) з певною часткою у статутному капіталі товариства, і фізичною особою, яка на момент звернення з позовом до суду володіла цією часткою відповідно до даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, то вирішення такого спору впливає на можливість особи здійснювати свої корпоративні права, що засвідчуються спірною часткою, на склад учасників товариства. Таким чином, суд робить висновок, що такий спір є корпоративним і підлягає вирішенню в порядку господарського судочинства» [6].

Спори про оскарження реєстраційних дій, пов'язаних з внесенням в Єдиний державний реєстр відомостей про юридичну особу, неодноразово були предметом розгляду ВП ВС. Акцентуємо, що згідно із сучасним підходом, викладеним, наприклад, в постанові ВП ВС від 04.09.2018 р. у справі № 904/5857/17, «вимога про визнання неправомірними дій державного реєстратора з внесення в Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань відомостей, щодо достовірності яких виник корпоративний спір, має похідний характер від корпоративного спору. Тому, така вимога залежить від наявності самого порушеного права, яке підлягає захисту шляхом скасування запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, за правилами господарського судочинства незалежно від обмеження позовних вимог лише оскарженням державної реєстрації» [7].

Крім того, ВП ВС пізніше робить схожий висновок у постанові від 16.10.2018 у справі № П/811/1296/17, у якій суд зауважує, що «якщо із позовних вимог про оскарження дій державного реєстратора вбачається необхідність захисту корпоративних прав особи, то такі обставини виключають можливість розгляду такого спору в порядку

адміністративного судочинства. Отже, такі спори необхідно вирішувати в порядку господарського судочинства» [9].

Тож, зважаючи на судову практику, критеріями розмежування судової юрисдикції корпоративних спорів є предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Крім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, в якому розглядається визначена категорія справ.

Для ефективного і своєчасного захисту корпоративних прав надзвичайно важливим є вибір належного способу їх захисту. Як відомо, захист корпоративних прав здійснюється у передбаченому законом порядку, зокрема за допомогою застосування належних форми і способу захисту.

Під способом захисту зазвичай розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється поновлення (визнання) порушених прав, оспорюваних чи невизнаних прав, відновлення майнового стану потерпілого та вплив на порушника [10].

У постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду (далі – КГС ВС) від 04.08.2020 у справі № 910/10764/19 зазначається, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення [12]. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом належним способом. Оцінюючи належність вибраного позивачем способу захисту та обґрунтовуючи відповідний висновок, судам необхідно виходити з його ефективності. Це означає, що вимога на захист цивільного права має відповідати змісту порушеного права та характеру правопорушення, забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування.

Наприклад, КГС ВС у справі № 913/274/19 зазначив, що витребування з незаконного володіння частки у статутному капіталі ТОВ є належним та ефективним способом захисту з огляду на положення законодавства, яке передбачає проведення державної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників ТОВ на підставі, зокрема, судового рішення, що набрало законної сили, про стягнення (повернення з володіння) з відповідача частки (частини частки) у статутному капіталі товариства [13]. Отже, в разі витребування на користь позивача частки у статутному капіталі ТОВ на підставі зазначеної норми може бути поновлене право позивача на його частку.

КГС ВС у справах № 5017/1221/2012 та № 907/155/19 визначив, що належним способом захисту порушених прав позивача, який прагне відновити становище, що існувало до порушення його прав (зокрема відновити розмір статутного капіталу та/або розміри часток у статутному капіталі та/або склад учасників ТОВ, які існували до порушення його прав) є позов про визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства. Відповідачами за таким позовом є не тільки господарське товариство, але й особи – учасники товариства, які внаслідок задоволення позову можуть бути позбавлені своїх часток у статутному капіталі або їх частин у грошовому або відсотковому вираженні [11; 16].

Тому, зважаючи на аналіз судової практики – постанов КГС ВС, можемо зазначити, що належними способами захисту є:

– у разі спору щодо прав на частку у статутному капіталі ТОВ – витребування з незаконного володіння частки у статутному капіталі ТОВ (постанова КГС ВС від 06.02.2020 у справі № 913/274/19);

– у разі спору щодо складу учасників ТОВ – визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства (постанови КГС ВС від 03.12.2020 у справі № 5017/1221/2012; від 22.12.2020 у справі № 907/155/19).

Отже, спосіб захисту є «зв'язуючим» елементом предмета позова та результату, який хоче отримати позивач. І лише у разі обрання належного способу захисту позивач зможе захистити свої корпоративні права в судовому порядку.

Питанням, яке також заслуговує на увагу та знайшло відображення в судовій практиці, є засоби доказування в корпоративних спорах.

Зокрема, у постанові КГС ВС від 30.04.2020 у справі № 924/497/19 суд зазначив, що «при вирішенні господарських спорів може бути досліджений і висновок судової експертизи, яку було проведено в межах провадження в іншій справі, в тому числі

цивільній, кримінальній, адміністративній. Висновок судової експертизи, яку було проведено в межах провадження в іншій справі, має оцінюватись господарським судом у вирішенні господарського спору на загальних підставах як доказ у справі, за умови, що цей висновок містить відповіді на запитання, які виникають у такому спорі, і поданий до господарського суду належним чином засвідченій копії» [17].

Окрему увагу привертає судова практика стосовно такого засобу доказування в господарському процесі, як показання свідків.

Наприклад, у постанові КГС ВС від 29.01.2019 у справі № 922/705/18 суд зробив висновок, що «покази свідків про те, що вони бачили в протоколі підписи, не можуть підтверджувати обставини реєстрації учасника на загальних зборах та обставини оригінальності та автентичності підписів учасників товариства, зокрема позивача, на протоколі загальних зборів. Такі обставини можуть бути встановлені лише на підставі письмового доказу – документу, в якому міститься такий підпис» [18]. Така позиція ще раз підтверджує, що у корпоративних спорах більшість обставин має підтверджуватись документально, а не показанням свідків, що корелюється з ч. 2 ст. 87 ГПК України, яка передбачає, що «на підставі показань свідків не можуть встановлюватися обставини (факти), які відповідно до законодавства або звичаїв ділового обороту відображаються (обліковуються) у відповідних документах» [3].

Варто наголосити, що захист корпоративних прав в судовому порядку вимагає дотримання законодавчих положень та врахування підходів, сформованих в судовій практиці, стосовно позовної давності.

Відповідно до ст. 256 ЦК України «позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу». Статтею 257 ЦК України встановлена загальна позовна давність тривалістю у три роки. Поряд з цим зазначеним кодексом встановлено спеціальну позовну давність тривалістю в один рік для окремих видів вимог, зокрема для вимог про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства [4].

Однак необхідно зауважити, що КГС ВС у постанові від 18.03.2020 у справі № 904/686/19 звертає увагу, що встановлений ЦК України скорочений строк позовної давності щодо вимог про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства застосовується лише до оскарження рішень ТОВ та ТДВ і не застосовується до вимог про визнання недійсним рішення інших юридичних осіб, у тому числі рішень власників фермерського господарства [15]. У такому разі, оскільки інше не передбачено законом, застосовується загальна позовна давність тривалістю у три роки.

У розрізі теми позовної давності у корпоративних спорах необхідно звернути також увагу на постанову КГС ВС від 06.02.2020 у справі № 916/888/19 [14]. У цій справі суд робить висновок, що «визначений статтею 50 Закону України «Про акціонерні товариства» тримісячний строк для оскарження акціонером рішення загальних зборів або порядку прийняття такого рішення є за своєю правовою природою стосовно акціонера господарського товариства спеціальною (скороченою) позовною давністю, а для інших осіб, які оскаржують у судовому порядку рішення загальних зборів, діє загальна позовна давність».

Отже, ВС розуміє ст. 257 ЦК України комплексно: скорочена позовна давність застосовується лише для тих вимог, для яких така позовна давність передбачена спеціальним законом. У практиці КГС ВС сформувався однозначний підхід щодо неможливості використовувати спеціальну позовну давність за аналогією закону до інших учасників господарських відносин, крім тих, для яких вона чітко закріплена в законодавстві, що є, на нашу думку, вираженням та обґрунтованим.

Висновки. Розглянувши сучасні підходи до вирішення окремих корпоративних спорів у судовій практиці КГС ВС та ВП ВС, можемо зробити висновок, що судова практика вирішення корпоративних спорів базується, насамперед, на предметному критерії розмежування галузей права (визначенні правової природи спору / правовідносин, щодо яких виник спір); чіткому дотриманні законодавчих положень, що сприяє ефективному та справедливому судовому захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного корпоративного права та інтересу кожної особи та формуванню розуміння окремих норм законодавства, що застосовуються під час вирішення корпоративних спорів. Водночас варто наголосити, що вирішуючи такі спори, суду варто враховувати інтереси усіх учасників і самого суб'єкта господарювання, уникати втручання в діяльність юридичної особи, які підлягають вирішенню виключно органами її

управління, та забезпечувати подальше послідовне формування аргументованих та справедливих сучасних підходів до вирішення корпоративних спорів.

Список використаних джерел

1. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. ст. 56.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. ст. 356.
5. Рішення Великої Палати Верховного Суду від 04.02.2020, судова справа № 915/540/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87454071>.
6. Рішення Великої Палати Верховного Суду від 04.03.2020, судова справа № 442/5130/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89083214>.
7. Рішення Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018, судова справа №904/5857/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76536465>.
8. Рішення Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2020, судова справа № 205/4196/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270735>.
9. Рішення Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2018, судова справа №П/811/1296/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77911140>.
10. Рішення Великої Палати Верховного Суду від 23.12.2020, судова справа № 926/4729/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93783781>.
11. Рішення Касаційного господарського суду Верховного Суду від 03.12.2020, судова справа № 5017/1221/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93373090>.
12. Рішення Касаційного господарського суду Верховного Суду від 04.08.2020, судова справа № 910/10764/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90802060>.
13. Рішення Касаційного господарського суду Верховного Суду від 06.02.2020, судова справа № 913/274/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87478006>.
14. Рішення Касаційного господарського суду Верховного Суду від 06.02.2020, судова справа № 916/888/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87478642>.
15. Рішення Касаційного господарського суду Верховного Суду від 18.03.2020, судова справа № 904/686/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88494827>.
16. Рішення Касаційного господарського суду Верховного Суду від 22.12.2020, судова справа № 907/155/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93872945>.
17. Рішення Касаційного господарського суду Верховного Суду від 30.04.2020 р., судова справа № 924/497/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89008550>.
18. Рішення Касаційного господарського суду Верховного Суду від 29.01.2019, судова справа № 922/705/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89073850>.
19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Беліос проти Швейцарії» від 29 квітня 1988 року. URL: <https://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/belilos-protiv-shveycarii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
20. Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 474 с.
21. Квасніцька О. О. Господарське процесуальне право : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс, 2013. 194 с.
22. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>.
23. Соляник О. Корпоративні конфлікти як об'єкт управління. *Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю наукової діяльності ф-ту економіки та менеджменту СумДУ (м. Суми, 3-5 квіт. 2012 р.)*. Суми : СумДУ, 2012. Т. 4. С. 63.
24. Михайлина А. Корпоративний спор: способы опознания и особенности разрешения. URL : <https://pravo.ru/review/view/145276/>.

Надійшла до редакції: 04.12.2022

References

1. Konventsiya Rady Yevropy pro zakhyt prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku [The Council of Europe Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950] : ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
2. Hospodars'kyu kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22, art. 144. [in Ukr.].
3. Hospodars'kyu protsesual'nyu kodeks Ukrayiny vid 06.11.1991 [Economic Procedural Code of Ukraine of November 6, 1991]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1992. № 6, art. 56. [in Ukr.].

4. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 40-44, art. 356. [in Ukr.].
5. Rishennya Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 04.02.2020, sudova sprava № 915/540/16 [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of February 4, 2020, court case No. 915/540/16]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87454071>. [in Ukr.].
6. Rishennya Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 04.03.2020, sudova sprava № 442/5130/17 [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of March 4, 2020, court case No. 442/5130/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89083214>. [in Ukr.].
7. Rishennya Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 04.09.2018, sudova sprava № 904/5857/17 [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of September 4, 2018, court case No. 904/5857/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76536465>. [in Ukr.].
8. Rishennya Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 15.09.2020, sudova sprava № 205/4196/18 [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of September 15, 2020, court case No. 205/4196/18]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270735>. [in Ukr.].
9. Rishennya Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16.10.2018, sudova sprava № P/811/1296/17 [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of October 16, 2018, court case No. P/811/1296/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77911140>. [in Ukr.].
10. Rishennya Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 23.12.2020, sudova sprava № 926/4729/16 [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of 23.12.2020, court case No. 926/4729/16]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93783781>. [in Ukr.].
11. Rishennya Kasatsiynoho hospodars'koho sudu Verkhovnoho Sudu vid 03.12.2020, sudova sprava № 5017/1221/2012 [Decision of the Cassation Economic Court of the Supreme Court of 03.12.2020, court case No. 5017/1221/2012]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93373090>. [in Ukr.].
12. Rishennya Kasatsiynoho hospodars'koho sudu Verkhovnoho Sudu vid 04.08.2020, sudova sprava № 910/10764/19 [Decision of the Commercial Cassation Court of the Supreme Court of 04.08.2020, court case No. 910/10764/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90802060>. [in Ukr.].
13. Rishennya Kasatsiynoho hospodars'koho sudu Verkhovnoho Sudu vid 06.02.2020, sudova sprava № 913/274/19 [Decision of the Commercial Cassation Court of the Supreme Court of February 6, 2020, court case No. 913/274/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87478006>. [in Ukr.].
14. Rishennya Kasatsiynoho hospodars'koho sudu Verkhovnoho Sudu vid 06.02.2020, sudova sprava № 916/888/19 [Decision of the Commercial Cassation Court of the Supreme Court of February 6, 2020, court case No. 916/888/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87478642>. [in Ukr.].
15. Rishennya Kasatsiynoho hospodars'koho sudu Verkhovnoho Sudu vid 18.03.2020, sudova sprava № 904/686/19. URL [Decision of the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court of March 18, 2020, court case No. 904/686/19]: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88494827>. [in Ukr.].
16. Rishennya Kasatsiynoho hospodars'koho sudu Verkhovnoho Sudu vid 22.12.2020, sudova sprava № 907/155/19 [Decision of the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court of 22.12.2020, court case No. 907/155/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93872945>. [in Ukr.].
17. Rishennya Kasatsiynoho hospodars'koho sudu Verkhovnoho Sudu vid 30.04.2020 r., sudova sprava № 924/497/19 [Decision of the Cassation Commercial Court of the Supreme Court of 04/30/2020, court case No. 924/497/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89008550>. [in Ukr.].
18. Rishennya Kasatsiynoho hospodars'koho sudu Verkhovnoho Sudu vid 29.01.2019, sudova sprava № 922/705/18 [Decision of the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court of January 29, 2019, court case No. 922/705/18]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89073850>. [in Ukr.].
19. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Belilos proty Shveytsariyi» vid 29 kvitnya 1988 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Belilos v. Switzerland» of April 29, 1988]. URL: [https://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda/](https://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/belilos-protiv-shvejtsarii-postanovlenie-evropejskogo-suda/). [in Ukr.].
20. Bihnyak, O. V. (2018) Tsyvil'no-pravovy zakhyt korporatyvnykh prav v Ukraini [Civil-legal protection of corporate rights in Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 / Nats. un- «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa, 474 p. [in Ukr.].
21. Kvasnits'ka, O. O. (2013) Hospodars'ke protsesual'ne pravo [Commercial procedural law] : navch.-metod. posibnyk. Odesa : Feniks, 194 p. [in Ukr.].
22. Ofitsiyyny sayt Verkhovnoho Sudu [Official website of the Supreme Court]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>.
23. Solyanyk, O. (2012) Korporatyvni konflikty yak ob'yeht upravlinnya. Ekonomichni problemy staloho rozvytku [Corporate conflicts as an object of management. Economic problems of sustainable development] : materialy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyach. 20-richchyu naukovoyi diyal'nosti f-tu ekonomiky ta menedzhmentu SumDU (m. Sumy, 3-5 kvit. 2012 r.). Sumy : SumDU, vol. 4, p. 63. [in Ukr.].
24. Mykhaylyna, A. Korporativnyy spor: sposoby opoznaniya i osobennosti razresheniya [Corporate dispute: methods of identification and special resolution]. URL : <https://pravo.ru/review/view/145276/>. [in Russ.].

ABSTRACT

Svitlana Bevz, Daniil Fuksman. Approaches to resolving individual corporate disputes in court practice. The article is devoted to the analysis of approaches to the resolution of individual corporate disputes in judicial practice. The article emphasizes that it is during the resolution of disputes in court that approaches to their settlement are formulated. According to the results of the study of the practice of the Supreme Court's consideration of cases regarding corporate disputes, corporate rights and securities for 2021, it was concluded that the problematic issues of judicial resolution of corporate disputes are their jurisdiction, the proper way to protect the rights of participants in corporate relations, evidence in a corporate dispute and the statute of limitations in such matters. Having analyzed the relevant resolutions of the Grand Chamber of the Supreme Court, it was noted that the main criteria for demarcating the judicial jurisdiction of corporate disputes are the subject of the dispute and the nature of disputed material legal relations in their totality, at the same time, such a criterion can also be a direct indication in the law of the type of judicial proceedings in which a certain category of cases is considered. Based on the analysis of judicial practice, it is indicated that the proper way of protection in corporate disputes in the event of a dispute regarding the rights to a share in the authorized capital of a limited liability company is a claim for illegal possession of a share in the authorized capital of an limited liability company, and in the event of a dispute regarding composition of members of the limited liability company – determination of the size of the company's authorized capital and the size of the shares of the members of the company.

The article briefly describes judicial practice regarding evidence in corporate disputes, in particular, the application of expert opinion and witness testimony. The opinion is expressed that the position of the Cassation Economic Court of the Supreme Court regarding the impossibility of using a special statute of limitations by analogy with the law to other participants in economic relations, except for those for which it is clearly enshrined in the legislation, is balanced and justified. At the end of the article, it has been concluded that the judicial practice currently created by the Supreme Court is mostly stable, well-founded and consistent, which contributes to ensuring the unity of legal positions on the settlement of corporate disputes.

Keywords: corporate dispute, court practice, proper method of protection, corporate rights.

УДК 35.073.52+336.1.07

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-144-150

Євген ЛЕГЕЗА ©

доктор юридичних наук, професор
(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ

Розглянуто питання адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України. Визначено основні структурні елементи правового статусу цієї служби. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття «адміністративна правосуб'єктність» як основного елемента правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України. Наведено авторське визначення адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України. Запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

З огляду на виконаний аналіз визначаємо адміністративно-правовий статус Державної служби фінансового моніторингу України як сукупність визначених законодавством прав та обов'язків, які має та яких зобов'язаний дотримуватись Держфінмоніторинг, будучи стороною в адміністративних правовідносинах щодо запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Елементами адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України вважаємо адміністративну правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки.

Ключові слова: правовий статус, адміністративно-правовий статус, Державна служба фінансового моніторингу України, адміністративна правосуб'єктність.

© С. Легеца, 2022

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>

yevhenleheza@gmail.com

Постановка проблеми. Ефективність протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення перебуває в безпосередній залежності від діяльності органів державної влади, уповноважених чинним законодавством вчиняти дії, спрямовані на виявлення й запобігання відмиванню «брудних» коштів. У науці адміністративного права завжди приділялась увага вивченню правового статусу суб'єктів владних повноважень. Зі становленням системи органів протидії та запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдженню зброї масового знищення питання адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг) набуває особливого наукового інтересу. На практиці досить часто неоднозначно визначаються зміст та обсяг повноважень Держфінмоніторингу, підстави притягнення до відповідальності її посадових чи службових осіб.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Тема адміністративно-правового статусу органів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, є предметом наукових пошуків відомих українських учених-адміністративістів А. Берлача, Т. Гуржія, В. Бевзенка, П. Діхтієвського, О. Користіна, О. Кузьменко, Р. Куйбіди, Р. Мельника. Водночас ухвалення Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 р. (далі – Закон) [1] зумовлює необхідність проведення подальших досліджень цього питання.

Мета статті полягає у визначенні змісту й особливостей адміністративно-правового статусу Держфінмоніторингу та виробленні пропозицій щодо змін законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, розпочати варто з аналізу понять «правовий статус» та «адміністративно-правовий статус», оскільки розуміння цих категорій дасть змогу змістовно проаналізувати компетенцію Держфінмоніторингу. Незважаючи на те, що жодний нормативно-правовий акт не містить визначення поняття «правовий статус», воно досить часто використовується законодавцем. Про це свідчать назви низки законодавчих актів. Зокрема, в положенні ст. 9 Закону розкривається правовий статус відповідального працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Проаналізувавши зміст цієї норми, можна зробити висновок, що законодавець акцентував на трьох основних аспектах:

- на порядку призначення відповідального працівника;
- на визначенні повноважень відповідального працівника;
- на встановленні субординації.

Як зазначає професор А. Колодій, правовий статус формують норми матеріального права, де встановлюються права й обов'язки учасників правовідносин [2, с. 169]. Наведене дає змогу стверджувати, що на законодавчому та теоретичному рівнях правовий статус розглядається як сукупність структурних елементів, які й визначають його зміст.

На нашу думку, теоретичне та практичне розуміння правового статусу можна розглядати з різних позицій. Одні вчені-адміністративісти відносять до структури правового статусу суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта права [3], інші додатково виокремлюють правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність) [4]. Ми поділяємо думку перших щодо широкого розуміння змісту правового статусу та додатково відносимо до його структурних елементів свободи, законні інтереси й деліктоздатність. Однак правовий статус фізичних, юридичних осіб і суб'єктів владних повноважень є різним за своєю природою та може змінюватись залежно від правовідносин, в яких суб'єкт права є стороною.

Згідно з чинним законодавством Держфінмоніторинг є центральним органом виконавчої влади, основне завдання якого полягає в публічному адмініструванні сфери протидії легалізації «брудних» коштів і фінансуванню тероризму. Держфінмоніторинг є стороною в адміністративних правовідносинах і набуває адміністративно-правового статусу за умови його адміністративної правосуб'єктності. Як правило, набуття адміністративної правосуб'єктності пов'язується з моментом державної реєстрації суб'єкта владних повноважень. Отже, для визначення змісту адміністративно-правового

статусу Держфінмоніторингу необхідно проаналізувати такі елементи, як адміністративна правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки Держфінмоніторингу.

Варто наголосити на тому, що не всі науковці відносять адміністративну правосуб'єктність до структури адміністративно-правового статусу. Зокрема, О. Чумак зазначає, що правосуб'єктність не може бути елементом правового статусу, оскільки передує йому та є обов'язковою умовою його набуття. Розвиваючи такий підхід, учений відносить до структури адміністративно-правового статусу нормативно закріплені права, обов'язки, обмеження, відповідальність за їх порушення та гарантії діяльності [5, с. 109]. Така позиція науковця є дискусійною та, на наше переконання, не зовсім чітко відображає зміст адміністративно-правового статусу.

Зазвичай адміністративна правосуб'єктність містить два основні елементи: здатність мати права й обов'язки (адміністративну правоздатність) та здатність реалізовувати надані права й обов'язки (адміністративну дієздатність) [6, с. 186].

Постає питання, чи варто додатково виокремлювати деліктоздатність особи, тобто її здатність нести відповідальність за вчинені правопорушення. Дієздатна особа апріорі несе відповідальність за свої вчинки, оскільки своїми діями створює для себе права й обов'язки. Тому вважаємо недоцільним виділяти відповідальність як окремий структурний елемент правового статусу. Не зовсім зрозуміло, що має на увазі О. Чумак, розглядаючи як елемент адміністративно-правового статусу «обмеження».

Припустимо, що йдеться про те, що суб'єкту права робити не можна. Однак в адміністративному праві, як і в інших публічних галузях права, особа може вчиняти лише ті дії, які дозволені законом, тобто суб'єктивне право визначає дозволена міру поведінки. Інша річ, що в деяких випадках можна не реалізовувати надані права, і в такому разі доцільно говорити про адміністративно-правові свободи, тобто про можливість особи самостійно вирішувати питання про те, де, коли та яким чином скористатись суб'єктивними правами.

Дискусійним, на нашу думку, є твердження про те, що адміністративна правосуб'єктність є умовою набуття адміністративно-правового статусу. З такою позицією можна погодитись лише в тому разі, коли йдеться про загальний адміністративно-правовий статус, однак є також спеціальний адміністративно-правовий статус, для набуття якого недостатньо адміністративної правосуб'єктності, законодавцем може передбачатись низка інших вимог (наприклад, кваліфікаційні вимоги або призначення особи на посаду відповідним наказом тощо). Однак багато що залежить від вирішення питання, що саме вкладати в суть категорії «структурний елемент». На нашу думку, структурними елементами є ті складові частини, які в поєднанні становлять адміністративно-правовий статус. З огляду на це адміністративна правосуб'єктність є саме структурним елементом, а не умовою набуття адміністративно-правового статусу.

Виникнення адміністративної правосуб'єктності традиційно пов'язують із двома основними фактами: проведенням державної реєстрації відповідного органу та ухваленням уповноваженим органом рішення про створення центрального органу виконавчої влади. Державна служба фінансового моніторингу України була створена шляхом реорганізації Державного комітету фінансового моніторингу України на підставі Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010. Тобто управлінське рішення Президента України стало підставою виникнення адміністративної правосуб'єктності Держфінмоніторингу. Діяльність Держфінмоніторингу сьогодні спрямовується й координується Міністерством фінансів України (далі – Мінфін), а регулюється цілою низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, зокрема Конституцією України, законом, актами Президента України й Кабінету Міністрів України, наказами Мінфіну.

З огляду на те, що зміст адміністративної правосуб'єктності Держфінмоніторингу утворюють правоздатність і дієздатність, варто проаналізувати законодавчо закріплений обсяг прав та обов'язків цієї служби. У такому ракурсі вдалою є позиція Д. М. Бахраха, відповідно до якої основною частиною правового статусу є компетенція органу влади, що складається із сукупності владних повноважень щодо певних предметів відання. Відповідно до Закону державний фінансовий моніторинг, який проводиться Держфінмоніторингом, є сукупністю заходів зі збору, обробки й аналізу інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами первинного й

державного фінансового моніторингу, іншими державними органами та відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів із перевірки такої інформації згідно із законодавством України [1].

Важливим моментом, на який варто звернути увагу, є те, що до предмета відання Держфінмоніторингу належить аналіз інформації про фінансові операції суб'єктів державного фінансового моніторингу, якими, відповідно до норм Закону, є Національний банк України, центральний орган виконавчої влади з формування й забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку, у сфері економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [1].

Водночас відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України» від 29 липня 2015 р. № 537 (далі – Положення) діяльність Держфінмоніторингу координується через Мінфін [7], що створює передумови для впливу Кабінету Міністрів України на діяльність Держфінмоніторингу та викликає сумніви щодо його незалежності в ухваленні рішень, хоча законом така незалежність передбачена (ст. 19 Закону).

Безпосередньо в Положенні закріплено низку повноважень Мінфіну щодо діяльності Держфінмоніторингу, а саме:

- внесення пропозицій Прем'єр-міністру України щодо кандидатури на посаду голови Держфінмоніторингу;
- погодження структури Держфінмоніторингу;
- погодження призначення на посади керівників структурних підрозділів Держфінмоніторингу;
- порушення питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності голови та керівників структурних підрозділів Держфінмоніторингу;
- визначення пріоритетів роботи Держфінмоніторингу;
- ухвалення рішень щодо проведення перевірки діяльності Держфінмоніторингу;
- погодження розроблених Держфінмоніторингом проєктів нормативно-правових актів тощо.

Ми навели лише основні повноваження Мінфіну, що мають безпосередній вплив на діяльність Держфінмоніторингу та на його незалежність, а отже, і на адміністративно-правовий статус. Така ситуація потребує проведення законодавчих змін шляхом виключення Мінфіну із числа суб'єктів державного фінансового моніторингу або ж деталізації регламентації способів координації Держфінмоніторингом державних органів [8, с. 216].

Заслужують на увагу також розбіжності щодо визначення завдань Держфінмоніторингу. Наприклад, у п. 2 Положення вказано, що основним завданням Держфінмоніторингу, серед іншого, є внесення на розгляд міністра пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [7]. Водночас у ч. 1 ст. 18 Закону таке завдання Держфінмоніторингу не передбачається. Також на рівні Закону не були закріплені повноваження Держфінмоніторингу щодо забезпечення координації діяльності державних органів у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що передбачені в пп. 13 п. 4 Положення.

У ст. 20 Закону закріплено права Держфінмоніторингу, зокрема право одержувати безоплатно в установленому законодавством порядку від державних органів, посадових осіб, правоохоронних органів, судів, Національного банку України, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, підприємств, установ та

організацій інформацію (довідки, копії документів), у тому числі інформацію з обмеженим доступом, необхідну для виконання покладених на нього завдань. Водночас у п. 2 ч. 2 ст. 18 Закону закріплена можливість Держфінмоніторингу подавати запити до державних органів (крім Національного банку України), у тому числі до правоохоронних органів, органів прокуратури та судів, органів місцевого самоврядування, органів державної виконавчої служби, до приватних виконавців, підприємств, установ, організацій щодо одержання відповідно до закону інформації (у тому числі копій документів), необхідної для виконання покладених на нього завдань.

З огляду на вищезазначене важливе значення має зміст категорії «запит», визначення якого, на жаль, немає в положеннях Закону. Водночас запитом, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI, є прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що перебуває в його володінні [9]. І хоча запитувачем інформації є Держфінмоніторинг, не можна чітко зрозуміти значення поняття «запит» як вимоги надати доступ до певних відомостей чи надати певну інформацію. У проекті наказу Держфінмоніторингу «Про затвердження Порядку відстеження (моніторингу) фінансових операцій» від 23 липня 2010 р. містяться визначення таких термінів:

- запит щодо відстеження – документальне звернення Держфінмоніторингу, яке направляється до суб'єкта для здійснення відстеження фінансових операцій;
- запит щодо моніторингу – документальне звернення Держфінмоніторингу, яке направляється до суб'єкта для проведення моніторингу фінансових операцій.

На наше переконання, у положеннях Закону містяться суперечності, оскільки Держфінмоніторинг, з одного боку, має право отримувати інформацію від Національного банку України, а з іншого – Законом йому заборонено звертатись до цієї установи із запитом.

У Законі визначені завдання Держфінмоніторингу, для виконання яких йому надано чітко визначений обсяг прав. Одним із таких завдань є забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [1]. На виконання цього безумовно важливого завдання Держфінмоніторинг наділяється відповідними правами, закріпленими в ст. 18 Закону. Виглядає дивною позиція законодавця, який до прав Держфінмоніторингу відносить «реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів», а на законодавчому рівні, як бачимо, відбувається фактичне ототожнення завдання Держфінмоніторингу та його права, що, на нашу думку, є неприпустимим. Завдання Держфінмоніторингу як центрального органу виконавчої влади варто розкривати через мету його діяльності, яка полягає в захисті прав і законних інтересів громадян, суспільства й держави, у забезпеченні національної безпеки шляхом протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

На виконання зазначених завдань Держфінмоніторинг наділяється правами, які можна поділити на такі групи:

- організаційні (наприклад, організація та координація роботи з перепідготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів органів державної влади з питань фінансового моніторингу та відповідальних працівників суб'єктів первинного фінансового моніторингу);
- аналітично-інформаційні (наприклад, аналіз методів і фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення);
- контрольно-наглядові (наприклад, вимагання від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення);
- міжнародні (наприклад, участь у міжнародному співробітництві з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення);
- регулятивні (наприклад, внесення пропозицій щодо розроблення

законодавчих актів).

Висновки. З огляду на виконаний аналіз визначаємо адміністративно-правовий статус Державної служби фінансового моніторингу України як сукупність визначених законодавством прав та обов'язків, які має та яких зобов'язаний дотримуватись Держфінмоніторинг, будучи стороною в адміністративних правовідносинах щодо запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Елементами адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України вважаємо адміністративну правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки.

Пропонуємо мінімізувати вплив Міністерства фінансів України на формування особового складу Державної служби фінансового моніторингу України, що дасть змогу підвищити рівень незалежності Держфінмоніторингу в ухваленні ним відповідних рішень, а також закріпити на законодавчому рівні можливість цієї служби звертатись із запитами щодо отримання інформації до Національного банку України.

Пропонуємо доповнити Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» новими положеннями щодо подання Державній службі фінансового моніторингу України суб'єктами державного фінансового моніторингу звітності щодо розпочатих проваджень у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст. 166-9, 188-34 Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскарження ухвалених рішень та результатів судового розгляду. Суб'єкти державного фінансового моніторингу забезпечують повідомлення й ведення зазначеної звітності за формою, встановленою спільно з Державною службою фінансового моніторингу України.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171. С. 5.
2. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
3. Харитонова О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2004. 435 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник ; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.
5. Чумак О. О. Адміністративно-правовий статус державного виконавця. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 107–113.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. у 2-х т. / редкол.: В. Б. Авер'янов та ін. Київ : Юрид. думка, 2006–2007. Т. 2. 2007. 592 с.
7. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : постановка Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 № 537. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-p>.
8. Гаєвський І. М. Щодо деяких функцій державної служби фінансового моніторингу України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право*. 2013. Вип. 182(1). С. 211–218.
9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 1491.

Надійшла до редакції 09.10.2022

References

1. Pro zapobihannya ta protydiyuh lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya [On prevention and combatting legalization (laundering) of proceeds of crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction] : Zakon Ukrayiny vid 6 hrudnya 2019 roku № 361-IX. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2020. № 25. art. 171. [in Ukr.].
2. Kolodiy, A. M. (2003) Prava lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini [Rights of the man and the citizen in Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 336 p. [in Ukr.].
3. Kharytonova, O. I. (2004) Administratyvno-pravovi vidnosyny: kontseptual'ni zasady ta pravova pryroda [Administrative and legal relations: conceptual foundations and legal nature] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Odes'ka nats. yuryd. akademiya. Odesa, 435 p. [in Ukr.].

4. Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary] ; za red. YU. S. Shemshuchenka. Kyiv : Yurydychna dumka, 2007. 992 p. [in Ukr.].
5. Chumak, O. O. (2013) Administratyvno-pravovyy status derzhavnogo vykonavtsya [Administrative and legal status of the state executive]. *Publichne pravo*. № 1, pp. 107–113. [in Ukr.].
6. Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course] : pidruch. u 2-kh t. / redkol.: V. B. Aver"yanov ta in. Kyiv : Yurydychna dumka, 2006–2007. T. 2. 2007. 592 p. [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu finansovoho monitorynhu Ukrayiny [On the approval of the Regulation on the State Service of Financial Monitoring of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 29.07.2015 № 537. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-p>. [in Ukr.].
8. Hayevs'kyy, I. M. (2013) Shchodo deyakykh funktsiy derzhavnoyi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrayiny [Regarding some functions of the state service of financial monitoring of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Seriya : Pravo*. Issue 182(1), pp. 211–218. [in Ukr.].
9. Pro dostup do publichnoyi informatsiyi [On access to public information] : Zakon Ukrayiny vid 13.01.2011. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2011. № 32, art. 1491. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Leheza. Features of the state service of financial monitoring of Ukraine. The article examines the issue of the administrative and legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine. The main structural elements of the legal status of this service are determined. Theoretical approaches to defining the concept of «administrative legal entity» as the main element of the legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine were analyzed. The author's definition of the administrative and legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine is given. Ways to improve the current legislation in the field of combating the legalization of income obtained through criminal means are proposed.

In view of the conducted analysis, we define the administrative-legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine as a set of rights and obligations defined by legislation, which State Financial Monitoring has and is obliged to observe, acting as a party in administrative legal relations regarding the prevention and counteraction of legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, financing terrorism and financing the proliferation of weapons of mass destruction. Administrative legal personality (legal capacity and legal capacity), rights and obligations are considered to be elements of the administrative and legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine.

We propose to minimize the influence of the Ministry of Finance of Ukraine on the formation of the personnel of the State Financial Monitoring Service of Ukraine, which will make it possible to increase the level of independence of the State Financial Monitoring Service in making relevant decisions, as well as to establish at the legislative level the possibility of this service to make inquiries about receiving information from the National Bank of Ukraine.

We propose to supplement the Law of Ukraine «On prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds of crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction» with new provisions on the submission to the State Financial Monitoring Service of Ukraine by the subjects of state financial monitoring of reports on the initiated proceedings in cases of administrative offenses provided for by Art. Art. 166-9, 188-34 of the Code of Ukraine on administrative offenses, appeals of decisions and results of court proceedings. Subjects of state financial monitoring provide notification and maintenance of the specified reporting according to the form established jointly with the State Financial Monitoring Service of Ukraine.

Keywords: *legal status, administrative-legal status, State Financial Monitoring Service of Ukraine, administrative legal personality.*

УДК: 349.22 : 331.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-151-156

**Наталія
ОБУШЕНКО**[©]
доктор
юридичних наук,
доцент

**Лілія
МЕЖЕВСЬКА**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЯКІСНИЙ ТА ЕФЕКТИВНИЙ ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ НА ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

У статті зазначено, що, досліджуючи проблему систематизації трудового законодавства, обов'язково треба надати окрему увагу міжнародним нормативно-правовим актам. Загалом під міжнародними нормативно-правовими актами треба розуміти офіційний документ, який було ухвалено на міжнародному рівні відповідності до норм міжнародного законодавства, спрямований на врегулювання найбільш важливих правовідносин. Договірні норми становлять основу міжнародного права, на підставі якої будується структура правовідносин в усіх сферах цієї галузі. Предметом міжнародно-правового регулювання є лише така діяльність, яка є соціально значущою на міжнародній арені, тобто становить інтерес для інших держав і для функціонування міжнародної системи загалом. З огляду на фундаментальність трудових відносин у всіх країнах світу міжнародно-правове регулювання праці має велику практичну значущість і широке застосування, оскільки право впливає на суспільні відносини насамперед через процес правового регулювання, забезпечення справжнього впливу міжнародно-правових норм на суспільне життя та є можливим лише за умови прояву реального змісту регулятивних властивостей відповідних норм через процес їх реалізації. Зазначено, що як і будь-яка інша нормотворча діяльність, міжнародна нормотворчість закінчується ухваленням відповідного акта. Найчастіше міжнародні нормативно-правові акти створюються у вигляді договорів (угод, конвенцій, протоколів тощо). Міжнародний нормативно-правовий договір – добровільно узгоджені декількома міжнародними суб'єктами, які мають владні повноваження, суспільно-правові відносини, загальні правила поведінки, що укладаються у письмовій формі та регулюються нормами міжнародного права незалежно від того, містяться вони в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і від їх конкретного найменування (договір, угода, конвенція, протокол тощо).

Ключові слова: міжнародний нормативно-правовий акт, міжнародний рівень, норма міжнародного законодавства, міжнародно-правове регулювання, договірні норми, міжнародно-правова позиція, міжнародна нормотворчість, угоди, конвенції, протоколи, міжнародна правосуб'єктність, юридична сила міжнародного договору.

Постановка проблеми. Досліджуючи проблему систематизації трудового законодавства, обов'язково треба надати окрему увагу міжнародним нормативно-правовим актам. Протягом останніх ста років на міжнародному рівні було ухвалено цілу низку міжнародних документів, покликаних захистити та забезпечити належну реалізацію прав працівників у всьому світі. Зі свого боку, Україна, отримавши статус незалежної держави, ратифікувала цілу низку з них, що призвело до об'єктивної необхідності їх систематизації в межах вітчизняного законодавства. Загалом під

© Н. Обушенко, 2022
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-5559-6118>
380958856077@ukr.net

© Л. Межевська, 2022
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-7413-949X>
kiyan130869@gmail.com

міжнародними нормативно-правовими актами треба розуміти офіційний документ, який було ухвалено на міжнародному рівні відповідно до норм міжнародного законодавства, спрямований на врегулювання найбільш важливих правовідносин. Договірні норми становлять основу міжнародного права, на підставі якої будується структура правовідносин в усіх сферах цієї галузі.

Мета статті – розкрити проблему систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що міжнародне право не встановлює якихось пріоритетів інтересів однієї держави над інтересами інших. Предметом міжнародно-правового регулювання є лише така діяльність, яка є соціально значущою на міжнародній арені, тобто становить інтерес для інших держав і для функціонування міжнародної системи загалом. З огляду на фундаментальність трудових відносин у всіх країнах світу міжнародно-правове регулювання праці має велику практичну значущість і широке застосування, оскільки право впливає на суспільні відносини насамперед через процес правового регулювання, забезпечення справжнього впливу міжнародно-правових норм на суспільне життя та є можливим лише за умови прояву реального змісту регулятивних властивостей відповідних норм через процес їх реалізації [1, с. 222].

У міжнародному праві «законодавець» є колективним: його норми є результатом діяльності багатьох суб'єктів, кожен із яких самостійно оцінює об'єктивну реальність. Наявність спільного інтересу (щонайменше двох держав) є необхідною передумовою створення норми міжнародного права. На цій основі формується міжнародно-правова позиція, яка є практичним показником рівня пізнання закономірностей суспільного розвитку. Формування міжнародно-правової позиції свідчить про те, що пізнання дійсності знайшло нормативну форму, після чого ухвалюється рішення про перехід від пізнання до діяльності. Розроблена державна позиція, яка зазвичай закріплюється у відповідних документах, стає спонукальною силою зовнішніх вольових актів, які зумовлюють нормотворчу ініціативу, та/або призводить до контактів з іншими державами.

Формування законодавства здійснюється через міжнародну нормотворчість. У цілому міжнародну правотворчість можна розуміти як у вузькому, так і в широкому сенсі. Результатом міжнародної правотворчості у вузькому сенсі, на нашу думку, є утворення нової міжнародно-правової норми, а саме надання певному правилу поведінки у міжнародних відносинах юридичної обов'язковості шляхом вираження того самого *opinio juris*. Якщо розглядати етапи утворення норми міжнародного права спрощено та зводити їх до двох головних – узгодження волі суб'єктів міжнародного права щодо правила поведінки та надання суб'єктами міжнародного права згоди на юридичну обов'язковість узгоджених правил поведінки [2, с. 37], то міжнародна правотворчість виявляється саме на другому етапі. У цьому разі, наголошує О. Нігреєва, коло її суб'єктів різко скорочується. Можна навіть стверджувати за такого погляду на етапи утворення міжнародно-правових норм, що на першому етапі відбувається нормотворчість, а на другому – саме правотворчість, адже сформована норма набуває статусу саме юридично обов'язкової [2, с. 38]. У широкому розумінні, продовжує вчена, під міжнародною правотворчістю можна розуміти весь процес розроблення норм міжнародного права, який охоплює обидва названі етапи. У цьому разі суб'єктами міжнародної правотворчості можна вважати доволі широке коло суб'єктів: від традиційних (держава, міжнародні міжурядові організації) до тих, чия міжнародна правосуб'єктність є дискусійною (міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації тощо) [2, с. 159].

Як і будь-яка інша нормотворча діяльність, міжнародна нормотворчість закінчується ухваленням відповідного акта. Найчастіше міжнародні нормативно-правові акти створюються у вигляді договорів (угод, конвенцій, протоколів тощо). Міжнародний нормативно-правовий договір (далі – міжнародний договір) – добровільно узгоджені декількома міжнародними суб'єктами, які мають владні повноваження, суспільно-правові відносини, загальні правила поведінки, що укладаються у письмовій формі та регулюються нормами міжнародного права незалежно від того, містяться вони в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і від їх конкретного найменування (договір, угода, конвенція, протокол тощо). Е. Зінь зазначає, що сторонами міжнародного договору можуть бути

міжнародні організації, держави, їх компетентні органи та посадові особи. Від місця суб'єкта суспільно-правових відносин у структурі міжнародних організацій і держави залежить юридична сила міжнародного договору [3, с. 301].

Міжнародні договори є основним джерелом правового регулювання відносин, що виникають у зовнішньоекономічній сфері. У них закріплюються норми та принципи, що регулюють міжнародні відносини в зовнішньоекономічній сфері; у конкретній формі фіксуються домовленості сторін про створення обов'язкових для них правил поведінки, регламентуються встановлення, зміна чи припинення взаємних прав та обов'язків.

Розкриваючи зміст поняття міжнародного договору, наголосимо, що такий договір – це угода між суб'єктами міжнародного права, укладення, дія й припинення якої регулюються міжнародним правом. До його характерних ознак відносимо, по-перше, те, що міжнародним договором може бути угода лише між суб'єктами міжнародного права. Суть договору – угода між сторонами, які укладають договір. По-друге, міжнародна угода є результатом, утіленням узгодженого волевиявлення сторін. Зміст їхнього волевиявлення може в певних межах змінюватися відповідно до вимог життя без зміни тексту договору, проте ці зміни мають бути взаємно узгодженими. По-третє, до міжнародних договорів треба відносити лише ті, дії яких регулюються міжнародним правом.

Отже, під міжнародними нормативно-правовими актами у сфері праці треба розуміти такі акти, які були розроблені й ухвалені спеціальними міжнародними організаціями відповідно до норм міжнародного законодавства та які після їх ратифікації стають частиною вітчизняного трудового законодавства.

Переходячи безпосередньо до розгляду проблеми систематизації міжнародних нормативно-правових актів, треба зауважити, що вона, на нашу думку, повинна мати комплексний характер, а отже, у підґрунтя систематизації має бути покладено декілька критеріїв. *По-перше*, міжнародні нормативно-правові акти треба систематизувати відповідно до сфери їх дії, зокрема, поділяючи на такі: а) універсальні, тобто акти, в яких визначаються загальні права та свободи людини, серед іншого й у сфері праці; б) нормативні акти, спрямовані безпосередньо на сферу праці. *По-друге*, подальша систематизація передбачає поділ цих актів залежно від суб'єктів їх видання. Зокрема, універсальні міжнародні акти здебільшого видаються такими суб'єктами, як ООН, Рада Європи, ЄС тощо. Головним спеціальним суб'єктом у цій сфері є Міжнародна організація праці (далі – МОП). *По-третє*, наступний критерій систематизації передбачає поділ міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці на обов'язкові та необов'язкові (рекомендаційні). Розглянемо запропоновану нами систематизацію більш детально.

На нашу думку, найбільш важливі універсальні нормативні акти ухвалюються такими суб'єктами, як ООН та Рада Європи. ООН – це універсальна міжнародна організація, створена для підтримання міжнародного миру, спільної безпеки та для сприяння розвитку всебічного співробітництва між державами. Статут ООН був підписаний 26 червня 1945 р. на Конференції в Сан-Франциско та набув чинності 24 жовтня того ж року. Цілі, принципи і структура ООН є такими. Цілі ООН викладено у статті 1 Статуту Організації, їх сформульовано так:

1) підтримувати міжнародний мир і безпеку та з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання або усунення загрози миру, а також придушення актів агресії чи інших порушень миру, здійснювати мирними засобами, згідно з принципами справедливості й міжнародного права, владнання або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру;

2) розвивати дружні стосунки між націями на основі поваги до принципу рівноправності й самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру;

3) здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та в заохоченні й розвитку поваги до прав людини й основних свобод, незважаючи на раси, статі, мови і релігії;

4) бути центром для узгодження націй у досягненні цих спільних цілей.

Тож сьогодні ООН – найбільш впливова міжнародна інституція, учасником якої є Україна. Характеризуючи ООН та її місце у міжнародно-правовому регулюванні суспільних відносин, треба наголосити, що в межах цієї інституції ухвалюються

декларації, пакти й конвенції, головною метою яких є впровадження загальнолюдських цінностей і пріоритетів у міжнародному та міждержавному спілкуванні, зокрема через забезпечення ефективного міжнародно-правового регулювання. Визначаючи важливість діяльності ООН як інституції, що забезпечує ефективну взаємодію та налагодження співпраці між державами, забезпечення миру та суспільної злагоди, можна констатувати, що нормативно-правові акти ООН за суттю і правовою природою визначають загальні концептуальні основи правосуб'єктності учасників правових відносин [4, с. 152].

Серед найбільш важливих актів ООН насамперед треба вказати Загальну декларацію прав людини від 1948 р., що увійшла в історію як міжнародний політико-правовий документ, який уперше системно сформулював основи сучасного демократичного правового статусу людини, втіливши при цьому, по-перше, ідею єдності прав та обов'язків людини і громадянина, по-друге, закріпивши загальну можливість лише правомірних обмежень прав людини і, по-третє, визначивши критерії або вимоги, яким повинні відповідати обов'язки людини й інші обмеження прав і свобод під час їх формулювання національними конституціями і законодавствами. Указаним нормативно-правовим актом було проголошено цілу низку основних трудових прав, як-от: а) кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях (ст. 21); б) кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття (п. 1 ст. 22); в) кожна людина без будь-якої дискримінації має право на рівну оплату за однакову працю (п. 2 ст. 23); г) кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування її самої та її сім'ї і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення (п. 3 ст. 23); д) кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів (п. 4 ст. 23); е) кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включно з правом на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку (ст. 24); ж) кожна людина має право на такий життєвий рівень, включно з їжею, одягом, житлом, медичним доглядом та необхідним соціальним обслуговуванням, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини (п. 1, ст. 25) [5, с. 251].

Крім того, Організацією Об'єднаних Націй було ухвалено низку інших важливих нормативних актів, спрямованих на забезпечення та гарантування трудових прав особи, зокрема:

1) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), в якому зазначено, що держави-учасниці зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини; у статті 6 зазначеного Пакту закріплено визнання його учасниками права на працю, що охоплює право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і держави-учасниці зобов'язані робити належні кроки до забезпечення цього права;

2) Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966), якою було обґрунтовано, що будь-яка теорія переваги, що ґрунтується на расовій відмінності, в науковому розумінні є хибною, в моральному – недозволеною і в соціальному – несправедливою та небезпечною, і що не може бути виправдання для расової дискримінації, де б то не було, ні в теорії, ні на практиці; також Конвенцією було проголошено, що існування расових бар'єрів суперечить ідеалам будь-якого людського суспільства [6];

3) Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), відповідно до якої держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості з тим, щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, зокрема: а) право на працю як невід'ємне право всіх людей; б) право на однакові можливості під час наймання на роботу, в тому числі застосування однакових критеріїв відбору під час наймання; с) право на вільний вибір професії чи роду роботи, на просування на посаді та гарантію зайнятості, а також на

користування всіма пільгами та умовами роботи, на здобуття професійної підготовки і перепідготовки, включно з учнівством, професійною підготовкою підвищеного рівня і регулярною перепідготовкою; d) право на рівну винагороду, включно з одержанням пільг, на рівні умови щодо праці рівної цінності, а також на рівний підхід до оцінювання якості роботи; e) право на соціальне забезпечення, зокрема в разі виходу на пенсію, безробіття, хвороби, інвалідності, по старості та в інших випадках втрати працездатності, а також право на оплачувану відпустку; f) право на охорону здоров'я і безпечні умови праці, в тому числі щодо збереження функції продовження роду [7].

Як ми зауважили вище, важливим суб'єктом ухвалення міжнародних нормативно-правових актів є Рада Європи, яка ухвалила більше 150 конвенцій із прав людини. Її роль у загальноєвропейському процесі співпраці визначають кілька факторів, серед яких можна виокремити компетенцію Організації та форми і методи її реалізації. Основні завдання й ціль Ради Європи згідно зі статтею 1 Статуту Ради Європи – «досягнення більшої єдності її членів для захисту і втілення ідеалів та принципів, які є їх спільним надбанням, і сприяння їх економічному та соціальному прогресу». Отже, компетенцію Ради Європи можна охарактеризувати як універсальну. Вона передбачає діяльність в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та інших сферах. Особлива увага звертається на захист прав людини й основних свобод та утвердження принципів верховенства права. Згідно з цією статтею Статуту лише питання національної оборони не належать до компетенції Організації.

Висновки. Отже, завершуючи розгляд проблеми систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці, треба зауважити, що протягом багатьох років на міжнародному рівні було ухвалено цілу низку таких документів, які, беззаперечно, якісно та ефективно вплинули на формування трудового законодавства багатьох країн світу, і Україна в цьому контексті не є винятком. Щодо особливостей систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці, то до них, на нашу думку, треба віднести такі:

- наявну міжнародну нормативно-правову базу спрямовано на врегулювання досить широкого кола відносин у сфері праці;
- їх систематизація українським законодавцем може здійснюватися виключно в спосіб обліку;
- відсутність дієвого міжнародного та вітчизняного механізму систематизації таких актів;
- вільний вибір і досить широке коло критеріїв для систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці.

Список використаних джерел

1. Сіроха Д. І. Сутність міжнародної нормотворчості у сфері праці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Т. 6. С. 87-89.
2. Нігрєєва О. О. Правотворчість у міжнародному праві: до питання визначення. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 4. С. 35-42.
3. Зінь Е. А., Дука Н. С. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підруч. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Е. А. Зіня. Київ : Кондор, 2009. 432 с.
4. Костюк В. Роль Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної організації праці у міжнародно-правовому регулюванні трудової правосуб'єктності. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 151–157.
5. Черноус О. В. Джерела міжнародно-правового регулювання праці та їх вплив на національне законодавство. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 249-253.
6. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : міжнародний документ від 21.12.1965 р. № 995_105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : міжнародний документ від 18.12.1979 № 995_207. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

Надійшла до редакції 04.10.2022

References

1. Sirokha, D. I. (2015) Sutnist' mizhnarodnoyi normotvorchosti u sferi pratsi [The essence of international norm-making in labor area]. *Naukovy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya : Yurydychni nauky*. Vol. 6, pp. 87-89. [in Ukr.].
2. Nihreyeva, O. O. (2014) Pravotvorchist' u mizhnarodnomu pravi: do pytannya vyznachennya [Law-making in international law: to the matter of definition]. *Al'manakh mizhnarodnoho prava*. 2014.

Issue 4, pp. 35-42. [in Ukr.].

3. Zin', E. A., Duka, N. S. (2009) *Osnovy zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti* [Basics of foreign economic activity] : pidruch. / za red. d-ra ekon. nauk, prof. E. A. Zinya. Kyiv : Kondor, 432 p. [in Ukr.].

4. Kostyuk, V. (2012) Rol' Orhanizatsiyi Ob"yednanykh Natsiy ta Mizhnarodnoyi orhanizatsiyi pratsi u mizhnarodno-pravovomu rehulyuvanni trudovoyi pravosub"yektnosti [The role of the United Nations and the International Labor Organization in the international legal regulation of labor legal personality]. *Publichne pravo*. № 4, pp. 151–157. [in Ukr.].

5. Chornous, O. V. (2012) Dzherela mizhnarodno-pravovoho rehulyuvannya pratsi ta yikh vplyv na natsional'ne zakonodavstvo [Sources of international labor regulation and their impact on national legislation]. *Pravo i bezpeka*. № 4, pp. 249-253. [in Ukr.].

6. Mizhnarodna konventsia pro likvidatsiyu vsikh form rasovoyi dyskryminatsiyi [International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination] : mizhnarodnyy dokument vid 21.12.1965 r. № 995_105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105. [in Ukr.].

7. Konventsia Orhanizatsiyi Ob"yednanykh Natsiy pro likvidatsiyu vsikh form dyskryminatsiyi shchodo zhinok [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women] : mizhnarodnyy dokument vid 18.12.1979 № 995_207. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nataliia Obushenko, Liliia Mezhevska. The qualitative and effective influence of international legal acts on the formation of labor legislation in Ukraine. The article reveals that when studying the problem of systematization of labor legislation, special attention should be paid to international legal acts. In general, international legal acts should be understood as an official document that was adopted at the international level in accordance with the norms of international law, aimed at regulating the most important legal relations. Contractual norms form the basis of international law, on the basis of which the structure of legal relations in all spheres of this field is built. The subject of international legal regulation is only such activity that is socially significant in the international arena, that is, it is of interest to other states and to the functioning of the international system in general. The article highlights that in view of the fundamental nature of labor relations in all countries of the world, international legal regulation of labor has great practical significance and wide application, since law affects social relations primarily through the process of legal regulation, ensuring the real impact of international legal norms on social life and is possible only if the real content of the regulatory properties of the relevant norms is manifested through the process of their implementation.

The article states that, like any other rule-making activity, international rule-making ends with the adoption of the relevant act. Most often, international legal acts are created in the form of treaties (agreements, conventions, protocols, etc.). An international normative-legal agreement (hereinafter referred to as an international agreement) is voluntarily agreed upon by several international entities that have authority, social and legal relations, and general rules of conduct concluded in writing and regulated by the norms of international law, regardless of whether they are contained in one or more related documents, and from their specific name (agreement, treaty, convention, protocol, etc.). International treaties are the main source of legal regulation of relations arising in the foreign economic sphere. Norms and principles regulating international relations in the foreign economic sphere are established in them; the agreements of the parties on the creation of binding rules of conduct for them are recorded in a specific form, the establishment, change or termination of mutual rights and obligations are regulated. International regulatory legal acts in the field of labor should be understood as such acts that were developed and adopted by special international organizations in accordance with the norms of international legislation and which, after their ratification, become part of domestic labor legislation.

Keywords: *international normative legal act, international level, norm of international legislation, international legal regulation, contractual norms, international legal position, international rulemaking, agreements, conventions, protocols, international legal personality, legal force of an international agreement.*

УДК 342.9+347.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-157-161

Роман ОПАЦЬКИЙ©

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВСТАНОВЛЕННЯ БАТЬКІВСТВА: НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто проблеми встановлення батьківства з урахуванням нових тенденцій у суспільстві та здешевлення проведення ДНК-експертизи. Як нововведення запропоновано ввести презумпцію на згоду обох батьків на проведення генетичної експертизи. Право ж відмови одного з батьків тягнуть для такого певні негативні наслідки.

Наголошено на важливості таких змін через: підвищення значущості та цінності інституту шлюбних відносин та сім'ї; збільшення рівня відповідальності батька за дітей через впевненість у кровному спорідненні (зникнуть сумніви про можливість виховання нерідної дитини); введення системи забору генетичного матеріалу ще в пологовому будинку з часом призведе до формування відповідної повноцінної бази даних. Така інформативна база стане в нагоді як всьому суспільству, так і правоохоронній системі під час встановлення особи за невпізнаними трупами.

Ключові слова: дитина, батьки, шлюб, сім'я, ДНК-експертиза, батьківство.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільних відносин торкнувся навіть сімейних стосунків. Тепер інститут шлюбу перестав розглядатися як щось стале, укладене раз і на все життя. З урахуванням таких тенденцій виникла необхідність перегляду ролі батьківства з одночасним урахуванням захисту прав дитини.

Турбота про дітей була одним з основних пріоритетів людства протягом всього розвитку цивілізації. Суспільство розуміло, що саме батьки є основним та практично єдиним інститутом, спроможним забезпечити нормальний та сталий розвиток дитини як повноцінного члена соціуму. Однак поряд з проблемами виховання підростаючого покоління гостро наявна проблема встановлення батьківства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Правові аспекти встановлення батьківства досліджували чимало вітчизняних науковців у сфері сімейного та цивільного права¹. О. Розгон, Н. Конончук, Л. Красицька, О. Антонюк, З. Ромовська. Крім того, зазначені науковці вивчали й презумпція батьківства, що діє в багатьох країнах ще з часів римського права.

Метою наукової статті є вироблення нововведень, які допоможуть підняти значимість сім'ї, а також сприятимуть вирішенню спорів при встановленні батьківства у випадку розірвання шлюбу.

Виклад основного матеріалу. Проблеми визначення батьківства турбують суспільство з початку виникнення цивілізації і до сьогодні. Саме встановлення походження дітей від матері та батька є підставою виникнення їх взаємних прав та обов'язків. Право дитини знати своїх батьків і право на піклування закріплено в ст. 7 Конвенції ООН «Про права дитини».

Ще в Давньому Римі був крилатий вислів: «Мати завжди достеменно відома – *Mater semper est certa*», а от з проблемами батьківства виникають певні труднощі.

Питання встановлення та визнання батьківства завжди була прикута підвищена увага, оскільки саме факт походження дитини є підставою для виникнення взаємних прав та обов'язків між нею та її батьками. Однак встановлення та визнання батьківства – це різні правові категорії. У разі встановлення батьківства відбувається встановлення обставин, за яких у зацікавлених осіб виникають взаємні права та обов'язки.

© Р. Опацький, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

opatsky@i.ua

Під час визнання батьківства підтверджується факт походження дитини від батьків, що дає змогу дитині мати певні права – знати батьків, право на спадкування тощо [1].

З виникненням труднощів визнання батьківства відразу виникли різні способи їх подолання. Загалом людством вироблено такі процедури визнання батьківства: через народження в законному шлюбі; через усиновлення; та узаконення.

Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, вважається такою, яка походить від подружжя. При цьому мати дитини не повинна надавати доказів походження дитини від свого чоловіка, а останній – доводити своє батьківство. На відміну від материнства визначення батьківства залежить від сімейного стану матері дитини. Українське сімейне законодавство виходить із презумпції батьківства чоловіка матері дитини. Відповідно до ст. 133 Сімейного кодексу України, якщо дитина народилася у подружжя, дружина записується матір'ю, а чоловік – батьком дитини.

Водночас дружина і чоловік мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка батьком дитини.

Якщо ж мати дитини, яка перебуває у зареєстрованому шлюбі, під час реєстрації народження заявляє, що її чоловік не є батьком цієї дитини, та у зв'язку з цим просить не вказувати його як батька в актовому записі про народження дитини, то її прохання може бути задоволене лише за наявності спільної заяви самої матері та її чоловіка про невизнання його батьком дитини. Саме виховання дитини спільно батьком та мамою забезпечить її сталий та нормальний розвиток, підготує до самостійного життя в майбутньому.

У національному законодавстві закріплена презумпція батьківства як форма захисту інтересів дитини та упорядкування сімейних відносин. Сформулювати презумпцію батьківства можна так: батьком дитини, народженої у шлюбі, є чоловік матері.

Презумпція батьківства додатково встановлюється за допомогою закріплення в законі терміну її дії. Зокрема, частина 2 ст. 122 Сімейного кодексу України визначає десятимісячний термін дії презумпції батьківства в разі розірвання шлюбу, визнання його недійсним або смерті батька до народження дитини [2, ст. 122].

Водночас, якщо особа, яка записана батьком дитини відповідно до статей 122, 124, 126 і 127 Сімейного кодексу України, має право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини. У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження [2; 9].

Тобто, зважаючи на аналіз положень Сімейного кодексу України, особа яка має сумніви щодо свого батьківства виключно в судовому порядку та після проведення генетичної експертизи може скасувати батьківство з відповідним внесенням записів до державних реєстрів.

Отже, презумпція батьківства є, з одного боку, надійним гарантом права дитини на нормальне життя в сім'ї. з іншого боку, зазначена презумпція абсолютно не враховує право батька на виховання своєї дитини.

В Україні щороку реєструють в середньому 300 тисяч шлюбів, і більше ніж половина подружніх пар розлучаються. Найменша кількість розлучень у західних регіонах України, а найбільша – у південних і східних. Якщо середній відсоток розлучень по Україні – 57 %, то в західних регіонах він становить 30 %, а в південних і східних – доходить до 70 %. Місто Київ – у центрі [3].

Згідно зі статистичними даними з 7 млн 600 тис. дітей майже 3 млн українських дітей виховуються в неповних сім'ях. Це фактично половина дитячого населення країни [4].

Беручи до уваги складність регулювання шлюбних (сімейних) відносин, які багато в чому переплітаються з народними звичаями та традиціями, вбачаємо необхідність адміністративно-правового втручання (превентивного) в такі відносини [8].

У разі виникнення такого спору єдине правильне вирішення конфлікту можливе лише через призначення та проведення судово-генетичної експертизи для встановлення батьківства, що затягує процес розлучення та спричиняє глибоку психоемоційну травму самій дитині.

З огляду на статистичні дані цілковито закономірно виникає питання встановлення аліментів для чоловіків (а в абсолютній більшості розлучень дитина

залишається з матір'ю) з урахуванням відсутності кровної спорідненості. Другим закономірним питанням є можливість повернення аліментів у разі встановлення відсутності батьківства.

Зокрема, чинне цивільне законодавство передбачає можливість регресного позову батька по поверненню виплачених коштів (аліментів) згідно з Цивільним кодексом України, стаття 1191 «Право зворотної вимоги до винної особи» [5].

Однак для виконання цього заходу треба виконати низку заходів. Тож з метою подання регресного позову про повернення аліментів необхідно довести в судовому порядку відсутність кровного зв'язку між дитиною та батьком (платником аліментів). Відсутність біологічної спорідненості доводиться в судовому порядку на підставі генетичної експертизи. Позовна заява не може бути подана після досягнення дитиною 18-річного віку, тобто повноліття. Другою вагомою підставою отримання задоволення регресного позову є доведення прямого умислу матері дитини на введення в оману чоловіка щодо справжнього батьківства. Доведення такого факту є фактично неможливим через відсутність опрацьованого механізму з цього питання.

Зважаючи на постійний розвиток суспільних відносин та варіативність форм сімейного життя, є потреба застосування більш гнучких норм сімейного законодавства.

Необхідність переосмислення підходів до розуміння шлюбу в житті людей, значенні сім'ї у вихованні дітей виникла з переоцінкою ролі цих інституцій для суспільства.

Ще три, чотири десятиліття тому шлюб розглядався як остаточний вибір чоловіка та жінки один раз та на все життя. Виховання дитини вважалось основним обов'язком подружжя, а все інше (робота, захоплення, індивідуальний розвиток особистості) було тільки як засіб забезпечення потреб нащадків. Розлучення родиною сприймалося як щось екстраординарне та, не рідко, викликало осуд не тільки оточення, а й усієї родини. Цілком очевидним, що в такій ситуації виховання дитини після розірвання шлюбних стосунків ставало обов'язком не лише батька дитини, але й, як правило, усієї його родини (включно з дідусем, бабусею, тіткою тощо).

Не менш важливим було й сакральне значення шлюбу в житті пари. Зрада розглядалася як надзвичайна подія, яка отримувала всебічний осуд.

На сьогодні ж виникнення шлюбних стосунків розглядається як спроба узаконити свої стосунки з коханою, а в разі зникнення захоплення з легкістю припинити шлюбні відносини. Наявність дитини уже не розглядається як вагома підстава вживати заходів для збереження сім'ї.

Повторний вступ до шлюбу сприймається як нова спроба з урахуванням помилок минулого. Водночас зберігається думка, що в разі невдачі нова спроба може бути результативнішою.

Одночасно, перебуваючи на межі краху сім'ї, члени подружжя вже починають шукати нові стосунки, так би мовити, «на стороні».

Переосмислення ролі шлюбу в сучасних умовах, коли цей інститут суспільства уже не є остаточним рішенням чоловіка та жінки на все життя, призвів до переосмислення також і емпіричної ролі одного статевого партнера в шлюбі на все життя.

Соціологічні дослідження щодо цього напрямку наводять такі результати:

– в середньому в Україні приблизно 10 % чоловіків виховують чужих дітей, при цьому не здогадуючись про це [6];

– в країнах Західної Європи та США цей показник доходить до 50 %.

Зазначені показники красномовно свідчать про необхідність переосмислення ролі презумпції батьківства.

З метою врегулювання проблем встановлення батьківства, недопущення «фальшивого батьківства» та, як один із важелів, збереження сім'ї, хочемо запропонувати для запровадження новий механізм.

У період перебування в пологовому будинку після пологів (до 3 діб у разі відсутності протипоказань) за письмової згоди обох батьків проводити обов'язковий тест ДНК на встановлення батьківства. На сьогодні це не складна процедура, яка виконується багатьма клінічними лабораторіями та коштує відносно не дорого.

Перед проведенням тесту на встановлення біологічного батьківства обох батьків письмово попереджають про наслідки результатів такого заходу та відповідно про

правові наслідки відмови.

Зокрема, в разі подання письмової відмови чоловіка від проведення ДНК-експертизи на встановлення біологічного батьківства (причина абсолютно не важлива) позбавляє його права в майбутньому, у разі розірвання шлюбу, оскаржувати факт біологічного батьківства. Наслідком відмови буде безапеляційне визнання батьківства та зобов'язання, у разі виникнення такої ситуації, сплата аліментів.

Ця позиція не суперечить чинному законодавству. Відповідно до п. 5 ст. 136 СК не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 Сімейного кодексу України.

У разі ж відмови жінки від проведення ДНК-експертизи на встановлення біологічного батьківства позбавляють її права в майбутньому, у разі виникнення непередбачуваних обставин (розлучення), претендувати на аліменти. Ця позиція також не є новою, оскільки вона випливає зі статті 7 Конвенції ООН «Про права дитини» від 1989 року та дає право дитині знати своїх батьків [7]. Отже, відмова від проходження від експертизи на встановлення батьківства прямо порушує право дитини.

У разі письмової відмови обох батьків від проведення зазначених маніпуляцій, у разі виникнення спірні питання під час розлучення будуть розглядатися в судовому порядку за «класичною» схемою.

Висновки. Трансформації в суспільстві вимагають відповідних закріплень і в правовому полі. Запропоновані нами нововведення допомуть вирішити низку проблем, зокрема:

- підвищить значущість та цінність інституту шлюбних відносин та сім'ї;
- збільшать рівень відповідальності батька за дітей через впевненість у кровному спорідненні (зникнуть сумніви про можливість виховання нерідної дитини);
- запровадження системи забору генетичного матеріалу ще в пологовому будинку з часом призведе до формування відповідної повноцінної бази даних. Така інформативна база стане в нагоді як всьому суспільству, так і правоохоронній системі під час встановлення особи за невізнаними групами.

Запрошуємо до дискусії.

Список використаних джерел

1. Розгон О. В. Практичні аспекти визнання батьківства в Україні. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. Вип. 2 (92). С. 103–112.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
3. Чому в Україні кожна друга подружня пара розлучається? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/25016301.html>.
4. Становище української сім'ї: неповна сім'я, розлучення і виживання. URL : <https://slovoproslovo.info/stanovische-ukrainskoi-sim-i-nepovna-sim-ya-rozluchennya-i-vizhivannya>
<https://slovoproslovo.info/stanovische-ukrainskoi-sim-i-nepovna-sim-ya-rozluchennya-i-vizhivannya>.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
6. 6 вражаючих фактів про чоловіків. URL: <https://1plus1.ua/novyny/6-vrazaucih-faktiv-pro-colovikiv/>.
7. Конвенція про права дитини : прийнята 44-ю сесією Генеральної асамблеї ООН 20.11.1989, ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР 27.02.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text>.
8. Опацький Р. М. Форми діяльності публічної адміністрації у сфері реалізації ювенальної політики. *Порівняльно-аналітичне право*. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/7/Opatskyi%20R.M.pdf
9. Moroz V. Legislative support enforcement of court judgments in Ukraine. *Philosophy, Economics And Law Review*. 2022. Vol. 2, no. 1. P. 212-220.

Надійшла до редакції 04.10.2022

References

1. Rozhon, O. V. (2017) Praktychni aspekty vyznannya bat'kivstva v Ukrayini [Practical aspects of paternity recognition in Ukraine]. *Mala entsyklopediya notariusa*. Issue 2 (92), pp. 103–112. [in Ukr.].
2. Simeynyy kodeks Ukrayiny vid 10.01.2002 [Family Code of Ukraine of January 10, 2002]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. [in Ukr.].

3. Chomu v Ukraini kozhna druha podruzhnja para rozluchayet'sya? [Why does every second married couple divorce in Ukraine?] URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/25016301.html>. [in Ukr.].
4. Stanovyshche ukrajins'koyi sim'yi: nepovna sim'ya, rozluchennya i vyzhyvannya [The state of the Ukrainian family: single family, divorce and survival]. URL : <https://slovoproslovo.info/stanovische-ukrainskoi-sim-i-nepovna-sim-ya-rozluchennya-i-vizhivannya>. [in Ukr.].
5. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44, art. 356. [in Ukr.].
6. 6 vrazhayuchykh faktiv pro cholovikiv [6 amazing facts about men]. URL: <https://1plus1.ua/novyny/6-vrazhaucih-faktiv-pro-colovikiv/>. [in Ukr.].
7. Konventsija pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child] : pryynyata 44-yu sesiyeyu Heneral'noyi asambleyi OON 20.11.1989, ratyfikovana Postanovoyu Verkhovnoyi Rady Ukrainy RSR 27.02.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text>. [in Ukr.].
8. Opats'kyy, R. M. () Formy diyal'nosti publichnoyi administratsiyi u sferi realizatsiyi yuvenal'noyi polityky [Forms of activity of public administration in the field of implementation of juvenile policy]. *Porivnyal'no-analitychne pravo*. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/7/Opatskyi%20R.M.pdf. [in Ukr.].
9. Moroz, V. (2022) Legislative support enforcement of court judgments in Ukraine. *Philosophy, Economics And Law Review*. Vol. 2, no. 1, pp. 212-220.

ABSTRACT

Roman Opatsky. Administrative and legal aspects of establishing paternity: new perspectives. The article is devoted to the problems of establishing paternity, considering new trends in society and reducing the cost of conducting a DNA examination. As an innovation, it is proposed to introduce a presumption of the consent of both parents for carrying out a genetic examination. The right to refuse one of the parents carries certain negative consequences for him.

In order to solve the problems of establishing paternity, preventing «false paternity» and, as one of the levers, preserving the family, we would like to propose a new mechanism for introduction, which provides, with the written consent of both parents, to carry out a mandatory DNA test to establish paternity in the maternity hospital.

When a husband submits a written refusal to conduct a DNA examination to establish biological paternity, it deprives him of the right to challenge the fact of biological paternity in the future, in case of divorce. The consequence of the refusal will be an unappealable recognition of paternity and the obligation, in the event of such a situation, to pay alimony.

In the case of a woman's refusal, the right to apply for alimony in the future, in the event of unforeseen circumstances (divorce), will be denied.

The author advocates the importance of such changes that will result: increasing the importance and value of the institution of marriage and family; increasing the level of father's responsibility for children due to confidence in blood kinship; the introduction of the genetic material collection system in the maternity hospital will eventually lead to the formation of a corresponding full-fledged database. Such an informative base will be useful both to the entire society and to the law enforcement system when identifying the identity of unidentified corpses.

Keywords: *child, parents, marriage, family, DNA expertise, paternity.*

УДК 336.763
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-162-168

Ірина ПАТЕРИЛО[©]
доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна)

ПРАВОВЕ ПІДґРУНТЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РИНКУ ДЕРИВАТИВІВ В УКРАЇНІ

Викладено стислий огляд правового регулювання функціонування ринку похідних цінних паперів (деривативів). Обґрунтовано актуальність їх застосування в умовах сучасних фінансових ринків. Розглянуто роль похідних фінансових інструментів у процесах розвитку і функціонування фінансової системи і фінансового ринку. У статті наведено чотири основні типи контрактів на деривативи: форварди, ф'ючерси, опціони та свопи. Розглянуто перспективи розвитку українського ринку деривативів, який неможливий без вдосконалення нормативно-правової бази, проведення послідовної національної політики щодо фінансового ринку.

Ключові слова: фінансовий ринок, похідні цінні папери, законодавче регулювання, деривативи, форвардні, ф'ючерсні контракти, опціони, свопи, біржові операції, фінансові інструменти, емітенти цінних паперів.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку комунікаційних технологій спостерігається стійке зростання участі фізичних осіб у фінансових операціях з використанням електронних платформ. Зокрема, прослідковується інтерес до участі в операціях на світових фондових ринках громадян України. Відносно технічно легкий доступ до участі у біржових операціях на фондових ринках, купівля-продаж деривативів на електронних платформах за допомогою використання електронних платформ потребують, поряд із загальними, також і спеціальних знань щодо певних конкретних напрямів економічного розвитку та фінансових взаємовідносин.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів», що набрав чинності 16 серпня 2020 року, заклав основу для функціонування ринку деривативів та удосконалення механізмів виконання зобов'язань за деривативами. Важливим моментом є виконання угоди, яке закон робить примусовим до виконання. Раніше була можливість для якоїсь зі сторін деривативного контракту не виконати свої зобов'язання, якщо це їй було не вигідно. Як наслідок, зростали ризики, що стримувало розвиток фінансових ринків в Україні через недовіру. Закон також спрямований на захист споживача фінансових послуг, який не є професійним (кваліфікованим) інвестором.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питаннями становлення та розвитку ринку деривативів займалися провідні вітчизняні та закордонні науковці та практики, серед яких: Г. Азаренкова, Т. Андросович, І. Бурденко, О. Зайцкв, Л. Примостка, В. Яворська, К. Колл, Р. Мерстон, Д. Ченс, М. Шоулс тощо.

Метою статті є аналіз нормативно-правового поля діяльності ринку похідних фінансових інструментів України.

Виклад основного матеріалу. Зокрема, Закон закріпив загальне визначення терміна «деривативи», перелік видів деривативів та визначення їх понять. Отже, маємо поняття деривативних фінансових інструментів, а саме деривативні цінні папери та деривативні контракти [4].

Відповідно до Податкового кодексу України дериватив – це стандартний документ, що засвідчує право та зобов'язання придбати чи продати у майбутньому цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах.

Інакше кажучи, біржові інструменти для укладання термінових угод. Учасники ринку використовують їх для отримання великих прибутків [7].

Фінансові деривативи бувають поставні (якщо базовий актив – товар, наприклад нафта, газ, пшениця тощо) та розрахункові (безпоставкові – розраховуються за формулою, ціни суто індикативні, немає поставки базового активу, наприклад ф'ючерс на індекс тощо).

Податковий кодекс визначає, що до деривативів належать:

а) своп – цивільно-правова угода про здійснення обміну потоками платежів та інших активів, розрахованими на підставі ціни базового активу в межах суми, визначеної договором на конкретну дату платежів протягом дії контракту;

б) опціон – цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання або продаж базового активу, а інша сторона бере на себе безумовне зобов'язання продати або придбати базовий актив у майбутньому протягом строку дії опціону чи на встановлену дату за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу;

в) форвардний контракт – стандартизований цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором;

г) ф'ючерсний контракт – стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладення [7].

Отже, спочатку операції своп проводилися між банками, оскільки сторонам, які торгували валютою, був потрібний справедливий обмін. Проста конверсія за допомогою проведення купівлі-продажу була некомфортною. Через це виник валютний своп, який передбачає обмін різних валют. У діяльності біржі термін означає укладання двох конверсійних угод на певну суму з різними датами постачання. Інвестори вперше стикаються з цим поняттям на валютному ринку, коли позиції переносяться через ніч. Угода здійснюється за прийнятою у всьому світі схемою – SWAP TOM NEXT (СВОП ТОМ НЕКСТ). Трейдери, які торгують всередині дня, не користуються цією процедурою.

Своп виникає через різницю між відсотковими ставками двох держав, коли, наприклад, трейдер набуває англійського фунта й продає американський долар. Інвестор торгує з плечем. В одній валюті береться кредит, у другій — відкривається депозит. За великої різниці між ставками хтось отримує дохід, хтось зазнає збитків. Своп на торгових майданчиках розраховується та списується о 00:00 за Гринвічем, коли починається новий торговий день. І неважливо, було відкрито угоду на початку попереднього торговельного періоду або незадовго до його закінчення. Свопи фіксуються на ринку щодня, що пояснюється механізмом угод. Розрахунки проводяться одночасно, а валюта поставляється не пізніше другого банківського дня. Щоб не робити постачання, наново укладається угода. День розрахунків переноситься за допомогою свопа [8].

Крім валютних, є й інші різновиди свопів:

Акційні – це операції, що передбачають обмін потоками платежів. Вони дозволяють влити капітал у торгові біржі країн, що розвиваються. Під час угоди враховуються показники індексу біржі та ставки за відсотками.

Відсоткові – операції, які передбачають обмін ставками за кредитом. Наприклад, один учасник ринку має відсоткову ставку і, бажаючи зменшити ризики, змінює її на фіксовану. Інший інвестор, очікуючи зниження ставки, робить навпаки. Дохід чи збиток для відсоткових свопів визначені різницею між ставками. На операціях з дорогоцінними металами угоди здійснюються за тим самим принципом – в два етапи продаються і купуються дорогоцінні метали, що дає змогу знизити ризикові прояви.

Свопціони – інструмент, що є симбіозом свопів та опціонів. Завдяки йому угода у майбутньому укладається за фіксованою вартістю.

Кредитно-дефолтні – інструмент є страховкою у разі дефолту в разі обвалу кредитних ринків. Трейдер час від часу чи один раз робить внесок на рахунок іншої сторони. Якщо станеться дефолт, він отримає компенсацію.

Останні свої особливо популярні у країнах із нестабільною економічною ситуацією. Подібні операції – страхівка, коли змінюється курс іноземної валюти стосовно національної [8].

Щодо опціону, то це угода, яка надає покупцеві опціону право (але не зобов'язання) на купівлю чи продаж базових фінансових інструментів за фіксованою ціною протягом деякого періоду або на визначену наперед дату в майбутньому в обмін на опціонну премію. Предметом опціонної угоди можуть бути різноманітні фінансові інструменти: валюта, акції, індекси, цінні папери, кредити, ф'ючерсні контракти тощо. У перекладі «опціон» (від англ. option) означає вибір. Саме можливість вибору і є основною характеристикою опціонів.

В опціонній угоді, яка укладається між двома контрагентами, зазначається кількість та вид базових інструментів, що є предметом купівлі або продажу, дата виконання угоди чи період між двома датами, впродовж якого може бути виконана угода, а також фіксується ціна виконання опціону. Одна сторона купує опціон за винагороду, яка називається опціонною премією, здобуває право вибору і стає власником опціону. Друга сторона продає або виписує опціон, тобто надає право вибору, за що отримує премію.

Для продавця опціон є зобов'язанням виконати умови контракту, якщо покупець вирішить його реалізувати. Продавець опціону бере на себе ризик зміни ціни активу за компенсацію у формі опціонної премії. Зазначимо, що покупець опціону не повністю звільняється від ризику, а тільки обмежує його рівень величиною опціонної премії.

Покупець опціону може вийти з угоди трьома способами:

- здійснити своє право і пред'явити опціон до виконання;
- продати опціон третій стороні;
- знехтувати правом, наданим опціоном [6, с. 52].

Опціон може бути виконаний лише за ціною, зафіксованою під час укладання угоди, яка називається ціною виконання опціону, або ціною страйк.

Залежно від умов виконання вирізняють два типи опціонів: американський та європейський.

Опціон американського типу може бути виконаний у будь-який день протягом зазначеного періоду часу.

Для опціону європейського типу фіксується конкретна дата його виконання.

Залежно від типу операції (купівля чи продаж), право здійснення якої надано в угоді, розрізняють опціон продажу – PUT (пут) і опціон купівлі – CALL (кол).

Опціон PUT надає покупцеві опціону право продати обумовлену в контракті кількість базових інструментів у визначені терміни за ціною виконання або відмовитися від продажу. Так опціон PUT захищає від зниження цін на активи.

Опціон CALL надає право купити обумовлену кількість базових інструментів у визначені терміни за ціною виконання або відмовитися від купівлі і захищає покупця від підвищення цін.

Покупець опціону відкриває довгу позицію (як за PUT, так і за CALL), продавець опціону займає коротку позицію за цією угодою, незалежно від виду опціону.

Операції з опціонами можуть проводитись для страхування від ризику зміни цін на фінансові інструменти, за якими учасник має балансову позицію. Такий опціон називається покритим, а позиція – застрахованою. Опціон, використовуваний для одержання прибутку від різниці в цінах купівлі та продажу за відсутності відповідної балансової позиції, називається непокритим [6, с. 54].

Форвардні угоди укладаються на купівлю або на продаж визначеної кількості певного фінансового чи матеріального активу. Один із учасників угоди зобов'язується здійснити поставку, а інший – її прийняти. Базовим активом, як правило, бувають акції, облігації, валюта, різноманітні товари.

Зазначені похідні фінансові інструменти можуть застосовуватися в різних ситуаціях і з різними мотивами: під час фінансових спекуляцій, управління активами і зобов'язаннями, арбітражу, хеджування (наприклад, захист своїх активів від можливої девальвації гривні стосовно долара США). Кінцевою метою сторін операції з використанням похідних фінансових інструментів (у тому числі й валютних форвардів) може бути або отримання прибутку, або управління ризиками [6, с. 48]. При цьому можливість поєднання цілей отримання прибутку та управління ризиком зовсім не

заперечує каузальний характер такого правочину (правочинів). Зокрема, вступаючи в правочин з метою обмеження ризику, сторона може виявитися в ситуації, коли похідний фінансовий інструмент стає спекулятивним. Або навпаки, будучи на момент укладення правочину виключно спекулятивним, конкретний фінансовий продукт може набути характер правочину, що обмежує ризики. Подібний характер цього виду фінансових правочинів дає змогу вбудувати похідний фінансовий інструмент в систему господарських операцій і бути частиною довгострокової стратегії, яка виправдається в майбутньому. При цьому під час судового вирішення спору неможливі і позбавлені будь-якого юридичного сенсу намагання «встановлювати довгострокову «господарську мету», яка переслідується сторонами з використанням похідного фінансового інструменту» [6, с. 47].

Ф'ючерс (від англ. *future* – майбутнє) – це домовленість між покупцем і продавцем на постачання продукції, послуги або цінних паперів у майбутньому, з фіксацією вартості на момент укладання угоди. Основною метою застосування цього фінансового інструменту є зниження ризиків, пов'язаних із коливанням цін, а також гарантування постачання товару (продукції) за ціною, визначеною наперед. При цьому такі угоди, на відміну від угод на реальний товар (продукцію), не передбачають зобов'язання сторін поставити або прийняти його у визначений у контракті строк, а передбачають купівлю і продаж прав на товар.

Ф'ючерсні ринки є, власне, вдосконаленою формою так званих строкових ринків, які діють вже давно. Момент здійснення строкової операції та момент виконання зобов'язань істотно розірвані в часі. Інакше кажучи, виконання (наприклад, постачання валюти) відбувається через певний строк у заздалегідь визначену майбутню дату, але на умовах (за курсом, ставкою тощо), що їх визначають у момент укладення угоди. Предметом строкових угод можуть бути найрізноманітніші товари (продукція) чи послуги [5].

На сучасному фінансовому ринку ф'ючерси застосовують до операцій купівлі / продажу товарів, валюти, цінних паперів, індексів та інших зобов'язань.

Товарні ф'ючерси базуються на купівлі-продажу різних товарів, найбільш популярні з яких – сільськогосподарська продукція, металургія, сировина.

Фінансові ф'ючерси базуються на специфічних фінансових інструментах, таких як короткострокові та довгострокові казначейські зобов'язання, депозити, валюта та індексні показники фондових бірж. Розрізняють фінансові ф'ючерси з конкретною і абстрактною базами. Фінансові ф'ючерси з конкретною базою засновані на реальних об'єктах торгівлі. До них належать валютні ф'ючерси і процентні ф'ючерси. Фінансові ф'ючерси виконують дві основні функції: дають можливість інвесторам застрахуватися від ризику, пов'язаного з несприятливими змінами процентних ставок або курсів валют і цінних паперів на ринку, а біржовим гравцям – отримувати з цього прибуток.

Валютні ф'ючерси являють собою договірне зобов'язання на майбутній обмін певної кількості однієї валюти на іншу за заздалегідь визначеним курсом. На ф'ючерсних біржах світу зазвичай використовують пряме котирування курсів валют, при якому зазначають кількість національної валюти, потрібну для купівлі одиниці іноземної валюти. Ціну купівлі валютного ф'ючерсного контракту визначають, головним чином, форвардним курсом базисної валюти. При торгівлі валютними ф'ючерсами важливо передбачити зміну курсу базисної валюти в майбутньому і постійно стежити за зміною курсу протягом усього строку дії ф'ючерсу, а вловивши небажану тенденцію, своєчасно позбутися контракту.

Процентний ф'ючерс – це договірне зобов'язання купити чи продати процентний інструмент із визначеними в контракті термінами і процентною ставкою за заздалегідь узгодженим курсом (ставкою) в певну майбутню дату [5].

Не всі деривативи вважатимуться фінансовими інструментами. Зараз основна відмінність деривативних фінансових інструментів від деривативних нефінансових інструментів полягає у тому, що перші необхідно укладати через інвестиційну фірму, крім випадків, коли обидві сторони деривативної угоди є певними кваліфікованими інвесторами.

Чи є дериватив фінансовим інструментом, залежить від його базового активу, торговельного майданчика та способу виконання зобов'язань. У випадку, якщо базовим активом деривативу є продукція, треба враховувати такі фактори, як торговельний майданчик та спосіб виконання зобов'язань. Будь-який товарний дериватив, що

торгується на регульованому ринку або на багатосторонньому торговельному майданчику, буде віднесений до категорії фінансових інструментів. До того ж будь-який товарний дериватив, який дає сторонам право здійснити розрахунки в грошовій формі (крім як у разі невиконання зобов'язань або іншої події, що дає підстави для припинення), також буде вважатися фінансовим інструментом. Фінансовими інструментами не є поставні деривативи щодо оптових енергетичних продуктів (тобто газу та електроенергії) та форвардні контракти на поставку продукції за умови, що вони не укладаються на регульованому ринку або на багатосторонньому торговельному майданчику. Віднесення чи не віднесення інших товарних деривативів до категорії фінансових інструментів треба уважно оцінювати у кожному конкретному випадку окремо.

Тисячі компаній по всьому світу використовують деривативи, щоб зменшити ризики для свого бізнесу і підвищити впевненість своїх клієнтів. Серед них: іпотечні оператори використовують деривативи, щоб запропонувати покупцям житла вибір іпотечних кредитів із фіксованою або плаваючою ставкою; використовують деривативи для управління ризиками за своїми кредитами, що дозволяють їм позичати більше; пенсійні фонди та керуючі активами використовують деривативи, щоб допомогти оптимізувати та захистити вартість пенсійних частин та інвестицій, що дозволяє людям планувати майбутнє з більшою впевненістю; товаровиробники також використовують деривативи. Коли вони хочуть залучити гроші на нові інвестиції, вони можуть використати процентний своп, щоб зафіксувати витрати на фінансування, тим самим зменшуючи вплив потенційного збільшення процентних ставок; компанії з виробництва продуктів харчування та напоїв використовують деривативи для управління ризиком коливань цін на їх інгредієнти. Це допомагає забезпечити стабільність пропозиції та ціни улюбленої їжі покупця. Те ж саме стосується і цін на енергоносії. Виробники та постачальники використовують деривативи, щоб допомогти згладити регулярні підйоми та падіння цін на газ, нафту та електроенергію, зменшуючи нестабільність для споживачів [2, с. 323].

Подібно авіакомпанії використовують деривативи, щоб зафіксувати витрати на паливо, що допомагає пом'якшити непрямий вплив («ефект доміно») на ціни на квитки.

Ринок деривативів привертає все більше уваги на тлі нафтогазової кризи, що відбувається у 2019–2020 рр., випадків шахрайства та перерозподілу енергетичних ринків. Хоча нафтогазова криза спричинена насамперед переорієнтацією та диверсифікацією енергетичної сировини, розробники політики та регулятори почали думати про посилення регулювання через підвищення прозорості та безпеки як похідних інструментів, так і інших фінансових інструментів [6, с. 63–71]. Деривативи в разі належного застосування повинні допомогти підвищити фінансову стійкість системи та приносити очікувану економічну сталість для їх емітентів або користувачів.

Висновки. У разі правильного застосування деривативи можуть приносити значну економічну користь. Ці інструменти допомагають економічним агентам поліпшити управління ринковими та кредитними ризиками. Вони також сприяють розвитку фінансових інновацій та розвитку ринку, підвищуючи стійкість ринку до шоків. Ринок похідних фінансових інструментів з одноразових угод перетворився в невід'ємну частину міжнародного фінансового ринку. Причина активного застосування цих інструментів на світовому ринку – їх здатність знижувати залежність широкого кола користувачів від ринкових коливань. Ринок деривативів забезпечує ефективні способи хеджування цінних ризиків у межах державної економіки. Треба зазначити, що похідні фінансові інструменти виконують також інформаційну функцію, завдяки якій інвестор отримує актуальну інформацію про майбутній стан ринку, адже валютні деривативи характеризуються високим рівнем дохідності. Ось чому важливо враховувати сучасний стан та перспективи розвитку ринку деривативів в Україні.

Основною метою розвитку України є формування цивілізованої економіки європейського типу, де ринок фінансових деривативів може відігравати важливу роль. На цьому етапі цей сегмент в Україні вже певним чином сформований: є електронні системи на торговельних біржах, наявні емітенти цінних паперів, численні інвестиційні компанії та банки, а також державні та муніципальні організації, є інвестори, які цікавляться деривативами з метою їх розміщення.

Законодавче регулювання фондового ринку фінансових деривативів дуже важливий фактор залучення інвестицій та інвестування в цінні папери через фондовий

ринок. Фондовий ринок фінансових деривативів можна розглядати як механізм забезпечення економічної та фінансової стабільності, а також проведення необхідних трансформаційних змін на шляху до світової інтеграції фінансової системи України. Повільний розвиток фондового ринку фінансових деривативів в країні значно знижує конкурентоспроможність України на ринку іноземного інвестиційного капіталу.

Список використаних джерел

1. Антонов С., Шишков С. Організація обігу валютних деривативів в Україні: питання теорії та практики. *Ринок цінних паперів України*. 2009. № 5-6. С. 37-56.
2. Зайцев О. В. Основи фінансового інструментарію : підруч. Суми : Сумський держ. ун-т, 2016. 524 с.
3. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30.10.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 19.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>.
5. Козка О. Ф'ючерс – прибуток з майбутнього. *Інструменти бізнесу*. 2020. № 12. URL : <https://e.fin-ua.com/upravlinnya-finansami-2020-12/fyuchers-privutok-z-maybutnogo>.
6. Кудряшов Е. Похідні фінансові інструменти: «Казнить нельзя помиловать» (Проблеми юридичної кваліфікації). *Господарство і право*. 2002. № 3. С. 47-54.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 у редакції від 20.09.2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
8. Що таке своп у біржовій торгівлі. URL : <https://ffin.ua/blog/articles/investopediia/post/shho-take-svop-u-birzovii-torgivli>.
9. Motorniuk U., Terebukh M., Kharchuk V. Тенденції розвитку міжнародного ринку деривативів. *An International Quarterly Journal*. 2016. № 5. Р. 63-71.

Надійшла до редакції 01.12.2022

References

1. Antonov, S., Shyshkov, S. (2009) Orhanizatsiya obihu valyutnykh deryvatyviv v Ukraini: pytannya teoriyi ta praktyky [Organization of circulation of currency derivatives in Ukraine: issues of theory and practice]. *Rynok tsinnykh paperyv Ukrainy*. № 5-6, pp. 37-56. [in Ukr.].
2. Zaytsev, O. V. (2016) Osnovy finansovoho instrumentariyu [Fundamentals of financial instruments] : pidruch. Sumy : Sums'kyi derzh. un-t, 524 p. [in Ukr.].
3. Pro derzhavne rehulyuvannya rynku tsinnykh paperyv v Ukraini [On state regulation of the securities market in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 30.10.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
4. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv shchodo sproshchennya zaluchennya investytsiy ta zaprovadzhennya novykh finansovykh instrumentiv [On amendments to some legislative acts regarding the simplification of investment attraction and the introduction of new financial instruments] : Zakon Ukrainy vid 19.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>. [in Ukr.].
5. Kozka, O. (2020) Fyuchers – prybutok z maybutn'ho [Futures – profit from the future]. *Instrumenty biznesu*. № 12. URL : <https://e.fin-ua.com/upravlinnya-finansami-2020-12/fyuchers-privutok-z-maybutnogo>. [in Ukr.].
6. Kudryashov, E. (2002) Pokhidni finansovi instrumenty: «Kaznyt' nel'zya pomylovat'» (Problemy yurydychnoyi kvalifikatsiyi) [Derivative financial instruments: «Executioners cannot be pardoned» (Problems of legal qualification)]. *Hospodarstvo i pravo*. № 3, pp. 47-54. [in Ukr.].
7. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 u redaktsiyi vid 20.09.2015 [Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 as amended on 20.09.2015]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. [in Ukr.].
8. Shcho take svop u birzhoviy torhivli [What is a swap in stock trading]. URL: <https://ffin.ua/blog/articles/investopediia/post/shho-take-svop-u-birzovii-torgivli>. [in Ukr.].
9. Motorniuk, U., Terebukh, M., Kharchuk, V. (2016) Tendentsiyi rozvytku mizhnarodnoho rynku deryvatyviv [Development trends of the international derivatives market]. *An International Quarterly Journal*. № 5. R. 63-71. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Paterylo. Legal basis of functioning and development of the derivatives market in Ukraine. A brief overview of the legal regulation of the functioning of the derivative securities (derivatives) market has been presented. The relevance of their application in the conditions of modern financial markets is substantiated. The role of derivative financial instruments in the processes of development and functioning of the financial system and the financial market is considered. The article outlines the four main types of derivative contracts: forwards, futures, options, and swaps. The prospects

for the development of the Ukrainian derivatives market, which is impossible without the improvement of the regulatory and legal framework, the implementation of a consistent national policy regarding the financial market, are considered.

The author has concluded that in the case of correct application, derivatives can bring significant economic benefits. These tools help economic agents to improve the management of market and credit risks. They also promote financial innovation and market development, increasing the market's resilience to shocks. The market of derivative financial instruments has turned from one-time transactions into an integral part of the international financial market. The reason for the active use of these tools in the world market is their ability to reduce the dependence of a wide range of users on market fluctuations. The stock market of financial derivatives can be considered as a mechanism for ensuring economic and financial stability, as well as carrying out the necessary transformational changes on the way to the global integration of the financial system of Ukraine.

Keywords: *financial market, derivative securities, legal regulation, derivatives, forward, futures contracts, options, swaps, exchange transactions, financial instruments, issuers of securities.*

УДК 349.23/24

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-168-177

Ганна СПИЦИНА[©]
доктор юридичних
наук, професор

Алла ГОРДЕЮК[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

*(Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»)*

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Проаналізовано закордонний досвід становлення та особливостей розвитку інституту соціального партнерства у сфері трудових відносин у різних країнах світу.

Визначено, що поняття соціального партнерства має відповідати комплексності та багатоплановості цієї категорії, тобто містити такі змістовні ознаки: позиціонуватися як метод та спосіб врегулювання конфлікту інтересів роботодавців і найманих працівників; передбачати нормотворчий процес на всіх рівнях врегулювання трудових відносин (національному, галузевому (регіональному), локальному) шляхом проведення соціального діалогу між зацікавленими сторонами; передбачати превентивну діяльність представників сторін соціального партнерства щодо запобігання виникнення конфліктних ситуацій при здійсненні трудових відносин.

У роботі зроблено висновки щодо: особливостей становлення та розвитку інституту соціального партнерства у різних країнах світу, визначені: змістовні ознаки категорії «соціального партнерства», що становлять її поняття; різні моделі соціального партнерства, їх переваги та недоліки; основні форми, методи та принципи соціального партнерства, що були встановлені у міжнародно-правових актах, розроблених та ухвалених МОП; доцільності в умовах інформатизації суспільства та використання новітніх технологій, зокрема ШІ у всіх сферах суспільних відносин, в тому числі й трудових, застосовувати соціальне партнерство як механізм гуманізації трудових відносин, спрямований на захист трудових прав найманих працівників у нових сучасних реаліях.

Ключові слова: *соціальне партнерство, соціальний діалог, модель соціального партнерства, соціально-трудові відносини, соціально-партнерські відносини, учасники соціально-партнерських відносин, наймані працівники, роботодавці, форми соціального партнерства.*

© Г. Спіцина, 2022

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-9131-0642>

spitsyna_hanna@ukr.net

© А. Гордеюк, 2022

ORCID iD : <https://orcid.org/000-0001-7423-3673>

alla.law.gor@gmail.com

Постановка проблеми. Важливість ефективного правового регулювання соціально-трудових відносин, тобто налагодження соціального діалогу між їх суб'єктами (працівниками, роботодавцями, державою), зумовлена необхідністю активізації їх участі в організації гідних умов праці, створення конкурентоспроможних підприємств, що можуть сприяти та забезпечувати зріст економічного рівня у будь-якій країні світу. Тому вважаємо, що на сьогодні актуальним є осмислення унікального досвіду становлення та розвитку зазначеного інституту трудового права у різних державах, виявлення загальних закономірностей і специфічних проблем у цій сфері, а висновки науковців щодо дослідження цієї тематики, у свою чергу, здатні сприяти закріпленню демократичних засад у площині трудових відносин, вдосконаленню правового забезпечення соціального діалогу, скороченню рівня безробіття та бідності. Адже без побудови ефективної системи соціального співробітництва у сфері праці, держава та суспільство можуть опинитися у стані не тільки соціальної, а також і політичної нестабільності, у зв'язку з чим нагальним постає завдання щодо уникнення зазначених негативних наслідків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Суттєвий внесок у розуміння соціально-політичних процесів та визначення їх впливу на суспільні перетворення було зроблено Ф. Беконом, А. Смітом, К. Марксом, А. Маршаллом та іншими науковцями, дякуючи їх роботам за проблемними питаннями соціальної співпраці. Теоретичні передумови розвитку соціального партнерства пов'язані також з ідеями суспільної співпраці на підставі суспільного договору Ж.-Ж. Руссо, Р. Оуена, А. Сен-Сімона, Д.-С. Мілля, І. Канта.

Також багато наукових робіт закордонних та вітчизняних науковців присвячено вивченню соціального партнерства у сфері трудових відносин (серед закордонних авторів: С. Лібнер, Р. Одонолл, Г. Фолкнер, а серед вітчизняних, зокрема: О. Процевський, В. Жернаков, О. Ярошенко, Г. Чанишева, Н. Гетьманцева та ін.), в тому числі правознавцями висвітлюється досвід їх розвитку та особливостей правового регулювання на світовому, європейському та національному рівнях [5; 10].

Дослідження сучасних науковців здійснюються за різними напрямками, зокрема:

– проблеми розвитку соціального партнерства в Україні та шляхи їх вирішення (А. Кудряченко, О. Процевський, І. Моцна, Г. Чанишева) [6; 9; 10];

– закордонний досвід розвитку та реалізації механізму соціального партнерства у трудових відносинах та його застосування в Україні (Л. Негель, Л. Макаренко, А. Кудряченко, В. Капустін, І. Шерепера, Г. Смоквіна та ін.) [4; 6; 8];

– колективний договір як договірна основа соціального партнерства (С. Прилипко, О. Ярошенко, Р. Бутинська) [7; 11];

– особливості соціального діалогу у сфері праці та суб'єкти відносин соціального партнерства (Н. Гетьманцева, Г. Чанишева, Р. Бутинська) [5; 11] та інші напрями.

Отже, за темою соціального партнерства зроблено чимало наукових напрацювань, однак залишаються проблемні аспекти, які потребують додаткового теоретичного осмислення та аналітичних висновків, які можуть суттєво вплинути на вдосконалення соціально-партнерських відносин у сфері трудового права. Тому вважаємо доцільним приділити увагу вивченню світового досвіду розвитку інституту соціального партнерства, враховуючи що:

– унікальність досвіду розвитку соціально-партнерських відносин та його узагальнення дозволить використовувати найбільш ефективні форми та методи в регулюванні соціального діалогу між його суб'єктами (державою, працівниками, роботодавцями);

– в сучасних реаліях інформатизація суспільства та використання новітніх технологій у сфері праці зумовлює інноваційний підхід для вдосконалення соціально-трудових відносин з метою створення механізму їх гуманізації.

На нашу думку, зазначені положення достатньою мірою обґрунтовують дослідження з вибраної тематики.

Мета статті: 1) аналіз світового досвіду становлення інституту соціального партнерства в трудовій сфері у різних країнах світу та виділення ефективних форм та методів, що застосовуються для здійснення ефективної співпраці суб'єктів соціального діалогу в площині трудових відносин; 2) визначення особливостей міжнародно-

правового регулювання соціального партнерства та виділення основних напрацювань МОП як нормотворця, що передбачають можливість створення справедливої системи соціально-партнерських відносин в будь-якій країні світу, спираючись на основні принципи та нормативні положення, які встановлюються в ухвалених міжнародно-правових актах зазначеної організації.

Виклад основного матеріалу. З розвитком ринкової діяльності у різних країнах світу все більше значення у сфері трудових відносин набуває інститут соціального партнерства. Соціальне партнерство – це категорія ринкового суспільства, яка виникає на певному рівні його зрілості (економічної, соціальної, правової) разом з появою цивілізованого ринку праці. Цей інститут в трудовому праві розглядається як особливий тип відносин, що можуть забезпечити інтереси всіх їх учасників (працівників, роботодавців, держави), тому що соціально-партнерські відносини здатні сприяти розвитку ефективних механізмів у співпраці зазначених суб'єктів. Поняття соціального партнерства в науковій літературі визначається не однаково. Деякі дослідники розглядають його лише як метод регулювання конфліктних соціально-трудова відносин. Інші фахівці тлумачать цю категорію як складний багатоплановий суспільний процес. Наприклад, М. Токарева визначає соціальне партнерство як особливу систему відносин між головними учасниками виробничого процесу, яка дозволяє визначити розбіжності соціально-економічних інтересів та узгодити їх переважно шляхом переговорів, через пошуки взаємно ухвалених рішень [1, с. 327–328]. Ю. Дмитренко позиціонує соціальне партнерство як добровільну, засновану на незалежності та рівноправності сторін, тісну взаємодію (діалог, переговори) об'єднань працівників, роботодавців, а в окремих випадках і держави, під час розробки, ухвалення, зміни та застосування соціально-трудова норм [2, с. 146]. М. Міщук пропонує своє авторське розуміння поняття соціального партнерства в широкому сенсі як метод досягнення консенсусу у взаємовідносинах роботодавців та найманих працівників, що відбувається під контролем та за участю держави, дозволяє подолати конфронтацію стосовно широкого кола проблем, та має на меті забезпечення для працівників гідних умов праці, а для роботодавців – високу ефективність праці та отримання прибутку [3, с. 17]. З огляду на наведені думки фахівців можна зробити висновок, що соціальне партнерство має, насамперед, комунікативний вимір, що передбачає постійний діалог між суб'єктами трудових відносин щодо узгодження їх інтересів за допомогою різноманітних форм та методів. Організація соціального партнерства відбувається через соціальний діалог у вигляді переговорів через представників зацікавлених сторін з дотриманням певних норм, принципів та процедур, які спрямовані на забезпечення ефективної взаємодії учасників відповідних відносин, і в цьому полягає його організаційно-правовий вимір. Отже, поняття та сутність соціального партнерства повинно відповідати комплексності, багатоплановості цієї категорії, тобто визначатися не лише як спосіб або метод врегулювання конфлікту інтересів найманих працівників та роботодавців, а як: нормотворчий процес на всіх рівнях регулювання трудових відносин; певний алгоритм соціального діалогу для врегулювання конфліктів сторін соціально-трудова відносин; превентивна діяльність представників сторін щодо запобігання виникнення конфліктних ситуацій при здійсненні трудових відносин.

Основні форми соціального партнерства, що визначені МОП і виділяються у роботах дослідників, такі: колективні договори; складання договорів та угод; участь представників сторін у роботі органів соціального партнерства; загальна розв'язка колективних трудових спорів, їх запобігання; організація примирних та арбітражних процедур; участь найманих працівників в управлінні підприємством; обмін інформацією; загальне управління фондами соціального партнерства участь найманих працівників у доході підприємства; контроль за виконанням спільних домовленостей. Як принципи соціального партнерства у сфері праці визначаються: рівноправність сторін (при цьому кожна із сторін може бути ініціатором переговорів); повага і врахування інтересів сторін; зацікавленість сторін в участі в договірних відносинах; сприяння держави у зміцненні і розвитку соціального партнерства на демократичній основі (створення спеціальних органів для сприяння у врегулюванні соціально-трудова відносин; дотримання сторонами та їх представниками норм трудового законодавства та інших нормативних актів; свобода вибору під час обговорення питань, що входять у сферу праці; добровільність прийняття сторонами на себе зобов'язань без примусу і погроз; обов'язковість виконання умов колективних договорів, угод; контроль за

виконанням прийнятих колективних договорів, угод, що здійснюють органи нагляду; відповідальність сторін за невиконання умов колективних договорів, угод [4, с. 191].

Сама ідея соціального партнерства закріплена у законодавствах багатьох країн світу та втілюється в життя на всіх рівнях правового регулювання: від локального до національного рівня. На думку науковців, природу соціального партнерства необхідно розглядати з позицій історичного розвитку, адже в процесі дослідження такого теоретичного поняття, як «соціальне партнерство» неминуче присутня соціально-історична компонента, яка накладає істотний відбиток на поняття, сутнісну характеристику цієї категорії [5, с. 82].

Термін «соціальне партнерство» виник вперше в промислово розвинених країнах Заходу в кінці XIX ст., в умовах зародження виробничої демократії. Одним з головних факторів виникнення та становлення системи соціального партнерства фахівці визначають науково-технічну революцію, внаслідок якої виникла потреба в гуманізації трудових відносин. Треба зазначити, що на початковому етапі становлення системи соціального партнерства важливим проявом демократичних засад у трудових відносинах визначається виникнення практики укладання колективних договорів. Колективні договори – це договірна основа соціального партнерства й на сьогодні, їх значення полягає в тому, що вони є регулятором соціально-трудових відносин на локальному рівні. Із самого початку механізм узгодження нагальних інтересів роботодавців та працівників виник стихійно і обмежувався вимогою працівників встановити кращі умови праці (скорочення робочого часу, підвищення заробітної плати, покращення умов охорони праці тощо). У цьому протистоянні державна влада була на боці роботодавців, тому з метою власного захисту, працівники були змушені об'єднуватися у профспілки та через них висувати представників для захисту своїх інтересів перед владою та підприємцями-роботодавцями, вимагаючи законодавчого закріплення їхніх трудових прав. Однак у багатьох країнах достатньо тривалий час діяльність профспілкових організацій була заборонена. Тільки в 1868 р. був заснований Британський конгрес тред-юніонів, у 1898 р. Бельгійська робітничка робоча партія заснувала профспілкові комісії Бельгії, а у США робітничі організації були законодавчо визнані лише у 30-ті роки XX століття. У цей же період, тобто наприкінці XIX початку XX століть, поступово формувалося трудове законодавство і також поступово виділявся інститут соціального партнерства в трудовому праві. Науковці зазначають, що становленню соціального партнерства у провідних державах передували гострі протистояння, потрясіння найглибшої економічної депресії 1929–1933 рр., міжнародні катаклізми під час Другої світової війни. До становлення й укріплення інституту соціального партнерства спонукав все більш консолідований профспілковий рух та діяльність створеної у 1919 р. МОП [6, с. 133; 7]. Зокрема, велике значення мали напрацювання МОП щодо колективно-договірного регулювання соціально-партнерських відносин, а також альтернативні підходи до вирішення трудових конфліктів між сторонами зазначених відносин. Водночас у розвинених країнах враховували нове співвідношення сил між «працею» та «капіталом», а профспілки вже набрали таку силу як представницький орган найманих працівників, з якою вже не можна було не рахуватися під час відстоювання ними інтересів найманих працівників.

Отже, в більшості країн Заходу процесу формування системи соціального партнерства передував затяжний етап законодавчого закріплення колективно-договірного регулювання трудових відносин. Окремі норми щодо визначення колективно-договірних відносин було внесено до Датського Цивільного кодексу в 1907 р., швейцарського Кодексу зобов'язань в 1911 р. Надалі з процесом виділення норм трудового права в окрему галузь права були ухвалені окремі спеціальні закони з колективно-договірного регулювання трудових відносин, зокрема в Норвегії в 1915 р., Німеччині в 1918 р., Фінляндії в 1924 р. Щодо нормотворчої діяльності МОП в цьому напрямі, то нею було розроблено та ухвалено чимало нормативних актів: Конвенцію № 87 «Про свободу асоціацій і захист права на організацію» (1948 р.), Конвенцію № 98 «Про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів» (1949 р.), Конвенцію № 154 «Про сприяння колективним переговорам» (1981 р.), Рекомендації № 91 «Про колективні договори» (1951 р.), № 94 «Про консультації та співробітництво між підприємцями і трудящими на рівні підприємства» (1952 р.) тощо. Європейські країни ратифікували зазначені міжнародні-правові акти, у результаті чого відповідні нормативні положення стали частиною їх національного трудового

законодавства та обов'язковими до виконання. На сьогодні переговори та укладання колективних договорів і угод – це найважливіший елемент соціального партнерства, але соціальне партнерство здійснюється не лише для цього, воно є набагато складнішим явищем, яке передбачає можливість встановлення оптимальних взаємовідносин роботодавців та найманих працівників для дотримання балансу інтересів обох сторін.

Після Другої світової війни в трудовому законодавстві Західних країн почали все більше спостерігатися поступки роботодавців найманим працівникам, які виявлятимуться у можливості співучасті останніх в управлінні виробництвом, створенні спільних робочих рад, функціонування яких було закріплено на законодавчому рівні.

Тож за законом Федеративної Республіки Німеччини «Про виробничі ради» в 1949 р. такі ради були утворені на паритетних засадах із представниками від роботодавців та працівників. Ці ради отримали назву «органи соціального партнерства».

Сучасна система соціального партнерства у провідних країнах остаточно сформувалася в 60–70-х роках ХХ століття. Але зважаючи на подальший розвиток виробництва, проблема врегулювання соціально-трудова відносин між роботодавцями та працівниками не зникла, оскільки нові умови праці зумовлювали нові потреби та інтереси суб'єктів трудових відносин [6, с. 133].

На сьогодні серед закордонних країн дослідники виокремлюють декілька моделей соціального партнерства: американську, англійську (консервативну), французьку (соціалістичну), німецьку (соціал-демократичну), шведську тощо. В основу цієї класифікації покладено механізм правового регулювання договірної процесу; особливості відносин між інститутами державної влади, місцевого самоврядування з представниками працівників (профспілками) та з представницькими об'єднаннями роботодавців; рівень участі працівників в управлінні підприємством; політичні орієнтації системи двопартизму, трипартизму та соціального діалогу [8]. Проте, згідно з дослідженнями Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСД), надати перевагу не можна жодній з цих моделей, адже кожна з них має свої недоліки та переваги [9, с. 120].

Вважаємо, що найбільш цікавою для дослідження у правовому аспекті є класифікація моделей соціального партнерства за таким критерієм, як механізм правового регулювання договірної процесу. Перша модель за цією класифікацією відрізняється високим рівнем налагодження договірної процесу (тобто процесу соціального діалогу між найманіми працівниками та роботодавцями, який відбувається за безпосередньою участю представників обох сторін, тобто профспілок та представників об'єднань роботодавців). Застосовується така модель у країнах Північної Європи (Бельгії, Данії, Нідерландах, Швеції, Норвегії, Фінляндії). Отже, у зазначених країнах відносини соціального партнерства можна схарактеризувати як такі, що мають колективний характер, тому що в їх основу закладений колективний інтерес, а організаційний рівень соціального партнерства позиціонується як дуже високий.

Друга модель найбільш типова для країн Центральної Європи (Італія, Німеччина, Швейцарія, Австрія), а також для Англії та Ірландії. В цих країнах створюються на національному рівні постійно діючі органи соціального партнерства, а уряди держав перманентно проводять наради з національними об'єднаннями профспілок і роботодавців, але основні угоди із соціально-трудова питань укладаються на регіональному або галузевому рівні.

Третя модель, яка притаманна Франції, Іспанії, Португалії, Греції, характеризується низьким рівнем посередництва профспілок. У цих країнах захисна функція профспілок нівелюється, а в практику соціально-партнерських відносин втілюється система індивідуально-трудова контрактів, у випадку порушення яких працівник має самостійно відстоювати свої права через суд [9, с. 120].

Деякі фахівці виділяють окремо американську та японську моделі соціального партнерства у трудових відносинах. Зокрема, в США наявна децентралізація договірної регулювання трудових відносин та мінімальний вплив держави на ухвалення рішень через колективні переговори. В Японії також застосовується аналогічний підхід децентралізації колективних переговорів, але з можливістю координації їх на національному рівні, хоча б через консультативний процес.

Отже, з огляду на характеристику вищезначених моделей соціального партнерства у трудовій сфері, можна зробити висновок, що не всі розвинуті країни світу додержуються однакових позицій щодо необхідності та значності застосування

принципу трипартизму МОП у відносинах соціального партнерства як основи правовідносин у зазначеній сфері, що передбачає трирівневий соціальний діалог. Концепція «необхідності та пріоритетності» щодо дотримання цього принципу притаманна більшості європейських країн, значно менший вплив цієї концепції, наприклад, в США, Японії та в окремих країнах Європи (Франції, Греції, Португалії). Міжнародно-правовий принцип трипартизму МОП полягає в тому, що всі рішення щодо здійснення соціально-трудова відносин ухвалюються за участю владних структур, тобто, крім найманих працівників та роботодавців, є в зазначених відносинах третя сторона (певний орган державної влади як представник держави), який суттєво впливає на соціальний діалог.

Треба звернути увагу на те, що велике значення у функціонуванні та розвитку європейських моделей соціального партнерства відіграють такі структури, як соціально-економічні ради, представниками яких є об'єднання роботодавців, профспілок та держави, а також до їх складу в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) входять представники «третього сектору», тобто неурядові організації, що представляють інтереси різних соціальних і професійних груп, а також незалежні експерти. Є сенс навести хронологію виникнення таких рад, яка, на нашу думку, свідчить про чималий досвід країн Європи у сфері соціального партнерства. Отже: в Італії Національна рада економіки та праці виникла в 1947 р.; в Бельгії Центральну економічну раду було створено в 1948 р.; у Голландії Раду національно-економічних проблем створили в 1950 р.; у Франції був створений Економічний і соціальний комітет в 1958 р. Щодо Англії, Ірландії, то аналогічні структури також працюють у цих країнах з 1958 р. та 1973 р. відповідно [9, с. 120]. Також в межах ЄС створено Економічний і соціальний комітет, який координує діяльність національних рад країн-членів ЄС.

З огляду на високий рівень економічного розвитку вище зазначених країн світу можна зробити висновок, що певна модель соціального партнерства може ефективно функціонувати незалежно від участі державних органів (централізовано, децентралізовано, змішана). Ступінь втручання держави в правове регулювання соціально-партнерських відносин зумовлена специфікою культурних, політичних, соціально-економічних факторів, менталітетом, що притаманні кожній країні світу. У розвитку соціального партнерства в сучасних умовах спостерігаються дві тенденції: з одного боку, розширення децентралізації договірного регулювання трудових відносин, а з іншого – процеси інтеграції та уніфікації, поява єдиної європейської моделі соціального партнерства. Але при цьому є чинник, який загальний під час характеристики цього інституту, це договірне регулювання трудових відносин, що притаманно всім моделям соціального партнерства, різниця полягає тільки в тому, що більшість європейських моделей відрізняються наявністю договірних процесів на різних рівнях (національний, регіональний (галузевий) локальний), а, зокрема, в американській та японській моделях пріоритетно застосовують індивідуальне-договірне та колективно-договірне (локальне) регулювання соціально-партнерських відносин.

Тож, на нашу думку, світовий досвід щодо створення цивілізованої, потужної та максимально справедливої системи соціального партнерства не вказує однозначно на переваги певної його моделі як остаточно пріоритетний варіант, а дає змогу визначити основні засади та тенденції його успішного розвитку, врахувати їх під час створення правової бази, спираючись на міжнародні стандарти у сфері трудових відносин, забезпеченні ефективного правового регулювання на всіх рівнях, особливо на локальному, коли йдеться про колективно-договірне регулювання праці, а також про її індивідуальне регулювання під час укладання трудових договорів (контрактів) з найманими працівниками. Щодо цього О. Процевський справедливо зазначав, що соціальне партнерство допомагає налагодженню соціальної злагоди та стабільності, вирішує різноманітні соціальні та економічні проблеми; є універсальним для кожної країни, враховує її традиції й особливості, не є методом нав'язування позиції однієї сторони; ґрунтується на значному досвіді реального співробітництва [10, с. 218].

Якщо надати характеристику інституту соціального партнерства у трудовій сфері в Україні, то на думку науковців воно позиціонується як спосіб інтеграції інтересів суб'єктів соціально-трудова відносин, соціально-узаконений інститут соціального діалогу роботодавців і працівників та потребує подальшого дослідження та вдосконалення [5, с. 82; 11]. Підтримуємо цю позицію і вважаємо її актуальною навіть в умовах воєнного стану, тому що, на нашу думку, в тяжкій економічній ситуації під час

російської воєнної агресії важливо намагатися дотримуватися на всіх рівнях правового регулювання відповідних відносин балансу інтересів працівників та роботодавців. Толерантний, демократичний підхід щодо регулювання трудових відносин повинен зберігатися саме через соціальний діалог між зацікавленими сторонами.

Модель соціального партнерства, яку спочатку обрала сучасна Україна – це Європейська соціальна модель із запровадженням принципу «трипартизму» та з урахуванням посередницьких повноважень профспілок як представницького органу найманих працівників у соціальному діалозі з роботодавцями, а також застосування такого колективно-договірного методу регулювання соціально-партнерських відносин, який передбачає демократичні способи досягнення взаємовигідної ефективної співпраці, наприклад, через домовленості про участь найманих працівників в управлінні підприємством, у розподілі прибутку, в управлінні фондами соціального страхування, вирішенні трудових конфліктів. Але щодо запровадження цієї моделі у повному обсязі потрібно буде ще багато працювати, особливо це стосується можливості працівників в Україні брати не формальну участь у всіх напрямках управління підприємством, що вище зазначені, при цьому створювати ефективно діючі контролюючі органи як представницькі, оскільки важливі не декларовані у законодавстві принципи соціального партнерства, а створення реальних механізмів їх втілення. Ще однією проблемою правового регулювання соціального партнерства в трудовому праві України є відсутність механізму притягнення до відповідальності сторін соціального партнерства [12, с. 168–169]. У цьому контексті треба знов-таки звернути увагу на думку О. Процевського про первинність власності та вторинність праці як формулу, що стала панівною в Україні, і це призвело до авторитарної організації управління працею, яка не забезпечила надійної мотивації та ефективності праці, відповідних способів розподілу праці, так необхідної для нової економічної системи, що зумовило протистояння праці і капіталу. Це перешкоджало створенню нової системи соціального партнерства, де «формула первинності праці та вторинності власності» буде не тільки визначати соціальний і правовий статус працівника, а й слугувати критерієм для застосування соціальної справедливості під час розподілу результатів праці [10, с. 28].

У цьому контексті доцільно також звернути увагу на новітні тенденції у сфері трудових відносин, зокрема йдеться про виникнення нових форм праці (праці фрілансерів) в умовах інформатизації суспільства та використанні штучного інтелекту для інтенсифікації та підвищення ефективності трудового процесу. Наприклад, форма трудових відносин «zero hours contract» застосовується у Великобританії, Бельгії, Нідерландах, Угорщині та інших країнах. В Україні також вводиться особлива форма трудового договору з нефіксованим робочим часом, що по суті легалізує роботу фрілансерів Тож 18 липня 2022 Верховна Рада України ухвалила законопроект «Про нестандартні форми зайнятості (фріланс)» за № 5161. [13-14].

Також спостерігаються негативні тенденції у сфері праці у зв'язку із використанням технології ШІ. Зокрема, Національне бюро економічних досліджень у США (National Bureau of Economic Research (NBER)) проаналізувало дані з 1980 до 2020 р. і зробило такі висновки: техніка або повністю замінила тих, хто займався фізичною працею, або зменшила їхню зарплату. Заробіток людини без вищої освіти зараз нижчий на 15 відсотків, ніж у 1980 році; працівники з вищою освітою та «білі комірці» не втратили в доходах за останні 40 років – вони лише зросли; компанії автоматизували завдання, які раніше виконували люди. Дослідницькі та технологічні компанії, аналітичні центри публікують доповіді про те, що застосування ШІ у сфері трудових відносин призвело до збільшення розриву між багатими та бідними країнами, а також обіцяють, що скоро ШІ замінить багато спеціальностей, до 2025 року зникне 85 млн робочих місць. Насамперед ШІ у сенсі заміни працівників на робочому місці загрожує тим, хто виконує рутинні дії, що повторюються (кур'єри, секретарі, співробітники бек-офісів, колцентрів, машинні оператори, працівники мереж фаст-фуду, фермери тощо). Робочих місць може стати менше в банках, страхових компаніях, ймовірно навіть, що під загрозою перебувають ІТ-фахівці, особливо після того, що ШІ навчили писати код [15].

Враховуючи новітні тенденції, що відбуваються у світі, зокрема стосовно сфери трудових відносин, вважаємо, що соціальне партнерство треба розглядати як комплексний механізм гуманізації трудових відносин, що здатний за допомогою всіх форм соціального діалогу забезпечувати захист трудових прав найманих працівників,

відстоювати саме людську працю у необхідною мірою, а ШІ використовувати тільки під контролем та на користь саме людині-працівнику в нових сучасних реаліях. Треба зазначити, що 25 листопада 2021 року сталася знакова подія, пов'язана з раціональним та гуманним використанням ШІ (artificial intelligence – AI), бо цього дня Генеральний директор ЮНЕСКО Одрі Азуле представила перший глобальний стандарт етики штучного інтелекту під час Генеральної конференції організації в Парижі. Цей стандарт було ухвалено 193 країнами-учасницями ЮНЕСКО, він має рекомендаційний характер, спрямований на забезпечення реалізації технологій штучного інтелекту для суспільства та одночасного зменшення ризиків, пов'язаних із ними [16]. Вважаємо, що наступним кроком у сфері трудових відносин мають бути: нормативні акти МОП щодо правового регулювання етичного вживання технологій ШІ у сфері праці та організації потужного контролю щодо цього на всіх рівнях договірного регулювання в кожній країні-учасниці за участю зацікавлених суб'єктів з дотриманням принципів соціального партнерства; законодавче забезпечення юридичної відповідальності за порушення етики та принципів вживання технологій ШІ.

Висновки. Отже, дослідження світового досвіду становлення та розвитку соціального партнерства в різних країнах світу дозволило на констатувати таке:

– зважаючи на те що соціальному партнерству притаманний комунікативний і організаційно-правовий виміри, то його поняття має відповідати комплексності, багатоплановості цієї категорії, а саме визначитися як: спосіб, метод врегулювання конфлікту інтересів найманих працівників та роботодавців; нормотворчий процес на всіх рівнях регулювання трудових відносин; алгоритм соціального діалогу для врегулювання конфліктів між сторонами цих відносин; превентивна діяльність представників сторін щодо запобігання виникнення конфліктних ситуацій під час здійснення трудових відносин;

– велике значення для становлення та розвитку соціального партнерства мали міжнародні нормативні акти, ухвалені МОП, зокрема щодо: запровадження принципу «трипартизму», який передбачає участь у соціально-трудових відносинах органів держави, представників роботодавців та найманих працівників, який забезпечується через договірне регулювання соціально-партнерських відносин на різних рівнях (державному, галузевому (регіональному), локальному); альтернативних підходів до вирішення трудових конфліктів між сторонами зазначених відносин;

– на сьогодні серед закордонних країн дослідники виокремлюють чимало моделей соціального партнерства: американську, англійську (консервативну), французьку (соціалістичну), німецьку (соціал-демократичну), шведську, американську, японську тощо. Але не всі розвинуті країни світу додержуються однакових позицій щодо необхідності та значущості принципу «трипартизму» в організації системи соціального партнерства як основи правовідносин у зазначеній сфері. Запроваджений цей принцип у більшості європейських країн, але, наприклад, в США, Японії а також у деяких європейських країнах (Франції, Португалії, Греції) пріоритет віддають індивідуально-договірному та колективно-договірному регулюванню (на локальному рівні) соціально-трудових відносин;

– світовий досвід щодо створення цивілізованої, потужної та максимально справедливої системи соціального партнерства не вказує однозначно на переваги певної його моделі як остаточно пріоритетний варіант, а дає змогу визначити основні засади та тенденції її успішного розвитку, є універсальним для кожної країни, враховує її традиції й особливості, не є методом нав'язування позиції однієї сторони; ґрунтується на значному досвіді реального співробітництва;

– з огляду на новітні тенденції, що відбуваються у світі, зокрема стосовно використання ШІ у сфері трудових відносин, вважаємо, що соціальне партнерство треба розглядати як комплексний механізм гуманізації цих відносин, що здатний за допомогою всіх форм соціального діалогу забезпечувати захист трудових прав найманих працівників, відстоювати людську працю необхідною мірою, а ШІ використовувати тільки під контролем та на користь саме людині-працівнику в нових сучасних реаліях інформатизації світового соціуму.

Список використаних джерел

1. Токарева М. В. Місце профспілок у захисті прав працівників. *Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми : тези доп. та наук. повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5-6 жовт. 2012 р.)* / за ред.

- В. В. Жернакова. Харків : Право, 2012. С. 327-329.
2. Дмитренко Ю. П. Трудове право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 624 с.
 3. Міщук М. О. Щодо ознак соціального партнерства в трудовому праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 10-1. Т. 2. С. 17–20.
 4. Шерепера І. А., Смоквіна Г. А. Досвід європейських країн у розвитку соціального партнерства в Україні. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 4(9). С. 189–194.
 5. Гетьманцева Н. Соціальне партнерство як спосіб інтеграції інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 3. С. 83–86.
 6. Кудряченко А. І. Соціальне партнерство: європейський досвід і Україна. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3 (8). С. 132–141.
 7. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Колективні угоди як результат соціального партнерства (сучасний стан та перспективи розвитку). Харків : ФІНН, 2011. 256 с.
 8. Проблеми та перспективи модернізації соціального діалогу та публічних комунікацій задля соціальних реформ. URL : <https://robotodavets.org.ua/2019/02/28problemy-ta-perspectyvy-modernizatsiy-sotsialnogo-dialogu-tapublichnyh-comunicatsij-zadlya-yspishnyh-reform.html>.
 9. Капустін В. В. Зарубіжний досвід реалізації механізмів соціального партнерства. *Інвестиції: практика і досвід*. 2021. № 6. С. 118–123.
 10. Процевський О. І. Методологічні засади трудового права : монограф. Харків : ХНАДУ, 2014. 260 с.
 11. Бутинська Р. Я. Правовий статус учасників колективно-трудових відносин : монограф. Львів : Растр, 2020. 234.
 12. Моцна І. В. Проблеми розвитку соціального партнерства в Україні та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 25. Ч. 1. С. 166–170.
 13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом : проєкт Закону України від 25.02.2021 № 161. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ЛЮ44791>.
 14. Закон про фріланс : альтернатива договору ЦПХ? URL : <https://bookkeeper.kiev.ua/zakon-pro-frilans-alternativa-dogovoru-CPHX/>.
 15. Штучний інтелект змінить (і уже змінює) ринок праці. URL : <https://zaborons.com/shuchnyj-intelect-zmynyt-i-uzhe-zmnyuye-rynok-praczi/>.
 16. Глобальний стандарт етики штучного інтелекту: чи це можливо? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/yunesko-hlobalnyy-standart-etyky-shtuchnoho-intelektu/31612648.html>.

Надійшла до редакції 03.10.2022

References

1. Tokaryeva, M. V. (2012) Mistse profspilok u zakhysti prav pratsivnykiv [The place of trade unions in the protection of workers' rights]. *Rozvytok zakonodavstva pro pratsyu i sotsial'ne zabezpechennya: zdobutky i problemy : tezy dop. ta nauk. povidoml. uchasn. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 5-6 zhovt. 2012 r.) / za red. V. V. Zhernakova*. Kharkiv : Pravo, pp. 327-329. [in Ukr.].
2. Dmytrenko, Yu. P. (2009) *Trudove pravo Ukrayiny* [Labor law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter, 624 p. . [in Ukr.].
3. Mishchuk, M. O. (2014) Shchodo oznak sotsial'noho partnerstva v trudovomu pravi [About signs of social partnership in labor law]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiya*. № 10-1. Vol. 2, pp. 17–20. [in Ukr.].
4. Sherepera, I. A., Smokvina, H. A. (2013) Dosvid yevropeys'kykh krayin u rozvytku sotsial'noho partnerstva v Ukrayini [Experience of European countries in the development of social partnership in Ukraine]. *Ekonomika: realiyi chasu*. № 4(9), pp. 189–194. [in Ukr.].
5. Het'mantseva, N. (2013) Sotsial'ne partnerstvo yak sposib intehratsiyi interesiv sub'yektiv sotsial'no-trudovykh vidnosyn [Social partnership as a method of integration of interests of subjects of social and labor relations]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3, pp. 83–86. [in Ukr.].
6. Kudryachenko, A. I. (2008) Sotsial'ne partnerstvo: yevropeys'kyy dosvid i Ukrayina [Social partnership: European experience and Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. № 3 (8), pp. 132–141. [in Ukr.].
7. Prylypko, S. M., Yaroshenko, O. M. (2011) Kolektyvni uhody yak rezul'tat sotsial'noho partnerstva (suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku) [Collective agreements as a result of social partnership (current state and development prospects)]. Kharkiv : FINN, 256 p. [in Ukr.].
8. Problemy ta perspektyvy modernizatsiyi sotsial'noho dialohu ta publichnykh komunikatsiy zadlya sotsial'nykh reform [Problems and prospects of modernization of social dialogue and public communications for social reforms]. URL : <https://robotodavets.org.ua/2019/02/28problemy-ta-perspectyvy-modernizatsiy-sotsialnogo-dialogu-tapublichnyh-comunicatsij-zadlya-yspishnyh-reform.html>. [in Ukr.].
9. Kapustin, V. V. (2021) Zarubizhnyy dosvid realizatsiyi mekhanizmiv sotsial'noho partnerstva [Foreign experience in the implementation of social partnership mechanisms]. *Investytsiyi: praktyka i*

dosvid. № 6, pp. 118–123. [in Ukr.].

10. Protsevs'kyi, O. I. (2014) Metodolohichni zasady trudovoho prava [Methodological principles of labor law] : monohraf. Kharkiv : KhNADU, 260 p. [in Ukr.].

11. Butyn's'ka, R. Ya. (2020) Pravovyy status uchastnykiv kolektyvno-trudovykh vidnosyn [Legal status of participants in collective labor relations] : monohraf. L'viv : Rastr, 234 p. [in Ukr.].

12. Motsna, I. V. (2019) Problemy rozvytku sotsial'noho partnerstva v Ukraini ta shlyakhy yikh vyrishennya [Problems of social partnership development in Ukraine and ways to solve them]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. Issue 25. Part 1, pp. 166–170. [in Ukr.].

13. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehulyuvannya trudovykh vidnosyn z nefiksovanykh robochym chasom [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the regulation of labor relations with non-fixed working hours] : proyekt Zakonu Ukrainy vid 25.02.2021 № 161. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JIO44791>. [in Ukr.].

14. Zakon pro frilans : al'ternatyva dohovoru TsPKh? [Law on Freelance: an alternative to the CPC contract?]. URL : <https://bookkeeper.kiev.ua/zakon-pro-frilans-alternativa-dogovoru-tsph/>. [in Ukr.].

15. Shtuchnyy intelekt zminyt' (i uzhe zminyuye) rynek pratsi [Artificial intelligence will change (and is already changing) the labor market]. URL : <https://zaborons.com/shuchnyj-intelect-zminyt-i-uzhe-zminyuye-rynek-praczi/>. [in Ukr.].

16. Hlobal'nyy standart etyky shtuchnoho intelektu: chy tse mozhlyvo? [A Global Ethics Standard for Artificial Intelligence: Is It Possible?]. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/yunesko-hlobalnyy-standard-etyky-shtuchnoho-intelektu/31612648.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Hanna Spitsyna, Alla Hordeiuik. Foreign experience in the development of the institution of social partnership in the field of labor relations. The article analyzes the foreign experience of the emergence and development of the institution of social partnership in the field of labor relations in different countries of the world.

It is determined that the concept of social partnership should correspond to the complexity of this category and include the following meaningful features: to be positioned as a method and means of resolving the conflict of interests of employees; review the rule-making process at all levels of regulation of labor relations (national, sectoral, local) through a social dialogue between stakeholders; involves preventive activities of representatives of the parties to the social partnership regarding the prevention of conflict situation in the implementation of labor relation.

As part of the study of the topic, the authors of the article came to the conclusion that not all economically highly developed countries of the world adhere to the same position regarding the obligatory observance in the field of social partnership of the principle of tripartism, defined by the International Labor Organization, which establishes a three-level social partnership with the participation of the state at the national level, industry (regional) level, as well as collective-contractual regulation – at the local level. The concept of «the need for priority» of this principle is inherent in most European countries, but it has much less influence, in particular, in the USA, Japan, where individually-contractual regulation of labor relations or collective-contractual regulation between employees and employers is mainly used.

It has been proved that foreign experience related to the creation of the most fair, expedient system of social partnership is universal, that is, it does not unambiguously indicate the advantages of one of its specific models over another (among which there are American, English, French, German, Swedish, Japanese and others models), but makes it possible to determine the main trends in the successful development of social and labor relations for each country, taking into account its traditions and characteristics of social-economic development, and apply the most effective forms and methods of social partnership (collective agreements, participation of employees in the management of an enterprise and the distribution of its income, control over the implementation of general agreements, and others).

It is proposed in the modern realities of the digitalization of society and the use of new technologies in the labor field, to take into account these trends in the settlement of social partnership relations, in particular, it concerns the protection of the labor rights of freelancers and establishment of strict control over the use of artificial intelligence (AI), that is, we are talking about on the use of AI for the purpose of optimizing the working functions of a person, but not for the purpose of reducing jobs and reducing level of payment of workers who perform less skilled work.

Keywords: *social partnership, social dialogue, model of social partnership, social partnership relation, social-labor relations, participants in social partnerships employees, employers, form of social partnership.*

УДК 342.951:351.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-178-182

Анастасія АКСЮТИНА[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ КУЛЬТУРНИМИ ПОСЛУГАМИ

Для забезпечення населення якісними культурними послугами необхідно визначити адміністративно-правові засоби, які допоможуть уявити картину системи адміністративно-правових засобів та дозволять якісно надати культурні послуги населенню. Розглянуто систему та класифікацію адміністративно-правових засобів забезпечення населення культурними послугами. За результатами аналізу наукових праць визначено поняття «засіб». Запропоновано засоби удосконалення способів забезпечення населення культурними послугами. Запропоновано прийняття Єдиного порталу забезпечення населення культурними послугами та Державної програми культурного розвитку.

Ключові слова: культурний простір, послуга, обліково-реєстраційний засіб, ліцензія, державний реєстр, національне надбання.

Постановка проблеми. Важливим елементом гарантування права громадян на задоволення культурних потреб та доступ до культурних благ є адміністративно-правові засоби. Останні забезпечують не лише безперешкодну реалізацію і захист культурних прав громадян, але й виконання відповідних обов'язків. Саме для забезпечення населення якісними культурними послугами необхідно виділити адміністративно-правові засоби, які допоможуть уявити картину системи адміністративно-правових засобів та дозволять якісно надати культурні послуги населенню.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанню дослідження класифікації адміністративно-правових засобів забезпечення населення культурними послугами присвячували свої наукові праці такі вчені, як: В. Колпаков, А. Галуцько, В. Гарашук, І. Голосніченко, С. Гончарук, Є. Додін, О. Дрозд, В. Заросило, В. Зуй, Р. Ігонін.

Метою статті є аналіз класифікації адміністративно-правових засобів забезпечення населення культурними послугами та виявлення недоліків у системі способів надання культурних послуг населенню.

Вклад основного матеріалу. В основному поняття «засіб» визначається як спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось або те, що слугує знаряддям у якій-небудь дії, справі [1, с. 723].

Найбільш прийнятною є класифікація засобів адміністративного права, запропонована В. Колпаковим, згідно з якою до таких засобів вчені відносять: норми, відносини, законодавство, методи, форми, компетенцію суб'єктів, способи реалізації норм [2, с. 33].

Необхідно зазначити, що в названій сфері, насамперед, треба виділяти *засоби регулятивного спрямування*, пов'язані із встановленням правил, норм і стандартів надання населенню культурних послуг. Без них дія інших адміністративно-правових засобів втрачає сенс, оскільки усі інші засоби спрямовані на забезпечення їх реалізації, попередження і припинення їх порушень, притягнення винних до адміністративної відповідальності [3, с. 24]. Вони спрямовані на створення певного правового режиму забезпечення населення культурними послугами, який забезпечується за допомогою різних за формою та юридичною силою нормативно-правових актів, головним серед яких безумовно є Закон України «Про культуру», який визначає правові засади

© А. Аксютіна, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4493-5599>

nastyia_aksutina@ukr.net

діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням, поширенням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них.

Дозвільно-ліцензійні засоби становлять наступну групу адміністративно-правових засобів забезпечення населення культурними послугами, які полягають у: видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок на території пам'ятки, в зонах охорони, на охоронюваній археологічній території, в історичних ареалах населених місць, а також на дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею та водою [4]; наданні дозволу на переміщення (перенесення в інше місце) пам'яток місцевого значення, на відновлення земляних робіт [4]; наданні дозволу на проведення робіт на пам'ятках національного значення, їхніх територіях та в зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць [4]; наданні дозволів на проведення робіт на пам'ятках місцевого значення (крім пам'яток археології), їхніх територіях та в зонах охорони, на щойно виявлених об'єктах культурної спадщини, реєстрація дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок тощо. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» визначає дозвіл як документ установленого зразка, виданий центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, що дає право на проведення археологічних розвідок, розкопок на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, історичних ареалах населених місць, а також на дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею та водою [4].

Прикладом застосування *ліцензійних засобів* у досліджуваній сфері є ліцензування мовлення, що здійснюється виключно Національною радою з питань телебачення і радіомовлення, яка залежно від організаційно-технологічних особливостей розповсюдження програм видає ліцензії на такі види мовлення: супутникове; ефірне; кабельне; проводове; багатоканальне. Видача ліцензій на мовлення здійснюється на конкурсних засадах, при цьому ліцензія на мовлення, видана Національною радою, є єдиним і достатнім документом, що надає ліцензіату право відповідно до умов ліцензії здійснювати мовлення, користуватися каналами мовлення за умови наявності у володільців радіоелектронних засобів передбачених законом дозволів на їх експлуатацію [5].

Обліково-реєстраційні засоби невід'ємні від попередніх та відіграють важливе значення у забезпеченні населення культурними послугами, адже основним їх призначенням є облік об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину. З цією метою унікальні культурні цінності, що мають виняткове історичне, художнє, наукове та інше культурне значення для формування вітчизняного культурного простору і визначають внесок Українського народу у всесвітню культурну спадщину, визнаються об'єктами національного культурного надбання і включаються до Державного реєстру національного культурного надбання. *Водночас Єдиного закону про Державний реєстр національного культурного надбання немає.* Проте цей реєстр згадано у кількох інших документах. Зокрема, порядок формування Реєстру регулюється чотирма законами України: «Про культуру», «Про музейну справу», «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про Національний архівний фонд та архівні установи» та деякими іншими законодавчими актами. Фактична відсутність Державного реєстру національного культурного надбання не гарантує збереження й заборону вивезення за кордон унікальних культурних цінностей та відповідно надання населенню якісних культурних послуг щодо користування ними [6].

Обліково-реєстраційні засоби також пов'язані з видачею власнику пам'ятки або уповноваженому ним органу свідоцтва про реєстрацію об'єкта культурної спадщини як пам'ятки [4], видачею свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей [7].

Адміністративно-правові засоби забезпечення населення культурними послугами *погоджувального* характеру, пов'язані із засвідченням відповідності та правильності проєктів, програм, документації, певних дій у сфері культури, це:

– погодження проєктів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, розташованих на території пам'яток національного значення, їх охоронних зон та охоронюваних археологічних територіях;

– погодження програм та проєктів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, меліоративних, шляхових, земляних робіт на пам'ятках національного значення, їх територіях, в історико-культурних заповідниках, на історико-культурних заповідних територіях, у зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць, а також програм і проєктів, реалізація яких може позначитися на об'єктах культурної спадщини [4];

– погодження науково-проєктної документації на виконання робіт із консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту та пристосування пам'яток національного значення;

– погодження відчуження або передачі пам'яток їх власниками або уповноваженими ними органами іншим особам у володіння, користування або управління;

– погодження розміщення реклами на пам'ятках національного значення та в зонах їх охорони, в історичних ареалах населених місць тощо [8].

Окрему групу адміністративно-правових засобів забезпечення населення культурними послугами становлять *протекціоністські заходи*, суть яких полягає у встановленні державою системи переваг з метою створення сприятливих умов для розвитку національної культури і мистецтва, літератури, інших видів культурної діяльності шляхом введення квот та митних тарифів на імпорт культурних цінностей закордонного виробництва, ліцензування, встановлення диференційованих ставок оподаткування при їх розповсюдженні [9]. У цьому разі йдеться про адміністративно-правові засоби забезпечення населення культурними послугами *інформаційно-аналітичного характеру*. Особливе значення ця діяльність набуває в ринкових умовах з урахуванням принципової багатокладності сфери культури. Важливим виявляється не просто моніторинг стану справ – первинне (фактологічне) інформаційне забезпечення, а й аналіз стану конкретних ринків послуг, тенденцій їх розвитку, експертиз і оцінок, рекомендацій, тобто вторинне (аналітичне) інформаційне забезпечення. Це та інформація, підготовка і робота з якою в радянський час велася від випадку до випадку, в основному для підготовки якихось партійних рішень. У сучасних умовах це має бути постійна «рутинна» робота. Без такої інформації неможливе ухвалення оптимальних рішень щодо державної підтримки сфери культури, розвиток спонсорства та благодійності, співпраця сфери культури та сфери туризму [10, с. 69–73].

Незважаючи на те, що законодавство України про культуру має на меті забезпечення реалізації і захист конституційних прав громадян України у сфері культури – створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них, в державі бувають порушення прав громадян на «культурну» інформацію [4].

Зважаючи на це, пропонуємо створити Єдиний портал забезпечення населення культурними послугами, утримувачем якого визнати центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв та який передбачатиме електронний інформаційний ресурс, що міститиме модулі (бази даних) і забезпечуватиме збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про об'єкти культурної спадщини, охоронювані археологічні території, історично населені місця, історико-культурні заповідники та заповідні території, об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, відомості, пов'язані з їх пам'яткоохоронним статусом тощо. А також доцільне прийняття Державної програми розвитку національного культурного простору та забезпечення населення культурними послугами, яка передбачатиме конкретні кроки законодавчого визначення переліку, змісту та обсягу культурних послуг, що надаються громадянам на безоплатній основі на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України, показників та критеріїв оцінки якості надання культурних послуг, механізму взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та представників інститутів громадянського суспільства, обміну інформацією між ними з метою своєчасного коригування державної політики щодо забезпечення населення якісними і доступними культурними послугами тощо.

Висновки. Отже, здійснено характеристику адміністративно-правових засобів забезпечення населення культурними послугами, серед яких виділено засоби регулятивного, дозвільно-ліцензійного, обліково-реєстраційного, погоджувального, експертного, оціночного, інформаційно-аналітичного, протекціоністського, характеру. Запропоновано створити Єдиний портал забезпечення населення культурними

послугами, утримувачем якого визнати центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв та який передбачатиме електронний інформаційний ресурс, що міститиме модулі (бази даних) і забезпечуватиме збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про об'єкти культурної спадщини, охоронювані археологічні території, історично населені місця, історико-культурні заповідники та заповідні території, об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, відомості, пов'язані з їх пам'яткоохоронним статусом тощо. А також необхідно прийняття Державної програми розвитку національного культурного простору та забезпечення населення культурними послугами, яка передбачатиме конкретні кроки законодавчого визначення переліку, змісту та обсягу культурних послуг, що надаються громадянам на безоплатній основі на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України, показників та критеріїв оцінки якості надання культурних послуг, механізму взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та представників інститутів громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 2007. Т. 1 : А–П. 2007. 926 с.
2. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
3. Гуржій Т. О. Державна політика безпеки дорожнього руху : теоретико-правові та організаційні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 553 с.
4. Про охорону культурної спадщини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
5. Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення : Закон України від 23 вересня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 48. Ст. 296.
6. Державний реєстр національного культурного надбання. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_реєстр_національного_культурного_надбання.
7. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.
8. Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2003 № 2067. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-2003-%D0%BF#Text>.
9. Белкіна Ю. Л. Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/21577/%DE>.
10. Бойко В. І. Вплив державного регулювання на регіональний розвиток сфери культури в умовах децентралізації управління. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 2. С. 69–73.

Надійшла до редакції 06.12.2022

References

1. Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] : u 3 t. / uklad.: V. Yaremenko, O. Slipushko. Kyiv : Akonit, 2007. T. 1 : A–P. 2007. 926 p. [in Ukr.].
2. Kolpakov, V. K., Kuzmenko, O. V. (2003) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 544 p. [in Ukr.].
3. Hurzhii, T. O. (2011) Derzhavna polityka bezpeky dorozhnogo rukhu [State traffic safety policy] : teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Dnipropetrovsk, 553 p. [in Ukr.].
4. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny [On the protection of cultural heritage] : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 39. Art. 333. [in Ukr.].
5. Pro Natsionalnu radu Ukrainy z pytan telebachennia i radiomovlennia [On the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting] : Zakon Ukrainy vid 23 veresnia 1997 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 48. Art. 296. [in Ukr.].
6. Derzhavnyi reiestr natsionalnoho kulturnoho nadbannia [State register of national cultural property]. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Derzhavnyi_reiestr_natsionalnoho_kulturnoho_nadbannia [in Ukr.].
7. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti [On export, import and return of cultural values] : Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 1999 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. № 48. Art. 405. [in Ukr.].
8. Pro zatverdzhennia Typovykh pravyl rozmishchennia zovnishnoi reklamy [On the approval of the Standard rules for the placement of outdoor advertising] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2003 № 2067. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-2003-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
9. Bielkina, Yu. L. Zasoby administratyvno-pravovoho zabezpechennia kulturnykh prav

hromadian [Means of administrative and legal protection of cultural rights of citizens]. URL : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/21577/%DE>. [in Ukr.].

10. Boiko, V. I. (2016) Vplyv derzhavnoho rehuliuвання na rehionalnyi rozvytok sfery kultury v umovakh detsentralizatsii upravlinnia [The influence of state regulation on the regional development of the sphere of culture in conditions of decentralization of management]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*. № 2, pp. 69–73. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anastasiya Aksyutina. Classification of administrative and legal instruments providing the population with cultural services. In order to provide the population with high-quality cultural services, it is necessary to allocate administrative and legal means that will help to visualize the picture of the system of administrative and legal means and allow to provide quality cultural services to the population. The system and classification of administrative and legal means of providing the population with cultural services are considered. The concept of «means» is defined in the analysis of scientific works. Means of improving methods of providing the population with cultural services are proposed. It is proposed to adopt the Unified portal for providing the population with cultural services and the State Program for cultural development. The need for active intervention of the state and various institutions of civil society in solving the priority tasks of the organization of culture and art through the provision of high-quality and accessible cultural services to the population and the use by the public administration of administrative and legal means of protection (preservation, collection and research of cultural values), creative (creating new artistic values), humanitarian (promoting the formation of value orientations of individuals, social groups and society in general), instrumental (creating a diverse product capable of satisfying the cultural needs of the population) direction.

Modern determinants of the inhibition of the development of the cultural environment and the level of provision of quality cultural services to the population have been identified, including: lack of equal conditions for access of Ukrainian citizens to services of a cultural nature; devaluation of generally recognized cultural values and landmarks.

Keywords: *cultural space, service, accounting and registration tool, license, state register, national property*

УДК 346.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-182-188

Олег ОГАНІСЯН[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті досліджено коло питань, пов'язаних із правовим регулюванням господарських правовідносин стосовно нематеріальних активів у господарській сфері. Також із господарсько-правового погляду висвітлені нематеріальні активи як складова майна суб'єктів господарювання, досліджено їх юридичну природу, досліджено визначення поняття і змісту різними вченими-правознавцями, а також подано власну дефініцію. Крім того, виконано ретроспективне дослідження нормативно-правової бази, яка регулює такі правовідносини. Також розглянуто питання правового регулювання операцій із обліку нематеріальних активів та підбито підсумки дослідження.

У розрізі правового режиму нематеріальних активів цікавлять положення саме економічної частини, яка, хоча й не має прямих положень щодо нематеріальних активів, містить чітке регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності

Ключові слова: *нематеріальні активи, майно підприємства, об'єкти оцінки у нематеріальній формі, майнові права, об'єкти права інтелектуальної власності.*

Постановка проблеми. Тенденція до активізації науково-технічного співробітництва України з Європейським Союзом, яку спостерігаємо сьогодні, відповідає інноваційному напрямку розвитку економіки знань, відкриває шлях до

© Ц. Оганісян, 2022

k_cpd@dduvs.in.ua

підвищення якості життя українського суспільства. В основу цих доленосних змін покладено створення інноваційної продукції, ефективне використання нових ідей, винаходів і наукових відкриттів та їх впровадження у виробництво. Важливою ланкою вказаного процесу є ефективний захист прав на об'єкти інтелектуальної власності та інших майнових прав у складі нематеріальних активів суб'єктів господарювання. А отже необхідний постійний пошук принципово нових способів управління ними, що вимагає глибокого розуміння їх правової сутності, характерних ознак, розроблення науково обґрунтованої класифікації, яка б містила в собі вичерпний перелік видів права.

Сьогодні неможливо уявити ефективно функціонуюче підприємство, яке б не використовувало у своїй господарській діяльності такий інструментарій, як право користування майном, право на знаки для товарів і послуг, патентування промислового зразка, винаходу (корисної моделі), web-сайти, інформаційні й інші інноваційні електронні технології та нематеріальні чинники. Все це знаходить своє теоретичне осмислення вченими та нормативне оформлення законодавцями.

У науці господарського права відсутні спеціальні дослідження, присвячені нематеріальним активам. Економічна наука має в своєму арсеналі достатньо робіт, присвячених особливостям бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту нематеріальних активів, але зрозуміло, що межі економічної науки не дозволяють дослідити їх правову сутність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Водночас механізм використання об'єктів права інтелектуальної власності (у складі нематеріальних активів) був предметом дослідження вітчизняних вчених, зокрема Ю. Атаманова «Права промислової власності як форма участі в господарських товариствах», О. Жидкова «Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації», С. Шевчук «Господарсько-правові аспекти захисту непатентованих об'єктів права інтелектуальної власності», І. Коваль «Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання», Д. Висоцького «Правове забезпечення інноваційної діяльності». Проте низка досить важливих проблем правового режиму нематеріальних активів залишається невисвітленою, у тому числі: питання внесення до статутного капіталу господарського товариства права користування земельною ділянкою, можливість державних вищих навчальних закладів вступати у правовідносини щодо використання нематеріальних активів з метою їх комерціалізації тощо. Отже, викладене вище свідчить про необхідність та актуальність дослідження правового режиму нематеріальних активів у складі майна суб'єктів господарювання, визначення особливостей їх застосування та перспектив модифікації як важливої наукової проблеми, що потребує вирішення.

Метою статті є дослідження кола питань, пов'язаних із правовим регулюванням господарських правовідносин стосовно нематеріальних активів у господарській сфері.

Вклад основного матеріалу. Загалом першим нормативним методичним актом став національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» [1], який визначає нематеріальні активи так: «об'єкти оцінки у нематеріальній формі – об'єкти оцінки, які не існують у матеріальній формі, але дають змогу отримувати певну економічну вигоду». Більш детально питання оцінки нематеріальних активів, враховуючи їх специфічну природу, було визначено у Національному стандарті № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» [2], який став завершальним етапом еволюції визначення нематеріальних активів в оціночному законодавстві.

Найважливішим кроком у регулюванні майнових відносин суб'єктів господарювання України стало ухвалення Господарського кодексу України [3], який визначив, що нематеріальні активи є частиною майна підприємства, саме тому вони мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі [4, с. 261].

Треба зазначити, що Господарський кодекс як типовий акт господарського законодавства надає тільки загальне визначення майна суб'єктів господарювання, не розкриваючи суті і змісту всіх його складових, зокрема нематеріальних активів. Здається, доцільно було б визначити поняття нематеріальних активів саме в Господарському кодексі, адже з урахуванням безлічі підходів до розуміння їх сутності, як то економічної, оціночної, бухгалтерської тощо, нам зовсім невідомо про їх правову природу.

Останнім законодавчим визначенням нематеріальних активів стала дефініція, яка наводиться у ст. 14.1.120 Податкового кодексу України і дозволяє зробити висновок, що при визначенні нематеріального активу у цьому акті законодавець звернувся до права власності суб'єктів господарювання на об'єкти обліку нематеріальних активів: право користування природними ресурсами, право користування майном, визнані об'єкти права інтелектуальної власності, незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи, право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв.

Водночас, здається, що саме визначення, наведене в Податковому кодексі України, найбільш повно і точно дозволяє розуміти саме правову суть нематеріальних активів як матеріального права на використання об'єктів, у тому числі об'єктів права інтелектуальної власності, а не самі об'єкти [55, с. 14].

Таку думку поділяє й Н. Хорунжак, яка визначає, що використання для визначення терміна «нематеріальні активи» поняття «об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової, власності» є недостатньо конкретним, оскільки в цьому разі йдеться не про самі об'єкти, а про право на них [6, с. 68–69].

Цивільний кодекс України (далі ЦК) [7] у ст. 420 визначає перелік прав інтелектуальної власності в Україні, який, між іншим, не є вичерпним. Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим кодексом та іншим законом. Тобто це визначення є лише складовою частиною категорії «нематеріальний актив», наведеної в чинному законодавстві. Отже, перелік об'єктів права інтелектуальної власності (далі ОПВ) загалом не є вичерпним, адже кожен день створюються дедалі нові й нові форми вираження інтелектуальної творчої діяльності людини, які впевнено можуть претендувати на авторсько-правовий захист та бути визнані частиною майна суб'єктів господарювання у складі нематеріальних активів [22].

Перш ніж перейти до формулювання визначення «нематеріальних активів» у складі майна суб'єктів господарювання, необхідно визначитись з тим, що саме належить до майна у сфері господарювання. Зокрема, ст. 139 ГК України [4] визнає майном сукупність речей та інших цінностей (включно з нематеріальними активами), які відповідають таким ознакам:

- мають вартісне визначення; виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання;
- відображаються у балансі цих суб'єктів або враховуються в інших встановлених законом формах обліку майна цих суб'єктів [14, с. 129].

Треба наголосити, що визначення майна в ст. 139 ГК України виділяє його економічну роль, тимчасом як визначення майна в ст. 190 ЦК України [7] (речі, сукупність речей, майнові права та обов'язки) можна розглядати як перерахування складових категорій.

Водночас ЦК України прирівнює майнові права до речових (ст. 190 ЦК України). Вчений-цивіліст Є. О. Харитонов зазначає, що під «майном» в цивільному праві розуміється узагальнене поняття, яке відображає всю сукупність матеріальних благ та обтяжень, які можуть бути об'єктом цивільних правовідносин [8, с. 227–228].

Майнові права як об'єкти цивільних прав не можуть розглядатися як майно у відриві від їх юридичної належності тим чи іншим суб'єктам (кредиторам) у зобов'язальних правовідносинах з конкретними боржниками, а також від інших факторів, які прямо чи опосередковано впливають на існування (дійсність) вимоги, її параметри і межі тощо.

Отже, під майновими правами можна розуміти права підприємств та об'єднань на закріплені за ними матеріальні ресурси та фінансові засоби, тобто майнові права у вітчизняній цивілістиці пов'язані з конкретною річчю.

Традиційним, з погляду ведення бухгалтерського обліку та звітності, є поділ майна підприємства на матеріальні і нематеріальні складові. До матеріальних відносять основні засоби, сировину, матеріали, готову продукцію тощо. Певні труднощі виникають з визначенням нематеріального елемента підприємства, що надає йому завершений вигляд як своєрідного і єдиного об'єкта. Для потреб бухгалтерського та податкового обліку замість господарсько-правової категорії «майно» частіше використовують поняття «актив», що пов'язано з більш чітким визначенням стосовно конкретного суб'єкта господарювання як за складом, так і за вартістю.

Треба зауважити, що в науковій літературі немає єдиного підходу до трактування категорії нематеріальних активів. Зокрема, більшість визначень наводиться саме в економічній літературі. О. Лишиленко розрізняє поняття «нематеріальні ресурси» і «нематеріальні активи» [10], що дало змогу автору визначити нематеріальні активи як категорію, яка виникає внаслідок володіння правами на об'єкти інтелектуальної власності або обмежені природні ресурси для використання в господарській діяльності з метою отримання прибутку. Виходить, що нематеріальний ресурс – це немайнава категорія, яка характеризує виробничий потенціал підприємства.

В. Жук для визначення нематеріальних активів звертається до законодавства України, в якому вони подані двома правовими категоріями:

- об'єкти права інтелектуальної власності, згідно з ЦК України;
- права користування, що, згідно з законодавством, можуть бути визнані як нематеріальні активи [11, с. 7].

Як зазначає А. Гусь, з позиції бухгалтерського обліку інтелектуальна власність, яка прийнята на баланс, набуває статусу нематеріальних активів і оцінюється за сумою витрат, пов'язаних зі створенням, придбанням та доведенням до стану, в якому вони придатні для використання за призначенням [12, с. 41]. При цьому в чинному законодавстві України є кілька визначень нематеріальних активів, які за своїм змістом інколи навіть суперечать одне одному.

Треба зауважити, що в Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» конкретно не йдеться про критерії визнання об'єкта нематеріальним активом. Відповідно до нього нематеріальний актив – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований [13]. Стандарт містить у собі підстави, згідно з якими нематеріальний актив, отриманий у результаті розробки, треба відобразити в балансі підприємства. Витрати на об'єкти, що не відповідають цим вимогам, визнаються витратами звітного з періодом, протягом якого вони були здійснені.

Стосовно кожного об'єкта нематеріальних активів на підприємстві відбуваються такі три процеси, або етапи руху: надходження (зарахування на баланс); експлуатація; вибуття (списання з балансу) [21]. Під час експлуатації нематеріальних активів здійснюються операції з їх поліпшення, переоцінки, нарахування амортизації тощо. Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність як власник нематеріальних активів, має право на власний розсуд визначити порядок їх використання. Крім того, повноваження власника дозволяють йому передавати нематеріальні активи іншим суб'єктам для використання їх на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління або на основі інших форм права.

Порядок використання майна у сфері господарювання може відрізнитися не тільки за формою власності, але і за призначенням майна у виробництві, реалізації продукції або використання в невиробничій (соціальній) сфері [17, с. 388]. Відомо, що за цільовим призначенням і правовим режимом майно, що використовується у процесі господарської діяльності, поділяється на основні фонди, оборотні засоби, кошти, товари та цінні папери, вартість яких відбивається на самостійному балансі підприємства. За своєю економічною сутністю нематеріальні активи належать до необоротних активів.

Висновки. Під час дослідження було з'ясовано, що нематеріальні активи мають складну, багаторівневу структуру, зумовлену їх нематеріальною майновою природою.

Розглянуті визначення надають підстави стверджувати, що в сучасній науці відсутня єдність підходів не лише до визначення категорії «нематеріальний актив», але й до визначення його структури та видів об'єктів, що можуть бути обліковані як нематеріальні активи.

Нагальною проблемою є саме адаптація накопичених знань до вимог сучасного господарювання та визначення й систематизація тих об'єктів, які належать до складу нематеріальних активів суб'єктів господарювання.

Нематеріальні активи у сфері господарювання можуть використовуватись суб'єктами господарювання на праві власності або на праві користування. Володіння нематеріальними активами для суб'єктів господарювання постає у відображенні належного їм майна на відповідному балансі. Найважливішим у такій операції є наявність у суб'єкта прав володіння щодо конкретного активу чи пасиву.

Згідно з чинним законодавством підприємство, якщо інше не передбачено

законом та його статутом, має право продавати і передавати іншим підприємствам, організаціям, установам, обмінювати, здавати в оренду, надавати безоплатно в тимчасове користування або в позику належні йому нематеріальні активи, а також списувати їх із балансу. Зважаючи на тривалість їх використання та статичність форми, головним призначенням нематеріальних активів є використання їх у сфері виробництва. Знос нематеріальних активів визначається через їх амортизацію, яка здійснюється в бухгалтерському обліку щомісячно протягом терміну їх корисного використання.

Нематеріальні активи у складі майна суб'єктів господарювання можуть використовуватись не тільки у виробничій діяльності, але й з метою отримання користі від них – їх комерційного використання, де вони є не основним засобом, а товаром, результатом робіт або послуг. У такому разі суб'єкт господарювання застосовує щодо них правомочність розпорядження. Розпорядження – це правомочність, відповідно до якої суб'єкт господарювання може визначити подальшу долю нематеріального активу, наприклад його продаж, списання або ліквідацію – з бухгалтерського погляду воно полягає в операції вибуття об'єкта з балансу. Треба зазначити, що, беручи до уваги правову природу об'єктів, які належать до нематеріальних активів, не до кожного з них суб'єкт господарювання може застосовувати правомочність розпорядження.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. *Офіційний вісник України*. 2003. № 37. Ст. 1995.
2. Про затвердження Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності»: постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 № 1185. *Офіційний вісник України*. 2007. № 75. Ст. 2792.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. № 19–20. № 21–22. Ст. 144.
4. Беляневич О. А., Вінник О. М., Щербина В. С. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 776 с.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст. 112.
6. Хорунжак Н. Сучасні підходи до категоріального визначення та організації обліку нематеріальних активів. *Регіональна економіка*. 2001. № 2. С. 67–76.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
8. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины: учеб. 5-е изд. Харьков: ООО Одиссей, 2010. 920 с.
9. Кривобок С. В. Правочин з підприємством як єдиним майновим комплексом: монограф. Харків: Право, 2007. 197 с.
10. Лишилєнко О. В. Бухгалтерський облік: підруч. Київ: ЦНЛ, 2005. 632 с.
11. Жук В. М. Нематеріальні активи в роботі підприємств: правові основи, облік, оподаткування: навч. посібник; ред. В. М. Жук, Ю. С. Рудченко. Київ: Юрагро-Веста, 2008. 249 с.
12. Гусь А. В. Нематеріальні активи: господарсько-правовий аспект: монограф. Ужгород: ПП «АУТДОР – ШАРК», 2015. 248 с.
13. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку: наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text>.
14. Федорова І. В. Ідентифікація нематеріальних активів як початкова стадія їх обліку: проблемні питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. № 23 (2). С. 128–131.
15. Побережець О. В., Іванова К. В. Ідентифікація та класифікація нематеріальних активів та проблеми їх визначення. *Економіка: реалії часу*. 2012. № 2(3). С. 98–104.
16. Олендій О. Т. Методичні засади проведення аудиту нематеріальних активів. *Інноваційна економіка*. 2013. № 5 (43). С. 291–297.
17. Пилипенко С. М. Управління нематеріальними активами: проблеми та основні шляхи їх вирішення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 386–391.
18. Назаренко Т. П., Симура М. В. Організація та методика аудиту нематеріальних активів. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 957–962.
19. Кудирко О. В. Нематеріальні активи та інтелектуальний капітал: порівняльний аналіз економічних категорій. *Академічний огляд*. 2013. № 2 (39). С. 30–35.
20. Коба О. В., Софієнко А. О., Чиж А. О. Визнання, ідентифікація та класифікація нематеріальних активів. *Економіка і регіон*. 2015. № 6 (55). С. 136–142.

21. Корнух О. В. Методичний підхід до оцінки та аналізу нематеріальних активів підприємства в умовах інноваційних перетворень. *Інтелект XXI*. 2016. № 5. С. 150–154.
22. Корогод Н. П., Сулім-Тимовті А. О. Ідентифікація нематеріальних активів підприємства. *Строительство. Материаловедение. Машиностроение. Серия : Стародубовские чтения*. 2016. Вип. 89. С. 87–92.

Надійшла до редакції 16.09.2022

References

1. Pro zatverdzhennya Natsional'noho standartu № 1 «Zahal'ni zasady otsinky mayna i maynovykh prav [On the approval of National Standard No. 1 "General principles of valuation of property and property rights] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.09.2003 № 1440. *Ofitsiyuu visnyk Ukrainy*. 2003. № 37, art. 1995. [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennya Natsional'noho standartu № 4 «Otsinka maynovykh prav intelektual'noyi vlasnosti [On approval of National Standard No. 4 "Evaluation of property rights of intellectual property] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.10.2007 № 1185. *Ofitsiyuu visnyk Ukrainy*. 2007. № 75, art. 2792. [in Ukr.].
3. Hospodars'kyu kodeks Ukrainy vid 16 sichnya 2003 roku [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 18. № 19–20. № 21–22, art. 144. [in Ukr.].
4. Belyanevych, O. A., Vinnyk, O. M., Shcherbyna, V. S. (2012) Naukovo-praktychnyy komentar Hospodars'koho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Economic Code of Ukraine] ; za zah. red. H. L. Znamens'koho, V. S. Shcherbyny. 3-ye vyd., pererob. i dop. Kyiv : Yurinkom Inter, 776 p. [in Ukr.].
5. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 [Tax Code of Ukraine of December 2, 2010]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17, art. 112. [in Ukr.].
6. Khorunzhak, N. (2001) Suchasni pidkhody do katehorial'noho vyznachennya ta orhanizatsiyi obliku nematerial'nykh aktyviv [Modern approaches to the categorical definition and organization of accounting of intangible assets]. *Rehional'na ekonomika*. № 2, pp. 67–76. [in Ukr.].
7. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44, art. 356. [in Ukr.].
8. Kharitonov, Ye. O. (2010) Grazhdanskoye pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine] : ucheb. 5-ye izd. Kharkiv : OOO Odissey, 920 p. [in Ukr.].
9. Kryvobok, S. V. (2007) Pravochny z pidpryemstvom yak yedynym maynovym kompleksom [Law with the enterprise as a single property complex] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 197 p. [in Ukr.].
10. Lyshylenko, O. V. (2005) Bukhhalters'ky oblik [Accounting] : pidruch. Kyiv : TsNL, 632 p. [in Ukr.].
11. Zhuk, V. M. (2008) Nematerial'ni aktyvy v roboti pidpryemstv: pravovi osnovy, oblik, opodatkovannya [Intangible assets in the work of enterprises: legal basis, accounting, taxation] : navch. posibnyk ; red. V. M. Zhuk, YU. S. Rudchenko. Kyiv : Yurahro-Vesta, 249 p. [in Ukr.].
12. Hus', A. V. (2015) Nematerial'ni aktyvy: hospodars'ko-pravovyy aspekt [Intangible assets: economic and legal aspect] : monohraf. Uzhhorod : PP «AUTDOR – SHARK», 248 p. [in Ukr.].
13. Pro zatverdzhennya Natsional'noho polozhennya (standartu) bukhalters'koho obliku [On the approval of the National regulation (standard) of accounting] : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 18.10.1999 № 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text>. [in Ukr.].
14. Fedorova, I. V. (2017) Identyfikatsiya nematerial'nykh aktyviv yak pochatkova stadiya yikh obliku: problemni pytannya [Identification of intangible assets as the initial stage of their accounting: problematic issues]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Ekonomika i menedzhment*. № 23 (2), pp. 128–131. [in Ukr.].
15. Poberezhets', O. V., Ivanova, K. V. (2012) Identyfikatsiya ta klasyfikatsiya nematerial'nykh aktyviv ta problemy yikh vyznachennya [Identification and classification of intangible assets and problems of their definition]. *Ekonomika: realiyi chasu*. № 2(3), pp. 98–104. [in Ukr.].
16. Olendiy, O. T. (2013) Metodychni zasady provedennya audytu nematerial'nykh aktyviv [Methodological principles of auditing intangible assets]. *Innovatsiyna ekonomika*. № 5 (43), pp. 291–297. [in Ukr.].
17. Pylypenko S. M. (2016) Upravlinnya nematerial'nymy aktyvamy: problemy ta osnovni shlyakhy yikh vyrishennya [Management of intangible assets: problems and the main ways to solve them]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. Issue 9, pp. 386–391. [in Ukr.].
18. Nazarenko, T. P., Symura, M. V. (2016) Orhanizatsiya ta metodyka audytu nematerial'nykh aktyviv [Organization and methodology of audit of intangible assets]. *Ekonomika i suspil'stvo*. № 7, pp. 957–962. [in Ukr.].
19. Kudyenko, O. V. (2013) Nematerial'ni aktyvy ta intelektual'nyy kapital: porivnyal'nyy analiz ekonomichnykh katehoriy [Intangible assets and intellectual capital: a comparative analysis of economic categories]. *Akademichnyy ohlyad*. № 2 (39), pp. 30–35. [in Ukr.].
20. Koba, O. V., Sofiyenko, A. O., Chyzh, A. O. (2015) Vyznannya, identyfikatsiya ta klasyfikatsiya nematerial'nykh aktyviv [Recognition, identification and classification of intangible assets].

21. Kornukh, O. V. (2016) *Metodychnyy pidkhd do otsinky ta analizu nematerial'nykh aktyviv pidpryyemstva v umovakh innovatsiynykh peretvoren'* [Methodical approach to the evaluation and analysis of intangible assets of the enterprise in the conditions of innovative transformations]. *Intelekt XXI. № 5*, pp. 150–154. [in Ukr.].

22. Korohod, N. P., Sulim-Tymovti, A. O. (2016) *Identyfikatsiya nematerial'nykh aktyviv pidpryyemstva* [Identification of intangible assets of the enterprise]. *Stroitel'stvo. Materialovedeniye. Mashynostroyeniye. Seriya : Starodubovskiyе chtyeniya*. Issue 89, pp. 87–92. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tsahik Ohanisian. Separate issues of legal regulation of instangible assets in the field of business. The article examines a range of issues related to the legal regulation of economic legal relations regarding intangible assets in the economic sphere. Also, from an economic and legal point of view, intangible assets as a component of the property of business entities are highlighted, their legal nature is investigated, the definition of the concept and content by various legal scholars is investigated, and an own definition is also presented. In addition, a retrospective study of the legal framework that regulates this type of legal relationship was conducted. The issues of legal regulation of intangible asset accounting operations were also considered and the results of the research were summarized.

During the work on the article, it was found that intangible assets have a complex, multi-level structure due to their intangible property nature.

The considered interpretations give grounds for asserting that in modern science there is a lack of unity of approaches not only to the definition of the category «intangible asset», but also to the definition of its structure and types of objects that can be accounted for as intangible assets. The urgent problem is precisely the adaptation of the accumulated knowledge to the requirements of modern management and the definition and systematization of those objects that belong to the intangible assets of business entities.

In terms of the legal regime of intangible assets, the provisions of the economic part are of interest, which, although it does not have direct provisions regarding intangible assets, contains a clear regulation of relations in the field of intellectual property

Keywords: *intangible assets, enterprise property, objects of assessment in intangible form, property rights, objects of intellectual property rights.*

УДК 342.9+351/354

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-188-193

Каміль ПРИМАКОВ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Розкрито основні підходи до розуміння змісту і сутності інструментів діяльності публічної адміністрації в умовах євроінтеграції. Наведено різні визначення поняття «форми діяльності публічної адміністрації» та «інструменти діяльності публічної адміністрації». Авторськом визначено, що інструменти діяльності публічної адміністрації є зовнішнім проявом однорідних за своїм характером та змістом груп адміністративно-правових дій публічної адміністрації, які реалізуються у визначеній у законодавстві формі, у межах повноважень відповідних суб'єктів, за встановленою процедурою з метою реалізації завдань та функцій публічної адміністрації, забезпечення прав, свобод та інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин. Висвітлено питання співвідношення «форм» та «інструментів» діяльності публічної адміністрації.

Ключові слова: *форми державного управління, форми адміністративно-правового регулювання, інструменти діяльності публічної адміністрації, адміністративний договір, класифікація форм, акти-плани, індивідуальні акти, правові та неправові форми.*

© К. Примаков, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2349-8599>

k_zpd@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. У науці адміністративного права, як і в правозастосовній діяльності, важливою є така категорія, як інструменти діяльності публічної адміністрації. Дуже частими та вживаними є також поняття, як форми діяльності публічної адміністрації й інструменти публічного адміністрування. Зміна термінології, наявність різних понять, що відображають діяльність публічної адміністрації, зумовлено прагненням адаптувати систему та механізми державного управління до європейських стандартів. У такому ракурсі зараз відбувається оновлення та переосмислення понятійно-категоріального апарату, зміні організаційної та правової діяльності публічної адміністрації, обумовленні європейською інтеграцією нашої держави. Тому використання застарілих чи невиважених підходів до розуміння сутності і змісту діяльності публічної адміністрації потребують як теоретичного опрацювання, так і в подальшому удосконалення нормативно-правового регулювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Інструменти публічного адміністрування досліджували такі вчені: В. Авер'янов, В. Бевзенко, Ю. Битяк, К. Булатов, В. Галунько, І. Голосніченко, О. Джафарова, Т. Коломoeць, В. Колпаков, В. Курило, М. Логвиненко, Р. Мельник, І. Патерило, О. Правоторова, В. Тимошук, М. Тищенко, О. Угровецький, В. Шаповал тощо. Водночас, враховуючи різноплановість і глибину виконаних досліджень, потребують окремого висвітлення питання інструментів діяльності публічної адміністрації в кореляції з наявним категоріально-понятійним апаратом.

Виклад основного матеріалу. Для вітчизняної правової науки таке поняття, як «інструменти діяльності» публічної адміністрації є доволі новим, воно стало альтернативою такому терміну, який був доволі довго у доктрині адміністративного права, а саме «форми» діяльності публічної адміністрації. Сучасні зміни державотворення та правотворення, зокрема під впливом євроінтеграційних процесів, сприяли переосмисленню останньої категорії і тому це поняття набуває іншого значення, відповідно до сучасного стану діяльності публічної адміністрації.

Поряд з цим, як показує аналіз наукової літератури, підходи до розуміння досліджуваного нами поняття в наукових джерелах інколи не змінилися, а іноді мають суперечливий зміст.

Наприклад, О. Правоторова вважає, що однією з важливих ознак державної влади є форми адміністративної діяльності публічної адміністрації, які, зі свого боку, є адміністративними інструментами у виконанні тих чи інших завдань у механізмі адміністративно-правової охорони. Первинним серед адміністративних інструментів є форми адміністративної діяльності публічної адміністрації [1, с. 124]. А. Школик під формами діяльності публічної адміністрації розуміє найпоширеніші на практиці способи функціонування органів публічної адміністрації [2, с. 104]. Тобто склалася ситуація, коли діяльність публічної адміністрації розуміється в науці через призму такої категорії, як «форма».

Автори підручника «Адміністративне право» за редакцією Ю. Битяка форми розглядають як зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюються органами виконавчої влади для реалізації поставлених перед ними завдань [3, с. 134].

Автори підручника «Адміністративне право» за редакцією В. Галунька вважають, що форми діяльності публічної адміністрації – це зовнішнє вираження однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, здійснене в межах режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети – публічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [4, с. 132].

Одні вчені не розділяють і вживають як тотожні поняття «форми діяльності» і «інструменти діяльності». Тож на думку О. Сукманової, «форми публічного адміністрування» становлять основу інструментів публічного адміністрування [5, с. 331].

Крім того, одні вчені у своїх наукових працях вживають термін не форма діяльності, а форма публічного адміністрування. Наприклад, В. Колпаков і О. Кузьменко в підручнику «Адміністративне право України» визначають, що форми «публічного адміністрування» – це зовнішньо виражена дія суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється в межах їхньої компетенції для виконання поставлених перед ними завдань, які тягнуть за собою певні наслідки [6].

Отже, відмінності між наявними в науці адміністративного права поняттями

«форма управління», «форма державного управління», «форма публічного адміністрування» є неприциповими, і в цілому цими термінами визначається зовнішнє вираження практичної реалізації функцій публічної адміністрації [7; 8]. Такий підхід є традиційним, заснованим на дослідженнях і наукових працях і законодавства радянських часів, і тому він повинен відповідати сучасній діяльності публічної адміністрації, яка не тільки звужена виконавчо-розпорядчою діяльністю публічної адміністрації, але і її публічно-сервісною діяльністю, наданням фізичним і юридичним особам публічних послуг, здійсненням державно-приватного партнерства. Тому публічно-сервісні та договірні відносини, поширення яких відбувається у діяльності публічної адміністрації, за своєю суттю не мають ознак управлінської діяльності, тому вживання таких понять, як «форма управління», «форма діяльності» є застарілим підходом і таким, що не відповідає реаліям сучасної діяльності публічної адміністрації.

Прибічники нової школи адміністративного права (І. Патерило, Р. Мельник, В. Бевзенко) у своїх дослідженнях висвітлюють зміст такого поняття, як інструменти діяльності публічної адміністрації. Тож треба вказати, що одними із перших, хто ввів в науці адміністративного права цей термін, були В. Бевзенко та Р. Мельник. На думку цих дослідників, інструменти діяльності публічної адміністрації – це нормативні акти публічної адміністрації, адміністративні акти, адміністративні договори [9, с. 253–296].

На думку І. Патерило, інструменти діяльності являють собою сукупність засобів (прийомів), які використовуються суб'єктами публічної адміністрації для регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері публічного управління [10, с. 288].

Наступний момент, який також залишається дискусійним, є питання видів інструментів діяльності публічної адміністрації.

Здебільшого різниця між вченими умовно нової школи адміністративного права та школи класичного адміністративного права полягає в тому, що перші вважають, ніби будь-які організаційні дії, особливо дії внутрішнього направлення (мають застосування всередині суб'єкта публічної адміністрації) не треба розглядати як такі, що використовуються під час публічного адміністрування [11; 12]. Також вважаються застарілими і такими, що не відповідають сучасному стану публічного управління, позиції тих вчених, які поділять діяльність публічної адміністрації на правову та неправову.

З огляду на вказане постає питання, чи доречно в умовах трансформації доктрини адміністративного права продовжувати вживати поняття «форма» та чи є відмінність між поняттями «форми» й «інструмент». Прибічники концепції інструментів публічної адміністрації та концепції форм адміністративно-правового регулювання до інструментів (форм) відносять нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори [11; 13, с. 114]. Інші дослідники інструментами діяльності публічної адміністрації називають: підзаконні нормативні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, адміністративні акти-дії та акти-плани [14, с. 175; 15].

Як зазначає В. Медяник, говорячи про інструменти публічної адміністрації, варто все ж виходити з таких положень, які мають характеризувати їх особливості, а саме: вони пов'язані з діяльністю не тільки публічної адміністрації, але й інших суб'єктів, які мають делеговані державно-владні повноваження; мають зовнішній прояв; правові наслідки; врегульовані нормами адміністративного права; впливають із компетенції публічної адміністрації; можуть мати як імперативну (правові, політичні, адміністративні), так і диспозитивну природу (фінансові, економічні) [16; 17, с. 44].

Водночас прибічники вчення про інструменти діяльності публічної адміністрації, говорячи фактично про форми адміністративно-правового регулювання, залишають поза увагою методи. Також варто зауважити, що сьогодні дійсно вживання поняття саме «метод державного управління» є таким, що вичерпало себе, оскільки воно, як і форма державного управління, є вужчим за вчення про діяльність публічної адміністрації, про що зазначалося вище. Водночас це поняття у сучасних підручниках з адміністративного права вже не вживається. Однак використовується поняття «метод адміністративно-правового регулювання», або «метод публічного адміністрування» [11; 18]. На нашу думку, ототожнювати ці поняття не доцільно, інструменти – зовнішнім проявом діяльності публічної адміністрації, а методи дозволяють відповісти на питання, як інструменти втілюються, реалізуються у житті. Отже, діяльність публічної адміністрації в усіх сферах суспільного життя втілюється завдяки відповідному адміністративно-правовому інструментарію, компонентами якого треба вважати

нормативно-правові акти; індивідуальні акти; правові акти управління; адміністративні договори, акти дії.

Висновки. Викладене вище дозволяє сформулювати певні узагальнення дослідження інструментів діяльності публічної адміністрації.

Інструменти діяльності публічної адміністрації є зовнішнім проявом однорідних за своїм характером та змістом груп адміністративно-правових дій публічної адміністрації, які реалізуються у визначених у законодавстві формі, у межах повноважень відповідних суб'єктів, за встановленою процедурою з метою реалізації завдань та функцій публічної адміністрації, забезпечення прав, свобод та інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин.

Інструменти діяльності публічної адміністрації є зовнішнім виразом її діяльності: встановлюються нормами законодавства; їх юридична природа та вибір зумовлюються повноваженнями публічної адміністрації; реалізація відбувається за встановленими адміністративними процедурами.

Список використаних джерел

1. Правоторова О. Форми адміністративної діяльності публічної адміністрації в механізмі адміністративно-правової охорони. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 123–127.
2. Школик А. Порівняльне адміністративне право : навч. посіб. для юрид. факультетів та факультетів міжнародних відносин. Львів : ЗУКЦ, 2007. 308 с.
3. Адміністративне право : підручник / кер. авт. кол. Ю. П. Битяк. Харків : Право, 2010. 624 с.
4. Галуцько В. В., Курило В. І., Коросед С. О. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право : навч. посібник ; за ред. В. В. Галуцька. Херсон : Гринь Д. С., 2015. 272 с.
5. Сукманова О. Публічне адміністрування охорони права власності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / НДІ публічного права. Київ, 2019. 559 с.
6. Колпаков В., Кузьменко О., Пастух І., Суценко В. Адміністративне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
7. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148–156.
8. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади : монограф. Київ : Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.
9. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посібник / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
10. Патерило І. В. Інститут інструментів діяльності публічної адміністрації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 283–289.
11. Жуков М. С. Форми та методи адміністративно-правового регулювання чи інструменти діяльності публічної адміністрації: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. URL: http://lsei.org.ua/2_2020/57.pdf.
12. Наливайко Л. До питання про визначення поняття «механізм держави». *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 92–96.
13. Мінакова Є. В. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 244 с.
14. Патерило І. Інструменти діяльності публічної адміністрації: сутність та зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 27. Т. 2. С. 174–178.
15. Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. Is. 22(6). S. 1–6.
16. Nalyvaiko L. R., Chepik-Tregubenko O. S. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development*: collective monograph // Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing. 2019. S. 197–214.
17. Медяник В. А. Поняття та види інструментів адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 38. С. 44–47.
18. Nalyvaiko I. The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 27–30.

Надійшла до редакції 15.11.2022

References

1. Pravotorova, O. (2019) Formy administratyvnoyi diyal'nosti publichnoyi administratsiyi v mekhanizmi administratyvno-pravovoyi okhorony [Forms of administrative activity of public administration in the mechanism of administrative and legal protection]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*. № 5, pp. 123–127. [in Ukr.].
2. Shkolyk, A. (2007) Porivnyal'ne administratyvne pravo [Comparative administrative law] : navch. posib. dlya yuryd. fakul'tetiv ta fakul'tetiv mizhnarodnykh vidnosyn. L'viv : ZUKTs, 308 p. [in Ukr.].
3. Administratyvne pravo [Administrative law] : pidruchnyk / ker. avt. kol. Yu. P. Bytyak. Kharkiv : Pravo, 2010. 624 p. [in Ukr.].
4. Halun'ko, V. V., Kurylo, V. I., Koroyed, S. O. (2015) Administratyvne pravo Ukrainy. T. 1. Zahal'ne administratyvne pravo [Administrative Law of Ukraine. Vol. 1. General administrative law] : navch. posibnyk ; za red. V. V. Halun'ka. Kherson : Hrin' D. S., 272 p. [in Ukr.].
5. Sukmanova, O. (2019) Publichne administruvannya okhorony prava vlasnosti v Ukraini [Public administration of protection of property rights in Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / NDI publichnoho prava. Kyiv, 559 p. [in Ukr.].
6. Kolpakov, V., Kuz'menko, O., Pastukh, I., Sushchenko, V. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter, 2012. 808 p. [in Ukr.].
7. Nalyvayko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Transparentnist' publichnoyi vlady: vitchyznyany i zarubizhnyy dosvid [Transparency of public authority: domestic and foreign experience]. *Pravo Ukrainy*. № 6, pp. 148–156. [in Ukr.].
8. Korshun, A. O. (2022) Pryntsyp hlasnosti i vidkrytosti diyal'nosti orhaniv sudovoyi vlady [The principle of openness and openness of the activities of judicial authorities] : monohraf. Kyiv : Khay-Tek Pres, 192 p. [in Ukr.].
9. Mel'nyk, R. S., Bevzenko, V. M. (2014) Zahal'ne administratyvne pravo [General administrative law] : navch. posibnyk / za zah. red. R. S. Mel'nyka. Kyiv : Vaite., 376 p. [in Ukr.].
10. Paterylo, I. V. (2013) Instytut instrumentiv diyal'nosti publichnoyi administratsiyi [Institute of Public Administration Activity Tools]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 283–289. [in Ukr.].
11. Zhukov, M. S. Formy ta metody administratyvno-pravovoho rehulyuvannya chy instrumenty diyal'nosti publichnoyi administratsiyi: porivnyal'nyy analiz [Forms and methods of administrative and legal regulation or tools of public administration]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2020. № 2. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/57.pdf. [in Ukr.].
12. Nalyvayko, L. (2005) Do pytannya pro vyznachennya ponyattya «mekhanizm derzhavy» [Concerning the issue of defining the concept of «state mechanism»]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 92–96. [in Ukr.].
13. Minakova, Ye. V. (2021) Kontrol' za diyal'nistyu orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: teoretyko-pravovyy aspekt [Control over the activities of local self-government bodies: theoretical and legal aspect] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 244 p. [in Ukr.].
14. Paterylo, I. (2014) Instrumenty diyal'nosti publichnoyi administratsiyi: sutnist' ta zmist [Tools of public administration: essence and content]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo*. Issue 27. Vol. 2, pp. 174–178. [in Ukr.].
15. Beschastnyi, V., Shklyar, S., Fomenko, A., Obushenko, N., Nalyvaiko, L. (2019) Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Issue 22(6), pp. 1–6.
16. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Tregubenko, O. S. (2019) Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: collective monograph // Frankfurt (Oder): Izdavnictva «Baltija Publishing», pp. 197–214.
17. Medyanyk, V. A. (2021) Ponyattya ta vydy instrumentiv administratyvno-pravovoho zabezpechennya derzhavnoyi sotsial'noyi polityky [Concepts and types of instruments of administrative and legal support of state social policy]. *Prykarpats'kyy yurydychnyy visnyk*. № 38, pp. 44–47. [in Ukr.].
18. Nalyvaiko, I. (2022) The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. *Analychno-porivnyal'ne pravoznavstvo*. № 2, pp. 27–30.

ABSTRACT

Kamil Prymakov. Current approaches to understanding the tools of public administration.

The article reveals the main approaches to understanding the content and essence of the tools of public administration in the conditions of European integration. Different definitions of «forms of activity of public administration» and «tools of activity of public administration» are given. The author's definition is formulated that the tools of public administration are the external manifestation of groups of administrative and legal actions of public administration that are uniform in their nature and content, which are implemented in the form defined in legislation, within the limits of the powers of the relevant subjects, according to the established procedure in order to implement tasks and functions of public administration,

ensuring the rights, freedoms and interests of individuals in the field of public-legal relations. Clarification of the issue of the ratio of «forms» and «tools» of public administration activity. Attention is drawn to the fact that in the classical doctrine of administrative law, the concept of «forms» of activity of public administration, which was transformed from forms of state administration, remains widespread.

It has been noted that along with the classical doctrine of distribution, scientific positions are gaining the expediency of using the concept of «tools of public administration activity» instead of the concept of «forms». It is concluded that the use of the term «form» of activity of public administration is such that it has exhausted itself, as it does not correspond to modern teaching and legal regulation regarding the activity of public administration. Attention has been drawn to the fact that the change in terminology, the existence of various concepts reflecting the activity of public administration is due to the desire to adapt the system and mechanisms of state administration to European standards. From this point of view, there is currently an update and rethinking of the conceptual-categorical apparatus, changes in the organizational and legal activities of the public administration, due to the European integration of our state. Therefore, the use of outdated or unbalanced approaches to understanding the essence and content of public administration activities require both theoretical elaboration and, in the future, improvement of regulatory and legal regulation.

Keywords: *forms of state administration, forms of administrative and legal regulation, tools of public administration, administrative contract, classification of forms, plans, individual acts, legal and non-legal forms.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-193-202

Андрій САМОТУГА ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У КОНТЕКСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО МЕДІА»

У дослідженні йдеться про наукові підходи до систематизації нормативно-правових актів. Автором висвітлено сучасний стан та визначено перспективи систематизації інформаційного законодавства. Зроблено висновок, що на сьогодні інформаційне законодавство України, будучи динамічною галуззю, не має ані усталених критеріїв, ані реальних підстав систематизації за всіма прийнятими формами – консолідація, інкорпорація, кодифікація. Зважаючи на достатню кількість нормативно-правових актів стосовно окремих напрямів і видів інформаційної діяльності стверджується про сформованість всередині інформаційного права його інституту – медіа, що цілком відбивається в новому законі, переважна більшість норм якого за формою та змістом уніфікують та гармонізують медійне законодавство.

Ключові слова: *інформаційне законодавство, систематизація, закон про медіа, уніфікація, гармонізація, інститут.*

Постановка проблеми. Суспільні відносини, на впорядкування яких спрямований відповідний правовий вплив, закономірно випереджають розвиток права, що властиво будь-якій його галузі. Не є винятком, а тим більше, навпаки, увиразненням подібного «відставання» інформаційне право, оскільки прискорений розвиток інформаційно-комунікаційних технологій із притаманним їм транскордонним характером інколи пов'язаний із протиправним їх використанням, поєднаним із зловживанням міжнародно визнаною свободою слова та інформаційної діяльності, що вимагає своєчасного та ефективного законодавчого реагування.

Комплексний зміст інформаційного права свідчить не лише про його щільний зв'язок із багатьма галузями національного права, здебільшого стосовно юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері, а й наявність у його системі вже сформованих та динамічних правових інститутів, як от: інформаційної власності,

© А. Самотуга, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9802-0226>

samotuga@ua.fm

засобів масової інформації, правового режиму та захисту інформації, архівно-бібліотечної справи, електронного врядування тощо [2; 13]. Одним із вагомих і значущих інститутів інформаційного права, з точки зору його аксіології, безперечно, вважається інститут ЗМІ, або медіа, провідною метою якого є задоволення інформаційних потреб і реалізація цілей суб'єктів інформаційної діяльності: окрім права шукати, отримувати, створювати й поширювати інформацію, також здійснення цілеспрямованого інформаційного впливу на визначену аудиторію споживачів інформації задля формування в них бажаних поглядів, переконань, цінностей та, зрештою, світогляду.

Інститут медіа – один із найстаріших, найвпливовіших і водночас найсуперечливіших у взаємодії між державою, владою та суспільством, а також у міжнародних та міждержавних відносинах. Ускладнення останніх зумовило почастищення обігу таких ідіом, як «інформаційна безпека», «інформаційна політика», «інформаційна війна», «інформаційно-психологічна спецоперація» (ІПСО), «інформаційна грамотність» тощо. Протидія негативним інформаційним впливам передбачає не лише проактивну діяльність, інколи асиметричні заходи відповідних суб'єктів та інституцій інформаційної політики, а й її законодавче забезпечення, засноване на чітких міжнародних правилах і стандартах та науковому обґрунтуванні.

Однією з вимог та критеріїв успішної євроатлантичної інтеграції України є комплексне реформування її медійної галузі, в т. ч. медійного законодавства стосовно впорядкування та прозорості відносин власності, монополізації та деолігархізації у цій сфері, а також мінімізації деструктивного впливу наративів країни-агресора – рф. Йдеться передовсім про заходи уніфікації та гармонізації медійного законодавства України та ЄС, що має стати першим кроком на шляху можливої систематизації інформаційного законодавства держави взагалі, чому у зв'язку з його сьогодишньою роздробленістю, суперечливістю та колізійністю присвячено чимало наукових досліджень і публікацій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Систематизація нормативно-правових актів завжди залишається в центрі уваги загальнотеоретичної та галузевих юридичних наук, виходячи не лише з невирішеності цієї проблеми, а навпаки, з активізації дискусій, що обростають новими аргументами. Питання систематизації національного інформаційного законодавства знайшли своє ґрунтовне висвітлення у працях І. Арістової, Р. Калюжного, Л. Коваленко, Б. Кормича, В. Ліпкана, О. Марценюка, Ю. Мосенко, В. Настюка, А. Новицького, В. Шемчука та інших науковців-правників. Наукові пошуки в різних галузях права стосовно формування та розвитку інституту ЗМІ з позицій систематизації законодавства здійснено О. Вознесенською, О. Каплій, І. Кипич, Т. Тереховою, М. Челабієвою, О. Чудновським тощо. Безпосередньо тематиці систематизації інформаційного законодавства присвячено дисертаційні дослідження В. Залізняка та В. Цимбалюка. Заважаючи на істотний внесок зазначених та інших науковців у розвиток цієї міжгалузевої юридичної науки, потребують свого концептуально оновленого бачення, з урахуванням нинішніх реалій внутрішньодержавних та міжнародних відносин, майже всі сформовані певним чином інститути інформаційного права, серед яких чільне посідають ЗМІ.

Мета статті – за допомогою аналізу чинного, оновленого медійного законодавства України з'ясувати нинішній його стан у контексті подальшої систематизації нормативно-правових актів інформаційної сфери, що передбачає здійснення таких завдань у межах цієї публікації: 1) охарактеризувати існуючі в юридичній науці взагалі підходи до систематизації нормативно-правових актів; 2) висвітлити особливості систематизації національного інформаційного законодавства на підставі різних думок і пропозицій дослідників; 3) на підставі аналізу генезису інформаційного законодавства України, зокрема стосовно ЗМІ, виявити ознаки його нинішньої систематизації; 4) враховуючи існуючі недоліки і прогалини, визначити перспективи подальших досліджень та шляхи вдосконалення інформаційного законодавства взагалі, та медійного, зокрема.

Виклад основного матеріалу. Розвиток права, взагалі, та правових досліджень, зокрема, сприяли появі вагомих доробків щодо теоретичного виокремлення критеріїв систематизації нормативно-правових актів з метою їх впорядкування, вдосконалення і взаємоузгодження. На сьогодні загальноновизнаними є запропоновані види (елементарна, інституційна, галузева, комплексна, загальна) та форми систематизації (облік, інкорпорація, консолідація, кодифікація) [9, с. 69]. При цьому вищою, по суті,

правотворчою формою систематизації нормативного матеріалу більшістю фахівцями визнано саме кодифікацію, оскільки кодифікаційні акти сприяють стабільності законодавства, є основою законодавчої діяльності [20, с. 275]. Проте на практиці ситуація вбачається дещо інакшою, а точніше – суперечливою і заплутаною. Вихід із неї можливо знайти в теоретичній класифікації (але, знов таки, умовній) самої кодифікації, а саме: загальна (Конституція), галузева (ЦК України, КУпАП, КК України) та спеціальна, тобто в межах окремих інститутів або навіть галузей (КЗпП України, Податковий, Митний, Житловий, Повітряний, Водний, Земельний кодекси України). Усталеною на сьогодні є також кодифікація процесуальних частин базових галузей законодавства (КАС, ЦПК, КПК, ГПК). За суто класичною структурою норми права (наявність гіпотези, диспозиції і санкції) найбільш усталеною можна вважати кодифікацію деліктного законодавства, що містить охоронні норми (КУпАП, КК України). Однак, як можна переконатися, більшість кодифікованих актів містять переважно або виключно регулятивні норми.

Між тим, як зазначають деякі автори, систематизацію законодавства України та її форми не можна розглядати суто на теоретичному рівні, адже в цьому випадку процес пізнання має відбуватися з емпіричного рівня, тобто за допомогою аналізу масиву юридичних норм з урахуванням особливостей динаміки їх виникнення, існування і розвитку [11, с. 23]. Подібний висновок цілком стосується і такої галузі права з притаманній їй динамікою розвитку, як інформаційне. Більше того, ще на початку 2000-х рр. інформаційне право було включене до складу наукової спеціальності адміністративного права та процесу невдовзі після фінансового права. Така сама ситуація склалася із включенням вже наприкінці 2000-х рр. муніципального права до наукової спеціальності конституційного права. Проте стосовно кодифікованого акта як головного, системоутворюючого джерела окремої галузі права, то, як зауважують деякі дослідники, наразі галузь муніципального законодавства України не має свого «однойменного» кодексу, хоча спроби його прийняття були. Системоутворюючим нормативно-правовим актом муніципального законодавства слід уважати Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. [5, с. 30-31]. цю галузь права також становлять прийняті згодом такі Закони України: «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001), «Про органи самоорганізації населення» (2001), «Про статус депутатів місцевих рад» (2002), «Про співробітництво територіальних громад» (2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015). Крім того, муніципальні норми містяться в актах інших галузей законодавства – податковому, фінансовому, земельному та ін.

Подібним чином може йтися і про таку, але умовно відокремлену галузь, як транспортне право, яке також не має своїм джерелом кодифікованого акта, за винятком Повітряного та частково Водного кодексів України. Приміром, транспортні правопорушення та санкції за них передбачено окремими розділами особливих частин КУпАП та КК України, тоді як договірні засади перевезення вантажу, пасажирів, багажу і пошти закріплено в ЦК України. Крім того, транспортне законодавство як і вся сфера характеризується значною розгалуженістю: автомобільно-дорожнє, залізничне, водне (річкове, морське), повітряне, трубопровідне. Зважаючи на значний масив чинних нормативних актів, можливо було б кодифікувати такий напрям, як автодорожнє законодавство, об'єднавши закони України «Про дорожній рух», «Про автомобільний транспорт», «Про автомобільні дороги», а також численні підзаконні нормативні акти, зокрема Правила дорожнього руху, та ін. Прикладом успішної кодифікації транспортного законодавства може слугувати Транспортний кодекс Франції від 2010 р., що увібрав в себе положення цілої низки законів, кодексів, покликаних регулювати правовідносини в п'яти сферах комерційної діяльності, пов'язаних із перевезеннями вантажів і пасажирів: Авіаційного кодексу, Кодексу законів про плавання у внутрішніх водах і про річковий транспорт, Кодексу законів про пенсійне забезпечення французьких моряків комерційного флоту, рибальського флоту і моряків суден рекреаційного призначення та Кодексу законів про морські порти [26].

Наведені приклади проблем систематизації цілком накладаються і на інформаційну сферу. Ба більше, нинішні виклики та загрози національній безпеці України, складовою якої є інформаційна безпека, ставлять на порядок денний приведення правового регулювання цієї сфери у відповідність до стандартів ЄС.

З часу проголошення незалежності України вже створено значний масив законодавчих та підзаконних нормативних актів, які є базою нормативно-правового регулювання суспільних інформаційних відносин. Сукупність юридичних норм у цій

сфері вже досягла критичної маси, що дозволяє на науковому рівні умовно виділити їх в автономну галузь законодавства (інформаційне законодавство) та юридичну наукову інституцію (інформаційне право) [12, с. 28]. Першим і водночас базовим законодавчим актом тут слід вважати Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992, яким закладено такі підвалини інформаційної діяльності, як основні принципи, суб'єкти та об'єкт інформаційних відносин, визначення напрямів державної інформаційної політики, права на інформацію та його гарантії, правові режими доступу до інформації. Окремими розділами цього Закону регламентовано діяльність журналістів, ЗМІ, їхніх працівників та відповідальність за порушення законодавства про інформацію. Також у Законі міститься визначення масової інформації та її засобів [14], що надає підстави зробити висновок про виокремлення, подальший розвиток у системі інформаційного права його провідного інституту – ЗМІ (медіа).

Конституцією України (п. 11 ст. 92) закріплено, що виключно законами України визначаються, зокрема, засади утворення і діяльності засобів масової інформації [10], які (але недержавні) нарівні з політичними партіями та іншими об'єднаннями громадян (громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи) офіційно віднесено до інститутів громадянського суспільства [17]. На виконання цієї норми і навіть задовго ще до прийняття Основного Закону, в різні роки було прийнято низку законів щодо регламентації функціонування ЗМІ, а саме: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992), «Про телебачення і радіомовлення» (1993), «Про рекламу» (1996), «Про видавничу справу» (1997), «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (1997), «Про інформаційні агентства» (1997), «Про кінематографію» (1998), «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (1997), «Про обов'язковий примірник документів» (1999), «Про радіочастотний ресурс України» (2002), «Про телекомунікації» (2003), «Про Суспільне телебачення і радіомовлення» (2014), «Про державну підтримку кінематографії в Україні» (2017).

Подібна галузева та часова класифікація законодавства цілком відбиває етапи інформаційної революції, пов'язані з певною інформаційною діяльністю, точніше – із засобами її зберігання та поширення: друковані (газети, журнали, книги), аудіовізуальні (радіо, телефон, кіно, телебачення). Законодавством вже ґрунтовно зарегульовано ці види інформаційної діяльності шляхом запровадження дозвільної системи – їх ліцензуванням і сертифікацією з подальшим їх контролем і наглядом. На кожний з цих видів запроваджено окремого суб'єкта ліцензування та контролю: ЗМІ – Міністерство юстиції, видавнича справа – Держкомтелерадіо (через Міністерство культури на інформаційної політики), а ліцензування та контроль за телебаченням і радіомовленням здійснюється навіть конституційним органом – Національною радою з питань телебачення і радіомовлення, склад якої формується Верховною Радою та Президентом України. Втім для належного і стабільного функціонування цих традиційних вже ЗМІ потрібна постійна наявність споживачів інформації – читачів, слухачів-глядачів. Втім така категорія споживачів є пасивною – через відсутність зворотного зв'язку (репліки, коментарі, поширення інформації самим споживачем) та можливості пошуку та споживання альтернативних джерел інформації та її трактування. Саме з цими викликами закономірно не впоралися традиційні медіа, що спричинило виникнення, стрімкий розвиток й перетікання цільової аудиторії до онлайн-медіа та їх різновиду – соціальних мереж, які ще не отримали відповідного законодавчого регулювання, гарантуючи тим самим відносну свободу ЗМІ та право доступу громадян до інформації.

Подібним процесам також сприяли наявні недоліки законодавства України в інформаційній сфері, зокрема: велика кількість законів та підзаконних нормативних актів у сфері інформаційних відносин ускладнює їх пошук, аналіз та узгодження для практичного застосування; відсутність легальної чіткої ієрархічної єдності законів, що викликає суперечливе тлумачення при застосуванні правових норм у практиці; різні закони та підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини, об'єктом яких є інформація, приймалися у різні часи розвитку, становлення, і удосконалення державності без узгодження понятійного апарату, тому вони мають низку термінів, які недостатньо коректні, або взагалі позбавлені чіткого визначення свого конкретного змісту. Існують розбіжності щодо розуміння структури і складу системи законодавства в

сфері інформаційних відносин та підходи до їх формування. Нерідко в окремих законах у систему законодавства включають норми, що виражені в підзаконних нормативних актах. Це створює в практиці правозастосування деякими учасниками суспільних відносин колізію норм, ігнорування конституційних положень, норм закону на користь норм підзаконного акта окремих міністерств, комітетів, відомств і організацій [12, с. 28]. Окрім законів та підзаконних нормативні актів існує ціла низка документів переважно декларативно змісту (засади, концепції, стратегії, доктрини, програми), прийняті органами різних гілок влади на рівні законів України, указів Президента України, розпоряджень Кабінету Міністрів України [19, с. 102-103].

У зв'язку з цим багатьма дослідниками вже запропоновано різні шляхи і способи виходу із ситуації, що склалася, зокрема й через усі можливі форми систематизації інформаційного законодавства, але переважно кодифікацію.

Так, одні автори вважають за доцільне здійснити систематизацію інформаційного законодавства в такі етапи: 1) інкорпорація, 2) виділення чинних норм права в інформаційній сфері в окрему галузь законодавства – інформаційну та 3) кодифікація [1, с. 20-21]. Інші фахівці, зокрема стосовно аудіо-візуальних ЗМІ, здійснення цього процесу вбачають у два етапи, якими є інкорпорація та кодифікація [4, с. 14]. Деякі пропонують кодифікацію задля усунення таких недоліків, як фрагментація законодавства України про ЗМІ, що призводить до формування неточної, неповної та суперечливої правової бази (це стосується проблем термінології, регулювання діяльності мовників, прогалін у сфері рекламної діяльності, співпраці ЗМІ з державними органами, необхідності додаткового захисту журналістів) [21, с. 189]. Натомість в окремих працях науковцями обстоюється думка про те, що найбільш раціональним та адекватним напрямом удосконалення є систематизація нормативно-правового матеріалу за допомогою інкорпорації та консолідації, і в цьому випадку інкорпорація відіграватиме функцію обліку нормативно-правового матеріалу, а консолідація започаткуватиме процес подальшої кодифікації, тим більше тривалий час можуть існувати не кодифіковані, а консолідовані нормативно-правові акти [6, с. 14]. У деяких дослідженнях останніх років авторами піддано критиці таку форму систематизації інформаційного законодавства, як інкорпорація через розроблення Зводу законів України з розділом «Інформаційне законодавство», оскільки, по-перше, легальна інкорпорація не властива українській законодавчій традиції; по-друге, в умовах несистемного збільшення законодавчого масиву постійне забезпечення актуальності такого Зводу законів видається просто неможливим [24, с. 303]. У багатьох інформаційно-правових дослідженнях стосовно систематизації авторами пропонуються досить детальні структури проектів Інформаційного кодексу, включаючи до них навіть розділи щодо регулювання електронної торгівлі та дистанційного навчання» тощо [23, с. 8.]. Вартими уваги є також пропозиції науковців щодо подальшого вдосконалення інформаційного законодавства за новою парадигмою: припинення розробок і прийняття окремих, фрагментарних законодавчих актів щодо інформаційної сфери суспільства, а саме до розробки і прийняття Кодексу України про інформацію пропонується повернути статус основ законодавства в інформаційній сфері суспільства Закону України «Про інформацію» і при потребі вносити до нього та синхронно до інших чинних законодавчих актів відповідні зміни і доповнення [24, с. 378].

Втім деякими науковцями, як вважаємо, доречно доведено, що, на відміну від інших галузей права, об'єднати всі норми права інформаційного в одному або навіть у декількох комплексних (кодифікованих) актах неможливо, що можна пояснити об'єктивними причинами. Інформаційне право, впорядковуючи широке коло суспільних відносин, охоплює понад 4 тис. нормативних актів різної юридичної сили. Крім того, нормотворчості в інформаційній сфері властивий високий рівень динамічності – поява нових і вдосконалення чинних норм, що надзвичайно ускладнює зміст і структуру наявного правового матеріалу й обмежує можливість його кодифікації [8, с. 10].

Окрім наукових обґрунтувань необхідності систематизації, було висунуто також законодавчі пропозиції. Зокрема, ще в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31.10.2001 «Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України» наголошувалося на необхідності прийняти Інформаційний кодекс України [16]. В п. 2 розділу III Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 зазначено, що для підвищення ефективності

розвитку інформаційного суспільства необхідно створити цілісну систему законодавства, гармонізовану з відповідним нормами міжнародного права та здійснити кодифікацію інформаційного законодавства [15].

Особливої активізації зазначені законодавчі процеси набули наприкінці 2019 – на початку 2020 р., коли тодішнім Міністерством культури, молоді та спорту було розроблено і 17 січня 2020 р. опубліковано основні положення проєкту Закону України «Про протидію дезінформації», а очільник Міністерства заявив про другий етап громадського обговорення документа. Він, зокрема, пропонував запровадити адміністративну та кримінальну відповідальність за поширення недостовірних даних через ЗМІ, а також щоб контролювати інформаційний простір, створити спеціальний орган – уповноваженого з питань інформації, який матиме власний апарат чиновників. Такого уповноваженого призначатиме уряд, а не Верховна Рада, як у випадку з Уповноваженим з прав людини. Всі нюанси роботи уповноваженого та регламент також затверджуватиме Кабмін. Уповноважений мав би захищати інформаційний простір від дезінформації, виявляти її, попереджати про неї та звертатися до суду для покарання. Моніторингова місія ООН з прав людини та ОБСЄ розкритикували цей законопроект, і через кілька днів міністр заявив, що запропонований його відомством законопроект не передбачає ув'язнення за дезінформацію – лише суспільно-корисні роботи [25]. Невдовзі законопроект передали на доопрацювання, щоб врахувати отримані від громадськості зауваження. Втім після численних негативних юридичних оцінок законопроект було відхилено від подання до парламенту.

Водночас протягом десяти років тривала робота над іншим, більш комплексним законопроектом – «Про медіа», який зазнав тисячі правок та критики. Зареєстрований у парламенті ще 27 грудня 2019 р., Верховна Рада ухвалила його 13 грудня 2022 р. під час другого читання в цілому, і вже документ після підписання його Президентом набуде чинності через три місяці. Мету прийняття цього закону викладено у пояснювальній записці до його проєкту, в якій зазначено недоліки чинного медійного законодавства, про що вже нами згадувалося, а також те, що це законодавство не передбачає дієвих механізмів захисту національного медіа-простору України та побудови інформаційного середовища, здатного протистояти актуальним реаліям гібридної війни, загрозам інформаційної безпеки. Окрім того, Україна має міжнародні зобов'язання щодо імплементації у національне законодавство норм Директиви Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіа-послуги [18].

Не вдаючись у детальний аналіз нового закону, необхідно зазначити, що, загалом, він є свого року збіркою правил для наявних та нових медіа України, яка охоплює процедуру реєстрації, перелік прав та обов'язків засновників і працівників усіх типів медіа, перелік заборон та типів санкцій у разі порушень тощо. Однією з найважливіших новел є створення національного регулятора медіаринку – ним стає Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. За новим законодавством, Нацрада отримала контроль не лише над радіо та телебаченням, а й над друкованими та онлайн-медіа. Відтепер вона має повноваження накладати санкції на медіа та навіть блокувати їх, тоді як раніше це можна було зробити тільки через суд. Серед здобутків унормування відносин у сфері медіа також можна вважати впорядкування структури власності, а саме визначення кінцевого бенефіціарного власника серед суб'єктів медіа.

І найголовніше, що свідчить про комплексний характер цього Закону, – це втрата чинності у зв'язку з його прийняттям таких законів України: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації».

У зв'язку з викладеним постає питання: чи є Закон України «Про медіа» якимось чином галузевим систематизованим актом? Для порівняння зразу ж напрошується приклад стосовно Виборчого кодексу України від 19.12.2019, який фактично об'єднав три окремі закони – про вибори народних депутатів України, Президента України та про місцеві вибори, але залишивши водночас чинними закони України «Про Центральну виборчу комісію» та «Про Державний реєстр виборців». Так само й закон про медіа залишив чинним Закон України «Про інформацію» та інші акти стосовно забезпечення права на інформацію та її захисту.

Загальний аналіз закону про медіа дозволяє припустити, що він, хоча й має деякі

ознаки систематизації, але вважати його чи то консолідованим, чи то інкорпорованим, а тим більше кодифікованим актом немає переконливих підстав. Натомість серед позитивних характеристик варто зазначити його досить уніфікований характер, оскільки уніфікація поряд із гармонізацією та новелізацією є формами на шляху спочатку вдосконалення, а згодом, як вважаємо, – систематизації нормативно-правових актів.

У юридичній енциклопедичній літературі гармонізація законодавства визначається як процес цілеспрямованого зближення й узгодження нормативно-правових актів, з метою досягнення несуперечливого законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських і національних стандартів; це приведення норм права у відповідність з його принципами у правових інститутах, галузях і системах, а також між системами у процесі вдосконалення законодавства, особливо його консолідації і кодифікації [3, с. 57]. Водночас поняття уніфікації науковцями трактується з деякими нюансами: по-перше, як тенденція, що виражається в об'єднанні, групуванні нормативних актів; по-друге, як процес регулювання в межах одного правового інституту і поширення дії норм, що раніше призначалися для регулювання визначеного кола відносин. Також уніфікацію розуміють як усунення розбіжностей у регулюванні визначених суспільних відносин, або ще як процес вироблення єдиних (уніфікованих) правових норм для уподібнених відносин, незалежно від того, в яких правових формах здійснюється цей процес. Зрештою, уніфікація та гармонізація законодавства є самостійними, але взаємопов'язаними формами зближення законодавства. Якщо суть першого процесу полягає у запровадженні у внутрішнє право різних країн одноподібних правових норм, то щодо другого (який, на нашу думку, порівняно з уніфікацією, є дещо гнучкішим) – у якісному зменшенні кількості розбіжностей у правових нормах різних держав [7, с. 30-31].

Отже, про гармонізацію та уніфікацію нового медійного законодавства свідчать такі його характеристики: запровадження категорії «європейський продукт» та «європейська студія-виробник», детальна інтеграція положень Європейської конвенції про транскордонне телебачення, а також поставлено завдання Кабінетові Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим законом завершити перехід на цифрову технологію мовлення відповідно до Регіональної угоди Міжнародного союзу електрозв'язку.

Висновки. На підставі аналізу наукових підходів до визначення та класифікації систематизації законодавства та Закону України «Про медіа», слід констатувати таке:

1) на сьогодні інформаційне законодавство України, будучи динамічною галуззю, не має ані усталених критеріїв, ані реальних підстав систематизації за всіма прийнятими формами – консолідація, інкорпорація, кодифікація;

2) зважаючи на достатню кількість нормативно-правових актів стосовно окремих напрямів і видів інформаційної діяльності, можна стверджувати про сформованість всередині інформаційного права його інституту – медіа, що цілком відбивається в новому законі, переважна більшість норм якого за формою та змістом уніфікують та гармонізують медійне законодавство.

Досліджувані проблеми систематизації інформаційного законодавства не є вичерпними, вимагаючи додаткового аналізу в подальших публікаціях таких, зокрема, питань: 1) статус регуляторних суб'єктів у сфері медіа, зокрема Нацради, та здійснення ними контролю й нагляду; 2) санкції інформаційного права та їх місце в інституті юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення; 3) особливості обмежень, пов'язаних зі збройною агресією, та ін. Більше того, закон прийнято в умовах воєнного стану, а отже, завдяки політичному консенсусу задля уникнення надмірних суперечок і протистоянь, що в майбутньому передбачає закономірне внесення до нього змін.

Викладені висновки і пропозиції вимагають також концептуальних переглядів та оновлення змісту освітніх програм і курсів у системі юридичної освіти, в якій інформаційне право вже посіло своє чільне місце.

Список використаних джерел

1. Арістова І. В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 40 с.
2. Баранов О. Інститути інформаційного права. *Правова інформатика*. 2006. № 3 (11). С. 39-45.
3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків : Право, 2017. 952 с.

4. Вознесенська О. А. Правові засади державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ інф-ки і права НАПрН України. Київ, 2012. 20 с.
5. Головка К. В. Поняття «муніципальне законодавство України»: дефініція для дослідження його систематизації. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 28-34.
6. Залізник В. А. Систематизація інформаційного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 24 с.
7. Клещенко Н. О. Уніфікація та гармонізація законодавства: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. URL : http://lsej.org.ua/4_2022/5.pdf.
8. Коваленко Л. П. Інформаційне право України: проблеми становлення та розвитку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 37 с.
9. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко та ін. ; ред. О. І. Ющик. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 208 с.
10. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Малишев Б. В. Систематизація як засіб відображення технологічних (цільових) зав'язків у законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 22-26.
12. Настюк В. Я. Формування системи інформаційного законодавства в Україні. *Інформація і право*. 2011. № 2(2). С. 27-31.
13. Новицький А. Щодо питання структуризації інформаційного права як наукової категорії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4 (8). С. 34-38.
14. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
15. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. Ст.102.
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року «Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 06.12.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193/2001#Text>.
17. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 № 1035-р (втрачено чинність на підставі Розпорядження КМ № 389-р від 20.06.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>.
18. Проект Закону про медіа № 2693 від 27.12.2019. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/100/>.
19. Самотуга А. Значення програмних документів держави у законодавчому забезпеченні проактивної зовнішньої інформаційної політики України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 99-109.
20. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
21. Терехова Т. А. Міжнародно-правове регулювання діяльності засобів масової інформації в європейському інформаційному просторі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 241 с.
22. Цимбалюк В. С. Кодифікація інформаційного законодавства України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / ДНДІ МВС України. Київ, 2012. 435 с.
23. Челабієва М. Р. Конституційно-правовий статус електронних засобів масової інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2019. 16 с.
24. Шемчук В. В. Конституційно-правове забезпечення інформаційної безпеки сучасних держав: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2020. 411 с.
25. Яцкевич Н. У Мінкульті вирішили доопрацювати законопроект про дезінформацію (3 лютого 2020 р.). URL : <https://suspilne.media/12213-u-minkulti-virisili-doopracuvati-zakonoproekt-pro-dezinformaciu/>.
26. Code des transports. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000023086525>.

Надійшла до редакції 14.12.2022

References

1. Aristova, I. V. (2002) Derzhavna informatsiyna polityka ta yiyi realizatsiya v diyal'nosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrayiny: orhanizatsiyno-pravovi zasady [State information policy and its implementation in the activities of internal affairs bodies of Ukraine: organizational and legal principles] : avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 40 p.
2. Baranov, O. (2006) Instytuty informatsiynoho prava [Institutes of information law]. *Pravova informatyka*. № 3 (11), pp. 39-45. [in Ukr].
3. Velyka ukrayins'ka yurydychna entsyklopediya : u 20 t. T. 3 : Zahal'na teoriya prava [Large Ukrainian legal encyclopedia: in 20 vols. Vol. 3: General theory of law] / redkol. O. V. Petryshyn (hol.) ta

in. Kharkiv : Pravo, 2017. 952 p. [in Ukr].

4. Voznesens'ka, O. A. (2012) Pravovi zasady derzhavnoho rehulyuvannya v haluzi audiovizual'nykh zasobiv masovoyi informatsiyi [Legal foundations of state regulation in the field of audiovisual media] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / NDI inf-ky i prava NAPrN Ukrayiny. Kyiv, 20 p. [in Ukr].

5. Holovko, K. V. (2018) Ponyattya «munitsypal'ne zakonodavstvo Ukrayiny»: definitsiya dlya doslidzhennya yoho systematyzatsiyi [The concept of "municipal legislation of Ukraine": a definition for the study of its systematization]. *Yurydychnyy byuletyn'*. Issue 7. Part 1, pp. 28-34. [in Ukr].

6. Zaliznyak, V. A. (2011) Systematyzatsiya informatsiynoho zakonodavstva Ukrayiny [Systematization of information legislation of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Kyiv, 24 p. [in Ukr].

7. Kleshchenko, N. O. (2022) Unifikatsiya ta harmonizatsiya zakonodavstva: porivnyal'no-pravovyy aspekt [Unification and harmonization of legislation: comparative legal aspect]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 4. URL : http://sej.org.ua/4_2022/5.pdf. [in Ukr].

8. Kovalenko, L. P. (2014) Informatsiyne pravo Ukrayiny: problemy stanovlennya ta rozvytku [Information law of Ukraine: problems of formation and development] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 37 p. [in Ukr].

9. Kodyfikatsiya zakonodavstva Ukrayiny: teoriya, metodolohiya, tekhnika [Codification of the legislation of Ukraine: theory, methodology, technique] / Yu. S. Shemshuchenko ta in. ; red. O. I. Yushchuk. Kyiv : Parlament-s'ke vyd-vo, 2007. 208 p. [in Ukr].

10. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] : pryynyata na 5-y sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr].

11. Malyshev, B. V. (2011) Systematyzatsiya yak zasib vidobrazhennya tekhnolohichnykh (tsil'ovykh) zav'yazkiv u zakonodavstvi Ukrayiny [Systematization as a means of displaying technological (target) obligations in the legislation of Ukraine]. *Chasopys Kyivsk'oho universytetu prava*. № 1, pp. 22-26. [in Ukr].

12. Nastyuk, V. Ya. (2011) Formuvannya systemy informatsiynoho zakonodavstva v Ukraini [Formation of the system of information legislation in Ukraine]. *Informatsiya i pravo*. № 2(2), pp. 27-31. [in Ukr].

13. Novyts'kyy, A. (2016) Shchodo pytannya strukturyzatsiyi informatsiynoho prava yak naukovoï katehoriï [Regarding the issue of structuring information law as a scientific category]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Issue 4 (8), pp. 34-38. [in Ukr].

14. Pro informatsiyu [On information] : Zakon Ukrayiny vid 02.10.1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1992. № 48, art. 650. [in Ukr].

15. Pro osnovni zasady rozvytku informatsiynoho suspil'stva v Ukraini na 2007-2015 roky [On the basic principles of the development of the information society in Ukraine for 2007-2015] : Zakon Ukrayiny vid 09.01.2007. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2007. № 12, art. 102. [in Ukr].

16. Pro rishennya Rady natsional'noï bezpeky i oborony Ukrayiny vid 31 zhovtnya 2001 roku «Pro zakhody shchodo vdoskonalennya derzhavnoï informatsiynoï polityky ta zabezpechennya informatsiynoï bezpeky Ukrayiny» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of October 31, 2001 «On measures to improve the state information policy and ensure information security of Ukraine»] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 06.12.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193/2001#Text>. [in Ukr].

17. Pro skhvalennya Kontseptsiyi spryannya orhanamy vykonavchoï vlady rozvytku hromadyn's'koho suspil'stva [On the approval of the concept of promotion of the development of civil society by the executive authorities] : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 21.11.2007 № 1035-r (vtratylo chynnist' na pidstavi Rozporyadzhennya KM № 389-r 20.06.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>. [in Ukr].

18. Proekt Zakonu pro media № 2693 vid 27.12.2019 [Draft Law on Media №. 2693 of 12.27.2019]. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/100/>. [in Ukr].

19. Samotuha, A. (2021) Znachennya prohramnykh dokumentiv derzhavy u zakonodavchomu zabezpechenni proaktyvnoï zovnishn'oyi informatsiynoï polityky Ukrayiny. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 99-109. [in Ukr].

20. Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law] : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. A. Vedyernikov. 3-ye vyd. pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017 ; Lira LTD. 480 p. [in Ukr].

21. Terekhova, T. A. (2018) Mizhnarodno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti zasobiv masovoyi informatsiyi v yevropeys'komu informatsiynomu prostori [International legal regulation of mass media activities in the European information space] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.11 / Kyyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 241 p. [in Ukr].

22. Tymbalyuk, V. S. (2012) Kodyfikatsiya informatsiynoho zakonodavstva Ukrayiny [Codification of information legislation of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / DNDI MVS Ukrayiny. Kyiv, 435 p. [in Ukr].

23. Chelabiyeva, M. R. (2019) Konstytutsiyno-pravovyy status elektronnykh zasobiv masovoyi informatsiyi [Constitutional and legal status of electronic mass media] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Kharkivs'kyy nats. un-t im. V. N. Karazina. Kharkiv, 16 p. [in Ukr].

24. Shemchuk, V. V. (2020) Konstytutsiyno-pravove zabezpechennya informatsiynoï bezpeky

suchasnykh derzhav: porivnyal'no-pravovyuy analiz [Constitutional and legal provision of information security of modern states: comparative and legal analysis] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.02 / DVNZ «Uzhhorods'kyi natsional'nyy universytet». Uzhhorod, 411 p. [in Ukr].

25. Yatskevych, N. (2020) U Minkul'ti vyrishyly doopratsyuvaty zakonoprojekt pro dezinformatsiyu [The Ministry of Culture decided to finalize the draft law on disinformation] (3 lyutoho). URL : <https://suspilne.media/12213-u-minkulti-virisili-doopracuvati-zakonoproekt-pro-dezinformaci/>. [in Ukr].

26. Code des transports [Transport Code]. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000023086525>. [in Fre].

ABSTRACT

Andriy Samotuha. Prospects for systematization of information legislation in the context of the Law of Ukraine «On Media». The research paper deals with scientific approaches to the systematization of regulatory and legal acts. Due to the analysis of the updated media legislation of Ukraine, the author has found out its current state in the context of further systematization of regulatory and legal acts of the information area. He has highlighted the peculiarities of the systematization of national information legislation based on different researchers' opinions and suggestions. On the basis of the analysis of the genesis of the information legislation of Ukraine, in particular with regard to mass media, signs of its current systematization have been revealed. Regarding the existing shortcomings and gaps, prospects for further research and ways to improve information legislation in general, and media legislation in particular, have been determined.

The author has concluded that the Law of Ukraine «On Media», although it has some signs of systematization, but there are no convincing grounds to consider it either consolidated or incorporated, and even more so a codified act. On the other hand, among the positive characteristics, its rather unified character has been indicated. Since unification, along with harmonization and novelization, there are forms of pure improvement, and therefore, a prerequisite for the systematization of regulatory and legal acts. The following characteristics testify to the harmonization and unification of the new media legislation: the introduction of the categories of «European product» and «European studio-producer», the detailed integration of the provisions of the European Convention on Transfrontier Television, etc.

The author has determined the following subjects of further research of this topic: 1) the status of regulatory entities in the field of media, in particular the National Council for Television and Radio Broadcasting, and their control and supervision functions; 2) information law sanctions and their place in the institution of legal liability for information offenses; 3) features of restrictions related to armed aggression, etc.

Keywords: *information legislation, systematization, media law, unification, harmonization, institute.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-202-206

Ірина ТИЩЕНКОВА ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СПІВРОБІТНИЦТВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

На сьогодні об'єднані територіальні громади наділені достатніми правами та мають всі необхідні повноваження для забезпечення громадян тими чи іншими адміністративними послугами. Але бувають такі неоднозначні та індивідуальні випадки, коли за місцем надання такої послуги неможливо повноцінно зібрати всі необхідні документи або ж провести дії без залучення додаткових джерел. У такому разі виявляється власне співробітництво громад у сфері адмінпослуг.

Запровадження співробітництва у діяльність об'єднаних територіальних громад є актуальним, бо надає змогу сфокусуватися на потребах громадян та поліпшити умови для забезпечення належної, а саме головне – швидкої реалізації громадянами своїх прав і охоронюваних законом інтересів.

Ключові слова: *об'єднана територіальна громада, децентралізація, адміністративні послуги, співробітництво громад.*

© І. Тищенко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0323-5035>

ismartsdn3315@gmail.com

Постановка проблеми. Актуальним та практично важливим є дослідження та вивчення питання співробітництва об'єднаних територіальних громад, які в межах наданих їм повноважень є суб'єктами інформаційних правовідносин та забезпечують адміністративно-правове надання публічних послуг.

Необхідність дослідження виявляється також в тому, що основним завданням органів місцевої влади є задоволення потреб громадян в отриманні різного виду адміністративних послуг. А саме розвинення інституту співробітництва громад дасть змогу поліпшити якість, швидкість, ефективність надання публічних послуг, не зважаючи на власні обмеження, обмеження матеріального чи іншого планів.

Наукова цінність цього дослідження, що розкриває деякі аспекти питання співробітництва, доволі велика, але неможливо досягнути неосяжне, і тому розвивати та просувати вибрану тематику можна навіть після уваги інших науковців. З огляду на вищевикладене стає очевидною актуальність вибраної тематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Співробітництво територіальних громад у сфері надання адміністративних послуг є однією з тем, яка досить актуальна серед представників правової науки, серед яких: К. Бліщук, О. Савельєва, В. Бондаренко, В. Гуцалюк, О. Ігнат, Т. Королук, М. Кошелева, О. Ольшанський.

Мета статті полягає у встановленні, на підставі аналізу наукових, практичних, законодавчих джерел та статистичної інформації, негативних і позитивних факторів та власне сутності для кращого розуміння питання механізму співробітництва об'єднаних громад з надання адміністративних послуг, а також визначення перспективних аспектів з подальшого надання адміністративних послуг в досліджуваному напрямі.

Виклад основного матеріалу. У частині 3 статті 142 Конституції України закріплено, що територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби [1].

Як відомо, організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю визначив Закон України «Про співробітництво територіальних громад» був прийнятий у червні 2014 р. Крім того, на виконання вимог зазначеного закону центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку місцевого самоврядування – Міністерством розвитку громад та територій України, прийняті нормативно – правові акти, які визначають засади співробітництва територіальних громад, а саме наказ від 27.08.2014 р. № 233 «Про затвердження Примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад» та від 15.08.2014 № 225 «Про затвердження Порядку формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад» [2].

Складно зрозуміти логіку ухвалення закону про співробітництво громад раніше від закону про об'єднання територіальних громад. Напевно законодавець хотів підготувати в такий спосіб людей до нових вимог спільної життєдіяльності, до відпрацювання алгоритму спільного ухвалення рішень, набуття досвіду під час вирішення як місцевих питань, так і питань між громадами тощо.

Важливим етапом в Україні є реформування місцевого самоврядування, децентралізація. Громадяни України завдяки таким реформам зможуть впливати на якість адміністративних послуг, але для цього їм необхідно, щоб поряд з ними були уповноважені особи на їх надання. Зі свого боку, органи місцевого самоврядування матимуть необхідне фінансування і широкі повноваження (за порушення яких нести відповідальність в установленому законом порядку), щоб бути спроможними вирішувати питання мешканців відповідної території та загальні місцеві питання.

Реформа місцевого самоврядування передбачає використання співробітництва територіальних громад на основі об'єднання фінансових, економічних, людських і технічних ресурсів для вирішення спільних і складних проблем місцевого розвитку. Міжмуніципальне співробітництво є своєрідною альтернативою об'єднання територіальних громад. Це досить нова практика в системі місцевого самоврядування в Україні, однак світовий досвід демонструє, що міжмуніципальне співробітництво відкриває доступ до нових фінансових джерел, дає змогу оптимізувати адміністрування

та підвищити ефективність місцевого управління, підвищити якість надання адміністративних послуг, сприяє сталому соціально-економічному розвитку регіону та підвищенню рівня життя населення [3].

Формами співробітництва територіальних громад можна визначити:

- створення спільного органу управління;
- створення спільних інфраструктурних об'єктів;
- спільне фінансування інфраструктурних об'єктів;
- делегування виконання завдань;
- реалізація спільних проєктів.

Відповідно до положень вищезазначеного Закону України «Про співробітництво територіальних громад» зазначено, що співробітництво територіальних громад – це відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених законом формах [2]. Автори колективної монографії «Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти» уточнюють, що співробітництво територіальних громад або міжмуніципальне співробітництво – це «самостійна та під власну відповідальність діяльність територіальних громад та органів місцевого самоврядування з вирішення спільних питань місцевого значення. Метою цієї діяльності є створення належних умов проживання на території, підвищення ефективності надання публічних послуг населенню. Зазначена діяльність – багатогранна і багатоаспектна, вона охоплює всі сфери життєдіяльності громади – інфраструктурну, житлово-комунальну, освітню, охорону здоров'я, екологічну та соціальну безпеку тощо» [4, с. 102–103].

Звісно, як в інших сферах діяльності та й інститутах, наявні свої переваги та недоліки. Отже, розпочнемо з позитивного боку співробітництва територіальних громад, до якого треба віднести:

- сприяння розвитку ЦНАПів та підвищення якості публічних послуг;
- розвиток інфраструктури;
- обмін досвідом та знаннями, розвиток комунікації та корпоративної культури;
- сприяння вирішенню складних завдань;
- підвищення рівня суспільного життя;
- доступ до нових фінансових ресурсів;
- оптимізація адміністрування та видатків бюджету.

А недоліками досліджуваного співробітництва територіальних громад є:

- конкуренція за фінансові ресурси;
- високий рівень корупції;
- низький рівень поінформованості щодо специфіки співпраці;
- низький рівень довіри до влади;
- низький політичний інтерес, страх втратити владу, недостатні мотивація та готовність до співпраці;
- недостатній досвід, необхідність зовнішнього консультування щодо підготовки проєктів співпраці.

Співробітництво передбачає, що територіальні громади на договірній основі об'єднують свої можливості та ресурси для вирішення низки питань, і чим вищим є ступінь автономії громад, тим більші їхні можливості до співпраці з іншими зацікавленими територіальними громадами [5]. Співробітництво громад – це одна з можливостей розвитку територій. Власне завдяки міжмуніципальному співробітництву (ММС) можна посилити спроможність громад, і не лише ОТГ, вирішувати питання місцевого розвитку, ефективніше виконувати свої повноваження, надавати якісні послуги населенню тощо. Станом на жовтень 2019 року 1134 територіальні громади уклали 477 договорів міжмуніципального співробітництва, більшість яких укладені за формою співробітництва спільного проєкту, одиниці – у формі делегування завдань та спільного фінансування. Лідерами у провадженні спільних проєктів між громадами є Полтавська (104 договори серед 281 громади) та Вінницька (95 договорів – 169 громад) області. Найбільше проєктів співробітництва реалізується у таких галузях: ЖКГ, управління твердим побутовими відходами, розвиток місцевої пожежної охорони, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення та надання адміністративних послуг [6].

У 2019 р. функціонують 796 ЦНАПів: з них 437 утворено райдержадміністраціями, 152 – міськими радами міст районного значення, сільськими,

селищними радами, 72 міськими радами міст-обласних центрів та Київською міськрадою, 135 – міськими радами міст обласного значення [6].

Розглянемо такий термін, як фінансова децентралізація. У фінансовій децентралізації є один недолік – фінансова неспроможність, тобто якість та фінансова можливість забезпечувати населення громади залежить від чисельності жителів. Звісно, органи місцевого самоврядування можуть ефективно забезпечувати реалізацію своїх повноважень, але виникає питання, як же можна забезпечити громаду з малою кількістю населення?

Ось одна з таких ситуацій, яка визначає необхідність більшим територіальним об'єднаним громадам співпрацювати з меншими та, об'єднавшись, вирішувати спільні питання і реалізовувати надання потрібних послуг.

Найпоширенішими сферами міжмуніципального співробітництва є: житлово-комунальне господарство, надання адміністративних послуг, пожежна безпека та забезпечення правопорядку, освіта, медицина. Нові вигоди для територіальних громад як суб'єктів співробітництва можуть бути різними, наприклад: створення ресурсів для надання послуг, які є недоступними для малих громад, заощадження витрат під час надання певних видів послуг, підвищення якості послуг, краща координація у плануванні майбутнього розвитку, більш ефективна та прозора політика розвитку [5, с. 12].

Як відомо, кількість громад, які впроваджують використання механізму муніципального співробітництва в Україні, поступово зростає, що є позитивним виявом, адже воно є дієвим інструментом місцевого розвитку та механізмом управління.

Збільшення підписаних договорів про співпрацю між об'єднаними територіальними громадами свідчить тільки про те, що Україна на правильному шляху та те, що наявний видимий успішний досвід такої діяльності в розвитку економічної та соціальної сфер окремих територій.

Треба зазначити, що ресурс муніципального співробітництва на сьогодні повністю не використовується. Для цього необхідно проводити семінари, бесіди, конференції для навчання та просування відповідальних осіб, що будуть налагоджувати процес співробітництва між громадами.

Для ще більшої кількості підписаних договорів треба поширювати інформацію про успішний досвід співпраці інших громад, використовувати в агітаційній діяльності іноземний досвід та приклад, а також ділитися перевагами та корисними сторонами співробітництва.

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладений матеріал, у статті було досліджено та проаналізовано поняття співробітництва об'єднаних територіальних громад, його сутність, нормативну базу з подальшим визначенням позитивних та негативних факторів.

Муніципальне співробітництво як окремий інститут має такі принципи: прозорість, відкритість, законність, добровільність, рівноправність, взаємна вигода та відповідальність. Оскільки така співпраця здійснюється у визначених формах, то вона забезпечує соціально-економічний та культурний розвиток громад і сприяє підвищенню якості надання послуг населенню за допомогою законного та вчасного виконання своїх повноважень органами місцевого самоврядування.

Підсумовуючи матеріал, головним змістом такої співпраці можна вважати те, що вона є ефективним інструментом збільшення якості надання послуг та покращення статусу уповноважених на це осіб та органів в особі органів місцевого самоврядування. Також співробітництво об'єднаних територіальних громад можна розуміти як перехідну стадію в процесі реформування місцевого самоврядування в Україні на шляху до кращого життя.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254>.
2. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17 червня 2014 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
3. Королюк Т. Міжмуніципальне співробітництво як інструмент підвищення спроможності територіальних громад. URL : http://dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2019_11_29_materialy_mup.pdf
4. Серьогін С. М., Шаров Ю. П., Бородін Є. І., Гончарук Н. Т. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монограф. ; за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, Ю. П. Шарова. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2016. 278 с.

5. Організація співробітництва територіальних громад в Україні: практичний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. URL : <https://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Organizatsiya-spivrobitnitstvateritorialnih-gromad-v-Ukrayini.pdf>.
6. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (станом на 10 жовтня 2019 р.). URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library>.

Надійшла до редакції 27.10.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254> [in Ukr.].
2. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad [About the cooperation of territorial communities] : Zakon Ukrainy vid 17 chervnia 2014 r. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> [in Ukr.].
3. Korolyuk T. Mizhmunitsypalne spivrobitnytstvo yak instrument pidvyshchennia spromozhnosti terytorialnykh hromad [Intermunicipal cooperation as a tool for increasing the capacity of territorial communities]. URL: http://dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2019_11_29_materialy_mup.pdf [in Ukr.].
4. Serohin S. M., Sharov Yu. P., Borodin Ye. I., Honcharuk N. T. Upravlinniya stratehichnym rozvytkom obyednanykh terytorialnykh hromad: innovatsiyni pidkhody ta instrumenty [Management of strategic development of united territorial communities: innovative approaches and tools] : monohrafiia / za zah. ta nauk. red. S. M. Serohina, Yu. P. Sharova. Dnipro : DRIDU NADU, 2016. 278 s. [in Ukr.].
5. Orhanizatsiya spivrobitnytstva terytorialnykh hromad v Ukraini: praktychnyi posibnyk dlya posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannya [Organization of cooperation of territorial communities in Ukraine: a practical guide for local self-government officials]. URL : <https://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Organizatsiya-spivrobitnitstvateritorialnih-gromad-v-Ukrayini.pdf> [in Ukr.].
6. Monitorynh protsesu detsentralizatsiyi vlady ta reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya (stanom na 10 zhovtnya 2019 r.) [Monitoring of the process of power decentralization and local self-government reform (as of October 10, 2019)]. URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library> [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tyshchenkova. Cooperation of territorial communities in the provision of administrative services. An important role in building Ukraine as a social, legal, democratic state belongs to the introduction of decentralization reform, which determines the relevant processes of development of the institution of a united territorial community as the primary subject of local self-government. The creation of united territorial communities became the basis for the formation of a favorable living environment necessary for the full development of man, his self-realization and protection of rights.

Decentralization of the service delivery system is one of the urgent directions of reforms in modern Ukraine. With the emergence of such an institution as a united territorial community, favorable living conditions are created, important areas for the comprehensive development of society and the realization of man as a person, etc. are formed. In other words, the introduction of the reform of decentralization of power, which determines the relevant processes of development of the institution of a united territorial community as the primary subject of local self-government has a positive impact.

Today, united territorial communities are endowed with sufficient rights and have all the necessary powers to provide citizens with certain administrative services. But there are such ambiguous and individual cases when it is impossible to fully collect all the necessary documents at the place of providing such a service, or to take action without the involvement of additional sources. In this case, the communities' own cooperation in the field of administrative services is manifested.

The introduction of cooperation in the activities of united territorial communities is relevant, as it provides an opportunity to focus on the needs of citizens and improve the conditions for ensuring proper, and most importantly - rapid realization of citizens' rights and interests protected by law.

The urgency of the issue of providing administrative services in the context of decentralization is currently quite relevant and discussed among both scholars and practitioners. It is very important to study the institution of cooperation during the mechanism of providing administrative services, its adjustment, improvement, simplification and acceleration.

Keywords: *united territorial community, decentralization, administrative services, community cooperation.*

УДК 332.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-207-213

Марина ЛОГІНОВА©

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ЗЕМЕЛЬНИХ ТОРГІВ

Виконано аналіз раціонального землекористування, а також визначено його особливості під час проведення земельних торгів або аукціонів. Висвітлено процедуру організації та участі в земельних торгах. Виконано аналіз електронних торгів. Розкрито сутність проведення земельних торгів та визначено важливість його дотримання як одного з елементів охорони земель, що передбачена чинним земельним законодавством.

Раціональне використання є обов'язковою умовою, яка повинна бути дотримана особою, що розпоряджається земельною ділянкою до земельних торгів та до передачі її новому користувачеві або власникові. Учасник аукціону після укладення угоди переймає зазначений обов'язок, про що йдеться в статті. Особливості раціонального використання висвітлені як з позиції учасника, так і з позиції організатора торгів. Раціональне використання передбачає досягнення балансу між екологічними вимогами та ефективністю використання земель. У статті виконано аналіз важливих моментів сучасного землекористування із їх загальною характеристикою під час аукціону.

Ключові слова: земельні торги, земельна ділянка, раціональне землекористування, державна власність, комунальна власність, реєстраційний внесок, гарантійний внесок, мораторій.

Постановка проблеми. Раціональне використання земельних ресурсів все більшої актуальності набуває у зв'язку із збільшенням антропогенного чинника. Адже досить часто виникає проблема взаємодії людини з навколишнім середовищем, яка виходить на передній план у розрізі наслідків, що загрожують звичному існуванню людини та в негативний бік змінюють світ. Однак варто зазначити, що переверот у мисленні людини все ж таки відбувався, навіть незважаючи на практичну відсутність кроків до зменшення її антропогенного впливу на зовнішнє середовище.

На сьогодні в людства наявне досить чітке розуміння необхідності переходу від суто споживацького використання природних ресурсів до бережливого та раціонального ставлення до навколишнього середовища. У цьому разі досить сильно, на нашу думку, заважає постійне змагання держав у світі за економічне лідерство, адже воно як відомо вимагає чималого збільшення промислового виробництва, що є антропогенним чинником, який має вплив на зовнішнє середовище.

Заради прибутку держави та звичайні різноманітні юридичні особи досить часто нехтують елементарними правилами збереження навколишнього середовища, що може призвести до деградації ґрунту та втрати його продуктивності. Зокрема, людина заради власної вигоди змінює природне середовище шляхом створення іноді недосконалого та небезпечного матеріального світу.

Земельні торги в реаліях сьогодення досить добре розвинуті на різноманітних платформах, що дозволяє майбутнім власникам земельних ресурсів лише в декілька натисків здійснити купівлі та зробити чергову ставку, зазначена процедура дає змогу особі не відволікатися на марні поїздки. Однак в цьому хаосі підприємці забувають за важливість раціонального користування земельних ресурсів, тим самим зменшують їхню родючість, що фактично робить покупку таких земель марним вкладенням коштів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Раціональне використання земельних ресурсів та загалом характеристика земельних

© М. Логінова, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5608-9911>

marinaloginova.dduvs@gmail.com

торгів є досить цікавими, актуальними та добре дослідженими темами, однак в поєднанні вони на науковому рівні досліджувались досить мало. До науковців, які визначали особливості раціонального використання земельних ресурсів в розрізі проблем сьогодення, належать такі: О. Лебеденко, О. Семикіна, В. В'юн, М. Мицай, В. Горлачук, Н. Кузін, О. Афанасьєв, В. Касьянов тощо.

Мета статті: дослідити та визначити характерні риси раціонального використання земель в умовах земельних торгів та аукціонів.

Виклад основного матеріалу. Характеристика раціонального використання земель в умовах земельних торгів повинна містити в собі загальну характеристику сутності раціонального використання ґрунту та визначення особливих моментів земельних торгів, після чого можна зробити висновок щодо особливих рис такого використання в умовах торгів.

Раціональне використання землі передбачено низкою нормативно-правових документів, а також його особливості передбачені в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». На думку В. Касьянова та О. Афанасьєва, раціональне використання земельних ресурсів – це обов'язкова екологічна вимога. До цього висновку науковці доходять шляхом аналізу положень зазначеного закону, в змісті якого визначено, що використання земельних ресурсів установами, підприємствами та організаціями реалізується за умови дотримання економного та раціонального їх використання на основі широкого застосування новітніх технологій [3, с. 8]. В цьому плані я погоджуюсь із думкою вчених, адже і справді раціональне використання є тією вимогою, яка повинна бути дотримана абсолютно кожним користувачем земельних ресурсів, а держава, зі свого боку, повинна слідкувати за дотриманням зазначеного моменту, для того щоб не допустити деградації ґрунту.

У науковій літературі термін «землекористування» застосовується в двох значеннях:

– система використання земель, яка регламентується для різних категорій земельного фонду. Зазначене визначення належить до правових функцій, положення і норми якого встановлюються екологічним і земельним законодавством;

– територія, земельний масив, сукупність ділянок, наданих у власність або в користування. Найчастіше це визначення застосовують для характеристики земель конкретного власника або користувача землі, категорій земель, розміру (площі) земельної ділянки. Землекористування є різновидом природокористування. Тому базові особливості його принципів повинні стосуватися певною мірою використання і охорони, і земельних ресурсів [5, с. 17].

Раціональне використання земельних ресурсів забезпечується шляхом застосування низки принципів. До них, на думку багатьох вчених радянської доби, варто віднести такі: неухильне підвищення родючості ґрунтів, охорона земель, пріоритет сільського господарства на родючі землі, державна власність не землю, сталість землекористування, постійне впорядкування території, постійне вдосконалення типів та форм організації, комплексне землекористування та врахування зональних особливостей, планомірність організації використання землі. О. Лебеденко робить висновок, що всі названі принципи умовно можна поділити на 4 групи, до яких відносять принципи соціального характеру, принципи організаційного характеру, принципи екологічного та принципи економічного характеру [4, с. 13].

Виконання зазначених принципів покладається на сторони, які укладають угоду про передачу земельної ділянки в користування або загалом її продаж. Врегулювання особливостей землекористування відбувається на основі чинного законодавства, тому насамперед варто звернути увагу на те, що саме вимагає буква закону з боку власника або майбутнього користувача того або іншого земельного ресурсу. Відповідно до ст. 164 Земельного кодексу України обґрунтування та забезпечення досягнення раціонального землекористування є головним елементом охорони земель. Тож можна зробити висновок, що за ним обов'язково повинні спостерігати відповідні органи та установи держави для недопущення фатальних наслідків.

Аналізуючи сутність раціонального землекористування, варто зазначити, що воно містить у собі дві важливі складові, а саме економічну та екологічну. Економічна складова зазначеного явища полягає в зростанні інтересу сільгоспвиробника, таким чином відбувається зменшення витрат на виробництво продукції. Проте в цьому випадку наявні умови, які призводять до зменшення заходів охорони земель, застосування

надмірної кількості хімічних засобів та недотримання особами агротехнології. Екологічна складова раціонального землекористування полягає у виробництві екологічно чистої сільгосппродукції та охороні і розумному використанні земельних ресурсів. Отже, можна із зазначеного вище можна зробити висновок, що сучасне раціональне землекористування повинно базуватися на низці важливих моментів, а саме на таких:

- 1) зменшення розораності земель;
- 2) використання земельних ресурсів за їх цільовим призначенням;
- 3) підтримання необхідного рівня вмісту поживних речовин у ґрунті;
- 4) дотримання сівозмін;
- 5) запобігання різноманітних видів ерозії;
- 6) вирощування екологічно чистої продукції.

Лише за умови дотримання зазначених кроків можна зберегти родючість нашого чорнозему, який є своєрідним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною.

Перехід прав землекористування може відбуватися шляхом виставлення тієї або іншої земельної ділянки на аукціоні або торгах. Відповідно до положень статті 134 Земельного кодексу України земельні ділянки комунальної або державної власності підлягають продажу окремими лотами на конкурентних засадах, а саме на земельних, крім винятків, які передбачені чинним земельним законодавством [1]. Тож аналіз зазначеної статті дає змогу зрозуміти, що земельні торги не можуть бути проведені щодо таких земельних ділянок:

- 1) ділянка, надана особі в оренду для сінокосіння та випасання худоби;
- 2) ділянка, надана особі в оренду для городництва;
- 3) при безоплатній передачі земельної ділянки особі, яка має статус учасника бойових дій;
- 4) земельна ділянка загального користування, передана дачному кооперативу;
- 5) земельна ділянка загального користування, надана садівницькому товариству.

Зазначені винятки мають бути обов'язково дотримані організаторами земельних торгів, якими можуть бути різноманітні організації та установи. Наприклад, можна зазначити, що у випадку проведення земельних торгів щодо земельної ділянки комунальної або державної власності організаторами можуть бути орган місцевого самоврядування або орган виконавчої влади, який здійснює реалізацію права комунальної або державної власності на земельну ділянку. Учасниками земельних торгів можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, що подали виконавцю земельних торгів документи, які передбачені чинними земельним законодавством, сплатили гарантійний та реєстраційні внески. Зазначені особи повинні бути обов'язково зареєстровані у книзі реєстрації учасників земельних торгів та відповідно до правової норми можуть набути право користування або власності земельною ділянкою, які виставлена на аукціоні.

Відповідно до частини 7 статті 137 Земельного кодексу України, учасник земельних торгів повинен надати такі документи:

- а) заяву про участь у торгах, яка обов'язково має кваліфікований електронний підпис;
- б) для юридичної особи – копія витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань або документ про реєстрацію місцезнаходження, для фізичної особи або ФОП – копію довідки про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків або копію паспорта (зазначена копія надається в тому випадку, коли особа через релігійні переконання відмовилась отримувати ідентифікаційний код). Законодавець, зважаючи на сучасні особливості проведення земельних торгів, зазначає ще вимоги до іноземних громадян, які також можуть бути учасниками земельних торгів, тож іноземець або особа без громадянства організатору аукціону повинна надати інформацію про прізвище, ім'я та по батькові, а також відомості щодо громадянства іншої держави та щодо постійного місця проживання в державі. Обов'язково всі документи, які подають зазначені вище особи, повинні бути засвідчені електронним цифровим підписом особи, яка має бажання взяти участь у земельних торгах;
- в) документи, що підтверджують сплату гарантійного та реєстраційного внесків [1]. Зазначені внески дають змогу зрозуміти платоспроможність учасника земельних торгів, адже належний догляд за земельною ділянкою в подальшому її користуванні

потребує чималих матеріальних вкладень [6, с. 26].

З вище зазначеного можна зробити висновок, що стати учасником земельних торгів досить легко, адже людина, маючи вільні активи, може сплатити і внески, а також зробити ставку на ту або іншу земельну ділянку. Досить часто в нашій практиці буває, що більшість земельних ресурсів потрапляє в руки іноземних громадян, це насамперед спровоковано тим, що вільних коштів по факту в українських підприємців майже немає, тому участь беруть ті, які ними володіють та зможуть забезпечити дотримання всіх необхідних умов для підтримання родючості українського чорнозему. Кожна земельна ділянка має відповідно своє призначення, тому в законодавстві визначені і відповідні норми, які не допускають використання земель іноземцями, які їх отримали у користування або оформили на них право власності, не в їх цільовому призначенні.

Одним із основних моментів, який потрібно враховувати під час призначення земельних торгів, є визначення земельної ділянки. Досить тривалий час гостро поставало питання щодо можливості продажу земель сільськогосподарського призначення, адже безліч осіб, маючи такі паї, не могли їх жодним чином реалізувати, а також не мали і бажання цим займатися. Так людина, яка є приватним власником такої земельної ділянки, не могла нею достатньою мірою розпоряджатися. Зазначена проблема виникала за введення в нашій державі мораторію на землі зазначеного цільового призначення. На цьому досить вдало зробила акцент К. Р. Розорович у науковій роботі та зазначила основні моменти, на які варто звернути увагу під час виставлення зазначеної земельної ділянки на аукціон. Так, саме на аукціон, автор роботи звернула увагу, що законодавець змінив жорсткий мораторій на більш м'яку форму, а саме з 01 липня 2021 року кожен власник такого паю за допомогою електронних земельних торгів продати або здати його в оренду за власним бажанням. Варто зазначити, що умову зняття мораторію на продаж таких земель визначив Європейський суд з прав людини у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» [8, с. 77]. Лотом на земельному аукціоні можуть бути земельні ділянки:

1) сільськогосподарського призначення, проте ці землі можуть бути продані або передані в оренду у випадку їх перебування у приватній власності. Якщо ж зазначені ділянки перебувають у державній або комунальній власності, їх продаж не допускається, відповідно до норм чинного земельного законодавства можлива тільки оренда;

2) які перебувають у державній або комунальній власності.

У наукових джерелах та різноманітних інтернет-джерелах не надається достатньо інформації щодо особливостей раціонального використання земельних ресурсів у мовах земельних торгів, тому для цього і є необхідним аналіз кожного з компонентів. Тож єдине, до чого варто прийти, що контроль за раціональним використанням земельних ресурсів повинна слідкувати та його насамперед забезпечувати сама держава. Зважаючи на сучасність, варто зазначити, що більшість земельних ділянок, навіть офіційно не переходячи у власність того або іншого підприємства, мають використовуватися в умовах свого цільового призначення. Держава повинна контролювати, як саме особа проводить посів різноманітних культур та що робити для того, щоб ці об'єми збільшувати.

Земельні торги є тим самим перехідним моментом, коли права однієї особи щодо земельного ресурсу припиняються, однак виникають в іншої. Аукціон, під час якого дізнаються долю тієї або іншої ділянки, проводиться в декілька етапів, і на цей період часу за землю відповідальний власник. Тож учасник земельних торгів проходить такі етапи участі в земельних торгах:

1. Реєстрація та подача документів, на сьогодні досить популярним, чистим та прозорим способом проведення торгів є електронний. Популярним є платформа Прозоро. Продажі.

2. Сплата гарантійного та реєстраційного внесків.

3. Участь у торгах або аукціоні.

4. Підписання протоколу учасниками торгів або підписання електронного протоколу.

5. Підписання договору в паперовому та електронному вигляді [2].

Під час цих всіх етапів власник відповідальний за земельну ділянку, і ніхто з нього не знімає відповідальності за його дії. Проте після підписання договору земельна ділянка фактично переходить у володіння або користування іншої особи.

До моменту підписання договору власник земельної ділянки повинен

забезпечувати дотримання раціонального землекористування, а саме здійснювати дії, які спрямовані на підняття родючості ґрунту, та здійснювати різноманітні заходи, які зменшують негативний вплив на нього [7, с. 135–136]. Після переходу прав землекористувач та власник, який отримав в користування земельну ділянку, повинен обов'язково продовжувати здійснювати дії, які перед цим проводив попередній власник. Тож можна зробити висновок, що учасники торгів повинні бути насамперед зацікавлені в тому, щоб не втратити цінні характеристики ґрунту.

До дій, які, на нашу думку, є обов'язковими для виконання попереднім та наступним власником або землекористувачем земельної ділянки, в тому числі й орендарем, для забезпечення раціонального землекористування, належать:

а) підвищення родючості ґрунту або збереження інших корисних властивостей землі. Для підняття родючості ґрунту варто застосовувати сівозміни, правильно обробляти ґрунт (на власника покладається контроль за проведенням зазначеної дії іншими відповідальними особами), вапнувати, здійснювати посів сидератів та багаторічних трав, вносити мінеральні або органічні добрива за потребою засіяної культури, боротися з надлишковим зволоженням, яке може призвести до гниття культури. Варто зазначити, що в цьому випадку особливого значення набуває цільове призначення земельної ділянки, адже для ділянки сільськогосподарського призначення необхідна підтримка вологості ґрунту та додання різноманітних добрив, для громадської або житлової забудови власник повинен адекватно розуміти щільність ґрунту, щоб в подальшому забудова не почала просідати, для земель природно-заповідного фонду, які інколи потрапляють у володіння окремих ФОП, повинна бути дотримана норма зволоженості ґрунту, а також недопущення впливу на неї різноманітних хімікатів чи токсинів;

б) проводити на земельній ділянці господарську діяльність лише тими способами, які не завдають шкідливого впливу на родючість ґрунту та стан землі;

в) запобігати безповоротній втраті гумусу та поживних речовин. До способів, які допомагають це реалізувати, власники або землекористувачі відносять внесення гноєвих компостів, роботу з рослинними рештками, застосування різноманітних біологічних препаратів для захисту рослин, здійснювати дії для профілактики хвороб та шкідників тощо;

г) здійснювати всі можливі заходи, які зменшують негативний вплив на ґрунт;

д) дотримуватися всіх нормативів під час здійснення агротехнічних, протиерозійних, меліоративних, агрохімічних та інших заходів, які пов'язані із збереженням та підвищенням родючості ґрунтів та охороною земель загалом;

е) реалізувати заходи, які спрямовані на захист та охорону родючості ґрунту, які передбачені Законом України «Про охорону земель» та іншими нормативно-правовими актами. У цьому випадку законодавець знову акцентує саме на цільовому призначенні земельної ділянки, адже залежно від нього здійснюються всі необхідні дії, щоб не втратити цінність та корисливі властивості ґрунту.

Раціональне землекористування під час земельних торгів не сильно відрізняється від звичайних умов використання земельної ділянки. Воно вимагає від власника насамперед уважного ставлення до цінних ознак ґрунту та здійснення дій, які повинні піднімати родючість та недопущення зниження корисних ознак земельної ділянки. Важливо лише пам'ятати про те, що коли людина планує стати учасником земельних торгів, вона повинна враховувати, що в подальшому буде відповідальна за землю і розуміти, що це потребує не лише матеріальних вкладень, а й фізичних.

Особа повинна бути зацікавлена у подальшому розвитку та підтримці цінності ґрунту, в іншому випадку, якщо особа не зрозуміє цінність вкладення, воно призведе до втрати землею корисних властивостей та призведе до знецінення земельної ділянки. Земельний торг – це лише процедура юридичного оформлення права володіння або користування землею, власники повинні забезпечувати всі необхідні умови для процвітання не лише свого інтересу та бізнесу, а насамперед і земельної ділянки, тим самим реалізувати охорону земель. На нашу думку, для недопущення недобросовісних власників до аукціону повинні бути проведені певні перевірки стану наявних у особи земельних ділянок, лише за дотримання ним необхідних умов дотримання догляду ділянки, допускати до подальшого кроку в земельних торгах.

Висновки. Отже, з викладеного можна зробити такі узагальнення.

1. Раціональне землекористування полягає у вчиненні особою власником,

землекористувачем або орендарем дій, які спрямовані на зменшення шкідливого впливу на земельну ділянку та підвищення родючості і збільшення корисних властивостей земель.

2. Земельні торги є офіційним способом, який досить часто використовують для юридичного та фактичного переходу прав володіння, користування або розпорядження тією або іншою земельною ділянкою шляхом ставлення ставок та визначення переможця, з яким в подальшому укладають відповідний договір.

3. До проведення земельного аукціону та впродовж підготовки до нього відповідальність за родючість та якість ґрунту несе власник або землекористувач, який розпоряджається земельною ділянкою. Після укладення відповідного договору або угоди право власності та володіння переходить до наступного власника, який повинен підтримувати або поліпшувати стан земельної ділянки.

4. Допуск до земельних торгів реалізується шляхом подачі людиною документів та сплатою відповідних внесків, однак вважаємо за необхідне доопрацювати зазначене положення для уникнення допуску до земельних ділянок недобросовісних користувачів шляхом доповнення до правових норм вимоги щодо перевірки наявних земельних ділянок в учасника земельних торгів. Для цього завчасно направляти уповноважених осіб аукціону здійснювати перевірку вказаних ділянок і аналізувати умови дотримання якості та родючості ґрунту особами.

5. Законодавством України не встановлено особливих способів раціонального землекористування під час земельних торгів, однак контроль за його виконання здійснюється державою або уповноваженими органами чи установами.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони : Закон України від 18.05.2021 р. № 1444-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 30. Ст. 243.
3. Афанасьєв О. В., Касьянов В. В. Раціональне використання та охорона земель : конспект лекцій для студентів денної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 193 Геодезія та землеустрій. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 77 с.
4. Лебеденко О. В. Принципи раціонального використання земельних ресурсів. *Агросвіт*. 2010. № 6. С. 10–13.
5. Новаковська І. О. Економіка землекористування : навч. посіб. Київ : Аграру. наука, 2018. 400 с.
6. Більченко О. Земельні торги: долаємо перешкоди, створені конкурентами. *Баланс-агро для успішних професіоналів*. 2019. № 4(616). С. 25–27.
7. Головей Х. О., Марухнич Т. Б. Особливості сучасного стану проведення земельних аукціонів : зб. наукових пр. студентів географічного факультету. Ужгород : УжНУ, 2020. С. 133–139.
8. Rezvorovych K. World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1 (1). 2021. 190 p.

Надійшла до редакції 28.10.2022

References

1. Zemnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 25.10.2001. № 2768-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 3–4, art. 27. [in Ukr.].
2. Pro vnesennia zmin do deiaikyh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo prodazhu zemelnykh dilianok ta nabuttia prava korystuvannia nymy cherez elektronni auktsiony [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the sale of land plots and the acquisition of the right to use them through electronic auctions] : Zakon Ukrainy vid 18.05.2021. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2021. № 30, art. 243. in Ukr.].
3. Afanasiev, O. V., Kasianov, V. V. (2021) Ratsionalne vykorystannia ta okhorona zemel : konspekt lektsii dlia studentiv dennoi formy navchannia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 193 Heodeziia ta zemleustrii [Rational use and protection of land: synopsis of lectures for full-time students of the first (bachelor) level of higher education in the specialty 193 Geodesy and land management]. Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv : KhNUMH im. O. M. Beketova, 77 p. [in Ukr.].
4. Lebedenko, O. V. (2010) Pryntsypy ratsionalnoho vykorystannia zemelnykh resursiv [Principles of rational use of land resources]. *Ahrosvit*. № 6, pp. 10–13. [in Ukr.].
5. Novakovska I. O. Ekonomika zemlekorystuvannia [Economics of land use] : navch. posib.

Kyiv : Ahrarn. nauka, 2018. 400 p. [in Ukr.].

6. Bilchenko, O. (2019) Zemelni torhy: dolaiemo pereshkody, stvoreni konkurentamy [Land auctions: overcoming obstacles created by competitors]. *Balans-ahro dlia uspishnykh profesionaliv*. № 4(616), pp. 25–27.. [in Ukr.].

7. Holovei, Kh. O., Marukhnych, T. B. (2020) Osoblyvosti suchasnoho stanu provedennia zemelnykh auktsioniv [Features of the current state of land auctions] : zb. naukovykh pr. studentiv heohrafichnoho fakultetu. Uzhhorod : UzhNU, pp. 133–139. [in Ukr.].

8. Rezvorovych, K. (2021) World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1 (1). 190 p.

ABSTRACT

Maryna Lohinova. Features of rational land use in the conditions of land trading. The article is devoted to the analysis of rational land use, as well as the determination of its features during land sales or auctions. The procedure for organizing and participating in land auctions is highlighted. Conducted analysis of electronic auctions. The essence of conducting land auctions is revealed and the importance of its observance as one of the elements of land protection provided for by the current land legislation is determined.

Even in such a difficult time, the intensive development of the land rental market does not remain unnoticed by the state. In proportion to this, auctions for the sale of ownership rights to land plots, as well as their leases, receive more coverage, taking into account this, the article analyzed land auctions as a way to eliminate the corruption component. Today, land auctions have become more transparent and open than before, at present, every person who makes appropriate contributions can become a participant in such auctions. They are beneficial not only for individuals who own land, but also for businesses. The specified point was highlighted in the article, taking into account the peculiarities of conducting auctions, which are provided for by the legislator and must be strictly observed by absolutely all auction participants.

Rational use is a mandatory condition that must be observed by the person who disposes of the land plot before land auctions and before its transfer to a new user or owner. The auction participant, after concluding the agreement, assumes the specified obligation, which will be discussed in the article. Features of rational use are highlighted both from the position of the participant and from the position of the auction organizer. Rational use involves achieving a balance between ecological requirements and the efficiency of land use. The article analyzes the important points of modern land use with their general characteristics during the auction.

Keywords: *land auction, land plot, rational land use, state property, communal property, registration fee, guarantee fee, moratorium.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВOPУШЕННЯМ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ

УДК 343.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-214-219

**Андрій
БОГАТИРЬОВ**[©]
доктор
юридичних наук
(Козелецька окружна
прокуратура
Чернігівської
області, м. Козелець,
Чернігівської обл.,
Україна)

**Дмитро
КОЛОДЧИН**[©]
кандидат
юридичних наук
(ПрАТ «ВНЗ
«Міжрегіональна
Академія управління
персоналом»,
м. Київ, Україна)

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ НА РОБОТУ ПЕРСОНАЛУ МІСЦЬ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розкрито вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України, а саме: відсутність належної мотивації до виконання оперативно-службових завдань; особливості мікросередовища, в якому доводиться працювати; психоемоційна напруженість; відсутність належного соціально-правового захисту тощо. Обґрунтовано важливість правосвідомості та моральності для виконання оперативно-службової діяльності, виправлення та ресоціалізації засуджених. Доведено, що професійно деформований персонал місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України знає правові та моральні норми, але суб'єктивно та доволі виконує їх, виправдовуючи свої дії різними обставинами, пов'язаними зі специфікою психології та поведінки засуджених.

Ключові слова: персонал, місця несвободи, професійна деформація, детермінанти, психологічне перевантаження.

Постановка проблеми. Професійну деформацію персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) варто розглядати як специфічні умови роботи, оскільки вони тісно пов'язані з впливом дуже несприятливих чинників, а саме: неадекватні професійні установки; випереджаюче формування трудових умінь і навичок щодо професійно значущих якостей особистості; психологічне перевантаження; постійний негативний вплив з боку засуджених; екстремальність; стале емоційне напруження; брак позитивного підкріплення; невелика престижність професії та нерозуміння важливості роботи з боку суспільства тощо.

Водночас велике значення для роботи із засудженими в місцях несвободи ДКВС України відіграє психоемоційна напруженість, яка суттєво впливає на виникнення професійної деформації у персоналу місць несвободи ДКВС України, особливо це проявилось в умовах воєнного стану в Україні після 24 лютого 2022 року.

Отже, професійна деформація персоналу місць несвободи ДКВС України розглядається нами з погляду втілення правової реальності, яка насичена соціально-

© А. Богатирьов, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/00000003-2707-8978>
vanbogatyrov@gmail.com

© Д. Колодчин, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0820-4409>
iapm@iapm.edu.ua

психологічними, моральними явищами. Це й психологія спільнот і груп, і психологія особистості, яка живе та діє у певній групі, і система її взаємовідносин із правом. А тому переважна частина проблем професійної деформації персоналу місць несвободи ДКВС України пов'язана саме з кримінально-виконавчою діяльністю, оскільки більшу частину робочого часу персонал проходить в особливих умовах несення служби, а тому вона має бути вирішена Міністерством юстиції України, як правонаступником Державної пенітенціарної служби України лише в сукупності її правового та психолого-педагогічного забезпечення.

Мета статті: розкрити вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи ДКВС України, яка виявляється в поясненні її сутності, негативного впливу на ефективність функціонування пенітенціарної системи загалом та її персоналу зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Методологічним підґрунтям написання статті стали праці таких вітчизняних учених: К. Автухова, Є. Бараша, І. Богатирьова, О. Беци, О. Кістяківського, В. Медведева, М. Пузирьова, А. Степанюка, Б. Телефанко, В. Трубникова, О. Шкути та ін.

Вклад основного матеріалу. У процесі професіоналізації персонал місць несвободи ДКВС України набуває не лише специфічні уміння і навички, а й приймає властиві носіям певної професії цінності, погляди, правила поведінки, вирізняючи їх від решти суспільства в певну корпоративну групу.

Поступово професійна діяльність все більше і більше поглинає особистість персоналу місць несвободи, а тому з часом настає момент неповернення, коли особистість вже не в стані відокремити себе від професії, погляд на світ здійснюється винятково через її призму, а ототожнення себе з нею стає одним із найважливіших кроків у процесі самовизначення особистості.

У зв'язку із цим варто погодитися з думкою вітчизняного вченого А. Богатирьова, що тривале зайняття тією самою діяльністю може ускладнитися надмірним розвитком окремих якостей, внаслідок чого відбувається переоцінка особистісного змісту професії; розвиваються такі властивості, як агресивність, підозрілість, надмірна амбіційність, апатія, байдужість до людського лиха; необґрунтована зарозумілість і захоплення владою, хибне розуміння почуття обов'язку; формуються жорсткі професійні установки тощо [1, с. 32].

До речі, інший вітчизняний учений В. Медведєв, досліджуючи професійну деформацію серед працівників установ виконання покарань, доводить, що вона найвиразніше виявляється у репродукованні та примноженні соціального досвіду. Перший шлях полягає у психологічному уявленні себе в інших людях, з якими особистість пов'язана за родом діяльності й іншими константними відносинами. Другий шлях стосується тиражування особистістю деформованих уявлень про способи та засоби виконання діяльності.

Саме тому проблему професійної деформації серед персоналу місць несвободи ДКВС України треба розглядати в сукупності як психологічного, так і правового забезпечення, через те, що вона передбачає три складові: специфічну діяльність; особливий вид роботи; соціально-психологічний характер.

Серед найважливіших проблем, які стосуються професійної деформації персоналу місць несвободи ДКВС України, треба виділити такі: неналежне нормативно-правове регулювання правового статусу та процедури проходження служби; понаднормове психологічне навантаження, зумовлене зростанням рівня злочинності в установах; негативний вплив середовища осіб як тих, які відбувають покарання, так й інших вже професійно деформованих співробітників.

Для того щоб скласти уявлення про масштаби професійної деформації персоналу місць несвободи ДКВС України протягом останніх п'яти років, нами проаналізовано статистику, яка, на жаль, обумовлена далеко не за всіма канонами статистичного узагальнення, оскільки далеко не до всіх блоків інформації ми змогли отримати доступ. Проте завдяки наявним даним нам вдалося проаналізувати деякі із сучасних причин вияву професійної деформації серед персоналу місць несвободи.

До таких причин належать: несприятливі індивідуальні психологічні особливості; конфліктні ситуації на службі й у сім'ї; неналежний контроль за поведінкою співробітника під час виконання оперативно-службових завдань та у позаслужбовий час; невжиття керівництвом усіх рівнів Міністерства юстиції України

попереджувальних психолого-профілактичних заходів [4, с. 89].

Науковою школою «Інтелект» у 2021 році було проведено незалежне опитування засуджених у виправних колоніях Київської, Одеської, Херсонської, Черкаської та Чернігівської областях щодо порушення їхніх прав і законних інтересів персоналом місць несвободи, зокрема: катування, насильства, приниження їхньої честі та гідності.

Головні причини, на думку респондентів, є такими: 1) безкарність і, як наслідок, всюдозволеність персоналу місць несвободи, які застосовують протиправні методи в роботі (58 %); 2) невисокий професійний і культурний рівень персоналу місць несвободи (26 %); 3) неналежний підбір кандидатів до роботи із засудженими, у зв'язку із чим до персоналу місць несвободи потрапляють особи зі схильністю до насильства (41 %) [2, с. 24].

Доречно зауважити, що персонал місць несвободи ДКВС України змушений повсякчасно спілкуватися зі злочинцями – особами з антисоціальною психікою, деформованою свідомістю та низькою мораллю. Тому, щоб спрогнозувати можливу поведінку засудженого, працівнику необхідно не лише його досконало знати, а постійно перебувати протягом тривалого часу в середовищі злочинного елемента, відчуті на собі його стан, частково відтворивши життєдіяльність.

Такий процес вживання в роль засудженого обов'язково накладає відбиток на самого співробітника, його індивідуальний розвиток як особистості. Дійсно, найчастіше деякі співробітники виправних колоній психологічно майже не відрізняються від засуджених. Здебільшого таке явище спостерігається в колоніях, віддалених від культурних центрів, що пояснюється відсутністю психологічного відпочинку шляхом морально-культурного різноманіття. Тому тривале скудне спілкування з людьми з інших сфер суспільства сприяє вияву ознак професійної деформації особистості.

За наявними в нашому розпорядженні вітчизняними дослідженнями, узагальнивши їх результати, ми дійшли висновку, що за змістом професійну деформацію персоналу місць несвободи ДКВС України можна об'єднати у 2 групи:

1) особистісна, що зумовлена соціально-психологічними характеристиками персоналу місць несвободи. До речі, доцільність виокремлення цієї групи підтримують закордонні вчені, які вважають, що основна причина професійної деформації полягає у невідповідності індивідуально-психологічних характеристик особистості рівню вимог, які висуваються професійною діяльністю [3, с. 24], що підвищує значущість професійно психологічного відбору;

2) професійна, що зумовлена соціально-психологічним характером професійної діяльності, специфікою роботи персоналу у місцях несвободи та емоційним вигоранням. Цю групу також підтримують закордонні вчені [4, с. 84; 5, с. 226; 6, с. 326]. При цьому під специфікою професійної діяльності вчені розуміють, як правило, негативні особливості її змісту, організації та умов, а також багаторазове повторення типових службових і психологічних ситуацій.

Вважаємо за доцільне детально їх розглянути, аби ширше розкрити їх суть для більш глибокого розуміння професійної деформації серед персоналу місць несвободи ДКВС України.

Отже, перша група характеризується нормативністю поведінки особистості і зумовлює ефективність її соціальної ідентифікації, самоактуалізації та діяльності. Саме тому в контексті професійної діяльності серед персоналу місць несвободи суттєвого значення набувають такі базові нормативні системи регуляції поведінки як мораль і право. Філогенетична інтегрованість цих систем розкривається через їх функціональну пізнавально-оцінну, нормативно-регулятивну та ціннісно-орієнтаційну єдність.

Дотримання нормативності персоналом місць несвободи засноване не лише на зовнішньому впливі виконання ним службових обов'язків, а й може бути внутрішньою стороною його діяльності. Можливість внутрішнього засвоєння моралі та права як імперативів зумовлюється саме тим, що вони є загальноприйнятими цінностями.

На думку вітчизняних вчених-пенітенціаристів, саме моральні дефекти і дезорієнтація особистості є передумовою професійної деформації. Моральний дефект зумовлений нездатністю включати у роботу такі моральні категорії, як сумління, добросовісність, добропорядність, чесність, повага до прав і гідності іншої особи, при цьому формування емоційного вигорання полегшується. Збільшується ймовірність байдужості до суб'єкта діяльності й апатії до виконуваних обов'язків.

Моральна і правова свідомість – це знання моральних і правових норм, принципів, практики моральних і правових відносин. У сфері моралі знання норм є обов'язковим, оскільки лише у такому разі вони є передумовою моральної відповідальності особистості як перед мораллю (суспільством), так і перед власним сумлінням. Більше того, сумління є виявом морально-психологічної саморегуляції, самодетермінації поведінки особистості.

Отже, персонал місць несвободи ДКВС України в сучасному соціумі постійно засвоює правові та моральні норми шляхом соціалізації, формує ставлення до правових або моральних вимог, приймає або відкидає їх, пропускаючи через свою свідомість, тобто оцінює, застосовуючи на практиці ті з них, які вважає пріоритетними з огляду на їх значущість. Отже, функція оцінювання є загальною для всіх елементів правової та моральної систем.

Однією з причин негативних змін у правосвідомості персоналу місць несвободи, який в подальшому сприяє виникненню професійної деформації, вітчизняний учений-практик Є. Бараш називає повсякденні контакти із засудженими, а також традиції та настрої «іншого життя», які культивуються в деяких колективах працівників установ виконання покарань [7, с. 15]. Такі обставини породжують фальсифікацію та порушення вимог чинного законодавства, приховують хиби у виконанні службових обов'язків. На нашу думку, персонал місць несвободи є найбільш уразливим, оскільки коло впливу таких негативних факторів на нього найширше.

Однією з ознак професійної деформації у персоналу місць несвободи ДКВС України є його суб'єктивне тлумачення законслухняної поведінки – правова легіслomanія, яка полягає в тому, що персонал місць несвободи вважає нормальним явищем свідомо чи неусвідомлено порушувати вимоги чинного законодавства, виключаючи злочинний умисел. Такий вплив, на думку закордонного вченого В. Безчасного, здійснюється у психологічній, матеріальній, фізичній формах і має широкий діапазон від відвертого залякування та погроз до витонченого, формально переконливого схиляння і різноманітних спокус.

Треба зазначити, що порушення нормативно-правової регламентації службової діяльності є доволі різноманітними. Одним із характерних порушень у повсякденній діяльності у персоналу місць несвободи є правовий нігілізм – найбільш небезпечний і поширений у правовому просторі феномен. Правовий нігілізм вказує на вкрай негативне ставлення до будь-яких загальноприйнятих соціально важливих цінностей.

Уявляється, що в діяльності персоналу місць несвободи ДКВС України моральні норми відіграють не менш важливу роль, ніж норми правові. Можна навіть стверджувати, що реалізація правових норм обов'язково передбачає аналіз юридичного факту через відповідну етичну систему конструктів індивіда. Це визначається тим, що право етичне по суті, а зміст правових норм через універсальність обов'язково передбачає його етично-ціннісний аспект тлумачення.

З позиції позитивного права за наявності реальної загрози для життя персоналу місць несвободи він має змогу застосувати спецзасоби (гумові кийки, сльозогінну речовину, кайданки тощо) проти того, хто нападає. Етичний зміст реалізації цього права передбачає вжиття заходів уникнення застосування спецзасобу (за наявності повної правової можливості), які не передбачено нормами права, але передбачено власним розумінням певної ефективності ситуації та цінності чужого життя та здоров'я.

Отож, кожна сфера юридичної практики має специфічні особливості правозастосування і відповідно до цього повинна містити специфічну систему етичних норм. Вважаємо, що за допомогою права і моральності підтримується визначений порядок у персоналу місць несвободи, забезпечується гарантована безпека як персоналу, так і засуджених.

Узагальнюючи групу особистісних причин професійної деформації серед персоналу місць несвободи ДКВС України, треба наголосити, що вони полягають у недостатньому вихованні моральних імперативів під час підготовки кадрів; у низькій правовій культурі; у гіпертрофії службових повноважень; у своєрідності тлумачення права співробітниками з огляду на те, що вони мають справу переважно з порушенням законів, різними соціальними аномаліями, злочинцями.

Друга група характеризується, насамперед, умовами роботи персоналу місць несвободи ДКВС України, які пов'язані з впливом дуже несприятливих чинників – надмірної напруженості, стресогенності, екстремальності, психологічного

перенавантаження. На жаль, вказані чинники трапляються серед персоналу місць несвободи постійно і пов'язані переважно з порушенням засудженими установленого порядку відбування покарання.

Їх наявність серед молодих співробітників у період адаптації до умов служби в місцях несвободи ДКВС України істотно впливає на стан їхнього фізичного та психічного здоров'я. Хоча зі збільшенням строку проходження служби, накопиченням належного досвіду взаємовідносин із засудженими такий вплив зменшується, проте це не знижує поступового накопичення психічної напруженості у структурі особистості співробітника, що призводить на певному етапі до більш серйозних, ніж тимчасова втрата працездатності, наслідків. Серед них дослідники відзначають істотні зміни в характері професійної мотивації, рівень працездатності, звуження комунікативних зв'язків з оточенням тощо.

Також психічна напруженість персоналу місць несвободи ДКВС України позначається і на характері міжособистісних взаємин серед особового складу, й загалом на соціально-психологічній обстановці в колективі. Зі свого боку, несприятлива, конфліктна обстановка підсилює стресовий вплив на співробітників.

Доречно зауважити, що персонал місць несвободи ДКВС України у процесі своєї професійної діяльності змушений повсякчасно спілкуватися із засудженими, тобто особами з антисоціальною психікою, деформованою свідомістю та низькою мораллю. У такий процес також входить прогнозування ймовірної поведінки засудженого, а тому працівнику часто мало лише одних знань про особу злочинця; для успішного виконання поставленого перед ним завдання йому необхідно на собі відчувати середовище злочинного елемента. Відповідно такі процеси обов'язково накладають негативний відбиток на самого співробітника, його індивідуальний розвиток як особистості.

Окрім зазначених, є чинники соціального порядку, які негативно впливають на ті чи інші елементи професійної компетентності співробітників. Серед них треба насамперед виокремити низьку оцінку діяльності персоналу місць несвободи з боку суспільства, окремих соціальних верств; недостатню його правову захищеність; традиційно сформований соціальний тип співробітника, що працює в пенітенціарній системі.

Висновки. Вищевикладене дозволяє нам зробити такі висновки. По-перше, професійна деформація персоналу місць несвободи ДКВС України взаємозалежна від умов праці в пенітенціарній системі. По-друге, для запобігання цьому негативному явищу варто щорічно удосконалювати системи навчання, виховання та підвищення кваліфікації, формувати у персоналу почуття захищеності, впевненості у корисності та справедливості своєї роботи.

Список використаних джерел

1. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи : монограф. / за заг. ред. д-ра психол. наук, проф. В. С. Медведєва. Київ : ВД «Дакор», 2016. 198 с.
2. Матеріали узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект» / уклад.: І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, М. С. Пузирьов. Київ : ВД «Дакор», 2021. 80 с.
3. Day D., Silverman S. Personality and job performance: Evidence of incremental validity. *Staff Psychology*. 1989. No. 42. P. 25–36.
4. Rizvi N. H. Critique of the models to study stress. *Journal Social Science and Human*. 1985. Vol. 1–2. P. 103–123.
5. Furnham A., Miller T. Personality of work. London: Routledge, 1992. 352 p.
6. Lazarus R. S. Psychological stress and coping in adaptation and illness. *Intern. J. Psychiat. Med*. 1974. No. 5. P. 321–333.
7. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові шляхи подолання професійної деформації працівників пенітенціарної системи. *Профілактика професійної деформації персоналу установ виконання покарань : матеріали круглого столу*. Біла Церква, 2011. С. 15.

Надійшла до редакції 12.12.2022

References

1. Bohatyrov, A. I. (2016) Zapobihannya profesiyinyi deformatsiyi u personalu mistis nesvobody [Prevention of professional deformation among the staff of places of detention] : monohraf. / za zah. red. d-ra psyhol. nauk, prof. V. S. Medvedyeva. Kyiv : VD «Dakor», 198 p. [in Ukr.].
2. Materialy uzahalnennia naukovykh zdobutkiv shkoly «Intelekt» [Materials summarizing the scientific achievements of the school «Intellect»] / uklad.: I. H. Bohatyrov, A. I. Bohatyrov, M. S. Puzurov. Kyiv : VD «Dakor», 2021. 80 p. [in Ukr.].

3. Day D., Silverman S. (1989) Personality and job performance: Evidence of incremental validity. *Staff Psychology*. No. 42, pp. 25–36.
4. Rizvi, N. H. (1985) Critique of the models to study stress. *Journal Social Science and Human*. Vol. 1–2, pp. 103–123.
5. Furnham, A., Miller, T. (1992) Personality of work. London: Routledge. 352 p.
6. Lasarus, R. S. (1974) Psychological stress and coping in adaptation and illness. *Intern. J. Psychiat. Med*. No. 5, pp. 321–333.
7. Barash, Ye. Yu. (2011) Orhanizatsiino-pravovi shliakhy podolannia profesiinoi deformatsii pratsivnykiv penitentsiarnoi systemy. Profilaktyka profesiinoi deformatsii personalu ustanov vykonannia pokaran [Organizational and legal ways of overcoming the professional deformation of penitentiary system employees. Prevention of professional deformation of staff of penal institutions] : materialy kruhloho stolu. Bila Tserkva, pp. 15. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Bohatyrov, Dmytro Kolodchin. Impact of professional deformation on the work of custodial settings staff of the State Criminal-executive Service of Ukraine. The article reveals the impact of professional deformation on the work of staff custodial settings of the State Criminal-executive Service of Ukraine, namely: lack of proper motivation to perform operational and service tasks; features of the microenvironment in which to operate; psycho-emotional tension; lack of proper social and legal protection, etc.

The importance of legal awareness and morality for the implementation of operational and official activities, correction and resocialization of convicts is justified. It has been proven that professionally deformed staff custodial settings of the State Criminal-executive Service know legal and moral norms, but subjectively and arbitrarily fulfill them, justifying their actions with various circumstances related to the specifics of the psychology and behavior of convicts.

It has been proven that the professional deformation of custodial settings staff of the State Criminal-executive Service of Ukraine should be considered as specific working conditions, since they are closely related to the influence of extremely unfavorable factors, namely: inadequate professional attitudes; proactive formation of labor skills and skills in terms of professionally significant personality qualities; psychological overload; constant negative influence on the part of convicts; extremity; sustained emotional tension; lack of positive reinforcement; a small prestige of the profession and a lack of understanding of the importance of work on the part of society.

It is noted that psycho-emotional tension plays a great importance for working with convicts in custodial settings of the SCES of Ukraine, which significantly affects the emergence of professional deformation among of custodial settings staff of the SCES of Ukraine, especially this was manifested in martial law in Ukraine after February 24, 2022.

So, the professional deformation of custodial settings staff of the SCES considered as the point of view of the legal reality embodiment, saturated with socio-psychological, moral phenomena. This is the psychology of communities and groups, and the psychology of a person living and acting in a certain group, and the system of its relationship with law. Therefore, most of the problems of professional deformation of custodial settings staff of the SCES of Ukraine are connected precisely with penal activities, since most of the working time is spent in special conditions of service, and therefore it must be solved by the Ministry of Justice of Ukraine, as the successor of the SCES of Ukraine only in the aggregate of its legal and psychological and pedagogical support.

In the process of professionalization, the custodial settings staff of the SCES of Ukraine acquires not only specific skills, but also accepts values, views, rules of conduct characteristic of carriers, distinguishing them from the rest of society into a certain corporate group. Gradually, professional activity more and more absorbs the personality of custodial settings staff, and therefore over time there comes a moment of non-return, when the person is no longer able to separate himself from the profession, the view of the world is carried out exclusively through its prism, and identifying with it becomes one of the most important steps in the process of self-determination of the person.

The above makes it possible to draw the following conclusions: first, the professional deformation of custodial settings staff of the SCES of Ukraine is interdependent with working conditions in the penitentiary system. Secondly, in order to prevent this negative phenomenon, it is necessary to annually improve the systems of training, education and advanced training, to form a sense of security, confidence in the usefulness and fairness of their work.

Keywords: *staff, custodial setting, professional deformation, determinants, psychological overload.*

УДК 327.502:477
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-220-225

Катерина КАТЕРИНЧУК[©]
доктор юридичних наук, доцент
(м. Київ, Україна)

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Висвітлено актуальні питання, що врегульовують особливості кримінальної відповідальності за застосування насильства, тобто кримінальних правопорушень, що передбачають наслідки у вигляді шкоди для здоров'я особи. Саме тому на цей час ведеться активна робота над розробкою проекту Кримінального кодексу України. Окремо проаналізовано особливості деяких визначень, термінів та категорій, якими оперують розробники проекту Кримінального кодексу України. Визначено, що на сьогодні доречно максимально уніфікувати проект Кримінального кодексу України.

Ключові слова: закон, законодавство, Європейський Союз, Україна, стандарти, проект Кримінального кодексу України.

Постановка проблеми. Розвиток України як суверенної, незалежної, демократичної, правової та соціально орієнтованої держави потребує врегулювання певних суспільних відносин через призму права. Саме ухвалення норм/закону є свідченням того, що держава, з міркування соціальної необхідності, ухвалює рішення про визначення низки суспільно небезпечних заборон. Зараз виникає потреба в суттєвому реформуванні кримінального законодавства. Треба наголосити, що враховуючи питання сьогодення – військова агресія росії проти України, динаміка кримінальних правопорушень проти здоров'я особи залишаються невтішною, за неповний 2022 рік (січень–вересень) обліковано 16 752 кримінальні правопорушення [1]. Це та інші підстави є першопричиною у необхідності подальшого реформування кримінального законодавства, зокрема в розробленні Проекту Кримінального кодексу України (далі – Проект КК України).

Метою статті є здійснення порівняльно-правової характеристики національного законодавства в частині кримінальних правопорушень проти здоров'я особи (злочинів та проступків проти здоров'я людини) та розроблення відповідних пропозицій до КК України та/або Проекту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема розвитку вітчизняного законодавства за кримінальні правопорушення проти здоров'я особи активно розроблялася у працях М. Бажанова, А. Байлова, О. Бантишева, П. Берзіна, В. Борисова, О. Дудорова, В. Смелянова, О. Костенка, П. Магишевського, М. Мельника, І. Митрофанова, В. Мисливого, П. Михайленка, В. Навроцького, В. Осадчого, М. Панова, А. Піонтковського, О. Сотули, М. Хавронока, Г. Чеботарьової, В. Шаблістого, С. Яценка та ін., на підставі яких визначені основні ознаки кримінальних правопорушень проти здоров'я особи.

Виклад основного матеріалу. У статті 3 Конституції України визначено, що найвищою соціальною цінністю, крім життя, є ще й здоров'я особи, це відповідним чином покладає на державу обов'язок забезпечувати їх охорону. На положеннях Конституції України ґрунтуються всі без винятку закони та інші нормативно-правові акти, не є винятком і КК України. Саме тому в ньому констатується положення, що КК України ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3 КК України).

Головну роль у системі правового забезпечення охорони прав та свобод людини і

громадянина, а також запобігання кримінальним правопорушенням проти здоров'я особи є дієве та ефективне законодавство, що визначає суспільно небезпечні діяння та кримінально карані наслідки (за умови матеріального складу кримінального правопорушення) з урахуванням взаємозв'язку норм, що передбачають кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти здоров'я особи, які становлять окрему узгоджену систему – самостійний кримінально-правовий інститут, основою якого є норми, що передбачають відповідальність за діяння, які мають своїм безпосереднім об'єктом здоров'я особи (на відміну від інших діянь, що спричиняють шкоду здоров'ю) [2].

Зважаючи на необхідність у реформуванні національного законодавства, що зумовлено, зокрема, необхідністю узгодження його з положеннями Європейського Союзу, Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. «Питання Комісії з питань правової реформи» створена робоча група з питань розвитку кримінального права. Результативною працею робочої групи є Проект КК України. Особливу увагу заслуговують норми Проекту – злочини та проступки проти здоров'я людини.

Стосовно проекту КК України [3] в частині питань, які врегульовують особливості кримінальної відповідальності за застосування насильства, тобто кримінальних правопорушень, що передбачають наслідки у вигляді шкоди для здоров'я особи, слід зазначити таке. Ми вже неодноразово згадували про недоречність застосування терміна «фізичний» у сукупності з поняттям «біль» та інші неузгоджені питання, і це було вирішено розробниками шляхом відповідного доопрацювання Проекту КК України [4–8]. Наприклад, ст. 9.4.3 (Катування) визначає, що «публічна службова особа, яка спричинила потерпілій особі біль чи страждання шляхом застосування насильства чи погрози ним з метою:

- 1) примусити потерпілу чи іншу особу вчинити дії, що суперечать волі таких осіб,
- 2) отримати від потерпілої чи іншої особи відомості або зізнання,
- 3) покарати потерпілу чи іншу особу за дії, скоєні нею чи іншою особою або у скоєнні яких потерпіла чи інша особа підозрюється, або
- 4) залякати чи дискримінувати потерпілу чи іншу особу».

Однак деякі статті вміщують термінологію «фізичний біль» (ст. 4.2.15, 10.1.10, 10.1.12, 10.5.3 Проекту КК України), що вказує на відсутність систематичності використання термінологічного апарату.

Також ведеться робота над Книгою одинадцятю «Злочини проти міжнародного правопорядку», і що ми бачимо...??? Знову дефініція катування та її роз'яснення в межах Розділу 11.3 *як умисне заподіяння сильного болю або страждання, фізичного чи психічного, особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого; але катуванням не вважається біль чи страждання, що виникають лише в результаті законних санкцій, є невід'ємними від цих санкцій чи спричинені ними випадково (п. 5 ч. 1 ст. 11.2.1. Роз'яснення термінів)*. Це визначення повністю збігається з визначенням, що міститься у Римському статуті міжнародного кримінального суду [9]. Таке «сліпе копіювання» не узгоджується з іншими категоріями (поняттями), що містяться у чотирьох статтях (ст. 4.2.15, 10.1.10, 10.1.12, 10.5.3 Проекту КК України).

Крім того у ст. 11.2.3 (Злочин проти людяності в інших формах, крім вбивства) Проекту КК України передбачено, що «особа, яка в рамках нападу, спрямованого проти цивільного населення, вчинила:

- 1) депортацію,
- 2) поневолення,
- 3) торгівлю людьми, як вона визначена у статті 4.4.6 цього Кодексу,
- 4) ув'язнення чи інше подібне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права,
- 5) насильницьке зникнення,
- 6) катування,
- 7) звалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію чи іншу форму сексуального насильства, що становить серйозне порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій,
- 8) переслідування групи чи спільноти людей, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними чи іншими дискримінаційними мотивами, які загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, або

9) інше нелюдське діяння, що полягає в заподіянні сильних страждань чи тяжкому насильстві».

У статті чітко розмежовуються діяння «катування» (п. 6), «згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію чи іншу форму сексуального насильства» (п. 7) та «інше нелюдське діяння, що полягає в заподіянні сильних страждань чи тяжкому насильстві» (п. 9).

Звісно, національне законодавство має інтегруватися в європейське законодавство, однак правила нормопроектної техніки ніхто не відміняв. По-перше, термінологія «нелюдське діяння» не застосовується в чинному законодавстві; крім того, не конкретизовано, які саме страждання можуть бути заподіяні (фізичні або психічні); по-друге, в п. 9 відбувається штучне підсилення поняття «страждання» терміном «сильне», що також прослідковується і в іншій термінології «тяжке насильство». Визначення «тяжке насильство – тяжка шкода здоров'ю, згвалтування чи інша дія сексуального характеру», що міститься у ст. 11.1.1 Проекту КК України, охоплює занадто широкий спектр дій та передбачає розмиті межі можливих чи заподіяних наслідків.

У п. 75 ч. 2 ст. 1.3.1 (Значення термінів Кримінального кодексу) Проекту КК України під шкодою здоров'ю зазначено, «викликане діянням особи порушення анатомічної цілості або функціональної придатності тканини чи органу тіла іншої людини, яке обмежує працездатність чи іншу життєдіяльність порівняно з тією, яка мала місце до посягання». Це визначення має низку неточностей, містить термінологію, яка має неузгоджений характер. По-перше, в одному визначенні містяться дві різних категорії «особи» та «людина»; по-друге, термінологія «функціональна придатність» не може використовуватися під час визначення «шкода здоров'ю», бо вона є суто технічною, тобто дотична виключно для технічних спеціальностей або має технічне застосування. У просторах мережі «Інтернет» містяться такі визначення цій термінології: «Функціональна придатність (suitability). Здатність вирішувати потрібний набір завдань» [10]; «Функціональна придатність – ступінь, з якою продукт або система надає функції, що відповідає встановленим і передбачуваним потребам під час використання у визначених умовах» [11]. Тому, на нашу думку, потрібно використовувати термін «функція». По-третє, не менш важливим є питання наслідків – це «обмеження працездатності чи іншої життєдіяльності». Їх штучно намагаються об'єднати та ототожнювати, тобто термінологія «обмеження працездатності» визначає лише неможливість або обмежену можливість здійснювати певні трудові функції, самообслуговування та забезпечення себе необхідними засобами (умовами) для звичайних умов життя. Крім того, в наступних статтях 1.3.3 (Розміри шкоди здоров'ю) Проекту КК України йдеться про «втрату загальної працездатності», тим самим авторами Проекту не узагальнюється термінологія.

Повертаючись до термінології «інша життєдіяльність», яка міститься у визначенні «шкода здоров'ю», вона трактується так: 1. Сукупність життєвих функцій організму. 2. Діяння, функціонування чого-небудь [12]. Насамперед функції організму – це функції його органів (системи органів), які є взаємопов'язаними та є єдиним цілим. Один орган може виконувати одну функцію, в деяких випадках одна функція, як наприклад дихання, забезпечується декількома органами. Цей термін, на нашу думку, не має бути у визначенні шкода здоров'ю, це поняття більш доречно та дотичне до кримінальних правопорушень проти життя особи.

Зважаючи на наявне тлумачення, яке міститься у вітчизняних словниках, можна зробити висновок, що «життєдіяльність», це поняття значно ширше, ніж «обмежена працездатність». Особливістю термінології також є те, що «обмежена працездатність» обчислюється у відсотках до загальної працездатності. З огляду на цей факт цілком слушно виникає питання: в якій одиниці виміру, яким чином виміряти «життєдіяльність» та відповідно до якого нормативного документа здійснювати обчислення критеріїв та визначень ступеня обмеження життєдіяльності?

Термін «тяжкий», що міститься у деяких статтях Проекту КК України, також є дуже суперечливим, оскільки в тлумачному словнику є безліч його трактувань:

1. Який має велику вагу, значний вагою; важкий; протилежне легкий.
2. Великий, масивний (про людину, тварину і частини їх тіла).
3. Позбавлений легкості, швидкості (про ходу, біг тощо).
4. Здійснення, проведення чи подолання якого потребує великих зусиль,

крайнього напруження.

5. Який несе з собою страждання, характеризується знегодами, труднощами, поневіряннями тощо.

6. Значний за ступенем, інтенсивністю.

7. Дуже сумний, гнітючий, безрадісний (про думки, почуття, настрої і т. ін.).

8. Дуже густий, непроглядний (про туман, імлу і т. ін.).

9. Дуже густий, сильний і неприємний (про запах і т. ін.).

10. Який виражає суворість, похмурість [13].

Аналіз чинного законодавства не дав позитивного результату в частині цього визначення, тобто передбачено такі види насильства: економічне, фізичне, психологічне, сексуальне. Ще виокремлюють домашнє насильство. І головне, один із наслідків тяжкого насильства – зґвалтування чи інша дія сексуального характеру частково дублює п. 7 ч. ст. 11.2.3 Проекту КК України.

Пропонуємо п. 9 ст. 11.2.3 Проекту КК України викласти так:

1) «жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність поведінки чи покарання». Тим самим ця пропозиція є логічним продовженням діянь, що вказані у статті 11.2.3 та спрямовані на захист людини від експлуатації – ознаки якої передбачено в ст. 4.4.9 Проекту КК України. Також було б доречно у Проекті КК України надати визначення змісту цій термінології, зважаючи на рішення Європейського суду з прав людини, бо поняття «жорстоке поведінки» зіставляється, а іноді заміняється з «негуманним поведінки», наприклад ст. 4.1.7 (Доведення до самогубства): «Особа, яка: 1) жорстоко чи негуманно поведилась з іншою людиною, 2) погрозувала їй, 3) систематично принижувала її гідність або 4) систематично примушувала до дій чи бездіяльності, внаслідок чого людина здійснила самогубство та ст. 7.6.15 (Пропаганда негуманного поведінки з тваринами): Особа, яка: 1) публічно закликала до жорстокого поведінки з тваринами; 2) поширила матеріали із закликами до вчинення таких дій; 3) створила твір, що пропагує жорстоке поведінки з тваринами, або 4) збула, поширила чи продемонструвала такий твір»;

2) «інше нелюдське діяння, що полягає в заподіянні страждань чи тяжкої шкоди здоров'ю людині» (п. 9 ч. 1 ст. 11.2.3 Проекту КК України). Це положення має дискусійний та оціночний характер. Наприклад, Проект КК України та національне законодавство не надають визначення «нелюдському» діянню, дана термінологія буде ускладнювати розуміння та кваліфікацію. Пункт 9 ч. 1 ст. 11.2.3 Проекту КК України суперечить п. 7 ч. 1 ст. 11.2.3 Проекту КК України в частині примусової стерилізації, бо п. 3 ч. 1 ст. 1.3.3 Проекту КК України передбачає один із наслідків втрату будь-якого органу чи його функції (п. «а») або перериванням вагітності чи стерилізацією (п. «е»).

Аналогічну тенденцію потрібно застосувати і до ст. 11.4.5 (Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права в інших формах, крім вбивства, у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру) Проекту КК України.

Хочемо повернутися і до визначення «насильство» у Проекті КК України – фізичний вплив на іншу людину, зокрема шляхом нанесення удару, побойв, застосування акустичного, світлового, термічного чи хімічного фактору або обмеження її особистої свободи (п. 35 ч. 1 ст. 1.3.1 Проекту КК України). Все було б чудово, але знову «але», по-перше, з визначення чітко випливає, що відсутній будь-який натяк на психічне насильство чи будь-який інший його вид, хоч Проект КК України виокремлює види насильства – фізичне, психологічне або економічне насильство (ст. 4.6.4 Домашнє насильство); по-друге, в інших статтях Проекту розробники дещо по-іншому визначають ознаки насильства, от як стаття 4.2.15. (Насильство, яке завдало фізичного болю). «Особа, яка вчинила насильство щодо іншої людини, яке завдало фізичного болю, але не спричинило розладу здоров'я, шляхом: 1) нанесення удару, 2) завдання побойв або 3) застосування акустичного, світлового, термічного чи хімічного фактору». Тобто вже чітко прослідковується упущення однієї з ознак «обмеження особистої свободи». Ці та інші недоліки гальмують процес стандартизації національного законодавства до вимог Європейського Союзу.

Висновки. Процес впровадження європейських норм у законодавство України повинен бути основним пріоритетом суспільства як шлях від незалежності до демократичної, економічно розвинутої, соціально орієнтованої держави. Узгодження національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу як прогресивний крок повинно бути поступовим та виваженим. Важливим завданням є ухвалення

необхідних (євроінтеграційних) законів та проведення реформ, що покликані здійснювати захист гарантованих прав та свобод, поважати їх та визначати відповідальність за їх порушення. Саме над цим (Проектом КК України) працює група науковців та практиків для майбутнього нашої держави. Процес реформування кримінального законодавства становить складний та багатоаспектний процес, який потребує глибокого та свідомого розуміння суспільних процесів у державі, тобто їх балансу. Суть балансу (міри) в повній рівновазі між якістю та кількістю. Саме тому треба наголосити, що швидкі рішення не приведуть до потрібних результатів, лише високий рівень відповідності та узгодженості норм (законодавства) між собою та зі стандартами Європейського Союзу буде надійним механізмом законодавчої стабільності. Відкриття нових перспектив співробітництва з розвинутими країнами дасть змогу розвитку та зміцнення України у світовій системі міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монограф. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
3. Проект Кримінального кодексу України. Станом на 29.09.2022 р. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-projektu-kk-29-09-2022.pdf>.
4. Катеринчук К. В., Грищенко А. Л. Проблеми охорони здоров'я людини у проекті Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 83–89.
5. Катеринчук К. В. Проблеми визначення поняття «шкода здоров'ю особи» у проекті Кримінального кодексу України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 95–99.
6. Катеринчук К. В. Проблеми використання терміну «каліцтво статевих органів» у проекті та Кримінальному кодексі України. *Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 квіт. 2021 р.)*. Київ : Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 227–229.
7. Катеринчук К. В. Окремі питання термінології проекту Кримінального кодексу України. *Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу у правову систему України : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 7 квіт. 2021 р.)*. Харків : Право, 2021. С. 66–68.
8. Катеринчук К. В. Проблеми визначення «страждання» в проекті Кримінального кодексу України. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової : зб. матеріалів, (м. Запоріжжя, 10 берез. 2022 р.)*. Запоріжжя : КПУ, 2022. С. 176–177.
9. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?lang=uk#top.
10. Студопедія. Ваша школопедія. URL: https://studopedia.com.ua/1_280697_funktsionalnist.html.
11. Григорович А. Г., Григорович В. Г. Оцінювання якості сховища даних на основі ненормалізованих відношень. URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/7-1.pdf>.
12. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL : <http://sum.in.ua/s/zhyttyedijaljnistj>.
13. Портал української мови та культури. Словник.ua. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D1%82%D1%8F%D0%B6%D0%BA%D0%B8%D0%B9>.

Надійшла до редакції 08.11.2022

References

1. Pro zareyestrovani kryminalni pravoporushennya ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].
2. Katerynychuk, K. V. (2018) Zlochyyny proty zdorovyaya osoby: problemy kryminalno-pravovoyi teoriiy ta praktyky [Crimes against personal health: problems of criminal legal theory and practice] : monohraf. Kyiv : FOP Maslakov, 408 p. [in Ukr.].
3. Proyekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainyiny [Draft of the Criminal Code of Ukraine]. Stanom na 29.09.2022. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-projektu-kk-29-09-2022.pdf>. [in Ukr.].
4. Katerynychuk, K. V., Hryshchenko, A. L. (2021) Problemy okhorony zdorovyaya lyudyyny u proyektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Problems of human health protection in the draft of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoyi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 83–89. [in Ukr.].
5. Katerynychuk, K. V. (2021) Problemy vyznachennya ponyattya «shkoda zdorovyuyy osoby» u

proiekti Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Problems of defining the concept of «damage to a person's health» in the draft of the Criminal Code of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya : Yurydychni nauky*. Vol. 32 (71). № 1, pp. 95–99. [in Ukr.].

6. Katerynychuk, K. V. (2021) Problemy vykorystannia terminu «kalitstvo statevykh orhaniv» u proiekti ta Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [Problems of using the term «genital mutilation» in the project and the Criminal Code of Ukraine]. *Hromadianske suspilstvo yak chynnyk modernizatsyi suchasnoyi derzhavy : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 20 kvit. 2021 r.)*. Kyiv : Kyivskyi rehionalnyi tsentr NAPrN Ukrainy, 2021, pp. 227–229. [in Ukr.].

7. Katerynychuk, K. V. (2021) Okremi pytannia terminolohii proiektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Problemy vprovadzhennia novoho Kryminalnoho kodeksu u pravovu systemu Ukrainy [Separate issues of the terminology of the draft Criminal Code of Ukraine. Problems of introducing the new Criminal Code into the legal system of Ukraine] : *materialy Mizhnar. Nauk. konf. (m. Kharkiv, 7 kvit. 2021 r.)*. Kharkiv : Pravo, pp. 66–68. [in Ukr.].

8. Katerynychuk, K. V. (2022) Problemy vyznachennya «strazhdannya» v proiekti Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Naukovi chytannya, prysviacheni pamyati profesora T. A. Denysovoyi [Problems of defining «suffering» in the draft Criminal Code of Ukraine] : zb. materialiv (m. Zaporizhzhia, 10 berez. 2022 r.)*. Zaporizhzhia : KPU, pp. 176–177. [in Ukr.].

9. Rym'skyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17.07.1998. [The Rome Statute of the International Criminal Court of July 17, 1998]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?lang=uk#top. [in Ukr.].

10. Studopediya. Vasha shkolopediya [Studopedia. Your scholopedia]. URL : https://studopedia.com.ua/1_280697_funktsionalnist.html. [in Ukr.].

11. Hryhorovych, A. H., Hryhorovych, V. H. Otsiniuvannia yakosti skhovyshcha danykh na osnovi nenormalizovanykh vidnoshen [Data warehouse quality assessment based on non-normalized relations]. URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/7-1.pdf>. [in Ukr.].

12. Slovnyk ukrayinskoyi movy. Akademichnyy tлумachnyy slovnyk (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970–1980)]. URL : <http://sum.in.ua/s/zhyttjedijalnistj>, [in Ukr.].

13. Portal ukrayinskoyi movy ta kultury [Ukrainian language and culture portal]. Slovnyk.ua. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%82%D1%8F%D0%B6%D0%BA%D0%B8%D0%B9> [in Ukr.].

ABSTRACT

Kateryna Katerynychuk. Development of criminal law provisions on health care under the Criminal Code of Ukraine. The article is devoted to the coverage of topical issues that regulate the peculiarities of criminal liability for the use of violence that is criminal offenses that cause consequences in the form of harm to human health. The article analyzes the provisions of the Constitution of Ukraine which define the highest social value – human life and health. The article examines the national legislation in terms of criminal offenses against a person's health and highlights the problematic issues that are currently present in the current legislation. Substantively, Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine in terms of criminal offenses against human health remained without significant changes. However, many questions remain unexplored today. Some norms of the Criminal Code of Ukraine which require comprehensive study of criminal liability for criminal offenses against human health remain outside the attention of domestic scientists.

That's why at the moment active work is underway to develop a draft law of Ukraine on criminal liability – the Criminal Code of Ukraine which reflects the provisions of the Basic Law of Ukraine as much as possible. Separately, the peculiarities of some definitions, terms and categories used by the developers of the draft Criminal Code of Ukraine were analyzed and briefly described. It is determined that at present it is appropriate to unify this project as much as possible.

Today, the developers of the draft Criminal Code of Ukraine and the society face an extremely difficult task – the adoption of new legislation on criminal liability the provisions of which won't contradict each other as well as domestic and international legislation.

Keywords: law, legislation, European Union, Ukraine, standards, draft Criminal Code of Ukraine.

УДК 343.823
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-226-241

Юрій ОРЕЛ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Investigador del «US-Ukraine Assistance Program»
Instituto Clavero Arévalo, Universidad de Sevilla,
м. Севілья, Іспанія)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ ІСПАНІЇ

Здійснено правовий аналіз і висвітлено питання залучення до суспільно корисної праці засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, у пенітенціарних установах Іспанії. Проаналізовано думки іспанських науковців, які вивчали це питання, з погляду на роль, місце і значення праці у житті засуджених, під час відбування ними покарання, судова практика, а також іспанське пенітенціарне законодавство і міжнародно-правові акти, що діють у цій сфері. Встановлено, що відмова засудженого від навчання та здійснення продуктивної праці не вважається проступком і не тягне за собою відповідальність.

Ключові слова: засуджені до позбавлення волі, обов'язок працювати, перевиховання, право на працю, праця засуджених, примусова праця, соціальна реінтеграція.

Постановка проблеми. Ще з давніх часів процес відбування покарання засудженими був пов'язаний з використанням їх праці, зміст якої і мета визначалися тим або іншим ступенем розвитку людства, суспільства. Спочатку праця була виправдана тільки як засіб реалізації кари, як певний виправний елемент, проте надалі їй стали приписувати ресоціалізуючі властивості і невдовзі це стало причиною, яка використовується й сьогодні для виправдання роботи засуджених.

Будучи одним із головних елементів процесу відбування покарання, праця засуджених, особливо в місцях позбавлення волі, допомагає підвищити їх емоційну стійкість, зменшити конфліктність і забезпечити порядок і дисципліну у виправній установі, а також сприяє їх ресоціалізації.

Будучи проголошеним та закріпленим на конституційному рівні право на працю для кожної людини стає одним із найважливіших чинників забезпечення належного захисту та гарантією дотримання прав та свобод людини й громадянина, визначає шляхи розвитку та функціонування як держави загалом, так і її окремих інститутів, законодавства зокрема, у тому числі пенітенціарної системи з метою упорядкування та регламентації тих проблемних питань, з якими вона стикається у процесі виконання та відбування покарань, виправлення та ресоціалізації засуджених, використання їх праці тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Суттєвий внесок у дослідження правових аспектів правового регулювання праці засуджених до позбавлення волі та проблем її організації у пенітенціарних установах зробили такі іспанські вчені, як Піляр Фернандес Артїач, Роса Родрігес Санчес, Талія Гонсалес Койантес, Хосе Антоніо Солер Арребола, Марія Хосе Аранда Карбонель, Карлос Гарсія Вальдес, Борха Мапейї Каффарена, Франсіско Буено Арус та інші.

Вважаємо, що вивчення іспанського досвіду має певний інтерес та дозволить підвищити інформованість наукової спільноти про іспанське пенітенціарне законодавство, практику його Конституційного Суду та погляди іспанських фахівців у сфері правового регулювання праці в пенітенціарних установах.

Метою статті є здійснення правового аналізу і висвітлення проблемних питань регулювання праці засуджених до позбавлення волі у пенітенціарних установах Іспанії.

Виклад основного матеріалу. Треба зазначити, що продуктивна праця в пенітенціарній системі Іспанії має особливе значення для подальшого майбутнього всіх ув'язнених. Як і в Україні, регламентація праці засуджених в іспанських пенітенціарних

установах знаходить своє відображення у різних документах.

Крім правової регламентації, головним є і залишається питання, чи є праця засуджених в Іспанії формою їх трудової експлуатації, коли засуджений зобов'язаний (вимушений) здійснювати певну трудову діяльність, чи все ж таки, є його правом? Для відповіді на це питання ми повинні звернутися та розглянути як міжнародне, так і національне законодавство Іспанії.

Зокрема, в Загальній декларація прав людини 1948 року зазначено, що ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах (ст. 4); ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання (ст. 5); кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття (ст. 23), закріплюючи тим самим принцип неможливості примушення людини до здійснення будь-якої трудової діяльності [1].

На реалізацію цих загальних положень та з метою забезпечення на території Європи прав та основоположних свобод була прийнята Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (надалі – Європейська конвенція). Зазначимо, що Іспанія приєдналася до Ради Європи і підписала цю конвенцію у 1977 році, а 4 жовтня 1979 р. вона набрала чинності [2].

У ст. 4 Європейської конвенції зазначено, що нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані (ч. 1); ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю (ч. 2). Поряд з цим ч. 3 ст. 4 містить низку випадків, на які не поширюється значення терміна «примусова чи обов'язкова праця», зокрема, такою, згідно з п. «а», не буде вважатися будь-яка робота, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями ст. 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення.

Майже аналогічний зміст містить ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, не вважаючи примусовою чи обов'язковою працю, яка призначена і здійснюється за вироком компетентного суду [3].

Але при цьому не до кінця визначеним, з'ясованим та зрозумілим у змісті цієї норми залишається термін «вимагається» (виділено автором), що дає можливість тлумачити його як деяке зобов'язання засудженого, його обов'язок працювати, до виконання якого, в разі його відмови, він може бути примушений. Тобто виникають певні суперечності між буквальним вираженням і змістом, сутнісною ідеєю цієї норми.

У тому ж дусі п. «с» ч. 2 ст. 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 1930 р. зазначає, що термін примусова чи обов'язкова праця в її розумінні не містить у собі будь-яку роботу чи службу, що вимагається від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств [4].

На відміну від Європейської конвенції, Конвенція про примусову чи обов'язкову працю у ч. 1 ст. 2 вказує, що в її розумінні термін примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг [4].

Позитивно розцінюючи у Конвенції про примусову чи обов'язкову працю вказівку на добровільність здійснення роботи засудженими, яка є проявом їх доброї волі і ініціатива щодо здійснення якої може бути самого засудженого, разом з тим треба зазначити, що залишається незрозумілим, як тлумачити заборону про віддання або передачу засудженого в «розпорядження» (виділено автором) приватних осіб, компаній чи товариств, як заборону про працевлаштування в них та використання їх праці або передачу для відбування покарання, чи щось інше?

Треба зазначити, що на сьогодні адміністрація іспанських пенітенціарних установ (centro penitenciario) в особі директора пенітенціарного центру, який згідно з п. 13^а ч. 2 ст. 280 Королівського указу 190/1996 від 9 лютого «Про затвердження Пенітенціарних правил» (Reglamento Penitenciario – далі RP) та ст. 10 Королівського указу 122/2015 від 27 лютого «Про затвердження Статуту публічно-правового органу Пенітенціарна праця і професійна підготовка» (далі – Королівський указ 122/2015), є його уповноваженим представником і може укладати угоди (контракти) з фізичними та

юридичними особами, які не належать до пенітенціарної сфери, для здійснення ними виробничої діяльності відповідно до своїх бізнес-інтересів на території пенітенціарної установи, надає їм для цього відповідні приміщення і обладнання та забезпечує необхідними людськими ресурсами для розвитку їх діяльності [5; 6].

Згідно зі ст. 2 Королівського указу 122/2015 зазначений вище орган створений з метою сприяння, організації та контролю за продуктивною працею та професійним навчанням засуджених у пенітенціарних центрах, а також для постійної координації діяльності та співпраці з Генеральним секретаріатом пенітенціарних установ для досягнення покладених на нього цілей [6; 7].

Отже, як бачимо, адміністрація пенітенціарної установи з метою залучення засуджених до праці, насамперед продуктивної, їх перевиховання та соціальної реінтеграції, може передавати останніх у відання або розпорядження (трудове підпорядкування) фізичним та юридичним особам, які здійснюють свою підприємницьку діяльність на території пенітенціарної установи, для працевлаштування засуджених та використання їх праці, з одночасним і обов'язковим здійсненням за ними нагляду.

У ст. 71 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями зазначається, що праця в'язня не повинна завдавати йому страждань (п. 1), усі засуджені в'язні повинні працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем (п. 2) [8].

На відміну від вищезгаданих, Європейські пенітенціарні правила не вказують, чи є праця засудженого правом, чи це його обов'язок, а містять, на нашу думку, більш прогресивні положення у бік розширення можливостей щодо реалізації засудженими свого права на працю та обов'язку пенітенціарної адміністрації у його забезпеченні [9].

Будучи імплементованими у національне законодавство Іспанії, положення міжнародних актів знайшли своє відображення у тих чи інших нормативно-правових актах, насамперед у Конституції Іспанії.

Тож Конституція Іспанії 1978 р. (Constitución Española) у ч. 2 ст. 25 зазначає, що засуджений до позбавлення волі користуватиметься фундаментальними правами, передбаченими Главою другою цієї Конституції, за винятком тих, які прямо обмежені змістом обвинувального вироку, змістом покарання і пенітенціарним законом. У будь-якому випадку він буде мати право на оплачувану працю та відповідні пільги з соціального забезпечення, а також на доступ до культури та всебічний розвиток своєї особистості. У ній також йдеться про те, що покарання у вигляді позбавлення волі і заходи безпеки повинні бути спрямовані на перевиховання і соціальну реінтеграцію і не повинні полягати у примусовій праці [10].

Отже, зважаючи на це конституційне положення, можна виокремити три основних моменти: по-перше, перевиховання і соціальна реінтеграція засуджених вказуються в ролі мети покарання у вигляді позбавлення волі і заходів безпеки; по-друге, міститься заборона щодо застосування примусової праці як покарання; і, по-третє, закріплення оплачуваної праці і пільг із соціального забезпечення як права засудженого. Як бачимо, усі вони мають очевидний взаємозв'язок. При цьому Конституція Іспанії, на відміну від Конституції України, не вказує, що вважатиметься примусовою працею.

У зв'язку з цим, з урахуванням положень міжнародно-правових актів, ми можемо зробити висновок, що під примусовою працею будуть розумітися випадки виконання особою будь-яких видів діяльності, роботи чи служби, надання послуг, незалежно від їх оплати, коли особа свідомо не бажає і відмовляється від їх виконання чи здійснення, і така відмова була нею чітко виражена, але вимушена під загрозою застосування до неї покарання або з метою запобігання настанню несприятливих наслідків особистого, майнового або іншого характеру.

На підтвердження нашої позиції можна навести законодавче положення, викладене у ст. 2 Королівського указу 840/2011 від 17 червня «Про затвердження порядку виконання і відбування покарання у виді робіт на користь суспільства, постійного тримання в пенітенціарній установі, заходів безпеки, а також припинення виконання покарання у вигляді позбавлення волі і заміни покарань», згідно з якою робота на користь суспільства не може бути нав'язана без згоди засудженого, і вимагає від нього безоплатного співробітництва в певних видах суспільно корисної діяльності,

які можуть бути пов'язані зі злочинами аналогічного характеру, вчинених засудженим, в роботах з відшкодування заподіяної шкоди, підтримки або допомоги жертвам, а також в участі засудженого в семінарах або навчальних програмах з перевиховання, трудового, культурного, дорожнього, сексуального виховання, мирного вирішення конфліктів та інших подібних програмах [11].

Тобто, незважаючи на те, що міжнародно-правові акти не вважають примусовою чи обов'язковою працею, яка призначена і здійснюється за вироком суду, іспанське законодавство дуже обережно врегульовує це питання, з погляду на те, що без згоди самого засудженого щодо добровільного і свідомого виконання ним певних видів робіт або участі у виховних заходах суддів не може застосувати до нього покарання у вигляді робіт на користь суспільства (аналог вітчизняних громадських робіт). Вважаємо, що така саме згода повинна бути у наявності і під час залучення до праці засуджених, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

У ч. 1 ст. 35 Конституції Іспанії говориться, що всі іспанці мають обов'язок і мають право на працю, вільний вибір роду заняття чи професії, просування по службі та винагороду, достатню для задоволення його потреб та потреб сім'ї, без будь-якої дискримінації за ознакою статі [10]. Однак у цій статті не розкривається зміст цього обов'язку, не наводяться обставини, за наявності яких він буде виникати. І, оскільки в ній йдеться про людину взагалі, то її дія також поширюється і на засуджених.

Ці конституційні положення стосовно засуджених знаходить свою подальшу регламентацію у ст. 26 Органічного закону 1/1979 від 26 вересня «Загальний пенітенціарний» (*Ley Orgánica General Penitenciaria* – надалі LOGP), у якій зазначено, що праця буде розглядатися як право і як обов'язок засудженого, будучи фундаментальним елементом процесу відбування покарання [12].

Вказівка про працю, як про обов'язок засуджених, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, також міститься у ст. 29 LOGP та 133 RP, де зазначено, що усі засуджені будуть зобов'язані працювати відповідно до своїх фізичних та розумових здібностей, та ст. 132 RP, згідно з якою праця засуджених продуктивного характеру є його правом і обов'язком, і є фундаментальним елементом процесу відбування покарання, якщо вона здійснюється згідно з розробленою індивідуальною програмою і, крім того, вона спрямована на підготовку засуджених до їх доступу на ринок праці, коли вони знайдуть свободу [5; 12].

Але, на нашу думку, на відміну від юридичного обов'язку особи, як передбаченого нормами права виду і міри необхідної поведінки особи, забезпечених можливістю застосування засобів державного примусу [13], обов'язок засудженого працювати у розумінні зазначених норм, треба розглядати крізь призму всього пенітенціарного законодавства Іспанії, і розуміти, насамперед, як певне моральне зобов'язання засудженого перед іншими особами, наприклад, адміністрацією пенітенціарної установи, яке витікає з того, що якщо засуджений, використовуючи своє суб'єктивне право на працю, добровільно і свідомо вже погодився працювати, то у зв'язку з цим повинен (зобов'язаний) виконувати свою трудову функцію, обумовлену змістом трудового договору (контракту).

Треба також додати, що у ч. 1 ст. 35 Конституції Іспанії згадується про обов'язок працювати, який притаманний всім громадянам, і що в цьому випадку не підлягає сумніву, що це загальний соціальний обов'язок, моральний, але не юридичний обов'язок. Такий обов'язок виникає у людини у зв'язку із необхідністю задоволення і реалізації нею своїх життєвих потреб (придбання продуктів харчування, одягу, оренда житла тощо).

На нашу думку, пенітенціарна праця, яка здійснюється з метою перевиховання та соціальної реінтеграції засудженого, має за мету спрямування його зусиль саме на винахід законних способів для задоволення своїх життєвих потреб як під час відбування покарань, так і після звільнення, має бути прирівняна до вільної праці (праці особи на свободі), і якщо для вільних працівників вона не є юридичним обов'язком, то і для засуджених, які працюють у пенітенціарних установах, вона також не повинна бути в ролі такого обов'язку.

Аби процес відбування покарання був успішним і робота, яку засуджений виконує у пенітенціарній установі, могла сприяти його виправленню і ресоціалізації, дуже важливо, щоб така робота здійснювалася з їх добровільною участю, на добровільній основі, оскільки, на нашу думку, примусове її нав'язування призводить до

неприпустимого втручання в права і свободи особи.

Крім того, зауважимо, що обов'язок засуджених працювати виявляється не в їх зобов'язанні працювати взагалі або виконувати будь-які види робіт, а знаходить свій прояв у зобов'язанні здійснювати лише ті види, які вони для себе оберуть як реалізацію індивідуальної програми з їх перевиховання та соціальної реінтеграції (programa individualizado de tratamiento – PIT), яка складається на кожного з них після прибуття до пенітенціарної установи (ст. 20 RP) [5].

Також щодо такого суперечливого законодавчого закріплення положень, що регулюють питання праці, у тому числі засуджених, хочемо сказати, що на нашу думку, не може те саме явище одночасно бути і правом, і обов'язком особи на одному формаційному рівні (юридичному).

До того ж на сьогодні в Іспанії праця засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, часто розглядається як привілей, з погляду на недостатню кількість робочих місць і обмежені можливості пенітенціарної адміністрації у їх створенні. Багато хто із засуджених бажає працювати і чекає, коли він буде працевлаштований, залучений до продуктивної праці, з метою не тільки виправлення свого економічного стану, а й можливості завдяки цьому користуватися певними пенітенціарними пільгами.

Наприклад, в Іспанії у 2020 році у виробничій сфері було задіяне 11540 засуджених з 55180, які утримуються у пенітенціарних установах країни [14; 15].

Крім того, на практиці майже завжди для працюючих засуджених встановлюється неповний робочий день тривалістю 4 години безперервної роботи для того, щоб дозволити якомога більшій кількості засуджених отримати доступ до робочого місця і, одночасно, забезпечити їх можливість брати участь у заходах, передбачених їх індивідуальною програмою відбування покарання [16, с. 39].

Треба також наголосити, що засуджений до позбавлення волі має право і можливість на будь-якому етапі відмовитися від подальшого виконання роботи і припинити свої трудові правовідносини з адміністрацією пенітенціарної установи або іншими суб'єктами, які є роботодавцями, без загрози бути притягнутим до дисциплінарної відповідальності. Якщо він не хоче працювати, ніхто не може заставити його це робити.

Якщо засуджений не бере участі в реалізації складеної щодо нього індивідуальної програми відбування покарання, то оцінка його розвитку та соціальної інтеграції відбуватиметься за допомогою інших законних способів, передбачених законом (ч. 4 ст. 106 RP) [5].

Зі змісту пенітенціарного законодавства Іспанії також не вбачається обов'язку адміністрації пенітенціарної установи примушувати засуджених до їх перевиховання і соціальної реінтеграції. І хоча у ст. 1 LOGP вони зазначені як мета діяльності пенітенціарних установ, у кримінально-виконавчому розумінні, на нашу думку, вони залишаються, насамперед, правом засудженого, а не його обов'язком, але адміністрація пенітенціарної установи повинна максимально сприяти йому у реалізації цього права, саме у цьому вже виявляється її обов'язок.

Якщо засуджений не бажає змінюватися, брати участь у реалізації індивідуальної програми відбування покарання та заходах, що організуються та проводяться адміністрацією пенітенціарної установи, він не зможе розраховувати на застосування до нього пенітенціарних пільг, зокрема не матиме права на умовно-дострокове звільнення.

При цьому відмітимо, що нині чинний Кримінальний кодекс Іспанії 1995 року (Código Penal) не містить визначення мети покарання, лише у згаданій вище ст. 1 LOGP як першочергова мета діяльності пенітенціарних установ вказується перевиховання і соціальна реінтеграція осіб, засуджених до покарань і кримінальних заходів, пов'язаних із позбавленням волі [12; 17].

Але ми все ж таки будемо розглядати і відносити їх саме до мети покарання з погляду на зміст ч. 2 ст. 25 Конституції Іспанії, де, як вже вказувалося, говориться, що покарання у вигляді позбавлення волі і заходи безпеки повинні бути спрямовані на перевиховання і соціальну реінтеграцію [10].

Будучи одним із головних елементів перевиховання і соціальної реінтеграції засуджених, як мети покарання, праця повинна бути ретельно законодавчо регламентована.

Посідаючи провідне місце у процесі відбування покарання, вона повинна мати і умови, передбачені у ст. 26 LOGP:

- a) не матиме образливого характеру і не буде застосовуватися в якості виправного заходу;
- b) не посягатиме на гідність засудженого;
- c) матиме формувальний, творчий або консервативний характер трудових звичок, продуктивний або терапевтичний з метою підготовки ув'язнених до нормальних умов вільної праці;
- d) буде організована і спланована з урахуванням навичок та професійної кваліфікації так, щоб задовольняти трудові сподівання засуджених, наскільки це сумісно з організацією і безпекою установи;
- e) відбуватиметься за сприяння адміністрації;
- f) користуватиметься захистом, передбаченим чинним законодавством у сфері соціального забезпечення;
- g) не буде ставитися в залежність від досягнення економічних інтересів адміністрацією.

Дуже цікавим, на нашу думку, є законодавче положення, що міститься у ч. 1 ст. 27 LOGP, де говориться, що робота, яку виконують ув'язнені всередині або за межами установи, буде підпадати під одну з таких форм:

- a) професійно-технічна освіта, якій адміністрація віддає перевагу;
- b) ті, які присвячені навчанню та академічній підготовці;
- c) ті, що відбуваються в режимі найму або за допомогою кооперативних або аналогічних формул відповідно до чинного законодавства;
- d) ті, які є частиною відбування покарання;
- e) особисті послуги у загальних підсобних службах установи;
- f) ремісничі, інтелектуальні та художні.

Згідно з ч. 2 ст. 27 LOGP будь-яка продуктивна робота, що виконується засудженими, буде оплачуватися і відбуватися з дотриманням умов безпеки та гігієни, встановлених чинним законодавством [12].

У зв'язку з цим Ноемі Гонсалес Пласенсія виділяє три форми, за допомогою яких може здійснюватися трудова діяльність у пенітенціарній сфері: 1) робота, що виконується у виробничих майстернях пенітенціарної установи, як особлива форма трудових відносин; 2) робота за межами пенітенціарної установи за прямим наймом, яка може здійснюватися засудженим, яким призначено відкритий режим відбування покарання; 3) непродуктивна професійна праця, яка виконується всередині установи (ст. 153 RP), до якої належать професійно-технічна освіта, навчання і академічна підготовка, особисті послуги у загальних підсобних службах установи, ремісничі, інтелектуальна і художня діяльність тощо [18, с. 17].

На відміну від неї, Талія Гонсалес Койантес усі види пенітенціарної праці поділяє на два види: продуктивну працю і не продуктивну. До продуктивної праці вона відносить працю, що виконується за наймом у виробничих майстернях, в загальних підсобних службах установи або за його межами, працю, що виконується за допомогою кооперативних або аналогічних формул, а також ремісничу, інтелектуальну і художню працю, коли вона виконується за власний рахунок, що допускається у деяких випадках. Коли така діяльність проводиться в професійних майстернях, вони розглядаються як непродуктивна праця, як і освітні та культурні заходи [19, с. 3].

Ст. 28 LOGP вказує, що робота повинна бути сумісна з умовами відбування покарання і потребами в навчанні на обов'язкових рівнях. З цією метою адміністрація вживає заходів, передбачених законом, для забезпечення досягнення цих цілей і гарантування ефективності результату.

З погляду вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства багато з цих форм праці до неї не належать, їх можна вважати особливими, а сам підхід до праці – широким, що містить не тільки виробництво, але також організовані адміністрацією інші фізичні та інтелектуальні зусилля засудженого.

Через це, на думку О. М. Сірякова, тільки одна з цих форм – виробництво в межах трудових відносин – є правом засудженого, а інші можуть являти собою обов'язки [20, с. 101].

Але з цим не можна погодитися, тому що навіть уявити важко, як можна зобов'язати або примусити засудженого, наприклад, здобути освіту, брати участь у

роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом тощо. Якщо віднести ці види діяльності до його обов'язків, то стає незрозумілим, як це буде співвідноситися, і чи буде це відповідати Конституції країни та іншим нормативно-правовим актам. При цьому треба зауважити, що, як ми вже говорили раніше, зазначені у ст. 27 LOGP види діяльності не є, так би мовити, фундаментальними обов'язками засудженого, що впливають з його правового статусу, а можуть набувати статусу обов'язкових для виконання засудженим, лише за умови, якщо вони включені до його індивідуальної програми з перевиховання та соціальної реінтеграції.

Пенітенціарна праця завжди має бути добровільною, але, на нашу думку, немає жодних проблем у тому, що засуджені зобов'язані виконувати роботи, призначені для підтримання належного порядку, гігієни та чистоти в установі.

Іспанське пенітенціарне законодавство щодо цього вказує, що кожен засуджений повинен сприяти підтримці належного порядку, чистоти та гігієни в установі (ч. 2 ст. 29 LOGP); засуджені повинні виконувати обов'язкові особисті послуги, що встановлені пенітенціарною адміністрацією для підтримки належного порядку і чистоти в установах («f» ч. 2 ст. 5 RP) [5; 12].

Отже, ми погоджуємося із законодавчою вимогою до засудженого щодо його обов'язку дотримуватися санітарно-гігієнічних умов, виконувати необхідні роботи із самообслуговування, прибирати жилі приміщення (камери) з миттям підлоги та провітрюванням тощо, як такі, що є складовим елементом режиму в установах виконання покарань. Такі роботи повинні мати неоплачуваний характер, оскільки здійснюються повсякденно і з метою самообслуговування, підтримання себе і своєї оселі у належному стані, і притаманні людині взагалі, як живій істоті, на відміну від інших. Випадки відмови від їх виконання, на нашу думку, повинні розглядатися як порушення вимог режиму відбування покарання і тягнути передбачену законом відповідальність.

На захист такої позиції став і Конституційний суд Іспанії у своєму рішенні № 116/2002 від 20.05.3002 р., у справі про оскарження особою А. накладеного на нього дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення прогулянок і звичайних розважальних заходів строком на 15 діб, на підставі ч. 2 ст. 233 RP, за відмову прибирати загальні приміщення модуля, де він утримується, за вимогою представника пенітенціарної установи, визнавши такий факт тяжким проступком згідно з п. «b» ч. 1 ст. 109 Королівського указу 1201/1981 від 8 травня «Про затвердження Пенітенціарних правил», що діють частково (надалі RP – 1981), тобто за непокору вимогам, отриманим від влади або посадових осіб при законному здійсненні ними своїх повноважень, або пасивний опір їх виконанню [21; 22].

У своєму рішенні суд серед іншого зазначив, що роботи з самообслуговування (прибирання у камері, тюремному модулі) не можуть вважатися примусовою працею, оскільки це суперечить самому елементарному здоровому глузду, особливо якщо єдиними причинами, на які посилається особа під час обґрунтування своєї відмови, є неможливість отримання ним за її виконання яких-небудь пільг, користі, або те, що він раніше ніколи у своєму житті не працював і не збирається цього робити у майбутньому, без будь-яких посилань на те, що така робота є для нього *непопулярною, має образливий характер* або принижує його гідність тощо.

Суд зробив висновок, що такі роботи треба розглядати не стільки як роботу для цілей ст. 26 LOGP, а як «обов'язкові особисті послуги», що виправдовуються особливою інтенсивністю, з якою діють особливі відносини підпорядкування засудженого, з яких впливає їх обов'язок співпрацювати у виконанні спільних завдань пенітенціарної установи.

Суд наголосив, що концепція «примусових робіт» пов'язана з їх каральним характером, оскільки за їх допомогою переслідується мета посилити страждання засудженого своєю суворістю, а часто й даремністю, тому до цієї концепції можуть бути віднесені тільки ті види робіт, які призначаються в якості покарання, за вчинення злочину, правопорушення або ті, що полягають у використанні засудженого всередині або за межами пенітенціарної установи як продуктивної і неоплачуваної робочої сили на користь пенітенціарної установи [21].

Як вже зазначалося у ст. 29 LOGP та ст. 133 RP, усі засуджені будуть зобов'язані працювати відповідно до своїх фізичних та розумових здібностей. У них також передбачені категорії засуджених, які будуть звільнені від цього зобов'язання без

шкоди для можливості користуватися, в разі потреби, пенітенціарними пільгами:

- a) особи, які проходять медичне лікування у зв'язку з нещасним випадком або хворобою, до виписки з лікарні;
- b) особи, повністю непрацездатні на всіх видах робіт;
- c) особи старше шістдесяти п'яти років;
- d) особи, які отримують пенсійні виплати;
- e) жінки, вагітні протягом шістнадцяти безперервних тижнів, з можливістю продовження за рахунок багатоплідних пологів до вісімнадцяти тижнів. Період виключення розподіляється за вибором зацікавленої особи за умови, що шість тижнів закінчуються безпосередньо після пологів;
- f) ув'язнені, які не можуть працювати через форс-мажорні обставини.

Цікавим, на нашу думку, є положення ч. 2 ст. 29 LOGP та ч. 3 ст. 133 RP, у яких окремо мова йде про працю осіб, які перебувають під вартою до суду. У них зазначається, що вони можуть працювати відповідно до своїх здібностей і схильностей. Адміністрація установи надає їм наявні в її розпорядженні засоби, дозволяючи ув'язненим купувати за свій рахунок інші засоби, за умови, що вони сумісні з процесуальними гарантіями, а також з безпекою і належним порядком в цій установі [5; 12].

Тобто, закон говорить, що на відміну від засуджених, особи, які перебувають у попередньому ув'язненні, не зобов'язані, а мають право працювати. На нашу думку, така відмінність у законодавчій регламентації праці цих категорій осіб, перш за все пов'язана з їх різним правовим, процесуальним статусом. Особи, які перебувають під вартою до суду, не є засудженими, а отже, до них ще не застосовано жодного з видів покарання, до того ж, на них поширюється презумпція невинуватості (*la presunción de inocencia*), що закріплена у ст. 24 Конституції Іспанії. У зв'язку з цим на них не поширюється і мета покарання, а саме перевиховання і соціальна реінтеграція, одним із головних елементів яких, як ми вже визначили, є праця.

Однак на практиці нерідко виникають ситуації, за наявності яких для кваліфікації певних видів поведінки засуджених як тяжких або легких проступків застосовується ст. 110 RP – 1981, у пункті «f» ч. 1 якої як легкі проступки називаються будь-яка дія чи бездіяльність, що тягне за собою невиконання обов'язків та зобов'язань засудженого, що призводить до порушення режимного життя та впорядкованого співжиття і не підпадає під положення статей 108 та 109, а також попередніх параграфів цієї статті. Зазначимо, що у статтях 108 та 109 цього указу містяться діяння, які являють собою особливо тяжкі та тяжкі проступки відповідно [22].

При цьому треба зауважити, що у п. «f» ч. 1 ст. 110 RP – 1981 нічого не говориться про відмову засуджених від праці, як і те, що така відмова є складовою частиною передбаченого у ній проступку. За такого вважаємо за необхідне підтримати позицію іспанських науковців, які вважають, що у змісті зазначеної норми йдеться не про невиконання засудженим обов'язку працювати, а за невиконання ним обов'язкових особистих послуг, необхідних для підтримання належного порядку, гігієни та чистоти в установі (прибирання у камерах і місцях загального користування) [19, с. 13; 23, с. 80; 24, с. 235].

Отже, з урахуванням того, що відмова від праці не карається, робить зобов'язання працювати необов'язковим. Це надає нам аргументи проти того, щоб розглядати це зобов'язання як юридичний обов'язок, і на користь того, щоб вважати його моральним обов'язком, про що ми вже говорили вище.

Вважаємо за необхідне при цьому особливо наголосити, що характер таких робіт пов'язаний із самообслуговуванням засуджених і вони їх виконують на свою користь. Якщо такі роботи будуть виконуватися на користь інших осіб, у тому числі пенітенціарної установи, з метою забезпечення нормальної її діяльності, з такими засудженими повинні бути укладені відповідні трудові договори (контракти) на їх виконання з відповідним віднесенням їх до продуктивної праці.

Також треба зазначити, що вказівка у змісті ст. 29 LOGP та ст. 133 RP на те, що засуджені зобов'язані працювати відповідно до своїх фізичних та розумових здібностей, на нашу думку, тісно пов'язана з обов'язком адміністрації пенітенціарної установи створити відповідні умови для залучення їх до праці з урахуванням цих вимог.

І якщо адміністрація пенітенціарної установи не виконує цей обов'язок, це не повинно ставитися в провину засудженому і вказувати про його небажання працювати, небажання ставати на шлях перевиховання і позбавляти його можливості користуватися

відповідними пенітенціарними пільгами, пов'язаними з процесом відбуванням покарання. У будь-якому разі, якщо в адміністрації пенітенціарної установи не має змоги забезпечити засудженого якимись видами продуктивної праці за його бажанням, він може здійснювати інші види діяльності, передбачені у ст. 27 LOGP, навіть займатися творчою, науковою діяльністю. Як це було, наприклад, у випадку з Маріо Конде (Mario Conde), іспанським юристом, бізнесменом і політиком, який був засуджений до позбавлення волі за шахрайство і привласнення у Іспанському кредитному банку, більш відомому під аббревіатурою «Banesto». Під час відбування покарання у пенітенціарній установі він не займався продуктивною працею, а здійснював творчу, наукову діяльність і, скориставшись пенітенціарними пільгами, був умовно-достоково звільнений, не відбувши і половини призначеного строку покарання. Результатом його роботи стало написання і видання низки книг, у тому числі підручника з пенітенціарного права «Derecho penitenciario vivido» (Пережите пенітенціарне право), де автор від першої особи, на підставі свого життєвого досвіду, скориставшись своїми знаннями у сфері права, отриманими завдяки його статусу державного прокурора, надав спробу показати як реально живуть засуджені, і яка насправді реальність пенітенціарного права, як діє пенітенціарний закон у повсякденному житті засуджених, як він виявляється під час здійснення адміністрацією пенітенціарної установи своїх функцій, у роботі психологів, педагогів, юристів тощо [25].

Продовжуючи досліджувати питання законодавчої регламентації праці у пенітенціарних установах Іспанії, треба звернути увагу на ст. 4 RP, де серед іншого зазначено, що засуджені матимуть право на оплачувану роботу в межах можливостей тюремної адміністрації, а у ч. 2 ст. 5 RP – що засуджені будуть зобов'язані брати участь у професійній, освітній та трудовій діяльності, визначеній з урахуванням їх недоліків, для підготовки до життя на волі [5].

Але, як ми вже вказували, відмова засудженого від виконання своїх обов'язків працювати або брати участь у освітній діяльності, не призведе до притягнення його до дисциплінарної відповідальності або до зміни умов його тримання, що в багатьох випадках надає відповідним зобов'язальним нормами декларативний характер.

Згідно з ч. 3 ст. 76 RP робота та навчання будуть розглядатися як основні види діяльності в житті пенітенціарної установи, а ч. 2 ст. 153 RP говорить, що засуджені, які здійснюють виробничу діяльність, можуть отримувати стимули, винагороди або пенітенціарні пільги за виконання своєї роботи [5].

Королівський указ 782/2001 від 6 липня «Про регулювання особливих трудових відносин засуджених, які виконують трудову діяльність у пенітенціарних майстернях, і захист соціального забезпечення осіб, засуджених до праці на благо суспільства» як основна мета професійно-технічної підготовки, що проводиться у пенітенціарних установах, та здійснення ними трудової діяльності, вказує на підготовку засудженого до майбутнього працевлаштування, коли вони отримають доступ до свободи [26].

Робота, яку виконує засуджений, що є об'єктом трудових відносин, повинна бути продуктивною і оплачуваною. Заробітна плата, що отримується працюючими засудженими, визначається зважаючи на нормальне виконання відповідної діяльності і фактично виконаного робочого часу.

Для визначення розміру грошової винагороди засудженого як еталону буде використовуватися міжпрофесійний мінімальний розмір оплати праці, з урахуванням якого заробітна плата буде встановлюватися пропорційно кількості фактично відпрацьованих годин та продуктивності, досягнутої працівником [26].

Засуджені, які працюють, мають право на безперервний півтораденний щотижневий відпочинок, який, як правило, надається в другій половині дня в суботу і протягом усього дня в неділю, за винятком позмінної системи, встановленої для відповідної діяльності. Також вихідними днями будуть свята в тому населеному пункті, де розміщена пенітенціарна установа.

На відміну від вітчизняного законодавства, іспанське у ст. 17 Королівського указу 782/2001 передбачає надання працюючим засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, щорічної відпустки терміном тридцять календарних днів [26].

Вважаємо встановлення та надання відпустки для працюючих засуджених важливим і прогресивним кроком на шляху забезпечення та реалізації їх конституційного права на працю та відпочинок, дійсного, а не на папері, закріплення принципу наближення умов відбування покарання до умов життя на свободі.

Але незважаючи на позитивні моменти іспанського пенітенціарного законодавства у сфері правового регулювання праці засуджених, треба вказати і на певні недоліки, які виявляються, наприклад, у сфері оплати праці засуджених, яка залишається на рівні меншому ніж під час виконання подібних робіт на свободі. Крім того, незважаючи на відсутність заборони, працюючі засуджені залишаються виключеними зі сфери діяльності профспілок з метою захисту своїх трудових прав тощо [27; 28; 29, с. 48].

До речі, щодо останнього, серед іспанських науковців наявні різні погляди щодо реалізації засудженими права на об'єднання у профспілки. Зокрема, одні, без належних емпіричних підстав, стверджують, що існування профспілкових об'єднань порушило б порядок у пенітенціарній установі, оскільки вони використовувалися б для цілей, не пов'язаних з їх роботою [30, с. 268].

Інші, навпаки, вважають це корисним не тільки з погляду захисту трудових інтересів засудженого, але й у зв'язку з їх можливою участю у ресоціалізації засуджених, оскільки як інтерактивна структура вони сприяють контактам із зовнішнім світом [31, с. 232; 32, с. 369].

Підтримуючи останню думку іспанських науковців, треба також вказати і на можливе здійснення профспілками функції громадського контролю за діяльністю органів і установ пенітенціарної системи та дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань, насамперед, пов'язаних з їх трудовим використанням.

На нашу думку, право на працю кожної людини, будучи фундаментальним (основним), закріпленим у Конституції, також не втрачає своєї сутності та значення і залишається фундаментальним і для засудженого, оскільки особа не позбавляється цього права і воно, за деякими винятками, не обмежується вироком суду. Суд не може заборонити особі працювати взагалі, здійснювати яку-небудь суспільно корисну працю.

При цьому треба зазначити, що серед іспанських фахівців існують різні погляди щодо змісту права засуджених на працю.

Одні вказують, що право на працю засудженого є основним (фундаментальним) правом, зважаючи на систематичне розташування ч. 2 ст. 25 у Розділі 1^а Глави II «Про основні права і громадські свободи» Конституції Іспанії, де цей припис сформульовано як справжню юридично-позитивну правову норму, яка вказує на певну поведінку державним органам, таким чином, що перевиховання та соціальна реінтеграція осіб, засуджених до позбавлення волі, має бути принципом, яким керується пенітенціарна політика держави, і цього повинні дотримуватися всі державні органи в розвитку своєї діяльності [19, с. 4; 30, с. 268–269; 33, с. 878; 34, с. 193; 35, с. 29; 36, с. 305; 37, с. 155; 38, с. 216–217; 39, с. 210–211].

Підтримуючи таку позицію деякі з них посилаються на положення ч. 2 ст. 53 Конституції Іспанії, зі змісту якої витікає, що лише особи, засуджені до позбавлення волі мають право на захист своїх трудових прав у звичайних судах за допомогою процедури, заснованої на принципах переваги та спрощеного розгляду, і, у відповідних випадках, за допомогою процедури «амраго» (особливої процедури, що є засобом захисту основних конституційних прав особистості, багато в чому подібної до конституційної скарги, основною відмінністю якої є те, що вона має індивідуальний характер) до Конституційного суду [35, с. 29; 40, с. 422–423].

Окрім систематичного розташування Паломеке Лопес додає інші аргументи на користь тлумачення праці засуджених як основного (фундаментального) права, а саме важливість роботи як ресоціалізуючого фактора, особливе становище, в якому перебувають засуджені, і що обов'язок забезпечувати їх роботою лежить на адміністрації. Він вбачав порушення конституційного права засуджених на працю не лише тоді, коли адміністрація пенітенціарної установи перестає забезпечувати їх наявною роботою, але і випадки, коли вона не вжила належних заходів щодо створення робочих місць та надання їх засудженим.

На його думку, у тих випадках, коли тюремна адміністрація не може надати засудженому оплачувану роботу, вона порушує його фундаментальне суб'єктивне право, у зв'язку з чим потерпілий засуджений матиме право на допомогу по безробіттю, оскільки в тій же ч. 2 ст. 25 Конституції за ними визнається право на відповідні пільги із соціального забезпечення або, у відповідних випадках, на відповідну компенсацію згідно із законом [36, с. 269–270].

Інші вчені вказують, що право на працю, визнане за особами, засудженими до

позбавлення волі, у ч. 2 ст. 25 Конституції, нічим не відрізняється від права, проголошеного у ч. 1 ст. 35 в інтересах усіх громадян. Вони вважають, що ч. 2 ст. 25 Конституції Іспанії не визнає за засудженими якогось конкретного права на працю, а містить лише захисний принцип права, проголошений у ч. 1 ст. 35, який містить обмеження для законодавця та інших державних органів у тому сенсі, що зазначена група не може бути позбавлена права на працю, яке вона має як людина, і що це право не може бути обмежене з причин, не заснованих на самому характері покарання [41, с. 345].

За словами Бартоломе Сензано, визнання за засудженими права на працю означало б неможливість ними бути підданими дискримінації у доступі до зайнятості та права на збереження зайнятості в тому ж сенсі, що й для будь-якої іншої вільної людини, але в аспекті доступу до праці виникають важливі особливості, викликані тим, що індивідуальні потреби засуджених під час відбування покарання накладають переваги (преференції) в доступі до працевлаштування, які, однак, в жодному разі не можуть бути несправедливими.

Він додає, що зміст права засуджених на оплачувану працю, визначеного таким чином, очевидно, є повним суб'єктивним правом і не залежить від матеріальних можливостей адміністрації. Від цих можливостей може залежати надання необхідних засобів для перевиховання та ресоціалізації, але оскільки Конституція наказує орієнтувати покарання на ресоціалізацію, державна влада у будь-якому разі зобов'язана надавати засудженим оплачувану роботу.

На його думку, обов'язок надавати засудженим працю впливає не з їх права на оплачувану роботу, а з орієнтації пенітенціарної системи на цілі ресоціалізації, зумовлена нею, а не навпаки [42, с. 37].

У цьому аспекті Гонсалес Койантес вбачає, що вчений виходить із розуміння того, що є фундаментальне суб'єктивне право на ресоціалізацію і, отже, на ресоціалізуючу тюремну працю, при цьому вказуючи, що Конституційний Суд в принципі заперечує як одне, так і інше [19, с. 6].

На відміну від попередніх авторів, Телеса Агілера вважає, що закріплення у ч. 2 ст. 25 Конституції Іспанії права засуджених на працю, відмінного від того, яке мають звичайні громадяни, порушує принцип заборони дискримінації, таким чином виходячи з апріорної ситуації рівності між засудженим і вільним громадянином [43].

Як вказує О. Сіряков, закріплюючи як конституційне право засудженого на оплачувану працю, іспанці згодом зіткнулися з проблемою неможливості забезпечення роботою в місцях позбавлення волі всіх бажаючих у зв'язку з обмеженістю ресурсів, якими володіють установи, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі. Вирішуючи це питання, вони звузили зміст цього права. Тож згідно з рішеннями Конституційного Суду Іспанії № 172/1989 від 19.10.1989 та № 17/1993 від 18.01.1993, конституційне право засуджених на працю не є реальним суб'єктивним правом засудженого щодо адміністрації пенітенціарної установи. Воно обмежене матеріальними і бюджетними можливостями самої установи [20, с. 100].

Право на працю, яке ч. 2 ст. 25 Конституція Іспанії визнає за особами, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, є правом, включеним до мети перевиховання та соціальної реінтеграції, і у цьому сенсі є правом прогресивного (поступового) застосування, ефективність якого ґрунтується на засобах, які є в адміністрації пенітенціарних установ, і тому не може бути витребуване в повному обсязі негайно в разі, якщо дійсно є матеріальна неможливість його задоволення.

У цьому аспекті, безумовно, є особливий обов'язок адміністрації пенітенціарних установ створювати і забезпечувати робочі місця, які дозволяють їй бюджетні можливості, і навіть уповноважувати законодавця на задоволення потреб засуджених у повній зайнятості відповідно до соціально-економічних можливостей з урахуванням зазначеної мети перевиховання і соціальної реінтеграції. Адміністрація пенітенціарних установ повинна поступово долати ситуації відсутності або неможливості забезпечення всіх засуджених оплачуваною роботою, приймаючи необхідні заходи у межах своєї компетенції, і поки ця ситуація не виправлена, дотримуватися пріоритетності у розподілі наявних робочих місць.

При цьому захист права засудженого на працю матиме конституційне значення тільки за наявності у пенітенціарній установі робочих місць, на які може претендувати засуджений у встановленому порядку черговості, що не може бути предметом довільного або дискримінаційного застосування [44-45].

У зв'язку з цим Піляр Фернандес Артїач визнає за засудженими фундаментальне право на оплачувану працю, але вказує, що воно існує з деякими нюансами та модуляціями, що впливають із його тлумачення Конституційним Судом Іспанії. На її думку, воно трансформується у право, що надається, і тому розглядає його як «неідеальне суб'єктивне право», яке містить два аспекти: зобов'язання створити обслуговуючу організацію в обсязі, необхідному для забезпечення всіх ув'язнених роботою, та їх право на оплачувану трудову діяльність або роботу в межах можливостей існуючої пенітенціарної організації. Реалізація особою цього права вимагає від держави певної активної позиції, поведінки, і якщо таке зобов'язання порушується або не виконується належним чином, це право може бути зведено до простого номіналізму.

Критикуючи концепцію права засуджених на працю, яку відстоює Конституційний Суд Іспанії, вона вважає зайвим включення цього права до ч. 2 ст. 25 Конституції Іспанії, якщо законодавець не мав на меті надати йому статус основного права, що породжує ідеальне суб'єктивне право на робоче місце, оскільки практичні труднощі, брак засобів не повинні мати переваги перед безумовною дієвістю (ефективністю) прав, що містяться у Розділі 1^а Глави II Конституції Іспанії [46, с. 108–109, 118].

Зі свого боку, поділяючи зазначену вище позицію і аргументи Конституційного Суду Іспанії, Гонсалес Койантес вважає, що це найбільш реалістичне тлумачення, оскільки якщо розглядати право засуджених на працю як ідеальне суб'єктивне право, то у випадку відсутності у пенітенціарної адміністрації достатніх ресурсів для забезпечення всіх засуджених за віком та умовами праці оплачуваною роботою, не хтуючи іншими основними правами, право на оплачувану працю може залишитися нездійсненим та безрезультативним [19, с. 8].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що іспанське пенітенціарне законодавство розглядає пенітенціарну працю у широкому сенсі, і разом з продуктивною працею відносить до неї інші види діяльності, зокрема творчої, наукової, інтелектуальної, які безперешкодно можуть бути здійснені та реалізовані засудженими під час відбування покарання у пенітенціарній установі.

Крім того, іспанське законодавство одночасно говорить, що праця засуджених є їх правом та обов'язком. Таке поєднання, на нашу думку, можна пояснити спробами іспанського законодавця імплементувати положення міжнародних актів у національне законодавство, наблизити їх один до одного.

Право засуджених на оплату праці отримало власну регламентацію у Конституції Іспанії, окремо від права на працю вільної людини, та отримало можливість на особливий захист, у тому числі за допомогою конституційних процедур.

До обов'язку засуджених віднесено отримання базової освіти неосвіченими, професійна підготовка осіб з низьким рівнем кваліфікації, обслуговування місць загального користування без оформлення з ними відповідних трудових відносин, включення праці до індивідуальної програми з їх перевиховання та соціальної реінтеграції та її виконання.

Праця розглядається як фундаментальний елемент процесу відбування покарання. Процес її реалізації побудований за участю спеціально створеного державного органу публічного права «Пенітенціарна праця і професійна підготовка», який є роботодавцем і створений з метою сприяння, організації та контролю за продуктивною працею і професійного навчання засуджених у пенітенціарних установах.

Відмова засудженого від праці (крім від виконання робіт, призначених для підтримання належного порядку, гігієни та чистоти в пенітенціарній установі) та навчання не вважається проступком і не тягне за собою відповідальність.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю від 28.06.1930. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text.
5. Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero, por el que se aprueba el Reglamento Penitenciario //

«BOE» núm. 40, de 15 de febrero de 1996. URL : <https://www.boe.es/buscar/pdf/1996/BOE-A-1996-3307-consolidado.pdf>.

6. Real Decreto 122/2015, de 27 de febrero, por el que se aprueba el estatuto de la entidad de derecho público Trabajo Penitenciario y Formación para el Empleo // «BOE» núm. 51, de 28 de febrero de 2015. URL: <https://www.boe.es/eli/es/rd/2015/02/27/122>.

7. Trabajo Penitenciario y Formación para el Empleo. URL : http://oatpfe.es/portada/LaEntidad/Presentacin_cntPresentacion/seccion=1175&idioma=es_ES&id=2010012710230001&activo=10.do.

8. Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями від 30.08.1955. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

9. Європейські пенітенціарні правила від 11.01.2006. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032.

10. Constitución Española de 6 de diciembre de 1978 // «BOE» núm. 311, de 29 de diciembre de 1978. URL : <https://www.boe.es/buscar/pdf/1978/BOE-A-1978-31229-consolidado.pdf>.

11. Real Decreto 840/2011, de 17 de junio, por el que se establecen las circunstancias de ejecución de las penas de trabajo en beneficio de la comunidad y de localización permanente en centro penitenciario, de determinadas medidas de seguridad, así como de la suspensión de la ejecución de la penas privativas de libertad y sustitución de penas // «BOE» núm. 145, de 18 de junio de 2011. URL <https://www.boe.es/eli/es/rd/2011/06/17/840>.

12. Ley Orgánica General Penitenciaria // «BOE» núm. 239, de 5 de octubre de 1979. URL : <https://www.boe.es/buscar/pdf/1979/BOE-A-1979-23708-consolidado.pdf>.

13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. Харків : Еспада, 2006. 776 с.

14. Anuario Estadístico del Ministerio del Interior 2020.. URL : <https://www.interior.gob.es/opencms/pdf/archivos-y-documentacion/documentacion-y-publicaciones/anuarios-y-estadisticas/anuarios-estadisticos-antiores/anuario-estadistico-2020/Anuario-estadistico-del-Ministerio-del-Interior-2020.pdf>.

15. Informe General de Instituciones Penitenciarias 2020. URL : https://www.interior.gob.es/opencms/pdf/archivos-y-documentacion/documentacion-y-publicaciones/publicaciones-descargables/publicaciones-periodicas/informe-general-de-instituciones-penitenciarias/Informe_general_IPPP_2020_12615039X.pdf.

16. Puy Roca Oscar, José Miguel Aliaga Hernández. Libro blanco: el trabajo en las prisiones europeas : organización y gestión de los talleres penitenciarios. Barcelona : CIRE, 2008. 353 p.

17. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal // «BOE» núm. 281, de 24 de noviembre de 1995. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf>.

18. González Plasencia, Noemí. La relación laboral especial penitenciaria. Tenerife : Universidad de La Laguna, 2016. 49 p.

19. González Collantes, Tàlia. El trabajo penitenciario como derecho y como deber. *Revista del Instituto Universitario de Investigación en Criminología y Ciencias Penales de la UV*. 2014. № 11. págs. 1-22.

20. Сиряков А. Н. Правовое регулирование труда в пенитенциарных учреждениях Испании. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2022. Т. 18. № 2. С. 97–107.

21. Sentencia del Tribunal Constitucional 116/2002, de 20 de mayo // «BOE» núm. 146, de 19 de junio de 2002. URL: <https://hj.tribunalconstitucional.es/es/Resolucion/Show/4652>.

22. Real Decreto 1201/1981, de 8 de mayo, por el que se aprueba el Reglamento Penitenciario. [Inclusión parcial] // «BOE» núm. 149, de 23 de junio de 1981. URL : <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1981-14095>.

23. Soler Arrebola, José A. La relación laboral especial penitenciaria. Granada : Comares, 2000. 536 p.

24. Fernández Artiach, Pilar. El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios. València : Tirant lo Blanch, 2006. 328 p.

25. Mario Conde. Derecho penitenciario vivido. Granada : Comares, 2006. 320 p.

26. Real Decreto 782/2001, de 6 de julio, por el que se regula la relación laboral de carácter especial de los penados que realicen actividades laborales en talleres penitenciarios y la protección de Seguridad Social de los sometidos a penas de trabajo en beneficio de la comunidad / «BOE» núm. 162, de 7 de julio de 2001. URL : https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=151_Constitucion_Espanola&tipo=C&modo=2.

27. Quílez Raquel. Así trabajan los presos en las cárceles españolas. *El Mundo*. – de 25 de junio de 2015. – URL: <https://www.elmundo.es/espana/2015/06/25/557e901722601d29518b4570.html>.

28. Larraz Irene. El trabajo en las cárceles se sitúa por debajo del salario mínimo. *Newtral*. de 23 de octubre de 2022. URL: <https://www.newtral.es/trabajo-remunerado-carcel/20221023/>.

29. Aguilar Villuendas, V. J. Trabajo en prisión. Guía práctica sobre los derechos laborales de las personas presas. Salamanca : Kadmos, 2015. 144 p.

30. Bueno Arús, F. Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario. *Boletín de Información del Ministerio de Justicia, Estudios penales y criminológicos*. 1979. № 2. págs. 255–274.

31. Mapelli Caffarena, B. Principios fundamentales del sistema penitenciario español. Barcelona : Bosch, 1983. 343 p.
32. Rodríguez Sánchez, Rosa. La protección de los derechos colectivos en las relaciones laborales especiales : Tesis doctoral. Tarragona, 2004. 612 p.
33. González Collantes, Tàlia. L'evolució de la presó i la finalitat resocialitzadora de la pena : Tesis doctoral. València, 2013. 1256 p.
34. Fernández Artiach, Pilar. El trabajo penitenciario en España: la existencia de una relación laboral de naturaleza especial. *Il lavoro dei detenuti*. Padova, 2017. págs. 187–212.
35. Alarcón Caracuel, M.R. Derecho al Trabajo, libertad profesional y deber de trabajar. *Revista de Política Social*. 1979. № 121. págs. 5–39.
36. Palomeque López, M.C. El derecho al trabajo de los penados y la efectividad de los derechos fundamentales. *Revista española de derecho del trabajo*. 1990. № 42. págs. 305–312.
37. Ortubay Fuentes, Miren. El trabajo remunerado como un derecho fundamental de los penados. *Poder Judicial*. 1987. № 7. págs. 155–172.
38. Cuesta Arzamendi, J.L., Ipiña Beristain A. El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva. San Sebastián : Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 1982. 487 p.
39. Cuesta Arzamendi, J.L. El trabajo de los internos en el derecho penitenciario español. *Cuadernos de derecho judicial*. 1995. N° 33. págs. 205–244.
40. Cuesta Arzamendi, J.L. El trabajo. Derecho y deber del interno y medio de tratamiento. Características. *Comentarios a la Legislación penal*. T. VI, Vol. I. Madrid : Edersa, 1986, págs. 392-520.
41. Garrido Guzmán, Luis. Manual de ciencia penitenciaria. Madrid : Edersa, 1983. 518 p.
42. Bartolomé Cenzano, J. C. El marco constitucional del trabajo penitenciario. Valencia : Nomos, 2002. 139 p.
43. Téllez Aguilera, Abel. Seguridad y disciplina penitenciaria : un estudio jurídico. Madrid : Edisofer, 1998. 340 p.
44. Sentencia del Tribunal Constitucional 172/1989 de 19 de octubre // «BOE» núm. 267, de 07 de noviembre de 1989. URL: <https://hj.tribunalconstitucional.es/es/Resolucion/Show/1378>.
45. Sentencia del Tribunal Constitucional 17/1993 de 18 de enero // «BOE» núm. 37, de 12 de febrero de 1993. URL: <https://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/es/Resolucion/Show/2146>.
46. Fernández Artiach, Pilar. El trabajo de los penados en instituciones penitenciarias : Tesis doctoral. València, 2004. 810 p.

References

1. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny vid 10.12.1948 [Universal Declaration of human rights of 10.12.1948] : *Ofitsiyiny visnyk Ukrayiny*. 2008. № 93, art. 3103. [in Ukr.].
2. Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950. [Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms of 04.11.1950] : *Ofitsiyiny visnyk Ukrayiny*. 2006. № 32, art. 2371. [in Ukr.].
3. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki ta politychni prava vid 16.12.1966. [International Covenant on civil and political rights of 16.12.1966]. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043. [in Ukr.].
4. Konventsia pro prymusovu chy obovyazkovu pratsyu vid 28.06.1930. [Convention on forced or compulsory labor of 28.06.1930]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text. [in Ukr.].
5. Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero, por el que se aprueba el Reglamento Penitenciario [Royal Decree 190/1996, of February 9, which approves the Penitentiary Regulation]. «BOE» núm. 40, de 15 de febrero de 1996. URL : <https://www.boe.es/buscar/pdf/1996/BOE-A-1996-3307-consolidado.pdf>. [in Spa.].
6. Real Decreto 122/2015, de 27 de febrero, por el que se aprueba el estatuto de la entidad de derecho público Trabajo Penitenciario y Formación para el Empleo [Royal Decree 122/2015, of February 27, approving the statute of the public law entity Prison Work and Training for Employment]. «BOE» núm. 51, de 28 de febrero de 2015. URL: <https://www.boe.es/eli/es/rd/2015/02/27/122>. [in Spa.].
7. Trabajo Penitenciario y Formación para el Empleo [Prison Work and Training for Employment]. URL: http://oatpfe.es/portada/LaEntidad/Presentacin_cntPresentacion/seccion=1175&idioma=es_ES&id=2010012710230001&activo=10.do. [in Spa.].
8. Minimal'ni standartni pravyla povodzhennya z v'yaznyamy vid 30.08.1955. [Minimum standard rules for treatment of prisoners of 30.08.1955]. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_212. [in Ukr.].
9. Yevropeys'ki penitentsiarni pravyla vid 11.01.2006. [European penitentiary rules of 11.01.2006]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032. [in Ukr.].
10. Constitución Española de 6 de diciembre de 1978 [Constitution of Spain of December, 6, 1978]. «BOE» núm. 311, de 29 de diciembre de 1978. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1978/BOE-A-1978-31229-consolidado.pdf>. [in Spa.].
11. Real Decreto 840/2011, de 17 de junio, por el que se establecen las circunstancias de ejecución de las penas de trabajo en beneficio de la comunidad y de localización permanente en centro penitenciario, de determinadas medidas de seguridad, así como de la suspensión de la ejecución de la

penas privativas de libertad y sustitución de penas [Royal Decree 840/2011, of June 17, which establishes the circumstances of execution of work sentences for the benefit of the community and permanent location in a prison, certain security measures, as well as the suspension of the execution of custodial sentences and substitution of sentences]. «BOE» núm. 145, de 18 de junio de 2011. URL: <https://www.boe.es/eli/es/rd/2011/06/17/840>. [in Spa.].

12. Ley Orgánica General Penitenciaria [General Penitentiary Organic Law]. «BOE» núm. 239, de 5 de octubre de 1979. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1979/BOE-A-1979-23708-consolidado.pdf>. [in Spa.].

13. Skakun, O. F. (2006) Teoriya derzhavy i prava (Entsyklopedychnyy kurs) [Theory of state and law (Encyclopedic course)] : pidruch. Kharkiv : Espada, 776 p. [in Ukr.].

14. Anuario Estadístico del Ministerio del Interior 2020 [Statistical Yearbook of the Ministry of the Interior 2020]. URL: <https://www.interior.gob.es/opencms/pdf/archivos-y-documentacion/documentacion-y-publicaciones/anuarios-y-estadisticas/anuarios-estadisticos-antiores/anuario-estadistico-2020/Anuario-Estadistico-del-Ministerio-del-Interior-2020.pdf>. [in Spa.].

15. Informe General de Instituciones Penitenciarias 2020 [General Report on Penitentiary Institutions 2020]. URL: https://www.interior.gob.es/opencms/pdf/archivos-y-documentacion/documentacion-y-publicaciones/publicaciones-descargables/publicaciones-periodicas/informe-general-de-instituciones-penitenciarias/Informe_general_IPP_2020_12615039X.pdf. [in Spa.].

16. Óscar Puy Roca, José Miguel Aliaga Hernández (2008) Libro blanco: el trabajo en las prisiones europeas : organización y gestión de los talleres penitenciarios [White paper: work in European prisons: organization and management of prison workshops]. Barcelona : CIRE, 353 p. [in Spa.].

17. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal [Organic Law 10/1995, of November 23, of the Penal Code]. «BOE» núm. 281, de 24 de noviembre de 1995. URL : <https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf>. [in Spa.].

18. González Plasencia, Noemí. (2016) La relación laboral especial penitenciaria [The special penitentiary employment relationship]. Tenerife : Universidad de La Laguna, 49 p. [in Spa.].

19. González Collantes, Tàlia. (2014) El trabajo penitenciario como derecho y como deber [Prison work as a right and as a duty]. *Revista del Instituto Universitario de Investigación en Criminología y Ciencias Penales de la UV*. № 11, pp. 1-22. [in Spa.].

20. Siryakov A. N. (2022) Pravovoye regulirovaniye truda v penitentsyarnykh uchrezhdeniyakh Ispanii [Legal regulation of labor in penitentiary institutions in Spain]. *Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya*. Vol. 18. № 2, pp. 97–107. [in Russ.].

21. Sentencia del Tribunal Constitucional 116/2002, de 20 de mayo [Constitutional Court Judgment 116/2002, of May 20]. «BOE» núm. 146, de 19 de junio de 2002. URL: <https://hj.tribunalconstitucional.es/es/Resolucion/Show/4652>. [in Spa.].

22. Real Decreto 1201/1981, de 8 de mayo, por el que se aprueba el Reglamento Penitenciario. [Inclusión parcial] [Royal Decree 1201/1981, of May 8, which approves the Prison Regulations. [Partial inclusion]]. «BOE» núm. 149, de 23 de junio de 1981. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1981-14095>. [in Spa.].

23. Soler Arrebola, José A. (2000) La relación laboral especial penitenciaria [The special penitentiary labor relationship]. Granada : Comares, 536 p. [in Spa.].

24. Fernández Artiach, Pilar. (2006) El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios [The work of inmates in penitentiary establishments]. València : Tirant lo Blanch, 328 p. [in Spa.].

25. Mario Conde. (2006) Derecho penitenciario vivido [Lived prison law]. Granada : Comares, 320 p. [in Spa.].

26. Real Decreto 782/2001, de 6 de julio, por el que se regula la relación laboral de carácter especial de los penados que realicen actividades laborales en talleres penitenciarios y la protección de Seguridad Social de los sometidos a penas de trabajo en beneficio de la comunidad [Royal Decree 782/2001, of July 6, which regulates the employment relationship of a special nature for convicts who carry out work activities in prison workshops and the Social Security protection of those subjected to work sentences for the benefit of the community]. «BOE» núm. 162, de 7 de julio de 2001. URL: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=151_Constitucion_Espanola&tipo=C&modo=2. [in Spa.].

27. Raquel Quílez. (2015) Así trabajan los presos en las cárceles española [This is how prisoners work in Spanish jails]. *El Mundo*. URL: <https://www.elmundo.es/espana/2015/06/25/557e901722601d29518b4570.html>. [in Spa.].

28. Irene Larraz. (2022) El trabajo en las cárceles se sitúa por debajo del salario mínimo [Work in prisons is below the minimum wage]. *Newtral*. URL : <https://www.newtral.es/trabajo-remunerado-carcel/20221023/>. [in Spa.].

29. Aguilar Villuendas, V. J. (2015) Trabajo en prisión. Guía práctica sobre los derechos laborales de las personas presas [Work in prison. Practical guide on the labor rights of prisoners]. Salamanca : Kadmos, 144 p. [in Spa.].

30. Bueno Arús, F. (1979) Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario [Some fundamental questions about prison work]. *Boletín de Información del Ministerio de Justicia, Estudios penales y criminológicos*. № 2, pp. 255–274. [in Spa.].

31. Mapelli Caffarena, B. (1983) Principios fundamentales del sistema penitenciario español

[Fundamental principles of the Spanish prison system]. Barcelona : Bosch, 343 p. [in Spa.].

32. Rodríguez Sánchez, Rosa. (2004) La protección de los derechos colectivos en las relaciones laborales especiales [The protection of collective rights in special labor relations] : Tesis doctoral. Tarragona, 612 p. [in Spa.].

33. González Collantes, Tàlia (2013). L'evolució de la presó i la finalitat resocialitzadora de la pena [The evolution of the prisoner and the resocializing finality of the penalty] : Tesis doctoral. València, 1256 p. [in Spa.].

34. Fernández Artiach, Pilar. (2017) El trabajo penitenciario en España: la existencia de una relación laboral de naturaleza especial [Prison work in Spain: the existence of a labor relationship of a special nature]. Il lavoro dei detenuti. Padova, pp. 187–212. [in Spa.].

35. Alarcón Caracuel, M. R. (1979) Derecho al Trabajo, libertad profesional y deber de trabajar [Right to work, professional freedom and duty to work]. *Revista de Política Social*. № 121. pp. 5–39. [in Spa.].

36. Palomeque López, M.C. (1990) El derecho al trabajo de los penados y la efectividad de los derechos fundamentales [The right to work of convicts and the effectiveness of fundamental rights]. *Revista española de derecho del trabajo*. № 42, pp. 305–312. [in Spa.].

37. Ortubay Fuentes, Miren. (1987) El trabajo remunerado como un derecho fundamental de los penados [Paid work as a fundamental right of prisoners]. *Poder Judicial*. № 7, pp. 155–172. [in Spa.].

38. Cuesta Arzamendi, J. L., Antonio Beristain Ipiña (1982) El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva [Resocializing prison work. Theory and positive regulation]. San Sebastián : Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 487 p. [in Spa.].

39. Cuesta Arzamendi, J. L. (1995) El trabajo de los internos en el derecho penitenciario español [The work of inmates in Spanish penitentiary law]. *Cuadernos de derecho judicial*. № 33. pp. 205–244. [in Spa.].

40. Cuesta Arzamendi, J. L. (1986) El trabajo. Derecho y deber del interno y medio de tratamiento. Características [The job. Right and duty of the inmate and means of treatment. Characteristics]. *Comentarios a la Legislación penal*. T. VI. Vol. I. Madrid : Edersa, pp. 392–520. [in Spa.].

41. Garrido Guzmán, Luis. (1983) Manual de ciencia penitenciaria [Manual of prison science]. Madrid : Edersa, 518 p. [in Spa.].

42. Bartolomé Cenzano, J. C. (2002) El marco constitucional del trabajo penitenciario [The constitutional framework of prison work]. Valencia : Nomos, 139 p. [in Spa.].

43. Téllez Aguilera, Abel. (1998) Seguridad y disciplina penitenciaria: un estudio jurídico [Prison security and discipline: a legal study]. Madrid : Edisofer, 340 p. [in Spa.].

44. Sentencia del Tribunal Constitucional 172/1989 de 19 de octubre [Constitutional Court Judgment 172/1989 of October 19]. «BOE» núm. 267, de 07 de noviembre de 1989. URL: <https://hj.tribunalconstitucional.es/es/Resolucion/Show/1378>. [in Spa.].

45. Sentencia del Tribunal Constitucional 17/1993 de 18 de enero [Constitutional Court Judgment 17/1993 of January 18]. «BOE» núm. 37, de 12 de febrero de 1993. URL: <https://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/es/Resolucion/Show/2146>. [in Spa.].

46. Fernández Artiach, Pilar (2004). El trabajo de los penados en instituciones penitenciarias [The work of prisoners in penitentiary institutions] : Tesis doctoral. València, 810 p. [in Spa.].

ABSTRACT

Yurii Orel. Legal regulation of the work of persons sentenced to imprisonment in penitentiary institutions in Spain. The article carries out a legal analysis and highlights the issue of involvement in socially useful work of convicts who are serving a sentence of imprisonment for a certain period in Spanish penitentiaries. The opinions of Spanish scientists who studied this issue were analyzed from the point of view of the role, place and importance of work in the lives of convicts, during their sentence, judicial practice, as well as Spanish penitentiary legislation and international legal acts operating in this area.

It has been determined that in the Spanish penitentiary legislation, work is considered as a right and a duty of the convict. At the same time, work is considered in a broad sense and is divided into productive and non-productive. In turn, non-productive, along with training and vocational education, can include other types of socially useful activities that can be carried out in a penitentiary institution taking into account its regime, without harming its normal activity, the safety of personnel and convicts, and the implementation of necessary measures for orderly life in the institution.

It has been found that work is considered as a fundamental element of the process of serving the sentence and is carried out with the aim of re-education and social reintegration of the convict, preparing them for life in freedom. The process of its implementation is built with the participation of a specially created state body of public law, which acts as an employer and was created for the purpose of promoting, organizing and monitoring productive work and professional training of convicts in penitentiary institutions. It has been emphasized that the convict's right to work depends on the material and budgetary capabilities of the penitentiary institution.

It has been established that the convict's refusal to study and perform productive work is not considered a misdemeanor and does not entail responsibility.

Keywords: convicts sentenced to imprisonment, obligation to work, re-education, right to work, work of convicts, forced labor, social reintegration.

УДК 343.81

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-242-249

**Михайло
ПУЗИРЬОВ**[©]
доктор юридичних
наук, старший
дослідник

**Олександр
САМОФАЛОВ**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна)

УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЯК ФОРМА ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті на основі доктринальних джерел та правозастосовної практики з'ясовано правову природу умовно-дострокового звільнення від відбування покарання як форми прогресивної системи виконання покарань. Зроблено висновок, що під умовно-достроковим звільненням від відбування покарання необхідно розуміти один із видів звільнення від відбування покарання і водночас одну із форм прогресивної системи виконання покарання, суть якого полягає у достроковому звільненні засудженого від подальшого реального відбування покарання за умови дотримання під час невідбутої частини покарання певних вимог, встановлених законом. Уніфіковано теоретико-прикладні позиції щодо матеріальної і формальної підстав застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Ключові слова: виконання покарань, відбування покарань, умовно-дострокове звільнення, прогресивна система, виправлення і ресоціалізація засуджених, праця засуджених до позбавлення волі, адміністрація органів і установ виконання покарань.

Постановка проблеми. Принципи диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правислухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, закріплені у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України [1], набувають особливого значення у справі організації виправлення і ресоціалізації засуджених, про що свідчать нормативно-правові акти стратегічного планування у сфері реформування пенітенціарної системи України останніх років [2-3].

Пенітенціарна теорія і практика підтверджують той факт, що найбільший стимулюючий ефект на засуджених чинить така форма прогресивної системи виконання покарань, як умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (далі – УДЗ).

Зазначимо, що під УДЗ необхідно розуміти один із видів звільнення від відбування покарання і водночас одну із форм прогресивної системи виконання покарання, суть якого полягає у достроковому звільненні засудженого від подальшого реального відбування покарання за умови дотримання під час невідбутої частини покарання певних вимог, встановлених законом.

Зважаючи на те, що в умовах сьогодення до пенітенціарної системи України як на національному, так і міжнародному рівнях висувуються підвищені вимоги в контексті забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини в умовах несвободи, ефективний механізм реалізації УДЗ уповноваженими суб'єктами, виходячи з правильного застосування матеріальних і формальних підстав, набуває додаткової актуальності.

© М. Пузирьов, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7814-9476>
mpuzyrov@gmail.com

© О. Самофалов, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9157-7435>
samofalov_o@ukr.net

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Кримінально-правові, кримінально-виконавчі, кримінологічні та інші галузеві засади реалізації прогресивної системи виконання покарань та застосування УДЗ досліджували такі вітчизняні вчені: К. Автухов, І. Богатирьов, О. Богатирьова, І. Боднар, О. Гритенко, О. Дашенко, Т. Денисова, О. Джуза, І. Журова, Д. Казначеева, О. Колб, Н. Коломієць, В. Конопельський, І. Копотун, О. Кревсун, Є. Письменський, В. Севостьянов, А. Степанюк, В. Трубников, С. Царюк, Ю. Шинкарьов, О. Шкута, І. Яковець тощо. Водночас вивчення спеціальної наукової літератури засвідчує плюралізм думок щодо окремих аспектів природи природи УДЗ, підстав його застосування тощо. Тому постає науково-прикладна потреба в їх уніфікації, на що спрямована ця публікація.

Метою статті є з'ясування правової природи УДЗ як форми прогресивної системи виконання покарань та уніфікація позицій щодо матеріальної і формальної підстав його застосування.

Виклад основного матеріалу. Виконаний аналіз засвідчує як значущість для засуджених до позбавлення волі такої форми прогресивної системи виконання покарань, як УДЗ, так і його міжгалузеву правову природу, оскільки цей інститут містить норми кримінального, кримінально-виконавчого і кримінального процесуального права. Тому не випадково сучасні дослідники проблем УДЗ визнають цей інститут важливим засобом стимулювання поведінки засуджених.

Наприклад, професор Є. Письменський соціально-правову сутність УДЗ пояснює таким положенням. Мета покарання може досягатися до закінчення призначеного судом строку покарання, що зумовлює втрату будь-якого сенсу подальшого його виконання, стаючи навіть шкідливим. Виникає потреба в достроковому припиненні реалізації покарання. Кримінальне, кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України таку змогу суду дає за допомогою УДЗ, що відіграє суттєву роль, даючи можливість засудженому самостійно скоротити час відбування покарання порівняно з тим строком, що призначений за вироком суду. Така змога сприяє більш ранньому його поверненню в соціум, забезпечуючи поступовий перехід від режимних обмежень покарання до законслухняного способу життя на волі. Одночасно з цим зменшується не тільки несприятливий вплив покарання на засудженого, але й згладжуються його негативні наслідки, що випробовує на собі суспільство [4, с. 164].

Виконаний нами аналіз наукової літератури засвідчив, що шляхом застосування УДЗ реалізуються такі головні принципи кримінально-виконавчого законодавства, як справедливість [5, с. 12], гуманізм [6, с. 1], диференціації та індивідуалізації виконання покарань [7; 8]. Невипадково особливу роль УДЗ відіграє у процесі відбування одного з найсуворіших видів покарань – позбавлення волі на певний строк, «адже його застосування дозволяє засудженому ще задовго до закінчення строку покарання повернутися з умов суворої фізичної ізоляції до суспільства, відновити свої ще не до кінця втрачені соціально-корисні зв'язки та стати повноцінним членом суспільства» [9, с. 71].

З іншого боку, як слушно зауважують українські пенітенціаристи О. Богатирьова, І. Журова, О. Лісіцков, цілком можливо, що довільне застосування УДЗ до осіб, які не довели свого виправлення, завдає ще більшої шкоди діяльності кримінально-виконавчої системи держави. Звільнення порушників режиму, осіб, які не виправилися та не намагаються цього робити, позбавляє засуджених стимулу до правомірної поведінки та сумлінної праці. У них може скластися думка, що досить відбутися частину призначеного судом строку покарання, й незалежно від поведінки чи успіхів у праці відбудеться УДЗ [10, с. 105].

Для забезпечення повноти розгляду цієї форми прогресивної системи виконання покарань, а також із метою уникнення зазначених негативних аспектів заслуговує на увагу звернення до нормативно-правової бази застосування УДЗ, а також на розуміння теоретико-правової природи цього інституту.

Варто зазначити, що до 06.09.2016 норма про застосування стосовно засуджених до позбавлення волі на певний строк УДЗ містилася в ч. 2 ст. 130 КВК України, яка присвячувалася заходам заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі. У ній, зокрема, передбачалося, що «засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутної

частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання».

Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення» від 06.09.2016 № 1487-VIII [11] ст. 130 КВК України було викладено в новій редакції. І нині ця стаття містить лише першу частину, в якій наведено перелік відповідних заходів заохочення.

Тобто можна зробити висновок, що після виключення зі ст. 130 КВК України таких інститутів, як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким та УДЗ, ці інститути не вважаються заходами заохочення у кримінально-виконавчому праві, а є відповідно формами прогресивної системи виконання покарання.

Визначаючи підстави та умови УДЗ, доцільно, на нашу думку, зупинитися на визначенні його поняття. Виконаний аналіз дає підстави констатувати, що це визначення не міститься в жодному законодавчому акті, хоча досить часто зустрічається у Кримінальному кодексі (далі – КК) України, КВК України, Кримінальному процесуальному кодексі України та інших нормативно-правових актах.

У юридичній літературі наявні різні погляди на визначення цього поняття. Насамперед необхідно зазначити, що УДЗ законодавцем розглядається як одна із форм звільнення від відбування покарання. На це вказують положення ст. 81 КК України, яка перебуває в Розділі XII «Звільнення від покарання та його відбування» та ст. 152 КВК України, яка має назву «Підстави звільнення від відбування покарання».

Водночас діалектика кримінально-виконавчого права полягає в тому, що УДЗ розглядається одночасно як законодавча підстава звільнення від відбування покарання і як доктринальна форма прогресивної системи виконання покарань, про що свідчить аналіз праць вітчизняних учених [12, с. 161–170].

Інші вітчизняні вчені, зокрема О. Дащенко, досліджуючи УДЗ неповнолітніх, пов'язує поняття УДЗ із поняттям звільнення від відбування покарання, наводячи такі аргументи. У визначенні поняття звільнення від покарання й звільнення від відбування покарання потрібно враховувати, по-перше, що при цьому особа піддається засудженню, по-друге, що при цьому стосовно неї повністю або в якійсь частині усувається комплекс правобмежень, який становив би зміст її покарання у випадку його виконання. Тому звільнення від покарання можна визначити як незастосування до засудженої особи позбавлень та обмежень, які передбачені кримінальним законом за вчинення злочину, винною в якому її визнано, а звільнення від відбування покарання – як дострокове припинення здійснення визначених обвинувальним вироком обмежень прав та свобод засудженого [13, с. 83].

Український учений-пенітенціарист професор В. Трубников надав розширене розуміння значення УДЗ, зазначаючи, що воно покликане сприяти досягненню цілей покарання, оскільки є засобом моральної зміни засуджених, а також фактором забезпечення їх правослухняної поведінки. Указаний учений зазначив, що перспектива дострокового звільнення від кримінально-правового тягаря справляє на засуджених суттєвий виховний вплив. Усвідомлення суб'єктом того, що його позитивна поведінка під час відбування покарання сприятиме достроковому звільненню з кримінально-виконавчої установи, значно полегшує здійснення з ним відповідної роботи з боку органів і установ виконання покарань та закріплення результатів карально-виховного впливу [14, с. 75].

Отже, з урахуванням вищенаведених теоретико-правових позицій, вважаємо, що під УДЗ необхідно розуміти один із видів звільнення від відбування покарання і водночас одну із форм прогресивної системи виконання покарання, суть якого полягає у достроковому звільненні засудженого від подальшого реального відбування покарання за умови дотримання під час невідбутої частини покарання певних вимог, установлених законом.

Водночас аналіз спеціальних юридичних досліджень свідчить про неоднозначність поглядів учених на цей заохочувальний інститут [15, с. 199–202], тому для подальшого дослідження УДЗ необхідно з'ясувати підстави його застосування.

Застосування УДЗ вимагає обов'язкової наявності двох підстав, які в юридичній літературі зазвичай називають *матеріальною* (фактичною) та *формальною* (правовою). Єдність матеріальної та формальної підстав є тією основою, за наявності якої може бути ухвалено рішення про зміну правового статусу засудженого. Таке поєднання підстав

цього виду звільнення від відбування покарання забезпечує досягнення складових мети покарання й дозволяє докладно вивчити засудженого, а останньому надає час довести своє виправлення [16, с. 187].

Для зручності і кращого сприйняття проаналізуємо зазначені обставини для УДЗ на підставі аналізу норм чинного законодавства.

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 81 КК України, УДЗ може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

Також законодавець установив диференційовані строки, по відбуттю яких можливе застосування УДЗ. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 81 КК України, УДЗ може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний, особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-дostroково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання [17].

Аналізуючи вищевказану диференціацію строків, варто погодитися з українською дослідницею інститутів заохочення у кримінально-виконавчому праві Н. В. Коломієць у тому, що встановлення законодавцем різних строків пояснюється такими обставинами: 1) ступінь тяжкості злочину, форми вини (п.п. 1–3 ч. 3 ст. 81 КК України); 2) наявність пенітенціарного рецидиву, що міститься в діянні засудженого (п. 2 ч. 3 ст. 81 КК України); 3) попереднє застосування УДЗ (п. 3 ч. 3 ст. 81 КК України) [15, с. 212].

На відміну від формальної, *матеріальна* підстава відображає якісну характеристику та полягає в тому, що засуджена особа виправилась і це доведено нею під час відбування покарання. При цьому треба зазначити, що окремі вчені не погоджуються з думкою, згідно з якою підставою УДЗ є виправлення засудженого під час відбування покарання, оскільки вона нібито не узгоджується з умовним характером цього звільнення. Зокрема, як уважає О. Дащенко, якщо особа виправилась, логічно остаточно звільнити її від заходів кримінально-правового впливу, оскільки продовження реалізації кримінальної відповідальності в цих випадках вочевидь недоцільне [18, с. 9]. Можна погодитися з недосконалістю законодавчого формулювання, адже, кажучи про наявність підстави для УДЗ, мається на увазі не остаточно виправлення засудженого, а лише можливість такого виправлення поза режимом відбування покарання.

Треба наголосити, що це не єдині недоліки у формулюванні матеріальної підстави досліджуваної форми прогресивної системи виконання покарань. Тож аналіз правозастосовної практики засвідчує, що суди не завжди чітко розуміють, що складає матеріальну підставу УДЗ й замість констатації доведеності виправлення відмічають повне, остаточно або тверде становлення на шлях виправлення.

Наведемо такі приклади з практики. Рішенням Володимир-Волинського міського суду Волинської області особа була умовно-дostroково звільнена від відбування покарання у вигляді виправних робіт з огляду на те, що за час відбування покарання вона повністю стала на шлях виправлення [19]. У постанові Миколаївського районного суду Миколаївської області зазначається, що засудженого можна звільнити умовно-дostroково від покарання як такого, що твердо став на шлях виправлення [20].

Крім того, треба зауважити, що матеріальна підстава УДЗ, викладена у ч. 2 ст. 81 КК України (зокрема, «...якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення»), має невизначений характер, оскільки не містить тлумачення (як і кримінально-виконавче законодавство, інші нормативно-правові (у т. ч. відомчі) акти) таких критеріїв, як сумлінна поведінка і ставлення до праці. Як, скажімо, відрізнити «сумлінну» (ст. 81 КК України) поведінку від «правослухняної» (ст. 5 КВК України) (ці терміни, до речі, є в чинному кримінальному і кримінально-виконавчому законодавстві, й від правильного їх визначення та застосування прямо залежать зміни правового статусу засудженого). Очевидно, що така ситуація не сприяє виправленню засудженого і створює складнощі у роботі судів під час застосування зазначеного заохочувального інституту [16, с. 189].

Із практики діяльності виправних колоній України випливає, що під час застосування до засудженого відповідних форм прогресивної системи (зокрема, ст. 81, 82 КК України, ст. 100, 101 КВК України) адміністрація колонії не звертає суттєвої уваги на відповідний ступінь виправлення (головне, щоб засуджений не мав не погашених або не знятих заходів стягнення; тобто його поведінка має бути просто правослухняною), а керується формальними підставами. Тобто більшою мірою застосування до засудженого УДЗ, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі залежить від строків, зазначених відповідно у ч. 3 ст. 81, ч. 4 ст. 82 КК України, ч. 1 ст. 101 КВК України.

Зазначимо, що закордонна пенітенціарна практика за цим напрямом схожа, і головна відмінність у застосуванні відповідних форм прогресивної системи полягає у різних строках за умов правослухняної поведінки засуджених (тобто відсутності в нього не погашених або не знятих заходів стягнення) [21; 22].

У зв'язку з вищевказаною ситуацією у вітчизняному правозастосуванні в судовій та пенітенціарній практиці залишаються суттєві розходження щодо того, які критерії та показники є визначальними під час ухвалення рішення про застосування тієї чи іншої форми прогресивної системи. Як наслідок, це негативно впливає на дотримання принципів законності, справедливості, гуманізму та перешкоджає процесу виправлення і ресоціалізації засуджених. Тому треба конкретизувати показники оцінки поведінки засуджених, які відповідають їх УДЗ [16, с. 190].

Одним із важливих аспектів, актуальних у будь-які часи, є організація діяльності органів і установ виконання покарань на суворій науковій основі. У зв'язку з цим неабиякої актуальності набуває наукове обґрунтування процедури підготовки матеріалів в органах і установах виконання покарань на засуджених для подання до суду з метою вирішення питання про застосування УДЗ.

Така актуальність посилюється тим, що в Україні відсутній нормативно-правовий акт, який би передбачав порядок підготовки і подання документів до суду для вирішення питання про застосування УДЗ. Цей недолік сучасні вчені справедливо пропонують усунути шляхом розроблення проєкту Інструкції про порядок подання матеріалів на осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, для застосування до них УДЗ та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким [15, с. 234].

Водночас мусимо констатувати, що нині порядок підготовки матеріалів на засуджених для вирішення питання про застосування УДЗ деякою мірою регламентується наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів» від 08.06.2012 № 847/5 [23].

Підсумовуючи, зазначимо, що на сучасному етапі реформування пенітенціарної системи України однією з нагальних проблем, що впливає на застосування у виправних колоніях такої форми прогресивної системи, як УДЗ, є відсутність об'єктивної можливості забезпечити всіх засуджених, які виявляють бажання працювати, робочими місцями. От і виходить, що якщо засуджений фактично не має змоги працювати, реалізуючи відповідне право, щодо нього унеможливується застосування УДЗ. За таких обставин не забезпечується досягнення мети покарання й кримінально-виконавчого законодавства у вигляді виправлення засудженого.

Тому пропонуємо ч. 2 ст. 81 КК України після слів «ставленням до праці» доповнити словами «в разі її наявності» і далі по тексту. За таких умов остаточна

редакція удосконаленої ч. 2 ст. 81 КК України матиме такий вигляд: «2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці, у разі її наявності, довів своє виправлення».

Висновки. Отже, з'ясування правової природи УДЗ як форми прогресивної системи виконання покарань надало підстави для висновку, що під УДЗ необхідно розуміти один із видів звільнення від відбування покарання і водночас одну з форм прогресивної системи виконання покарання, суть якого полягає в достроковому звільненні засудженого від подальшого реального відбування покарання за умови дотримання під час невідбутої частини покарання певних вимог, встановлених законом.

Із метою вдосконалення підстав і порядку застосування УДЗ запропоновано ч. 2 ст. 81 КК України після слів «ставленням до праці» доповнити словами «в разі її наявності» і далі по тексту. За таких умов остаточно редакція вдосконаленої ч. 2 ст. 81 КК України матиме такий вигляд: «2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці, **в разі її наявності**, довів своє виправлення».

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України 11.07.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>.
3. Проект Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року. *Міністерство юстиції України*. URL : <https://minjust.gov.ua/m/povidomlennya-pro-provedennya-elektronnih-konsultatsiy-z-gromadskistyuu-schodo-proektu-rozporjadjennya-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennya-strategii-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-do-2026-roku-ta-zatverdjennya-planu-zahodiv-na-20222024-roki-sch>.
4. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монограф. / передм. д-ра юрид. наук, доц. М. І. Хавронюка; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 388 с.
5. Скаун О. Є. Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 19 с.
6. Рудник Т. В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2010. 20 с.
7. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАВС. Київ, 2012. 252 с.
8. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : монограф. ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 300 с.
9. Безпалюк О., Гель А. Застосування інституту умовно-дострокового звільнення. *Вісник прокуратури*. 2007. № 4. С. 70–77.
10. Богатирьова О. І., Журова І. І., Лісіцков О. В. Інститут звільнення від відбування покарання у законодавстві України : навч. посібник ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 214 с.
11. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення : Закон України від 06.09.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 42. Ст. 699.
12. Коломієць Н. В. Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретичні засади та практика застосування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / НАВС. Київ, 2018. 475 с.
13. Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2009. 230 с.
14. Трубников В. М. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 19. С. 73–81.
15. Коломієць Н. В. Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретико-прикладний аспект : монограф. Чернігів: [б. в.], 2017. 393 с.
16. Пузирьов М. С., Самофалов О. Л. До питання про матеріальну та формальну підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2022 : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 10 черв. 2022 р.)*. Чернігів : Академія ДПТС, 2022. С. 186–190.

17. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
18. Дащенко О. В. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / КПУ. Запоріжжя, 2009. 20 с.
19. Архів Володимир-Волинського міського суду Волинської області. Справа № 5-42/07 за 2007 р.
20. Архів Миколаївського районного суду Миколаївської області. Справа № 5-01-02/10 за 2010 р.
21. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2018. 498 с.
22. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монограф. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.
23. Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів : наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 р. № 847/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#Text>.

Надійшла до редакції 20.09.2022

References

1. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine] vid 11.07.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 3–4. St. 21. [in Ukr.].
2. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia (rozvytku) penitentsiarnoi systemy Ukrainy [On the approval of the Concept of Reform (Development) of the Penitentiary System of Ukraine] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.09.2017 № 654-r. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>. [in Ukr.].
3. Proiekt Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy do 2026 roku [Project of the Penitentiary System Reform Strategy until 2026]. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. URL: <https://minjust.gov.ua/m/povidomlennya-pro-provedennya-elektronnih-konsultatsiy-z-gromadskistyuscho-do-proektu-rozporjadjennya-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennya-strategii-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-do-2026-roku-ta-zatverdjenjnya-planu-zahodiv-na-20222024-roki-sch> (data zvernennia: 27.08.2022). [in Ukr.].
4. Pysmensky, Ye. O. (2011) Zvinnennia vid pokarannia ta yoho vidbuvannia: problemy kryminalnoho zakonodavstva ta praktyky yoho zastosuvannia [Exemption from punishment and its serving: problems of criminal legislation and the practice of its application] : monohrafiia / peredm. d-ra yuryd. nauk, dots. M. I. Khavroniuka; nauk. red. d-r yuryd. nauk, prof. O. O. Dudorov. Luhansk : TOV «Virtualna realnist», 388 p. [in Ukr.].
5. Skakun O. Ye. Realizatsiia pryntsypu spravdylyvosti v protsesi pryznachennia pokarannia u vydi pozbavlennia voli [Implementation of the principle of justice in the process of imposing a punishment in the form of deprivation of liberty] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Kharkiv. nats. un-n vnutr. sprav. Kharkiv, 2011. 19 p. [in Ukr.].
6. Rudnyk, T. V. (2010) Realizatsiia pryntsypu humanizmu pry vykonanni ta vidbuvanni pokarannia u vydi pozbavlennia voli [Implementation of the principle of humanism in the execution and serving of punishment in the form of deprivation of liberty] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
7. Puzyrov, M. S. (2012) Dyferentsiatsiia ta indyvidualizatsiia vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok [Differentiation and individualization of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / NAVS. Kyiv, 252 p.
8. Puzyrov, M. S. (2014) Realizatsiia vypravnymy koloniiamy pryntsypu dyferentsiatsii ta indyvidualizatsii vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok [Implementation by correctional colonies of the principle of differentiation and individualization of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period] : monohraf. / za nauk. red. d-ra yuryd. nauk, prof. I. H. Bohatyrova. Kyiv : VD «Dakor», 300 p. [in Ukr.].
9. Bezpaliuk, O., Hel, A. (2007) Zastosuvannia instytutu umovno-dostrokovoho zvinnennia [Application of the institution of parole]. *Visnyk prokuratury*. № 4, pp. 70–77. [in Ukr.].
10. Bohatyrova, O. I., Zhurova, I. I., Lisitskov, O. V. (2014) Instytut zvinnennia vid vidbuvannia pokarannia u zakonodavstvi Ukrainy [The institution of exemption from serving a sentence in the legislation of Ukraine] : navch. posib. / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. I. H. Bohatyrova. Kyiv : VD «Dakor», 214 p. [in Ukr.].
11. Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoshkonalennia poriadku zastosuvannia do zasudzhenykh zakhodiv zaokhochennia i stiahnennia [On the introduction of amendments to the Criminal Executive Code of Ukraine regarding the improvement of the procedure for applying incentive and recovery measures to convicted persons] : Zakon Ukrainy vid 06.09.2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 42, art. 699. [in Ukr.].
12. Kolomiets, N. V. (2018) Zaokhochennia u kryminalno-vykonavchomu pravi: teoretychni zasady ta praktyka zastosuvannia [Incentives in criminal enforcement law: theoretical principles and practice of application] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / NAVS. Kyiv, 475 p. [in Ukr.].

13. Dashchenko, O. V. (2009) Umovno-dostrokove zvlennia vid vidbuvannia pokarannia nepovnitnikh [Conditional and early release from serving a sentence for minors] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Klasych. hryvat un-t. Zaporizhzhia, 230 p. [in Ukr.].
14. Trubnykov, V. M. (2002) Umovno-dostrokove zvlennia vid vidbuvannia pokarannia [Parole from serving a sentence]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 19, pp. 73–81. [in Ukr.].
15. Kolomiets, N. V. (2017) Zaokhochennia u kryminalno-vykonavchomu pravi: teoretyko-prykladnyi aspekt [Incentives in criminal enforcement law: a theoretical and applied aspect] : monohraf. Chernihiv : [b. v.], 393 p. [in Ukr.].
16. Puzyrov, M. S., Samofalov, O. L. (2022) Do pytannia pro materialnu ta formalnu pidstavy zastosuvannia umovno-dostrokovoho zvlennia vid vidbuvannia pokarannia [To the question of the material and formal grounds for the application of parole from serving a sentence]. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialnykh ta povedinkovykh nauk – 2022.: materialy Mizhnarodnoi nauko-vo-prakt. konf. (m. Chernihiv, 10 cherv. 2022 r.)*. Chernihiv : Akademiia DPtS, pp. 186–190. [in Ukr.].
17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] vid 05.04.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26, art. 131. [in Ukr.].
18. Dashchenko O. V. Umovno-dostrokove zvlennia vid vidbuvannia pokarannia nepovnitnikh [Conditional and early release from serving a sentence for minors] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / KPU. Zaporizhzhia, 2009. 20 p. [in Ukr.].
19. Arkhiv Volodymyr-Volynskoho miskoho sudu Volynskoi oblasti. Sprava № 5-42/07 za 2007 r. [Archive of the Volodymyr-Volyn city court of the Volyn region. Case No. 5-42/07 of 2007]. [in Ukr.].
20. Arkhiv Mykolaivskoho raionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti. Sprava № 5-01-02/10 za 2010 r. [Archive of Mykolaiv district court of Mykolaiv region. Case No. 5-01-02/10 of 2010]. [in Ukr.].
21. Puzyrov, M. S. Vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok u zarubizhnykh krainakh: porivnialno-pravove doslidzhennia [Execution of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period in foreign countries: a comparative legal study] : dys. ... d ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats un-t Derzh. fiscal. sluzhby. Irpin, 2018. 498 p. [in Ukr.].
22. Puzyrov, M. S. (2018) Porivnialnyi analiz vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh [Comparative analysis of execution of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period in Ukraine and foreign countries] : monohraf. Kyiv : VD «Dakor», 514 p. [in Ukr.].
23. Pro zatverdzhennia Instruksii pro robotu viddiliv (hrup, sektoriv, starshykh inspektoriv) kontroliu za vykonanniam sudovykh rishen ustanov vykonannia pokaran ta slidchykh izoliatoriv [On the approval of the Instructions on the work of departments (groups, sectors, senior inspectors) monitoring the execution of court decisions of penal institutions and remand detention centers] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08.06.2012 № 847/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykhailo Puzyrov, Oleksandr Samofalov. Parole as a form of a progressive system of punishments execution. The article on the basis of doctrinal sources and law enforcement practice reveals the legal nature of parole as a form of a progressive system of punishments execution.

It is concluded that a parole is one of the types of release from serving a punishment and at the same time is one of the forms of progressive system of punishment execution, the essence of which is the early release from further real serving a punishment subject to compliance during the unserved part of a punishment of certain requirements established by law.

The theoretical and applied positions on the material and formal grounds for the use of parole are unified.

It is noted that at the present stage of reforming the penitentiary system of Ukraine one of the urgent problems, which affects the use in correctional colonies of such a form of a progressive system as parole, is the lack of objective ability to provide all convicts who want to work, jobs. So, it turns out that if a convict does not have the opportunity to work, exercising the corresponding right, it is impossible to use parole. In such circumstances, the purpose of punishment and criminal and executive legislation in the form of correction of a convict is not ensured.

Therefore, in order to improve the grounds and procedure of parole application, Part 2 of Art. 81 of the Criminal Code of Ukraine, after the words «attitude to work», add the words «if it is available» and further on the text. In such circumstances, the final version of the improved Part 2 of Art. 81 of the Criminal Code of Ukraine will look as follows: «2. Parole may be applied if a convict by conscientious behaviour and attitude to work, if it is available, proved his/her correction».

Keywords: *punishments execution, serving punishments, parole, progressive system, correction and resocialization of convicts, work of convicts to imprisonment, administration of bodies and institutions for punishments execution.*

УДК 342.7.147

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-250-258

Оксана СТРЕЛЬЧЕНКО[©]
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

ДОКТРИНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕТЕРМІНАНТИ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) В УКРАЇНІ

Здійснено ґрунтовний аналіз споріднених понять із булінгом. Охарактеризовано такі категорії, як насильство, насильство над дитиною, фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, жорстоке поводження з дитиною та булінг (цькування). Проаналізовано наукові погляди щодо наведених категорій та, з метою вдосконалення досліджуваних понять, запропоновано їх авторські визначення. Під насильством необхідно розуміти вчинення дії або бездіяльність однієї(їх) особи(їб) стосовно іншої (інших), яке виражається у формі фізичного, матеріального або психологічного впливу, що спрямоване на заподіяння шкоди. Під «сексуальним насильством» розуміють різновид насильства, що виражається у протиправних діях сексуального характеру проти волі та бажання людини. Відзначаючи неоднотайність трактувань булінгу (цькування) та з метою його вдосконалення, сформульовано булінг як негативний систематичний та агресивний вплив булера (або групи осіб-булерів), який виявляється у різного роду насильства, з метою навмисного завдання шкоди відповідній особі, на яку він спрямований.

Ключові слова: дитина, насильство, насильство над дитиною, фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, жорстоке поводження з дитиною, булінг (цькування), шеймінг, мобінг, хейзинг, сталкінг, кібербулінг.

Постановка проблеми. Необхідно зазначити, що досить важко виміряти показник протибулінгової політики в межах гендерної рівності. Із досліджень на світовому рівні серед таких країн, як Ісландія, Норвегія, Німеччина, Фінляндія, Швеція, Ірландія, Руанда, Філіппіни, Швейцарія, Словенія, Австрія та Нова Зеландія, Україна посіла за індексом гендерної рівності 67-е місце.

Щодо вирішення проблематики булінгу в межах гендерної політики рушійною силою для вирішення таких глобальних проблем людства стала Організація об'єднаних націй. Саме «Цілі Сталого Розвитку Тисячоліття», ухвалені на період до 2030 року є дороговказом для України, зокрема, п'ята ціль стосується досягнення гендерної рівності. Сутність розвитку суспільства в контексті забезпечення гендерної рівності – це гендерна справедливість, яка передбачає рівноправність і справедливість у розподілі благ та відповідальності між жінками і чоловіками, не вимагає «зрівнялівки», оскільки жінки та чоловіки мають різні потреби і переваги, тому ці відмінності повинні бути виявлені і враховані для усунення міжстатевого дисбалансу. За умови дієвості принципу гендерної справедливості існуватиме гендерна рівність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням питань еволюції інститутів публічного управління та напрямів удосконалення гендерної політики присвятили свої праці С. Була, Л. Клим [1], В. Баштанник [2-3], О. Батанов [4], І. Аль-Атті [5] та ін. Питання адміністративно-правової характеристики гендерної політики загалом досліджували такі вчені-адміністративісти, як Б. Авер'янов, В. Басс, І. Бухтіярова, О. Дрозд, В. Колпаков, О. Кузьменко, Р. Сербин, І. Пастух, М. Співак, О. Стрельченко та ін. А проблематику сутності булінгу порушували такі дослідники, як А. Гунько, І. Бухтіярова, Т. Веретенко, А. Запорожець, І. Лубенець, Т. Миронюк, М. Приходько, К. Плутицька, І. Пеша, Н. Прібиткова, Д. Сорочан, О. Стрельченко тощо.

Мета. Щодо такого різновиду насильницьких дій у межах гендерної політики, на нашу думку, необхідно розглянути булінг та інші споріднені до нього категорії, такі

© О. Стрельченко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

strel1977@ukr.net

як: насильство, насильство над дитиною, фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, жорстоке поводження з дитиною, шеймінг, мобінг, хейзинг, сталкінг, кібербулінг, булінг (цькування).

Виклад основного матеріалу. Загалом поняття булінг у нашому суспільстві є досить новою категорією, яка є мало дослідженою та не повною мірою вивченою. Але навіть недостатнє її вивчення не знімає актуальності такої вагомої проблематики, яка сьогодні стоїть перед науковою спільнотою та фахівцями-практиками у цій сфері з метою її усунення. Категорію насильство досліджували як вітчизняні, так і міжнародні дослідники. Проте й досі на науковому просторі відсутня єдина позиція визначення цього поняття.

У юридичній енциклопедії під насильством розуміється «умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання» [6, с. 68]. Запропоновані категорії визначають насильство як застосування лише фізичної сили, а про інші види насильства не йдеться.

І. Давидович визначає насильство як «умисна протиправна дія, яка полягає у впливі на тіло іншої людини, її психіку або свободу, що здійснюється всупереч волі потерпілого або поза його волею і здатна викликати негативні зміни в організмі потерпілого» [7, с. 8].

Отже, наявні різні позиції щодо ролі насилля у суспільному житті людини. З'ясовано, що «позитивним» може бути насилля в разі захисту свого життя та здоров'я, а також своїх близьких і рідних, а в усіх інших випадках насилля – негативне явище. Тому з ним потрібно вести боротьбу на різних взаємопов'язаних рівнях: індивідуальному, суспільному, державному, міжнародному.

З дослідження дефініції насильства ми бачимо, що відсутня однозначна позиція вчених: одні з них її криміналізують, а інші – декриміналізують. Саме тому запропоновано дефініцію насильства, яку доцільно трактувати в адміністративно-правовій площині.

Встановлено, що *під насильством необхідно розуміти вчинення дії або бездіяльності однієї(их) особи(ів) стосовно іншої (інших), яке виражається у формі фізичного, матеріального або психологічного впливу, що спрямоване на заподіяння шкоди.*

Наступну для розгляду наведено категорію насильство над дитиною, що є досить вагомим на сьогодні та в умовах військового стану в країні.

Характеризуючи *насильства над дитиною*, необхідно зазначити, що відповідно до Методичних рекомендацій щодо запобігання та протидії насильству Міністерства освіти і науки України воно визначається, як «широке поняття, що включає різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші» [8].

В. Андрєєнкова, В. Байдик, Т. Войцях, О. Калашник під насильством над дітьми розуміють фізичне, психологічне, сексуальне насильство або відсутність виховання та піклування про дітей батьками, особами-опікунами чи сторонніми людьми, які доглядають за дітьми. Насильство над дітьми може містити будь-яку дію насильницького характеру, нехтування, зловживання або нездатність, небажання чи невміння виховувати й опікуватися дітьми від батьків чи інших осіб, що призводить до фактичної або потенційної шкоди дитині. Може спостерігатися в сім'ї, у місці проживання дитини, на вулиці або в організаціях, школах чи громадах, з якими дитина взаємодіє [9, с. 36].

Потрібно зазначити те, що дослідники досить нечітко сформулювали власне визначення насильства над дітьми, яке, на їхню думку, виявляється у «відсутності виховання та піклування про дітей батьками». Не можна з цим погодитися, оскільки саме це не можна класифікувати як насильство.

Джон Філіп Дженкінс зазначає, що «насильство над дітьми» – це навмисне заподіяння їм болю та страждань через фізичне, сексуальне чи емоційне поводження [10].

Із запропонованих трактувань їх складовою конструкцією, яка потребує

дослідження, є поняття дитина.

Визначення поняття дитина, так само як і поняття дорослий вік, змінюється залежно від культурних особливостей кожної країни [11].

Наприклад, у ст. 1 частини 1 Конвенції ООН «Про права дитини» зазначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [12].

Загалом усі пріоритети щодо формулювання цієї категорії відбуваються на підставі чинного законодавства.

Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», тобто до вісімнадцяти років [13].

Отже, аналізуючи запропоновані науковцями дефініції насильство над дітьми та тлумачення законодавства стосовно такої категорії осіб, як дитина пропонуємо власне визначення насильства над дітьми – це протиправна дія або бездіяльність особи (іб), спрямована проти іншої (их) осіб (и), яка (і) не досягла (и) вісімнадцятирічного віку, з метою завдання фізичної, моральної, матеріальної, сексуальної шкоди.

Дотримуючись тієї позиції, що поняття насильство ширше за поняття насильство над дитиною, а отже, останньому притаманні такі ж ознаки, як і категорії насильство. Проте, з'ясовано, що специфічною ознакою, яка б відрізняла ці дві дефініції, у насильстві над дитиною є потерпілий – особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку.

Охарактеризовано види насильства, які застосовують до дитини.

Розглядаючи категорію фізичне насильство, треба зазначити, що на законодавчому рівні вищевказана дефініція не закріплена. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено як «форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру» [14].

З цього випливає, що відсутнє єдине бачення досліджуваної категорії у наукових трактуваннях. Вважаємо за доцільне охарактеризувати визначення дослідників.

За О. Ігнатовим фізичне насильство являє собою «енергетичний вплив на органи і тканини (їх фізіологічні функції)» [15, с. 146]. Тобто автор розглядає фізичне насильство з біологічної сторони впливу на людину.

Л. Герасіна акцентує на тому, що «фізичне насильство – це пряма фізична шкода, заподіяна людині у вигляді пошкоджень і травм (поранення, скалічення, вбивство)» [16, с. 39].

Обґрунтовано, що під фізичним насильством необхідно розуміти протиправне діяння, яке заподіяне у вигляді фізичного впливу особи (іб) на організм іншої особи, що відбувається поза її волею.

Наступний для дослідження є різновид насильства, такий як сексуальне насильство, яке на цей час є досить поширеною формою і здійснюється як у родині, в школі, поза школою, так і в інших місцях. Досить складна ситуація щодо насильства сексуального в умовах військового стану, яке використовує противник у вигляді «такого роду зброї».

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» сексуальне насильство трактує як «форму домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності» [14].

Законодавче трактування є змістовно переобтяженим у його термінологічному наповненні.

Т. Хомич сексуальне насильство розуміє як підвид фізичного насильства, аргументуючи це тим, що сексуальне насильство з самого початку містить у собі й фізичне [17]. Відмітимо, що сексуальне насильство, крім фізичних заходів впливу, може виявлятися також і у вигляді демонстрацій непристойних жестів, або фотокарток чи відеороликів, тобто без застосування фізичної сили.

Л. Герасіна зазначає, що сексуальне насильство – це особливий вид психофізичного насильства над дорослою людиною чи дитиною [16, с. 39]. Тобто науковець розглядає сексуальне насильство як насильство не лише щодо дітей, але й дорослої людини. На нашу думку, це є досить ґрунтовним трактуванням, оскільки від цього страждають усі члени суспільства. Втім у статті виділено насильство над дітьми, адже воно акцентовано на булінгу (цькуванні).

У загальному вигляді відсутня однаковість у трактуванні сексуального насильства серед науковців, і тому назріла потреба у визначенні сексуального насильства, під яким треба розуміти різновид насильства, що виражається у протиправних діях сексуального характеру проти волі та бажання людини.

Наступним різновидом насильства над дитиною є психологічне насильство, яке необхідно охарактеризувати та проаналізувати.

Характеризуючи категорію психологічне насильство звернемося до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Тож психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [14]. Зауважимо, що думки науковців при визначенні поняття психологічне насильство є досить різними.

Наприклад, В. Меркулова розуміє під психологічним насильством різновид насильства, особливістю якого є те, що об'єктом впливу є емоційний стан людини та його психічне здоров'я [18, с. 125].

Є. Ільїн зазначає, що психологічне (емоційне) насильство – це періодичний тривалий чи постійний психічний вплив на людину, який викликає психічну травму або призводить до формування у неї патологічних властивостей характеру, або гальмує розвиток особистості.

Аналізуючи поняття психологічне насильство, наведене Є. П. Ільїним, можна стверджувати, що автор виділяє одну з обов'язкових ознак цього явища – періодичність (повторювальність). Проте ми дотримуємося позиції, що для класифікації діяння, яке підпадає під ознаки психологічного насильства, достатньо самого факту його вчинення. А ознака повторювальності під час психологічного насильства характерна адміністративному правопорушенню (проступку) у сфері протидії булінгу (цькування).

О. Франчук, Л. Левицька зазначають, що психологічне насильство – вплив на психіку людини шляхом залякування, погроз, із тим щоб зламати волю потерпілого до опору, до відстоювання своїх прав та інтересів, в тому числі і моральний тиск, зневага, психологічне жорстоке поведіння [19, с. 166].

Необхідно зазначити, що під психологічним насильством над дитиною потрібно розуміти протиправний психологічний вплив на дитину та членів її родини, метою якого є завдати шкоди психологічному стані дитини.

У зв'язку із розвитком суспільства, трансформаційними та євроінтеграційними процесами все частіше у повсякденному житті людини, у засобах масової інформації стало вживатися слово іншомовного походження булінг, яке перекладається українською мовою як цькування, залякування. Проте на сьогодні немає єдиної правової позиції щодо його визначення, характерних ознак та сфери дії. Саме тому дослідження цієї правової категорії є дуже необхідним та актуальним в умовах сьогодення [20].

Відповідно до результатів дослідження Українського інституту дослідження екстремізму (опитування «Главком»), оприлюднених у 2021 р., 40 % опитуваних ставали жертвами булінгу, при чому 48 % дітей нікому не розповідали про це, 40 % – соромляться цього, 22 % – цькування вважають нормальним явищем [21].

За даними дослідження, виконаного Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України», від 24 % до 37 % дітей в школах потерпають від насильства і найвищий цей показник серед підлітків 12–14 років [22, с. 10].

Встановлено, що вказані відсотки є високими й потребують відповідної реакції держави, громадських організацій та усієї спільноти, орієнтованих на протидію булінгу (цькування), надання інформативної та психологічної допомоги жертвам булінгу (цькування) та проведення просвітницької діяльності для усвідомлення дітьми, що булінг – негативне явище, якого не повинно бути у громадському суспільстві.

За даними моніторингу Інституту модернізації змісту освіти, фахівці його психологічної служби у 2018–2019 роках ухвалили понад 86 тис. запитів від учасників освітнього процесу щодо протидії булінгу. Зокрема, від батьків надійшли 27 772 звернення, від педагогічних працівників – 23 108, дітей – 30 178 та інших зацікавлених осіб – 5 490 [23, с. 21–22].

За даними опитування HBSC серед дітей віком 10–17 років (2018 р.), 35 % опитаних упродовж останніх двох місяців брали участь в ображенні/приниженні або знущанні над іншими, 37,9 % – були жертвами образ, знущань, принижень інших підлітків [24, с. 8–9].

Це дослідження є підтвердженням того, що булінг (цькування) виявляється у формі психологічного, фізичного, економічного та сексуального насильства, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій.

За даними громадської організації Ла Страда-Україна, з 12 березня по 30 квітня 2020 року отримано 11507 звернень, серед яких 31,7 % становлять консультації щодо насильства, жорстокого поводження з дитиною (3 648 звернень), 1,7 % щодо булінгу (196 звернень) [25].

Отже, аналізуючи наведені статистичні дані, треба зазначити про значну поширеність цього явища в освітньому середовищі та по всій території України, а отже, й потребує поглибленого його дослідження.

Щодо терміна «булінг», то він походить від англійського дієслова to bully. У Кембридзькому словнику англійської мови дієслово to bully означає: хтось, хто завдає шкоди чи лякає когось іншого, часто протягом певного періоду, і часто змушує їх робити те, чого вони не хочуть робити [26].

Першим, хто ввів на науковому рівні поняття «булінг» та досліджував це соціальне явище, був норвезький психолог Д. Ольвеус. Треба зазначити, що завдяки саме цьому науковцю проблема булінгу стала осягнута зором багатьох вчених, предметом їх вивчення та запровадження шляхів боротьби з нею.

Д. Ольвеус розкриває сутність терміна «bullying» як «навмисна, систематично повторювана, агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили» [27, с. 1172]. Аналізуючи вищевказане визначення, можна зазначити, що норвезький дослідник визначає чотири важливі складові (ознаки), які притаманні цьому явищу в освітньому середовищі: агресивна поведінка; повторювальність діяння; нерівність сили; навмисність.

А. Гунько, Т. Веретенко, аналізуючи наведене визначення булінгу Д. Ольвеусом, зазначають, що «автор чітко визначає головну відмінність випадкової бійки чи суперечки, коли учасники відносно рівні у своїх силах та мають однаковий соціальний статус, на відміну від ситуації булінгу – коли один учасник має значну перевагу у силі та статусі і завдає шкоду – слабшому, який не здатен себе захистити» та дають визначення поняття булінг: «використання своєї сили, статусу, соціального положення для залякування, заподіяно шкоду або приниження іншого, хто має меншу силу чи статус» [28].

О. Ожйєва зазначає, що булінг є новим поняттям у житті сучасної людини. З повсякденного визначення це слово перетворилося в міжнародний термін і містить низку проблем: соціальних, психологічних, юридичних і педагогічних [29, с. 14].

Проте ми дотримуємося тієї позиції, що булінг – вікове явище, складовою якого є насилля над дітьми та дитяча жорстокість. Воно було в усі історичні періоди розвитку людства.

Дослідниця Л. Кішлі, надаючи визначення булінгу, спирається на психо-емоційний стан людини, на її почуття. Вона зазначає, що булінг – це агресивна поведінка, спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій та образливе оцінювання іншої людини. Науковці О. Морозов, Д. Булда та М. Бородаєва визначають булінг як агресивне переслідування одного із членів колективу іншими [23, с. 23].

Т. Докукіна визначає булінг як агресивну поведінку з боку однієї людини щодо іншої з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу [30, с. 78].

Згідно з CDC (Centers for Disease Control and Prevention) булінг – це будь-яка агресивна поведінка однієї людини чи групи людей, які не є родичами жертви, що повторюється неодноразово або має очевидні передумови для повторення [24].

Із запропонованих визначень випливає, що булінг – це агресивна поведінка булера щодо особи, яка зазнає булінгу.

І. Лубенець зазначає: «Першим офіційним визначенням булінгу, яким стали послуговуватися у судовій практиці у Великій Британії, стало визначення Т. Р. Хелда: «Булінг – це тривале фізичне або психологічне насильство, яке чинить одна особа або група осіб стосовно особи, яка нездатна захистити себе в даній ситуації, з усвідомленим бажанням завдати болю, залякати або спричинити стрес іншій особі». Національна асоціація шкільних працівників США дає таке визначення поняття булінгу: «Булінг – це динамічні і повторювані моделі вербальної або невербальної поведінки, що здійснюються одним учнем або групою учнів стосовно іншого учня, спрямовані на навмисне завдання шкоди за наявності реальної різниці в силі» [31, с. 65–66].

Отже, міжнародні дослідники розглядають булінг як агресивну поведінку однієї особи на іншу; як систематичне психологічне та фізичне насильство.

Вітчизняна вчена Н. Прібиткова робить акцент на тому, що булінг у світовій практиці визначається як прояв дискримінації дитини, що виражається у фізичних і психічних формах насильства [32, с. 58].

Висновки. З огляду на різні трактування булінгу (цькування) та з метою їх удосконалення вважаємо за доцільне сформулювати булінг як негативний систематичний та агресивний вплив булера (або групи осіб-булерів), що виявляється у різних видах насильства з метою навмисного завдання шкоди відповідній особі, на яку він спрямований.

Список використаних джерел

1. Була С. С., Клим Л. А. Основні шляхи вдосконалення гендерної політики у системі державного управління в Україні. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2019. № 40. С. 153–159.
2. Баштанник В. В., Рагімов Ф. В. Еволюція інститутів публічного управління в контексті загальноєвропейського політичного тренду. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 3(42). С. 28–34.
3. Баштанник В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
4. Батанов О. В. Децентралізація та місцеве самоврядування у гендерному вимірі: вітчизняний досвід та міжнародні стандарти. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки*. 2018. № 3. С. 48–54.
5. Аль-Атті І. В. Публічне управління: сутність і визначення. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 8. С. 35–41.
6. Насильство. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4. Н – П. С. 68.
7. Давидович І. І. Насильство проти правоохоронців. *Юридичний вісник України*. 2007. № 7 (607). С. 8–9.
8. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>.
9. Андресенкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посібник. Київ: Нічога С. О., 2020. 196 с.
10. Jenkins John Philip. Child abuse. *Encyclopedia Britannica*, 27 Feb. 2020. URL: <https://www.britannica.com/topic/child-abuse>.
11. Дитина. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
12. Про ратифікацію Конвенції про права дитини: постанова Верховної Ради УРСР від 27.02.1991 № 789-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 13. Ст. 145.
13. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
14. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
15. Ігнатов О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. *Форум права*. 2010. № 3. С. 144–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_3_21
16. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. № 1148. С. 35–40.
17. Хомич Т. М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Право. 2010. № 2. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1009/1/Fizychne.pdf>.
18. Меркулова В. О. Психологічне насильство щодо дітей: окремі соціальні та теоретичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3–4. С. 122–127.

19. Франчук О. О., Левицька Л. В. Психологічні особливості насильницької поведінки в міжособистісних стосунках. *Зб. наукових пр. Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2016. № 12. С. 166–168.
20. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. *ЮНІСЕФ Україна*. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbullying-teens-Ukraine>.
21. Булінг в Україні. *Український інститут дослідження екстремізму*. URL : <http://uire.org.ua/tag/buling-v-ukrayini/>.
22. Дубровська Є., Ясеновська М., Алексєнко М. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. Київ : ВГО «Жіночий консорціум України», 2020. 34 с.
23. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 21–28.
24. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе ; ред. І. В. Пеша. Київ : ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2020. 40 с.
25. Щодо діяльності Національної дитячої гарячої лінії : лист Міністерства освіти і науки України від 19 трав. 2020 р. № 6/645-20.
26. Meaning of “bully” in the Cambridge Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/>
27. Olweus D. Annotation: Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 1994. Vol. 35. № 7, pp. 1171–1190.
28. Гулько А. Ю., Веретенко Т. Г. Явище булінгу в загальноосвітньому навчальному закладі як соціально-педагогічна проблема. URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/13-56-1-PB.pdf>.
29. Сорочан Д. А. Булінг: поняття, історія існування, характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 6. С. 12–19.
30. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 29. Ч. 2. С. 78–80.
31. Лубенець І. Г. Насильство (булінг) у шкільному середовищі: кримінологічна характеристика а заходи запобігання : монограф. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2018. 278 с.
32. Прибіткова Н. О. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 груд. 2017 р.)*. Харків : ХНУВС, 2017. С. 58–61.

Надійшла до редакції 24.11.2022

References

1. Bula, S. S., Klym, L. A. (2019) Osnovni shliakhy vdoskonalennia gendernoї polityky u systemi derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [The main ways of improving gender policy in the system of public administration in Ukraine]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. № 40, pp. 153–159. [in Ukr.].
2. Bashtannyk, V. V., Rahimov, F. V. (2019) Evoliutsiia instytutiv publicnoho upravlinnia v konteksti zahalnoevropeiskoho politychnoho trendu [The evolution of institutions of public administration in the context of the pan-European political trend]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. Issue 3(42), pp. 28–34. [in Ukr.].
3. Bashtannyk, V. (2010) Transformatsiia derzhavnoho upravlinnia v konteksti yevropeiskyykh intehratsiinykh protsesiv [Transformation of public administration in the context of European integration processes]. *Dnipropetrovsk : DRIDU NADU*, 390 p. [in Ukr.].
4. Batanov, O. V. (2018) Detsentralizatsiia ta mistseve samovriaduvannia u gendernomu vymiri: vitchyzniani dosvid ta mizhnarodni standarty [Decentralization and local self-government in the gender dimension: domestic experience and international standards]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Seriia : Politychni nauky*. № 3, pp. 48–54. [in Ukr.].
5. Al-Atti, I. V. (2018) Publichne upravlinnia: sutnist i vyznachennia [Public administration: essence and definition]. *Aspekty publicnoho upravlinnia*. Vol. 6. № 8, pp. 35–41. [in Ukr.].
6. Nasylstvo [Violence]. *Yurydychna entsyklopediia : u 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., 2002. Vol. 4. N – P, p. 68*. [in Ukr.].
7. Davydovych, I. I. (2007) Nasylstvo proty pravookhorontsiv [Violence against law enforcement officers]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. № 7 (607), pp. 8–9. [in Ukr.].
8. Metodychni rekomendatsii shchodo zapobihannia ta protydii nasylstvu [Methodological recommendations for preventing and countering violence] : lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 18 trav. 2018 r. № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> [in Ukr.].
9. Andriienkova, V. L., Baidyk, V. V., Voitsiakh, T. V., Kalashnyk, O. A. (2020) Zapobihannia ta protydiia proiavam nasylstva: diialnist zakladiv osvity [Prevention and countermeasures against manifestations of violence: activities of educational institutions] : navch.-metod. posibnyk. Kyiv : Nichoha S. O., 196 p. [in Ukr.].

10. Jenkins John Philip. (2020) Child abuse. Encyclopedia Britannica, 27 Feb. URL : <https://www.britannica.com/topic/child-abuse>.
11. Dytna [Child]. *Vikipediia. Vilna entsyklopediia*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukr.].
12. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro prava dytyny [On the ratification of the Convention on the Rights of the Child] : postanova Verkhovnoi Rady URSR vid 27 liut. 1991 r. № 789-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1991. № 13, art. 145. [in Ukr.].
13. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] vid 10 sich. 2002 p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukr.].
14. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu [On preventing and combating domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 5, art. 35. [in Ukr.].
15. Ihnatov, O. M. (2010) Nasyilstvo yak sposib vchynennia zlochynu: poniattia ta sutnist [Violence as a way of committing a crime: concept and essence]. *Forum prava*. № 3, pp. 144–151. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_3_21. [in Ukr.].
16. Herasina, L. M. (2015) Nasyilstvo yak sotsialna destruktsiia [Violence as social destruction]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. № 1148, pp. 35–40. [in Ukr.].
17. Khomych, T. M. (2010) Fizyчне nasyilstvo yak odna iz form vchynennia nasyilstva v simi [Physical violence as one of the forms of family violence]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriia : Pravo. № 2. URL : <https://eprints.oa.edu.ua/1009/1/Fizyčne.pdf> [in Ukr.].
18. Merkulova, V. O. (2016) Psykholohichne nasyilstvo shchodo ditei: okremi sotsialni ta teoretychni aspekty [Psychological violence against children: certain social and theoretical aspects]. *Pivdenoukraiński pravnychi chasopys*. № 3–4, pp. 122–127. [in Ukr.].
19. Franchuk, O. O., Levytska, L. V. (2016) Psykholohichni osoblyvosti osobylytskoi povedinky v mizhosobystnykh stosunkakh [Psychological features of violent behavior in interpersonal relationships]. *Zb. naukovykh pr. Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. № 12, pp. 166–168. [in Ukr.].
20. Bulinh ta kiberbulinh u pidlitkovomu seredovyshchi. Statystychni dani shchodo bulinhu sered pidlitkiv Ukrainy [Bullying and cyberbullying in the adolescent environment. Statistical data on bullying among teenagers in Ukraine]. *YuNISEF Ukraina*. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbullying-teens-Ukraine>. [in Ukr.].
21. Bulinh v Ukraini [Bullying in Ukraine]. Ukrainskyi instytut doslidzhennia ekstremizmu. URL : <http://uire.org.ua/tag/bulinh-v-ukrayini/>. [in Ukr.].
22. Dubrovska, Ye., Yasenovska, M., Aleksieienko, M. (2020) Nasyilstvo v shkoli: analiz problemy ta dopomoha, yakoi potrebuut dity ta vchyteli u yii rozviazanni [Violence in schools: An analysis of the problem and the help that children and teachers need to solve it]. Kyiv : VHO «Zhinochy konsortsiium Ukrainy», 34 p. [in Ukr.].
23. Myroniuk, T. V., Zaporozhets, A. K. (2021) Udoskonalennia zakhodiv proty dii bulinhu v Ukraini [Improving anti-bullying measures in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 3 (112), pp. 21–28. [in Ukr.].
24. Pro bulinh (tskuvannia) ta yak yoho podolaty. Ditiam, molodi ta doroslym pro vazhlyve [About bullying and how to overcome it. Important things for children, youth and adults] / red. I. V. Piesha. Kyiv : DU «Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky», 2020. 40 p. [in Ukr.].
25. Shchodo diialnosti Natsionalnoi dytiachoi hariachoi linii [Regarding the activities of the National Children's Hotline] : lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 19 trav. 2020 r. № 6/645-20. [in Ukr.].
26. Meaning of “bully” in the Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/>.
27. Olweus, D. (1994) Annotation: Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*. Vol. 35. № 7, pp. 1171–1190.
28. Hunko, A. Yu., Veretenko, T. H. Yavyshe bulinhu v zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi yak sotsialno-pedahohichna problema [The phenomenon of bullying in a general educational institution as a socio-pedagogical problem]. URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/13-56-1-PB.pdf> [in Ukr.].
29. Sorochan, D. A. (2019) Bulinh: poniattia, istoriia isnuvannia, kharakterystyka [Bullying: concept, history of existence, characteristics]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvathoho prava*. № 6, pp. 12–19. [in Ukr.].
30. Plutytska, K. M. (2017) Pidkhody do rozuminnia bulinhu yak formy shkilnoho nasyilstva [Approaches to understanding bullying as a form of school violence]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriia : Yurysprudentsiia. Issue 29, part 2, pp. 78–80. [in Ukr.].
31. Lubenets, I. H. (2018) Nasyilstvo (bulinh) u shkilnomu seredovyshchi: kryminolohichna kharakterystyka a zakhody zapobihannia [Violence (bullying) in the school environment: criminological characteristics and prevention measures] : monohraf. Kyiv : DNDI MVS Ukrainy; Kharkiv : Machulin, 278 p. [in Ukr.].
32. Pribytkova, N. O. (2017) Bulinh u zakladakh osvity: poniattia, struktura, prychny ta

shliakhy podolannia. Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy [Bullying in educational institutions: concept, structure, causes and ways of overcoming. Modern problems of legal, economic and social development of the state]. Kharkiv, pp. 58–61. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Strelchenko. Doctrine characteristics of determinants of bullying in Ukraine. The European integration processes of Ukraine require implementing gender policy in all spheres of public administration, including in the educational environment. Accordingly, the gender component, which is a significant indicator of the development of a democratic society and ensures equal access of women to managerial activities at all levels of administration. It permeates all spheres of social life of the country and provides an opportunity to realize social reality. The issue of bullying within the framework of gender policy is currently a very relevant issue in Ukraine. Accordingly, the author has conducted a thorough analysis of concepts related to bullying. At the same time, such categories as «violence», «child abuse», «physical violence», «sexual violence», «psychological violence», «cruel treatment of a child» and «bullying» were characterized. At the same time, it was noted that the following categories related to the researched concept of violent actions are such concepts as «shaming», «mobbing», «hazing», «stalking», «cyberbullying», which we will investigate in the following scientific works. The article analyzes scientific views on the above categories and, with the aim of improving the studied concepts, offers their author's definitions.

The author has established that violence should be understood as the act or inaction of one person(s) in relation to another person(s), which is expressed in the form of physical, material or psychological influence aimed at causing harm. By «sexual violence», the author understands a type of violence expressed in illegal acts of a sexual nature against the will and desire of a person. Noting the heterogeneity of interpretations of bullying and with the aim of its improvement, the authors formulated bullying as a negative systematic and aggressive influence of a buller (or a group of bullies), which manifests itself in various types of violence, with the aim of intentionally causing harm to the person it is aimed at.

Keywords: *child, violence, violence against a child, physical violence, sexual violence, psychological violence, child abuse, bullying, shaming, mobbing, hazing, stalking, cyberbullying.*

УДК 343.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-258-263

Сергій БАБАНИН[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ, ЩО СПРИЧИНИЛО СМЕРТЬ ОСОБИ АБО ІНШІ ТЯЖКІ НАСЛІДКИ, ТА ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

Досліджено критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язаних з порушенням відповідних правил у цій сфері. Ці критерії поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних критеріїв належать основний безпосередній об'єкт, предмет, суспільно небезпечне діяння та причинний зв'язок між цим діянням та його наслідками; до суб'єктивних – суб'єкт та суб'єктивна сторона. Визначено, що головним критерієм розмежування порівнюваних складів кримінальних правопорушень є причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та його наслідком, а обов'язковою ознакою залишення в небезпеці є небезпечний для життя потерпілого стан, наявність якого характеризує реальна можливість потерпілого залишитись живим за умови надання своєчасної допомоги.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, залишення в небезпеці, безпека руху та експлуатації транспорту, критерії розмежування, небезпечний для життя стан.*

© С. Бабанін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8424-8825>

babanin-s@ukr.net

Постановка проблеми. Судово-правова реформа в Україні здійснила певні кроки в напрямі забезпечення верховенства права в країні з урахуванням не тільки положень Конституції України, а й практики Європейського суду з прав людини, але поки що не забезпечила формування цілісної доктрини правової допомоги та захисту [1, с. 124]. Це стосується і питань правильної судової кваліфікації суспільно небезпечних діянь, розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень.

Частина 3 ст. 135 КК України передбачає відповідальність, зокрема, за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, якщо той, хто залишив без допомоги, сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки [2].

Особлива частина КК України містить велику кількість складів кримінальних правопорушень, обов'язковою ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті особи або інших тяжких наслідків. Не є винятком і кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язані з порушенням відповідних правил у цій сфері.

Тож кваліфікуючими ознаками порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту є спричинення потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 276 КК України), а особливо кваліфікуючими – загибель людей (ч. 3 ст. 276 КК України). Тотожні наслідки передбачені і у складах порушення правил повітряних польотів (ч. 2-3 ст. 281 КК України), порушення правил використання повітряного простору (ч. 2-3 ст. 282 КК України), самовільного без нагальної потреби зупинення поїзда (ч. 2 ст. 283 КК України), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння (ст. 286-1 КК України), порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК України).

Оскільки ч. 3 ст. 135 КК України та зазначені кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту як обов'язкові ознаки мають тотожні суспільно небезпечні наслідки, у практичній діяльності правоохоронних органів та судів наявні розбіжності щодо визначення критеріїв розмежування складів цих кримінальних правопорушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці та його відмежування від суміжних кримінальних правопорушень досліджувались у роботах П. Андрушка, В. Бабаніної, В. Мисливого, П. Орлова, М. Хавронюка, Н. Ярмиш та інших науковців. Проте питання розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язаних з порушенням відповідних правил у цій сфері, залишається актуальним, оскільки за кількістю шкоди життю та здоров'ю людей ці необережні правопорушення не поступаються умисним.

Метою статті є виокремлення окремих критеріїв розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язаних з порушенням відповідних правил у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Розмежування складів кримінальних правопорушень на рівні законотворчої діяльності є порівнюваним поняттям з поняттям диференціації кримінальної відповідальності в тому аспекті, що воно є юридико-технічною стороною останньої. Розмежування ж складів кримінальних правопорушень, що здійснюється під час тлумачення кримінального закону та кримінально-правової кваліфікації, є наслідком існування у законі складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками [3, с. 54]. Як вже зазначалось, залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 135 КК України), має спільні ознаки з кримінальними правопорушеннями проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язаними з порушенням відповідних правил у цій сфері.

Для реалізації закріпленого ст. 61 Конституції України положення, згідно з яким ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення, необхідною умовою є виокремлення критеріїв розмежування

досліджуваних кримінальних правопорушень [4]. Такі критерії поділяють на об'єктивні та суб'єктивні.

Як залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, так і порівнювані з ним вищезазначені кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту мають матеріальні склади, тобто суспільно небезпечні наслідки у цих правопорушеннях є обов'язковими для кваліфікації ознаками. Більшість таких наслідків у порівнюваних складах кримінальних правопорушень є тотожними (спільними): смерть хоча б однієї людини, спричинення середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки є спільними у зазначених складах, то критерії їх розмежування треба визначати серед інших обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак. До об'єктивних треба віднести основний безпосередній об'єкт, предмет, суспільно небезпечне діяння та причинний зв'язок між цим діянням та його наслідками.

Залишення у небезпеці має основним безпосереднім об'єктом життя або здоров'я особи [5, с. 137]. Основним безпосереднім об'єктом кримінального протиправного порушення правил на транспорті є суспільні відносини, що забезпечують рух або експлуатацію одного чи кількох видів транспорту загального користування: залізничного, морського, річкового, автомобільного, авіаційного, міського електротранспорту, зокрема метрополітену. Життя та здоров'я особи являють собою додаткові обов'язкові безпосередні об'єкти [6, с. 140].

Стосовно предмета, то для залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, ця ознака не є обов'язковою для кваліфікації. Натомість для більшості кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язаних з порушенням відповідних правил у цій сфері, транспортний засіб транспорту загального користування є обов'язковою ознакою відповідного складу.

Проте головним критерієм розмежування порівнюваних складів кримінальних правопорушень, на нашу думку, є причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та його наслідком.

Зокрема, під час встановлення причинного зв'язку у кримінальних правопорушеннях проти безпеки руху та експлуатації транспорту, кримінальна відповідальність за вчинення яких настає в разі порушення чинних на транспорті правил, необхідно всебічно розглядати та давати оцінку всім матеріалам кримінального провадження, встановлювати, які обов'язкові дії (чи бездіяльність) повинні були вчинити учасники транспортної пригоди та в якому обов'язку вони їх здійснили. Лише після цього можна встановити безпосередню причину, без якої б не настали суспільно небезпечні наслідки (загибель людей, тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження) [7, с. 261]. При цьому обов'язковою умовою наявності причинного зв'язку у цих кримінальних правопорушеннях повинен бути доведений факт, що причиною суспільно небезпечних наслідків стало саме порушення правил безпеки на транспорті, а не інше діяння. Для з'ясування розвитку причинного зв'язку між порушенням чинних на транспорті правил та суспільно небезпечними наслідками, необхідно призначати судову інженерно-технічну експертизу (автотехнічну, транспортно-залізничну, стану доріг та дорожніх умов, в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності) [7, с. 263].

У разі ж спричинення суспільно небезпечних наслідків залишенням в небезпеці причинний зв'язок треба встановлювати між фактом такого залишення потерпілого особою, яка поставила останнього в небезпечний для життя стан, та його смертю чи спричиненням йому середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень. Основним підтверджуючим фактом наявності причинного зв'язку у цьому випадку повинний виступати висновок судово-медичної експертизи.

У слідчо-судовій практиці непоодинокими є випадки кваліфікації діяння особи, яка порушила правила безпеки на транспорті, внаслідок чого спричинила тяжкі тілесні ушкодження потерпілому, що у подальшому призвели до смерті останнього, за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 135 КК України та відповідною нормою розділу XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» Особливої частини КК України. При цьому як правоохоронні органи, так і суди припускаються помилок під час встановлення причинного зв'язку між порушенням правил безпеки на транспорті, постановленням внаслідок цього потерпілого у небезпечний для життя стан (однієї з обов'язкових ознак ст. 135 КК України) та

спричиненням смерті потерпілого (однієї з обов'язкових ознак норм КК України, пов'язаних з порушенням правил безпеки руху та експлуатації транспорту).

Наприклад, дії В. були кваліфіковані судом за ч. 1 ст. 135 та ч. 2 ст. 286 КК України за таких обставин. 29 вересня 2013 р. приблизно о 22 год. 30 хв. на 151 км + 530 м автодороги Городище-Рівне-Старокостянтинів, що в межах Рівненського району Рівненської області, В., керуючи автомобілем «ГАЗ 3110», у темну пору доби, рухаючись з увімкненим ближнім світлом фар, в порушення вимог п. 12.2 Правил дорожнього руху України, їдучи зі швидкістю приблизно 70...81,7 км/год, що перевищує максимально допустиму 60...62 км/год в умовах такої видимості, зі сторони с. Корнин у напрямку с. В. Житин Рівненського району Рівненської області не врахував дорожню обстановку, що склалась під час руху, в порушення п. 12.3 Правил дорожнього руху не вжив заходів для своєчасного зменшення швидкості аж до повної зупинки транспортного засобу або безпечного об'їзду перешкоди, внаслідок чого здійснив наїзд, хоча мав технічну можливість його уникнути, на пішохода – малолітнього Н., який стояв у зустрічному напрямку до руху транспортного засобу і якого об'єктивно В. спроможний був виявити. Після цього В., усвідомлюючи, що здійснив наїзд на людину, нехтуючи моральними та правовими нормами, що зобов'язують надати допомогу людині, яка перебуває у небезпечному для життя стані, проявляючи неповагу до прав людини на життя та безпеку, поставив своїм діями Н. у небезпечний для життя стан так, що останній був позбавлений можливості вжити заходів до самозбереження через отримані внаслідок ДТП тілесні ушкодження, маючи зобов'язання піклуватись про цю особу і змогу надати потерпілому допомогу, не надав потерпілому першу медичну допомогу, не викликав швидку медичну допомогу та після дорожньо-транспортної пригоди, в порушення вимог п. 2.10 Правил дорожнього руху, будучи причетним до дорожньо-транспортної пригоди, після скоєння наїзду не повідомив про пригоду орган міліції та поїхав з місця події. Внаслідок ДТП від отриманих тілесних ушкоджень Н. помер на місці події [8].

У судовому засіданні було встановлено, що небезпечний для життя стан потерпілого був зумовлений дорожньо-транспортною подією, а не залишенням його без допомоги, настання смерті потерпілого не перебувало у причинному зв'язку із залишенням його в небезпеці обвинуваченим.

Це підтверджувалось, зокрема, показаннями судово-медичного експерта, який показав суду, що смерть дитини настала внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, а об'єм заподіяних їй тілесних ушкоджень був несумісний з життям.

На підставі цього судом був зроблений висновок, згідно з яким дії обвинуваченого неправильно кваліфіковані органами досудового розслідування за ч. 3 ст. 135 КК України. Вироком суду дії В. були кваліфіковані за ч. 1 ст. 135 та ч. 2 ст. 286 КК України [8].

Отже, у наведеному прикладі суд дійшов висновку про відсутність причинного зв'язку між залишенням в небезпеці потерпілого та його смертю і, відповідно, про наявність причинного зв'язку між порушенням Правил дорожнього руху та зазначеним суспільно небезпечним наслідком. Водночас рішення суду про наявність у діях В. складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України, вбачається таким, що не відповідає встановленим обставинам.

Верховний Суд України колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у постанові від 24 травня 2018 р. (справа № 128/5462/14-к) зазначив, що потерпілим від злочину, передбаченого ст. 135 КК України, є особа, яка характеризується сукупністю двох ознак, а саме вона: а) перебуває в небезпечному для життя стані; б) позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану. Небезпечним для життя станом треба вважати такий стан, коли особа без сторонньої допомоги не має можливості вжити ефективних заходів для самозбереження внаслідок безпорадного стану. Із законодавчого визначення випливає, що моментом закінчення злочину є ухилення від надання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Для кваліфікації дій винного за цією нормою кримінального закону не має значення і те, що хтось інший надав чи намагався надати допомогу залишеному в небезпеці, а також тяжкість тілесних ушкоджень отриманих в результаті ДТП [9].

Зважаючи на наведену позицію Верховного Суду України, під час вирішення питання наявності небезпечного для життя стану у потерпілого повинна бути

можливість самозбереження, тобто реальною повинна бути можливість залишитись живим за умови надання своєчасної допомоги.

У аналізованому вироку суду, як зазначалось, смерть дитини настала внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, а об'єм заподіяних їй тілесних ушкоджень був несумісний з життям, тобто у потерпілого Н. не було реальної можливості залишитись живим навіть за умови надання своєчасної допомоги і тому, відповідно, небезпечний для життя стан був відсутній.

Оскільки смерть Н. перебуває у необхідному причинному зв'язку з порушенням В. Правил дорожнього руху, а небезпечний для життя Н. стан був відсутній, дії В., на нашу думку, повинні кваліфікуватись лише за ч. 2 ст. 286 КК України.

До суб'єктивних критеріїв розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язаних з порушенням відповідних правил у цій сфері, належать суб'єкт та суб'єктивна сторона.

Проте ці ознаки під час вирішення питання розмежування аналізованих кримінальних правопорушень також безпосередньо пов'язані з такими об'єктивними ознаками, як наявність чи відсутність небезпечного для життя стану потерпілого та наявність чи відсутність необхідного причинного зв'язку між порушенням правил безпеки на транспорті та суспільно небезпечними наслідками у вигляді смерті особи, спричинення їй тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Висновки. Критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язаних з порушенням відповідних правил у цій сфері, поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних критеріїв належать основний безпосередній об'єкт, предмет, суспільно небезпечне діяння та причинний зв'язок між цим діянням та його наслідками; до суб'єктивних – суб'єкт та суб'єктивна сторона. Головним критерієм розмежування порівнюваних складів кримінальних правопорушень є причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та його наслідком. Діяння винної особи у разі порушення правил безпеки на транспорті повинно кваліфікуватись за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідною статтею розділу XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» Особливої частини КК України та ст. 135 КК України, лише у разі, якщо таке порушення спричинило небезпечний для життя потерпілого стан. Наявність такого стану характеризує реальна можливість потерпілого залишитись живим за умови надання своєчасної допомоги.

Список використаних джерел

1. Tertyshnik V., Fomenko A. Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. 2021. № 2. P. 123–133.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монограф. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 712 с.
4. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Бабаніна В. В. Залишення в небезпеці: характеристика об'єкта злочину. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 132–137.
6. Бабанін С. В. Об'єкт порушення чинних на транспорті правил. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 137–141.
7. Бабанін С. В. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони порушення чинних на транспорті правил. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 257–263.
8. Кримінальна справа № 570/527/14-к. *Архів Рівненського районного суду Рівненської області*.
9. Постанова Верховного Суду України у справі № 128/5462/14-к від 24 травня 2018 р. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/74342664/>

Надійшла до редакції 30.11.2022

References

1. Tertyshnik, V., Fomenko, A. (2021) Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. № 2, pp. 123–133.
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].
3. Brych, L. P. (2013) Teoriya rozmezhuvannya skladiv zlochyniv [The theory of distinguishing between crimes] : monohrafiia. Lviv : Lviv. derzhav. un-t vnutr. sprav. 712 p. [in Ukr.].
4. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].
5. Babanina, V. V. (2009) Zalyshennia v nebezpetsi: kharakterystyka obiekta zlochynu [Leaving in danger: characteristics of the object of the crime]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 132–137. [in Ukr.].
6. Babanin, S. V. (2012) Obyekt porushennya chynnykh na transporti pravyl [The object of violation of the rules in force on the transport]. *Pravo i suspilstvo*. № 6, pp. 137–141. [in Ukr.].
7. Babanin, S. V. (2014) Prychynnyy zvyazok yak oznaka obiektyvnoi storony porushennia chynnykh na transporti pravyl [Causal relationship as a sign of the objective side of the violation of the rules in force on the transport]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 257–263. [in Ukr.].
8. Kryminalna sprava № 570/527/14-k [Criminal case No. 570/527/14-k]. *Arkhiv Rivnenskoho raionnoho sudu Rivnenskoï oblasti*. [in Ukr.].
9. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy u spravi № 128/5462/14-k vid 24 travnia 2018 r. [Resolution of the Supreme Court of Ukraine in case No. 128/5462/14-k of May 24, 2018]. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/74342664>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Babanin. Criteria for distinguishing staying in danger which caused the death of a person or other serious consequences, and certain criminal offenses against traffic safety and vehicle operation. The article examines the criteria for distinguishing the abandonment in danger, which caused the death of a person or other serious consequences, and criminal offenses against the safety of traffic and operation of transport, associated with the violation of the relevant rules in this area. In the practical activity of law enforcement agencies and courts, there are disagreements regarding the definition of criteria for distinguishing the components of these criminal offenses. These criteria are divided into objective and subjective. The objective criteria include the main immediate object, subject, socially dangerous act and the causal relationship between this act and its consequences; to the subjective – the subject and the subjective side. It was determined that the key criterion for distinguishing between the compared types of criminal offenses is the causal relationship between a socially dangerous act and its consequence, and the obligatory sign of being left in danger is the life-threatening condition of the victim, the presence of which characterizes the real possibility of the victim to remain alive, provided that timely help. If the victim does not have such an opportunity, the act of the guilty person will not be mandatory for qualification under Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, the sign is a life-threatening condition for the victim. The actions of the guilty person in case of violation of safety rules on transport should be qualified according to the set of criminal offenses provided for in the corresponding article of Chapter XI «Criminal offenses against traffic safety and operation of transport» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, only if such a violation caused a life-threatening condition for the victim.

Keywords: *criminal offences, leaving in danger, safety of movement and operation of transport, criteria for separation, life-threatening condition.*

УДК 343.6
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-264-273

Аліна ГАРКУША[©]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Раджкумарі МІНА[©]
PhD (психологія)
(Університет Делі,
Індія)

Юлія ТКАЧ[©]
ад'юнкт
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

У статті розкрито виникнення та перші випадки проведення трансплантації аномічних матеріалів людини. Вивчено доктринальні джерела та стан історико-правового розвитку трансплантації аномічних матеріалів людини, який можна поділити на три етапи: до першого етапу можна віднести радянський період (з 1924 по 1992 р.), до другого етапу період незалежності країни (з 1992 по 1999 р.) і до третього період сучасного етапу (з 1999 р. по цей час), але в кожного етапу є своя історія, яка має принципи та процесуальні положення, що регулювали виникнення нормативно-правових актів у сфері трансплантології.

Ключові слова: трансплантація, трансплантологія, історико-правовий розвиток.

Постановка проблеми. Дослідити нормативно-правове регулювання трансплантації аномічних матеріалів людини, починаючи з радянського періоду, саме в цей період було прийнято перший нормативно-правовий акт, який закріпив діяльність, пов'язану з трансплантацією, а саме постанову РНК СРСР «Про порядок проведення медичних операцій» від 15 вересня 1937 року, крім того, охопивши дослідження періоду незалежності країни та сучасний етап законодавства у сфері трансплантації. Проаналізувавши основні дати історичного розвитку перших трансплантацій у національній та світовій практиці, акцентувавши увагу на перші спроби проведення трансплантації, які зазнали невдач, але призвели до подальшого стрімкого розвитку цієї сфери з метою встановлення новітніх методів лікування хворих.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання у сфері правового регулювання трансплантації аномічних матеріалів розроблені у працях таких науковців, як: Г. Чеботарьов, С. Гринчак, Ю. Лісіцина, Д. Кобяков, В. Шульга, К. Ільющенкова, М. Пушкінська, Г. Івачевська, С. Білоконь, А. Пінчук, М. Комарова, М. Брюховецька, С. Булеца, І. Венедіктова, А. Головащук, І. Горелік, О. Гринюк, О. Губський, Й. Дангата, Л. Йохансон, О. Ю. Кашинцева, Р. Майданик, Н. Маргацька, Б. Пипченко, І. Пташник, О. Пунда, І. Сенюта, Сильвія Сілка,

© А. Гаркуша, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3299-8405>
alinagarkusha@i.ua

© Р. Міна, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6266-1013>
princessmeena9@gmail.com

© Ю. Ткач, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4078-7509>
yuliatkach739@gmail.com

С. Сліпченко, Р. Стефанчук, В. Третякова, С. Фурса, Ф. Хассіото, П. Хартман, С. Шевчук тощо.

Мета статті полягає в аналізі історико-правового аспекту розвитку трансплантації атаномічних матеріалів людини, дослідженні перших випадків проведення трансплантації.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження з історико-правових передумов наявної проблеми в кримінальному праві, необхідно зазначити, що саме вони є предметом наших наукових пошуків. Це твердження підтверджується думками вчених.

Зокрема, вчені М. Панов і Н. Гуторова під час дослідження методологічних засад проблем Особливої частини кримінального законодавства посилаються на необхідність використання історико-правового методу, який дає змогу визначити генезис проблем кримінальної відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень на базі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування, а також виявити тенденції розвитку законодавства та відслідкувати його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави. Історико-правовий метод дає змогу окреслити конкретні шляхи вдосконалення чинного кримінального законодавства на сучасному етапі [1, с. 303].

Зі свого боку, використання зазначеного методу дає змогу простежити еволюцію кримінально-правових норм, які передбачали кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації атаномічних матеріалів людини в тих джерелах права, які дійшли до нас (від часів існування Київської Русі до сучасної незалежної України) і які містять розглядуваний склад злочину.

Порушення встановленого законом порядку трансплантації атаномічних матеріалів людини як негативне явище соціального середовища може бути охарактеризовано з таких аспектів: соціально-філософського, кримінально-правового, кримінологічного, криміналістичного, тобто залежно від вибраної сфери наукового дослідження. Кожен з вказаних напрямів відображає свої особливості.

Великий інтерес під час нашого дослідження становить кримінально-правовий аналіз ст. 143 КК України, проте особлива природа цього посягання, а також зважаючи на особливе місце, яке впродовж всієї історії розвитку кримінального законодавства України займало ці склади серед інших злочинів проти здоров'я, диктує необхідність їх детального та глибокого дослідження.

У дослідженні ми зосередимо увагу на історико-правовому розвитку трансплантації атаномічних матеріалів людини.

Тож перший систематизований законодавчий акт Київської Русі «Руська Правда» виділяв тільки два види злочинів – злочини проти особи та злочини проти власності. Кожним з них охоплювалася досить велика кількість видових посягань.

Наприклад, у 1896 р. виникли перші згадки вченого Гарда, який запропонував такі терміни, як «ауто-», «гомо-» і «гетеротрансплантація». А у XX столітті ця класифікація була змінена та доповнена. Пересадку власних тканин і органів (наприклад, пальців) на те саме місце стали називати реплантацією, перенесення (наприклад, ділянок шкіри) на інше місце – аутоотрансплантацією, пересадку тканин і органів в межах одного біологічного виду – алотрансплантацією, а пересадку тканин і органів між різними видами – ксенотрансплантацією [2, с. 9, 10].

Саме поняття «трансплантація» походить від лат. *trans* – через, *planto* – висаджую, тобто із визначення робимо висновок про те, що трансплантація – це наука, яка займається вивченням різноматних питань трансплантації (трансплантологією) та дії якої спрямовані на пересадку органів і тканин [3].

Аналізуючи історичні дані, бачимо, що перші згадки про трансплантацію виникли у III столітті. Святі Косма і Даміан, що проживали в Сирії, успішно пересадили ногу недавно померлого ефіопа своєму пацієнтові. Правда, їм асистували ангели. Чим закінчилася ця операція, невідомо. Очевидно – невдачею. Однак імператор Діоклетіан засудив двох лікарів до відсікання голови за богонеугодну справу. На жаль, перші спроби проведення трансплантації зазнали невдачі [2, с. 5].

Треба згадати і таку видатну пам'ятку Устав князя Володимира Святославовича (X – XI ст.) та Руська Правда (IX – XI ст.), що передбачали розвиток трансплантології і закріплення перших норм, що регулювали лікарську діяльність та стали базисом для подальшого правового забезпечення трансплантаційної діяльності. Військовий (1716) та Морський (1720) устава Петра I, Уложення про покарання 1885 р. містили норми про

покарання за неналежне лікування [4, с. 27].

Звернемо увагу на хронологічний процес історичного розвитку перших трансплантацій у національній та світовій практиці з основними датами:

– в 1869 р. французьким хірургом Ж. Реверденом вперше здійснено пересадку шкіри на поверхню, що гранулює, та в 1896 р. американським хірургом М. Жабуле вперше виконано експериментальну пересадку сегмента артерії;

– у період з 1902 по 1998 р. видатними медичними діячами Е. Ульманом (Австрія), В. Філатовим, Ю. Вороним, В. Карпенко, А. Шалімовим, А. Никоненком, (Україна) виконано пересадку нирок, печінки, трансплантацію рогівки, нирок, експериментальну трансплантацію нирки, ауто трансплантацію підшлункової залози, пересадку трупної печінки;

– з 2000 по 2003 р. видатними медичними діячами України В. Сасенко, О. Котенко, Б. Тодуров, А. Никоненко проведено першу пересадку кісткового мозку, пересадку частки печінки, серця;

– 14.12.2006 р. В. Лісовим та А. Ніконенко після виконання першої трансплантації нирки здійснено відкриття Харківського центру трансплантації;

– у 2010 р. А. Кутовим та А. Ніконенко після виконання першої трансплантації нирки здійснено відкриття Дніпропетровського центру трансплантації.

Також треба виділити основні дати формування національних трансплантаційних центрів та асоціацій:

- Донецький центр трансплантації (1986 р. П. Серняк);
- Львівський центр трансплантації (1986 р. Ц. Боржівський);
- організація координаційного центру трансплантації (1994 р. В. Бугайов);
- організація асоціації трансплантологів України (1995 р. Є. Баран);
- Одеський центр трансплантації (1997 р. В. Сагатович);
- організація Інституту невідкладної і відновної хірургії АМН України (1999 р. В. Гусак) [2, с. 9, 13, 22].

У 1906 р. Джебулая та Карела здійснили дві перші ксенотрансплантації нирки людині, використавши як донора свиню, але обидва трансплантати функціонували не більше години. Треба зауважити, що більш відомою стала у 1909 р. трансплантація нирки мавпи людині, проведена Угером. Але ця операція, як і у попередні рази, закінчилася смертю хворого, проте її надбанням стала констатація факту про існування певного біологічного бар'єра, що перешкоджає успіху трансплантації [5].

Щодо історичного досвіду в українській трансплантології у 1924 році, проведеної в сибірському засланні знаменитим хірургом, професором медицини та духовним письменником, єпископом РПЦ В. Войно-Ясенецьким (святитель Лука (1877–1961) здійснено пересадку нирки кози людині з термінальною уремією [5].

Також відомо, що перша у світі пересадка нирки в клінічних умовах від людини людині була проведена в Україні, але, на жаль, цей факт ніде документально не зафіксований. Щодо цього є дві версії. Отже, перша операція, яка описана в публікації хірурга, доктора медичних наук, професора Ю. Вороного (1895–1961) ретрансплантація на місце видаленої єдиної тазової дістопірованої нирки і пересадка нирки хворому після отруєння сулемою.

До речі, історик медицини П. Пундін виділяє, що Ю. Вороним перша операція у 1932 році в м. Харкові була проведена, а сам же хірург вказує, що перша його операція проведена 3 квітня 1933 року. Стосовно першого документального підтвердження випадку пересадки трупної нирки у 1934 році Ю. Вороний опублікував в італійському журналі «*Minerva Chirurgica*», в якому зазначалось, що нирка включилася в кровотік і почала функціонувати, однак хвора прожила тільки 2 доби.

Водночас Юрій Вороний провів 5 таких операцій і всі вони мали такий самий результат, через відсутність знань з імунології, але розвиток трансплантології призупинено на 30 років. Однак операції Ю. Вороного довели принципову можливість пересадки трупного органу живій людині і спростували теорію про так звану «трупну отруту» [5].

Крім того, в 1954 році Дж. Мюррей (США) провів першу успішну пересадку нирки в клінічних умовах від близнюка до його брата. Після операції реципієнт прожив 20 років, при цьому зберігаючи соціальну активність. Тим самим доведено, що приживлюваність органу від однойцевого близнюка дуже висока, але споріднена пересадка не могла вирішити проблеми донорства, тому надзвичайно важливе значення

мали фундаментальні дослідження в галузі вивчення імунокomпетентних клітин [5].

Наступний етап в історії трансплантації припадає на початок ХХ ст., який стосується експериментів з трансплантації серця. В 1905 р. А. Карел та К. Катрі вперше пересадили серце собаки-донора на шию собаки-реципієнта. Донорське серце працювало всього дві години, експеримент довів можливість трансплантації серця. В 1960 році вирішальну роль для вдосконалення техніки ортопедичної трансплантації серця відіграла методика пересадки серця, розроблена Р. Лоуером та Н. Шамвеєм. Вона принципово не змінилася з того часу [5].

У січні 1964 р. Дж. Хирді в клініці медичного *центру* Міссісіпі вперше пересадив хворій людині серце шимпанзе. Але операція не зазнала успіху і хворий помер через одну годину після відключення штучного кровообігу. Також значний резонанс в історії трансплантології викликала історія з «бєбі Фей». Серце бабуїна пересаджено двотижневій дівчинці з недорозвинутими лівими відділеннями серця. Після чого дитина з серцем мавпи прожила після операції 20 днів [5].

У 1967 р. К. Барнардом проведено першу успішну клінічну трансплантацію серця, після пересадки серця хворий прожив 17 днів, але потім помер від пневмонії і розвитку реакції відторгнення. В подальшому через місяць К. Барнард оперував іншого пацієнта, який прожив після операції 2 роки [5].

У радянський період значний внесок у розвиток трансплантації серця зробили праці М. Синіцина і особливо В. Деміхова, ними закладено *підґрунтя* для початку клінічної трансплантації серця в СРСР.

До речі, перші спроби трансплантації серця проведені В. Вишневським у співавторстві (1968 р.), Г. Соловйовим у співавторстві (1974 р.) та В. Бурковським у співавторстві (1979 р.) [5].

Більш складною операцією, порівняно з трансплантацією серця, є пересаджування серцево-легеневого комплексу. Одним із перших під час експерименту в 1951–1952 рр. вчений В. Деміхов розробив методику трансплантації серцево-легеневого комплексу. Ним проведено численні досліди на собаках, він довів технічну можливість таких пересаджувань [5].

Звернемо увагу, що наприкінці 1960 р. виконано перші три трансплантації серцево-легеневого комплексу людині, які були невдалими. А вже в 1981 р. проведено першу успішну персадку серцево-легеневого комплексу 45-річній жінці Мері Гольк у Стенфордї (США), яка прожила після операції понад 5 років. Ця операція дала поштовх цілій серії трансплантацій серцево-легеневого комплексу в США та Європі [5].

Перші спроби клінічної пересадки печінки зроблені групою американських хїрургів на чолї з Т. Старлзом. 1 березня 1963 р. проведена операція, так само як і серія наступних операцій, була не дуже вдалою. Трирічна дитина з біліарною атрезією отримала печінку від п'ятирічної дитини з пухлиною мозку. Технічно операція пройшла успішно, проте через 5 годин дитина померла. Причиною смерті стали коагулопатії.

Але до кінця 1967 р. зроблено кілька десятків операцій із пересадки печінки, жоден із реципієнтів при таких пересадках не прожив більше 12 місяців. Т. Старлз провів чотирнадцять із таких операцій, а до 1980 р. провів 170 операцій з пересадки печінки.

На початку 1980-х рр. персадка печінки стала рутинною операцією при багатьох захворюваннях. У наш час в Інституті трансплантації Т. Старлза (Пїттсбург, США) щорічно виконується 500–600 подібних операцій [5].

Треба додати, що в 1967 р. першу успішну персадку печінки проведено у Європі в Кембрідзькому університеті.

У 1994 році в Україні проведено під керівництвом професора А. Ніконенка в Запорїзькому центрі трансплантації першу операцію з трансплантації печінки.

В Україні у 2000 р. вперше професор, завідувач кафедри хїрургїї стоматологічного факультету Національного медичного університету ім. О. Богомольця М. Тутченко здійснив ортотопїчну трансплантацію печінки хворому з декомпенсованим цирозом печінки. На жаль, хворий прожив 7 днів.

У квітні 2001 р. проведено родинну персадку частини печінки від матері до сина в Інституті хїрургїї та трансплантологїї АМН України під керівництвом професора В. Саєнко. Операція тривала 18 годин, було задіяно 40 осіб, пацієнт прожив 41 добу [5].

Досліджуючи історико-правовий розвиток трансплантації анатомїчних матеріалів людини, на нашу думку, можна подїлити на три етапи: до першого етапу можна віднести

радянський період (з 1924 по 1992 р.), до другого етапу – період незалежності країни (з 1992 по 1999 р.) і до третього – період сучасного етапу (з 1999 р. по цей час). До цього часу серед науковців триває дискусія щодо кожного із згаданих етапів правового розвитку трансплантації анатомічних матеріалів людини та стосовно деяких правових питань, які залишились остаточно не вирішеними й до сьогодні.

Однак згідно з думкою науковця В. Шульги, необхідно виокремити періодику розвитку правового регулювання донорства і сформулювати періодизацію історичного розвитку іншим чином, поділивши її на п'ять періодів: I період – до 1937 р.; II період – 1937–1985 рр. (ухвалення 15 вересня 1937 р. першого нормативного акта, що безпосередньо регулював діяльність, пов'язану з трансплантацією, а саме постанови РНК СРСР «Про порядок проведення медичних операцій»); III період – 1985–1992 рр. (характеризується введенням в дію у 1985 р. затвердженої МОЗ СРСР Тимчасової інструкції зі смерті, що дозволило виконувати трансплантації різних органів людського тіла); IV період – 1992–1999 рр. (ухвалення 19 листопада 1992 р. Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в якому вперше з моменту отримання незалежності України прописано метод пересадки від донора до реципієнта органів та інших анатомічних матеріалів на законодавчому рівні); V період – з 1999 р. до цього часу (критерієм виокремлення періоду стало ухвалення спеціального закону, що регулює цю діяльність – Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині») [6, с. 158].

Тож нормативно-правове регулювання трансплантології розпочалося в радянський період. Одним із перших нормативним актом була Постанова ВЦВК та РНК РРФСР від 01.12.1924 «Про професійну роботу і права медичних працівників», яка визначала права, обов'язки та відповідальність медичних працівників та закріпила обов'язок отримувати згоду пацієнта на проведення будь-якої операції [5].

Аналізуючи наступний нормативно-правовий акт у сфері трансплантації, а саме Правила судово-медичного дослідження трупів, затвердженого Народним комісаріатом охорони здоров'я РРФСР від 19.12.1928 та Народним комісаріатом юстиції РРФСР від 03.01.1928, відповідно додатком до ст. 10 цих Правил у наукових та науково-практичних цілях допускається розтинання трупів не пізніше 12 годин, але не раніше півгодини після смерті людини в присутності 3 лікарів, які складають протокол із вказівкою про причину розтину і доказами дійсності смерті [5]. Відповідно до вище зазначеного, вилучення органів або тканин дозволено не раніше, ніж через півгодини після смерті людини.

Отже, для вилучення анатомічних матеріалів від мертвого донора не вимагалася згода родичів померлого, однак необхідним був дозвіл судово-медичного експерта щодо трупів, які підлягають експертизі, або згода завідувача моргом щодо трупів, які доставлено в морг, але не підлягають експертизі. Треба виділити, що саме ці правила закріпили принцип «презупції згоди» щодо вилучення органів у донора-трупа [5].

Треба врахувати той факт, що наприкінці 1920-х рр. закріплено принципи правового регулювання донорства крові. І вже 14.08.1928 Народним комісаріатом охорони здоров'я РРФСР затверджено Інструкцію «Про застосування лікувального методу переливання крові»; від 22.04.1935 – Постанову РНК РРФСР «Про кадри донорів»; від 08.07.1935 – Постанову Секретаріату ВЦСПС «Про пільги з соціального страхування донорів (осіб, які добровільно погодилися на взяття в них крові для медичних цілей)»; від 03.05.1956 – Інструкцію МОЗ СРСР «Про медичне освідування, облік та порядок отримання крові від донорів»; цього ж дня ухвалено Положення «Про роботу органів охорони здоров'я і товариств Червоного Хреста, Червоного Півмісяця по комплектуванню донорів», яке було затверджено МОЗ СРСР 26.05.1958; 17.10.1978 МОЗ СРСР затверджено Інструкцію «Про медичний огляд донорів крові». У цих нормативно-правових актах закріплювалось визначення донора і хто може бути, щодо протипоказань до здачі крові, а також порядок взяття крові у чоловіків та жінок залежно від відсотка гемоглобіну в їх крові та інше [5].

22 квітня 1935 р. ухвалено постанову РНК РРФСР «Про кадри донорів», яка була більш значущою як за змістом, так і за юридичною силою, де було закріплено основоположні ідеї, принципи правового регулювання донорства крові, що знайшли подальший розвиток і закріплення в наступних нормативно-правових актах [5]. Згідно з цим нормативно-правовим актом донорство вважалось особливо корисною суспільною функцією і добровільним актом, а медичні установи були зобов'язані за кожне медичне

донорство видавати грошову компенсацію донору.

Надалі в 1930-х рр. нормативні акти щодо діяльності у сфері трансплантації були засновані на постанові Ради Народних комісарів СРСР від 15.09.1937 «Про порядок проведення медичних операцій». Відповідно до вказаної постанови Народному комісаріату охорони здоров'я надавалось право видавати обов'язки для всіх установ, організацій і осіб, розпорядження про порядок здійснення лікування і хірургічних операцій, операцій з пересаджування рогівки ока від померлих, переливання крові, пересаджування окремих органів тощо [5].

Також варто зауважити щодо наступних нормативно-правових актів, які регулювали різні питання у сфері трансплантації, відповідно до цієї постанови.

Водночас 16.02.1954 видано наказ міністра охорони здоров'я СРСР «Про широке впровадження в практику операцій з пересадки рогівки». Окрім того, одночасно з вказаним наказом СРСР розроблено і ухвалено інструкцію Міністерства охорони здоров'я за участю відомого окуліста, професора В. Філатова «Про використання очей померлих людей для операцій з пересадки рогівки сліпим».

Згідно з вищезгаданим наказом офтальмологічні установи (насамперед – інститути хвороби очей, клініки очей медичних інститутів та інститути удосконалення лікарів) у всіх необхідних випадках зобов'язані проводити операції пересаджування рогівки, ознайомити окулістів вказаних установ з методикою та технікою проведення операцій з пересаджування рогівки, організувати отримання цими установами необхідних матеріалів для пересадки рогівки очей померлих людей [5].

Варто наголосити на тому, що цим наказом затверджено Інструкцію МОЗ СРСР від 16.02.1954 «Про використання ока померлих людей для операції пересадки рогівки сліпим», відповідно до якої лікарям-офтальмологам, які працювали в належно обладнаних для операцій ока клініках і лікарнях СРСР, дозволялося вилучати рогівку ока у трупів людей для пересаджування її хворим, які потребували такої операції [5].

Крім того, у вказаній Інструкції зазначалося, по-перше, попередньої згоди родичів на вилучення для вказаної мети рогівки у померлих в лікувальних закладах, а також доставлених у морг, не потрібно, по-друге, заборонялося лише знівечення обличчя померлого і по-третє, допускалося вилучення ока для пересаджування рогівки не раніше, ніж через 2 години, і не пізніше, ніж через 10 годин після смерті, також варто зауважити на тому, щоб обов'язково була констатована двома лікарями в письмовій формі. Не менш важливим чинником було те, що у трупів, яких доставлено у морг, вилучення ока могло бути проведено за згодою завідувача моргом, а у трупів, які підлягали судово-медичному дослідженню, око могло бути вилучене лише за згодою судово-медичного експерта. При цьому відмова завідувача мала бути вмотивованою та зафіксованою письмово, вказувалося, що використання ока померлого для пересаджування рогівки допускається лише за відсутності медичних протипоказань (безумовними протипоказаннями були випадки, коли померлий перед смертю хворів сифілісом, проказою, саркомою, гострими інфекційними захворюваннями тощо) [5].

Згідно з Інструкцією потрібно складати акт про вилучення ока за підписами лікаря, який проводив таке вилучення, та представника установи, у віданні якого перебував труп. З вищевикладеного випливає, що у Наказі та Інструкції неохвачене повністю питання, пов'язане з трансплантологією, а саме щодо пересадки рогівки ока. Отже, у вказаних нормативно-правових актах не чітко прописано той найбільш важливий момент, з якого дозволялося вилучати рогівку, оскільки в цій Інструкції і в попередніх Правилах судово-медичного дослідження трупів визначено по-різному [5].

Наступним у межах безпосереднього формування розвитку трансплантології виникла низка проблемних питань у цієї сфери та необхідність поліпшення законодавства вказаній діяльності.

Звернемо увагу, що при Центральному, Ленінградському, Харківському та Тбіліському інститутах гематології і передивання крові, Центральному інституті травматології і ортопедії розпочалася розробка методів консервування деяких тканин трупів, особливо шкіри, яку використовували при обширних опіках [5].

Загалом необхідно враховувати, те, що з огляду на викладене та враховуючи надзвичайну актуальність та важливість вказаного питання з діяльності, пов'язаної з трансплантологією, має не лише наукове, а й практичне значення, бо одним із основних завдань держави в галузі кримінально-правової охорони прав людини є захист її життя і здоров'я. Тому 12.04.1957 Головним судово-медичним експертом МОЗ СРСР у листі

№ 392 «Про надання інститутам травматології та інститутам переливання крові деяких тканин від трупів померлих людей» він рекомендував усім установам судово-медичних експертиз надавати посильну допомогу в отриманні необхідного біологічного матеріалу.

З цією метою тканини, а саме: шкіра, реберні хрящі, кістки могли бути взяті з дозволу судово-медичного експерта, який проводив дослідження трупа, або чергового експерта. Вони могли бути отримані від частин тіла трупа, які прикриті одягом, за винятком тих випадків, коли таке вилучення могло перешкодити правильній судово-медичній діагностиці (як при первинному, так і при повторному дослідженні трупа). Виконуючи таке вилучення тканин, необхідно було уникати понівечення трупів, застосовуючи у подальшому реставрацію. У разі якщо на трупі були ушкодження, заборонялося використовувати тканини від тієї частини тіла, на якій ці ушкодження були. У разі потреби під час звернення родичів померлих пропонувано Головним судмедекспертом пояснювати значення заходів, що проводяться для надання допомоги постраждалим [5].

Аналогічні положення *знайшли* своє нормативне *закріплення* в Правилах про направлення, прийом, порядок дослідження, зберігання і видачі трупів у судово-медичних моргах, які були додатком до наказу МОЗ СРСР № 166 від 10.04.1962 «Про заходи покращення судово-медичної експертизи в СРСР» [5].

На сьогодні в межах дослідження є актуальним питанням і виникає багато дискусій з питань з встановлення моменту вилучення органів і тканин у трупа. Отже, нагальною є проблема, безпосередньо пов'язана з моментом настання смерті людини.

Проаналізувавши проблематику і розглянувши Тимчасову інструкцію, затверджену наказом МОЗ СРСР від 23.03.1977, для визначення біологічної смерті та умов, які дозволяють вилучити нирку для трансплантації, встановлено, що констатацію смерті та вилучення нирки в трупа-донора дозволялося здійснювати в умовах стаціонару тільки тим установам, які мають реанімаційні відділення. Вилучити нирку можна було за умови встановлення біологічної смерті через 30 хвилин після її настання. Факт смерті та вилучення нирки мав оформлятися спеціальним актом і підписуватися комісією лікарів. Про вилучення нирки робився відповідний запис в історії хвороби померлого та в акті судово-медичної експертизи трупа [5].

Зауважимо, що значним недоліком було те, що Інструкція регулювала питання вилучення тільки нирки, всі інші органи залишалися поза увагою законодавця. Вищезазначена Інструкція і Правила судово-медичного дослідження трупів, затверджені НКОЗ РРФСР від 19.12.1928 та Наркомюстом РРФСР від 03.01.1928, дозволяли вилучати органи та тканини людини лише через 30 хвилин з моменту констатації смерті, а це зводило трансплантологію органів нанівець, адже відомо, що після зупинки серця можна використовувати як донорські органи лише нирки, і то в дуже короткий проміжок часу (протягом 15–20 хв). Інші ж органи придатні для трансплантації за умови вилучення їх від людей з діагнозом смерті мозку [5].

За період часу в СРСР застосовували в практиці та використовували тривалий час трансплантаційні центри Радянського Союзу, а саме: наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР № 255 від 23.03.1977 «Про роботу Всесоюзного центру консервації і тіпирования органів» і «Тимчасову інструкцію для визначення біологічної смерті і умов, що допускають вилучення нирки для трансплантації» [7].

Зокрема, останніми нормативно-правовими актами, що регулювали відносини щодо трансплантації органів і тканин на території України до ухвалення Закону України «Про трансплантацію органів і інших анатомічних матеріалів людині», були: наказ Міністерства охорони здоров'я Української РСР від 17.02.1987 № 236 «Про подальший розвиток клінічної трансплантації в республіці» і наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18.05.1993 № 107 «Про організацію трансплантації нирки в Україні на етапі реорганізації медичної служби» для надання спеціалізованої медичної допомоги хворим на термінальну ниркову недостатність та з метою запобігання дезорганізації служби гемодіалізу і трансплантації в Україні [7–8].

До речі, до 1992 року питання у сфері трансплантації законодавчо регулювалось лише відомчими нормативними актами, інструкціями та наказами Міністерства охорони здоров'я СРСР.

Вже після розпаду СРСР в Україні 2 березня 2001 р. першу операцію з пересадки серця провів Б. Тодуров. Оперований пацієнт помер через 11 днів – від ниркової і печінкової недостатності [9].

Важливим кроком стало те, що 16.07.1999 Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про трансплантацію органів і інших анатомічних матеріалів людини», який є основним фундаментом функціонування трансплантації. Цей Закон з урахуванням сучасного стану науки і рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я визначає умови і порядок застосування трансплантації як спеціального методу лікування, забезпечує додержання в Україні прав людини та захист людської гідності під час застосування трансплантації та здійснення іншої, пов'язаної з нею діяльності [10].

В подальшому на виконання Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999 № 1007-XIV, з метою затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації ухвалено наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» від 25.09.2000 № 226, а саме: Інструкцію щодо вилучення органів людини в донора-трупа, інструкцію щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа, перелік органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа, перелік анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини, інструкцію щодо виготовлення біоімплантів, умови забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення [11].

Наказом МОЗ України № 257 від 03.07.2001 «Про внесення змін і доповнень до інструкцій, затверджених наказом МОЗ України від 25.09.2000 № 226» було внесено доповнення до Інструкції щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку, затвердженої наказом МОЗ України від 25.09.2000 № 226 та внесено зміни й доповнення до Інструкції щодо вилучення органів людини в донора-трупа, затвердженої наказом МОЗ України від 25.09.2000 № 226 [12].

До речі, у Кримінальних кодексах (далі КК України) УСРР 1922, 1927, 1960 р. була відсутня норма, яка б передбачала кримінальну відповідальність за незаконну трансплантацію органів і тканин людини [13]. Але випадки злочинного порушення медичними працівниками встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людині кваліфікувалися як «Ненадання допомоги хворому особою медичного персоналу» (ст. 113 КК УСРР 1960 р.) за умови, що таке порушення могло спричинити тяжкі наслідки для хворого [14]. У разі якщо медичним працівником була заподіяна шкода здоров'ю або настала смерть хворого, то такі дії кваліфікували як умисне чи необережне заподіяння тілесних ушкоджень чи вбивство [4 с. 53].

Тож із ухваленням чинного КК України перелік злочинів проти життя і здоров'я людини розширився. У Розділі II Особливої частини КК України передбачена норма, покликана забезпечити кримінально-правову охорону життя і здоров'я людини від злочину за ст. 143 КК України «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів та тканин людини» [13].

Значним кроком уперед стало ухвалення 17.05.2018 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» № 2427-VIII, дія якого поширюється на трансплантацію анатомічних матеріалів людині, здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією, отримання анатомічних матеріалів людини для виготовлення біоімплантів, визначення умов застосування ксеноімплантів. У зв'язку з тим, що 01.01.2019 Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» втратив чинність і до ст. 143 ККУ КК України внесено зміни, яку викладено в редакції: «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» [15].

Висновки. Зважаючи на викладене, на нашу думку, треба врахувати, що питання у сфері трансплантації на законодавчому рівні регулювалось лише відомчими нормативними актами, інструкціями та наказами Міністерства охорони здоров'я СРСР, які містили низку норм, але була відсутня норма, яка б передбачала на той час кримінальну відповідальність за незаконну трансплантацію органів і тканин людини. Тож Україна, врахувавши всі недоліки, на законодавчому рівні з ухваленням чинного КК України 05 квітня 2001 року затвердила статтю 143 КК України «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів та тканин людини», яка чинна на цей час.

Список використаних джерел

1. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009/100. С. 291–304.
2. Кравченко С. П., Луценко Р. В., Шкурупій О. А. Трансплантологія : навч. посібник.

Полтава : ВДНЗУ «УМСА», 2012. 260 с.

3. Медична біологія : підруч. / за ред. В. П. Пішака, Ю. І. Бажори. 3-є вид. Вінниця : Нова Книга, 2017. 608 с.

4. Новицька М. М. Адміністративно-правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині в Україні : дис. ... д-ра с.-г. наук : 12.00.07 / Сумський держ. ун-т. Суми, 2019. 307 с.

5. Триньова Я. О. Біоетичні проблеми кримінального права України : монограф. Київ : Національна академія прокуратури України, 2014. 398 с.

6. Шульга В. М. Становлення та розвиток державного регулювання трансплантації в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 1. С. 153–160.

7. Міщук І. В. Дослідження історії розвитку законодавчого регулювання трансплантації органів і тканин людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. 2(2). С. 233–243.

8. Про організацію трансплантації нирки в Україні на етапі реорганізації медичної служби : наказ МОЗ України від 18.05.1993 № 107. URL : <https://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=216>.

9. Цей день в історії. Перша у світі пересадка серця. URL : <https://www.jnsn.com.ua/h/1203M/>.

10. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : *Закон України* від 16.07.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14/ed19990716#Text>.

11. Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.09.2000 № 226. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG4918.html.

12. Про внесення змін та доповнень до інструкцій, затверджених наказом МОЗ України від 25.09.2000 № 226 : наказ МОЗ України від 03.07.2001 № 257. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0620-01#Text>.

13. Балабко В. В. Злочини проти життя та здоров'я особи: кримінальна відповідальність медичних працівників : монографія. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2017. 288 с.

14. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

15. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : *Закон України* від 17.05.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.

Надійшла до редакції 15.09.2022

References

1. Panov, M. I., Hutorova, N. O. (2009) Metodolohichni zasady doslidzhennia problem Osoblyvoi chastyi kryminalnogo prava [Methodological principles of the study of the problems of the special part of criminal law]. *Problemy borotby zi zlochynnistiu*. 2009/100, pp. 291–304. [in Ukr.].

2. Kravchenko, S. P., Lutsenko, R. V., Shkurupii, O. A. (2012) Transplantolohiia [Transplantology] : navch. posib. / VDNZ «Ukrainska medychna stomatolohichna akademiia». Poltava : VDNZU «UMSA», 260 p. [in Ukr.].

3. Medychna biolohiia [Medical biology] : pidruch. / za red. V. P. Pishaka, Yu. I. Bazhory. Vyd. 3-tie. Vynnytsia : Nova Knyha, 2017. 608 p. [in Ukr.].

4. Novytska, M. M. (2019) Administratyvno-pravove rehulivannia transplantatsii anatomicnykh materialiv liudyni v Ukraini [Administrative and legal regulation of transplantation of anatomical materials to a person in Ukraine] : dys. ... d-ra s.-h. nauk : 12.00.07 / Sumskyi derzhav. un-t. Sumy, 307 p. [in Ukr.].

5. Trynova, Ya. O. (2014) Bioetychni problemy kryminalnogo prava Ukrainy [Bioethical problems of the criminal law of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 398 p. [in Ukr.].

6. Shulha, V. M. (2012) Stanovlennia ta rozvytok derzhavnogo rehulivannia transplantatsii v Ukraini [Formation and development of state regulation of transplantation in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. № 1, pp. 153–160. [in Ukr.].

7. Mishchuk, I. V. (2012) Doslidzhennia istorii rozvytku zakonodavchoho rehulivannia transplantatsii orhaniv i tkanyn liudyny [Study of the history of the development of legislative regulation of transplantation of human organs and tissues]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vntrishnikh sprav*. № 2(2), pp. 233–243. [in Ukr.].

8. Pro orhanizatsiiu transplantatsii nyrky v Ukraini na etapi reorhanizatsii medychnoi sluzhby MOZ Ukrainy [On organization of kidney transplantation in Ukraine at the stage of reorganization of the medical service of the Ministry of Health of Ukraine] : nakaz MOZ Ukrainy vid 18.05.1993 № 107. URL : <https://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=216>. [in Ukr.].

9. Tsei den v istorii. Persha u sviti peresadka sertsia [This day in history. The world's first heart transplant]. URL: <https://www.jnsn.com.ua/h/1203M/>. [in Ukr.].

10. Pro transplantatsiiu orhaniv ta inshykh anatomicnykh materialiv liudyni [About transplantation of organs and other anatomical materials to humans] : *Закон України* від 16.07.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14/ed19990716#Text>. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh dokumentiv z pytan transplantatsii [On the approval of regulatory documents on transplantation] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 25.09.2000 № 226. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG4918.html. [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin ta dopovnen do instrukttsii, zatverdzhenykh nakazom MOZ Ukrainy vid 25.09.2000. № 226 [On introducing changes and additions to the instructions approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine dated September 25, 2000 No. 226 of the Ministry of Health of Ukraine] : nakaz MOZ Ukrainy vid 03.07.2001 № 257. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0620-01#Text>. [in Ukr.].

13. Balabko, V. V. (2017) Zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby: kryminalna vidpovidalnist medychnykh pratsivnykiv [Crimes against a person's life and health: criminal liability of medical workers] : monohrafiia. Zaporizhzhia : Dniprovskiy metalurh, 288 p. [in Ukr.].

14. Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki vid 28.12.1960 № 2001-05 [Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of December 28, 1960 No. 2001-05]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR*. 1961. № 2, art. 14. [in Ukr.].

15. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni [On the application of transplantation of anatomical materials to humans] : Zakon Ukrainy vid 17.05.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuliia Tkach, Alina Harkusha, Radzhkumari Meena. Historical and legal development of transplantation human anatomical materials. The article examines the regulatory and legal regulation of transplantation starting from the Soviet period, it was during this period that the first regulatory and legal act was adopted that established activities related to transplantation, namely: the resolution of the RNA of the USSR «On the procedure for conducting medical operations» dated 15 September 1937, in addition to covering the study of the period of independence of the country and the modern stage of legislation in the field of transplantation.

Having analyzed the main dates of the historical development of the first transplantations in national and world practice, focusing on the first attempts at transplantation, which failed, but led to the further rapid development of this field in order to establish the latest methods of treating patients. During the USSR, transplantation at the legislative level was regulated only by departmental regulations, instructions and orders of the Ministry of Health, which contained a number of norms and the absence of imperfections at the legislative level, and during all this time there was no norm that would have provided for criminal liability for illegal organ transplantation at that time and human tissues. But Ukraine, taking into account all the shortcomings and at the legislative level with the adoption of the current Criminal Code of Ukraine on April 5, 2001, approved Article 143 of the Criminal Code of Ukraine, which is in effect at the present time.

Keywords: *transplantation, transplantology, historical and legal development.*

УДК 351.713

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-273-280

Дмитро ЗАДАЛЯ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОГЛЯД ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Розкрито питання теорії та практичні проблеми огляду як адміністративно-запобіжного заходу. Фізичний огляд є важливим інструментом, який використовують правоохоронні органи для забезпечення безпеки, здоров'я населення та загального добробуту. Він використовується в аеропортах, на вокзалах, на прикордонному контролі та багатьох інших місцях. Розглянуто численні види оглядів, які можна проводити щодо людей та їхніх речей. Наголошено на тому, що необхідні більш комплексні дослідження та вдосконалення законодавства щодо порядку та підстав застосування заходів примусу. До них належать митні огляди, огляди правоохоронних органів,

© Д. Задаля, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3617-0979>

k_zpd@dduvs.in.ua

огляди в аеропортах і пенітенціарних установах. У статті також обговорено основні закони та праці вчених щодо причин цих оглядів та порядку їх проведення. Запропоновано окрему класифікацію огляду особи та її речей як запобіжного заходу за визначеними критеріями, також на законодавчому рівні провести роботу щодо поділу оглядів на види, уніфікувати, класифікувати та конкретизувати порядок проведення оглядів.

Ключові слова: огляд, особистий огляд, огляд особи, огляд речей, адміністративно-запобіжні заходи, заходи примусу, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Правова система України визнає адміністративно-запобіжні заходи, що застосовуються правоохоронними органами. Ці заходи застосовуються з метою безпосереднього виявлення та попередження злочинної діяльності. Найпоширенішими з таких заходів є огляди осіб і майна. Проте є розбіжності щодо правової природи цих заходів. Дехто вважає їх адміністративним заходом, інші вважають їх як захід припинення, а дехто вважає, що ці заходи є процесуальними.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження цієї проблеми передбачає отримання повного розуміння визначення, підстав і процедур, пов'язаних з оглядом. Це було зроблено такими науковцями: В. Авер'янов, О. Бандурка, Є. Безсмертний, Ю. Бітяк, Г. Забарний, Р. Каложний, А. Ключніченко, В. Колпакова, Т. Коломоєць, А. Комзюк, В. Комзюк, А. Коренєв, Т. Мацелик, В. Чабан, В. Шкарупа тощо.

Мета статті роз'яснення цілей огляду особи та її речей як адміністративного запобіжного заходу правоохоронними органами в Україні, також докладно описати процедури та підстави для них та додатково розглянуто основні види цих заходів.

Виклад основного матеріалу. У науковій спільноті було досягнуто значних відкриттів щодо цих питань. Однак багато з цих досягнень є застарілими або обмежені предметом примусу в окремих правоохоронних органах. Крім того, нещодавно було реформовано правову систему правоохоронних органів. Як наслідок, виникають практичні проблеми з впровадженням адміністративних заходів через відсутність теоретичних розробок.

Необхідні більш комплексні дослідження та вдосконалення законодавства щодо порядку та підстав застосування заходів примусу.

На вимогу уповноваженої особи громадянин зобов'язаний забезпечити ознайомлення з окремими речами чи документами. Проте кожен може відмовитися від перевірки посадовою особою шляхом добровільної відмови виконати вимогу. У такому випадку може бути застосована примусова перевірка, передбачена законом або іншими правовими актами [1, с. 684].

Є багато наукових праць, в яких досліджується питання про природу оглядів. Різні вчені відносять огляд до адміністративних заходів, спрямованих на запобігання несподіваним подіям; інші пояснили їх заходами адміністративного припинення. Однак останнім часом все більш поширеною є думка про те, що огляди можуть бути як заходами адміністративного запобіжного характеру, так і заходами адміністративного припинення [2, с 195; 3, с 236]. Це може залежати від конкретних обставин і цілей перевірки як у правоохоронних органах, так і відображати реально існуючий стан речей у законодавчому регулюванні. Є багато різних типів перевірок, які називаються по-різному, мають різні цілі та навіть різні процедури. Деякі приклади включають особистий огляд, огляд, повторний огляд, догляд, ручний догляд, пошук, повний огляд, обшук, частковий огляд, перевірку поверхні та візуальний огляд.

Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлено, що огляд особистого та чужого майна є частиною забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення [4].

На думку А. Комзюка, у статті 264 КУпАП немає чіткості щодо перевірки як профілактичного заходу та як заходу стягнення. Як наслідок, однакові правила застосовуються до заходів різної природи. Наприклад, багаж зазвичай перевіряють як профілактичний захід; однак жодне провадження не здійснюється, якщо хтось вчинив адміністративне правопорушення, і ця інформація не фіксується належним чином. Це пов'язано з тим, що стаття 264 не розрізняє запобіжні заходи та заходи покарання під час огляду багажу, сумок та інших речей, що, на його думку, є недоліком зазначеної норми [5].

Хоча адміністративний кодекс не деталізує процедури особистого огляду чи огляду, в ч. 1 ст. 264 вказано органи, посадові особи, які мають право проводити

експертизу. Крім того, ч. 2 і 3 стверджують, що особа уповноважена на це може провести особистий огляд; однак той, хто оглядає, і той, хто оглядається, повинні бути однієї статі та в присутності двох свідків тієї ж статі. Крім того, в Кримінально-процесуальному кодексі вказано, що про особистий догляд за речами може бути внесений запис у протоколі про адміністративне правопорушення чи затримання [6].

Як вважає А. Комзюк, законодавство містить правила особистого огляду та фізичного огляду речей. Ці правила застосовуються, коли перевірка використовується як засіб припинення чогось; однак, за словами А. Комзюка, ці правила можна застосовувати проактивно [7, с. 42].

У протоколі огляд як профілактичний захід не оформлено. Однак якщо правопорушення буде виявлено, перевіряючий повинен оформити результати експертизи.

Законодавчих актів, які регулюють діяльність правоохоронних органів в Україні, декілька. Серед них ст. 340 Митного кодексу України [8], яка визначає підстави та порядок проведення особистого огляду посадовими особами митного органу. Детальніше з цією процедурою перевірки можна ознайомитися в Положенні про порядок проведення особистого огляду громадян при перетині митного кордону України [9].

Відомчі підзаконні акти окреслюють правові процедури та причини для інших правоохоронних органів перевіряти когось. Хоча ці підзаконні акти є недосконалими, вони містять розпливчасті вказівки як для особистого огляду, так і для огляду доказів. Більшість цих підзаконних актів обмежена Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Інструкція про порядок тримання затриманих осіб у підрозділах охорони державного кордону містить деякі відомості про особистий огляд [10].

Особистих оглядів митниками мало через надто складне митне законодавство. Це пов'язано з тим, що митний контроль здійснюється як виняток за письмовими постановами начальника митниці або його заступника. Під час особистого огляду митники оглядають тіло затриманого, одяг, взуття, головний убір та білизну [11].

Статтею 241 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що розслідуванням є слідча дія, яка проводиться відповідно до ч. 5 ст. 236 ч. 7 ст. 223 ч. 3 ст. 208 та ч. 8 ст. 191. Розслідуванням кримінального провадження може бути обшук, який є діянням, що проводиться відповідно до цих статей з метою огляду особистого майна. Або ж це може бути перевірка, яка є заходом адміністративного примусу відповідно до цих статей. Окрім різниці у строках та підставах звернення, у досліджуваному предметі виявлені відмінності між оглядом та обшуком. Для розслідування злочинів правоохоронними органами проводяться обшуки; тоді як перевірки проводяться як особистий огляд або як кримінально-процесуальна дія, наприклад опитування [12].

Законом України «Про Національну поліцію» встановлено, що особистий огляд проводиться на основі візуального та особистого огляду особи. Стаття 34 визначає, що правоохоронці можуть проводити поверхневу перевірку як профілактичний захід. Це дозволяє їм візуально перевіряти одяг людини за допомогою рук, спеціальних інструментів або пристроїв. Вони також можуть візуально оглядати транспортні засоби чи інші об'єкти. Ці перевірки може проводити будь-який правоохоронець – незалежно від статі – але лише за допомогою спеціального інструменту [13].

Поліція може оглянути тіло та речі людини, щоб підтвердити, що вони не володіють будь-якими забороненими чи небезпечними предметами. Поліція може провести цей поверхневий огляд, якщо у неї є підстави вважати, що особа приховує такий предмет.

Як зазначено в Законі України «Про Національну поліцію», поліція охорони може оглядати людей та їхні речі. Це правило відображено в пункті 8 розділу 2 Інструкції щодо заходів фізичного захисту за участю органів поліції охорони, який вказує на проведення огляду та поверхневої перевірки осіб і речей під час виконання службових обов'язків. У цій інструкції немає конкретних деталей щодо того, як і чому працівники служби безпеки перевіряти людей. Крім того, нормативні акти МВС відображають нечіткість, подібну до тієї, що спостерігається у згаданому вище законі. Наприклад, це можна побачити в Інструкції щодо заходів фізичного захисту за участю органів поліції охорони пункті 15 розділу 2. Ця інструкція наказує працівникам поліції оглядати, перевіряти людей і майно при вході на об'єкт охорони [14].

Частиною 6 Статтею 59 та частиною 5 статті 102 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачено, що обшук речей, одягу, території та будівель засуджених може бути проведений. За законом адміністрація колонії може перевіряти людей та їхнє майно на території колонії. Вони також можуть конфіскувати документи, незаконні предмети, речовини та продукти. Міністерство юстиції України вказує, як проводити ці перевірки [15].

Розділ XXIV Правил внутрішнього розпорядку в установах виконання покарань порядок проведення оглядів і обшуків полягає в огляді та обшуку засуджених, персоналу і громадян в установах виконання покарань і на прилеглий території. Крім того, ці правила поширюються на об'єкти контрагентів, їхні речі та одяг, хоча ці правила мають значні недоліки. По-перше, у цих правилах немає жодних визначень щодо обшуку чи перевірки – навіть не визначено розмежування. По-друге, незрозумілі підстави та порядок застосування цих заходів. Ми вважаємо, що поняття обшуку та огляду повинні бути чітко визначені в КК України. Крім того, ми вважаємо, що обшуки слід проводити у пенітенціарних системах лише у зв'язку з кримінальними розслідуваннями, ми також вважаємо, що обшуки повинні використовуватися як превентивний захід [16].

Злочинці, які відвідують слідчий ізолятор, розташований на території їхньої виправної колонії, піддаються мінімальному обшуку. Їх обшукують до і після проходження закладу. Це встановлено у п. 6.8 Положення про дільницю слідчого ізолятора на території виправної колонії [17].

С. Безмертний вважає, що в законодавстві необхідно більш чітко розмежувати огляд і обшук. Він вважає так тому, що той факт, що закони дозволяли проводити обшуки без письмового рішення, може дозволити проводити їх як перевірку [18, с. 141–145].

Відповідно до частини 3 статті 264 КУпАП перевіряючи, як правило, оглядають речі в присутності власника. У термінових випадках інспектори можуть оглянути предмети в присутності двох понятих замість власника. Зазвичай це стосується таких предметів, як інструменти полювання та риболовлі, транспортні засоби, сумки та багаж [1].

Відповідно до пункту 81 Державної програми авіаційної безпеки цивільної авіації, спостереження за пасажиром, екіпажем та їхніми речами можуть здійснювати працівники служб авіаційної безпеки. Це містить у собі здатність виявляти підозрілі матеріали за допомогою спеціальних технічних методів. Якщо за допомогою цих методів щось буде знайдено, то пасажир та екіпаж підлягають як ручному, так і особистому контролю безпеки. Крім того, за допомогою технічних або інших засобів можна контролювати багаж та особисті речі подорожуючих. У програмі це визначається як стеження – метод, що використовується для пошуку зброї, вибухівки, контрабанди або пристроїв, які можуть бути використані для незаконного втручання [19].

Авіаційні правила України «Інструкція з організації та здійснення контролю на безпеку в аеропортах України» визначають процедури безпеки в аеропортах країни. Ці правила також поширюються на пасажирів, трансферних і транзитних пасажирів, а також членів екіпажу повітряного судна, їхні речі та багаж. Припаси, бортове харчування, поштові та кур'єрські відправлення та інші вантажі також включені до цих правил. Догляд за цими ресурсами здійснюється шляхом вибіркового ручного догляду, що є додатковим заходом безпеки. Цей додатковий догляд визначається відповідно до передбачуваних загроз для цивільної авіації; затверджено уповноваженим органом з питань цивільної авіації [20].

Відповідно до статті 336 Митного кодексу України митний огляд є однією з форм митного контролю. Йдеться про огляд та переогляд вантажів, транспортних засобів комерційного призначення, огляд та переогляд ручної поклажі та багажу, огляд громадян [21].

Є особливі обставини, коли українська митниця може оглянути або навіть повторно оглянути ручну поклажу та багаж громадянина. Це можна зробити, коли є підстави вважати, що громадянин переміщує через митний кордон України товари, які підлягають заходам офіційного контролю чи обліку. До таких товарів належать ті, щодо яких заборонено перетинати митний кордон або підлягають оподаткуванню митними зборами під час митного оформлення. Крім того, таким видам перевірки підлягають будь-які товари, що переміщуються через митний кордон України. Цей огляд може проводитися митними агентами в присутності громадянина, якого перевіряють, або особи, яку вони уповноважують.

Перед тим, як громадянин або уповноважений ним представник перевірить їхній багаж, представники авіакомпанії або місця зберігання оглядають багаж один перед одним. Це тому, що ні громадянин, ні його представник не можуть бути присутніми на перевірці.

У Митному кодексі України зазначено, що частина 3 статті 339 зобов'язує інспекторів митниці проводити огляд несупроводжуваних сумок і багажу. Це включає перевірку багажу, якщо є підозри, що він містить продукти, які загрожують навколишньому середовищу, тваринам, рослинам і людям. Крім того, інспектори можуть оглянути несупроводжуваний багаж, якщо власник або уповноважена особа не з'явилася на митницю протягом місяця з моменту доставки. Крім того, у кодексі йдеться про те, що мандрівники повинні проїхати через територію України, залишаючи сумки та багаж.

Стаття 34 Закону України «Про Національну поліцію» [14] коротко зазначає причину проведення поверхневих перевірок. Проте законодавець не згадав про огляд речей людей; натомість вони згадали перевірку транспортних засобів. Це призводить до різного трактування поліцейськими та можливого безпідставного зловживання заходами примусу. В іншому випадку правоохоронні органи можуть ухилитися від виконання своїх обов'язків. Щоб запобігти цим проблемам, у відповідному законі мають бути деталізовані підстави та методи поверхневої перевірки правоохоронними органами.

Конституція гарантує захист особистих прав кожному, хто вчинив адміністративне правопорушення. Цей захист забезпечується різними процедурами перевірки особистого майна. Ці процедури є абсолютно відокремленими одна від одної, тобто порушення майнових прав однієї особи порушує немайнові права іншої.

Українське законодавство поділяє огляд на такі види на основі аналізу: 1) обшук особистих речей передбачено статтею 208 Кримінального процесуального кодексу України. Також йдеться про такі слідчі дії, як особистий обшук, які описані в частинах 3, 5 та 8 статті 236; 2) Кодекс про адміністративні правопорушення передбачає як особистий огляд, так і огляд речей як заходи забезпечення дотримання адміністративних справ. Це передбачено статтею 264; 3) митні агенти в Україні перевіряють товари в межах здійснення митного контролю. Це особистий огляд, огляд і повторний огляд сумок і валіз. У Митному кодексі України зазначено, що це обов'язково; 4) державна програма авіаційної безпеки передбачає турботу про пасажирів, екіпаж, їхні особисті речі та багаж. Він також включає засоби контролю безпеки для осіб у зонах обмеженого доступу, як зазначено в пункті 81; 5) у статті 34 Закону України зазначено, що поверхневий огляд є профілактичним заходом поліції; 6) пункт 5 статті 102 Кримінально-виконавчого кодексу України визначає як запобіжний захід у затриманих проводиться огляд речей та одягу; 7) пунктом 6 Статтею 102 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачено, що на території колонії як профілактичний захід може проводитися огляд людей та їх речей.

До додаткових митних заходів треба віднести особистий огляд, який є винятковим видом огляду. Також пропонуємо додати останні п'ять заходів, вказаних вище, до складу адміністративного митного контролю. Крім того, ми рекомендуємо таку класифікацію в межах адміністративно-профілактичних заходів.

Висновки. На нашу думку, до адміністративно-запобіжних заходів необхідно віднести перераховані вище останні п'ять заходів, крім особистого огляду як виняткової форми митного контролю. Крім того, пропонуємо таку класифікацію огляду як адміністративно-запобіжного заходу:

- 1) залежно від об'єкта огляду: огляд особи; огляд предмета матеріального світу;
- 2) залежно від правового режиму особи, щодо якої проводиться огляд: огляд особи, щодо якої є достатньо підстав вважати, що вона має при собі річ, обіг якої заборонено чи обмежено або яка становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб; огляд пасажирів; огляд членів екіпажу; огляд осіб, яким надається доступ до зони (території) обмеженого доступу; огляд засуджених (затриманих), які перебувають в установах виконання покарань (слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового тримання);
- 3) залежно від правового режиму предмета матеріального світу; огляд речі, яка обмежена в обігу; огляд речі, яка вилучена з обігу; огляд речі, яка вільно перебуває в обігу;
- 4) залежно від виду предмета матеріального світу; огляд (перевірка) документів; огляд особистих речей; огляд ручної поклажі; огляд багажу; огляд товару (вантажу); огляд транспортного засобу; огляд поштових та кур'єрських відправлень; огляд бортових припасів, бортового харчування; огляд польотних та аеропортових поставок;

5) залежно від способу проведення огляду: візуальний огляд; поверхневий огляд (ручний та з використанням спеціальних технічних засобів).

Важливо внести законодавчі зміни до процесу огляду. По-перше, необхідно визначити різні види огляду. Це стосується як людей, так і їхніх речей. Терміни, що при оглядах, необхідно стандартизувати, і кожен огляд повинен мати конкретні процедури, викладені в одному законодавчому акті. Необхідно також попрацювати над визначенням причин, чому кожен тип огляду може бути застосований.

Список використаних джерел

1. Калюжний Р. А., Комзюк А. Т., Погрібний О. О. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практ. коментар. Київ : ВАД «Правова єдність», 2008. 781 с.
2. Адміністративне право України: повний курс : підруч. Київ, 2020. 464 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7874/Адміністративне-право-України.Повний-курс-підручник-2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
3. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 44 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213–330) від 07.12.1984 : станом на 16 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
5. Комзюк А. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 408 с.
6. Адміністративна діяльність Національної поліції : навч. посіб. / кол. авт.; кер. авт. кол. В. А. Глуховець. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 248 с.
7. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монограф. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 336 с.
8. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI : станом на 17 серп. 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
9. Положення про порядок здійснення особистого огляду громадян, які прямують через митний кордон України : положення від 09.06.1992 № 01/1973. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001342-92#Text>.
10. Про затвердження Інструкції про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону : наказ МВС України від 30.03.2015 р. № 352 : станом на 22 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0462-15#Text>.
11. Комзюк В. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи: поняття та види. 2007. С. 6. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8525/ADMINISTRATYVNO-PRAVOVI%20ZASOBY%20ZDIISNENNIa%20MYTNOI%20SPRAYV_Komziuk_2003.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
14. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів : наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 577. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17#Text>.
15. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
16. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>
17. Бараш Є. Кримінально-виконавче право України : підруч. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2018. Т. 1 : Кримінально-виконавче право України. Загальна частина. 368 с.
18. Безсмертний Є. О. Особистий огляд і огляд речей в системі адміністративного примусу та повноваження органів внутрішніх справ щодо його застосування. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. Харків : Ун-т внутр. справ, 1997. Вип. 2. С. 141–145.
19. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21.03.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19#Text>.
20. Волков І. Організаційно-правовий механізм державного управління забезпеченням безпеки об'єктів дипломатичного призначення в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.05 / Нац. ун-т цивільного захисту. Харків, 2021. 216 с.
21. Рак Ю. Митний огляд як форма митного контролю та митне обстеження як процесуальна дія у справі про порушення митних правил. Юридична компанія «Legalitas». URL : <https://legalitas.com.ua/ua/ukr-rak-yu-yu-mitnij-oglyad-yak-forma-mitnogo-kontrolyu-ta-mitne-obstzheniya-yak-procesualna-diya-u-spravi-pro-porushennya-mitnix-pravil/>.

Надійшла до редакції 21.09.2022

References

1. Kaliuzhnyĭ, R. A., Komziuk, A. T., Pohribnyĭ, O. O. (2008) Kodeks Ukraïny pro administratyvni pravoporushennia: naukovy-praktychnyĭ komentar [Code of Ukraine on administrative offenses]. Kyiv, 781 p. [in Ukr.].
2. Administratyvne pravo Ukraïny povnyi kurs [Administrative law of Ukraine] : pidruchnyk. Kyiv, 2020. 464. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7874/Administratyvne-pravo-Ukraïny.Povnyi-kurs-pidruchnyk-2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukr.].
3. Kolomoiets, T. O. (2005) Administratyvnyi prymus u publichnomu pravi Ukraïny: teoriia, dosvid ta praktyka realizatsii [Administrative coercion in the public law of Ukraine: theory, experience and practice of implementation] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. Nauk : 12.00.07 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 44 p. [in Ukr.].
4. Kodeks Ukraïny pro administratyvni pravoporushennia (statti 213–330) [Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 213–330)] vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>. [in Ukr.].
5. Komziuk, A. (2002) Administratyvnyi prymus v pravookhoronniĭ diïalnosti militsii v Ukraïni [Administrative coercion in law enforcement activities of the police in Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. Nauk : 12.00.07 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, [in Ukr.]. 4008 c.
6. Administratyvna diïalnist Natsionalnoï politsii [Administrative activities of the National Police] : navch. posib. / kol. avt. ; ker. avt. kol. V. A. Hlukhoveria. Dnipro, 2017. 248 s. [in Ukr.].
7. Komziuk, A. T. (2002) Zakhody administratyvnoho prymusu v pravookhoronniĭ diïalnosti militsii [Measures of administrative coercion in law enforcement activities of the police: concepts, types and organizational and legal issues of implementation]: poniattia, vydy ta orhanizatsiĭno-pravovi pytannia realizatsii : monohrafiia / za zah. red. O. M. Bandurky. Kharkiv, 336 p. [in Ukr.].
8. Mytnyi kodeks Ukraïny [Customs Code of Ukraine] vid 13.03.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>. [in Ukr.].
9. Polozhennia pro poriadok zdiïsnennia osobystoho ohliadu hromadian, yaki priamuiut cherez mytnyi kordon Ukraïny [Regulations on the procedure for carrying out a personal inspection of citizens passing through the customs border of Ukraine] : Polozhennia vid 09.06.1992 № 01/1973. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001342-92#Text/> [in Ukr.].
10. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok trymannia zatrymanykh osib v orhanakh (pidrozdilakh) okhorony derzhavnoho kordonu [On the approval of the Instruction on the procedure for keeping detained persons in bodies (subdivisions) of state border protection] : nakaz MVS Ukraïny vid 30.03.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0462-15#Text>. [in Ukr.].
11. Komziuk, V. Administratyvno-pravovi zasoby zdiïsnennia mytnoi spravy: poniattia ta vydy [Administrative and legal means of carrying out customs affairs: concepts and types]. 2007. P. 6. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8525/ADMINISTRATYVNO-PRAVOVI%20ZASOBY%20ZDIISNENNA%20MYTNOI%20SPRAVY_Komziuk_2003.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukr.].
12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukraïny [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
13. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukraïny vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
14. Pro orhanizatsiiu sluzhbovoi diïalnosti politsii okhorony z pytan zabezpechennia fizychnoi okhorony obiektiv [On the organization of official activities of the security police in matters of physical security of facilities] : nakaz vid 07.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17#Text>. [in Ukr.].
15. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukraïny [Criminal and Executive Code of Ukraine] vid 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. [in Ukr.].
16. Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran [On the approval of the Rules of Internal Procedure of Penitentiary Institutions] : nakaz M-va yustytzii Ukraïny vid 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>. [in Ukr.].
17. Barash, Ye. (2018) Kryminalno-vykonavche pravo Ukraïny [Criminal law of Ukraine] : pidruch. Kyiv, vol. 1 : Kryminalno-vykonavche pravo Ukraïny. Zahalna chastyna, 368 p. [in Ukr.].
18. Bezsmertnyi, Ye. O. (1997) Osobystyi ohliad i ohliad rechei v systemi administratyvnoho prymusu ta povnovazhennia orhaniv vnutrishnykh sprav shchodo yoho zastosuvannia [Personal review and review of things in the system of administrative coercion and the authority of internal affairs bodies regarding its application]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh*. Kharkiv, 2, pp. 141–145. [in Ukr.].
19. Pro Derzhavnu prohramu aviatsiinoi bezpeky tsyvilnoi aviatsii [About the State Program of Aviation Safety of Civil Aviation] : Zakon Ukraïny vid 21.03.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19#Text>. [in Ukr.].
20. Volkov, I. (2021) Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam bezpeky obiektiv dyplomatychnoho pryznachennia v Ukraïni [Organizational and legal mechanism of state management of ensuring the security of diplomatic missions in Ukraine] : dys. ... kand. nauk z derzh. upr. 25.00.05 / Nats. un-t tsyvilnoho zakhystu. Kharkiv, 216 p. [in Ukr.].

21. Rak, Yu. Mytnyi ohliad yak forma mytnoho kontroliu ta mytne obstezhennia yak protsesualna diia u spravi pro porushennia mytnykh pravyl [Customs inspection as a form of customs control and customs inspection as a procedural action in the case of violation of customs rules]. Yurydychna kompaniia «Legalitas». URL: <https://legalitas.com.ua/ua/ukr-rak-yu-yu-mitnij-oglyad-yak-forma-mitnogo-kontrolyu-ta-mitne-obstezhennya-yak-procesualna-diya-u-spravi-pro-porushennya-mitnix-pravyl/> [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Zadalja. Inspection as an administrative preventive measure: issues of theory and practice. The article discusses the theory and practical problems of the review as an administrative preventive measure. A physical examination is an essential tool law enforcement agencies use to ensure public safety, health, and general welfare. It is used in airports, railway stations, border control, and many other places. Inspections are done manually or with equipment such as radiation, x-rays, and lasers. The people conducting the review have the task of ensuring the safety of everyone around them. The Constitution guarantees the protection of personal rights to everyone who has committed an administrative offense. This protection is provided by various procedures for checking personal property. During a physical examination, law enforcement officers manually check people and their belongings. They may also use equipment such as metal detectors and explosives detectors. This helps government agencies ensure that no dangerous items are brought into the facility. Other methods used during the inspection include a cursory search of people and a manual search of personal belongings. This helps law enforcement agencies detect weapons, bombs, and other dangerous objects that can harm bystanders and personnel.

The article examines the many types of inspections that can be conducted on people and their belongings. It is emphasized that more comprehensive research and improvement of the legislation regarding the procedure and grounds for applying coercive measures are needed. These include customs inspections, inspections by law enforcement agencies, and inspections at airports and penitentiary institutions. The article also discusses scientists' primary laws and works regarding the reasons for these reviews and the procedure for conducting them. A separate classification of the inspection of a person and his belongings is proposed as a preventive measure according to the specified criteria. It is offered at the legislative level to carry out work on dividing reviews into types, to unify, classify and determine the procedure for conducting studies.

Keywords: *inspection, personal inspection, an inspection of a person, an inspection of things, administrative preventive measures, coercive measures, law enforcement agencies.*

УДК 343.353

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-280-285

Олексій

КРИЖАНОВСЬКИЙ[©]

кандидат юридичних наук

(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна)

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті запропоновано авторське визначення поняття кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, з урахуванням кримінально-правових та кримінологічних ознак цих діянь. Конкретизовано їх ознаки: 1) працівник Національної поліції – це особа, яка проходить службу у Національній поліції, займає певну посаду і офіційно допущена до виконання службових повноважень; 2) кримінально протиправна діяльність працівників поліції обумовлена їх службовими повноваженнями; 3) використання наданих поліцейському прав та/або повноважень, обумовлених його службовим становищем, значно підвищує характер і ступінь суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, що ним вчиняються; 4) переважна більшість кримінальних правопорушень поліцейських характеризується умисною формою вини.

Ключові слова: *працівник Національної поліції, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення.*

© О. Крижановський, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5358-9758>

dozpu@ukr.net

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність в Україні тенденції до зниження загальних показників злочинності (від 523 тис. 911 облікованих кримінальних правопорушень у 2017 р. до 321 тис. 443 – у 2021 р. [1]) прояви кримінально протиправної поведінки серед працівників Національної поліції залишаються на достатньо високому рівні. В умовах погіршення соціально-правового захисту цих працівників відбувається підлив їх професійної ініціативи, відтік кваліфікованих кадрів, що опосередковано впливає і на збільшення кількості порушень законності та вчинення кримінальних правопорушень поліцейськими. Наприклад, МВС України у 2020 р. звільнило 142 поліцейських за скоєння злочинів, а за порушення дисципліни – 371 [2]. Після створення у 2016 р. Національної поліції атестування в межах реформування пройшли поліцейські апарату Центрального органу управління поліцією, територіальних, міжрегіональних територіальних органів, державних установ Національної поліції. Всього атестування пройшли 86 219 поліцейських. За висновками атестаційних комісій стосовно 5 436 поліцейських атестаційними комісіями прийняті висновки – «займаній посаді не відповідають, підлягають звільненню зі служби в поліції через службову невідповідність» [3].

Політичні перетворення, що відбулися і продовжують відбуватися у сучасному українському суспільстві, активізація збройної агресії російської федерації проти України зумовлюють поглиблену увагу щодо злочинності працівників поліції та необхідність розробки і запровадження ефективних заходів запобігання цьому явищу. До кримінально-правових заходів запобігання злочинності поліцейських належить вироблення термінології у цій сфері, необхідної для надання кримінально-правової характеристики цього виду злочинності, зокрема і розробка поняття кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Злочинність працівників правоохоронних органів була предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема П. Андрушка, М. Бажанова, В. Борисова, В. Голіни, Н. Гуторової, О. Джужі, О. Дудорова, М. Мельника, А. Музики, В. Навроцького, В. Осадчого, В. Тація, В. Сташиса, В. Харченка, В. Хашева та ін. Однак у теорії кримінального права відсутнє єдине поняття кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції.

Метою статті є розробка дефініції поняття кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. КК України не містить поняття та переліку кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції. Проте для позначення спеціального суб'єкта окремих кримінальних правопорушень у КК України використовується загальний термін «працівник правоохоронного органу». Однак кожний правоохоронний орган має притаманні саме йому функції та завдання, що впливає не тільки на законну діяльність цих органів, а й на можливість чинити протиправну діяльність. Не є винятком і Національна поліція.

Визнання працівника правоохоронного органу спеціальним суб'єктом окремих складів кримінальних правопорушень (ст. 365, ч. 2 ст. 370 КК України), незважаючи на спірність цього питання, свідчить про те, що держава стурбована негативними, зокрема кримінально протиправними процесами і тенденціями, які спостерігаються у правоохоронній діяльності, а тому є нагальна потреба в організації їх запобігання.

Повертаючись до необхідності визначення поняття кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, зазначимо на доцільності використання як кримінально-правових, так і кримінологічних ознак цих діянь. При цьому використання кримінально-правових ознак не вимагає надавати визначення поняття кримінального правопорушення, оскільки КК України вже містить таке визначення, а загальні ознаки кримінального правопорушення поширюються і на ознаки таких правопорушень, що вчиняються правоохоронцями.

Виділення кримінальних правопорушень працівників поліції в окрему групу вимагає виокремлення притаманних виключно їм класифікаційних ознак. Таке виокремлення можливе за умови вивчення достатньої сукупності кримінальних правопорушень, вчинених поліцейськими, у їх статистичній єдності.

Виконаний кримінально-правовий аналіз зазначених кримінальних правопорушень дозволяє виділити окремі ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції:

1. Суб'єкти цих правопорушень є спеціальними – працівники правоохоронних органів або ж службові особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [4].

2. Кримінальні правопорушення працівників Національної поліції вчиняються у зв'язку з використанням службового становища та/чи владних повноважень.

Для з'ясування питання віднесення кримінально-караних діянь до категорії кримінальних правопорушень, які вчиняють працівники поліції, а також виокремлення їх ознак важливим є розгляд таких питань: 1) визначення специфічних особливостей працівників Національної поліції, які дозволяють відрізнити їх від інших осіб, які проходять службу в системі МВС України та інших правоохоронних органах; 2) встановлення зв'язку між кримінально протиправною поведінкою працівника поліції і характером виконуваних ним службових повноважень; 3) визначення сфер протиправної діяльності працівників поліції, обумовлених службовими повноваженнями та службовим становищем, яке вони обіймають; 4) виділення кола посягань, що належать до цієї категорії кримінальних правопорушень.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу в поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції. Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон. Зразки та порядок видання службових посвідчень та спеціальних жетонів затверджуються МВС України [5]. Тож для визнання особи працівником поліції необхідним критерієм є її належність до спеціального державного відомства (Національної поліції), що визначається її службовим статусом та наявністю спеціального звання. На підтвердження повноважень працівникам поліції видають службові посвідчення та жетони встановленого зразка.

Закон України «Про Національну поліцію» відносить працівника поліції до представників державного органу виконавчої влади, який наділений владними повноваженнями і під час виконання яких, у визначених випадках та з належним додержанням законності, йому дозволяється використовувати різні форми примусу. Це дає змогу визначити працівника поліції як службову особу.

Отже, відмежування працівника поліції як спеціального суб'єкта кримінального правопорушення від загального суб'єкта кримінального правопорушення ґрунтується на таких ознаках цього працівника: обіймає посаду в органі державної виконавчої влади; реалізує завдання, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, охороною прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, наданням в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [5]; є носієм повноважень, які дозволяють вчиняти юридично значущі дії, обов'язкові для виконання громадянами та посадовими особами, незалежно від їх відомчої належності та обійманої посади.

Важливим моментом визначення правового статусу будь-якого державного службовця є документальне закріплення його прав та обов'язків у конкретному нормативно-правовому акті. Щодо основних прав та обов'язків працівників Національної поліції, то вони закріплені у таких законодавчих актах: Законі України «Про Національну поліцію», Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінальному процесуальному кодексі України, Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Початковим моментом реалізації прав і обов'язків працівника поліції є наказ начальника відповідного органу Національної поліції про його зарахування на службу. Цей наказ, як і інші, що регулюють порядок проходження працівником поліції служби, повинен бути наданий у письмовій формі. Припинення служби в органах Національної поліції і звільнення з них є заключним моментом наявності в особи статусу працівника

поліції. Ця процедура також повинна здійснюватися у письмовій формі.

Перелік повноважень працівників поліції міститься у розділі IV Закону України «Про Національну поліцію», в якому законодавець для виконання поліцією покладених на неї завдань у ст. 23 визначає основні повноваження поліції, які складаються з сорока шести пунктів, у ст. 24 – додаткові повноваження, у ст. 25 – повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення.

Окрема частина повноважень працівників поліції, наприклад, утримання в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених, підтверджує наявність у працівника поліції такої специфічної ознаки, як *право на обмеження волі людини*. Зазначимо, що такі дії повинні бути обумовлені службовою необхідністю та виходити з функцій працівників поліції.

Зважаючи на наведене, можна виділити одну з характерних ознак дефініції кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, – *вчинення кримінального правопорушення працівником поліції з використанням наданих йому прав та/або повноважень*.

Виділення цієї ознаки як основної у визначенні кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, дозволяє видалити з цієї групи правопорушень такі кримінально протиправні діяння, які працівники поліції вчиняють поза сферою своєї службової діяльності, наприклад, у побуті.

Якщо поліцейський у свій вихідний день, перебуваючи в ситуації, яка унеможливає використання ним своїх службових повноважень, наносить, наприклад, тілесні ушкодження або знищує чи пошкоджує чуже майно, у цьому випадку не можна говорити про специфіку кримінальних правопорушень, які розглядаються.

Як зазначалось, характерною ознакою кримінально протиправних посягань поліцейських, яка зумовлює їх суспільну небезпечність, є вчинення таких діянь з *використанням наданих поліцейському прав чи повноважень*.

Використання службовою особою влади чи службового становища передбачає використання тих повноважень, якими службова особа наділена у зв'язку із заняттям нею певної посади чи здійсненням певної службової діяльності. Інакше кажучи, йдеться про соціально-правовий статус службової особи, під яким треба розуміти сукупність прав та обов'язків, що утворюють службу компетенцію винного, а також його соціальне значення, під яким розуміється службовий авторитет працівника, престиж органу, організації чи установи, в якій він виконує свою службову діяльність, наявність службових взаємозв'язків і можливостей, що виникають завдяки обійманій посаді, можливість здійснення впливу на діяльність інших осіб тощо [6, с. 87].

У кримінологічних дослідженнях пропонувались різні типології злочинців серед працівників Національної поліції. Залежно від обсягів та характеру використовуваних службових повноважень виділяють «паразитуючу» особистість, для якої характерним є безпосереднє використання наданих відповідно до обійманої посади в системі Національної поліції повноважень усупереч інтересам служби з корисливих чи інших особистих мотивів; «атрибутивний» тип особистості працівника Національної поліції, який використовує службу в Національній поліції для полегшення вчинення загальнокримінальних злочинів; «привілейований» та «нейтральний» типи особистості злочинців – працівників Національної поліції, які не використовують службові повноваження для вчинення кримінальних правопорушень [7, с. 250].

Оскільки лише перший з наведених типів особистості безпосередньо стосується кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції з *використанням наданих поліцейському прав чи повноважень*, а інші три стосуються вчинення ними загальнокримінальних злочинів, то саме він є однією з кримінологічних ознак досліджуваного поняття.

Крім ознак, притаманних суб'єкту кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, та їх особистості доцільно розглянути ознаки суб'єктивної сторони цих правопорушень. Для більшості з них характерною є наявність умисної форми вини. Виняток становить тільки службова недбалість (ст. 367 КК), яка характеризується виною до спричинених суспільно небезпечних наслідків у формі необережності.

Вказівка на форму вини у складах кримінальних правопорушень, що

вчиняються працівниками Національної поліції, може безпосередньо міститись у диспозиціях відповідних статей КК України, наприклад, умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби (ч. 1 ст. 364 КК України), або умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень (ч. 1 ст. 365 КК України), а в інших випадках про умисний характер діяння свідчить вживання терміна «завідомо» (ч. 1 ст. 366 КК України).

Визначення ознак суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції, є важливим ще й тому, що дає змогу відокремити від них випадки дій працівників поліції, які хоча і підпадають під ознаки кримінально протиправних діянь, але через відсутність умислу на спричинення шкоди діяльності державного апарату, авторитету державних органів до таких належати не можуть. Таким кримінальним правопорушенням може бути, наприклад, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 118 КК України).

Вищенаведене дозволяє конкретизувати ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції: 1) працівник Національної поліції – це особа, яка проходить службу у Національній поліції, обіймає певну посаду і офіційно допущена до виконання службових повноважень; 2) кримінально протиправна діяльність працівників поліції обумовлена їх службовими повноваженнями; 3) використання наданих поліцейському прав та/або повноважень, обумовлених його службовим становищем, значно підвищує характер і ступінь суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, що ним вчиняються; 4) переважна більшість кримінальних правопорушень поліцейських характеризується умисною формою вини за якої винний усвідомлює протиправність використання не тільки своїх повноважень, а й тих, що не охоплюються його компетенцією, тобто таких, які виходять за законодавчо визначені межі.

Висновки. Зважаючи на наведене, пропонуємо таке визначення кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками Національної поліції. Це передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, які вчиняються умисно або через необережність працівником поліції з безпосереднім використанням наданих відповідно до обійманої посади в системі Національної поліції прав чи повноважень всупереч інтересам служби, якщо при цьому заподіяна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Подальша розробка термінології у сфері злочинності поліцейських є запорукою ефективності запобігання цьому виду злочинності.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. У МВС розповіли, скількох правоохоронців звільнили через скоєння злочинів. URL: <https://suspilne.media/100375-u-mvs-rozpovili-skilkoh-pravoohoronciv-zvilnili-cerez-skoenna-zlociniv/>.
3. Звіт з виконання Національною поліцією України упродовж 2017 року Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки та Антикорупційної програми НПУ на 2017 рік. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/zapobigannya-korupcziji/zviti-po-zapobigannyyu-korupcziji.html>.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04. 2001.. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
6. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. М. І. Хавронюк. Київ : Ваіте, 2018. 472 с.
7. Боднар В. Є. Типологія працівників Національної поліції України, що вчиняють злочини у сфері службової діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 245–250.

Надійшла до редакції 26.09.2022

References

1. Pro zareyestrovani kryminalni pravoporushennya ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannya [On registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation]. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].
2. U MVS rozpovily, skilkoh pravookhorontsiv zvilnyly cherez skoyennya zlochyniv [The Ministry of Internal Affairs told how many law enforcement officers were dismissed for committing crimes]. URL : <https://suspilne.media/100375-u-mvs-rozpovili-skilkoh-pravoohorontsiv-zvilnyli-cherez-skoenna-zlociniv/>. [in Ukr.].
3. Zvit z vykonannya Natsionalnoyu politsiyeyu Ukrayiny uprodovzh 2017 roku Derzhavnoyi prohramy shchodo realizatsiyi zasad derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukrayini (Antykoruptsiynoyi stratehiyi) na 2015–2017 roky ta Antykoruptsiynoyi prohramy NPU na 2017 rik [Report on the implementation by the National Police of Ukraine during 2017 of the State Program on the implementation of the principles of state anti-corruption policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2015-2017 and the Anti-Corruption Program of the National Police for 2017]. URL : <https://www.npu.gov.ua/about/zapobigannya-korupcziji/zviti-po-zapobigannju-korupcziji.html>. [in Ukr.].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
5. Pro Natsionalnu politsiyu [About the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015I. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
6. Khavroniuk, M. I. (2018) Naukovo-praktychnyy komentar do Zakonu Ukrayiny «Pro zapobihannya koruptsiyi» [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»]. Kyiv : Vaite, 472 p. [in Ukr.].
7. Bodnar, V. Ye.(2016) Typolohiya pratsivnykiv Natsionalnoyi politsiyi Ukrayiny, shcho vchynyayut zlochyny u sferi sluzhbovoyi diyalnosti [Typology of employees of the National Police of Ukraine who commit crimes in the field of official activity]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 5, pp. 245–250. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksiy Krizhanovsky. The concept of criminal offenses committed by employees of the National Police. The purpose of the work is to develop a definition of the concept of criminal offenses committed by employees of the National Police. Methodology. To achieve the goal of the work, dialectical, systemic-structural and formal-logical methods were used.

Scientific novelty. The proposed author's definition of the concept of criminal offenses committed by employees of the National Police, taking into account the criminal-legal and criminological features of these acts. It has been proven that the employees of the National Police are special subjects of those criminal offenses that they commit in connection with the use of their official position and/or authority. Employees of the National Police are criminally liable on general grounds for committing other criminal offenses. Specific features of the investigated offenses are specified: 1) an employee of the National Police means a person who serves in the National Police, holds a certain position and is officially allowed to perform official duties; 2) the criminally illegal activity of police officers is determined by their official powers; 3) the use of the rights and/or powers granted to a police officer, due to his official position, significantly increases the nature and degree of public danger of criminal offenses committed by him; 4) the vast majority of criminal offenses committed by police officers is characterized by an intentional form of guilt in which the guilty person is aware of the illegality of using not only his powers, but also those that are not covered by his competence, that is, those that go beyond the legally defined limits.

Conclusions. The concept of criminal offenses committed by employees of the National Police is part of the terminology in the field of criminal law measures to prevent police crime.

Keywords: *employee of the National Police, criminal responsibility, criminal offense.*

УДК 343.6
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-286-291

Вадим ХАШЕВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ: ОКРЕМІ ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розглянуто окремі дискусійні аспекти удосконалення правової регламентації кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Підтримується, зокрема, пропозиція стосовно розширення кола потерпілих від діяння, передбаченого у ч. 2 ст. 135 КК, внаслідок визнання такими малолітніх дітей. А до кола суб'єктів, які мають нести підвищену відповідальність за залишення малолітньої дитини в небезпеці, поряд з матір'ю доцільно додати батька та опікуна. Крім того, вважається за доцільне розглянути питання стосовно доповнення ст. 135 КК України новим кваліфікованим видом, який передбачатиме відповідальність за залишення в небезпеці матір'ю, яка перебуває в зумовленому пологами стані, одразу після пологів своєї новонародженої дитини, що спричинило її смерть або інші тяжкі наслідки. У такому діянні покарання має бути менш суворим, ніж за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. Тим самим буде усунуто невідповідність санкцій між ст. 117 КК та ч. 3 ст. 135 КК, відповідно до якої діяння матері, яка перебувала в зумовленому пологами стані та залишила у небезпеці новонароджену дитину одразу після пологів, що спричинило її смерть або інші тяжкі наслідки, карається більш суворо, ніж умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів.

Ключові слова: залишення в небезпеці, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, обов'язок по піклуванню, опікунство.

Постановка проблеми. Належна кримінально-правова охорона життя і здоров'я кожної людини має неабияке значення для нашої держави, оскільки повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року військ російської федерації спричинено загибель та поранення значної кількості не лише наших військових захисників, але й мирного українського населення. Однак життя і здоров'я кожної людини повинно бути під надійним захистом з боку держави за допомогою всіх можливих, зокрема й кримінально-правових засобів. Це положення впливає зі ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. А це, зі свого боку, визначає зміст і спрямованість діяльності держави [1]. Тому положення Кримінального кодексу України (далі – КК), що передбачають відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, повинні завжди перебувати під пильною увагою як законодавця, так і вчених у галузі кримінального права, з тим щоб норми, передбачені у Розділі II Особливої частини КК, відповідали реаліям та потребам сьогодення. Однією з таких норм, розташованих у вищезазначеному розділі, є ст. 135 КК, що передбачає відповідальність за залишення в небезпеці.

Високий рівень суспільної небезпечності, який обґрунтовує необхідність криміналізації цього діяння, зумовлений тим, що особа, яка зобов'язана піклуватись про іншу особу внаслідок її безпорадності або немічності, нехтує таким обов'язком, що призводить до загрози спричинення смерті або безпосередньо смерті особи, якою опікувалась винна особа, або взагалі винна особа сама своїм діянням створює небезпечні для життя потерпілого умови та маючи реальну можливість допомогти, не надає допомоги щодо порятунку такого потерпілого. Зазначені діяння не можуть бути прийнятними як з боку моралі, так і закону, оскільки найчастіше потерпілими бувають особи, які не мають

© В. Хашев, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2240-0713>
khvg7747@gmail.com

змоги захистити себе самі: жертви дорожньо-транспортних пригод або інших надзвичайних подій, особи похилого віку або з інвалідністю, малолітні діти тощо.

Проблеми кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці були об'єктом уваги багатьох вітчизняних науковців, серед яких треба відмітити праці таких вчених, як В. Бабаніна, Т. Кірпи́ченко, Ю. Кричун, І. Литвин, В. Мисливий, П. Орлов, Є. Пилипенко, О. Тимчук, Є. Топильський, М. Хавронюк, Н. Ярмиш та ін. Незважаючи на те, що вчені надавали пропозиції щодо вдосконалення диспозиції та санкції ст. 135 КК, зазначена норма є однією з небагатьох у КК, що з часу її ухвалення у 2001 році не зазнала жодних змін. Проте в умовах військових дій, що ведуться на значній території нашої країни, і ускладнень внаслідок цього проблем у різних сферах суспільного життя належне правове забезпечення охорони життя та здоров'я людини вимагає подальшого пошуку шляхів із удосконалення норми КК, що передбачає відповідальність за залишення в небезпеці.

Метою статті є розробка окремих пропозицій з удосконалення правової регламентації кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб розробити доречні та актуальні пропозиції стосовно поліпшення кримінально-правової регламентації розгляданого нами злочинного діяння, треба проаналізувати, враховуючи об'єм фахової статті, деякі пропозиції фахівців.

Наприклад, В. В. Бабаніна ще дванадцять років тому, ґрунтуючись на матеріалах виконаного нею дисертаційного дослідження на тему «Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці» (м. Київ, 2010 р.), зробила висновок щодо необхідності розширення відповідно до змісту кримінально-правової заборони залишення в небезпеці об'єкта злочину шляхом зазначення в диспозиції ч. 1 ст. 135 КК не тільки про «небезпечний для життя», а й «небезпечний для здоров'я стан» [2, с. 6]. При цьому вона пропонує розмістити у диспозиції ч. 1 ст. 135 КК вказівку на загрозу здоров'ю не як складову, а як альтернативу загрози життю, оскільки між ними вжито роз'єднувальний сполучник «або» [2, с. 16–17]. Вчена обґрунтовує свою пропозицію, зокрема тим, що стосовно об'єкта злочину, передбаченого в ч. 1 ст. 135 КК України, у диспозиції цієї норми є прогалина. У вищезазначеній нормі не вказано на ще один основний безпосередній об'єкт – здоров'я особи, як у ч. 1 ст. 137 КК України. На думку В. Бабаніної, можливо законодавець свідомо визначив лише один основний безпосередній об'єкт, урахувавши ступінь суспільної небезпеки зазначеного діяння. Але вчена вважає, що найбільш імовірним є перший варіант. Водночас вона погоджується з позицією науковців, які вказують, що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 135 КК України, є життя та здоров'я, бо в самій конструкції вказаної статті об'єктом визнається лише життя, тому не треба ототожнювати родовий та безпосередній об'єкти досліджуваного злочину [3, с. 135].

Погоджуючись із тим, що безпосереднім об'єктом розгляданого злочинного діяння може бути поряд з життям і здоров'я особи, оскільки загроза життю не може не тягнути за собою загрози здоров'ю, зазначимо, що до пропозиції стосовно необхідності вказівки на загрозу здоров'ю особи як альтернативи загрози життю у диспозиції ст. 135 КК виникають певні зауваження.

Зокрема, вказівка на небезпечність для життя чи здоров'я є характерною для деяких складів кримінальних правопорушень, наприклад розбою, про що вказано, наприклад, у диспозиції ч. 1 ст. 187 КК. А судова практика шкодою, небезпечною для життя чи здоров'я особи, визнає заподіяння потерпілому як мінімум легких тілесних ушкоджень із короточасним розладом здоров'я, про що зазначається у п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». З цього судового тлумачення випливає, що небезпечним саме для здоров'я людини є заподіяння їй легких тілесних ушкоджень із короточасним розладом здоров'я, тобто криміналізація випадків, коли особу залишили у небезпеці і це могло спричинити загрозу її здоров'ю, може призвести до того, що за ч. 1 ст. 135 КК можна буде притягнути, наприклад, особу, яка вимкнула світло у кімнаті, де перебуває інша особа, і остання, внаслідок дезорієнтації у просторі, впала та заподіяла собі тілесні ушкодження, що потягли за собою розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більше 21 дня (перелам носу, розтягнення сухожилля на нозі тощо). А зважаючи на той факт, що розглядане злочинне діяння вважається закінченим, як визнає сама В. Бабаніна, «з моменту залишення без допомоги особи, яка перебуває в

небезпечному для життя стані, незалежно від того, відвернула б чи ні надана допомога можливу смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки» [2, с. 12], то перенесення цього правила на загрозу заподіяння шкоди здоров'ю буде означати, що за ч. 1 ст. 135 КК можна буде притягнути до відповідальності особу й у разі якщо їй взагалі не заподіяно жодних тілесних ушкоджень, а є лише факт створення загрози заподіяння такої шкоди.

Проте, на нашу думку, рівень суспільної небезпечності залишення в небезпеці, що призвело або могло призвести до заподіяння будь-якого різновиду легких тілесних ушкоджень не є достатнім для його криміналізації, а тому законодавець у цьому випадку вчинив правильно і вказівка на загрозу здоров'ю, як альтернативу загрози життю у диспозиції ст. 135 КК не є доречною.

Водночас заслуговує на увагу пропозиція В. В. Бабаніної щодо необхідності замінити у диспозиції ч. 2 ст. 135 КК України вислів «Ті самі дії» словосполученням «Те саме діяння» [2, с. 6]. Дійсно, об'єктивна сторона розгляданого кримінально-протиправного діяння має складний характер, тобто характеризується не лише активними вчинками, але й проявами бездіяльності, що якраз і полягає у невиконанні покладених на особу обов'язків із надання допомоги дитині. Винні особи під час скоєння злочинів завжди вчиняли певний комплекс дій, при чому як різного змісту, так і тотожних, проте об'єднаних єдиним умислом і спрямованих на досягнення єдиного злочинного результату.

Наприклад, визнаючи Є. вину ватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 135 КК, Козельщинський районний суд Полтавської області виходив із такого: Є, будучи матір'ю трьох малолітніх дітей, а отже, особою, зобов'язаною дбати про їх життя та здоров'я, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, привела їх до лісу, де залишила без нагляду, пиття та їжі, тобто залишила потерпілих, які з огляду на вік не могли вжити заходів до самозбереження, у небезпечному для життя стані [4]. Як впливає з фабули справи, мати вчинила комплексне діяння, оскільки спочатку вчинила дію, тобто активну поведінку, що полягала у приведенні дітей до лісу, після чого – бездіяльність, що полягала у пасивній поведінці, тобто залишенні без нагляду та ненаданні малолітнім дітям їжі та пиття. Водночас вищезазначені прояви активної та пасивної поведінки охоплювались єдиним умислом та за своїм змістом становили єдине діяння – залишення в небезпеці. Отже, терміном, що охоплює весь комплекс вчинків, що полягають у проявах активної поведінки, тобто діях та проявах пасивної поведінки – бездіяльності особи, що у кінцевому підсумку становлять залишення в небезпеці дитини, є саме поняття «діяння». Додатковим аргументом до вищерозглядової позиції може слугувати той факт, що у ч. 3 ст. 135 КК використовується словосполучення «Те саме діяння».

Також В. В. Бабаніна наголошує на підвищеній суспільній небезпечності залишення в небезпеці новонародженої дитини її батьком, через що пропонує вдосконалення ч. 2 ст. 135 КК України шляхом розширення меж суб'єкта, до якого потрібно, крім матері новонародженої дитини, віднести батька дитини. Крім того, вчена стверджує про необхідність потерпілим від діяння, зазначеного у цій нормі, вважати не новонароджену, а малолітню дитину [2, с. 12–13]. Погоджуючись із пропозицією стосовно розширення кола потерпілих від діяння, передбаченого у ч. 2 ст. 135 КК, зазначимо, що до кола можливих суб'єктів цього злочинного діяння є певні зауваження. Наприклад, правовий обов'язок піклуватися про малолітніх осіб, окрім матері та батька, може бути покладено також і на особу, яка оформила опікунство над дитиною. А на сьогодні інститут опікунства має неабияке значення для забезпечення нормального розвитку малолітніх дітей, оскільки чимало українців загинуло внаслідок військових дій і їх діти залишились сиротами.

Відповідно до положень ст. 243 та 249 Сімейного кодексу України? опіка встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, які не досягли віку чотирнадцяти років. При цьому опікун зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти [5]. Тобто фактично опікун замінює малолітній дитині батьків, а тому, на нашу думку, рівень суспільної небезпечності діяння опікуна, що полягає у залишенні в небезпеці довіреної йому дитини є не меншим, ніж у матері чи батька, а тому і відповідальність має бути більш суворою, ніж та, яку передбачено у ч. 1 ст. 135 КК.

Отже, до кола суб'єктів, які повинні нести підвищену відповідальність за

залишення малолітньої дитини в небезпеці, доцільно додати поряд з матір'ю та батьком ще й опікунів.

Щодо піклувальників, то відповідно до ч. 2 ст. 243 Сімейного кодексу України піклування встановлюється над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [5]. Зважаючи, що інститут піклування не застосовується до малолітніх дітей, піклувальників не доречно включати до кола суб'єктів злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК.

Розглянувши санкції, що передбачені за залишення в небезпеці, звернено увагу на думку С. Бабаніна та С. Корогод, які вказують на відсутність співрозмірності у санкціях деяких статей, що встановлюють відповідальність за так звані суміжні склади кримінальних правопорушень. Однак санкції за такі кримінальні правопорушення не повинні мати великих відмінностей. Інакше кажучи, розміри санкцій у цих випадках повинні або перетинатися, або мінімум покарання, передбаченого за вчинення більш тяжкого кримінального правопорушення, не повинен перевищувати максимум покарання, встановленого за суміжне, менш тяжке кримінальне правопорушення. За такої побудови санкцій суд має змогу визначити покарання, яке точно відповідає суспільній небезпеці діяння та особі винного. Наприклад, санкція ст. 117 КК України передбачає покарання за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини та встановлює покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Проте у разі залишення матір'ю у небезпеці новонародженої дитини, якщо це спричинить смерть останньої, покарання за таке діяння вже становить від трьох до восьми років позбавлення волі (ч. 3 ст. 135 КК України) [6, с. 367]. Цим питанням вчені показують, що є проблема співвідношення караності умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини та залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини.

Зокрема, в разі залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини, у контексті ч. 2 ст. 135 КК, мати обов'язково не повинна перебувати в зумовленому пологами стані, тоді як для ч. 3 ст. 135 КК можливі обидва варіанти. Якщо ж буде встановлено, що залишаючи у небезпеці новонароджену дитину, мати перебувала в зумовленому пологами стані, діяння треба кваліфікувати за ч. 1 ст. 135 КК, а у випадку настання смерті дитини або інших тяжких наслідків – за ч. 3 ст. 135 КК. У разі ж умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, як правильно зазначає Л. Остапенко, особливий психоемоційний стан жінки хоча і не є обов'язковою конструктивною ознакою цього складу злочину (він чітко не прописаний у диспозиції ст. 117 КК України), але, незважаючи на це, презюмується в кожному випадку вчинення вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини [7, с. 129]. Тобто діяння матері, яка перебувала в зумовленому пологами стані та залишила у небезпеці новонароджену дитину одразу після пологів, що спричинило її смерть або інші тяжкі наслідки, карається більш суворо, ніж умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів, хоча рівень суспільної небезпечності умисного вбивства є вищим.

З іншого боку, рівень суспільної небезпечності діяння матері, яка не перебуваючи в зумовленому пологами стані, залишила в небезпеці новонароджену дитину, що спричинило її смерть, є вищим, ніж в умисного вбивства, вчиненого матір'ю, яка перебуває у такому стані, оскільки у цей час вона не повною мірою здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними, тобто фактично є обмежено осудною. Тобто, у цій частині більш суворо санкція ч. 3 ст. 135 КК є виправданою.

Отже, для того щоб усунути проблему невідповідності санкцій між умисним вбивством матір'ю своєї новонародженої дитини та випадком залишення в небезпеці матір'ю, яка перебуває в зумовленому пологами стані, своєї новонародженої дитини, що спричинило її смерть або інші тяжкі наслідки, доцільним є розглянути питання стосовно виділення відповідного окремого кваліфікованого виду залишення в небезпеці із санкцією, що є менш суворою, ніж у ст. 117 КК.

Крім того, для складу такого злочину, як залишення матір'ю в небезпеці своєї новонародженої дитини, відсутня вказівка на обов'язкове вчинення такого діяння під час пологів або відразу після пологів.

Однак вказівкою на вчинення умисного вбивства новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів законодавець обмежує вчинення цього злочину певним проміжком часу, який є нетривалим і визначається в кожному конкретному

випадку. Вбивство матір'ю своєї дитини через такий час після пологів, коли вже не можна говорити про особливий стан жінки, яка перенесла пологовий процес, не дає підстав для застосування ст. 117 КК України. У таких випадках відповідальність за вбивство настає на загальних підставах [8, с. 242]. Водночас у ст. 135 КК час залишення в небезпеці новонародженої дитини не обмежується, тобто таке діяння може бути вчинено як одразу після пологів, так і через деякий час, тобто до того часу, поки дитина вважається новонародженою. Можна сказати, що в цій частині відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини та залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини співвідношення санкцій ст. 117 та 135 КК видається обґрунтованим.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо нову редакцію диспозиції ч. 2 ст. 135, а саме:

«2. Те саме діяння, вчинене матір'ю, яка не перебувала в зумовленому пологами стані, батьком або опікуном стосовно малолітньої дитини, –...».

Крім того, вважається за доцільне розглянути питання стосовно доповнення ст. 135 КК України новим кваліфікованим видом, який передбачатиме відповідальність за залишення в небезпеці матір'ю, яка перебуває в зумовленому пологами стані, одразу після пологів своєї новонародженої дитини, що спричинило її смерть або інші тяжкі наслідки. У такому діянні покарання має бути менш суворим, ніж за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. Тим самим буде усунуто невідповідність санкцій між ст. 117 КК та ч. 3 ст. 135 КК, згідно з якою діяння матері, яка перебувала в зумовленому пологами стані та залишила у небезпеці новонароджену дитину одразу після пологів, що спричинило її смерть або інші тяжкі наслідки, карається більш суворо, ніж умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів. Проте необхідність такого законодавчого кроку, а також розмір санкції за його вчинення потребує окремого кримінально-правового та кримінологічного дослідження.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Бабаніна В. В. Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2010. 20 с.
3. Бабаніна В. В. Залишення в небезпеці: характеристика об'єкта злочину. *Вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3 (64). С. 132–137.
4. Про узагальнення судової практики розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 р. : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 червня 2016 року № 3. URL : <http://consultant.parus.ua/?doc=0A9Q15E51C>.
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Бабанін С. В., Корогод С. В. Удосконалення санкцій кримінально-правових норм в умовах запровадження відновного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2. С. 365–370.
7. Остапенко Л. Правова оцінка причетності до вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 6. С. 128–131.
8. Хашев В. Г. Проблемні питання кримінальної відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 238–244.

Надійшла до редакції 18.10.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996. [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
2. Babanina, V. V. (2010) Kryminalna vidpovidalnist za zalyshennia v nebezpetsi [Criminal responsibility for leaving in danger] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
3. Babanina, V. V. (2009) Zalyshennia v nebezpetsi: kharakterystyka obiekta zlochynu [Leaving in danger: characteristics of the object of the crime]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (64), pp. 132–137. [in Ukr.].
4. Pro uzahalennia sudovoi praktyky rozghliadu kryminalnykh provadzhen shchodo zlochyniv proty zhyttia i zdorovia osoby za 2014 r. [On the generalization of judicial practice of consideration of criminal proceedings regarding crimes against life and health of a person in 2014] : Postanova Plenumu

Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 3 chervnia 2016 roku № 3. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0A9QI5E51C> [in Ukr.].

5. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 [Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

6. Babanin, S. V., Korohod, S. V. (2021) Udoskonalennia sanktsii kryminalno-pravovykh norm v umovakh zaprovadzhennia vidnovnoho pravosuddia [Improvement of sanctions of criminal law norms in the conditions of introduction of restorative justice]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. issue № 2, pp. 365–370. [in Ukr.].

7. Ostapenko, L. (2005) Pravova otsinka prychnosti do vbyvstva matiriu svoiei novonarodzhenoii dytyny [Legal assessment of complicity in the murder of a mother of her newborn child]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6, pp. 128–131. [in Ukr.].

8. Khashev, V. H. (2015) Problemni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za umysne vbyvstvo matiriu svoiei novonarodzhenoii dytyny [Problematic issues of criminal responsibility for the intentional killing of a mother of her newborn child]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 238–244. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vadym Khashev. Leaving in danger: certain debatable aspects of improving criminal liability. Separate debatable aspects of improving the legal regulation of criminal liability for leaving in danger, as one of the crimes against life and health of a person, have been considered. The author has emphasized that the proper criminal and legal protection of the life and health of every person is of great importance for our state, since the full-scale invasion of the troops of the Russian Federation on February 24, 2022 caused the death and injury of a significant number of not only our military defenders, but also the civilian Ukrainian population. In particular, the proposal regarding the expansion of the circle of victims of the act provided for in Part 2 of Article was supported. 135 of the Criminal Code, due to the recognition of such minor children. And to the circle of perpetrators who should bear increased responsibility for leaving a minor child in danger next to the mother, it is advisable to add the father and the guardian. It is noted that the legal obligation to take care of minors, in addition to the mother and father, can also be assigned to the person who has registered guardianship over the child. And today, the institution of guardianship is of great importance for ensuring the normal development of young children, since many Ukrainians died as a result of military operations and their children remained orphans. The guardian actually replaces the minor child's parents, accordingly, the level of social danger of the guardian's action, which consists in leaving the child entrusted to him in danger, is no less than that of a mother or father, and therefore the responsibility should be more strict than that provided for in Art. 135 of the Criminal Code.

In addition, it has been considered expedient to examine the issue of adding Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine as a new qualified type, which will provide for liability for leaving in danger by a mother who is in a condition caused by childbirth, immediately after giving birth to her newborn child, which caused her death or other serious consequences. In such an act, the punishment should be less severe than for the intentional killing by a mother of her newborn child. This will eliminate the inconsistency of sanctions between Art. 117 of the Criminal Code and Part 3 of Art. 135 of the Criminal Code, according to which the act of a mother who was in a state caused by childbirth and left a newborn child in danger immediately after childbirth, which caused its death or other serious consequences, is punished more severely than the intentional killing by the mother of her newborn child during childbirth or immediately after childbirth. It has been noted that the necessity of such a legislative step, as well as the size of the sanction for its commission, requires a separate criminal-legal and criminological study.

Keywords: *leaving in danger, deliberate killing by the mother of her newborn child, criminal offenses against human life and health, duty of care, guardianship.*

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-292-298

Юлія ХРИСТОВА ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРАВОСУДДЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ

Висвітлено актуальні проблеми визначення змісту (елементів) правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту. Наголошено, що в сучасних умовах воєнного стану надзвичайно гострим є питання протидії посяганням на життя, погрозам або насильству щодо судді у зв'язку зі здійсненням правосуддя. Здійснено аналіз законодавства, а також довідкової та наукової літератури щодо визначення терміно-поняття «правосуддя».

Обґрунтовано пропозиції віднести до елементів правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту: професійну діяльність осіб, які здійснюють правосуддя (суддів і присяжних (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів), а також інших осіб, які сприяють його здійсненню (співробітників прокуратури, оперативних підрозділів, слідчого, дізнавача, детектива, захисника, представника особи, судового експерта, а також їх близьких родичів) та осіб, які забезпечують функціонування суду та його безпеку (співробітників Служби судової охорони, працівників апарату суду, членів Вищої Ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, а також працівників Державної судової адміністрації та Національної школи суддів України та їх близьких родичів), а також інших учасників судового процесу.

Ключові слова: правосуддя, захист правосуддя, кримінологічний захист, об'єкт кримінологічного захисту.

Постановка проблеми. За результатами проведеного кримінологічного аналізу кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень проти правосуддя на основі відомостей офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора встановлено, що у 2017 в Україні було обліковано 8589 таких кримінальних правопорушень. Із них найбільше було зареєстровано фактів невиконання судового рішення (ст. 382 КК) – 3283 кримінальних правопорушення, ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК) – 1153, також введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК) – 724. У 2018 році загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень проти правосуддя збільшилася до 9514 (+925), а у 2019 році – до 10310 (+1721, порівняно з 2017 роком). У 2020 році їх було обліковано 8325 (-264), у 2021 році – 7198 (-1391). Проте на фоні позитивної динаміки зменшення (з 2019 року) загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень проти правосуддя на особливу увагу заслуговує негативна динаміка збільшення кількості фактів втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК), що становить безпосередню загрозу незалежності здійснення правосуддя в Україні, а саме: зі 107 у 2017 році до 202 (+95) у 2018 році, зі 168 у 2019 році (+61, порівняно з 2017 роком) до 143 (+36) у 2020 році, 122 (+15) у 2021 році [5]. Більше того, в сучасних умовах воєнного стану надзвичайно гострим є питання протидії посяганням на життя, погрозам або насильству щодо судді у зв'язку зі здійсненням правосуддя, про що свідчить стрімке збільшення (в 18,5 разів) з січня по серпень 2022 року спроб відвідувачів пронести в судові установи заборонені предмети, в тому числі зброю – 2429 одиниць порівняно з 131 одиницею за аналогічний період 2021 року [6], що становить потенційну небезпеку, зокрема для суддів, які беззаперечно підлягають кримінологічному захисту, учасників судового процесу, а також для належного функціонування системи правосуддя загалом. Водночас аналіз наукової літератури з кримінального права та кримінології свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення змісту правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту, що зумовлює актуальність дослідження.

© Ю. Христова, 2022

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-5175-9242>

julia-3108@ukr.net

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у науково-теоретичну розробку окремих, переважно кримінально-правових, аспектів протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя зробили такі вчені, як В. Ахмедов, В. Борисов, О. Вакулик, А. Воронцов, В. Головчук, С. Дідик, О. Дудоров, О. Кальман, Н. Карпова, О. Кваша, С. Книженко, А. Маломуж, С. Мірошніченко, В. Навроцький, В. Осадчий, Л. Палюх, О. Титаренко, В. Гютюгін, В. Шаблистий, М. Шепітько та ін. Водночас нагальні питання кримінологічного захисту правосуддя в Україні, особливо в умовах воєнного та поствоєнного станів, а також формування нового кримінального законодавства, не вивчалось та потребує свого комплексного дослідження.

Зокрема, серед наявних монографічних наукових праць вітчизняних вчених зі схожої проблематики особливу зацікавленість викликає докторська дисертація С. Мірошніченка (2012 р.), присвячена теоретичним і прикладним проблемам запобігання та протидії злочинам проти правосуддя. Вчений формує авторську дефініцію поняття «правосуддя», пропонує нову модель Розділу XVIII «Злочини проти правосуддя» Особливої частини КК України, доводить, що статистична картина злочинності у сфері правосуддя не відтворює реальних процесів, які відбуваються в ній, внаслідок її значної неповноти, а також обґрунтовує положення про те, що рівень цієї злочинності має підвищений ступінь суспільної небезпеки порівняно з іншими загальнокримінальними злочинами, що в цілому може свідчити про існування загрози для національної безпеки України [1]. Проте внесення істотних змін до чинного Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, формування нового кримінального законодавства, законодавчі зміни у сфері функціонування судової системи України зумовили низку трансформацій щодо застосування норм Розділу XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» Особливої частини КК України, а також кримінологічного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя, які потребують нових наукових розвідок.

М. Шепітько в докторській дисертації «Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя» (2018 р.) надав характеристику кримінально-правовим та криміналістичним засобам протидії кримінальним правопорушенням у сфері правосуддя. В аспекті досліджуваної нами проблематики заслуговує на увагу пропозиція вченого щодо віднесення до злочинів проти правосуддя таких суспільно небезпечних діянь, як: «Фальсифікація доказів», «Погроза або насильство щодо слідчого або прокурора», «Умисне знищення або пошкодження майна слідчого або прокурора», «Посягання на життя слідчого або прокурора», «Втручання в діяльність слідчого або прокурора», «Втручання в діяльність експерта, спеціаліста або оцінювача»; «Насильство щодо свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста або оцінювача», «Умисне знищення або пошкодження майна свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста або оцінювача», «Посягання на життя свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста або оцінювача»; «Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України» [2, с. 4–5].

Проблематиці протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя також присвячено докторську дисертацію В. Ахмедова «Протидія злочинам проти правосуддя за кримінальним законодавством Азербайджанської республіки та України» (2021 р.). Автор за результатами порівняльного дослідження засад кримінально-правової охорони правосуддя в Азербайджанській республіці та Україні запропонував концепцію криміналізації злочинів проти правосуддя та удосконалення кримінального законодавства, а також практики його застосування в обох державах [3].

Теоретико-прикладні проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти правосуддя були розглянуті у докторській дисертації Л. Палюх «Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя» (2021 р.) [4]. У контексті предмета нашого дослідження становить інтерес пропозиція вченої визначити родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVIII Особливої частини КК України, як суспільні відносини, які забезпечують встановлений законом порядок судочинства та виконання судових рішень, оскільки поняття «судочинство» більш точно, ніж поняття «правосуддя», позначає коло відповідних охоронюваних суспільних відносин [4, с. 25].

Інші наявні монографічні праці науковців виконані на рівні кандидатської дисертації в галузі кримінального права та присвячені дослідженню окремих кримінальних правопорушень (групи кримінальних правопорушень) проти правосуддя.

Мета статті – визначити зміст (елементи) правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту.

Виклад основного матеріалу. Для встановлення кола всіх об'єктів, які становлять сферу правосуддя та потребують кримінологічного захисту, видається необхідним з'ясувати зміст терміно-поняття «правосуддя», яке широко використовується законодавцем в текстах нормативно-правових актів без легальної дефініції, шляхом аналізу чинного законодавства, а також довідкової та наукової літератури з предмета розгляду.

Осмилення змісту юридичного терміна «правосуддя» доцільно розпочати з розкриття його етимологічного аспекту. Зокрема, в українській мові слово «правосуддя» – запозичення з церковнослов'янської мови; церковнослов'янське *правосудіє* утворене з основ прикметника *правь* «правий, правильний, справедливий» та іменника *сждь* «суд» [7, с. 552]. У Словнику української мови слово «правосуддя» тлумачиться, як: 1. Суд, судова діяльність держави; юстиція; // установи, які здійснюють судову діяльність держави. 2. Розгляд судових справ; судочинство. 3. Справедливий суд [8, с. 509].

Зв'язок смислів справедливості та правосуддя прослідковується і в іноземних мовах, наприклад в англійській мові, яка є однією з основних мов міжнародного права, – у значенні слова «justice» як еквівалента терміна «правосуддя». Наприклад, The Longman Dictionary of Contemporary English, фіксує такі значення слова «justice»: 1. System of judgement – the system by which people are judged in courts of law and criminals are punished (в українській мові цьому значенню здебільшого відповідає лексема «правосуддя», або «юстиція»). 2. Fairness – fairness in the way people are treated (в українській мові цьому значенню відповідають слова «справедливість, чесність») [9] та ін.

Аналіз наукової літератури з предмета дослідження свідчить про те, що поняття «правосуддя» визначається вченими по-різному. Наприклад, С. С. Мірошниченко пропонує під цим поняттям розуміти форму реалізації державної влади, здійснюваної виключно судами, шляхом розгляду усіх спірних правовідносин, які виникають у державі на основі врегульованих законом норм цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства [1]. С. Слинько слушно зауважує, що правове визначення справедливості привело до обґрунтованого призначення правосуддя як судження по праву; основне питання судочинства – це питання істини [10, с. 34].

У контексті досліджуваної проблематики заслуговує на увагу й кримінально-правовий підхід, запропонований М. Шепітьком, відповідно до якого поняття «правосуддя» в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність необхідно розуміти у його «широкому» тлумаченні, яке має охоплювати не лише діяльність суду з розгляду та вирішення справ, а й діяльність органів досудового розслідування, дізнання, а також органів виконання судових рішень [11, с. 128]. Водночас більш виваженою, на нашу думку, є позиція Л. Палюх про те, що поняття «правосуддя» не охоплює всю юрисдикційну діяльність суду, а стосується лише окремої її частини (однієї з функцій). Зважаючи на те, що поняття «судочинство» охоплює виконання всіх функцій у межах його юрисдикційної діяльності, але не охоплює діяльність щодо виконання судових рішень [12, с. 192–193, 210], вчена запропонувала змінити чинну редакцію назви Розділу XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» Особливої частини КК України на «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку судочинства та виконання судових рішень» [4, с. 14].

Найбільш поширеним у науці є двоаспектний підхід до визначення поняття «правосуддя» за допомогою як змістовних, так і формальних ознак. В. С. Бігун, дослідивши на монографічному рівні проблематику правосуддя як об'єкта філософсько-правового дослідження, обґрунтував положення про те, що формальною ознакою правосуддя є його здійснення у формі судочинства судами як державними органами, а змістовною – відповідність вимогам справедливості і забезпечення ефективного поновлення в правах [13, с. 19]. Такий підхід до вирішення питання, що становить предмет розгляду, поділяє і Л. Палюх, яка за результатами монографічного дослідження «Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя» (2020 р.) обґрунтувала висновок про те, що двоаспектне визначення поняття «правосуддя» – через його змістовну та функціональну (формальну) ознаки, найбільш повно і всебічно відображає зміст цього поняття [12, с. 177–179, 656].

Аргументом на підтримку коректності саме двоаспектного підходу для визначення досліджуваного поняття є його практичне застосування Конституційним Судом України під час офіційного тлумачення дефініції «правосуддя» відповідно до положень ст. 124 Конституції України як, по-перше, самостійної галузі державної

діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [14]; по-друге, констатація положення про те, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [15].

Отже, в наявних дослідженнях з проблематики протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя вчені здебільшого розкривають зміст правосуддя з позиції кримінального права. Разом з цим питання щодо змісту правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту розкриті недостатньо.

Подальший аналіз Основного закону України надає підстави констатувати, що у Розділі VIII «Правосуддя» закріплено конституційні засади та гарантії діяльності не тільки суддів (ст. 126–130, 130¹), але і присяжних (ст. 124, 127, 129), а також щодо організації та функціонування судів (ст. 124, 125, 130), Вищої ради правосуддя (ст. 131), прокуратури (ст. 131¹) та адвокатури (ст. 131²), які, на нашу думку, також потребують належного захисту від криміногенних впливів [16].

Поряд з цим до об'єктів кримінологічного захисту правосуддя треба також відносити й іншу категорію суб'єктів, які забезпечують справедливу діяльність суддів та функціонування судів. Зокрема, поділяючи думку про те, що в різних сферах діяльності органів кримінального судочинства законодавець може захищати від злочинних посягань й інший установлений законом порядок діяльності державних органів та їх представників, в яких є дещо спільне, та поєднує їх разом як об'єкт злочинного посягання в процесі здійснення правосуддя [17, с. 32–33], а також визнаючи безпеку суддів та охорону приміщень судів однією з основних гарантій незалежності суддів та системи правосуддя в цілому, вважаємо, що кримінологічного захисту потребує професійна діяльність співробітників нового державного органу в системі правосуддя, – Служби судової охорони та їх близькі родичі, яка відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», а також Положення «Про Службу судової охорони» (далі – Положення), затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 № 1051/0/15-19 є державним органом у системі правосуддя для забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах, забезпечення безпеки суддів, членів їх сімей, працівників суду, а також у суді – учасників судового процесу, усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і громадській безпеці, що виникли на об'єктах охорони внаслідок вчинення протиправних дій тощо [18].

Враховуючи вищевикладене, співробітниками Служби судової охорони під час їхньої професійної діяльності безпосередньо здійснюються заходи щодо мінімізації та усунення негативних впливів на суддів під час відправлення ними правосуддя, спрямовані на ухвалення законного й обґрунтованого рішення, які визначені Конституційним Судом України як «гарантії незалежності суддів» [19]. На особливу увагу заслуговує той факт, що співробітники зазначеного державного органу в системі правосуддя та їх близькі родичі залишилися поза кримінально-правовим захистом відповідно до норм як чинного законодавства про кримінальну відповідальність, так і проєкту Кримінального кодексу. Водночас аналіз чинного законодавства та наукової літератури з цієї проблематики свідчить про те, що цей суб'єкт, хоча чітко і не визначений в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» як правоохоронний орган, проте наділений повноваженнями з реалізації правоохоронних функцій, в тому числі і в питаннях забезпечення громадської безпеки і порядку [20, с. 136].

У контексті питання, що нами розглядається, не можна залишити поза увагою норми розділу XVIII Особливої частини чинної редакції Кримінального кодексу України, в яких передбачена відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя. Варто зауважити, що до зазначеного виду кримінальних правопорушень віднесено посягання не виключно на суддів, які здійснюють правосуддя в Україні, та присяжних, які беруть участь у його здійсненні, але й на інших осіб, які тільки сприяють здійсненню правосуддя або є учасниками кримінального провадження (захисника, свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста та ін.) [21].

Аналіз положень проєкту Кримінального Кодексу України в частині новацій з кримінально-правової охорони правосуддя показав, що у Книзі восьмій «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», крім кримінальних правопорушень проти основ правосуддя (розділ 8.1.), пропонується передбачити відповідальність за кримінальні правопорушення проти сприяння як правосуддю, так і діяльності органів правопорядку

(розділ 8.2.), що, на нашу думку, більшою мірою узгоджується зі змістом правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту [22].

Висновки. Отже, за результатами аналізу наукової літератури з кримінального права та кримінології констатовано відсутність єдиного підходу до визначення змісту правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту, а також обґрунтовано доцільність виокремлення його елементів, зважаючи на двоаспектне визначення поняття «правосуддя» через його змістовну та функціональну (формальну) ознаки, запропонованого в науці та визнаного правозастосовчою практикою, аналіз положень розділу VIII «Правосуддя» Конституції України, розділу XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» чинного Кримінального Кодексу України, а також на запропоновані в проєкті Кримінального кодексу новації з кримінально-правової охорони правосуддя. До елементів правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту можна віднести: професійну діяльність осіб, які здійснюють правосуддя (суддів і присяжних (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів), а також інших осіб, які сприяють його здійсненню (співробітників прокуратури, оперативних підрозділів, слідчого, дізнавача, детектива, захисника, представника особи, судового експерта, а також їх близьких родичів) та осіб, які забезпечують функціонування суду та його безпеку (співробітників Служби судової охорони, працівників апарату суду, членів Вищої Ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, а також працівників Державної судової адміністрації та Національної школи суддів України та їх близьких родичів), а також інших учасників судового процесу. Визначення змісту (елементів) правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту надалі сприятиме диференціації діяльності відповідних спеціальних суб'єктів, а також дозволить диференціювати заходи кримінологічного впливу на відповідні загрози.

Список використаних джерел

1. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія прокуратури України. Київ, 2012. 40 с.
2. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 43 с.
3. Ахмедов В. А. Протидія злочинам проти правосуддя за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 450 с.
4. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 39 с.
5. Офіційна статистична звітність. Офіс Генерального прокурора: веб-сайт. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Здійснення правосуддя: як сприяти безпеці українських судів у воєнний час : *Консультаційна місія ЄС* : веб-сайт. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/justice-how-can-you-contribute-to-keeping-ukrainian-courts-safe-in-wartime/>.
7. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 4 : Н–П. 656 с.
8. Словник української мови : у 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970—1980. Т. 7 : Поїхати–Приробляти. Київ : Наукова думка, 1976. 724 с.
9. Богайчук О. С. Аналіз лексеми «justice» в її лексико-семантичному аспекті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2019. № 38. том 2. С. 60–62.
10. Слинько С. В. Судебное производство по уголовным делам : учеб. пособие. Харьков : РИФ «Арсис, ЛТД», 2002. 884 с.
11. Шепітько М. В. Кримінально-правовий підхід до розуміння поняття правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №3 (82). С. 126–133.
12. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя : монограф. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 744 с.
13. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монограф. Київ, 2011. 303 с.
14. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14.10.1997 № 44-з. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text>.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-

процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 року. N 3-рп/2003. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>.

16. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР (в ред. від 01.01.2020). *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

17. Воронцов А. В. Актуальні питання визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 30–33.

18. Положення про Службу судової охорони : затв. Рішенням Вищої ради правосуддя № 1051/0/15-19 від 04.04.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19#Text>.

19. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27.10.2020 № 13-р/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.

20. Титаренко О. О. Служба судової охорони в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки (питання віднесення та визначення компетенції). *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 берез. 2021 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 135–137.

21. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

22. Текст проєкту Кримінального кодексу України станом на 30.12.2022. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/12/20/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-20-12-2022.pdf>.

Надійшла до редакції 08.12.2022

References

1. Miroshnychenko, S. S. (2012) Zlochynty proty pravosudnya: teoretychni i prykladni problemy zapobihannya ta protydyiyi [Crimes against justice: theoretical and applied problems of prevention and countermeasures] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08 / Natsionalna akademiya prokuratury. Kyiv, 40 p. [in Ukr.].

2. Shepit'ko, M. V. (2018) Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya systemy protydyiyi zlochyntam u sferi pravosudnya [Theoretical and methodological principles of the formation of a system of combating crimes in the sphere of justice] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08, 12.00.09 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 43 p. [in Ukr.].

3. Akhmedov, V. A. (2021) Protydiya zlochyntam proty pravosudnya za kryminal'nym zakonodavstvom Azerbaydzhans'koyi Respubliky ta Ukrayiny [Counteraction to crimes against justice under the criminal legislation of the Republic of Azerbaijan and Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Kyiv, 450 p. [in Ukr.].

4. Palyukh, L. M. (2021) Kryminal'na vidpovidal'nist' za kryminal'ni pravoporushennya proty pravosudnya [Criminal liability for criminal offenses against justice] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Kharkiv. Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 39 p. [in Ukr.].

5. Ofitsiyna statystychna zvitnist' [Official statistical reporting]. Ofis Heneral'noho prokurora: veb-sayt. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultatyih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

6. Zdiysnennya pravosudnya: yak spryyaty bezpetsi ukraiyins'kykh sudiv u voyennyu chas [Administration of justice: how to contribute to the security of Ukrainian courts in wartime]: *Konsul'tatyvna misiya YES* : veb-sayt. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/justice-how-can-you-contribute-to-keeping-ukrainian-courts-safe-in-wartime/> [in Ukr.].

7. Etymolohichnyy slovnyk ukraiyins'koyi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language] : u 7 t. / hol. red. O. S. Mel'nychuk. Kyiv : Naukova dumka, 2004. T. 4 : N–P. 656 p. [in Ukr.].

8. Slovnyk ukraiyins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : u 11 t. / hol. red. I. K. Bilodid. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. T. 7 : Poyikhaty-Pryroblyaty. Kyiv : Naukova dumka, 1976. 724 p. [in Ukr.].

9. Bohaychuk, O. S. (2019) Analiz leksemy «justice» v yiyi lekpsyko-semantychnomu aspekti [Analysis of the lexeme «justice» in its lexical-semantic aspect]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiya*. № 38. Vol. 2, pp. 60–62. [in Ukr.].

10. Slin'ko, S. V. (2002) Sudebnoye proizvodstvo po ugovnym delam [Judicial proceedings in criminal cases]: ucheb. posob. Khar'kov : RIF «Arsis, LTD». 884 p. [in Russ.].

11. Shepit'ko, M. V. (2015) Kryminal'no-pravovyy pidkhid do rozuminnya ponyattya pravosudnya [Criminal law approach to understanding the concept of justice]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. №3 (82), pp. 126–133. [in Ukr.].

12. Palyukh, L. M. (2020) Kryminal'na vidpovidal'nist' za zlochynty proty pravosudnya [Criminal liability for crimes against justice] : monohrafa. L'viv : LNU im. Ivana Franka. 744 p. [in Ukr.].

13. Bihun, V. S. (2011) Filosofiya pravosudnya: ideya ta zdiysnennya [Philosophy of justice: idea and implementation] : monohrafiya. Kyiv. 303 p. [in Ukr.].

14. Ukhvala Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiynoho provadzhennya u spravi za konstytutsiynym zvernennym derzhavnoho zovnish'noekonomichnoho

pidpriumstva «Slavutych-Stal'» shchodo tлумachennya statti 124 Konstytutsiyi Ukrainy i Zakonu Ukrainy «Pro mizhnarodnyy komertsyynny arbitrazh» [Resolution of the Constitutional Court of Ukraine on the refusal to open constitutional proceedings in the case of the constitutional appeal of the state foreign economic enterprise «Slavutich-Stal» regarding the interpretation] vid 14.10.1997 № 44-z. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text>. [in Ukr.].

15. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podannym Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) polozhen' chastynty tret'oyi statti 120, chastynty shostoyi statti 234, chastynty tret'oyi statti 236 Kryminal'no-protsesual'noho kodeksu Ukrainy (sprava pro roz'hlyad sudom okremykh postanov slidchoho i prokurora) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the third part of Article 120, the sixth part of Article 234, the third part of Article 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (the case of court consideration of individual resolutions of the investigator and of the prosecutor)] vid 30.01.2003 roku. N 3-rp/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>. [in Ukr.].

16. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsiyi vid 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

17. Vorontsov, A. V. (2015) Aktual'ni pytannya vyznachennya rodovoho ob'yekta zlochnyiv proty pravosuddya. *Pivdennoukrayins'kyi pravnychyy chasopys*. № 2, pp. 30–33. [in Ukr.].

18. Polozhennya pro Sluzhbu sudovoyi okhorony [Regulations on the Court Security Service: approved] : zatv. Rishennyam Vyshchoyi rady pravosuddya № 1051/0/15-19 vid 04.04.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19#Text>. [in Ukr.].

19. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiynym podannym 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) okremykh polozhen' Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannya koruptsiyi», Kryminal'noho kodeksu Ukrainy vid 27.10.2020 № 13-r/2020 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Grand Chamber) in the case based on the constitutional submission of 47 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», the Criminal Code of Ukraine dated 27.10.2020 № 13/2020.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>. [in Ukr.].

20. Tytarenko, O. O. (2021) Sluzhba sudovoyi okhorony v systemi sub'yektiv zabezpechennya natsional'noyi bezpeky (pytannya vidnesennya ta vyznachennya kompetentsiyi) [Judicial security service in the system of entities ensuring national security (issues of attribution and definition of competence)] *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : mater. V Mizhmar. nauk.-prakt. konf. DDUVS. (m. Dnipro, 12 berez. 2021 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 135–137. [in Ukr.].

21. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 v redaktsiyi vid 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

22. Tekst proyektu Kryminal'noho kodeksu Ukrainy stanom na 30.12.2022. [The text of the draft of the Criminal Code of Ukraine as of 30. 12. 2022]. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/12/20/1-kontrolnyj-tekst-projektu-kk-20-12-2022.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuliia Khrystova. Justice as an object of criminology protection. The article is devoted to highlighting the current problems of defining the content (elements) of justice as an object of criminological protection. It was emphasized that in the modern conditions of martial law, the issue of countering threats to life, threats or violence against a judge in connection with the administration of justice is extremely acute. An analysis of legislation, as well as reference and scientific literature on the definition of the term «justice» was carried out.

The absence of a unified approach to the definition of the content of justice as an object of criminological protection was established, and the expediency of separating its elements based on the two-faceted definition of the concept of «justice» through its substantive and functional (formal) features, proposed in science and recognized by law enforcement practice, analysis of provisions was substantiated. of Chapter VIII «Justice» of the Constitution of Ukraine, Chapter XVIII «Criminal offenses against justice» of the current Criminal Code of Ukraine, as well as innovations in the criminal law protection of justice proposed in the draft Criminal Code. It is justified to include the following proposals as elements of justice as an object of criminological protection: professional activity of persons who administer justice (judges and jurors (participating in its administration) and their close relatives), as well as other persons who contribute to its administration (employees of the prosecutor's office, operative units, investigator, inquirer, detective, defense attorney, representative of a person, a forensic expert, as well as their close relatives) and persons who ensure the functioning of the court and its security (employees of the Court Security Service, employees of the court apparatus, members of the High Council of Justice, the High Qualification Commission of Judges, as well as employees of the State Judicial Administration and the National School of Judges of Ukraine and their close relatives), as well as other participants in the judicial process from criminogenic influence.

Key words: *justice, protection of justice, criminological protection, object of criminological protection.*

УДК 343.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-299-304

Каріне МКРТЧЯН[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЛЮДИНИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

У статті виконано кримінально-правовий аналіз положень чинного кримінального законодавства України та встановлення його взаємозв'язку із нормами міжнародного права в частині характеристики сексуального насильства, а також здійснення аналітичного дослідження судової практики та статистики Офісу Генерального прокурора з метою вироблення на основі цього висновків.

Наслідками сексуального насильства, визначеними міжнародним правом, треба вважати фізичні, психологічні, соціальні, соціально-економічні та правові. Для кожної категорії потерпілих осіб, як-то жінки, чоловіки, діти, крім загальних наслідків, характерними є особливі наслідки – притаманні саме цим категоріям осіб.

Ключові слова: людина, приватність, злочин, сексуальне насильство, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Запровадження кримінальної відповідальності за сексуальне насильство у чинному законі про кримінальну відповідальність є значним кроком в узгодженні національного законодавства з міжнародними стандартами протидії цього виду суспільно небезпечних діянь.

Сексуальне насильство посягає на важливий об'єкт кримінально-правової охорони, який полягає у статевій свободі та статевій недоторканості особи. Крім того, сексуальне насильство може призвести до непоправних наслідків для потерпілих від нього осіб.

Стан дослідження. Норма, що передбачає відповідальність за сексуальне насильство, є порівняно новою для вітчизняного законодавства та кримінально-правової доктрини загалом. Зокрема, треба звернути увагу на ґрунтовне дослідження кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості осіб, виконане О. Дудоровим та видане у формі практичного poradnika. Також окремі питання щодо відповідальності за сексуальне насильство в наукових розробках порушували І. Чугуніков, М. Хавронюк, А. Утямішев, Д. Москаль, О. Піддубна, Ю. Пудовчкін, А. Савченко, С. Романцова, В. Шаблистий тощо.

Враховуючи ґрунтовність та важливість наукових досліджень, виконаних у цьому напрямі, питання відповідальності за сексуальне насильство залишається актуальним, що пов'язано із змінами, які відбуваються в кримінальному законодавстві України.

Все зазначене свідчить про нагальну потребу дослідження сексуального насильства як одного з видів кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз положень чинного кримінального законодавства України та встановлення його взаємозв'язку із нормами міжнародного права в частині характеристики сексуального насильства, а також виконання аналітичного дослідження судової практики та статистики Офісу Генерального прокурора з метою вироблення на основі цього висновків.

Виклад основного матеріалу. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11 травня 2011 року під сексуальним насильством визначає зокрема і зґвалтування [1], а

© К. Мкртчян, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6069-9552>

karina19_7777@ukr.net

Головне юридичне управління зауважило, що поняття «сексуальне насильство» охоплює поняття «згвалтування» [2].

Чинний КК України визначає *сексуальне насильство* як вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (ч. 1 ст. 153 КК України). При цьому згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин (Примітка до ст. 152 КК України) [3].

Серед чинників, які впливають на сексуальну злочинність, А. Чуприков та Б. Цюприк виділяють: стать, алкоголь, агресію, соціально-культурне середовище, психосексуальний розвиток, спадковість, вік та клімат [4 с. 75–85].

О. Дудоров зазначає, що до сексуального насильства можуть належати такі дії : «сім'явипорскування на зовнішні геніталії жінки навіть із наступним заплідненням; тертя по зовнішніх геніталіях жінки, її губах і сідницях язиком, руками, статевим членом, штучним фалосом чи іншим предметом; мацання геніталій руками; фроттаж (отримання сексуального задоволення шляхом тертя статевими органами до тіла вибраного об'єкта в натовпі, в переповненому транспорті та ін. [4 с. 90]); кунілінгус – оральна стимуляція жіночих геніталій; анілінгус – оральна стимуляція входу в анальний отвір; вестибулярний коїтус – притуляння чоловічого статевого члена до входу в піхву жінки; введення статевого органу чоловіка між молочними залозами жінки; міжстегновий коїтус; орогенітальний контакт жінки з чоловіком; лесбійство – форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з іншою жінкою» [5 с. 52–53].

Об'єктивна сторона сексуального насильства полягає у діях сексуального характеру, які не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи.

Основним безпосереднім об'єктом сексуального насильства є статева свобода та статева недоторканість особи. Додатковими об'єктами є належний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх, тілесна і психічна недоторканість, честь і гідність особи. О. Дудоров, зазначає, що «Під статевою свободою слід розуміти право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування, форму такого спілкування і не допускати у цій сфері будь-якого примусу. Статева недоторканість означає охоронюваний законом стан, за якого забороняється вступати в сексуальні контакти з особою, яка з певних причин не є носієм статевої свободи» [5, с. 7].

Суб'єктивна сторона сексуального насильства характеризується прямим умислом. Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 153 КК України, є осудна особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-річного віку. Потерпілим від сексуального насильства можуть бути особи як чоловічої, так і жіночої статі.

Кваліфікуючими ознаками сексуального насильства є вчинення його: повторно; особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 152, 154, 155 КК України; щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винуватий перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах; щодо особи у зв'язку з виконанням нею службового, професійного чи громадського обов'язку; щодо жінки, яка завідомо для винуватого перебувала у стані вагітності (ч. 2 ст. 153 КК України). Особливо кваліфікуючими ознаками сексуального насильства є: вчинення групою осіб (ч. 3 ст. 153 КК України); вчинення щодо неповнолітньої особи (ч. 3 ст. 153 КК України); вчинення щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років (ч. 4 ст. 153 КК України); спричинення тяжких наслідків (ч. 5 ст. 153 КК України); вчинення щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років повторно (ч. 6 ст. 153 КК України); вчинення щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 152, ст. 155 або ч. 2 ст. 156 КК України (ч. 6 ст. 153 КК України).

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII [6] було криміналізовано сексуальне насильство, як один із видів кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Ухвалення цього Закону пов'язано з імплементацією положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами або Стамбульської конвенції в національне законодавство. На етапі розгляду однойменного законопроекту від 12.07.2016 № 4952 [7], Головним юридичним

управлінням було висунуто низку зауважень, які стосувалися: по-перше, використання парламентарями словосполучення «особа, яка не досягла чотирнадцяти років» замість загальноприйнятого у національному законі про кримінальну відповідальність «малолітня особа», що, як наслідок, потребує внесення змін до інших кримінально-правових норм, які містять подібну кваліфікуючу ознаку; по-друге, положення Конвенції визначає вжиття «виключно необхідних законодавчих та інших заходів», що не узгоджується із потребами розвитку українського суспільства та не враховує вітчизняну практику застосування кримінального закону [2].

Наступним кроком, який вплинув на зміст ст. 153 КК України, стало ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи» від 19.12.2019 № 409-IX. Цей закон доповнив ст. 153 КК України частиною 6, яка встановила відповідальність за сексуальне насильство вчинене щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 152, ст. 155 або ч. 2 ст. 156 КК України [8]. З урахуванням положень Пояснювальної записки до законопроекту № 0887 від 29.08.2019, внесення зазначених змін спрямовано на «надання відповідної медичної допомоги особам, що страждають розладом сексуальної переваги (педофілією), а також через посилення кримінального покарання за такі злочини та впровадження Єдиного реєстру злочинців засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, створення умов для запобігання вчиненню ними нових злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи» [9].

Треба зазначити, що відповідно до абз. 3 п. 4 Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 26.06.2018 № 2023/5 «Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи (далі – ЄРЗСН) є складовою частиною Реєстру (відповідно до п. 2 Порядку – це інформаційна система, що містить відомості про засуджених, осіб, узятих під варту) та містить відомості про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, у тому числі осіб, судимість яких за такі кримінальні правопорушення знята або погашена в установленому законом порядку» [10]. Наразі, ЄРЗСН працює в тестовому режимі.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, у ст. 36 «Сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування», визначає необхідність криміналізації, Сторонами Конвенції, «здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою...». Окрім того, Сторонам Конвенції необхідно вжити заходи щодо застосування положень п. 1 ст. 36 Конвенції «до актів, учинених проти колишніх чи теперішніх подружжів або партнерів, як це визнається національним законодавством» [1]. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті, який узагальнює кращу практику документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права та в якому викладено окремі думки щодо наслідків від сексуального насильства, було представлено у 2017 році [11]. Автори цього видання, а саме Сара Ферро Рібейро і Данає ван дер Стратен Понтоз, запропонували поділ наслідків від сексуального насильства на чотири основні групи: фізичні, психологічні, соціальні, соціально-економічні та правові.

Зауважимо, що за національним законодавством тяжкими наслідками від сексуального насильства, як і від зґвалтування, можуть бути, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органу чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною

для життя людини [12].

Жінки, потерпілі від сексуального насильства, можуть зазнати генітальних, тазових та ректальних травм; викидень; небажана вагітність; ускладнення після небезпечних абортів; порушення менструального циклу; ускладнення вагітності; гінекологічні розлади; безплідність; тазовий біль; дисфункція. Чоловіки – ректальні ушкодження; ушкодження пеніса та яєчок; недоїдання, коли жертви відмовляються від їжі, аби мінімізувати подальші ректальні ушкодження; атрофія статевих органів через їх перев'язування, яке може перешкоджати кровообігу; хронічні болі спини та прямої кишки. *Діти* – смерть від вагітності в юному віці; тяжкі фізичні травми; підвищений ризик травмування статевих органів.

Соціальні наслідки для жінок можуть бути виражені у культурно-специфічному відчутті порушеної жіночності; відмові від жіночості та жіночої сексуальності; складних стосунках з власними дітьми, народженими від згвалтування. Для чоловіків – порушена маскулітність через фізичну нездатність працювати, що загрожує здатності отримувати дохід та забезпечувати свої сім'ї; підвищена ймовірність насильства в сім'ї. Для дітей – труднощі щодо відчуття довіри або побудови близьких відносин у період зростання.

Соціально-економічними та правовими наслідками для жінок можуть стати: арешт, утримання під вартою та покарання за позашлюбні сексуальні відносини або перелюбство, що може включати у деяких країнах смертну кару / каменування; підвищена гендерна нерівність. Для чоловіків – арешт, утримання під вартою або покарання за одностатеві акти, зокрема смертна кара у деяких країнах. Для дітей – втрата доступу до освіти; втрата професійних та економічних можливостей у дорослому житті.

Висновки. Кримінальний кодекс України у ст. 153 встановлює відповідальність за вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи, тобто за сексуальне насильство. Об'єктивну сторону сексуального насильства характеризують дії сексуального характеру, не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи. Основним безпосереднім об'єктом є статева свобода та статева недоторканість особи. Суб'єктивна сторона сексуального насильства характеризується прямим умислом, а суб'єктом досліджуваного діяння є осудна особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-річного віку. Положення, викладені в науковій роботі, спрямовані на удосконалення кримінального права щодо правильного тлумачення змісту ст. 153 КК України з врахуванням особливостей національної кримінально-правової доктрини.

Аналіз законодавчих змін в частині відповідальності за сексуальне насильство показав, що значну роль у цьому відіграв Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи» від 19.12.2019 № 409-IX.

Наслідками сексуального насильства, визначеними міжнародним правом, треба вважати фізичні, психологічні, соціальні, соціально-економічні та правові. Для кожної категорії потерпілих осіб, як-то жінки, чоловіки, діти, крім загальних наслідків, характерними є особливі наслідки – притаманні саме цим категоріям осіб.

Список використаних джерел

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>.
2. Висновок Головного юридичного управління від 10.03.2017. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4952&skl=9.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 01.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Чуприков А. П., Цуприк Б. М. Нормальна та кримінальна сексологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 252 с.
5. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практич. посібник. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
6. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради

Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63>.

7. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Проект Закону України від 12.07.2016. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4952&skl=9.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи : Закон України від 19.12.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#n16>.

9. Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього) : пояснювальна записка до проекту Закону України від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0887&skl=10.

10. Порядок формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : затв. наказом Міністерства юстиції України від 26.06.2018 № 2023/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text>.

11. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. URL: https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf.

12. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 № 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>.

13. Шаблістий В. В. Як одна з ключових реформ національного кримінального права щодо гендерно обумовленого насильства відбулася без вчених-криміналістів. *IV Львівський форум кримінальної юстиції «Кримінальна юстиція: quo vadis?»*: зб. тез Міжнародної науково-практ. конф. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 164–167.

14. Rufanova Viktoriia, Shablysty Volodymyr, Spilnyk Serhiy, Sydorenko Nataliia, Mozol Stanislav. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. Volume 11 – Issue 53: May, 2022. P. 220–226.

Надійшла до редакції 09.10.2022

References

1. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy vid 11 travnia 2011 roku [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence of May 11, 2011]. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>. [in Ukr.].

2. Vysnovok Holovnoho yurydychnoho upravlinnia vid 10 bereznia 2017 roku [Conclusion of the Main Legal Department dated March 10, 2017]. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4952&skl=9. [in Ukr.].

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 01 kvitnia 2001 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

4. Chuprykov, A. P., Tsupryk, B. M. (2011) Normalna ta kryminalna seksolohiia [Normal and criminal sexology] : pidruch. dla stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv : DP «Vyd. dim «Personal», 252 p. [in Ukr.].

5. Dudorov, O. O. (2018) Zlochynty proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky) [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person (main provisions of the criminal law description)] : prakt. poradnyk / MVS Ukrainy, Luhan. derzh. un-t vntr. sprav im. E.O. Didorenka. Sievierodonetsk : RVV LDUVS im. E.O. Didorenka, 92 p. [in Ukr.].

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy [On amendments to some laws of Ukraine in connection with the ratification of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena] : Zakon Ukrainy vid 06.12.2017I. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63>. [in Ukr.].

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy [On amendments to some laws of Ukraine in connection with the ratification of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena] : Proiekt Zakonu Ukrainy vid 12.07.2016 № 4952. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4952&skl=9. [in Ukr.].

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vprovadzhenia Yedynoho reiestru osob, zasudzhenykh za zlochynty proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti

malolitnoi osoby, ta posylennia vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi osoby [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the implementation of the Unified Register of Persons Convicted of Crimes against the Sexual Freedom and Sexual Integrity of a Minor, and Strengthening Responsibility for Crimes Committed against the Sexual Freedom and Sexual Integrity of a Minor] : Zakon Ukrainy vid 19.12.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#n16>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy (shchodo vprovadzhennia Yedynoho reiestru osib zasudzhenykh za zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi chy malolitnoho ta posylennia vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi chy malolitnoho) [On the introduction of changes to some laws of Ukraine (regarding the implementation of the Unified Register of Persons Convicted of Crimes against the Sexual Freedom and Sexual Integrity of Minors and Minors and Strengthening Liability for Crimes Committed Against Sexual Freedom and Sexual Integrity of Minors and Minors)] : Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy vid 29.08.2019. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0887&skl=10. [in Ukr.].

10. Poriadok formuvannia ta vedennia Yedynoho reiestru zasudzhenykh ta osib, uziatykh pid vartu [The procedure for forming and maintaining the Unified register of convicts and persons taken into custody] : zatv. nakazom Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 26.06.2018 № 2023/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text>. [in Ukr.].

11. Mizhnarodnyi protokol iz dokumentuvannia ta rozsliduvannia seksualnogo nasylstva v konflikti [International Protocol on Documenting and Investigating Sexual Violence in Conflict]. URL : https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf. [in Ukr.].

12. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby [On judicial practice in cases of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu vid 30.05.2008 № 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>. [in Ukr.].

13. Shablysty, V. V. (2018) Yak odna z kluchovykh reform natsionalnogo kryminalnogo prava shchodo henderno obumovlenoho nasylstva vidbulasia bez vchenykh-kryminalistiv [How one of the key reforms of the national criminal law regarding gender-based violence took place without forensic scientists]. *IV Lvivskiy forum kryminalnoi yustytisii «Kryminalna yustytisia: quo vadis?»*. : *zb. tez Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf.* Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, pp. 164–167. [in Ukr.].

14. Rufanova Viktoriia, Shablysty Volodymyr, Spilnyk Serhiy, Sydorenko Nataliia, Mozol Stanislav (2022). Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. Volume 11 – Issue 53: May, pp. 220–226.

ABSTRACT

Karine Mkrtchian. National and international dimension of providing human protection against sexual violence. The article provides a criminal-legal analysis of the provisions of the current criminal legislation of Ukraine and the establishment of its relationship with the norms of international law in terms of the characteristics of sexual violence, as well as an analytical study of judicial practice and statistics of the Office of the General Prosecutor, with the aim of drawing conclusions based on this.

The Criminal Code of Ukraine, in Art. 153, establishes responsibility for committing any violent acts of a sexual nature, not related to penetration into the body of another person, without the victim's voluntary consent, that is, for sexual violence. The objective side of sexual violence is characterized by actions of a sexual nature that are not related to penetration into the body of another person. The main immediate object is sexual freedom and sexual integrity of the person. The subjective side of sexual violence is characterized by direct intent, and the subject of the researched act is a reprehensible male or female person who has reached the age of 14. The provisions outlined in the scientific work are aimed at improving criminal law regarding the correct interpretation of the content of Article 153 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the peculiarities of the national criminal law doctrine.

The analysis of legislative changes in the area of responsibility for sexual violence showed that the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine in Connection with the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence against Women and Domestic Violence and the Fight against them» played a significant role in this phenomena» dated December 6, 2017 No 2227-VIII and the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Implementation of the Unified Register of Persons Convicted of Crimes against the Sexual Freedom and Sexual Inviolability of Minors and Strengthening Liability for Crimes Committed against Sexual freedom and sexual integrity of a minor» dated December 19, 2019 No. 409-IX.

The consequences of sexual violence defined by international law should be considered physical, psychological, social, socio-economic and legal. For each category of victims, such as women, men, children, in addition to general consequences, special consequences are characteristic – specific to these categories of persons.

Keywords: *person, privacy, crime, sexual violence, international standards.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ АСПЕКТИ

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-305-311

Микола ЄФІМОВ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ РАНІШЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Досліджено організаційно-тактичні особливості проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. У розрізі досліджуваної категорії протиправних діянь його проведення є надзвичайно важливим, оскільки у їх вчиненні задіяна велика кількість осіб (потерпілих, свідків, підозрюваних). На основі виконаного дослідження вирішено найбільш ефективні тактичні прийоми одночасного допиту: використання суперечностей в організованій групі чи злочинній організації (наприклад, між сутенером і повією), втягнення допитуваних у суперечку. Крім того, важливими тактичними прийомами будуть встановлення психологічного контакту та пред'явлення доказів.

Ключові слова: моральність, право, кримінальне правопорушення, розслідування, слідча (розшукова) дія, одночасний допит раніше допитаних осіб.

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень проти моральності зобов'язує уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, прокурора) якомога якісно та швидко провести всі можливі процесуальні дії аж до її обвинувачення. Відповідно до ч. 2 ст. 42 КПК України обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду [6]. Тобто з моменту внесення відомостей до ЄРДР і до складання обвинувального акта вказані особи повинні провести максимальну кількість слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, що забезпечить об'єктивність прийнятого рішення. Серед вказаних дій важливе місце посідає одночасний допит раніше допитаних осіб. В розрізі досліджуваної категорії протиправних діянь його проведення є надзвичайно важливим, оскільки у їх вчиненні задіяна велика кількість осіб (потерпілих, свідків, підозрюваних). Водночас у більшості випадків всі вони надають дещо або повністю суперечливі показання. Завдяки ж проведенню зазначеної процесуальної дії виникає можливість ці суперечності або неточності усунути.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. За останні роки прийоми та методи розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, а також загальні положення проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб досліджували різні науковці. Зокрема, серед них необхідно виокремити таких: М. Бажанов, Є. Буждиганчук, В. Демідова, А. Довгань, О. Дробницький, В. Галаган, Ю. Грошевий, І. Жалдак, Д. Кирюха, О. Колесниченко, О. Котюк,

© М. Єфімов, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

efffimovnick@gmail.com

В. Кузьмічов, С. Кулик, М. Куратченко, В. Лазарев, А. Ландіна, К. Латиш, Л. Лобойко, О. Лускатов, В. Малярова, В. Мосяженко, К. Назаренко, Д. Паляничко, І. Поліванова, М. Салтєвський, С. Стахівський, Р. Степанюк, В. Тертишник, К. Чаплинський, В. Шепітько, В. Юсупов та ін. Водночас наше дослідження є першим комплексним підходом до визначення організаційних засад і тактичних прийомів, які можна застосовувати під час проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб під час розслідування визначеної категорії протиправних діянь.

Метою статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності.

Вклад основного матеріалу. Спочатку визначимося з формулюванням визначення досліджуваної процесуальної дії. Законодавець в ч. 9. ст. 224 КПК України зазначив, що слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях [6]. Тобто з наведеної диспозиції можна зробити висновок про мету цієї слідчої (розшукової) дії – з'ясування причин розбіжностей у показаннях двох чи більше вже допитаних осіб.

Зі свого боку, В. Тертишник акцентує на тому, що одночасний допит двох учасників кримінального процесу, в показаннях яких є суперечності, проводиться в тому самому місці з метою перевірки правдивості раніше отриманих показань [14, с. 323].

Треба зазначити, що одночасний допит проводився у 82 % кримінальних проваджень досліджуваної категорії. На основі анкетування працівників правоохоронних органів встановлено велику ефективність одночасних допитів членів організованої групи чи злочинної організації (сутенера, повії, утримувача місця розпусти тощо), що характеризується усуненням суперечностей у 58 % випадків.

Щодо організаційно-підготовчих заходів зазначимо, що повністю поділяємо позицію С. Стахівського, який наголошував на такому: «... правильна організація проведення очної ставки передбачають врахування певних чинників, які впливають на ефективність цієї слідчої дії. До них належать: фактор раптовості, моральні і вольові якості учасників очної ставки, їх психічний стан та характер взаємовідносин» [13, с. 26].

Щодо переліку організаційно-підготовчих заходів, на нашу думку, найбільш повний та точний надано у монографічному дослідженні К. Чаплинським [17, с. 274–282]. Ми дещо його відкоректували відповідно до змін в КПК України та визначили такі заходи:

- повне та всебічне вивчення матеріалів кримінального провадження;
- ухвалення рішення про проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб;
- визначення часу та місця проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб;
- встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню;
- проведення додаткового допиту;
- визначення осіб, між якими буде проведено одночасний допит раніше допитаних осіб та черговості їх допиту;
- добір учасників для проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб;
- психологічна підготовка учасників одночасного допиту раніше допитаних осіб;
- визначення та підготовка технічних засобів фіксації одночасного допиту раніше допитаних осіб;
- створення сприятливих умов одночасного допиту раніше допитаних осіб;
- складання плану одночасного допиту раніше допитаних осіб.

Вважаємо за необхідне розглянути найбільш важливі організаційно-підготовчі заходи під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Таким, зокрема, є визначення осіб, між якими буде проведено одночасний допит раніше допитаних осіб та черговості їх допиту. Уповноважена особа під час нього повинна враховувати можливий вплив осіб один на одного. Ми підтримуємо в цьому розрізі позицію О. Лускатова, який наголошує на тому, що «... спочатку потрібно вислухати думку осіб із більш «слабкою» психікою або осіб, які дають правдиві показання» [10, с. 27]. І дійсно, під час розслідування досліджуваної категорії протиправних діянь однозначно будуть особи вказаного типу (наприклад, повії, неповнолітні).

Дослідження судово-слідчої практики дозволило зробити висновок, що кількість осіб, залучених до проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, становить:

- а) два допитуваних – 95 %;
- б) три – 4 %;

в) чотири і більше – 1 %.

Крім того, аналіз анкетування респондентів вказує на найбільшу ефективність допиту між двома особами – 99 %. Під час дослідження було з'ясовано, що вказана слідча (розшукова) дія проводилась у 68 % випадках між членами організованої групи чи злочинної організації (сутенер, вербувальник), сутенером і свідком – 21 %, сутенером і потерпілим – 10 %, потерпілими – 1 %.

Ми підтримуємо вчених, які наголошують на тому, що не рекомендується проводити одночасний допит між такими категоріями осіб:

- між особами, кожна з яких дає завідомо неправдиві показання;
- якщо є обґрунтовані дані про те, що особи, з якими має проводитись очна ставка, домовились давати неправдиві показання;
- з участю підозрюваного, який частково визнає свою вину, але є схильним на зміни показань;
- між особами, з яких той, хто дає правдиві показання, перебуває у матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника;
- коли один з її учасників відмовляється давати показання в присутності іншої особи;
- між неповнолітньою та дорослою особами, якщо є підстави вважати, що доросла особа негативно вплине на показання неповнолітнього тощо [5, с. 30].

Також доречно Ю. Чаплинська акцентує на тому, що «...не доцільно проводити слідчу дію: між особами, які дають завідомо неправдиві показання; між співучасниками кримінального правопорушення на первісному етапі розслідування; між підозрюваними, які частково визнають свою вину і схильні змінити показання або негативно вплинути на інших учасників; між особами, які намагаються погодити свою позиції по відношенню один до одного або передати друг другу певну інформацію; між особами, із яких той, хто дає правдиві показання, перебуває у матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника; коли один із учасників одночасного допиту двох раніше допитаних осіб відмовляється давати показання у присутності іншої особи» [15, с. 475]. Як бачимо, науковці незалежно один від одного виводять майже ідентичні групи категорії осіб, між якими не рекомендується проводити одночасний допит.

Наступний захід підготовчого характеру, який ми вважаємо необхідним для розгляду в досліджуваній категорії кримінальних проваджень, буде встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню. Зокрема, Л. Лобойко визначав їх так: «...ствердження однією і заперечення іншою особою одного і того ж факту, важливого для правильного вирішення кримінальної справи; значні розбіжності щодо ознак певного об'єкта чи суб'єкта; суттєві розбіжності щодо інших обставин справи, що входять до предмета доказування: дата, час, місце події тощо» [8, с. 160].

Зі свого боку, К. Чаплинський визначав такі основні обставини, які підлягають з'ясуванню: «...з'ясування причин суперечностей в показаннях допитаних осіб та їх усунення; викриття одного із допитуваних в дачі неправдивих (неповних) показань; перевірка правдивості показань раніше допитаних осіб; подолання добросовісних помилок допитуваного; психологічний вплив на несумлінного учасника слідчої дії з метою схилення його до дачі правдивих показань; зміцнення вольових якостей та позицій сумлінного учасника очної ставки; виявлення і встановлення доказів та нових обставин, що мають значення для справи; перевірка та оцінка криміналістичних версій; додаткова перевірка й закріплення показань свідків, потерпілих, обвинувачених, підозрюваних; посилення позиції певних учасників слідчої дії, які давали правдиві показання та ін.» [16, с. 355].

З огляду на зазначене, ми вважаємо досить доречною думку І. Поліванової, яка вказує на те, що в основу одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб закладено саме використання міжособистісного конфлікту і пов'язаних з ним емоційних переживань для викриття неправдивих показань несумлінної особи. Авторка зазначає, що ці емоційні переживання найбільш сильні, коли особа, яка оцінює показання (контрагент несумлінного учасника допиту), входить до кола його знайомих і її оцінки важливі у їхньому найближчому середовищі. Саме це робить такий допит гостро конфліктним, в якому слідчий намагається використати конфлікт між певними особами для викриття неправдивості одного з учасників допиту і встановлення істини в кінцевому підсумку. Вчена робить висновок, що такі конфліктні відносини у кримінальному провадженні найчастіше виникають у таких конфігураціях: «потерпілий-

підозрюваний», «свідок-підозрюваний», «підозрюваний, який обрав співробітництво з слідством-підозрюваний, який заявив на минулому допиті захисну «легенду» своєї поведінки» [11, с. 122].

Згідно з положеннями законодавства, на початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких відносинах вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань [6].

Зі свого боку, С. Лозова стосовно особливостей проведення одночасного допиту проаналізувала наявний рівень знань і вмінь слідчих щодо його проведення на момент початку роботи у слідчих підрозділах і типові тактико-психологічні помилки під час її проведення. Зважаючи на результати дослідження, вона визначила, що слідчі всіх вікових груп вважають недостатньою підготовку в навчальних закладах, системі службової підготовки та в системі підвищення кваліфікації. Найбільш вагомими джерелами знань щодо очної ставки вони вважають досвід колег і власний досвід. Це свідчить, по-перше, про недостатність у слідчих тактичних і психологічних знань, професійних вмінь щодо найбільш ефективного проведення очної ставки і, по-друге, про необхідність відпрацювання вищевказаних знань і вмінь у процесі навчання для подальшого, більш результативного, застосування їх у професійній діяльності [9, с. 10].

Треба зазначити, що під час безпосереднього проведення одночасного допиту можуть виникати як безконфліктні, так і конфліктні ситуації. Для їх вирішення може застосовуватись певна сукупність тактичних прийомів. Серед основних тактичних прийомів досліджуваної слідчої (розшукової) дії М. Салтєвський залежно від спрямування виокремлює такі групи тактичних прийомів:

- прийоми для активізації пам'яті учасника, що сумлінно помиляється;
- прийоми, спрямовані на викриття у неправді;
- прийоми для подолання відмови допитуваного від участі в очній ставці;
- прийоми, спрямовані на подолання небажаного впливу одного учасника на іншого [12, с. 201–202].

В. Коновалова та В. Шепітько, зі свого боку, запропонували такий перелік тактичних прийомів:

- супровід спілкування пред'явленням доказів;
- маскуванню мети очної ставки;
- раптовість її проведення;
- приховання поінформованості слідчого про ті чи інші обставини справи;
- проведення кількох очних ставок поспіль із несумлінним учасником чи проведення очної ставки у поєднанні з допитом;
- проведення очних ставок за наростаючою силою [4, с. 239].

Відповідно до ч. 9. ст. 224 КПК України викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити один одному запитання, що стосуються предмета допиту [6].

Також треба наголосити, що забезпечення прав людини під час його проведення має надзвичайно важливе значення. Для цього під час нього з'ясовується велика кількість обставин, що дають змогу будувати слідчі версії, орієнтувати під час проведення інших процесуальних дій. Найбільш ефективними тактичними прийомами для забезпечення прав людини під час досліджуваної слідчої (розшукової) дії будуть: встановлення психологічного контакту із допитуваним та пред'явлення доказів [2, с. 81].

У розрізі зазначеного, ми погоджуємося з думкою І. Жалдак щодо того, що «за даних умов важливе значення має врахування ряду психологічних факторів, що визначають специфіку тактичних прийомів при проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб: обов'язкове психологічне вивчення особистості учасників одночасного допиту; забезпечення психологічного контакту, створення передумов для реалізації заходів психологічного впливу; володіння слідчим специфічними особливостями особистості, що обумовлюють ефективність його професійної діяльності» [3, с. 119].

Водночас окрема група науковців (В. Кузьмічов, В. Юсупов) доречно

наголошують на тому, що запитання щодо суперечностей необхідно ставити так, щоб учасники одночасного допиту не змогли взаємно усвідомити вигідний для них процес показань. Автори вказують, що це можливо у тому випадку, коли показання одного учасника в повному обсязі стають відомі іншому. З метою недопущення цієї ситуації уповноважена особа (дознавач, слідчий, прокурор) стосовно кожної суперечності ставить окремі запитання, відповідати на які спочатку пропонується одному, а потім іншому допитуваному. Після відповіді на поставлене запитання одного з учасників одночасного допиту раніше допитаних осіб в іншого треба запитати, чи погоджується він з такою відповіддю. Під час наступного запитання черговість змінюється. Щойно хто-небудь з них, всупереч раніше даним показанням, погодиться з відповіддю іншого, у нього береться пояснення цього, а відповідь обов'язково фіксується у протоколі. Використовуючи такий тактичний прийом, одному з допитуваних повністю змовитися з іншим не вдається: вони будуть по чергово погоджуватися або суперечити один одному. За таких обставин неправдивість їх показань стає очевидною. Якщо особа, яка дала правдиві показання, на одночасному допиті відмовляється від них, то уповноваженій особі не треба ставити обом учасникам запитання з метою деталізації й уточнення їх показань. Інакше учасники слідчої (розшукової) дії, ознайомившись з її деталями, у подальшому зможуть висувати узгоджені між собою версії [7, с. 96].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що одночасний допит раніше допитаних осіб є досить важливою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Завдяки його проведенню можна усунути суперечності в показаннях учасників кримінального провадження. Визначено заходи організаційно-підготовчого характеру, серед яких виокремлено такі: визначення осіб, між якими буде проведено одночасний допит раніше допитаних осіб та черговості їх допиту; встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню.

Аналіз анкетування респондентів вказує на найбільшу ефективність допиту між двома особами – 99 %. Під час дослідження було з'ясовано, що вказана слідча (розшукова) дія проводилась у 68 % випадках між членами організованої групи чи злочинної організації (сутенер, вербувальник), сутенером і свідком – 21 %, сутенером і потерпілим – 10 %, потерпілими – 1 %. На основі виконаного дослідження нами вирішено найбільш ефективні тактичні прийоми одночасного допиту: використання суперечностей в організованій групі чи злочинній організації (наприклад, між сутенером і повією), втягнення допитуваних у суперечку. Крім того, важливими тактичними прийомами будуть встановлення психологічного контакту та пред'явлення доказів.

Список використаних джерел

1. Єфімов М. М. *Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи* : монограф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.
2. Єфімов М. М. *Окремі аспекти забезпечення прав людини під час проведення допиту при розслідуванні злочинів проти моральності. Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі : матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф., присвяченої 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 груд. 2017 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 78–81.
3. Жалдак І. А. *Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 254 с.
4. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія. Академічний курс* : електрон. підруч. Київ, 2007. 468 с.
5. Котюк О. І. *Мета, фактичні та процесуальні підстави одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб потребують уточнення. Вісник кримінального судочинства. № 1. 2016. С. 26–32.*
6. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012.* URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Кузьмичов В. С., Юсупов В. В. *Алібі у розкритті злочинів* : навч. посібник. Київ : КНТ, 2007. 264 с.
8. Лобойко Л. М. *Кримінально-процесуальне право* : навч. посібник. 2-е вид., допов. і змін. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2005. 199 с.
9. Лозова С. М. *Тактико-психологічне забезпечення очної ставки* : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 19 с.
10. Лускатов О. В. *Психологія допиту та очної ставки* : лекція. Дніпропетровськ :

ДДУВС, 2011. 28 с.

11. Поліванова І. О. Особливості підготовки одночасного допиту кількох раніше допитаних осіб. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2018. Вип. 26. С. 121–124.

12. Салтевський М. В. Криміналістика : підруч. : у 2-х ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

13. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посібник. Київ : Атіка, 2009. 64 с.

14. Тертышник В. М. Уголовный процесс : учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Арсис, 1999. 528 с.

15. Чаплинська Ю. А. Організаційне забезпечення одночасного допиту двох раніше допитаних. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 472–478.

16. Чаплинський К. О. Проблемні питання тактики проведення очної ставки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 353–359.

17. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

Надійшла до редакції 01.11.2022

References

1. Yefimov, M. M. (2020) *Metodyka rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen proty moralnosti: naukovi ta prakseolohichni osnovy [Methods of investigation of criminal offenses against morality: scientific and praxeological foundations] : monohraf. Odesa : Vydavnychy dim «Helvetyka»,. 392 p. [in Ukr.]*.

2. Yefimov, M. M. (2017) *Okremi aspekty zabezpechennya prav lyudyny pid chas provedennya dopytu pry rozsliduvanni zlochyniv proty moralnosti [Certain aspects of ensuring human rights during interrogation during the investigation of crimes against morality. Zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod yak zhyttievo vazhlyva osnova vseokhopliuiuchoi bezpeky v Yevropi] : materialy Vseukrainskoi naukovo-prakt. konf., prysviachenoi 25-richchiu Helsinskoho dokumentu 1992 roku «Vykyk chasu peremin» (m. Dnipro, 7 hrud. 2017 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 78–81. [in Ukr.]*.

3. Zhaldak, I. A. (2019) *Taktyka odnochasnoho dopytu dvokh chy bilshe vzhe dopytanykh osib [Tactics of simultaneous interrogation of two or more already interrogated persons] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalna akademiya vnutrishnikh sprav. Kyiv, 254 p. [in Ukr.]*.

4. Konovalova, V. O., Shepitko, V. Yu. (2007) *Yurydychna psikhologhina. Akademichnuy kurs [Legal psychology. Academic course] : elektron. pidruch. Kyiv, 468 s. [in Ukr.]*.

5. Kotyuk, O. I. (2016) *Meta, faktychni ta protsesualni pidstavy odnochasnoho dopytu dvokh chy bilshe vzhe dopytanykh osib potrebuut utochnennia [The purpose, factual and procedural grounds of the simultaneous interrogation of two or more already interrogated persons need to be clarified]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 1, pp. 26–32. [in Ukr.]*.

6. *Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.]*.

7. Kuzmichov, V. S., Yusupov, V. V. (2007) *Alibi u rozkrytti zlochyniv [Alibi in solving crimes]: navch. posibnyk. Kyiv : KNT, 264 p. [in Ukr.]*.

8. Loboiko, L. M. (2005) *Kryminalno-protsesualne pravo [Criminal procedural law] : navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i zmin. Dnipropetrovsk : Yuryd. akad. M-va vnutr sprav, 199 p. [in Ukr.]*.

9. Lozova, S. M. (2004) *Taktyko-psikhologhichne zabezpechennia ochnoi stavky [Tactical and psychological support of the face-to-face betting] : avtoref. dys. ... kand. psikhol. Nauk ; 19.00.06 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 19 p. [in Ukr.]*.

10. Luskatov, O. V. (2011) *Psikhologhiya dopytu ta ochnoyi stavky [The psychology of interrogation and face-to-face betting] : leksiya. Dnipropetrovsk : DDUVS, 28 p.*

11. Polivanova, I. O. (2018) *Osoblyvosti pidhotovky odnochasnoho dopytu kilkokh ranishe dopytanykh osib [Peculiarities of preparation for simultaneous interrogation of several previously interrogated persons]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya : Pravo. Issue 26, pp. 121–124. [in Ukr.]*.

12. Saltevskiy, M. V. (2001) *Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. : u 2-kh ch. Kharkiv : Konsum, part. 2. 528 p. [in Ukr.]*.

13. Stakhivskiy, S. M. (2009) *Slidchi diyi yak osnovni zasoby zbyrannya dokaziv [Investigative activities as the main means of gathering evidence] : nauk.-prakt. posibnyk. Київ : Atika, 64 p. [in Ukr.]*.

14. Tertyshnik, V. M. (1999) *Ugolovnyy protsess [Criminal procedure] : ucheb. posobiye. 2-ye izd., per. i dop. Kharkiv : Arsis, 528 p. [in Russ.]*.

15. Chaplynska, Yu. A. (2013) *Orhanizatsiine zabezpechennia odnochasnoho dopytu dvokh ranishe dopytanykh [Organizational provision of simultaneous interrogation of two previously*

interrogated]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 3, pp. 472–478. [in Ukr.].

16. Chaplynskyi, K. O. (2010) Problemni pytannya taktyky provedennya ochnoyi stavky [Problematic issues of the tactics of face-to-face betting]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 4 (51), pp. 353–359. [in Ukr.].

17. Chaplynskyi, K. O. (2010) Taktychne zabezpechennia provedennia slidchykh dii [Tactical support for investigative actions] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav ; Lira LTD, 560 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Yefimov. Organizational and tactical features of simultaneous interrogation of previously interrogated persons during the investigation of criminal offenses against morality. The organizational and tactical features of simultaneous interrogation of previously interrogated persons during the investigation of criminal offenses against morality were studied.

The organizational and tactical features of simultaneous interrogation of previously interrogated persons during the investigation of criminal offenses against morality were studied. The investigation of criminal offenses against morality obliges authorized persons (investigator, investigator and prosecutor) to carry out all possible procedural actions as efficiently and quickly as possible until its indictment. That is, from the moment of entering information into the Unified Register of Pretrial Investigations and before drawing up the indictment, the indicated persons must conduct the maximum number of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other procedural actions, which will ensure the objectivity of the decision made.

Among the specified actions, simultaneous interrogation of previously interrogated persons occupies an important place. In terms of the investigated category of illegal acts, its implementation is extremely important, since a large number of persons (victims, witnesses and suspects) are involved in their commission. At the same time, in most cases, they all provide somewhat or completely contradictory indications. Due to the implementation of the specified procedural action, it is possible to eliminate these contradictions or inaccuracies. Measures of an organizational and preparatory nature have been defined, among which the following are highlighted: identification of persons between whom simultaneous interrogation of previously interrogated persons will be conducted and the sequence of their interrogation; establishment of circumstances to be ascertained.

The analysis of the survey of respondents indicates the highest efficiency of the questioning between two people – 99 %. In the course of the study, it was found that the indicated investigative (search) action was carried out in 68 % of cases between members of an organized group or criminal organization (pimp, recruiter), pimp and witness – 21 %, pimp and victim – 10 %, victims – 1 %. On the basis of the conducted research, we identified the most effective tactical techniques of simultaneous interrogation: the use of contradictions in an organized group or criminal organization (for example, between a pimp and a prostitute), involving the interrogated in a dispute. In addition, establishing psychological contact and presenting evidence will be important tactical techniques.

Keywords: *morality, law, criminal offense, investigation, investigative (search) action, simultaneous interrogation of previously interrogated persons.*

УДК 343.9:342.5
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-312-316

Вячеслав БІЛЕЦЬКИЙ[©]

кандидат наук з державного управління

Олександр МАХЛАЙ[©]

кандидат психологічних наук, доцент

Сергій БАСАЛИК[©]

кандидат юридичних наук

(Національна академія Державної прикордонної
служби України Б. Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті проілюстровано результати аналізу питань, пов'язаних із системою державного контролю за здійсненням оперативно-розшукової діяльності в Україні. Здійснено розбір приписів чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо питань контролю за ОРД. Виконано розбір положень цілісних законопроектів «Про оперативно-розшукову діяльність» в частині пропозицій їхніх авторів – суб'єктів законодавчої ініціативи щодо врегулювання на цьому нормативно-правовому рівні процедур державного контролю за ОРД. Надано увагу, що жоден із указаних законопроектів не набув статусу Закону України, проте положення, які пропонувалися в них, ілюструють напрями подальшого розвитку законотворчої думки в цій царині. Наведено позитивні та дискусійні позиції в усіх висловлених пропозиціях.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, контроль за здійсненням ОРД, державний контроль за ОРД, оперативно-розшукове законодавство, законотворчість, законодавство.

Постановка проблеми. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» протягом періоду своєї чинності сформував більш-менш зрозумілу систему контролю за ОРД. Зокрема, в частині другій статті 9 цього нормативно-правового акта вказано, що контроль за оперативно-розшуковою діяльністю здійснюється Національною поліцією, Бюро економічної безпеки України, Службою безпеки України, Державним бюро розслідувань, Службою зовнішньої розвідки України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, Управлінням державної охорони України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, розвідувальним органом Міністерства оборони України, Національним антикорупційним бюро України. Тобто кожен суб'єкт ОРД наділений правом контролю за нею. Крім того, статтею 14 вказаного закону передбачені повноваження прокурорів щодо нагляду за додержанням законів під час проведення ОРД, що окремі вчені, з огляду на організаційну природу наглядової діяльності, небезпідставно вважають різновидом контролю.

Додаткової актуалізації ці питання зазнають завдяки проектам Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які пропонують не внесення змін і доповнень до чинного закону, а нове цілісне бачення цього нормативного акта. Наприклад, законопроект реєстр. № 1229 від 02 вересня 2019 року, у якому його автор, серед іншого, відобразив і питання контролю за оперативно-розшуковою діяльністю; сформулював його дефініцію, виділив такі нові види контролю за ОРД як парламентський, судовий і громадський. Наведене виділяє своєчасність дослідження питання, описаного в назві статті.

© В. Білецький, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0290-097X>
bilviach8388@gmail.com

© О. Махлай, 2022

al_m@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-3387>

© С. Басалик, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4060-8673>
sergiobuldik@gmail.com

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На цей час у базі законопроектів вебпорталу Верховної Ради України маємо шість зареєстрованих законопроектів, під час розробки яких у законотворця була мета поліпшити чинний ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», і три законопроекти, які передбачають повністю нову законодавчу конструкцію цього нормативно-правового акта. Один із указаних цілісних проєктів було зареєстровано вже в IX скликанні українського Парламенту. Щодо вказаних проєктів законів свою думку висловлювали представники різних науково-дослідних установ, колективи авторів і окремі дослідники. Серед них: В. Дараган, В. Єфімов, С. Мороз, Д. Санакоєв, А. Федотенко, Д. Чижиченко, І. Шинкаренко та інші вчені-криміналісти.

Метою статті є аналіз чинного законодавчого регулювання системи контролю за оперативно-розшуковою діяльністю, а також розгляд пропозицій, які висловлювалися щодо цього напрямку суб'єктами законодавчої ініціативи.

Виклад основного матеріалу. Моральна, а в частині окремих положень й інституціональна застарілість чинного Закону України «Оперативно-розшукову діяльність», приписи якого, навіть із урахуванням окремих змін і доповнень, які час від часу актуалізували його окремі положення, не завжди встигають за розвитком суспільних відносин, зумовили необхідність перегляду державних підходів до здійснення ОРД. Об'єктивним фундаментом такої специфічної діяльності є, безумовно, фундамент законодавчий. Із метою оновлення нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності на рівні саме законодавчого акта на розгляд Верховної Ради України протягом останніх трьох років виносилося три цілісних законопроекти: реєстр. № 4778 від 03.06.2016 р. [2], реєстр. № 6284 від 04.04.2017 р. [3], реєстр. № 1229 від 02.09.2019 р. [4]. В останніх наукових публікаціях зазначалося, що жоден із указаних законопроектів не було ухвалено Верховною Радою України й на сьогодні законотворча діяльність рухається шляхом, як цікаво називають його автори, клаптикування чинного закону [1, с. 238]. Водночас вивчення пропозицій, які пропонувалися авторами вказаних законопроектів, дозволяє побачити та зрозуміти, в якому напрямку рухається державна політика в цій царині.

Треба зазначити, що всі вищевказані проєкти доволі схожі та відрізняються один від одного невеликими деталями. Це стосується й питання контролю за оперативно-розшуковою діяльністю. У кожному з вищевказаних законопроектів правовому регулюванню такого контролю присвячено розділ 6 із шістьма статтями. У проєктах реєстр. № 4778 та реєстр. № 6284 це статті: 27 «Державний контроль», 28 «Позавідомчий контроль», 29 «Відомчий контроль», 30 «Парламентський контроль», 31 «Судовий контроль», 32 «Громадський контроль». За змістом статті в цих проєктах законів майже не відрізняються, єдине, що в законопроекті реєстр. № 6284 фігурують додатково розвідувальні органи, які здійснюють ОРД. У проєкті закону реєстр № 1229 вищевказані види контролю за оперативно-розшуковою діяльністю передбачаються статтями 28-33.

Якщо порівнювати вищевказані законопроекти, то по суті можемо констатувати своєрідну еволюцію від реєстр. № 4778 до реєстр. № 1229, що дозволяє, на нашу думку, акцентувати свій аналіз саме на останньому документі.

Отже, державний контроль за оперативно-розшуковою діяльністю. Законодавець пропонував визначити таким правовий механізм функціонально реалізованих уповноваженими органами та їх посадовими особами напрямів діяльності, що забезпечують дотримання законів, прав та інтересів учасників цієї сфери суспільних відносин, та здійснюється у формі позавідомчого та відомчого контролю.

На нашу думку, виокремлення в окрему норму державного контролю як видового поняття порівняно з родовими позавідомчим і відомчим контролем є сумнівним кроком із огляду на юридичну техніку. Вважаємо, що коректніше було б передбачити в статті, присвяченій державному контролю, і видові, і родові поняття в різних частинах норми.

Право здійснення державного позавідомчого контролю пропонувалося надати Президентіві України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, судам у межах повноважень, визначених Конституцією та законами України.

Державний відомчий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю пропонувалося до здійснення Національною поліцією України, Державним бюро розслідувань, Службою безпеки України, Службою зовнішньої розвідки України, Державною прикордонною службою України, Управлінням державної охорони,

центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику та політику у сфері державної митної справи, Державною кримінально-виконавчою службою України, Міністерством оборони України, Національним антикорупційним бюро України. Також зазначалося, що керівники оперативних підрозділів та керівники відповідних правоохоронних або розвідувальних органів безпосередньо та персонально відповідають за додержання законності під час організації та здійснення оперативно-розшукової діяльності. Із цього бачимо, що запропонований відомчий контроль по своїй суті є закріпленням чинного регулювання в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року, яке зарекомендувало себе достатньою ефективністю.

Далі розглянемо парламентський і судовий контроль за ОРД, які фігурують у статті 29 проекту реєстр. № 1229 під назвою позавідомчого контролю і яким присвячено статті 31 та 32 відповідно.

Парламентський контроль: генеральний прокурор, керівники правоохоронних органів і розвідувальних органів України, оперативні підрозділи яких здійснюють оперативно-розшукову діяльність, на початку кожної чергової сесії Верховної Ради України подають звіти Комітету Верховної Ради відповідно до предмета його відання, в яких повинно бути зазначено: кількість усіх клопотань про отримання ухвал слідчих суддів на проведення оперативно-розшукових заходів; кількість відхилених клопотань; кількість задоволених і продовжених клопотань із конкретизацією злочинів, для запобігання, виявлення та припинення яких здійснювалися заходи. Комітет має право на своєму засіданні заслуховувати роз'яснення вказаних посадовців про результати реалізації цього Закону, дотримання вимог законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, а по завершенні кожної чергової сесії Верховної Ради Комітет звітує про виконання цього Закону.

Сама собою пропозиція незвична, але нам не зовсім зрозуміло, навіщо Комітетові Верховної Ради інформація про кількість усіх клопотань про отримання ухвал слідчих суддів на проведення оперативно-розшукових заходів; кількість відхилених клопотань; кількість задоволених і продовжених клопотань із конкретизацією злочинів, для запобігання, виявлення та припинення яких здійснювалися заходи, та де така інформація може бути використана парламентом. Крім того, незрозумілим залишається, в чому тут виражається контроль за ОРД, тому що запропонований порядок більше нагадує заслуховування статистичної інформації.

Щодо запропонованого права Комітету заслуховувати роз'яснення про результати реалізації закону «Про оперативно-розшукову діяльність», у тому числі додержання законності, то і тут здійснення контролю вбачається сумнівним. Залишаються питання, як сама процедура заслуховування забезпечить можливості встановити істину – тільки за результатами усної доповіді відповідного керівника?

Судовий контроль виписаний у тексті статті 32 законопроекту так:

1. Кожен має право на судові оскарження дій і рішень оперативних підрозділів.
2. Судовий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю здійснюється у формах:

1) перевірки на відповідність Конституції України законодавчих та відомчих нормативних актів, що регламентують оперативно-розшукову діяльність;

2) розгляду клопотань про надання дозволу на здійснення оперативно-розшукових заходів у випадках, що обмежують права і свободи громадян, або продовження оперативно-розшукових заходів, розпочатих у порядку частини шостої статті 10 цього Закону.

3. Суд зобов'язаний у випадках, передбачених законодавством України, перевірити законність і обґрунтованість клопотання оперативного підрозділу про надання дозволу на здійснення оперативно-розшукових заходів, що обмежують права і свободи громадян, чи їх продовження.

4. Під час судового контролю у формі надання дозволу на здійснення чи продовження оперативно-розшукового заходу, що обмежує права і свободи людини, суд перевіряє наявність достатніх підстав для проведення заходу і виносить ухвалу протягом трьох годин з моменту отримання клопотання оперативного підрозділу про дозвіл або відмову у його проведенні.

5. Суд виносить ухвалу про дозвіл на проведення чи продовження оперативно-розшукового заходу, якщо керівник оперативного підрозділу або прокурор доведе наявність достатніх підстав вважати, що:

1) готується злочин відповідної тяжкості;

2) під час проведення оперативно-розшукового заходу можуть бути отримані дані, які самостійно або в сукупності з іншими даними можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин підготовки злочину та сприяти попередженню, виявленню або припиненню злочину, а так само встановлення осіб, які його готують;

3) неможливо отримати в інший спосіб відомостей про злочин та особу, яка його готує.

б. Ухвала суду про дозвіл на проведення оперативно-розшукового заходу повинна містити:

1) найменування та номер оперативно-розшукової справи, підстави та дату її заведення, відповідно до вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

2) короткий виклад обставин, у зв'язку з якими здійснюється проведення заходу;

3) вид заходу, строк, місце його проведення (місце роботи, проживання, тимчасового перебування особи, стосовно якої проводиться захід, об'єкт (місце) впровадження спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (житло чи інше володіння особи), інші ознаки.

4) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести оперативно-розшуковий захід, місце знаходження, проживання чи тимчасового перебування.

На нашу думку, з усіх розглянутих вище видів контролю за оперативно-розшуковою діяльністю судовий контроль виписаний законодавцями чи не найдетальніше. Бачимо не лише чітко регламентовані форми цього виду контролю, а й деталізовану процедуру діяльності суду під час їх здійснення із зазначенням документів, які відпрацьовуються судом під час вирішення питання про винесення, наприклад, ухвали про дозвіл на проведення чи продовження оперативно-розшукового заходу, а також і реквізити такої ухвали. Пропонований підхід вважаємо коректним і виправданим, таким, що може, у разі запровадження, забезпечити додержання прав і свобод людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо неї.

Окремо маємо відзначити пропозиції законодавця щодо запровадження громадського контролю за ОРД. У проекті закону реєстр. № 1229 вони мають такий вигляд (стаття 33):

1. Із метою інформування громадськості про діяльність оперативних підрозділів керівник територіального (міжрегіонального) органу, крім керівників розвідувальних органів України, до якого належить оперативний підрозділ, раз на рік готує та опубліковує на офіційних вебпорталах органу звіт про діяльність оперативних підрозділів, в якому повинно бути зазначено: кількість усіх клопотань про отримання ухвал слідчих суддів на проведення оперативно-розшукових заходів; кількість відхилених клопотань; кількість задоволених і продовжених клопотань із конкретизацією злочинів (відповідно до статей Кримінального кодексу України), для запобігання, виявлення та припинення яких здійснювалися заходи.

2. Контроль за діяльністю оперативних підрозділів може здійснюватися у формі залучення громадських об'єднань, цілями діяльності яких є розгляд або оскарження дій чи бездіяльності посадових осіб державних органів, у справах щодо яких ними отримано скарги громадян.

Відповідальність за поширення інформації, що становить державну таємницю, секретної інформації, інформації для службового користування, іншої конфіденційної інформації щодо осіб, які не давали згоди на її оприлюднення або поширення, і така інформація не є загальновідомою, покладається на особу, яка її поширила в порядку та в межах, передбачених законодавством.

Аналіз наведеної пропозиції показує, що сам законотворець ставить на перше місце у сконструйованій ним нормі не контроль, а інформування. Можливість же залучення окремих громадських об'єднань у справах, щодо яких цими об'єднаннями отримано скарги громадян, вважаємо не лише недоцільним, а й шкідливим для цілей здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Щодо забезпечення законності, то у зазначених проектах розміщено розділ 7, який присвячений врегулюванню питань прокурорського нагляду за дотриманням законності під час здійснення ОРД, що по своїй суті також є видом державного контролю за таким видом діяльності. У трьох статтях, які містяться в цьому розділі законопроекту, детально виписано види суб'єктів прокурорського нагляду, його предмет

і компетенцію прокурорів, які здійснюють нагляд за дотриманням законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, із зазначенням процедурних моментів.

Висновки. Як бачимо з вищевикладеного, актуальність питання про систему державного контролю за ОРД не лише назріла, а й перезріла. Наявні механізми в чинному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» не можуть задовільнити сучасних вимог для такої специфічної діяльності, часто пов'язаної з утаємниченим втручанням у життя людей, що обґрунтовує запропоновані зміни в проаналізованих законопроектах. Водночас, на нашу думку, з усіх запропонованих видів контролю за здійсненням оперативно-розшукової діяльності найбільш вдало виписана система судового контролю, а також прокурорського нагляду, і задекларована система відомчого контролю. Вважаємо, що парламентський контроль, принаймні в запропонованому вигляді, не є таким, а більше схожий на інформування щодо окремої статистичної інформації. Запропонований вид громадського контролю викликає багато питань щодо своєї допустимості.

Список використаних джерел

1. Гнетнев М., Махлай О. Роздуми про перспективи розвитку оперативно-розшукового законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 3. С. 237–243.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : проєкт Закону України від 03.06.2016, реєстр. № 4778. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59321.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : проєкт Закону України від 04.04.2017, реєстр. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61497.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : проєкт Закону України від 02.09.2019, реєстр. № 1229. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/946>.

Надійшла до редакції 30.11.2022

References

1. Hnyetnyev, M., Makhlay, O. (2022) Rozdumy pro perspektyvy rozvytku operatyvno-rozshukovoho zakonodavstva [Reflections on the prospects for the development of investigative legislation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 3, pp. 237–243. [in Ukr.].
2. Pro operatyvno-rozshukovu diyalnist [On operational-search activities] : proyekt Zakonu Ukrainy vid 03.06.2016, reyestr. № 4778. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59321. [in Ukr.].
3. Pro operatyvno-rozshukovu diyalnist [On operational-search activities] : proyekt Zakonu Ukrainy vid 04.04.2017, reyestr. № 6284. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61497. [in Ukr.].
4. Pro operatyvno-rozshukovu diyalnist [On operational-search activities] : proyekt Zakonu Ukrainy vid 02.09.2019, reyestr. № 1229. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/946>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viacheslav Biletskyi, Oleksandr Makhlai, Serhii Basalyk. The system of state control over the operational-search activity in Ukraine. The article contains the results of the analysis of problematic issues of state control over the conduct of operational-search activity (OSA) in Ukraine. The authors state that the current Law of Ukraine «On Operative-Search Activity» has formed a clear system of control over operational-search activity, and this system has been functioning to this day. It describes which state bodies and their subdivisions are authorized to exercise control over operational-search activity.

The authors draw the reader's attention to the fact that the issues of this control have been updated in the draft Laws of Ukraine. These are three projects from 2016, 2017 and 2019. These projects provided for the following types of control over OSA: state control; non-departmental control; departmental control; parliamentary control; court control; public control. Subjects of all types of control are designated.

In addition, the article briefly discusses all types of control over OSA, which are reflected in the draft Laws of Ukraine. The authors draw attention to the fact that the allocation of a separate article of the law of state control as a specific concept in comparison with the generic concepts of departmental and non-departmental control is a dubious decision in the light of legal technique.

In addition, the authors are critical of the described procedure for parliamentary control. So, for example, the right of the authorized Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine to hear explanations about the results of the implementation of the Law of Ukraine «On OSA» and on the observance of the rule of law, looks doubtful. This is because the procedure for such an oral hearing will not provide an opportunity to establish and double-check the truth. In this form, this procedure is more like informing about statistical information, and not like control by the parliament.

Court control over OSA is described in most detail. The authors of the article support this approach of the legislature.

Keywords: *operational-search activity, control over the OSA, state control over the OSA, operational-search legislation, lawmaking; legislation.*

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-317-322

Юрій КРАМАРЕНКО©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті надано увагу особливостям здійснення інформаційно-аналітичної діяльності у кримінальному провадженні. Змагальність сторін кримінального провадження представлена у вигляді певної системи відносин, під час яких кожна з них прагне досягти своєї мети. З огляду мети та процесуальних можливостей визначено завдання, які ставлять перед собою сторони. На підставі такого аналізу визначено напрями інформаційно-аналітичної роботи сторін. Метою інформаційно-аналітичної роботи є зібрання таких даних та відомостей, що дозволяють вирішувати конкретні поточні та перспективні завдання та досягати очікуваного результату. В цьому аспекті сторона обвинувачення має певні переваги, оскільки має можливість користуватися не тільки відкритими даними, а й іншою інформацією, що є обмеженою у доступі.

Ключові слова: адвокат, захист, інформація, кримінальне провадження, обвинувачення, розслідування.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження можна розглядати як певну систему відносин, під час існування якої дві сторони (обвинувачення та захисту), які мають протилежну мету, намагаються на першому етапі переконати один одного у власній правоті, а у подальшому переконати третю (суд) у правильності своєї версії щодо минулої події та винуватості особи, яка притягується до відповідальності. Як визначено у ст. 22 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) «кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом» [1]. Стосовно судового процесу є навіть твердження, що це «спектакль, поставлений двома режисерами: прокурором і адвокатом» [2, с. 26].

З огляду на сучасний стан і очікування значної частини суспільства можемо констатувати наявність досить широкого кола технологій, що дають можливість не тільки визначати закономірності та прогнози щодо окремих соціальних явищ та процесів, а й штучно створювати реальність (а по суті «шоу» чи «спектакль»), що може сприйматися сторонніми особами як дійсно існуюча ситуація. Такі тенденції не бувають осторонь від багатьох сфер, в тому числі і кримінально-процесуальної діяльності, ефективність якої залежить, передусім, від якісного та повного зібрання та оцінки доказів щодо фактів та обставин, що мають значення для вирішення справи. Інформаційно-аналітична діяльність становить серцевину діяльності не тільки для сторони обвинувачення, а й сторони захисту, які, по суті, кожен своїм шляхом прямують від мисленнєвого відтворення дійсних обставин минулої події до донесення встановлених фактів та обставин (прийнятного образу або мисленнєвої моделі про неї) до осіб, які ухвалюють рішення по суті справи.

Кримінально-процесуальне законодавство за останні десять років зазнало суттєвих змін. Змінилися підходи до оперативно-розшукової діяльності, слідчих дій, повноважень слідчого, ролі прокурора та можливостей адвоката як захисника. Також розширились судовий контроль та можливість змагальності сторін кримінального провадження. Тут не можна не згадати те, що змінилось і саме формулювання мети кримінального провадження. Колишня мета і одночасно принцип кримінального

© Ю. Крамаренко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9023-6302>

ykramlawyer@gmail.com

процесу «встановлення істини» трансформувались «в забезпечення доведеності вини (винуватості) поза розумним сумнівом», при цьому формулювання «з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи» залишилося тільки в ст. 31 Конституції України [3]. Проте треба визнати, що, крім термінологічних змін, сутність та мета кримінального процесу від цього фактично не змінилась, оскільки можна лише констатувати на зміну акцентів – із встановлення дійсності (поява внутрішніх переконань стосовно дійсності) щодо минулих обставин події особою, яка ухвалює рішення, на необхідність доведення їх перед стороннім спостерігачем. Тут можна сказати, що інтровертивна установка кримінального провадження змінилася екстравертивною.

Зазначене у сукупності із постійними змінами кримінально-процесуального законодавства та реформування правоохоронних органів вимагає глибокого розуміння та удосконалення підходів до інформаційно-аналітичної діяльності під час здійснення кримінального провадження. При цьому вважаємо, що це питання необхідно розглядати системно, тобто з урахуванням можливостей, мети та інтересів всіх учасників, що мають вплив на перебіг кримінального провадження. По суті зараз кримінальне провадження – це змагання (а іноді і протистояння) двох сторін, які мають кожен свої відповідні засоби та способи впливу на перебіг процесу провадження, та здійснюють різні тактичні дії та обирають стратегії досягнення своєї мети.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання інформаційно-аналітичної діяльності ніколи не були осторонь в наукових дослідженнях з криміналістики, оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. Серед науковців, хто останнім часом приділяв увагу питанням аналітичної роботи, треба назвати А. Мовчана [4], який приділив увагу інформаційно-аналітичній роботі в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції, та І. Федчака [5], чия робота стосується основ кримінального аналізу. Стосовно особливостей роботи захисника у кримінальному процесі, однозначно треба назвати численні праці Я. Зейкана. Також зазначені питання тією чи іншою мірою досліджували такі фахівці, як О. Бандурка, В. Василичук, О. Долженков, О. Заєць, І. Козаченко, М. Кузнєцов, М. Корнієнко, К. Чаплинський, Д. Никифорчук та ін.

Метою статті є визначення особливостей інформаційно-аналітичної діяльності сторін кримінального провадження з урахуванням переслідування ними різної мети та наявних у кожної з них власних процесуальних можливостей.

Для досягнення цієї мети буде здійснено правовий аналіз можливостей та засобів досягнення мети своєї діяльності сторонами кримінального провадження, при цьому кожна зі сторін буде розглядатись і як узагальнений суб'єкт (сторона провадження), і як окремі представники відповідної сторони.

Виклад основного матеріалу. Стаття 2 КПК України досить чітко визначає завдання кримінального провадження, що полягає в «захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [1].

Пунктом 19 частини першої статті 3 КПК України визначено суб'єктний склад сторін кримінального провадження, при цьому до них належать «з боку обвинувачення: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники». Також з огляду змісту параграфа 2 Глави 3 Розділу I «Загальні положення» КПК України до сторони обвинувачення віднесено оперативні підрозділи [1].

Розпочнемо аналіз із можливостей сторони обвинувачення. Не вдаючись у

тонкощі розмежування повноважень представників сторони обвинувачення, констатуємо однак зменшення процесуальних можливостей слідчого порівняно з кримінально-процесуальним законодавством, що діяло до 2012 року. Такий підхід потребує більшої координації та узгодженості дій уповноважених (посадових) осіб сторони обвинувачення. Треба зауважити, що оскільки потерпілий може стати стороною обвинувачення тільки з підстав, передбачених ст. 340 КПК України (у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення), то зосереджувати увагу на особливостях його роботи з підтримання обвинувачення не будемо, зазначивши, що його наявність, зокрема з представником, що представлений адвокатом, фактично надає йому роль допомоги у зібранні обвинувальних доказів.

Для досягнення мети кримінального провадження сторона обвинувачення має змогу проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, витребування та отримання від окремих осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України, а також ухвалення процесуальних рішень. Крім того, до початку кримінального провадження уповноважені підрозділи правоохоронних органів мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність відповідно до вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», результати якої можуть бути використано як докази. Для реалізації цих можливостей правоохоронні органи мають відповідні сили та засоби.

Особливістю функцій сторони обвинувачення у кримінальному провадженні є те, що відповідно до вимог закону уповноважені особи «зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» (ч. 2 ст. 9 КПК України) [1].

Незважаючи на досить широкі можливості сторони обвинувачення, треба вказати на «слабкі місця». Вони, передусім, полягають в тому, що результативність під час суперництва чи протистояння багато в чому залежить від того, на чиєму боці перебуває ініціатива, тобто хто «нав'язує правила та темп гри» опоненту, а також спонукає його до відповідної реакції. В цьому контексті варто визнати, що незважаючи на значні можливості щодо одночасного проведення кількох слідчих дій, застосування заходів забезпечення та підтримання темпу їх проведення, особливо на початкових етапах досудового розслідування, можуть виникати ситуації, в яких ініціатива може перейти на бік сторони захисту або втратитись через процесуальні питання, наприклад визначення підсудності. Крім того, з огляду вимог щодо безпосередності дослідження судом показань (ст. 23 КПК України) та окремі суперечності щодо супроводження (оперативно-розшукового супроводження) розгляду кримінальної справи на судовій стадії такі можливості у сторони обвинувачення є значно меншими. Зазначене відноситься тих проваджень, де підозрювані (обвинувачені) мають значні можливості впливу на посадових осіб і громадськість, а також вдаються до різних форм зловживання процесуальними правами. Це стосується осіб, які є причетними до впливових фінансово-промислових груп чи злочинних організацій. Так, вже неодноразово вказувалося в аналітичних звітах правоохоронних органів [6] та наукових публікаціях [7, с. 30], про використання злочинними організаціями легального бізнесу та професіоналів, що забезпечують їх діяльність, та перетворення організованої злочинності у повноцінний суб'єкт впливу на соціально-політичні процеси.

Ще одним, цілком логічним і природним обмеженням дій уповноважених осіб з боку сторони обвинувачення є конституційна вимога (ч. 2 ст. 19 Конституції України) щодо обов'язку посадових осіб «діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [3], невиконання якої може негативно вплинути на допустимість отриманих доказів.

Отже, основними завданнями сторони обвинувачення є точне та неухильне дотримання процедури здійснення певних дій та прийняття обґрунтованих рішень, зібрання доказів у тій мірі, щоб сторонньому спостерігачу було достатньо зробити категоричний висновок щодо винуватості особи, або ж вчасне припинення кримінального переслідування, а також забезпечення ініціативності та наступальності

під час провадження та недопущення перехоплення ініціативи стороною захисту, особливо на судових стадіях.

Аналізуючи можливості сторони захисту під час кримінального провадження, слід особливо підкреслити категоричне недопущення «ототожнення адвоката з клієнтом» (п. 16 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [8]. Згідно з чинним законодавством адвокат, виконуючи функції захисника, має право «вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги» (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Дотримуючись завдань кримінального провадження, він здійснює свою діяльність «з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого» (ч. 1 ст. 47 КПК України). Особливість його діяльності полягає в дещо інших можливостях, порівняно із стороною обвинувачення, щодо збору доказів, а також в тому, що він (як і сторона захисту в цілому) не здійснює оцінку доказів та не ухвалює процесуальних рішень, хоча може спонукати інших осіб до їх вчинення шляхом подання скарг та клопотань. Також в окремих випадках сторона захисту має можливість вчиняти окремі дії щодо зібрання доказів майже на рівні зі стороною обвинувачення (наприклад, щодо залучення експерта та тимчасового доступу до речей і документів). Цікавим з погляду змагальності є поради Я. П. Зейкана, який має численні роботи щодо тактичних особливостей діяльності адвоката у кримінальному провадженні і який в роботі щодо недопустимості доказів вказував, що «особливо важливим на цей час є вміння скористатись помилками досудового слідства, вміння підштовхнути слідчого, прокурора до помилок та виявлення недопустимих і очевидно недопустимих доказів» [2, с. 5].

З погляду роздільного розуміння ролі захисника та його клієнта треба також зазначити, що вони можуть мати різні погляди щодо результатів та способів їх досягнення, особливо в тих випадках, коли захисник розглядається клієнтом тільки як інструмент для уникнення відповідальності. Треба вказати, що й Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», і Правила адвокатської етики (далі – Правила) щодо дотримання адвокатом високих стандартів верховенства права є одностайними. Стаття 25 Правил визначає, що «адвокату категорично забороняється використовувати при виконанні доручення клієнта незаконні та неетичні засоби», «використовувати свої особисті зв'язки (чи в окремих випадках особливий статус) для впливу прямо або опосередковано на суд або інший орган» тощо [9]. Тобто, з одного боку, адвокат має змогу вчиняти будь-які дії, що не заборонені законом, а з іншого – не має жодних владних повноважень та певною мірою обмежений інтересами клієнта, який іноді через некоректне розуміння власних прав чи завищених очікувань, може негативно впливати на результативність роботи адвоката. Непоодинокими є випадки коли особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, користується порадами інших осіб (часто приховано від захисника), що вимагає від адвоката додаткової пильності та поміркованості.

Отже, основними завданнями адвоката, крім «з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого», є також пошук «слабких місць» сторони обвинувачення, в тому числі щодо недопустимості доказів, та пильність щодо підзахисної особи.

Висновки. З огляду особливостей кримінально-процесуальної діяльності можна зазначити, що кожна із сторін на підставі оцінки ситуації обирає тактичні особливості здійснення окремих цілеспрямованих дій та визначає стратегію досягнення своєї мети. Для адвоката (захисника), слідчого чи прокурора така мета виражається у формі остаточного рішення по справі, а для потерпілого та особи, яка притягається до відповідальності, також в здійсненні (реалізації) їх інтересів та очікувань. Основоволожним елементом такої діяльності або дій є оцінка поточної ситуації, що полягає не тільки в отриманні необхідної інформації щодо предмета доказування, а й інших відомостей, що стосуються впливу на поведінку учасників провадження. Такими напрямками інформаційно-аналітичної діяльності, крім отримання доказів та пошук їх джерел, є пошук інформації що дозволить спрогнозувати поведінку конкуруючої

сторони або осіб, які ухвалюють рішення по справі, а також супутніх обставин, що можуть вплинути на процес кримінального провадження. Ці відомості можна встановити шляхом з'ясування особистісних рис учасників провадження та осіб, які ухвалюють рішення, їх характерних моделей поведінки, а також розпізнання намірів за вторинними або супутніми ознаками. Така робота потребує пильності, поміркованості, гнучкості мислення, вміння зіставляти та інтерпретувати факти та обставини, критично ставитись до отримуваної інформації, а також вміння розпізнавати дійсні наміри опонента за його поведінкою (вербальними та невербальними сигналами) тощо. Метою інформаційно-аналітичної роботи є зібрання таких даних та відомостей, що дозволяють вирішувати конкретні поточні та перспективні завдання та досягати очікуваного результату. В цьому аспекті сторона обвинувачення має певні переваги, оскільки має можливість користуватися не тільки відкритими даними, а й іншою інформацією, що є обмеженою у доступі. Тому для адвоката є більша потреба у вміннях пошуку та аналізу інформації, а також розпізнання особистісних характеристик особи та її намірів за вторинними чи супутніми ознаками.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n742>.
2. Зейкан Я. П. Про недопустимі докази. Харків : Фактор, 2019. 128 с.
3. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Мовчан А. В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 244 с.
5. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навч. посібник. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 288 с.
6. European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA). 2021. URL : https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/socta2021_1.pdf.
7. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном : монограф. / Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев. Дніпро : ДДУВС, 2022. 216 с.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
9. Правила адвокатської етики / Сайт Національної асоціації адвокатів України. URL : <https://unba.org.ua/akts-naau/category/22-pravila.html>.

Надійшла до редакції 01.12.2022

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n742>. [Ukr.].
2. Zeykan, Ya. P. (2019) Pro nedopustymy dokazy [About inadmissible evidence]. Kharkiv : Faktor, 128 p. [Ukr.].
3. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryunyata na p'yatyy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [Ukr.].
4. Movchan, A. V. (2017) Informatsiyno-analitychna robota v operatyvno-rozshukoviy diyal'nosti Natsional'noyi politysiyi [Informational and analytical work in operational and investigative activities of the National Police]: navch. posibnyk. L'viv : L'vDUVS, 244 p. [Ukr.].
5. Fedchak, I. A. (2021) Osnovy kryminal'noho analizu [Fundamentals of criminal analysis] : navch. posibnyk. L'viv : L'viv. derzh. un-t vnutr. sprav, 288 p. [Ukr.].
6. European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA). 2021. URL : https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/socta2021_1.pdf.
7. Suchasni pytannya protydyi orhanizovaniy zlochynnosti v Ukraini ta za kordonom [Current issues of combating organized crime in Ukraine and abroad] : monohraf. / Yu. M. Kramarenko, O. S. Skok, T. V. Shevchenko, V. H. Khashev. Dnipro : DDUVS, 2022. 216 p. [Ukr.].
8. Pro advokaturu ta advokat's'ku diyal'nist' [On advocacy and advocacy activities] : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. [Ukr.].
9. Pravyla advokat's'koyi etyky [Rules of lawyer ethics] / Sayt Natsional'noyi asotsiatsiyi advokativ Ukrainy. URL : <https://unba.org.ua/akts-naau/category/22-pravila.html>. [Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Kramarenko. Certain aspects of information and analytical activities during criminal proceedings. The article pays attention to certain aspects of information and analytical activities in criminal proceedings. The competitiveness of the parties to criminal proceedings is presented in the form of a certain system of relations, during which each of them strives to achieve its goal, while the means and tools for its achievement are chosen in accordance with the requirements of criminal

procedural legislation. In the work, a legal analysis of the possibilities and means of achieving the goal of their activity by the parties to the criminal proceedings was carried out.

Based on the overview of the goals and opportunities, the tasks that the parties face are defined in general terms. On the basis of such an analysis, the directions of the information and analytical work of the parties are determined. Such areas of information and analytical activity, in addition to obtaining evidence and finding their sources, are the search for information that will allow predicting the behavior of the competing party or persons who make decisions on the case, as well as accompanying circumstances that may affect the course of criminal proceedings. This information can be established by finding out the personal characteristics of the participants in the proceedings and decision-makers, their characteristic patterns of behavior, as well as recognizing intentions by secondary or accompanying signs.

The purpose of information and analytical work is to collect such data and information that allow solving specific current and prospective tasks and achieving the expected result. In this aspect, the prosecution has certain advantages, as it has the opportunity to use not only open data, but also other information that is restricted in access. Therefore, for a barrister, there is a greater need for the skills of searching and analyzing information, as well as recognizing the personal characteristics of a person and his intentions based on secondary or accompanying signs.

Keywords: *barrister, defense, information, criminal proceedings, prosecution, investigation.*

УДК 343.72

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-322-327

Наталія ПАВЛОВА ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОБМАН: ЙОГО СУТНІСТЬ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ ШАХРАЙСТВОМ

У статті здійснено аналіз наукових поглядів щодо проблем запобігання та розслідування протиправних дій, пов'язаних із обманом (шахрайством), висвітлено нормативно-правові акти, в яких подано обман як спосіб вчинення кримінального правопорушення. Наведено випадки, коли законодавець, моделюючи схожі прояви суспільно небезпечної поведінки певних суб'єктів, під час конструювання правової норми в одних випадках використовує термін «обман» (ст. ст. 142–144, 149, 157, 161, 173, 192, 303, 409 КК України), а в інших – термін «шахрайство» (ст. ст. 190, 222, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України).

Ключові слова: *обман, шахрайство, кримінальні правопорушення, вчинені шляхом шахрайства, спосіб вчинення злочину, розслідування.*

Постановка проблеми. Прискорений науково-технічний прогрес і комп'ютеризація глобального суспільства призвели до значних змін, які зумовлюють як позитивні, так і негативні наслідки, у тому числі й вчинення обманних дій у різних сферах [1, с. 142]. Проблеми запобігання та розслідування протиправних дій, пов'язаних із обманом (шахрайством), за різних часів привертала увагу вчених різних галузей знань. До того ж законодавець обман як спосіб вчинення злочину прямо передбачив у низці статей Особливої частини КК України. Це, зокрема, ст. 142–144, 149, п. 3 примітки до ст. 149, 157, 161, 173, 190, 192 КК України. Прояви обману передбачені й ст. 258-1, 303, п. 2 примітки до ст. 303, 409 КК України.

Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10 надається визначення обману. Проте, незважаючи на визначеність терміна «обман» Пленумом Верховного Суду України, маємо констатувати, що дотепер немає консенсусу в єдності поглядів щодо етимологічного та змістовного наповнення обману. До того ж, як ми вже зазначили, у Кримінальному кодексі як термін «обман», так і термін «шахрайство», в

© Н. Павлова, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1572-4648>

pavlova_natalia_vvv@ukr.net

основі якого міститься обман, зустрічається численну кількість разів. При цьому протиправні дії, вчинені шляхом шахрайства, згадуються не тільки у розділі VI «Кримінальні правопорушення проти власності», а й охоплюються іншими складами.

Виникає питання, чому законодавець, моделюючи схожі прояви суспільно небезпечної поведінки певних суб'єктів, під час конструювання правової норми в одних випадках використовує термін «обман» (ст. 142–144, 149, 157, 161, 173, 192, 303, 409 КК України), а в інших – термін «шахрайство» (ст. 190, 222, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України).

Названі чинники зумовлюють потребу в комплексному дослідженні етимології зазначених термінів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми свідчить, що низка положень щодо розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом обману (шахрайства), досліджували вчені, як-от: В. Бахін, А. Волобуєв, Є. Дехтярьов, А. Іщенко, В. Журавель, С. Князєв, В. Кузьмічов, В. Лисенко, Є. Лук'янчиков, А. Микитчик, О. Мусієнко, Т. Пазинич, Д. Птушкін, В. Тіщенко, К. Чаплинський, С. Чернявський, В. Шепітько та ін. Вказані автори зробили чималий внесок як у теорію, так і в практику застосування положень з розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом обману (шахрайства). Однак низка положень потребує додаткової аргументації, особливо в частині уточнення етимологічного значення терміна «обман» та «шахрайство» та їх взаємозумовленості.

Мета статті: на підставі аналізу думок вчених та співставлення нормативно-правових актів розглянути етимологію терміна «обман» та «шахрайство», обґрунтувати необхідність уніфікації деяких складів, в основі яких міститься обман, який є синонімічний терміну «шахрайство».

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи шахрайство, в основі якого міститься обман, треба сказати, що законодавче закріплення терміна «шахрайство» є в ст. 190 КК, яким є заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2]. Водночас у деяких підзаконних нормативних актах також згадується про вчинення кримінальних правопорушень шляхом шахрайства. Наприклад, у п. 21 Постанови Пленуму Верховної Ради України № 3 від 26.04.2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» йдеться про заволодіння вказаними об'єктами шляхом шахрайства, що здійснюється за допомогою обману чи зловживання довірою [3]. У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» також йдеться про відповідальність за заволодіння шляхом шахрайства наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами, обладнанням, призначеним для виготовлення цих засобів, речовин та їх аналогів, а також прекурсорів [4]. Однак у науково-практичних коментарях до ст. 308, 312, 313, 320 КК України у випадках заволодіння шляхом шахрайства наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами тощо має місце відсилання до ст. 190 КК України. Науково-практичний коментар до ст. 357 КК України також відсилає до ст. 190 КК України у випадках заволодіння шляхом шахрайства документами, штампами, печатками [5]. Тобто йдеться про бланкетний характер норм у складі кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства (обману).

Досліджуючи цю проблематику крізь призму низки нормативних актів, галузей знань та світоглядів, ми зробили висновок про багатоманіття трактувань «обману» та «шахрайства». Проте, як виявилось, законодавче закріплення терміна «шахрайство» наявне тільки в ст. 190 КК України. Інших же законодавчих трактувань терміна «шахрайство», при його використанні у КК України, немає (навіть у бланкетному варіанті). Водночас у Постановах Пленуму Верховної Ради України та в науково-практичних коментарях при юридичному тлумаченні конструкції норм, де описуються протиправні дії, вчинені шляхом шахрайства, пояснюється, що в основі таких дій завжди міститься обман.

У кримінальному праві надається чітке визначення обману, під яким розуміється повідомлення неправдивих відомостей (так званий активний обман) або замовчування певних відомостей, які повинні бути повідомлені винним (так званий пасивний обман), внаслідок чого потерпілий вводиться в оману [5]. Одночасно низка

вчених додає до змісту обману ще й додаткові критерії, що дозволяють більш глибоко оцінити його сутність.

Зокрема, М. Коржанський робить акцент на впевненості потерпілого про вигідність або обов'язковість передачі ним майна чи права на майно внаслідок введення його в оману [6, с. 268]. С. Романов додає, що обман – введення іншої особи в оману або підтримання вже наявної у неї помилки шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності або замовчування про факти, речі, явища тощо з метою схилити цю особу до певної поведінки [7, с. 3].

З погляду психології обман розглядається як конативний, поведінковий компонент неправди, тобто дія або вчинок, що полягає в передаванні неумисної та умисної неправди, а також напівправди [8]. При цьому напівправа розрахована на те, що особа зробить помилкові висновки. Повідомляючи інформацію, навмисно приховують деякі справжні факти, важливі для розуміння інформації загалом. Тобто в повідомленні чи групі повідомлень бракує елементу необхідної інформації, внаслідок чого формується помилкове уявлення про об'єкт [9, с. 84]. Шляхом обману можна впливати на свідомість потенційної жертви так, що остання починає сприймати запропоновані інструкції як власні думки [10, с. 207]. Цей прийом у психології називають «маніпулювання». Реалізація обману можлива завдяки маніпулюванню змістом, формою надання інформації, створенню штучного дефіциту часу в ухваленні рішення тощо [11, с. 31].

Внаслідок вивчення проблематики обману нами встановлено, що в юридичній літературі було зроблено чимало спроб об'єднати всі види шахрайського обману в групи.

Як показав аналіз судово-слідчої практики та опитування респондентів, обман дійсно може стосуватися різних аспектів. Зокрема, обман щодо подій, які мають юридичне значення, становить 12 % (наприклад, для підпису пред'являється договір купівлі-продажу автомобіля під виглядом довіреності, або пропонується нерухомість за підробленими документами, що підтверджують право власності тощо).

Нерідко буває обман щодо певних фактів, завдяки яким шахраї вводять потерпілого в оману (11 %).

Наприклад, 18 травня 2018 року обвинувачений ОСОБА_1 з корисливих мотивів, з метою незаконного збагачення за рахунок чужого майна, шляхом обману ОСОБА_2, зателефонував йому та повідомив недостовірну інформацію з приводу того, що у ОСОБА_2 можуть виникнути проблеми із законом, оскільки недоброзичливі особи підкинули до службової квартири АДРЕСА_2, де проживає ОСОБА_2, наркотичні засоби та електронно-цифрову техніку, яка належить Державному підприємству «Центр організаційно-технічного забезпечення зони відчуження». Наступного дня обвинувачений ОСОБА_1, домовившись про зустріч із ОСОБА_2, діючи умисно, з корисливих мотивів, з метою заволодіння майном ОСОБА_2 шляхом обману, повідомив потерпілому про можливість за певну матеріальну винагороду вирішити його проблеми із законом за допомогою знайомого співробітника поліції. Зі свого боку, будучи введеним в оману, ОСОБА_2 на пропозицію ОСОБА_1 як винагороду віддав 8000 гривень та ключі від своєї службової квартири, щоб забрати звідти наркотичні засоби та начебто викрадену техніку [12].

У 16 % зустрічається обман щодо характеристик майна або якості наданих послуг (стану житла, його місця розташування, якості туристичних послуг, можливостей працевлаштування тощо).

Обман щодо своєї особи або особи інших (12 %). Прикладом може бути пропонування в онлайн режимі неіснуючих послуг та товарів сайтом-двійником; заволодіння майном, правом на майно або предметами спеціального призначення від імені особи, яка змінила свої анкетні дані; обман від імені фіктивної юридичної особи тощо.

Найчастіше (27 %) обман стосувався намірів особи (наприклад, обіцянка виконати зобов'язання без наміру їх виконувати).

У цьому розрізі Н. І. Панов наголошує, що обман у намірах або неправдиві обіцянки – часто використовується шахраями як окремо, так і в сукупності з іншими видами обману. Обман полягає тут в обіцянці обманщика виконати певні дії в майбутньому (заплатити гроші, повернути річ, повернути борг тощо). Насправді ж шахрай не збирається виконувати свою обіцянку та, отримуючи майно жертви, обертає його на власну користь. Обманюючи в намірах здійснити певну дію в майбутньому, обманщик вводить іншу особу в оману про свої дійсні наміри [13, с. 46].

У будь-якому разі винна особа, вчиняючи кримінальні правопорушення шляхом шахрайства (обману), ознаки яких містяться у ст. 142–144, 149, 157, 161, 173, 190, 222, 262, 289, 303, 308, 312, 313, 320, 357, 409 і 410 КК України, цілком повинна усвідомлювати: суспільну небезпечність самого діяння, тобто фактичну сторону діяння; об'єкт та предмет кримінального правопорушення, цінність матеріальних та інших благ, предметів спеціального призначення; факт обманного заволодіння майном, правом на майно чи предметами спеціального призначення; спосіб вчинення кримінального правопорушення, тобто той факт, що свідомо вводить потерпілого в оману шляхом обману чи зловживання довірою, а останній лише зовнішньо добровільно передає предмет кримінального правопорушення, тоді як фактично ця воля потерпілого є фіктивною [14].

У кожному з вказаних вище кримінальних правопорушень «обману притаманні індивідуальні риси, що багато в чому зумовлені характером об'єкта й предмета злочину, особливостями суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності). Водночас обман у всіх випадках має й загальні риси (ознаки), що властиві всім злочинам, які вчиняються цим способом. Встановлення таких загальних ознак і розробка на цьому підґрунті родового поняття обману має дуже важливе значення для з'ясування суті, змісту і обсягу обману в кожному конкретному випадку, а також для правильної кваліфікації злочинів, розмежування суміжних злочинів, відмежування злочинних діянь від незлочинних» [13, с. 36].

Зважаючи на це, варто погодитися з думками тих вчених, які наголошують на тому, що обман під час шахрайства (в контексті статті 190 КК України) відрізняється від будь-якого іншого обману тільки тим, що він використовується для заволодіння майном або набуття права на майно. Водночас в інших складах кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства (обману), обманні дії застосовуються для заволодіння біоматеріалами людини, сексуальними, робітничими та іншими послугами, предметами спеціального призначення (зброєю, боеприпасами, наркотичними засобами тощо), документами, печатками та штампами тощо. Тобто йдеться про обманне заволодіння матеріальними об'єктами або обманне отримання послуг від однієї особи до іншої. Як виявилось, за тих самих характеристик, такі дії заявляються по-різному – як вчинені шляхом обману або вчинені шляхом шахрайства.

Висновки. Підсумовуючи наведене, варто зауважити, що дії, спрямовані на обманне заволодіння майном (правом на майно), іншими матеріальними об'єктами чи послугами від особи треба розглядати як такі, що вчинені шляхом шахрайства. Тобто ми акцентуємо на необхідності уніфікації деяких складів, в основі яких міститься обман, який є синонімічний терміну «шахрайство». Водночас склади, в яких не йдеться про обманне викрадення, вилучення майна (права на майно), матеріальних об'єктів чи послуг, не можуть бути вчинені шляхом шахрайства і не потребують змін чинної редакції. Йдеться про склади, де обман використовується для перешкодження здійсненню виборчого права, порушення рівноправності громадян, ухилення від військової служби тощо.

Список використаних джерел

1. Fomenko Andrii, Melnychenko Andrii, Pavlova Natalia, Prozorov Andrii, Oleg Reznik. Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace. Volume 10 – Issue 41 / May 2021. Web of Science: DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.41.05.14>. URL: <http://www.amazoniainvestiga.info>
2. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.
3. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>).
4. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : Постанова Пленуму Верховного суду України від 26.04.2002. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2022. 932 с.
6. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посібник. Київ : Атіка, 2002. 640 с.
7. Романов С. Ю. Обман як спосіб злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Університет внутрішніх справ. Харків, 1998. 16 с.
8. Казміренко В. П. Брехня та обман як способи захисту інформації, що приховується. *Юридична психологія*. 2018. № 2(23). С. 20–29.

9. Яремчук Р. А. Психологічна сутність категорій «неправда» та «брехня» в межах інтерпретації результатів поліграфологічних досліджень. *Юридична психологія*. 2021. № 1 (28). С. 82–87.
10. Птушкін Д. А. Криміналістична характеристика особи, яка вчиняє шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна громадян. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 203–208.
11. Прудка Л. М. Психологічні особливості шахрайства в мережі Інтернет. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2. 2018. С. 30–33.
12. Вирок іменем України Бородянського районного суду від 23 жовтня 2020 року № 366/148/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91002519>.
13. Панов Н. И. Квалификация преступлений, совершаемых путем обмана : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1980. 88 с.
14. Мазур О. Відмежування шахрайства від цивільно-правових відносин (позика). URL : <https://tymp.com.ua/>.

Надійшла до редакції 05.10.2022

References

1. Fomenko Andrii, Melnychenko Andrii, Pavlova Natalia, Prozorov Andrii, Oleg Reznik. Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace. Volume 10 – Issue 41 / May 2021. Web of Science: DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.41.05.14>. URL: <http://www.amazoniainvestiga.info>.
2. Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., Tiutiuhin, V. I. (2013) Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] : u 2 t. / za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. 5-te vyd., dopov. Kharkiv : Pravo, T. 2 : Osoblyva chastyna. 1040 p. [in Ukr.].
3. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vykradennia ta inshe nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy pryпасamy, vybukhovymy rehovynamy, vybukhovymy prystroiamy chy radioaktyvnymy materialamy [On judicial practice in cases of kidnapping and other illegal handling of weapons, ammunition, explosives, explosive devices or radioactive materials] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26.04.2002. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>. [in Ukr.].
4. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv [On judicial practice in cases of crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26.04.2002 № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>. [in Ukr.].
5. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za zah. red. I. M. Kopotun. Vydavnychiy dim «Profesional», 2022. 932 p. [in Ukr.].
6. Korzhanskyi M. Yo. (2002) Kvalifikatsiia zlochyniv [Classification of crimes] : navch. posibnyk. Kyiv : Atika, 640 p. [in Ukr.].
7. Romanov, S. Yu. (1998) Obman yak sposib zlochyynnoi diialnosti [Deception as a method of criminal activity] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 16 p. [in Ukr.].
8. Kazmirenko V. P. (2018) Brekhnia ta obman yak sposoby zakhystu informatsii, shcho prykhovuetsia [Lying and deception as ways of protecting hidden information]. *Yurydychna psykholohiya*. № 2(23), pp. 20–29. [in Ukr.].
9. Yaremchuk, R. A. (2021) Psykholohichna sutnist katehorii «nepravda» ta «brekhnia» v mezhakh interpretatsii rezultativ polihrafologichnykh doslidzhen [The psychological essence of the categories «false» and «lie» within the scope of interpreting the results of polygraph examinations]. *Yurydychna psykholohiya*. № 1 (28), pp. 82–87. [in Ukr.].
10. Ptushkin, D. A. (2018) ryminalistychna kharakterystyka osoby, yaka vchyniaie shakhraistva shchodo obiektiv nerukhomoho maina hromadian [Forensic characteristics of a person who commits fraud in relation to real estate objects of citizens]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 203–208. [in Ukr.].
11. Prudka, L. M. (2018) Psykholohichni osoblyvosti shakhraistva v merezhi Internet [Psychological features of fraud on the Internet]. *Pivdennoукраїнський правничий часопис*. № 2, pp. 30–33. [in Ukr.].
12. Vyrok imenem Ukrainy Borodianskoho raionnoho sudu vid 23 zhovtnia 2020 roku №366/148/19 [Verdict on behalf of Ukraine of the Borodyan District Court of October 23, 2020 No. 366/148/19]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91002519>. [in Ukr.].
13. Panov N. I. (1980) Kvalifikatsiya prestupleniy, sovershaemyh putem obmana [Qualification of crimes committed by deception] : ucheb. posobiye. Kharkiv : Yurid. in-t, 88 p. [in Russ.].
14. Mazur O. Vidmezhuвання shakhraistva vid tsyvilno-pravovykh vidnosyn (pozyka) [Separation of fraud from civil legal relations (loan)]. URL: <https://tymp.com.ua/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Natalia Pavlova. Deception: its essence and relationship with fraud. The article emphasizes that the problems of prevention and investigation of illegal actions related to deception (fraud) at different times attracted the attention of scientists from different fields of knowledge. In addition, the legislator directly provided for deception as a method of committing a crime in a number of articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

It is emphasized that, despite the determination of the term «deceit» by the Plenum of the Supreme Court of Ukraine, there is still no consensus in the unity of views regarding the etymological and substantive content of deception. In addition, both the term «deceit» and the term «fraud», which is based on deception, appear numerous times in the Criminal Code. At the same time, illegal actions committed by fraud are mentioned not only in Chapter VI «Criminal offenses against property», but are also covered by other clauses. The question of why the legislator, simulating similar manifestations of socially dangerous behavior of certain subjects, when constructing a legal norm, in some cases uses the term «deceit» and in others – the term «fraud» is investigated.

It is noted that actions aimed at fraudulently acquiring property (property rights), other material objects or services from a person should be considered as committed by fraud. Emphasis is placed on the need to unify some phrases that are based on deception, which is synonymous with the term «fraud». At the same time, compositions that do not deal with fraudulent theft, seizure of property (property rights), material objects or services cannot be committed by fraud and do not require changes to the current version. We are talking about warehouses where deception is used to prevent the exercise of the right to vote, to violate the equality of citizens, to avoid military service, etc.

Keywords: *deception, fraud, criminal offenses committed by fraud, method of committing the crime, investigation.*

УДК 343.231

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-327-333

**Віталій
ТЕЛІЙЧУК[©]**
кандидат
юридичних наук,
старший науковий
співробітник,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

**Павло
СТЕПАНОВ[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент
(ПВНЗ
«Кропивницький
інститут
державного та
муніципального
управління»,
м. Кропивницький,
Україна)

ЩОДО ПИТАННЯ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ

Розглянуто питання наукової розробленості проблем протидії оперативних підрозділів кримінальної поліції корисливо-насильницьким злочинам та основні напрями їх наукових досліджень. У статті виконано аналіз основних положень сучасних наукових розробок у галузях кримінального права, кримінології, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності. За результатами дослідження констатовано, що, незважаючи на значний науковий внесок вчених, сьогодні є питання, які вимагають термінового вивчення та окреслення можливих шляхів їх удосконалення. Вказано особисте ставлення до означених проблем та пропонувано якісно нові підходи до визначення перспективних напрямів протидії корисливо-насильницьким злочинам.

Ключові слова: *злочинність, корисливо-насильницькі злочини, оперативно-розшукова діяльність, кримінальна поліція, нормативно-правове регулювання, протидія злочинам.*

© В. Телійчук, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0372-6515>
Vikol_grigor@ukr.net

© П. Степанов, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1535-056X>
pavel-stepanov-1979@mail.ru

Постановка проблеми. Переважно утвердження і забезпечення прав і свобод людини покладається на правоохоронну систему. Зі свого боку, неабияку роль у забезпеченні вищевказаних благ відводиться Національній поліції. Держава надає органу повноваження, наділяє його посадових осіб потужним арсеналом сил і засобів, ставлячи за мету забезпечення у державі правопорядку та створення комфортного правового поля для нормальної життєдіяльності її громадян. Передусім, звичайно ж, необхідним є вироблення такого арсеналу повноважень для працівників Національної поліції, який був би необхідно-достатнім та ефективним для вирішення покладених завдань, з одного боку, а з іншого – максимально мінімізував можливі обмеження прав, свобод і законних інтересів наших громадян [1]. Серед суб'єктів Національної поліції оперативно-розшукову протидію корисливо-насильницьким злочинам відповідно до функцій підрозділів поліції можуть здійснювати лише підрозділи кримінальної та спеціальної поліції. Основними суб'єктами оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам є підрозділи карного розшуку. Зокрема, до функцій підрозділів карного розшуку належить попередження, виявлення і розкриття корисливо-насильницьких злочинів, а також виявлення, припинення та розкриття зазначених злочинів, вчинених учасниками організованих груп, злочинних організацій, бандитських формувань [2]. Правовий нігілізм, економічна нестабільність, незадоволення населення результатами реформ у соціально-економічній сфері, слабкість правоохоронної системи тощо – усі ці та інші чинники, зважаючи на бойові дії на Сході нашої країни, що супроводжуються неконтрольованим обігом вогнепальної зброї та вибухівки на території держави, призводять до кардинальних змін у характері злочинних посягань корисливо-насильницького спрямування у бік підвищення агресивності [3].

У системі державно-правового регулювання, будучи, по суті, закритою формою контролю девіантної поведінки, оперативно-розшукова діяльність посідає особливе місце, і через це потребує жорсткої регламентації. З урахуванням стану протидії сучасної злочинності, особливо організованої, протидіяти їй тільки власними силами дуже важко або зовсім неможливо. Отже, оперативно-розшукова діяльність відіграє в цьому процесі важливу роль.

Що ж до статистичних даних зазначеного виду злочинів, то за період 2015–2019 роки на території України було зареєстровано 232 368 грабежів, 41 298 розбоїв та 3 648 вимагань. Ужиті правоохоронними та іншими державними органами заходи не дали змоги нейтралізувати основні внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці, що зумовлюють подальше ускладнення криміногенної ситуації в державі в умовах гібридної війни [4, с. 226–227]. Упродовж 2020 року в Україні всіма правоохоронними органами було зареєстровано 784 096 кримінальних правопорушень, що дещо менше порівняно з минулими роками (наприклад: у 2019 році – 840 447). Водночас наведені в аналізі статистичні показники за минулі шість років, особливо за 2017–2020 роки, викликають обґрунтований сумнів, адже реальна ситуація із вчиненням злочинів у нашій країні в дійсності лише погіршується, а не поліпшується [5]. Ситуація з криміналом поки що не є головною темою інформаційного порядку денного, однак вона неодмінно займе значущу нішу в післявоєнний період. Тисячі залишених будинків і автомобілів, проблеми з продовольством, величезна кількість незареєстрованої зброї, безвладдя в окремо взятих населених пунктах – усе це зрештою позначиться на криміногенній обстановці. Зазначимо, що після початку Антитерористичної операції 2014 року перші кілька років в Україні фіксувалося зростання злочинності, причому кількість тяжких і особливо тяжких злочинів, у тому числі корисливо-насильницьких, підскочила майже в півтора раза. І це без урахування територій Криму та Донбасу. Напевно щось подібне, можливо у значно більших масштабах, повториться після закінчення війни з РФ [6].

Метою статті є аналіз сучасного стану наукової розробленості проблем протидії оперативними підрозділами (кримінальної поліції) Національної поліції корисливо-насильницьким злочинам в Україні та окреслення перспективних напрямів наукових досліджень питань оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Протидія корисливо-насильницьким злочинам в Україні залишається у числі пріоритетних завдань діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України. Результати вивчення оперативно-розшукових справ в оперативних підрозділах свідчать, що ефективність попередження та рівень розкриття корисливо-насильницьких злочинів залишається на не достатньому рівні. Окрім того, в

практичній діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції щодо протидії та розкриття корисливо-насильницьких злочинів є коло питань, які потребують ретельного вивчення як на науковому, так і на правозастосовчому рівнях. Потреби практики та необхідність подальшого наукового дослідження питань сучасного стану та динаміки корисливо-насильницьких злочинів, властивостей осіб, які їх вчиняють, причин та умов, що детермінують такі злочини, а також сучасних факторів, які впливають на їх попередження та розкриття оперативними підрозділами кримінальної поліції, визначають актуальність нашого дослідження.

Погоджуючись із В. Загнибідю, необхідно зазначити, що в літературі питання єдиного трактування поняття корисливо-насильницьких злочинів є занадто дискусійним. Чинний кримінальний закон відносить грабіж, розбій і вимагання до розряду злочинів проти власності, об'єднуючи їх з таким протиправним посяганням, як крадіжка, шахрайство тощо. Безперечно, кримінально-правове, нормативне віднесення вказаних видів злочинів до категорії майнових впливає зі спільності для них об'єкта посягання [7]. Ми цілком згодні з І. Калімбетою, що однією з обов'язкових складових отримання нового наукового знання та вироблення виважених і дієвих методичних рекомендацій для працівників правоохоронних органів є ґрунтовний аналіз наукового доробку дослідників, які стояли біля витоків наукового аналізу проблематики. Можна підтримати вчених, які відзначають, що базовим матеріалом для формування нових ідей дослідження повинні бути накопичені знання в певній сфері предметних інтересів [8]. Отже, вагоме значення у підвищенні ефективності діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції щодо виявлення та розслідування корисливо-насильницьких злочинів повинні відіграти наукові дослідження.

Грабежі, розбої та вимагання Кримінальний кодекс України відносить до категорії злочинів проти власності, об'єднуючи їх з таким протиправним посяганням, як крадіжка, шахрайство та ін. Безумовно, кримінально-правове, нормативне віднесення вказаних видів злочинів до категорії майнових, впливає зі спільності для них об'єкта посягання. Ми поділяємо думку С. Албула, Р. Домніцака, В. Любчика, Д. Никифорчука, які відзначають, що характерною загальною ознакою всіх цих злочинів є наявність корисливого мотиву і загальної мети – звернути чуже майно на свою користь або на користь іншої особи. Насильство або загроза його застосування під час здійснення грабежів, розбоїв, вимагань слугує лише інструментом досягнення злочинної мети, як справедливо зазначає С. Албул [9].

С. Загороднюк справедливо зауважує, що «відповідальність за посягання на власність незалежно від її форм, свідчить про єдині принципи охорони власності». На думку П. Матишевського, характерною загальною ознакою всіх цих злочинів є наявність корисливого мотиву і загальної мети – звернути чуже майно на свою користь або на користь іншої особи. А. Белінський, М. Коржанський, Є. Стрельцов також вказують на ці ж ознаки. Насильство або загроза його застосування під час здійснення грабежів, розбоїв, вимагань слугує лише інструментом досягнення злочинної мети. Характер насильницьких дій за наявності корисливих мотивів здійснення вказаних видів злочинів, як інструментальний, став наріжним каменем у полеміці про дефініції корисливо-насильницьких злочинів взагалі [10, с. 24].

В. Звірбуль звертає увагу на необхідність виділення вказаних видів злочинів у самостійну групу – корисливо-насильницьких, зазначаючи, що однією з основних груп у класифікації злочинів є корисливі й корисливо-насильницькі посягання. Зі свого боку, С. Албул, аналізуючи світовий досвід боротьби зі злочинністю, також виділяє корисливо-насильницькі злочини як єдиний об'єкт наукового дослідження. Крім того, деякі автори справедливо, на нашу думку, відмічають відмінності між кримінально-правовою, криміналістичною, кримінологічною та оперативно-розшуковою позиціями освітлення цієї проблеми. Цієї думки, зокрема, дотримуються А. Коровін, С. Мірович, Е. Стась. Криміналістичний аналіз наведено в працях Ю. Аленіна, В. Тіщенко та інших науковців. Треба погодитися з С. Албулом, та Р. Домніцаком, що схожість мотиваційних процесів, деяка однотипність під час вибору засобів і методів здійснення й приховування цих видів злочинів дають підстави для їх класифікаційного відособлення. У зв'язку з цим видається обґрунтованим і правильним об'єднання саме грабежів, розбоїв і вимагань в однорідну групу корисливо-насильницьких злочинів як єдиного масиву для дослідження [7].

Питанням кримінологічної характеристики та попередження розбоїв, поєднаних з

проникненням у житло, присвячені дослідження В. Батиргареевої. Сфера наукових інтересів Б. М. Головкіна охоплювала феномен, детермінацію та напрями запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні. Питанням, що стосуються кримінологічного аналізу корисливо-насильницьких злочинів, їх ознак, детермінації та соціальної зумовленості, присвячені ґрунтовні праці таких науковців, як А. Белінський та М. Коржанський («Корислива злочинна діяльність», 1998 р.), С. Нікітенко («Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії», 2004 р.), О. Попович («Кримінологічна характеристика групових корисливо-насильницьких злочинів та їх попередження органами внутрішніх справ», 2000 р.) [3].

Значний внесок у вирішення актуальних проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам у різні часи внесли вчені-криміналісти та процесуалісти: Ю. Аленін, Б. Бистрицький, І. Калімбет, П. Кривошеїн, Ю. Кричун, В. Мельничок, В. Тіщенко, А. Хірсін, Г. Щербакова та інші. Серед вітчизняних науковців-криміналістів треба вказати роботи таких вчених, як Ю. Аленін («Про класифікацію очагів корисливо-насильницьких злочинів», 1993 р.), П. Кривошеїн («Розслідування розбійних нападів», 1990 р.), В. Мельничок («Розслідування вимагання в сучасних умовах», 1998 р.), які присвячені питанням комплексного криміналістичного аналізу корисливо-насильницьких злочинів та методикам їх розслідування на той час [11].

Дисертацію Ю. Кричуна «Основи виявлення та розслідування корисливо-насильницьких злочинів» присвячено розробленню методики виявлення та розслідування корисливо-насильницьких злочинів, де уточнено криміналістичну класифікацію корисливо-насильницької злочинної діяльності; досліджено особливості криміналістичної характеристики корисливо-насильницької злочинної діяльності; запропоновано систему організації пошукової діяльності по виявленню ознак корисливо-насильницьких злочинів; розглянуто тактичні особливості виявлення ознак корисливо-насильницької злочинної діяльності; уперше обґрунтовано напрями наступного етапу розслідування корисливо-насильницьких злочинів, зумовлених завданням цього етапу та ін. Особливої уваги заслуговує дисертація А. В. Хірсіна «Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності», в якій розкрито поняття й сутність методів розслідування злочинів; уперше побудована типова модель корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності й вказано напрями її практичного використання; виокремлено фази корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності й зроблено висновок про циклічність функціонування організованих злочинних угруповань; по-новому типізовано слідчі версії початкового етапу розслідування; вперше розроблено криміналістичну програму розслідування корисливо-насильницьких злочинів, учинених організованими групами; визначено особливості організації й тактики проведення слідчих дій під час вчинення злочинів цієї категорії; розкрито перспективні форми взаємодії слідчого та працівників оперативних підрозділів під час розслідування злочинів цієї категорії; висвітлено зарубіжний досвід і сформульовано пропозиції щодо його використання в діяльності з розслідування злочинів [8].

Здійснюючи аналіз питання щодо напрямів наукових досліджень проблем протидії оперативних підрозділів кримінальної поліції корисливо-насильницьким злочинам, доцільно зупинитися й на доробках фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності.

Як окрема галузь знань оперативно-розшукова наука сформувалася тільки наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. Починаючи з цього часу, проводилися ґрунтовні теоретичні розробки, які були скеровані на визначення методологічних і правових питань оперативно-розшукової діяльності, формування її понятійного апарату, розвиток спеціальної термінології, визначення основних напрямів наукового пошуку в поєднанні зі з'ясуванням актуальних проблем удосконалення ОРД [4, с. 233]. Отже, завдяки фундаментальним дослідженням таких видатних вчених, як М. Водько, А. Волинський, Д. Гребельський, М. Грібов, В. Захаров, А. Лекар, В. Лукашов, Є. Лук'янчиков, Д. Никифорчук, Ю. Орлов, М. Саакян, В. Самойлов, Г. Синілов, В. Тарасенко, В. Шендрік та багатьох інших, оперативно-розшукова наука динамічно розвивається і в наш час [9].

Питанням організації і тактики протидії корисливо-насильницьким злочинам у різні часи були присвячені праці багатьох науковців у галузі оперативно-розшукової діяльності, серед яких треба зазначити докторів юридичних наук: К. Антонова, О. Бандурки, В. Біляєва, М. Водько, В. Горбачевського, М. Грібова, Е. Дідоренка, О. Долженкова, В. Захарова, І. Козаченка, Д. Никифорчука, В. Ортинського,

О. Подобного, М. Саакяна, М. Стацака, В. Тарасенка, Р. Тарасенка, В. Шендрика. Окремим оперативно-розшуковим аспектам вказаної проблематики присвячені роботи А. Баб'яка, В. Грабельникова, О. Дерев'ягіна, О. Козаченка, А. Лісового, В. Любчика, О. Нікітіна, В. Приловського, В. Рудіка, В. Сілюкова, В. Телійчука та інших [3].

Питання оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам тривалий час ставали предметом наукових розробок вчених. З урахуванням часу підготування цих робіт, криміногенної ситуації того часу, чинного законодавства та інших аспектів на сьогодні більшість із них становить виключно теоретичну цінність як базовий потенціал та підґрунтя для порівняльного аналізу. Зокрема, інтерес становлять роботи В. Пашковського «Проблеми боротьби з крадіжками, грабежами та розбоями», яка була видана в 1980 р., Б. Смагоринського «Оперативно-розшукова тактика та організація розкриття крадіжок, грабежів, розбійних нападів та шахрайств», видана в 1986 р. Докладно надаючи оперативно-розшукову характеристику цим злочинам, науковці пропонують конкретні рекомендації щодо протидії оперативно-розшуковими заходами. Зі свого боку, безпосередньо тактичним питанням оперативно-розшукового попередження та розкриття злочинних посягань на майно іноземців було присвячено наукову працю Ю. Худякова та Е. Вечерніна «Попередження та розкриття посягань на особисте майно іноземних громадян», яка була видана в 1988 р. у Всесоюзному науково-дослідному інституті МВС СРСР, що був на той час [11].

Проблемні питання оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам як на рівні дисертаційних робіт, так і на рівні наукових статей та навчальних посібників досліджувала велика кількість учених на теренах незалежної України.

Вагомий внесок у розробку наукових засад оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам зробив професор О. Подобний, в яких обґрунтував оперативно-розшукову методику боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю. Важливість напрацювань вченого зумовлюється методологічною єдністю оперативно-розшукової та криміналістичної науки, що дозволяє використати напрацювання щодо інфраструктури корисливо-насильницької злочинності, структурної побудови організованих злочинних угруповань корисливо-насильницької спрямованості; психологічної характеристики учасників таких угруповань; з'ясувати компетенцію спеціальних суб'єктів, зокрема оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, щодо боротьби з корисливо-насильницькою злочинністю [8].

Підготовлене ним у 2013 р. дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук було присвячено теоретичним, правовим та організаційно-тактичним основам оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю [4].

Свої наукові праці питанням протидії корисливо-насильницьким злочинам присвятив професор Д. Никифорчук («Оперативно-розшукова характеристика бандитизму», 2000 р., «Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями», 2000 р., «Організація і тактика оперативної розробки бандитських формувань», 2002 р., «Протидія грабежам оперативними підрозділами МВС України», 2011 р.) [12].

Проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам проти власності, у тому числі корисливо-насильницьким, вчиненим у районі проведення антитерористичної операції, розглянуто в колективній монографії С. Албула, О. Анциферова, В. Шендрика, Я. В. Стрелюка «Теоретично-прикладні засади протидії підрозділами карного розшуку злочинам проти власності в районі проведення антитерористичної операції». Також ми вважаємо за необхідне звернути увагу на велику кількість дисертаційних досліджень, серед яких роботи: М. Богуславського «Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами підрозділів ГУБОЗ МВС України)», К. Драчової «Протидія грабежам та розбоям, які вчиняють неповнолітніми», О. Козаченка «Попередження та розкриття грабежів, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище», А. Лісового «Організація й тактика попередження та розкриття розбійних нападів на об'єкти, що знаходяться під охороною (за матеріалами підрозділів карного розшуку МВС України)», В. Плукар «Тактичні основи розкриття розбоїв, вчинених організованими групами», В. Приловського «Організаційно-тактичні основи діяльності карного розшуку щодо попередження та розкриття корисливо-насильницьких злочинів», В. Рудіка «Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства в справах про корисливо-насильницькі злочини», В. Сілюкова «Організація і тактика розкриття

серійних розбійних нападів», В. Телійчука «Особливості попередження та розкриття оперативними підрозділами МВС України розбійних нападів на квартири громадян», В. Черепушак «Взаємодія підрозділів карного розшуку з органами досудового слідства в протидії корисливо-насильницьким злочинам» [11].

Водночас аналіз досліджень у галузі ОРД останніх років свідчить про недостатню розробленість загальних теоретичних та організаційно-тактичних питань протидії оперативних підрозділів кримінальної поліції корисливо-насильницьким злочинам у сучасних умовах. На сьогодні залишаються невизначеними і нерозробленими: питання нормативно-правового регулювання протидії корисливо-насильницьким злочинам; визначення особливостей оперативного-розшукової характеристики корисливо-насильницьких злочинів; особливості організації оперативного обслуговування територій оперативними підрозділами кримінальної поліції щодо виявлення та документування осіб, які можуть вчиняти корисливо-насильницькі злочини; організація взаємодії оперативних підрозділів кримінальної поліції та слідчих під час виявлення та досудового розслідування корисливо-насильницьких злочинів.

Висновки. Сучасний стан протидії оперативними підрозділами кримінальної поліції злочинності потребує здійснення комплексних системних досліджень, спрямованих на: визначення загальних проблем оперативного-розшукової діяльності органів Національної поліції та визначення шляхів їх подолання з метою підвищення ефективності їх діяльності з протидії корисливо-насильницьким злочинам у сучасних умовах; вирішення організаційно-тактичних засад протидії оперативними підрозділами кримінальної поліції корисливо-насильницьким злочинам; удосконалення тактики протидії корисливо-насильницьким злочинам. Ми впевнені, що ґрунтовні праці в цих напрямках безумовно б сприяли забезпеченню дієвого контролю над злочинністю.

Список використаних джерел

1. Степанов П. Л., Телійчук В. Г. Вимога розумності строків застосування превентивних заходів. *Наукові записки. Серія : Право*. 2019. Вип. 7. С. 200-203.
2. Телійчук В. Г., Приступа Д. В. Щодо питання протидії підрозділами кримінальної поліції розбоям. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4 (101). С. 271–276..
3. Волошина М. О. Перспективні напрями наукових досліджень питань оперативного-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 256-263.
4. Teliychuk Vitaliy, Karpovsky Sergey. Problems of operative and investigative response to self-interested and violent crimes and some ways to solve them. Science, technology, and innovation: the experience of European countries and prospects for Ukraine : scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. С. 225–253. URI: <https://bit.ly/3RnZg5l>.
5. Загальний стан злочинності та протидії їй на території України за 2020 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2013–2019 роки). URL : <https://naspravdi.today/uk/2021/04/02/zahalnyy-stand-zlochyynnosti/>.
6. Війна в Україні: яка ситуація зі злочинністю? URI: <https://zn.ua/ukr/internal/vijna-v-ukrajini-jaka-situatsija-zi-zlochinnistju.html>.
7. Загнибіда В. В. До питання наукової розробленості проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 41–44.
8. Калімбета І. Л. Теоретичні основи формування методики розслідування корисливо-насильницьких злочинів, учинених організованими групами неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 154–158.
9. Домніцак Р. В. Напрями наукових досліджень проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 41-44.
10. Албул С. В. Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз : монограф. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 144 с.
11. Албул С. В., Домніцак Р. В. Теоретичне підґрунтя протидії корисливо-насильницьким злочинам відносно іноземців в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 7-11.
12. Никифорчук Д. Й. Протидія грабежам оперативними підрозділами МВС України : навч. посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Хмельницький : ХНУ, 2011. 115 с.

Надійшла до редакції 05.12.2022

References

1. Stepanov, P. L., Teliychuk, V. H. (2019) Vymoha rozumnosti strokiv zastosuvannya preventyvnykh zakhodiv [The requirement of reasonableness of the terms of application of preventive measures]. *Naukovi zapysky. Seriya : Pravo*. Issue 7, pp. 200-203. [in Ukr.].
2. Teliychuk, V. H., Prystupa, D. V. (2019) Shchodo pytannya protydyi pidrozdilamy

kryminal'noyi politsiyi rozboyam [Regarding the issue of resistance by criminal police units to robberies]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 4 (101)*, pp. 271–276. [in Ukr.].

3. Voloshyna, M. O. (2020) Perspektyvni napryamy naukovykh doslidzhen' pytan' operatyvno-rozshukovoyi protydyi koryslyvo-nasyl'nyts'kym zlochynam v Ukraini [Prospective directions of scientific research on the issues of operational and investigative countermeasures to self-interested and violent crimes in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 4*, pp. 256–263. [in Ukr.].

4. Teliychuk Vitaliy, Karpovsky Sergey. Problems of operative and investigative response to self-interested and violent crimes and some ways to solve them. Science, technology, and innovation: the experience of European countries and prospects for Ukraine : scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. P. 225–253. URL : <https://bit.ly/3RnZg5l>.

5. Zahal'nyy stan zlochynnosti ta protydyi yiy na terytoriyi Ukrainy za 2020 rik (u porivnyanni zi statystychnymy danymy za 2013–2019 roky) [The general state of crime and countermeasures against it on the territory of Ukraine for 2020 (compared with statistical data for 2013–2019)]. URI : <https://naspravdi.today/uk/2021/04/02/zahalnyy-stan-zlochynnosti/>. [in Ukr.].

6. Vyna v Ukraini: yaka sytuatsiya zi zlochynnistyu? [The war in Ukraine: what is the situation with crime?]. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/vijna-v-ukrajini-jaka-situatsiya-zi-zlochinnistju.html>. [in Ukr.].

7. Zahnybida, V. V. (2014) Do pytannya naukovoї rozrobenosti problem protydyi koryslyvo-nasyl'nyts'kym zlochynam [To the question of the scientific development of the problems of combating selfish and violent crimes]. *Pivdenoukrayins'kyi pravnychyi chasopys. № 3*. P. 41–44. [in Ukr.].

8. Kalimbeta, I. L. (2014) Teoretychni osnovy formuvannya metodyky rozsliduvannya koryslyvo-nasyl'nyts'kykh zlochyniv, uchynenykh orhanizovanymy hrupamy nepovnolitnykh [Theoretical foundations of the formation of methods of investigation of selfish and violent crimes committed by organized groups of minors]. *Pivdenoukrayins'kyi pravnychyi chasopys. № 3*, pp. 154–158. [in Ukr.].

9. Domnitsak, R. V. (2016) Napryamy naukovykh doslidzhen' problem protydyi koryslyvo-nasyl'nyts'kym zlochynam [Directions of scientific research on the problems of combating selfish and violent crimes]. *Pivdenoukrayins'kyi pravnychyi chasopys. № 2*, pp. 41–44. [in Ukr.].

10. Albul, S. V. (2009) Koryslyvo-nasyl'nyts'ki zlochyny vidnosno inozemtsiv v Ukraini: kryminolohichnyy analiz [Albul S. V. Selfish and violent crimes against foreigners in Ukraine: criminological analysis] : monohraf. Odesa : Vydavets' Bukayev Vadym Viktorovych, 144 p. [in Ukr.].

11. Albul, S. V., Domnitsak, R. V. (2017) Teoretychne pidgruntya protydyi koryslyvo-nasyl'nyts'kym zlochynam vidnosno inozemtsiv v Ukraini [The theoretical basis of combating selfish and violent crimes against foreigners in Ukraine]. *Pivdenoukrayins'kyi pravnychyi chasopys. № 4*, pp. 7–11. [in Ukr.].

12. Nykyforchuk, D. Yo. (2011) Protydyia hrabezham operatyvnymy pidrozdilamy MVS Ukrainy [Countermeasures against robberies by operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : navch. posibnyk / za zah. red. O. M. Dzhuzy. Khmel'nyts'kyy : KhNU, 115 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vitalii Teliichuk, Pavlo Stepanov. Regarding the issue of the scientific development of the problems of combating the operational units of the criminal police against self-interested and violent crimes. The article is devoted to the issues of scientific elaboration of the problems of combating the operational units of the criminal police against self-interested and violent crimes and the main directions of their scientific research. The authors draw attention to the fact that an integral condition for the development and formation of democratic standards of the modern Ukrainian state is the protection of the rights and freedoms of citizens from illegal encroachments. And success in this largely depends on the efficiency of all law enforcement structures, in particular, criminal police units. It is their function to combat crimes of a general criminal nature, including the prevention and detection of crimes, especially those committed by organized criminal groups and gangs, which also include selfish and violent crimes, primarily such as banditry, robberies, and robberies. The article analyzes the main provisions of modern scientific developments in the fields of criminal law, criminology, criminology, the theory of operative and investigative activity. As a result of the conducted research, it was established that, despite the significant scientific contribution of scientists, today there are issues that require urgent study and delineation of possible ways of their improvement.

It has been proven that today the following remain undefined and undeveloped: issues of normative and legal regulation of combating self-interested and violent crimes; determination of the specifics of the operative-investigative characteristics of self-interested and violent crimes; peculiarities of the organization of operational service of territories by operational units of the National Police of Ukraine regarding the identification and documentation of persons who may commit selfish and violent crimes, etc. Logical conclusions have been drawn.

Keywords: *crime, selfish and violent crimes, investigative activity, criminal police, normative and legal regulation, combating crimes.*

УДК 351.746.2 : 32.019.5
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-334-344

Олександр ХРИСТОВ[©]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Комплексно досліджено систему та зміст принципів використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності, в результаті чого автором зроблено висновок, що принципи використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності за широтою поширення доцільно поділяти на: 1) загальні, що застосовуються незалежно від форм (видів) такого використання, а також категорій представників громадськості; 2) спеціальні, які застосовуються для певної форми (виду) використання або категорії представників громадськості.

Ключові слова: громадськість, верховенство права; законність, добросовісність, добровільність, доцільність, пріоритет безпеки представників громадськості над результатом їх використання підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності, індивідуалізація (спеціалізація), принцип.

Постановка проблеми. Принципи відіграють одну із головних ролей в організації діяльності суб'єктів кримінально-юстиційного впливу на злочинність.

У зв'язку із реформуванням правоохоронної системи в Україні ухвалення низки законодавчих актів, що унормовують роботу органів кримінальної юстиції, суттєво змінилися підходи до організації і тактики діяльності правоохоронних органів. На сьогодні Національна поліція України як центральний орган публічної адміністрації в стані зміни переліку принципів та стандартів, які мають визначати основи побудови та діяльності [1, с. 53]. Специфіка роботи підрозділів Національної поліції щодо протидії злочинності визначається їх роллю (призначенням) у цій сфері, завданнями, функціями, компетенцією тощо [2], що зумовлює і відмінності у принципах їх роботи. Зважаючи на зазначене, питання визначення принципів використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності на сьогодні є необхідним, а враховуючи те, що у нормативно-правових актах вони закріплені не в повному обсязі, а в науковій літературі цьому питанню приділено недостатньо уваги – воно є своєчасним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Принципам протидії злочинності у сучасному вимірі розвитку науки криминології присвятили свої праці О. Бандурка, В. Голіна, О. Гуміна, Л. Давиденко, О. Джужа, Ю. Іванов, А. Закалок, А. Зелінський, О. Кулик, О. Литвинов, П. В. Мельник, П. Михайленко, О. Титаренко тощо. Дослідженню проблематики принципів діяльності підрозділів кримінальної поліції присвячені дослідження, які були здійснені С. Албулом, В. Грохольським, О. Кириченком, П. Кузьменком, М. Курочкою, А. Огородником, С. Піскуном, В. Регульським, І. Сервецьким, О. Федосовою, А. Стацак, І. Шинкаренком, Р. Халілевім, В. Хмеленком, О. Шевчук, В. Шендриком, О. Юхном та ін. Спеціальним питанням використання зовнішніх допоміжних сил ОВД, серед яких вчені розглядають представників громадськості присвячено роботи В. Давидюка, В. Круглого, А. Кислого, В. Отрудька, І. Охріменка та ін. Аналіз зазначених праць показав, що до цього часу принципи використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності комплексно ще не досліджувались.

Метою статті є визначення принципів використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності.

© О. Христов, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0088-5844>
alexander_hristov@ukr.net

Виклад основного матеріалу. Говорячи про запобігання злочинам, О. Юхно зазначив, що принципи – це стрижневе поняття, фундаментальна основа системи, що забезпечує її динамічний і поступальний розвиток. Роль вказаних принципів є надзвичайно важливою і для здійснення процесу в цілому, і окремих його елементів, кожний з яких повною мірою підлягає їх дії [3, с. 27].

Фахівці з теорії держави і права вказують, що принципи діяльності правоохоронних органів повинні характеризуватися такими ознаками як: а) універсальність; б) загальна значущість; в) найвища імперативність; г) історичність та об'єктивна обумовленість; д) матеріалізованість у праві; е) специфічний предмет впливу [4, с. 20]. До критеріїв визнання певних положень принципами попереджувальної діяльності оперативних підрозділів В. Шендрік доречно відносить певну сукупність властивостей: 1) найбільш загальні, вихідні положення, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу і ОРД, означають загалом форму, зміст і організацію попередження; 2) визначають політичні, правові та соціальні засади, які стосуються завдань, способу формування і здійснення правосуддя по кримінальних справах; 3) повинні бути закріплені в нормах кримінально-процесуального права та оперативно-розшукового законодавства; 4) мають діяти як на стадіях кримінального процесу, так і при здійсненні негласних оперативно-розшукових заходів [5, с. 39–40].

Враховуючи те, що принципи використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності є похідними від принципів протидії злочинності, спробуємо проаналізувати існуючі погляди на перелік і зміст останніх. В першу чергу висвітлимо погляди кримінологів. О. Бандурка, О. Бандурка, Л. Давиденко визначають такі принципи протидії злочинності: законність, гласність, гуманізм, комплексність, економії засобів [6, с. 110–115; 7, с. 22–27]. До принципів попереджувальної діяльності О. Джужа, П. Михайленко, О. Кули відносять: законність, гуманізм, наукову обґрунтованість, демократизм, диференціацію, своєчасність, плановість, комплексність [8, с. 144]. Принципами запобігання злочинності Ю. Іванов та О. Джужа визначають: гуманізм, наукову обґрунтованість, законність, економічну доцільність, диференційованість, своєчасність, плановість, комплексність [9, с. 83–84]. Як вказує Б. Грек, організація і функціонування системи попередження злочинності здійснюється на основі принципів, що забезпечують її відповідність інтересам суспільства, зокрема: демократизм, наукова обґрунтованість, диференціація, своєчасність, плановість, комплексність, реальність (економічна раціональність і можливість реального фактичного здійснення заходів [10, с. 105]. І. Даньшин, В. Голіна, О. Кальман, О. Лисодед до основних вимог системи попередження злочинності вчені відносять: демократизм, гуманність, законність, обґрунтованість, економічна доцільність, радикальність, науковість і прогресивність, комплексність і диференціація, реальність і конкретність [11, с. 123]. Пізніше В. Голіна визначає такий же перелік і називає їх принципами щодо системи запобігання злочинності [12, с. 57–60], але останнім часом до цієї системи вчений відносить лише окремі з названих принципів (обґрунтованість, економічна доцільність, науковість і прогресивність, комплексність і диференціація, реальність і конкретність), а такі, як демократизм, гуманність, законність, радикальність не згадує [13, с. 173]. Як можемо бачити, наукові погляди вчених щодо принципів протидії злочинності дещо відрізняються, а в деяких випадках – ті самі науковці у різний час висловлювали різні погляди щодо їх назви, а також переліку. Проте стосовно більшої частини (переліку) цих принципів їх бачення залишається незмінним як щодо назви, так і змісту. Ми навмисно уникаємо детального висвітлення розуміння авторами змістовної частини названих принципів, оскільки вони схожі і здебільшого повторюються та дублюються. Їх зміст буде розкритий далі.

Фахівці у галузі ОРД дотримуються дещо іншого погляду стосовно принципів протидії злочинності. Наприклад, В. Дробот, досліджуючи оперативно-слідче попередження злочинів, принципами такої діяльності автор визначив: доцільність, економічність, наукову обґрунтованість, організованість й спеціалізацію [14, с. 45]. В. Шендрік зазначає, що у процесі оперативно-розшукового попередження злочинів потрібно розрізняти такі принципи: а) конституційні (законність, недоторканість особи, житла, гарантії таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень тощо), які мають визначальне, принципове значення для ОРД; б) організаційні; в) організаційно-функціональні; г) оперативно-розшукові. Він зазначає, що за обсягом змісту і сферою дії вищезазначені принципи значно розрізняються, але відмінність ця

швидше суто кількісна, а не якісна, а тому ці принципи не можна поділяти на основні і не основні, головні або другорядні [5, с. 39–40].

Ми підтримуємо підхід О. Кириченка та В. Хмеленка, які, на нашу думку, найбільш правильно (точно) визначили, що запобіжна діяльність як одна із форм протидії злочинності базується на таких основних принципах, як: 1) демократизм (широка участь у запобіжній діяльності державних органів, громадських формувань, а також окремих громадян); 2) гуманізм (профілактична діяльність як різновид запобіжної діяльності є гуманною, оскільки ця діяльність носить виховний характер, дозволяє не застосовувати до особи засобів кримінального права); 3) законність (суб'єкти запобіжної діяльності зобов'язані точно виконувати вимоги чинного законодавства України); 4) дотримання конституційних прав та законних інтересів громадян; 5) наукова обґрунтованість (дотримання суб'єктами запобігання злочинності форм і методів запобіжної діяльності, розроблених кримінологією, при їх виборі й використанні); 6) економічна доцільність та раціональність; 7) плановість (проведення запобіжних заходів згідно з відповідною програмою, а не спонтанно); 8) своєчасність (випереджаюче проведення запобіжних заходів, які б не дали можливості вчинити кримінальне правопорушення); 9) комплексність (використання різноманітних форм, методів і засобів, спрямованих не лише на злочинність, а й на соціальні, економічні, політичні, духовні та інші умови, що впливають на неї); 10) гласність (цей вид діяльності є відкритим для суспільства, доступним для громадян, засобів масової інформації; суспільство здійснює контроль за протидією злочинності, забезпечуючи тим самим законність цієї діяльності та сприяючи підвищенню її ефективності); 11) взаємодії з органами державної влади та населенням (громадяни мають право, а органи управління наділені обов'язками сприяти правоохоронним органам у виконанні завдань запобігання злочинності); 12) наступальність (оперативність) (швидкість та безперервність, активність та узгодженість дій суб'єктів запобіжної діяльності, залучення всього масиву сил і засобів під час здійснення запобіжної діяльності) [15, с. 13–14]. Назване, на нашу думку, цілком відповідає всьому змісту протидії злочинності, а отже, цей висновок можливо застосувати до цієї діяльності загалом.

Далі перейдемо до висвітлення погляду вчених стосовно принципів ОРД. Під принципами ОРД у літературі розуміють вихідні положення, керівні ідеї, що виражені в нормах законодавчих та нормативних актів, визначають побудову інститутів оперативно-розшукового законодавства, відображають переконання і погляди суспільства в особі його законодавчих і правоохоронних органів на зміст, мету, завдання та механізм здійснення особливої державно-правової форми боротьби зі злочинністю в процесі здійснення ОРД і організації роботи оперативних підрозділів [16, с. 14]. Водночас принципи ОРД підрозділів кримінальної поліції визначають як закріплені чинним законодавством керівні й основоположні засади, ідеї та цінності, які використовуються, виконуються, дотримуються та застосовуються уповноваженими суб'єктами в повсякденній діяльності, не підлягають порушенню, а в окремих випадках розголошенню, і в загальному вигляді визначають межі та способи проведення оперативно-розшукових дій з використанням всіх законодавчо дозволених оперативно-розшукових можливостей під час оперативно-розшукової протидії кримінальній протиправності [17].

Зважаючи на багатогранність поглядів вчених на проблематику принципів ОРД, зазначимо, що основними дискусійними питаннями сьогодні залишаються: 1) класифікація (одні вчені виділяють конституційні, загальні та спеціальні; інші вчені розглядають тільки загальні та спеціальні; треті вчені не розділяють їх взагалі; четверті надають багаторівневу класифікацію); 2) перелік (у законодавчих і в підзаконних нормативно-правових актах, які регулюють ОРД та негласну роботу оперативних підрозділів не визначено повного переліку принципів ОРД, у зв'язку з чим точаться дискусії щодо цього).

Зазначимо кілька підходів науковців до цього питання. Найбільш широке розуміння принципів надав Р. Халілев, який визначив принципи оперативно-розшукової політики у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин [18, с. 331]. Інші автори пропонують дворівневу систему принципів ОРД. Таку систему розглядає, наприклад, О. Шевчук зокрема: 1) загальні (загальноправові), що мають значення для всіх галузей права: принцип законності, дотримання прав і свобод людини та громадянина, взаємодії з органами управління і населенням, науковості, прогнозування, планування,

професійної етики; 2) спеціальні (галузеві), характерні тільки для ОРД, тобто такі, що відображають її специфіку: принцип конспірації, поєднання гласних і негласних методів та засобів ОРД, наступальності [16, с. 14]. В свою чергу Р. Халілев визначає трирівневий перелік цих принципів: 1) конституційні; 2) загальні принципи; 3) спеціальні принципи [18, с. 328]. Подібної позиції (трирівневої системи) щодо класифікації принципів дотримується С. Албул, але визначає дещо інший їх перелік [19, с. 28, 30, 47].

Багаторівневу класифікацію принципів запропонував П. Шапірко, який зазначив, що багаторівневий характер ОРД має знайти відображення в системі її принципів. Тому серед принципів ОРД автор визначив: загальносоціальні; загальноправові; міжгалузеві; галузеві [20, с. 220.]. Найбільш широку (за 7-ма рівнями) класифікацію принципів ОРД підрозділів кримінальної поліції запропонувала А. Стащак: за рівнем нормативного закріплення; за суб'єктом виконання; за направленістю дії (охопленням кола суб'єктів ОРД); за темпоральністю; за ступенем самостійності; за комплексністю; за ступенем відкритості та гласності [17].

Заслуговує на увагу позиція авторів, які приділили увагу змістовному аналізу принципів ОРД, та через зміст визначили значення окремих категорій, що називаються принципами і конкретизували їх місце та роль у цій діяльності. Критично проаналізувавши наявні в науці погляди О. Кириченко та В. Хмеленко, визначили таку систему принципів ОРД: 1) загальноправові: верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини; 2) спеціальні: поєднання гласних і негласних методів та засобів ОРД, конспіративність, взаємодія з органами державної влади та населенням [15, с. 13–14]. Плановість, наступальність, цілеспрямованість, доцільність, об'єктивність і повноту вчені вважають не принципами оперативно-розшукового запобігання злочинам, а способами забезпечення ефективності такої діяльності [15, с. 13–14]. Сумніви щодо необхідності віднесення тих чи інших принципів до ОРД висловлювались і іншими авторами. Наприклад, С. Фомін вважає, що цілеспрямованість, доцільність, достатність заходів і засобів, оптимізація, раціональності й економії заходів притаманні будь-якому виду людської діяльності та не відображають специфіки ОРД [21, с. 116.]. Як бачимо, вчені дотримуються різних підходів як щодо системоутворюючих рівнів принципів (принципи оперативно-розшукової політики, принципи оперативно-розшукової протидії злочинності, принципи ОРД), так і до структури їх системи, а також класифікації та переліку.

Проаналізувавши погляди цієї групи вчених, потрібно зазначити, що на відміну від вчених, які досліджували принципи протидії злочинності, серед теоретиків ОРД наявні полярно-протилежні думки стосовно необхідності визначення такого принципу ОРД, як взаємодія з громадськістю (населенням).

Далі проаналізуємо підходи, які сформульовані у спеціальних дослідженнях, присвячених питанню використання (сприяння) сил ОРД, в яких розглядається громадськість як категорія, що автори відносять до зовнішніх (додаткових) сил. Аналіз наукових результатів робіт В. Давидюка, В. Круглого, А. Кислого, В. Отрудька показав, що автори не визначали принципи використання громадськості підрозділами, які здійснюють ОРД, хоча на окремі аспекти звертали увагу [22–25]. Наприклад, В. Круглий запропонував не відносити взаємодію оперативних підрозділів з громадянами до принципів ОРД. А з редакції ст. 4 («Принципи оперативно-розшукової діяльності») Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка була чинна на час дослідження, запропонував виключити принцип «дотримання прав і свобод людини, взаємодії з органами управління і населенням» [24].

Досліджуючи концептуальні засади діяльності оперативно-розшукових сил Національної поліції у протидії злочинності, В. Давидюк називає лише принципи діяльності основних та спеціальних сил, проте принципи використання (залучення, сприяння) громадськості оперативними підрозділами Національної поліції автор не визначає. Однак серед доповнень, які автор пропонує внести до ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», є такі положення, які частково висвітлюють його концептуальну позицію щодо окремих принципів, зокрема процитуємо: «Органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські та неурядові організації (об'єднання), окремі особи зобов'язані сприяти ...»; «Органи державної влади, підприємства, установи, організації, які залучаються до виконання завдань ОРД, зобов'язані: надавати ... відомості з баз даних...; вносити за письмовим запитом ... у бази даних ... зміни...; виготовляти за письмовим запитом ...

документи...»; «Громадяни, залучені ... зобов'язані...»; «Громадяни, які володіють спеціальними знаннями ... зобов'язані: ... давати пояснення щодо виконуваних ними дій в процесі проведення оперативно-розшукових заходів ...» та ін. [22]. Із зазначених положень стає зрозумілою позиція автора як «мінімум» щодо одного з принципів сприяння громадських та неурядових організації (об'єднань), окремих осіб (громадян) – це обов'язок сприяти оперативним підрозділам у виконанні завдань ОРД.

Вважаємо, що унормування сприяння всіх громадських і неурядових організацій (об'єднань) та окремих осіб виконанню завдань ОРД через обов'язок є хибним, а точніше, не до кінця правильним. По-перше – ці положення не узгоджуються з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка надає право оперативним підрозділам використовувати добровільну допомогу осіб. По-друге – можлива надто довільна трактовка саме цього положення і небезпечна практика його правозастосування за формулою: всі особи (громадяни) – зобов'язані бути негласними позаштатними працівниками (агентами). Такий підхід практикувався (-ється) у державах з тоталітарним режимом, і як нащадок від минулого ментально ще залишається у вітчизняній практиці, і зустрічається в наукових працях. Є також відомою нещодавня практика формалізму щодо участі громадськості у протидії злочинності. Причиною цього О. Музичук називає відсутність матеріальної зацікавленості, порушення посадовими особами окремих підприємств, організацій та установ вимоги добровільного волевиявлення особи щодо членства у громадському формуванні правоохоронної спрямованості (працівників змушували бути членами таких формувань, а нерідко вони не знали про це або їм ставало відомо, коли вони повинні були поставити підпис за уже, так би мовити, здійснене чергування чи патрулювання) [26, с. 63]. Особливості провадження ОРД на тепер визначаються специфікою взаємодії в системі координат «людина-людина» та «людина-право» [27]. Але до сьогодні «зобов'язальні» вимоги у контексті розглядуваного питання є «фантомним пережитком» і зустрічаються у працях вітчизняних вчених. Р. Позюбанов вказує, що постійна чи разова допомога представників громадськості оперативним підрозділам – це специфічна форма реалізації громадянами України свого конституційного обов'язку [28, с. 453]. І. Р. Шинкаренко, І. О. Шинкаренко, О. В. Кириченко, визначаючи принципи та види взаємодії в ОРД, вказують, що взаємодія з населенням (гласна та негласна) є формою реалізації громадянами свого конституційного обов'язку [29, с. 37]. І. В. Сервецький наголошує, що громадяни зобов'язані сприяти правоохоронним органам в охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю [30, с. 79].

Ймовірно, що цьому частково слугувала юридична чинність нормативно-правових актів, дія яких була припинена лише в умовах повномасштабної війни (з 24.02.2022) відповідно до Закону України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21.04.2022 № 2215-ІХ. Цим законом визначено 929 актів органів державної влади і органів державного управління Союзу РСР та 256 актів органів державної влади та органів державного управління Української РСР (Української СРР), що не застосовуються на території України [31]. Окремі закони, на які спираються автори, ті, що нещодавно втратили юридичну силу (Закон України «Про міліцію»), дійсно встановлювали зобов'язання сприяти міліції в охороні громадського порядку і боротьбі із злочинністю таких суб'єктів як: державні органи, громадські організації, службові особи, трудові колективи, громадяни (ст. 6) [32].

Враховуючи, що громадськість є поняттям узагальнюючим (збірним, абстрактним), для досить широкого кола її представників (у тому числі колективних форм, яким частково делеговані державно-владні повноваження у сфері протидії злочинності), вважаємо, що це питання необхідно розглядати у різних змістовних площинах. Тож для громадських формувань, підприємств, установ та організацій, що спеціалізуються на правовій охороні (громадських формувань з охорони громадського порядку, охоронних підприємств, «детективних агентств» та ін.) такий обов'язок передбачений законодавством та ліцензійними умовами провадження охоронної діяльності, зокрема вони зобов'язані: надавати допомогу, інформувати, сприяти органам Національної поліції у протидії злочинності (ст. 9, 13 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»); повідомляти негайно про виявлення ознак кримінального правопорушення, порушення громадського порядку територіальному, факти припинення правопорушень, а після прибуття працівників правоохоронних органів діяти за їх вказівкою (п. 7 Ліцензійних умов провадження

охоронної діяльності, затверджених Постановою КМУ від 18.11.2015 № 960) та ін., а приховувати факти про кримінальні правопорушення, що вчиняються або готуються, – їм забороняється (п. 5 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про охоронну діяльність»).

Поряд з цим фізичні особи беруть участь або створюють такі організаційно-правові форми громадської протидії злочинності за власним бажанням, тобто добровільно (ст. 3, 4, 12 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»). Ніхто не може бути змушений брати участь у таких громадських організаціях, або здійснювати таку діяльність як фізична особа. Саме такий підхід відстоюють й інші фахівці, що останнім часом досліджували проблематику взаємодії Національної поліції та громадськості у правоохоронній діяльності та виділяли цей принцип [33, с. 108; 34, с. 222].

Отже, добровільність є принципом використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності. Він означає власне бажання та добру волю допомагати зі сторони її представників; відсутність примусу, тиску або будь-якого незаконного впливу з метою змусити сприяти; заборона застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей [35].

Оскільки, крім зазначених аспектів, третя група вчених не приділяла більше уваги питанням принципів використання (сприяння) представників громадськості оперативними підрозділами під час протидії злочинності, висловимо свою позицію щодо цієї проблематики. На наш погляд, принципи використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності за широтою розповсюдження доцільно поділяти на: 1) загальні, що застосовуються незалежно від форм (видів) такого використання, а також категорій представників громадськості; 2) спеціальні, які застосовуються для певної форми (виду) використання або категорії представників громадськості.

Верховенство права. Основоположні принципи використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності визначає Конституція України. Головним серед них є верховенство права (ст. 8). Визначається, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Потрібно зазначити, з одного боку, Основний закон встановлює права і свободи громадськості щодо участі у протидії злочинності (кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27); кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34); для здійснення і захисту своїх прав і свобод громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації (ст. 36), з іншого боку – гарантує непорушення прав і свобод осіб, стосовно яких здійснюються заходи підрозділами кримінальної поліції із залученням представників громадськості (невід'ємне право на життя (ст. 27), право на повагу до його гідності (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), недоторканність житла (ст. 30), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32) [36].

Законність. Підрозділи кримінальної поліції зобов'язані виконувати вимоги законодавства щодо використання представників громадськості під час їх залучення до виконання окремих завдань щодо протидії злочинності, у тому числі здійснювати контроль за законністю дій представників громадськості під час сприяння виконанню таких завдань. Не можна допускати порушення вимог законодавства щодо дачі показань, збору доказів. Водночас підрозділи кримінальної поліції повинні запобігати порушенням вимог законів представниками громадськості, які сприяють виконанню завдань щодо отримання інформації про осіб та факти які становлять оперативний інтерес, фото-, відео-, аудіо фіксації, нерозголошення даних ОРД або досудового розслідування, які стали їм відомі тощо.

Доброчесність. Використання громадськості підрозділами кримінальної поліції повинно здійснюватись тільки з метою протидії злочинності і для виконання завдань щодо протидії злочинності. Цей принцип означає недопущення використання підрозділами кримінальної поліції ресурсів громадськості (сил, засобів, майна, часу) під приводом протидії злочинності для власних інтересів. Водночас оперативні працівники повинні запобігати фактам участі представників громадськості в протидії злочинності в

приватних інтересах або в інтересах третіх осіб.

Доцільність. Цей принцип потрібно розуміти у двох аспектах: 1) відповідність наявних можливостей у представників громадськості складності та обсягу завдань, які потребують вирішення за їх участю у конкретній оперативно-тактичній ситуації; 2) оптимальність використання можливостей представників громадськості порівняно з іншими силами, заходами, засобами ОРД з погляду витрат часу та ресурсів для оперативного досягнення кінцевого результату у конкретній оперативно-тактичній ситуації; 3) ефективність застосування представників громадськості у конкретній оперативно-тактичній ситуації.

Пріоритет безпеки представників громадськості над результатом їх використання підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності. У разі виникнення ризиків, пов'язаних із завданням шкоди життю або здоров'ю, під час ухвалення оперативно-тактичного рішення працівниками підрозділів кримінальної поліції щодо залучення представників громадськості перевага надається безпеці останніх над результатом їх використання під час протидії злочинності.

Індивідуалізація (спеціалізація). Під час ухвалення оперативно-тактичного рішення щодо доцільності залучення представників громадськості до вирішення типових оперативно-тактичних ситуацій, повинен враховуватись індивідуальний підхід щодо якостей та можливостей осіб, що належать до однієї категорії (дігери, водолази, мисливці та ін.). Водночас необхідно співставляти та враховувати фах, освіту, спеціальність, навички, вміння, знання та інші якості під час визначення представника громадськості, сприяння якого необхідне для вирішення конкретного завдання.

Висновки. Принципи використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності за широтою поширення доцільно поділяти на: 1) загальні; 2) спеціальні. До загальних принципів використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності потрібно відносити: 1) верховенство права; 2) законність; 3) добросовісність; 4) добровільність; 5) доцільність; 6) пріоритет безпеки представників громадськості над результатом їх використання підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності; 7) індивідуалізація (спеціалізація). Спеціальні принципи, які застосовуються для певної форми (виду) використання або категорії представників громадськості, мають свою специфіку, наприклад: а) для негласного використання (залучення представників громадськості до виконання окремих завдань щодо підготовки (проведення) негласних оперативних заходів та процесуальних дій, відомості, які не підлягають розголошенню, та/або відомості про факт залучення і сприяння таких осіб потребують збереження в таємниці) – спеціальними принципами є конфіденційність, конспіративність; б) для використання адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів – спеціальним принципом є етичність, тобто завдання, які вирішуються за допомогою цих категорій осіб не повинні бути пов'язані з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру; в) для використання громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону – спеціальними принципами є плановість (розроблення планів, їх реалізація, контроль виконання), безперервність (діяльність повинна здійснюватись постійно, систематично), координація та контроль та ін. Багатоаспектність цієї проблематики зумовлює потребу проведення подальших наукових розвідок для формування системи спеціальних принципів використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності.

Список використаних джерел

1. Григоренко О. В. Національна поліція України як сучасний орган публічної адміністрації. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69). С. 50-55.
2. Христов О. Л. Природа принципів використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. 17 черв. 2022 р. Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2022. С. 171-174.*
3. Юхно О. О. Теорія та практика оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ : монограф. Одеса : Інтерпринт, 2010. 368 с.
4. *Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності : навч. посібник. 2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В. О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.*
5. Шендрик В. В. Теорія і практика попередження злочинів оперативними підрозділами ОВС України : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. Держ. ун-т. внутр. справ, 2012. 420 с.

6. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монограф. Харьков : Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.
7. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с.
8. Курс криминології. Загальна частина : підруч. : у 2-х кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. 352 с.
9. Иванов Ю. Ф., Джужа О. М. Криминологія : навч. посібник. Київ : Паливода А. В., 2006. 264 с.
10. Криминологія : підруч. / Грек Б. М. та ін. ; за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.
11. Криминологія. Загальна та особлива частини : підруч. / Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодед О. В.; за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
12. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
13. Криминологія : підруч. / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодед та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.
14. Дробот В. П. Оперативно-слідче попередження злочинів (теоретичні, правові, науково-прикладні аспекти) : дис. канд. юрид. наук : 21.07.04 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 181 с.
15. Кириченко О. В., Хмеленко В. В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам : монограф. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 160 с.
16. Шевчук О. Ю. Принципи оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.09 / КНУВС. Київ, 2010. 20 с.
17. Стащак А. Ю. Принципи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції: концептуальні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 40 с.
18. Халілев Р. А. Система принципів оперативно-розшукової політики з протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. Том 23 (62). № 1. 2010. С. 325-332.
19. Албул С. В. Принципи оперативно-розшукової діяльності : посібник. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. 60 с.
20. Шапірко П. М. Система принципів оперативно-розшукової діяльності: теоретичні проблеми. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 2. С.217-222.
21. Фомін С. Б. До питання щодо системи принципів оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2015. № 17. Том 2. С. 115-118.
22. Давидюк В. М. Концептуальні засади діяльності оперативно-розшукових сил Національної поліції у протидії злочинності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 40 с.
23. Кислий А. М. Теоретичні та організаційно-тактичні засади сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності (за матеріалами МВС України) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / НАВС. Київ, 2011. 34 с.
24. Круглий В. М. Взаємодія оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з громадянами та використання їх допомоги в оперативно-розшуковій діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / НАВСУ. Київ, 2003. 20 с.
25. Отрудько В. І. Сприяння громадян підрозділам кримінальної поліції під час протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 20 с.
26. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 193 с.
27. Охріменко І. М. Психологічні засади негласного співробітництва в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / . Одеса, 2005. 16 с.
28. Позюбанов Р. П. Правове регулювання участі громадян у запобіганні та розкритті злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007, Вип. N 35. С.452-455.
29. Шинкаренко І. Р., Шинкаренко І. О., Кириченко О. В. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми): навч. посіб. 4-те вид., доп. і перероб. / за ред.. І. Р. Шинкаренка. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 296 с.
30. Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (станом на 1 лютого 2002 року) / За ред.. Я. Ю. Кондратьєва. 2-ге вид. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 312 с.
31. Про дерадянiзацiю законодавства України : Закон України від 21.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text>.
32. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565->

12#Text.

33. Костюшко О. П. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на участь в охороні публічної безпеки і порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 254 с.

34. Медведенко С. В. Адміністративно-правові основи взаємодії національної поліції України з громадськістю в правоохоронній діяльності : дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса, 2020. 254 с.

35. Христов О. Л. Добровільність як принцип використання представників громадськості підрозділами кримінальної поліції в оперативно-розшуковій діяльності. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 22 груд. 2021 р.* Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 91-95.

36. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (в ред. від 01 січ. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

Надійшла до редакції 09.12.2022

References

1. Hryhorenko, O. V. (2019) Natsional'na politsiya Ukrainy yak suchasnyu orhan publichnoyi administratsiyi [The National Police of Ukraine as a modern body of public administration]. *Pravovyy chasopys Donbasu*. 2019. No. 4 (69). pp. 50-55. [in Ukr.].

2. Khrystov, O. L. (2022) Pryroda pryntsyv vykorystannya hromads'kosti pidrozdilamy kryminal'noyi politsiyi pid chas protydyi zlochynnosti [The nature of the principles of the use of the public by criminal police units during the fight against crime]. *Zabezpechennya pravoporyadku ta protydyi zlochynnosti v Ukraini ta u sviiti: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya* : mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konferentsiyi, 17 cherv. 2022 r. Dnipro : VNPZ «Dniprovs'kyu humanitarnyy universytet», pp. 171-174. [in Ukr.].

3. Yukhno, O. O. (2010) Teoriya ta praktyka operatyvno-rozshukovoho zapobihannya zlochynam orhanamy vnutrishnikh sprav [Theory and practice of operational and investigative crime prevention by internal affairs bodies] : monohraf. Odesa : Interprynt, 368 p. [in Ukr.].

4. Zabezpechennya prav lyudyny u pravookhoronniy diyal'nosti [Ensuring human rights in law enforcement activities] : navch. posibnyk. 2-e vyd. pererob. i dop. / Kol. avt.; za red. d.yu.n., dots. V. O. Bonyak. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 2018. 260 p. [in Ukr.].

5. Shendryk, V. V. (2012) Teoriya i praktyka poperedzhennya zlochyniv operatyvnymi pidrozdilamy OVS Ukrainy [Theory and practice of crime prevention by operational units of the Ukrainian Armed Forces] : monohrafiya. Dnipropetrovs'k : Dniprop. Derzh. un-t. vnutr. sprav, 420 p. [in Ukr.].

6. Bandurka, A. M., Davydenko, L. M. (2003) Prestupnost' v Ukraine: prichyny i protivodeystviye [Crime in Ukraine: causes and countermeasures] : monografiya. Kharkiv : Gos. spets. izd-vo «Osnova», 368 p. [in Russ.].

7. Davydenko, L. M., Bandurka, A. A. (2005) Protivodeystviye prestupnosti: teoriya, praktika, problem [Counteraction to crime: theory, practice, problems] : monografiya. Khar'kov : Izd-vo Nats. un-ta vnutr. del, 302 p. [in Russ.].

8. Kurs kryminolohiyi. Zahal'na chastyna [Criminology course. General part] : Pidruchnyk : U 2 kn. / O. M. Dzhuzha, P. P. Mykhaylenko, O. H. Kulyk ta in.; Za zah. red. O.M. Dzhuzhi. Kyiv: Yurinkom-Inter, 2001, 352 p. [in Ukr.].

9. Ivanov, YU. F., Dzhuzha, O. M. (2006) Kryminolohiya [Criminology] : navch. posib. Kyiv : Palyvoda A. V., 264 p. [in Ukr.].

10. Kryminolohiya. [Criminology] : pidruchnyk / Hrek B. M. ta in. ; za zah. red. L. S. Smiyana, YU. V. Nikitina. Kyiv : Natsional'na akademiya upravlinnya, 2010. 496 p. [in Ukr.].

11. Kryminolohiya. Zahal'na ta osoblyva chastyny [Criminology. General and special parts] : pidruchnyk / Dan'shyn I. M., Holina V. V., Kal'man O. H., Lysodyed O. V.; za red. I. M. Dan'shyna. Kharkiv : Pravo, 2003. 352 p. [in Ukr.].

12. Holina, V. V. (2011) Zapobihannya zlochynnosti (teoriya i praktyka) [Crime prevention (theory and practice)] : navch. posib. Xarkiv : Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 120 p. [in Ukr.].

13. Kryminolohiya [Criminology] : pidruchnyk / B. M. Holovkin, V. V. Holina, O. V. Lysodyed ta in. ; za zah. red. B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, 2020. 384 p. [in Ukr.].

14. Drobot, V. P. (2004) Operatyvno-slidche poperedzhennya zlochyniv (teoretychni, pravovi, naukovy-prykladni aspekty) [Operational and investigative crime prevention (theoretical, legal, scientific and applied aspects)] : dys. kand. yuryd. nauk : 21.07.04 / Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. Kyiv, 181 p. [in Ukr.].

15. Kyrychenko, O. V., Khmelenko, V. V. (2020) Pryntsyvy operatyvno-rozshukovoho zapobihannya zlochynam [Khmelenko V. V. Principles of operative and investigative crime prevention] : monohrafiya. Kyiv : Tsentр uchbovoyi literatury, 160 p. [in Ukr.].

16. Shevchuk, O. YU. (2010) Pryntsyvy operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti [Principles of operational investigative activity] : Avtoref. dys. ... k.yu.n.: 12.00.09 / KNUVS. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

17. Stashchak, A. YU. (2021) Pryntsyvy operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti pidrozdiliv kryminal'noyi politsiyi: kontseptual'ni osnovy [Principles of operational investigative activity of criminal police units: conceptual foundations] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 40 p. [in Ukr.].

18. Khalilev, R. A. (2010) Systema pryntsyviv operatyvno-rozshukovoyi polityky z protydyi zlochynnosti na hrunti etno-konfesiynykh superechnostey [The system of principles of operative and investigative policy for combating crime on the basis of ethno-confessional contradictions]. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho Seryya «Yurydycheskye nauky»*. Tom 23 (62). № 1, pp. 325-332. [in Ukr.].
19. Albul, S. V. (2020) Pryntsyvy operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti [Principles of operational and investigative activity] : posib. Odesa : Vydavets' Bukayev Vadym Viktorovych, 60 p. [in Ukr.].
20. Shapirko, P. M. (2015) Systema pryntsyviv operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti: teoretychni problem [System of principles of operative and investigative activity: theoretical problems.]. *Pravo i suspil'stvo*. № 4. Part. 2. pp. 217-222. [in Ukr.].
21. Fomin, S. B. (2015) Do pytannya shchodo systemy pryntsyviv operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti [On the issue of the system of principles of operative and investigative activity]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiya*. № 17. Tom 2. pp. 115-118. [in Ukr.].
22. Davydyuk, V. M. (2020) Kontseptual'ni zasady diyal'nosti operatyvno-rozshukovykh syl Natsional'noyi politysiyi u protydyi zlochynnosti [Conceptual principles of activity of operational and investigative forces of the National Police in crime prevention] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 40 p. [in Ukr.].
23. Kyslyy, A. M. (2011) Teoretychni ta orhanizatsiyno-taktychni zasady spryannya zdiysnennya operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti (za materialamy MVS Ukrayiny) [Theoretical and organizational and tactical principles of facilitating the implementation of operative investigative activities (based on the materials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv, 34 p. [in Ukr.].
24. Kruhlyy, V. M. (2003) Vzayemodiya operatyvnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav z hromadyanamy ta vykorystannya yikh dopomohy v operatyvno-rozshukoviy diyal'nosti [The interaction of operational divisions of internal affairs bodies with citizens and the use of their assistance in operational and investigative activities] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : 21.07.04. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
25. Otrud'ko, V. I. (2019) Spryannya hromadyan pidrozdilam kryminal'noyi politysiyi pid chas protydyi zlochynnosti [Assistance of citizens to criminal police units during crime prevention] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
26. Muzychuk, O. M. (2003) Orhanizatsiyno-pravovi osnovy uchasti hromadyan v okhoroni hromads'koho porjadku i borot'bi z pravoporushennyamy [Organizational and legal basis of citizens' participation in the protection of public order and the fight against offenses] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 193 p. [in Ukr.].
27. Okhrimenko, I. M. (2005) Psykholohichni zasady nehlasnoho spivrobotnytstva v suchasnykh umovakh [Psychological principles of tacit cooperation in modern conditions] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: spets. 19.00.06. Odesa, 16 p. [in Ukr.].
28. Pozubanov, R. P. (2007) Pravove rehulyuvannya uchasti hromadyan u zapobihanni ta rozkrytti zlochyniv [Legal regulation of citizens' participation in crime prevention and detection]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava* : zb. nauk. prats' Odes'koyi nats. yuryd. akad., Vyp. N 35. pp.452-455 [in Ukr.].
29. Shynkarenko, I. R., Shynkarenko, I. O., Kyrychenko, O. V. (2013) Pravove rehulyuvannya operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti ta zdiysnennya nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy (strukturno-lohichni skhemy) [Legal regulation of operational investigative activities and implementation of covert investigative (detective) actions (structural-logical schemes)] : navch. posib. 4-te vyd., dop. i pererob. / za red. I. R. Shynkarenka. Dnipropetrovs'k : Dniprop. Derzh. un-t vnutr. sprav, 296 p. [in Ukr.].
30. Servets'kyy, I. V. (2002) Naukovo-praktychnyy komentar Zakonu Ukrayiny «Pro opertyavno-rozshukovu diyal'nist'» (stanom na 1 lyutoho 2002 roku) [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «On operative and investigative activities» (as of February 1, 2002)] / Za red.. YA. YU. Kondrat'yeva. 2-he vyd. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav Ukrayiny, 312 p. [in Ukr.].
31. Pro deradyanizatsiyu zakonodavstva Ukrayiny [On de-Sovietization of the legislation of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 21.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text>. [in Ukr.].
32. Pro militsiyu [On the militia] : Zakon Ukrayiny vid 20.12.1990. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text>. [in Ukr.].
33. Kostyushko, O. P. (2019) Administratyvno-pravove zabezpechennya realizatsiyi prava hromadyan na uchast' v okhoroni publichnoyi bezpeky i porjadku [Administrative and legal support for the implementation of the right of citizens to participate in the protection of public safety and order] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv, 254 p. [in Ukr.].
34. Medvedenko, S. V. (2020) Administratyvno-pravovi osnovy vzayemodiyi natsional'noyi politysiyi Ukrayiny z hromads'kisty v pravookhoronnyy diyal'nosti [Administrative and legal bases of interaction of the National Police of Ukraine with the public in law enforcement activities]. dys. ... d-ra filos. : 081. Odesa, 254 p. [in Ukr.].
35. Khrystov, O. L. (2021) Dobrovil'nist' yak pryntsyv vykorystannya predstavnykiv hromads'kosti pidrozdilamy kryminal'noyi politysiyi v operatyvno-rozshukoviy diyal'nosti [Voluntariness as a principle of the use of public representatives by criminal police units in investigative activities.].

ABSTRACT

Oleksandr Khrystov. Principles of the use of the public by criminal police units during crime fighting. The article is devoted to the study of the system and content of the principles of the use of the public by criminal police units during the fight against crime. As a result of a comprehensive study of the problem, the author came to the conclusion that the principles of the use of the public by criminal police units during the fight against crime should be divided into: 1) general, which are applied regardless of the forms (types) of such use, as well as categories of members of the public; 2) special, which are used for a certain form (type) of use or category of public representatives.

The general principles of the use of the public by criminal police units during the fight against crime should include: 1) the rule of law; 2) legality; 3) integrity; 4) voluntariness; 5) expediency; 6) the priority of the safety of members of the public over the result of their use by criminal police units during the fight against crime; 7) individualization (specialization). Special principles that are applied for a certain form (type) of use or category of public representatives have their own specifics, for example: a) for covert use (involvement of members of the public in the performance of certain tasks regarding the preparation (conducting) of covert operational measures and procedural actions, information about which are not subject to disclosure, and/or information about the fact of involvement and assistance of such persons need to be kept secret) – special principles are confidentiality, conspiratoriality; b) for the use of lawyers, notaries, medical workers, clergymen, journalists – a special principle is ethics, i.e. the tasks that are solved with the help of these categories of persons should not be related to the disclosure of confidential information of a professional nature; c) for the use of public formations for the protection of public order and the state border – special principles are planning (development of plans, their implementation, control of implementation), continuity (activities must be carried out constantly, systematically), coordination and control, etc.

Keywords: public, rule of law, legality, virtue, voluntariness, expediency, priority of safety of public members over the result of their use by criminal police units during combatting crime, individualization (specialization), principle.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-344-349

Юрій ОВЕРЧЕНКО®

викладач

(Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна)

ВПЛИВ РІВНЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ЗАХОДІВ

У статті висвітлено вплив рівня інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності на ефективність антитерористичних заходів. Визначено, що ефективність оперативно-розшукової діяльності залежить від швидкості, з якою обробляється інформація, а отже, й від того, на скільки вчасно буде ухвалено рішення про проведення тих чи інших заходів, особливо антитерористичних, адже їх об'єкти завжди перебувають у стані протистояння, конспіруючи свої дії для досягнення протиправного результату. Досягти такого результату без використання інформаційно-аналітичних систем неможливо. Зазначено, що запровадження в управління Збройними Силами України мережево-центричного принципу дозволило активно застосовувати сучасні інформаційно-аналітичні системи у протидії загрозам, у тому числі й терористичним, що значно підвищило ефективність українського війська. Визначено специфічні якості інформаційно-аналітичних систем, які пояснюють необхідність їх застосування для забезпечення ефективного здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, антитерористична діяльність,

© Ю. Оверченко, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6307-3459>

Yuriy.A.Overchenko@gmail.com

Постановка проблеми. Ми живемо у час стрімкого розвитку інформаційних технологій, що змушує переглянути ставлення до навколишнього світу загалом, а також до себе та суспільних відносин, в яких беремо участь. На сьогодні не залишилось сфер, де б не застосовувались інформаційні технології. Безпосередньо чи опосередковано будь-яка сфера життя людини пов'язана із застосуванням здобутків інформаційно-технічного прогресу: оборона, промисловість, освіта, адміністрування тощо. Навіть медицина, де багато суб'єктивізму у сприйнятті тих чи інших процесів, активно використовує аналітичні можливості сучасних інформаційних продуктів. Зокрема, спеціальні програми здійснюють діагностику захворювань і, за твердженнями самих медичних працівників, точність діагнозів, які таким чином встановлені, підвищилась до 90 %.

Ефективність діяльності у сферах, які повністю засновані на обміні інформацією, до яких належить й оперативно-розшукова діяльність, повністю залежить від швидкості, з якою така інформація обробляється, а отже, й від того, на скільки швидко можна буде ухвалити рішення про проведення тих чи інших заходів та досягти відповідних результатів. Особливо, якщо проводяться антитерористичні заходи, адже їх об'єкти завжди перебувають у стані протиборства, конспіруючи свої дії для досягнення протиправного результату.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сучасні здобутки оперативно-розшукової науки в частині застосування новітніх наукових досягнень в оперативно-розшуковій діяльності, окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали О. Бочковий, І. Воронов, С. Єськов, В. Захаров, О. Козаченко, Д. Никифорчук, В. Овчинський, С. Овчинський, Ю. Орлов, М. Погорецький, Б. Розовський, Е. Рижков, В. Самойлов, В. Столбовий, І. Хараберюш, О. Чистолінов, Г. Юхновець, В. Янушко й інші вчені.

Однак на практиці застосування науково-технічного потенціалу потребує подальшого удосконалення для актуалізації оперативно-розшукової діяльності сучасним потребам у протидії терористичним загрозам.

Вищевказане підтверджує актуальність статті та необхідність проведення додаткового наукового дослідження, адже війна постійно вносить свої корективи як у життя людей, так і в діяльність сектору безпеки і оборони України, змушуючи постійно корегувати вміння та навички для можливості справлятися з актуальними загрозами, а також удосконалювати свою діяльність для підвищення ефективності здійснюваних заходів.

Метою статті є аналіз науково-теоретичних джерел та практики здійснення оперативно-розшукової діяльності для висвітлення впливу інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності на ефективність антитерористичних заходів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні показує, що цивілізований світ давно зрозумів важливість упровадження сучасних інструментів аналізу у сферу безпеки і оборони. Ефективність застосування *сучасних інформаційних технологій підтвердилась і на полі бою.*

Зокрема, запровадження в управління Збройними Силами України мережево-центричного принципу дозволило активно застосовувати сучасні інформаційно-аналітичні систем у протидії загрозам, у тому числі й терористичним, що значно підвищило ефективність українського війська. Результативність бойових дій, а також успіхи української армії у протистоянні з численнішим та краще озброєним ворогом вказує на беззаперечну перевагу сучасного підходу до збору, обробки та використання інформації, перед застосуванням радянськими принципами управління армією, які до цього часу використовує агресор. Мережево-центрична модель ведення війни є повністю автоматизованою системою, що містить розвідувальні системи, системи ураження, системи управління всіх штабів, що складаються в єдине інформаційно-бойове поле під час використання штучного інтелекту і роботи в режимі реального часу [6].

Одним з прикладів застосування сучасних інформаційно-аналітичних систем у протидії зовнішнім загрозам є програма ситуаційної обізнаності Delta, яку нещодавно українські фахівці презентували НАТО. Delta забезпечує об'ємне розуміння простору бою в режимі реального часу, інтегрує інформацію про противника від різноманітних

сенсорів та джерел, у тому числі – розвіддані, на цифровій мапі, не потребує додаткових налаштувань і може працювати на будь-якому пристрої – ноутбучі, планшеті або в мобільному телефоні [10].

Водночас, зважаючи на те, що сектор безпеки і оборони України сьогодні містить, крім Збройних Сил України, також і правоохоронні органи, цілком доцільною була б повна інтеграція усіх складових сектору до єдиного інформаційного поля з об'єднанням інформаційно-аналітичних баз даних та систем. Проте цього на цей час немає.

Інформація про об'єкти антитерористичних заходів може надходити з різноманітних джерел як у середині країни, так і зовні, а наслідки від запізнених рішень можуть бути трагічнішими, ніж втрата рубежу оборони на полі бою. Саме тому важливо вчасно виявляти, аналізувати та використовувати інформацію про терористичні загрози, здобути під час оперативно-розшукової діяльності для ухвалення рішень про здійснення антитерористичних заходів.

З початку XXI століття практично вся діяльність людини залишає по собі електронний слід інформації, а зважаючи на те, на скільки збільшився життєвий темп, об'єми таких електронних слідів надзвичайно великі, тому й збір та аналіз такої інформації не може обійтися без допомоги сучасних інформаційно-аналітичних систем [1; 3, с. 277–287].

Як писав О. В. Дем'янчук ще у 2006 році, комп'ютерні мережі, насамперед Інтернет, усе більш активно використовуються зловмисниками для створення нелегальних ринків збуту зброї, наркотиків, людських органів, порнографічної продукції, вибухових пристроїв, пропозицій щодо надання кілерських «послуг», а також є способом розповсюдження інформації щодо виготовлення саморобних вибухових пристроїв, пропаганди національної ворожнечі й закликів до розв'язання війни [4, с. 171–178]. Сьогодні ж це буденність, в якій живе кожен громадянин, а тому й підвищився рівень конспірованості протиправної діяльності, що потребує постійної актуалізації знань, навичок та інформаційно-технічного оснащення оперативних підрозділів у пошуку, збору та аналізу інформації в антитерористичних цілях.

При цьому якщо раніше автоматизовані системи були помічниками у зборі та накопиченні інформації з аналітичними можливостями, то сьогодні є нагальна потреба у прогнозуванні ситуації, що часто ігнорується. Хоча ще у далекому 1975 році вказувалось, що однією з основних ланок процесу вивчення оперативної обстановки є ніщо інше, як встановлення причинних зв'язків між її елементами для прогнозування розвитку подій та відповідного реагування на них [5, с. 66].

Якщо у сфері оборони така функція виконується шляхом розроблення алгоритмів дій на різноманітні прогностичні сценарії, то у правоохоронній сфері, яка безпосередньо залучається до антитерористичних заходів, прогнозування фактично не здійснюється.

Неприпустимо сьогодні ігнорувати здобутки інформаційно-технічного прогресу, адже новітні технології дають змогу активно та продуктивно протидіяти транснаціональній злочинності внаслідок відсутності кордонів у глобальній мережі. Значно полегшується взаємодія та обмін даними між правоохоронними органами різних країн. Наприклад, сучасні системи розпізнавання обличчя значно спрощують роботу щодо виявлення осіб, які підозрюються у вчиненні терористичних актів, що активно застосовується у розвинених країнах [7–9].

Значущість та необхідність застосування інформаційно-аналітичних систем для забезпечення ефективного здійснення оперативно-розшукової діяльності пояснюється їх специфічними якостями, а саме:

– сучасні інформаційно-аналітичні системи, поряд з перевагами в обробці значним масивів інформації, мають значний потенціал додаткових гарантій захисту прав і свобод громадян. Зважаючи на автоматизацію процесу обробки даних, інформація щодо осіб, які не причетні до протизаконної інформації, не потрапляє до оператора чи запитувача інформації. Крім того, на відміну від «ручної» перевірки оперативної інформації, коли для перевірки версії оперативникам доводиться спілкуватися з великим колом осіб, які не причетні до протиправної діяльності та помилково потрапили у поле зору, інформаційно-аналітична система сама виключає таких осіб, заощаджуючи час, сили та зберігаючи спокій добропорядних громадян;

– інформаційно-аналітичні системи дозволяють розширити коло пошуку

об'єктів оперативної уваги без суттєвого збільшення часу та зусиль для їх перевірки. Зокрема, не завжди увага оперативного працівника настільки розвинена, що зможе встановити всі зв'язки осіб, які привернули увагу, так само як і сформувані усі можливі версії готування чи вчинення протиправних дій. Використання сучасних технологій створює можливість підтвердити не тільки відсутність у момент події осіб, на яких падає тінь, але й присутність тих, хто з будь-якої причини не потрапив у поле зору свідків чи не закарбувався в їх пам'яті, проте викликає оперативний інтерес. Більше того, у системі накопичується інформація, що працює як на користь висунутої версії, так і на її спростування, заощаджуючи час, необхідний для її перевірки [2, с. 313–324];

– інформаційно-аналітичні системи дозволяють застосувати прогностичну функції щодо конкретних подій чи осіб, адже з'являється можливість планувати оперативно-розшукові заходи не від події, шукаючи особу, а від особи прогнозувати її майбутню протиправну діяльність, або знаходити підтвердження її вчинення у минулому. Накопичувані бази даних і відповідне програмне забезпечення дозволяють прогнозувати вчинення протиправного діяння конкретною особою, вживати заходи для його попередження і припинення, а якщо такі зусилля даремні – виявляти та розслідувати його по гарячих слідах;

– інтегровані інформаційно-аналітичні системи створюють підґрунтя та можливість для реалізації основної сутності та призначення оперативно-розшукової діяльності, оперативно виявляти загрози та вчасно на них реагувати для усунення або мінімізації негативних наслідків протиправної діяльності;

– дистанційність здійснюваних заходів щодо перевірки оперативно значимої інформації, що підвищує конспіративність оперативно-розшукової діяльності, значно економить ресурси оперативних підрозділів, а також зменшує навантаження на документування протиправної діяльності, адже частина інформації, яка попередньо вважалась значимою, після перевірки за допомогою інформаційно-аналітичних систем, може виявитися хибною або такою, що не потребує подальшої уваги.

Висновки. Отже, вище вказані факти та аргументи вказують на неможливість ефективного здійснення оперативно-розшукової діяльності без належного її інформаційно-аналітичного забезпечення. Більше того, стрімкий розвиток інформаційних технологій як сприяє, так і шкодить ефективному здійсненню оперативно-розшукових заходів щодо протидії терористичним загрозам, адже, як показує практика, оснащення терористичних угруповань часто відрізняється своєю новітністю. Це пояснюється тим, що незважаючи на часті звернення терористів до різноманітних ідей своєї діяльності, основна мета терористичних актів у отриманні прибутку, а ідейність лиш прикриття. А тому, розглядаючи терористичну діяльність як спосіб отримання надприбутку, особи, які керують такими організаціями, зацікавлені в отриманні позитивного результату, через це забезпечують протиправну діяльність надсучасним та дорогавартісним обладнанням, розглядаючи такі вкладення як перспективні. З іншого боку, оперативні підрозділи сектору безпеки і оборони обмежені бюджетним фінансуванням, яке не завжди здатне забезпечити їх обладнанням, що відповідатиме сучасним потребам. Одним з варіантів виходу з ситуації, яка склалася, є об'єднання потенціалу та можливостей усіх служб і відомств сектору безпеки і оборони, які, діючи в одному інформаційному полі, зможуть вчасно отримувати інформацію про можливі загрози, а отже, й вчасно їх попереджати.

Список використаних джерел

1. *Police*. 2001. September. P. 24–27.
2. Бочковий О. В. Роль і місце автоматизованих систем в інформаційноаналітичному забезпеченні прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Спец. вип. 2011. № 4. С. 313–324.
3. Бочковий О. В. Співвідношення безпеки громадян з вразливістю злочинців в умовах інформаційного відкритого суспільства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 277–287.
4. Дем'янчук Е. В. Мониторинг сети Интернет как мероприятие, проводимое с целью получения оперативно значимой информации. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності : матеріали II міжнародної науково-практ. конф.* Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. С. 171–178.
5. Лукашов В. А., Михайлюк М. Т. Изучение и оценка оперативной обстановки. Киев, 1975. 68 с.

6. Шур Марія. «Червоні – більше не свої». Як Україна впроваджує стандарти НАТО. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-ukrayina-vprovadzhuje-standarty-nato/31190593.html>
7. По фото в соцсети можно узнать о человеке все! URL: <http://3rm.info/publications/13829-po-foto-v-socseti-mozhno-uznat-o-cheloveke-vse.html>
8. Поиск человека по фотографии – это реальность. URL: <http://softopirat.com/main/399-poisk-cheloveka-po-fotografii-yeto-realnost.html>
9. Создана программа для поиска человека в Интернете по фото. URL: <http://zhzh.info/blog/2011-11-13-3096>
10. Україна представила власну систему ситуаційної обізнаності Delta. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ukrayina-predstavyla-vlasnu-systemu-sytuatsijnoyi-obiznanosti-delta/>

Надійшла до редакції 06.12.2022

References

1. *Police*. 2001. September, pp. 24–27.
2. Bochkovi, O. V. (2011) Rol i mistse avtomatyzovanykh system v informatsiinoanalychnomu zabezpechenni pryiniattia rishen pro provedennia operativnorozshukovykh zakhodiv, shcho tymchasovo obmezhuut konstytutsiini prava hromadian [The role and place of automated systems in the information-analytical provision of decision-making on the implementation of investigative measures that temporarily limit the constitutional rights of citizens]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. Spets. vyp. № 4, pp. 313–324. [in Ukr.].
3. Bochkovi, O. V. (2016) Spivvidnoshennia bezpeky hromadian z vrazlyvisti zlochynstiv v umovakh informatsiinoho vidkrytoho suspilstva [Correlation between the security of citizens and the vulnerability of criminals in the conditions of an information open society]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 1, pp. 277–287.
4. Demyanchuk, E. V. (2006) Monitoring seti Internet kak meropriyatie, provo-dimoe s celyu polucheniya operativno znachimoy informacii [Monitoring of the Internet as an event carried out in order to obtain operationally significant information]. *Spetsialna tekhnika u pravookhoronni diialnosti : materialy II mizhnarodnoi naukovoprakt. konf. Kyiv : Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav*, pp. 171–178. [in Russ.].
5. Lukashov, V. A., Mikhaylyuk, M. T. (1975) Izuchenie i ocenka operativnoj obstanovki [Study and assessment of the operational environment]. Kyiv, p. 66. [in Russ.].
6. Shchur Mariia. «Chervoni – bilshe ne svoi». Yak Ukraina vprovadzhuie standarty NATO [«Reds are no longer theirs». How Ukraine implements NATO standards]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-ukrayina-vprovadzhuje-standarty-nato/31190593.html> [in Ukr.].
7. Po foto v socseti mozhno uzat o cheloveke vse [From the photo in the social network you can find out everything about a person!] URL: <http://3rm.info/publications/13829-po-foto-v-socseti-mozhno-uznat-o-cheloveke-vse.html>. [in Russ.].
8. Poisk cheloveka po fotografii – eto realnost [Searching for a person by photo is a reality]. URL : <http://softopirat.com/main/399-poisk-cheloveka-po-fotografii-yeto-realnost.html>. [in Russ.].
9. Sozdana programma dlya poiska cheloveka v Internete po foto [A program has been created to search for a person on the Internet by photo]. URL: <http://zhzh.info/blog/2011-11-13-3096> [in Russ.].
10. Ukraina predstavyla vlasnu systemu sytuatsiinoi obiznanosti Delta [Ukraine presented its own Delta situational awareness system]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ukrayina-predstavyla-vlasnu-systemu-sytuatsijnoyi-obiznanosti-delta/> [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Overchenko. The influence of the level of information and analytical provision of operative and search activities on the efficiency of anti-terrorist measures. The article highlights the influence of the level of information and analytical support of operative and search activity on the effectiveness of anti-terrorist measures.

It was determined that the effectiveness of operative and search activities depends on the speed with which information is processed, and therefore on how timely a decision will be made to carry out certain measures, especially anti-terrorist ones, because their objects are always in a state of confrontation, conspiring their actions to achieve an illegal result. It is impossible to achieve such a result without the use of information and analytical systems.

It is noted that the introduction of the network-centric principle in the management of the Armed Forces of Ukraine allowed the active use of modern information and analytical systems in countering threats, including terrorist ones, which significantly increased the effectiveness of the Ukrainian army. The network-centric model of warfare is a fully automated system that includes intelligence systems, attack systems, control systems of all headquarters, forming a single information-battlefield using artificial intelligence and working in real time. As an example of the application of modern information and analytical systems in countering external threats, the situational awareness program Delta, which was recently presented to NATO by Ukrainian experts. Delta provides a comprehensive understanding of the battle space in real time, integrates information about the enemy from various sensors and sources, including intelligence, on a digital map, does not require additional

settings and can work on any device.

Attention is drawn to the fact that the security and defense sector of Ukraine today includes, in addition to the Armed Forces of Ukraine, also law enforcement agencies, which requires full integration of all components of the sector into a single information field with the integration of information and analytical databases and systems.

The specific qualities of information and analytical systems are defined, which explain the need for their use to ensure the effective implementation of operational and investigative activities.

Keywords: operative and search activities, anti-terrorist activity, anti-terrorist measures, information, analysis, information and analytical support of activity, operative, security and defense sector, efficiency.

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-349-354

Павло ОСАДЧИЙ[©]

слідчий

(Територіальне управління Державного
бюро розслідувань, розташоване у м. Полтаві,
м. Полтава, Україна)

КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У науковій статті досліджено особливості реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту в Україні та Болгарії. Виконано компаративістичний аналіз з метою виявлення проблемних аспектів реалізації цього права та позитивних сторін його запровадження в правозахисну систему та кримінальну юстицію. Розглянуто найбільш поширені засоби юридичного захисту, які за низкою ознак повинні бути ефективними для захисту особами своїх прав і свобод на досудовому провадженні в кримінальному процесі.

Ключові слова: право на ефективний засіб юридичного захисту, досудове провадження, компаративістичний аналіз, практика Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. Вимога стосовно встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення упродовж розумного строку є головним елементом права на справедливий суд, що гарантоване статтею 6 Європейської конвенції. Забезпечення цього права, яке передбачає недопущення необґрунтованих зволікань, має значення для багатьох аспектів організації системи кримінальної юстиції, зокрема щодо процедур, яких необхідно дотримуватися, наявних повноважень, запроваджених інституційних механізмів, використовуваних технологій та наданих ресурсів. Однак навіть за умови, якщо всі ці аспекти є загалом задовільними, завжди є змога невиправданого недотримання процесуальних строків під час здійснення кримінального провадження в окремій справі. Тож право на ефективний засіб правового захисту повинно бути доступним або як засіб запобігання, або як засіб відшкодування шкоди.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Досліджувана проблематика вивчалась Д. Арабулі, В. Галаганом, І. Гловюк, І. Сливичем, А. Кіщенко, О. Маленком, В. Маляренком, Г. Матвієвською, О. Нагорнюком-Данилюком, М. Погорецьким, О. Татаровим, В. Трофименком, В. Трубніковим, Т. Трубніковою, Л. Удаловою, С. Шаренко, Р. Шехавцовим, А. Шевчишином, О. Шило, О. Яновською та ін.

Метою статті є компаративістичний аналіз реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Створення та функціонування механізмів відшкодування шкоди або попередження порушень прав, свобод та законних інтересів осіб – учасників кримінального провадження залишається актуальним насамперед тому,

© П. Осадчий, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7246-6614>

vda@dduvs.in.ua

що Україна визначає пріоритетним дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Ми під час дослідження звернули увагу на статтю 13 Конвенції, зміст якої стосується можливостей, що повинні бути надані тим особам, стосовно яких порушено кримінальне провадження для того, щоб не допустити надмірної тривалості вирішення питання про обґрунтованість кримінального обвинувачення або отримати відшкодування у певному вигляді у випадку перевищення цього строку або допущення інших суттєвих порушень чинного кримінального процесуального законодавства. На нашу думку, розуміння практичними працівниками сутності права на ефективний засіб юридичного захисту, чинної нормативно-правової бази, яка регламентує його дотримання і забезпечення, є необхідним у межах законності та проведення якісного досудового розслідування без допущення порушень прав і свобод [1; 2, с. 4–6].

Принагідно зауважити, що реалізація права на ефективний засіб юридичного захисту, передбаченого статтею 13 Конвенції, здійснюється державами, які взяли на себе зобов'язання відповідно до положень Конвенції. Однак, як зазначив Європейський суд в одному із своїх рішень, ця реалізація не завжди є якісною, що спричинило необхідність проведення низки реформ у низці європейських держав, про що буде зазначено нами нижче. Європейським судом встановлено низьку якість механізмів реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту, що було зумовлено відсутністю або неналежністю засобів правового захисту щодо скарг, які стосуються надмірної тривалості кримінального провадження. Багатьма європейськими державами вже значно удосконалено реалізацію права на ефективний засіб юридичного захисту, зокрема, акцентовано увагу на створенні форм компенсації за недотримання розумних строків або надання підозрюваному можливості подавати клопотання про прискорення провадження у справі після пред'явлення кримінального обвинувачення за умови існування відповідних підстав [1; 2, с. 5–7; 3].

На нашу думку, право на ефективний засіб юридичного захисту, передбачене статтею 13 Конвенції, треба розглядати як пропозицію держави певного засобу конкретній особі у разі порушення її прав і свобод у межах кримінального провадження. Відповідно до статті 13 Конвенції «кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [1]. При цьому не треба випускати той факт, що особа може реалізувати це право не тільки в національному органі, але й в міжнародних органах, до компетенції яких входить захист або відновлення порушених прав. Водночас ця стаття містить вимоги до виконання обов'язкових умов: особа зобов'язана вичерпати всі національні засоби правового захисту, передбачені законодавством перед тим, як звернутися до Європейського суду. Усе це зводиться до єдиної аксіоми про ефективність наявних національних засобів юридичного захисту та якість захисту порушених прав і свобод особи.

За результатами аналізу судової практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) нами з'ясовано декілька проблемних правових аспектів реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі. Серед них треба назвати момент виникнення потреби у використанні ефективних засобів юридичного захисту, але подекуди він оцінюється неоднозначно, що значно впливає на якість реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту. Зважаючи на усталену юридичну практику щодо цього питання, варто зазначити, що потреба в ефективному засобі правового захисту виникає не лише в тому разі, коли в особи вже виникли підстави поскаржитися на порушення права або свободи, але й в тому разі, коли порушення можливе. Держава повинна виконувати взяті на себе зобов'язання в повному обсязі, а тому важливо удосконалювати не тільки практику притягнення до кримінальної відповідальності, а й механізми захисту порушених прав і свобод. На думку ЄСПЛ: «Обсяг зобов'язань держав-учасниць за статтею 13 Конвенції залежить від характеру скарги заявника; «ефективність» «засобу правового захисту» в значенні статті 13 Конвенції не залежить від вірогідності сприятливого результату для заявника. У той же час засіб правового захисту, гарантований статтею 13 Конвенції, має бути «ефективним» як з точки зору закону, так і на практиці в тому сенсі, що він дозволяє або запобігти оскаржуваному порушенню чи його продовженню, або забезпечує належне відшкодування шкоди, завданої будь-яким порушенням, яке вже

мало місце» [2, с. 9]. На нашу думку, важливо наголосити, що оцінка ефективності конкретного засобу юридичного захисту здійснюється саме заявником або особою, чие право порушено. Саме він в кінцевому підсумку з огляду на вжиті заходи та його відновлені права або інтереси зазначає, чи був конкретний засіб ефективним та чи повною мірою реалізовано його право на ефективний засіб юридичного захисту. Треба акцентувати, що звернення особи до ЄСПЛ з метою захисту порушеного права або інтересу є лакмусовим папірцем того, що всі використані ним національні засоби юридичного захисту не були ефективними. Держава повинна звертати увагу на такі випадки і ґрунтовно розглядати систему наявних засобів юридичного захисту та їх ефективність під час звернення особи зі скаргою про порушене право. Кримінальна юстиція передбачає притягнення особи до кримінальної відповідальності, що передбачає найбільший ступінь обмеження права на свободу та особисту недоторканність. Цим зумовлюється доречність тези стосовно того, що засоби юридичного захисту в межах кримінального процесу повинні бути ефективними та дієвими у випадку свавільного порушення прав і свобод людини. Зауважимо, що в межах національного кримінального процесу створено інститут оскарження. Крім того, цей інститут не є тематично вузьким, а охоплює чимало підстав для подання скарги на будь-яку уповноважену службову особу в межах досудового розслідування. Також законодавець дає змогу оскаржити рішення слідчого судді, суду, що свідчить про пріоритет верховенства права і законності навіть над механізмами судового контролю [3; 4].

Відповідно до ч. 1 ст. 303 КПК України «на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора:

1) бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк...;

2) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового розслідування...;

3) рішення слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження...;

4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи...;

5) рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим...;

6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора при застосуванні заходів безпеки ...;

7) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій...;

8) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 цього Кодексу...;

9¹) рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування...;

10) повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом...;

11) відмова слідчого, дізнавача, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктом 9¹ частини першої статті 284 цього Кодексу» [5].

Отже, законодавцем продемонстровано широкий спектр рішень, дій або бездіяльностей слідчого, дізнавача чи прокурора, які можуть бути оскаржені на етапі досудового розслідування, як і «ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування про:

1) відмову у наданні дозволу на затримання;

2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;

3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;

- 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;
- 5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;
- 5⁻¹) застосування запобіжного заходу у вигляді застави або про відмову в застосуванні такого заходу;
- 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;
- 7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;
- 8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні;
- 9) арешт майна або відмову у ньому;
- 10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність;
- 11) відсторонення від посади або відмову у ньому;
- 11⁻¹) продовження відсторонення від посади;
- 12) відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування;
- 13) закриття кримінального провадження на підставі частини дев'ятої статті 284 цього Кодексу» [5].

Можливо, ці пункти і потребують коригування, як вважають А. Туманянц або В. Ємельянов, однак кримінальний процес, у межах якого сформовано інститут оскарження, може претендувати на статус наслідувача міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції [6–8].

Порівняно з державами Європи Україна в процесі реформування кримінального судочинства виходить на новий рівень. Треба зауважити, що пріоритетним напрямом реформування КПК України є темпоральний аспект, адже на це звертають увагу і закордонні партнери. Зокрема, ЄСПЛ у своїх рішеннях проти різних країн Європи акцентує на недотриманні кримінальних процесуальних строків, внаслідок чого особою подано скаргу про порушення її права або законного інтересу.

Відповідно до узагальненої судової практики про реалізацію права на ефективний засіб юридичного захисту в Болгарії, то в цій країні завжди була потреба в запровадженні ефективного засобу юридичного захисту або декількох таких засобів для того, щоб врегулювати тривалість провадження в кримінальних справах. У скаргах заявників до ЄСПЛ «Дімітров і Хаманов проти Болгарії» та «Вальчева та Абрашев проти Болгарії» розкрито недосконалість законодавства в цьому аспекті та необхідність створення таких засобів [9; 10]. Зі свого боку, ЄСПЛ вказав, що запровадження лише засобу захисту, направленого на прискорення провадження, не буде достатнім, оскільки Болгарію потрібно розглядати як країну, в якій вже наявні проблеми щодо тривалості розгляду справ. Тож Болгарія повинна не тільки запровадити ефективні засоби юридичного захисту, а також створити компенсаційні механізми для відшкодування шкоди тим особам, яким було вже завдано шкоди через надмірну тривалість кримінального провадження. ЄСПЛ також зазначив, що зменшення строку покарання іноді є можливим способом усунення негативних наслідків, завданих затримками, які вже були, і що в разі безпрецедентної затримки або затримки, яка завдала особливої шкоди інтересам обвинуваченого, може бути навіть розглянута можливість припинення провадження за умови, що це не зашкодить публічним інтересам. ЄСПЛ визнає адекватним такий спосіб відшкодування завданої шкоди, як скорочення строку покарання або закриття кримінального провадження, однак в Україні такі способи не є прийнятними. У Болгарії законодавець надав можливість підозрюваному, обвинуваченому реалізувати своє право на ефективний засіб юридичного захисту шляхом написання заяви про відшкодування збитків у зв'язку з надмірною тривалістю провадження, а також звернення про відшкодування у цивільному порядку. Така практика поширена і в Україні, адже Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) передбачено норму про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [11]. Крім того, необхідність удосконалення положень кримінального процесу Болгарії зумовило створення ще одного засобу

прискорення розгляду кримінальних справ, про що може бути подано відповідне клопотання прокурору про прискорення на етапі досудового розслідування та суду, який розглядає справу, на етапі апеляційного провадження. На нашу думку, створення можливості подання клопотання стало своєрідною гарантією дотримання строків у кримінальному провадженні та під час розгляду кримінальної справи, адже в разі ігнорування клопотання підозрюваного, обвинуваченого у нього виникає додаткова підстава для звернення до інших засобів юридичного захисту і в підсумку – до ЄСПЛ.

Висновки. Забезпечення якості реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту визнається пріоритетним напрямом діяльності держави. У правозахисному аспекті широкий спектр засобів юридичного захисту має неоціненне значення. Під час дослідження звернуто увагу на статтю 13 Конвенції, зміст якої стосується можливостей, що мають бути надані тим особам, стосовно яких порушено кримінальне провадження для того, щоб не допустити надмірної тривалості вирішення питання про обґрунтованість кримінального обвинувачення або отримати відшкодування у певному вигляді у разі перевищення цього строку або допущення інших суттєвих порушень чинного кримінального процесуального законодавства. Виконано компаративістичний аналіз реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту в Україні та Болгарії з метою виокремлення спільних проблемних аспектів та позитивних сторін впровадження практики ЄСПЛ.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: конвенція в редакції від 01.08.2021 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Надання ефективних засобів правового захисту, що забезпечать дотримання розумного строку розгляду кримінальних справ: порівняльне дослідження. Проект в рамках Плану дій для України на 2018–2021 рр. Council of Europe. 55 с.
3. Керівництво з належної практики щодо національних засобів правового захисту (ухвалено Комітетом Міністрів 18 вересня 2013 року). Генеральна дирекція з прав людини і верховенства права, 2013 рік. 64 с.
4. Новіцький В. В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... д-ра філос. : 081 «Право» (08 – Право) / Ін-т держави і права імені В. М. Корещького НАН України. Київ, 2021.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України в редакції від 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Туманянц А. Р. Окремі проблеми реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 12. Т. 2. С. 142–145.
7. Емельянов В. А. Особливості оскарження рішень слідчого судді про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С. 265–267.
8. Шумейко Д. О. Окремі проблеми оскарження ухвал слідчого судді, суду у спеціальному кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 168–172.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Дімітров і Хаманов проти Болгарії» (Dimitrov and Hatanov v. Bulgaria), № 48059/06, 10 травня 2011 року, пункт 129.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вальчева та Абрашев проти Болгарії» (Valcheva and Abrashev v. Bulgaria), № 6194/11, 18 червня 2013 року.
11. Цивільний кодекс України : Закон України в редакції від 10.10.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Надійшла до редакції 25.11.2022

References

1. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: konventsiia v redaktsii vid 01.08.2021 r. № 995_004 [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Convention as amended from August 1, 2021 No. 995_004]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
2. Nadannia efektyvnykh zasobiv pravovoho zakhystu, shcho zabezpechat dotrymattia rozumnoho stroku rozghliadu kryminalnykh sprav: porivnialne doslidzhennia. Proiekt v ramkakh Planu dii dlia Ukrainy na 2018–2021 rr. [Provision of effective legal remedies that ensure compliance with a reasonable time frame for consideration of criminal cases: a comparative study. Project within the framework of the Action Plan for Ukraine for 2018–2021]. Council of Europe. 55 s. [in Ukr.].
3. Kerivnytstvo z nalezhnoi praktyky shchodo natsionalnykh zasobiv pravovoho zakhystu (ukhvaleno Komitetom Ministriv 18 veresnia 2013 roku) [Guidelines on good practice regarding national remedies (adopted by the Committee of Ministers on September 18, 2013)]. Heneralna dyrektsiia z prav

liudyny i verkhovenstva prava, 2013 rik. 64 z. [in Ukr.].

4. Novitskyi, V. V. (2021) Yurydychni harantii prav liudyny: porivnialno-pravovy analiz [Legal guarantees of human rights: a comparative legal analysis] : dys. ... d-ra filos. : 081 «Pravo» (08 – Pravo) / Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, [in Ukr.].

5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

6. Tumanians, A. R. (2014) Okremi problemy realizatsii prava na oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti slidchoho abo prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Separate problems of exercising the right to appeal decisions, actions or inaction of the investigator or prosecutor during the pre-trial investigation]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia : Yurysprudentsiia*. № 12. Vol. 2, pp. 142–145. [in Ukr.].

7. Iemelianov, V. A. (2017) Osoblyvosti oskarzhennia rishen slidchoho suddi pro nadannia dozvolu na zdiisnennia spetsialnogo dosudovoho rozsliduvannia [Peculiarities of appealing decisions of the investigating judge on granting permission to carry out a special pre-trial investigation]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnogo protsesu*. Kharkiv, pp. 265–267. [in Ukr.].

8. Shumeiko, D. O. (2020) Okremi problemy oskarzhennia ukhval slidchoho suddi, sudu u spetsialnomu kryminalnomu provadzhenni [Separate problems of appealing the decisions of the investigating judge, the court in special criminal proceedings]. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii*. № 2, pp. 168–172. [in Ukr.].

9. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Dimitrov i Khamanov proty Bolharii» (Dimitrov and Hamanov v. Bulgaria), № 48059/06, 10 travnia 2011 roku, punkt 129 [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Dimitrov and Hamanov v. Bulgaria» (Dimitrov and Hamanov v. Bulgaria), No. 48059/06, May 10, 2011, paragraph 129]. [in Ukr.].

10. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Valcheva ta Abrashev proty Bolharii» (Valcheva and Abrashev v. Bulgaria), № 6194/11, 18 chervnia 2013 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Valcheva and Abrashev v. Bulgaria» (Valcheva and Abrashev v. Bulgaria), No. 6194/11, June 18, 2013]. [in Ukr.].

11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 10.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Pavlo Osadchyi. Comparative analysis of the implementation of the right to effective means of legal protection in pre-trial proceedings in criminal proceedings. The scientific article examines the peculiarities of the realization of the right to an effective means of legal protection in Ukraine and Bulgaria. A comparative analysis was conducted in order to identify problematic aspects of the implementation of this right and the positive aspects of its introduction into the human rights system and criminal justice. The most common means of legal protection, which according to a number of characteristics should be effective for individuals to protect their rights and freedoms in pre-trial proceedings in a criminal process, are considered.

The requirement to establish the validity of a criminal charge within a reasonable time is a key element of the right to a fair trial, which is guaranteed by Article 6 of the European Convention. Ensuring this right, which involves avoiding undue delay, has implications for many aspects of the organization of the criminal justice system, including the procedures to be followed, the powers available, the institutional arrangements in place, the technologies used and the resources provided. However, even if all these aspects are generally satisfactory, there is always the possibility of unjustified non-observance of procedural deadlines during criminal proceedings in a separate case. Thus, the right to an effective remedy must be available either as a means of prevention or as a means of redress.

Keywords: *the right to effective means of legal protection, pre-trial proceedings, comparative analysis, practice of the European Court of Human Rights.*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 656.2.078: [339.923:061.1 ЄС]
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-355-361

Роман ВЕПРИЦЬКИЙ[©]
доктор юридичних наук
(Євросоюз, Польща)

МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

У статті зроблено спробу з'ясувати причини важливого питання: «Чому доставка вантажів та пасажирське сполучення залізницею між Україною та європейськими країнами відрізняється та не відповідає європейським стандартам?».

Проаналізовано історичні передумови розвитку залізничного транспорту в Україні та інших країнах Європи. Акцентовано на різницю в ширині колії. Виокремлено, що історичні фактори формування ширини колії є невід'ємною частиною сьогодення, крім того вони мають безпосередній вплив на безліч процесів, передусім економічних.

Окреслено конкретні проблеми технічного та законодавчого характеру, що заважають Укрзалізниці швидко інтегруватися до залізничної мережі Європейського Союзу. Надано рекомендації щодо усунення суперечностей в цьому напрямі.

Ключові слова: залізничний транспорт, залізничні перевезення, євроінтеграція залізниць, ширина колії, транспортна інфраструктура, європейські транспортні коридори TEN-T.

Постановка проблеми. Україна є четвертою країною у світі по об'ємах залізничних перевезень. І мова не тільки про імпорт, експорт та внутрішні перевезення, але й значний відсоток – це транзитні перевезення.

Ще до радянських часів було сформовано низку технічних перешкод. Головною причиною сповільнення доставки вантажів є різна ширина колії: стандартна європейська ширина колії становить 1435 мм, тоді як в Україні ширина колії 1520 мм. Отже, щоб вантаж рухався з України в ЄС чи навпаки, необхідне перевантаження з вагонів, пристосованих до ширини колії 1520 мм, на вагони, пристосовані до ширини колії 1435 мм. У деяких випадках можлива заміна колісних пар або використання колісних пар із можливістю зміни ширини колісних пар (система SUW-2000 і подібні). На цей час немає змоги в повному обсязі вирішити проблему швидкості доставки вантажів з України в ЄС, оскільки таких можливостей небагато. У чому проблема? З різних причин у світі на залізницях окремих держав ширина залізничної колії відрізняється.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Найбільш поширеними є колії шириною 1435 мм і на сьогодні довжина такої колії (стандартної) це приблизно 60 % від загальної довжини залізничних колій у світі. У 1846 році англійський парламент затвердив рішення, завдяки якому таку ширину колії прийняли як універсальний стандарт, що повинен використовуватися під час будівництва нових залізниць. Ухвалення рішення було зумовлене багатьма критеріями. По-перше, це вже наявні елементи інфраструктури (наприклад, тунелі, мости, дороги), збудовані для використання іншими видами рейкового транспорту. Другим важливим фактором є розмір вантажу та розрахунок допустимого навантаження на ось. На той час таку колію обрано для того, щоб наступна перебудова залізниць не вимагала великих

© Р. Веприцький, 2022
romanveprytskyi@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2406-1943>

вкладень у реконструкцію мостів та насипів. Також враховано можливості щодо виготовлення шпал та інших комплектуючих колії.

Друга у світі по довжині колія і це приблизно 17 % загальної довжини залізниць є колія з шириною 1520 мм. На цей час це понад 150 000 км. Саме так виникла основна на сьогодні перешкода для перевезення вантажів і пасажирів по залізницях з різною шириною колії. Чим саме керувались розробники, коли впроваджували розмір колії 1520 мм?

Є декілька аспектів. У процесі проектування російської залізниці брали участь американські фахівці, а на той час в Америці співіснувало декілька розмірів колії, в тому числі і 1524 мм. Ще однією поширеною думкою є судження, що під час вибору ширини колії зіграв роль і військовий аспект: відмінна від європейської ширина колії ускладнила б гіпотетичному супротивникові логістику у випадку воєнного вторгнення.

Але можливо все набагато простіше: ширина колії 1524 мм була зручна тим, що дорівнювала круглому числу – 5 футів.

Згодом в СРСР, в 1970–1990 роках, уряд змінив ширину колії з 1524 мм на 1520 мм. Головною метою введення такої ширини колії було поліпшення параметрів стабільності колії під час експлуатації товарних потягів та підвищення швидкості їх руху без модернізації самого рухомого складу. Треба зазначити, що, крім СРСР, колію шириною 1520 мм ввели і деякі інші країни паралельно з колією шириною 1435 мм.

Залізниця – це насамперед зручний та економічно обґрунтований тип наземних перевезень. І проблема необхідності зміни колісних пар або перевантаження в пропускних пунктах з вагону на вагон, де ширина колії змінюється з 1520 мм на 1435 мм, це саме ті фактори, що значно здорожують, затримують та ускладнюють процес перевезення вантажів.

Метою статті є виокремлення вузьких місць на кордоні України та Європейського союзу та розробка координаційних рішень.

Виклад основного матеріалу. Геополітична ситуація останніх років повністю розвернула напрямок політично-економічного розвитку України. Виникли не тільки нові виклики, але також проблеми, пов'язані з укріпленням контактів з Європейським Союзом. Події останніх місяців показали, що деякі з них вимагають негайного вирішення. Одним з ключових завдань на найближчі місяці та роки, є інтеграція української залізничної системи з залізницями ЄС. Ми вже порушували питання різниці ширини колії, однак іншим важливим елементом, що дозволяє зберегти регулярність залізничних перевезень між Польщею (Європейським Союзом) та Україною, є контактна мережа.

Такі країни, як Польща, Італія, Іспанія, Бельгія, Словенія, частина Чехії та Словаччії застосовують у контактній мережі постійну напругу 3 кВ. У Німеччині, Австрії, Швейцарії, Швеції та Норвегії – 15 кВ/16 $\frac{2}{3}$ Гц. Румунія, Угорщина, Болгарія, Греція, Фінляндія, Данія, частина Франції, Великої Британії і Чехії – 25 кВ 50 Гц; водночас друга частина Франції, Великої Британії та Голландія мають постійну напругу 1,5 кВ. Незалежно від загального різноманіття систем електрифікації в ЄС, немає більших проблем з тим, щоб поєднати залізничну інфраструктуру цих країн в одну систему.

Понад 80 % обсягів залізничних перевезень України припадає на електрифікований залізничний транспорт. При ширині колії 1520 мм також застосовуються різні системи напруги: постійна напруга в 3 кВ та змінна напруга у 25 кВ 50 Гц.

У складі залізничної мережі в Україні шість залізниць: Львівська, Придніпровська, Одеська, Південно-Західна, Південна та Донецька. З них постійну напругу 3 кВ застосовує Львівська, Південна, Донецька та частина Придніпровської залізниці. Змінна напруга 25 кВ 50 Гц мають Придніпровська, Одеська та Південно-західна дороги. На цей час роботу господарства електрифікації та електропостачання залізниць України забезпечують 44 дистанції електропостачання, які включають 239 районів контактної мережі, 307 тягових підстанцій і 116 районів електропостачання.

Застосування різного типу електропостачання обмежує можливість використання тих самих локомотивів на території усієї України. Локомотиви діляться, залежно від свого призначення, на локомотиви, призначені для мережі з постійною напругою 3 кВ або для мережі із змінною напругою у 25 кВ 50 Гц. Окремим типом потягів у пасажирському русі є двосистемні електричні потяги нового покоління, пристосовані до двох систем, процент яких становить тільки 5 % усього рухомого складу України. Необхідно відмітити, що основна кількість українських односистемних

локомотивів мають значний рівень зносу та не має можливості провести їх капітальний ремонт у зв'язку з тим, що вже багато десятиліть не те що такі моделі не випускаються, а й виготовлення запчастин зупинилось ще у радянські часи.

Одними з основних труднощів електрифікації та електропостачання є підвищений знос тягової інфраструктури у зв'язку з відсутністю достатнього фінансування та інвестування. Також застосування мережі з різною напругою вимагає додаткових технологічних процесів (тобто зміни локомотивів) для можливості подальшого руху по іншій напрузі. Тим самим значно видовжується час проїзду та підвищується вартість послуг залізниці. Європейські компанії такої проблеми в принципі не мають, так як навпаки постійно удосконалюють свій залізничний парк, зокрема поповнюючи сучасними локомотивами, які можуть використовуватись на різних видах напруги.

Залізнична контактна мережа України з уваги на свій вік та відсутність інвестицій, дійсно своїми основними параметрами не пристосована до руху потягів з великою швидкістю, але використання сучасних мультисистемних локомотивів дозволило покращити безперебійний рух, елімінуючи проблеми, про які я писав вище.

Це дозволило б також скоротити час перевезень та знизити вартість не тільки внутрішніх перевезень, але також на трасах Україна–ЄС (при збудованій колії 1435). Багатосистемні локомотиви могли б курсувати з України у різні країни ЄС, що дозволить збільшити економічну рентабельність перевезень, швидкість доставки вантажів, транзиту товарів у порти та перевантажувальні термінали. А в разі пасажирського руху підвищити рівень обслуговування пасажирів через зменшення кількості пересадок.

Останні роки Укрзалізниця робить кроки для реалізації проекту щодо розвитку стандартної європейської колії 1435 мм на території України. Досі стратегія розвитку залізничної інфраструктури (в тому числі контактної мережі) України розроблялась незалежно від планів розвитку залізничної інфраструктури країн Європейського Союзу. Також плани ЄС щодо підвищення якості залізничної інфраструктури жодним чином не були інтегровані з планами України. Основний напрям інвестиційних ініціатив був спрямований на досягнення економічного результату через розвиток контактної мережі на відрізках, де її не було.

Євроінтеграція української транспортної інфраструктури має підтримку з боку Єврокомісії конкретними рішеннями, одне з таких рішень – це приєднання України до Транс'європейської транспортної мережі TEN-T, включення в неї українських логістичних шляхів. Це дає Україні нові можливості розвитку транспортної інфраструктури.

Такі ініціативи, послідовність інвестування в розвиток колії 1435 мм та сучасні багатосистемні локомотиви, дозволять у найближчому майбутньому покращити якість та економічну обґрунтованість залізничного сполучення між Україною та Європейським Союзом. Для цього європейські експерти розглядають можливість реалізації Проєкту «1435 мм Україна».

Після 24 лютого 2022 року питання інтеграції залізничної інфраструктури України з інфраструктурою інших європейських країн стало пріоритетним завданням. Перехід війни росії з Україною в активну фазу спричинив не лише зміни напрямків транспортних логістичних коридорів, але в короткий час виявились інші проблеми. На новому рівні на поверхню вийшли проблеми, які на сьогодні існують в перетині межі та зміни колії з 1520 мм на стандартну колію 1435 мм. Збільшений в декілька разів об'єм вантажів фактично заблокував імпорт з України, який до цього моменту здійснювався в основному завдяки українським портам. Більшість цих вантажів це транзит, але інша частина призначена для країн Європи. Між колією України 1520 мм та коліями 1435 мм у Польщі, Словаччині, Угорщині та Румунії працює десять прикордонних залізничних переходів. П'ять з них знаходиться між Польщею та Україною, а інші на кордоні з Словаччиною, Румунією та Угорщиною.

Перевезення вантажів через кордон зараз можливе завдяки здійсненню одного з нижченаведених технологічних процесів, а саме:

- перевантаження з вагона широкої колії у вагон стандартної колії або навпаки;
- заміна стандартних колійних візків, на яких встановлено цей вагон, на ширококоліїні візки (або навпаки);

– перевантаження з вантажних залізничних вагонів на вантажні автомобілі.

Ці методи надалі залишаються коштовними, та значно збільшується час перевезення вантажів.

Альтернативним рішенням є польська система SUW-2000 або подібні, напр. іспанська система Talgo. Ці системи механічно змінюють ширину колісних пар з розміру 1520 мм на розмір 1435 мм та навпаки.

Як наслідок, залізничні прикордонні пункти пропуску між широкою колією та вузькою колією стали «вузькими місцями», гальмуючи оперативне перевезення товарів залізницею в сполученні Україна-ЄС.

За добу межу 1520 мм – 1435 мм перетинають від 1 200 вагонів до 2 000 вагонів, та у цей же час у черзі очікує від 20 000 вагонів. Наприклад, станом на 01 вересня 2022 р. загальна кількість вагонів, що очікують у прикордонних пунктах, становила 23 849, а середній час очікування на таких переходах – 11 діб.

Крім того, довжина черги на окремих прикордонних пунктах дуже відрізняється. Наприклад, у пункті Ізов – Грубешів обслуговують в середньому 372 вагони на добу і це є найвищим показником по всіх залізничних пунктах пропуску, але надалі у черзі чекає 1300 вагонів, а час очікування становить 3-4 дні, водночас на прикордонному переході Вадул-Сірет – Вікшани, між Україною та Румунією, час очікування становить 30 днів, а у черзі по українській стороні залишається біля 1400 вагонів.

На проблеми в залізничних перевезеннях вантажів між Україною та країнами ЄС, накладається стагнація у пасажирських перевезеннях. Довгий час пасажирський рух залишається на рівні 4 вагонів Київ – Варшава (з заміною візків на прикордонній станції на ширококолійні або навпаки), та поїзд Інтерсіті «Хюндай» зі сполученням Київ – Перемишль, що курсує тільки по колії шириною 1520 мм. У зв'язку з цим пасажирі вимушені їхати до країн Європейського Союзу на автівках і автобусах, тим самим збільшуючи і без того великі черги на автомобільних переїздах на кордонах.

Важливим фактором, який перешкоджає залізничному руху, є також стан стаціонарних споруд та рухомого складу, призначених для колій шириною 1520 мм. На жаль, вони не відповідають сучасним європейським стандартам. Необхідністю кардинальних змін на українських залізницях є також той факт, що проектування та будівництво наявної залізничної інфраструктури здійснювалося в колишньому СРСР з урахуванням товарообігу в цій країні, його розмірів і напрямків перевезення вантажів. За останні тридцять років обсяг як міжнародних, так і внутрішніх перевезеннях в Україні скоротився в кілька разів, кардинально змінилися і напрямки вантажних перевезень. У поєднанні з відсутністю злагодженої системи своєчасного технічного обслуговування транспортних засобів та стаціонарних пристроїв це призвело до зростання потреби в їх заміні або комплексній модернізації.

Зважаючи на зазначені вище проблеми, державна акціонерна компанія «Укрзалізниця», що є монополістом залізничних перевезень, розробила стратегію розвитку української залізниці на 2019–2023 роки. Розпорядженням від 12 червня 2019 року такий документ був затверджений Кабінетом Міністрів України та передбачав:

- модернізацію та оптимізацію (раціоналізацію) активів підприємства;
- підвищення якості управління компанією та її готовності до конкурентних умов;
- введення нової системи управління транспортом та визначення обґрунтованого рівня тарифів;
- розробку довгострокової інвестиційної стратегії розвитку;
- перехід від регіональної до функціональної структури компанії;
- поділ підприємства на: пасажирських і вантажних перевізників та управляючу компанію;
- змінити ситуацію послідовного недоінвестування інфраструктури, яке зростало в попередні роки;
- поліпшення технічного стану та підвищення продуктивності роботи залізничного транспорту, особливо призначеного для перевезення вантажів.

Оцінка цього документа дає підстави зробити висновок, що документ вказує на правильні, але дуже загальні стратегічні цілі і лише ті, які гальмують крах залізничної інфраструктури в Україні. Однак не пропонується головних напрямів, які, на нашу думку, є пріоритетними і могли б радикально змінити поточну ситуацію:

– Інтеграція залізничної інфраструктури України з залізничною інфраструктурою інших європейських країн, що застосовують колію шириною 1435 мм (стандартну).

– Післявоєнна відбудова залізничної інфраструктури в Україні з одночасним урахуванням наявних (а особливо майбутніх): обсяг та напрямки перевезень пасажирів та вантажів.

Логічним кроком, беручи до уваги актуальний стан залізничної інфраструктури України, для реалізації таких цілей було б ухвалення рішення про будівництво нових швидкісних напрямків залізничного руху 1435 мм вглиб України від її кордонів з державами, що широко застосовують таку ширину колії. Це повністю ліквідує проблеми, створені сьогодні на кордонах коліями різної ширини як для пасажирського, так і для вантажного транспорту. Визначенню пункти на кордонах, в яких повинні починатися лінії стандартної колії в Україну шириною 1435 мм, повинні передувати такі дії:

– підготовка довгострокового прогнозу кількості пасажирів і об'єму вантажів на найважливіших напрямках залізничного сполучення України з іншими країнами, що мають залізничну мережу зі стандартною шириною колії, з урахуванням економічно обґрунтованих місць відправлення та отримання вантажів, наприклад промислові та гірничі басейни, великі міста, порти тощо;

– визначення затверджених Європейською комісією напрямів розвитку транс'європейської транспортної мережі (TEN-T);

– оцінка наявної пропускної спроможності (включаючи застосовані технологічні процеси) та стану залізничної інфраструктури зі стандартною колією (1435 мм) у пунктах пропуску через державний кордон з Україною, що обрані на основі вищезазначеного транспортного прогнозу, та визначення потреб для відбудови та розширення цієї інфраструктури.

Як варіант розглядаються маршрути розвитку колії 1435 в Україні:

Kolej 1435 mm- 5106 Km Ukraina

Реалізацію проекту пропонується розділити на два етапи:

1) будівництво 2,672 км колії 1435 мм, західно-центральна частина України з яких: 2 стики з Польщею; 1 стик зі Словаччиною; 1 стик з Угорщиною; 1 стик з Румунією.

2) 2,434 км колії 1435 мм центрально-східна частина України.

I етап: Інтеграція з країнами ЄС		
Напрямок транспортних сполучень	Прикордонна держава – перехідний пункт	Довжина відрізка в км
Київ – Коростень-Ковель-Ягодин/Дорогуск	Польща	480
Одеса-Львів/Перемишль	Польща	896
(Київ) – Коростень – Львів – Ужгород – Чоп/Чірна над Тісоу	Словаччина	688
Ужгород- Чоп/Захонь	Венгрія	30
Київ – Чернівці- Вадул Сірет/Дорнешті	Румунія	578
Разом:		2 672
II етап: Розвиток 1435 мм в Україні		
Напрямок транспортних сполучень		Довжина відрізка в км
Київ-Харків		490
Харків-Луганськ		337
Луганськ-Донецьк-Маріуполь		285
Полтава – Дніпро		182
Дніпро-Кривий ріг - Миколаїв		532
Дніпро - Запоріжжя- Мелітополь - Севастополь		608
Разом:		2434
РАЗОМ:		5106

Кошти для реалізації такої стратегії розвитку будуть набагато менші, ніж у разі відновлення наявної інфраструктури з широкою колією (1520 мм). Відновлення колії 1520 мм не вирішить першорядної проблеми – різниці в ширині колії. На більшості ділянок будівництво колії 1435 мм було б можливим без обмеження руху поїздів (тобто з використанням колії з трьома рейками на критичних ділянках, таких як мости, завдяки чому отримуємо дві різні ширини колії.

Важливим є також той факт, що Укрзалізниця має вільні земельні ділянки вздовж наявних колій, на яких є можливість будівництва швидкісної інфраструктури 1435 мм. Для з'єднання головних напрямків новими коліями стандартного розміру з урахуванням будівництва сучасної: колії, контактної мережі, системи сигналізації та зв'язку тощо необхідно побудувати

приблизно 5 000 км нової залізничної інфраструктури 1435 мм.

Висновки. Реалізація проекту дозволить перейти зі старих технологічних процесів, розроблених у 1960-х роках на сучасні, що забезпечить надання послуг на рівні європейських стандартів як у вантажних перевезеннях, так і пасажирських. Очікуваний період реалізації проекту 1435 мм Україна, включно з техніко-економічним обґрунтуванням, виконанням попереднього проекту, технічним проектом і будівництвом, триватиме приблизно 5 років. Такий короткий термін виконання робіт був би можливий за умов:

- безперервність і своєчасність фінансування;
- одночасне ведення робіт на усіх ділянках;
- одночасне користування під час виконання будівельних робіт широкою колією (1520 мм);
- використання досвіду експертів європейських компаній;
- участь у процесі будівництва підприємств, що належать до структури Укрзалізниці.

План будівництва мережі нових залізничних колій шириною 1435 мм в Україні та період його реалізації – амбітний, але його реалізація є реальною. У майбутньому така мережа стане одним із стовпів розвитку соціально-економічних відносин між Україною та ЄС, особливо Польщею та Україною.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку української залізниці на 2019–2023 роки. URL : https://lb.ua/economics/2019/06/21/430118_ukrzaliznitsya_opublikovala.html.
2. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#n13>.
3. Україна: Укрзалізниця, стратегія модернізації (WORLD BANK GROUP). 2019 р. URL : <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/22da68b1e1b5d2431759e8134bfe3180-0080062021/original/Ukraine-SCD-2021-uk.pdf>.
4. Звіт про прями збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення 2022 р. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf.

5. Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення THE WORLD BANK серпень 2022 р. URL: <https://www.slideshare.net/dynamo777/ss-252900815>.
6. Plan odbudowy i integracji europejskiej Ukrainy co trzeba zrobić aby niepodległa Ukraina dogoniła Urope – SGH 2022 р. URL : <https://www.dw.com/pl/czym-ma-by%C4%87-plan-marshalla-dla-ukrainy/a-63554237>.

Надійшла до редакції 02.11.2022

References

1. Stratehiya rozvytku ukrayins'koyi zaliznytsi na 2019–2023 roky [Ukrainian Railway Development Strategy for 2019–2023]. URL: https://lb.ua/economics/2019/06/21/430118_ukrzaliznitsya_opublikovala.html. [in Ukr.].
2. Natsional'na transportna stratehiya Ukrainy na period do 2030 r. [National transport strategy of Ukraine for the period until 2030]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#n13>. [in Ukr.].
3. Ukrzaliznyts, stratehiya modernizatsiyi (WORLD BANK GROUP) [Ukraine: Ukrzaliznytsia, modernation strategy (WORLD BANK GROUP)] 2019/ URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/22da68b1e1b5d2431759e8134bfe3180-0080062021/original/Ukraine-SCD-2021-uk.pdf>. [in Ukr.].
4. Zvit pro pryami zbytky infrastruktury, nepryami vtraty ekonomiky vid ruynuvan' vnaslidok viys'kovoyi ahresiyi rosiyi proty Ukrainy, ta poperednya otsinka potreb Ukrainy u finansuvanni vidnovlennya 2022 r. [Report on direct damage to infrastructure, indirect losses to the economy from the destruction caused by russia's military aggression against Ukraine, and a preliminary assessment of Ukraine's needs for financing reconstruction in 2022]. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf. [in Ukr.].
5. Ukrainy: shvydka otsinka zavdanoyi shkody ta potreb na vidnovlennya THE WORLD BANK serpen' 2022 r. [Ukraine: Rapid Assessment of Damage and Recovery Needs THE WORLD BANK, August, 2022]. URL: <https://www.slideshare.net/dynamo777/ss-252900815>. [in Ukr.].
6. Plan odbudowy i integracji europejskiej ukrainy co trzeba zrobić aby niepodległa Ukraina dogoniła Europe – SGH 2022 r. [Plan of reconstruction and integration of European Ukraine what needs to be done for independent Ukraine to catch up with Europe – SGH 2022]. URL: <https://www.dw.com/pl/czym-ma-by%C4%87-plan-marshalla-dla-ukrainy/a-63554237>. [in Pol.].

ABSTRACT

Roman Veprytskyi. Transport infrastructure development opportunities: Ukraine in the railway infrastructure system of European countries. In the article, an attempt is made to understand the reasons for the following important question: «Why is the delivery of goods and passenger transportation by rail between Ukraine and European countries different and not meeting European standards?» The historical prerequisites for the development of railway transport in Ukraine and other European countries are analyzed. Attention is focused on the difference in track width. It is highlighted that the historical factors of the formation of the track width are an integral part of the present, in addition, they have a direct impact on many processes, primarily economic.

Specific technical and legislative problems that prevent Ukrzaliznytsia from quickly integrating into the railway network of the European Union are outlined. Recommendations are given to eliminate contradictions in this direction.

A logical step, taking into account the current state of the railway infrastructure of Ukraine, for the realization of such goals would be to make a decision to build new high-speed railway lines 1435 mm deep into Ukraine from its borders with countries that widely use such a track width. This completely eliminates the problems created today at the borders by tracks of different widths for both passenger and freight transport. The implementation of the project is proposed to be divided into two stages: 1) construction of 2,672 km – gauge 1435 mm west-central part of Ukraine of which: 2 junction with Poland; 1 link with Slovakia; 1 link with Hungary; 1 link with Romania; 2) 2,434 km. gauge 1435 mm, central-eastern part of Ukraine. The expected period of implementation of the 1435mm Ukraine project, including the feasibility study, implementation of the preliminary design, technical design and construction, will last approximately 5 years. Such a short period of work would be possible under the following conditions: continuity and timeliness of funding; simultaneous work on all areas; simultaneous use during construction works of a wide track (1520 mm); use of experience of experts of European companies; participation in the construction process of enterprises belonging to the structure of Ukrzaliznytsia.

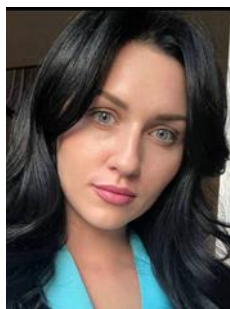
Keywords: *railway transport, European railway integration, track width, transport infrastructure, European transport corridors TEN-T.*

УДК 338

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-362-367

Лариса МАРЦЕНЮК[©]
доктор економічних наук,
професор
(Український державний
університет науки
і технологій, м. Дніпро,
Україна)

Юлія ВАКУЛЕНКО[©]
студентка магістратури
(ВНПЗ «Дніпровський
гуманітарний
університет»,
м. Дніпро, Україна)

Бісваджит ДАС[©]
PhD (менеджмент),
професор
(Інститут промислової
технології (KSOM),
м. Буданесвар,
шт. Одіша, Індія)

ОЦІНЮВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ВИДУ ТУРИЗМУ – КАРАВАНІНГУ В УКРАЇНІ

Окреслено основні мотиваційні фактори, що спонукають людей подорожувати разом із родинами на туристичних автофургонах. Виокремлено переваги організації подібного сімейного відпочинку. Зауважено, що з погляду безпеки для здоров'я, що є важливою складовою національної безпеки будь-якої країни, доцільним є організація інноваційного виду туризму – караванінгу, який дозволяє уникнути зайвих контактів іншими людьми та убезпечити себе від різноманітних інфекцій. Проаналізовано поточну ситуацію та можливість у майбутньому організувати повноцінний відпочинок для сімей, що бажають подорожувати в туристичних «будинках на колесах» в Україні.

Ключові слова: туризм, інновації в туризмі, караванінг, туристичні будинки на колесах.

Постановка проблеми. Подорожі на рекреаційних автомобілях є відносно новим явищем, оскільки вони об'єднують щоденний відпочинок із подорожами на далекі відстані. Треба розрізняти причепи та будинки на колесах. Перші не мають мотору, а їх тягнуть за собою машини. Вони варіюються від кількості людей, які там можуть жити. Будинки на колесах, каравани та кемпери мають один мотор. Можуть бути побудовані на базі мікроавтобусів або заводські. Вживані автобудинки можна придбати від 25 тисяч доларів, а нові – вдвічі дорожче. Середня ціна кемпінгу в Європі коштує 25–30 євро за двох людей та машину. Там є всі зручності для відпочинку з караванами: підключення до води, світла, душ та інші блага.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання вивчення смаків та уподобань, а також мотиваційних факторів, що спонукають туристів подорожувати, порушували у наукових дослідженнях багато вітчизняних та іноземних вчених. Наприклад, Ю. Бараш, М. Арутюнян, В. Кифяк, Є. Котляров, М. Мальська, Р. Коробйова, І. Новицька, С. Бешелев та Ф. Гурвіч, В. Зорін та В. Квартальнов, Н. Козубова, Н. Остап'юк, Є. Козловський, Т. Сокол, Л. Шульгіна, А. Мокляк, О. Колесник, А. Нінопакун, К. Ампават, Аканша Тяги, Раїб Лохан Дар, Джоті Шарма, Ані Лі, Джефрі Вол, Джексон Ковац, Мінг Мінг Су, І. Школа, В. Цибух та ін. Але

© Л. Марценюк, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>
Researcher ID: N-3917-2019
rwinform1@ukr.net

© Ю. Вакуленко, 2022
Vvakula1902@ukr.net

© Б. Дас, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0817-2929>
biswajit@ksom.ac.in

водночас мало хто з них аналізував можливість та мотивацію туристів подорожувати за допомогою туристичних автофургонів. Але ми вважаємо, що цей напрям є сенс дослідити, адже подорожі на власних чи орендованих «будинках на колесах» стають все популярнішими у світі, після пандемії коронавірусу туристи бажають мати менше соціальних контактів і саме караванінг може сприяти безпечному та відносно усамітненому виду відпочинку.

Метою статті є оцінка можливості запровадження караванінгу – інноваційного виду туризму – в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сімейні подорожі є найпопулярнішим видом подорожей туристів, на них припадає 34 % загального виїзного ринку. Багато батьків цінують сімейні подорожі, оскільки вони також можуть надати дітям чудову можливість для неформального навчання, особливо під час подорожей за кордон.

Подорожі на рекреаційних транспортних засобах є альтернативою, яку деякі сім'ї прийняли для здійснення виїзних поїздок, і ця практика популяризувала добре відомі напрямки серед туристів, таких як США, країни Європи, Австралія та Нова Зеландія. Більше того, зважаючи на спалах COVID-19 у 2020 році та супутнє сприйняття ризику туристами, було продемонстровано, що люди віддають перевагу некомерційному туризму на відкритому повітрі з низькою щільністю населення, таких як: наметовий кемпінг і подорожі на автофургонах, щоб забезпечити соціальне дистанціювання та безпеку під час подорожей. У фургоні, який описують як будинок на колесах, можна провести різноманітні види сімейного дозвілля. Наприклад, використання автофургону дозволяє сім'ї працювати разом, щоб упорядковувати одяг або насолоджуватися грою в карти, а діти можуть читати книги або переглядати Інтернет. Цей тип подорожей важливий для сімей, оскільки він ефективно вписує звичайний відпочинок у далекі поїздки.

Стосовно подорожей автофургонами, науковців та практиків можуть зацікавити багато питань стосовно мотивації туристів подорожувати саме таким чином. Наприклад, які мотиви сімей для поїздок за кордон на автофургонах? Які дії відбуваються під час подорожі на автофургоні та які трансформаційні знання здобуваються після? Як ці трансформаційні результати виникають під час сімейних подорожей на автофургонах?

Мотивація – це стійке розуміння, яке виділяє перевагу певної мети. Мотивація до подорожі – це набір потреб і установок, які схиляють людину до певних туристичних цілей. Загалом вимірювання та розвиток шкали є найпоширенішими темами в дослідженні мотивації. Інші дослідження вивчають конкретні мотиви подорожей для відвідування певного пункту призначення і мотивації подорожей різних типів туристів.

Діяльність справді відіграє важливу роль під час подорожі. Деякі науковці класифікували туристичну діяльність як комерційну або некомерційну діяльність, засновану на природних ресурсах та експлуатації землі. Туристична діяльність часто містить відвідування туристичних місць та пам'яток. Замість того щоб займатися новими видами діяльності, люди більш схильні брати участь у заходах, з якими вони знайомі у повсякденному житті в туристичних напрямках.

Туристична мотивація керує поведінкою туристів і є одним із головних факторів у заохоченні туристів подорожувати та брати участь у туристичній діяльності. Контекстуальні стимули в туристичній діяльності також спонукають туристів інтерпретувати свій досвід і набувати навичок, цінностей і знань, що впливає на їх ставлення, звички та поведінку. Навчання та отримання знань також широко розглядаються як незамінні мотиваційні чинники. Огляд наукової літератури відображає ланцюжок «мотивація-діяльність-навчання», в якому різні мотиви спонукають до вибору різних видів туристичної діяльності, і ці види діяльності в кінцевому підсумку сприяють навчанню туристів.

Туризм на рекреаційних автомобілях. Автофургони охоплюють низку типів транспортних засобів, включно з караванами, кемперами, тентовими причепами, будинками на колесах, темперами і причепами. Сучасні фургони можуть стати пересувним будинком і часто оснащені гарними кухнями, ванними кімнатами та різноманітною побутовою технікою. Літні люди, які купують автофургон або модифікують його після виходу на пенсію та проводять більшу частину свого часу, подорожуючи на великі відстані, є репрезентативними серед користувачів автофургонів і були предметом багатьох наукових аналізів.

Такі є дослідження науковців, де аналізували «сірих кочівників» Австралії та «сніжних птахів» Північної Америки, а також звички подорожувати літніх європейців.

Тут хотіли б зауважити, що в усьому світі пенсіонери часто подорожують, а ось українські пенсіонери не мають, на жаль, матеріальної змоги подорожувати ані всередині країни, ані здійснювати поїздки за кордон.

Важливим мотиватором стосовно ухвалення рішення туристом подорожувати є отримання повної та достовірної інформації. У сучасному світі потенційний турист знаходить потрібну йому інформацію в різноманітних соціальних мережах та на сайтах підприємств, що мають стосунок до організації туристичного бізнесу. Зараз багато користувачів соціальних мереж розміщують там свої фотографії. Соціальні медіа стають все більш важливим джерелом інформації для туристів, і їхній вплив також формує поведінку туристів.

Трансформаційний досвід сімейних подорожей на рекреаційних транспортних засобах. Фізично видаляючи себе «з соціальної та культурної матриці», подорожі відкривають туристам нові реалії та культури та дозволяють їм дивитися на світ відкритим розумом, приймати та засвоювати нові моделі поведінки та цінності. Подорожі, які можна описати як подорож самопізнання, можуть привести до роздумів над своїми наявними переконаннями та поведінки, і отже, до трансформаційного навчання. Перетворювальна сила подорожей була відзначена для конкретних форм подорожей (наприклад, спільного туризму, волонтерського туризму, екотуризму) з наголосом на особистому досвіді трансформації, але ця концепція не була поширена на сімейний туризм. Вважаємо, що поїздки сімей на автофургонах можуть сприяти трансформаційному навчанню.

Сімейні подорожі в дослідженнях туризму. Сімейні подорожі – це збалансована форма сімейного дозвілля, яка відбувається рідше та більш формалізована, ніж інші види дозвілля, і потребує значного часу, грошей і зусиль. Ця форма сімейного дозвілля, як правило, є цілеспрямованим дозвіллям, який свідомо проводиться для поліпшення стосунків і згуртованості між членами сім'ї і задоволення потреби сім'ї в новизні.

Сім'ї в усьому світі, незважаючи на багато схожості, все ще мають унікальні характеристики, сформовані їхньою історією, культурою, соціальним та економічним контекстом. Шанобливість – це цінність, яка виділяє стосунки між батьками та дітьми, яка вимагає від дітей та молодших поколінь поваги до своїх батьків і старших. Ідеальні батьки також повинні досягти успіху у виконанні своєї відповідальності за здоров'я та розвиток своїх дітей, надаючи їм можливості для відпочинку. Багато дослідників сходяться на думці, що однією з головних мотивацій сімейних подорожей є освіта та розвиток дітей.

Переваги використання автофургонів такі: автофургони надають нову можливість насолодитись гарними моментами з родиною; батьки очікують, що під час подорожі їхні діти розвиватимуться; режим подорожі на автофургоні дозволяє користувачам відчувати себе як вдома; отримання нових вражень; бажання досліджувати світ; далеко від щоденної роботи та життя; автофургон обладнаний усіма зручностями для людей похилого віку; є можливість повноцінного відпочинку.

Пошук новизни, бажання досліджувати світ і бажання розслабитися – це три загальні мотивації подорожей.

Порівняно з подорожами пенсіонерів, що подорожують автофургонами, аби насолодитись свободою та зустріти однодумців, мотивація сімейних туристів із використанням автофургонів полягає в згуртованості всередині сім'ї, особливо у стосунках між батьками та дітьми. Традиційні користувачі фургонів прагнуть налагодити зв'язок із зовнішнім світом за допомогою способу життя фургону, тоді як сімейні користувачі вважають за краще розглядати фургон як будинок, який сприяє сімейним зв'язкам. Багато батьків вважають сімейний відпочинок і подорожі формою хорошого батьківства, вказуючи на те, що поїздка з самого початку має трансформаційний аспект.

Фактори привабливості. Фактори привабливості мотивують використовувати автофургон для сімейних поїздок. Можна визначити дві підкатегорії: мобільність автофургонів та їхнє символічне значення «будинку». По-перше, мобільність подорожей на автофургонах виділяла більшість мандрівників. На додаток до загальних факторів, таких як: вільний і випадковий стиль подорожі, економія енергії та часу, відсутність реєстрації заїзду/виїзду та пакування, а також несподівані подарунки (пейзажі), зручність. Зручність полягала в тому, що можна було готувати їжу на смак сім'ї, мати місце для відпочинку в будь-який час і мати ванну в екстремому випадку. Фургони

передають символічні значення, такі як «будинок далеко від дому», соціальний статус, хоробрість та інші позитивні якості. Автофургон надає сім'ї фізичний простір і атмосферу для перебування у віддаленій місцевості. Результати свідчать про те, що під час подорожей сім'ї зробили сімейне життя та подорожі гармонійними завдяки розподілу праці, що заклало основу для процесу трансформації.

Сімейні заходи. Можна виокремити п'ять типів сімейного відпочинку. Перша категорія, під назвою «насолада природою», була важливою ознакою подорожей на автофургонах. Другою категорією були історичні та культурні заходи. Третя категорія – дозволила на свіжому повітрі. Четверта категорія – соціальний контакт. Остання категорія – звичайні сімейні дії. Отже, тури сімей на автофургонах передбачають різноманітні туристичні заходи, включаючи заняття на відкритому повітрі та екстремальні види спорту, відвідування культурних та історичних місць для навчання дітей, а також отримання досвіду та проведення колективних заходів, якими насолоджуються всією родиною.

Три процеси лежать в основі сімейного досвіду подорожей автофургонами, що можна охарактеризувати як соціалізацію та зачарування. Соціалізація наявна в усіх подорожах, але це найпомітніший процес на автостоянках. Кемпінги для автофургонів є місцем збору користувачів автофургонів з різних культур і забезпечують цим людям платформу для культурного спілкування та взаємодії. Соціалізація не обмежується дорослими, а є також частиною досвіду подорожей дітей. У кемпінгу діти також створюють власні кола спілкування, де вони спілкуються, грають і разом беруть участь у розважальних заходах. Від спільної їжі до обміну історіями, досвідом, ідеями та допомоги один одному ці форми контакту спонукають туристів створювати соціальні зв'язки: на початку подорожі вони контактують з навколишнім середовищем, а наприкінці створюють гармонійні стосунки з іншими людьми. Зачарування – це внутрішній феномен процесу трансформації під час сімейної подорожі на автофургоні. Автофургон допомагає туристам стати членами сім'ї та повернутися до мінімалістичного життя, а також надає сенсу їхній подорожі в епоху яскравих і матеріалістичних бажань.

Зміна переконань і цінностей. Після сімейної поїздки на автофургоні за кордон туристи описали низку змін у собі та їхній родині. Найбільш частим особистим результатом подорожі на автофургоні є зміни у переконаннях, ставленнях і цінностях. Досвід подорожей автофургоном пробуджує прагнення до нових особистих цінностей, таких як: свобода, внутрішній спокій, доброзичливість і простота.

Поїздки на автофургонах також призводять до змін особистості як батьків, так і їхніх дітей. Зростання відкритості є важливою зміною, якому сприяє досвід такого виду подорожей. Подорож – це не лише виконання запланованих кроків, адже впродовж подорожі є багато непередбачуваних ситуацій як позитивних, так і негативних.

Сімейна згуртованість. На сімейному рівні згуртованість сім'ї та адаптивність сім'ї були двома основними аспектами зміни, яку зазнали подорожуючі автофургоном сім'ї. Велика кількість туристів, що вже подорожували в туристичних автофургонах, повідомили, що їхні шлюбні узи та стосунки між батьками та дітьми значно поліпшилися після подорожі на фургонах. Визнання важливості спілкування між членами родини та внесення змін після повернення додому були найчастішими ознаками цієї трансформації. Адаптивність сім'ї також була посилена завдяки досвіду перебування родини в нових і непередбачуваних середовищах і участі в подорожах на автофургонах. Сімейна адаптивність – це здатність гнучко пристосовуватися до змін і викликів у сім'ї та навколишньому середовищі. Подорож до незнайомої країни з маленькими дітьми, батьками чи родиною надає стійкість до зовнішнього тиску навколишнього середовища. Під час подорожі також виникало багато неочікуваних конфліктів у сім'ях, і сім'ї мали вирішити ці конфлікти та прийняти певні правила чи методи їх вирішення. Автофургон – це не просто об'єкт, що забезпечує зручне розміщення, але й простір, повний сентиментальної цінності. Визначення балансу між відпочинком батьків і грою дітей кидає виклик загальноприйнятій думці про те, що батьки, в основному, орієнтовані на дітей під час подорожей на дозвіллі, і розширює дослідження сімейного туризму. Світ вступив в еру високого попиту на якісні сімейні подорожі, а отже, суттєвий розвиток подорожей автофургонами ще попереду.

Щодо конкретної ситуації стосовно популярності та можливості використання автофургонів та автокемпінгів в Україні розглянемо далі. В нашій країні поки що практично немає кемпінгів, немає спеціально облаштованої території під каравани та автобудинки. Власники автофургонів вимушені хаотично розміщувати свої транспортні туристичні

засоби. На базах відпочинку не виділяють пункти для автобудинку чи наметів, хоча це могло б бути додатковою формою отримання доходу для власників оздоровчих закладів. На термальних басейнах на Закарпатті практично ніде немає місця для ночівлі. Люди приїжджають, а поруч практично неможливо зупинитися: в Косино не можна, а в Берегово можна лише на парковці. Стояти ж на парковці в автобудинку некомфортно. В Європі все облаштоване. Вартість в кемпінгу в Україні становить від 100 до 500 грн з людини або з екіпажу. Ціна може варіюватись від послуг, які надаються [1–3].

Туристичний будинок можна взяти в оренду від 60 до 180 євро залежно від місткості, а причепа від 30 доларів до 70 доларів. Нові повноцінні автобудинки коштують приблизно 100 тисяч доларів, а українські, які будуть на базі вживаних авто – приблизно 50 тисяч доларів. Нові каравани дешевші – ціни стартують від 25 тисяч доларів. Зараз починають виробляти в Україні, їхня ціна стартує від 5 тисяч євро, але їх випускають дуже мало – приблизно шість на рік. За кордоном найбільш бюджетний новий автобудинок коштує 35 тисяч євро, караван – вдвічі менше. Безумовно, враховуючи низькі доходи українців, поки що караванінг є недоступним видом відпочинку для більшості [1–3].

Висновки. Власники будинків на колесах пропонують зробити Закарпаття платформою для українського караванінгу. Зараз в Україні є спільнота з приблизно двох тисяч караванерів, які обмінюються досвідом та намагаються популяризувати такий цікавий вид подорожей в нашій країні. Караванінг – це подорожі автомобілем з причепом у формі трейлера або автобудинком. Караванінг ще іноді називають яхтингом на колесах. Це ідеальний варіант для подорожей в межах однієї країни. Це можливість розвивати внутрішній туризм, створюючи незабутні враження для туристів та надаючи можливість отримання додаткових доходів місцевими бюджетами. Одна із найпопулярніших країн Європи для караванінгу – Норвегія. А в Україні є безліч привабливих місць, де, на нашу думку, можливо було б організувати стоянки для караванерів та створити там всі необхідні умови [1–3]. З головних переваг караванінгу варто виділити мобільність, доступність, а також автономність і високий рівень комфорту.

Список використаних джерел

1. Незвичайні будинки на колесах: мандруємо світом з комфортом. URL : <https://travel.tochka.net/ua/7630-neobyknovenne-doma-na-kolesakh-puteshestvuem-po-miru-s-komfortom/>.
2. Закарпаття хочуть зробити майданчиком для подорожей у будинках на колесах. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3196466-zakarpatta-hocut-zrobiti-majdancikom-dla-podorozej-u-budinkah-na-kolesah.html>.
3. «Ми подорожуємо в будинку на колесах»: караванери про маршрути та місця для кемпінгів в Україні. URL: <https://bzh.life/ua/lyudi/mi-podorozhuemo-v-budinku-na-kolesah-karavaneri-pro-marshruti-ta-miszzya-dlya-kempingiv-v-ukrayini/>.

Надійшла до редакції 15.11.2022

References

1. Nezvychaini budynky na kolesakh: mandruємо svitom z komfortom [Unusual houses on wheels: we travel the world with comfort]. URL: <https://travel.tochka.net/ua/7630-neobyknovenne-doma-na-kolesakh-puteshestvuem-po-miru-s-komfortom/> [in Ukr.].
2. Zakarpattia khochut zrobyty maidanchykom dlia podorozhei u budynkakh na kolesakh [They want to make Transcarpathia a platform for traveling in houses on wheels]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3196466-zakarpatta-hocut-zrobiti-majdancikom-dla-podorozej-u-budinkah-na-kolesah.html> [in Ukr.].
3. «My podorozhuємо v budynku na kolesakh»: karavanery pro marshruty ta mistsia dlia kempinhiv v Ukraini [«We travel in a house on wheels»: caravanners about routes and places for camping in Ukraine]. URL: <https://bzh.life/ua/lyudi/mi-podorozhuemo-v-budinku-na-kolesah-karavaneri-pro-marshruti-ta-miszzya-dlya-kempingiv-v-ukrayini/> [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Yuliia Vakulenko, Biswajit Das. Assessment of implementation of secure type of tourism – caravanning in Ukraine. The article outlines the main motivational factors that motivate people to travel with their families in RVs. Five types of family vacations can be distinguished. The first category, called «enjoying nature,» was an important feature of RV travel. The second category was historical and cultural events. The third category is outdoor recreation. The fourth category is social contact. The last category is ordinary family activities. Thus, family RV tours include a variety of travel activities, including outdoor activities and extreme sports, visiting cultural and historical sites for children to learn, as well as experiences and group activities that the whole family can enjoy.

The advantages of organizing such a family vacation are highlighted. It was noted that from the

point of view of health safety, which is an important component of the national security of any country, it is advisable to organize an innovative type of tourism – caravanning, which allows you to avoid unnecessary contact with other people and protect yourself from various infections. The current situation and the possibility of organizing a full-fledged vacation for families wishing to travel in tourist «homes on wheels» were analyzed in the future in Ukraine.

It is noted that the RV travel experience awakens the desire for new personal values, such as: freedom, inner peace, kindness and simplicity.

It was emphasized that traveling on own or rented «motorhomes» is becoming more and more popular in the world, after the coronavirus pandemic, tourists want to have less social contacts, and caravanning itself can contribute to a safe and relatively secluded type of recreation. The authors identified two subcategories of the attractiveness of RVs: the mobility of RVs and their symbolic meaning of «home». First, the mobility of RV travel was emphasized by most travelers. In addition to general factors such as: free and casual travel style, saving energy and time, no check-in/check-out and packing, and unexpected gifts (scenery), convenience.

Keywords: *tourism, innovations in tourism, caravanning, tourist houses on wheels.*

УДК 338.48

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-367-371

Лариса МАРЦЕНЮК[©]
доктор економічних наук,
професор
(Український державний
університет науки
і технологій, м. Дніпро,
Україна)

Олексій ГРУЗДЕВ[©]
аспірант
(ВНПЗ Український
державний університет
науки і технологій,
м. Дніпро, Україна)

Біджай КАНДЕЛ[©]
PhD (менеджмент)
(Університет Катманду,
Південнотихоокеанський
університет, Велика
Британія)

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ З УРАХУВАННЯМ УПОДОБАНЬ МІЛЕНІАЛІВ

У статті проаналізовано мотиви обрання туристичних продуктів однією з найпотужніших груп споживачів – міленіалів. На основі характеристик та поведінки європейських міленіалів у подорожах виокремлено мікротенденції, що впливають на туристичні напрямки. Охарактеризовано вплив інформаційних технологій на сучасних туристів.

Ключові слова: *туризм, міленіали, туристичні тренди, туристична діяльність.*

Постановка проблеми. Покоління тисячоліть також відоме як міленіали або покоління Y – це група споживачів, які виростили в період тисячоліть, в час швидких змін. Подорожі і туризм дуже важливі для міленіалів, і вони вважають подорожі своїм головним пріоритетом. Міленіали подорожують більше, ніж будь-яке інше покоління, в

© Л. Марценюк, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>
Researcher ID: N-3917-2019
rwinform1@ukr.net

© О. Груздев, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5095-9995>
alexgruzdev12@gmail.com

© Б. Кандел, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3793-2410>
bijaykkandel@gmail.com

тому числі бeбe-бумeри, і цілком імовірно, що вони подорожуватимуть ще більше, оскільки їхні доходи та фінансове становище зростає.

Найбільший туристичний ринок мiлeнiалiв спостeрiгaeтьcя в США, за ними йдуть Китай, Велика Британія та Німеччина. Європейські мiлeнiалi здiйснюють чотири-п'ять поїздок на рік. Крім того, поїздки мiлeнiалiв становлять приблизно 40 відсотків виїзних поїздок Європи – що робить їх найбільшою віковою групою в статистиці міжнародних подорожей. Отже, мiлeнiалi зараз є основною силою, і їх поведінка у подорожах приводить до значних змін на ринку туризму. А тому світові туристичні тренди потрібно формувати з урахуванням вимог та побажань саме мiлeнiалiв [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання вивчення смаків та уподобань, а також мотиваційних факторів, що спонукають туристів подорожувати, порушували в наукових дослідженнях багато вітчизняних та іноземних вчених. Наприклад, Ю. Бараш, М. Арутюнян, В. Кифяк, Є. Котляров, М. Мальська, Р. Коробйова, І. Новицька, С. Бешелев та Ф. Гурвіч, В. Зорін та В. Квартальнов, Н. Козубова, Н. Остап'юк, Є. Козловський, Т. Сокол, Л. Шульгіна, А. Мокляк, О. Колесник, А. Нінопаун, К. Ампават, Аканша Тяги, Раїб Лохан Дар, Джоті Шарма, Ані Лі, Джефрі Вол, Джексон Ковац, Мінг Мінг Су, І. Школа, В. Цибух та ін. Але водночас мало хто з них виділяв у своїх дослідженнях саме категорію туристів – мiлeнiалiв. Але ми вважаємо, що цю категорію потрібно вивчати окремо, адже вона становить майже половину від кількості усіх подорожуючих. Тож є потреба у вивченні уподобань мiлeнiалiв та за можливості пристосування туристичної діяльності до їхніх вимог та сподівань.

Наявні дещо інші погляди щодо діапазону років, в якому були мiлeнiалi народжені. Деякі науковці пишуть, що мiлeнiалi – це ті, хто народився з 1980-х до середини 1990-х років. Подібним чином у звіті ОЕСР мiлeнiалi визначаються як ті, хто народився на початку 1980-х до середини 1990-х. Інші науковці пишуть, що мiлeнiалi – це ті, хто народився в період з 1980-х по 2000-і роки, тобто всі вчені єдині про початок народження мiлeнiалiв – це 1980-ті роки, а ось стосовно кінцевої дати народження думки розходяться з 1990-го по 2000-ті роки.

У зв'язку з піком подорожей мiлeнiалiв дослідження науковців мають на меті пролити світло на європейських мiлeнiалiв, їхні характеристики та поведінку під час подорожей, а також потрібно вивчити те, як їх тенденції у подорожах формують сьогодення та майбутнє індустрії туризму.

Метою статті є аналіз уподобань туристів-мiлeнiалiв та розробка напрямів розвитку інноваційних технологій в туристичній сфері.

Вклад основного матеріалу. Дослідження окресленої проблеми базується на контент-аналізі. Контент-аналіз є дослідницькою технікою для створення відтворюваних, надійних і дійсних посилань із наявних даних. Контент-аналіз дозволяє науковцям визначати теми, значення, надавати нове розуміння та підвищувати рівень дослідника стосовно розуміння конкретного явища. Аналіз поведінки мiлeнiалiв виконано на зборі вторинних даних – актуальних академічних публікаціях та звіті стосовно індустрії туризму. Аналіз актуальних наукових публікацій та галузевих звітів про європейських мiлeнiалiв розкриває кілька загальних характеристик і моделей подорожей мiлeнiалiв-мандрівників, які можуть спонукати до мікротенденцій у поведінці подорожей. Незважаючи на велику групу дуже різних людей, які відрізняються за життєвими етапами, кар'єрою та наявним доходом, європейські мiлeнiалi, як правило, поділяють деякі спільні цінності та поведінку. Ці спільні характеристики засновані на їх спільному минулому, тому що вони народилися протягом того самого періоду, коли вони були свідками унікальних подій, які сформували їх спільні цінності. Дві важливі події в житті мiлeнiалiв – це Інтернет і революція смартфонів. Мiлeнiалi – це перше покоління так званих цифрових корінних жителів та перше покоління «завжди на зв'язку» [2].

Технології відіграють головну роль у їхньому житті, і вони, як правило, технічно підковані, гіперзв'язані, вони демонструють постійне використання мобільних телефонів, соціальних мереж та інтернет-технологій. Додатковою головною характеристикою цієї вікової когорти є їхня перевага досвіду над власністю. Мiлeнiалi зосереджуються на досвіді та «тут і зараз» проти власності та ставленні заощадити на чорний день. Крім того, вони часто вирішують витратити гроші на такий досвід, як подорожі, а не на фізичні речі. Характеристики та поведінка європейських мiлeнiалiв у подорожах разом із їхнім зростанням важливості у світовому туризмі керують чотирма

основними мікротенденціями туризму, які впливають на сьогоднішній і майбутній туризм.

Творчий туризм. Для міленіалів головним пріоритетом є створення життєвого досвіду, а також значуще життя. Щасливе життя – це створення спогадів, створених через спектр досвіду. У такий спосіб міленіали-мандрівники прагнуть досліджувати, спілкуватися та пізнавати світ. Вони відкриті мандрівники, які прагнуть свободи та гнучкості, бачать подорожі як чудову можливість відкрити для себе світ і себе. Міленіали – це активна аудиторія, яка, ймовірно, прагне подорожувати незалежно від минулих поколінь і бути відкритою до нових туристичних продуктів та туристичного досвіду. Ці характеристики керують мікротенденцією творчості у туризмі – тобто поведінка під час подорожі, яка передбачає проактивне планування та отримання унікального особистого досвіду, адаптованого до унікальних інтересів, особистості та стилю життя туриста. Отже, попередні покоління, ймовірно, дозволяли брендам керувати своїми подорожами, а міленіали хочуть самі контролювати свій досвід. Міленіали, як правило, надають перевагу створенню власного унікального досвіду, і подорожам самостійно, як іноземні незалежні мандрівники. Крім того, вони швидше планують власні маршрути подорожей і подорожують самостійно, а не покладаються за порадою туристичних агентів та не беруть участь у пакетних турах чи групових подорожах.

Бездоріжжя і туризм. Міленіали не лише спрямовані на накопичення досвіду, але й із задоволенням відвідують позадоріжні напрямки та отримують досвід так би мовити непротореної дороги. Для цієї вікової групи частиною мотивації подорожувати є пошук новизни: досліджувати зміни в засобах організації життя, отримати новий досвід, відвідати нові місця та отримати нове знання. Поки деякі європейські міленіали все ще віддають перевагу міським поїздом до провідних культурних столиць і до відомих локацій відпочинку, де є море і сонце, інші віддають перевагу подорожам по бездоріжжю. Коли справа доходить до вибору місця призначення, міленіали надають перевагу менш популярним місцям, тобто новим напрямкам, які вважаються «автентичними»; вони виявляють менший інтерес до загальноприйнятих напрямків, яким віддають перевагу їхні батьки. Це вид туризму – по бездоріжжю також може сприяти деяким аспектам стійкості: ці мандрівники уникають напрямки, які страждають від надмірного туризму та віддають перевагу місцям із недостатнім обсягом туристських відвідувань. Крім того, у своїх пошуках автентичного досвіду вони роблять внесок у місцеву економіку, підтримують малий та місцевий бізнес. Це приходить разом з екологічною свідомістю, екологічними цінностями та готовністю платити більше за стійкі бренди.

Альтернативне житло. Одна з головних відмінностей у поведінці міленіалів завдяки таким функціям, як взаємодія з місцевими громадами, створення справжнього місцевого досвіду та співвідношення ціни та якості. По-друге, багато міленіалів схильні економити витрати на проживання, щоб витратити більше на унікальний досвід. Крім того, міленіали демонструють вибіркові витрати, тобто впродовж однієї подорожі вони можуть скористатися і супер коштовним готелем, і звичайними апартаментами у звичайних людей. По-третє, міленіали – це соціальне покоління, яке проводить менше часу в готельному номері і більше часу в зонах загального користування, спілкуючись з іншими мандрівниками, спільнотою та світом. Така поведінка під час подорожей породила декілька змін в індустрії гостинності: зростання такого ресурсу бюджетного житла як Airbnb та інших цифрових платформ, які мають масив будинків для відпочинку; розвиток місць для глемпінгу та шикарних хостелів, які приносять новий шик у цих традиційних категоріях розміщення; та введення нового виду готелю – суборенди, які спрямовані на ринок міленіалів.

Повністю цифровий туризм. Міленіали, які виростили в еру Інтернету та смартфонів, є технічно підкованими та підтримують постійне онлайн-генерування. У світі подорожей вони планують всі свої подорожі за допомогою смартфонів.

Міленіали знаходять натхнення в блогах про подорожі та соціальних мережах; планують їхню подорож на основі контенту, створеного користувачами, відгуків клієнтів і туристичних вебсайтів; дивляться інформацію про розміщення в додатках для бронювання та онлайн-туристичних агентствах; досліджують пункт призначення за допомогою своїх смартфонів і додатків для подорожей. Зрештою вони діляться своїм досвідом у соціальних мережах, що запалює натхнення подорожувати серед своїх однолітків. Будучи першим цифровим поколінням, міленіали також є першим поколінням, яке продемонструвало повністю цифрові подорожі, трансформуючи бізнес-моделі незлічених туристичних підприємств, роблячи деякі їхні послуги застарілими, забезпечують величезний поштовх для галузі інноваційних технологій для подорожей [3].

Тож можна сказати, що ці чотири мікротенденції – креативний туризм, позашляховий туризм, альтернативне проживання та повністю цифровий туризм – це деякі з ключових моментів, якими міленіали змінюють попит і пропозицію в індустрії туризму. На основі характеристик та поведінки європейських міленіалів у подорожах ці мікротенденції впливають на туристичні напрямки, готелі, атракціони та інші туристичні підприємства, оскільки вони переосмислюють, що саме туристи бажають. Хоча ці мікротенденції вже є сталими, з часом ці зміни посиляться, оскільки міленіали стануть більш заможними та їх частка в глобальному туризмі розвиватиметься і далі. У такому вигляді можна очікувати побачити більше пунктів призначення та пам'яток, що пропонують унікальні продукти для творчого туризму; нові напрямки з'являться на туристичній карті за допомогою позашляхового туризму; очікується відкриття нових закладів, які створюють нові категорії гостинності, розширюючи альтернативу наявних пропозицій розміщення та постійне зростання цифрових туристичних платформ і програм.

Серед іншого, на поведінку та уподобання під час подорожей міленіалів впливає велика різноманітність особистих, соціальних і культурних факторів. Крім того, міленіали – це не є однорідна аудиторія, вони, як правило, дуже індивідуалістичні, і кожна тенденція має протилежний контртренд.

Представники покоління Z (народжені наприкінці 1990-х років і далі) тепер також займають свою частку як споживачі туризму. Хоча будучи з різних поколінь, вони, як правило, мають спільну поведінку з міленіалами: покоління Z – відкриті мандрівники, повністю володіють цифровими технологіями, що схильні уникати традиційних туристичних послуг та атракціонів, а також вважають за краще створювати власні унікальні враження. Покоління Z буде створювати власні мікротренди.

Далі виділимо те, як формується туристичний попит. Туристичний попит стосується товарів і послуг, які купує турист у туристичних напрямках під час подорожей, який зазвичай вимірюється обсягом або витратами туриста. Велике значення має точне моделювання та прогнозування туристичного попиту для ефективного розподілу ресурсів і подальшого просування індустрії туризму. Моделювання попиту може значно допомогти практикам у проєктуванні розумних стратегій роботи в короткостроковій перспективі, а також в оптимізації ресурсів та інвестицій у середньо- та довгостроковій перспективі. Крім того, моделювання та прогнозування також сприяють формулюванню державних планів контролю потоків і політики просування туризму.

Туристи збиратимуть актуальну інформацію про такі питання, як харчування, розміщення та пам'ятки в пункті призначення, щоб скласти план подорожі. Пошукові системи записують і обробляють ці пошукові запити для формування відповідних пошукових індексів, які можуть безпосередньо відображати ступінь відвідуваності туристів. Оскільки увага людини обмежена, турист приділяє більше уваги певним пам'яткам, це означає, що він, імовірно, поїде туди, де є ці пам'ятки. Інакше кажучи, чим більше туристи звертають увагу на привабливість, тим більше майбутній туристичний попит для цього місця призначення буде зафіксовано. Тому пошукові індекси є важливими ресурсами даних для аналізу пошукової поведінки туристів та підвищення точності прогнозування туристичного попиту до конкретних пам'яток.

На основі обсягу пошуку користувачів Інтернету Google приймає ключові слова як статистичний об'єкт та аналізує і обчислює вагу частоти пошуку кожного ключового слова. Ввівши ключове слово-кандидат у вікно пошуку та визначивши часовий інтервал, географічну зону та пошуковий термінал для пошуку, Інтернет покаже обсяг пошуку користувачів за певним ключовим словом.

Планувати майбутню подорож туристи можуть за допомогою персональних комп'ютерів або мобільних телефонів, що мають відповідні додатки. ПК мають більші екрани, фізичні клавіатури та миші, що означає більш зручну інтерактивну продуктивність, що дозволяє користувачам знаходити більш повну та конкретну інформацію під час пошуку на терміналі ПК, тимчасом як мобільні пристрої дозволяють користувачеві отримувати інформацію будь-де завдяки своїй портативності та можливості підключення. Оскільки різні пристрої мають явні переваги та недоліки, туристи мають різні уподобання під час пошуку інформації за допомогою різних пристроїв. Оскільки обсяг вебпошуку може певною мірою відображати туристичні наміри, можна доволі точно змоделювати та спрогнозувати туристичний попит на конкретний туристичний продукт чи туристичний напрям.

Висновки. Пошукова система є одним з найбільш важливих інструментів для

туристів щодо отримання туристичної інформації про можливі напрямки відвідування. Пошукові системи більш конкурентоспроможні, ніж путівники на етапі планування подорожі. Спочатку туристи використовують пошукові системи для отримання туристичної інформації, вони спочатку визначають умови пошуку на основі попередніх знань, а потім уточнюють та звужують пошукові терміни шляхом оцінки наявного вмісту пошукових систем, поки не отримають бажаних результатів або не вирішать відмовитися. Отже, моделі поведінки туристичного пошуку є цілеспрямованими, а відповідні терміни пошуку є ієрархічними. Зважаючи на обмежений інтерфейс дисплея мобільних пристроїв, ефективність мобільного пошуку є відносно низькою, але з постійним розвитком інформаційних технологій переваги портативності і підключення мобільних пристроїв продовжують розширюватися, тому туристи не будуть обмежені часом або простором для пошуку туристичної інформації, і вони можуть використовувати свій час для пошуку більш детальних пошуків та опису туристичного продукту.

В епоху великих даних люди ненавмисно створюють великі дані. Обсяг вебпошуку, як одна з основних категорій, в основному представляє вподобання користувачів й інтереси за певними ключовими словами. Характеристика пошукової поведінки туристів складається з підсумкової сукупності пошуку за певний період, за місяць наприклад. Можна проаналізувати, наскільки змінюються пошукові запити туристів, та відповідно моделювати попит на ті чи інші туристичні послуги чи продукти. Завдяки аналізу найпопулярніших ключових слів практики в індустрії гостинності та туризму можуть відстежувати вподобання туристів безпосередньо та розробляти відповідні туристичні продукти для задоволення попиту міленіалів, а також ці дані є корисними в плані можливостей формування тих чи інших державних чи державно-приватних програм розвитку того чи іншого регіону для туристичної діяльності або того чи іншого туристичного продукту з погляду довгострокового інвестування.

Тож новітні технології є основою для побудови довгострокових планів підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі з погляду організаторів туризму і засобом обрання найкращих туристичних маршрутів з погляду споживачів туристичних продуктів.

Список використаних джерел

1. Cavagnaro E., Staffieri S., Postma A. Understanding millennials' tourism experience: values and meaning to travel as a key for identifying target clusters for youth (sustainable) tourism. *Journal of Tourism Futures*. 2018. Vol. 4. No. 1. P. 31–42.
2. Garikapati V. M., Pendyala R. M., Morris E. A., Mokhtarian P. L., McDonald N. Activity patterns, time use, and travel of millennials: a generation in transition? *Transport Reviews*. 2016. Vol. 36. No. 5. P. 558–84.
3. ITB World Travel Trends 2018–2019. What are the trends to look out for? ITB and IPK travel trends report. 2019. URL: www.itb-berlin.de/media/itbk/itbk_dl_all/ITB_2019_WTTR_Factsheets_ALLE_Web_4.pdf.

Надійшла до редакції 22.10.2022

ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Oleksii Hruzdiev, Bijay Kandel. Directions of development of innovative technologies taking into account the likes of millennials. The article analyzes the motives for choosing tourist products among one of the most powerful groups of consumers – millennials. Based on the characteristics and travel behavior of European millennials, micro-trends affecting tourist destinations are identified. Millennials find inspiration in travel blogs and social media; plan their trip based on user-generated content, customer reviews and travel websites; view accommodation information in booking applications and online travel agencies; explore the destination using their smartphones and travel apps. Finally, they share their experiences on social media, which ignites the inspiration to travel among their peers. As the first digital generation, millennials are also the first generation to demonstrate fully digital travel, transforming the business models of countless travel companies, rendering some of their services obsolete and providing a huge boost to the travel technology innovation industry. Thus, it can be said that these four micro-trends – creative tourism, off-road tourism, alternative accommodation and fully digital tourism – are some of the key points through which millennials are changing the supply and demand of the tourism industry. Based on the travel characteristics and behaviors of European millennials, these micro-trends are impacting destinations, hotels, attractions and other travel businesses as they redefine what exactly tourists want. Although these micro-trends are already persistent, these changes will intensify over time as millennials become more affluent and their share of global tourism continues to grow. As such, expect to see more destinations and attractions offering unique creative tourism products; new destinations will appear on the tourist map with the help of off-road tourism; the opening of new establishments that create new categories of hospitality, expanding the alternative of existing accommodation offers and the constant growth of digital tourism platforms and applications are expected.

The influence of information technologies on modern tourists is characterized.

Keywords: *tourism, millennials, tourist trends, tourist activity.*

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 37.018-057.87:004.738

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-372-376

Ірина ЦАРЬОВА®

доктор філологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розкрито особливості термінології в текстах криміналістичних експертиз. Розкрито сутність проблематики розширення наукового уявлення про тенденції розвитку мови криміналістичних експертиз. Розроблено методичні рекомендації щодо удосконалення практики використання криміналістичної термінології. Подано сутнісні характеристики текстів криміналістичних експертиз. Акцентовано щодо вимоги введення нових термінологічних одиниць у систему криміналістичних експертиз. Доведено, що специфіка криміналістичного дискурсу зумовлює використання в складі її терміносистеми значної кількості термінів суміжних галузей знань.

Ключові слова: криміналістичний дискурс, лексика криміналістичної експертизи, термін, терміносистема криміналістичної експертизи.

Постановка проблеми. Вивчення законодавчих текстів займає чільне місце серед сучасних лінгвоправових студій. Є безліч підходів до вивчення категорій тексту закону як носія важливої інформації правового характеру. Вони є універсальними за своєю природою. Незалежно від мови, якою створено текст, мовні категорії відбиваються в будь-якому словесному цілому, граматику зведена до їх опису. Законодавство України потребує забезпечення всіх правових галузей унормованою юридичною термінологією. Терміни криміналістичних експертиз є досить поширеними в практичній діяльності Національної поліції України та потребують особливої уваги, адже їх неправильне використання може стати причиною хибного сприймання і розуміння контексту, зокрема висновку експерта, і лінгвістами практично не досліджувалися. Внаслідок інтеграції наукових знань у сучасних умовах відбувається взаємопроникнення, взаємозбагачення різних наук. Виникають нові наукові напрями. Ці процеси не минули криміналістику, яка належить до юридичних наук, але серед них завжди найбільш широко використовувала досягнення, методи та засоби інших наук. Останнім часом у сфері криміналістики виникла (і цей процес триває) низка понять і термінів.

Актуальність створення термінології, на нашу думку, визначається принаймні такими обставинами:

1) вирішенням суперечностей між потребами в єдиній стандартизованій термінологічній базі судової експертизи і станом теоретичної її розробки;

2) розширенням термінів, що наблизяться в судовій експертизі, терміни виконують комунікативну та пізнавальну функції, і відповідно до систематизації повинні бути однозначними і загальноприйнятими;

3) терміни повинні відображати певні знання про об'єкти дослідження;

© І. Царьова, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1939-7912>

tsarevasgd@ukr.net

4) удосконалення термінів, ця обставина виявляється в заміні одних термінів іншими, і в уточненні термінів, що вже вживаються, крім того, заміна термінів відображає заміну знань;

5) уніфікація термінів здійснюється за певної процедури, шляхом зменшення кількості термінів, що визначають той самий об'єкт, а заміна декількох прийнятих термінів одним новим, який буде існувати не поряд зі старим терміном, а замість нього.

У статті послуговуємося розглянути особливості вживання термінології криміналістичних експертиз.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На сьогодні маємо чимало студій, у яких знайшла відображення зазначена проблема. Для вироблення теоретичних засад української термінології криміналістичних експертиз та впорядкування поняттєвого апарату важливим підґрунтям стали наукові праці: Н. Артикуци, В. Атаманчука, Р. Белкіна, Л. Гапонової, В. Радецької, В. Шепітька, О. Юрчук. Вивчаючи юридичну мову з різних позицій, учені формують об'єктивне цілісне розуміння специфіки, складу, структури терміносистеми криміналістичних експертиз.

Мета – вивчення семантико-значеннєвих зв'язків термінологічної системи криміналістичних експертиз.

Виклад основного матеріалу. Специфічною рисою термінологічної системи криміналістичних експертиз є те, що кожна її підгалузь становить одночасно власну галузь, яка матеріалізується в принципах, нормах, методах.

Юридична енциклопедія подає дефініцію «експертиза» як таку, що походить від латинської «*expertus*» та від французької «*expertise*», й означає: 1) досвідчений; 2) випробуваний [5, с. 333]. Насправді, будь-яка експертиза є застосуванням спеціальних знань, які пройшли апробацію досвідом. На нашу думку, в дослідженні семантико-значеннєвих зв'язків термінологічної системи криміналістичних експертиз необхідним є розкриття суті категорій «поняття» і «термін», які не є тотожними. Поняття – це відображення об'єктивної дійсності в її суттєвих ознаках, думка, яка відображає сутність явища. Термін уособлює поняття відповідно до знакової форми, є його носієм, зовнішнім символом. Тому категорія «термін» є вужчою і практично відображає короткий зміст ширшого у своєму розумінні «поняття» (визначення або дефініції).

З упровадженням української мови в усі сфери життя перед ученими-термінознавцями постає завдання унормувати галузеві терміносистеми на власне національному ґрунті, укласти словники спеціальних одиниць окремих наук з урахуванням нових тенденцій і традицій термінотворення, сформувати цілісну методикку дослідження термінів. Експертно-криміналістичні терміни означають поняття, якими керуються криміналістичні експертизи.

Власне криміналістичну термінологію В. Я. Радецька розмежовує на термінологічні мікросистеми:

загальної теорії криміналістики: *методи криміналістики, криміналістична ідентифікація, механізм злочину, криміналістична діагностика, експеримент, мова криміналістики, криміналістичне прогнозування;*

криміналістичної техніки: *криміналістична фотографія, панорамна фотозйомка, трасологічні дослідження, дактилоскопія, судове автороззнавство, судова балістика;*

криміналістичної тактики: *тактичний прийом, обшук, допит, пред'явлення для впізнання, огляд місця події, слідча ситуація;*

криміналістичної методики: *розбійний напад, умисне тяжке тілесне ушкодження, слідча ситуація, криміналістична характеристика злочинів, слідча версія, незаконний обіг наркотичних засобів* [3, с. 80].

Можливість, точність та достовірність експертного дослідження безпосередньо залежить від матеріалів, що надаються фахівцям, чіткості сформульованих питань та повноти інформації, що збиралася перед експертизою. Для досягнення поставленої мети повинна дотримуватися спеціальна процедура зберігання та надання документів на експертизу, а сама постановка на проведення дослідження повинна містити в собі максимально повну інформацію щодо всіх обставин досліджуваного об'єкта.

Зазначимо, що одним з найпоширеніших завдань експертизи є проведення ідентифікації, встановлення інформації щодо способу та техніки виконання документів. Як правило, проводяться такі різновиди ідентифікації: 1. *Ідентифікація штампів та*

печаток за наявними відбитками. Як свідчить досвід експертної практики, у процесі призначення експертиз бувають факти надання вільних зразків відбитків печаток (штампів), дата нанесення яких на документи не визначена (недатовані документи) або які викликають об'єктивні сумніви експертів щодо дати нанесення відбитків. Такі обставини унеможливають встановлення часу нанесення відбитка печатки (штампа) в досліджуваному документі, а в окремих випадках можуть призвести до помилкових висновків експерта [2].

2. *Ідентифікація друкарських машинок та принтерів.* Ідентифікаційні дослідження проводяться з метою ототожнення:

– конкретних технічних засобів, використаних для виготовлення документів або їх частин (печаток, штампів, комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки), виконавця документа;

– цілого за частинами (документа за шматками) тощо [2].

3. *Визначення приладу для запису за наявними штрихами.* Особливу увагу необхідно приділити портретній експертизі, оскільки під час цієї експертизи здійснюється ідентифікація людини за фотознімками та відео. Ця експертиза може бути виконана і на підставі антропометричних вимірювань, і прямого графічного порівняння фотозображень. За допомогою програмних засобів виконується пошук за базою зображень осіб, і результатом роботи програми буде відсортований масив зображень за рівнем схожості з зображенням, що досліджується.

4. *Визначення способу та давності виготовлення досліджуваного об'єкта.* Широке використання комп'ютерних засобів і систем, у тому числі мережі «Інтернет», породило нові види злочинів, такі, наприклад, як протиправне проникнення в комп'ютерні мережі з використанням шкідливих «троянських» програм з метою розкрадання безготівкових коштів, перерахування коштів на фіктивні рахунки або «відмивання» грошей, поширення інформації наклепницького характеру, антиконституційні заклики, пропаганда релігійної та національної ворожнечі, незаконна реклама, хакерські атаки, створення груп смерті та багато іншого.

У текстах криміналістичних експертиз, серед препозитивних міжнародних компонентів, спостерігаємо різні парадигматичні зв'язки: – синонімічні: бі- (гр.) – (дво-) і ді- (гр.) / ду- (лат.) – (двічі); дека- (гр.) – (десять) і дец- (лат.) – (десять); ксил(о)- (гр.) – (дерево) і дендр- (гр.) – (дерево); невр- (жилка, нерв) і нейр- (жилка, нерв);

– антонімічні: гетеро- (розрізненість) – гомо- (спорідненість); кріо- (холод, мороз) – піро- (вогонь); міні- (мінімальний) – максі- (максимальний); мікро- (дуже малий) – макро- (великий, довгий);

– омонімічні: радіо- має стосунок до радіо, пов'язаний з радіо; радіовідношення до радіоактивності;

– паронімічні: арх(е)- (початок, походження), архі- (зверхність, старшинство), архео- (стародавній); бі- (двічі), біо- (життя); гомо- (рівність, однорідність), гомео- (однаковий); ді- (двічі), діа- (наскрізний); оро- (гора), орто- (прямий, правильний): «Особливо вдалий ефект дає використання позитивних матеріалів для виготовлення кольорових діапозитивів, які можна демонструвати в суді, на попередньому слідстві»:

– полісемічні: стерео-: 1) просторовий, об'ємний; 2) твердий; авто-: 1) власний; 2) автоматичний; 3) що стосується автомобіля; контра-: 1) проти; 2) у музиці – октавою нижче; окси-: 1) присутність кисню в сполуках чи сумішах; 2) відношення до кислого середовища; суб-: 1) розміщення під чимось або біля чогось; 2) підпорядкований; 3) неосновний, неголовний; теле : 1) здійснюваний на відстані; 2) той, що діє на далеку відстань.

Констатуємо, що визначення мають динаміку, тобто схильні до змін:

– терміни, які використовують у межах одного виду експертно-криміналістичних досліджень: *папілярна лінія* (англ. *finger line*) – лінія-пагорб, розділена борозенками; основа рельєфу шкіри долонної поверхні руки і підшви стопи та має яскраво виражену індивідуальність; високий ступінь усталеності, відновлюваності; *лезо* (англ. *blade*) – гостре ребро клинка, яким наносяться рубані та різані пошкодження;

– назви, які використовують для позначення загальних та окремих ознак під час проведення експертно-криміналістичних досліджень: *розгалуження папілярних ліній, місток (дактилоскопія), напрям руху пишучого пристрою, точка закінчення руху пишучого пристрою (почеркознавство)* тощо [1].

Взаємна зумовленість і зв'язок лексичних опозицій являють собою складне

переплетення зв'язків, які встановлюються в синхронічному та діахронічному планах. У синхронії встановлюються диференційні ознаки, що відрізняють одні види опозицій від інших, а також суміжних опозицій; визначається внутрішня мотиваційна зумовленість опозицій: *затримання* – «у кримінальному процесі короточасний захід примусу, що застосовується до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, для виявлення причетності затриманого до злочину і вирішення питання про застосування до нього запобіжного заходу – взяття під варту» й *утримання* – «дія за знач. Утримувати» [4].

Висновки. Отже, можна назвати основні напрями, які допомагають упорядкувати термінологію текстів експертиз:

1. Поширення термінів, їх застосування в теорії та практиці судово-технічної експертизи документів. Це терміни та визначення засобів і методів захисту цінних паперів, документів.

2. Уточнення термінологічного і понятійного апарату, конкретизація та виняток можливого двозначного тлумачення понять і визначень. Потрібно використовувати державні стандарти, в яких для кожного поняття встановлений стандартизований термін.

3. Уніфікація понятійного апарату з метою однозначного тлумачення термінів спеціалістами різних відомств.

Наведений вище матеріал, а також додаткові дослідження вбачаємо у висвітленні криміналістичного дискурсу, особливостей використання експертно-криміналістичної термінології умов і процесуальних документів. Зокрема, варто звернути увагу щодо лексичних нормативів, які пов'язані з неправильним використанням термінів у постановах про призначення експертизи та інших документах.

Список використаних джерел

1. Атаманчук В. М. Напрями систематизації термінологічного апарату криміналістичних експертиз. *Митна справа*. 2011. № 3(75). Ч. 2. С. 143–147.
2. Ковальов К. М. Методика технічної експертизи відбитків печаток і штампів. Київ : ДНІЕКЦ МВС України, 2009. 19 с.
3. Радецька В. Я. Нормування мови науки криміналістики. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 3. С. 299–305.
4. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура : монограф. Дніпро : ЛІРА, 2020. 446 с.
5. Юридична енциклопедія : в 6-и т. / Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. С. 333.

Надійшла до редакції 12.12.2022

References

1. Atamanchuk, V. M., (2011) Napryamy systematyzatsiyi terminolohichnoho aparatu kryminalistychnykh ekspertyz [Directions of systematization of the terminological apparatus of forensic examinations]. *Mytna sprava*. № 3(75). Part 2, pp. 143–147. [in Ukr.].
2. Kovalyov, K. M. (2009) Metodyka tekhnichnoi ekspertyzy vidbytkiv pechatok i shtampiv [Methodology of technical examination of impressions of seals and stamps]. Kyiv : DNIKETS MVS Ukrainy, 19 p. [in Ukr.].
3. Radetska, V. Ya. (2000) Normuvannia movy nauky kryminalistyky [Normalization of the language of forensic science]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu*. № 3, pp. 299–305. [in Ukr.].
4. Tsaryova, I. V. (2020) Suchasnyi ukrainskyi yurydychnyi tekst: leksyko-deryvatsiina struktura [Modern Ukrainian legal text: lexical-derivative structure] : monohraf. Dnipro : LIRA, 446 p. [in Ukr.].
5. Yurydychna entsyklopediya [Legal encyclopedia] : v 6-y t. / Yu. S. Shemshuchenko (hol. red. rol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl, 1999. Vol. 2, p. 333. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tsaryova. Terminological apparatus of criminal examinations. The article reveals the peculiarities of terminology in the texts of forensic examinations. The essence of the problem of expanding the scientific understanding of the trends in the development of the language of forensic examinations is revealed. Methodological recommendations for improving the practice of using forensic terminology have been developed. As is evident forensic linguistics covers a very wide area and so for the rest of this article I will leave on one side all work where linguists are simply describing aspects of written and spoken legal language and I concentrate on that subset of research. The essential characteristics of forensic examination texts are presented. Attention is focused on the requirement to introduce new terminological units into the system of forensic examinations. Sadly, it appears that the barriers to professionalising interpreting are only partly academic – poor remuneration works against attracting the best into the field. However, insofar as they are academic, forensic linguists need to involve

themselves much more actively in training both the interpreters and the legal professionals, with the latter group being the more difficult to access. In this paper, it is proposed to shift the focus from means to purpose and consider forensic science current challenges in terms of discipline, before addressing organisations' specific issues. It is proved that the specificity of the forensic discourse determines the use of a significant number of terms from related fields of knowledge as part of its terminological system.

Keywords: *forensic discourse, vocabulary of forensic examination, term, terminology system of forensic examination.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-376-381

Володимир ВОЛОШИН[©]

викладач

*(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)*

ВПЛИВ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ОПЕРАТИВНОГО ПРАЦІВНИКА НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено вплив психоемоційного стану оперативного працівника на ефективність оперативно-розшукової діяльності. Визначено, що для вчасного розпізнавання й запобігання негативним наслідкам неналежного психоемоційного стану необхідно враховувати, що визначальну роль у психологічній структурі особистості працівника оперативного підрозділу відіграють психічні явища. Зазначено, що знання психологічних явищ сформує актуальне знання про особистість оперативного працівника, дозволить використовувати ці знання під час планування та проведення оперативно-розшукових заходів. При цьому акцентовано на тому, що для того, щоб відповідним чином корегувати психоемоційний стан оперативного працівника, з метою підвищення ефективності здійснюваної ним оперативно-розшукової діяльності, потрібно враховувати мотивацію, яка є одним із основних психологічних явищ, що пояснює рушійну силу всієї його життєдіяльності і поведінки.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, психологія оперативно-розшукової діяльності, психоемоційний стан, оперативний працівник, психічні явища, мотивація, ефективність.*

Постановка проблеми. Українські реалії останніх років створюють додаткове психологічне напруження в житті українців. Водночас, порівняно з цивільним населенням, психологічне напруження у працівників сектора безпеки і оборони України після повномасштабного російського вторгнення перебуває у своєму максимальному значенні. Адже, крім звичайних для будь-кого хвилювань за власну безпеку, а також рідних та близьких, на працівниках сектора безпеки і оборони, а особливо тих, хто здійснює оперативно-розшукову діяльність, лежить обов'язок ефективно виконувати свої службові завдання, від чого часто залежить успіх окремих бойових завдань, а отже, життя та здоров'я людей.

За своєю суттю оперативно-розшукова діяльність є одним зі способів збору та оцінки інформації, необхідної для ухвалення відповідних рішень, а отже, від того, наскільки отримана інформація буде правильно та об'єктивно оцінена, залежить і ухвалення рішення та ефективність заходів, здійснених на підставі такого рішення.

Від психоемоційного стану оперативного працівника прямо залежить ефективність усієї оперативно-розшукової діяльності і часто навіть тієї, яка здійснюється не конкретно ним, а цілим підрозділом чи навіть декількома підрозділами різних відомств. Знання психоемоційних станів та уміння їх вчасно розпізнати повинні бути в кожного оперативного працівника та відповідного керівника.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сучасні здобутки оперативно-розшукової науки в частині вивчення її психологічних

© В. Волошин, 2022

vovan9607@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2613-7115>

особливостей стали результатом багаторічних досліджень провідних вітчизняних науковців, а саме: Д. Александрова, К. Антонова, Б. Бараненка, О. Бандурки, О. Бочкового, І. Денисової, О. Долженкова, В. Євтушка, І. Козаченка, Я. Кондратьєва, І. Паршина, М. Перепелиці, В. Пчолкіна, В. Регульського, Б. Розовського, В. Сілюкова, О. Шумілова та ін.

Вищевказане підтверджує актуальність статті та необхідність проведення додаткового наукового дослідження, адже війна постійно вносить свої корективи як у життя людей, так і в діяльність сектора безпеки і оборони України, змушуючи постійно корегувати вміння та навички для можливості справлятися з актуальними загрозами, а також удосконалювати свою діяльність для підвищення ефективності здійснюваних заходів.

Метою статті є аналіз науково-теоретичних джерел та практики здійснення оперативно-розшукової діяльності для висвітлення впливу психоемоційного стану оперативного працівника на ефективність оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інформація є основою оперативно-розшукової діяльності. На підставі аналізу отриманої оперативним працівником інформації формуються висновки, які є основою ухвалення рішення або самим оперативним працівником, або керівниками відповідних підрозділів. Навіть у випадках, коли аналіз оперативної інформації здійснює інформаційно-аналітична система в автоматичному режимі, що на сьогодні є поширеною практикою [1, с. 2–11], кінцеве рішення про застосування тих чи інших заходів ухвалює людина. І від того, в якому психоемоційному стані на момент ухвалення рішення ця людина перебуває, буде залежати адекватність такого рішення ситуації, яка склалася, і ефективність здійснюваних на підставі такого рішення подальших заходів. Умовно, вищеописаний процес, незважаючи на часте залучення інформаційно-аналітичних технологій, залежить від «людського фактору», який іноді стає причиною негативних наслідків у тій чи іншій діяльності.

Під «людським фактором» у цьому випадку розуміється широке коло соціальних, соціально-психологічних, психологічних, психофізіологічних і професійних характеристик, які притаманні оперативним працівникам і які так чи інакше виявляються в згаданій діяльності, здійснюючи вплив на її ефективність та якість [3, с. 31].

Зокрема, спеціальними дослідженнями встановлено, що причини загибелі та поранень оперативних працівників під час виконання ними професійних обов'язків полягають:

- у прорахунках предметного планування заходів ОРД, оскільки вказані випадки здебільшого відбуваються в процесі виконання передбачених (запланованих) дій;
- у неповноті інформаційно-аналітичного забезпечення розробки операцій, бо зазначені випадки, як правило, відбуваються внаслідок виникнення непередбачених, несподіваних ситуацій під час виконання заходів ОРД;
- у дефіциті часу для ухвалення рішень;
- внаслідок проведення оперативними працівниками некваліфікованих дій під час виконання запланованих оперативно-розшукових заходів [3, с. 33].

Крім вказаних факторів, варто виділити й випадки суїциду серед співробітників оперативних підрозділів, що є безпосереднім результатом складного їх психоемоційного стану. Зокрема, ще влітку 2016 р. головний військовий прокурор України Анатолій Матіос повідомляв, що з початку АТО в 2014–2016 рр. небойові втрати української армії становили 1294 випадки, з них 259 – суїциди (20 %). Через деякий час в «Українській правді» опубліковано відповідь Міноборони на запит з небойових втрат в українській армії в 2016 р. – це 256 смертей, з них найбільший відсоток – самогубства (63 випадки або 25 %) [5]. Інститут судової психіатрії фіксував більше 100 суїцидів учасників АТО після звільнення [2]. І це дані на час проведення АТО у 2014–2017 рр., коли в бойових та антитерористичних заходах брали участь здебільшого представники сектора безпеки і оборони, які морально підготовлені до таких дій. Більше того, у мирний час серед загальної кількості загиблих працівників системи МВС приблизно третина були особи, які скоїли суїцид [7].

Сьогодні ж, після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р., у стримуванні агресії беруть участь усі без винятку підрозділи сектора безпеки і оборони України. Крім того, якщо у 2014–2022 рр. межі бойових зіткнень були чітко визначені і не чіпали інших регіонів країни, то з лютого 2022 р. жодне з міст, селищ

чи сіл не можна вважати безпечними, адже масовані ракетні обстріли відбуваються по всій території України. Тенденцію щодо збільшення кількості самогубств у правоохоронних органах виявили ще у 2018 р., звертаючи увагу на необхідність розробки нових шляхів протидії цьому деструктивному явищу [4, с. 195–206].

Що ж до оперативно-розшукової діяльності, то вона належить до професій, що передбачають високі психологічні та психофізіологічні особистісні вимоги до працівника, бо здійснюється головно в екстремальних, частіше за все стресових, ситуаціях, які супроводжуються:

- високим рівнем відповідальності оперативних працівників за ухвалені рішення;
- підвищеним ризиком для життя;
- ненормованим графіком роботи;
- специфікою осіб, з якими потрібно спілкуватися, іноді без їх згоди;
- значною емоційною напруженістю;
- постійною та інтенсивною інтелектуальною активністю через часті зміни оперативної обстановки;
- цейтнотом в ухваленні рішень в умовах браку інформації;
- негласністю заходів ОРД тощо.

При цьому для вчасного розпізнавання й попередження негативних наслідків від неналежного психоемоційного стану необхідно враховувати, що визначальну роль у психологічній структурі особистості працівника оперативного підрозділу відіграють психічні явища (тобто психічні процеси, стани й властивості).

Водночас якщо психічні процеси, за своєю суттю, це вольові дії, які відбуваються з урахуванням сформованих здібностей через сприйняття предметів і явищ органами чуття через мислення, то психічні стани – це зафіксовані на усвідомленому або позаусвідомленому рівні почуття суб'єкта ОРД щодо комфорту-дискомфорту, добробуту-недобробуту, задоволеності-незадоволеності в тих чи інших аспектах його життєдіяльності або субструктурах організму. Вони мають більш тривалий характер і здебільшого відбиваються як параметри позитивних чи негативних психічних станів особистості [3, с. 35]. Психічні стани виявляються через емоції і самими емоціями формуються та мають безпосередній вплив на сприйняття оперативним працівником дійсності, а отже, впливають на ухвалення рішення під час виконання службових обов'язків.

Тривала психічна діяльність у тих чи інших умовах формує сталі риси особистості, які називаються психічними властивостями. Найбільш істотними в психологічній структурі оперативного працівника є цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, витримка, які разом із такими особистісними рисами, як самовладання, раціоналізм, сміливість тощо є основними складовими сильного характеру оперативного працівника. Тим часом як боягузтво, упертість, нерішучість, неврівноваженість тощо вказують на слабхарактерність людини, і часто стають причиною невдач в оперативно-розшуковій діяльності.

Крім того, якщо висвітлені раніше явища відбуваються у постійній динаміці, то темперамент особистості, як компонент психологічної структури оперативного працівника, відносно стала характеристика індивіда, яку потрібно враховувати під час планування оперативно-розшукових дій. При цьому враховується темперамент як самого оперативного працівника, адже від цього залежить прогнозування його реакції на ті чи інші психічні процеси, так і об'єктів ОРД через ті ж самі причини.

Тож виокремлюються типи осіб: холеричний, що виявляється у підвищеній збуджуваності, неврівноваженості особистості; сангвінічний, якому притаманна велика рухливість і легка пристосовуваність до нових умов; флегматичний як тип спокійної, урівноваженої, наполегливої та завзятої людини; меланхолічний, тобто емоційно високочутливий, підвищено уразливий суб'єкт.

Знання вищевказаних психологічних явищ сформує актуальне знання про особистість оперативного працівника, дозволить використовувати ці знання під час планування та проведення оперативно-розшукових заходів. Проте для того, щоб відповідним чином корегувати психоемоційний стан оперативного працівника для підвищення ефективності здійснюваної ним оперативно-розшукової діяльності потрібно враховувати мотивацію, яка посідає керівне значення у структурі особистості оперативного працівника і є одним з основних психологічних явищ, що

пояснює рушійну силу всієї його життєдіяльності і поведінки.

Мотив діяльності відповідає певній потребі та переживається суб'єктом у формі бажання, хотіння або навпаки у формі відрази, що викликає так звану мотивацію заперечення. Не буває діяльності без мотиву, «немотивована» діяльність це діяльність з суб'єктивно та об'єктивно прихованими мотивами. Мотив – це те, що рухає, спонукає до діяльності. Під мотивом треба розуміти те об'єктивне, що відповідає потребі, спонукає і спрямовує діяльність. Узяті стосовно до діяльності мотиви виконують дуже цікаву і дуже тонку, дуже складну функцію. Вони визначають зону цілей. А отже, через вибір в цій зоні мети визначається і відбір, вибір власне дій [6].

Мотиви можуть бути в різних взаємозв'язках між собою. Вони здатні посилювати або послаблювати один одного, входити у взаємні суперечності, а також суперечити наявним можливостям їх реалізації. З цією закономірністю нерідко пов'язані мотиваційні конфлікти в життєдіяльності оперативних працівників.

Водночас активна особистісна позиція щодо самореалізації оперативного працівника, усвідомлення соціальної необхідності своєї професійної діяльності є міцним психологічним інструментом корекції та згладжування деструктивних психоемоційних станів. За таких умов негативні моменти професійної діяльності оперативного працівника (ризик, небезпека, стреси, тощо) сприймаються як данність та перестають мати деструктивний зміст професії.

Поряд з цим не варто забувати й про важливі фактори (потреби), реалізація яких для оперативних працівників неможлива або дуже обмежена, а саме: достатнє фінансове забезпечення; умови праці, достатність технічних, транспортних засобів; довірливі стосунки в колективі; наявність вільного часу, необхідного для соціального й особистого життя; належні житлові умови; вирішення побутових проблем тощо.

Ігнорування вказаних вище потреб оперативного працівника у поєднанні з підвищеною вимогливістю від керівництва підрозділу може мати моттєвий ефект у формі підвищеного показника діяльності. Проте у тривалій перспективі призведе до значного зниження ефективності здійснюваних заходів. Вимогливість у поєднанні з відсутністю мотивації була в оперативно-розшуковій діяльності радянського зразка, коли вибір професії був мінімальним. Сьогодні ж, зважаючи на ринок праці, з урахуванням скорого закінчення війни, мотивація та можливість задовольняти потреби відіграють вирішальне значення у виборі професії та безпосередньо впливають на ефективність виконуваних дій.

Тож загалом мотивація професійної діяльності оперативного працівника справляє важливе значення на його загальний психоемоційний стан, а отже, й на ефективність самої оперативно-розшукової діяльності, бо враховуючи велику кількість відверто негативних моментів, позитивні не такі очевидні, а іноді, взагалі відсутні.

Висновки. Отже, розглянуті вище психічні явища, що є змістовними елементами психологічної структури співробітника оперативного підрозділу, формують його психоемоційний стан, від якого залежить ефективність здійснюваних заходів. Знання цих елементів у їх взаємозв'язку дозволить здійснити правильний відбір відповідних кадрів, а також підбирати виконавців для конкретних завдань під час планування оперативно-розшукової діяльності.

Більше того, знання психологічних властивостей та якостей підлеглих працівників дозволить керівнику здійснювати відповідне їх коригування для підвищення ефективності роботи підрозділу, зокрема тренуванням волі, уваги, пам'яті, логіки, інтелекту за допомогою психологічних тестів, консультуванням обізнаних психологів-практиків або за їх прямої участі, а також постійною цілеспрямованою виховною роботою в підрозділі, використанням безпосередньо оперативниками певних спрощених, але достовірних методик самотестування, самотренінгу тощо.

Список використаних джерел

1. Bochkoviy O., Khankevich A. The Impact of Information Technology on Ensuring Human Rights and Freedoms in an Open Society. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*. 2020. № 3. P. 2–11.
2. В Україні створено реєстр бійців АТО, які здійснили суїцид. URL : <http://gottstat.com/cl/v-ukrainesozdali-reestr-boycov-ato-kotorye-sovershili-55668.html>.
3. Бараненко Б. І., Александров Д. О., Бочковий О. В. Використання психологічних знань у оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов : навч.-практ. посіб.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Іщенко, д-ра психол. наук, проф.

В. С. Медведєва. Київ : ДНДІ МВС України, Харків : Мачулін, 2015. 322 с.

4. Жидецький Ю. Ц., Ясінський В. П. Психолого-педагогічна превенція суїциду працівників поліції системи МВС. *Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни* : міжнародне науково-практ. вид. 2018. Т. 1. С. 195–206. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2418>.

5. Кожна п'ята небойових втрат серед українських військових. URL : http://news.liga.net/ua/news/incident/14724905-kozhna_p_yata_neboyova_vtrata_sered_ukra_nskikh_v_yskovikh_su_tsid.htm.

6. Кондратенко Л. О. Погляди О. М. Леонтєва на місце мотиву в структурі діяльнісного підходу в психології. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716281/1/Таврійський%20.pdf>.

7. Порфімович О. Л. Вплив суїцидів серед окремих працівників міліції на формування іміджу системи МВС України. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1309>.

Надійшла до редакції 12.12.2022

References

1. Bochkovyy, O., Khankevich, A. (2020) The Impact of Information Technology on Ensuring Human Rights and Freedoms in an Open Society. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*. № 3. pp. 2–11.

2. V Ukraini stvoreno reiestr biitsiv ATO, yaki zdiisnyly suitsydy [A register of ATO fighters who committed suicide has been created in Ukraine]. URL : <http://gottstat.com/cl/v-ukrainesozdali-reestr-boycov-ato-kotorye-sovershili-55668.html>. [in Ukr.].

3. Baranenko, B. I., Aleksandrov, D. O., Bochkovyi, O. V. (2015) Vykorystannia psykholohichnykh znan u operatyvno-rozshukovii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy za suchasnykh umov [The use of psychological knowledge in operational and investigative activities of the internal affairs bodies of Ukraine under modern conditions] : navch.-prakt. posib.; za red. d-ra yuryd. nauk, prof. A. V. Ishchenka, d-ra psykhol. nauk, prof. V. S. Medvedieva. Kyiv : DNDI MVS Ukrainy, Kharkiv : Machulyn, 322 p. [in Ukr.].

4. Zhydetskyi, Yu. Ts., Yasinskyi, V. P. (2018) Psykholoho-pedahohichna preventsiia suitsydu pratsivnykiv politsii systemy MVS [Psychological and pedagogical prevention of suicide by police officers of the Ministry of Internal Affairs]. *Post-travmatychnyi stresovyi rozlad: dorosli, dity ta rodyny v sytuatsii viiny: mizhnarodne naukovo-prakt. vyd. Vol. 1, pp. 195–206*. URL : <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2418> [in Ukr.].

5. Kozhna pyata neboyovykh vtrat sered ukrainskykh viiskovykh [One in five non-combat casualties among the Ukrainian military]. URL: http://news.liga.net/ua/news/incident/14724905-kozhna_p_yata_neboyova_vtrata_sered_ukra_nskikh_v_yskovikh_su_tsid.htm. [in Ukr.].

6. Kondratenko, L. O. Pohliady, O. M. Leontieva na mistse motyvu v strukturi diialnisnoho pidkhodu v psykholohii [O. M. Leontiev's views on the place of the motive in the structure of the activity approach in psychology]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716281/1/Таврійський%20.pdf>. [in Ukr.].

7. Porfimovych, O. L. Vplyv suitsydiv sered okremykh pratsivnykiv militsii na formuvannia imidzhu systemy MVS Ukrainy [The influence of suicides among individual police officers on the formation of the image of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1309> [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Voloshyn. The influence of the psycho-emotional condition of the operative employee on the efficiency of the operative and search activity. The article highlights the impact of the psycho-emotional condition of an operative employee on the effectiveness of operative and search activities. The effectiveness of all investigative activities depends on the psycho-emotional condition of the operative employee. Knowledge of psycho-emotional condition and the ability to recognize them in time should be possessed by every operative employee.

The adequacy of such a decision to the situation and the effectiveness of subsequent measures implemented on the basis of such a decision will depend on the psycho-emotional condition a person is in at the time of making a decision. Even the involvement of information and analytical technologies in the process of information processing, the final decision depends on the «human factor», which sometimes causes negative consequences in one or another activity.

It was determined that for timely recognition and prevention of negative consequences from a bad psycho-emotional condition, it is necessary to take into account that mental phenomena play a decisive role in the psychological structure of the personality of an employee of an operative unit. It is noted that the knowledge of psychological phenomena will form relevant knowledge about the personality of an operative employee, will allow the use of this knowledge during planning and carrying out operative and search activities. At the same time, attention is drawn to the fact that in order to appropriately adjust the psychological condition of an operative employee in order to increase the effectiveness of his operative and search activities, it is necessary to take into account motivation, which is one of the main psychological phenomena that explains the driving force of all his life activities and behavior.

Knowledge of professionally significant psychological properties and qualities of an operative employee and the ability to recognize psycho-emotional condition will allow for the correct selection of appropriate performers, allocation of tasks, etc. Without such knowledge and skills, it is difficult for the manager to organize the effective implementation of operative and search activities in the unit.

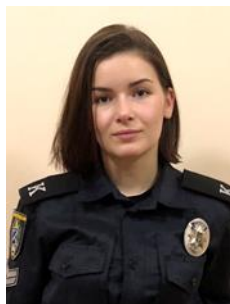
Keywords: *operative and search activities, psychology of operative and search activities, psycho-emotional condition, operative employee, mental phenomena, motivation, efficiency.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-381-385

**Анатолій
НАТОЧІЙ**[©]
викладач

**Ангеліна
БАБ'ЯК**
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ ПОЛІЦІЇ ДО ДІЙ ЩОДО ЗАТРИМАННЯ ПРАВОПОРУШНИКА ТА ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Розкрито деякі аспекти підготовки працівників поліції до підготовки дій із затримання злочинця в замкнутому просторі. Розглянуто техніко-тактичні дії, застосовані під час затримання правопорушника. Для виконання цих обов'язків Закон України «Про Національну поліцію» надає поліцейському повноваження користуватися будь-якими правами, передбаченими цим Законом, у тому числі правом застосовувати та використовувати вогнепальну зброю. Отже, для поліцейського, яку б посаду він не обіймав, які б обов'язки не виконував, звичайно.

Ефективність обеззброєння противника залежить від вибору сприятливого моменту нападу і значною мірою залежить від уміння відчувати момент, дистанцію, положення руки зі зброєю тощо. Велику роль у цьому відіграє швидкість руху.

Ключові слова: *співробітник поліції, умови обмеженого простору, рукопашний бій, службова діяльність, тактика, техніка, затримання, вогнепальна зброя.*

Постановка проблеми. У процесі службово-бойової діяльності співробітникам поліції часто доводиться діяти в умовах обмеженого простору (сходові прольоти, житлові та підвальні приміщення, службові кабінети, купе пасажирських вагонів, легкові та вантажні автомобілі, різні складські та промислові приміщення). В таких умовах під час затримання правопорушника особлива роль відводиться застосуванню фізичної сили, а саме професійного володіння прийомами рукопашного бою.

Застосування вогнепальної зброї не завжди доцільно через можливість рикошету, випадкового пострілу, велику скупченість людей на обмеженому просторі (правопорушники, заручники, співробітники поліції, інші громадяни). У процесі службової діяльності також можуть виникати ситуації, коли необхідно затримати злочинця, але немає підстав для застосування вогнепальної зброї чи можливості застосовувати або використовувати зброю.

© А. Наточій, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4227-5251>

natociy@gmail.com

© А. Баб'як, 2022

babjak.ao2002@gmail.com

Мета статті: показати, що обмежений простір накладає свій специфічний відбиток на техніку бойових прийомів боротьби: удари, захисні дії і пересування стають більш скупими і вивіреними, оскільки стіни і предмети меблів обмежують амплітудні траєкторії ударів і кидків, можливості великих махових рухів. Зачепившись рукою за предмети, що опинилися поблизу полиці у вагоні, або вдарившись ногою об масивні предмети меблів, легко можна отримати серйозну травму. Діючи поблизу сходових перил та перегородок, звичайно, можна при нагоді травмувати супротивника, але і самому, оступившись або втративши рівновагу, легко отримати травму, упустити зброю. А іноді ситуацію ускладнюють і додаткові зовнішні чинники, наприклад, обмежена освітленість приміщення, розгортання подій в рухомому транспорті. Не потребує доказів те, що під час затримання в замкнутому просторі необхідно застосовувати дещо іншу тактику, ніж під час затримання на відкритій місцевості (до того ж якщо йдеться про життя громадян), використовуючи адаптовані до умов, що склалися, технічні дії бойового розділу рукопашного бою [1].

Треба розглянути більш детально дві основні складові будь-якої операції, пов'язаної із затриманням злочинця – це тактика затримання і техніка затримання (технічні дії, що використовуються під час проведення затримання).

Вклад основного матеріалу. У сучасних умовах оперативно-службова діяльність співробітника поліції часто відбувається в екстремальних ситуаціях, в яких від ефективності і правомірності дій співробітників залежить забезпечення їх особистої безпеки та безпеки громадян, а також успішність вирішення конкретного службового завдання. Екстремальними називають ситуації, які зобов'язують людину до повного, граничного напруження сил і можливостей, щоб впоратися з ними і вирішити завдання. Вплив екстремальної ситуації може мати різні форми прояву: а) зниження організованості поведінки; б) сповільненість дій і руху; в) підвищення ефективності діяльності. Професійно-психологічна стійкість майбутніх співробітників поліції до екстремальних ситуацій характеризується: адекватною оцінкою наявних активаційно-енергетичних ресурсів і вмінням їх раціонально використовувати і мобілізувати в професійних екстремальних ситуаціях; оптимальним мотиваційним комплексом з гармонійним поєднанням внутрішніх і зовнішніх мотивів і мотиваційними домінантами, адекватними розглянутій професійній діяльності; стійкою і адекватною самооцінкою; здатністю до когнітивної оцінки можливих екстремальних ситуацій і вироблення відповідних стратегій поведінки; здатністю до емоційно-вольової саморегуляції в стресогенних і екстремальних умовах [2].

Високий рівень фізичної підготовленості сприяє швидкій адаптації поліцейських до складних умов службової діяльності і надають перевагу під час силового протистояння, переслідування та затримання правопорушників. Спеціальна психологічна підготовка стосується низки найважливіших питань у галузі психоемоційної корекції процесу підготовки курсантів як в умовах тренування, так і в умовах вогневого контакту [11, с. 331].

Тактика – найбільш доцільне використання фізичних, вольових, психічних і технічних можливостей у конкретно сформованих умовах для досягнення найкращого результату в сутичці. Тактика застосування прийомів затримання або інших прийомів залежить від конкретної обстановки, що складається в момент їх застосування, від ступеня фізичної підготовленості співробітників і їх рівня володіння прийомами рукопашного бою, а також від рівня фізичного розвитку, намірів і соціальної небезпеки затримуваної особи. У кожному конкретному випадку вибирається тактика, яка залежить від сукупності 3 чинників: намірів і можливостей атакуючої сторони, намірів і можливостей сторони, яка захищається, і використання обома сторонами зовнішніх умов (підручних предметів, рельєфу місцевості, погоди, освітленості).

Завданням співробітників під час вибору тактики є:

- 1) максимальне використання своїх сильних сторін;
- 2) зведення до мінімуму можливості використання сильних якостей супротивника;
- 3) максимальне використання на свою користь факторів зовнішнього середовища. Під максимальним використанням сильних сторін треба розуміти несподіванку, стрімкість і міць атаки [3].

Під час проведення затримання злочинця фактор несподіванки є одним з основних визначальних успіху і швидкоплинності проведення прийому. Стрімкість

атаки під час затримання забезпечується швидкістю і чіткою технікою виконання прийому. Курсантам треба роз'яснити, що прийом затримання ефективний тільки тоді, коли час на його проведення не перевищує 2-3-х секунд, інакше затримання переростає в єдиноборство.

Під використанням максимальної потужності під час затримання злочинця треба розуміти використання максимальних фізичних і вольових зусиль в одиницю часу, локалізованих на певній ділянці тіла супротивника. Тому курсантів треба відразу ж зорієнтувати на максимальне використання своїх фізичних і вольових якостей під час затримання злочинців [4]. Під зведенням до мінімуму можливості використання сильних якостей супротивника треба розуміти недопущення використання холодної та вогнепальної зброї, підручних коштів, навичок бойових і спортивних єдиноборств та організованого опору співробітникам поліції. Максимальне використання на свою користь факторів зовнішнього середовища під час затримання в обмеженому просторі має на увазі використання зовнішніх умов для успішного виконання прийому або для збільшення травмуючої дії прийому. Наприклад, тісний простір кабіни ліфта або купе пасажирського вагона не дозволяє вести маневреній бій, але дає змогу затиснути противника в кутку, знерухомити, притиснувши до стіни, вдарити супротивника об стіни, тим самим збільшуючи ефективність прийому [5].

Треба вміти використовувати зброю під час переслідування, на вулицях, у приміщеннях, у місцях великого скупчення людей, з транспортного засобу та ін.

Рівень професійних знань, умінь і навичок за видами професійної службової та фізичної підготовки для кожної категорії співробітників визначається:

- з правової підготовки – контрольні тести (не менше двадцяти питань), що містять положення Конституції України, законодавчих та інших нормативних правових актів, нормативних правових актів МВС України, які регламентують їх оперативно-службову діяльність, практичне вирішення правових ситуацій (завдань);

- зі службової підготовки – за контрольними тестами (не менше двадцяти питань), що визначає рівень знань, умінь і навичок, необхідних для виконання співробітниками службових обов'язків, що містять вирішення двох-трьох вступних завдань;

- з вогневої підготовки – за контрольними тестами (не менше двадцяти питань), що містять правові засади застосування зброї і забезпечення особистої безпеки озброєного працівника, правила стрільби, матеріальну частину і тактико-технічні характеристики вогнепальної зброї, боєприпасів (ручних осколкових гранат), заходи безпеки під час поводження з ними, затримки під час стрільби й способи їх усунення, а також практичного виконання одного з нормативів з вогневої підготовки та контрольних вправ;

- з фізичної підготовки – за рівнем володіння бойовими прийомами боротьби, а також результатами виконання контрольних нормативів [9].

Розглядаючи ці питання більш детально, на заняттях з вогневої підготовки формують і відпрацьовують практичні навички поводження з вогнепальною зброєю (діставання зброї з кобури, приведення її у бойову готовність, здійснення пострілу, усунення затримок під час стрільби). Також відпрацьовуються: прийоми стрільби з прицілюванням по нерухомих і рухомих цілях в умовах обмеження часу на здійснення пострілу; прийоми стрільби без прицілювання, в тому числі і по декількох цілях; тактика застосування зброї під час здійснення оперативно-службової діяльності (ухвалення рішення на початок стрільби, вибір цілі для ураження, стрільба в різних умовах); вивчаються заходи безпеки під час поводження зі зброєю, її матеріальна частина, умови та порядок виконання вправ, питання запобігання випадкам загибелі або пораненням і травмуванню поліцейських, пов'язаних із невмілим поводженням з вогнепальною зброєю; вивчаються нормативи та інші питання вогневої підготовки, що виникають в процесі оперативно-службової діяльності; проводяться стрільби з ручної стрілецької зброї [10].

Отже, вогнепальна зброя є життєво значущим чинником, що надає змогу компенсувати слабкі риси характеру особистості працівників поліції, створює у нього почуття впевненості у собі й у своїх силах [11, с. 332].

Висновки. Аналіз матеріалів про практику діяльності правоохоронних органів свідчить: для того, щоб холоднокрівно і розумно реагувати на агресивні дії і зловживання натовпу і при цьому тверезо враховувати ситуацію, що склалася,

співробітнику поліції необхідні не тільки психічні та фізичні зусилля, а й знання особливостей поведінки людини в натовпі, механізму її формування та способу дії, ролі кожного типу учасників заворушень, стереотипів їх дій в екстремальних умовах. Тож проведення навчальних занять із затримання правопорушників в обмеженому просторі повинно проходити в три основних етапи: 1) відпрацювання індивідуальної техніки прийомів затримання і супроводження в спортивному залі; 2) розучування і вдосконалення техніки і тактики застосування прийомів затримання і супроводження в складі групи затримання. Ті ж дії в умовах спеціального полігону, що моделює реальну обстановку; 3) спеціальні комплексні навчання з розподілом ролей «злочинець-співробітник», висуванням на бойовій рубежі. Проведення затримання злочинця в умовах застосування спеціальних засобів й імітаційної стрільби.

Третій етап можна розглядати як іспит, де дії кожного співробітника необхідно оцінювати за такими параметрами:

- 1) ефективність і грамотність індивідуальної роботи;
- 2) ефективність забезпечення особистої безпеки;
- 3) ефективність, грамотність і взаємодія роботи групи загалом під час затримання.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>.
2. Юрчук Ю. Г., Мацішин М. О., Лопаткін І. В. Методичні рекомендації щодо залучення курсантів до організації і проведення занять з вогневої підготовки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки*. 2017. № 4. С. 490-498
3. Лопасва О. М. Виконання вправ стрільби з бойової зброї на заняттях з вогневої підготовки в Академії митної служби України. *Новини от доброта науки-2009* : міжнародна науково-практ. конф. (Болгарія, м. Софія, 17–25 трав. 2009 р.) Т. 15. URL : http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Psihologia/46757.doc.htm.
4. Гіденко Є. С. Сучасний підхід до навчання поліцейських діям в екстремальних умовах. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 82-87.
5. Казначєв Д. Г., Лопасва О. М. Особливості формування психологічної стійкості і готовності працівників поліції у процесі навчання з вогневої підготовки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 82-85.
6. Бутов С. Є., Решко С. М., Ємчук О. І. Теоретичні та практичні аспекти тактичної підготовки працівників поліції до застосування заходів фізичного впливу та вогнепальної зброї в екстремальних ситуаціях під час виконання службових обов'язків. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 102-114.
7. Навчання на освітній платформі LEEed CEPOL. URL: <https://www.naiiau.kiev.ua/mizhnarodni-vidnosini/cepol/zagalni-vidom.html>.
8. Семенюк В. І., Лавров О. Ю, Гришин М. В. та ін. Комплексний підхід до навчання вогневої підготовці з використанням інноваційних технологій. *Системи озброєння і військова техніка*. 2015. № 1. С. 186-190.
9. Військова психологія і педагогіка : підруч. / ред. Л. А. Снігур. Луцьк : Твердиня, 2010. 576 с.
10. Вогнева підготовка : навч. посібник. 2-е вид., перероб. і доп. / кол. авт. ; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. В. Я. Покайчука. Дніпро : ДДУВС, 2021. 264 с.
11. Наточій А. Д., Смаль П. В. Вогнева підготовка – складова професійної компетентності майбутніх офіцерів поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 329-333.

Надійшла до редакції 24.11.2022

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 26.01.2016 r. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>. [in Ukr.].
2. Yurchuk, Yu. H., Matsyshyn, M. O., Lopatkin, I. V. (2017) Metodichni rekomendatsii shchodo zaluchennia kursantiv do orhanizatsii i provedennia zaniat z vohnevoi pidhotovky [Methodological recommendations for the involvement of cadets in the organization and conduct of fire training classes]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnnoi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya : Pedagogichni nauky*. № 4, pp. 490-498. [in Ukr.].

3. Lopayeva, O. M. (2009) Vykonnannya vprav strilby z boiovoi zbroi na zaniattiakh z vohnevoi pidhotovky v Akademiyi mytnoi sluzhby Ukrainy [Carrying out firing exercises with combat weapons at fire training classes at the Academy of the Customs Service of Ukraine]. *Novyny ot dobrota nauky-2009 : mizhnarodna naukovo-prakt. konf. Bolhariya, Sofiya, 17–25 travnia 2009 r.* Vol. 15. URL: http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Psihologia/46757.doc.htm/ [in Ukr.].
4. Hidenko, Ye. S. (2017) Suchasnyi pidkhid do navchannia politseyskykh diiam v ekstremalnykh umovakh [A modern approach to training police actions in extreme conditions]. *Pravovi novely.* № 3, pp. 82-87. [in Ukr.].
5. Kaznacheiev, D. H., Lopayeva, O. M. (2018) Osoblyvosti formuvannia psykhologichnoi stiikosti i hotovnosti pratsivnykiv politsii u protsesi navchannia z vohnevoi pidhotovky [Peculiarities of the formation of psychological stability and readiness of police officers in the process of fire training]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 4, pp. 82-85. [in Ukr.].
6. Butov, S. Ye., Reshko, S. M., Yemchuk, O. I. (2013) Teoretychni ta praktychni aspekty taktichnoi pidhotovky pratsivnykiv politsii do zastosuvannia zakhodiv fizychnoho vplyvu ta vohnepalnoi zbroi v ekstremalnykh sytuatsiiakh pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv [Theoretical and practical aspects of tactical training of police officers for the use of measures of physical influence and firearms in extreme situations during the performance of official duties]. *Yurydychna psykhologhiya ta pedahohika.* № 2, pp. 102-114.
7. Navchannya na osvitiy platformi LEEed CEPOL [Training on the LEEed CEPOL educational platform]. URL : <https://www.naiuu.kiev.ua/mizhnarodni-vidnosini/cepol/zagalni-vidom.html>. [in Ukr.].
8. Semeniuk, V. I., Lavrov, O. Yu, Hryshyn, M. V. ta in. (2015) Kompleksnyi pidkhid do navchannia vohnevii pidhotovtsi z vykorystanniam innovatsiinykh tekhnolohii [A comprehensive approach to fire training training using innovative technologies]. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika.* № 1, pp. 186-190. [in Ukr.].
9. Viiskova psykhologhiya i pedahohika [Military psychology and pedagogy] : pidruch. / red. L. A. Snihur. Luts'k : Tverdynia, 2010. 576 p. [in Ukr.].
10. Vohneva pidhotovka [Fire training] : navch. posib. 2-e vyd., pererob. i dopov. / kol. avt. ; za zah. red. kand. yuryd. nauk, dots. V. Ya. Pokaychuka. Dnipro : DDUVS, 2021. 264 p.
11. Natochii, A. D., Smal, P. V. (2021) Vohneva pidhotovka – skladova profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv politsii [Fire training is a component of the professional competence of future police officers]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 4, pp. 329-333. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatolii Natochii, Anhelina Babiak. Some aspects of training of police officers for actions related to arrest of an offender and execution of official powers related to the use of firearms. This work reveals some aspects of the preparation of police officers for the preparation of actions to detain a criminal in a confined space. The technical and tactical actions used during the detention of the offender are considered. To fulfill these duties, the Law of Ukraine «On the National Police» empowers the police officer to exercise any rights provided for by this Law, including the right to use and use firearms. So, a policeman, no matter what position he holds, no matter what duties he performs. Of course, the main and most reliable way to protect against an attack by an armed enemy is the ability to use a personal weapon in a timely manner.

The main defensive actions in situations where the use of personal firearms for protection is not possible are wasted, evasion in combination with repulsion with the hand with the weapon, strikes followed by the use of pain techniques or throws. Pistol, the employee must ensure that the weapon is always pointed in a safe direction for himself and others. As a rule, an armed attack consists of a number of actions: threats, approaching, pointing a weapon and its direct use, that is, firing a shot. To achieve a positive result, a necessary condition is psychological stability in extreme situations. If your level of training is high and you perform techniques flawlessly, your actions automatically become habitual and your psyche becomes stable at a distance and fully control your actions.

The effectiveness of disarming the enemy depends on choosing a favorable moment of the attack and largely depends on the ability to feel the moment, the distance, the position of the hand with the weapon, etc. The speed of movement plays a big role in this. Even if the favorable moment of the attack is chosen tactically correctly, the slow movements of the employee can provoke the opponent and give him the opportunity to react in response – to make a shot before physical contact.

Keywords: *police officer, confined space conditions, hand-to-hand combat, service activities, tactics, equipment, detention, firearms.*

ТРИБУНА АСПРАНТА

УДК 342; 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-386-392

Роман ВАЩІЛІН[©]

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРИНЦИПИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У дослідженні йдеться про інститут громадського контролю за діяльністю поліції та основні положення щодо принципів, на яких його побудовано. Зазначається, що поняття принципів використовується в різних наукових сферах дослідниками з філософії, державного управління тощо. Розглянуто поняття правового принципу та на основі вже існуючого наукового доробку вказується на зміст поняття принципів громадського контролю за діяльністю поліції. Розглядається поняття громадського контролю дослідниками з різних наукових сфер (адміністративного права, публічного адміністрування, політичних наук тощо). Також розглядаються тлумачення поняття правових принципів різними українськими та зарубіжними дослідниками. Вказується, що в науковій літературі під час визначення поняття принципів права виділилися дві концепції, що сформувалися в правовій доктрині (перша побудована на принципах позитивізму, а друга бере початок від ідеї природного права).

Ключові слова: громадський контроль, класифікація, загальноправові принципи, галузеві принципи, міжгалузеві принципи, інституційні принципи.

Постановка проблеми. Інститут громадського контролю в Україні можна назвати з впевненістю новим явищем, яке не було притаманне до відновлення незалежності 1991 р. на українських землях, оскільки таких інститут може функціонувати лише в правових демократичних державах, де є громадянське суспільство та нормативно-правова база, що регулює такі специфічні суспільні відносини контролю і нагляду суспільства за діяльністю не лише правоохоронних органів, але й загалом влади, публічних адміністрацій. Особливої актуальності громадський контроль і демократичний цивільний контроль набуває в питаннях діяльності усього силового блоку органів державної влади. Цивільний контроль має здійснюватися за органами сектору безпеки і оборони та іншими органами, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України. Серед таких органів ключове місце займає Національна поліція України, тому громадянське суспільство повинно мати інструменти здійснення контролю, особливо на рівні місцевих громад, де будуються основи взаємодії між ними.

Взаємодія між поліцією та громадянами, суспільством, як слушно зазначає С. Шевченко, її вдосконалення є необхідною умовою побудови довірливих відносин між громадянами та правоохоронними органами, а використання консультативного механізму та співпраці з населенням є нагальною потребою [18, с. 165].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику функціонування громадського контролю за діяльністю поліції розглядається рядом українських дослідників, серед яких: В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, Ю. Битяк, В. Василенко, С. Гончарук, М. Ковалів, В. Кравчук, Л. Кузьо, Р. Миронюк, О. Поклад, О. Терещук, Т. Філіпенко, О. Юнін та ін.

© Р. Ващілін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9528-5963>

k_appad@dduvs.in.ua

Метою статті є встановлення поняття та основних принципів, які визначають норми громадського контролю за діяльністю поліції.

Виклад основного матеріалу. Тематика принципів, на яких будується інститут громадського контролю за діяльністю поліції, в першу чергу має розкриватися з позицій понятійно-категоріального апарату. Варто розглянути поняття правових принципів, принципів громадського контролю за діяльністю поліції, а потім розглядати основні підходи і класифікації, щоб виділити головні.

Поняття принципів використовується в різних наукових сферах, дослідниками з філософії, державного управління тощо. В нашому випадку доцільно розглянути поняття правового принципу та на основі вже існуючого наукового доробку вказати на зміст поняття принципів громадського контролю за діяльністю поліції.

Дослідниця О. Старчук зазначає, що в науковій літературі під час визначення поняття принципів права виділилися дві концепції, що сформувалися в правовій доктрині. Згідно першої, що побудована на принципах позитивізму: принципи права – це ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства. Прихильниками такої ідеї є Л. Явич, А. Васильєв, В. Ронжин та ін. Відповідно до другої концепції, яка бере початок від ідеї природного права, принципи права розуміють як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставлять до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації. Дотримуються такого розуміння принципів права О. Скакун, П. Рабінович, В. Козлов, К. Ліванцев, Ю. Ведерніков, В. Грекул та ін. [16, с. 40].

О. Зайчук вважає, що принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права» [4, с. 23]. Є. Алексєєв під принципами права називає керівні ідеї, якими характеризується правовий зміст, його сутність та суспільне призначення; С. Погребняк: система найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер і напрями подальшого розвитку [7, с. 37]; П. Рабінович: керівні засади (ідеї), які визначають зміст, спрямованість правового регулювання суспільних відносин» [11, с. 98]; Г. Саміло: основоположні правові ідеї, що визначають зміст і соціальне призначення права [14, с. 135]; О. Уварова: «система вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність» [17, с. 55]; О. Скакун: «об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів» [15, с. 221]; М. Цвік та О. Петришин «найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні усталення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи» [3, с. 197]. В. Василенко характеризує принципи права «як основу правового регулювання, що визначає подальший розвиток правової системи та основні напрями врегулювання суспільних відносин, шляхом закріплення в чинному законодавстві правил і вимог до поведінки суб'єктів або їх безпосередньої діяльності» [1, с. 95].

Змістовним вбачається твердження В. Репела щодо принципів права в адміністративній діяльності центральних органів виконавчої влади, оскільки інститут громадського контролю за діяльністю поліції належить до адміністративного права. Так, В. Репело зазначає, що під принципами адміністративної діяльності в контексті нашого дослідження можна назвати фундаментальні засадничі ідеї та положення, на основі яких побудовані норми інституту Державної міграційної служби, які визначають зміст її адміністративно-наглядової, адміністративно-юрисдикційної, профілактичної, публічно-сервісної, правотворчої, правоохоронної та внутрішньо-організаційної діяльності [12, с. 68]. А. Неугодіков розглядає визначення принципів контрольної діяльності публічної адміністрації як основні ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст

суспільних відносин, які складаються в сфері своєчасного виявлення та усунення факторів, що заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування та/або унеможливають забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності [6, с. 65]. А. Неугодніков розділяє зазначені принципи на загальні і спеціальні. Загальними принципами є ті принципи, що характерні для контролю як соціально-правового явища незалежно від виду публічного адміністрування, до них належать такі: принцип верховенства права; принцип об'єктивності; принцип доцільності; принцип своєчасності; принцип ефективності тощо. Спеціальними принципами контрольної діяльності є принципи, що визначають засади здійснення контролю у конкретно-визначених суспільних відносинах. Серед характерних ознак дослідник називає їх конкретне закріплення у нормативно-правових актах різної юридичної сили (як приклад наводить Закон «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»), де до основних принципів державного контролю у сфері господарської діяльності віднесено: пріоритетність безпеки перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності та ін.) [6, с. 65–66].

Якщо відштовхуватися від загального поняття громадського контролю за діяльністю поліції як визначений адміністративно-правовими нормами механізм участі представників громадянського суспільства (індивідуальних та/або колективних суб'єктів) у контролі за діяльністю поліції, можна сформулювати визначення принципів громадського контролю за діяльністю поліції. Так, принципами громадського контролю за діяльністю поліції є керівні і фундаментальні засади, ідеї і положення, що містяться в нормах інституту громадського контролю за діяльністю поліції і визначають зміст механізму участі громадськості в контролі за такою діяльністю.

Наступним важливим питанням є класифікація та групування принципів за певною системою та критеріями. Загалом, принципи громадського контролю розглядаються дослідниками з різних наукових сфер. Наприклад, дослідниця політичних наук Л. Рогатіна наводить наступний перелік принципів громадського контролю, не виокремлюючи їх в певні групи: свобода суспільного об'єднання, незалежності, справедливості, повноти, доступності, відвертості, публічності, громадської активності, динамічності [13, с. 43–46]. С. Кириченко щодо громадського контролю зазначає наступні принципи: визнання пріоритету прав і свобод людини; соціальної справедливості та гуманізму; законності; гласності; взаємної відповідальності держави, її органів і громадянина [2, с. 19]. Дослідник І. Сквірський розкриває зміст принципів громадського контролю. Такий контроль заснований на нормах права, тому базується на загальноправових принципах, серед яких головним називає принцип верховенства права, серед інших принципів він наводить прозорості, відповідальності, орієнтації на консенсус, справедливості, ефективності, результативності тощо [2, с. 20–21].

Натомість С. Медведенко, дослідник-адміністративіст, класифікує принципи взаємодії поліції та громадськості й виділяє загальні принципи і спеціальні принципи. Серед загальних дослідник виділяє верховенства права, законності, відкритості і прозорості, етичності (які притаманні також здійсненню правоохоронної діяльності та публічного управління). Під спеціальними розуміються принципи комунікативності, безперервності і взаємодії, толерантності, рівності сторін, добровільності, доступності [5, с. 96–101].

В. Василенко відстоює думку, що не усі принципи права варто застосовувати щодо громадського контролю за діяльністю поліції. Він наводить наступну класифікацію принципів громадського контролю за діяльністю Національної поліції: 1) загальноправові (верховенство права; відповідальність за вину; гарантованість прав і свобод громадян; гуманізм; добросовісність; заборона зловживання правами; законність; неприпустимість будь-якої дискримінації під час реалізації прав і свобод; неприпустимість скасування прав і свобод; обмеженість втручання органів влади, посадових осіб у здійснення прав і свобод; рівність перед законом тощо); 2) міжгалузеві (комплексність; повнота; об'єктивність); 3) галузеві (верховенство адміністративно-правового закону в системі нормативних актів, які містять адміністративно-правові норми; взаємна відповідальність органів виконавчої влади та громадян одне перед одним за свої діяння; взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм; вичерпність прав і свобод людини в адміністративно-правовій сфері); 4) інституційні принципи (взаємодопомога між суб'єктами здійснення контролю за органами поліції та суб'єктами, щодо яких він здійснюється; відкритість та прозорість діяльності суб'єктів, що здійснюють громадський контроль за діяльністю поліції; відсутність майнового

інтересу у суб'єктів здійснення громадського контролю; вільний вибір території перспективного здійснення контролю за роботою органів Національної поліції; добровільність участі у громадському контролі за роботою органів поліції; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя, котрий стосується як суб'єктів громадського контролю, так і тих суб'єктів, щодо яких він здійснюється, тобто співробітників поліції; об'єктивність під час збирання, аналізу, узагальнення та перевірки даних про діяльність органів поліції тощо) [1, с. 98].

Зауважимо, що принципи громадського контролю окремо не зазначаються в чинних нормативно-правових актах, але вони містяться в проектах законів, запропонованих народними депутатами в різний час. Так, 2008 р. С. Кириченком було запропоновано законопроект «Про громадський контроль», де в ст. 3 вказувалося, що основними принципами громадського контролю є: «1) визнання пріоритету прав і свобод людини та громадянина; 2) соціальна справедливість і гуманізм; 3) законність; 4) гласність діяльності громадського контролю; 5) взаємна відповідальність держави, її органів і громадянина» [8]. С. Тігіпко 2014 р. запропонував свій законопроект «Про громадський контроль», де в ст. 4 містилися десять принципів, на яких має здійснюватися громадський контроль: 1) відкритості та прозорості; 2) пріоритетності прав людини та громадянина; 3) законності; 4) добровільності та безоплатної участі у здійсненні громадського контролю; 5) об'єктивності та достовірності; 6) незалежності суб'єктів громадського контролю; 7) недопущення перешкоджання здійснення громадського контролю; 8) професійності та компетентності суб'єктів громадського контролю; 9) взаємодії суб'єктів та об'єктів громадського контролю; 10) недопущення підміни повноважень органів державної влади, які здійснюють функції державного нагляду та контролю [9]. 2015 р. у проекті Закону «Про громадський контроль» деякі народні депутати запропонували у ст. 3 такі принципи: незалежності суб'єктів громадського контролю від інших громадських об'єднань, політичних партій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб; справедливості, об'єктивності та неупередженості здійснення громадського контролю; повноти та всебічності вивчення предмета громадського контролю; недопустимості зловживання правом здійснення громадського контролю; обґрунтованості та доведеності результатів громадського контролю; відкритості, прозорості та публічності процесу проведення громадського контролю [10]. Нажаль, усі проекти Законів так і залишилися проектами і наразі в Україні не існує чинного нормативно-правового акту, який би регулював своїми нормами виключно суспільні відносини у сфері громадського контролю, на основі якого, наприклад, можна було розробити та прийняти положення, що регулювало питання громадського контролю за діяльністю поліції (а також деталізувало норми Закону «Про Національну поліцію», розділ VIII «Громадський контроль поліції»). Як ми бачимо, усі зазначені принципи в цих законопроектах підходять і щодо інституту громадського контролю за діяльністю поліції. Але важко не погодитися, що мають існувати принципи, що притаманні суто громадському контролю за діяльністю поліції. Тому можна класифікацію, запроповану А. Василенком, доповнити тим, що розділити інституційні принципи (які відображають засади виникнення та розвитку правових відносин у межах конкретної сфери, тобто здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції [1, с. 98]) на загальні інституційні (притаманні інституту громадського контролю) та спеціальні інституційні принципи (такі, які притаманні виключно громадському контролю за діяльністю поліції, або такі, які в цьому контексті виступають пріоритетними). Наприклад, важливими принципами громадського контролю а діяльністю поліції є захищеності особи від втручання в її особисте та сімейне життя; гласності діяльності громадського контролю; відкритості та прозорості. Але такі принципи мають відповідати принципу врахування специфіки правоохоронної діяльності, яку здійснюють поліцейські. На відміну від інших публічних адміністрацій, діяльність поліцейських часто пов'язана із небезпекою для життя поліцейських, і інформація про них, про їх родичів (точніше, оприлюднення або розголошення, її використання) може безпосередньо становити загрозу їх життю і безпеці, і це необхідно враховувати. Водночас, наприклад, якщо розглядати таку форму громадського контролю за діяльністю поліції, як залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських, коли представники громадськості спільного розглядають скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та залучаються до перевірки інформації про належне виконання покладених на поліцейських обов'язків відповідно до

законів та інших нормативно-правових актів України, повинні згідно зазначеного принципу мати загальне уявлення про специфіку роботи поліцейського, про його права і обов'язки, про психологічне, фізичне навантаження на поліцейського, яке відбувається під час здійснення ним службових обов'язків (часто цивільні особи далекі від уявлення, з чим зіштовхуються поліцейські, і розглядають дії чи бездіяльність поліцейських через призму «цивільної» державної служби, що може вплинути на об'єктивність результату розгляду конкретної скарги).

Висновки. В результаті здійсненого дослідження встановлено таке:

1) поняття принципів громадського контролю а діяльністю поліції – це є керівні і фундаментальні засади, ідеї і положення, що містяться в нормах інституту громадського контролю за діяльністю поліції і визначають зміст механізму участі громадськості в контролі за такою діяльністю;

2) на основі наукового доробку дослідників можна виділити декілька основних груп принципів громадського контролю за діяльністю поліції: загальноправові; міжгалузеві; галузеві; інституційні, які можна у свою чергу поділити на загальні інституційні та спеціальні інституційні принципи;

3) в Україні не існує чинного нормативно-правового акту, який би регулював своїми нормами виключно суспільні відносини у сфері громадського контролю, на основі якого, наприклад, можна було розробити та прийняти положення, що регулюватиме питання громадського контролю за діяльністю поліції (а також деталізуватиме норми Закону «Про Національну поліцію».

Список використаних джерел

1. Василенко В. М. Принципи громадського контролю за діяльністю національної поліції. *Європейські перспективи*. 2018. № 4. С. 93–99.
2. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навч. посібник / В. А. Яценко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богущкий та ін. ; за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Київ; Одеса: Фенікс, 2020. 224 с.
3. Загальна теорія держави і права : підруч. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
4. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
5. Медведенко С. В. Адміністративно-правові основи взаємодії Національної поліції України з громадськістю в правоохоронній діяльності : дис. ... д-ра філос. : 081 / Одеськ. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2020. 283 с.
6. Неугодніков А. Контроль як функція публічного адміністрування: поняття та принципи реалізації. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 4. 2019. С. 58-69.
7. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монограф. Харків : Право, 2008. 240 с.
8. Про громадський контроль : Проект Закону України в/о № 183 від 1.06.2008. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=9659&pf35401=18804>.
9. Про громадський контроль : Проект Закону від 14.04.2014 № 4697. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JG3MH00A?an=27>.
10. Про громадський контроль : Проект Закону від 13.05.2015 № 2737-1. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JH2411AA?an=209>.
11. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Київ : Атіка. 2001. 176 с.
12. Репело В. В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної міграційної служби України : автореф. дис. ... д-ра філос. : 081 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 260 с.
13. Рогатіна Л. П. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / ДУ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2011. 197 с.
14. Саміло Г.О. Теорія держави і права : навч. посібник. Запоріжжя : Просвіта, 2010. 348 с.
15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2001. 656 с.
16. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 40–43.
17. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монограф. Харків : «Друкарня Мадрид», 2012. 196 с.
18. Шевченко С.І. Особливості взаємодії Національної поліції з громадськістю в процесі забезпечення публічного порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. С. 123-128.

Надійшла до редакції 02.12.2022

References

1. Vasylenko, V. M. (2018) Pryntsypy hromads'koho kontrolyu za diyal'nistyu natsional'noyi politsiyi [Principles of public control over the activities of the national police]. *Yevropeys'ki perspektivy*. № 4, pp. 93–99. [in Ukr.].
2. Demokratychnyy tsyvil'nyy kontrol' nad sektorom bezpeky i oborony: teoriya i praktyka [Democratic civilian control over the security and defense sector: theory and practice] : navch. posibnyk / V. A. Yashchenko, V. H. Pylypchuk, P. P. Bohuts'kyi ta in. ; za zah. red. V. H. Pylypchuka. Kyiv; Odesa: Feniks, 2020. 224 p. [in Ukr.].
3. Zahal'na teoriya derzhavy i prava [General theory of the state and law] : pidruch. / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in. ; za red. M.V. Tsvika, O.V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2009. 584 p. [in Ukr.].
4. Zaychuk, O. V. (2012) Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahal'noyi teoriiy derzhavy i prava [The principles of law in the context of the development of the general theory of the state and law]. *Al'manakh prava*. Vyp. 3, pp. 22–28. [in Ukr.].
5. Medvedenko, S. V. (2020) Administratyvno-pravovi osnovy vzayemodiyi Natsional'noyi politsiyi Ukrainy v hromads'kisty v pravookhoronniy diyal'nosti [Administrative and legal basis of interaction of the National Police of Ukraine with the public in law enforcement activities] : dys d-ra filos. : 081 / Odes'k. derzh. un-t vnutr. sprav. Odesa, 283 p. [in Ukr.].
6. Neuhodnikov, A. (2019) Kontrol' yak funktsiya publichnoho administruvannya: ponyattya ta pryntsypy realizatsiyi [Control as a function of public administration: concepts and principles of implementation]. *Visnyk Chernivets'koho fakul'tetu Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya»*. № 4, pp. 58-69. [in Ukr.].
7. Pohrebnyak, S. P. (2008) Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka) [Basic principles of law (content characteristics)] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 240 p. [in Ukr.].
8. Pro hromads'kyi kontrol' [On public control] : Proekt Zakonu Ukrainy v/o № 183 vid 1.06.2008. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=9659&pf35401=18804>. [in Ukr.].
9. Pro hromads'kyi kontrol' [On public control] : Proyejt Zakonu vid 14.04.2014 № 4697. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JG3MH00A?an=27>. [in Ukr.].
10. Pro hromads'kyi kontrol' [On public control] : Proyejt Zakonu vid 13.05.2015 № 2737-1. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JH2411AA?an=209>. [in Ukr.].
11. Rabinovych, P. M. (2001) Osnovy zahal'noyi teoriiy prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and the state] : navch. posibnyk. Kyiv : Atika. 176 p. [in Ukr.].
12. Repelo, V. V. (2021) Administratyvno-pravovi zasady diyal'nosti Derzhavnoyi mihratsiyanoi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal principles of the State Migration Service of Ukraine] : avtoref. dys ... d-ra filos. : 081 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 260 p. [in Ukr.].
13. Rohatina, L. P. (2011) Hromads'kyi kontrol' nad derzhavoyu: sutnist', mekhanizmy realizatsiyi ta perspektivy rozvytku [Public control over the state: essence, implementation mechanisms and development prospects] : dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02 / DU «Pivdenoukr. nats. ped. un-t im. K. D. Ushyns'koho». Odesa, 197 p. [in Ukr.].
14. Samilo, H. O. (2010) Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law] : navch. posibnyk. Zaporizhzhya : Prosvita, 348 p. [in Ukr.].
15. Skakun, O. F. (2001) Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law] : pidruch. Kharkiv : Konsum, 656 p. [in Ukr.].
16. Starchuk, O. V. (2012) Shchodo ponyattya pryntsypiv prava [Regarding the concept of principles of law]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*. № 2, pp. 40–43. [in Ukr.].
17. Uvarova, O. O. (2012) Pryntsypy prava u pravozastosuvanni: zahal'noteoretychna kharakterystyka [Principles of law in law enforcement: general theoretical characteristics]: monohraf. Kharkiv : «Drukarnya Madryd», 196 p.
18. Shevchenko, S. I. (2017) Osoblyvosti vzayemodiyi Natsional'noyi politsiyi z hromads'kisty v protsesi zabezpechennya publichnoho porjadku [Peculiarities of interaction of the National Police with the public in the process of ensuring public order]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 6, pp. 123-128. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Vashchilin. Principles of public control over the activities of the National Police of Ukraine. The study deals with the institute of public control over police activities and the main provisions regarding the principles on which the institute is built. It is noted that the concept of principles is used in various scientific fields, by researchers in philosophy, public administration, etc., the study examines the concept of a legal principle and, on the basis of already existing research, indicates the content of the concept of principles of public control over police activities. The concept of public control is considered by researchers from various scientific fields (administrative law, public administration, political science, etc.). Interpretations of the concept of legal principles by various Ukrainian and foreign researchers are also considered. It is indicated that in the scientific literature, during the definition of the concept of the principles of law, two concepts formed in the legal doctrine stood out (the first is built on

the principles of positivism, and the second originates from the idea of natural law). Based on the general concept of public control over police activity as a mechanism of participation of representatives of civil society (individual and/or collective subjects) in control over police activity defined by administrative and legal norms, the concept of the principles of public control over police activity was formulated.

Thus, the principles of public control over police activities are the guiding and fundamental principles, ideas and provisions contained in the norms of the Institute of Public Control over Police Activities and determine the content of the mechanism of public participation in the control of such activities. It is noted that several main groups of principles of public control over police activities can be distinguished: common law; interdisciplinary; industry; institutional, which in turn can be divided into general institutional and special institutional principles.

Keywords: *public control, classification, principles of general law, sectoral principles, inter-sectoral principles, institutional.*

УДК 342.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-392-400

Антон ВОЙТЕНКО©

аспірант

(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м, Львів, Україна)

ПРОКУРАТУРА ЯК ПРОФЕСІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто феномен прокуратури як професійного середовища в контексті функціонування державних органів і політичної системи суспільства з урахуванням принципу політичної нейтральності. Зокрема, наведено вплив ціннісних орієнтацій суспільства та особистісних характеристик прокурора на професійну діяльність прокуратури. У цьому контексті прокуратура, будучи наділеною певними державними повноваженнями, зобов'язана гарантувати права та свободи, належні громадянам як одиничним соціальним суб'єктам і як суб'єктам суспільних відносин, а також вирішувати порушення цих прав і свобод із дотриманням законності та верховенства права. Особливу увагу приділено дискусії науковців і практиків щодо місця прокуратури в системі державних органів.

Ключові слова: *державні органи, прокуратура, професійне середовище, політична система, політичні функції прокуратури.*

Постановка проблеми. Прокуратура як орган державної влади є складовим елементом механізму держави та забезпечує певний сегмент державної політики в системі правосуддя, але водночас, з огляду на принцип політичної нейтральності, ця структура має бути незалежною від впливу будь-яких політичних партій, рухів, сил та інших об'єднань (навіть провладної більшості).

Тож цілком закономірно може виникнути питання про безпідставність введення прокуратури в контекст політичної системи. Однак феномен цього державного органу власне полягає в тому, що прокуратура, будучи політично нейтральною, сама виконує певне політичне призначення. Тож спробуємо його з'ясувати й описати.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сучасний рівень розвитку людства, зокрема його соціалізованих спільнот, співтовариств, суспільств, дає підстави стверджувати про відмову від абсолютизації впливу політики на їх життєдіяльність. Адже цивілізовані суспільства дедалі рішучіше ставлять питання про визначення меж впливу і тиску політики на різні суспільні утворення. Оскільки, на думку низки дослідників (А. Карташов, О. Радченко, В. Стасюк, О. Солонтай, С. Геращенко, А. Поліщук), «нехтування такими кордонами стимулює розвиток негативних соціально-політичних явищ: надмірної ідеологізації, політизації неполітичних і неідеологізованих сфер діяльності, поведінки, свідомості, що призводить

© А. Войтенко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6174-499X>

adyunkt@lvduvs.edu.ua

до створення вакууму суспільних регуляцій і регресивного варіанту політичної еволюції» [2, с. 14]. Словом, людство відходить або ж намагається відійти від впливу політики.

Однак інші вчені, дослідники в галузі комунікативістики, стверджують, що, навпаки, людина в сучасному світі дедалі більше потрапляє під вплив політики, аніж може собі уявити. Один із таких дослідників Г. Почепцов називає сучасний світ «цивілізацією контенту», але нового й унікального (після релігії, а потім ідеології людство, втомившись, переходить у так званий «розважальний» контент – відволікаючий зміст інформаційного простору). «Глобалізація зруйнувала межі задля просування бізнесу, але одночасно вона послужила генератором для просування єдиних або близьких політичних закономірностей. Політичний вплив здійснюють також віртуальні продукти, які проникають на нові для них території. Якщо читання «Гарі Потера» вплинуло на вибори Обама, оскільки створювало позитивний контент демократів і негативний республіканців, то, очевидно, такі чи інші впливи відбуваються і в інших країнах... Якщо накопичений значний досвід інтервенцій у телесеріали певного типу поведінки, то може відбуватися таке ж перекодування і політичного досвіду. ... І сила цього впливу багатократно зростає після етапу домінування телебачення та переходу до етапу домінування соцмереж» [9, с. 4–5]. Ідеться про те, що модель світу, способу життєдіяльності та співіснування зі собі подібними в нашій свідомості починає трансформуватися не під впливом реальності, а під дією комунікації.

Мета. Тож обидва ці діаметрально протилежні підходи до впливу та впливовості, а також до бажання регулювати або ж принаймні розуміти як регулювати цей вплив – це ще один аргумент на користь того, що дуже важливо з'ясувати місце такого важливого державного інституту, як прокуратура в політичній системі суспільства. Тож саме цей аспект є метою статті.

Виклад основного матеріалу. 1. *Ціннісні норми у формуванні професійного середовища.* За визначенням колективу українських дослідників взаємозумовленостей держави і політики, «політична система суспільства – це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних відносин, процесів, принципів політичної організації, державних і недержавних органів влади і управління, включно із самоврядуванням, підпорядкованих набору ціннісних (політичних, соціальних, юридичних, ідеологічних, культурних) норм, історичним традиціям і установкам конкретного суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і яка має певну соціально-політичну орієнтацію» [2, с. 17]. З огляду на це прокуратура входить у цю «сукупність»: бо є державним органом влади, що керується юридичними, а також морально-етичними нормами, та покликаний забезпечувати законність і правопорядок (а отже, стабільність) у суспільстві та державі.

Держава сама є елементом політичної організації суспільства (політичного життя суспільних інститутів). Більше того, маючи у своєму розпорядженні владу, матеріальні ресурси та апарат примусу, держава є центральним, основним елементом у цій «матриці». Вона делегує свої повноваження різним інститутам за різними напрямками, наділяє їх різними повноваженнями та встановлює їм різні обмеження (найкращий приклад цього – законодавча, виконавча, судова гілки влади).

Маючи такі важелі впливу, держава формує певну політичну культуру в суспільстві як «сукупний показник рівня, характеру і змісту політичних знань, оцінок, навичок та дій громадян», а також «ідеологію, політичну свідомість і активність у суспільно-політичному житті, політичні переконання, політичні відносини та політичну поінформованість громадян» [2, с. 19]. Нюанс лише в тому, які саме цінності закладаються в цю культуру, ідеологію, свідомість, а отже, суспільну життєдіяльність.

Вивчаючи зміщення ціннісних орієнтацій у масовій (суспільній) свідомості, комунікативіст Г. Почепцов, спираючись на досвід іміджмейкера американських президентів Д. Моріса, пише, що «необхідно відходити від економічного детермінізму на користь цінностей», хоча тут же сам зауважує, що «ціннісний підхід Д. Моріса трактується ширше, оскільки в нього серед цінностей є цілком економічні речі, ціннісна орієнтація дає збій в умовах непрацюючої економіки [9; 13]. Люди хочуть і хліба, і видовищ, а не тільки видовищ...» [9, с. 10].

Тут варто зауважити, що система цінностей змінна, як змінними є світ і людство. Історії відомі довготривалі реформаторські тенденції та короткочасні зміни, які «пульсують» постійно, практично щодня. Єдиною цінністю, яку не можуть заперечити

мислителі всіх часів та епох, залишається людина: знівелювати людину означало би звести нанівець усі відкриття і здобутки, які робляться для її добробуту, для забезпечення і розвитку людства. Звичайно, чимало відкриттів містить у собі загрозу руйнації та навіть знищення людини (скажімо, розщеплення атома), але це, як кажуть, є предметом зовсім інших досліджень.

Тож захист людини, її життя, майна, законних інтересів, прав і свобод повинен домінувати у всіх сферах сучасного цивілізованого світу. Держава зобов'язана бути «гарантом прав людини, політичних свобод, створювати умови, які сприятимуть розкриттю й реалізації потенцій громадян, усебічному вияву їхніх ініціатив, творчих можливостей і здібностей»; а державні органи повинні «реагувати на запити і потреби соціальних груп, видавати законодавчі акти, стежити за їхнім виконанням в інтересах своїх громадян та за порядком у суспільстві, запобігати виникненню та вибухові соціальних конфліктів». Якщо ж конфлікти все-таки проявляються у суспільному житті, держава повинна «знайти оптимальні шляхи для їх вирішення у мирний цивілізований спосіб» [1, с. 9–10]. У цьому контексті прокуратура, будучи наділеною певними державними повноваженнями, також повинна гарантувати права та свободи, належні громадянам як одиничним соціальним суб'єктам і як суб'єктам суспільних відносин, а також вирішувати порушення цих прав і свобод «цивілізованим» способом, тобто з дотриманням законності та верховенства права.

2. *Професійне середовище прокуратури в системі державних органів.* Законодавчо прокуратурі відведене чітке місце в судовій гілці влади (у 2016 році при внесенні змін до Конституції України у ст. 131-1 визначено її призначення в розділі «Правосуддя» [7]). Однак «якщо детально проаналізувати функції прокуратури – підтримання публічного обвинувачення в суді; організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими й розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, – можна зробити цілком закономірний висновок, що прокуратура аж ніяк не є суб'єктом системи судової влади» [14]. Адже, здійснюючи обвинувачення в судовому засіданні, прокурор фактично представляє державу в обвинувальному контексті, виконує покладені на нього законом повноваження, що більш характерно для суб'єкта виконавчої гілки влади.

Виконуючи таку двояку (правосудно-виконавчу) функцію влади, прокуратура водночас сприймається в суспільстві доволі однозначно (як наглядово-обвинувальний орган). При цьому чітко регламентовано, що прокуратура має враховувати й задовольняти інтереси всіх громадян держави і представляти в суді інтереси держави загалом, виключно обстоювати пріоритет закону (верховенство права), щоби забезпечувати стабільний стан суспільства і запобігати соціальним конфліктам. Тож можна вважати, що прокуратура не є достеменно ні виконавчою, ні судовою владою, оскільки її діяльність є елементом системи стримувань і противаг між гілками влади, які формуються та утверджуються в державі.

Питання про місце прокуратури України в системі органів державної влади, зокрема її взаємовідносини з гілками влади, вважає одним із найбільш дискусійних у вітчизняній юридичній науці також В. Сухонос. При цьому він пропонує більше приділяти уваги характеру зв'язків органів прокуратури з іншими органами державної влади. Тут, на його думку, «важливо зазначити, що проблему визначення місця прокуратури в системі органів державної влади та її відносин з ними і в жодному разі не можна розглядати в статично, а лише крізь призму аналізу динамічних процесів трансформації механізму держави, правової системи та суспільства загалом» [12, с. 375]. Однак цей дослідник обмежує поле своєї розвідки правовою системою держави. Тоді як для комплексного вивчення феномена прокуратури як професійного середовища цей контекст варто доповнити політичною системою та соціокультурним простором загалом.

Абстрагуючись від функцій політичної системи держави, визначених науковцями Міжнародного республіканського інституту в Україні та вводячи в їх контекст професійне середовище прокуратури, можна стверджувати, що прокурор (як представник цього професійного середовища) уповноважений і зобов'язаний виконувати або ж брати активну участь у виконанні певної частини, принаймні, двох із наведених функцій [2, с. 19–20]. Перша – це гармонізація, узгодження інтересів державних

інститутів, соціальних груп і окремих індивідів з метою підтримання спокою, безпеки і достатніх темпів суспільного поступу» (в межах цієї функції політичної системи прокуратура здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді). Друга функція – забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки суспільства у провідних сферах його життєдіяльності – економічній, політичній, соціальній, духовній, а також на міжнародній арені, в межах якої прокуратура забезпечує нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Узагальнюючи аналітичні матеріали співвідношення держави та політики у навчальному посібнику серії «Абетка політична», зокрема демонструючи статус прокуратури в Україні, дослідники з вищезгаданого Міжнародного республіканського інституту звертають увагу на те, що, згідно з проектом Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 01.07.2015 № 2217а, внесеним тодішнім Президентом України П. Порошенком, було «передбачено позбавити прокуратуру функції так званого загального нагляду» [2, с. 162]. Хоча навіть сам Закон України «Про прокуратуру», ухвалений у редакції від 14.10.2014, маючи на меті євроорієнтоване реформування органів прокуратури, вже позбавляв прокуратуру функції «загального нагляду», нарівні зі звуженням повноважень прокурора щодо представництва в суді, вдосконаленням організаційної структури органів прокуратури тощо.

Звичайно, під час виконання своїх службових повноважень, прокурори є незалежними, самостійними в ухваленні рішень, керуються законодавством і водночас зобов'язані виконувати законні вказівки прокурора вищого рівня, зокрема генерального прокурора України.

Тут особливо важливою ремаркою є пояснення представників Міжнародного республіканського інституту в Україні, на що саме зорієнтовані запропоновані до Конституції зміни: їх метою є «удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Засобами досягнення цієї мети є утвердження незалежності судової влади, зокрема, шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством ...» [2, с. 170]. Саме такий акцент потрібен і в середовищі прокуратури (як складовій системи правосуддя) – утвердження незалежності дій та ухвалення рішень через політичну незаангажованість.

При цьому варто врахувати думку вже згаданого В. Сухоноса, який, досліджуючи місце прокуратури України в сучасній системі органів державної влади, наголошує, що «першоосновою для визначення напрямів удосконалення правового статусу прокуратури України має стати повноцінний аналіз стану та тенденцій розвитку сучасного українського суспільства, його основних потреб у сферах функціонування державної влади та правової системи» [12, с. 375], хоча для комплексності охоплення проблеми треба доповнити: *політико-правової системи*. Тоді логічно послідовним видається дослідження прокуратури як професійно-функціонального середовища (системи), що має відображати об'єктивні закономірності функціонування та розвитку ще двох систем, з якими вона тісно взаємопов'язана, – суспільства та державного механізму. «Серед цих систем суспільство є системою вищого рівня, отже, закономірності функціонування та розвитку суспільства мають визначати сутність державного механізму, принципи його побудови та діяльності, а також співвідношення між його елементами (зокрема, прокуратури – авт.). З іншого боку, на відміну від процесів розвитку суспільства, які часто мають стихійний характер, діяльність механізму держави завжди відзначається вольовим характером і може свідомо впливати на суспільні відносини, спрямовуючи їх у необхідному напрямку. Тому, на думку В. Сухоноса, необхідно визначити ключові пріоритети в розвитку української державності, з'ясувати напрями та способи їх досягнення і окреслити шляхи вдосконалення діяльності системи органів державної влади, які б з урахуванням стану суспільних відносин забезпечували поступову трансформацію механізму держави в стратегічному напрямку [12, с. 376].

Цей аспект дуже влучно відтворює матрицю співвідношення прокуратури з іншими складовими держави і суспільства: тільки у контексті загальнодержавної політики (пріоритетів розвитку держави, як пише В. Сухонос) у співпраці з іншими органами державної влади (у складі державного механізму) може і повинна функціонувати прокуратура. Адже ця схема не тільки вказує на місце прокуратури в державному й суспільному механізмі, а й визначає основний напрям її функціонального призначення.

3. *Функціональне призначення професійного середовища прокуратури.* Згідно з функціональним підходом політичні системи поділяють на декілька типів залежно від різних критеріїв. До таких критеріїв можна віднести, зокрема, рівень бюрократизації суспільно-державних відносин, централізацію / децентралізацію владних координат, роль адміністрування у вирішенні політичних проблем, політичний плюралізм, конкурентоспроможність політичних сил у боротьбі за владу, прагнення владних структур до політичної співпраці, а найголовніше – здатність реально гарантувати конституційні права і свободу особи, надавати пріоритет соціальним проблемам, утверджувати соціальний мир і справедливість.

У західній політичній науці найбільшого визнання, а отже, й значного поширення набула типологія політичних систем, яку запропонував американський політолог Х. Лінц. Він вирізняє дві головні осі розмежування політичних систем: 1) за конституційністю влади та 2) ідеологізацією влади. На першій осі відображається розвиток влади, що йде від політичного монізму через обмежений політичний плюралізм до реального політичного плюралізму. На другій перебуває політична участь громадян – від низької до широкої та мобілізаційної (тотально-примусової). Еволюція політичної системи суспільства, на думку Лінца, відбувається у формі послідовної зміни станів рівноваги і кризи її підсистем і структур у довільній комбінації. Найглибші суспільні кризи (зміна форми власності, економічні відносини, геостратегічні орієнтири тощо) зумовлюють відповідні зміни або пов'язані зі змінами кардинальних, сутнісних параметрів функціонування політичної системи, а тому можуть супроводжуватися революційними зрушеннями загальносуспільних і навіть надсуспільних (регіонального, блокового) масштабів [5].

Відповідно до цієї концепції, прокуратура як структурний елемент політичної системи повинна відчувати і реагувати на всі суспільні зміни. Але, незважаючи на синхронізацію своєї професійної діяльності зі суспільно-політичним контекстом життєдіяльності держави, прокуратура залишається стабільно статичною щодо відстоювання інтересів держави у судочинстві.

Оскільки, як зауважують вітчизняні та закордонні експерти, «істотною ознакою владно-політичної функції політичної системи України є недорозвинутість форм політичної конкуренції і конструктивної співпраці внаслідок збереження рецидивів тоталітарної політичної культури, незрілих елементів громадянського суспільства, мафіозних каналів розподілу ресурсів на базі державного монополізму в економіці і державного протекціонізму в політиці», то, відповідно, малоімовірно може бути й «політична адаптивність» прокуратури [2, с. 25]. Тут одразу ж необхідно обумовити зміст поняття «політична адаптивність», адже контекст прокурорського професійного середовища, як уже зазначалося, законодавчо визначений аполітичним. Тож, з огляду на цю обставину, політичну адаптивність треба трактувати як здатність розуміти й адекватно враховувати політичну ідеологію, але не надавати їй пріоритет в ухваленні професійних рішень (зв'язати й узгоджувати свої дії з політичною доктриною, а не пристосовувати до неї).

Продовжуючи аналізувати політичну систему в Україні, експерти визнають її такою, що «визначається дуже низькою здатністю до соціальних новацій, і, як наслідок цього, реформи в державі проходять повільно, незбалансовано і супроводжуються великими соціальними втратами. Державні органи та політичні організації часто стають заручниками інтересів могутніх номенклатурних угруповань, які звикли до соціального паразитизму. Однак реформістський потенціал політичної системи зростає тією мірою, якою старі господарські, політичні і культурні структури вичерпують себе повністю і розвалюються, а громадська думка в результаті кризи звільняється від тоталітарних і посттоталітарних міфологій» [2, с. 27]. Власне у цьому контексті прокуратура сприймається як середовище, що віднесене громадською думкою до так званих «старих» структур, які намагаються втримати віджилі механізми функціонування державних

органів, але при цьому мають усі шанси реформувати своє професійне середовище, в тому числі з урахуванням пріоритету демократичних політичних сил.

Як писала свого часу екс-генеральний прокурор: «Не можна залишатися в минулому. ... Наше завдання – змінити організаційну культуру. Кожен працівник повинен поділяти цінності системи, виконувати роботу, пам'ятаючи про місію інституції і щодня наближати Україну до верховенства права, поваги до закону, справедливості та безпеки» [4]. Справді, кожний прокурор на своєму робочому місці повинен керуватися загальнолюдськими, але водночас суспільними й загальнодержавними цінностями (обстоювання законних інтересів громадян має узгоджуватися з інтересами держави). Тільки так професійне середовище прокуратури буде прагматично скоординованим у межах актуального соціокультурного простору.

Те, що на динаміку та функціонування соціально-політичної та управлінської діяльності впливають нові умови сьогодення, наголошують також інші автори. При цьому, на їхню думку, «у процесі оновлення національного законодавства з урахуванням основних європейських стандартів у сфері державної служби залишилися суперечливі позиції, зокрема щодо принципу політичної неупередженості» [8, с. 43]. Саме цей індикатор (політичну нейтральність, неупередженість, незаангажованість) вони вважають тим чинником, який здатний убезпечити прокурора у прийнятті правильних професійних рішень, а професійне середовище прокуратури – у чіткому й ефективному виконанні державних функцій.

Це наголос на тому, що «працівники прокуратури не можуть належати до будь-яких політичних партій чи рухів. Прокурори зобов'язані під час виконання своїх службових повноважень дотримуватися політичної нейтральності, уникати демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовувати свої службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків. ... У прийнятті конкретних рішень він (прокурор – авт.) мусить бути самостійним, керуватися вимогами закону, морально-етичними принципами професії, відмежовуватися від будь-яких корисливих та приватних інтересів, політичного впливу, тиску з боку громадськості та засобів масової інформації» [10, с. 89].

Отже, як зазначено у Каталозі юридичних позицій Конституційного Суду України, за рішеннями та висновками щодо прокуратури (абзац четвертий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини.), «незалежність прокурорів не є прерогативою або наданим привілеєм, а є гарантією справедливого, неупередженого та ефективного здійснення ними своїх повноважень (своєї діяльності)» [6].

Якщо ж на прокурора у межах його професійної діяльності чиниться тиск, він має право оголосити про таку загрозу неможливості реалізації ним принципу незалежності, звернувшись до Ради прокурорів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за його участю та вжити необхідних заходів для усунення такої загрози в межах своїх законодавчо визначених повноважень. Але зазначена інституція (Рада прокурорів) є складовою професійного середовища прокуратури, тож, мабуть, не зовсім правильно говорити про абсолютну об'єктивність і неупередженість її самої щодо оцінки «свого» суб'єкта. Тоді треба визначити, що (або хто) саме може бути чинником (критерієм) такої оцінки.

Очевидно, якщо у професійному середовищі не зовсім достатньо так званого внутрішнього моніторингу якості, то доцільно залучити зовнішній. Для прокуратури таким зовнішнім середовищем є суспільство (або соціальне середовище, соціальний світ, соціум, соціонормативний чи соціокультурний простір). Таке середовище містить три умовні частини: об'єктивна – майно, фінанси та інші матеріальні цінності; суб'єктивна – соціальні суб'єкти, особи, громадяни, соціальні групи, спільноти тощо; нормативна – звичаї, традиції, норми, правила, закони, ідеологія, релігія та інші духовні цінності. Об'єктивна частина зовнішнього оточення визначає рівень комфортності життя; суб'єктивна відповідає за рівень задоволеності комунікативних (причому не тільки вербальних) потреб; нормативна окреслює рівень можливостей для формування двох попередніх частин оточення, але при цьому особливо впливає на становлення особистості кожного соціального суб'єкта.

4. Взаємовплив професійного середовища та особистісних характеристик прокурора. Практично всі дослідники визначають людину в основному як діяльну істоту, всі види діяльності якої (зокрема професійна) визначаються через мораль і політику, а також свободу і відповідальність. На мотивацію, характер поведінки та реагування

людини (професіонала) в тій чи іншій ситуації впливає чимало чинників (про це йшлося попередньо), одним із яких за доволі високим рівнем впливовості є професійне середовище.

Досліджуючи сферу діяльності правоохоронних органів, В. Слівінський пише, що саме професійне середовище або сприяє розвитку особистості працівника, або його затримує, оскільки людина як соціальна істота формується у процесі виховання та інтеграції в соціум. Під впливом несприятливого середовища для розвитку морально-духовних цінностей, можуть сформуватися псевдоцінності, зворотною стороною яких можуть бути високого рівня антисоціальні потреби і такі психологічні властивості особистості, як відсутність поваги до інших людей і ставлення до них як до об'єктів маніпуляції, зневіра в своїх силах і невміння протистояти труднощам, що постають на життєвому і професійному шляху кожної людини і переростають у стійку рису характеру» [11, с. 73–74]. Цей контекст актуальний і для професійного середовища прокуратури: будь-який негативний вплив імовірний і, однозначно, деструктивний.

Але В. Слівінський, окреслюючи такий спектр професійних ризиків для правоохоронців, одночасно пропонує варіанти їх нівеляції та подолання. Одним із таких раціонально-конструктивних засобів високої професіоналізації він вважає категорію «акме» (у перекладі з грецької – найвища точка, вершина, у сучасних наукових підходах – соматичний, фізіологічний, психологічний і соціальний стан особистості, який характеризується зрілістю її розвитку, досягненням найбільш високих показників у діяльності, творчості [див. 3]).

При цьому він говорить не тільки про стан акме у правоохоронця, а й виносить це поняття на рівень соціальної спільноти (професійного середовища, сфери юридичної практики) та суспільства загалом (навіть людства як збірної категорії). На його думку, «акме розвиток у сфері правової діяльності – це два стани людського суспільства: природний і громадянський. Оскільки успіх у всіх галузях діяльності ОВС (органи внутрішніх справ, тепер правоохоронні органи – *авт.*) складається зі сукупного прагнення кожного працівника цієї сфери до успіху, то важливість професійного самовдосконалення кожної окремої людини має не лише особисте, але й суспільне, а загальніше – навіть державне значення. Державне значення полягає у тому, що у професійній діяльності кожного працівника сфери ОВС закладена важлива місія загальносуспільного значення, яка полягає у захисті прав і свобод людей, в охороні правопорядку. Суспільне благо створюється волею, розумом, прагненням до досконалості окремих осіб, а кожна людина сама творець свого щастя, тому акме системи суспільства досягається через кооперативні ефекти його елементів» [11, с. 160].

Тож можна вважати, що акмеологічність – це та набута характеристика, яка здатна формувати професійну свідомість, професійне мислення, професійний менталітет і навіть професійний імунітет: система особистісних і професійних ціннісних орієнтацій забезпечує самовизначення особи в історичному, соціальному, політичному, правовому, професійному та інших аспектах. Акмеологічний вимір професійної самореалізації у перспективі повинен давати прокуророві відчуття одноосібної та повної відповідальності за прийняті рішення; формувати внутрішню потребу підтримання порядку і дотримання закону, реалізації основних принципів людської життєдіяльності – свободи, рівності, справедливості; виховувати необхідність активної участі у житті суспільства й держави, дотримуючись верховенства права та основоположних прав і свобод людини та громадянина; розвивати здатність до конструктивного вирішення проблем у професійній діяльності.

Висновки. Узагальнюючи, можна стверджувати, що прокуратура як професійне середовище, з одного боку, нормативно ізольована від впливу політики та всього політичного; а з іншого – будучи державним органом, мусить бути чітко орієнтованою на додержання та реалізацію державної політики. Основним орієнтиром, який фокусує ці два, здавалося б різнополюсні напрями діяльності прокуратури, є людина, її життя і майно, права і свободи, законні інтереси й цінності. А головний акцент у професійній діяльності прокуратури треба робити на незалежності дій та ухваленні рішень через будь-яку (зокрема політичну) незаангажованість. Це дає підстави стверджувати, що прокуратура як професійне середовище, навіть якщо формально не входить у політичну систему суспільства, однак становить значний політичний інтерес. Але, незважаючи на все це, чітке додержання принципу політичної нейтральності може гарантувати справедливі й неупереджені дії та рішення прокурора.

Список використаних джерел

1. Абетка політична. Громадянське суспільство і політика : навч. посібник / за наук. ред. О. В. Радченка. Вид. 11-е, допов. і перероб. Київ, 2016. 48 с.
2. Абетка політична. Держава та політика : навч. посіб. / за наук. ред. О. В. Радченка. Вид. 11-е, допов. і перероб. Київ, 2016. 372 с.
3. Антонов В. М. Акмеологія щастя в Україні: кіберакмеологічний аспект : монографія. Київ : Agrar MG, 2018. 136 с.
4. Венедиктова І. Майбутнє прокуратури: реформа продовжується у внутрішніх трансформаціях. *Українська правда*. 09 серпня 2021. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/08/9/7303233/>.
5. Giner Salvador. Juan Linz y la sociología política contemporánea. *CRÍTICA:LIBROS | ENSAYO*. 28 MAR 2009. URL : https://elpais.com/diario/2009/03/28/babelia/1238199429_850215.html#?rel=mas.
6. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками): 5. Організація державної влади 5.7. Інші державні органи та установи 5.7.2. Прокуратура. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/572-prokuratura>.
7. Конституція України. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
8. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Принцип політичної неупередженості в системі державної служби. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 3(1). С. 41–44.
9. Почепцов Г. Цивілізація контенту. Харків : Фолио, 2021. 348 с.
10. Борейко Г. Д., Броневицька О. М. Прокурорське право : навч. посібник / за заг. ред. В. В. Луцка. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
11. Слівінський В. Р. Акмеологічний вимір професійної самореалізації працівника ОВС: філософсько-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2014. 204 с.
12. Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку : монограф. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 448 с.
13. Чудодеев А. Профессия – имиджмейкер. Интервью с Д. Моррисом. *Communicator*. 2006. № 1–2.
14. Штогун М. Роль і місце прокуратури в системі поділу влади. *LexInform: Сучасна онлайн платформа*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rol-i-mistse-prokuratury-v-systemi-podilu-vlady/>.

Надійшла до редакції 09.12.2022

References

1. Abetka politychna [The alphabet is political]. Hromadianske suspilstvo i polityka : navch. posib. / za nauk. red. O. V. Radchenka. Vyd. 11-e, dopov. i pererob. Kyiv, 2016. 48 p. [in Ukr.].
2. Abetka politychna [The alphabet is political]. Derzhava ta polityka : navch. posib. / za nauk. red. O. V. Radchenka. Vyd. 11-e, dopov. i pererob. Kyiv, 2016. 372 p. [in Ukr.].
3. Antonov, V. M. (2018) Akmeolohiia shchastia v Ukraini: kiberakmeolohichnyi aspekt [Acmeology of happiness in Ukraine: cyberacmeological aspect] : monohraf. Kyiv : Agrar MG, 136 p. [in Ukr.].
4. Venediktova, I. (2021) Maibutnie prokuratury: reforma prodovzhuietsia u vnutrishnikh transformatsiiakh [The future of the prosecutor's office: the reform continues in internal transformations]. *Ukrainska pravda*. 09 serpnia 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/08/9/7303233/> [in Ukr.].
5. Giner Salvador. Juan Linz y la sociología política contemporánea. *CRÍTICA:LIBROS | ENSAYO*. 28 MAR 2009. URL : https://elpais.com/diario/2009/03/28/babelia/1238199429_850215.html#?rel=mas.
6. Katalog yurydychnykh pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (za rishenniamy, vysnovkamy): 5. Orhanizatsiia derzhavnoi vlady 5.7. Inshi derzhavni orhany ta ustanovy 5.7.2. Prokuratura [Catalog of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine (by decisions, conclusions): 5. Organization of state power 5.7. Other state bodies and institutions 5.7.2. Prosecutor's Office]. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/572-prokuratura>. [in Ukr.].
7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>. [in Ukr.].
8. Nalyvaiko, L. R., Orieshkova, A. F. (2016) Pryntsyp politychnoi neuperedzhenosti v systemi derzhavnoi sluzhby [The principle of political impartiality in the civil service system]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. № 3(1), pp. 41–44. [in Ukr.].
9. Pochepcov, G. (2021) Civilizaciya kontenta [Content Civilization]. Kharkiv : Folio, 348 p. [in Russ.].
10. Boreiko, H. D., Bronevytska, O. M. Prokurorske parvo [Prosecutorial law] : navch.

posibnyk / za zah. red. V. V. Lutsyka. Lviv : LvDUVS, 2019. 640 p. [in Ukr.].

11. Slivinskyi, V. R. (2014) Akmeolohichniy vymir profesiinoi samorealizatsii pratsivnyka OVS: filosofsko-pravovyi analiz [The acmeological dimension of professional self-realization of an employee of the OVS: a philosophical and legal analysis] : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.12 / Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. Lviv, 204 p. [in Ukr.].

12. Sukhonos, V. V. (2008) Prokuratura v systemi derzhavnykh orhaniv Ukrainy: teoretychnyi analiz suchasnoho stanu ta perspektyv rozvytku [Prosecutor's office in the system of state bodies of Ukraine: theoretical analysis of the current state and development prospects] : monohraf. Sumy : VTD «Universytetska knyha»,. 448 p. [in Ukr.].

13. Chudodeyev, A. Profesiya – imidzhmejker. Intervyu s D. Morrisom [Profession – image maker. Interview with D. Morris]. *Communicator*. 2006. № 1–2. [in Russ.].

14. Shtohun, M. Rol i mistse prokuratury v systemi podilu vlady [The role and place of the prosecutor's office in the system of separation of powers]. LexInform: Suchasna onlain platforma. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rol-i-mistse-prokuratury-v-systemi-podilu-vlady/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anton Voitenko. The prosecutor's office as a professional environment in the political system of society. The author considers the phenomenon of the prosecutor's office as a professional environment in the context of the functioning of state authorities and the political system of society, taking into account the principle of political neutrality. In particular, it demonstrates the impact of society's value orientations and personal characteristics of the prosecutor on the professional activities of the prosecutor's office.

In this context, the prosecutor's office, being endowed with certain state powers, is obliged to guarantee the rights and freedoms belonging to citizens as individual social subjects and as subjects of social relations, as well as to resolve violations of these rights and freedoms in compliance with legality and the rule of law. Special attention is paid to the discussion of scientists and practitioners regarding the place of the prosecutor's office in the system of state authorities. The author expresses the opinion that the prosecutor's office is neither an executive nor a judicial authority, since its activity is an element of the system of checks and balances between the branches of government, which are formed and approved in the state. At the same time, a logically consistent study of the prosecutor's office as a professional and functional environment (system) is proposed, which should reflect the objective patterns of functioning and development of two more systems with which it is closely interconnected – society and the state mechanism.

The author reproduces the matrix of the relationship of the prosecutor's office with other components of the state and society as follows: only in the context of national policy in cooperation with other state authorities (as part of the state mechanism) can and should the prosecutor's office function. After all, this scheme not only indicates the place of the prosecutor's office in the state and social mechanism, but also determines the main vector of its functional purpose. Despite synchronizing its professional activity with the socio-political context of the state's life, the prosecutor's office remains stable and static in defending the state's interests in court. The prosecutor's office as a professional environment is not formally included in the political system of society, but it is of significant political interest.

Keywords: *state authorities, prosecutor's office, professional environment, political system, political functions of the prosecutor's office.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-401-406

Олександр ДЯЧЕНКО[©]

ад'юнкнт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ЗАХИСТІ ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розкрито роль професійних спілок у системі захисту прав поліцейського. Виконання професійних обов'язків поліцейським можливе за умови впевненості останнього у своїй правовій захищеності. Реалізація свого права на захист розглянуто через призму діяльності системи професійних спілок в Національній поліції. Наголошено, що поліцейські як самостійно можуть вступати в професійні спілки, керуючись власним переконанням, так і створювати їх на рівні територіального підрозділу поліції чи сукупності певних органів. Обмеження діяльності профспілок, а так само обмеження чи заборона поліцейському вступати в таке формування прямо заборонено законом.

Ключові слова: професійна спілка, поліцейський, захист, об'єднання громадян, правовий статус.

Постановка проблеми. Ефективність демократичного суспільства визначається наявністю у людини широкого кола можливостей захисту своїх прав. Причому це стосується не лише пересічного громадянина, але й представника влади. Це положення набуває актуальності з огляду на реформу правоохоронної системи, де домінуючим принципом є жорстка закріпленість меж дій поліцейського.

Створення нової поліції, спрямованої на надання сервісно-публічних послуг населенню в купі з принципом жорсткої регламентації дій поліцейських, в тому числі й у сфері захисту особистих прав, заборона страйків та недопущення зловживань з боку керівництва, вимагають пошуку оптимальної моделі забезпечення прав поліції. Однією з таких моделей є діяльність професійних спілок. Не можна сказати, що регулювання діяльності профспілок є новою проблематикою в юриспруденції, однак в правоохоронній діяльності вона поки що не знайшла свого належного вияву.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Варто зазначити, що окремі проблемні питання, пов'язані з роботою профспілок, розглядав у межах цивільного права В. Менджул, доволі велику увагу надавали фахівці трудового права: Н. Болотін, Р. Мамедова, В. Прокопенко. С. Братіль в межах адміністративного права розглядав професійні спілки як елемент контролю за діяльністю міліції. Водночас, незважаючи на доволі значущий науковий доробок з питання діяльності профспілок, не здійснювалося дослідження їх діяльності щодо захисту прав поліцейського, як одного з елементів правових гарантій.

Метою статті є визначення ролі професійних спілок у захисті прав поліцейського.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що статтею 104 «Захист прав та законних інтересів працівників поліції» Закону України «Про Національну поліцію» 2015 року закріплено такі положення:

1. Для захисту своїх прав та законних інтересів працівники поліції можуть утворювати професійні об'єднання та професійні спілки відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

2. Професійні спілки поліції здійснюють свої повноваження із урахуванням обмежень, що накладаються на працівників поліції цим Законом. Професійним спілкам працівників поліції та їх членам заборонено організовувати страйки або брати в них участь.

3. У разі створення в Центральному органі управління поліції Колегії до її

© О. Дяченко, 2022

k_appad@dduvs.in.ua

персонального складу має бути включений представник всеукраїнського об'єднання профспілок працівників поліції, обраний зазначеним об'єднанням [1].

Отже, відповідно до п. 6 ч. 10, ст. 62 цього Закону, поліцейський захищає свої права, свободи та законні інтереси всіма способами, що передбачені законом. Відповідно до ч. 11 ст. 62 цього Закону, в органах (закладах, установах) поліції з метою захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів поліцейських відповідно до вимог законодавства можуть утворюватися професійні спілки. Обмеження прав професійних спілок поліцейських порівняно з іншими професійними спілками не допускається.

Важливо, що право на участь у професійних спілках є конституційним правом: ч. 3 ст. 36 Конституції України передбачає, що громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України. В свою чергу, ч. 1 ст. 36 Конституції України передбачає право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [2].

Відповідно до ст. 1, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійна спілка (профспілка) – це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання) та створюється з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Профспілки, організації профспілок можуть мати статус первинних, місцевих, обласних, регіональних, республіканських, всеукраїнських (детальніше див. ст. 11 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності») [3].

Виникає запитання щодо значення терміна «професійні об'єднання», вжитого у ч. 1 коментованої статті, поряд із терміном «професійні спілки». Законодавство України про професійні спілки, громадські об'єднання не знає такого терміну. Тому під професійним об'єднанням в ч. 1 коментованої статті можна розуміти як об'єднання профспілок (див. статті 8, 15, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»), так і інші, такі, що не є професійними спілками (їх об'єднанням), громадські об'єднання, що об'єднують своїх членів за професійним критерієм. Таким чином, термін «професійні об'єднання», вжитий у ч. 1 коментованої статті, потребує уточнення.

Професійні спілки, у тому, як впливає із частини 1 цієї статті, утворюються відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Крім того, на професійні спілки поширюються норми Закону України «Про громадські об'єднання». Громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»).

Треба вказати, що право профспілок, їх організацій на створення об'єднань передбачено статтею 8 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». З метою виконання своїх статутних завдань профспілки, їх організації (якщо це передбачено статутом) мають право на добровільних засадах створювати об'єднання (ради, федерації, конфедерації тощо) за галузевою, територіальною або іншою ознакою, а також входити до складу об'єднань та вільно виходити з них. Профспілки, які бажають створити об'єднання профспілок, укладають відповідну угоду та затверджують статут (положення) об'єднання. Права об'єднань профспілок визначаються положеннями, які їх створили, відповідно до цього Закону, а також статутами (положеннями) цих об'єднань. Статус об'єднань профспілок визначається за статусом членів, яких вони об'єднують.

Утворення професійних спілок, їх об'єднань врегульовано насамперед ст. ст. 14-

16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Відповідно до статті 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», профспілки, їх об'єднання легалізуються шляхом повідомлення на відповідність заявленому статусу. Для легалізації профспілок, об'єднань профспілок їх засновники або керівники виборних органів подають заяви. До заяви додаються статут (положення), протокол з'їзду, конференції, установчих або загальних зборів членів профспілки з рішенням про його затвердження, відомості про виборні органи, наявність організації профспілки у відповідних адміністративно-територіальних одиницях, про засновників об'єднань.

На підставі поданих профспілкою, об'єднанням профспілок документів легалізуючий орган у місячний термін підтверджує заявлений статус за ознаками, визначеними статтею 11 цього Закону, включає профспілку, об'єднання профспілок до реєстру об'єднань громадян і видає профспілці, об'єднанню профспілок свідоцтво про легалізацію із зазначенням відповідного статусу. Легалізуючий орган не може відмовити в легалізації профспілки, об'єднання профспілок.

У разі невідповідності поданих документів профспілки, об'єднання профспілок зазначеному статусу легалізуючий орган пропонує профспілці, об'єднанню профспілок надати додаткову документацію, необхідну для підтвердження статусу.

Крім того, відповідно до ст. 14 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», профспілки діють відповідно до законодавства та своїх статутів, які приймаються з'їздами, конференціями, установчими або загальними зборами членів профспілки відповідного рівня і не повинні суперечити законодавству України. Статут (положення) профспілки повинен містити: 1) статус та повну назву профспілки, її скорочену назву (за наявності), місцезнаходження її виборних органів (юридичну адресу); 2) мету та завдання профспілки; 3) умови і порядок прийняття в члени профспілки та вибуття з неї; 4) права, обов'язки членів профспілки, умови, порядок та підстави виключення з членів профспілки; 5) територіальну, галузеву або фахову сферу діяльності; 6) організаційну структуру профспілки, повноваження її організацій, виборних органів, порядок формування їх складу; 7) умови, терміни, порядок скликання з'їздів, конференцій чи загальних зборів членів профспілки та порядок прийняття ними рішень; 8) порядок і терміни звітності виборних органів профспілки перед членами профспілки, порядок здійснення контролю за діяльністю виборних органів профспілки; 9) джерела надходження (формування) коштів профспілки та напрями їх використання; 10) порядок здійснення господарської діяльності, необхідної для виконання статутних завдань профспілки; 11) порядок внесення змін до статуту профспілки; 12) умови та порядок припинення діяльності профспілки і вирішення майнових питань. У статуті профспілки можуть бути передбачені й інші положення, що стосуються особливостей створення та функціонування певної профспілки, якщо це не суперечить Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», об'єднання профспілок діють відповідно до законодавства та своїх статутів (положень), які приймаються засновниками. Статут (положення) об'єднання профспілок приймається (затверджується) з'їздом або конференцією повноважних представників усіх профспілок, які є його засновниками (учасниками), і не повинен суперечити законодавству України. Статут (положення) об'єднання профспілок повинен містити: 1) дату та місце укладення угоди про створення об'єднання; 2) статус та повну назву об'єднання, його скорочену назву (за наявності), місцезнаходження його виборних органів (юридичну адресу); 3) територіальну, галузеву або фахову сферу діяльності об'єднання; 4) мету створення та основні завдання об'єднання; 5) умови та порядок прийняття нових членів до об'єднання та виходу з нього; 6) права та обов'язки членів об'єднання; 7) організаційну структуру об'єднання; 8) повноваження виборних органів об'єднання, порядок їх формування та терміни діяльності; 9) умови, терміни, порядок скликання з'їздів (конференцій) об'єднання, порядок прийняття ними рішень та перелік питань, віднесених до їх компетенції; 10) джерела надходження (формування) коштів об'єднання та напрями їх використання; 11) порядок і терміни звітності виборних органів об'єднання перед профспілками, які створили це об'єднання; 12) порядок внесення змін до статуту (положення) об'єднання; 13) умови та порядок припинення діяльності об'єднання; 14) порядок здійснення контролю за діяльністю об'єднання; 15) порядок вирішення майнових питань. У статуті (положенні) об'єднання профспілок

можуть бути передбачені й інші питання, що стосуються особливостей його створення та функціонування, якщо це не суперечить Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Крім викладеного, порядок легалізації професійних спілок та їх об'єднань регулюється положеннями: Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», Порядком державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи [4-5].

Щодо іншого аспекту нашого дослідження, то професійні спілки поліції здійснюють свої повноваження із урахуванням обмежень, що накладаються на працівників поліції цим Законом. Професійним спілкам працівників поліції та їх членам заборонено організовувати страйки або брати в них участь.

Згідно з розділом II Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» до повноважень професійних спілок належать, зокрема: 1) здійснення представництва і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок в державних органах та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян; 2) ведення колективних переговорів, укладення колективних договорів, генеральну, галузеві (міжгалузеві), територіальні угоди від імені працівників; 3) захист прав громадян на працю, участь у розробленні та здійсненні державної політики у галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту; 4) розробка державної політики зайнятості населення, державних та територіальних програм зайнятості; 5) участь у визначенні головних критеріїв життєвого рівня, прожиткового мінімуму, а також мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, соціальних виплат, політики ціноутворення, розробці соціальних програм, спрямованих на створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини та соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття; 6) участь в управлінні державним соціальним страхуванням як представники застрахованих осіб; 7) представлення прав та інтересів працівників у відносинах з роботодавцем в управлінні підприємствами, установами, організаціями, а також у ході приватизації об'єктів державної та комунальної власності, беруть участь у роботі комісій з приватизації представляють інтереси працівників підприємства-боржника в комітеті кредиторів у ході процедури банкрутства; 8) представлення інтересів працівників в органах, що розглядають індивідуальні трудові спори; 9) витребування інформації від роботодавців або їх об'єднань, державних органів та органів місцевого самоврядування з питань праці та соціально-економічного розвитку; 10) участь у розробленні державної житлової політики; 11) участь у створенні умов сфері захисту духовних інтересів трудящих, організують і здійснюють громадський контроль за реалізацією прав членів профспілки у сфері охорони здоров'я, медико-соціальної допомоги, а також мають право за рахунок власних коштів створювати навчальні, культурно-освітні заклади, дослідні, соціально-аналітичні установи, а також правові, статистичні, соціологічні навчальні центри та центри незалежних експертиз; 12) мають право вимагати розірвання трудового договору (контракту) з керівником підприємства, установи або організації, якщо він порушує законодавство про професійні спілки, законодавство про працю, про колективні договори та угоди тощо.

Обмеження прав професійних спілок поліцейських порівняно з іншими професійними спілками не допускається, крім випадків, передбачених законом. Такими обмеженнями є насамперед те, що професійним спілкам працівників поліції та їх членам заборонено організовувати страйки або брати в них участь.

Хоча за Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (ст. 27) передбачено право профспілок, їх об'єднань на організацію та проведення страйків, зборів, мітингів, походів і демонстрацій на захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів працівників відповідно до закону, для деяких категорій працівників право на страйк є обмеженим. Наприклад, ч. 2 ст. 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» забороняє проведення страйку працівників (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних сил України, органів державної влади, безпеки та правопорядку [6].

Такі обмеження щодо поліції, насамперед, пов'язані зі специфікою повноважень

Національної поліції України. Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Тому саме спираючись на завдання поліції, якими є забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, Національна поліція України повинна забезпечувати охорону та громадський порядок, в тому числі під час проведення страйків та інших публічних заходів громадянами України.

Профспілки мають право на добровільних засадах створювати об'єднання за галузевою, територіальною або іншою ознакою. Тож можливе створення за територіальною ознакою всеукраїнського об'єднання, статус якого визначається за аналогією за статусом всеукраїнських профспілок за однією з таких ознак: 1) наявність організацій профспілки в більшості адміністративно-територіальних одиниць України; 2) наявність організацій профспілки в більшості з тих адміністративно-територіальних одиниць України, де розташовані підприємства, установи або організації певної галузі (див. ч. 6 ст. 11 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»).

Це передбачає обов'язкове включення представника всеукраїнського об'єднання профспілок працівників поліції, який обирається зазначеним об'єднанням до персонального складу Колегії. Таке обрання необхідне задля представництва і забезпечення соціально-економічних, трудових, та інших прав працівників поліції в зазначеному органі, а також з метою представництва та опосередкованої участі членів об'єднання професійних спілок поліції в прийнятті рішень Колегією [7, с. 73].

Висновки. Резюмуючи викладене, варто констатувати, що незалежні профспілки в поліції є важливим елементом захисту прав поліцейського з огляду на обмеженість таких засобів. Одночасно створення мережі незалежних професійних спілок, створених на підставі добровільного об'єднання поліцейських, дозволить:

- сприяти удосконаленню нормативно-правової бази через її моніторинг незалежних та водночас компетентних суб'єктів;
- формувати кадрову політику за принципом відповідної кваліфікації поліцейського, його особистих здібностей, а не за вказівкою керівництва;
- проводити незалежну та прозору кадрову політику з відбору кандидатів на службу;
- формувати кадровий резерв;
- залучати кваліфікованих фахівців для вирішення профільних питань;
- введення інституту професіоналізації керівників; запровадження системи соціального та психологічного захисту персоналу органів Національної поліції;
- мінімізувати корупційні ризики в професійній діяльності поліцейського;
- забезпечити захист поліцейського від суб'єктивної оцінки його діяльності керівництвом;
- створити надійний інститут захисту прав поліцейського.

Підсумовуючи, зазначимо, що запропоновані нами вище пропозиції будуть сприяти підвищенню ефективності управління підрозділами Національної поліції загалом.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.
5. Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи : наказ Міністерства юстиції України від 09.02.2016 № 359/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16#Text>.
6. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 34. Ст. 227.
7. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт.; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.

Надійшла до редакції 31.10.2022

References

1. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41, art. 379. [in Ukr.].
2. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
3. Pro profesiyni spilky, yikh prava ta harantiyi diyalnosti [On trade unions, their rights and guarantees of activity] : Zakon Ukrainy vid 15 veresnia 1999 roku № 1045-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. № 45, art. 397. [in Ukr.].
4. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib ta fizychnykh osib – pidpriemtsiv [About state registration of legal entities and natural persons – entrepreneurs] : Zakon Ukrainy vid 15.05.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 31–32, art. 263. [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi reiestratsii yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriemtsiv ta hromadskykh formuvan, shcho ne maiut statusu yurydychnoi osoby [On the approval of the Procedure for State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organizations that Do Not Have the Status of Legal Entities] : nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 09.02.2016 № 359/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16#Text> [in Ukr.].
6. Pro poriadok vyrishennia kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv) [On the procedure for resolving collective labor disputes (conflicts)] : Zakon Ukrainy vid 03.03.1998 № 137/98-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1998. № 34, art. 227. [in Ukr.].
7. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiyu» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «On the National Police»] / kol. avt.; ker. avt. kol. d-r yuryd. nauk, dots. T. P. Minka. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 480 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Diachenko. The role of trade unions in protecting the rights of police officers.

The article is devoted to the disclosure of the role of trade unions in the system of protection of police officers' rights. The performance of professional duties by a police officer is possible if the latter is confident in his legal protection. The author examines the exercise of one's rights to protection through the lens of the system of trade unions in the National Police.

The author outlines the role of trade unions through the lens of national legislation. It has been proven that the activity of independent trade unions is a legal, social and economic guarantee of the performance of professional duties by police officers.

It was emphasized that police officers can independently join trade unions, guided by their own convictions, and create them at the level of a territorial unit of the police or a set of certain bodies. Limiting the activities of trade unions, as well as limiting or prohibiting a police officer from joining such a formation, is expressly prohibited by law.

It was established that independent trade unions in the police are an important element of the protection of the rights of police officers, given the limitations of such means. At the same time, the creation of a network of independent professional unions, created on the basis of a voluntary association of police officers, will allow: to contribute to the improvement of the legal framework through its monitoring by independent and at the same time competent subjects; form a personnel policy based on the principle of the appropriate qualification of the police officer, his personal abilities, and not on the instructions of the management; conduct an independent and transparent personnel policy for the selection of candidates for service; to form a personnel reserve; attract qualified specialists to solve specific issues; introduction of the institute of professionalization of managers; introduction of a system of social and psychological protection of personnel of the National Police; minimize corruption risks in the professional activity of a police officer; to ensure the protection of the police officer from the subjective evaluation of his activities by the management; to create a reliable institute for the protection of the police officer's rights.

Keywords: *trade union, policeman, protection, association of citizens, Legal Status.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-407-411

Тетяна
ЖЕГЛІНСЬКА®
викладач

Аліна
ЛУКОМСЬКА®
курсант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто наявні проблеми реалізації державної мовної політики у професійній діяльності працівників Національної поліції. За результатами аналізу встановлено, що мовна та мовленнєва компетенція поліцейських є одними з найважливіших елементів їх професійної підготовки. Наголошено, що безпосередня діяльність поліцейського вимагає не лише професійної майстерності, але й широкої загальної освіти, вона невід’ємно пов’язана з інтенсивним як усним, так і писемним спілкуванням, а також передбачає досить широку мовленнєву практику, що у свою чергу вимагає чіткого вираження понять та категорій у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Дослідження містить практичну складову, яка полягає в аналізі проблеми проявів суржик у професійному мовленні майбутніх поліцейських. У статті зроблено висновок про те, що кожному курсанту необхідно звернути увагу на своє спілкування та боротися з двомовністю, адже це призводить до погіршення враження про поліцейських як кваліфікованих спеціалістів загалом.

Ключові слова: українська мова, мовна політика, мовна та мовленнєва компетенція, суржик, професійна підготовка, поліцейський.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до професійної підготовки фахівців ставлять перед закладами вищої освіти нові завдання, одним з яких є формування мовної та мовленнєвої компетенції. Саме мовна підготовка особистості становить важливу характеристику її розвитку, адже через мову людина висловлює свої думки та враження, розкриває свій внутрішній світ та пізнає інших.

Мовна компетенція характеризується засвоєнням, усвідомленням мовних норм, які склалися історично в лексиці, фонетиці, орфоєпії, семантиці, граматиці та адекватним їх застосуванням у будь-якій сфері людської діяльності. Це, насамперед, інтегративне явище, оскільки охоплює цілу низку спеціальних здібностей, навичок, стратегій, умінь, знань і тактик мовної поведінки для успішного здійснення мовленнєвої діяльності у відповідних умовах спілкування. Цей вид компетенції притаманний культурній та високоосвіченій людині, сформованій особистості.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науковою розробкою проблематики мовної компетенції поліцейських займалися Є. Боринштейн, Ф. Бачевич, Б. Козьмук, А. Поповський та ін. Саме їх наукові напрацювання слугують фундаментальним підґрунтям для подальшого дослідження відповідної тематики. Однак питання реалізації державної мовної політики в професійній діяльності поліцейського є недостатньо дослідженою, тому потребує

© Т. Жеглінська, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7707-2561>
0970426315ta@gmail.com

© А. Лукомська, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0907-9918>
alinalukomskaa00@gmail.com

подальшого аналізу та надання пропозицій щодо усунення наявних недоліків.

Метою статті є висвітлення актуальних проблем реалізації державної мовної політики у професійній діяльності працівників Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєва компетенція характеризується вмінням доречно та адекватно користуватися мовою у відповідних ситуаціях (висловлювати власні бажання, думки, прохання, наміри тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (рухи, міміка, жести) та інтонаційні засоби виразності мовлення [1, с. 250].

Досить цікавою щодо цього питання є позиція С. Бориштейна, який наголошує на тому, що мова людини чинить значний вплив саме на її духовний розвиток, на розвиток її соціокультурних рис. Вчений відзначає, що «в період соціокультурної трансформації мовне питання набуває не лише культурного, але й політичного змісту та сенсу, стає предметом інтенсивної суспільної боротьби. Адже в залежності від того, яка мова стає визначальною, тобто панівною в країні, значною мірою залежить й майбутнє культури та народу як її безпосереднього носія. Мова також може виступати засобом консолідації нації та мобілізації її життєвих сил, якщо вона утверджується владною елітою, а може й виступати як засіб політичної гри і паралізації народу, бо коли слова починають втрачати своє істинне значення, тоді народ починає втрачати свою свободу» [2, с. 65].

Тому саме мовна та мовленнєва компетенція працівників поліції є одними з найважливіших елементів їх професійної підготовки. Зважаючи на те, що безпосередня діяльність поліцейського вимагає від нього не лише професійної майстерності, але й широкої загальної освіти, вона невід'ємно пов'язана з інтенсивним як усним, так і писемним спілкуванням, а також передбачає досить широку мовленнєву практику, що вимагає чіткого вираження понять та категорій у різних сферах життя суспільства. Поліцейському під час виконання своїх професійних обов'язків доводиться перебувати в різних комунікативних ролях, оскільки він спілкується з посадовими особами та громадянами, веде ділове листування з представниками органів державної влади, складає процесуальні документи, проводить превентивну діяльність серед населення та інше [3, с. 76]. Порушення та недотримання поліцейським мовних та мовленнєвих норм може призвести до нерозуміння, а також негативної реакції у співрозмовника, що може негативно позначитися на його подальшій професійній службі.

Під час охорони публічного порядку та безпеки й під час виконання оперативно-службових завдань поліцейський не має вибору спілкуватися чи не спілкуватися з іншими особами, залежно від того, приємне чи неприємне для нього таке спілкування. Зважаючи на те, що ділове спілкування становить основу офіційних відносин, поліцейські повинні навчитися контролювати власні почуття та емоції.

Мовна та мовленнєва компетенція є одним з найголовніших факторів формування професійного іміджу поліцейського, вона характеризується безпосереднім використанням необмеженої кількості мовних одиниць, відповідних закономірностей їх функціонування, дає змогу оперувати ними для побудови різноманітних висловлювань – від найпростішого вираження будь-якого почуття – до передачі інтелектуальної інформації. Адже саме у сфері мовленнєвих реалізацій і виявляється своєрідність національної мови. Оволодіння мовленнєвою компетенцією підводить особистість поліцейського до відповідних адекватних мовленнєвих дій, готує його до мовленнєвої практики в умовах природного спілкування [4, с. 71].

Варто зазначити, що мовленнєва компетентність особистості поліцейського визначається через його мовленнєвий досвід, що містить у собі практику професійного мовного спілкування, а також систематичне використання мови з метою пізнання особистості і самого себе [5].

Вищевикладене свідчить, що мовленнєва компетентність поліцейського відіграє важливу роль для його подальшої успішної професійної діяльності. Адже якісне володіння культурою писемного та усного мовлення створює передумови для його успішної професійної діяльності.

Однак на сьогодні досить поширеною проблемою, яка стосується мовленнєвої компетентності поліцейських, є суржик. Варто наголосити на тому, що проблема суржику була і лишається актуальною. Зрозумілим є те, що довготривалий утиск української мови та одночасне насаджування іншої, тобто російської мови, суттєво позначилось насамперед на усному, а також на писемному мовленні її носіїв.

Вищевикладений аналіз мовної ситуації показав, що українська мова навіть там, де вона активно функціонувала, зазнавала значного негативного впливу мови російської, що почала перетворюватись на «язичіє», суржик, на так звану мішану з українських та російських слів мову, а частіше всього – мовних покрутів, які утворилися на основі двох мов [6, с. 53–54].

Щоб розібратися у проблемі поширення суржику серед поліцейських, нами було проведено анонімне опитування курсантів 1-х та 4-х курсів Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, темою якого було питання «Яку мову ти частіше всього обираєш для спілкування з колегами та іншими людьми?», де були такі варіанти відповідей: а) українську мову; б) російську мову; в) суржик.

До опитування долучились 20 курсантів 1-го курсу та 20 курсантів 4-го курсу. Результати анонімного опитування показали, що тільки 15 % від загальної кількості надають перевагу спілкуванню українською мовою, 25 % – російською, а 60 % – суржику (рис. 1).

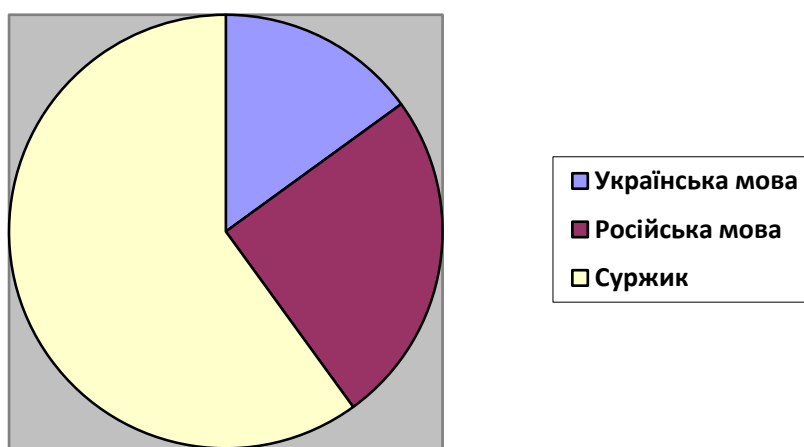

Рис. 1. Результати анонімного опитування

Здійснене опитування свідчить про те, що перевага у спілкуванні курсантів між собою, у побуті, з друзями належить саме суржику. Це дуже негативно, адже таке нехтування українською мовою може призвести до її подальшого занепаду, що створить загрозу «розмивання» української мови або ж зникнення її з активної лексики поліцейських.

Така ситуація, що склалася, вимагає свого невідкладного вирішення, бо ж такого курсанта, який у спілкуванні надає перевагу саме суржику, аж ніяк не може віднести до числа кваліфікованих поліцейських. Адже сучасний поліцейський – це людина не тільки високоосвічена та високоморальна, яка знає національне законодавство України, правильно застосовує його норми, але й уміло та професійно використовує державну мову у своїй професійній мовленнєвій (як усній, так і письмовій) діяльності.

Вважаємо, що негативним фактором, який не сприяє спілкуванню українською мовою є й те, що в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання з року в рік скорочуються обсяги навчальних годин, відведених на вивчення ділової української мови, вилучаються з навчання такі класичні дисципліни, які формують культуру мовлення та світогляд української молоді. Це такі навчальні дисципліни, як «Ораторське мистецтво», «Етика і культура мовного спілкування», «Народознавство», «Етнографія», «Мистецтво» тощо. Саме ці класичні дисципліни формують у курсантів принципи національної свідомості, моралі, інтелекту, патріотизму. Безглузде скорочення їх призводить до мовного зубожіння. Внаслідок цього рівень мовної культури майбутніх поліцейських все дедалі знижується, позбавляючи при цьому звичайного вміння гарно писати та чітко, грамотно й виразно висловлювати свої думки. Тож вивчення таких дисциплін, сприяє збагаченню рівня знань рідної мови та її художніх засобів [7, с. 34].

Висновки. Отже, для належної реалізації державної мовної політики у професійній діяльності працівників Національної поліції поліцейським необхідно звернути увагу на особливості свого спілкування, боротися з двомовністю, викоринувати суржик, адже вказані вади заважають їх належній професійній діяльності, призводять до погіршення враження у населення про поліцейських як кваліфікованих спеціалістів загалом. Кожен працівник Національної поліції повинен нести персональну відповідальність за власну чистоту мовлення.

Усуненню наявних недоліків має сприяти і виважена освітня політика у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що має зводитися до збільшення обсягів навчальних годин для вивчення ділової української мови, а також включення до навчальних планів та програм класичних навчальних дисциплін «Ораторське мистецтво», «Етика і культура мовного спілкування», «Народознавство», «Етнографія», «Мистецтво», які сприятимуть подальшому формуванню культури мовлення та світогляду української молоді.

Список використаних джерел

1. Богуш А. М., Трифонова О. С., Кисельова О. І. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
2. Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості. *Соціальна психологія*. 2004. № 5 (7). С. 63–82.
3. Бачевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ, 2004. 344 с.
4. Козьмук Б. П. Мовне законодавство і мовна політика потребують вдосконалення. *Право України*. 2002. № 10. С. 70–72.
5. Мовна політика. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um51.htm>.
6. Білозоров Є. В., Власенко В. П., Горова О. Б. та ін. Теорія держави та права : навч. посібник. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
7. Поповський А. М., Лукомська А. А. Мова і культура мовлення правоохоронців з погляду курсанта. *Бористен*. 2020. № 05 (346). С. 28–34.

Надійшла до редакції 13.12.2022

References

1. Bohush, A. M., Tryfonova, O. S., Kyselova, O. I. (2008) Formuvannia movnoi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh [The formation of linguistic personality at different age stages] : monohraf. Odessa : PNTs APN Ukrainy, 272 p. [in Ukr.].
2. Borynshtein, Ye. (2004) Sotsiokulturni osoblyvosti movnoi osobystosti [Sociocultural features of linguistic personality]. *Sotsialna psykholohiya*. № 5 (7), pp. 63–82. [in Ukr.].
3. Bachevych, F. S. (2004) Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Basics of communicative linguistics]. Kyiv, 344 p. [in Ukr.].
4. Kozmuk, B. P. (2002) Movne zakonodavstvo i movna polityka potrebuiut vdoskonalennia [Language legislation and language policy need improvement]. *Pravo Ukrainy*. № 10, pp. 70–72. [in Ukr.].
5. Movna polityka [Language policy]. URL : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um51.htm>. [in Ukr.].
6. Bilozorov, Ye. V., Vlasenko, V. P., Horova ta in. (2017) Teoriya derzhavy ta prava [Theory of the state and law] : navch. posib. / za zah. red. S. D. Husarieva, O. D. Tykhomyrova. Kyiv, 320 p. [in Ukr.].
7. Popovskiy, A. M., Lukomska, A. A. (2020) Mova i kultura movlennia pravookhorontsiv z pohliadu kursanta [Language and speech culture of law enforcement officers from the cadet's point of view]. *Borysten*. № 05 (346), pp. 28–34. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tetyana Zheglinska, Alina Lukomska. Implementation of the state language policy in the professional activity of a police officer. The article deals with problematic issues of the implementation of the state language policy in the professional activity of a police officer. It was established that language and speech competence of police officers are one of the most important elements of their professional training. The article emphasizes that the direct activity of a police officer requires not only professional skills, but also a broad general education, it is inextricably linked with intensive both oral and written communication, and also involves a fairly wide speech practice, which in its the turn requires a clear expression of concepts and categories in various spheres of social life. Language and speech competence is one of the most important factors in the formation of the professional image of a police officer, it is characterized by the direct use of an unlimited number of language units, the corresponding laws of their functioning, operating with them to construct various expressions – from the simplest expression of any feeling to the transmission of intellectual information. After all, it is precisely in the field of speech implementations that the originality of the national language is revealed. Mastering

speech competence brings the personality of a police officer to appropriate and adequate speech actions, prepares him for speech practice in natural communication conditions. The article contains a practical component, which consists in the analysis of the problem of surzhik manifestations in the professional speech of future police officers. Thus, it was highlighted that most of the interviewed cadets prefer to communicate with the help of surzhik. The article concludes that every cadet needs to pay attention to their communication and fight bilingualism, because this leads to a deterioration of the impression of police officers as qualified specialists in general. In our opinion, all this is caused, first of all, by the inexperience of the cadets, which cannot in any way correspond to the professional activity of a qualified police officer. After all, a modern policeman is a highly educated and highly moral person who must know not only the laws of Ukraine, but also be able to interpret them professionally in his professional speaking (both oral and written) activities.

Keywords: *Ukrainian language, language policy, language and speech competence, surzhik, professional training, police officer.*

УДК 343.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-411-418

Світлана КОРОГОД[©]

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПІДСТАВИ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ПОЄДНАНОГО ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ

Здійснено дослідження підстав та принципів криміналізації умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством. За основу дослідження було обрано перелік підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, які було запропоновано Д. Балабановою.

За результатами дослідження підстав та принципів криміналізації умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством, було встановлено, що окреслене суспільно небезпечне діяння відповідає основним підставам та принципам криміналізації.

Ключові слова: *підстави, принципи, криміналізація, умисне вбивство, згвалтування, сексуальне насильство.*

Постановка проблеми. Як зазначають Ю. Антонян та А. Ткаченко, будь-яке цивілізоване суспільство суворо охороняє моральні інтереси своїх громадян, їх життя і здоров'я, гідність і недоторканність особи, суворо караючи за будь-яке посягання на них, особливо якщо страждають діти і підлітки. Будь-яке цивілізоване суспільство суворо оберігає честь і гідність жінок як символ власної честі, а ефективність цього захисту є показником його культури. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Тому погоджуємось із думкою О. Дудорова, що у комплексі невід'ємних прав і свобод людини і громадянина, на його думку, важливе місце займає статева свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку підростаючого покоління. Удосконалення кримінально-правової протидії злочинним посяганням на життя, статева свободу й статева недоторканість особи є злободенною проблемою, що потребує вироблення соціально обумовлених і науково обґрунтованих рекомендацій, адресованих як законодавцеві для усунення вад нормативної регламентації відповідальності за вказані злочини, так і правозастосувачеві з метою правильного та однакового застосування кримінального закону [2, с. 77].

© С. Корогод, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6696-6818>

svitlanakorohod20@gmail.com

Однак, незважаючи на законодавче закріплення життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю в державі, не перестають моторошно дивувати суспільство умисні вбивства, поєднані із зґвалтуванням або сексуальним насильством, які не можуть не викликати резонанс у засобах масової інформації, що само собою зумовлює злободенну актуальність наукового пошуку у цьому напрямі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження окремих питань кримінальної відповідальності за умисне вбивство поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством здійснювали такі вчені, як Ю. Антонян, О. Дудоров, К. Задоя, Н. Маковецька, А. Ткаченко, М. Самарчук, М. Стетюха, Ю. Швець, О. Шигонін тощо. Однак дослідження окреслених науковців стосувалися більшою мірою кримінально-правової характеристики умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, внаслідок чого питання підстав та принципів криміналізації залишились не розглянутими.

Мета статті полягає у дослідженні підстав та принципів криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Вклад основного матеріалу. Якщо зробити побіжний огляд позицій науковців щодо формування та виокремлення окремих груп підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, можемо зробити висновок, що серед них простежується відповідна схожість позицій. Проте, на нашу думку, найбільш вдалий перелік підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь запропонувала Д. О. Балабанова. Тому дослідження підстав та принципів криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, будемо проводити враховуючи цю наукову позицію.

Першим, на думку О. Попович, найважливішим принципом криміналізації діяння є його суспільна небезпечність, оскільки остання є історично мінливою, незалежною від волі законодавця, об'єктивною характеристикою діяння. Водночас, зауважує науковець, у науковій літературі панує позиція, що суспільна небезпечність властива злочину в цілому і визначається всіма його елементами: об'єктом, об'єктивною стороною (характером та розміром завданої шкоди, способом вчинення злочину, знаряддями і засобами вчинення злочину, часом, місцем, обстановкою вчинення), суб'єктом та суб'єктивною стороною (формою та ступенем вини, мотивом злочинної діяльності та метою, досягнення якої прагнув винний) [3, с. 210].

Однак для визначення суспільної небезпеки (небезпечності) умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, необхідно з'ясувати, яка завдається шкода цим злочином.

У положеннях Основного закону України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

Тож погоджуємось із думкою Ю. Шевчука, що вбивство – найтяжчий злочин проти особи, тому таке діяння привертає увагу з боку відповідних органів влади. Суспільна небезпечність вбивств полягає в тому, що внаслідок їх вчинення людина позбавляється життя – найціннішого природного блага. Наслідки у вигляді смерті мають незворотній характер, і у зв'язку з цим шкода, заподіяна потерпілій особі, не може бути відшкодована [4, с. 170].

Підвищена суспільна небезпека (небезпечність) умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, характеризується ще й тим, що в цьому випадку наявна присутність додаткового обов'язкового об'єкта протиправного посягання – статевої свободи та статевої недоторканості особи, що підвищує суспільну небезпеку (небезпечність) досліджуваного злочину на відміну від «звичайного вбивства», передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України. Тому суспільна небезпечність (небезпека) умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, навіть не підлягає сумніву.

Щодо типовості та достатньої поширеності суспільно небезпечного діяння (умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством) В. Кудрявцев зазначає, що кримінальне право регулює форму реакції суспільства і держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які принаймні реально можливі, тобто є проявами деяких загальних тенденцій і закономірностей, інакше кажучи – явища не випадкові. Можлива повторюваність – необхідне якість діяння, віднесеного законом до злочинів. Отже, як наголошує науковець, нижня межа, встановлювана аналізованим

принципом як вимога до кількісної визначеності криміналізованого виду діянь у тому, що ці дії повинні бути більш-менш поширеними. Але, на думку правника, цей принцип встановлює і деякий верхній кількісний ліміт для однорідних суспільно небезпечних актів поведінки, що визначає можливість їх криміналізації.

Отже, з метою з'ясування типовості та достатньої поширеності умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, звернемось до офіційної статистичної інформації Генеральної прокуратури України. Однак спочатку нагадаємо читачу, що до внесення змін до КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2018 № 2227-VIII диспозицію п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України було сформульовано так: «Умисне вбивство поєднаного із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом». І тільки після внесення відповідних змін отримала сучасне формулювання: «Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством».

Аналіз Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України щодо умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, та умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у період з січня 2013 року по жовтень 2021 року дав змогу зробити такі висновки. По-перше, досліджуване кримінальне правопорушення не є випадковим суспільно небезпечним діянням, а характерне до стійкої статистики. Про що, зокрема, свідчить наявність облікованих кримінальних правопорушень, передбачених п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України у кожному з облікованих років (2013 р. – 11 кримінальних правопорушень, 2014 р. – 13 кримінальних правопорушень, 2015 р. – 8 кримінальних правопорушень, 2016 р. – 9 кримінальних правопорушень, 2017 р. – 8 кримінальних правопорушень, 2018 р. – 12 кримінальних правопорушень, 2019 р. – 7 кримінальних правопорушень, 2020 р. – 8 кримінальних правопорушень, 2021 р. (січень-жовтень) – 6 кримінальних правопорушень). Тому можемо стверджувати про наявність типовості та достатньої поширеності умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Якщо розглядати таку підставу криміналізації суспільно небезпечного діяння, як динаміка, можемо зазначити, що досліджувана вище статистика Генеральної прокуратури України дозволяє говорити про маятникову тенденцію умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, як у бік зниження кількості облікованих кримінальних правопорушень так і в бік їх збільшення.

Щодо необхідності впливу кримінально-правовими заходами на випадки вчинення умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, врахування можливостей системи кримінальної юстиції та співрозмірності наслідків криміналізації можемо відмітити цілком слушне твердження. Зокрема, на думку О. Пашенко, наявність можливості боротьби з діянням кримінально-правовими засобами, утворюється двома парними категоріями: можливістю боротьби за допомогою кримінально-правових засобів і неможливістю боротьби за допомогою інших, що впливає з терміна «наявність можливості». Можливість боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових засобів, на думку правника – це власне можливість виявлення, розслідування і доказування відповідних діянь, а не «ціна» здійснення такої можливості. Тут йдеться лише про те, зосереджує увагу автор, чи взагалі можна чи ні це зробити на сучасному рівні розвитку науки і техніки. Втрати для економіки внаслідок криміналізації варто розглядати як складову іншої обставини – «співвідношення позитивних і негативних наслідків кримінально-правової заборони». Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, потребуватиме боротьба з будь-якими злочинами (проти основ національної безпеки, вбивствами, захопленнями заручників, розбійними нападами тощо). Тому підтримуємо автора, що виділення суспільством ресурсів на функціонування держави обов'язково містить і виділення ресурсів на втілення в життя положень кримінально-правових норм [5, с. 5–6].

Отже, виділяючи вагомість позиції О. Пашенко, поряд з цим наголосимо, що схожу думку поділяють П. Фріс та В. Кудрявцев, наголошуючи на тому, що під час криміналізації суспільно небезпечного діяння необхідно обов'язково враховувати

ступінь співрозмірності позитивних і негативних наслідків такої криміналізації у майбутньому.

Тож, на думку В. Кудрявцева, принцип пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації ґрунтується на положенні про те, що кримінальна відповідальність під час її реалізації неминуче породжує деякі небажані соціальні наслідки, є досить тривіальним. Добре відомо і те, що ці небажані результати застосування кримінального закону є досить різноманітними. Вони виявляються і в негативному формуванні особистості підданих кримінального покарання людей, й у деформації міжособистісних (наприклад, сімейних) відносин, й у порушенні функціонування економіки та інших сферах життя. Зокрема, давно вже було зазначено, що кримінальний закон вражає не лише винного, а й ні в чому не винних членів його сім'ї, позбавляє суспільство не лише правопорушника, а й учасника громадського провадження, розриває у засудженого не лише злочинні, а й корисні, необхідні соціальні зв'язки.

Отже, можемо зробити проміжний висновок, що негативні наслідки криміналізації будуть відбуватися під час криміналізації будь-якого виду суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), в тому числі й умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

На цьому, зокрема, наголошує О. Попович, а саме, що криміналізація будь-якого суспільно небезпечного діяння супроводжується негативними соціальними наслідками, а тому повинна являти собою крайній захід, найсуворіший спосіб охорони тих чи інших відносин, які наявні у суспільстві [3, с. 211].

Отже, досліджуючи співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації, необхідно враховувати, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є одним із найбільш суспільно небезпечних діянь, за які передбачено кримінальним законодавством покарання. Яке так чи інакше залишає непоправний слід на суспільних відносинах, потребує подальшої профілактики та попередження [11, с. 179].

Водночас, як вже зазначалося вище, підстави криміналізації умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, необхідно розглядати у комплексі з принципами.

Тож нагадаємо читачу, що за концепцією, яку запропонувала Д. Балобанова, до принципів криміналізації належать:

- відсутність прогалин закону та зайвості заборони;
- визначеність та єдність термінології;
- доцільність [6, с. 147].

Відсутність прогалини кримінального законодавства та зайвої заборони є одним із найважливіших принципів криміналізації в системі законодавчої техніки. Дотримання цього принципу допомагає задовольнити потреби суспільства щодо адекватного реагування на прояви суспільно небезпечного діяння з боку держави, формуючи при цьому правосвідомість населення [10, с. 325].

В. Кудрявцев та Г. Злобін зазначають, що застосування аналізованого принципу практично виявляється не таким простим, як це може здатися на перший погляд. Справа в тому, що аналіз системної доречності криміналізації чи декриміналізації дії передбачає досить складне і різнобічне теоретичне обґрунтування. Внаслідок єдиного законодавчого рішення, що належить до Особливої частини, у кримінальному законодавстві можуть відбутися такі зміни: виникне чи зникне основний склад злочину; утворюються або знищуються кваліфіковані чи привілейовані склади; утворюються спеціальні склади. Зі свого боку, ці результати можуть бути досягнуті шляхом зміни змісту та обсягу будь-якого з основних елементів складу: об'єкта та предмета злочину, суб'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони. Однак науковці наголошують, що незважаючи на всю складність оцінки системного значення будь-якої зміни Особливої частини кримінального законодавства, можна вказати на єдиний (і досить елементарний) критерій. Цей критерій полягає у позитивній відповіді на два питання. Чи змінилася внаслідок новели міра відповідальності злочинця за якийсь із можливих діянь? Чи є зміна, якщо вона є, саме такою, яку передбачав отримати законодавець?

Наприклад, п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України встановлює кримінальну відповідальність за умисне вбивство із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Окрім того, на цей час у кримінальному законодавстві України є окремі кримінально-

правові норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуальне насильство (ст. 153 КК України).

У ч. 5 ст. 152 КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років за дії, передбачені частиною першою цієї статті (вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи, тобто зґвалтування), або третьою цієї статті (зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої особи), що спричинили тяжкі наслідки [7].

У ч. 5 ст. 153 КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років за дії, передбачені частинами першою (вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи, тобто сексуальне насильство), другою (сексуальне насильство, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152, 154, 155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя й колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного або громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності), третьою (сексуальне насильство, вчинене групою осіб, або сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи) або четвертою цієї статті (дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди), що спричинили тяжкі наслідки [7].

Отже, спільне між кваліфікованими видами зґвалтування та сексуального насильства те, що в них передбачено кримінальну відповідальність за спричинені цими діями тяжкі наслідки.

Ці позиції знаходить свої підтвердження Постанові Верховного Суду України від 20.06.2018 року у справі № 566/606/15-к.

Наприклад, захисник Луценко Р. О., в інтересах засудженого ОСОБА_1, порушує питання про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 березня 2017 року щодо ОСОБА_1 на підставі пункту 1 частини 1 статті 445 КПК України в редакції Закону від 12 лютого 2015 року № 192-VII з підстави неоднакового застосування норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень, а саме частини 4 статті 67 КК України і просить вирок апеляційного суду та ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ скасувати, а кримінальне провадження направити на новий розгляд у суд апеляційної інстанції. Захисник стверджує, що суди апеляційної та касаційної інстанцій безпідставно визнали, як обставину, що обтяжує покарання «настання тяжких наслідків» не виключивши її, оскільки при встановленні об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 286 КК України, було враховано, її як ознаку злочину, що впливає на його кваліфікацію. На думку заявника, касаційний суд неправильно тлумачить кримінальний закон, погоджуючись із твердженням суду апеляційної інстанції у цьому кримінальному провадженні про те, що «настання тяжких наслідків» у цьому випадку буде, як обставина, що обтяжує покарання. Крім того, захисник зазначає про те, що ні в обвинувальному акті, ні у вирокі суду першої інстанції як обставина, що обтяжує покарання – «настання тяжких наслідків» не були враховані. Як приклад правильного застосування норми права заявник наводить висновки суду касаційної інстанції в ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 липня 2013 року щодо ОСОБА_1, де з мотивувальної частини вироку виключено посилання на обтяжуючу покарання обставину «настання тяжких наслідків» з огляду на те, що кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого частиною 2 статті 286 КК України, є смерть потерпілого або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що є тяжкими наслідками, а тому врахування як обставини, що обтяжує покарання, тяжких наслідків – є неприпустимим [8].

Як висновок судом було зазначено, що згідно з пунктом 5 частини 1 статті 67 КК України під час призначення покарання обставинами, які його обтяжують,

визнаються тяжкі наслідки, вчинені злочином. Під тяжкими наслідками, завданими злочином, в наведеній статті розуміються ті суспільно небезпечні зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, які викликані вчиненням злочину, але виходять за межі його складу. З урахуванням конкретних обставин кримінального провадження тяжкими наслідками можуть, зокрема, визнаватися смерть однієї чи декількох осіб, значна шкода здоров'ю людей, майнова шкода у великому чи особливо великому розмірах тощо. У цьому конкретному випадку внаслідок порушення правил безпеки дорожнього руху було спричинено смерть потерпілого. А тому визнання обставиною, що обтяжує покарання засудженому ОСОБА_1 – настання тяжких наслідків, що виразилися в смерті особи, є неприпустимим, оскільки зазначена обставина є кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 286 КК України [8].

Отже, зважаючи на вищевикладені положення стосовно тяжких наслідків, можемо зазначити, що під останніми цілком справедливо можна розуміти смерть особи, однак у випадку зґвалтування та сексуального насильства тяжкі наслідки передбачені у диспозиціях статей, а тому не повинні враховуватись судом як обставини, які обтяжують покарання.

Ба більше, відповідно до п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04.06.2010 № 7 встановлено, якщо стаття чи частина статті Особливої частини КК України прямо передбачає спричинення відповідним діянням загибелі однієї або кількох осіб чи така загибель є проявом передбачених нею особливо тяжких або тяжких наслідків, умисне спричинення при вчиненні такого злочину смерті одному або кільком потерпілим цією статтею чи частиною статті не охоплюється. Таке спричинення потребує окремої (додаткової) кваліфікації за відповідною частиною статті 115 КК України [9].

Слушно зауважує О. Дудоров, що у розглядуваній ситуації смерть потерпілої особи не повинна розглядатись як прояв особливо тяжких наслідків зґвалтування, оскільки в протилежному випадку умисне спричинення смерті потерпілій особі буде двічі інкриміноване винному. А це, на його думку, суперечило б ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення, а так само виробленому теорією кримінально-правової кваліфікації положенню про недопустимість подвійного інкримінування. Ба більше, продовжує автор, на користь того, що в цьому випадку не треба інкримінувати згадану кваліфікуючу ознаку, певною мірою вказує роз'яснення, наведене в п. 14 ППВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04 червня 2010 року № 7. Де сказано, коли загибель однієї або кількох осіб є проявом передбачених відповідною частиною статті Особливої частини КК України тяжких або особливо тяжких наслідків, то умисне спричинення смерті цією частиною не охоплюється й потребує окремої кваліфікації за відповідною статтею КК України [2, с. 79].

Отже, відмежування умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, здійснюється, насамперед, за суб'єктивною стороною від зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуального насильства (ст. 152 КК України), про що ми будемо говорити детальніше під час дослідження другого розділу. Більше того, за умисне вбивство поєднане із зґвалтуванням передбачено законодавцем покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті [9]. Тому маємо змогу стверджувати, що п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України передбачено кримінальну відповідальність за діяння, яке є більш суспільно небезпечним порівняно з зґвалтуванням (ст. 152 КК України) та сексуальним насильством (ст. 153 КК України).

Отже, зважаючи на вищевикладені положення, під час криміналізації умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, законодавець дотримався принципу відсутності прогалин кримінального законодавства та зайвої заборони.

Наступним принципом законодавчої техніки криміналізації суспільно небезпечного діяння, за поділом Д. Балабанової, є принцип визначеності та єдності термінології.

Як зазначають Г. Злобін та В. Кудрявцев, криміналізація в законі будь-якого

суспільно небезпечного діяння, щоб спричинити практичні результати, що виражають дійсну волю законодавця, повинна здійснюватися у визначених з погляду мови закону термінах – єдиних для Загальної та Особливої частин чинного кримінального законодавства. При цьому науковці акцентують на тому, що якщо характеристики криміналізованого діяння і умови настання відповідальності за нього не можуть бути виражені за допомогою звичайної для кримінального законодавства термінології і вимагають вживання нових понять, ці поняття повинні бути визначені в самому законі.

Тож на сьогодні в чинній редакції диспозиції п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України законодавець використав вже знайомі кримінальному законодавству терміни, тому принцип визначеності та єдності термінології було дотримано.

Поряд із цим криміналізація умисного вбивства, поєднаного зі зґвалтуванням та сексуальним насильством, відповідає і останньому принципу криміналізації в межах законодавчої техніки – доцільності. Адже, як вже було встановлено, умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, відмежовується від зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуального насильства (ст. 152 КК України) за суб'єктивними ознаками. Тому, зважаючи на підвищену суспільну небезпечність злочинного діяння, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, законодавцем встановлено можливість застосування вищої міри покарання, довічне позбавлення волі.

Отже, за результатами виконаного дослідження можна зробити висновки, що криміналізація умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, відповідає основним підставам та принципам криміналізації.

В подальшому перспективним напрямом наукового дослідження є вивчення закордонного досвіду правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Дудоров О. О. Умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням: питання кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 77–92.
3. Попович О. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 4. С. 209–214.
4. Шевчук Ю. І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, поєднане з вбивством. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 167–174.
5. Пашенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 449 с.
6. Балабанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145–148.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74842734>.
9. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова від 04.06. 2010 № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>.
10. Корогод С. В. Зарубіжний досвід окремих країн, щодо правового регулювання відповідальності за умисне вбивство поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 322–329.
11. Onyshchuk I. Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics And Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. P. 172–182.

Надійшла до редакції 16.09.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>. [in Ukr.].
2. Dudorov, O. O. (2016) Umysne vbyvstvo, poiednane zi zgvaltuvanniam: pytannia kvalifikatsii ta vdoskonalennia kryminalnoho zakonu [Premeditated murder combined with rape: questions of qualification and improvement of the criminal law]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. № 4 (76), pp. 77–92. [in Ukr.].
3. Popovych, O. (2018) Pryntsypy kryminalizatsii: poniattia, zmist ta dotrymannia (na prykladi st. 110-2 KK Ukrainy) [Principles of criminalization: concept, content and compliance (on the example of

Article 110-2 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Pidpryiemstvo, gospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 209–214. [in Ukr.].

4. Shevchuk, Yu. I. (2007) Sotsialna obumovlenist kryminalnoi vidpovidalnosti za nasylnytske zadovolennia statevoi prystrasti nepryrodnym sposobom, poiednane z vbyvstvom [Social conditioning of criminal responsibility for the violent satisfaction of sexual passion in an unnatural way, combined with murder]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*. Vyp. 15, pp. 167–174. [in Ukr.].

5. Pashchenko, O. O. (2019) Sotsialna obumovlenist kryminalno-pravovykh norm [Social conditioning of criminal law norms] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 449 p. [in Ukr.]. [in Ukr.].

6. Balabanova, D. O. (2009) Zahalni zasady teorii kryminalizatsii [General principles of criminalization theory]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 47, pp. 145–148. [in Ukr.].

7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

8. Materialy Yedynoho derzhavnoho reiestru sudovykh rishen [Materials of the Unified State Register of Court Decisions]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74842734>. [in Ukr.].

9. Pro praktyku zastosuvannya sudamy kryminalnoho zakonodavstva pro povtornist, sukupnist i retsydyv zlochniv ta yikh pravovi naslidky [On the practice of courts applying criminal legislation on repetition, aggregation and relapse of crimes and their legal consequences] : Postanova vid 04 cherv. 2010 r. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>. [in Ukr.].

10. Korohod, S. V. (2022) Zarubizhnyi dosvid okremykh krain, shchodo pravovoho rehuliuвання vidpovidalnosti za umysne vbyvstvo poiednane iz zvaltuvanniam abo seksualnym nasylstvom [Foreign experience of individual countries regarding the legal regulation of responsibility for intentional homicide combined with rape or sexual violence]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. № 2 (117), pp. 322–329. [in Ukr.].

11. Onyshchuk, I. (2021) Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. No. 2, pp. 172–182.

ABSTRACT

Svitlana Korohod. Grounds and principles of criminalization of intentional murder combined with rape or sexual violence. In the article, the author studies the grounds and principles of criminalization of premeditated murder combined with rape or sexual violence.

A study of the grounds and principles of criminalization of premeditated murder combined with rape or sexual violence revealed that it corresponds to the basic grounds and principles of criminalization.

Thus, the increased social danger (danger) of premeditated murder combined with rape or sexual violence is also characterized by the fact that in this case there is the presence of an additional mandatory object of unlawful encroachment – sexual freedom and sexual integrity. Which increases the public danger (danger) of the investigated crime in contrast to the «ordinary murder» under Part 1 of Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine. Therefore, the public danger (danger) of premeditated murder combined with rape or sexual violence is not even in doubt.

The analysis of the Unified Report on Criminal Offenses of the Prosecutor General's Office of Ukraine on premeditated murders combined with rape or unnatural sexual gratification and premeditated murders combined with rape or sexual violence between January 2013 and October 2021 provided an opportunity to conclude. First, the investigated criminal offense is not an accidental socially dangerous act, but is characterized by stable statistics. As evidenced, in particular, by the presence of recorded criminal offenses under paragraph 10 of Part 2 of Article. 115 of the Criminal Code of Ukraine in each of the recorded years (2013 – 11 criminal offenses, 2014 – 13 criminal offenses, 2015 – 8 criminal offenses, 2016 – 9 criminal offenses, 2017 – 8 criminal offenses, 2018 – 12 criminal offenses, 2019 – 7 criminal offenses, 2020 – 8 criminal offenses, 2021 (January-October) – 6 criminal offenses). Therefore, we can say that premeditated murder combined with rape or sexual violence is typical and sufficient.

A review of the dynamics revealed that the above study of the Prosecutor General's Office of Ukraine suggests a pendulum trend of premeditated murder combined with rape or sexual violence, both to reduce the number of reported criminal offenses and to increase them.

It was also found that the negative consequences of criminalization will occur in the criminalization of any type of socially dangerous act (act or omission), including premeditated murder combined with rape or sexual violence.

A study of the proportionality of the positive and negative consequences of criminalization has shown that premeditated murder combined with rape or sexual violence is one of the most socially dangerous acts punishable by criminal law. Which in one way or another leaves an irreparable mark on public relations, and needs further prevention and prevention.

Keywords: *grounds, principles, criminalization, premeditated murder, rape, sexual violence.*

УДК 347.615:347.135.224
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-419-427

Максим САЛАЙ[©]
магістр права, аспірант
(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

ПОРІВНЯЛЬНІ АСПЕКТИ СТЯГНЕННЯ БЕЗСПІРНОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ В НОТАРІАЛЬНОМУ ТА СУДОВОМУ ПОРЯДКАХ

Досліджено особливості нотаріального провадження з вчинення виконавчого напису та судового наказного провадження. З'ясовано підстави та умови, процедура, правові наслідки видачі виконавчого напису нотаріуса та судового наказу, а також надано порівняльну характеристику таким правозастосовним актам.

Встановлено, що нотаріальне та наказне провадження мають спрощений та документальний характер, здійснюються на підставі доказів, поданих лише однією стороною – стягувачем. У зв'язку з цим права боржника є обмеженими. При цьому в цивільному процесі встановлені важелі зрівняння прав боржника у вигляді заяви про скасування судового наказу, тоді як у нотаріальному процесі аналогічний механізм відсутній.

Надано авторське бачення спільних та відмінних ознак виконавчого напису нотаріуса та судового наказу.

Ключові слова: стягнення заборгованості, безспірність заборгованості, нотаріальне провадження, виконавчий напис, наказне провадження, судовий наказ.

Постановка проблеми. Схожі за своєю правовою суттю та юридичною метою нотаріальне провадження з вчинення виконавчого напису та наказне провадження мають відмінний вплив на сторони таких проваджень. Це, насамперед, виявляється у різних правових наслідках вчиненого виконавчого напису та виданого судового наказу, а також у різному правовому статусі боржника, який у цивільному судочинстві має більший обсяг правомочності для захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів, ніж у нотаріальному процесі. До того ж порядок оскарження виконавчого напису та судового має суттєві відмінності. Тому дослідження цих юридичних явищ в їх порівнянні дасть змогу запропонувати шляхи удосконалення процедури вчинення нотаріусом виконавчого напису на борговому документі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика нотаріального провадження з вчинення виконавчого напису та судового наказного провадження неодноразово досліджувалась широким колом науковців. Серед таких вчених треба виділити Т. Андрущенко, В. Баранкова, Н. Безсмертна, М. Вербицька, Ю. Желіховська, В. Комаров, А. Серветник, В. Тертишников, С. Фурса тощо.

Мета статті: дослідити проблемні питання нотаріальної та судової процедури стягнення безспірної заборгованості, здійснити порівняльний аналіз сутності цих проваджень і виокремити спільні та відмінні процесуальні аспекти. За результатами виконаного дослідження надати обґрунтовані пропозиції удосконалення чинної процедури вчинення виконавчого напису.

Вклад основного матеріалу. За загальним правилом цивільне судочинство покликане вирішувати спір між сторонами, встановлювати належний їм обсяг прав та обов'язків. Для вирішення цього завдання суд розглядає справи в порядку загального чи спрощеного позовного провадження. Водночас Цивільним процесуальним кодексом України передбачена можливість захисту судом цивільних прав та інтересів не лише шляхом вирішення спору про право, а й в тих випадках, коли спір відсутній, тобто в порядку наказного провадження. Саме безспірність вимог, за якими видається судовий наказ, є основною відмінною рисою наказного провадження [4].

Сутність нотаріального провадження полягає в тому, що воно має безспірний

характер. Тобто ця процедура відбувається не у зв'язку з виникненням спору про право та його безпосереднім захистом, а для попередження, недопущення виникнення такого спору. Тому нерідко нотаріат називають органом превентивного правосуддя, що й не дивно, через наявність спільних рис між судовою та нотаріальною діяльністю. Особливо така спільність виявляється у нотаріальному провадженні з вчинення виконавчих написів та наказному провадженні, які, на думку С. Я. Фурси, є аналогічними за своєю суттю [12, с. 70].

Про спільність судового наказу та виконавчого напису також може свідчити історія їх походження. Вперше термін «судовий наказ» використаний у ЦПК УРСР 1924 року, положення якого регламентували умови та процедуру його видачі. Передбачалось, що такий правозастосовний акт буде видаватися для найпростіших справ, що ґрунтуються на зафіксованих документах та тих, що не підлягають оспоруванню, зокрема опротестованих векселях, нотаріально посвідчених актах, угодах щодо розміру утримання дітям та другому з подружжя, документах, що встановлюють термінування з боку боржників або їх поручителів позик, отриманих від кредитних товариств, розрахункових книжках на заробітну плату тощо. Згодом кількість документів, за якими видавали судові накази, істотно зменшилася. Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1964 року взагалі не згадував судовий наказ, однак з аналізу законодавства того часу можна зробити висновок, що справи такого характеру відійшли до компетенції нотаріату. Наприклад, стягнення заборгованості за нотаріально посвідченими договорами, за кредитними та госпрозрахунковими відносинами, за квартирну плату та комунальні послуги, по несплаченій заробітній платі, по чергових платежах з батьків на утримання дітей в дитячих закладах та інше здійснювалось на підставі виконавчих написів нотаріусів [5, с. 23–26; 16; 24; 25, с. 61–62].

На сьогодні перелік підстав, за якими вчиняються виконавчі написи та видаються судові накази, чітко визначений законодавством. Такі підстави характеризуються безспірністю вимог стягувача (заявника) до боржника, яка, на думку багатьох науковців, є основною спільною рисою виконавчого напису нотаріуса та судового наказу [6; 19; 21, с. 87]. Ми цілком підтримуємо таку позицію та вважаємо її основоположною в здійсненні подальшого порівняння наказного та нотаріального провадження.

У доктрині наказне провадження розглядається як безспірний, окремий, самостійний та спрощений вид цивільного судочинства, де заявник доводить судові документальними доказами право вимоги до боржника, який не виконує зобов'язань з договору чи за законом, та має на меті оперативне визнання цивільних прав і обов'язків стягувача [5, с. 40–49; 24]. При цьому безспірність у наказному провадженні лише презюмується до того моменту, поки боржник не звернеться до суду із заявою про скасування судового наказу [5, с. 13].

М. Вербицька вказує, що деякі автори не вважають наказне провадження судочинством, оскільки відсутні цивільна справа, судовий розгляд, дослідження доказів, участь осіб у розгляді такої справи та судові рішення. Проте ця позиція не є зовсім логічною, оскільки наявна справа за вимогою заявника до боржника, яка, до речі, згідно з ч. 2 ст. 161 ЦПК України, на вибір особи може розглядатися й у спрощеному позовному провадженні. У наказному провадженні наявні такі стадії, як відкриття провадження (прийняття судом заяви про видачу судового наказу), видача судового наказу, скасування судового наказу та його виконання. Також існують сторони – заявник (стягувач) та боржник. Хоча судовий розгляд спрощений, але він все таки наявний, адже суддя досліджує заяву про видачу судового наказу та додані до неї документи, які є фактичними доказами в справі. У разі відсутності підстав для відмови у видачі судового наказу, суддя видає судовий наказ, який відповідно до ст. 258 ЦПК України є різновидом судового рішення [5, с. 35–36, 49].

Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ, визначені у статті 161 ЦПК України. Їх умовно можна поділити на декілька груп. До першої належать вимоги про стягнення заборгованості за договірними відносинами – це заборгованість за спожиті житлово-комунальні послуги, електронні комунікаційні послуги, послуги телебачення та радіомовлення, а також заборгованість за іншими, відмінними від цих договорами, які укладені у письмовій формі та за якими сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Другу групу складають вимоги про стягнення аліментів у визначеній частині від заробітку (доходу) платника аліментів або у твердій грошовій сумі, якщо ці вимоги не пов'язані із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб. До

останньої групи належать інші вимоги: стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку; компенсація витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів [27].

З аналізу положень розділу II ЦПК України випливає, що заява про видачу судового наказу, подана за загальними правилами підсудності та відповідно до вимог ст. 163 ЦПК України, розглядається судом протягом п'яти днів з дня її надходження або отримання інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи-боржника. За результатами такого розгляду, який проводиться без судового засідання та повідомлення сторін, суд видає судовий наказ, зміст якого визначений статтею 168 ЦПК України, або постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу. Копія судового наказу не пізніше наступного дня після видачі надсилається боржнику разом з копією заяви стягувача про видачу судового наказу та доданими до неї документами [27].

Характерним у наказному провадженні є те, що ухвала про відмову у видачі судового наказу може бути оскаржена в апеляційному порядку, тоді як сам судовий наказ не підлягає такому оскарженню (ч. 2 ст. 167, п. 1 ч. 1 ст. 353 ЦПК України). Проте законодавець передбачив іншу процедуру оскарження судового наказу в разі незгоди боржника з ним: подання заяви про скасування судового наказу до того ж суду, який його видав (крім видачі судового наказу про стягнення аліментів – у такому випадку передбачена лише можливість його перегляду за нововиявленими обставинами або подання боржником позову до стягувача про зменшення аліментів).

Щодо цього в науковій літературі є думка, що такий порядок оскарження судового наказу є відступом від принципу незмінності ухваленого рішення, який не дозволяє суду скасовувати чи змінювати своє рішення. Однак ми згодні з М. Вербіцькою та Є. Фурсою, які зазначають, що такий виняток є об'єктивно необхідним та справедливим, слугує гарантією захисту прав боржника від зловживань зі сторони стягувача, а також зумовлений самою природою наказного провадження, його спрощеним порядком [5, с. 168-169; 26, т. 1, с. 364].

Для набрання судовим наказом законної сили мають бути дотримані дві передумови: протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу з доданими до неї документами боржником не подана заява про скасування судового наказу (ч. 1 ст. 170 ЦПК України); ненадходження до суду від боржника заяви про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення п'ятнадцятиденного строку на її подання, крім випадків видачі судового наказу про стягнення аліментів, коли судовий наказ набирає законної сили в день його видачі (ч. 1 ст. 172 ЦПК України).

Після цього судовий наказ набирає законної сили та протягом п'яти днів його копія надсилається стягувачу. Отже, можна констатувати, що загальний строк набрання судовим наказом законної сили становить двадцять днів з дня вручення його боржнику. Встановлення саме такого строку є механізмом забезпечення рівноваги прав стягувача та боржника, оскільки права останнього в наказному провадженні значно зружені. Боржник має достатньо часу надати обґрунтовані заперечення щодо судового наказу та докази до вступу сторін у якісно нові правовідносини з примусового його виконання.

Особливість судового наказу полягає в його подвійності: з одного боку, він є судовим рішенням, а з іншого – виконавчим документом. Така подвійна його природа є винятком із загального правила та зумовлена необхідністю захисту безспірних прав стягувача в спрощеному порядку на підставі безспірних доказів [28].

Щодо нотаріального провадження, то, як і в наказному провадженні, обов'язковою вимогою вчинення виконавчого напису є вичерпний перелік вимог, за якими може бути вчинена ця нотаріальна дія. Нотаріус має перевірити відповідність заборгованості, щодо якої необхідно вчинити виконавчий напис, Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів [6]. Відповідно до цього, вчинення виконавчих написів можливе в таких випадках: стягнення заборгованості за нотаріально посвідченими договорами; стягнення заборгованості, що впливає з відносин, пов'язаних з авторським правом; стягнення заборгованості з батьків або осіб, що їх замінюють, за утримання дітей у закладах освіти; стягнення заборгованості з батьків або осіб, що їх замінюють, за утримання дітей і підлітків в

загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах соціальної реабілітації; стягнення за диспашею; стягнення заборгованості з військовослужбовців, звільнених з військової служби, і військовозобов'язаних після закінчення зборів; повернення об'єкта лізингу; стягнення заборгованості з орендної плати за користування державним та комунальним майном; стягнення заборгованості за векселями, опротестованими нотаріусами в установленому законом порядку; стягнення заборгованості за аграрними розписками; стягнення заборгованості з виплати дивідендів [15].

У науково-юридичній літературі поняття «виконавчий напис» визначається як розпорядження нотаріуса про стягнення з боржника належної стягувачеві певної грошової суми або витребування майна [8, с. 211]; підтвердження нотаріальним органом наявності заборгованості між боржником і стягувачем та розпорядження про примусове стягнення з боржника цієї заборгованості, вчинене на документах, які підтверджують безспірні зобов'язання останнього [2; 7; 11, с. 260; 18, с. 238].

Деякі вчені зазначають, що безпосередньою метою вчинення виконавчого напису є надання документам виконавчої сили [10; 20]. Однак важко погодитись з такою думкою, оскільки стягувач, звертаючись до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису, насамперед бажає захистити своє суб'єктивне цивільне право шляхом звернення безспірної заборгованості від боржника. На нашу думку, надання документам виконавчої сили є наслідком реалізації особою такого права, але жодним чином не метою такої нотаріальної дії. У зв'язку з чим можна стверджувати про спільність правової мети виконавчого напису та судового наказу – захист цивільних прав та інтересів у безспірних правовідносинах.

За С. Фурсою, вчинення виконавчого напису належить до одноетапних нотаріальних проваджень і в своєму розвитку проходить такі стадії: відкриття нотаріального провадження, що містить подання стягувачем заяви; підготовка до вчинення, що становить перевірку документів та інших умов вчинення виконавчого напису; вчинення виконавчого напису [22]. Погоджуючись із цими стадіями, вважаємо за необхідне також доповнити дане нотаріальне провадження такою факультативною стадією, як оскарження виконавчого напису.

Аналогічно наказному провадженню, нотаріальне провадження з вчинення виконавчого напису розпочинається з моменту звернення заявника (стягувача) до нотаріуса із заявою та відповідними документами, що підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності. Хоча відмінним від судового наказу є те, що виконавчий напис вчиняється незалежно від місцезнаходження стягувача чи боржника або місця виконання вимоги, у зв'язку з чим заява може бути подана до будь-якого нотаріуса. Водночас недотримання правил підсудності під час подання заяви про видачу судового наказу або неможливість з'ясування місця реєстрації (місця проживання) боржника-фізичної особи є підставою для відмови у його видачі.

Процедура доказування в нотаріальному провадженні схожа з доказуванням у наказному провадженні та здійснюється шляхом перевірки й оцінки нотаріусом поданих документів-доказів. Якщо вони підтверджують безспірність заборгованості та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, нотаріус вчиняє виконавчий напис. Зміст виданого виконавчого напису повинен відповідати ст. 89 Закону України «Про нотаріат» [17].

Ця нотаріальна дія вчиняється без участі сторін на підставі поданих лише стягувачем доказів. За деякими видами стягнень також необхідно надати документи на підтвердження повідомлення боржника про необхідність погашення заборгованості. Ю. Нікітін зазначає, що таке попередження має на меті спонукати боржника до добровільного погашення заборгованості, а також запобігти примусовому виконанню за відсутності в добросовісного боржника намірів ухилитися від виконання зобов'язання [11, с. 263].

Однак слід зазначити, що після отримання повідомлення, у випадку незгоди боржника із заборгованістю не передбачена можливість звернення до нотаріуса за відмовою у вчиненні нотаріальної дії або зупиненням для подання аргументів та доказів проти. По суті, таке повідомлення має формальний характер і часто стягувачами ігнорується, а недобросовісними нотаріусами не перевіряється.

У випадках, визначених ст. 49 Закону України «Про нотаріат» та пп. 1.3 глави 16 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, нотаріус відмовляє у вчиненні виконавчого напису, про що виносить постанову [13; 17]. Також у разі неподання всіх необхідних документів для вчинення виконавчого напису нотаріус, відповідно до ст. 46

Закону України «Про нотаріат», може зупинити нотаріальну дію та витребувати такі документи, тоді як відповідні повноваження суду в наказному провадженні не передбачені.

Особливою ознакою виконавчого напису, як і судового наказу, є те, що він одночасно є виконавчим документом. У зв'язку з цією рисою виконавчого напису Л. Баранова пропонує розглядати його як явище, що має подвійну правову природу: по-перше, це вид нотаріальної дії, а по-друге, – виконавчий документ [29, с. 209].

Із системного аналізу положень розділу II Цивільного процесуального кодексу України, глави 14 Закону України «Про нотаріат» та глави 16 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України можна зробити висновок, що з моменту звернення із заявою про видачу судового наказу чи вчинення виконавчого напису до винесення таких актів судова та нотаріальна діяльність є доволі схожими. Водночас після видачі судового наказу та вчинення виконавчого напису розпочинаються суттєві відмінності між ними.

Зокрема, нормами нотаріального процесуального законодавства не передбачена необхідність повідомлення боржника про вчинення виконавчого напису. Як вже зазначалось, докази подаються лише однією стороною – стягувачем, а заперечення проти виконавчого напису взагалі не можуть бути розглянуті, оскільки такі дії виходять за межі компетенції нотаріусів та можуть суперечити принципу безспірності нотаріального процесу [12, с. 72].

Ці положення нам видається не цілком логічним через те, що ставить боржника та стягувача за виконавчим написом у нерівне становище порівняно з боржником та стягувачем у судовому наказі. У наказному провадженні боржник не лише повідомляється про виданий судовий наказ та отримує докази, які слугували підставою для його видачі, а й має можливість надати свої заперечення, поки судовий наказ не набере законної сили. З цього виокремлюється й інша відмінна ознака: виконавчий напис набирає законної сили відразу та може бути пред'явлений для примусового виконання, тоді як для набрання судовим наказом законної сили має сплинути деякий час.

Вищезазначене дозволяє констатувати, що боржник позбавлений можливості бути повідомленим про підготовку до вчинення виконавчого напису та надати пояснення щодо заборгованості, не бере участі в цій нотаріальній дії, хоча її результат безпосередньо впливає на його інтереси, права та обов'язки. На практиці боржник дізнається про виконавчий напис, коли вже відкрито виконавче провадження та відбувається примусове стягнення, що покладає на нього додаткові обтяження. Щодо цього деякі автори вказують, що безспірність вимоги повинна бути визнаною боржником, у зв'язку з чим необхідно передбачити строк, протягом якого боржник має право на подання заперечень проти вчиненого виконавчого напису [3].

З одного боку, визначення такого строку буде нівелювати саму суть нотаріальної діяльності як діяльності у сфері безспірної юрисдикції, оскільки подання заперечень боржником може свідчити про наявність потенційного спору про право. Але, з іншого боку, відсутність заперечень проти виконавчого напису протягом встановленого строку додатково підтверджуватиме безспірність заборгованості та правомірність вимог стягувача до боржника, оскільки можна буде презюмувати, що останній їх визнає. Також встановлення відповідного строку слугуватиме захистом прав та законних інтересів боржника для того, щоб його юридична необізнаність не могла бути використана йому на шкоду, що є одним з принципів нотаріальної діяльності (абзац 3 статті 5 Закону України «Про нотаріат»).

Ще однією відмінною рисою є процедура оскарження судового наказу та виконавчого напису в разі незгоди боржника з ними. Як вже було з'ясовано, механізмом оскарження судового наказу є подання заяви про його скасування. У разі дотримання встановлених статтею 170 ЦПК України вимог до її подання та відсутності підстав для повернення, судовий наказ підлягає скасуванню. За виконавчим написом боржник має подати позовну заяву про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, та доводити у судовому порядку його незаконність. Такі положення законодавства дають підстави зробити висновок, що судовий наказ скасовується майже автоматично у випадку подання заяви, а за виконавчим написом боржник несе тягар доказування неправомірності його вчинення.

Під час розгляду цього питання треба звернути увагу на те, що прямої вказівки про можливість оскарження виконавчого напису в судовому порядку в законодавстві немає. Лише загальні положення, викладені у ст. 50 Закону України «Про нотаріат»,

свідчать про можливість оскарження будь-якої нотаріальної дії до суду. Враховуючи, що оскарження виконавчого напису може бути додатковою (необов'язковою) стадією нотаріального провадження, доцільним буде доповнити главу 14 Закону України «Про нотаріат» відповідною нормою.

Висновки. Отже, виконавчий напис нотаріуса та судовий наказ як правозастосовні акти, видані за результатами розгляду справ про стягнення безспірної заборгованості, мають багато спільних рис, що дозволяє стверджувати про їх спільну направленість у системі юридичних засобів, призначених для захисту цивільних прав. Водночас відмінні ознаки між ними мають суттєвий характер для забезпечення реалізації права на захист, оскільки формують різний правовий статус боржника в нотаріальному провадженні з вчинення виконавчого напису та судовому наказному провадженні.

За результатами виконаного дослідження пропонуємо виділяти такі спільні ознаки нотаріального провадження з вчинення виконавчого напису нотаріуса та наказного провадження:

1. *Здійснюються у сфері безспірної юрисдикції.* При цьому безспірність має попередній характер, вона презюмується до моменту встановлення протилежного.

2. *Спрямовані на досягнення однакової юридичної мети: захисту цивільних прав та інтересів стягувача у безспірних правовідносинах.*

3. *Здійснюються компетентними органами.* Суддя та нотаріус на підставі поданих доказів встановлюють наявність чи відсутність безспірної заборгованості.

4. *Здійснюються у відповідній процесуальній формі.* Процедури вчинення виконавчого напису та видачі судового наказу мають спрощений та документальний характер.

5. *Мають однаковий суб'єктний склад.* Уповноважена посадова особа – суддя чи нотаріус, сторони – стягувач (заявник) та боржник.

6. *Вичерпні підстави для вчинення виконавчого напису та видачі судового наказу.* Такі підстави визначені законодавчо та не можуть бути розширені сторонами.

7. *Результат такої діяльності виражається у правозастосовному акті, який має виконавчу силу.* Судовий наказ та виконавчий напис видаються за результатами розгляду конкретної справи, їх зміст має відповідати законодавчим вимогам, а також вони одночасно є виконавчими документами.

8. *Відмова у вчиненні виконавчого напису чи видачі судового наказу оформлюється у відповідному акті.* Такими актами є постанова нотаріуса та ухвала суду, які можуть бути оскаржені.

Відмінними рисами судового наказу та виконавчого напису є такі: у нотаріальному процесі боржник не повідомляється про вчинення виконавчого напису та не має змоги надати свої заперечення; виконавчий напис вчиняється незалежно від місця проживання боржника, тоді як правила підсудності при видачі судового наказу мають бути обов'язково дотримані; виконавчий напис набирає законної сили відразу, а судовий наказ після спливу певного проміжку часу та за відсутності заперечень боржника; на відміну від судового наказу, який скасовується за заявою боржника тим же судом, що його видав, оскарження виконавчого напису здійснюється шляхом подання позову до стягувача.

Вищезазначені відмінності є проблемами нотаріального провадження, суттєво звужують обсяг прав боржника, необхідних для захисту від можливих зловживань стягувача у безспірних правовідносинах, та потребують вирішення як на науковому, так і на законодавчому рівнях. Існування вказаних недоліків є порушенням не лише принципів процесуального права, але й положень Конституції України в частині рівності перед законом, а також права знати свої права та обов'язки.

Список використаних джерел

1. Андрущенко Т. С. Процесуальні аспекти надання аліментного договору виконавчої сили. *Бюлетень Міністерства юстиції*. 2016. № 3. С. 20–25.

2. Безсмертна Н. Виконавчий напис як один із способів захисту суб'єктивних цивільних прав. *Юридичні науки*. 2007. № 74–76. С. 123–126.

3. Бережна І. Г. Місце виконавчого напису нотаріуса в системі нотаріальної форми захисту цивільних прав та інтересів юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. *Європейські перспективи*. 2012. № 4(2). С. 22–27.

4. Великорода О. М. Правове регулювання наказного провадження в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 1(4). С. 76–83.

5. Вербіцька М. В. Наказне провадження у цивільному процесі України: дис. ... канд.

- юрид. наук : 12.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. 231 с.
6. Дика А. О. Процесуальні особливості видачі судового наказу та вчинення виконавчого напису нотаріуса. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 56–64.
7. Желіховська Ю. Виконавчий напис як засіб захисту цивільних прав нотаріусом. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2011. № 5 (59). С. 157–160.
8. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підруч. Харків : Право, 2011. 384 с.
9. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
10. Марданов Д. А. Исполнительная надпись нотариуса как исполнительный документ. *Нотариус*. 2006. № 2. С. 7–9.
11. Нікітін Ю. В., Бичкова С. С., Чубенко А. Г. та ін. Нотаріат в Україні : навч. посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Нікітіна Ю. В. 4-е вид., допов. і перероб. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2016. 586 с.
12. Нотаріат України. Кн. 1. Організація нотаріату з практикумом : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженого юриста України С. Я. Фурси. 3-є вид., допов. і перероб. Київ : «Алерта», 2015. 484 с.
13. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
14. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404 – VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. С. 542.
15. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 № 1172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-%D0%BF#Text>.
16. Про затвердження переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей і майна : постанова Ради Міністрів Української РСР від 31.08.1964 № 941. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941-64-%D0%BF#Text>.
17. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425 – XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
18. Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 528 с.
19. Свідерська М. Порівняльна характеристика судового наказу, судового рішення та виконавчого напису нотаріуса. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3–4. С. 117–119.
20. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса: поняття та ознаки. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_7.
21. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форм захисту цивільних прав: дис. ... д-ра філос. : 081 / НАВС. Київ, 2020. 242 с.
22. Теорія нотаріального процесу : науково-практ. посібник ; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта ; Центр учебної літератури, 2012. 920 с.
23. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Харків : Ксилон, 2006. 460 с.
24. Труфанова Ю. В., Голова В. М. Наказне провадження як спрощена форма розгляду цивільних справ. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 2. С. 119–124.
25. Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко О. І. Цивільний процес України: проблеми і перспективи : науково-практ. посіб. Київ : Видавець Фурса С. Я., 2006. 448 с.
26. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. Серія «Процесуальні науки», 2006. 912 с.
27. Цивільний процесуальний кодекс України: у редакції Закону від 03.10.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. ст.436.
28. Цивільний процес України. Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С. Я. Фурси. Київ : Вид. Фурса С. Я.; КНТ, 2009. 610 с.
29. Яроцький В. Л., Борисова В. І., Спасибо-Фатєєва І. В. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : монограф. ; за наук. ред. В. Л. Яроцького. Харків : Юрайт, 2013. 272 с.

Надійшла до редакції 16.09.2022

References

1. Andrushchenko, T. S. (2016) Protseualni aspekty nadannia alimentnomu dohovoru vykonavchoi syly [Procedural aspects of giving an alimony contract enforcement power]. *Biuletен Ministerstva yustytisii*. № 3, pp. 20–25. [in Ukr.].
2. Bezsmertna, N. (2007) Vykonavchyi naps yak odyn iz sposobiv zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav [Executive inscription as one of the methods of protection of subjective civil rights]. *Yurydychni nauky*. № 74–76, pp. 123–126. [in Ukr.].
3. Berezna, I. H. (2012) Mistse vykonavchoho napsu notariusa v systemi notarialnoi formy zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv yurydychnykh osib ta fizychnykh osib – pidpriemstv [The place of the executive inscription of the notary in the system of the notarial form of protection of civil rights and interests of legal entities and natural persons – entrepreneurs]. *Yevropeyski perspektivy*. № 4(2), pp. 22–27. [in Ukr.].

4. Velykoroda, O. M. (2014) Pravove rehuliuвання nakaznoho provadzhennia v Ukraini [Legal regulation of order proceedings in Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. № 1(4), pp. 76–83. [in Ukr.].
5. Verbitska, M. V. (2011) Nakazne provadzhennia u tsyvilnomu protsesi Ukrainii [Injunctive proceedings in the civil process of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. Lviv, 231 p. [in Ukr.].
6. Dyka, A. O. (2017) Protsesualni osoblyvosti vydachi sudovoho nakazu ta vchynennia vykonavchoho napsy notariusia [Procedural features of issuing a court order and execution of a notary's executive inscription]. *Pravovi novely*. № 3, pp. 56–64. [in Ukr.].
7. Zhelikhovska, Yu. (2011) Vykonavchyi napsy yak zasib zakhystu tsyvilnykh prav notariusom [Executive inscription as a means of protecting civil rights by a notary]. *Mala entsyklopediia notariusia*. № 5 (59), pp. 157–160. [in Ukr.].
8. Komarov, V. V., Barankova, V. V. (2011) Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine] : pidruchnyk. Kharkiv : Pravo, 384 p. [in Ukr.].
9. Konstitutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
10. Mardanov, D. A. (2006) Ispolnitelnaya nadpis notariusia kak ispolnitelnyi dokument [Executive inscription of a notary as an executive document]. *Notarius*. № 2, pp. 7–9. [in Rus.].
11. Nikitin, Yu. V., Bychkova, S. S., Chubenko, A. H. ta in. (2016) Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine]: navchalnyi posibnyk / za zah. red. dokt. yuryd. nauk, profesora Nikitina Yu. V. 4-e vyd., dop. i pererob. Kyiv : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 586 p. [in Ukr.].
12. Notariat Ukrainy. Kn. 1. Orhanizatsiya notariatu z praktykumom [Notary of Ukraine. Book 1. Organization of a notary office with a practicum]: pidruchnyk u trokh knykh / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof., zasluženoho yurysta Ukrainy S. Ya. Fursy. 3-ye vyd., dopovn. i pererobl. Kyiv : «Alerta», 2015. 484 p. [in Ukr.].
13. Poryadok vchynennia notarial'nykh diy notariusamy Ukrainy [Procedure for notarial acts by notaries of Ukraine] : zatv. nakazom M-va yustytysiy Ukrainy vid 22.02.2012 № 296/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>. [in Ukr.].
14. Pro vykonavche provadzhennia [On executive proceedings] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 30, art. 542. [in Ukr.].
15. Pro zatverdzhennia pereliku dokumentiv, za yakymy stiahnennia zaborhovanosti provadytsia u bezspirnomu poriadku na pidstavi vykonavchykh napsyiv notariusiv [On the approval of the list of documents, according to which debt collection is carried out in an undisputed manner on the basis of executive inscriptions of notaries] : hostanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.06.1999 № 1172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-%D0%BF#>. [in Ukr.].
16. Pro zatverdzhennia pereliku dokumentiv, na pidstavi yakykh vchyniautsia notarialni vykonavchi napsy na stiahnennia hroshei i maina [On the approval of the list of documents, on the basis of which notarial executive inscriptions are made for the collection of money and property] : Postanova Rady Ministriv Ukrainy RSR vid 31.08.1964 № 941. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941-64-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
17. Pro notariat [On notary] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 39, art. 383. [in Ukr.].
18. Radzиеvska, L. K., Pasichnyk, S. H. (2000) Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Yurinkom Inter, 528 p. [in Ukr.].
19. Sviderska, M. (2005) Porivnialna kharakterystyka sudovoho nakazu, sudovoho rishennia ta vykonavchoho napsy notariusia [Comparative characteristics of a court order, a court decision, and a notary's executive inscription]. *Pidpriemnystvo, hospodarstvo ta pravo*. № 3–4, pp. 117–119. [in Ukr.].
20. Servetnyk, A. H. (2017) Vykonavchyi napsy notariusia: poniattia ta oznaky [Executive inscription of a notary: concepts and features]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. Issue. 2 (12). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_7. [in Ukr.].
21. Servetnyk, A. H. (2020) Vykonavchyi napsy notariusia yak sposib realizatsii notarialnoi formy zakhystu tsyvilnykh prav [Executive inscription of a notary as a way of implementing notarial forms of protection of civil rights]: dys. ... d-ra filos : 081 / NAVS. Kyiv., 242 p. [in Ukr.].
22. Teoriia notarialnoho protsesu [Theory of the notarial process] : nauk.-prakt. posib. / za zah. red. S. Ya. Fursy. Kyiv : Alerta; Tsentr uchbovoi literatury. 920 p. [in Ukr.].
23. Tertshnikov, V. I. (2006) Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]: nauko-vo-praktychnyi komentar. Kharkiv : Ksylon, 460 p. [in Ukr.].
24. Trufanova, Yu. V., Holova, V. M. (2020) Nakazne provadzhennia yak sproshchena forma rozghliadu tsyvilnykh sprav [Injunctive proceedings as a simplified form of consideration of civil cases]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Issue 2, pp. 119–124. [in Ukr.].
25. Fursa, S. Ya., Shcherbak, S. V., Yevtushenko, O. I. (2006) Tsyvilnyi protses Ukrainy: problemy i perspektyvy [Civil process of Ukraine: problems and prospects] : nauko-vo-prakt. posib. Kyiv : Vydavets Fursa S. Ya., 448 p. [in Ukr.].
26. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]: nauko-vo-praktychnyi komentar : u 2 t. / za zah. red. S. Ya. Fursy. Kyiv : Vydavets Fursa S. Ya.; Seriya «Protsesualni nauky», 2006. 912 p. [in Ukr.].
27. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : u redaktsiyi Zakonu

28. Tsyvilnyi protses Ukrainy. Akademichnyi kurs [Civil procedure of Ukraine. Academic course] : pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. / za red. S. Ya. Fursy. Kyiv : Vyd. Fursa S. Ya.; KNT, 2009. 610 p. [in Ukr.].

29. Yarotskyi, V. L., Borysova, V. I., Spasybo-Fatieieva, I. V. (2013) Pryvatnopravovi mekhanizmy zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh prav fizychnykh ta yurydychnykh osib [Private law mechanisms for exercising and protecting the subjective rights of individuals and legal entities]: monohraf. / za nauk. red. V. L. Yarotskoho. Kharkiv : Yurait, 272 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maksym Salai. Comparative aspects of collection of undisputed debt in notary and judicial procedures. The article is devoted to the study of notary proceedings with execution of an executive writ and judicial injunctive proceedings. It has been established that they are carried out in the sphere of undisputed jurisdiction and are similar in essence.

Analyzing the legislation, the author focuses attention on commonality the legal purpose of such proceedings, the similarity of the grounds, conditions and procedure for execution of an executive writ and issuance of a court order. Such acts are executive documents at the same time, which further emphasizes their common direction.

Notary and injunctive proceedings are characterized by simplicity and documentation, they are carried out on the basis of evidence submitted by only one party – the debt collector. This gives reason to assert that the rights of the debtor are limited compared to the rights of the debt collector, which is especially evident in the legal consequences of the executed writ of execution and the issued court order. In contrast to the civil proceedings, which provides the possibility of equalizing the debtor's rights by submitting an application for cancellation of the court order, there is no similar mechanism in the notary process. In the opinion of the author, this state violates the principles of the Basic Law and procedural legislation.

Special attention is paid to the comparative characteristics of notary and injunctive proceedings, on the basis of which the author's vision of their common and distinctive features is formulated, as well as proposed ways of improving the legal regulation of the institution of the notary's executive inscription.

Keywords: *debt collection, indisputability of debt, notary proceedings, executive inscription, injunctive proceedings, a court order.*

УДК 343. 541

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-427-432

Вікторія СЕНЬКО®

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АНАЛІЗ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВOPУШЕННЯ ЗА СТАТТЕЮ 156-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Проаналізовано імплементацію в чинне законодавство України положень Ланцаротської Конвенції про захист дітей, ратифікованої ще в 2012 році. Найбільші зміни відбулися в розділі Особливої частини Кримінального кодексу України – «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Кримінальний Кодекс України було доповнено статтею 156-1, якою встановлюється відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей тобто «трюмінг» – налагодження довірливих стосунків з дитиною (у тому числі в Інтернеті) з метою сексуального насильства над нею. Ці зміни до Кримінального кодексу України безумовно є позитивними та спрямованими на захист прав постраждалих від насильства.

Ключові слова: *об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, домагання дитини, дитяча порнографія, пропозиція зустрічі.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій питання сексуальної експлуатації дітей загалом та поширення порнографічних зображень неповнолітніх в Інтернеті набуло масштабів глобальної проблеми. Вона

© В. Сенько, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1161-1950>

vika.senko79@gmail.com

зачіпає кожну державу, суспільство та окремо взятих осіб. Якщо раніше дитячу порнографію можна було отримати з великим ризиком лише у спеціальних клубах, то сьогодні це можна зробити анонімно за допомогою Інтернету.

Як слушно зазначає І. Павленко, не буде перебільшенням назвати масштабне поширення порнографії явищем XXI століття, адже вона заповонила сучасний світ. Нею просякнуті реклама, мода, фільми, музика, преса, телебачення та відеоігри. Її можна переглядати за допомогою смартфонів, мобільних пристроїв на різних вебсайтах, у тому числі в соціальних мережах. Видається, вона стала звичним явищем у суспільстві. Ще ніколи за всю історію людства порнографія не була такою поширеною та популярною, як сьогодні [1, с. 173].

Актуальність цієї проблематики зумовлена імплементацією Ланцаротської Конвенції про захист дітей, ратифікованої Україною ще у 2012 році, та змінами до IV Розділу Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – ККУ), що ухвалюються законодавцями, зокрема доповненням новою статтею 156-1 – «Домагання дитини для сексуальних цілей» для посилення захисту дітей від сексуальних домагань в онлайн просторі [2, с. 58].

Спеціальний та поглиблений аналіз складу означеного кримінального правопорушення в українській науці кримінального права до цього часу ще не проводився, що й зумовлює необхідність розробки як теоретичних, так і практичних проблем боротьби з домаганням дитини для сексуальних цілей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у розвиток проблематики охорони статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх зробили й вітчизняні вчені, такі як І. Бандурка, В. Борисов, А. Джужа, Л. Дорош, О. Дудоров, Г. Мартинишин, Г. Нікітіна-Дудікова, В. Омечинська, С. Романцова, К. Шахова та ін.

Мета статті: дослідити ознаки складу цього кримінального правопорушення, у тому числі ту з них, що є основною криміноутворюючою, а саме: мету вчинення діяння.

Виклад основного матеріалу. Під дію зазначеної статті підпадають пропозиції про зустріч, якщо вони надходять від особи віком від 18 років на адресу неповнолітнього для здійснення будь-якого статевого контакту або розбещеної поведінки, залучення дитини до виробництва порнографії.

Обов'язковою ознакою є вчинення суб'єктом кримінального правопорушення хоча б однієї спроби реалізації зустрічі. Наприклад, це може бути очікування жертви в певному місці, купівля квитків на її ім'я, замовлення таксі, запрошення сісти в автомобіль, переказ грошей як «передплата», вплив через умовляння, обіцянки, погрози на вулиці, школі або інших пунктах перебування дитини (крім викрадення, коли додатково застосовується ст. 146 ККУ).

Підозра у домаганні до дитини може бути пред'явлена навіть у тих випадках, якщо винному не вдалося побачитися з потерпілою особою у реальному житті або за допомогою відеозв'язку, але він робив непристойні пропозиції через Інтернет, за допомогою телефону або із залученням посередників. Кожен факт безпосереднього контакту (зустрічі) повинен перевірятись на наявність складу кримінальних правопорушень проти суспільної моралі, сексуальної свободи та недоторканності дитини, передбачених статтями 152-156, а також ст. 301-1-303 ККУ включно.

Для дотримання вимог процесуального законодавства перед ухваленням рішення суд зобов'язаний встановити наявність у діях підсудного складу кримінального правопорушення за ст. 156-1 ККУ.

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є статевая недоторканість особи, під якою розуміють охоронюваний законом стан, за якого забороняється вступати в сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через недосягнення встановленого віку або через наявність психічної хвороби) не є носієм статевої свободи [3].

Додатковим (обов'язковим) об'єктом виступає нормальний фізичний, психічний і духовний розвиток дітей.

Обов'язковою ознакою розглядуваного кримінального правопорушення є потерпілий – фізична особа, незалежно від її статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, віком до 16 років – за ч. 1 ст. 156-1 КК, неповнолітня особа – за ч. 2 ст. 156-1 КК, малолітня особа – за ч. 3 ст. 156-1 КК.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у пропозиції зустрітись, у тому числі

з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, з метою вчинення сексуальних, інших розпусних дій з особою будь-якої статі до 16 років, залучення особи, якій не виповнилося 18 років, до виготовлення порнографії.

Відповідно до Примітки до ст. 156-1, під зустріччю мається на увазі не лише особисте побачення злочинця та жертви у реальному житті, а й пряме спілкування за допомогою відеозв'язку. Під вчиненням хоча б однієї дії, щоб така зустріч відбулася, розуміємо здійснення правопорушником однієї або більше дій, вчинення якої (яких) може також бути пов'язано з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, чим створюються умови для здійснення наміру останнього зустрітисся із дитиною і наближують, таким чином, його до безпосереднього вчинення будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій щодо неї чи втягнення її у виготовлення дитячої порнографії. Отже, під вчиненням «відповідних дій» можемо мати на увазі придбання квитків на транспорт, пересилання грошей дитині задля того, щоб вона прибула у домовлене місце, резервування кімнати в готелі (якщо мова йде про фізичну зустріч). Відповідними діями для проведення зустрічі із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій є, наприклад: створення персональної віртуальної кімнати на базі платформ Skype, ZOOM тощо зі спрямуванням відповідного посилання на електронну пошту/месенджери дитини, аудіо-, відеодзвінки у соціальних мережах, направлення аудіо-, фото-, відеоповідомлень тощо [4].

Склад кримінального правопорушення – формальний. Кримінальне правопорушення є закінченим з моменту коли потерпіла особа отримала пропозицію зустрітисся та виконала хоча б одну з дій для здійснення цієї зустрічі, або втягнула її у виготовлення дитячої порнографії.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення і має подвійний характер: домогтисся зустрічі з дитиною, використати неповнолітнього для інтимних розваг або виготовлення порнографії (будь-яких матеріалів, де демонструються справжні або графічно візуалізовані дитячі геніталії, відверті образи або сексуальна поведінка в реальних або змодельованих умовах). Мотивом може бути бажання задовольнити потяг, принизити честь та гідність потерпілого, виявити зневагу до суспільної моралі, отримання грошових коштів.

Варто зауважити, що саме друга мета є основною криміноутворюючою ознакою домагання дитини для сексуальних цілей, за відсутності якої як пропозиція зустрічі, так і вчинення відповідних дій, спрямованих на те, щоб така зустріч відбулася, за змістом не набувають суспільно небезпечного характеру.

При цьому дією «сексуального характеру» є акт, який має сексуальну конотацію; він не поширюється на акти, яким бракує такої конотації або відтінку [5].

Розпусні дії, зі свого боку, обов'язково мають сексуальний характер і можуть проявлятисся як фізичне або інтелектуальне розбещення. Їх відмінною ознакою є відсутність статевих зносин із потерпілим [6-7]. Зважаючи на теоретичні положення кримінального права та роз'яснень постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р. № 5 робимо висновок, що під фізичним розбещенням мають на увазі оголення та мацання геніталій як правопорушника, так і потерпілого, навчання онанізму, імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою тощо [5; 8-9].

До інтелектуальних розпусних дії відносять цинічні розмови з потерпілою особою на сексуальні теми, демонстрацію відео-, аудіо, фотоматеріалів порнографічного змісту, фотографування потерпілих у різних сексуальних позах тощо.

При цьому під метою втягнення у виготовлення дитячої порнографії розуміємо таку мету, бажаним результатом досягнення якої є умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до вчинення певних дій, внаслідок яких створюються: 1) зображення у будь-який спосіб дитини (чи особи, яка виглядає як дитина) у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або 2) зображення у будь-який спосіб дитини (чи особи, яка виглядає як дитина) задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або 3) будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 156-1 ККУ, може бути будь-яка повнолітня особа, тоді як на відміну від інших злочинів проти статевої свободи та недоторканості,

мінімальний вік винних визначається ст. 22 ККУ та становить 14 або 16 років.

Під час винесення вироку суд дає належну правову оцінку всім фактам та обставинам кримінального правопорушення, враховує суспільну небезпеку та наслідки суспільно-небезпечних діянь, а потім призначає достатню для виправлення винного міру покарання. Зокрема, для засуджених за ст. 156-1 ККУ законом передбачено такі види санкцій:

За ч. 1 за пропозицію зустрічі сексуально-розпусного характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, від особи старше 18 років щодо особи будь-якої статі молодше 16 років передбачено:

- обмеження волі до 3 років;
- позбавлення волі до 3 років із заборonoю обіймати посади, вести певну діяльність до 3 років.

За ч. 2 за пропозицію зустрічі сексуально-розпусного характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, від особи старше 18 років стосовно неповнолітньої особи будь-якої статі для залучення її у створенні дитячої порнографії передбачено:

- позбавлення волі строком від 2 до 5 років, заборона обіймати посади, вести певну діяльність до 3 років.

За ч. 3 кваліфікованими видами даного кримінального правопорушення є:

- вчинення його за попередньою груповою змовою;
- повторно (винний раніше вже порушував ч. 1 або 2 цієї статті);
- щодо малолітньої, тобто дитини, яка не досягла 14-річного віку.

Санкція передбачає позбавлення волі на строк від 3 до 6 років, з позбавленням права обіймати посади, вести певну діяльність до 3 років.

Висновки. Підсумовуючи, можна сформулювати такі висновки. Винахід людством Інтернету став проривом у використанні такого важливого для сучасного суспільства ресурсу, як інформація. Все більше людей у світі вдається до цієї технології щодня. Найчастіше «першопрохідниками» в освоєнні нових технологій стають діти та молоді люди, тому дуже важливим аспектом під час обміну інформацією є її безпека та законність. Оскільки Інтернет став всеосяжною технологією, питання безпеки обміну інформацією – це виклик усій спільноті.

Відносно новим для українського законодавця виявилось діяння у формі домагання дітей для сексуальних цілей, відповідальність за яке встановлена ст. 156-1 КК.

За чинною редакцією ККУ вказане кримінальне правопорушення класифіковано як злочин відповідного ступеня тяжкості (нетяжкий – за частинами 1 і 2 ст. 156-1 ККУ, тяжкий – за ч. 3 ст. 156-1 ККУ), проте в положеннях проекту нового ККУ знайшла відображення позиція щодо визначення домагання дитини для сексуальних цілей як проступку, з чим не можна погодитися з огляду на невідповідність виду та розміру шкоди, що спричинюється таким домаганням, або може бути спричинена потерпілій особі.

Для правильного застосування норм ст. 156-1 ККУ важливе значення мають знання про структурні елементи та обов'язкові елементи вказаного складу кримінального правопорушення.

Такі нововведення покликані захистити дітей від сексуального насильства та створити законодавчу базу, яка буде сприяти цій цілі. Однак варто зауважити, що вищезазначені положення не відображають повною мірою всі складні моменти дослідження наведеного питання, а тому потребують подальшої розробки. Треба зауважити, що ефективність захисту прав і свобод дітей у наведеній сфері залежить не лише від якості законодавства, а й від ефективності його застосування. Останнє, серед іншого, ускладнюється відсутністю спеціалізованих навчальних програм для відповідних фахівців, судової практики, а також латентністю вказаної категорії кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Павленко І. В. Інтернет-порнографія – явище XXI століття. *Матеріали Всеукраїнського саміту приватних детективів (м. Дніпро, 30 листоп. 2017 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 170–174.
2. Симоненко Н. О. Кримінальна відповідальність за грумінг. *Правова держава*. 2022. № 45. С. 58–65.
3. Борисов В. І., Харитонов О. В. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / *Кримінальне право України: Особлива частина* : підруч. ; ред.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та В. І. Тютюгін. 6-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2020. 584 с.

4. Куковинець Д. О. До питання встановлення кримінальної відповідальності за домагання дитини для сексуальних цілей. Право як ефективний суспільний регулятор. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. 41 с.

5. Дудоров О. О. Злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 20 с.

6. Джуца А. О. Розпусні дії сексуального характеру щодо дітей та підлітків. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 28-23-29;

7. Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статеві свободи та статеві недоторканості дитини : дис. ... канд юрид. наук ; 12.00.08 / ЛьвДУВС. Львів, 2019. 114 с.

8. Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>.

9. Світличний О. О. Кваліфікація розбещення неповнолітніх: питання розмежування із суміжними статевими та іншими злочинами. *Публічне право*. 2017. № 4. С. 129.

Надійшла до редакції 08.11.2022

References

1. Pavlenko, I. V. (2018) Internet-pornohrafiia – yavnyshche KhKhI stolittia. Materialy Vseukrainskoho samitu pryvatnykh detektyviv [Internet pornography is a phenomenon of the 21st century. Materials of the All-Ukrainian Summit of Private Detectives] (m. Dnipro, 30 lystopada 2017 r.). Dnipro : Dnipropetrovsk. un-t vnutr. sprav, pp. 170–174. [in Ukr.].

2. Symonenko, N. O. (2022) Kryminalna vidpovidalnist za hruminh [Criminal liability for grooming]. *Pravova derzhava*. № 45, pp. 58–65. [in Ukr.].

3. Borysov, V. I., Kharytonova, O. V. (2020) Kryminal'ni pravoporushennya proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti osoby [Criminal offenses against sexual freedom and sexual inviolability of a person] / Kryminal'ne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna : pidruch. ; red.: V. Ya. Tatsiy, V. I. Borysov ta V. I. Tyutyuhin. 6-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo., 584 p. [in Ukr.].

4. Kukovynets, D. O. (2021) Do pytannia vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za domahannia dytyny dlia seksualnykh tsilei. Pravo yak efektyvnyi suspilnyi rehuliator [On the question of establishing criminal liability for molesting a child for sexual purposes. Law as an effective social regulator]. *Zakhidnoukrainska orhanizatsiia «Tsentri pravnychkykh initsiatyv»*, 41 p. [in Ukr.].

5. Dudorov, O. O. (2018) Zlochyny proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky) [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person (main provisions of the criminal law description)]. Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 20 p. [in Ukr.].

6. Dzuzha, A. O. (2014) Rozpusni diyi seksualnoho kharakteru shchodo ditei ta pidlitkiv [Lewd acts of a sexual nature against children and adolescents]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 23-29.

7. Ometsynska, V. Yu. (2019) Kryminalno-pravova okhorona statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti dytyny [Criminal law protection of sexual freedom and sexual integrity of the child] : dys. ... kand yuryd. nauk, LvDUVS, 114 p. [in Ukr.].

8. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti osoby [On judicial practice in cases of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30 travnia 2008 r. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>. [in Ukr.].

9. Svitlychnyi, O. O. (2017) Kvalifikatsiia rozbeshchennia nepovnoletnikh: pytannia rozmezhuвання iz sumizhnymy statevymy ta inshymy zlochynamy [Qualification of the corruption of minors: the issue of distinction with related sexual and other crimes]. *Publitshe pravo*. № 4. hh. 129. [in Ukr.].

10. Dudorov, O. O. (2018) Zlochyny proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky) [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person (main provisions of the criminal law description)]. RVV LDUVS im. E. O. Didorenka., 81 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Victoriia Senko. Analysis of the composition of a criminal offense according to art. 156-1 of the Criminal Code of Ukraine. The article analyzes the implementation into the current legislation of Ukraine of the provisions of the Lanzarote Convention on the Protection of Children, ratified in 2012.

The biggest changes took place in the section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine – «Criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person.» The Criminal Code of Ukraine was supplemented by Article 156-1, which establishes responsibility for molesting a child for sexual purposes, i.e. «grooming» – establishing a trusting relationship with a child (including on the Internet) for the purpose of sexual violence against him.

Sexual freedom and integrity are among the most important personal rights of the child. It is regulated by the Basic Law of our state, and it is not for nothing that the legislator placed this object of encroachment in the first sections of the Criminal Code of Ukraine after such things as the foundations of national security, life and health, will, honor and dignity of the person. Violation of these rights reflected

in the mental state of the victim, has a direct impact on the child's health and normal life.

The characterization of criminal liability for molesting a child for sexual purposes and the analysis of the composition of the criminal offense were carried out. The concepts of «meeting» and «child pornography», which are provided for in the disposition of the article, are considered.

It is important to note that the given category of crimes is characterized by a high level of latency and requires high professionalism both from representatives of law enforcement agencies (detection and response) and from other specialists who participate in pre-trial investigations with the aim of bringing persons to justice for committing criminal offenses related to sexual violence against children.

Innovations are extremely relevant, because children spend more and more time on the Internet (studying, searching for interesting information or new friends, etc.) and danger can be caught by surprise, since strangers who establish friendly relations with children are not always who they pretend to be.

Keywords: *object of a criminal offense, objective side of a criminal offense, subject of a criminal offense, subjective side of a criminal offense, child molestation, child pornography, meeting proposal.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-432-437

Ірина СМІРНОВА ©

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОНТЕКСТІ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Легітимність і конституційність тісно пов'язані між собою, хоча є різними характеристиками такого явища, як державна влада. Легітимність – це сприйняття громадянами органів влади. Конституційність – це відповідність актів і дій органів державної влади Конституції як Основному закону.

Права та свободи людини є основним критерієм конституційності й легітимності влади та є своєрідним еталоном, критерієм оцінювання діяльності законодавчих і виконавчих органів державної влади та місцевого самоврядування, ефективністю існування того чи іншого політичного інституту. Крім того, необхідно виокремити конституційність як своєрідний критерій для оцінювання громадянами політичної системи загалом та окремих органів влади зокрема. Основною умовою існування конституційності є опора чинної влади на конституцію та закони держави. Отже, конституційність і легітимність – два взаємопов'язаних поняття. Хоча конституційність не завжди передбачає легітимність влади, легітимність же не може існувати без певних гарантій, які можуть бути відображені в законодавстві.

Ключові слова: *Конституція, права та свободи людини і громадянина, конституційність, легітимність, права людини, конституційні права, обмеження прав людини.*

Постановка проблеми. Права людини є складним, багатовимірним явищем. У різні епохи проблема прав людини, незмінно залишаючись політико-правовою, набувала релігійно-етичного, філософського звучання. Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та відносин між ними. Часто саме боротьба за права людини, за нові й нові ступені свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з суспільством та державою.

У цей проміжок часу ця проблематика є актуальною не тільки у мирний час, а й в умовах правового режиму воєнного стану.

Права і свободи людини і громадянина є однією з головних наукових проблем

© І. Смірнова, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7112-0462>

0982325750irina@gmail.com

сучасності. Характер прав і свобод людини і громадянина визначає ту обставину, що вони є постійними об'єктами досліджень правових наук, що визначають кожен галузь життєдіяльності людини. Головне місце належить формуванню правової держави в Україні, в якій один з основних елементів – це права людини. Права людини мають бути як внутрішнім, так і зовнішнім важливим значенням для країни. У зв'язку з цим проблема конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина є актуальною.

Сприймаючи конституційні права як юридизоване вираження прав людини, необхідно зазначити, що конституційні права є вищими, юридичними, юстиціабельними та визначеними правами, які мають «вертикальний» і «горизонтальний» ефект. Визначеність конституційних прав виявляється у внутрішніх і зовнішніх межах. Внутрішні межі позначають зміст та обсяг конституційних прав, зовнішні межі – засвідчують легітимне втручання держави у простір індивідуальної свободи людини з метою забезпечення загального блага. Такий підхід найперше визначає балансування публічних і приватних інтересів, та, зважаючи на «горизонтальний ефект» конституційних прав, – різноспрямованих приватних інтересів. Рівною мірою йдеться також про убезпечення людей, як носіїв конституційних прав, від неправових обмежень з боку держави, їхнє змістовне обґрунтування в конкретному випадку та контексті, що має довести адекватність обраних засобів державою для досягнення певної легітимної мети.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина – це об'єктивні умови і засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи. Практична реалізація конституційних прав і свобод забезпечується двома категоріями гарантій: загальними та юридичними.

Загальні гарантії прав і свобод людини і громадянина поділяють на: економічні (економічна свобода громадян та їх об'єднань, соціально орієнтована ринкова економіка) та політичні гарантії (право громадян на утворення політичних партій, заборона діяльності об'єднань лише в судовому порядку). Особливе місце в системі гарантій посідає Президент України, який згідно зі ст. 102 Конституції України є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Правовою основою утворення та діяльності зазначеного органу є статті 55, 101 Конституції України, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року. Важливим гарантом прав і свобод людини і громадянина є Конституційний Суд України, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України [9].

На думку В. Погорілко, під гарантіями конституційних прав і свобод людини й громадянина розуміє систему засобів юридичного забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та за законами України прав і свобод людини й громадянина [6, с. 344].

О. Скакун вважає, що гарантії прав, свобод і обов'язків людини та громадянина є системою соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів і засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантій, то права, свободи й обов'язки людини й громадянина набувають форми заяв про наміри

В. Корельський і В. Перевалов гарантії охарактеризували як систему умов, способів і засобів, що забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для виявлення, набуття та реалізації власних прав і обов'язків [5, с. 545]. М. Бліхар зазначає, що необхідно виокремити конституційність як своєрідний критерій для оцінювання громадянами політичної системи загалом та окремих органів влади зокрема [2]. Основною умовою існування конституційності є опора чинної влади на конституцію та закони держави. Аналізуючи вищевикладене, конституційність і легітимність два взаємопов'язаних поняття. Хоча конституційність не завжди передбачає легітимність влади, легітимність же не може існувати без певних гарантій, які можуть бути відображені в законодавстві.

Метою статті є дослідження різних думок про поняття конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина в контексті легітимності державної влади, а також про сучасний стан механізму забезпечення відповідних гарантій.

Виклад основного матеріалу. Природний поділ культурного життя на

суспільно-економічні, духовні та наукові сфери породжує поділ думок щодо заходів, які гарантують подолання відсутності єдності. Розвиток цих ідей свідчить про їх систематичне зміцнення, масштаб та орієнтацію на суспільний розвиток. Сутністю кризи людської суб'єктивності є обмежена індивідуальна і суспільна свідомість людини, нездатної до саморозвитку, самоорганізації і самопізнання, яка звикла вирішувати нові виклики за допомогою старих методів. У ХХ столітті стало зрозумілим, що така ситуація створює глобальні проблеми, які загрожують існуванню людства. Вирішення цих проблем під час кризи ідентичності, культу сили і духовної кризи є завданням важким і не гарантує успіху виконання. Це означає, що перед сучасним людством стоїть завдання свідомої зміни власної свідомості і культури – у сфері власного розвитку, самоорганізації і самопізнання – з метою вирішення глобальних проблем і запобігання їх повторному виникненню. Ця можливість розвиває всі глобалізаційні процеси.

Поняття легітимності і конституційності тісно пов'язані між собою, хоча є різними характеристиками такого явища, як державна влада. Легітимність – це сприйняття громадянами органів влади. Конституційність – це відповідність актів і дій органів державної влади Конституції як Основному закону [9]. Населення оцінює владу за конкретні кроки, що спрямовані на вирішення актуальних проблем життєдіяльності суспільства. Рівень оцінювання влади є надзвичайно мінливим, оскільки безпосередньо залежить від діяльності органів влади, ухвалення рішень. Підтвердженням цьому є численні соціологічні дослідження, проведені впродовж останніх десяти років. На сьогодні легітимність властива для стабільних демократичних держав громадянського суспільства. Це ті суспільства, в яких наявна прозора виборча система, відпрацьована процедура формування органів державної влади, високорозвинена судова система, значний відсоток правосвідомих громадян, розвинена соціальна сфера. Ще одним поняттям, без якого публічна влада не може бути конституційною та легітимною, є поняття волевиявлення народу. Це закріплено в Конституції України, зокрема ст. 5, де зазначено: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи місцевого самоврядування» [9]. Тобто народ має виключне право на формування органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом прямого волевиявлення, виборів та референдумів з правом на ухвалення важливих політичних рішень, необхідних для забезпечення гідного рівня життя громадян. Але ж ніщо у світі не є ідеальним і жодна держава, навіть найбільш розвинена, де сформовані органи влади всіх гілок, відпрацьовані механізми їхньої діяльності, є відповідальність за власні дії, не застрахована від збоїв у роботі добре налагодженого механізму – державної влади. Причиною цього стає втрата довіри громадян до влади [2].

Науковцями виокремлено декілька причин певного явища:

- суперечності, які існують між універсальними цінностями та панують у суспільстві, егоїстичними інтересами панівної еліти;
- суттєвий розрив між діяльністю органів державної влади та реальними потребами соціуму;
- недостатній рівень механізмів захисту інтересів людини та громадянина;
- низький рівень відкритості державної влади;
- неготовність державної влади та громадянського суспільства взаємодіяти на основі партнерства, взаємної довіри та взаємної відповідальності;
- недостатній рівень правової й політичної культури як представників влади, так і суспільства.

Уникнути таких ситуацій можливо лише через постійний діалог між населенням та владою, дотримуючись певних схем контролю діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, дотримання Основного закону та нормативно-правових актів.

Права та свободи людини є основним критерієм конституційності й легітимності влади. У цьому випадку необхідно вести мову про основні або ж конституційні права та свободи. На традиційному рівні права і свободи людини та громадянина поділяються на позитивні й негативні [10]. Права, що ґрунтуються на забороні втручання в певні сфери життя людини, називають негативними. Вони визначають ступінь свободи учасників певних суспільних відносин. Такі права забезпечують одну людину від іншої. До таких прав відносять право на життя, право на свободу світогляду та віросповідання, право на приватну власність, право людини на ім'я, честь і гідність, право на вільне пересування й вибір місця проживання, право на

свободу думки та слова, право на збереження конфіденційності інформації [9].

Одним із найбільш важливих принципів конституційності й легітимності публічної влади є принцип народного суверенітету. Цей принцип «є одним із основоположних принципів конституційної держави, який проголошує народ носієм суверенітету та єдиним джерелом влади у державі. Відповідно до цього принципу народ постає активним учасником політичного процесу і безпосередньо. Права і свободи як найвища цінність, що закріплена Основним законом, знаходять практичне застосування за умови їх визнання й дотримання владою, а влада стає легітимною лише тоді, коли неухильно дотримується й відстоює права і свободи своїх громадян. Тобто права і свободи людини та громадянина перебувають у постійному взаємозв'язку з публічною владою. Стосовно цієї тези Ф. Гізо говорив: «Тою мірою, якою законна влада наділена правом на свободу людини, свобода має право вимагати від влади доказів її легітимності».

Феномен «органів охорони правопорядку», а також конституційно-правові засади організації та функціонування однойменних державних організацій, які наділені владою, були предметом дослідження В. Боняк [3]. Автором були зазначені основні принципи легітимності та конституційності, а саме напрацювання Конституційної Асамблеї, а також роботи вітчизняних і закордонних учених, виокремлено суттєві ознаки категорії «органи охорони правопорядку», сформульовано тлумачення цієї категорії. Водночас дослідником відмічено, що органи охорони правопорядку наділені специфічними особливостями:

- у своєму складі вони переважно мають озброєні підрозділи;
- їхні співробітники мають право на застосування засобів легального примусу;
- на законодавчому рівні на них покладено здійснення правоохоронної функції,

що є основною та повсякденною (діяльність органів охорони правопорядку України спрямована на реалізацію державної політики у сфері охорони прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, забезпечення правопорядку і законності в суспільстві) [3].

Також за потрібне необхідно звернути увагу на глобальну ситуацію у сфері охорони здоров'я за своїм масштабом перевершує усі інші надзвичайні ситуації, з якими людство стикалося за останнє століття, а ті виняткові заходи, до яких нарізно та спільно вдаються держави усього світу, можуть спричинити, крім соціально-економічних, далекосяжні політико-правові наслідки. Тривала пандемія, що порушує наявні уявлення про часові та просторові межі надзвичайних ситуацій як дискретних і відносно локальних явищ, здатна надати такій редукції та запереченню загальносвітового значення. Це питання досліджено у статті Т. Жеглінської, де зазначено, що зважаючи на підпорядкованість правничої науки та юридичної практики такому важливому завданню, як поліпшення якості життя людей, неабиякого значення набуває техніко-юридична досконалість формулювання приписів правових норм, а також можливість їхньої подальшої практичної реалізації. Не дарма у вітчизняній юридичній науці вже акцентували на тому, що будь-який закон є формалізованим згустком різних інтересів. Досліджуване нами питання набуває особливої актуальності з огляду на потребу правового забезпечення медичної реформи, що триває в Україні та результати якої мають бути підпорядковані виконанню головного обов'язку держави – утвердженню та забезпеченню прав і свобод людини. Питання, що стосуються різних аспектів таких конституційно визнаних цінностей, як життя людини, її здоров'я, право кожного на життя, право людини на здоров'я, право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, у своїх роботах висвітлювали як вітчизняні, так й іноземні правники [4]. Автором було досліджено проблематику легітимності та конституційності (право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування).

З огляду на вищезазначений матеріал, необхідно зазначити, що Конституція України передбачає не лише захист прав людини і громадянина національними гарантіями, а й можливість використання міжнародно-правових гарантій захисту прав людини і громадянина.

Механізм забезпечення прав людини – це система заходів зі створення умов для здійснення основних прав і свобод людини. Завданням цього механізму є охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення. До складових частин механізму забезпечення прав і свобод людини належать гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту прав і свобод людини [5, с. 222]. Конституція України передбачає не лише захист прав людини і громадянина

національними гарантіями, а й можливість використання міжнародно-правових гарантій захисту прав людини і громадянина.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що поняття легітимності становлять справедливість і законність, які не можуть існувати одна без одної. Обмеження певних прав і свобод людини та громадянина є відображенням діяльності людини. Відповідно людина, яка чинить відповідно до вимог норм законів, не зазнаватиме жодних індивідуальних обмежень своїх прав і свобод. І також, навпаки, людина, яка порушує норми й приписи закону, обмежена у своїх правах і свободах. Людина, чії дії є правомірними, отримує додаткові права, недоступні для тих, хто порушує закон (наприклад, можливість вільного пересування, водіння автомобіля, участі у виборах, обіймання певних посад тощо). Обмеження певної категорії прав і свобод має і своєрідний позитивний вплив, оскільки є засобом забезпечення прав і свобод людини та громадянина шляхом спонукання до правомірних дій, дотримання всіх норм і приписів, установлених законодавством. Як наслідок – отримання суспільних благ. Конституція України закріпила основні права і свободи людини та громадянина. Деякі з них є непорушними (право на життя, право на охорону здоров'я тощо), інші ж можуть бути обмеженими (право на вільне висловлювання, право на вільне пересування тощо). Саме держава через Конституцію є гарантом їх дотримання: разом із обмеженнями, яких зазнає людина, законодавством передбачено шляхи для відновлення обмежених прав, кожному гарантується право на отримання інформації щодо причин обмеження його прав і свобод, право на звернення до суду за відновленням свого порушеного або обмеженого права.

Список використаних джерел

1. Бліхар В. С. Гносеологічні та онтологічні складові правового статусу людини та громадянина в Україні. *Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього : зб. матеріалів XXI Всеукр. конф. викладачів, молодих вчених (м. Харків, 4 груд. 2019 р.)*. Харків : Право, 2019. С. 6–14.
2. Бліхар М. М. Конституційні права та свободи людини як основний критерій легітимності публічної влади. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики : матеріали наук. семінару (м. Львів, 22 черв. 2018 р.)*. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 19–23.
3. Боняк В. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монограф. Дніпропетровськ : Ліра, 2015. 372 с.
4. Жеглінська Т. О. Зміст поняття «право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування»: постановка проблеми. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113) С. 57–63.
5. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2002. 222 с.
6. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підруч.. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 344 с.
7. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 432 с.
8. Іванків І. Б. Права людства : монограф. Київ : Ваіте, 2020. 158 с.
9. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
11. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : монограф. Київ : Логос, 2011. 392 с.
12. Мірошніченко А. М. Принципи права як джерела земельного права України. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : Юридичні науки*. 2009. № 81. С. 218–223.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 3.5, 3.6 пункту 3 статті 3 «Прикінцеві положення» Закону України «Про Митний тариф України», абзацу восьмої частини другої статті – Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (справа про тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита), 23 червня 2009 р., № 15-рп/2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-09#Text>.

Надійшла до редакції 07.12.2022

References

1. Blikhar, V. S. (2019) Hnoseolohichni ta ontolohichni skladovi pravovoho statusu liudyny ta hromadianyna v Ukraini [Epistemological and ontological components of legal the status of a person and a citizen in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium: sotsialnopolitychnyi analiz suchasnosti ta prohnaz maibutnoho : zb. materialiv XXI Vseukrainskoyi konferentsiyi vykladachiv, molodykh vchenykh (m. Kharkiv, 4 hrud. 2019 r.)*. Kharkiv : Pravo, pp. 6–14. [in Ukr.].
2. Blikhar, M. M. (2018) Konstytutsiyni prava ta svobody lyudyny yak osnovnyi kryteriyni

lehitymnosti publichnoyi vlady [Constitutional rights and human freedoms as basic criterion of legitimacy of public authority]. *Suchasnyi konstytutsionalizm: problemy teorii ta praktyky : materialy naukovo seminaru (m. Lviv, 22 cherv. 2018 r.)*. Lviv : L'vDUVS, pp. 19–23. [in Ukr.].

3. Boniak, V. (2015) Orhany okhorony pravoporiadku Ukrainy v suchasnomu vymiri: konstytutsiyno-pravovyi aspekt [Law enforcement bodies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect] : monohraf. Dnipropetrovsk : Lira, 372 p. [in Ukr.].

4. Zhehlińska, T. O. (2019) Zmist poniattia «pravo kozhnoho na okhoronu zdorovia, medychnu dopomohu ta medychne strakhuvannia»: postanovka problem [The content of the concept of «everyone's right to health care, medical assistance and medical insurance»: statement of the problem]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 4 (113), pp. 57–63. [in Ukr.].

5. Zavorotchenko, T. M. (2002) Konstytutsiino-pravovi harantii prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Constitutional and legal guarantees of human and citizen rights and freedoms in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 222 p. [in Ukr.].

6. Pohorilko, V. F. (2006) Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter, 344 p. [in Ukr.].

7. Pohorilko, V. F., Fedorenko, V. L. (2010) Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter, 432 p. [in Ukr.].

8. Ivankiv, I. B. (2020) Prava lyudstva [Human rights] : monohraf. Kyiv : Vaite, 158 p. [in Ukr.].

9. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>. [in Ukr.].

10. Konventsiya pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] : Konventsiia Rady Yevropy vid 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

11. Kovalchuk, V. B. (2011) Lehitymnist derzhavnoi vlady v pravovii teorii ta derzhavno-pravovii praktytsi [Legitimacy of state power in legal theory and state legal practice] : monohraf. Kyiv : Lohos, 392 p. [in Ukr.].

12. Miroshnychenko, A. M. (2009) Pryntsypy prava yak dzhherela zemelnogo prava Ukrainy [Principles of law as a source of land law of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka : Yurydychni Nauky*, № 81, pp. 218–223. [in Ukr.].

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinyim podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) pidpunktiv 3.5, 3.6 punktu 3 statti 3 «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro Mytnyi taryf Ukrainy», abzatsu vosmoho chastyny druhoi statti – Zakonu Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» (sprava pro tymchasovu nadbavku do diiuchykh stavok vviznogo myta), 23 chervnia 2009 r., № 15 rp/2009 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the President of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of subparagraphs 3.5, 3.6 of clause 3 of article 3 «Final provisions» of the Law of Ukraine «On the Customs Tariff of Ukraine», paragraph of the eighth part of the second article – the Law of Ukraine «On Foreign Economic activity» (case of a temporary surcharge to the current import duty rates), June 23, 2009, No. 15 rp/2009]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-09#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Smirnova. Constitutional rights and freedoms of the person and the citizen in the context of the legitimacy of state authority. Legitimacy and constitutionality are closely related, although they represent different characteristics of such a phenomenon as state power. Legitimacy is the perception of government bodies by citizens. Constitutionality is the conformity of acts and actions of state authorities with the Constitution as the Basic Law.

Human rights and freedoms are the main criterion of the constitutionality and legitimacy of power and are a kind of standard, a criterion for evaluating the activity of legislative and executive bodies of state power and local self-government, the effectiveness of the existence of this or that political institution. Today, one of the attributes of a legal state is the legislative consolidation of the rights and freedoms of a person and a citizen. The state's respect for the person and the citizen through respect for the right to freedom causes the citizen to respect the state through respect for its laws. It is the state through the Constitution that is the guarantor of their observance: along with the restrictions that a person is subjected to, the legislation provides for ways to restore limited rights, everyone is guaranteed the right to receive information about the reasons for limiting their right to freedom, the right to apply to the court for restoration of the violated or limited right. In addition, it is necessary to single out constitutionality as a kind of criterion for citizens' assessment of the political system in general and individual authorities in particular. The main condition for the existence of constitutionality is the reliance of the current government on the constitution and laws of the state.

Therefore, constitutionality and legitimacy are two interrelated concepts. Although constitutionality does not always imply the legitimacy of power, legitimacy cannot exist without certain guarantees that can be reflected in legislation.

Keywords: *Constitution, human rights and freedoms and citizen constitutionality, legitimacy, human rights, constitutional rights, limitations of human rights.*

УДК 342.341

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-438-445

Ілона ТКАЧЕНКО[©]

аспірант

(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

ПІДСТАВИ ПОДАВАННЯ ТА ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ ЗАПИТУ НА ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ

Досліджено особливості подання та розгляду запиту на отримання інформації про діяльність судів як форми громадського контролю за її діяльністю. Визначено поняття публічної інформації, порядок та особливості розгляду публічного запиту та надання інформації про діяльність суду, види інформації про діяльність суду, яка не підлягає оприлюдненню та захист інформації з обмеженим доступом.

Ключові слова: звернення громадян, публічна інформація, публічна інформація про діяльність суду, запит на отримання публічної інформації про діяльність суду.

Постановка проблеми. В Україні забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним із основних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України. Прагнення української держави стати повноправним членом європейського співтовариства спрямоване на зміщення напрямів діяльності правоохоронних органів та судових органів, зокрема, з метою першочергового забезпечення ними національних конституційних норм та світових стандартів дотримання прав і свобод людини.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» діяльність судів України здійснюється на засадах гласності та відкритості судового процесу, який реалізується шляхом відкритості судового процесу та можливості присутності в залі судового засідання будь-яких осіб під час судового розгляду справи в порядку, визначеному законом, а також оприлюднення судом інформації про розгляд справи та її процедуру на офіційному вебпорталі судової влади України, в тому числі і можливість звернення громадян із запитом на отримання інформації про діяльність суду [1]. Через реалізацію принципу гласності та відкритості судового процесу реалізується функція громадського контролю за діяльністю судів в Україні як головна форма демократії та людиноцентристської моделі побудови держави.

Аналіз діяльності судів України в період 2019–2021 роки надає змогу встановити, що місцевими судами щорічно розглядається більше 1200 звернень громадян, з яких: більше 300 заяв щодо надання публічної інформації про діяльність суду (25 %), 750 клопотань учасників судового розгляду в конкретних категоріях справ (70 %), 50 скарг на діяльність суддів та апарату судів (5 %) [2–4]. Якщо врахувати, що в Україні налічується 760 судів різних інстанцій та видів юрисдикції, то кількісні показники щодо розгляду звернень громадян є досить вагомими, відповідно не менш суттєвими є проблеми правового та організаційного порядку розгляду запиту на отримання інформації про діяльність суду, які доцільно розглянути та частково вирішити нижче.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей подання та розгляду запиту на отримання інформації про діяльність судів як форми громадського контролю за її діяльністю. На виконання мети будуть вирішені такі завдання: визначено поняття публічної інформації, порядок та особливості розгляду публічного запиту та надання інформації про діяльність суду, види інформації про діяльність суду, яка не підлягає оприлюдненню, та захист інформації з обмеженим доступом.

Виклад основного матеріалу. Звернення громадян до органів публічної влади на сучасному етапі розвитку України є однією з поширених та ефективних форм громадського контролю. Звернення громадян є формою безпосереднього управління справами держави й одним із способів контролю за публічним управлінням,

© І. Ткаченко, 2022

aspyrantura_umsf@ukr.net

здійснюваним державними органами, органами місцевого самоврядування, посадовими особами. Звернення вважається одним із дієвих засобів захисту прав та законних інтересів громадян. Важливим є те, що ця форма громадського контролю закріплена безпосередньо в Основному законі (ст. 40) [5]. До того ж діє Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. [6] та інші нормативно-правові акти у цій сфері. Саме Закон України «Про звернення громадян» забезпечує громадянам України змогу для участі в управлінні державними і громадськими справами, відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення.

Водночас рівень сучасного нормативно-правового регулювання у сфері звернення громадян не відповідає цілком стандартам правової держави. Як правильно зазначають деякі фіхівці, відсутність у законодавчих актах найважливіших положень, що встановлюють принципи розгляду звернень громадян та принципи його відповідних правових процедур, дозволяє говорити про наявні суперечності та прогалини [7, с. 80]. У нормативно-правових актах, що регулюють порядок реалізації права громадян на звернення, немає єдності в розумінні суб'єкта вказаного права, адресатів звернень, а також їх видів; не фіксуються принципів процедурні характеристики цього інституту; відсутня чітка система правових норм, які б всебічно, комплексно і повно включали у свій зміст процедурні елементи; встановлюються різні строки розгляду звернень громадян, що зумовлює стверджувати про наявність колізійних положень у вказаній сфері. Як правильно вважають деякі автори, у контексті вдосконалення правового інституту звернення громадян та підвищення його соціальної значущості доцільно внести зміни до порядку розгляду, зокрема, колективних звернень. Також, на їхню думку, існує необхідність опублікування у засобах масової інформації відповідей посадових осіб на звернення, спрямованих в органи публічної влади певною кількістю осіб щодо одного і того ж питання, яке носить публічний інтерес або характеризується суспільною значимістю [8, с. 69].

Отже, інститут звернення громадян є ефективною формою громадського контролю та потребує подальшого розвитку й удосконалення. До того ж серед усієї сукупності видів звернень до органів публічної влади найбільша кількість стосується скарг, через які громадяни, іноземці, особи без громадянства повідомляють органи влади про факти порушення їх прав, свобод, законних інтересів. Одним із пріоритетних напрямів роботи публічної влади повинна бути робота зі зверненнями громадян, що забезпечує дієвий зворотний зв'язок.

Безпосереднє звернення громадян до суду з метою отримання інформації про їх діяльність як форма громадського контролю за діяльністю судів реалізується на підставі низки нормативних актів: Закону України «Про судоустрій та статус суддів»; Закону України «Про доступ до публічної інформації» (далі – Закону) [9], Закону України «Про звернення громадян» [6]; Положення про порядок розгляду звернень громадян і юридичних осіб радою суддів загальних судів [10]; Положення про порядок організації доступу до публічної інформації, що знаходиться у володінні Державної судової адміністрації України [11] та Порядок розгляду звернень громадян та запитів на публічну інформацію, затверджені наказом Державної судової адміністрації України від 24.05.2021 № 173 [12]; Положення про забезпечення доступу до публічної інформації, затверджене Наказом керівника апарату Верховного Суду від 18.07.2018 № 107-ОД [13]. Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють порядок розгляду звернень громадян, що надходять до судів, та порядок розгляду запитів на публічну інформацію надає змогу констатувати відсутність єдиних підходів у системі національного судочинства. У Державній судовій адміністрації України (ДСА України), що є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом затверджені відповідні Положення про порядок розгляду звернень громадян та запитів на публічну інформацію, але тільки тих, які надходять до ДСА. В кожному суді діють свої відповідні положення, які затверджені наказами голів судів, однак це переважно положення про розгляд звернень громадян, розроблені на виконання Закону України «Про звернення громадян», натомість порядку розгляду запитів на доступ та надання публічної інформації судами не розроблено. У зв'язку з цим для виправлення такої правової прогалини пропонуємо розробити Типове Положення «Про порядок розгляду в судах звернень громадян та запитів на надання публічної інформації про діяльність суду», яке має затверджуватись наказом ДСА та включати такі положення: види публічної інформації про діяльність суду, яка є загальнодоступною та розміщується на

інформаційних ресурсах ДСА; види публічної інформації про діяльність суду, яка може надаватись за запитом; види публічної інформації про діяльність суду, яка не може надаватись за публічним запитом та становить державну таємницю, та інформацію з обмеженим доступом та містить конфіденційну інформацію; суб'єкти розгляду запитів; порядок розгляду запитів та формування і направлення відповідей заявнику (з урахуванням особливостей подання та розгляду електронних запитів).

Зокрема, ст. 1 згаданого Закону містить визначення, відповідно до якого «публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом. Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом» [9]. Як видно із зазначеної правової норми, законодавець закріпив презумпцію відкритості публічної інформації. Будь-які винятки з цього правила можуть встановлюватись виключно на підставі закону. Аналогічні положення містяться і в Законі України «Про інформацію», ч. 2 ст. 20 якого передбачає, що «будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом» [14]. Здійснивши аналіз законів «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про судоустрій та статус суддів», можна виокремити інформацію про діяльність суду, яка може надаватись в усній та письмовій формах та у вигляді документованої інформації, в тому числі в електронному вигляді, зокрема: 1) місцезнаходження, поштову адресу, номери засобів зв'язку, адресу офіційного вебсайту та адресу електронної пошти для направлення електронних запитів на інформацію; 2) прізвище, ім'я та по-батькові, контактний номер телефону або іншого засобу зв'язку, голови та його заступників, основні функції структурних підрозділів, крім випадків, коли ці відомості належать до інформації з обмеженим доступом; 3) розклад роботи та графік прийому громадян; 4) вакансії, порядок та умови проходження конкурсу на заміщення вакантних посад; 5) порядок складання, подання запиту на інформацію до суду; 6) банківські реквізити для сплати державного мита (судового збору). Також треба виокремити форми оприлюднення публічної інформації про діяльність суду, до яких всі громадяни мають вільний доступ, це: оприлюднення публічної інформації в засобах масової інформації; розміщення публічної інформації на офіційному вебсайті суду в мережі «Інтернет»; розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщенні суду; надання інформації за запитом про публічну інформацію. Все це дає змогу громадськості, у тому числі ЗМІ, отримувати публічну інформацію про діяльність суду з офіційних джерел та позбавляє їх необхідності звернення до суду із запитом про її отримання. Водночас це не позбавляє громадян звертатись до суду із запитом на отримання публічної інформації за умови, що така інформація не мала офіційного оприлюднення та не є інформацією з обмеженим доступом, а відповідно не може надаватись на запити громадян. Однак треба зауважити, що чіткий перелік або хоча б ознаки інформації, яка не може надаватись судами громадянам на їх запит, законом не визначено, що викликає конфліктні ситуації у відносинах суду та громадськості, не сприяє налагодженню взаємодії між ними. Розгляд цих проблемних питань та порядок їх вирішення потребує детального наукового дослідження в межах окремої наукової статті. Однак загальний аналіз норм цих законів дає змогу визначити види публічної відкритої інформації, якою володіють суди та яку вони повинні вільно надавати громадськості в процесі реалізації громадського контролю за діяльністю суду та інформації з обмеженим доступом, на розголошення якої встановлено законодавчі заборони. Стосовно діяльності суду ч. 4 ст. 21 Закону «Про інформацію» передбачає, що до інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені такі відомості: 1) про стан судочинства; 2) про результати діяльності суду щодо розгляду судових спорів; 3) про факти порушення прав і свобод людини і громадянина в діяльності суду; 4) про призначення суддів та звільнення їх з посад; 5) про нагородження суддів та дисциплінарну відповідальність суддів; 6) інші відомості, доступ до яких не може бути обмежено відповідно до законів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 7) про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, яке перебуває у віданні суду; 8) про декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру суддів та посадових осіб судових органів, оформленої за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», крім відомостей, зазначених в абзаці другому частини другої статті 12 вищезазначеного Закону. Гарантії надання суддями такої

інформації громадськості визначені також статтею 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Її положення розкриваються через принципи, сформульовані у рішеннях Європейського суду з прав людини, зокрема, у справі «Угорське об'єднання громадських свобод проти Угорщини» щодо дотримання балансу інтересів суспільства та приватних інтересів особи в отриманні публічної інформації [15].

Крім того, треба зазначити, що цілком логічним є неможливість в законодавстві визначити перелік публічної інформації з обмеженим доступом поширення якої будь-яким органом публічної адміністрації, у тому числі суду заборонено або обмежено. Законодавчо у ч. 2 ст. 6 Закону «Про доступ до публічної інформації» лише визначено нечіткі підстави законного обмеження доступу до інформації, а в ч. 1 ст. 21 Закону «Про інформацію» та ч. 1 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» виокремлено її види: конфіденційна, таємна та службова інформація. Аналіз підстав віднесення інформації до такої, що є з обмеженим доступом дає змогу виділити ті критерії, які відмежовують їх від відкритої інформації. Під час проведення зазначеного аналізу також треба враховувати положення Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 30.09.2013 № 11 «Про практику застосування адміністративними судами положень Закону України від 13.01.2011 «Про доступ до публічної інформації» [16] та Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29.09.2016 № 10 «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» [17]. Так, їх аналіз надає змогу стверджувати, що суддя має право надавати конфіденційну інформацію, яка є у його розпорядженні виключно з дозволу фізичної та юридичної особи, якої вона стосується, які самостійно визначають порядок та умови доступу до інформації про них, крім випадків, коли така інформація надається в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Порядок надання суддями таємної інформації, до якої віднесено інформацію, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу, передбачену законом таємницю, регулюється низкою законодавчих актів: законів України «Про державну таємницю», «Про банки та банківську діяльність», КПК України тощо.

До службової інформації, розпорядником якої є суд, відповідно до ст. 9 України «Про доступ до публічної інформації» можна віднести інформацію: 1) щодо внутрішньо-організаційної роботи апарату суду, ведення діловодства, відправки кореспонденції тощо; 2) зібрану в процесі судової діяльності, яку не віднесено до державної таємниці.

Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в судах в єдиному уніфікованому документі, не визначено, тому їх перелік узагальнюють голови судів в окремих внутрішніх відомчих наказах [18]. На рівні Верховного Суду цей перелік затверджено наказом керівника апарату Верховного Суду [19].

Особливої уваги потребує вивчення питання про поширення інформації, пов'язаної із судовим розглядом кримінальних справ. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, ця інформація становить значний суспільний інтерес (ст. 29 Закону «Про інформацію»), а з іншого – стосується прав осіб, які захищаються низкою правових актів. Якщо наявність суспільного інтересу спонукає до більшого розкриття інформації, то таємниця судового слідства, захист права на приватність та презумпція невинуватості особи – сприяють обмеженню доступу до зазначеної інформації. Із викладеного впливає правило про те, що суди повинні надавати інформацію про свою діяльність щодо судового розгляду кримінальних справ, порушених по резонансних злочинах, а суспільство має право цю інформацію отримувати для забезпечення власної безпеки, попередження та розкриття протиправних діянь тощо. Водночас необхідно ретельно визначати обсяг інформації, що повідомляється у ЗМІ, для того щоб надати відомості, які мають суспільний інтерес, і не оприлюднити те, що може перешкодити розкриттю злочину, порушити презумпцію невинуватості, заподіяти людині шкоду у зв'язку із повідомленням обставин її приватного (особистого) життя. Треба звернути увагу, що під час підготовки для ЗМІ повідомлення про судовий розгляд кримінальної справи необхідно уникнути: 1) порушення презумпції невинуватості особи (ст. 62 Конституції України, п. 2 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, стаття 17 КПК України); 2) втручання у приватне (особисте) життя особи (в тому числі, не порушувати таємницю стану здоров'я, право на поширення фото, відео тощо (ст. 32 Конституції України, ст. 8 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, 15 КПК України); 3) розголошення таємниці судового

слідства (ст. 222 КПК України, 387 КК України); 4) поширення недостовірної інформації про особу (ст. ЦК України); 5) розголошення таємниць, визначених законом (зокрема, комерційної, професійної таємниць тощо); 6) тиску в разі розкриття інформації у справах з політичним компонентом. Порядок надання, обмеження щодо надання громадськості такої інформації потребує аналізу в межах окремого наукового дослідження [20, с. 157].

Порядок прийому, реєстрації, розгляду запитів на інформацію, які надходять до суду, та надання відповідей на них частково регулюється Положенням про забезпечення доступу до публічної інформації, затверджене наказом керівника апарату Верховного Суду від 18.07.2018 № 107-ОД [19]. Аналогічні положення затверджені головами судів та діють в судах різної юрисдикції.

Окремо треба надати увагу питанню інформування громадськості про діяльність суду. Тут потрібно зауважити, що як стаття 5 Закону «Про доступ до публічної інформації», так і Положення про доступ до публічної інформації передбачає обов'язок керівництва суду здійснювати заходи, спрямовані на доступ публічної інформації, розпорядниками якої вони є, у такі способи: 1) систематичного та оперативного оприлюднення публічної інформації в офіційних друкованих виданнях; 2) розміщення публічної інформації на офіційному вебсайті ДСА України; 3) розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщеннях приймалень громадян у судах.

Оприлюднення публічної інформації в засобах масової інформації здійснюється відповідно до законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні у засобах масової інформації», «Про доступ до публічної інформації», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства» та забезпечується структурним підрозділом апарату суду відповідальним за підготовку такої інформації.

Прессекретар суду забезпечує оприлюднення на вебсайті суду інформації, підготовленої самостійними структурними підрозділами апарату суду з урахуванням вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Розміщенню на офіційному вебсайті суду, зокрема, підлягають: 1) інформація про діяльність суду: місцезнаходження, поштова адреса, адреса електронної пошти для направлення електронних запитів на інформацію; прізвища, імена та по батькові, службові номери засобів зв'язку, адреси електронної пошти голови суду та його заступників, (суддів) керівника апарату та його заступника, а також керівників самостійних структурних підрозділів апарату суду; графік особистого прийому громадян та представників юридичних осіб керівництвом суду з питань організаційного забезпечення судочинства; порядок прийому вхідної кореспонденції; вакансії; 2) інформація про нормативно-правові засади діяльності суду; 3) основні показники діяльності; 4) банківські реквізити для сплати судового збору; 5) інформація про порядок складання та подання запиту на інформацію; 6) звіти щодо результатів розгляду запитів на інформацію; 7) інші відомості про діяльність суду, які належать до публічної інформації.

Рішення суду розміщуються в Єдиному державному реєстрі судових рішень відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень».

З метою спрощення процедури оформлення письмових запитів на інформацію особа може подавати запит шляхом заповнення відповідних форм запитів на інформацію, які можна отримати на офіційному вебсайті суду та у відділі документального забезпечення (канцелярія) суду. У разі якщо з поважних причин (інвалідність, обмежені фізичні можливості тощо) особа не може подати письмовий запит, його повинна оформити відповідальна особа, обов'язково зазначивши в запиті своє ім'я, контактний телефон. Копія такого запиту надається особі, яка його подала.

Висновки. В підсумку треба зазначити, що в межах цієї статті здійснено аналіз нормативно-правових засад надання та оприлюднення інформації про діяльність суду та порядку надання такої інформації. З'ясовано, що судом здійснюються такі заходи, спрямовані на доступ до публічної інформації, розпорядниками якої вони є, у такі способи: 1) систематичного та оперативного оприлюднення публічної інформації в офіційних друкованих виданнях; 2) розміщення публічної інформації на офіційному вебсайті ДСА, вебсайтах судів та у мережі «Інтернет»; 3) розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщеннях суду; 4) надання інформації за запитами на інформацію; 5) надання відкритого доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень.

Встановлено, що з метою уніфікації процедури розгляду звернень громадян та запитів на надання публічної інформації доцільно розробити Типове Положення «Про порядок розгляду в судах звернень громадян та запитів на надання публічної інформації про діяльність суду», яке повинно затверджуватись наказом ДСА та містити такі положення: види публічної інформації про діяльність суду, яка є загальнодоступною та розміщується на інформаційних ресурсах ДСА; види публічної інформації про діяльність суду, яка може надаватись за запитом; види публічної інформації про діяльність суду, яка не може надаватись за публічним запитом та становить державну таємницю, інформацію з обмеженим доступом та ту, що містить конфіденційну інформацію; суб'єкти розгляду запитів; порядок розгляду запитів та формування і направлення відповідей заявнику (з урахуванням особливостей подання та розгляду електронних запитів).

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
2. Аналіз розгляду звернень громадян та юридичних осіб, що надійшли до судів загальної юрисдикції у 2019 році. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2019.
3. Аналіз розгляду звернень громадян та юридичних осіб, що надійшли до судів загальної юрисдикції у 2020 році. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2020.
4. Аналіз розгляду звернень громадян та юридичних осіб, що надійшли до судів загальної юрисдикції у 2021 році. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2022.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996. *Відомості Верховної Ради України*. № 47. 1996. Ст. 256.
7. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Громадський контроль за діяльністю органів судової влади в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. (м. Дніпро, 27 січ. 2017 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2017. С. 78–82.
8. Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції : монограф. Дніпро : ДДУВС, 2020. 134 с.
9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. *Відомості Верховної Ради України*. № 32. Ст. 314.
10. Про затвердження Положення про порядок розгляду звернень громадян і юридичних осіб радою суддів загальних судів : Рішення ради суддів загальних судів від 14.05.2013 № 31. URL: https://court.gov.ua/userfiles/polozh_pro_zvernen.pdf.
11. Про затвердження Положення про порядок організації доступу до публічної інформації, що знаходиться у володінні Державної судової адміністрації України : наказ Державної судової адміністрації України від 24.05.2021 № 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-21/card6#Public>.
12. Про затвердження Порядку розгляду звернень громадян та запитів на публічну інформацію : наказ Державної судової адміністрації України від 24.05.2021 № 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-21/card6#Public>.
13. Про затвердження Положення про забезпечення доступу до публічної інформації : наказ керівника апарату Верховного Суду від 18.07.2018 № 107-ОД. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/poloprozab>.
14. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. № 48. 1992. Ст. 650.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Рішення Ради Європи від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 2006. № 13-32. Ст. 270.
16. Про практику застосування адміністративними судами положень Закону України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.09.2011 № 11. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011760-13/card6#Public>.
17. Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29.09.2016 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16#Text>.
18. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію : наказ голови Хмельницького окружного адміністративного суду від 23.07.2019 № 107-ОД. URL : https://kmoas.gov.ua/files/perelik_1.pdf.
19. Про затвердження Положення про забезпечення доступу до публічної інформації : затв. наказом керівника апарату Верховного Суду від 18.07.2018 № 107-ОД. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/poloprozab>.
20. Поклад О. В. Доступ до публічної інформації про діяльність поліції як форма громадського контролю за її діяльністю. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2018 р.)*. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 154–157.

Надійшла до редакції 01.12.2022

References

1. Pro sudoustruy i status suddiv [On judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2016. № 31, art. 545. [in Ukr.].
2. Analiz rozghliadu zvernen hromadian ta yurydychnykh osib, shcho nadiishly do sudiv zahalnoi yurydyktsii u 2019 rotsi [Analysis of consideration of appeals from citizens and legal entities received by courts of general jurisdiction in 2019]. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2019. [in Ukr.].
3. Analiz rozghliadu zvernen hromadian ta yurydychnykh osib, shcho nadiishly do sudiv zahalnoi yurydyktsii u 2020 rotsi [Analysis of consideration of appeals from citizens and legal entities received by courts of general jurisdiction in 2020]. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2020. [in Ukr.].
4. Analiz rozghliadu zvernen hromadian ta yurydychnykh osib, shcho nadiishly do sudiv zahalnoi yurydyktsii u 2021 rotsi [Analysis of consideration of appeals from citizens and legal entities received by courts of general jurisdiction in 2021]. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2022. [in Ukr.].
5. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
6. Pro zvernennya hromadyan [On the appeal of citizens] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1996. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 47, art. 256. [in Ukr.].
7. Nalyvaiko, L. R., Orieshkova, A. F. (2017) Hromadskiy kontrol za diialnistiu orhaniv sudovoi vlady v umovakh suchasnykh yevrointehratsiinykh protsesiv. Pravova derzhava: istoriia, suchasnist ta perspektyvy formuvannia v Ukraini [Public control over the activities of judicial authorities in the conditions of modern European integration processes. *Rule of law: history, modernity and prospects of formation in Ukraine*] : *materialy Vseukr. naukovo-prakt. konf. (m. Dnipro, 27 sich. 2017 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 78–82. [in Ukr.].
8. Myroniuk, R. V. (2020) Hromadskiy kontrol za diyalnistyu politsiyi [Public control over police activities] : monohraf. Dnipro : DDUVS, 134 p. [in Ukr.].
9. Pro dostup do publichnoi informatsii [On access to public information] : Zakon Ukrainy vid 13.01.2011. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. № 32, art. 314. [in Ukr.].
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok rozghliadu zvernen hromadian i yurydychnykh osib radoiu suddiv zahalnykh sudiv [On the approval of the Regulation on the procedure for consideration of appeals by citizens and legal entities by the council of judges of general courts] : Rishennia rady suddiv zahalnykh sudiv vid 14 travnia 2013 roku № 31. URL : https://court.gov.ua/userfiles/polozh_pro_zvernen_pdf.pdf [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok orhanizatsii dostupu do publichnoi informatsii, shcho znakhodytsia u volodinni Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the procedure for organizing access to public information in the possession of the State Judicial Administration of Ukraine] : nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 24.05.2021 № 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-21/card6#Public> [in Ukr.].
12. Pro zatverdzhennia Poriadku rozghliadu zvernen hromadian ta zapytiv na publichnu informatsiiu [On the approval of the Procedure for consideration of citizens' appeals and requests for public information] : nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsiyi Ukrainy vid 24.05.2021 № 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173750-21/card6#Public>. [in Ukr.].
13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zabezpechennya dostupu do publichnoyi informatsiyi [On the approval of the Regulation on ensuring access to public information] : nakaz kerivnyka aparatu Verkhovnoho Sudu vid 18.07.2018 № 107-OD. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/pologprozab> [in Ukr.].
14. Pro informatsiyu [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. № 48. 1992, art. 650. [in Ukr.].
15. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] : Rishennya Rady Yevropy vid 04.11.1950. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*. 2006. № 13-32, art. 270. [in Ukr.].
16. Pro praktyku zastosuvannia administratyvnykh sudamy polozhen Zakonu Ukrainy vid 13 sichnia 2011 roku № 2939-VI «Pro dostup do publichnoi informatsii» [On the practice of application by administrative courts of the provisions of the Law of Ukraine dated January 13, 2011 No. 2939-VI «On access to public information»] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.09.2011 № 11. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011760-13/card6#Public> [in Ukr.].
17. Pro praktyku zastosuvannia administratyvnykh sudamy zakonodavstva pro dostup do publichnoi informatsii [On the practice of application by administrative courts of legislation on access to public information] : Postanova Plenumu Vyschchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 29.09.2016 № 10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16#Text> [in Ukr.].
18. Pro zatverdzhennia Pereliku vidomostei, shcho stanovliat sluzhbovu informatsiiu [On approval of the List of information constituting official information] : nakaz holovy Khmelnytskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 23.07.2019 № 107-OD. URL : https://kmoas.gov.ua/files/perelik_1.pdf. [in Ukr.].

19. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zabezpechennia dostupu do publichnoi informatsii [On the approval of the Regulation on ensuring access to public information] : zatv. nakazom kerivnyka aparatu Verkhovnoho Sudu vid 18.07.2018 № 107-OD. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/pologprozab>. [in Ukr.].

20. Poklad, O. V. (2018) Dostup do publichnoi informatsii pro diialnist politsii yak forma hromadskoho kontroliu za yii diialnistiu. Aktualni pytannia protydii zlochynnosti v suchasnykh umovakh: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid [Access to public information about police activities as a form of public control over their activities. *Actual issues of combating crime in modern conditions: domestic and foreign experience*] : materialy II Mizhnarodnoi nauково-prakt. konf. (Dnipro, 15 bere.a 2018 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 154–157. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ілона Tkachenko. Grounds for submission and procedure for consideration of a request for information on the court's activities. The article is devoted to the study of the peculiarities of submitting and considering a request for obtaining information about the activity of courts as a form of public control over its activity. The concept of public information, the procedure and features of considering a public request and providing information about court activities, types of information about court activities that are not subject to publication and protection of information with limited access are defined.

An analysis of the legal framework for providing and publishing information about the court's activities and the procedure for providing such information was carried out. It has been found that the following measures are taken by the court aimed at access to public information of which they are the managers in the following ways: 1) systematic and prompt publication of public information in official printed publications; 2) posting of public information on the official website of the State Administrative Court, court websites and the Internet; 3) placement of public information on information stands in court premises; 4) provision of information upon information requests; 5) provision of open access to the Unified State Register of Court Decisions.

In order to unify the procedure for consideration of citizens' appeals and requests for public information, it is proposed to develop a Model Regulation «On the Procedure for Consideration in Courts of Citizens' Appeals and Requests for Provision of Public Information about Court Activities», which should be approved by the Order of the State Administrative Court and include the following provisions: types of public information about activities of the court, which is publicly available and posted on the information resources of the State Administrative Court; types of public information about the court's activities that can be provided upon request and which cannot be provided upon public request and constitute a state secret, information with limited access and contain confidential information; subjects of consideration of requests; the procedure for considering requests and forming and sending responses to the applicant (taking into account the peculiarities of submission and consideration of electronic requests).

Keywords: *citizens' appeal, public information, public information about the court's activities, request for public information about the court's activities.*

УДК 343.211

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-445-450

Наталія ЩЕРБИНА ©

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗБРОЯ» В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Проаналізовано законопроекти та напрацювання вчених щодо формулювання дефініції «зброя». Висвітлено, що визначення цього поняття в національному законодавстві, як і в судовій практиці не сформоване. На підставі опрацювання законопроектів встановлено, що поняття є досить динамічним та привертає до себе увагу законотворців протягом останніх десяти років. Врегулювання такої проблеми назріло до найвищого рівня, оскільки обіг зброї набирає обертів на всій території нашої держави. Водночас питання про підстави законності володіння зброєю врегульовані не законом, а лише підзаконним актом, що в сучасних реаліях є недопустимим. Крім

© Н. Щербина, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8334-9640>

shcherbina.nataly@ukr.net

того, враховуючи динаміку розвитку галузі зброярства, підзаконні акти сьогодні не в змозі врегулювати належним чином питання обігу сучасної зброї. Тому метою статті є дослідження питання законодавчого визначення дефініції «зброя» з огляду на перспективу врегулювання питання про обіг зброї в спеціальному законі.

Ключові слова: зброя, національне законодавство, законопроект, обіг зброї, визначення, дефініція.

Постановка проблеми. У сучасному світі, на жаль, вогнепальна зброя стала доступною багатьом. Дуже часто людина, яка має в руках карабін або рушницю, вважає себе не лише мисливцем під час полювання в лісі. Історично склалося так, що прашурами сучасної зброї, як не дивно, були камінь та палиця. Під час удосконалень їх трансформували в інші види зброї або окремі її елементи, які відомі сучасному суспільству. Наприклад, камінь поступово замінився на метал, який став вже снарядом для вогнепальної та холодної металеві зброї, а палиця трансформувалася в кийки як різновид спецзасобів, що застосовуються правоохоронними органами.

Незважаючи на динамічний розвиток зброї та її присутність в житті людини впродовж всієї епохи існування людства, на цей час в науці кримінального права визначення поняття «зброя» відсутнє та залишається досить дискусійним. Навіть за наявності цілої низки праць, які присвячені зброєзнавству, залишається відкритим питання – а що ж таке зброя в широкому розумінні? Спробуємо знайти відповідь шляхом аналізу низки проектів нормативно-правових актів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичним і практичним підґрунтям дослідження зазначеної проблематики стали роботи відомих українських та закордонних вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології. Висвітленню вказаних питань приділили увагу О. Бокій, В. Большаков, О. Гуменський, А. Корнієць, А. Кофанов, М. Пінчук, Б. Ринажевський, О. Скакун, М. Федоров, О. Фролов, В. Шаблистий.

Однак у теорії кримінального права України ще й дотепер залишаються не достатньо розробленими важливі положення, що стосуються особливостей розслідування кримінальних правопорушень вище вказаної категорії, в тому числі кваліфікованих за статтею 263, частиною 4 статті 296, статтями 401–447 Кримінального кодексу України (далі – КК) [1]. Предметами злочину вказаних складів є зброя або інші предмети, спеціально пристосовані або задалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень.

Метою статті є дослідження питання законодавчого визначення дефініції «зброя» в законопроектах.

Виклад основної проблеми. З часів незалежності України питання про закріплення на законодавчому рівні поняття «зброя» впевнено займає перші місця на ланці законодавчих ініціатив. Однак всі спроби виявляються чомусь марними [2].

Дискусії щодо вільного володіння зброєю в Україні тривають вже довгий час. За період з 1998 року по цей час Верховній Раді України було запропоновано приблизно 20 законопроектів із регулювання виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення, використання вогнепальної зброї та володіння нею [2]. Останні 10 років народні обранці пропонують проекти законів, які містять в собі різноманітні визначення поняття «зброя». Одні з них є лаконічними, без зайвої деталізації, наприклад: «Зброя – пристрої, прилади, предмети, спеціально виготовлені, конструктивно призначені та технічно придатні для неодноразового ураження живої або іншої цілі, які не мають іншого виробничого чи господарсько-побутового призначення». Таке визначення містить проект Закону «Про обіг зброї невійськового призначення» від 09 лютого 2009 року № 2105 [3]. Проте він не отримав схвальної простої більшості голосів народних обранців. Інші законопроекти містять більш розгорнуте визначення цього поняття.

Найактуальніший на сьогодні законопроект «Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю» від 25.06.2021 № 5708. Він визначає зброю як пристрій або предмет, спеціально виготовлений, конструктивно призначений та технічно придатний для знищення, ураження, ушкодження або заподіяння іншого руйнівного впливу на живі чи неживі об'єкти та цілі, та який не має іншого прямого виробничого чи господарсько-побутового призначення [4]. Здавалося б, проблема – вирішена. Поняття сформульоване. Але...

Щодо ухвалення такого закону все ж таки точаться запеклі дискусії, оскільки експерти наголошують на відсутності в українців культури поводження зі зброєю, що може спровокувати певні ризики та призвести до негативних наслідків [2].

В. Большаков зазначає, що право громадян на володіння вогнепальною зброєю закріплено в конституціях США, Мексики та Швейцарії. Остання вважається однією з найбільш озброєних країн Європи і світу. У цивільного населення цієї країни (а це більше восьми млн осіб) зареєстровано приблизно три млн одиниць вогнепальної зброї. З числа європейських держав зброю легалізували в Естонії. Мільйон жителів цієї невеликої країни володіють 120 тисячами одиниць зброї. При цьому, як свідчить статистика, з 2001 року, коли в країні дозволили вільний обіг зброї, кількість убивств в Естонії скоротилася у п'ять разів, а штат поліції був зменшений удвічі. Подібна динаміка, як кажуть експерти, спостерігається і в Латвії, Литві та Молдові, де також були введені в дію закони, що дозволяють населенню купувати зброю [5]. Отож є міжнародний позитивний досвід, якому не хочеться не довіряти.

Повертаючись до аналізу вітчизняних законопроектів, можна зробити висновок, що більше ніж за 10 років визначення поняття «зброя» принципово не змінилося, тобто воно має чітко виражене поняття притаманних зброї рис. Тож труднощів у законодавчому закріпленні цього поняття не буде. А от визначення видів зброї стало набагато більше, що, можливо, зумовлено активністю розвитку зброярства, розвитком промисловості, інженерії та попитом на різні види зброї.

Отож, якщо законопроект в 2009 році містив у собі визначення вогнепальної, газової, травматичної, нарізної та гладкоствольної вогнепальної, вогнепальної комбінованої, пневматичної та холодної зброї, то останній за часом законопроект додатково ще містить і поняття вихолощеної, гладкоствольної короткоствольної вогнепальної зброї (зброя менш летальної дії), довгоствольної (довга) вогнепальної, зброї учбово-розрізної, напівавтоматичної вогнепальної, нейтралізованої зброї, пістолета та револьвера газового, револьвера, розрядженої та сигнальної службової зброї.

Здавалося б, що такий масив визначень лише може заплутати під час формулювання загального поняття «зброя» та під час його відмежування від суміжних понять. Проте не можна не погодитися з тим, що разом з таким детальним визначенням і розмаїттям понять видів зброї у вказаному проекті виникають такі визначення, як «конструктивно схожі зі зброєю вироби» [4]. Вказане не можна не вважати прогресивним кроком для відокремлення поняття «зброя» від так званих «інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи» та «іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень».

Отож згідно зі ст. 6 вказаного проекту такими предметами є пневматична зброя калібру до 4,5 мм (включно) і швидкістю польоту металевого елемента до 100 м/с (включно) та бойові припаси до неї; пристрої під патрон «Флобера» калібру до 4,0 мм (включно), якщо енергія кулі становить менше 0,5 Дж/мм² (включно) та патрони до таких пристроїв; пристрої для подачі звукових або світлових сигналів; нейтралізована зброя; предмети, що імітують вогнепальну або пневматичну зброю [4]. Також розкрито поняття «предмети, що імітують вогнепальну або пневматичну зброю». Ними є електропневматичні, пневматичні та інші пристрої, які зовні та конструктивно нагадують, копіюють та відповідають принципам дії вогнепальної або пневматичної зброї, металеві елементи яких слугують для імітації чи фіксації влучення без застосування бойового припасу, або містять оптичний пристрій для фіксації влучень без застосування металевого елемента» [4]. З огляду на таку деталізацію дефініції «зброя» та суміжних понять виникає пропозиція щодо внесення змін до чинного КК після ухвалення закону шляхом включення примітки до статей 36, 263, 296 цього Кодексу.

До речі, зброя під патрон «Флобера» не належить до вогнепальної в більшості розвинених країн Європи. Це підтверджується положеннями Брюссельської конвенції та відповідними інформаційними джерелами. Патрони для такої зброї за своєю кінетичною енергією не перевищують межі віднесення патронів до боеприпасів для вогнепальної зброї (7,5 Дж). Але це питання є дискусійним на цей час і досі ще не вирішеним [2].

Крім того, згадуваний законопроект містить також поняття конструктивно схожих зі зброєю виробів. Це пристрої, які внаслідок відсутності чи малозначності уражаючої сили або наявності іншого виробничого чи господарсько-побутового призначення не вважаються зброєю (стаття 1 проекту № 5708) [4]. У статті 6 проекту вказано, що повний перелік конструктивно схожих зі зброєю виробів затверджується Кабінетом Міністрів України.

Шляхами вирішення проблеми ідентифікації на законодавчому рівні поняття зброї, відмежування його від будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від

нападу озброєної особи або нападу групи осіб та від інших предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень, є врегулювання на законодавчому рівні питання чіткої ідентифікації зброї, класифікації її видів та властивостей для правильної правової кваліфікації дій, бездіяльності із застосуванням таких предметів.

Треба враховувати, що забезпечення громадянам права на особистий захист свого життя та здоров'я, а також життя та здоров'я оточення від злочинних посягань за допомогою зокрема і цивільної вогнепальної зброї, поняття якої також міститься у згаданому в цій статті законопроекті, а також упорядкування наявного нормативного регулювання в питанні обігу цивільної вогнепальної зброї, необхідно здійснювати відповідно до норм Конституції України.

На сьогодні обіг цивільної вогнепальної зброї законодавчо врегульовано спеціальними законами у всіх країнах Європи. Водночас Україна – єдина держава в Європі, в якій відсутнє законодавче регулювання обігу цивільної вогнепальної зброї [6].

За інформацією Міністерства внутрішніх справ України, громадяни України легально володіють вогнепальною зброєю у загальній кількості приблизно 1,3 млн одиниць. Незважаючи на таку велику кількість вогнепальної зброї в обігу, ці правовідносини в країні досі не врегульовані жодним законом. Усі питання, пов'язані з обігом цивільної зброї, вирішуються виключно підзаконними нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) та інших міністерств і відомств. Більше того, нормативні акти МВС України, що регулюють обіг вогнепальної зброї в державі, фактично дублюють основні положення колишнього радянського законодавства. Переважна більшість норм є тепер анахронізмом та не регламентує навіть усталених суспільних відносин у сфері обігу зброї. Зі свого боку, відсутність узгодженої термінології та класифікації призводить, з одного боку, до вільного трактування і неузгодженості, а з другого – створює підґрунтя для зростання корупції у цій сфері [2].

Зазираючи в законодавче минуле, треба зазначити, що правила оборотоздатності речей Україна успадкувала з радянського минулого разом із Цивільним кодексом УРСР. Стаючи незалежною державою з ринковою економікою, де громадянам гарантується право приватної власності, у 1991 було ухвалено Закон УРСР «Про власність». Стаття 13 цього закону встановлювала: «Склад, кількість і вартість майна, що може бути у власності громадян, не обмежується, крім випадків, передбачених законом. Законодавчими актами України може бути встановлено спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна, а також види майна, що не може перебувати у власності громадян» [6].

На виконання положень цього закону була ухвалена Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 року (далі – Постанова), якою було встановлено спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна. Постанова відносила зброю та боеприпаси до переліку майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України. Виняток було встановлено лише для вогнепальної гладкоствольної та нарізної мисливської зброї (мисливські карабіни, гвинтівки, комбінована зброя з нарізними стволами), яку громадяни набувають у власність з дозволу, що надається органами внутрішніх справ [6].

Порядок обліку та видачі дозволів на зазначені види зброї було визначено Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622 не існує і на цей час (далі – Інструкція) [7], якою донині користується МВС, поліція та мисливські магазини, що продають зброю [6].

Внаслідок ухвалення Цивільного кодексу України 20 червня 2007 року (далі – ЦК) постанова втратила свою правомочність разом із втратою чинності Закону УРСР «Про власність», на підставі якого вона була ухвалена. З цього часу немає жодного закону, який забороняє чи обмежує обіг зброї [6].

Тому на цей час склалася ситуація, коли такі питання, як обіг зброї, яке з часів затвердження Інструкції регулюється владою всього однієї особи – міністра внутрішніх справ. Від його одноосібної волі на сьогодні залежить і кримінальне право в частині

предмета дослідження, і криміналістика, і судова практика в частині кваліфікації діянь та бездіяльності, пов'язаних з обігом зброї, будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення [6].

Отже, ухвалення відповідного закону зумовлене необхідністю законодавчого регулювання відносин, що виникають під час обігу в Україні цивільної вогнепальної зброї, бойових припасів до неї, а також конструктивно схожих зі зброєю та бойовими припасами виробів та для визначення правового режиму власності на цивільну зброю, встановлення основних прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб щодо виробництва, набуття, володіння, відчуження, носіння, транспортування, ремонту, застосування цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів [6].

За допомогою цього інструменту, тобто закону, можливо і вирішиться питання щодо ідентифікації поняття зброї для кримінального права. Хоча для цього необхідно розробити таке поняття саме в поєднанні з криміналістикою. Також виникне змога більш конкретно визначити поняття зброї і для цілей застосування у кримінальному праві, оскільки не буде проблем кваліфікації дій із застосуванням будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, що тісно пов'язано з перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність та з іншими предметами, спеціально пристосованими або заздалегідь заготовленими для нанесення тілесних ушкоджень.

Тобто єдина змога на цей час вирішити проблему відсутності чіткого визначення поняття «зброя» в кримінальному праві вбачається саме через ухвалення спеціального закону. Якщо в ньому буде міститися чітке визначення поняття «зброя», а також будуть наведені критерії її відмежування від інших предметів та засобів, то вказане дасть змогу найбільш раціонально та чітко і правильно застосовувати таку дефініцію у кримінальному праві.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна сказати, що на сьогодні в Україні, на жаль, немає єдиного критерію визначення поняття «зброя». Формулювання поняття «зброя», його наукове обґрунтування, слугуватиме основою для ухвалення відповідного закону та врегулювання питань кваліфікації кримінальних правопорушень.

Прогалину до ухвалення відповідного закону або схвалення проекту КК на цей час пропонуємо вирішити шляхом користування терміном, який міститься в Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння, кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України, затвердженій наказом адміністрації Державної прикордонної служби України від 21.10.2003 № 200, де поняття «зброя» сформульовано так: «Зброя – предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів і не мають іншого призначення» [8].

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Камша О. Закон про зброю в Україні. *Юридична газета online* від 18.07.2019. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zakon-pro-zbroyu-v-ukrayini.html>.
3. Про обіг зброї невійськового призначення : Проект Закону України від 09.02.2009 № 2105. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2105&skl=7.
4. Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю : Проект Закону України від 25.06.2021 № 5708. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896.html>.
5. Большаков В. Н. Озброєний і небезпечний. *EKOINFORM. 2009*. URL : <https://ekoinform.com.ua/?p=6682>.
6. Ореховський М. Зброя, кара і закон. *Юридичний вісник України*. 2018. URL : <https://yvu.com.ua/zbroya-kara-i-zakon/>.
7. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#A145Text>.
8. Інструкція про застосування зброї, бойової техніки, озброєння, кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
2. Kamsha, O. Zakon pro zbroiu v Ukraini [Law on weapons in Ukraine]. *Yurydychna hazeta online* vid 18.07.2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zakon-pro-zbroyu-v-ukrayini.html>. [in Ukr.].
3. Pro obih zbroi neviiskovoho pryznachennia [On the circulation of non-military weapons] : Projekt Zakonu Ukrainy vid 09.02.2009 № 2105. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2105&skl=7. [in Ukr.].
4. Pro pravo na samozakhyst ta volodinnia tsyvilnoiu vohnepalnoiu zbroieiu [About the right to self-defense and possession of civilian firearms] : Projekt Zakonu Ukrainy vid 25.06.2021 № 5708. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896.html>. [in Ukr.].
5. Bolshakov, V. N. Ozbroyeni i nebezpechnyi [Armed and dangerous]. EKOINFORM. 2009. URL : <https://ekoinform.com.ua/?p=6682>. [in Ukr.].
6. Orekhovskiy, M. (2018) Zbroya, kara i zakon [Weapons, punishment and the law]. *Yurydychny visnyk Ukrainy*. URL: <https://yvu.com.ua/zbroya-kara-i-zakon/>. [in Ukr.].
7. Instruktsiya pro porядok vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, obliku, perevezennya ta vykorystannya vohnepalnoyi, pnevmatychnoyi, kholodnoyi i okholoshchenoyi zbroi, prystroyiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhenykh humovymy chy analohichnymy za svoiyimi vlastyvostyamy metalnymy snaryadamy nesmertelnoyi diyi, ta patroniv do nykh, a takozh boyeprypasiv do zbroyi, osnovnykh chastyn zbroyi ta vybukhovyykh materialiv [Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cooled weapons, devices of domestic production for firing cartridges, equipped with rubber or similar in their properties metal projectiles of non-lethal action, and cartridges for them, as well as ammunition to weapons, main parts of weapons and explosive materials] : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#A145Text>. [in Ukr.].
8. Instruktsiya pro zastosuvannya zbroyi, boyovoi tekhniky, ozbroynennia, korabliv (kateriv), litakiv i vertolyotiv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy, spetsialnykh zasobiv ta zakhodiv fizychnoho vplyvu pid chas okhorony derzhavnoho kordonu ta vyklyuchnoi (morskoyi) ekonomichnoyi zony Ukrainy [Instructions on the use of weapons, military equipment, weapons, ships (boats), airplanes and helicopters of the State Border Service of Ukraine, special means and measures of physical influence during the protection of the state border and the exclusive (maritime) economic zone of Ukraine] : zatv. nakazom administratsiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy vid 21.10.2003 № 200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-03#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nataliia Shcherbyna. Prospects for defining the conception of «weapons» in national legislation. The article analyzes bills and works of scientists regarding the formulation of the definition of «weapons». It is highlighted that the definition of this conception in national legislation, as well as in judicial practice, is not formed. Based on the elaboration of the bills, it was established that the conception is quite dynamic and has attracted the attention of legislators for the past ten years. During armed aggression by a neighboring state, the issue of passing a law that would regulate the circulation of weapons is quite acute.

The study of legislation on the circulation of civilian weapons, where the legislator tries to clearly identify weapons, revealed that the dynamics of the emergence of such a definition has intensified since 2007. However, at this moment, when there is the armed conflict which comes from the Russian Federation side, the definition of which in its name has a related root to the concept of «weapons», the Ukrainian legal society remains alone with the difficulties of interpreting such a conception.

The settlement of such a problem is ripe for the top, as the circulation of weapons is gaining momentum throughout the territory of our state. At the same time, questions about the grounds for the legality of weapon ownership are not regulated by law, but only by a by-law, which is unacceptable in modern realities. In addition, taking into account the dynamics of the development of the gunsmithing industry, by-laws are currently unable to properly regulate the issue of circulation of modern weapons.

Therefore, the purpose of the article is to study the issue of the legislative definition of the definition of «weapons» in view of the prospect of settling the issue of weapons circulation in a special law. It is offered to use the definition contained in the Instructions on the use of weapons, military equipment, weapons, ships (boats), planes and helicopters of the State Border Guard Service of Ukraine, special means and measures of physical influence during the protection of the state border and exclusive (sea) before the adoption of the relevant law of the economic zone of Ukraine, approved by the order of the Administration of the State Border Service of Ukraine dated 10.21.2003 No. 200.

Keywords: *weapon, national legislation, bill, weapon circulation, definition.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ МІЖНАРОДНОГО ТА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РІВНІВ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У ІV КВАРТАЛІ 2022 РОКУ

● 20 жовтня 2022 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Протидія дискримінації в Україні та світі», організований кафедрою кримінального права та кримінології та кафедрою кримінально-правових дисциплін

До участі у семінарі долучилося близько 200 учасників – представники Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (м. Дніпро), Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, представники закладів вищої освіти Німеччини та Словаччини, громадських організацій та закладів вищої освіти України.

Учасники конференції обговорили питання щодо законодавчого забезпечення запобігання та протидії дискримінації, кримінально-правового забезпечення запобігання та протидії дискримінації щодо жінок та дівчат, расової дискримінації, дискримінації за ознакою гендерної та сексуальної ідентичності, осіб з інвалідністю та недієздатних осіб, запобігання та протидії гендерній дискримінації під час відбування покарання, виправлення та ресоціалізації засуджених осіб, проблеми правового регулювання окремих видів дискримінації, її причини та умови, міжнародний досвід запобігання та протидії цьому явищу, а також діяльність державних органів, урядових та громадських організацій з запобігання та протидії дискримінації, зокрема, в умовах воєнного стану.

За підсумками обговорення питань, що були висвітлені доповідачами, організатори семінару констатують:

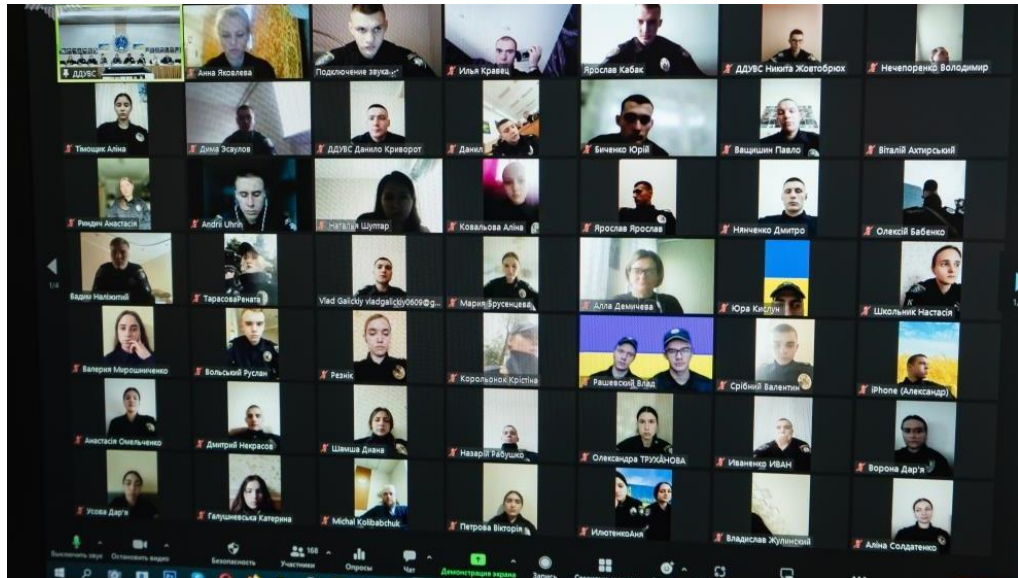
Зважаючи на сучасні напрямки та загальний стан розвитку суспільства, така категорія, як «дискримінація», на чолі з необхідністю її якісного правового регулювання, постає одним з центральних серед активно обговорюваних питань у всіх цивілізованих країнах світу, а розуміння концептуальних основ принципу недискримінації, зокрема у міжнародній та національній практиці, все частіше знаходить своє відображення у фахових предметних дослідженнях.

Формами неправомірної поведінки, що охоплюється категорією «дискримінація» є: пряма дискримінація, непряма дискримінація, підбурювання до дискримінації, пособництво у дискримінації, утиск, насильство того чи іншого спрямування, обмеження, позбавлення прав, можливостей тощо.

Інститут правового регулювання дискримінації є досить складним міжгалузевим інститутом, який охоплює норми як конституційного, так і міжнародного публічного

права, а принцип заборони дискримінації є абсолютним та універсальним, і поширюється на усі види правовідносини, зокрема як аспект однієї з основних засад реалізації та забезпечення прав і свобод людини і громадянина державою.

Найбільш комплексним в процесі забезпечення недопущення випадків дискримінації нині є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Статтю 161 КК України передбачено кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, ставлення до релігії, інших ознак. Аналіз судової практики демонструє, що притягнення до відповідальності за ст. 161 КК України є поодиноким, значна кількість випадків дискримінації вчиняється поза юрисдикцією кримінального закону.

Випадки відшкодування моральної чи матеріальної шкоди, спричиненої дискримінаційною поведінкою (у межах цивільного чи адміністративного судочинства), також є поодинокими. Єдиний спеціальний орган конституційного контролю за дискримінацією в Україні – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини не наділений конкретними повноваженнями, що сприяли б якісному та ефективному реагуванню на дискримінаційні правопорушення.

Будь-яка дискримінація заборонена законом, зокрема, міжнародними угодами (статті 2, 7 та інші Міжнародного пакту про права людини; статті 4, 20 та інші Міжнародної конвенції цивільних та політичних прав; Декларація Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція ООН про права інвалідів).

У зв'язку із повномасштабним вторгненням окупаційних військ країни-агресора на територію України, згідно з Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р., на всій території України введений воєнний стан. Відповідно до ст. 24 Конституції України не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

В умовах воєнного стану, масової евакуації всіх верств населення з населених пунктів, де ведуться активні бойові дії, значно зростає загроза життю та здоров'ю людей, а також з'являються ризики вчинення різних форм жорсткого поводження з ними, адміністративних чи кримінальних правопорушень щодо жителів України. Цей факт пояснюється тим, що країна-агресор створює не тільки геноцид українського народу в цілому, а й застосовує форми дискримінації, засновані на таких ознаках як: раса, мова, громадянство чи країна походження тощо. Ці форми дискримінації за своїм змістом не мають об'єктивного та розумного виправдання. Дискримінація населення України представниками країни-агресора знаходить свій прояв у формі злочинів на ґрунті ненависті, мови ворожнечі, символів (чи знаків) ворожнечі.

За результатами проведеного Всеукраїнського науково-практичного семінару «Протидія дискримінації в Україні та світі» пропонуються такі зміни та доповнення

до законодавства України:

1) у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»:

– п. 2 ст. 1 викласти у такій редакції: «2) дискримінація - ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження *передбачене законодавством України*»;

– п. 3 ст. 2 викласти у такій редакції: «3) повагу до *честі і гідності кожної людини*»;

– абзац 3 ч. 2 ст. 8 викласти у такій редакції: «Обов'язковій антидискримінаційній

експертизі підлягають проекти законів України, актів Президента України, інших нормативно-правових актів, що розробляються *Кабінетом Міністрів України*, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, державними колегіальними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями».

2) у Кримінальному кодексі України:

- частину 1 ст. 161 після слів «за мовними або іншими ознаками» доповнити словом и «, а так само підбурювання чи пособництво у вчиненні таких дій»;

- частину 2 ст. 125 після слів «незначну втрату працездатності» доповнити словами «, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості».

3) у Кримінальному процесуальному кодексі України:

доповнити статтею 45-1 «Захисник з числа фахівців у галузі права» наступного змісту: «1. Захисником, крім адвоката, може бути особа з вищою юридичною освітою (фахівець у галузі права).

2. Фахівець у галузі права повинен пройти реєстрацію у реєстрі захисників з числа фахівців у галузі права, що буде дозволом на здійснення захисту у кримінальному провадженні.

3. Адміністратором реєстру захисників з числа фахівців у галузі права є Міністерство юстиції України, яке має право робити попередження такому захисникові або припинити його реєстрацію».

За підсумками обговорених на науково-практичному семінарі питань запропоновано:

1) схвалити основні положення доповідей учасників науково-практичного заходу, відзначити їх актуальність, ґрунтовність, наукове та практичне значення, а також належну якість та глибину досліджень;

2) звернутися до МВС України:

- ініціювати запровадження консультативного органу «школа мігранта» при Державній міграційній службі України для іноземців та осіб без громадянства з метою правової адаптації цих осіб на території України.

3) звернутися до МОН України:

- на нинішній 2022/2023 навчальний рік і надалі обов'язково включати до освітніх програм підготовки юристів та правоохоронців питання щодо захисту прав людини в умовах воєнного стану.

• **25 жовтня 2022 року** – Всеукраїнська науково-практична конференція «**Мова і право**», організована кафедрою українознавства та іноземних мов. У роботі наукового заходу взяли участь понад 160 науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти 17-и закладів вищої освіти з Дніпра, Києва, Кривого Рогу, Харкова, Ірпеня, Одеси, Запоріжжя, Львова, Херсона, Івано-Франківська, Кам'янець-Подільського, Сум, а також Українського культурного центру (м. Бейрут, Ліван).

Учасниками розглянуто тематику доповідей філологічного і юридичного напрямку. Предметом дискусій був лінгвістичний статус мови права, який визначається співвіднесенням її ознак з ознаками національної мови. Існують підходи, які визначають мову права як спеціальну мову, мовний реєстр, діалект законодавця, мову законодавця, текст правових приписів, словесний код. Точність і ясність правничих формулювань, якісні і чітке їхнє мовне втілення, правильне й однозначне використання юридичної термінології сприяє належному розумінню нормативно-правових актів, є важливою передумовою подальшого процесу інтерпретації та реалізації сформульованих у мовній формі правних приписів.

За результатами представлених доповідей та загальної дискусії учасники конференції пропонують:

Секція № 1. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи

Українську мову, що є основним засобом спілкування та одним з найголовніших чинників самоствердження нації, законодавчо закріплено в ст. 10 Конституції України як єдину державну. Згодом її статус засвідчено в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ухваленому Верховною Радою України 25 квітня 2019 року. Зазначене сприяє підвищенню її престижу, становленню як соціально-психологічного явища, забезпечує духовне та соціально-політичне єднання суспільства, адже мова має важливе значення для формування особистості, національного менталітету й етнічної ідентичності. Безпосереднім є вплив мови на формування норм права. Право як інструмент управління суспільними процесами набуває властивостей нормативного регулятора лише тоді, коли закріплене в мові. Правові поняття і норми не можуть існувати інакше, ніж у визначених мовних формах. Слово в правових джерелах постає тим вихідним матеріалом, що є основою відображення правової думки, способом донесення правових приписів до суб'єктів правозастосування. Точність і зрозумілість правових формулювань, чіткість мовного їх утілення, правильність уживання й однозначність юридичної термінології сприяють належному тлумаченню нормативно-правових актів. У період розбудови демократичної правової держави та реформування її правової системи за загальноєвропейськими стандартами актуальним є питання мовної підготовки правознавців. Юридична мова – ключовий засіб правотворчої та правозастосовної діяльності, правової комунікації, пізнання і передання правової інформації в суспільстві. Володіння фаховою мовою передбачає знання всіх її

літературних норм, функціональних стилів, особливостей словотворення, дотримання чіткості, точності, послідовності, зрозумілості викладу думки в письмовому й усному мовленні.

З огляду на те, що питання розвитку й функціонування державної мови досі залишаються невирішеними, а також урахувавши широку географію учасників, можна дійти висновку, що потреба в спеціалізованому виданні, присвяченому особливостям уживання української мови в юриспруденції, залишається нагальною для всіх регіонів держави. Проблематика, порушена в темах виступів учасників конференції, актуальна як для академічної науки, так і для практичної діяльності органів виконавчої влади, зокрема поліції, органів місцевого самоврядування тощо.

Секція № 2. Актуальні проблеми юридичної термінології

Робота з науковою термінологією у системі фахової підготовки нефілологічних спеціальностей посідає вкрай важливе місце (особливо це стосується термінології права), оскільки досконале оволодіння мовною майстерністю та відповідною галузевою термінологією є одним із основних показників професійності особистості. У процесі комунікації терміни виступають когнітивно-інформаційними моделями, співвідносними з поняттєво-концептуальною і предметнотематичними сферами відповідних галузей знань.

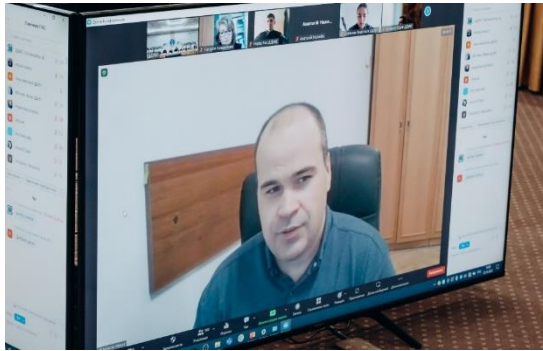

Актуалізація наукових розробок у сфері юридичного термінознавства на сучасному етапі зумовлена тим, що головний об'єкт його вивчення – юридична термінологія, будучи віддзеркаленням системи юридичних знань, явищ, процесів, на тлі динамічного поступу у їх розвитку, сама істотно змінюється, ускладнюється її поняттєво-категоріальний апарат, структура, виникають не лише нові терміни, але й нові терміносистеми, які потребують вивчення, упорядкування, систематизації та лексикографічного опису. Постає необхідність постійного системного моніторингу стану юридичної термінології, своєчасної фіксації змін у її складі, виявлення певних явищ, процесів, тенденцій у її розвитку тощо. Стрімко розвивається і сама термінознавча наука, що забезпечує дослідників новими методами та інструментами в роботі з термінологічним матеріалом, відкриває нові можливості і нові перспективи для майбутніх пошуків.

Юридичне термінознавство в Україні нині розвивається в різних перспективних напрямках, спрямованих на вирішення актуальних науково-теоретичних, методологічних, науково-організаційних та прикладних проблем, важливих не лише для юриспруденції і мовознавства, але й для держави в цілому. Настав час для державного планування термінологічної роботи і налагодження ефективної системної співпраці науковців різних напрямів у справі фронтального вивчення, цілісного лексикографічного опису, упорядкування та удосконалення української юридичної термінології, узгодження її з міжнародними термінологічними нормами і стандартами.

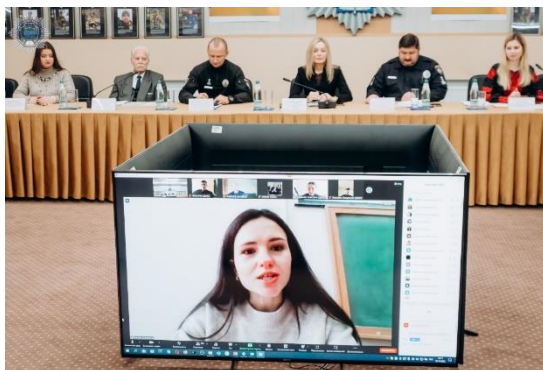
Секція № 3. Функціонування англійської як мови міжнародного спілкування

Безумовним імперативом інтеграційних процесів є вимога стандартизації та уніфікації соціально-економічних стандартів та політичних принципів управління. А це в свою чергу висуває на порядок денний питання про формування спільної, глобальної мови міжнародного спілкування (*lingua franca*). В сучасних умовах на роль такої мови найпереконливіше претендує саме англійська мова. Причому формування глобальної мови виступає об'єктивним процесом, що відкриває нові можливості для розвитку окремих громадян та держав загалом. Однак домінування англійської мови у сфері міжнародних відносин викликає певну опозицію, навіть опір з боку представників тієї чи іншої малої нації. Вони вбачають у глобальному поширенні англійської мови, у набутті нею статусу лінгвістичного засобу міжнародного спілкування загрозу власній етнокультурній ідентичності, небезпеку для збереження та розвитку своїх рідних мов. У деяких країнах (Бразилія, Італія, Франція) навіть прийнято закони щодо охорони національної мови. Занепокоєну турботу про збереження національної мови виявляють і деякі інші країни. Цінність збереження власної мови вони вважають вищою за цінності загальносвітового лінгвістичного розвитку у планетарному розумінні значення цього визначення.

Культурна перевага існування мови міжнародного спілкування не повинна викликати і полеміку з боку представників будь-якої нації. Зауважимо, що в дискусіях, в яких обговорювали роль англійської мови у сфері міжнаціонального спілкування, донедавна висували аргументи, спрямовані проти поширення американської субкультури. Прибічники цих аргументів наполягали на тому, що поширення англійської мови, її перетворення на мову міжнародного спілкування сприятиме «американізації світового простору», «мовному геноциду», мовному імперіалізму. При цьому прибічники цих поглядів залишають поза своєю увагою той факт, що світова спільнота, численні міжнародні організації не можуть існувати без всесвітньої мови. Тільки завдяки існуванню всесвітніх мов спілкування функціонують десятки міжнародних організацій. Саме світові мови оптимізують спілкування між народами, відкривають людям доступ до найрізноманітніших джерел інформації, що сприяє зближенню та взаємовигідній співпраці держав світу в усіх сферах суспільного життя.

Секція № 4. Медіаосвіта та медіавпливи на аудиторію

У документах міжнародних організацій, медіаосвіта розглядається як навчання навичкам опанування медіа. Фахівці ЮНЕСКО вважають, що медіаосвіта як частина прав на самовираження та інформацію належить до основних прав та свобод людини. Також сталою є думка, що медіаосвіта має тривати все життя людини. Важливу роль відіграє розуміння медіа як автономного утворення, відносно якого людина має відігравати активну та самостійну роль, не тільки не ідентифікуючи себе з медіа, а й займаючи до них постійну критичну позицію. Впровадження медіаосвіти в Україні має на меті сприяння розбудові ефективної функціональної системи медіаосвіти для того, щоб забезпечити всебічну підготовку молоді до безпечної та правильної взаємодії із сучасною системою медіа, а також сформуванню в ній грамотності, компетентності і обізнаності відповідно до їх сфери діяльності. На жаль, нестача ресурсів і небажання держави брати участь у запровадженні медіаосвіти перешкоджають

існуванню її як окремої дисципліни. Тому, найоптимальнішим варіантом вирішення цієї проблеми могла б стати інтеграція, а саме залучення елементів масмедіа у вже наявні дисципліни. У ході інтеграції ці елементи будуть відігравати ключову роль для підготовки здобувачів до засвоєння окремої дисципліни, а також ці елементи будуть давати змогу вчителям трохи відпочити та забути про свої постійні обов'язки та клопоти.

*Секція № 5. Правові аспекти в культурологічному вимірі
(література, мистецтво, журналістика)*

Сьогодні гостро потребує використання значних потенційних резервів для утвердження в українському суспільстві начал демократії, гуманізму і соціального прогресу. Якість частини законів через відсутність належного рівня правової культури окремих депутатів бажає бути кращою і більш досконалою. Чимало законів, як і за часів радянського тоталітарного періоду, не враховують традицій духовної історії, моралі, культури українського народу. Сформовані і прийняті правові норми не завжди обумовлені здобутками української культури. Це призводить до втрати правом соціальної цінності та поваги з боку членів суспільства, у результаті чого право втрачає ефективність, перестає панувати. Невикористання культурних надбань у праві призводить до необхідності систематичних доповнень, змін у законодавстві, введення нових правових норм. Тут багато що залежить від високої правової культури,

професіоналізму самого законодавця. Вивчення культурологічних проблем правотворчості, детермінованих особливостями об'єкту творчості – права і суб'єкта творчості – людини, структурою її пізнавально-психологічних здібностей та її діяльністю в цій сфері, можуть сприяти оптимальній організації законодавчого процесу.

Потреба у всебічному дослідженні культурного впливу на процес правотворчості як об'єкт філософсько-правового осмислення є вкрай назрілою та актуальною. Багатовіковий досвід пошуку найбільш загальних, універсальних визначень права наштовхує на думку про самі принципи і основи цього пошуку. Передусім, напевне, слід відмовитись від ілюзій і усвідомити, що «абсолютного» визначення права не може бути хоча б тому, що дефініція, як і будь-який інший текст, може стати предметом інтерпретацій.

Гносеологія права досліджує питання пізнання його сутності, проблеми істини в праві. Як культурне явище дійсності, право є предметом досліджень не однієї, а цілого ряду наук: філософії права, соціології права, культурології права, теорії права, енциклопедії права тощо. Специфіка філософсько-правового пізнання полягає у його позамежності і всеохоплюваності, вихід за рамки наявного буття, відкритість та його принципову відмінність від теоретичного пізнання права. На рівні філософії права аналізується, в яких категоріальних формах можливе осягнення права, його сутності та засад чинності філософія права утворює методологічну основу правоведення. При цьому основне методологічне питання філософії права полягає у визначенні сутності права або загальної ідеї права як феномену культури, форми суспільної свідомості та інструменту держави. Саме філософія права, за умови використання досягнень інших споріднених наук, забезпечує вирішення культурологічних проблем у праві. Це проявляється насамперед у

забезпечені діалогу права з культурою, тобто, у відповідності права вимогам культури, з одного боку, та реалізації культурних цінностей через право, з іншого. Зазначений діалог повинен втілюватись на стадії правотворчості, іншими словами, правотворчість повинна бути культурологічною, спиратись на досягнення культурології права. Урахування різносторонніх наукових підходів у процесі правотворчості гарантуватиме відсутність “мертвих” законів, відповідність права культурним стандартам суспільства та забезпечить його дієвість.

1) У результаті обговорення надано такі пропозиції:

- Збільшити кількість годин навчальної дисципліни «Українська мова професійного спрямування»

- Відновити курси риторики та дисциплін, які формують національну свідомість і патріотичні почуття («Історія України», «Історія української культури», «Етнографія», «Мистецтво»)

- Ураховуючи велику кількість учасників, наступного року

запланувати формат проведення II Всеукраїнської науково-практичної конференції

- Укласти та видати збірник матеріалів семінару та видати сертифікати про участь.

2) Уважаємо, що це чудова нагода для науковців з різних країн обмінятися науковим та практичним досвідом, новими напрацюваннями, методиками.

3) I Всеукраїнська науково-практична конференція «Мова і право» стане не лише вагомим внеском у розвиток української філологічної науки і германістики зокрема, але й окреслить нові шляхи для вирішення непростих завдань реформування мовної освіти в Україні.

- **27 жовтня 2022 року** – Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-гуманітарні виміри правової держави», організована кафедрою міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін.

Участь у науково-практичному заході взяли іноземні дослідники з Gonzaga University (США), Institute of Philosophy and Sociology at the Bulgarian Academy of Sciences (Болгарія), University of Namur (Бельгія), Universidade Nova de Lisboa (Португалія), Ruprecht Karl University of Heidelberg (Німеччина), Maria Callas Cultural Center – Athenaeum Conservatory (Греція), New York University Medical Center (США), Marijampole University of Applied Sciences (Китай), Anhui University of Finance and Economics (Китай), Zhejiang Yuexiu University of Foreign Languages (Китай).

Також участь у роботі міжнародної конференції взяли українські науковці з Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Національної академії наук України, Академії політико-правових наук України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Харківського національного університету

внутрішніх справ, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, Запорізького національного університету, Національного університету «Одеська юридична академія», Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного, Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку, Університету митної справи та фінансів, Одеської державної академії будівництва та архітектури, Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України, Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти», Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства.

У доповідях та повідомленнях учасників міжнародної конференції розглядалися питання функціонування держави та суспільства в умовах війни, правової держави та громадянського суспільства, трансформації влади та законодавства в Україні як фактору європейського розвитку українського суспільства, глобальні політико-правові проблеми міжнародного простору, національні пріоритети гуманітарного розвитку України, гендерної рівності як складової правової держави, освітні тренди сучасності, мовні аспекти процесу євроінтеграції України.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, учасники конференції *констатують та пропонують*:

1) необхідність подальшого реформування національної освітньої системи з урахуванням кращого міжнародного досвіду, зокрема – посилення її соціально-гуманітарної та мовної складової;

2) актуалізацію наукових досліджень концептуальних підвалин та сутності правової держави, гендерних досліджень в контексті формування громадянського суспільства в Україні та його інтеграції в європейський цивілізаційний простір; визначення проблем та перспектив українського державотворення, особливо в умовах війни та враховуючи перспективи повоєнної відбудови країни;

3) врахування міжнародного досвіду становлення громадянського суспільства та функціонування його інститутів;

4) вироблення конкретних моделей міжнародного співробітництва в умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України, переоцінка ролі міжнародних організацій у вирішенні військових конфліктів.

● 28 жовтня 2022 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми формування громадянського суспільства в Україні», організована кафедрою гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності.

Після 24 лютого 2022 року світ змінився. Україна переживає унікальний історичний період пов'язаний з набуття суб'єктності, як самодостатнього суспільства, що розвивається в напрямку формування правової соціальної держави, потужного громадянського суспільства, як суспільства здатного самостійно представляти свої інтереси на міжнародній арені. Відбувається перевірка суспільства на спроможність інституцій забезпечити ресурси: економічні, політичні, соціальні, культурні.

На тлі негативних наслідків війни, як зниження життєвого рівня, обмеження прав та свобод громадян, міграції населення, мілітаризації та посилення втручання держави у всі сфери життя громадян, спостерігаються важливі позитивні соціокультурні феномени та прояви в суспільстві: соціальна консолідація, посилення ролі громадянського суспільства, підвищення рівня довіри до політичних інституцій суспільства, подолання суперечливих геополітичних орієнтацій, мобілізація ресурсів виживання, піднесення патріотичної свідомості. Зазначені процеси потребують наукової рефлексії та безумовно сприятимуть подоланню негативних наслідків воєнних дій, подальшій відбудові країни.

Учасниками Всеукраїнської науково-практичної конференції стали понад 100 осіб, серед яких були науковці, практичні працівники, здобувачі вищої освіти. Зокрема, участь у заході взяли представники наступних установ – Головне управління Національної поліції в Дніпропетровській області, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Донецький інститут ринку та соціальної політики, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Донецький Національний університет ім. В. Стуса, Маріупольський державний університет, Університет митної справи та фінансів, Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, Криворізький державний педагогічний університет та інші заклади.

Учасники конференції за результатами роботи дійшли згоди, що проблеми, які були представлені є актуальними, як в науковому просторі дослідження, так і для інтенсифікації застосування результатів в освітньому процесі. Наголошено, на важливості міждисциплінарного характеру розгляду проблематики громадянського суспільства, з

урахуванням оптики соціологічного, психологічного, філософського, правознавчого підходів. Саме на платформі міждисциплінарного парадигмального підходу можливо віднайти евристичні напрями наукового пошуку та досягнути конкретних прикладних результатів для надання практичних рекомендацій державницьким установам, організаціям безпекової сфери, представникам громадянського сектору. Відбувся плідний обмін досвідом проведення досліджень та практичних розробок, а також впровадження отриманих результатів діяльності представників правоохоронної сфери, психологічного реабілітації та захисту населення, соціологічних досліджень суспільства у методику наукової та навчально-методичної роботи.

За результатами конференції, також наголошено на необхідності приводити у відповідність світовим досягненням науки, освітні, тренінгові програми та можливості засвоєння передового досвіду на основі існуючих та новостворених навчальних, науково-дослідних організацій з актуальними вітчизняними потребами та світовими тенденціями. Необхідність тіснішої взаємодії вузівської спільноти, роботодавців, практичних працівників та представників громадянського суспільства в процесі навчання фахівців з безпекової сфери.

• **28 листопада 2022 року** – Міжнародний науково-практичний круглий стіл «Українсько-грецькі відносини: ретроспектива, сучасність, майбутнє», організований кафедрою міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін.

Відкрила захід та привітала учасників проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко. Вона наголосила на необхідності поглиблювати україно-грецькі відносини та звернула увагу на символізм святкування в один день державних свят Греції та України – Дня Охі та Дня визволення України від нацистських загарбників.

Роботу круглого столу підтримав стейкхолдер спеціальності «Міжнародні відносини», пре зидент громадської організації «Центр дружби та культури греків та філеллінів «Агора» О. Худобін, який в онлайн-режимі знайомив науковців із представниками місцевого самоврядування міста Салоніки на параді на честь Дня Охі.

Доповіді учасників заходу охоплювали історичні та політико-економічні проблеми україно-грецьких стосунків, використання інструментів публічної дипломатії, роль діаспор у міждержавних стосунках тощо.

Науковці визначили необхідність продовження та поглиблення контактів представників громадянського суспільства України та Греції.

• 10 листопада 2022 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Сучасні інформаційні технології в діяльності Національної поліції України», організований кафедрою економічної та інформаційної безпеки та кафедрою інформаційних технологій.

До участі в конференції долучилося близько 136 учасників – науковці закладів вищої освіти, практичні працівники, зокрема: Управління інформаційно-аналітичної підтримки ГУНП в Дніпропетровській області (м. Дніпро); Відділ захисту інформації управління інформаційно-аналітичної підтримки Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області (м. Дніпро); Відділ супроводження програм інформатизації та роботи із відкритими даними Управління інформаційно-аналітичної підтримки ГУНП в Луганській області; Відділ превенції Дніпровського районного управління ГУНП в Дніпропетровській області; СВГ ВП Покровського районне управління поліції ГУНП в Донецькій області; Центру кримінальної аналітики Національна академія внутрішніх справ (м. Київ); Відділ дізнання ГУНП в Луганській області (м. Дніпро); Управління превентивної діяльності ГУНП в Київській області; Подільська окружна прокуратура міста Київ.

Учасниками науково-практичного семінару обговорено такі питання:

- вітчизняний та зарубіжний досвід підготовки фахівців з фінансово-економічної та інформаційної безпеки;
- забезпечення інформаційної безпеки за умов військового стану;
- інформаційно-правові проблеми безпеки в умовах війни;
- використання інформаційних технологій в діяльності поліції;
- інформаційне забезпечення кримінального аналізу;
- науково-методичні, нормативно-правові та програмно-технічні аспекти безпеки у інформаційній та економічній сфері;
- сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку фінансової та економічної безпеки підприємств, регіонів, суспільства;
- корупційні ризики в економічній сфері.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, запропоновано:

1. Кабінету Міністрів України:

1.1. Внести зміни до Закону України «Про інформацію», у частині уточнення чи встановлення окремих термінологічних понять, уточнення порядку надання режиму доступу до інформації, а також інших критеріїв інформаційних ресурсів, доступ до яких може чи не може бути обмежено.

2. Міністерству внутрішніх справ України:

2.1. Для вдосконалення інформаційно-аналітичної діяльності в правоохоронній галузі:

- розробити та впровадити системи моніторингу та прогнозування стану безпеки держави;
- розробити і впровадити методикку комплексного аналізу та оцінки оперативної обстановки та діяльності органів внутрішніх справ з урахуванням військового стану.

2.2. Пропонується запровадження в діяльності правоохоронних органів нових методів роботи, а саме використання інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі моніторинг онлайн ресурсів, щодо виявлення та протидії незаконному обігу наркотичних засобів.

2.3. Зазначити, що розвиток штучний інтелект в підрозділах кримінального аналізу є напрямом швидкого і якісного реагування на злочинність, зокрема в умовах війни.

2.4. Забезпечити подальшу інтенсифікацію інформаційного обміну й інформаційно-правової взаємодії правоохоронних органів України з урахуванням умов воєнного стану.

2.5. Продовжити впровадження концепції поліцейської діяльності, керованої аналітикою, в органах і підрозділах поліції.

2.6. Рекомендувати Національній поліції України створити інформаційну підсистему на платформі інформаційного порталу НПУ з метою накопичення, систематизації та подальшого використання інформації, отриманої під час здійснення досудового розслідування за кримінальними провадженнями, пов'язаними з військовою агресією рф.

2.7. Рекомендувати Міністерству внутрішніх справ України розробити міжвідомчу інструкцію з кримінального аналізу, у якій передбачити процедури здійснення збору й аналізу інформації з відкритих джерел в умовах воєнного стану.

3. Міністерству освіти і науки України:

3.1. Розробити рекомендації щодо проведення семінарів-тренінгів для педагогів, представників правоохоронних органів, соціальних працівників, психологів, юристів, медичних працівників, представників громадських організацій, волонтерів з питань економічної та інформаційної безпеки.

4. Органам місцевого самоврядування:

4.1. Розробити та схвалити місцеві програми забезпечення онлайн безпеки.

4.2. Здійснювати активне усіх верств суспільства за рахунок просвітницької діяльності з підвищення рівня медіаграмотності та спростовування фейків.

4.3. Першими кроками відбудови економіки мають стати подолання корупції, перерозподіл національного доходу, виробничих потужностей, усіх матеріальних, трудових і фінансових ресурсів в інтересах мирного будівництва.

5. Закладам вищої освіти МВС та науково-дослідним установам:

5.1. Продовжити наукові дослідження з проблематики забезпечення економічної та інформаційної безпеки в Україні, налагодження ефективної співпраці з громадянським суспільством щодо реалізації політики безпеки держави.

5.2. Здійснити наукове обґрунтування механізму підвищення ефективності проведення регіональної та місцевої політики у сфері забезпечення економічної та інформаційної безпеки.

5.3. Забезпечити проведення інформаційно-просвітницьких кампаній з питань протидії всім видам шахрайств, формування активної громадянської позиції населення щодо реагування на випадки Інтернет шахрайствам, залучення молоді до організації заходів щодо запобігання Інтернет шахрайствам.

5.4. Продовжити прикладні наукові дослідження з проблем кримінального аналізу з подальшим упровадженням напрацювань у законотворчість, правозастосовну практику й освітній процес.

5.5. Проводжувати практику проведення регулярної інформаційно-роз'яснювальної кампанії щодо блокування джерел дезінформації та поширення правдивої інформації про події в Україні на ворожих платформах.

5.6. Продовжувати науковий супровід здійснюваних в Україні заходів щодо реалізації економічної та інформаційної безпеки з урахуванням військового стану.

• **16 листопада 2022 року** – Всеукраїнська науково-практична конференція **«Психологічне здоров'я особистості в контексті актуальних проблем суспільства»**, організована кафедрою психології та педагогіки.

До участі в конференції долучилося близько 100 учасників – представники Наукового центру інноваційних досліджень (Естонія), Департаменту персоналу МВС України (м. Київ), Національної школи суддів України (м. Київ); Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро); Дніпровського державного аграрно-економічного університету (м. Дніпро); Дніпропетровського державного медичного університету (м. Дніпро); КЗВО «Дніпровської академії неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради» (м. Дніпро); Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро); Дніпровського гуманітарного університету (м. Дніпро); Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро); Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро); Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ); Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир); КЗВО «Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії» Запорізької обласної ради (м. Запоріжжя); Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів); Центрально-українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький).

Учасниками конференції були обговорені питання щодо методологічних та науково-практичних проблем психічного здоров'я особистості в сучасному суспільстві; недоліки та переваги дистанційного психологічного консультування під час воєнних дій в Україні; зміни психічних станів людини в екстремальних ситуаціях, невизначеності та можливості їх корекції; шляхи подолання стресових станів: методи, техніки, прийоми; можливості

надання психологічної допомоги переселенцям та особам із синдромом втрати; проблеми психічного здоров'я переміщених осіб та військовослужбовців; принципи організації психологічної допомоги під час воєнних дій та вплив патріотичного виховання молоді, як складової гармонійного розвитку особистості, в умовах воєнного стану.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, констатовано:

1. Патріотичне виховання молоді в умовах воєнного стану є необхідною умовою для відчуття єдності молодого покоління з усім українським народом у боротьбі з російською агресією.

2. Підтримувати та розвивати волонтерський психологічний рух – це одна із найважливіших умов щодо забезпечення психологічного здоров'я українського народу під час війни.

3. В умовах воєнного стану надзвичайно важливим є об'єднання (консолідація) психологів ЗСУ, медичних та клінічних психологів.

4. Реалізація проєкту в межах ініціативи першої леді Олени Зеленської зі створення Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, має бути підтримано всією психологічною спільнотою України.

5. Заклади вищої освіти системи МВС України наразі виступають важливим осередком психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

6. Під час воєнного стану важливо дотримуватись виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки. Мир. Безпека».

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, в умовах правового режиму воєнного стану, діяльність психологічної спільноти України, міжнародної спільноти, наукового загалу має бути й надалі спрямована на:

- недопущення порушень конституційних приписів, викладених законодавцем у ст. 52 Основного Закону Української держави (діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом; покладення на державу утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також заохочення і підтримка державою благодійницької діяльності щодо дітей);

- допомогу дітям та жінкам, які постраждали від насильства в період воєнного стану, яка має бути комплексною, включаючи не тільки правовий, психологічний, а й педагогічний супровід, який можуть забезпечити представники нової для України професії «педагог-психолог»;

- підвищення рівня поінформованості громадян про послуги спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб;

- вжиття комплексних заходів для підвищення обізнаності громадян України, які виїхали за кордон, щодо особливостей законодавства та суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі у країнах їх перебування;

- включення до програми реабілітації військовослужбовців, які перебували у зоні

бойових дій, компонент запобігання домашньому насильству та насильству за ознакою статі.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, пропонуємо:

Звернутися до МВС України:

- ініціювати створення віртуального ресурсу з інформацією про практичних психологів, які готові співпрацювати з поліцейськими, а саме надавати кваліфіковану психологічну допомогу постраждалим та свідкам злочинів.

Звернутися до МОН України:

- на нинішній 2023/2024 навчальний рік і надалі обов'язково включати до освітніх програм підготовки психологів питання щодо захисту прав людини в умовах воєнного стану.

• 17 листопада 2022 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Безпека дитини: правовий, організаційний, психологічний та інформаційний виміри», організована кафедрою адміністративного права, процесу та діяльності.

До заходу долучилося понад 120 учасників, серед яких науковці з Республіки Казахстан, а також українські науковці та здобувачі вищої освіти. Зокрема, участь у заході взяли представники Департаменту персоналу та Департаменту моніторингу дотримання прав людини МВС, Управління ювенальної превенції Національної поліції України, Управління патрульної поліції в Полтавській та Закарпатській областях, Управління превентивної діяльності ГУНП в Дніпропетровській області, всі вищі системи МВС, Університет митної справи та фінансів, а також волонтери та представники Ради адвокатів в Дніпропетровській області, громадських організацій, які здійснюють діяльність в сфері захисту прав та інтересів дітей.

Учасники конференції відзначали суттєвий рівень загрози правам та інтересам дітей які існують на сьогодні та необхідності їх розв'язання в правовому, організаційному, психологічному та інформаційному вимірах.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, констатують та пропонують:

1. Ініціювати створення віртуальної платформи з інформацією про практичних психологів, які готові співпрацювати з поліцейськими, а саме надавати кваліфіковану психологічну допомогу постраждалим дітям. Така платформа стане в нагоді поліціантам, коли вони, приїхавши на злочин або спілкуючись в подальшому з потерпілими/свідками, зрозуміють що особі потрібна робота з психологом, то вони зможуть надати контакти (дані

з віртуальної площадки) психологів, які готові працювати з такими особами.

2. Доповнити п.п. 25-27 ч.1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» такого змісту:

2.1. Створювати санітарні та безпечні зони та місцевості, організовані в спосіб, який дає змогу оберігати від наслідків війни дітей до п'ятнадцяти років та жінок, які мають дітей віком до семи років;

2.2. З початком та протягом бойових дій укладати угоди про звільнення, репатріацію, повернення до місць проживання або притулку дітей, матерів з немовлятами та маленькими дітьми.

3. Внести зміни та доповнити зміст ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» пунктом 12 такого змісту « поліція для виконання покладених на неї завдань (уповноважені посадові особи) може застосовувати такі заходи адміністративного примусу, що пов'язані з вчиненням правопорушення дитиною: 1) притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення

(зауважимо, що згідно чинного законодавства до неповнолітніх застосовуються заходи впливу, що передбачені ст. 24-1 КУпАП); 2) затримування і тримання не більше 8 годин у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без нагляду, на період до передання їх батькам, законним представникам або до влаштування їх до закладів відповідно до чинного законодавства (зазначимо, що під час затримування дитини, інформація про неї в обов'язковому порядку вноситься до відомостей журналу обліку доставлених, відвідувачів та запрошених відповідного органу поліції із зазначенням часу доставлення та вибуття); 3) виклик дітей під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, учинене дитиною, тобто адміністративний привід дитини; 4) вимога припинити протиправну поведінку; 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 9) особистий огляд дитини, речей та документів, які є при ній, а також транспортних засобів; 10) доставляння до територіальних органів НП України дітей, які вчинили адміністративне правопорушення; 11) взяття на профілактичний облік; 12) застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї з обмеженням щодо застосування до неповнолітніх осіб.

4. Внести зміни до ст. 255 КупАП України та надати повноваження уповноваженим посадовим особам Національної поліції на складання протоколу за невиконання рішення органу опіки та піклування, та викласти у такій редакції: «У справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, зазначеними в статтях 218-221 цього Кодексу, протоколи про правопорушення мають право складати: 1) уповноважені на те посадові особи: органів Національної поліції ... частини перша – п'ята, сьома статті 184, ... ».

5. Допомога дітям, які постраждали від насильства в період воєнного стану, має

бути комплексною, включаючи не тільки правовий, психологічний, а й педагогічний супровід, який можуть забезпечити представники зовсім нової для України професії «педагог-психолог».

6. Залучати неповнолітніх, які вчиняють правопорушення та схильні до їх вчинення до волонтерської та гуманітарної діяльності викликавши в них почуття відповідальності на необхідності суспільству.

7. Розроблення методик проведення навчань з фахівцями інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері захисту прав дітей, які постраждали під час воєнних дій, а саме: служби у справах дітей; органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги, суди; прокуратура; уповноважені органи з питань пробації.

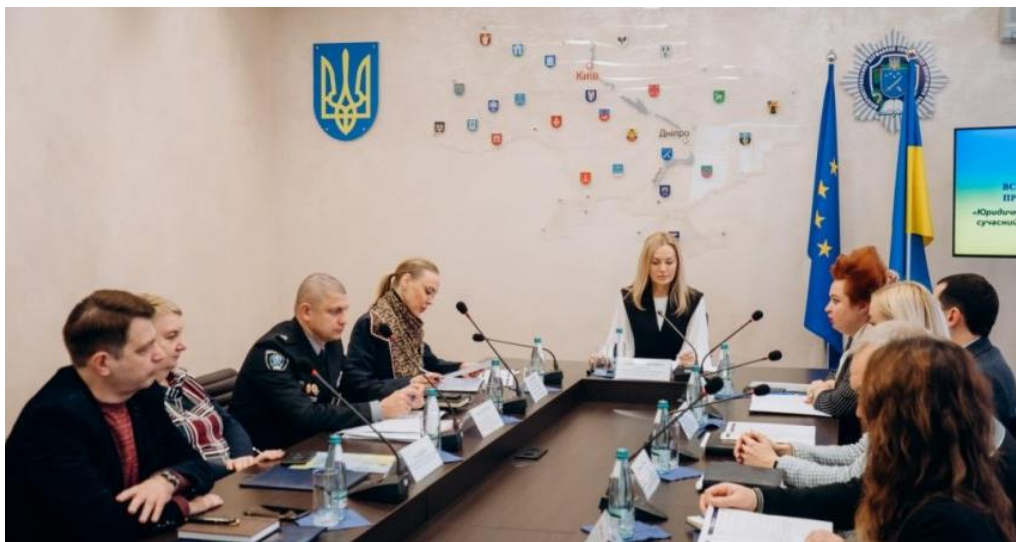
кроком до ефективного дотримання прав дітей шляхом зведення до мінімуму можливість їх повторної травматизації. Вчинення сексуального насильства відносно дітей на тимчасово окупованих територіях, правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості – під час війни також нікуди не зникли.

9. Розробка та утвердження Стратегії (концепції) розвитку підрозділів ювенальної превенції Національної поліції в новому форматі. Основними векторами плану заходів Стратегії (концепції) повинні бути виділені аспекти, що забезпечуватимуть ефективність в усіх напрямках. До таких можемо віднести: 1) розроблення програм нового формату співпраці поліції та закладами освіти враховуючи всі сучасні виклики (наприклад, під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану); 2) розроблення законопроєкту про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення; 3) розроблення механізмів ранньої профілактики ювенальної деліктності; взаємодії з міжнародними організаціями з питань реформ у сфері ювенальної юстиції та захисту прав дітей в Україні, зокрема з питань реалізації спільних проєктів та вдосконалення законодавства; 4) проведення бінарних занять працівниками ювенальної превенції занять з іншими фахівцями у закладах освіти з питань безпеки дітей в інформаційному просторі, сприяння підвищенню рівня знань щодо вимог Конвенції ООН про права дитини, протидії булінгу, іншим формам жорстокого поводження та домашнього насильства щодо дітей, протидії злочинам і правопорушенням удосконалення алгоритмів дій у складних життєвих обставинах, а також основ безпеки життєдіяльності дитини; 5) нормативно-правове удосконалення та врегулювання провадження методик ювенальної превенції у сфері діяльності органів поліції.

8. Створити «Центр для дітей, які постраждали від насильства в умовах воєнного стану та (або) перебуваючи на тимчасово окупованих територіях», основне завдання якого – створити максимально дружні до дитини умови у процесі здійснення правосуддя. Центр поєднуватиме систему правосуддя та соціальну сферу, і являтиме собою «змішану форму організації» де поєднуються всі практики. Це є важливим

• 22 листопада 2022 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Юридична клінічна практика: становлення, сучасний стан та перспективи розвитку», організована кафедрою цивільного права та процесу і кафедрою цивільно-правових дисциплін.

Організували захід юридична клініка «Істина» ДДУВС, кафедра загальноправових дисциплін, а також Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем статусу внутрішньо переміщених осіб та гендерної рівності за підтримки партнерів і стейкхолдерів: Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції, Третього апеляційного адміністративного суду, Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ (м. Харків), громадської організації «Асоціація Українських Правників», Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Дніпропетровській області та ін.

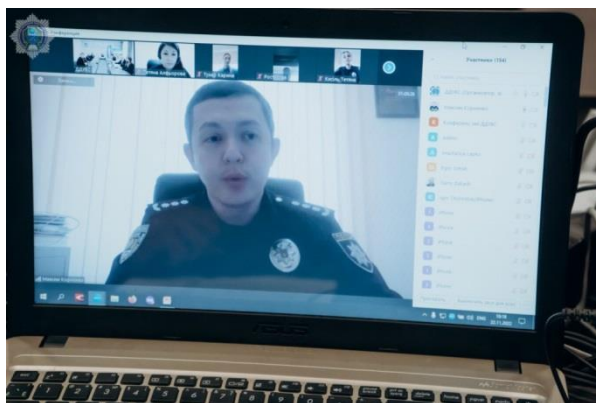

У 2022 році цей захід проводиться вп'яте за ініціативи студентів-клініцистів та на підтримку юридичного клінічного руху в Україні.

Понад 150 представників юридичного клінічного руху, центрів вторинної безоплатної правової допомоги, вчених у галузі права, політології та інших наук, представники громадських організацій, здобувачі вищої освіти виявили зацікавленість проблемами правничої освіти, надання безоплатної правової допомоги, юридичної клінічної практики та надіслали тези доповіді.

У заході взяли участь представники з Одеської, Київської, Чернігівської, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Вінницької, Львівської та Сумської областей.

Серед спікерів: начальник відділу комунікацій та правопросвіти Регіонального центру з надання БВПД у Дніпропетровській області С. Соколов; професор кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка А. Кучук; голова секції захисту прав людини в кримінальному процесі Комітету захисту прав людини НААУ С. Лисак; завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка О. Литвинов; редакторка юридичного онлайн-медіа «Лойер» Я. Собко; професор кафедри цивільного права і процесу, менеджер юридичної клініки

Донецького національного університету імені Василя Стуса Л. Амелічева.

Представили свій досвід науково-педагогічні працівники та здобувачі вищої освіти 5 юридичних клінік: Донецького національного університету імені Василя Стуса, Одеського університету внутрішніх справ, Дніпровського гуманітарного університету, Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

Поділились досвідом своєї практики в юридичній клініці «Істина» і здобувачі вищої освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: О. Ковіненко, К. Хмеленко та С. Бідняк.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ є учасником юридичного клінічного руху понад 20 років. За цей тривалий час ЮК «Істина» провела біля 2000 тематичних заходів у форматі позанавчальних тренінгів, майстер-класів та практичних занять з правових питань. Для здобувачів вищої освіти реалізовано 245 проєктів.

Юридична клініка «Істина» стала потужним освітнім хабом, що застосовується для формування спеціальних і загальних компетентностей за освітніми програмами 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність». Понад 3000 здобувачів вищої освіти отримали практичні навички консультування та надання правової допомоги на її базі.

• 23 листопада 2022 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів», організована кафедрою цивільного права та процесу і кафедрою цивільно-правових дисциплін.

Захід проводився за відповідними тематичними напрямками. До роботи конференції долучилося понад 150 учасників. Серед них представники закладів вищої освіти, юристи, адвокати, аспіранти та здобувачі вищої освіти, а також відомі вітчизняні науковці.

У ході проведення конференції учасники заходу обговорили стратегію європейської інтеграції України, актуальні проблеми та перспективи розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів, особу увагу приділили проблемам теоретичного та прикладного значення шляхів вирішення актуальних проблем

ефективного забезпечення прав і свобод кожного громадянина України та людини в умовах воєнного стану, а також особливості реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, констатуємо:

1. Людина дедалі більше відчуває свою самоцінність і саме тому хоче відчувати себе захищеною, хоче мати захищеними свої приватні інтереси. Відтак приватне право стає одним із основних важелів у законодавстві кожної держави, воно є гарантом розвитку демократії та громадянського суспільства.

2. Наразі багато викликів постало перед державою і нацією, перед українською наукою та представниками наукового загалу. Зокрема, належить переосмислити значення сучасного громадянського суспільства, тенденцій та пріоритетів реформування приватного права України в рамках євроінтеграції, реалізацію системи захисту й охорони прав суб'єктів приватного права в умовах воєнного стану.

3. Загалом усі учасники конференції одноставно задекларували доцільність подальшого вдосконалення і реформування приватного права, приватно-правових відносин в Україні в рамках євроінтеграції, відповідно до міжнародних стандартів та з урахуванням тенденцій розвитку українського суспільства.

4. Учасники конференції дискутували щодо теоретико-методологічних проблем імплементації проєвропейської правової парадигми в Україні. Крім цього, йшла мова про розвиток національного приватного права в умовах євроінтеграції та системи захисту прав суб'єктів цього виду правовідносин.

5. Питання проведення судових експертиз з питань землеустрою, мають ряд особливостей, які потребують подальшої розробки відповідної науково-методичної бази проведення досліджень з питань землеустрою співробітниками державних науково-дослідних установ судових експертиз із залученням провідних фахівців та науковців галузі. При розробці методики експертного дослідження всі положення мають бути доведені теоретично та бути перевірені практично фахівцями, які мають необхідні знання у відповідних галузях.

6. Стратегія європейської інтеграції України можлива лише за умови внесення відповідних змін до українського законодавства, приведення його у відповідність до еколого-правових стандартів ЄС. Державна політика України у сфері охорони довкілля та екологічного права повинна бути більш спрямованою на: обов'язкове та повне виконання міжнародних зобов'язань відповідно до міжнародних договорів укладених між країнами Європейського Союзу

та Україною; обов'язкове врахування вимог законодавства ЄС; розширення міжнародної співпраці з питань запобігання транскордонному забрудненню довкілля; укладення двосторонніх і багатосторонніх договорів у сфері охорони довкілля і екологічної безпеки з країнами – членами ЄС; проведення повної змістовної, якісної, ефективної правової реформи; забезпечення активної участі експертів з України у роботі міжнародних організацій природоохоронного та екологічного спрямування забезпечення єдиних підходів до створення за конів; послідовне врахування рекомендацій всесвітніх самітів країн ЄС.

7. Звання, назви посад, однострої... української армії – важливий чинник відродження військових традицій. Запровадження традиційних назв звань та посад в Збройних Силах України засвідчує що український політикум і генералітет поступово ментально відходить від радянських засад в організації військової діяльності і рухається у бік сучасних стандартів НАТО. Головне навіть не назви військових звань, кольори одностроїв і форми прапорів, а те, що нині високопосадовці і пересічні громадяни вже усвідомили, що українське суспільство спроможне розвиватись лише осмисливши свою духовну належність до минулих поколінь та керуючись високими ідеалами, які відстоювали ціною власного життя провідні діячі нашої держави. Сучасні демократичні принципи, поєднані з моральними заповідями наших предків, – ось та животворна

криниця, що дає силу українському народу у ці скрутні часи. *«Козацькому роду нема переводу»*.

8. Успішність вирішення шляхів удосконалення національної космічної діяльності не можлива без вирішення питання про охорону та захист прав інтелектуальної власності та їх ефективну, раціональну комерціалізацію в космічній сфері. Окрім цього, процеси інтеграції правових систем (законодавства передусім) та глобалізації економіки, появи нових суб'єктів космічної діяльності як держав, так і суто приватних компаній вимагають створення єдиної системи охорони і захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності. Певним недоліком системи міжнародного космічного права є відсутність єдиної всесвітньої організації, яка опікується питаннями міжнародного космічного права та міжнародної космічної діяльності. Однак існує Всесвітня організація інтелектуальної власності до компетенції якої належить питання інтелектуальної власності. Створення єдиного порядку охорони та захисту прав інтелектуальної власності стоять сьогодні на порядку денному. І перший крок для їх вирішення здійснити у суто комерційному напрямку, а саме стандартизувати умови контрактів щодо права інтелектуальної власності під час здійснення космічної діяльності.

9. Гармонізація вітчизняного законодавства із законодавством та стандартами Європейського Союзу вирішить не лише проблему уніфікації підходів стосовно правової охорони й захисту прав інтелектуальної власності, створення умов для вільного руху товарів та проведення спільної політики, спрямованої на недопущення недобросовісної конкуренції. Така гармонізація спрямовує свою дію на впровадження європейських засад, в основу яких покладено людиноцентристський підхід. Створення надійного та ефективного механізму, що забезпечить належний рівень захисту прав інтелектуальної власності, аналогічний існуючому в Європейському Союзі, головний стратегічний напрям реформування національного законодавства та правозастосовної практики.

10. Пропонується створити окремий реєстр суб'єктів господарювання, які пов'язані економічними зв'язками з росією, до якого включити юридичних осіб-резидентів України, а саме: засновником або кінцевим бенефіціарним власником яких прямо або опосередковано станом на 23 лютого 2022 року є резидент росії; засновником або кінцевим бенефіціаром яких є росія або її громадяни; в яких росія або її громадяни прямо чи опосередковано мають частку у статутному капіталі, акції, паї, інше членство; які отримують доходи з джерела походження з росії; які прямо чи опосередковано мають частку у статутному капіталі, акції, паї, інше членство в українській чи іноземній компанії, яка отримує дохід з джерелом походження з росії або здійснює господарські операції, які можуть призвести до отримання доходу.

11. Податкове законодавство потребує врахування реалій сьогодення та підвищити ставки податків для суб'єктів господарювання, пов'язаних економічними зв'язками з росією. Для суб'єктів, пов'язаних економічними зв'язками з росією, ставки таких податків як: податок на прибуток, екологічний податок, рентна плата, податок на майно (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок, плата за землю), підвищуються в 1,5 рази за кожен податковий (звітний) період. Проте вказане правило не повинно стосуватися тих суб'єктів, господарська діяльність яких має соціальне, гуманітарне чи економічне значення для України.

12. Цивільне судочинство потребує врахування досвіду європейської системи правосуддя із забезпеченням доступності судового захисту як складової права на судовий захист. Підвищення ефективності організації діяльності судової влади є найголовнішою умовою існування держави та запорукою ефективної реалізації громадянами нашої держави таких прав, як звернення до суду та судовий захист.

13. Застосування навичок медіатора в справах про розлучення дає можливість підвищити ефективність взаємодії у сімейних справах, якщо інтереси сторін не можуть бути задоволені в рамках судового захисту; професійно допомагати у вирішенні сімейного

спору у випадку безперспективного судового процесу; сприяти найшвидшому вирішенню сімейної справи клієнта, якщо судовий розгляд такої справи може тривати кілька років.

14. Застосування положень ЦК України щодо захисту права власності на майно (як-то витребування нерухомого майна чи визнання права власності на це майно) вимагає від суду більш широкого підходу та глибокого аналізу обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги. Лише дослідивши такі обставини можна дійти правильного висновку щодо задоволення або відмови у задоволенні позовних вимог. До того ж є абсолютно необґрунтованим формальний підхід деяких судів, згідно з яким задоволенню підлягають позовні вимоги лише тієї особи, яка є зареєстрованим власником нерухомого майна.

15. Зауважується, що процесуальні питання щодо особливостей розгляду податкових спорів у суді першої інстанції в умовах воєнного стану потребують законодавчого удосконалення та доопрацювання. Зокрема, йдеться про процесуальні строки, зупинення провадження в справі, розгляд певних категорій спорів у письмовому провадженні, повідомлення учасників судового процесу.

16. Шляхами удосконалення судочинства в податкових спорах є: доукомплектованість адміністративного суду суддями; зменшення навантаження на суддів; внесення доповнення та зміни до КАС України про особливості провадження у справах за зверненням платників податків.

Усвідомлюючи необхідність у реформуванні та оновленні національного права у приватно-правовій сфері, *внести такі зміни та доповнення до законодавства:*

1. *Розробити* новий змістовний, внутрішньо узгоджений, логічно послідовний галузевий нормативно-правовий акт – Трудовий кодекс України, з огляду на положення якого здійснюватимуться оновлення та зміни інших джерел трудового законодавства, зокрема локального характеру.

2. *Дія ст.10 Закону України від N 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. має бути припинена.* Час, коли роботодавцям потрібно було дозволяти не виплачувати заробітну плату вже у минулому. Зараз – у фазу, коли держава наголошує на необхідності працювати всім можливими галузям економіки для відновлення країни, для її життєзабезпечення, мають бути напрацьовані інші механізми впливу на трудові відносини: такі, які б стимулювали не тільки роботодавців, але й працівників. А це, насамперед, виплата заробітної плати заробленої працівником за виконану ним роботу. Очевидно, що навіть ті, хто до останнього намагався залишатись і працювати в своїй країні, змушені будуть виїжджати до інших країн, щоб мати можливість отримувати засоби для існування себе і своєї сім'ї.

3. *Кодекс законів про працю України:*

- доповнити статтю 21² де визначити що мінімальний строк повідомлення працівника про початок виконання роботи - строк у якому роботодавець попередньо визначивши найменший із можливих, передбачив достатній час для своєчасного початку виконання працівником своїх обов'язків. Цей строк вважається достатнім, якщо роботодавець попередньо узгодивши з працівником встановив його обґрунтовано, спираючись на власні інтереси та інтереси працівника, життєвий досвід, звичай ділового обороту, розумно та адекватно оцінюючи ситуацію з урахуванням всіх обставин;

- доповнивши ст. 51¹ під назвою «Мінімальна тривалість робочого часу» де зазначити, що мінімальна тривалість робочого часу встановлюється для працівників які працюють на підставі трудового договору з нефіксованим робочим часом і становить 32 години.

4. *Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753* у п.5 розширити перелік осіб, яких забороняється залучати до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: по-перше замінити термінологічну конструкцію «малолітніх дітей та дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років» на «неповнолітніх осіб»; по-друге, доповнити перелік такою категорією, як особи з інвалідністю.

5. *Внести доповнення до: Закону України «Про авторське право та суміжні права», Цивільного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу, щодо піратства у сфері авторських прав.* Підвищити правову обізнаність осіб охорони авторських і суміжних прав у мережі Інтернет та відповідальності за правопорушення в цій сфері. Тим самим створити умови, за яких піратство стало б економічно не вигідним.

5. *Закон України «Про публічні закупівлі»* доповнити ч. 4. ст. 23 реченням такого змісту: «При закупівлі товарів, які не можуть бути взаємозамінними, або не мають аналогів технічні специфікації можуть містити посилання на конкретні марку чи виробника або на конкретний процес, що характеризує продукт чи послугу певного суб'єкта господарювання, чи на торгові марки, патенти, типи або конкретне місце походження чи спосіб виробництва».

6. *Цивільно-процесуальний кодекс України* доповнити статтю 257 пунктом 13 такого змісту: «подана заява про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених Сімейним кодексом України і ці обставини не були і не могли бути встановлені на стадії відкриття провадження у справі (оскільки позивачем до заяви не були додані необхідні докази та/або ця обставина не була зазначена у заяві)». Зміни до ст. 257 ЦПК не лише усунуть прогалину у цивільно-процесуальному законодавстві, а й зможуть запобігти в майбутньому допущення грубих процесуальних помилок в суддівській практиці при розгляді зазначеної категорії справ.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, запропоновано:

1. З метою вирівнювання умов господарювання і посилення контролю з боку держави за господарською діяльністю підприємницьких структур замість нульової ставки доцільно застосовувати мінімальну ставку в розмірі 5%.

2. Уточнити, що штрафні санкції за порушення щодо справляння єдиного соціального внеску (ЄСВ) не застосовуються лише за порушення, вчинені під час воєнного стану.

3. Відновити камеральні перевірки та позапланові перевірки (за зверненнями платника, у разі припинення юридичної особи) правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного соціального внеску.

4. Продовжити строки служби зареєстрованих реєстраторів розрахункових операцій (РРО), у яких такий строк закінчився в період дії правового режиму воєнного стану, до припинення такого стану.

5. На період з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено воєнний стан (але не більше ніж протягом 12 календарних місяців з місяця, наступного за місяцем деокупації та завершення на території бойових дій), звільнити від сплати єдиного податку платників четвертої групи з площі сільськогосподарських угідь та земель водного фонду, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії та на тимчасово окупованих територіях.

6. Звільнити від відповідальності платників, які сплатили грошові зобов'язання, строк сплати яких припадав на період з 24 лютого по 1 червня 2022 року, до 31 серпня 2022 року, тобто пропонується на місяць перенести дозволений строк сплати податкових зобов'язань в цілях звільнення від відповідальності.

7. Не застосовувати штрафні санкції за несвочасну сплату податкових зобов'язань, визначених з урахуванням мінімального податкового зобов'язання за 2022 рік.

8. Продовжувати науковий супровід здійснюваних в Україні заходів з реалізації

державної політики у приватно-правовій сфері.

9. Продовжити наукові дослідження з проблематики та перспектив розвитку приватного права в сучасних умовах.

10. Розвивати спільну наукову і освітню діяльність між профільними вищими навчальними закладами України і зарубіжних країн.

11. Посилити зв'язок освіти з науковими дослідженнями, залучати студентів до вирішення наукових проблем, пов'язаних з цивільним, трудовим, сімейним, фінансовим, податковим, міжнародним приватним та правом соціального забезпечення.

12. Посилити зв'язок освіти з науковими дослідженнями, пропагувати і реалізовувати навчання через дослідження, залучати здобувачів освіти усіх рівнів до вирішення наукових проблем.

13. Орієнтувати наукові дослідження на їх подальше впровадження в проектну практику, розвивати і розширювати професійні уявлення здобувачів освіти різних рівнів.

• 25 листопада 2022 року – Міжнародна науково-практична конференція «Конституційне право на освіту в Україні в умовах воєнного стану», організована за ініціативи здобувачів вищої освіти.

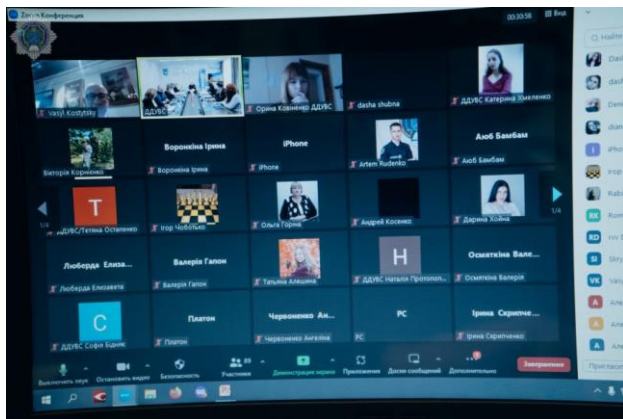
Відкрив захід та привітав учасників ректор, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України А. Фоменко, який відзначив, що сьогодні українська наука мобілізувала зусилля навколо пошуку шляхів вирішення проблем, зумовлених війною. «У дослідженнях молодих науковців виникають новаторські ідеї та погляди щодо майбутнього України. Сьогоднішній науковий захід, присвячений розгляду питання реалізації конституційного права на освіту в умовах воєнного стану, матиме плідні результати та привертатиме увагу як наших студентів і курсантів, так і студентську молодь України та зарубіжних країн», – зазначив ректор.

Привітали учасників та побажали плідних дискусій голова Харківської обласної ради, доктор юридичних наук Т. Єгорова-Луценко; голова Третього апеляційного адміністративного суду, доктор філософії у галузі права А. Коршун; депутат Дніпропетровської обласної ради, начальник управління з питань гуманітарної, соціально-культурної сфери та освіти виконавчого апарату обласної ради, кандидат наук з державного управління Л. Гиренко та директор Комунального позашкільного навчального закладу «Мала академія наук учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради, кандидат педагогічних наук Н. Тягло.

Начальник управління з питань гуманітарної, соціально-культурної сфери та освіти виконавчого апарату обласної ради, кандидат наук з державного управління Л. Гиренко вручила ректору Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ А. Фоменку подяку від голови Дніпропетровської обласної ради М. Лукашука за неоціненний внесок у навчання та виховання здобувачів вищої освіти, підтримку ЗСУ та вимушених переселенців під час російської агресії.

Модераторами науково-практичного заходу виступили: проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко та завідувач кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін, доктор філософських наук, професор О. Халапсіс.

До участі у заході долучилося понад 140 учасників вітчизняних та зарубіжних установ: Оксфордський університет (Велика Британія); Каунаський університет імені Вітаутаса Великого (Литва); Університет Клайпеда (Литва); Університет ім. Яна Кохановського (Польща); Університет Хаккарі (Туреччина); Грузинський технічний університет (Грузія); Університет в Афінах (Греція); Університет Пондічеррі (Індія); Коледж Гобетті міжнародні

відносини (Італія); Софійський університет Святого Климента Охридського (Болгарія); Варшавський політехнічний університет (Польща); Національний університет «Львівська політехніка» (м. Львів); Міжрегіональна академія управління персоналом (м. Київ) та ін.

На науково-практичному заході були презентовані доповіді про особливості навчання в закладах таких країн як Велика Британія, Італія, Польща, Канада, Туреччина, Україна, Болгарія тощо. Зокрема про досвід навчання у Варшавській політехніці розповів здобувач вищої освіти першого бакалаврського рівня спеціальності «Адміністрування» Варшавського політехнічного університету П. Панасенко.

Про особливості навчання в Італії розповіла А. Воронова – здобувач вищої освіти заочного навчання першого бакалаврського рівня спеціальності «Менеджмент» Міжрегіональної академії управління персоналом та спеціальності «Маркетинг» коледжу Гобетті.

Презентував особливості системи освіти в Туреччині Р. Гювен – здобувач вищої освіти першого бакалаврського рівня спеціальності «Викладання англійської мови» Університету Хаккарі.

Цікавими були доповіді студентів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ – учасників програми академічної мобільності Європейського Союзу Еразмус+ Університету імені Яна Кохановського К. Хмеленко та А. Гордієнко.

Під час заходу учасники обговорили питання щодо механізмів захисту права на освіту в умовах війни; особливостей дистанційної освіти у вищій школі та академічної мобільності здобувачів вищої освіти.

За результатами науково-практичного заходу молоді науковці схвалили резолюцію щодо покращення механізмів захисту прав людини, зокрема права на освіту.

• 29 листопада 2022 року – Міжнародна науково-практична конференція «Традиції та інновації в сучасній науці та освіті в умовах викликів та загроз глобалізації», організована Навчально-науковим інститутом права та інноваційної освіти.

Відкрила захід та привітала учасників проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка зазначила, що головною метою проведення міжнародної конференції є визначення пріоритетних напрямків розвитку соціально-економічних систем України, спроба винайти шляхи подолання негативних явищ та тенденцій глобалізацій, обговорення проблем ризиків для нашої держави та пошук шляхів і механізмів узгодження економічних інтересів суб'єктів взаємодії.

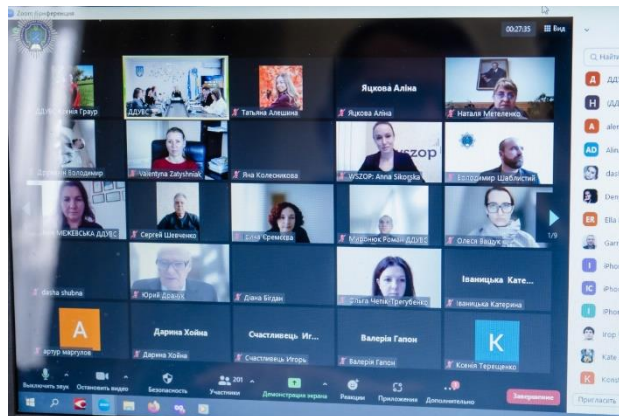

З вітальними словами також виступили: проректор з питань співпраці і розвитку Університету менеджменту охорони праці в Катовіце, доктор А. Сікорська; спеціаліст з міжнародного співробітництва Університету менеджменту охорони праці в Катовіце О. Кошенко; голова Ради молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України О. Ващук та ад'юнкт-професор економіки, коледжу міжнародного бізнесу, доктор філософії Ш. Аміт.

Участь у заході взяли представники 42 закладів вищої освіти, установ та організацій регіонів України.

Презентували свої виступи: науковий співробітник Університетського коледжу Корка (Ірландія) Н. Осадча, яка розповіла про формування експортної стратегії України; голова Якимівської селищної Ради Запорізької області О. Правосуд; провідний науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України, доктор економічних наук, професор Ю. Драчук та ін.

Учасниками конференції подано понад 120 тез доповідей. Результати дискусій заходу будуть сприяти аналізу проблем та виробленню ефективних інструментів для подальшого розвитку соціально-економічних систем в умовах загроз глобалізації.

• 2 грудня 2022 року – Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення)», організована Навчально-науковим інститутом права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції.

До роботи конференції долучилося близько 200 учасників – представники правоохоронних органів США, Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, практичних підрозділів Національної поліції України, закладів вищої освіти Республіки Казахстан, Чеської Республіки, Словацької Республіки, Німеччини, Республіки Молдова, Іспанії, громадських організацій та закладів вищої освіти України.

Учасники конференції обговорили питання щодо змін до кримінального законодавства в умовах воєнного стану, ролі кримінального права у забезпеченні міжнародного правопорядку, правового забезпечення обміну військовополоненими, кримінологічних досліджень в умовах воєнного стану та протидії злочинності у післявоєнній Україні, кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану, заходів забезпечення міжнародної та національної безпеки та суб'єктів цієї діяльності, їх процесуального статусу, правової основи забезпечення міжнародної та національної безпеки, удосконалення морально-психологічного забезпечення як невід'ємної складової протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, психологічної допомоги та соціально-педагогічної підтримки учасникам освітнього процесу в умовах воєнного стану, криміналістичного забезпечення досудового розслідування, а також напрямів удосконалення домедичної підготовки.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, констатуємо наступне.

Адекватне розуміння вторгнення російської федерації в Україну, що відбулося з 24 лютого 2022 р., вимагає визначення головних причин та чинників, текстів і контекстів, які діалектично збіглися в усвідомленні драматичних подій для українського суспільства, які представляють війну оборони з характеристиками рисами гібридної війни з боку російської федерації та вчинення військами-окупантами військових злочинів, злочинів проти людства.

Причини та чинники початку війни між російською федерацією та Україною: а) підписання без гарантій захисту Будапештського меморандуму 5 грудня 1994 р., відмова від ядерної зброї; б) прихід проросійського президента України В.Ф. Януковича, який зруйнував національну економіку та військовий істеблішмент; в) анексія Кримського півострова у 2014 р. російською федерацією та слабка позиція Європи у вигляді санкцій; г) неконтрольована динаміка корупції в Україні за 30 років (з 1990-2021); д) безкарність президента російської федерації путіна у військових конфліктах у Чечні 1999-2009 рр., Сирії, Україні; ж) російська інформаційна війна у ЗМІ, яка розпалює росіян проти українців. Систематична брехня про те, що на території України живуть нацисти та фашисти, знаходяться бази НАТО тощо; з) вихід України з російських ринків нафти та газу, зниження комерційного обігу, тобто зменшення прибутків для росії.

Сучасний світ перебуває в стадії швидких перетворень та певної дезорієнтації суспільства. Складно сказати, чим є світові кризи та конфлікти – причинами чи наслідками таких тенденцій, проте однозначно можна констатувати їх поширеність у повсякденному житті. Вказані тенденції мають свій вплив і на світоглядну модель суспільства як на національному, так і глобальному рівні.

Сучасна організована злочинність створює суттєву загрозу як на національному, так і міжнародному рівні. Злочинні організації все більше набувають досвіду терористичних організацій, перетворюючись або асимілюючи з ними, а також стають повноцінними суб'єктами впливу на соціальні та державні процеси.

Вказані тенденції вимагають консолідації органів влади, інститутів громадянського суспільства та пересічних громадян, що прагнуть жити у правовій державі. Слушними в цьому розумінні є розроблені Комітетом Ради Європи по боротьбі з тероризмом (CDCT) і прийняті 31.03.2021 року Комітетом міністрів «Керівні принципи», що містять рекомендації країнам-членам щодо попередження та протидії тероризму. Вони полягають у таких напрямках: 1) правові інструменти та основи; 2) моніторинг/розвідка; 3) розслідування; 4) матеріальне кримінальне право; 5) захист свідків, співробітників правосуддя та викривачів; 6) повернення активів; 7) корупція; 8) місця позбавлення волі (щодо попередження радикалізації та насильницького екстремізму, активізації програм реабілітації тощо); 9) потенціал (кадрове забезпечення, спеціалізація співробітників правоохоронних органів та суддів); 10) боротьба із незаконним обігом зброї; 11) співробітництво та координація на національному та міжнародному рівнях; 12) дослідження (щодо заохочення досліджень в сфері тероризму та транснаціональної організованої злочинності). Ці принципи можуть бути взяті до уваги і в нашій країні щодо діяльності сектору безпеки та оборони в розумінні Закону України «Про національну безпеку України».

Початок широкомасштабних воєнних дій на території України країною-агресором змусив національного законодавця переглянути певні нормативно-правові акти та внести відповідні зміни, що враховують обстановку в країні (воєнний стан). Таких змін зазнав і КПК України. У його структурі з'явився розділ IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Окрім згаданого розділу змін зазнали доволі багато інститутів КПК України. Законодавець доповнив систему підстав зупинення досудового розслідування, що закріплені у п. п. 4 і 5 ч. 1 ст. 280 КПК України.

За загальним правилом, рішення у кримінальному провадженні приймає слідчий, у певних випадках самостійно, а у деяких випадках за погодженням з прокурором чи прокурор одноособово, або за клопотанням прокурора - слідчий суддя. Щодо органу, який уповноважений приймати рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого, ні практиці, ні теорії кримінального процесу невідомо.

Вивчення Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» не дало відповіді на це питання. Публікації та коментарі щодо порядку передачі засудженого для обміну як військовополоненого теж не містять відповіді на нього. Практика прийняття рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого коли підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну та практика застосування зазначеної процедури зможе вирішити це питання.

14 квітня 2022 р. прийнято Закон України № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». В ньому підкреслено, що зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у ч. 1 ст. 7, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених у розділі IX-1 Кодексу.

Пунктом 2 ч. 1 ст. 615 КПК в редакції Закону № 2201-IX від 14 квітня 2022 року передбачено істотне розширення повноважень прокурора шляхом делегування йому окремих повноважень слідчого судді щодо вирішення низки питань. Ці повноваження керівника органу прокуратури у випадку неможливості виконання слідчим суддею в установлені законом строки відповідних повноважень стосуються всіх злочинів без винятку. Водночас той перелік, що міститься у ст. 615 КПК, стосується виключно повноважень прокурора на обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою строком до 30 днів.

У цьому взаємозв'язку увагу правників викликав визначений цим Законом термін «керівник органу прокуратури», якими, як відомо, є Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури та їх перші заступники і заступники. Поняття «керівник прокуратури» та «керівник органу прокуратури» не є тотожними. З огляду на Закон України «Про прокуратуру», де зазначено, що відповідні прокурори мають заступників, поняття «керівник прокуратури» значно вужче, ніж поняття, що міститься в КПК, - «керівник органу прокуратури».

З появою явища колабораційної діяльності у сфері освіти на території, що починаючи з 2014 року була окупована та контролювалася рф (Автономна Республіка Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей), наявні на той період (березень 2014 р. – березень 2022 р.) кримінально-правові засоби реагування на відповідну поведінку з боку громадян України фактично не використовувалися (за винятком випадків, що пов'язані з управлінням освітою).

Загальне рішення законодавця щодо встановлення спеціальної норми про колабораційну діяльність загалом (ст. 111-1 КК) та у сфері освіти зокрема (ч. 3 ст. 111-1 КК) слід визнати правильним з огляду на появу привілейованого складу злочину державної зради. Такий підхід уможливило більш точну кваліфікацію зрадницької поведінки громадян України на окупованій території та створює підґрунтя для належної диференціації відповідальності за її вчинення.

Редакція ч. 3 ст. 111-1 КК має бути змінена. Перспективними напрямками для такого вдосконалення є такі: 1) відмова від здійснення пропаганди як окремої форми колабораційної діяльності у сфері освіти; 2) уточнення характеру дій щодо впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти; 3) запровадження спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, включаючи сферу освіти.

Вчинення колабораційної діяльності у сфері освіти помилково не передбачає спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Не виникає сумніву, що уможливлення кримінально-правового компромісу з колаборантами загалом і зокрема з освітянами дало би змогу заохочувати тих з них, хто готовий свідомо припинити продовження колабораційної діяльності, а також сприяти виявленню та розслідуванню більш тяжких злочинів (насамперед воєнних та проти людяності).

За результатами проведеної Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення)» пропонуються наступні зміни та доповнення до законодавства України:

1. У Кримінальному процесуальному кодексі України:

- статтю 343 доповнити частиною 2 такого змісту: «2. У разі об'єктивної неможливості здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами в умовах воєнного чи надзвичайного стану не підлягають застосуванню положення статей 27, 107 та ч. 1 343 КПК України в частині повного фіксування судового засідання за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів, а відсутність у матеріалах провадження технічного носія інформації не є підставою для скасування судового рішення відповідно до пункту 7 частини другої статті 412 КПК України, за умови наявності у матеріалах справи журналу судового засідання»;

- пункт 4 частини 1 статті 280 викласти у такій редакції: «4) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного або надзвичайного стану;

- пункт 5 частини 1 статті 280 викласти у такій редакції: «5) у встановленому законодавством України порядку прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну. Рішення про зупинення досудового розслідування з цієї підстави оскарженню не підлягає».

2. У Кримінальному кодексі України:

- частину 3 статті 111-1 викласти в такій редакції: «Надання освітніх послуг громадянином України на окупованій території України, що здійснюється за стандартами держави-агресора з метою спричинення шкоди національним інтересам України»;

- частину 3 статті 111 викласти в такій редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111-111-2 цього Кодексу, громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання»;

- частину 1 статті 201-2 викласти в такій редакції: «1. Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку»;

- виключити з пункту 2 примітки до статті 201-2 слова «у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян»;

- включити кримінальне правопорушення, передбачене статтею 201-2, до переліку корупційних кримінальних правопорушень, передбачених приміткою до статті 45 КК України, у випадку його вчинення шляхом зловживання службовим становищем.

За підсумками обговорених на науково-практичному семінарі питань

пропонуємо:

1. Схвалити основні положення доповідей учасників науково-практичного заходу, відзначити їх актуальність, ґрунтовність, наукове та практичне значення, а також належну якість та глибину досліджень.

3. Звернутися до МВС України:

- з пропозицією ініціювати залучення до спеціальних груп, які діють відповідно постанови Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 698 «Про деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України, забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України», працівників структурних підрозділів правоохоронних органів, зокрема, Національної поліції України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідування, прокуратури та інших силових відомств, які станом до 24 лютого 2022 р. працювали на територіях, де мають проводитися пошукові роботи, за умови якщо ці співробітники продовжили проходити службу у відповідних органах. Якщо вказані посадові особи були переведені до інших територіальних органів, тоді їх доцільно відрядити, а зазначена група має бути створена як міжрегіональна (міжвідомча) за правилами, передбаченими чинним законодавством. Наприклад, щодо органів Національної поліції України існує передбачений порядок створення таких СОГ відповідно з Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженою наказом МВС № 575 від 7 липня 2017 р.

• 2 грудня 2022 року – Міжнародний форум молодих учених «Сучасні дослідження в глобалізаційному світі: наука для миру і безпеки».

Захід ініційовано Радою молодих вчених Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за підтримки Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України та міжнародних партнерів.

Відкрила захід та привітала учасників форуму проректор ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка відзначила, зокрема, і головну мету зустрічі – об'єднання зусиль представників різних спеціальностей для обговорення заявлених в тематиці форуму проблем.

До активної дискусії долучилися понад 150 учасників. Серед них – представники міжнародних установ, організацій (Німеччина, Польща, Литва, Азербайджан, Шотландія, Чехія, Туреччина, Італія, Португалія), представники органів державної влади України, правозахисних та правоохоронних органів та науковці закладів вищої освіти України.

Модераторами науково-практичного заходу виступили заступник голови Ради молодих вчених ДДУВС, доктор юридичних наук, професор В. Мороз та викладач кафедри загальноправових дисциплін ДДУВС І. Наливайко.

У ході форуму учасники окреслили нові виклики щодо торгівлі людьми та експлуатації під час воєнного стану, висвітлили актуальні питання щодо функціонування нотаріату у воєнний час. Жваву дискусію викликав виступ начальника Головного управління державної міграційної служби в Дніпропетровській області Б. Чегіля про проблеми перебування іноземців та осіб без громадянства на території України. Цікавою була і доповідь викладача кафедри загальноправових дисциплін ДДУВС Ю. Лебедевої, яка розповіла про гендерні стереотипи на репродуктивні права людини.

Окрему увагу на форумі приділили ознайомленню із міжнародним досвідом: зокрема, у питаннях запобігання та протидії дискримінації, а також в контексті особливостей підготовки поліцейських та підвищення кваліфікації поліцейських у країнах Європи. Учасникам була представлена литовська модель застосування медіації в адміністративних спорах.

Про важливість цифрових технологій та медіаграмотність розповів Віце Президент ISDM (Великобританія) Д. Д. Вортлей. Про перешкоди для розширення економічних прав та можливостей жінок доповіла дослідник Інституту глобальних досліджень освіти та стипендії (Нідерланди) А. Хассан.

Актуальність та високий рівень проведення науково-практичного заходу відзначили українські й міжнародні діячі. Зокрема, Президент ВГО «Асоціація українських правників», Президент ГО «Міжнародна екологічна академія», професор кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України В. Костицький; голова Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні (Німеччина) Б. Трібел; голова фракції у Міській раді м. Єна (Німеччина) К. Глибовська; народний депутат України, Перший заступник

голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, кандидат юридичних наук І. Крулько; генеральний директор Європейської академії жінок у політиці та бізнесі в Берліні (Німеччина) Х. Лукошат; голова Ради молодих учених при Міністерстві освіти і науки України О. Ващук; професор Університету Миколаса Ромеріса, доктор філософії, професор (Литва) А. Тваронавіціене; суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доктор юридичних наук, професор В. Ільков; проректор з наукової роботи, професор Бакинського Євразійського університету, доктор політичних наук (Азербайджан) Г. Ібрагімова, голова Ради молодих учених Дніпропетровської області Н. Деревягіна.

За результатами проведення форуму учасниками схвалено резолюцію щодо подальшого вирішення обговорюваних на заході питань.

• 7 грудня 2022 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Актуальні питання застосування кримінального та кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану: думки здобувачів вищої освіти», організований кафедрою кримінально-правових дисциплін і кафедрою кримінального права та кримінології.

Участь у заході взяли здобувачі вищої освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Одеського державного університету внутрішніх справ, Сумського державного університету, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Донецького державного університету внутрішніх справ. Загалом в роботі семінару прийняли участь понад 100 учасників.

На початку заходу суддя Солонянського районного суду Дніпропетровської області Наталія Щербина провела майстер клас на тему: «Особливості розгляду кримінальних проваджень в умовах воєнного стану».

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, запропоновано:

1. Проводити надалі подібні заходи з метою активізації пізнавальної активності здобувачів вищої освіти юридичного та правоохоронного напрямів, оскільки в умовах воєнного стану доцільне проведення вузькопрофільних наукових заходів, особливо тих, де саме здобувачі вищої освіти можуть презентувати результати своїх досліджень.

2. Враховуючи той факт, після Перемоги на ворогом держава Україна потребуватиме правоохоронців із ґрунтовними знаннями та практичними навиками щодо розслідування військових кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень проти миру та безпеки людства, вцілому всіх кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, на 2023-2024 навчальний рік на наступні роки, внести пропозицію щодо змін до освітніх програм та освітніх компонентів з тим, щоби відповідна тематика, що раніше виносилася на самостійне вивчення, розглядалися в межах вивчення таких дисциплін як «Кримінальне право», «Кримінальний процес» та ін. із залученням практичних працівників органів кримінальної юстиції, які мають досвід протидії таким кримінальним правопорушенням.

3. Продовжити дослідження актуальних питань застосування кримінального та кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану з метою належного обґрунтування висловлених учасниками заходу пропозицій:

- у ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України передбачити значні розміри штрафів та передбачити покарання у вигляді позбавлення волі, що автоматично виключить більшість видів колабораційної діяльності із числа кримінальних проступків та зніме необхідність перейменування назви Розділу I Особливої частини КК України із «Злочини проти основ національної безпеки» на «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки»;

- проводити факультативні заняття для здобувачів вищої освіти на предмет безпеки в інформаційному просторі, для отримання знань та навиків безпечного користування різними інформаційними ресурсами;

- науково-педагогічним працівникам разом із здобувачами вищої освіти запланувати проведення просвітницьких заходів на предмет поширення достовірної інформації про особливості забезпечення воєнної безпеки держави в сучасних умовах, про особливості діяльності центрів комплектації та соціальної підтримки населення міністерства оборони України, зокрема про мобілізацію, про можливі наслідки за ухилення від мобілізації та ін.

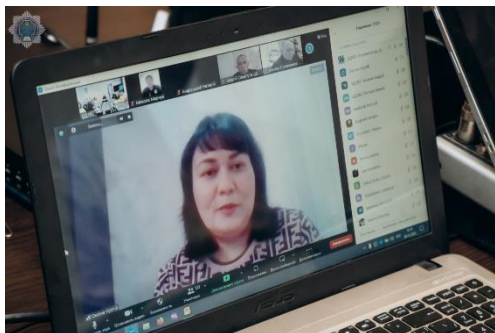
4. У 2023 році організувати проведення подібного заходу із залученням здобувачів вищої освіти закордонних закладів вищої освіти та практичних працівників, які залучені до документування та розслідування злочинів рф проти України.

• 8 грудня 2022 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти», присвячена 74-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини. Захід організовано кафедрою теорії та історії держави і права.

Привітала учасників проректор університету, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка наголосила, що проведення науково-практичного заходу має на меті об'єднати досвід і потенціал науковців та практиків, представників органів публічної влади й інститутів громадянського суспільства з вирішення актуальних проблем реалізації охорони та захисту прав людини в умовах війни. Зауважила, що науково-практична конференція стала вже традиційною і цього рік відбувається не лише в межах тижня права, але й в рамках Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства».

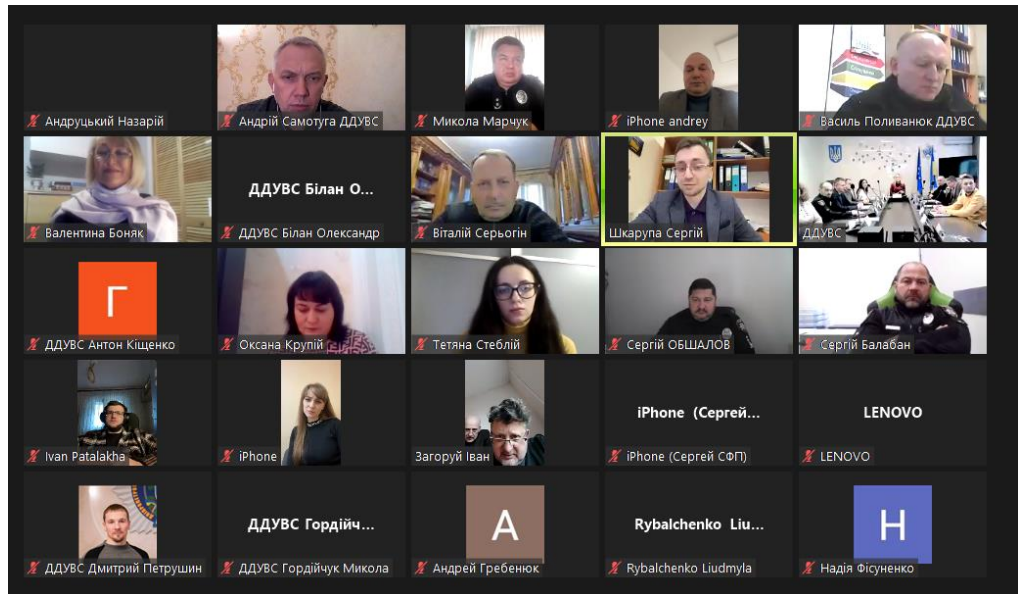

Промовиця відзначила, що хоча війна внесла значні корективи в освітній процес, наукове життя, колектив Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ намагається адекватно реагувати на сучасні виклики, спричинені діями агресора, вдосконалювати методику підготовки майбутніх правників і правоохоронців. В особливому пріоритеті залишаються і наукові дослідження та наукові заходи. Побажала успіхів у роботі і плідної дискусії.

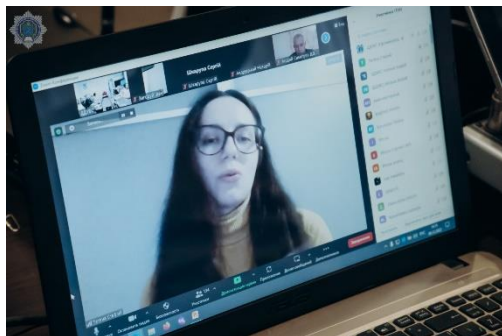
З вітальним словом до учасників науково-практичного заходу звернувся декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності ДДУВС, кандидат юридичних наук, полковник поліції К. Бахчев, який зазначив, що проблематика прав людини є актуальною і в мирний час, але в умовах війни набуває ще більшої актуальності. Наголосив на важливості та необхідності вирішення такого екзистинційного завдання, як пошук шляхів і засобів захисту прав як наших співвітчизників, але й іноземних громадян.

З вітальними промовами до учасників конференції звернулися: регіональний координатор взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Дніпропетровській області О. Крупій; головний спеціаліст відділу з питань прав людини Управління конституційного та адміністративного законодавства Департаменту публічного права Міністерства юстиції України С. Шкарупа; головний спеціаліст відділу сприяння роботі регіональних представництв Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Т. Стеблій; завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент М. Саєнко.

До заходу долучилися понад 150 учасників: науковці та практичні працівники, представники органів дер, громадських організації, а також представники наукових установ із різних регіонів України.

Під час науково-практичної конференції учасниками були обговорені актуальні питання, пов'язані із правами людини, як то: забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та біженців; забезпечення права на недоторканність приватного життя (прайвесі) в реаліях сучасної війни; забезпечення генетичних прав людини; законодавче регулювання процедури набуття та припинення громадянства України; дотримання принципів статевої моральності у сфері захисту прав дитини; вплив воєнного стану на процес віктимізації українського суспільства та ін.

Великий інтерес та жваве обговорення викликали доповіді: декана юридичного факультету, професора кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктора юридичних наук, професора В. Сєрьогіна, тема доповіді якого присвячена проблемам забезпечення права на недоторканність приватного життя (прайвесі) в реаліях сучасної війни; проректора з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка С. Дем'янчука, кандидата юридичних наук, доцента

А. Боровика, який у своєму виступі торкнувся важливої прикладної проблеми, що виникає в процесі здійснення правосуддя, як застосування принципу «плодів отруєного дерева», що визнається міжнародним стандартом дотримання права на захист в Україні; професора кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. академіка Степана Дем'янчука, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України І. Богатирьова, виступ якого виявився доволі емоційним і таким, що був сповнений спогадами, пережитими ним особисто у перші дні збройної агресії російської федерації проти України; професора кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, доктора юридичних наук, професора А. Кучука, який проаналізував актуальні для судової практики України рішення Європейського суду з прав людини.

Цікавими були доповіді й інших науковців закладів вищої освіти України. По завершенню науково-практичної конференції було підведено підсумки та схвалено резолюцію за результатами обговорюваних питань.

• 9 грудня 2022 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики», організований кафедрою кримінального процесу та стратегічних розслідувань.

До науково-практичного заходу доєдналося понад 130 учасників. Вони обговорили кримінально-правову політику щодо протидії діяльності злочинних спільнот та осіб, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу; зосередили увагу на методологічних проблемах підготовки фахівців для правоохоронних органів. Окремо зупинилися на аспектах удосконалення національного кримінального законодавства та організації виявлення та розслідування окремих видів злочинів, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями. Науковці також подискутували щодо ролі та місця громадянського суспільства у протидії організованій злочинності та корупції.

Серед учасників Всеукраїнського науково-практичного семінару –представники Консультативної місії Європейського Союзу, Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту інформації, безпеки і права НАПН України, Національної академії

Служби безпеки України, Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, Національної академії внутрішніх справ, Київського інституту Національної гвардії України, Одеського державного університету внутрішніх справ, Донецького державного університету внутрішніх справ, Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, Харківського національного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету

внутрішніх справ, Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Університету митної справи та фінансів України, Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, Запорізького національного університету, Національного університету «Запорізька політехніка», Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Дніпровського гуманітарного університету, Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), Національної асоціації адвокатів України та інших закладів і установ.

Консолідуючим фактором ефективності заходу стало залучення провідних фахівців-практиків. Зокрема – від Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Офісу Генерального прокурора України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань. Долучилися і практикуючі спеціалісти Південно-східного міжрегіонального територіального управління Агентства з розшуку та менеджменту активів (м. Дніпро), територіальних підрозділів прокуратури Дніпропетровської області, представників судівського корпусу м. Дніпра та області, Управління державної реєстрації в Дніпропетровській області, Запорізького НДЕКЦ МВС України. Участь у науковому заході взяла і Національна поліція України включно з територіальними підрозділами: це департаменти стратегічних розслідувань, кримінального аналізу, карного розшуку, а також Головне слідче управління.

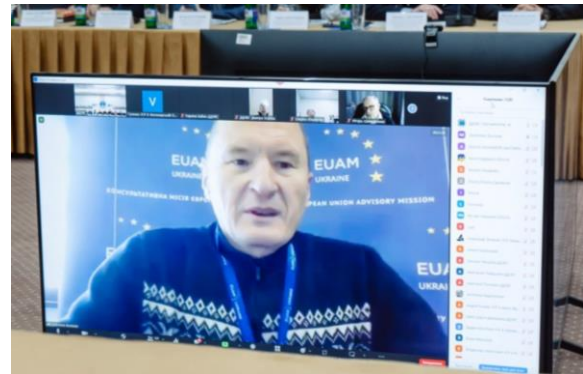
За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, учасники семінару констатували:

1) повномасштабна військова агресія російської федерації проти України створює сприятливе середовище для діяльності організованої злочинності у різних її проявах та сферах на території України;

2) в умовах воєнного стану надзвичайно важливим є об'єднання (консолідація) зусиль усіх гілок влади та організацій, а особливо правоохоронних органів у питаннях протидії та боротьби з організованою злочинністю для захисту інтересів громадян, суспільства та держави в цілому;

3) держава як ніколи потребує ініціатив, ідей з об'єднанням зусиль науковців та практиків і представників вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання у питаннях протидії і боротьби з організованою злочинністю та успішної реалізації затвердженого 27.09.2022 року Кабінетом Міністрів України плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю;

4) одним з пріоритетних напрямків у роботі Служби безпеки, Міністерства внутрішніх справ, Національного антикорупційного бюро України загалом, і Національної поліції України зокрема повинен бути напрямок щодо протидії організованій злочинності та корупції у різних сферах життєдіяльності держави;

5) існує необхідність постійного адаптування правоохоронних органів до нових тенденцій і викликів щодо боротьби з організованими групами та злочинними організаціями, які існують в умовах сьогодення;

6) бажано враховуючи сучасні виклики оновлювати алгоритми виявлення, попередження, припинення та розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями;

7) розширювати міжнародне співробітництво з уповноваженими компетентними органами іноземних держав у цій сфері.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, в умовах правового режиму воєнного стану діяльність усіх гілок влади, наукового загалу та державних інституцій з питань боротьби з організованою злочинністю повинна й надалі бути спрямована на:

– удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю;

– реформування чинного законодавства в умовах сьогодення щодо інформаційно-аналітичного, наукового та кадрового забезпечення державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю;

– формування ефективної системи інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю;

– розроблення та впровадження методики проведення кримінального аналізу та аналізу ризиків організованої злочинності, що відповідає стандартам ЄС;

– розроблення та впровадження системи проведення моніторингу, оцінки ефективності діяльності та контролю за реалізацією державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю;

– розроблення та впровадження єдиної захищеної інформаційної системи суб'єктів боротьби з організованою злочинністю;

– забезпечення прямого безпосереднього доступу суб'єктів боротьби з організованою злочинністю до державних інформаційних ресурсів;

– підготовка рекомендацій за результатами проведення моніторингу та узагальнення судової практики щодо розгляду кримінальних проваджень за ознаками організованої злочинної діяльності;

– проведення інженерно-технічних, дослідно-конструкторських робіт та створення апаратних і програмних комплексів з метою виконання завдань щодо боротьби з організованою злочинністю;

– розроблення та запровадження процедури підбору кадрів, що ґрунтується на рівних можливостях, прозорості, об'єктивній оцінці та особливих вимогах до досвіду і кваліфікації;

– запровадження механізмів координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю;

– запобігання організованій злочинності та боротьба із злочинними організаціями у сферах із високим ризиком її прояву;

– залучення громадськості до активної участі в боротьбі з організованою злочинністю;

– належне інформаційно-аналітичне, наукове та кадрове забезпечення державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю;

– розроблення заходів із підвищення рівня спеціалізації, фахової підготовки та перепідготовки кадрів, діяльність яких безпосередньо пов'язана із протидією організованій злочинності;

– покращення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю.

• 9 грудня 2022 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Актуальні проблеми державотворення, право творення та правозастосування», організований кафедрою загальноправових дисциплін.

До наукової дискусії долучилися 70 учасників із Києва, Одеси, Львова, Дніпра, Запоріжжя, Полтави, Сум, Черкас – науковці, практики, представники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

Відкрила захід та привітала учасників проректорка університету, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко. Вона зазначила, що захід приурочено до міжнародного свята, що знаменує річницю ухвалення Загальної декларації прав людини – Міжнародного Дня захисту прав людини та проводиться в межах Всеукраїнського тижня права. Традиція проведення семінару має вже понад десятилітню історію.

З вітальними словами до учасників звернулись Народний депутат України Д. Припутень, голова Третього апеляційного адміністративного суду А. Коршун, голова Дніпропетровського окружного адміністративного суду А. Коренев, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ О. Балінська, начальник відділу організаційної роботи, документування та контролю Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) І. Васіна, декан юридичного факультету Національного університету «Запорізька політехніка» Ю. Філей, директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ В.я Савіщенко.

Серед спікерів заходу: професор кафедри кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів В. Тертишник, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету Б. Бабін, головний науковий консультант Дослідницької служби Верховної Ради України Н. Камінська, професор кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» Ю. Кириченко та багато інших.

За результатами проведення наукового семінару підготовлено резолюцію до органів державної влади, а також передбачається видання збірника тез доповідей.

VIII International Student Summit: the winners are determined!

The Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs summed up the results of the International Student Summit "Human Rights and Global Security", held on November 3-4, 2022.

The event brought together students of higher legal education from all over Ukraine and foreign countries. Among the scientific projects submitted to the competition, the best 15 were selected. 37 students and cadets represented their educational institutions.

The second day of the summit started with a speech by the rector of the university, doctor of legal sciences, associate professor, Honored lawyer of Ukraine, police colonel Andrii Fomenko. He noted the high level of preparation of all 10 participating teams, which have already given presentations. He thanked the experts for the exciting and helpful master classes, in particular, the president of the All-Ukrainian public organization "Association of Ukrainian Lawyers" Vasyl Kostytskiy for covering the current topic - the protection of human rights in the context of military operations.

"Despite the military actions, the participants of the summit and their academic supervisors, with their selfless and tireless work, make a significant contribution to the formation of the scientific future of the free and independent Ukrainian state," the rector noted.

Andriy Fomenko wished the participants and guests success in the implementation of the tasks, creative inspiration, fruitful results, self-confidence, and victory.

Vasyl Kostytskyi, President of the Association of Ukrainian Lawyers, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, and Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine addressed the organizers and students with a congratulatory speech.

"It has been known since ancient times that law is not only a measure of goodness and justice but also an art. And science is a creative activity, also an art that works and speaks, even when the guns are roaring. And you, the participants, demonstrated it. It is charming to note that this spirit of freedom and democracy is the absence of any complexes, the absence of fear of expressing one's opinion," said the professor and wished victory.

Anatolii Korshun, head of the Dnipropetrovsk Appeal Administrative Court, also joined in the congratulatory words, who noted the relevance of the summit and its importance for the development of student youth.

"Wars are ending. Tomorrow, current cadets and students will stand up to protect the interests of our state, the rights, and freedoms of man and citizen, and begin the reconstruction of Ukraine. I sincerely hope that the knowledge and skills acquired at the university, in particular at such events, will give young people confidence and motivation for further fruitful work for the benefit of our country, for the rule of law and democracy," he said.

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2022 РОЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ УНІВЕРСИТЕТУ
ПРИСУДЖЕНО НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ВЧЕНІ ЗВАННЯ:

доктор юридичних наук

БЕРЕЗНЯК Василь Сергійович

Захист відбувся 16 грудня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Теоретичні, правові та праксеологічні засади розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ПОЧТОВИЙ Максим Миколайович

Захист відбувся 15 грудня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

РЕЗВОРОВИЧ Кристина Русланівна

Захист відбувся 17 грудня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Соціальні права та їх захист адміністративним судом» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

СЕЛІХОВ Дмитро Анатолійович

Захист відбувся 14 травня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.04).
Тема дисертації – «Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

СИДОРЕНКО Наталія Сергіївна

Захист відбувся 26 листопада 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.04).
Тема дисертації – «Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

доктор психологічних наук

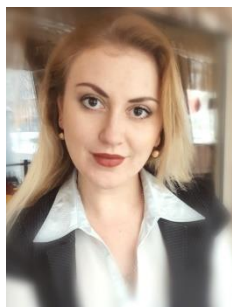

КОРНІЄНКО Вікторія Володимирівна

Захист відбувся 20 грудня 2021 року у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України (спецрада Д 29.051.11).

Тема дисертації – «Соціально-психологічні основи розвитку реабілітаційного потенціалу особистості» (спеціальність 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи). Роботу виконано у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України.

кандидат юридичних наук

ДОЛГОРУЧЕНКО Катерина Олегівна

Захист відбувся 27 лютого 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.04).

Тема дисертації – «Організація та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території рейхскомісаріату «Україна» (на матеріалах спецвідділу «Вінета»): історико-правове дослідження» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

МІНАКОВА Євгенія Валеріївна

Захист відбувся 15 травня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.04).

Тема дисертації – «Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ

ФУРСА Вадим Вікторович

Захист відбувся 1 квітня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.04).

Тема дисертації – «Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

доктор філософії

*в галузі знань «Право» за спеціальністю 081 «Право»
(разові спеціалізовані вчені ради)*

АНІСІМОВ Дмитро Олексійович

Захист відбувся 9 грудня 2022 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

Тема дисертації – «Кримінальна відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

БОБРИШОВА Лілія Володимирівна

Захист відбувся 5 березня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, м. Дніпро, (спецрада ДФ 08.727.033).

Тема дисертації – «Адміністративно-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських в Україні». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ПШОЦЬКА Каріна Олександрівна

Захист відбувся 9 грудня 2022 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, м. Дніпро.

Тема дисертації – «Адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

професор:

ДАРАГАН

Валерій Валерійович

доктор юридичних наук,
професор оперативно-розшукової
діяльності

ЗАВГОРОДНІЙ

Віталій Анатолійович

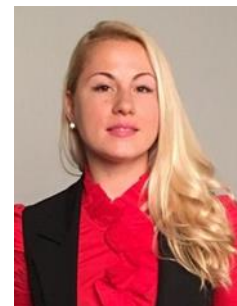
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії та історії
держави і права

КОМИССАРОВ

Сергій Анатолійович

доктор юридичних наук,
професор кафедри
тактико-спеціальної підготовки

МОРОЗ

Віта Петрівна

доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного
права, процесу та адміністративної
діяльності

доцент:

ЖБАНЧИК
Андрій Васильович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри тактико-
спеціальної підготовки

ЛІТУН
Олег Олегович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
оперативно-розшукової
діяльності

НЕДРЯ
Кирило Михайлович
кандидат історичних наук,
доцент кафедри
гуманітарних дисциплін
та психології поліцейської
діяльності

РЕЗВОРОВИЧ
Кристина Русланівна
доктор юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
права та процесу

ТРЕЩОВ
Мирослав Миколайович
доктор наук з державного
управління, доцент
кафедри управління
та адміністрування

ЯДЛОВСЬКА
Ольга Степанівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін

ЦАРЬОВ
Олександр Дмитрович
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної
підготовки

ШЕВЧЕНКО
Сергій Іванович
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права
та кримінології

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ ІЗ ЮВІЛЕЯМИ!

КОЗЮБРУ Миколу Івановича

члена-кореспондента НАПрН України

Народився 28 листопада 1937 р. у с. Тетерівка Жашківського р-ну Черкаської обл. У 1961 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1961–1965 рр. працював в органах МВС УРСР, обіймаючи посади оперуповноваженого дізнання, слідчого, старшого слідчого на Вінниччині та м. Києві. У 1965–1967 рр. навчався в аспірантурі Сектора держави і права АН УРСР. Протягом 1967–1990 рр. працював в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького АН УРСР на посадах молодшого наукового співробітника, старшого наукового співробітника, завідувача відділу теорії держави і права. З 1990 р. по 1996 р. — завідувач кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 1996 по 2003 р. – суддя Конституційного Суду України. З 2003 р. працює в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (завідувач кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук, професор кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права).

У 1968 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Переконавання і примус в радянському праві» (спеціальність 12.00.01), у 1980 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Взаємодія соціалістичного права і суспільної свідомості» (спеціальність 12.00.01). Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1996 р.

Напрями наукової діяльності – теорія держави і права, філософія права, конституційне право. Опублікував понад 300 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Убеждение и принуждение в советском праве» (1970), «Социалистическое право и общественное сознание» (1979), «Правове виховання» (1985), «Демократія і перестройка» (у співавт., 1988), «Конституційне право України» (у співавт., 1999), «Основи конституційного права України» (у співавт., 2001), «Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту» (у співавт., 2007), «Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Принцип верховенства права і судова влада» (2011), «Основні форми буття права та взаємовідносини між ними» (2011), Правопонимание: понятие, типы и уровни» (2011), «Права человека и верховенство права» (2011), «Авторитет уже не тот» (2011), «Верховенство права, права і соціальна держава: співвідношення: монографія» (у співавт., 2012), «Загальна теорія права: підручник» (у співавт., 2016).

Був науковим консультантом та керівником при підготовці 10-и докторських і понад 30-и кандидатських дисертацій з історії, теорії, філософії права, порівняльного правознавства, конституційного права

Член Комісії з питань правової реформи, Науково-консультативних рад Конституційного Суду України та при Верховному Суді. Був членом Конституційної Ради, Конституційної Асамблеї та Конституційної Комісії при Президентові України. Брав участь у розробці проектів Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, законопроектів «Про місцеве самоврядування», «Про державну реєстрацію нормативних актів».

Був головою експертної ради при Акредитативній комісії України з права Міністерства освіти та науки України. Дійсний член Української академії політичних наук (1993).

Голова редакційної колегії збірника «Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки», співолова наукової ради журналу «Вибори і демократія», член редакційної ради

журналу «Право України», член редакційних колегій наукових видань «Вісник Конституційного Суду України», «Філософія права і загальна теорія права», «Проблеми філософії права», «Порівняльне правознавство», «Науковий вісник Чернівецького національного університету».

Заслужений юрист України (1997). Повний кавалер ордена «За заслуги» (1996, 2001, 2015), нагороджений Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2007). Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України (2002), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2006), Почесною відзнакою Спілки юристів України (1999), Почесною відзнакою Конституційного Суду України (2005), Почесною відзнакою Асоціації працівників України «За честь та професійну гідність» (2011), Почесною відзнакою Верховного Суду України «За вірність закону» (2012), Нагрудним знаком «За заслуги» Міністерства юстиції України (2002). Відмінник освіти України (1999).

ФРИЦЬКОГО Юрія Олеговича

*доктора юридичних наук, професора,
члена редакційної колегії наукового журналу
«Науковий вісник Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ»*

Народився 13 жовтня 1957 р. в м. Києві. У 1979 р. закінчив з відзнакою юридичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1994-95 рр. навчався у Німецькій академії менеджменту землі Нижня Саксонія (м. Целе, ФРН). У 1995 р. закінчив Міжнародний інститут менеджменту Гернштайн (м. Відень, Австрія).

1979-1980 рр. – консультант у Міністерстві юстиції УРСР; 1980-1989 рр. – науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького АН УРСР; 1989-1999 – доцент кафедри права Київського політехнічного інституту; 1999-2009 рр. – завідувач кафедри теорії, історії держави і права та конституційного права, заступник декана юридичного факультету Академії муніципального управління; 2009-2019 рр. – директор Інституту права та суспільних відносин, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Постановою Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 р. призначений на посаду члена Центральної виборчої комісії.

Брав участь у розробці та експертизі проєктів законів України, проєктів висновків і рішень Конституційного Суду України. Член науково-консультативної Ради Конституційного Суду України. Член двох спеціалізованих учених рад із захисту докторських дисертацій з юридичних наук: Інституту законодавства Верховної Ради України та Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

Брав участь у розробці проєктів чинної Конституції України, підготовці проєктів Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про столицю України – місто-герой Київ», підготовці рішень і висновків Конституційного Суду України.

У 1985 р. захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, 2009 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Теоретичні засади державної влади в Україні» (спеціальність – 12.00.02). Вчене звання доцента присвоєно в 1991 р., професора – 2012 р.

Автор 160 наукових праць з питань конституційного права та місцевого самоврядування. Серед них 6 навчальних посібників, 3 колективні монографії, 40 наукових статей у фахових журналах, збірниках України, Німеччини, Польщі, Австрії. Оpubлікував також 45 навчально-методичних матеріалів. Підготував 5 кандидатів юридичних наук, здійснює наукове керівництво 12 аспірантами.

У 2019 р. брав участь у Міжнародній програмі спостереження за виборами Президента Румунії.

Нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України та Подякою Київського міського голови.

НОВІ ВИДАННЯ

У 2022 р. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади : монограф. / А. О. Коршун. Київ : «Хай-Тек Прес», 2022. 192 с.

ISBN 978-966-910-46-7

Монографія присвячена дослідженню принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Розкрито сутність та юридичний зміст принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади, його місце в системі принципів діяльності органів судової влади, проведено комплексний аналіз наукових досліджень принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. В монографії охарактеризовано механізм реалізації принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади з позицій різних наукових підходів, а також проаналізовано правову основу забезпечення принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. Здійснено порівняльно-правовий аналіз вітчизняних та зарубіжних концепцій електронного правосуддя, визначено інноваційні заходи з вирішення проблем у сфері розвитку інформатизації судової системи. Охарактеризовано інформаційно-правову політику у сфері судочинства, запропоновано правові та організаційні форми взаємодії судової влади та ЗМІ. Видання розраховано на науковців, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, викладачів, здобувачів вищої освіти, громадські організації, а також усіх тих, хто цікавиться проблематикою судочинства в Україні.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9676>

Методика розслідування шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет»: теоретичні та праксеологічні засади : монограф. / М. М. Єфімов, Н. В. Павлова, С. В. Чучко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 200 с.

ISBN 978-617-554-055-8

З урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики визначено поняття й елементи криміналістичної характеристики шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», окреслено способи, слідову картину таких кримінальних правопорушень, досліджено особу шахрая й потерпілого. Розкрито особливості організації та планування розслідування шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет». Досліджено особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню. Запропоновано алгоритми дій слідчого у типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування. Наголошено на проблемних питаннях взаємодії слідчого з іншими суб'єктами. Удосконалено організаційно-тактичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій. Досліджено особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень вказаної категорії. Для науковців, науково-педагогічних працівників, курсантів, студентів та здобувачів закладів вищої освіти, ад'юнктів та аспірантів, працівників поліції, прокуратури та адвокатури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10224>

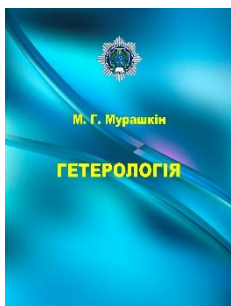
Тексти нормативно-правових актів: лексичні особливості: монограф. / І. В. Царьова. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 148 с.

ISBN 978-617-8032-69-2

Монографію присвячено концепції удосконалення лексичних особливостей текстів нормативно-правових актів. Розкрито особливості правил юридико-лінгвістичного тлумачення із залученням теоретичних положень лінгвістики відповідно до сучасного розвитку юридичної термінології української мови. Продемонстровано лінгвістичний аналіз текстів нормативно-правових актів задля усунення можливих протиріч у розумінні норми та з'ясуванні лексичного значення окремих слів і тексту загалом. Детально проаналізовано лексико-семантичні зв'язки, що перебувають у відношеннях синонімії та омонімії.

Праця адресована юристам, парламентаріям, управлінцям, науково-педагогічним працівникам, здобувачам вищої освіти, ад'юнктам, аспірантам, усім зацікавленим представникам громадянського суспільства.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10656>

Гетерологія : монограф. / М. Г. Мурашкін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 184 с.

ISBN 978-617-8032-70-8

У монографії розкрито сутнісні основи гетерології, досліджено особливості стану Іншого, що є предметом гетерології. Гетерологія, одним із предметів якої є Інший, певний стан людини, що має зміни власної свідомості, має свої особливості та потребує встановлення істини. Закони і критерії гетерології, виведені в монографії, не суперечать структурам і категоріальним системам як класичної філософії, так і неklasичної.

Монографію призначено для наукових співробітників, які цікавляться проблемами сучасної філософії, релігієзнавства, філософії релігії, філософії культури, психології. Некласична філософія, розкриваючи особливості гетерології, розглядає розум, вплетений у світ. Хоча філософія своїми категоріями відсторонюється від безпосереднього досвіду, гетерологія наближує абстрактні категорії до конкретики психічного життя людини.

Монографія орієнтує гетерологію та її предмет дослідження стану Іншого до конкретних проявів психічного життя людини, де людське життя представлене в різних особливих проявах свідомості, про що стверджують істини як сучасної філософії, релігієзнавства, релігійно-містичної культури, так і філософії в цілому.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10215>

Поліцейська діяльність : підруч. / А. Є. Фоменко, О. С. Юнін, Р. В. Миронюк, А. О. Собакарь та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України О. С. Юніна. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 432 с.

ISBN 978-617-8032-74-6

Метою підручника є комплексний виклад положень, понять, сутності, видів та ключових напрямків діяльності поліції на сучасному етапі формування та реалізації в Україні людиноцентристської правоохоронної моделі з урахуванням передових світових практик.

Видання підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Поліцейська діяльність», викладання якої здійснюється в межах підготовки майбутніх правоохоронців та підвищення кваліфікації працівників поліції в закладах освіти МВС зі специфічними умовами навчання.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10510>

Адміністративне право : підруч. / А. Є. Фоменко, Е. О. Сидорова, М. П. Юніна ; за заг. ред. О. С. Юніна. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 428 с.

ISBN 978-617-645-485-4

Підручник підготовлено з урахуванням сучасних доктринальних підходів до регулювання відносин у сфері публічної адміністрації як у вимірі національної, так і зарубіжних правових систем. За основу взято теоретичні положення та практику діяльності публічної адміністрації, що відповідає цінностям людиноцентристської теорії, орієнтованої на забезпечення прав, свобод і законних інтересів сучасної людини у глобальному правовому просторі

У підручнику розглянуто основні джерела й суб'єкти адміністративного права, принципи державного управління, методи і форми виконавчо-розпорядчої діяльності, механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, засоби забезпечення законності й дисципліни у публічному адмініструванні.

Підручник адресовано здобувачам вищої освіти, науково-педагогічним працівникам, практичним працівникам органів публічного управління, а також широкому загалу читачької аудиторії, дотичної до галузі адміністративного права.

Кримінальний процес України : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, доц. В. М. Федченко. 3-є вид., доп. і перероб. У 2-х ч. Ч. 1 «Досудове провадження». Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 544 с.

ISBN 978-617-8032-67-8

Підручник містить виклад чинного законодавства, що регулює проведення досудового провадження у кримінальному процесі. Матеріал систематизовано за основними темами відповідно до потреб побудови навчального процесу вищих навчальних закладів юридичного профілю.

Для студентів, аспірантам та викладачів вищих юридичних навчальних закладів, юристів-практиків (слідчих, прокурорів, слідчим суддів, адвокатів).

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10391>

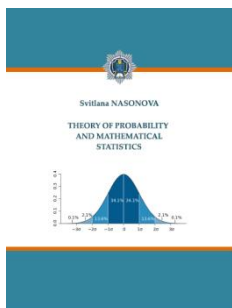
Теоретичне країнознавство : підруч. / І. А. Єрмеєва. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с.

ISBN 978-617-8032-72-2

Підручник розроблено відповідно до вимог рівня знань теорії та практики міжнародних відносин та фаховим компетентностям спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Навчальне видання призначено для здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня та магістрів, що вивчають міжнародні відносини, для всіх, хто цікавиться особливостями розвитку країн світу та їх впливу на світову політику.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10257>

Теорія ймовірностей та математична статистика : навч. посібник для студентів економічних спеціальностей / Світлана Насонова. Дніпро : Дні проп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 152 с.

ISBN 978-617-8032-71-5

У навчальному посібнику наведені необхідні теоретичні відомості та формули з теорії ймовірностей та математичної статистики. Велику увагу приділено статистичним методам обробки експериментальних даних. Розглянуті приклади розв'язання практичних завдань. Наведені завдання для самостійного виконання та питання для самоперевірки.

Призначається для англомовних студентів економічних спеціальностей.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10386>

ВІДГУКИ НАУКОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ НА ВИДАННЯ

ВІДГУК

на монографію «Концептуальні засади методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості: теорія та практика», підготовлений авторським колективом кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: В.С. Березняком, К. О. Чаплинським, Н.В. Павловою

Наукова праця підготовлена за актуальною темою: «Концептуальні засади методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості: теорія та практика».

Сьогодні кількість і вартість житла законодавцем не обмежуються і власник житла має право на свій власний розсуд його відчужувати, тобто продавати, дарувати, заповідати, укладати інші угоди, не заборонені законом. Водночас, чимало таких угод укладається через обман та зловживання довірою, що завдає шкоди нормальному функціонуванню обігу житла та майновим інтересам громадян і порушує встановлений порядок здійснення правочинів. До того ж, через активні темпи будівництва та надходження інвестицій, дедалі частіше мають місце й випадки вчинення злочинних дій у сфері будівництва. Не менш поширеним виявилися й протиправні діяння, пов'язані з самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом. Надприбутки від укладання правочинів у сфері нерухомості призвели до того, що з кожним роком збільшується кількість «насиленницьких супроводжень» таких угод із захопленням об'єктів корпоративної власності, здійсненням вимагання права на нерухомість, а також позбавленням волі та життя осіб, які володіють правами на нерухомість. Офіційно статистика стосовно насильницьких дій, поєднаних із заволодінням нерухомістю, не ведеться. Проте, удільна вага таких протиправних діянь серед насильницьких кримінальних правопорушень є достатньо високою.

Зважаючи на це, актуальним є створення сучасної дієвої методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості з урахуванням законодавчих змін та нагальних потреб правоохоронної практики, а також оптимізації діяльності оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України та запровадження новітніх форм і методів протидії протиправній діяльності.

Вказані фактори у своїй сукупності окреслюють актуальність визначеної проблематики, її наукову, теоретичну і практичну значущість.

Вивчення представленої монографії дає підстави для висновку про те, що її автори зробили суттєвий внесок в удосконалення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених у сфері нерухомості та основних положень методики їх розслідування, що має важливе значення як для розвитку криміналістичних наукових пошуків, так і для практики розслідування таких кримінальних правопорушень.

Монографія виглядає достатньо актуальним і глибоким науковим дослідженням, проведеним з використанням належних методів. Про це свідчить і те, що автори проаналізували цивільне законодавство, яке регулює обіг нерухомості в Україні, кримінально-процесуальне законодавство України та інші закони, які регулюють діяльність правоохоронних органів. Опрацьована значна кількість загальнонаукової і спеціальної юридичної літератури, нормативних матеріалів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані й викладені у монографії висновки та практичні рекомендації можуть використовуватися в різних сферах діяльності, а саме: у правозастосовній діяльності – для сприяння підвищенню ефективності діяльності з розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості, підрозділами поліції; науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження теоретичних питань оптимізації практичної діяльності; навчально-методичній – для використання в освітньому процесі при викладанні курсів кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, а також для підготовки відповідних навчальних і

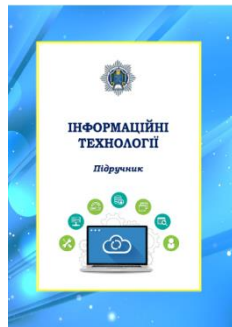
методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

У монографічному дослідженні дотримано рекомендовану типову структуру: зміст, передмова, перелік умовних скорочень, основний текст, висновки, бібліографічні посилання та додатки.

Авторським колективом всебічно та ґрунтовно опрацьовані обрані напрямки дослідження. У результаті здійсненого дослідження отримано нові системні аргументовані результати, які викладені в зручній для сприйняття формі.

**Адвокат,
доктор філософії у галузі знань «Право»**

В. Л. Кириченко

ВІДГУК

на підручник «Інформаційні технології», підготовлений колективом авторів: В. Б. Вишня, К. Ю. Ісмайлов, І. В. Краснобрижій, С. О. Прокопов, Е. В. Рижков

Матеріал підручника «Інформаційні технології» викладено логічно та послідовно. Науковий та методичний рівень матеріалу підручника відповідає вимогам, що ставляться до навчальних видань такого типу у вищій школі. Зміст навчального матеріалу в достатній мірі відповідає сучасному рівню розвитку науки та поліцейської діяльності.

Підручник має шість авторських розділів; питання для самостійного контролю, список використаних джерел. У підручнику розглянуто основні інформаційні системи Національної поліції, їх структура та особливості використання. Наведено методику пошуку інформації у відкритих джерелах Інтернету. Розглянуто основи аналітичної роботи працівниками Національної поліції проаналізовано теоретико-правове регулювання аналітичної діяльності в Україні.

У підручнику в достатній мірі реалізовано дидактичний апарат, а саме: узагальнення, висновки, контрольні питання. Матеріал підручника належним чином ілюстровано у повній відповідності до змісту самого тексту.

Підручник призначений для використання в процесі проведення лекційних та практичних занять у комп'ютерному класі, а також проведення самостійної та індивідуальної роботи.

Матеріал підручника побудований так, що кожне заняття є продовженням попереднього. Він призначений для вивчення теорії та набутті практичних навичок, необхідних правоохоронцям. Підручник написаний доступно та зрозуміло. Усі засоби й методи описуються на прикладах. У підручнику враховано досвід основних сучасних тематичних джерел відповідної тематиці.

Особливий інтерес в підручнику є те, що в ньому детально розглянута та розкрити автоматизовані інформаційні системи, що використовуються в діяльності Національної поліції, програмні інструментарії для організації електронного службового документообігу система практичних вправ для розвитку умінь і навичок визначити пріоритетні задачі при проведенні тактичного кримінального аналізу.

У цілому рецензований підручник справляє дуже добре враження і, безперечно, стане в нагоді як здобувачам ЗВО системи МВС України, а також практичним працівникам Департаменту кіберполіції НПУ України під час проведення професійної підготовки та службової діяльності.

Заступник начальника 5-го відділу (інформаційних технологій та програмування в південному регіоні) (м. Одеса) 3-го управління (інформаційних технологій та програмування) Департаменту кіберполіції Національної поліції України кандидат юридичних наук, майор поліції

Лев Лефтеров

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Аксютіна Анастасія Володимирівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Баб'як Ангеліна Олександрівна – курсант ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бабанін Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Басалик Сергій Анатолійович – доцент кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат юридичних наук

Бевз Світлана Іванівна – завідувач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Березняк Василь Сергійович – завідувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Біджай Кандел – професор Університету Катманду, Південнотихоокеанського університету (Велика Британія), PhD (менеджмент)

Білецький Вячеслав Олександрович – кандидат наук з державного управління Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

Бісваджит Дас – професор Інституту промислової технології (KSOM) (м. Буданесвар, шт. Одіша, Індія), PhD (менеджмент)

Богатирьов Андрій Іванович – прокурор Козелецької окружної прокуратури Чернігівської області, доктор юридичних наук, доктор юридичних наук

Боняк Валентина Олексіївна – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Вакуленко Юлія Сергіївна – студентка магістратури ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет» (м. Дніпро, Україна)

Васильєв Станіслав Валерійович – доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)

Вацілін Роман Вікторович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Веприцький Роман Сергійович – доктор юридичних наук (Польща)

Войтенко Антон Борисович - аспірант кафедри теорії права, конституційного та приватного права Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

Волошин Володимир Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат наук з державного управління

Гавриленко Олександр Анатолійович – професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Гаркуша Аліна Григорівна – доцент кафедри кримінального процесу та

стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Гордеюк Алла Олександрівна – доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Груздєв Олексій Валерійович – аспірант Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна)

Демичева Алла Валеріївна – науковий співробітник наукової лабораторії соціологічного моніторингу та кримінально-правових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат соціологічних наук, доцент

Дяченко Олександр Олександрович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Жеглінська Тетяна Олегівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Задаля Дмитро Костянтинович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Калиновський Богдан Валерійович – завідувач кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Катеринчук Катерина Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент (м. Київ, Україна)

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Коваленко В'ячеслав Васильович – науковий співробітник наукової лабораторії соціологічного моніторингу та кримінально-правових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Колодчин Дмитро Васильович – докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Корогод Світлана Володимирівна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Коротюк Оксана Вікторівна – професор кафедри приватного права Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна), доктор юридичних наук

Крамаренко Юрій Миколайович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Крижановський Олексій Миколайович – старший науковий співробітник Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна), кандидат юридичних наук

Легеза Євген Олександрович – професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Літошко Влада Володимирівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Логінова Марина Вікторівна – викладач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Лукомська Аліна Андріївна – курсант ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Махлай Олександр Миколайович – начальник кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Межевська Лілія Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Миронюк Станіслава Анатоліївна – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Михайлов Владислав Олексійович – (Полк патрульної служби поліції особливого призначення «Дніпро-1»), кандидат юридичних наук

Мкртчян Каріне Валерівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Наточій Анатолій Дмитрович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Ніколайчук Світлана Василівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Обушенко Наталія Миколаївна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Оверченко Юрій Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

Оганісян Цагик Вазгенівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Опацький Роман Миколайович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Орел Юрій Вікторович – дослідник «US-Ukraine Assistance Program» Інституте Клаверо Аревало Севільського університету (Іспанія), доктор юридичних наук, доцент

Осадчий Павло Володимирович – старший слідчий третього слідчого відділу Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Полтаві

Павлова Наталя Валеріївна – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Патерило Ірина Володимирівна – професор кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Примаков Каміль Юрійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Пузирьов Михайло Сергійович – начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна), доктор юридичних наук, старший дослідник

Раджжумарі Міна – доцент Університету Делі (Індія), PhD (психологія)

Радомська Дарина Ігорівна – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Резанова Наталія Олександрівна – доцент кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), кандидат філософських наук, доцент

Салай Максим Геннадійович – аспірант Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна)

Самотуга Андрій Валерійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Самофалов Олександр Леонідович – доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Селіхов Дмитро Анатолійович – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Сенько Вікторія Вікторівна – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Середюк Віталій Юрійович – докторант Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Скиба Елеонора Костянтинівна – професор кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософських наук, професор

Смірнова Ірина Олегівна – викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Спіцина Ганна Олександрівна – професор кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Степаненко Кирило Володимирович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Степанов Павло Леонідович – завідувач кафедри публічного та приватного права ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління», кандидат юридичних наук, доцент

Стрельченко Оксана Григорівна – професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Телійчук Віталій Григорович – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро,

Україна), кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент

Тищенко Ірина Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Ткач Юлія Олегівна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ткаченко Лона Юрійвна – аспірант кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)

Трень Тетяна Олександрівна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Фуксман Данііл Михайлович – студент магістратури Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

Хашев Вадим Георгійович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Христов Олександр Леонідович – докторант кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Христова Юлія Вікторівна – докторант кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Царьова Ірина Валеріївна – професор кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філологічних наук, доцент

Щербина Наталія Олександрівна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

TABLE OF CONTENTS

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT

Vasyl Berezniak

Human rights in the activities of the National Police of Ukraine:
analysis of the official discourse 8

Andrii Sobakar, Vladyslav Mykhailov

Administrative and legal guarantees of ensuring legality
and discipline in the activities of the patrol police and ways
of increase the efficiency of its implementation 15

Alla Demycheva

Role of sociological information in the study
of observance of the principle of human rights
by the National Police of Ukraine 21

Stanislava Myroniuk

Peculiarities of the implementation of the authorization
and control function of the National Police in the sphere
of firearms circulation in the conditions of martial law 28

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW. INTERNATIONAL LAW

Valentyna Boniak, Tatyana Tren'

The legislative constitutional process in Ukraine
as an important component of the subject
of knowledge of the theory of constitutionalism 35

Oleksandr Havrylenko, Stanislav Vasyliev

Legal regulation of official and labor relations
of police officers of the USSR in the 1920s 42

Bohdan Kalynovskyi, Daryna Radomska

Historical and legal foundations
of the formation of public authorities
of cities in Ukraine and the countries of the European Union 50

Yuriy Kyrychenko, Nataliya Rezanova

Application of foreign experience of the constitutional
regulation of the right to work in Ukraine 60

Oksana Korotiuk

Constitutional and legal status of the notary: a comparative legal study 66

Dmytro Selikhov

The activity of small credit zemstvo funds in the provinces
of Dnieper region of Ukraine: historical and legal aspects 72

Eleonora Skyba

Gender challenges of modern Ukraine 78

Viacheslav Kovalenko

Theoretical and legal characteristics
of the legal status of the judge's assistant in Ukraine 85

Oleksandra Nestertsova-Sobakar

On the question of legality and capacity of the parties
and attorneys according to the statute of civil proceedings of 1864 89

Svitlana Nikolaichuk

Protection of children's rights under the conditions
of marital state: problems of theory and practice 94

Vitaly Seredyuk

Legal maxims as independent legal phenomena
and their role in the interpretation of legal norms 106

Ihor Serdiuk

Methodology of legal acts study: concepts and its structure 110

Kyrylo Stepanenko

International legal standards for the protection
of the rights of persons belonging to vulnerable population groups 123

Vlada Litoshko, Karine Mkrtchian

Theoretical and legal basis of human rights
and freedoms in the context of european values 131

PUBLIC AND PRIVATE LEGAL REGULATION
OF CERTAIN AREAS OF SOCIAL RELATIONS

Svitlana Bevz, Daniil Fuksman

Approaches to resolving individual
corporate disputes in court practice 137

Yevhen Leheza

Features of the state service of financial monitoring of Ukraine 144

Nataliia Obushenko, Liliia Mezhevska

The qualitative and effective influence of international legal acts
on the formation of labor legislation in Ukraine 151

Roman Opatsky

Administrative and legal aspects
of establishing paternity: new perspectives 157

Iryna Paterylo

Legal basis of functioning and development
of the derivatives market in Ukraine 162

Hanna Spitsyna, Alla Hordeiuk

Foreign experience in the development of the institution
of social partnership in the field of labor relations 168

Anastasiya Aksyutina

Classification of administrative and legal instruments
providing the population with cultural services 178

Tsahik Ohanisian Separate issues of legal regulation of instangible assets in the field of business	182
Kamil Prymakov Current approaches to understanding the tools of public administration	188
Andriy Samotuha Prospects for systematization of information legislation in the context of the Law of Ukraine «On Media»	193
Iryna Tyshchenkova Cooperation of territorial communities in the provision of administrative services	202
Maryna Lohinova Features of rational land use in the conditions of land trading	207
CURRENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENSES: ADMINISTRATIVE-LEGAL, CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS	
Andrii Bohatyrov, Dmytro Kolodchin Impact of professional deformation on the work of custodial settings staff of the State Criminal-executive Service of Ukraine	214
Kateryna Katerynychuk Development of criminal law provisions on health care under the Criminal Code of Ukraine	220
Yurii Orel Legal regulation of the work of persons sentenced to imprisonment in penitentiary institutions in Spain	226
Mykhailo Puzyrov, Oleksandr Samofalov Parole as a form of a progressive system of punishments execution	242
Oksana Strelchenko Doctrine characteristics of determinants of bullying in Ukraine	250
Serhii Babanin Criteria for distinguishing staying in danger which caused the death of a person or other serious consequences, and certain criminal offenses against traffic safety and vehicle operation	258
Yuliia Tkach, Alina Harkusha, Radzhkumari Meena Historical and legal development of transplantation human anatomical materials	264
Dmytro Zadalia Inspection as an administrative preventive measure: issues of theory and practice	273

Oleksiy Krizhanovsky

The concept of criminal offenses committed
by employees of the National Police 280

Vadym Khashev

Leaving in danger: certain debatable aspects
of improving criminal liability 286

Yuliia Khrystova

Justice as an object of criminology protection 292

Karine Mkrtchian

National and international dimension
of providing human protection against sexual violence 299

CURRENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENSES:
CRIMINAL PROCEDURAL, FORENSIC
AND OPERATIONAL-SEARCH ASPECTS

Mykola Yefimov

Organizational and tactical features of simultan-
eous interrogation of previously interrogated persons
during the investigation of criminal offenses against morality 305

Viacheslav Biletskyi, Oleksandr Makhlai, Serhii Basalyk

The system of state control
over the operational-search activity in Ukraine 312

Yuriy Kramarenko

Certain aspects of information
and analytical activities during criminal proceedings 317

Natalia Pavlova

Deception: its essence and relationship with fraud 322

Vitalii Teliichuk, Pavlo Stepanov

Regarding the issue of the scientific development of the problems
of combating the operational units of the criminal police
against self-interested and violent crimes 327

Oleksandr Khrystov

Principles of the use of the public
by criminal police units during crime fighting 334

Yurii Overchenko

The influence of the level of information
and analytical provision of operative and search
activities on the efficiency of anti-terrorist measures 344

Pavlo Osadchy

Comparative analysis of the implementation
of the right to effective means of legal protection
in pre-trial proceedings in criminal proceedings 349

ECONOMIC SECURITY

Roman Veprytskyi Transport infrastructure development opportunities: Ukraine in the railway infrastructure system of European countries	355
Larysa Martseniuk, Yuliia Vakulenko, Biswajit Das Assessment of implementation of secure type of tourism – caravanning in Ukraine	362
Larysa Martseniuk, Oleksii Hruzdiev, Bijay Kandel Directions of development of innovative technologies taking into account the likes of millennials	367

LINGUISTIC AND PSYCHOLOGICAL-EDUCATIONAL ASPECTS
OF LEGAL AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Iryna Tsaryova Terminological apparatus of criminal examinations	372
Volodymyr Voloshyn The influence of the psycho-emotional condition of the operative employee on the efficiency of the operative and search activity	376
Anatolii Natochii, Anhelina Babiak Some aspects of training of police officers for actions related to arrest of an offender and execution of official powers related to the use of firearms	381

TRIBUNE OF GRADUATE STUDENTS

Roman Vashchilin Principles of public control over the activities of the National Police of Ukraine	386
Anton Voitenko The prosecutor's office as a professional environment in the political system of society	392
Oleksandr Diachenko The role of trade unions in protecting the rights of police officers	401
Tetyana Zheglinska, Alina Lukomska Implementation of the state language policy in the professional activity of a police officer	407
Svitlana Korohod Grounds and principles of criminalization of intentional murder combined with rape or sexual violence	411
Maksym Salai Comparative aspects of collection of undisputed debt in notary and judicial procedures	419

Victoria Senko

Analysis of the composition of a criminal offense
according to art. 156-1 of the Criminal Code of Ukraine 427

Iryna Smirnova

Constitutional rights and freedoms of the person
and the citizen in the context of the legitimacy of state authority 432

Ілона Tkachenko

Grounds for submission and procedure for consideration
of a request for information on the court's activities 438

Nataliia Shcherbina

Prospects for defining the conception of «weapons» in national legislation 445

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events 451

Scientific staffing 494

Personalities 498

New editions 500

Authors 505

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2022

№ 4 (119)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет –
Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактор *О. М. Врублевська*

Підп. до друку 20.01.2023. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 40,12. Обл.-вид. арк. 43,00. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018